

# SUCEAVA

## ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN

VI-VII



1979-1980

SUCEAVA  
ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN



VI - VII

1979-1980

STUDII ȘI MATERIALE — ISTORIE, VOL. I, 1969  
STUDII ȘI MATERIALE — ISTORIE, VOL. II, 1971  
STUDII ȘI MATERIALE — ISTORIE, VOL. III, 1973  
SUCEAVA — ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN, VOL. IV, 1977  
SUCEAVA — ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN, VOL. V, 1978

COLEGIUL DE REDACȚIE :

OCTAV MONORANU — directorul muzeului, coordonator  
MIHAI IACOBESCU — redactor șef  
NICOLAE CĂRLAN — redactor șef adjunct  
MIRCEA IGNAT — secretar de redacție  
EUGEN DIMITRIU — redactor

Coperta : Gheorghe BRATILOVEANU  
Corector : Mihai SPINU  
Fotografii : M. UNGUREANU  
Desene : F. ADUMITROAE

Orice corespondență se va adresa  
la Muzeul județean Suceava, str.  
Stefan cel Mare, nr. 33 ; 5800  
Suceava, tel. : 1 64 39

Toute correspondance sera en-  
voyée à l'adresse : Muzeul jude-  
țean Suceava, 33 rue Stefan cel  
Mare, 5800 Suceava, tel. : 1 64 39  
ROUMANIE

## S U M A R

HADRIAN DAICOVICIU — Cuvint înainte . . . . . 11

### **ANIVERSĂRI**

VASILE GH. IONESCU, Revoluția socială și națională antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944 — eveniment istoric de însemnatate epocală . . . . . 13

### **STUDII DE ISTORIE**

NICOLAE URSULESCU, Recunoașteri arheologice în comuna Verești (județul Suceava)	21
PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, Așezarea precucuteniană de la Bosanci (județul Suceava)	33
SILVIA TEODOR, Vestigii sporadice din epoca bronzului și a fierului la Botoșana (județul Suceava)	45
MIRCEA IGNAT, Un cimitir dacic de epocă romană la Podeni-Bunești (județul Suceava)	61
OCTAV MONORANU și EMIL ION EMANDI, Aspecte ale economiei agricole medievale în așezările din podișul Sucevei (secolele XIV—XVI)	77
GRIGORE FOIT, Un tezaur de denari din secolul al XV-lea la Suceava	121
MIRCEA D. MATEI, Observații privind cercetarea satului medieval din bazinile Moldovei și Somuzului Mare	129
GRIGORE FOIT, Tezaure monetare răzlețe (inedite)	139
MIHAI LAZĂR, Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea : văcărītul, cunița, alămul și cornăritul	149
MIHAI IACOBESCU, Revoluția de la 1848 și dezvoltarea invățămîntului național în Bucovina	163
MIRCEA CENUȘĂ, George Bărițiu și ziarul „Bucovina”	179
ION NEGURĂ, Aspecte ale evoluției economice a Bucovinei sub stăpînirea habsburgică	185
IONEL DIRDALĂ, Presa românească din monarhia habsburgică despre ocuparea Bosniei și Herțegovinei în 1878	203
DRAGOS CUSIAC, Din istoria unei străvechi așezări sucevene : satul Românești, comuna Grănicesti	211

PETRU RUSSINDILAR, Contribuții la istoria mișcării muncitorești și socialiste în Bucovina (1896—1920) . . . . .	229
ECATERINA NEGRUȚI și ION PRELIPCEAN, Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în secolele al XIX-lea și al XX-lea . . . . .	247
SEVASTIȚA IRIMESCU, Aspecte din lupta maselor populare conduse de partid pentru instaurarea organelor democratice ale administrației de stat în județul Suceava (23 August 1944 — 6 Martie 1945)	267
<b>DIN ISTORIA CULTURII SUCEVENE</b>	
ION I. SOLCANU, Reflectarea luptei pentru independență în pictura murală din nordul Moldovei (noi contribuții) . . . . .	279
MIHAI ȚINTAR, Au fost cunoscute „Învățările lui Neagoe Basarab”... la Curtea Domnească din Suceava? . . . . .	287
VASILE BOCA, Învățătorii ambulanți în Bucovina anilor 1774—1918 . . . . .	295
OLIMPIA MITRIC, Un manuscris din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea . . . . .	311
MARINA ILEANA SABADOS, Schiță de studiu asupra iconostaselor din secolul al XVIII-lea (județul Suceava) . . . . .	321
GHEORGHE BRATILOVEANU, Elemente decorative în arhitectura populară bucovineană . . . . .	341
NICOLAE CĂRLAN, Un reportaj despre deshumarea lui Ștefan cel Mare în 1856 . . . . .	351
GRIGORE FOIT, Un documentarist al penelului — Franz Xaver Knapp . . . . .	359
NICOLAE CĂRLAN, Observații referitoare la încercările literare ale lui Ciprian Porumbescu . . . . .	365
EUGEN DIMITRIU, Pictorul Ștefan Soldănescu — contribuții biografice . . . . .	381
TRAIAN CANTEMIR, Semnificația prozei lui E. M. Grigorovitza . . . . .	391
VASILE ANDRUCOVICI, Revista „Făt-Frumos” la Suceava (1926—1934) . . . . .	401
EUGEN DIMITRIU, Inventatorul țăran Petru Gavrilescu . . . . .	413
IOAN V. COCUZ, Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina (1918—1944), I . . . . .	421
NICOLAE CĂRLAN, „Un vis întrerupt” — Nicolae Labiș (Răsfoind manuscrisele poetului) . . . . .	437
ALEXANDRU TOMA, Aspecte ale vieții cultural-artistice sucevene în anii 1974—1979. . . . .	455
CONSTANTIN BLANARU, Literatură suceveană în Festivalul național „Cintarea României” . . . . .	467
<b>DOCUMENTE</b>	
IONEL DIRDALĂ, O scrisoare particulară inedită a lui Eudoxiu Hurmuzachi către Al. Bach . . . . .	481
LIVIU ȘTEFANESCU, Un document inedit privitor la frămîntările politice din Bucovina premergătoare destrămării Imperiului Austro-Ungar . . . . .	485
NICOLAE CĂRLAN și EUGEN DIMITRIU, Un document literar privitor la geneza <i>Romanului lui Eminescu</i> de Cezar Petrescu . . . . .	491

MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, Mărturii documentare privind mișcarea mun-	
citorească din județul Suceava în perioada interbelică . . . . .	499
VASILE GH. MIRON, Informații documentare privind pagubele produse de	
trupele germane în retragere pe teritoriul județului Suceava . . . . .	515
ADRIAN COCIRĂ, Scrisori către Aurel George Stino . . . . .	535

## MEDALIOANE

MIHAI IACOBESCU, George Popovici (1863—1905) . . . . .	541
EUGEN DIMITRIU, Jules Cazaban . . . . .	565
MARIA MĂRGINEANU, Constantin Scorțaru (1905—1976) . . . . .	579

## MUZEEOLOGIE

EMIL IOAN EMANDI, Unele aspecte privind prelucrarea datelor paleo-	
demografice și reprezentarea lor în muzeu . . . . .	583
ZENOVIA CATARGIU, Necesitatea utilizării radiațiilor Röentgen în la-	
boratoarele de restaurare și conservare . . . . .	631

## NOTE ȘI COMENTARII

DRAGOMIR N. POPOVICI și CONSTANTIN SIMICIUC, Figurine de lut	
din vechile colecții ale muzeelor din județul Suceava, II. . . . .	643
MIRCEA IGNAT și DRAGOMIR N. POPOVICI, Un mormânt în cistă	
descoperit la Șerbănești (comuna Zvorăștea, județul Suceava) .	657
PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, O cahlă cu inscripție din colecțile	
Muzeului județean Suceava . . . . .	663
IOAN IOSEP, Numele satului Stulpican — bazinul Suhăi bucovinene .	667

## INSEMNAȚII BIBLIOGRAFICE

DACOROMANIA, <i>Jahrbuch für östliche Latinität</i> , 3, 1975—1976, heraus-	
gegeben von PAUL MIRON, Verlag Karl Alber, Freiburg/Mün-	
chen, 312 p. (D. N. POPOVICI) . . . . .	671
P. ROMAN, I. NEMETI, <i>Cultura Baden în România</i> , Editura Aca-	
ademiei R.S. România, București, 1978, 156 p. + 78 planse. (D. N.	
POPOVICI) . . . . .	675
D. GH. TEODOR, <i>Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI</i> , Contri-	
buții arheologice și istorice la problema formării poporului	
român, Ed. Junimea, Iași, 1978, 259 p. + 1 hartă și 64 planse	
(D. N. POPOVICI) . . . . .	677
FLORIAN DUDAS, <i>Carte veche românească în Bihor, sec. XVI—XVII</i> ,	
Catalog, Oradea, 1977, 204 p. + 47 fig. (NICOLAE CÂRLAN)	679
DOSOFTEI, <i>Opere, I, Versuri</i> , Editura Minerva, București, 1978, 646	
p. + 24 facsimile (OLIMPIA MITRIC) . . . . .	681

---

GRATIAN JUCAN, <i>Cimpulung Moldovenesc — pagini culturale</i> , Bucureşti, Editura Litera, 1979, 103 p. (EUGEN DIMITRIU) . . . . .	683
DIM. PÂCURARIU, CLAUDE PICHOIS, <i>O carte și șapte personaje</i> . Noi comentarii, cu unele documente inedite despre „Brises d'Orient“ de D. Bolintineanu, Bucureşti, Editura „Cartea românească“, 1976 (NICOLAE CÂRLAN) . . . . .	685
<i>Noi îndreptare turistice referitoare la meleagurile sucevene</i> (MIHAI LAZĂR). . . . .	689
<b>IMBOGĂȚIREA COLECȚIILOR</b> . . . . .	697

SOMMAIRE — INHALT — CONTENT

HADRIAN DAICOVICIU, Avant-propos . . . . .	11
<b>ANNIVERSAIRES</b>	
VASILE GH. IONESCU, la révolution sociale et nationale antifasciste et anti-imperialiste du 23 Août 1944 — événement historique d'importance retentissante . . . . .	13
<b>ÉTUDES D'HISTOIRE</b>	
NICOLAE URSULESCU, Archäologische Beobachtungen in der Gemeinde Verești (Bezirk Suceava) . . . . .	21
PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, L'habitat de la culture Precucuteni de Bosanci (le département de Suceava) . . . . .	33
SILVIA TEODOR, Vestiges sporadiques de l'âge du bronze et de l'époque du fer découverts à Botoșana (le département de Suceava) . . . . .	45
MIRCEA IGNAT, Ein dakischer Friedhof aus der Römerzeit in Podeni-Bunești (Bezirk Suceava) . . . . .	61
OCTAV MONORANU and EMIL EMANDI, Some aspects of medieval agricultural economy in the settlements from the Plateau zone of Suceava (XIV—XVI centuries) . . . . .	77
GRIGORE FOIT, Un trésor de deniers du XV-a siècle découvert à Suceava .	121
MIRCEA D. MATEI, Observations concernant la recherche du village médiéval dans les bassins des rivières Moldova et Șomuzul Mare .	129
GRIGORE FOIT, Trésors monétaires épars (inédits) . . . . .	139
MIHAI LAZAR, Beiträge zur Kenntnis des Steuerwesens in der Moldau im 18. Jh.: Văcăritul, Cunița, Alămul und Cornăritul . . . . .	149
MIHAI IACOBESCU, La révolution de 1848 et le développement de l'enseignement national en Bucovine . . . . .	163
MIRCEA CENUSA, George Barițiu et le journal „Bucovina“ . . . . .	179
ION NEGURA, Aspects de l'évolution économique de la Bucovine sous la domination des Habsburges . . . . .	185
IONEL DIRDALA, La presse roumaine de la monarchie habsburge sur l'occupation de Bosnie et de Herzegovine en 1878 . . . . .	203
DRAGOS CUSIAC, Sur l'histoire d'un très ancien habitat dans le département de Suceava: le village Românești, commune Grănicești .	211
PETRU RUSSINDILAR, Contributions à l'histoire du mouvement ouvrier et socialiste en Bucovine, 1896—1920 . . . . .	229

ECATERINA NEGRUȚI et ION PRELIPCEAN, Données concernant l'évolution démographique d'un village de Bucovine dans les XIX-e et XX-e siècles . . . . .	247
SEVASTIȚA IRIMESCU, Aspects de la lutte des masses populaires dirigées par le P.C.R. pour l'instauration des autorités locales démocratiques dans le département de Suceava — 23 Août 1944 au 6 Mars 1945 . . . . .	267
<b>DE L'HISTOIRE DE LA CULTURE DANS LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA</b>	
ION I. SOLCANU, Le reflet de la lutte pour l'indépendance dans la peinture murale du nord de la Moldavie. Nouvelles contributions . . . . .	279
MIHAI TINTAR, Ont été connus „Les conseils“ de Neagoe Basarab à la Cour Princière de Suceava ? . . . . .	287
VASILE BOCA, Les maîtres d'école itinérants en Bucovine entre les années 1774—1918 . . . . .	295
OLIMPIA MITRIC, Un manuscrit de la deuxième moitié du XVIII-e siècle .	311
MARINA ILEANA SABADOS, Esquisse d'étude sur les iconostases du XVIII-e siècle, (le département de Suceava) . . . . .	321
GHEORGHE BRATILOVEANU, Éléments décoratifs dans l'architecture populaire de Bucovine . . . . .	341
NICOLAE CĂRLAN, Un reportage sur l'exhumation d'Etienne le Grand en 1856 . . . . .	351
GRIGORE FOIT, Un documentaliste du pinceau, Franz Xaver Knapp . . . . .	359
NICOLAE CĂRLAN, Observations concernant les essais littéraires de Ciprian Porumbescu . . . . .	365
EUGEN DIMITRIU, Le peintre Stefan Soldănescu. Contributions biographiques	381
TRAIAN CANTEMIR, La signification de la prose d'Em. Grigorovitz . . . . .	391
VASILE ANDRUcovici, La revue „Făt-frumos“ à Suceava (1926—1934) . . . . .	401
EUGEN DIMITRIU, L'Inventeur paysan Petru Gavrilescu . . . . .	413
IOAN V. COCUZ, Contributions à l'historique de la presse roumaine de Bucovine (1918—1944) I . . . . .	421
NICOLAE CĂRLAN, Un rêve interrompu — Nicolae Labiș (En feuilletant les manuscrits du poète) . . . . .	437
ALEXANDRU TOMA, Des aspects de la vie culturelle-artistique du département de Suceava pendant les années 1974—1979 . . . . .	455
CONSTANTIN BLANARU, La littérature du département de Suceava dans le Festival National „L'Éloge de la Roumanie“ . . . . .	467
<b>DOCUMENTS</b>	
IONEL DIRDALA, Une lettre privée, inédite d'Eudoxiu Hurmuzachi vers Al. Bach . . . . .	481
LIVIU ȘTEFANESCU, Un document inédit concernant les agitations politiques de Bucovine, antérieures à la dissolution de l'empire autrichien-hongrois . . . . .	485
NICOLAE CĂRLAN et EUGEN DIMITRIU, Un document littéraire sur la genèse du „Roman d'Eminescu“ par Cezar Petrescu . . . . .	491

MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, Témoignages documentaires concernant les mouvements ouvrier dans le département de Suceava, dans la période entre les deux guerres mondiales . . . . .	499
VASILE GH. MIRON, Informations documentaires concernant les dommages produits par les troupes allemandes en retraite sur le territoire du département de Suceava . . . . .	515
ADRIAN COCIRTA, Lettres vers Aurel George Stino . . . . .	535
<b>MÉDAILLONS</b>	
MIHAI IACOBESCU, George Popovici 1863—1905) . . . . .	541
EUGEN DIMITRIU, Jules Cazaban . . . . .	565
MARIA MĂRGINEANU, Constantin Scortaru (1905—1976) . . . . .	579
<b>MUSÉOLOGIE</b>	
EMIL IOAN EMANDI, Quelques aspects concernant le remaniement des dates paléodémographiques et leur représentation dans les musées . . . . .	583
ZENOVIA CATARGIU, La nécessité de l'utilisation des radiations Röentgen dans les laboratoires de restauration et de conservation . . . . .	631
<b>NOTES ET COMMENTAIRES</b>	
DRAGOMIR N. POPOVICI und CONSTANTIN SIMICIUC, Tonstatuetten aus alten Sammlungen der Museen des Kreises Suceava. II . . . . .	643
MIRCEA IGNAT et DRAGOMIR N. POPOVICI, Un tombeau en boîte de pierre découvert à Șerbănești (la commune Zvoriștea, le département de Suceava) . . . . .	657
PARASCHVA-VICTORIA BATARIUC, Un carreau de poêle à inscription dans les collections du Musée départemental de Suceava . . . . .	663
IOAN IOSEP, Le nom du village Stulpicani — le bassin de la rivière Suha en Bucovine . . . . .	667
<b>NOTES BIBLIOGRAPHIQUES</b>	
DACOROMANIA, <i>Jahrbuch für östliche Latinität</i> , 3, 1975—1976, herausgegeben von PAUL MIRON, Verlag Karl Alber, Freiburg/München, 312 p. (D. N. POPOVICI) . . . . .	671
P. ROMAN, I. NEMETI, <i>La culture Baden en Roumanie</i> , les Éditions de l'Académie de la R. S. Roumanie, Bucarest, 1978, 156 p. + 78 planches (D. N. POPOVICI) . . . . .	675
D. GH. TEODOR, <i>Le territoire est-carpatique pendant les V—XI, siècles. Contributions archéologiques et historiques au problème de la formation du peuple roumain</i> . Editions Junimea, Iassy, 1978, 259 p. + 1 carte et 64 planches (D. N. POPOVICI) . . . . .	677
FLORIAN DUDAS, <i>L'ancien livre roumain en Bihor, les siècles XVI—XVII, Catalogue</i> , Oradea, 1977, 204 p. + 47 fig. (NICOLAE CÂRLAN) . . . . .	679

---

DOSOFTEI, <i>Oeuvres, 1, Vers</i> , Éditions Minerva, Bucarest, 1978, 646 p. + 24 facsimilés (OLIMPIA MITRIC) . . . . .	681
GRATIAN JUCAN, <i>Cimpulung Moldovenesc — pages culturelles</i> , Bucarest, Editions Litera, 1979, 103 p. (EUGEN DIMITRIU) . . . . .	683
DIM. PACURARIU, CLAUDE PICHOIS, <i>Un livre et sept personnages</i> . Nou- veaux commentaires, avec certains documents inédits sur „Brises d'Orient“ par D. Bolintineanu, Bucarest, Éditions „Cartea româ- nească“, 1976 (NICOLAE CÂRLAN) . . . . .	685
<i>Nouveaux guides touristiques concernant les contrées du département de Suceava (MIHAI LAZĂR)</i> . . . . .	689
<b>ENRICHISSEMENT DES COLLECTIONS</b> . . . . .	697

## CUVÎNT ÎNAINTE

Unul din fenomenele cele mai semnificative din istoriografia noastră contemporană este înmulțirea publicațiilor — periodice și neperiodice — ale muzeelor. Ea vorbește despre amplitudinea și maturitatea cercetării istorice, despre transformarea muzeelor în centre de cercetare, despre colaborarea dintre muzeee și alte instituții de profil istoric și, mai cu seamă, despre bogăția inepuizabilă a tezaurului istoriei României. Prin toate acestea, publicațiile muzeelor se înfățișează ca un semn al vremii.

Anuarele și cataloagele editate de muzeee completează — prin preocupările lor precumpărător zonale — publicațiile arheologice și istoriografice de caracter general, care n-ar putea niciodată cuprinde vasta gamă de informație istorică ce iese mereu la iveală prin săpături ori cercetări de arhivă. Ele întregesc în chip fericit imaginea plină de culoare și de viață a trecutului nostru, a culturii și a științei noastre. Ele reflectă, în același timp, prin felul în care se străduiesc și știu să integreze paginile de istorie locală în marea carte a istoriei patriei, unitatea și continuitatea multimilenară de civilizație de pe meleagurile românești de astăzi.

Muzeul județean Suceava dă, în această privință, un frumos exemplu. Numărul dublu (VI—VII/1979—1980), pe care-l înfățișează astăzi cititorilor, se distinge prin varietatea tematicii, prin marele număr de colaboratori și prin interesul problemelor tratate. Studiile de istorie ne fac să călătorim în timp pe plaiurile bucovinene din epoca neolitică pînă în zilele noastre. Un sector aparte, binevenit, este închinat istoriei culturii sucevene, conferind anuarului o fizionomie proprie

și un interes sporit, iar publicarea de documente pune la îndemâna cercetătorilor din întreaga țară un material bogat în resurse interpretative. Nu lipsesc medalioanele biografice, articolele de muzeologie, notele și comentariile, datele despre îmbo-gătirea colecțiilor muzeului. Sunt prezente recenziile, care n-ar trebui să lipsească din nici o revistă serioasă. Într-un cuvînt, colegii suceveni prezintă un volum masiv, bogat și interesant.

Este pentru mine o autentică bucurie să pot saluta, prin acest modest „Cuvînt înainte“, apariția noului volum al „Sucevei“, mărturie grăitoare a activității unui excelent colectiv de muzeografi și de prieteni ai Muzeului județean.

HADRIAN DAICOVICIU

# ANIVERSARI

## REVOLUȚIA SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ DE LA 23 AUGUST 1944, EVENIMENT ISTORIC DE ÎNSEMNĂTATE EPOCALĂ

VASILE GH. IONESCU

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944, act multidimensional de însemnatate istorică, a marcat un moment de cotitură în milenara și glorioasa evoluție a poporului român. Ea a fost „rezultatul luptelor îndelungate ale poporului român, a faptului că partidul comunist, în alianță cu partidul socialist, cu celelalte forțe revoluționare și patriotice s-a aflat tot timpul în fruntea luptei de apărare a intereselor vitale ale națiunii”.<sup>1</sup>

Victoria revoluției s-a datorat — înainte de toate — pregătirii ei amănunțite de către Partidul Comunist Român, forță politică conducătoare a luptei de eliberare națională a poporului român, exponent al intereselor supreme ale națiunii. Încă în anii premergători celui de al doilea război mondial, condițiile interne ca și intensificarea pericolului reprezentat din exterior de amenințarea Germaniei hitleriste au determinat ca în orientarea politică a partidului comunist să capete un cîmp larg de acțiune concepția unirii — sub conducerea clasei muncitoare — a tuturor forțelor antifasciste, democratice. Este timpul cînd s-au înregistrat și primele succese pe linia lărgirii ariei aliaților proletariatului în lupta pentru apărarea intereselor vitale naționale, materializate în acordul de front popular semnat în 1935 de către Blocul Democratic, Frontul Plugarilor, Partidul Socialist și M.A.D.O.S.Z., precum și în importantele victorii obținute de candidații comuni ai Frontului Democratic în alegerile parlamentare partiale din 1936, în județele Mehedinți și Hunedoara.

Instaurarea dictaturii regale, cu măsurile represive ce au însoțit-o, nu a putut împiedica lupta clasei muncitoare împotriva fascismului și războiului și nici cursul procesului de unitate de acțiune a forțelor progresiste, democratice românești sub conducerea comuniștilor. În acest cadru, mareea demonstrație de la 1 Mai 1939 a influențat hotărîtor, în noile condiții interne și internaționale, activitatea Partidului Comunist Român pentru salvagardarea intereselor naționale ale țării, politica de alianțe a acestuia.

<sup>1</sup> Nicolae Ceaușescu : *România pe drumul construirii societății sociale multilaterale dezvoltate* ; București, Ed. politică, 1974, vol. 10, p. 183.

Organizată, din însărcinarea partidului, de un nucleu de activiști de bază — cu prestigiu în rîndul maselor muncitoare — dintre care se detășă prin curaj și abnegație, spirit de inițiativă, mare capacitate organizatorică și deosebită clarvizuire politică tînărul revoluționar Nicolae Ceaușescu, la remarcabila demonstrație din Capitală au participat — în rîndul zecilor de mii de oameni ai muncii — într-o simbolică solidaritate, comuniști și socialisti. Această acțiune deosebită — împreună cu demonstrațiile din alte orașe ale țării — a constituit răspunsul categoric al clasei muncitoare față de capitularea de la München din toamna anului 1938, față de politica forțelor reaționare din România de înfeudare a țării Germaniei hitleriste, exprimând voința fermă a poporului român de a-și apăra independența și integritatea teritorială, de a se împotrivi fascismului și războiului.

Regimul dictaturii militaro-fasciste instaurat în toamna anului 1940, caracterizat prin lichidarea drepturilor și libertăților democratice, pierdere efectivă a independenței naționale a țării prin subordonarea economică și politică față de Germania hitleristă, a pus sub semnul întrebării însăși existența ființei naționale. Antrenarea României — împotriva voinței sale — în războiul hitlerist, ceea ce a însemnat pierderi uriașe, de forțe umane și materiale pentru o cauză străină intereselor națiunii a creat în rîndurile maselor largi populare o puternică stare de spirit antihitleristă. Marea majoritate a poporului a văzut în Reichul nazist continuatorul militarismului german care cotropise și jefuise România în timpul primului război mondial. Pe acest fond s-au suprapus sentimentele antifasciste ale poporului, luind naștere, din primele zile ale războiului, rezistența politică ce s-a amplificat continuu. S-au produs schimbări radicale în dispozitivul forțelor de clasă ca și în raporturile sociale, determinînd reorientări politice. În esență, suma tuturor acestora a creat condiții favorabile atragerii, alături de clasa muncitoare, în lupta împotriva dictaturii militaro-fasciste și pentru scoaterea României din război, a noi categorii și pături sociale precum și a organizațiilor și personalităților politice patriotice, democratice, antifasciste. Această posibilitate a fost corect evaluată și inclusă în strategia partidului, fapt ce rezultă cu claritate din circulara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 8 iulie 1941, Platforma program din 6 septembrie 1941, Rezoluția Comitetului Central din 1942 și alte documente prin care au fost stabilite direcțiile luptei antifasciste a poporului român.

In Platforma-program din 6 septembrie 1941, Partidul Comunist Român a formulat obiective care răspundeau intereselor generale ale întregii națiuni. Redobîndirea independenței naționale, doborearea regimului de dictatură militară fascistă și constituirea unui guvern în care să fie reprezentate toate forțele patriotice ; încetarea războiului împotriva Uniunii Sovietice și a aliaților ei, alăturarea României la coaliția anti-hitleristă ; anularea Dictatului de la Viena, au fost teluri care intruneau adeziunea tuturor partidelor, grupărilor, oamenilor politici animați de dragoste de țară, adeziunea întregului popor.

Pe baza programului de luptă, Partidul Comunist Român a desfășurat în întreaga țară o susținută muncă politică, a organizat și condus cu competență și eroism mișcarea de rezistență. Odată cu creșterea conștiinței politice a maselor largi, cu intensificarea stării de spirit antifasciste a întregului popor, s-au utilizat forme de luptă de mare eficiență, continuând organizarea grevelor, conflictelor de muncă, demonstrațiilor, precum și sabotarea producției de război, a transporturilor militare pentru front etc.

Instaurarea dictaturii militare fasciste și antrenarea României în războiul hitlerist au fost întîmpinate de oamenii muncii din partea de nord a Moldovei cu aceeași ostilitate ca și în restul țării, cu acțiuni curajoase de împotrivire. Populația din localitățile moldovene și-a manifestat sub diferite forme împotrivirea față de prezența trupelor germane în țară, începînd de la refuzul de a presta muncă în folosul acestora și pînă la manifestări cu caracter violent. Minerii și forestierii din Iacobeni, Ciocănești, Cîrlibaba etc., și-au manifestat opoziția față de controlul german asupra întreprinderilor în care lucrau<sup>2</sup>.

In anii războiului hitlerist, intensificarea exploatarii, înrăutățirea condițiilor de muncă și de trai — mai accentuată în această parte a țării — au fost determinate și de subordonarea economiei românești, intereselor Germaniei hitleriste. Dind doavadă de fierbinte patriotism, de curaj, folosind cu pricepere toate posibilitățile de acțiune, organizațiile Partidului Comunist Român din Fălticeni, Rădăuți, Suceava, precum și din alte centre muncitorești, ca și cele de la sate au contribuit activ la intensificarea mișcării de rezistență.

Încă din primele luni ale anului 1941 minerii din bazinul Vatra Dornei—Iacobeni ca și lucrătorii din fabricile de cherestea au formulat și înaintat întreprinderilor numeroase memorii prin care cereau ameliorarea condițiilor de muncă și de salarizare. Cum această cale s-a dovedit, de regulă, ineficace, ei au utilizat ca forme de luptă adunările de protest, grevele (deși acestea erau formal interzise), sabotarea producției, fuga din întreprinderi. Numeroase documente de arhivă conțin referiri la fuga minerilor de la Iacobeni și readucerea lor la locul de muncă de către jandarmi.

De asemenea, s-a intensificat organizarea actelor de sabotaj în întreprinderi și la trenurile germane care transportau minereu, muniții, ori alte materiale destinate războiului. În septembrie 1941, mecanicul unui tren, pretextînd defecțiuni ale locomotivei, a oprit sub viaductul de pe șoseaua Pojorîta—Fundu Moldovei, scînteile de la locomotivă făcînd să explodeze materialul cu care era minat viaductul. Aceasta a fost grav avariat împreună cu linia ferată<sup>3</sup>. Locuitorii din Brodina, Falcău, Frasin, Ilișești, Moldovița, Pătrăuți, Putna etc., manifestîndu-și împotrivirea față

<sup>2</sup> Ionel Dîrdală, *Contribuții la istoria mișcării de rezistență împotriva fascismului în văile superioare ale Bistriței și Moldovei*, în „Studii și materiale de istorie”, Suceava, nr. 2/1971, p. 118.

<sup>3</sup> L. Eșanu, I. Saizu, *Aspecte ale rezistenței maselor populare din Moldova împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului*, în „Studii”, nr. 3/1966, p. 540.

de războiul hitlerist și regimul dictaturii antonesciene, au incendiat pădurile.

Pentru a preveni și stăvili acțiunile de rezistență, autoritățile locale au publicat, la începutul anului 1943, înștiințări prin care amenințau cu pedeapsa capitală orice „act de dezordine”. La rîndul lor patronii, în dorință de a intimida pe muncitori, au recurs la concedierea nemotivată și fără preaviz a celor suspecți de „instigare la dezordine”. Cu toate acestea, mișcarea de rezistență a crescut în amploare.

Una din cele mai importante acțiuni din acești ani a constituit-o greva muncitorilor de la mina de mangan Arșița—Iacobeni, declanșată în seara de 8 decembrie 1943 prin refuzul a peste 100 de mineri de a coborî în galerii. A doua zi, greva cuprinzînd toate sectoarele, o delegație a minerilor a purtat tratative cu conducerea minei, în prezența autorităților județene. Deși în discuții s-a dat ciștig de cauză minerilor, aceștia au fost siliți — pentru a putea impune revendicările acceptate — să organizeze o nouă încetare a lucrului la 22 februarie 1944. Greva minerilor a avut un puternic ecou în centrele muncitorești din această parte a țării, lucrătorii fabricii de cherestea din Falcău urmându-le imediat exemplul<sup>4</sup>.

Acțiunilor muncitorești li s-au adăugat cele ale țăranilor, care au sabotat predarea produselor agroalimentare, au refuzat să iasă la lucru cîmpului; așa au procedat, în vara anului 1942, locuitorii mai multor sate din județele Rădăuți și Suceava, iar alțiori țăranii au luat calea codrului formînd cete de partizani care au acționat în pădurile din județul Suceava<sup>5</sup>.

În rîndul majoritatii intelectualilor și funcționarilor s-a manifestat aceeași atitudine potrivnică regimului dictatorial, numeroși învățători, profesori, medici, evitînd să pună în aplicare măsurile întreprinse de aparatul administrativ.

Politica perseverentă a partidului comunist de unire a tuturor forțelor patriotice, antihitleriste, de intensificare a rezistenței antifasciste a dat roade din ce în ce mai consistente. Vara anului 1943 a consemnat un prim succes, prin constituirea Frontului patriotic antihitlerist care reunea Partidul Comunist Român, Frontul Plugărilor, Uniunea Patrioților, Madosz-ul, organizații ale Partidului Social Democrat și Partidul Socialist-Tărănesc.

O influență hotărîtoare în realizarea sistemului general de alianțe a avut-o încheierea, în aprilie 1944, a Frontului Unic Muncitoresc prin acordul dintre Partidul Comunist Român și Partidul Social Democrat, ceea ce a permis proletariatului să se afirme ca nucleul și catalizatorul coaliției tuturor forțelor democratice, antifasciste. „Acționînd unită — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — clasa muncitoare și-a sporit forța și combativitatea, capacitatea de a mobiliza masele largi ale întregului popor. Frontul Unic Muncitoresc a avut un rol esențial în crearea fron-

<sup>4</sup> V. G. Ionescu, P. Russindilar, G. L. Ostafi, M. Iacobescu: *Tara de sus în clocotul revoluției*, Suceava, 1972, p. 53—55.

<sup>5</sup> România în războiul antihitlerist, București, Editura militară, 1966, p. 39.

tului larg democratic antifascist, în unirea tuturor forțelor politice progresiste, a tuturor elementelor patriotice din țara noastră împotriva dictaturii militaro-fasciste, pentru salvarea României de la dezastrul național”<sup>6</sup>.

Evaluind realist contrazicerile ce existau între regimul antonescian și grupuri din rîndurile claselor dominante, cunoșcuind că cercuri ale burgheziei manifestau luciditate înțelegind primejdia gravă ce amenința România prin continuarea războiului alături de Germania nazistă, partidul comunist a acționat perseverent pentru a conlucra cu un număr cât mai mare posibil de grupări politice în vederea schimbării raporturilor de forțe în favoarea frontului democratic antifascist. În condițiile agravării situației de pe front și ale adîncirii crizei politice și militare a regimului antonescian, în primăvara anului 1944, politica de grupare în jurul clasei muncitoare — forța de bază a mișcării de rezistență — a altor forțe sociale și politice, a înregistrat succese importante prin încheierea acordului între partidul comunist și organizația liberală condusă de Gheorghe Tătărăscu, iar apoi, la 20 iunie 1944, prin constituirea Blocului Național Democratic format din Partidul Comunist Român, Partidul Social Democrat, Partidul Național Tărănesc și Partidul Național Liberal.

Conducind mișcarea de rezistență, militând pentru crearea coaliției antifasciste, partidul comunist a desfășurat o largă muncă politică în rîndurile armatei, stabilind legături cu unele cadre de comandă animate de dorința de a participa la salvarea țării de dezastrul ce o amenința. La aceasta a contribuit viguroasa stare de spirit antifascistă și antihitleristă a ostașilor români, manifestată prin neprezentări la încorporare și dezertări de pe front, părăsirea liniilor de luptă ale frontului hitlerist de către unități întregi, refuzuri ale unor ofițeri români de a executa ordinele comandamentelor germane etc. Au fost elemente hotărîtoare care au făcut ca la consfătuirea conspirativă din 13—14 iunie 1944 cu participarea reprezentanților partidului și ai armatei să fie acceptat planul propus de Partidul Comunist Român de înlăturare a dictaturii fasciste prin insurcția infăptuită de masele populare și de armată.

Interesul asigurării supravețuirii monarhiei în condițiile inevitabilei schimbări radicale în orientarea politică a țării, a determinat cercurile palatului să caute o modalitate de desolidarizare fățușă de dictatura militaro-fascistă. Monarhia a acceptat stabilirea contactului cu Partidul Comunist Român, a cărui ascensiune în viața politică a României nu mai putea fi impiedicată.

Conducerea politică de către Partidul Comunist Român, realizarea de către acesta a largii alianțe cuprinzind forțe de la extrema stîngă pînă la cercurile palatului, a constituit factorul hotărîtor în asigurarea succesului în luptă pentru dobîrîrea dictaturii militaro-fasciste, luptă în care clasa muncitoare a avut rolul determinant. Prezent în Frontul Patriotic Antihitlerist și în Blocul Național Democratic, partidul comu-

<sup>6</sup> Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea la marea adunare populară consacrată zilei de 1 Mai, „Scînteia“, din 1 Mai 1979.*

nist — inițiatorul și organizatorul planului insurecțional — a constituit punctul de unire și nucleul dinamizator al forțelor naționale antifasciste.

Infăptuind o largă unitate în jurul clasei muncitoare, a forțelor democratice, patriotice, antifasciste, întărind colaborarea cu forțele militare, Partidul Comunist Român a condus poporul la victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste. Înlăturarea regimului antonescian la 23 August 1944 și formarea noului guvern în care era reprezentată și clasa muncitoare, a permis ca armata, în colaborare cu forțele patriotice, cu sprijinul maselor populare să desfășoare acțiuni hotărîte pentru lichidarea rezistenței trupelor hitleriste și eliberarea întregului teritoriu al țării.

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a înscris pagini de glorie nepieritoare și pe meleagurile Țării de Sus, prin acțiunea eroică a ostașilor aflați la 23 August 1944 în dispozitiv pe aliniamentul Boroaia—Baia—Sasca—Mălini—Drăceni—Capu Cîmpului, regimentul 3 grăniceri, batalionul 1 și compania a 11-a din regimentul 6 grăniceri precum și compania Fărcașa. Recepționând comunicatul transmis de posturile de radio cu privire la înlăturarea guvernului antonescian, grănicerii — deși se aflau în mijlocul trupelor naziste — s-au avintat în luptă cu acestea, fiind prima unitate din cadrul armatei române care a întors armele împotriva Germaniei hitleriste<sup>7</sup>. În această bătălie grea, ostașii români au primit din plin sprijinul populației din localitățile apropiate, Capul Cîmpului, Drăceni, Frasin, Stulpicani, Vama.

Organizațiile partidului comunist din această parte a pământului românesc au mobilizat largi forțe în lupta antihitleristă, dusă de întregul popor pentru o Românie liberă și democratică. Feroviarii din Dornești, Ițcani, Verești, Dolhasca, muncitori și alte categorii de oameni ai muncii din întreprinderile județelor Suceava, Baia, Rădăuți, Cîmpulung Moldovenesc, au depus eforturi — și alături de ei țărani, intelectuali — pentru sprijinirea frontului, pentru eliberarea teritoriului țării de hitleriști, contribuind astfel activ la infăptuirea obiectivelor insurecției din august 1944.

Privită retrospectiv, în lumina faptelor istorice din cei 35 de ani de la infăptuire, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă apare în toată măreția ei ca moment de cotitură istorică în dezvoltarea țării, ca punct de legătură între politica elaborată și practicată de Partidul Comunist Român cu mult înainte de instaurarea dictaturii militare fasciste și politica urmată după 23 August 1944 de desăvîrșire a revoluției democratice în România.

Lupta pentru dobândirea dictaturii militaro-fasciste cuprindea în sine și necesitatea instaurării puterii politice care să fie expresia voinei claselor și categoriilor sociale, a forțelor politice care au impus-o și, neapărat, cu un conținut democratic, ceea ce ulterior s-a și infăptuit. Sarcina insurecției de a înlătura regimul antonescian a creat premisele

<sup>7</sup> Nistor Teodorescu, *Memorii de război. La Mălini în august 1944*, București, Ed. Militară, p. 14-28.

necesare realizării concepției Partidului Comunist Român cu privire la evoluția democratică a societății românești.

Planul înlăturării dictaturii militare fasciste a avut în vedere izolarea treptată a acesteia prin atragerea alături de proletariat a tuturor claselor și categoriilor sociale, a tuturor organizațiilor, forțelor și personalităților politice care, indiferent de motive, erau gata să lupte împotriva regimului antonescian. Perseverînd pe această linie, Partidul Comunist Român a încheiat acorduri și a participat la coaliții politice care în fapt îi asigurau legătura directă, nemijlocită, cu toate forțele politice capabile să-și aducă contribuția la actul insurecțional. În acordurile politice realizate exista prevederea potrivit căreia scopul urmărit era înlăturarea regimului dictatorial, dar și „înlocuirea lui cu un regim constituțional, democratic, pe baza acordării drepturilor și libertăților civice tuturor cetățenilor țării.”<sup>8</sup> Aceste acorduri au creat nu numai cadrul politic necesar dobiorii dictaturii militaro-fasciste, ci și condițiile transformării luptei într-o largă acțiune de masă pentru infăptuirea idealurilor de libertate și dreptate socială ale poporului român, ceea ce explică rapida transformare a activității antifasciste a maselor în acțiunile revoluționare democratice.

Nucleul conducător al luptei pentru dobiorăea dictaturii militaro-fasciste a fost proletariatul, adică acea clasă socială care — în imprejurările din România deceniului al cincilea — era chemată să fie conducătoarea procesului desăvîrșirii revoluției democratice. Frontul Unic Muncitoresc încheiat în aprilie 1944, constituind catalizatorul forțelor insurecționale, a marcat și unitatea de voință și acțiune a clasei muncitore care a permis trecerea imediată, după 23 August 1944, la îndeplinirea sarcinilor revoluției democratice.

Prin toate acestea insurecția națională armată antifascistă și anti-imperialistă reprezintă un act de importanță crucială în istoria României, deschizînd calea „nu numai a eliberării definitive a patriei noastre de sub jugul dominației străine și a eliberării sociale a maselor, dar și a unei noi ere, de făurire a celei mai înaintate orînduri — orînduirea socialistă — în care poporul este pe deplin stăpîn pe destinele sale și merg ferm înainte spre comunism.”<sup>9</sup>

Organizarea și conducerea revoluției de eliberare socială și națională, din august 1944, de către Partidul Comunist Român a fost o manifestare strălucită a înțelegerii unității dintre continuitate și discontinuitate în elaborarea strategiei și tacticii politice. Ea a demonstrat încă o dată că succesul liniei politice a partidului comunist depinde hotărîtor de înțelegerea și luarea în considerare — în elaborarea strategiei și tacticii — a tuturor elementelor concrete de ordin social, politic și național, reprezentînd o contribuție esențială a comuniștilor români la îmbogățirea experienței mișcării revoluționare internaționale, a tezelor socialismului științific.

<sup>8</sup> Platforma Blocului Național Democratic, „România liberă” din 10 august 1944.

<sup>9</sup> Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 10, 1974, p. 332.

**LA RÉVOLUTION SOCIALE ET NATIONALE ANTIFASCISTE  
ET ANTIIMPÉRIALISTE DU 23 AOÛT 1944 — ÉVÉNEMENT HISTORIQUE  
D'IMPORTANCE RETENTISSANTE**

*R é s u m é*

L'insurrection nationale armée, antifasciste et antiimpérialiste du 23 Août 1944, a été préparée — souligne l'auteur — par les luttes de longue durée du peuple roumain, pour justice sociale et nationale, par l'infatigable activité du Parti Communiste Roumain, en alliance avec les autres forces révolutionnaires, démocratiques et patriotiques du pays, pour la défense des intérêts vitaux de la nation roumaine.

L'article met en évidence les conditions historiques internes et les circonstances externes dans lesquelles a été préparée l'insurrection dans le pays entier, en apportant des importantes preuves sur le déploiement du ce procès révolutionnaire sur l'actuel territoire du département de Suceava — des aspects moins connus et qui complètent, dans une manière convaincante, l'image d'ensemble d'un des événements d'importance interne et internationale décisive dans l'évolution et le destin du peuple roumain.

# STUDII DE ISTORIE

## RECUNOAȘTERI ARHEOLOGICE ÎN COMUNA VEREȘTI (JUDEȚUL SUCEAVA)

NICOLAE URSULESCU

Comuna Verești este situată la circa 15 km sud-est de Suceava, pe linia ferată Suceava-Pașcani. Teritoriul comunei se întinde pe un interfluviu cuprins între râurile Suceava și Siret (fig. 1) și are în componență localitățile : Verești și Hancea (pe malul Sucevei), Bursuceni și Corocăiești (pe malul Siretelui). În cursul anului 1974 am cercetat, în mai multe etape, întreg teritoriul comunei<sup>1</sup>, semnalând existența mai multor puncte de interes arheologic, dintre care unele cu o intensă locuire.

Pe malul drept al Siretelui am sesizat următoarele stațiuni :

I. BURSUCENI-HELEȘTEU. La marginea nordică a satului Bursuceni există o lutărie de mari proporții, pe coasta înaltă a Siretelui, în punctul de izvorire a pârâului Gîrla (fig. 2). Poziția naturală favorabilă, apropierea de sursa de apă și lutul de bună calitate au fost premizele unei îndelungate locuiri în acest punct. Pe peretii lutăriei se pot distinge destul de clar mai multe complexe arheologice, dintre care cîteva au fost determinate. De asemenea, pe tot teritoriul lutăriei se găsesc multe fragmente ceramice, chirpici, oase și cărămizi.

Cele mai vechi urme au apărut în afara complexelor și se datează în culturile Precucuteni (fig. 4/1) și Cucuteni (fig. 4/2).

Locuința de suprafață nr. 1 conține materiale databile în secolele III-II i.e.n. : fragmente ceramice, chirpici, zgură de fier (fig. 6/1—4, 6—8, 13—16). Probabil tot acestei perioade îi aparțin și locuința adincită nr. 1, precum și groapa nr. 2, dar materialele de aici nu sunt suficiente pentru o datare absolut sigură.

În perioada secolelor II—III e.n., a fost datată groapa nr. 1<sup>1</sup> (fig. 3 ; 8/1—5), iar în secolele V—VI groapa nr. 3 (fig. 5/1, 5).

<sup>1</sup> Recunoașterile au fost întreprinse în cadrul temei largi : „Studierea complexă a localităților în curs de urbanizare din județul Suceava”, inscrisă în planul de cercetare al secției de istorie-geografie de la Institutul de învățămînt superior Suceava. La cercetările de teren a participat și un grup de studenți ai secției.

Aducem și aici mulțumiri profesorilor Gavriliuc Manole și Gavriliuc Paul, care ne-au ajutat la începutul investigațiilor, semnalîndu-ne unele puncte de la Bursuceni și Corocăiești.

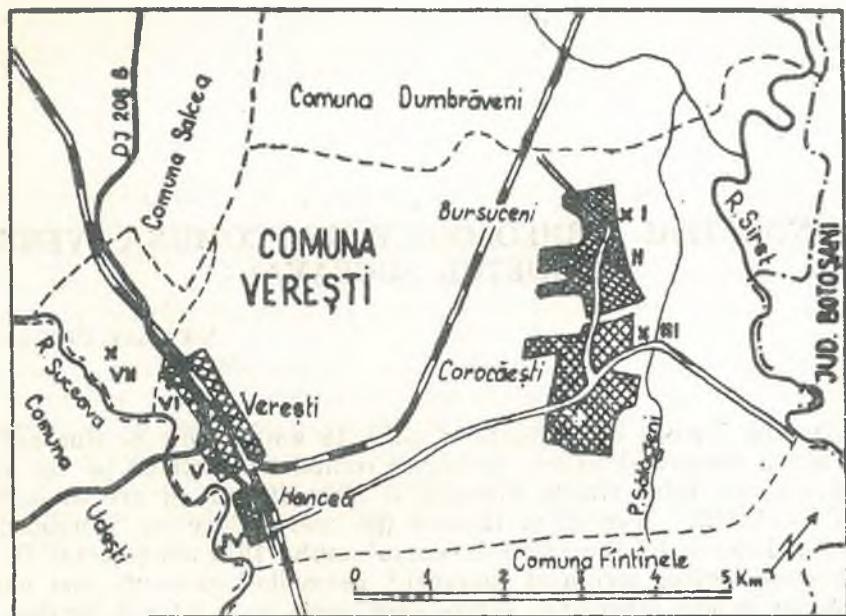


Fig. 1. — Comuna Verești, cu punctele (x) de interes arheologic

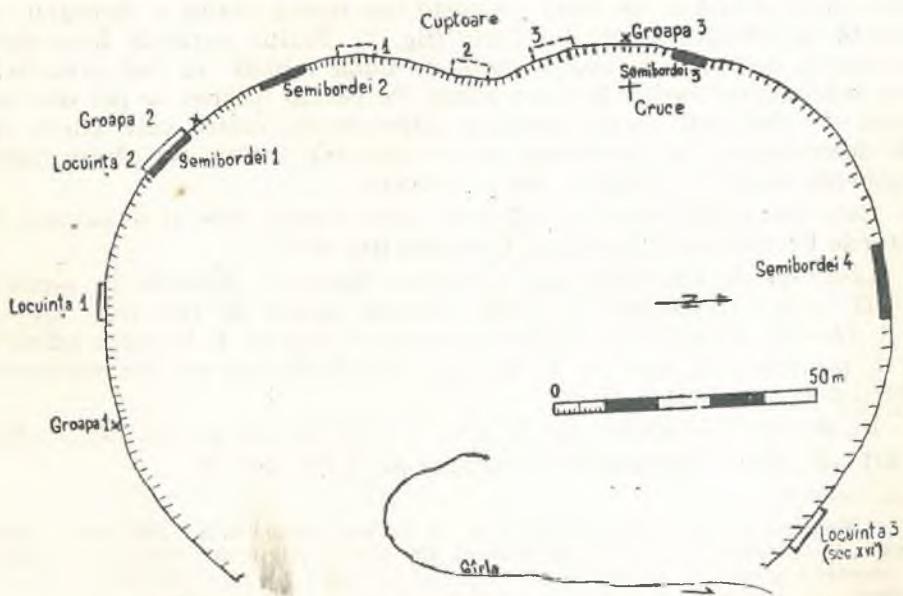


Fig. 2. — Planul stațiunii de la Bursuceni-Heleșteu

Locuința adâncită nr. 1 din secolele III—II i.e.n. era suprapusă parțial de o locuință de suprafață (nr. 2), cu ceramică databilă la sfîrșitul secolului al XIV-lea și mai curînd în prima jumătate a secolului următor (fig. 7/1-4). Secolului al XVI-lea îi aparține locuința de suprafață nr. 3 (fig. 7/5).

Pe peretele vestic al lutăriei se observă urmele masive a trei cuptoare de ars cărămizi, cu platformă sănătuită pentru introducerea stivelor de cărămizi. Cuptorul nr. 1 avea o formă rectangulară, cu platforma de circa  $5,30 \times 4,50$  m. Cuptoarele par a data din secolul trecut. În jurul lor s-au găsit numeroase fragmente ceramice din această perioadă.

Pretutindeni apar numeroase fragmente de oase umane, printre care și calote craniene, care par a proveni de la o necropolă de înhumăție.<sup>2</sup>

O parte din materialele descoperite pe teritoriul lutăriei, în afara complexelor, au putut fi legate de una din perioadele atestate aici.

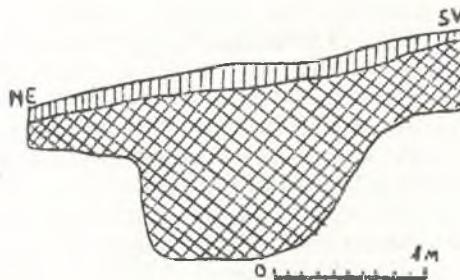


Fig. 3. — Bursuceni-Heleșteu. Profilul gropii nr. 1 (sec. II—III e.n.).

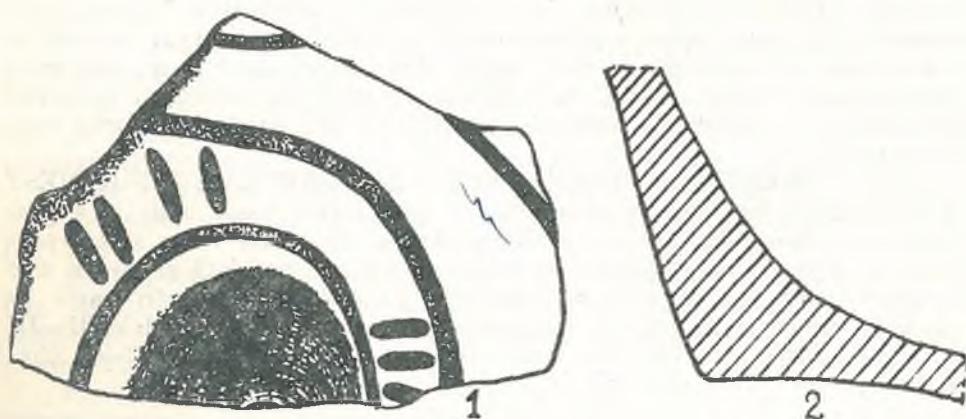


Fig. 4. — Bursuceni-Heleșteu. 1, fragment ceramic Precucuteni, 2, fragment Cucuteni

II. BURSUCENI-IZVOARE. Se găsește pe aceeași coastă a Siretului, la circa 1 km sud de primul punct, în centrul satului, deasupra unor bogate surse de apă. În taluzul din dreapta al drumului care trece pe deasupra izvoarelor (legînd centrul satului de marginea estică a loca-

<sup>2</sup> Localnicii au precizat că de multe ori, cu ocazia scoaterii lutului din acest punct, au dat peste morminte de înhumăție după ritul creștin. Într-un astfel de mormînt s-ar fi găsit și o spadă de fier.

lității) s-au observat urme de arsură și chirpici, ceea ce indică prezența unor locuințe. Fragmentele ceramice adunate de aici se încadrează, în majoritate, în secolele III—II i.e.n. (fig. 5/2, 3, 6), dar apar și cîteva mici fragmente cenușii, lustruite, lucrate la roată, care atestă și o locuire ce se poate încadra larg în secolele II—IV e.n.

III. COROCĂIEȘTI-IZVOARE. Locul este foarte asemănător cu cel de la Bursuceni-Izvoare. Urmele găsite aici, la suprafață, se pot încadra, o parte în secolele III—II i.e.n. (fig. 5/7), iar altă parte în secolul al VI-lea e.n. (fig. 5/4). Tot în acest loc, cu ocazia ridicării construcțiilor I.M.A. Corocăiești, au apărut și o serie de morminte, despre care n-am putut afla însă alte detalii.

*Pe malul stîng al rîului Suceava* au fost sesizate, de asemenea, alte puncte de interes arheologic :

IV. HANCEA — COTUL ARNĂUTULUI. Este un platou situat pe coasta înaltă de deasupra Sucevei, la circa 150 m sud-vest de biserică din sat. Aici apar la suprafață fragmente ceramice, databile în secolele XVII—XIX. O etapă mai veche e documentată printr-un răzuitor pe aşchie, atipic, din silex gălbui-albicios (nu există aici nici un material ceramic care să se asocieze cu această piesă).

V. VEREȘTI — GRADINIȚA DE COPII. Pe malul Sucevei, în spatele grădinîtei, s-au descoperit cîteva fragmente răzlețe, databile în secolul al XVII-lea.

VI. VEREȘTI-IZVOARE. În marginea de sud-vest a satului, deasupra locului unde apar la zi numeroase izvoare, s-a observat în profilul coastei lutoase o groapă de mari dimensiuni, adâncă de 1,20 m, care conținea arsură, cenușă, bucăți de lutuială cu urme de nuiele și ceramică (fig. 5/8—11), databilă în secolele IV—III i.e.n. Probabil că e vorba de o locuință bordei.

VII. VEREȘTI — PROMONTORIUL DIN PARTEA DE SUD-VEST A SATULUI. Pe acest promontoriu al unei terase joase apar la suprafață urme sporadice din mai multe perioade. Cele mai vechi sunt reprezentate de un nucleu epuizat de silex, cu clivare aşchiată și de un mic fragment ceramic, de culoare roșietică, cu cioburi pisate în pastă — ambele atipice. Alte cîteva fragmente se pot data în secolele II—III e.n. (fig. 8/10), iar cele mai multe provin din secolul al XVI-lea (fig. 7/6—12).

#### DESCRIEREA MATERIALULUI

1. *Cultura Precucuteni*, sesizată în punctul Bursuceni-Heleșteu, prezintă o ceramică de culoare cenușie-negricioasă, cu amestec de cioburi fin pisate în pastă. Aspectul pastei, ca și decorul (fig. 4/1), permit o datare în faza a III-a a culturii.<sup>3</sup>

2. *Cultura Cucuteni*, sesizată în același punct, a furnizat doar cîteva fragmente ceramice, fără pictură, care, după pastă și formă, s-ar putea încadra în faza Cucuteni A (fig. 4/2).

<sup>3</sup> S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 75, fig. 60/3 și 66/6.

3. *Hallstattul final* apare într-un complex de locuire, în punctul Verești-Izvoare. Forma de bordei a locuinței și ceramica pledează pentru încadrarea în sec. IV—III i.e.n. Ceramica, după tehnica de prelucrare, prezintă două specii :

a) fină, bine lustruită, cu luciu gălbui-cenușiu la exterior ; aici se încadrează forma de strachină bitronconică, cu buza îngroșată și întoarsă spre interior (fig. 5/11) — atestată și în alte așezări din această perioadă<sup>4</sup> ;

b) netezită, uneori cu lustru slab, culoare roșietică-brună ; aici se încadrează forma de borcan cu marginea ușor încovoiată (fig. 5/8—10), prezintă și în alte orizonturi hallstattiene finale<sup>5</sup>. Această specie este uneori decorată cu brție alveolare (fig. 5/8).

4. *Etapa secolelor III—II i.e.n.* este cea mai bine reprezentată în materialul adunat, fiind prezintă în toate cele 3 puncte de pe malul Siretului. Aceasta dovedește existența în acest loc a unei mari așezări care se întindea pe aproximativ 2 km. Demnă de menționat este prezența unei bucăți de zgură de fier, în locuința nr. 1 de la Bursuceni-Heleșteu, ceea ce ne sugerează o activitate de prelucrare a metalelor, chiar în această așezare.

Ceramica este de mai multe feluri :

a) Predominantă este ceramica grosieră, arsă la roșu-brun pe ambele fețe, cu miezul cenușiu-negricios ; pasta sa este puternic amestecată cu cioburi pisate și pietricele. Prin ardere secundară a suferit puternice deformări (fig. 6/4—7, 9, 13—15). Pe cîteva fragmente se poate observa o foarte slabă barbotinare a suprafețelor.

b) O specie mai fină, cu suprafață netezită, uneori slab lustruită, este de culoare cenușie sau roșietică brună (fig. 6/1, 3, 8, 16, 10). Pare a continua tradiția ceramicii din etapa precedentă.

c) O specie cu microprundișuri în pastă, cu suprafețele destul de bine netezite, este fie de culoare roșietică (fig. 5/7), fie gălbui-cenușie (fig. 5/2)<sup>6</sup>.

d) O specie fină, neagră, lustruită, este evident de factură bastarnică (fig. 6/12). Două fragmente de strachină, arse secundar, amintesc de asemenea, prin formă, prototipurile bastarnice (fig. 6/2, 11), dar e surprinzătoare lipsa totală a fațetelor la buză.

Firește, e încă prematur a trage concluzii definitive asupra apartenenței etnice a locuitorilor din secolele III—II i.e.n. din așezarea de pe malul Siretului, numai pe baza unui material disparat, dar se pare că avem aici de-a face mai curind cu o așezare daco-getică influențată de elemente ale culturii bastranice. Doar cercetări sistematice vor putea lămuri în viitor această problemă.

<sup>4</sup> Vladimir Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1954, 486, fig. 52/3 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimboviță, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova, de la paleolitic pînă în secolul XVIII*, București, 1970, p. 182, pl. 34/7 (Cotnari) ; p. 271, pl. 142/21 (Ciulinești).

<sup>5</sup> A. László, *ArhMold*, 6, 1969, p. 79, fig. 12/9, 10.

<sup>6</sup> O asemenea ceramică apare și la Botoșana-Suceava (informație Silvia Teodor).

5. Locuirea din secolele II—III e.n., prezintă în cele două puncte de la Bursuceni și în extremitatea sud-vestică a Vereștiului, prezintă atât o ceramică lucrată cu mîna, din pastă grosieră, de culoare gălbuie sau roșietică-brună (fig. 8/3, 5, 6)<sup>7</sup>, cît și o ceramică fină, cenușie, lucrată cu roata și decorată cu linii lustruite, drepte sau vălurite (fig. 8/2, 4, 8—10). Apar și vase roșii, cu fundul inelar, de factură romană provincială (fig. 8/7). Ca import roman pot fi considerate fragmentele de la toarta cu nervură mediană a unei amfore de culoare cărămizie (fig. 8/1), databilă în sec. III—IV<sup>8</sup>. Atât amfora, cît și specia roșie de factură provincială, ne fac să înclinăm pentru o datare a materialelor de la Bursuceni, mai curind în sec. al III-lea e.n.

6. Secolele V—VI e.n. sunt reprezentate prin cîteva fragmente descoperite în groapa nr. 3 de la Bursuceni-Heleșteu. Se remarcă două fragmente, ambele lucrate cu mîna, dar destul de îngrijit (fig. 5/1, 5). Fundul de vas, plat, ușor îngroșat, are la suprafață o culoare roșietică-gălbuie, iar miezul cenușiu-negricios. Pasta este amestecată cu micro-prundisuri și nisip cu bobul mare<sup>9</sup>. Fragmentul de borcan are buza ușor îngroșată și răsfrîntă în afară, iar pe partea superioară prezintă o mică sănătire. Marginea este mai subțire decît corpul vasului. Suprafețele sunt cafenii, iar cea exterioară prezintă o ușoară lustruire. Miezul este negru, iar pasta e amestecată cu cioburi pisate și nisip fin<sup>10</sup>.

7. Secoul al VI-lea, este reprezentat prin fragmentul unui fund îngroșat de oală-borcan (fig. 5/4), descoperit la Corocăiești-Izvoare. Pasta este grosieră, cu cioburi și pietricele mari de peste 1 cm diametru. Suprafața este gălbuie-roșiatică și netezită pe verticală cu degetele. Partea interioară este brun-gălbuie. Acest fragment își găsește bune analogii în așezarea de la Șipot-Suceava<sup>11</sup>. Existenza apropiată a unei așezări din perioada anterioară venirii slavilor și a alteia din perioada prezenței timpurii a slavilor în Moldova impune o cercetare atentă a celor două obiective, pentru a se obține eventuale date suplimentare despre relațiile dintre populația autohtonă și slavi în secolul al VI-lea.

8. Locuirea medievală e bine atestată atât la Bursuceni (într-o etapă mai timpurie), cît și la Verești și Hancea (pentru o etapă mai

<sup>7</sup> În cadrul ceramiciei lucrată cu mîna se remarcă o ceașcă dacică (în stare fragmentară), descoperită în 1967 la Bursuceni — „Heleșteu“ de prof. Paul Șandurschi (ceașca se află actualmente în colecțiile Muzeului județean Suceava, fiind preluată din colecția arheologică a Liceului din Dumbrăveni). Această ceașcă a aparținut în mod cert locuirii carpice din acest punct, deoarece în secolele III—II i.e.n. această formă nu există încă în repertoriul ceramicii geto-dacice (I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, Ed. științifică, București, 1969, p. 117). Forma respectivă este încadrată de Gh. Bichir (*Cultura carpică*, București, 1973, p. 64) în varianta 4, cu toarta masivă, pornind de la fund și oprindu-se sub buză (fig. 8/11).

<sup>8</sup> Gh. Bichir, op. cit., p. 90-91 (tipul a 2), pl. 157/1.

<sup>9</sup> N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviță, Em. Zaharia, op. cit., p. 205-206 (Iași, str. Ciurchi, 134), pl. 87/23-24.

<sup>10</sup> Ibidem, p. 204 (Iași-Bariera Cîrlig), pl. 78/14; I. Ioniță, *ArhMold*, 7, 1971, p. 290, fig. 19/4.

<sup>11</sup> M. D. Matei, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 412, fig. 3/9; idem, *Dacia*, 4, 1960, p. 378; idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, fig. 3/5.

tîrzie). La Bursuceni-Heleșteu, prima jumătate a secolului al XV-lea este reprezentată printr-o ceramică cenușie (fig. 7/1—4), iar secolul al XVI-lea printr-o ceramică roșie, lucrată cu deosebită grijă, remarcindu-se în special o strachină cu deschidere largă (fig. 7/5). De menționat, de asemenea, un fragment cu smalț galben dintr-o buză lobată, descoperit la Verești (fig. 7/12).

\* \* \*

Răspîndirea materialelor arheologice pe teritoriul comunei Verești dovedește că și în vechime, ca și în prezent, a fost locuită cu predilecție zona imediat învecinată celor două văi principale: Siretul și Suceava. De-a lungul acestor coaste înalte, locuirea s-a concentrat îndeosebi în punctele de unde apele freatice apar la zi sub forma unor puternice izvoare, care se dirijează spre cele două râuri. Pe de altă parte în zona centrală a interfluviului nu am putut sesiza urme arheologice. Probabil că și în trecut, ca și astăzi, zona aceasta a fost destinată agriculturii, iar nu locuirii.

Dintre perioadele atestate în raza comunei, două ne rețin atenția în mod deosebit. Prima este cea cuprinsă între secolele IV—II î.e.n. și oferă posibilitatea de a se urmări dinamica trecerii de la Hallstatt la La Tène în nord-vestul Moldovei, precum și stadiul de evoluție a societății geto-dacice la venirea bastarnilor și modul în care aceștia au reușit să influențeze procesul evolutiv. A doua perioadă se referă la secolele V—VI e.n. și oferă încă un prilej pentru o studiere comparativă a culturii materiale autohtone și a culturii slave timpurii, în momentul primelor contacte dintre ele.

Dacă la aceasta mai adăugăm și posibilitatea studierii raporturilor dintre dacii liberi și civilizația romană în secolele II—III e.n., precum și a studierii civilizației rurale moldovenești în evul mediu — toate prezente la Verești —, rezultă clar necesitatea întreprinderii unor cercetări sistematice în această comună.

#### ARCHAEOLOGISCHE BEOBACHTUNGEN IN DER GEMEINDE VEREȘTI, (BEZIRK SUCEAVA)

##### *Zusammenfassung*

Der Aufsatz stellt der Ergebnisse der Oberflächenforschungen dar, die in den vier Dörfern der Gemeinde unternommen wurden. Bei dieser Gelegenheit wurden sieben archäologische Stationen aufgespürt (Abb. 1). Die hier entdeckten Belege gehören zu folgenden Zeitabschnitten: die jungsteinzeitlichen Kulturen Precucuteni III (Abb. 4/1) und Cucuteni A (Abb. 4/2); die geto-dakische Kultur aus dem Endhallstatt (IV—III. Jh. v. u. Z.) (Abb. 5/8-11) und III—II. Jh. v. u. Z. (Abb. 5/2,

3, 6, 7; 6); die Kultur der freien Daker im II—III. Jh.u.Z. (Abb. 8); die Völkerwanderungszeit: V—VI. Jh. (Abb. 5/1, 5) und VI. Jh.u.Z. (Abb. 5/4); die moldauische Dorfkultur aus der I. Hälfte des XV. Jh. (Abb. 7/1-4), aus dem XVI. Jh. (Abb. 7/5-12) und auch aus der späten Feudalzeit (XVII—XIX. Jh.).

#### ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. — Die Gemeinde Verești, mit archäologischen Stationen.

Abb. 2. — Grundriss der Stationen zu Bursuceni — Heleșteu. Locuința = Oberflächenwohnung; Semibordei = Wohngrube; Gr. = Grube; Cuptoare = Ziegellofen.

Abb. 3. — Bursuceni-Heleșteu. Durchschnitt der Gruben Nr. 1 (II.—III. Jh. u. Z.).

Abb. 4. — Bursuceni-Heleșteu. 1 Keramikbruchstück Precucuteni III-Kultur; 2 Cucuteni A-Kultur.

Abb. 5 — 1, 5 — Bursuceni-Heleșteu, Keramikbruchstücke aus Grube 3 (V—VI. Jh.u.Z.); 2, 3, 6 Bursuceni-Izvoare: 2-3 Keramikbruchstücke und 6 Gewichtbruchstück aus dem III—II. Jh.v.u.Z.; 4, 7 Corocăești-Izvoare: 7 Keramikbruchstück aus dem III—II. Jh.v.u.Z.; 4 aus dem VI. Jh.u.Z.; 8-11 Verești-Izvoare. Keramikbruchstücke aus dem IV—III. Jh.v.u.Z.

Abb. 6. — Bursuceni-Heleșteu. Keramikbruchstücke aus dem III—II. Jh.v.u.Z.; 1-11 aus Wohnung 1; 12-16 *passim*.

Abb. 7. — 1-5 Bursuceni-Heleșteu. 1-4 Keramik aus der I. Hälfte des XV. Jh., 5 aus dem XVI. Jh.; 6-12 Verești (Station VII). Keramikbruchstücke aus dem XVI. Jh.

Abb. 8. — Keramikbruchstücke aus dem II—III. Jh.u.Z.; 1-5 aus Grube 1 von Bursuceni-Heleșteu; 6-9, 11 *passim*, ebenda; 10 von Verești (Station VII).

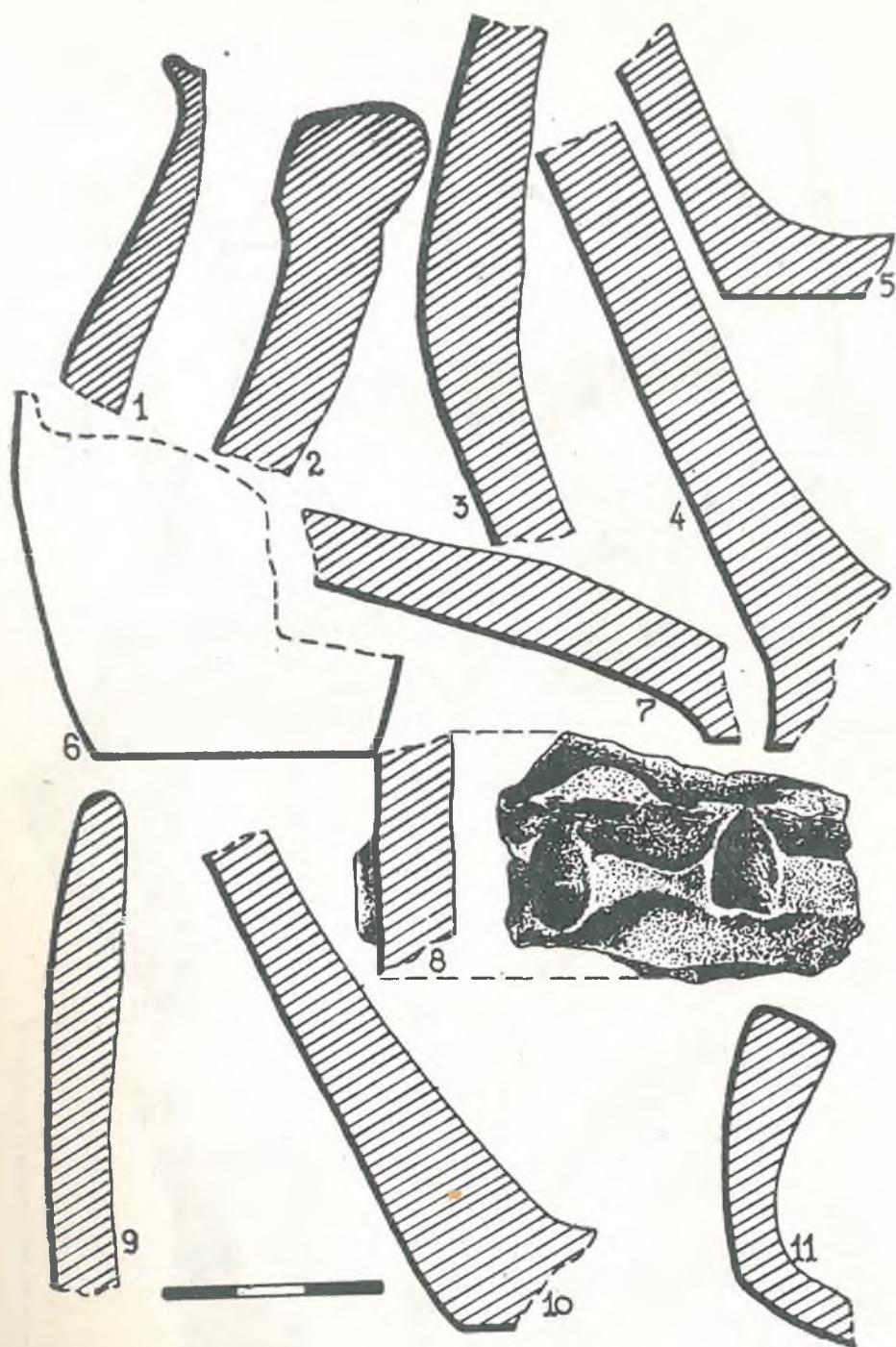


Fig. 5. — 1, 5 Bursuceni-Heleșteu. Fragmente ceramice din groapa nr. 3 (sec. V—VI e.n.); 2, 3, 6 Bursuceni-Izvoare: 2-3 fragmente ceramice, 6 fragment de greutate (sec. III—II i.e.n.); 4, 7 Corocăești-Izvoare: 7 ceramică din sec. III—II i.e.n., 4 din sec. VI e.n.; 8-11 Verești-Izvoare. Fragmente ceramice din sec. IV—III i.e.n.

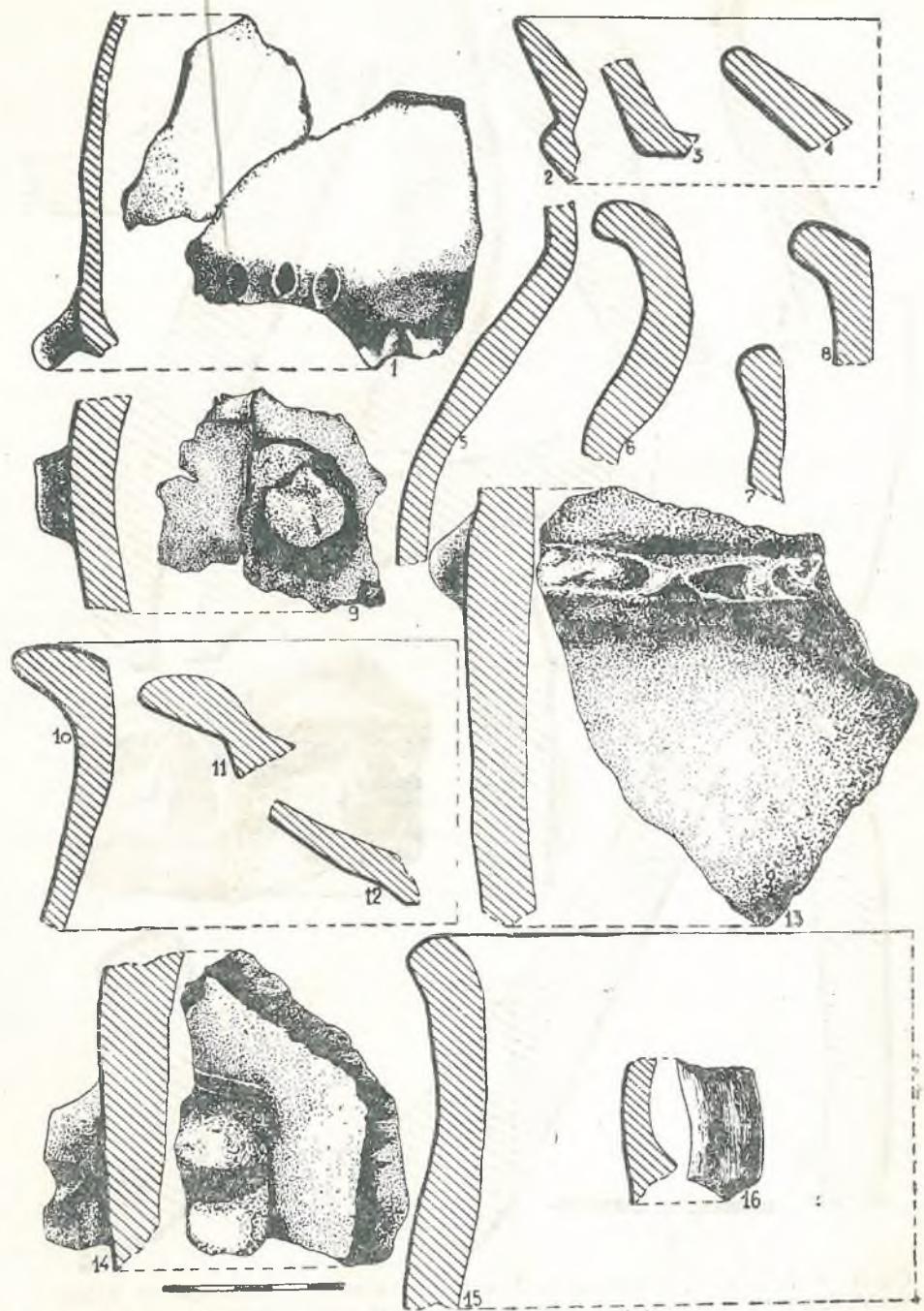


Fig. 6. — Bursuceni-Heleșteu. Fragmente ceramice din sec. III-II i.e.n.; 1-11 din locuința nr. 1; 12-16 *passim*.

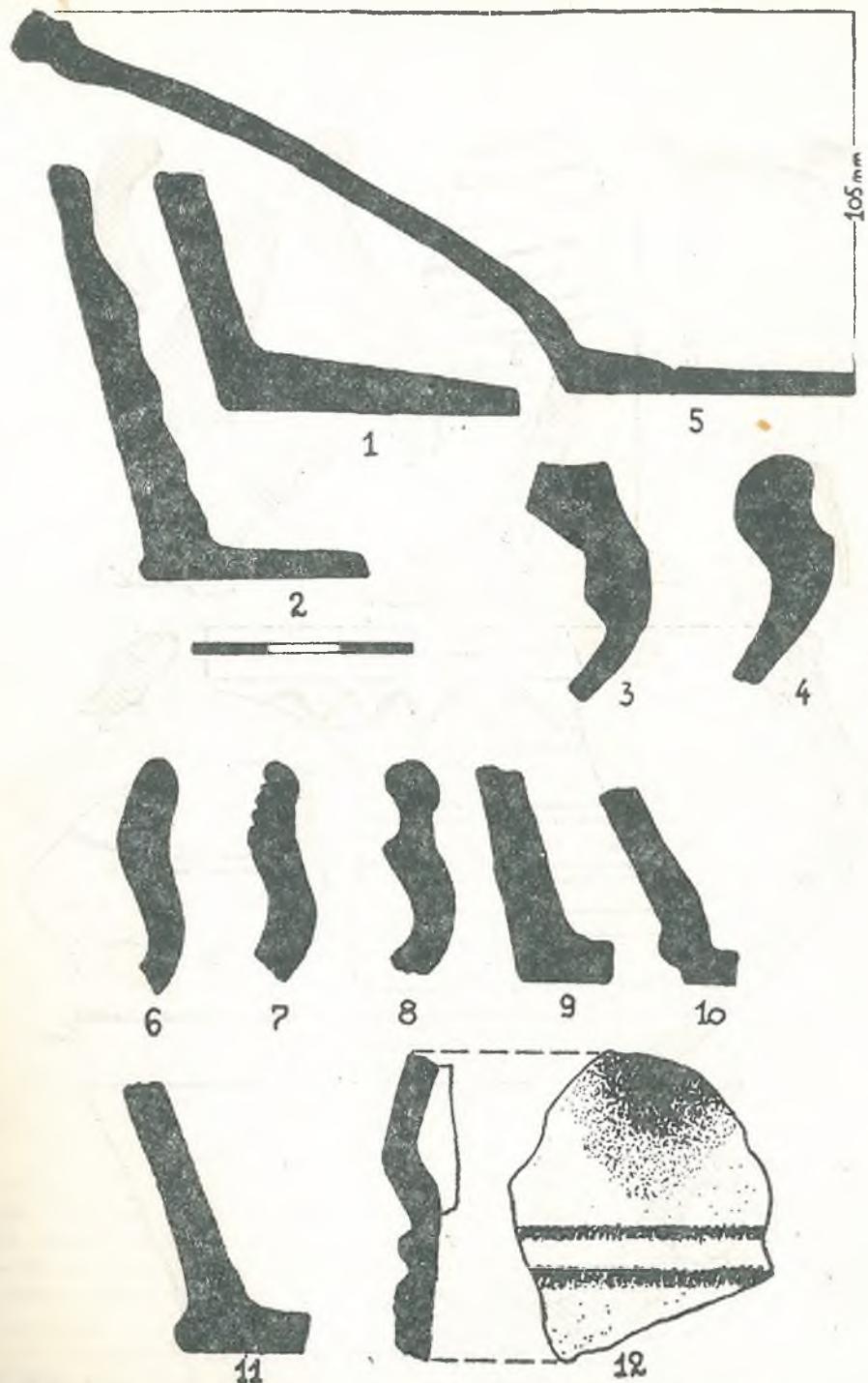


Fig. 7. — 1-5 Bursuceni-Heleșteu. 1-4 ceramică de la sfîrșitul sec. al XIV-lea și prima jumătate a sec. al XV-lea; 5 ceramică din sec. al XVI-lea; 6-12 Verești (punctul VII). Ceramică din sec. al XVI-lea.

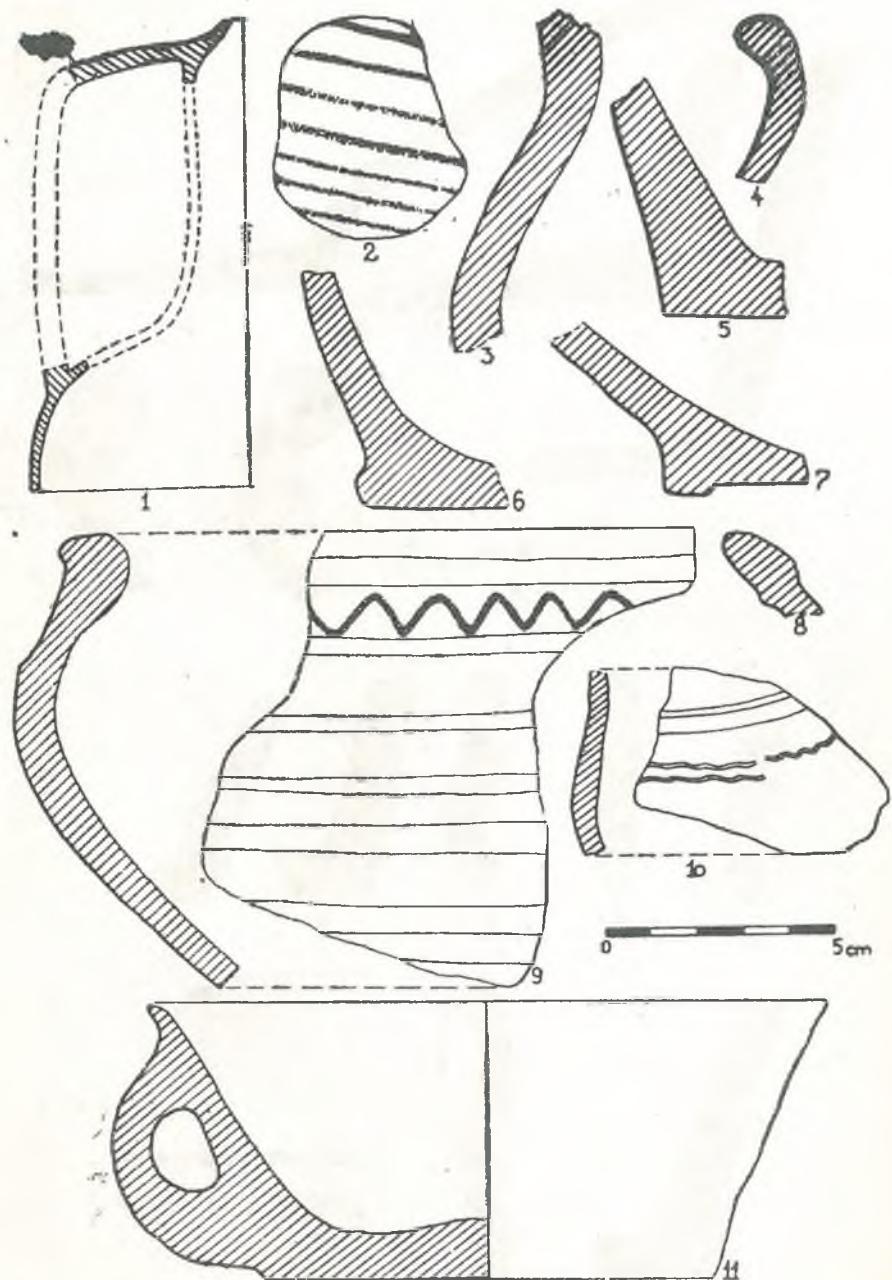


Fig. 8. — Fragmente ceramice din sec. II—III e.n. 1-5 din groapa nr. 1 de la Bursuceni-Heleșteu ; 6-9, 11 *passim* din același punct ; 10 de la Verești (punctul VII).

## AŞEZAREA PRECUCUTENIANĂ DE LA BOSANCI (JUDEȚUL SUCEAVA)

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC

În timpul lucrărilor întreprinse pentru asfaltarea drumului județean (DJ 208 A), care leagă satul Ipotești de Bosanci, în dreptul kilometrului 6, în zona numită de localnici „La Pod la Rediu“ au apărut numeroase materiale arheologice<sup>1</sup>. Punctul amintit este plasat pe o terasă foarte aplatisată, înconjurată la est și vest de cîte un pîrîu mlăștinos, affluent al Sucevei. Terasa este limitată la nord de albia rîului Suceava.

In anul 1971 s-au întreprins săpături de salvare, chiar în zona excavată, trasîndu-se un șanț, S I, orientat est-vest, lung de 15 m și lat de 2 m. Cercetările au fost reluate în anul 1972, prin deschiderea unei secțiuni, paralelă cu prima, S II, lungă de 26 m și lată de 2 m, la 20 de metri de S I. Datorită condițiilor meteorologice, cercetarea acestei secțiuni nu a fost încheiată.

In timpul campaniei din 1971 nu s-au putut face observații stratigrafice datorită deranjamentelor provocate de lucrările amintite, găsindu-se materiale din epoci diferite : Precucuteni, Cucuteni (A ?), perioada de tranzitie la epoca bronzului, Latène-ul timpuriu<sup>2</sup> și secolul IV e.n. Cele mai numeroase materiale aparțin culturii Precucuteni și Latène-ului timpuriu, celealte apărind doar sporadic. În cadrul secțiunii din 1972 au apărut numai depuneri aparținînd culturii Precucuteni, fără să se surprindă vreun complex de locuire.

Deși materialul precucutenian, care este cel mai numeros și mai variat, nu a fost recoltat din complexe închise, ci provine, în mare parte, din cercetări de suprafață sau din stratul de cultură, avînd în vedere că urmele acestei culturi sunt puțin cunoscute în această zonă și că prezența unor piese este mai rar întîlnită, am considerat necesar să facem cunoscute aceste descoperiri, urmînd ca cercetările viitoare să

<sup>1</sup> Semnalarea acestui punct o datorăm lui Ioan Negriuc din Ipotești, căruia îi mulțumim și pe această cale. Campania de săpături din anul 1971 a fost condusă de către Mircea Ignat; în anul 1972 la săpături au participat Mircea Ignat și Paraschiva-Victoria Batariuc.

<sup>2</sup> Mircea Ignat, *Descoperirile din Latène-ul timpuriu de la Bosanci (jud. Suceava)*, în SCIV, 24, 1973, 3, p. 533-535.

răspundă problemelor rămase deschise. Materialul precucutenian, foarte bogat, se compune din următoarele categorii de piese : unelte și arme, ceramică, plastică, diverse.

#### UNELTE ȘI ARME

Din cercetările întreprinse la Bosanci s-a recoltat o mare cantitate de unelte din silex și piatră.

Dintre obiectele din silex predomină așchiile rezultate din prelucrare ; s-au mai găsit cîteva nuclee, lame (fig. 1/3, 4) 5, 7), gratoare (fig. 1/2, 6, 9), străpungătoare (fig. 1/1, 8). Se remarcă un vîrf de săgeată, de formă triunghiulară cu baza ușor concavă, cu retuse bifaciale (fig. 1/10). Pentru obținerea uneltelor din silex s-au întrebuințat, în proporții egale, varietățile de silex așa-zise de Prut și de Nistru.

Alte unelte descoperite la Bosanci sunt lucrate atît din marne cît și dintr-o rocă mai dură. Cele mai frecvente sunt topoarele cu forme trapezoidale<sup>3</sup> (fig. 1/13, 15, 16). Apare o dăltită (fig. 1/14) precum și bolovani cu urme de prelucrare (fig. 1/11). S-a găsit și un fragment de topor trapezoidal, perforat, lucrat dintr-o rocă foarte dură, alături de patru topoare și o dăltită, aflate în diverse stadii de prelucrare (fig. 1/11, 13—16). Prezența la un loc (S II, m 10—11) a unor topoare în diverse stadii de prelucrare ne face să presupunem existența unui atelier aparținînd unui meșter specializat în prelucrarea topoarelor.

În cursul campaniei din 1972 s-a descoperit o rîșniță de gresie calcinată puternic, albiată datorită utilizării.

În S II au apărut și cîteva coarne de cerb, cu urme de prelucrare. Unul dintre ele are capetele rotunjite și cu încercări de perforare (fig. 1/12) ; altuia i-a fost golit întreg țesutul spongios, în vederea unei probabile folosiri.

#### CERAMICA

In general, ceramica descoperită la Bosanci este foarte fragmentară, putîndu-se întregi doar un singur vas — un capac (fig. 4). Alte forme pe care le putem presupune sunt : vasele suport, paharele de diferite forme și dimensiuni, fructiere, vase mari de provizii, polonice, un vas cu tub de scurgere.

Ceramica precucuteniană de la Bosanci este lucrată din trei mari categorii de pastă : A — pastă grosolană, B — pastă semifină, C — pastă fină.

A. Pasta grosolană, neomogenă, avînd în compoziție fragmente ceramice pisate, cu o granulație mare. Culoarea este brun deschisă la exterior, cenușiu închisă la interior, cu miezul negru. Pereții sunt foarte groși, fiind vorba de vase de mari dimensiuni. S-au păstrat mai ales funduri profilate de vase, a căror formă nu a putut fi stabilită. Tot din

<sup>3</sup> Silvia Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, fig. 19-20.

pastă grosolană a fost lucrată și farfurie de la o fructieră cu buza lată, evazată (fig. 2/11). Decorul constă din șiruri de alveole (fig. 2/5, 7), barbotină, cît și din incizii largi, care delimitizează spații cruce, rotunde și ovale (fig. 2/11).

B. Pasta semifină, omogenă, avînd în compoziție fragmente ceramice fin pisate. Suprafețele sănt netezite, uneori superficial. Pasta a fost arsă la cenușiu, brun-cenușiu sau brun roșcat, cu miezul negru.

C. Pasta fină, omogenă, bine frâmînată, are în compoziție nisip cernut și rare fragmente ceramice foarte fin pisate. Perejii sănt subțiri, rezonanți, foarte bine netezîți. Pasta a fost bine arsă, în diverse nuanțe de la brun pînă la cenușiu.

Din materialul ceramic de factură semifină și fină au fost lucrate picioare suport, vase cu gîțul înalt, pahare, capace, polonice, vasul cu tub de scurgere.

Decorul acestor materiale ceramice întrebuințează același repertoriu de motive : proeminențe, caneluri, linii incizate.

Canelurile sănt orizontale sau oblice și se găsesc mai ales pe gîțul vasului (fig. 2/1, 4 ; 3/3). Proeminențele există într-o gamă foarte largă de variante, de la mici butoni plăti (fig. 4), la proeminențe perforate, pînă pînă la mari proeminențe cornițe (fig. 2/8). Proeminențele sănt simple, înconjurate de linii incizate (fig. 2/2, 6, 10) și acoperite cu mici alveole (fig. 3/2, 6) sau cu linii incizate, dispuse în benzi (fig. 2/6, 9). Linile incizate formează o mare varietate de motive : benzi formate din 2—4 linii (fig. 3/9) ; benzi de linii care desenează spirale, spațiiile rămase libere, de obicei triunghiulare cu laturile rotunjite fiind umplute cu hașuri scurte, perpendiculare (fig. 3/8, 10 ; 4) ; linii care delimitizează spații rezervate în formă de pastile rotunde, ovale etc. (fig. 3/4, 4, 11). Există benzi late umplute cu liniuțe perpendiculare (fig. 4). Un alt ornament îl constituie impresiunile realizate cu ajutorul unui instrument din os. Din aceste impresiuni se realizau linii orizontale sau se umpleau spațiiile rămase libere prin crucearea unor motive (fig. 3/7). De multe ori motivele se întîlnesc combinate : caneluri cu incizii și decor imprimat (fig. 3/7), proeminențe și linii incizate (fig. 2/2, 3, 9).

#### PLASTICA

Plastica antropomorfă descoperită în așezarea de la Bosanci se poate încadra în două mari categorii : statuete în picioare (tipul A) și statuete în poziție sezândă (tipul B)<sup>4</sup>. Toate piesele sănt fragmentare. Predomină părțile inferioare de statuete feminine.

Tipul A cuprinde numai fragmente de părți inferioare (fig. 5/6, 8—11). Abdomenul este ușor bombat (fig. 5/9, 10), picioarele sănt unite, separate virtual de o linie verticală adînc incizată (fig. 5/9, 10). Genunchii, în cazul cînd sănt marcați, sănt redată asemenea unor proeminențe plate mult mai jos decît poziția anatomică reală (fig. 5/10). Picioarele se termină uneori într-un con, cu vîrful ascuțit și ușor curbat, pentru o

<sup>4</sup> Silvia Marinescu-Bîlcu, op. cit., p. 95-96.

mai bună fixare (fig. 5/6). Steatopigia este moderată (fig. 5/6, 9, 10). Fragmentele sunt acoperite de o rețea de linii paralele, romburi (plasate pe abdomen și fese), alveole (fig. 5/9, 10). Tot tipului de statuete în picioare îi aparține partea inferioară a unei figurine cu steatopigie pronunțată, pînțele ușor bombat, șoldurile frumos arcuite, picioarele unite, dar distinct diferențiate și cu genunchii plasați în poziție anatomică normală (fig. 5/11). Se pare că statueta a fost acoperită cu culoare roșie. Tot timpului A îi aparțin și fragmente neincizate, redate cu picioarele despărțite (fig. 5/6). S-a găsit și un fragment de statuetă masculină, cu abdomenul drept, steatopigie pronunțată, avind picioarele neunite (fig. 5/8).

Tipul B este reprezentat atât de fragmente aparținând părții superioare, cât și de fragmente aparținând părții inferioare.

In cursul cercetărilor de suprafață s-a găsit partea superioară a unei statuete, cu capul rupt, brațele redate asemenea unor proeminente, cu sănii „trași“ din corp, spatele plat, cu coloana vertebrală marcată printr-o linie incizată. Porțiunea lombară, mult accentuată corespunde abdomenului, care este redat proeminent. Șoldurile, mult lățite, ar putea indica faptul că statueta era modelată în poziție sezindă. Corpul statuetei este acoperit cu linii paralele adânc incizate (fig. 5/1). Tipului B îi aparțin, în general, fragmente de statuete neincizate, reprezentate cu steatopigie pronunțată (fig. 5/2). Excepție face un fragment de statuetă cu abdomenul plat, decorat cu trei linii orizontale incizate, picioarele sunt unite și acoperite pe partea anteroară a coapsei cu cîte două grupe de alveole lunguiete (fig. 5/7).

Tot din cercetări de suprafață provin două cozi de polonice cu forme antropomorfe<sup>5</sup>. Unul dintre ele are forma unui tors aplatizat, cu brațele asemenea unor proeminente. Suprafața ventrală este acoperită cu linii incizate în forma literei V, între care se găsesc alveole circulare (fig. 5/5). Cea de a doua coadă de polonic este modelată asemenea unei părți superioare a unei statuete. Capul, cu față „en bec d'oiseau“, ochii indicați prin simple adâncituri, nasul proeminent, gura deschisă, gîțul foarte înalt, mîinile redate ca două proeminente, sănii marcați prin două alveole circulare, iar în zona pînțecului apare un mare orificiu circular (fig. 5/3).

Tot la plastică poate fi încadrată o figurină zoomorfă, cu capul rupt din vechime. Are aspectul unei păsări care stă în cuib. Interiorul este umplut cu granule de lut ars, care prin mișcare o fac să sună<sup>6</sup> (fig. 5/4).

#### DIVERSE

In anul 1971 a fost descoperit un vas cu tub de scurgere<sup>7</sup>, lucrat din pastă semifină, cu fragmente ceramice pisate și granule de calcar. Vasul, de mici dimensiuni, are corpul bombat, semănind cu un bol,

<sup>5</sup> Ibidem, fig. 85/6, 7.

<sup>6</sup> S. M. Bibikov, Rannii etap tripliskoi kulturi, în Arheologija Ukrainskoi S.S.R., vol. I, Kiev, 1971, p. 153, fig. 42/11.

<sup>7</sup> S. Marinescu-Bilcu, op. cit., p. 73, fig. 46/8a-b.

Buza e neglijent lucrată, cu neregularități în zona tubului, care a fost modelat odată cu vasul. Tubul, cilindric și destul de scurt, pleacă din imediata apropiere a buzei. La exterior s-a încercat netezirea vasului (fig. 6/2). Asupra utilizării acestui tip de vas nu s-a ajuns la un consens unanim<sup>8</sup>.

Fragment de altar (?), lucrat din pastă cu fragmente ceramice de mari dimensiuni, de culoare roșie. Un picior prismatic, cu partea superioară aplatizată, ușor albiată la interior, triunghiular la exterior, cu o nervură mediană în relief și cu interiorul ușor concav (fig. 6/1).

Studiind piesele descoperite la Bosanci, care pot fi încadrate în cultura Precucuteni, ajungem la concluzia că ele aparțin fazei a III-a de evoluție a acestei culturi, datorită analogiilor oferite de descoperirile de la Izvoare I<sub>2</sub><sup>9</sup>, Traian-Dealul Fintinilor<sup>10</sup>, Tîrpești<sup>11</sup>.

Semnalarea materialului precucutenian descoperit la Bosanci vine să adauge un nou punct pe harta descoperirilor Precucuteni, lărgind astfel aria de răspândire a acestei culturi în ultima sa fază de evoluție și în nordul Moldovei.

#### L'HABITAT DE LA CULTURE PRECUCUTENI DE BOSANCI (LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA)

R è s u m é

L'auteur présente l'habitat qui appartient à la culture Precucuteni de Bosanci, „La Pod la Rediu“, position découverte par hasard.

Après l'analyse du matériel découvert, outils et armes, céramique et plastique, l'auteur date cet habitat dans la troisième période d'évolution de la culture Precucuteni.

#### EXPLICATIONS DES FIGURES

- Fig. 1. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Outils et armes.
- Fig. 2. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Fragments céramiques.
- Fig. 3. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Fragments céramiques.
- Fig. 4. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Fragment de couverele.
- Fig. 5. — Bosanci „La Pod la Rediu“. La plastique anthropomorphe et zoomorphe.
- Fig. 6. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Divers objets de la culture Precucuteni.

8. Dan Monah, *Citeva observații asupra vaselor neo-eneolitice cu tub de scurgere*, în *Mem.Antiq.*, IV—V, p. 269—276, unde se dă și bibliografia problemei.

9 Radu Vulpe, *Izvoare — săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 57—111.

10 Vl. Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian (dép. de Neamț, Moldavie)*, *fouilles des années 1936, 1938 et 1940*, în *Dacia*, IX—X, p. 26—39; vezi în continuare rapoartele din *SCIV* (1952—1955) și din *Materiale* (vol. VI—VIII).

11 Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, passim.

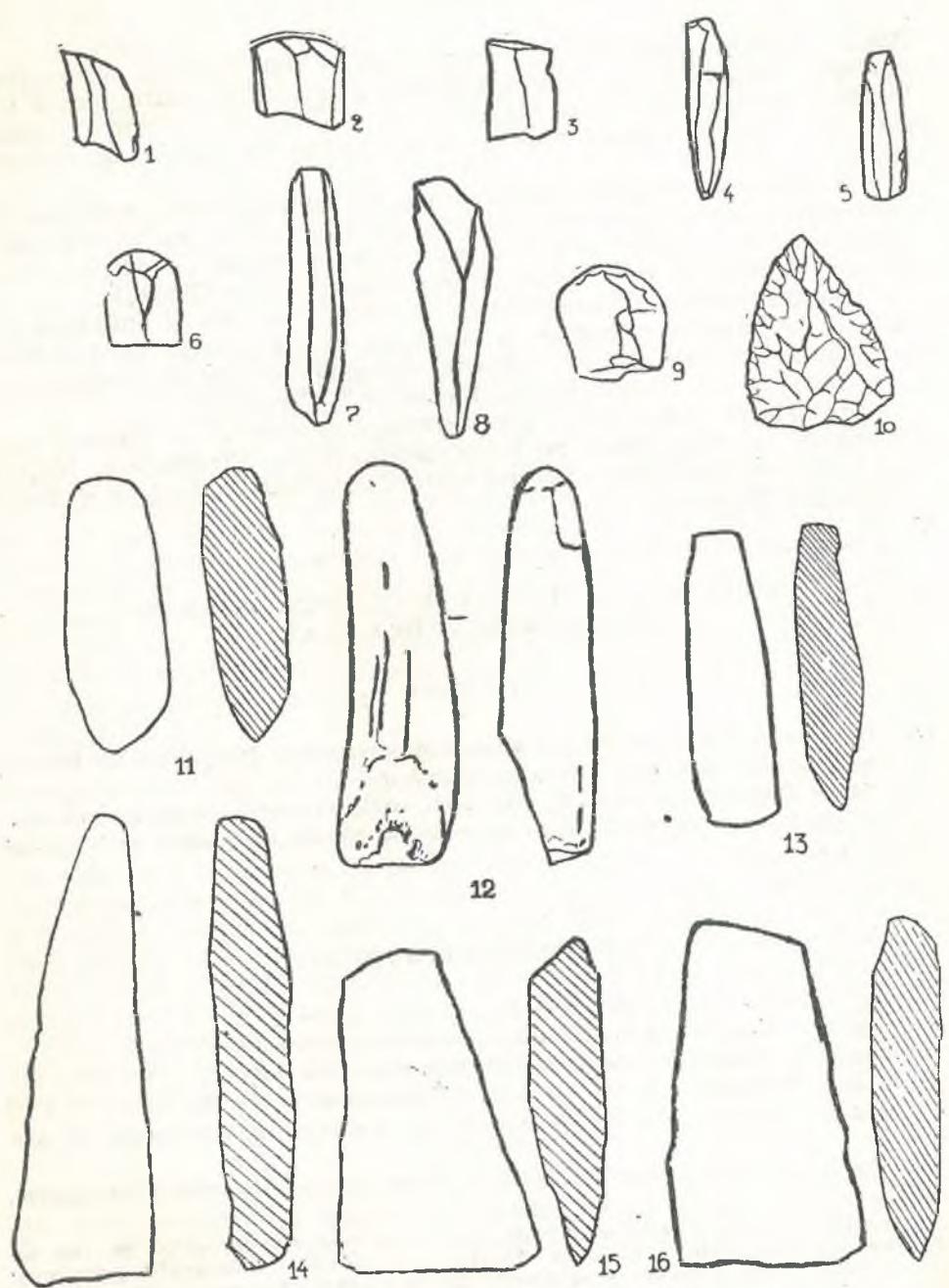


Fig. 1. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Uunelte și arme.

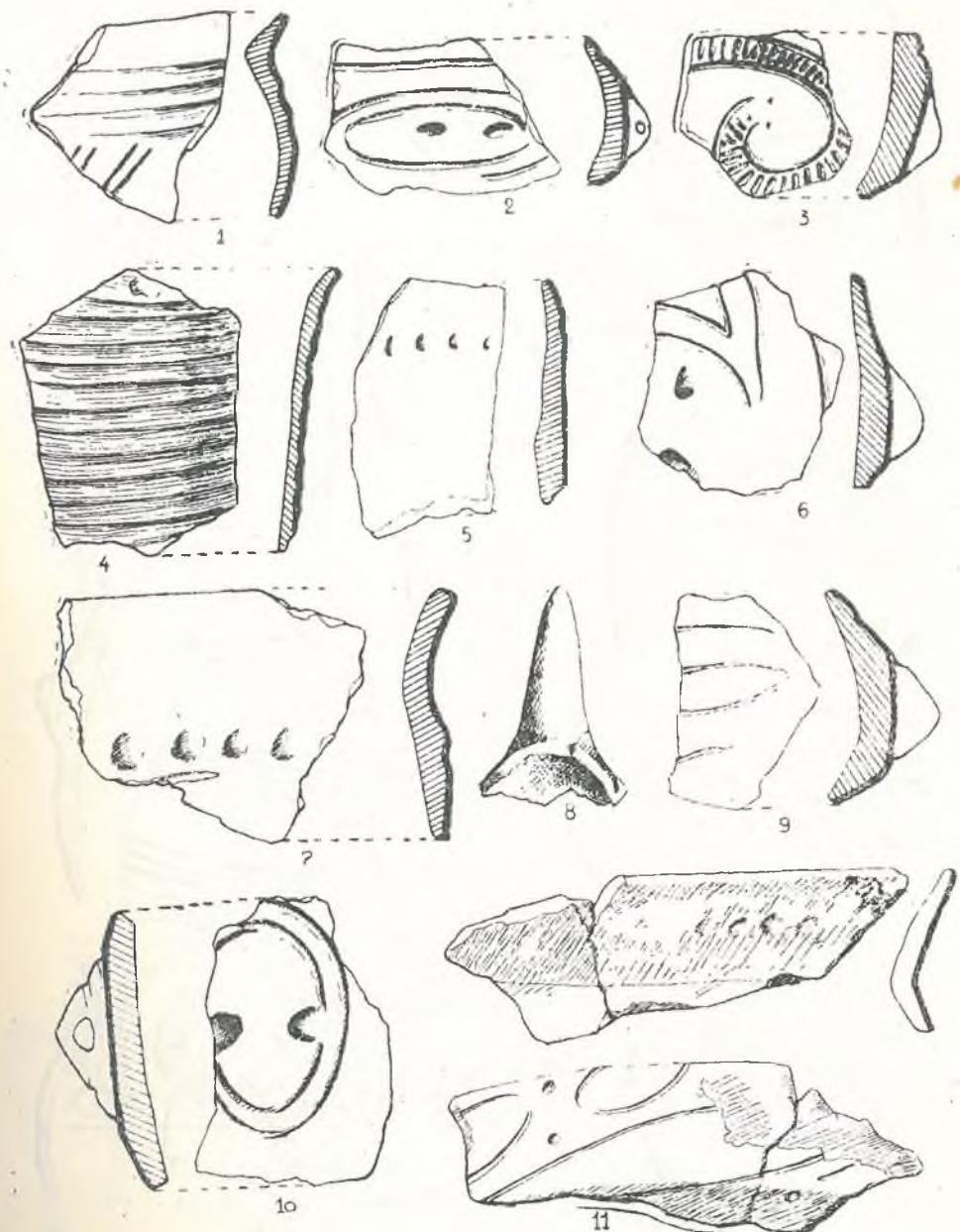


Fig. 2. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Fragmente ceramice.

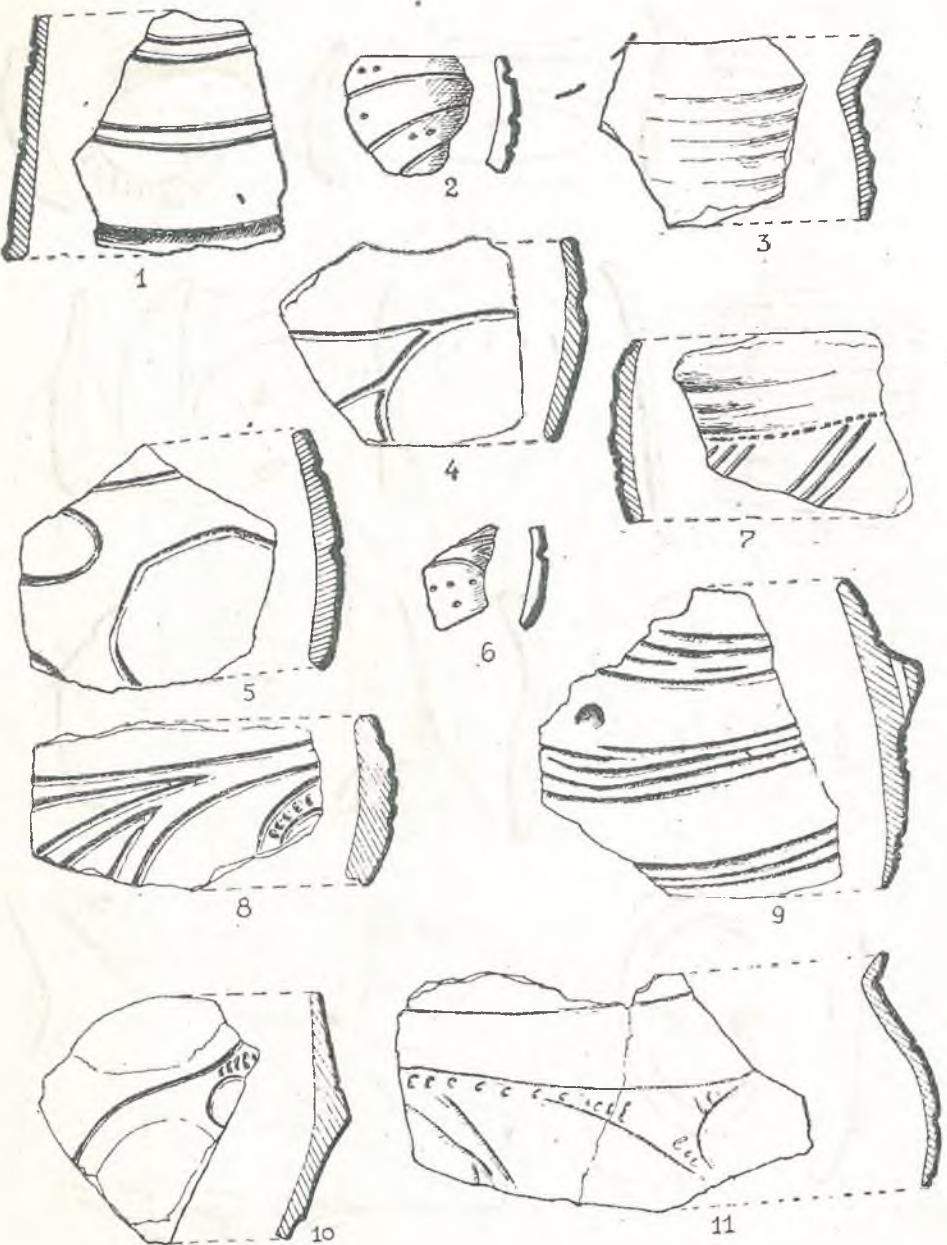


Fig. 3. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Fragmente ceramice.



Fig. 4. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Fragment de capac.

*Bosanci*

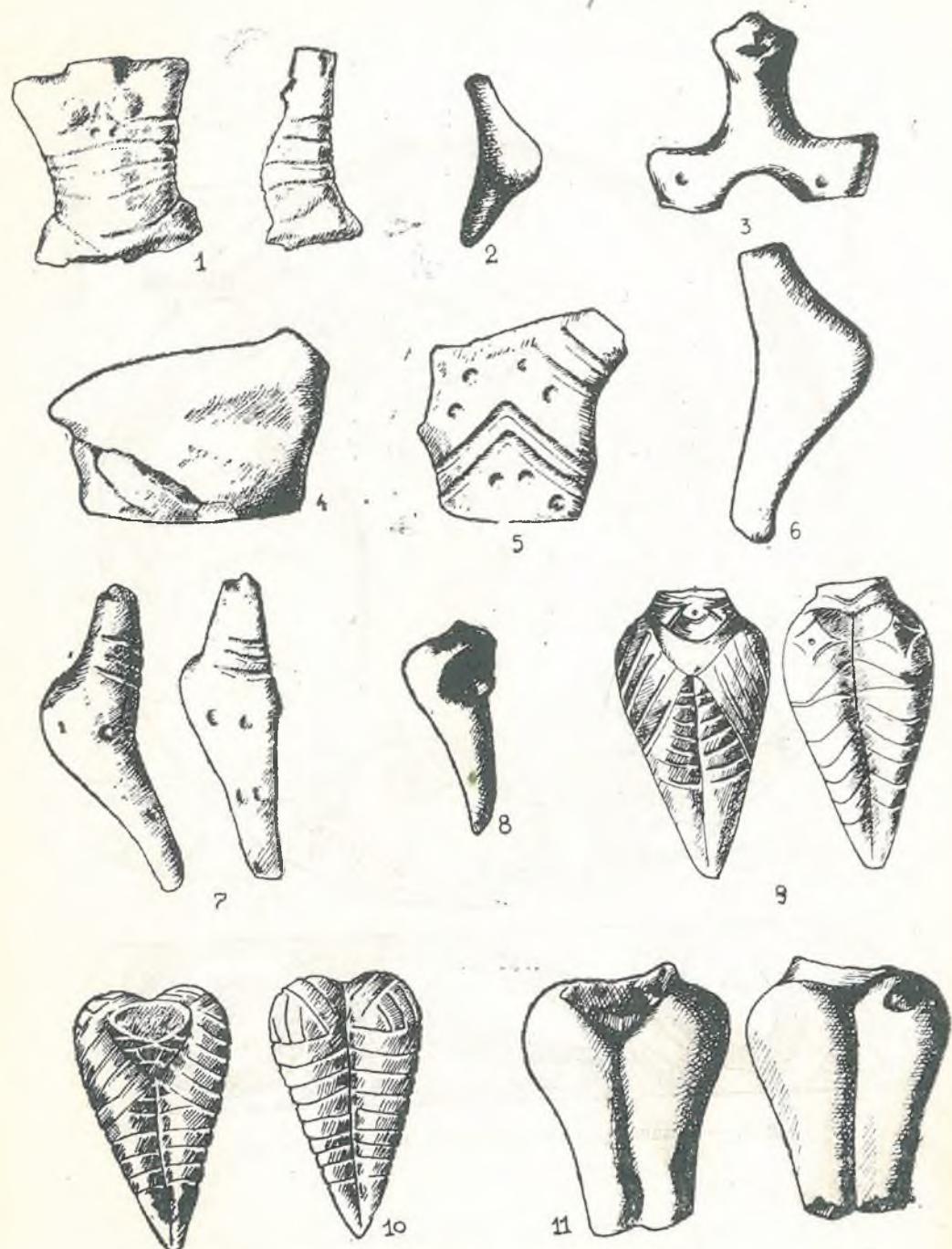
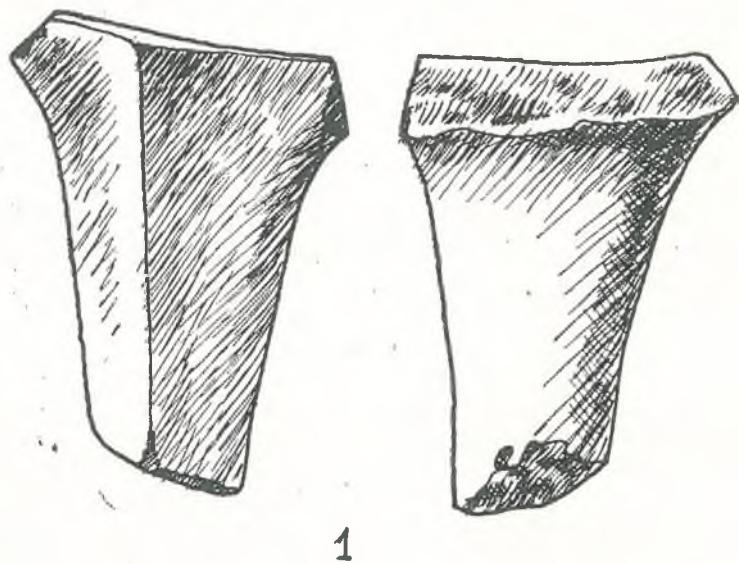
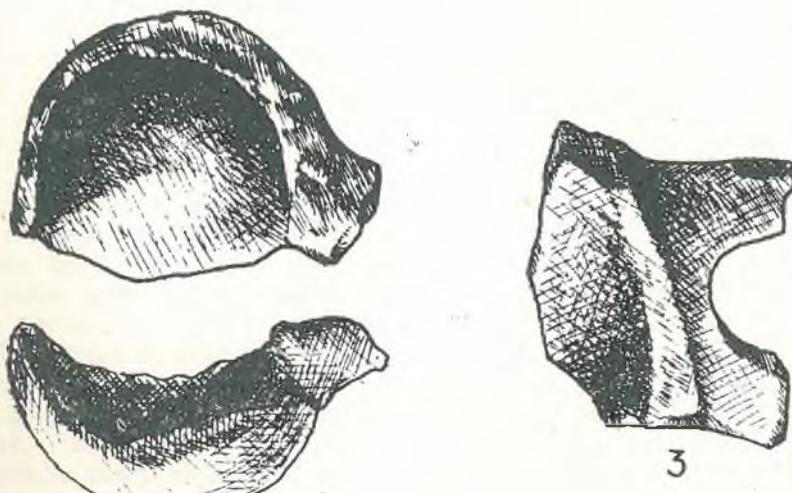


Fig. 5. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Plastica antropomorfă și zoomorfă.



1



2

3

Fig. 6. — Bosanci „La Pod la Rediu“. Diverse piese precucuteniene.

## VESTIGII SPORADICE DIN EPOCA BRONZULUI ȘI A FIERULUI LA BOTOȘANA (JUDEȚUL SUCEAVA)

SILVIA TEODOR

Săpăturile de la Botoșana, care au avut ca scop cercetarea așezărilor din perioada dacică și prefeudală\*, au prilejuit și recuperarea unui prețios material arheologic aparținând epocii bronzului (timpuriu și tîrziu) și începutului primei epoci a fierului.

Așezările din aceste epoci sunt întrregime distruse, încit nu se pot stabili detalii referitoare la complexele de locuire și nici observații cu privire la sistemul de construcție folosit.

Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că fragmentele ceramice și diferitele obiecte din os și piatră, aparținând locuirilor menționate, apar în solul brun negricos de deasupra solului viu, a cărui grosime variază, nefiind niciodată mai mare de 5—10 cm, deranjat aproape în întregime de așezările mai noi. Din această cauză, s-au păstrat întregi numai vasele de dimensiuni foarte mici și anumite torți de căni, care s-au amestecat în straturile așezărilor ulterioare. Înclinăm să atribuim tot acestor așezări, cîteva gropi mici cu profilul în formă de pungă, adînci de maximum 0,70 m, goale sau umplute cu oase de animale, pietre, cochilii de melci și puține fragmente ceramice atipice, din pastă fină sau grosieră, de la vase de dimensiuni mici.

Din analiza resturilor ceramice apărute în condițiile menționate, s-au putut stabili trei categorii aparținând respectiv primei perioade a epocii bronzului, bronzului tîrziu — cultura Noua — și în sfîrșit, Halls-tatt-ului timpuriu, aspectul său nordic.

Din așezarea aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului s-au identificat mai multe grupe ceramice. În acest ansamblu rolul precum-pânitor il are ceramica lucrată din partă brun-cărămizie, cu pietricele mărunte în compoziție și cu suprafața aspră și poroasă. O altă categorie la fel de numeroasă ca și prima, o constituie ceramica de culoare brun-cenușie sau brun-cărămizie, cu mult nisip în compoziție, a cărei suprafață netedă prezintă uneori urme de luciu la exterior. Această din urmă

\* Studiile referitoare la așezările dacică și prefeudală sunt în curs de pregătire. Săpăturile au fost efectuate de Dan Teodor, Silvia Teodor și Grigore Foit, cu fondurile Muzeului județean Suceava.

categorie ceramică folosește pasta neagră cu un procentaj redus de nisip fin în compoziție și cu urme de luciu pe ambele fețe.

In ceea ce privește forma, fragmentele de care dispunem ne indică doar două categorii : cana sau ceașca și borcanul.

Forma predominantă pare să fie borcanul cu corpul drept, de dimensiuni mijlocii, decorat la partea superioară cu brâu simplu crestăt sau alveolat (fig. 1/11). Cîteva fragmente provin de la vase cu marginea crestată și răsfrîntă (fig. 4/1, 2, 15), unele au un brâu lipit neglijent iar altele sunt decorate cu un sir de incizii triunghiulare și grupe de mici proeminențe pe umăr (fig. 1/7, 10).

Cestile sunt modelate din pastă fină de culoare neagră, brun-cărămizie sau cenușie. Ele au corpul ușor rotunjit, gîtuș scurt, gura largă și marginea ușor evazată. Tortile din bandă cu marginile ușor lătite, trase din buză, se prind fără arcuire pe umărul vasului. Aceste cesti sunt ornamentate cu un sir de incizii mici între gît și corp sau cu o linie de demarcație pe umăr (fig. 1/2, 4 ; 4/4, 7, 10). Cîteva fragmente din pastă aspră cu pietricele în compoziție prezintă un decor incizat, realizat cu șnurul, formînd linii grupate în fascicole pe umărul vasului (fig. 1/3).

După caracteristicile de formă și decor precum și tehnica prelucrării pastei, aceste fragmente ceramice aparțin aspectului nordic al culturii costișa-Bialy-Potok, care oferă cele mai multe analogii<sup>1</sup>. Puținul material recoltat nu ne dă posibilitatea să stabilim cu exactitate cărei faze a acestei culturi, aparțin descoperirile sporadice de la Botoșana. Unele motive decorative, ca decorul realizat cu șnurul, amintesc de etapa inițială a grupului Bialy-Potok-Komarów, de care se leagă în etapa sa de formare și cultura Costișa<sup>2</sup>. S-a observat că în etapa de cristalizare a culturilor bronzului mijlociu se întîlnesc elemente decorative comune pe o arie largă pe cînd altele au mai mult un caracter zonal.

In afara de fragmente ceramice, semnalăm existența la Botoșana a unui vîrf de săgeată din silex cu baza concavă (fig. 5) și a două fragmente de linguri din lut ars de culoare cenușie închisă (fig. 6/1, 2).

Și aceste piese permit încadrarea în totalitate a descoperirilor menționate la sfîrșitul bronzului timpuriu avînd analogii în cadrul descoperirilor din sudul Moldovei la Gîrceni<sup>3</sup>, Dumbrăveni<sup>4</sup> și Costișa precum și în stațiunea Komarów. Atât cultura Costișa cît și grupul Bialy-Potok-Komarów au inclus în aria lor de răspîndire și nordul Moldovei, în perioada corespunzătoare fazelor timpurii și mijlocii ale epocii bronzului<sup>5</sup>.

Aproximativ în aceeași zonă unde sunt răspîndite resturile așezării din epoca bronzului timpuriu s-au găsit urmele unei așezări sporadice aparținînd culturii Noua, constînd mai ales din ceramică și cîteva obiecte

<sup>1</sup> Marilena Florescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 51-81, fig. 1/3-9 ; 9/1-5, 9, 10 ; G. I. Smirnova, ArhSbornik, 16, 1974, p. 57, fig. 2/8 ; 4/13, 14.

<sup>2</sup> Marilena Florescu, op. cit., p. 69, fig. 9/2-4 ; I. K. Svešnikov, MatDolsKiev, 4, 1962, p. 44 și urm.

<sup>3</sup> Adrian Florescu și Marilena Florescu, Materiale, 6, 1959, p. 225, fig. 5/1,

<sup>4</sup> M. Florescu, Monografia Cindești, partea I-a (manuscris).

<sup>5</sup> A. Florescu, ArhMold, 2-3, 1964, p. 168.

din os, piatră și bronz. Din punct de vedere stratigrafic acest nivel nu poate fi identificat, resturile de locuire fiind amestecate în straturile Latène și prefeudale. Ceramica aparținând culturii Noua este caracterizată în general printr-o mare varietate de forme. Din cauza stării fragmentare a ceramicii la Botoșana se pot identifica doar vasul în formă de sac, strachina și cana sau ceașca.

Cele mai frecvente sunt fragmentele de vase în formă de sac de dimensiuni mici și mijlocii. Ele sunt modelate din pastă neomogenă, uneori amestecată cu pietricele și cioburi pisate, cu suprafața exterioară cenușie, cu ușoare urme de luciu, sau din pastă bine arsă și frămîntată, cu suprafața netedă sau aspră. Vasele sac au marginea ușor evazată, uneori trilobală (fig. 2/9), corpul alungit și puțin bombat, adesea decorat cu un brâu în relief simplu, crestăt sau alveolat sau cu două pînă la patru proeminente mici (fig. 2/4 ; 4/13). Numeroase fragmente din această categorie au sub margine un sir de găuri complete sau incomplete care înconjoară vasul (fig. 2/1 ; 4/6, 9). S-a putut reconstituia un vas de formă aproximativ bitronconică cu marginea drepată și cu două torți verticale de secțiune rotundă la partea superioară (fig. 2/12).

Strachina este identificată prin cîteva fragmente care indică forma tronconică cu pereții ușor arcuiți, fundul proeminent, prevăzut sub margine cu un brâu sau mai multe proeminente mici sau o toartă tubulară.

Tipul caracteristic culturii Noua este ceașca de formă globulară sau aproximativ bitronconică prevăzută cu două torți supraînălțate. Frecvența torților și varietatea lor este evidentă la Botoșana, în cadrul lor putind fi deosebite mai multe tipuri. Se remarcă astfel toarta din bandă cu buton simplu, cilindric sau discoidal cu față superioară convexă și torți supraînălțate prevăzute la partea superioară cu butoni cilindrici sau creastă. Acestea din urmă provin probabil de la căni bitronconice cu o singură toartă (fig. 2/5—7, 10, 11 ; 3/1—7).

Vasele în formă de sac, străchinile și cănilor specifice sunt numeroase și în alte așezări și necropole Noua din țară<sup>6</sup>, precum și în repertoriul ceramic al grupului cultural Sabatinovka din R.S.S. Ucrainiană<sup>7</sup> și R.S.S. Moldovenească<sup>8</sup>. Astfel, prin sondajele de la Corlăteni „Pe țarină“ și Trușești — Movila din Șesul Jijiei s-au descoperit resturi din două etape ale acestei culturi care atestă formarea ei pe un fond local din care au evoluat formele clasice Noua<sup>9</sup>. De asemenea, la Larga Jijia<sup>10</sup>, Andrieșeni<sup>11</sup>, Gîrbovăț<sup>12</sup>, Valea Lupului<sup>13</sup>, Cădănești<sup>14</sup> etc.

19

6 Ibidem, p. 152, fig. 5/6, 10 ; 7/5.

7 G. I. Smirnova, KS, Moscova, 70, 1957, fig. 39/6-7, 10-14.

8 M. A. Romanovskaja, SA, 1, 1961, fig. 1/8-18, 20-21 ; A. I. Meliukova, MIA, 96, 1961, fig. 4/1-12.

9 A. Florescu, ArhMold, 2-3, 1964, p. 145.

10 Alex. Alexandrescu, SCIV, 3, 1952, p. 52-53.

11 A. C. Florescu, Materiale, 5, 1959, p. 335.

12 Adrian C. Florescu, St. Rugină, D. Vicoveanu, Danubius, 1, 1967, p. 76.

13 M. Dinu, SCIV, 5, 1954, 1-2, p. 247 ; idem, SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 702-707.

14 I. T. Dragomir, Materiale, 6, 1959, p. 455.

s-au identificat locuințe construite la suprafața solului „cenușare“, care conțineau ceramică și obiecte din os, piatră și metal.

Fragmentele de vase în formă de sac de la Botoșana, au analogii în așezările Noua de la Andrieșeni<sup>15</sup>, Gîrbovăț<sup>16</sup>, Trușești — Movila din Șesul Jijiei<sup>17</sup> și. a., în care această categorie ceramică este deosebit de numeroasă. Un număr mai mic de fragmente, din pastă moale la pipăit și care păstrează un decor incizat formind grile (fig. 2/8), au analogii în așezarea de la Gîrbovăț<sup>18</sup> precum și în inventarul monumentelor Srbu din regiunea Donului Mijlociu<sup>19</sup>. Tot pentru această regiune sunt specifice epocii bronzului tîrziu găurile mai mult sau mai puțin adîncite care apar la vasele în formă de sac<sup>20</sup>.

In ceea ce privește cănilor cu torți supraînălțate prevăzute cu buton cilindric sau creastă, acestea sunt numeroase în așezări și necropole în aceeași măsură. Astfel, în cimitirul de înhumăție de la Trușești-Tuguia<sup>21</sup> și în așezarea de tip „cenușar“ de la Trușești — Movila din Șesul Jijiei<sup>22</sup> s-au descoperit asemenea căni cu care au analogii fragmentele descoperite sporadic la Botoșana.

In cadrul săpăturilor organizate precum și prin executarea unor sănțuri de fundație la cîteva construcții ale C.A.P.-ului din Botoșana și de asemenea, prin cercetările de suprafață din întreaga zonă din sud-estul satului, s-au adunat numeroase unelte din piatră sau silex alburui și cenușiu negricios. Dintre acestea se remarcă două cosoare și două dălti — una fragmentară — (fig. 7), unelte relativ frecvente și în alte așezări din nordul Moldovei ca și în regiunile de nord/vest ale R.S.S. Ucrainiene<sup>23</sup>.

Dintre obiectele de bronz descoperite la Botoșana, tipice pentru cultura Noua sunt : un ac cu ambele capete ascuțite, mijlocul îngroșat și cu secțiune rectangulară (fig. 8/1), cu analogii la Gîrbovăț<sup>24</sup> și Valea Lupului—Iași<sup>25</sup>; un cuțit cu lama lată și tăis rectiliniu prevăzut cu peduncul pentru a fi fixat în miner (fig. 8/4) un fragment de seceră (fig. 8/3) și o daltă (fig. 8/2), ambele din bronz.

Identificarea a încă unei așezări aparținînd perioadei finale a epocii bronzului în zona subcarpatică din nordul Moldovei lărgește cadrul în care au evoluat și s-au dezvoltat culturile epocii bronzului, atestînd în același timp o continuitate aproape neîntreruptă de locuire pe același spațiu. Această continuitate este evidențiată și de faptul că pe aproxi-

15 A. Florescu, *ArhMold*, 2-3, 1964, fig. 5/1, 6, 7 ; 7/5, 9, 10.

16 *Ibidem*, fig. 7/3, 8, 11.

17 A. Florescu, SCIV, 5, 1954, 1-2, p. 22, fig. 14 ; 15/1, 2 ; *Ibidem*, ArhMold, 2-3, 1964, fig. 7/1, 2, 4, 6, 7.

18 *Ibidem*, p. 183, fig. 24/5.

19 N. K. Kacialova, *ArhSbornik*, 16, 1974, p. 7, fig. 2/8 ; 4/3.

20 *Ibidem*, fig. 2/14.

21 M. Petrescu-Dimbovița, SCIV, 3, 1952, p. 78, fig. 13.

22 A. Florescu, SCIV, 5, 1954, 1-2, fig. 16/6, 12 ; 17/3.

23 A. Florescu, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 154-158, fig. 10 ; G. I. Smirnova, KS, Moscova, 70, p. 107.

24 A. Florescu, Șt. Rugină, D. Vicoveanu, *Danubius*, 1, 1967, p. 87, fig. 7/9.

25 M. Dinu, SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 705, fig. 15/3.

mativ aceeași suprafață de teren s-a identificat un alt grup de descooperiri care prin specificul său aparține perioadei timpurii a primei epoci a fierului. Materialul ceramic, care este cel mai numeros și în același timp mult mai variat decât cel aparținând epocilor menționate mai sus, ne dă posibilitatea să sesizăm și unele înrudiri ce au existat între complexul hallstattian timpuriu din nordul Moldovei și culturile vecine mai ales cele din Transilvania și Ucraina Subcarpatică. Analiza atentă a resturilor de olărie din această perioadă ne permite ca, din punct de vedere a tehnicii de prelucrare a pastei și a modelării formelor, să diferențiem mai multe grupe ceramice.

O primă grupă cuprinde fragmente cu suprafață exterioară neagră și lustruită și cea interioară roșie-portocalie, care provin de la vase cu corpul sferic sau bitronconic, ornamentate integral sau parțial cu caneluri paralele orizontale sau ghirlande pe umăr sau gât (fig. 9/1, 3—5, 8). Grosimea de circa 1 cm a fragmentelor indică vase de dimensiuni mari, poate etajate, având pe umăr proeminanțe conice îndreptate în sus (fig. 9/5).

Un alt grup de fragmente, de culoare neagră pe ambele suprafete, provin de la vase de dimensiuni relativ mici cu pereții subțiri și torți verticale din bandă lată. Această categorie ceramică a cărei suprafață este mai puțin lustruită prezintă un decor incizat vălurit realizat cu o unealtă cu dinți ascuțiti (fig. 1/1, 6, 8, 9).

Alte cîteva fragmente au aparținut unor căni cu marginea trilobată, modelate din pastă cărămidie sau cenușie (fig. 1/5 ; 9/6).

O categorie mai numeroasă de fragmente o formează ceramică grosieră de culoare brun-cărămidie sau neagră, lustruită la exterior, acoperită cu fascicole din linii verticale sau orizontale trasate cu o măturiță de paie. Din acest grup fac parte vasele borcan cu pereții drepti, de formă alungită și cu proeminanțe conice la partea superioară și unele castroane, probabil adânci, cu marginea dreaptă verticală (fig. 2/2, 3 : 4/3, 5, 10—12, 14, 16, 17 ; 9/2, 7, 9).

Preferința purtătorilor acestei culturi pentru terasele joase, de luncă, care oferă condiții pentru dezvoltarea creșterii vitelor și pentru agricultura primitivă, se remarcă și la Botoșana. Faptul că resturile de locuire hallstattiene timpurii se găsesc pe același loc unde a existat o așezare aparținând grupului cultural Noua, demonstrează o legătură strânsă între aceste două culturi. Această ipoteză se confirmă și prin continuarea unor elemente de cultură materială, mai ales în ceramică, precum și prin folosirea așezărilor neîntărite de tip sălaș de lîngă văile rîurilor. Din acest punct de vedere descooperirile de la Botoșana au analogii în așezările hallstattiene timpurii de la Corlăteni „Pe Țarină“<sup>26</sup>, nivelul al treilea de la Trușești — Movila din Șesul Jijiei<sup>27</sup>, Andrieșeni, nivelul II<sup>28</sup>

<sup>26</sup> M. Petrescu-Dimbovița, SCIV, 3, 1952, p. 92.

<sup>27</sup> A. Florescu, SCIV, 5, 1954, 1-2, p. 26, fig. 17/1-11 ; idem, Materiale, 3, 1957, p. 207.

<sup>28</sup> A. Florescu, Materiale, 5, 1959, p. 332.

§. a.<sup>29</sup>, situate în nordul Moldovei, avînd de asemenea și numeroase analogii în obiective atent cercetate din nord-vestul Transilvaniei<sup>30</sup> și din estul Carpaților nordici în Ucraina Subcarpatică<sup>31</sup>. Acest complex în a cărui arie de răspândire au fost incluse și alte zone din preajma Carpaților nordici a fost denumit recent Gáva-Holihrady pe baza elementelor comune care caracterizează întregul grup de descoperiri<sup>32</sup>. Astfel, în componența inventarului ceramic din aceste complexe se află cîteva tipuri de vase comune, care se repetă, cu un ornament caracteristic<sup>33</sup>. Din punct de vedere al tehnicii, de pregătire a pastei se utilizează ca degresant cioburi pisate, realizîndu-se lustruirea suprafetei exterioare în negru, și galben portocaliu a celei interioare.

Primele două categorii ceramice de la Botoșana fac parte din vase ce sănt cel mai frecvent folosite în așezări din hallstatt-ul timpuriu din Transilvania (Reci, Lăpuș)<sup>34</sup>, Slovacia (Somotor I)<sup>35</sup> sau zona carpatică a Ucrainei (Mahala III și IV) și care sănt bogat ornamentate cu caneluri ce formează benzi orizontale sau semicercuri și ghirlande<sup>36</sup>.

Ceramica striată are, de asemenea, analogii în grupul Holihrady timpuriu din care fac parte așezările de la Reci și Mediaș din Transilvania<sup>37</sup>, stratul III al așezării de la Mahala<sup>38</sup> și unele urne din cimitirul hallstattian timpuriu de la Somotor<sup>39</sup>.

Dacă așezările pe care le-am prezentat n-ar fi fost în întregime distruse de locuirile ulterioare s-ar fi putut aduce și unele precizări relative la modul de construire al locuințelor și al vîtrelor precum și la restul inventarului arheologic ce apare în mod obișnuit într-o așezare. De asemenea nici resturile osteologice atît de frecvente în așezările contemporane n-au putut fi luate în considerație întrucît ele nu pot fi legate stratigrafic, nivelurile de locuire respective fiind, după cum am mai menționat, deranjate continuu. Fragmentele ceramice luate în discuție sănt importante prin faptul că, dată fiind raritatea descoperirilor

29 N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul XVIII*, 1970, p. 47-48.

30 A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 575-609, fig. 1 (în lucrare sănt menționate toate descoperirile și întreaga bibliografie referitoare la cultura Gáva).

31 I. K. Svešnikov, *MatDoslKiev*, 5, 1964, p. 40.

32 G. I. Smirnova, *SCIVA*, 23, 1974, 3, p. 362.

33 *Ibidem*, p. 363, fig. 2.

34 Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sfîntu Gheorghe, 1966, p. 10.

35 J. Eisner, *Slovensko v praveku*, Bratislava, 1933, p. 146-147, pl. 48/5, 6; G. I. Smirnova, *op. cit.*, p. 369, fig. 2.

36 G. I. Smirnova, *ArhSbornik*, 14, 1972, p. 24-31; idem, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 372, fig. 3, 5.

37 A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 586, fig. 2/4; K. Horedt, *Așezări fortificate din perioada tîrzie a epocii bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966, p. 18, fig. 10.

38 G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, fig. 4/1-5.

39 *Ibidem*.

asemănătoare din această zonă a țării, ele ne pot ajuta la identificarea unor așezări a căror importanță este de necontestat în cadrul ariei de răspândire a unor mari complexe arheologice.

**VESTIGES SPORADIQUES DE L'ÂGE DU BRONZE ET DE L'ÉPOQUE  
DU FER DÉCOUVERTS A BOTOȘANA (DÉP. SUCEAVA)**

*R es um e*

L'auteur groupe toutes les découvertes de l'âge du bronze et hallstattiene, apparues sporadiquement à l'occasion des fouilles archéologiques de Botoșana. Etant donné que les niveaux d'habitation appartenant à ces découvertes ont été détruits par les habitats daciques et ceux du Ve—VII<sup>e</sup> siècles, on publie seulement la céramique et quelques objets en pierre et en bronze.

De l'habitat appartenant à la première période de l'âge du bronze on a découvert de la céramique qui après les caractéristiques de la pâte, la forme et le décor, appartient à l'aspect nordique de la culture Costișa, ayant des analogies aussi dans le cadre du groupe Bialy-Potok-Komarow (fig. 1/2-4, 7, 10, 11; 4/1, 2, 4, 7, 10, 15).

Ensuite on présente les traces sporadiquement appartenant à la culture Noua. Parmi ces restes on remarque des fragments des vases en forme du sac et des tasses de forme globulaire à une seule ou à deux anses pourvues des boutons ou des crêtes (fig. 2/1, 4-7, 10-12; 3/1-7; 4/6, 9, 13).

De la même période on a découvert également des serpes en silex (fig. 7), une aiguille, un couteau et un ciseau en bronze (fig. 8).

La céramique et les objets mentionnés ont des analogies dans le cadre de la culture Noua de notre pays, ainsi que dans l'inventaire des monuments Sruby de la région du Don Moyen.

La dernière catégorie des découvertes appartient à la période du début de Hallstatt.

Dans le cadre de la céramique appartenant à cette époque on distingue deux groupes : des vases d'une couleur noire polis le corps en forme sphérique ou bitronconique, ornements intégral ou en partie avec des cannelures horizontales, guirlandes (fig. 9/1, 3-5, 8) ou incision (fig. 1/1, 6, 8, 9). Le second groupe plus nombreux au point de vue quantitatif est formé par des fragments de vases d'une pâte poreuse, d'une couleur noire ou grise, ayant la forme d'un sac, avec la surface couverte intégralement avec des faisceaux des incisions disposés vertical ou horizontalement, ayant aussi de petites proéminences coniques dans la région supérieure (fig. 2/2, 3; 4/3, 5, 10, 12, 14, 16, 17; 9/2, 7-9).

Selon ses caractéristiques cette céramique a des analogies dans le cadre des habitats du type demeure du nord de la Moldavie et comme ceux du nord-ouest de la Transylvanie et l'est des Carpates nordiques et l'Ukraine Souscarpathique.

Tout le groupe de découvertes, avec des éléments essentiels ressemblants, appartient au groupe culturel Gáva-Holíhrady, dont l'aire de dispersion renferme aussi une petite zone du nord de la Moldavie.

## EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Céramique de la première période de l'âge du bronze (2-4, 7, 10, 11) et de la première époque du fer (1, 5, 6, 8, 9) découverte à Botoșana.

Fig. 2. Céramique appartenant à la culture Noua (1, 4-12) et de la première époque du fer (2, 3) de Botoșana.

Fig. 3. Céramique appartenant à la culture Noua découverte à Botoșana.

Fig. 4. Céramique de la première période (1, 2, 4, 7, 10, 15) et de la période tardive (6, 9, 13) de l'époque du bronze et de la première époque du fer (3, 5, 8, 11, 12, 14, 16, 17) de Botoșana.

Fig. 5. Point de flèche de la première période de l'âge du bronze.

Fig. 6. Fragments de cuillères en terre cuite, de la première période de l'âge du bronze.

Fig. 7. Des outils en silex appartenant à la culture Noua découverts à Botoșana.

Fig. 8. Les outils en bronze appartenant à la culture Noua découverts à Botoșana.

Fig. 9. Céramique de la première époque du fer découverte à Botoșana.

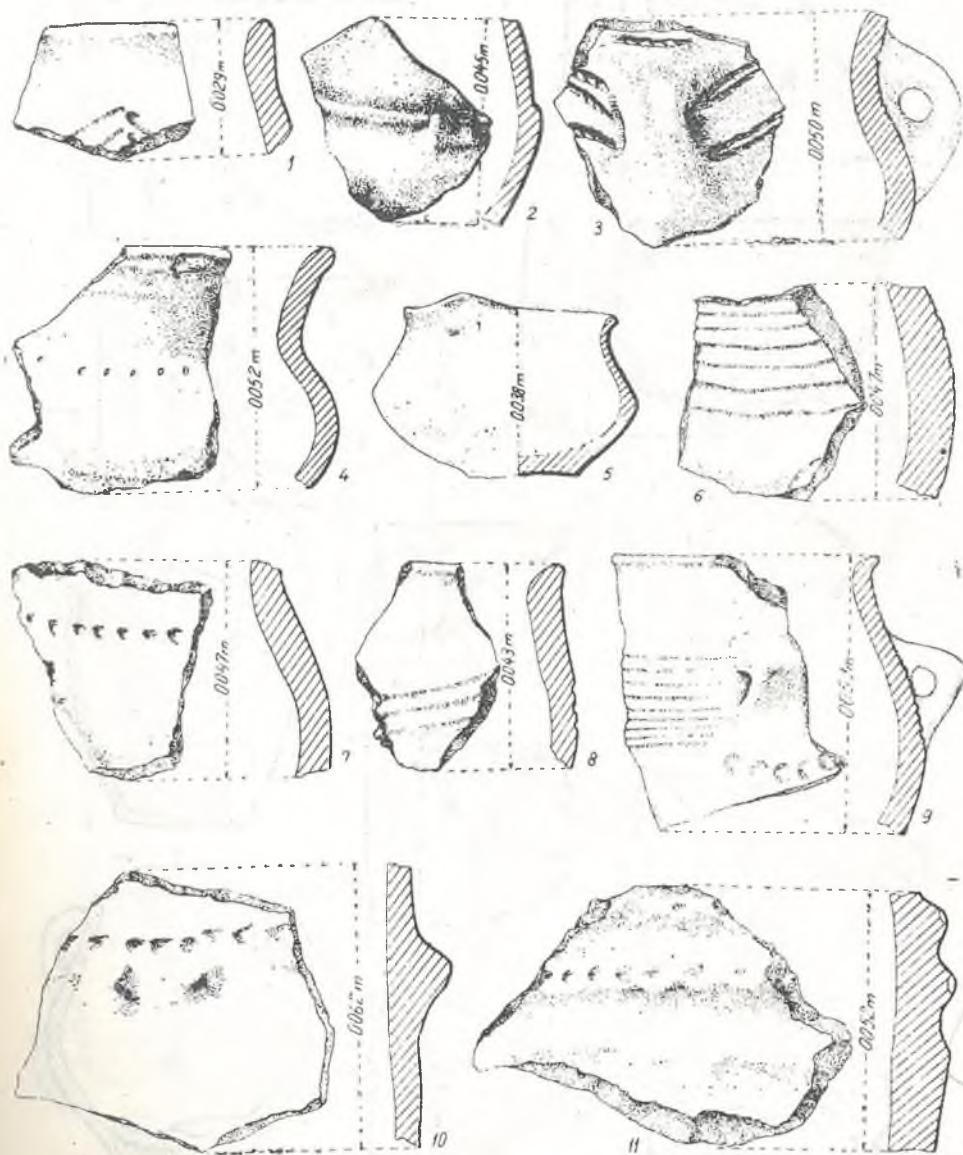


Fig. 1. — Botoșana (2, 3, 4, 7, 10, 11). Ceramică din perioada timpurie a epocii bronzului ; (1, 5, 6, 8, 9) ceramică din prima epocă a fierului.

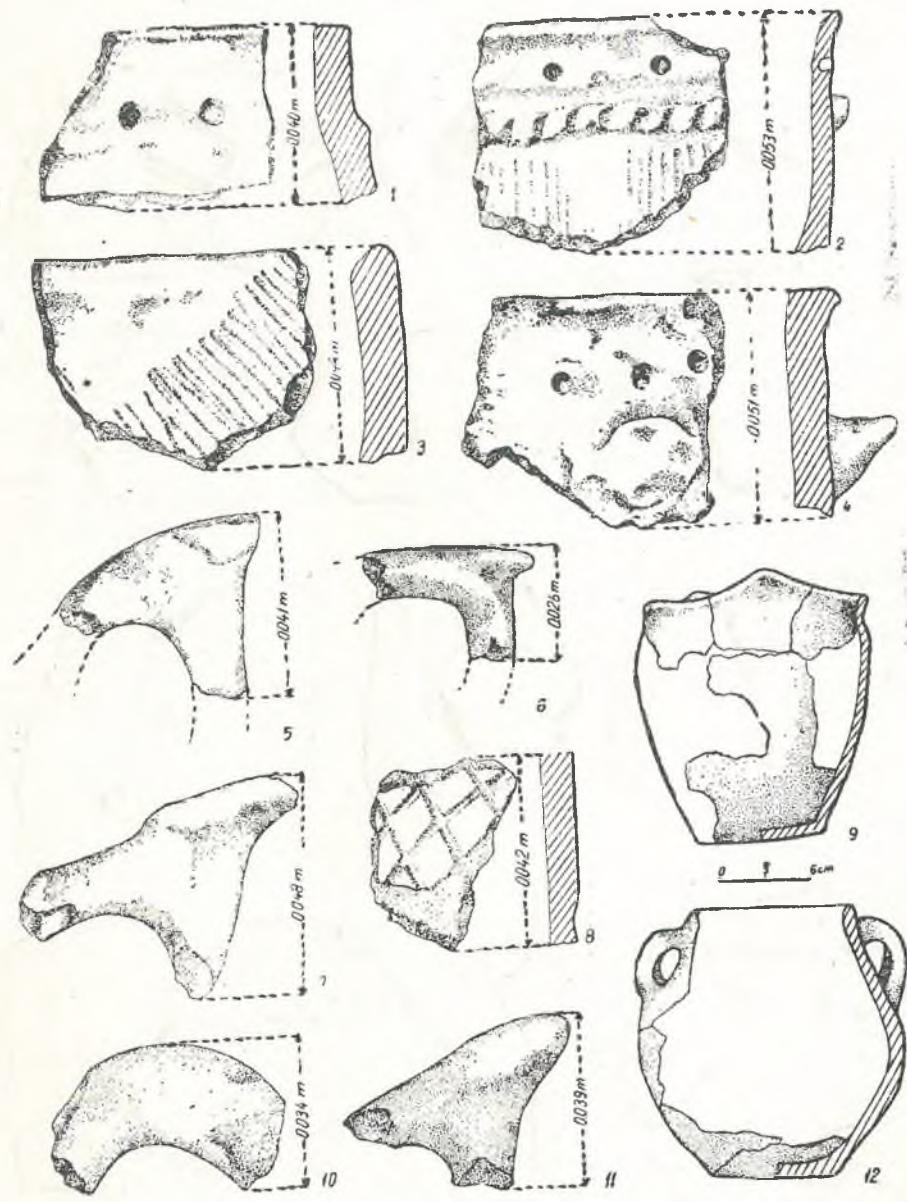


Fig. 2. — Botoșana (1-4, 12) Ceramică aparținând culturii Nouă (2, 3) ceramică din prima epocă a fierului.

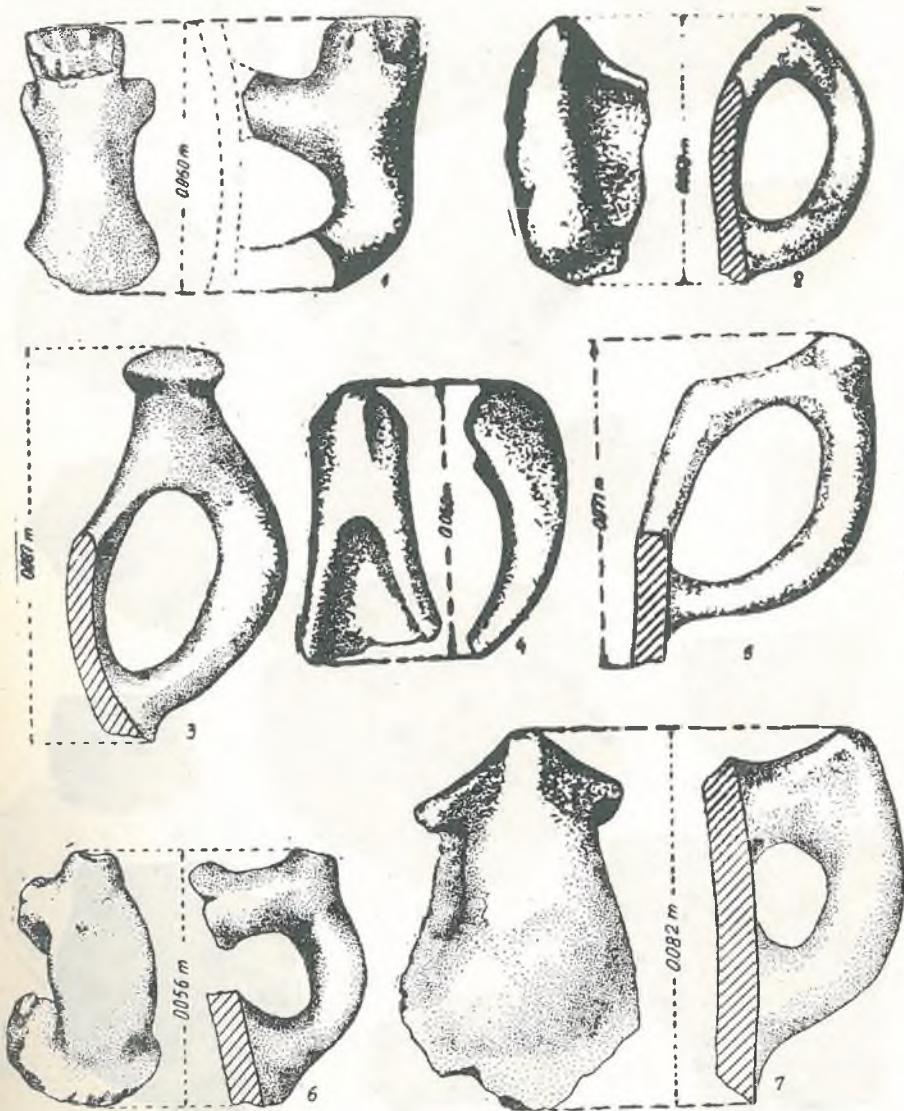


Fig. 3. — Botoșana, ceramică aparținând culturii Nouă.

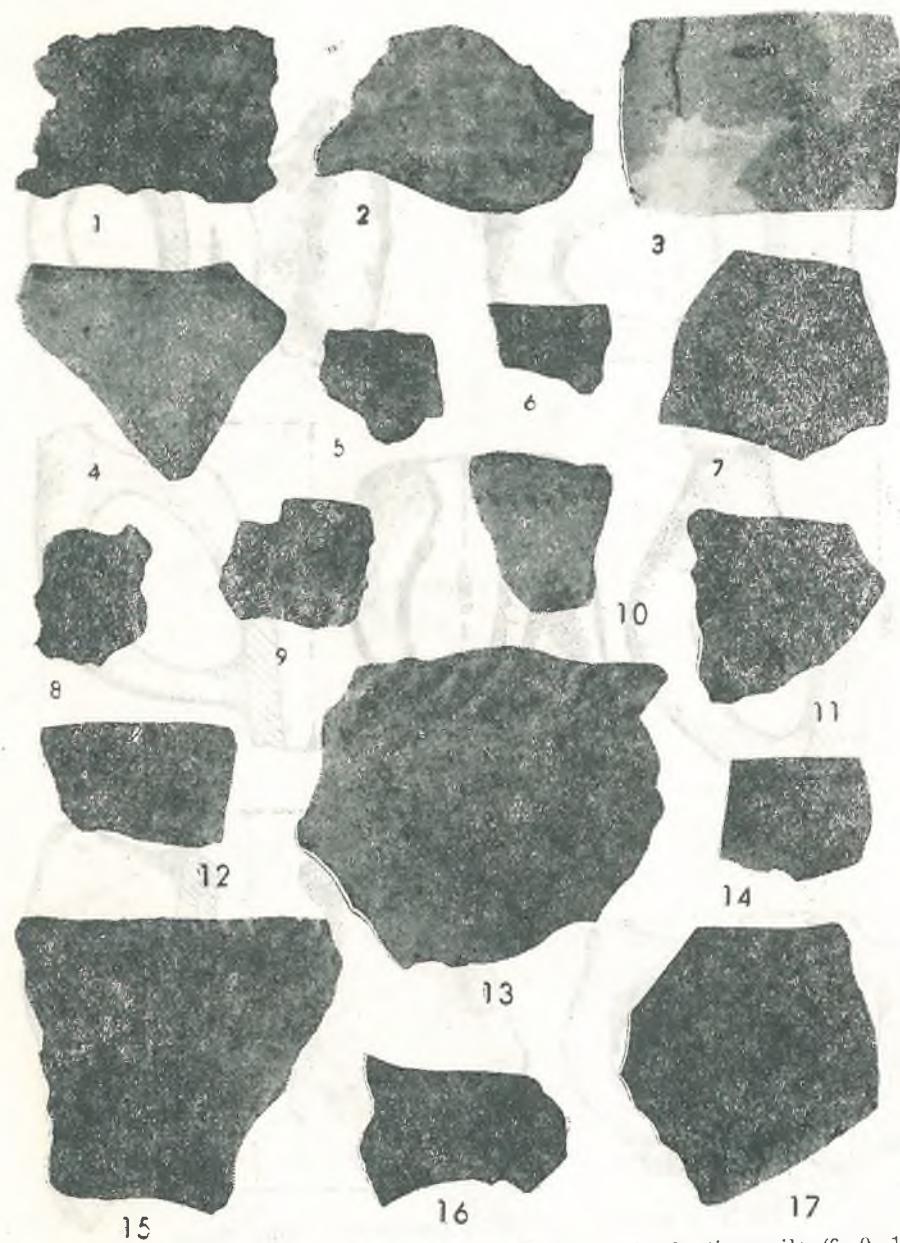


Fig. 4. — Botoșana (1, 2, 4, 7, 10) ceramică din perioada timpurie (6, 9, 13) și ceramică din perioada tirzie a bronzului (3, 5, 8, 11, 12, 14, 16, 17) și ceramică din prima epocă a fierului.



Fig. 5. — Botoșana, vîrf de săgeată din prima perioadă a epocii bronzului.

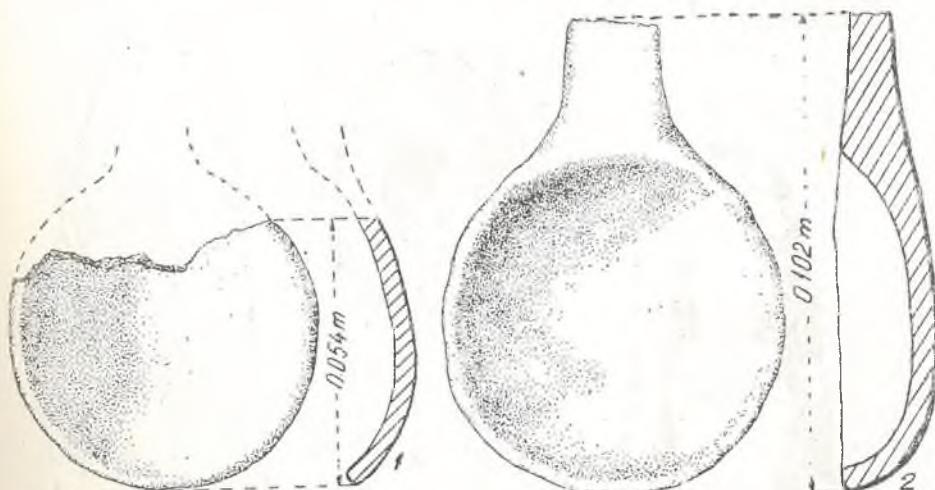


Fig. 6. — Botoșana, fragmente de linguri de lut ars din epoca tîmpurie a bronzului.

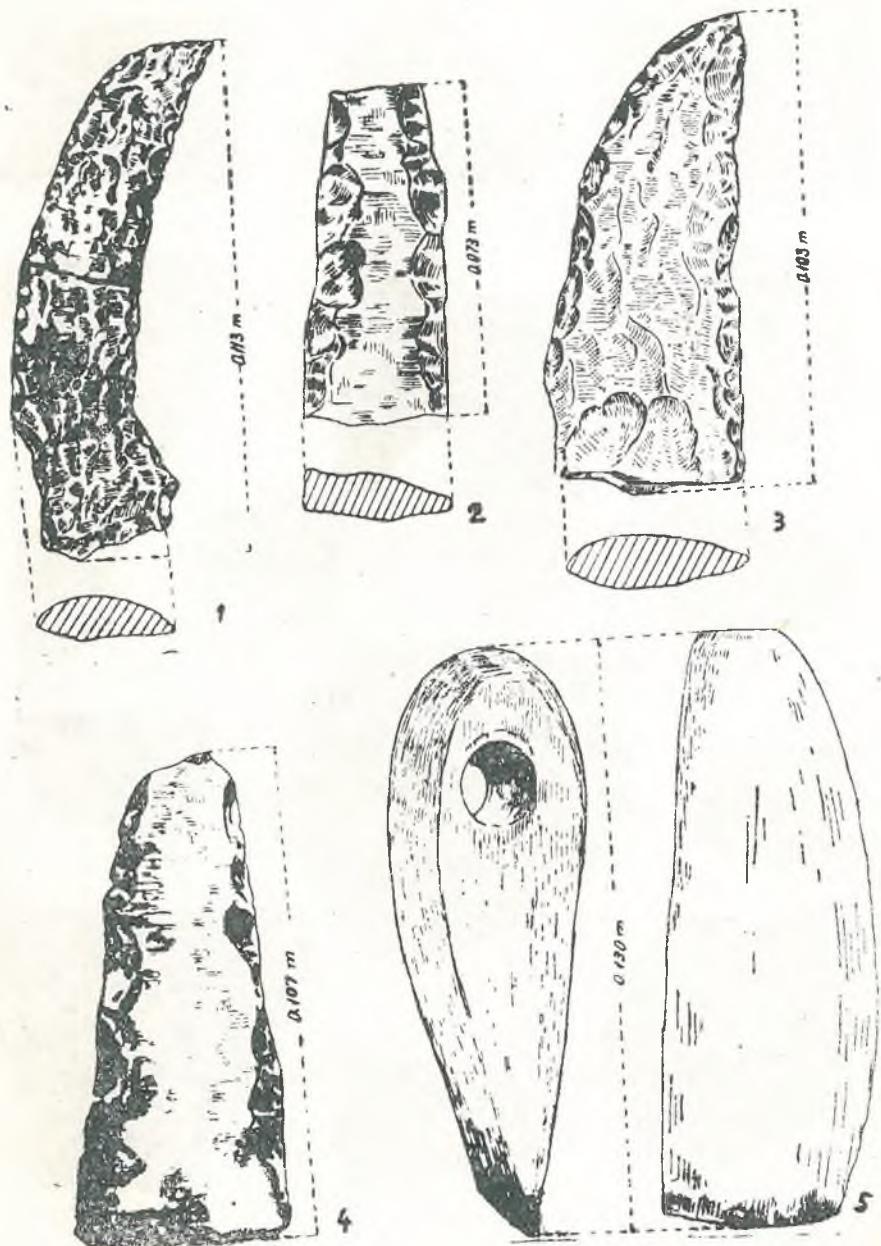


Fig. 7. — Botoșana, unelte de silex aparținind culturii Noua.

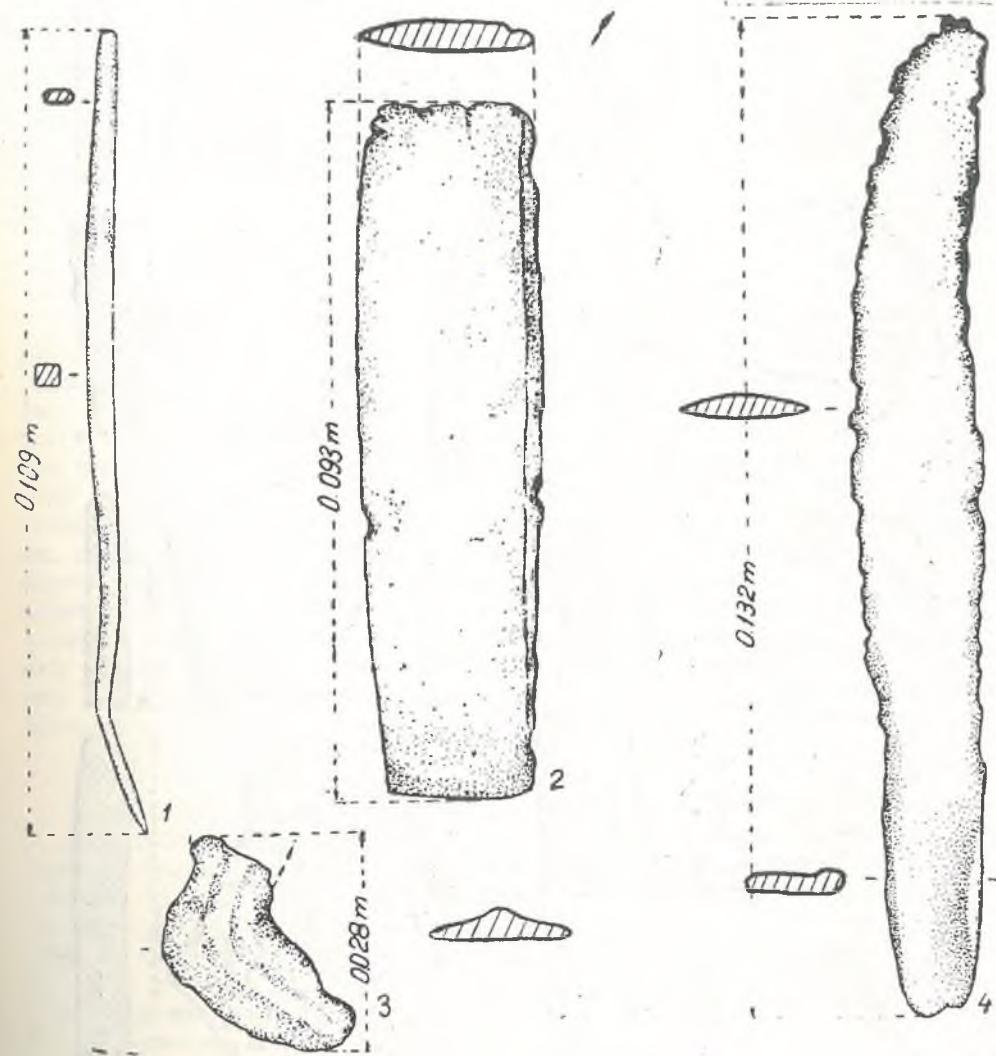


Fig. 8. — Botoșana, unelte din bronz și piatră aparținind culturii Noua.

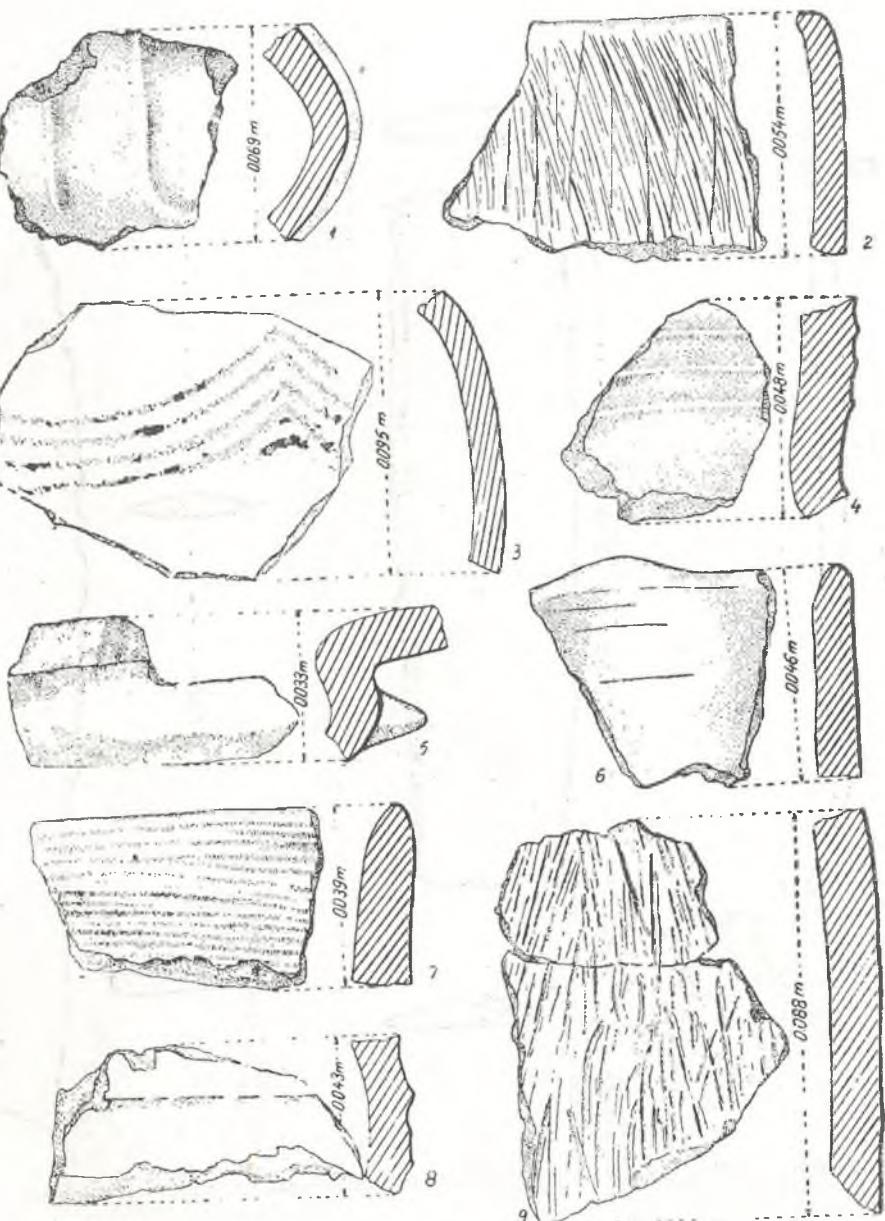


Fig. 9. — Botoșana, ceramică din prima epocă a fierului.

## UN CIMITIR DACIC DE EPOCĂ ROMANĂ LA PODENI-BUNEŞTI (JUDEȚUL SUCEAVA)

MIRCEA IGNAT

Cunoașterea culturii dacice din Moldova, în secolele II—III e.n., a înregistrat rezultate deosebite, mai ales ca urmare a cercetărilor arheologice de teren. Monumentele cele mai cunoscute sunt necropolele, de fapt și primele materiale aparținând acestei epoci ne sunt cunoscute tocmai din necropole. În prezent, au fost descoperite numai prin cercetări metodice cu mult peste 1 000 de morminte<sup>1</sup>, dar, din păcate, numărul celor publicate corect, integral este mult prea mic și, fără îndoială, aici trebuie căutate unele din cauzele care determină acele erori, confuzii sau păreri contradictorii ce aparțin cercetătorilor care stăruie în studierea acestei perioade. În această situație, publicarea integrală a rezultatelor săpăturilor intr-o anumită etapă, chiar dacă cercetarea întregului monument nu este încheiată, cum este cazul necropolei de la Podeni-Bunești, este utilă și necesară. În felul acesta, numărul complexelor închise, publicate integral, va crește aparent numai, în defavoarea paginăiei concluziilor, care orișicum, în această situație, sunt parțiale.

\*

Cercetările arheologice de la Podeni, comuna Bunești, desfășurate în anul 1974, reprezentind numai o primă etapă, au avut un caracter de salvare. Primele materiale aparținând cimitirului au apărut acum aproximativ 12 ani, cu prilejul construirii locuinței lui Modest Croitoru, lucrare care a afectat aproximativ o treime din suprafața necropolei. Abia în anul 1974, cînd alte lucrări gospodărești au dus la găsirea unui mormînt (notat de noi cu M 1), ne-a fost semnalată necropola<sup>2</sup>, ceea ce ne-a determinat să întreprindem săpăturile de salvare a căror rezultate se vor consemna în cele ce urmează.

Necropola este situată la marginea văii satului, pe un teren care coboară ușor în pantă spre pîrul Podenilor, affluent al Somuzului Mare. Pe același teren orientat spre sud-est, spre poalele pantei, la aproximativ

1 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 43.

2 Semnalarea acestei descoperiri se datorează tovarășei profesoare Iulia Lăcovei, de la Școala generală din Bunești, căreia îi exprimăm mulțumirile noastre pentru ajutorul oferit în cursul cercetărilor.

100 m de necropolă, se găsesc, la suprafață fragmente ceramice și bucăți de chirpic care aparțin așezării contemporane<sup>3</sup>. Subliniem amplasarea celor două monumente: așezarea dispusă în vale, în apropierea pîriului, iar necropola sus, pe pantă, în apropiere de creasta înălțimii. Atât unul, cât și celălalt monument nu par a avea, după cercetările de suprafață și după săpăturile efectuate o întindere deosebită, ceea ce ar indica faptul că acest complex de locuire nu a avut o vîtuire prea lungă. Astfel, această apropiere dintre necropolă și așezare ar putea oferi, în cazul unor săpături metodice, posibilitatea studierii comparative a materialelor din două monumente care aparțin aceluiași complex de locuire.

Săpăturile s-au desfășurat prin trasarea a două secțiuni dispuse în cruce, prin care s-a căutat să se delimitizeze întinderea necropolei, ajungîndu-se pînă la pămîntul viu, la o adîncime de — 0,70—0,80 m (fig. 1). Alături de S II s-a trasat și a treia secțiune în vederea cercetării unei suprafețe cât mai mari, urmînd ca săpăturile ulterioare să se desfășoare prin dispunerea unor casete alăturate și perpendiculare pe secțiunile magistrale, pînă la epuizarea întregii suprafețe a necropolei.

Mormintele au fost descoperite între adîncimile de —0,23 și —0,55 m<sup>4</sup>, în solul negru, uniform din punct de vedere al culorii, ceea ce a împiedicat observarea dimensiunilor și a formelor pe care le aveau gropile mormintelor. În acest strat de pămînt negru, în mod cu totul izolat, s-au observat fragmente ceramice, care, foarte probabil, provin din urnele distruse de lucrările agricole, avînd în vedere faptul că multe din acestea se găseau la o mică adîncime. Precizăm însă că numărul acestor fragmente este mic și nu poate explica lipsa capacelor și a părților superioare din majoritatea urnelor. Unele urne, deși s-au întregit, au fost găsite sfărîmate datorită tasării pămîntului. De asemenea, cîteva urne de dimensiuni mai mari s-au găsit culcate pe o parte.

\*

*Mormintul 1.* Descoperit întîmplător. Urnă funerară în formă de amforă (fig. 2/8), purtînd urme de ardere secundară (Dim.: h = 0,425; df = 0,12; dg = 0,13)<sup>5</sup>. Urna cuprindea oase umane calcinate. Din cîte s-au păstrat se poate deduce că este vorba de un matur<sup>6</sup>. Alte obiecte de inventar ale mormintului nu se cunosc<sup>7</sup>.

*Mormintul 2.* Secțiunea I. Incinerație în urnă — 0,40 m. Cană de dimensiuni mari, de culoare cenușie, lucrată cu roata, lipsă partea superioară (fig. 3/1). Toarta ruptă din vechime. Nu are urme de ardere secundară. Pe suprafața urnei, mai

<sup>3</sup> Așezarea a fost semnalată și în cadrul unor cercetări de suprafață mai vechi, v. Dan Gh. Teodor și Ion Ioniță, *Cercetări arheologice în Podișul Sucevei*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 313.

<sup>4</sup> Adîncimea mormintelor a fost măsurată de la suprafață actuală a solului pînă la gura urnei.

<sup>5</sup> S-au folosit următoarele prescurtări: h = înălțimea, dg = diametrul gurii, df = diametrul fundului, dm = diametrul maxim. Toate dimensiunile sunt date în metri.

<sup>6</sup> Oasele incinerate nu au fost predate încă la o expertiză antropologică, aprecierile noastre fiind aproximative.

<sup>7</sup> Materialele descoperite în necropola de la Podeni-Bunești se află la Muzeul județean Suceava, sub nr. inv. D/1 — D/21, cu excepția urnei funerare din M 9 (nr. inv. D/21), împrumutată temporar la Muzeul din Alba-Iulia.

ale că în partea superioară, sînt unele urme de spargere și clivare care datează, foarte probabil, din antichitate (Dim.:  $h = 0,20$ ;  $df = 0,10$ ). Oase incinerate multe și mari, probabil de la un matur.

**Mormintul 3.** Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,40. Urnă cenușie, de mari dimensiuni, după care presupunem că este vorba de o amforă sau de un vas de provizii (fig. 4/7). Faptul că partea superioară este ruptă (tăiată?), drept duce la ideea că urna a fost astfel depusă în antichitate. Are urme slabe de ardere secundară (Dim.:  $h = 0,20$ ;  $df = 0,115$ ). Oase incinerate multe și mari, probabil de la un matur, între acestea s-au găsit trei fragmente de tablă din bronz, subțiri, din care una avea o gaură (fig. 4/6). Starea de conservare nu ne permite să precizăm de la ce obiect provin.

**Mormintul 4.** Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,45. Vas globular lucrat cu roata, de culoare cenușie (fig. 3/4). Are urme slabe de ardere secundară (Dim.:  $h = 0,20$ ;  $df = 0,105$ ;  $dg = 0,17$ ;  $dm = 0,25$ ). Oase incinerate multe și mari, provenind de la un matur. Deasupra oaselor incinerate s-a găsit un cuțit (fig. 3/3) și o pensetă din fier (fig. 3/2).

**Mormintul 5.** Secțiunea I. Oase incinerate depuse pe sol acoperite cu mai multe fragmente ceramice. — 0,30. Se deosebesc, după buză, trei vase: fragmente dintr-un vas cenușiu cu marginea îngroșată (fig. 4/3) și fragmente din două străchini diferite (fig. 4/4-5), de culoare cenușie, care poartă urme de ardere secundară, dind unor fragmente din aceste străchini o culoare spre cărămiziu deschis. Oase incinerate puține, dar de dimensiuni mari. Nu se poate preciza, datorită situației neclare din teren, dacă oasele umane au fost depuse într-o urnă acoperită cu o străchină, care ulterior a fost distrusă de lucrările agricole sau aceasta a fost poziția *in situ* a mormântului.

**Mormântul 6.** Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,35. Vas cenușiu, de mari dimensiuni, probabil amforă sau vas mare bitronconic (fig. 6/1). Partea superioară lipsește, probabil, din antichitate (Dim.:  $h = 0,23$ ;  $df = 0,125$ ). În partea inferioară pe o latură a vasului sînt puternice urme de ardere secundară. Oase incinerate umane puține, dar de dimensiuni mari.

**Mormântul 7.** Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,35. Urnă în formă de castron înalt (Dim.:  $h = 0,182$ ;  $dg = 0,245$ ;  $df = 0,103$ ;  $dm = 0,285$ ), cu trei torti (fig. 5/5), întregibil. În partea superioară are urme foarte slabe de ardere secundară. Lipsă o toartă. Oase incinerate multe și mari, probabil de la un matur. În urnă, deasupra oaselor incinerate, s-au găsit mai multe obiecte din fier: o fibulă (fig. 5/2), o cataramă (fig. 5/1), un cuțit (fig. 5/3) și o bucătă de fier, cu secțiunea dreptunghiulară (fig. 5/4), fragment dintr-un amnar (?).

**Mormântul 8.** Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,30. Urnă lucrată cu mină dintr-o pastă extrem de friabilă. A fost imposibil de recuperat. S-au păstrat fragmente mici, atipice. Oase incinerate puține, cu dimensiuni mijlocii.

**Mormântul 9.** Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,55. Urnă bitronconică, lucrată cu roata din pastă cenușie (Dim.:  $h = 0,21$ ;  $dg = 0,153$ ;  $df = 0,093$ ), îngropată cu lipsuri din partea superioară (fig. 4/1). Urna prezintă sub buză un mic prag, iar pe diametrul maxim sunt vizibile incizii paralele pe toată circumferința vasului. Sub urnă au apărut cîteva oase calcinate și un cuțit din fier (fig. 4/2), a cărui virf intra puțin sub fundul vasului. Oase calcinate mari și foarte multe, care s-au găsit începînd de la gura urnei.

*Mormântul 10.* Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,45. Urnă cenușie lucrată cu roata (fig. 2/7), de formă bitronconică. În partea inferioară are urme foarte slabe de ardere secundară (Dim.: h = 0,185; dg = 0,16; df = 0,088). Oase incinerate multe dar mici, probabil de la un tânăr. Inventarul mormântului cuprindea: două pandantine căldărușă, din fier (fig. 2/5-6), un fragment mic de tablă din bronz și un fragment de mărgică din pastă sticloasă.

*Mormântul 11.* Secțiunea I. Incinerație în urnă. — 0,40. Cană de dimensiuni mijlocii, de culoare cenușie, lucrată cu roata. Toarta ruptă din antichitate (fig. 6/5). Pe o parte a vasului, spre fund, are urme de ardere secundară (Dim.: h = 0,175; df = 0,07). Gîțul cănnii nu s-a păstrat. Oase calcinate foarte puține și foarte mărunte.

*Mormântul 12.* Secțiunea II. Oasele umane incinerate depuse direct în groapă, fără inventar. — 0,40. În apropierea oaselor s-au găsit cîteva fragmente foarte mici dintr-un vas cenușiu. Nu putem preciza dacă acestea aparțin mormântului. Oase incinerate puține, de mărime mijlocie.

*Mormântul 13.* Secțiunea II. Incinerație în urnă. — 0,25. Cană de culoare roșie, de mici dimensiuni, avînd toarta ruptă din vechime (fig. 2/4). Partea superioară a cănnii lipsă. Nu se poate preciza dacă aceasta se datorește lucrărilor agricole sau că așa a fost îngropată inițial (Dim.: h = 0,155; df = 0,065). Oase incinerate foarte puține și mici, probabil resturile de la incinerarea unui copil mic. În urnă o mărgică (fig. 2/3).

*Mormântul 14.* Secțiunea II. Incinerație în urnă. — 0,27. Urnă lucrată cu roata, de culoare cenușiu-inchisă spre negru, foarte friabilă. S-au putut recupera numai fragmente mici, după care nu se poate determina forma vasului. Oase incinerate foarte puține și mici.

*Mormântul 15.* Secțiunea II. Mormânt deranjat. — 0,223. Cîteva fragmente dintr-un vas lucrat cu roata de culoare cenușiu-inchisă spre negru, unele fiind arse secundar. Nu se poate reconstitui forma vasului. Oase incinerate puține dar de dimensiuni mijlocii.

*Mormântul 16.* Secțiunea II. Incinerație în urnă. — 0,31. Fragmentele din urnă arată că vasul avea o formă bitronconică (fig. 6/2). Urna de culoare cenușiu deschis, fiind arsă secundar. Nu a putut fi restaurată. Oase incinerate mici.

*Mormântul 17.* Secțiunea II. Incinerație în urnă. — 0,40. Urnă bitronconică, de culoare cenușie, lucrată cu roata (fig. 2/1), are evidente urme de ardere secundară (Dim.: h = 0,22; dg = 0,147; df = 0,095; dm = 0,16). Oase incinerate mari și multe. Între acestea două fragmente de la un ac (?) din fier (fig. 2/2), piesa este foarte slab conservată și nu putem preciza dacă nu provine din alt obiect.

*Mormântul 18.* Secțiunea III. Incinerație în urnă. — 0,35. Vas de provizii de mari dimensiuni (Dim.: h = 0,35; df = 0,06), găsit în poziție culcată. Partea superioară distrusă datorită lucrărilor agricole (rupturi proaspete). Fundul urnei are urme puternice de ardere secundară, care se observă și pe o parte a vasului (fig. 6/4). Oase incinerate mari și multe. Între acestea un bob de materie organică (?), foarte ușor, de culoare neagră (fig. 6/3).

\*

La Podeni s-au găsit numai morminte de incinerație, așîn în suprafață săpată metodic, cît și în timpul lucrărilor gospodărești. Avînd în

vedere întinderea acestei suprafete este foarte posibil ca necropola de la Podeni-Bunești să cuprindă numai morminte de incinerație.

In ceea ce privește ritualul funerar s-au putut distinge două variante :

- morminte de incinerație în urnă (15 morminte) ;
- morminte de incinerație în care oasele calcinate au fost depuse direct, în groapă, fără alt inventar (un mormint)<sup>8</sup>.

Aceste variante ale ritualului funerar sunt binecunoscute în toate cimitirile contemporane, aşa încât nu impun discutarea lor. Remarcăm că urnele sunt lipsite de capac, probabil cu o excepție (v. nota 8) și nici fragmentele acestora nu au fost surprinse în stratul de cultură. Deși nu este un element definitoriu, remarcăm totuși lipsa capacului, fără să putem preciza dacă aceasta este sau nu o trăsătură distinctă a ritualului funerar. În legătură cu aceasta trebuie să facem precizarea că la majoritatea vaselor lipsește partea superioară. Se datorește aceasta numai deranjamentelor provocate de lucrările agricole, sau este în legătură cu ritualul funerar ? Nu putem face o agreciere globală, ci de la caz la caz. Astfel, urna din M 3 care are spărtura superioară dreaptă ar indica faptul că aşa a fost îngropată în antichitate, pe cind urna din M 18 are urme evidente de distrugere provocate de lucrările agricole. Nu dispunem încă de observații care să ne permită să apreciem că aceste fapte se datorează unui anumit ritual funerar, stării sociale a celui incinerat sau pur și simplu deranjamentelor provocate de lucrările agricole. Asemenea aprecieri se pot efectua numai pe baza observațiilor acumulate la un număr mai mare de morminte.

In fine, nouă urne funerare poartă urme evidente ale arderii secundare, care se observă numai pe o față a vaselor și în majoritatea cazurilor în partea inferioară a acestora. După această observație se pare că ardearea secundară a urnelor se datoră probabil ceremoniilor desfășurate cu prilejul incinerării celui defunct la rug și nu provine din utilizarea vaselor la bucătărie (în acest caz vasul trebuind să aibă urme de ardere secundară pe tot corpul), înainte de a fi destinate ritualului funerar.

\*

Inventarul mormintelor este destul de variat cuprinzând, pe lîngă ceramică, obiecte utilitare, accesorii pentru îmbrăcăminte și obiecte de podoabă. Din păcate, unele din piesele de inventar nu s-au păstrat în condiții prea bune și nu putem preciza de la ce obiecte provin. Se mai poate menționa că inventarul funerar era depus în urnă, după ce oasele calcinate erau adunate, deoarece acesta s-a găsit, în majoritatea cazurilor, deasupra oaselor incinerate, sau, într-un caz, sub urnă (M 9), întrucât aceasta era plină cu oase. Din lipsa unor analize de laborator nu putem

<sup>8</sup> Două morminte (M 5 și M 15) sunt mult deranjate de lucrările agricole moderne, astfel că nu putem preciza dacă ele aparțin primei variante sau constituie o altă variantă a ritualului funerar. Atragem atenția că M 5 cuprindea alături de fragmente dintr-un vas cenușiu (urnă funerară ?) și fragmente din două străchini din care una putea fi capac.

preciza dacă toate obiectele de inventar au însoțit pe defunt la rug; întrucât numai unele par a fi arse.

In categoria obiectelor utilitare amintim, în primul rînd, cuțitele din fier. S-au găsit trei bucăți cu mînerul scurt și fără găuri pentru prinderea cu nituri a plăseelor. Unul din cuțite prezintă pe lamă un sănț pentru scurgerea singelui, deși dimensiunile sale reduse (fig. 5/3), împiedică utilizarea acestuia ca pumnal sau eventual cuțit de vînătoare, totuși piesa nu poate fi încadrată în categoria obiectelor casnice. În rîndul obiectelor utilitare menționăm și o penseta (fig. 3/2). Astfel de obiecte de toaletă ar putea proveni din lumea romană, însă ele sunt rare pe teritoriul Moldovei, cunoaștem un exemplar din bronz la Sohodor<sup>9</sup>. De obicei aceste piese erau depuse în mormintele de bărbați; menționăm că la Podeni penseta era asociată cu un cuțit de fier.

Ca accesorii pentru îmbrăcămintă s-a găsit o cataramă și o fibulă din fier. Catarama de formă rectangular-ovală, cu secțiunea triunghiulară și cu spinul dreptunghiular în secțiune (fig. 5/1), are analogii cu o descoperire similară din aşezarea de la Poiana-Dulcești<sup>10</sup>. De o importanță deosebită pentru încadrarea cronologică a necropolei este fibula din fier găsită în M 7 (fig. 5/2). Fibula este de tipul celor cu piciorul întors pe dedesubt și apoi legat de arc care este în forma literei D. Capul fibulei, ca și brațele, se termină cu un mic buton rotund. O fibulă de același tip s-a găsit la Soporul de Cimpie<sup>11</sup>. Asemenea piese sunt tîrzii, datându-se în secolul al III-lea și mai ales în a doua jumătate a acestui secol<sup>12</sup>.

Între obiectele de podoabă menționăm două pandantine-căldărușă din fier, găsite în M 10 (fig. 2/5—6), fiind piese frecvente în inventarul mormintelor din Moldova în secolele II—III e.n. De asemenea, amintim și o perlă de cornalină, de formă poliedrică, a cărei culoare, din cauza focului, a devenit cărămiziu-cenușie (fig. 2/3). Piese similară s-au găsit la Poienești<sup>13</sup>, Bărboasa<sup>14</sup> etc. Mai menționăm un mic fragment de mărgică din pastă sticioasă, greu de încadrat tipologic, găsit în M 10.

În cîteva morminte (M 3, M 7, M 10, M 17), s-au găsit fragmente din diferite piese din fier sau din bronz, dar starea mediocă de conservare a acestora ne împiedică să precizăm, din punct de vedere tipologic, apartenența acestora. Dintre acestea menționăm un fragment de amnar (?) din fier (fig. 5/4), găsit în M 7 și un ac din fier (fig. 2/2), găsit în M 17. Ar fi deosebit de interesant dacă despre piesa din M 7 s-ar putea afirma cu certitudine că reprezintă un amnar din fier. În cazul unui

<sup>9</sup> V. Căpitanu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II—III e.n. în județul Bacău*, în *Muzeul Național*, II, 1975, p. 323, fig. 26/3.

<sup>10</sup> Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 99.

<sup>11</sup> D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cimpie — Contribuții la problema continuității în Dacia*, București, 1976, p. 64.

<sup>12</sup> Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Dazien*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 240 și 256; Alina Kietlińska, Teresa Dabrowska, *Cmentarzysko okresu wpływów rzyjskich we wsi Spicymierz, powiat Turek*, în *Materiały Starożytnie*, IX, 1963, p. 190-191, pl. XXIV/14.

<sup>13</sup> R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în *Materiale*, I, 1953, p. 445

<sup>14</sup> V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 812, fig. 5/11, 20 ; 7/4.

răspuns afirmativ piesa ar constitui încă o dovardă a legăturilor dintre populația dacică de la est de Carpați cu purtătorii culturii Przeworsk<sup>15</sup>.

Ceramica din necropola de la Podeni este, în mare majoritate, lucrată cu roata, de culoare cenușie, cu nuanțe diferite, pînă la negru-inchis. În afara acestei categorii s-a mai găsit o căniță de culoare roșie (M 13) și o urnă lucrată cu mîna (M 8), care datorită stării mediocre de conservare nu a mai putut fi recuperată. Dominarea ceramicii cenușii este evidentă, dar nu putem preciza că acest fapt are vre-o semnificație cronologică sau de altă natură, întrucât a fost săpată doar o mică suprafață din necropolă. Cele mai frecvente vase sunt urnele bitronconice și căniile, forme ce își găsesc analogii în majoritatea descoperirilor aparținând secolelor II—III e.n., din Moldova<sup>16</sup>. Alte forme cum ar fi cănița roșie din M 13 (fig. 2/4) sau fragmentele de străchini (fig. 4/4—5), deși slab reprezentate numeric în necropola de la Podeni, sunt de asemenea forme destinate, din care cauză nu necesită o prezentare detaliată.

Dintre vasele găsite la Podeni ne atrag atenția cîteva forme care sunt mai rare între descoperirile contemporane. Este vorba de o amforă cu corpul oval, gîțul scurt și gura conturată printr-un manșon cilindric, frumos modelat (fig. 2/8). Vasul își găsește analogii în necropolele de la Bărboasa-Gălănești<sup>17</sup> și Sohodor<sup>18</sup>, deși urna de la Podeni, prin arhitectura sa, arată a fi o formă mai evoluată. Vasul globular, cu buza răsfrîntă în afară (fig. 5/4) reprezintă, foarte probabil, un împrumut din ceramică provincială romană<sup>19</sup>, fiind, din cîte cunoaștem, neîntîlnit în cadrul descoperirilor dacice la este de Carpați. Între alte forme ceramice putem menționa un castron cu trei torți (fig. 5/5), cu marginea trasă spre interior și un vas de provizii, de mari dimensiuni, cu corpul ovoidal și gîțul tronconic pe care se găsește o nervură în relief, din care coboară mai multe grupe formate din trei linii lustruite, ce nu s-au păstrat pe toată circumferința vasului. Fundul urnei este îngust și tras în interior, sub formă de umbo (fig. 6/4). Vasul de la Podeni anticipatează acele *Krausen-gefässe*, caracteristice secolului IV e.n.

\*

Publicarea materialului întîmpină dificultăți, în primul rînd, în formularea unor aprecieri generale asupra necropolei. Aproximativ o treime din suprafața necropolei este acoperită sau distrusă de diferite amenajări și lucrări gospodărești. Săpăturile noastre au cuprins o arie de 230 m p și printr-un calcul estimativ, bazat atît pe planul oferit de

<sup>15</sup> Gh. Diaconu, *Două amnare de tip Pșevorsk descoperite în Muntenia*, în *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 429-431.

<sup>16</sup> Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 72-86.

<sup>17</sup> V. Căpitanu, *op. cit.*, fig. 9/3.

<sup>18</sup> *Ibidem*, fig. 24/2.

<sup>19</sup> Vase asemănătoare s-au găsit numai în cimitirele daco-romane din provincie la: Soporul de Cîmpie (D. Protase, *op. cit.*, p. 48-49), Iacobeni (D. Protase și Z. Milea, *Un cimitir de incinerare din epoca romană la Iacobeni (Transilvania)*, în *Acta MN*, VI, 1969, p. 529, fig. 5/3) și Locusteni (Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 88, pl. XXXV/350). Această formă de vas se datează în secolul al III-lea e.n.

săpăturile metodice, cît și pe informațiile primite de la proprietarul locului, putem aprecia că aproximativ jumătate din suprafața necropolei nu este încă cercetată și nici afectată de distrugeri, ceea ce impune continuarea săpăturilor arheologice, întrucât și această porțiune este amețintată să fie acoperită de diferite construcții gospodărești. Avind în vedere tocmai acest fapt, încheierea unor concluzii este dificilă.

Din analiza materialului oferit de cele 18 morminte se poate sublinia că necropola de la Podeni-Bunești se încadrează în aria de descoperiri aparținând populației dacice de la est de Carpați, în secolele II—III e.n., unde își găsește numeroase analogii. După unele forme ceramice și mai ales după fibula găsită în M 7, perioada de funcționare a necropolei poate fi fixată către mijlocul secolului III e.n. și mai ales în cea de-a doua jumătate a acestui secol.

Ne-am străduit să redăm cît mai fidel ceea ce cunoaștem din acest interesant document arheologic, aşa fragmentar cum este, deteriorat de construcțiile moderne sau rămas în pămînt, încă necercetat; document care se cere completat prin alte săpături arheologice pentru a reîntregi, atât cît se mai poate, un crîmpe din istoria dacilor aflați la estul Carpaților, în secolele II—III e.n.

#### EIN DAKISCHER FRIEDHOF AUS DER RÖMERZEIT IN PODENI—BUNEȘTI (BEZIRK SUCEAVA)

##### Zusammenfassung

Es werden 18 Brandgräber vorgestellt, die in Podeni (Gemeinde Bunești, Kreis Suceava) entdeckt wurden, und zwar bei archäologischen Rettungsgrabungen, vorgenommen im Jahre 1974. Wie auch aus dem Ausgrabungsplan (Abb. 1) ersichtlich ist, wurde nicht die ganze Fläche der Nekropolis untersucht, so dass die Ergebnisse auch nur teilweise sind.

Die Nekropolis wird zeitlich in das 3. Jahrhundert u. Z. gesetzt und der dakischen Bevölkerung zugeschrieben und ist vergleichbar mit vielen zeitgenössischen Denkmälern (Anmerkungen 1, 9, 13).

##### ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. — Allgemeiner Plan der archäologischen Ausgrabungen auf der Nekropolis von Podeni-Bunești.

Abb. 2. — Podeni — Bunești. 1-2 Grab 17; 3-4 Grab 13; 5-7 Grab 10; 8 Grab 1, 1, 4, 7-1/3 der eigentlichen Grösse; 8-1/4 der eigentlichen Grösse.

Abb. 3. — Podeni — Bunești. 1 Grab 2 ; 2-4 Grab 4. 1, 4-1/3 der eigentlichen Grösse ; 2-3 — der eigentlichen Grösse.

Abb. 4. — Podeni — Bunești. 1-2 Grab 9 ; 3-5 Grab 5 ; 6-7 Grab 3. 1, 7-1/3 der eigentlichen Grösse ; 2, 6-1/1 der eigentlichen Grösse ; 3-5 — 1/4 der eigentlichen Grösse.

Abb. 5. — Podeni — Bunești. 1-5 Grab 7. 1-4 — 1/1 der eigentlichen Grösse ; 5-1/3 der eigentlichen Grösse.

Abb. 6. — Podeni — Bunești. 1 Grab 6 ; 2 Grab 16 ; 3-4 Grab 18 ; 5 Grab 11. 1, 5-1/3 der eigentlichen Grösse ; 2, 4-1/4 der eigentlichen Grösse ; 3-1/1 der eigentlichen Grösse.

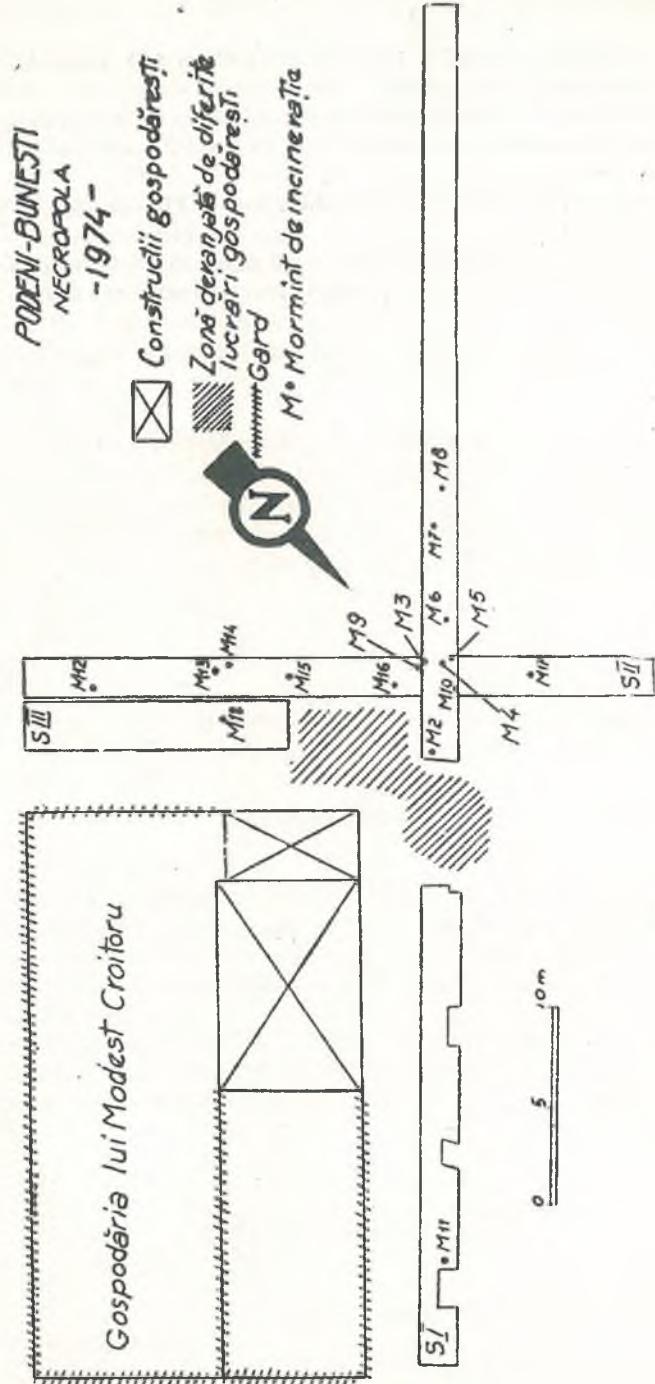


Fig. 1. — Planul general al săpăturilor arheologice din necropola de la Podeni-Bunesti.

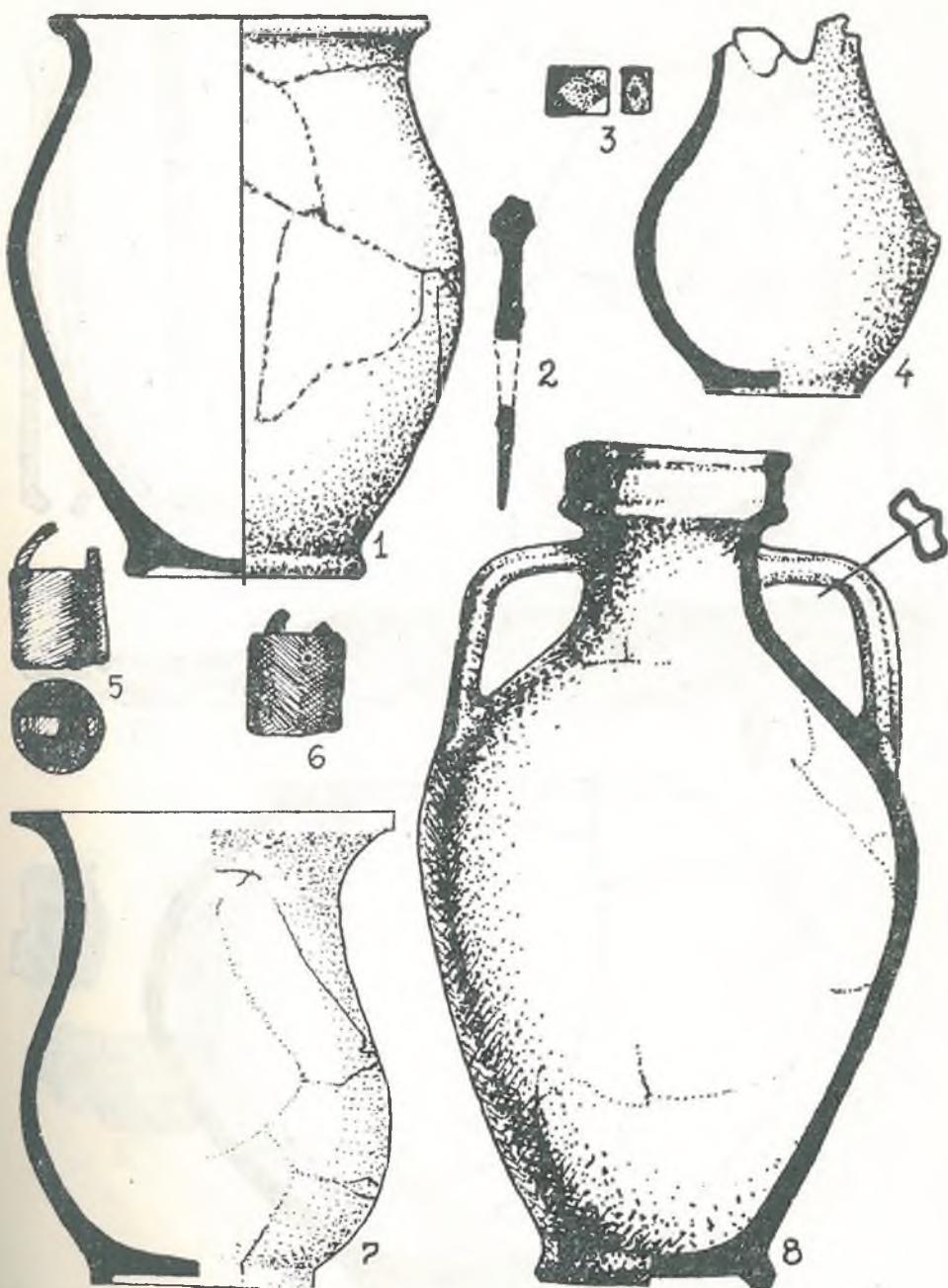


Fig. 2. — Podeni-Bunești. 1-2 — mormintul 17; 3-4 — mormintul 13; 5-7 — mormintul 10; 8 — mormintul 1; 1, 4, 7 — 1/3 din mărimea naturală; 2-3, 5-6 — 1/1 din mărimea naturală; 8 — 1/4 din mărimea naturală.

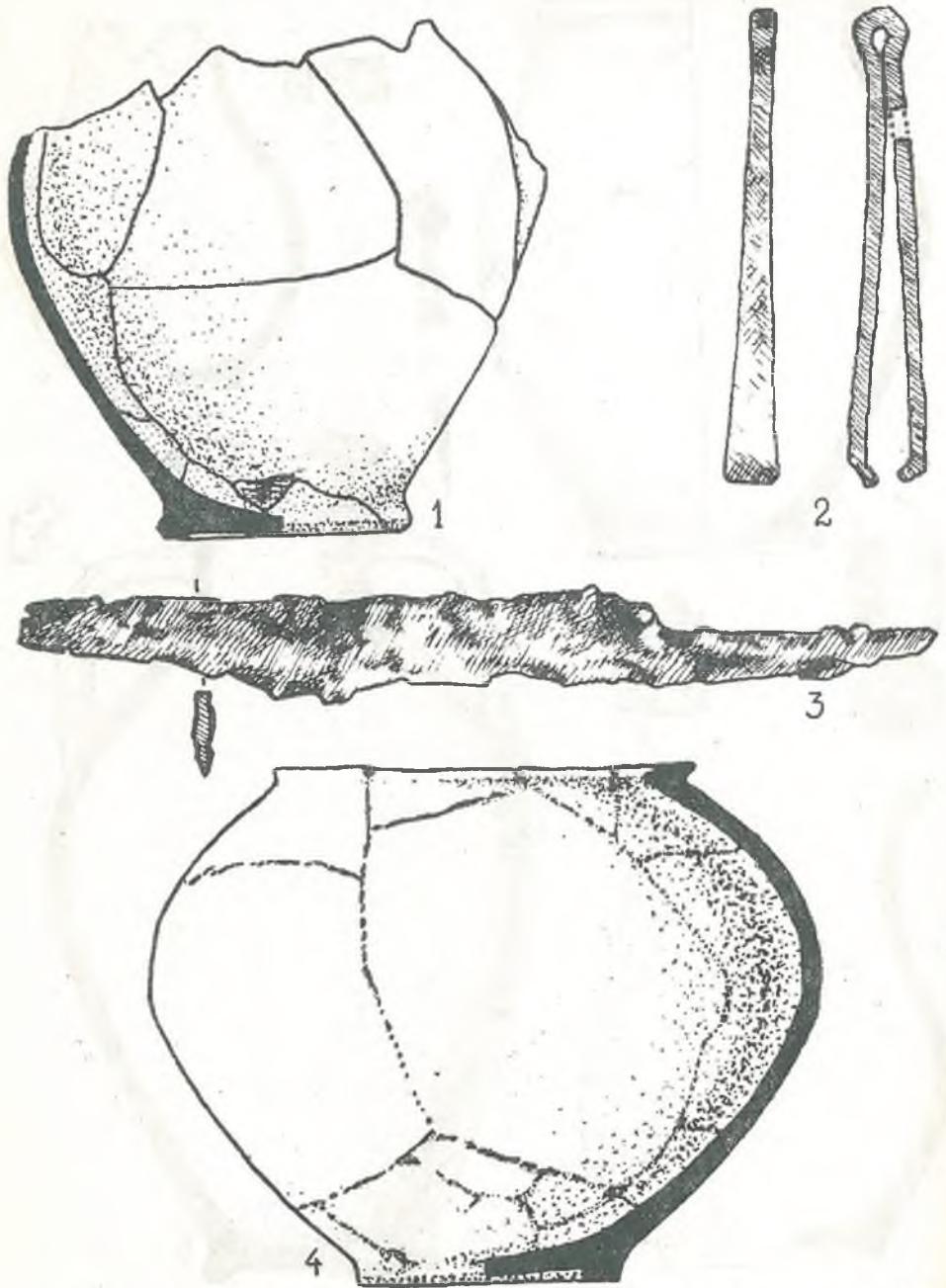


Fig. 3. — Podeni-Bunești. 1 — mormintul 2; 2-4 — mormintul 4; 1, 4 — 1/3 din  
mărimea naturală; 2-3 — 1/1 din mărimea naturală.

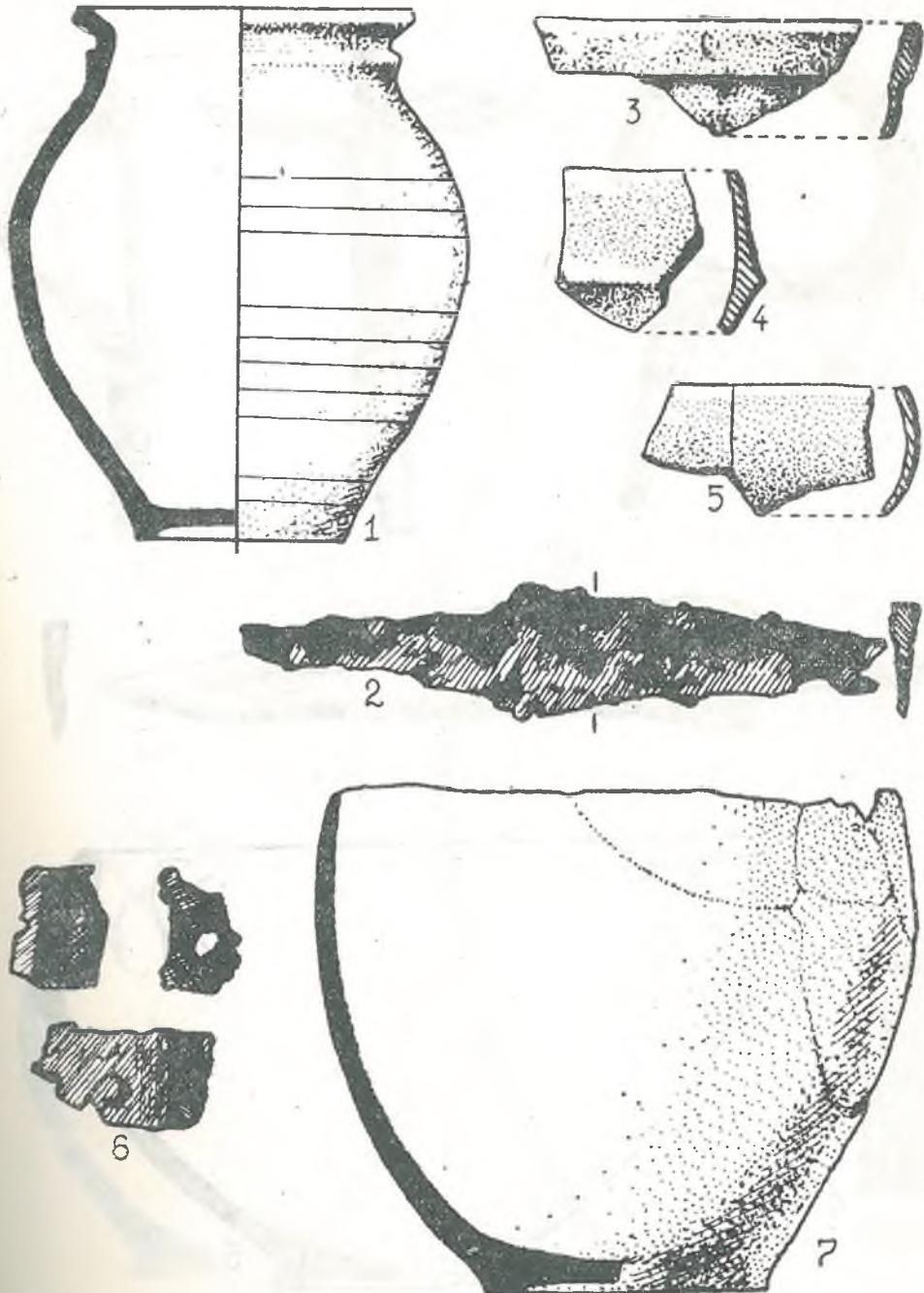


Fig. 4. — Podeni-Bunești. 1-2 — mormântul 9 ; 3-5 — mormântul 5 ; 6-7 — mormântul 3. 1, 7 — 1/3 din mărimea naturală ; 2, 6 — 1/1 din mărimea naturală ; 3-5 — 1/4 din mărimea naturală.

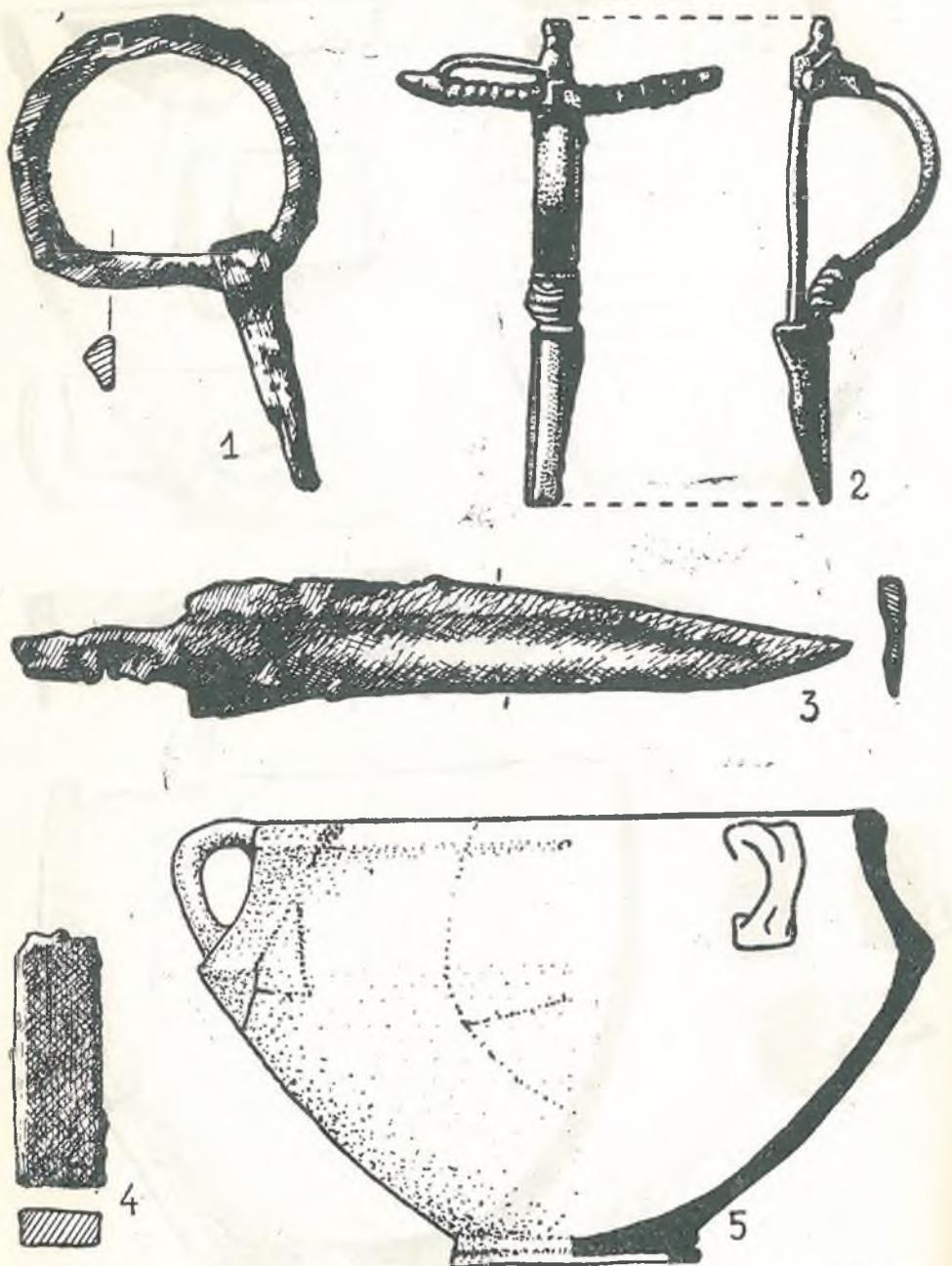


Fig. 5. — Podeni-Bunești. 1-5 — mormintul 7. 1-4 — 1/1 din mărimea naturală;  
5 — 1/3 din mărimea naturală.

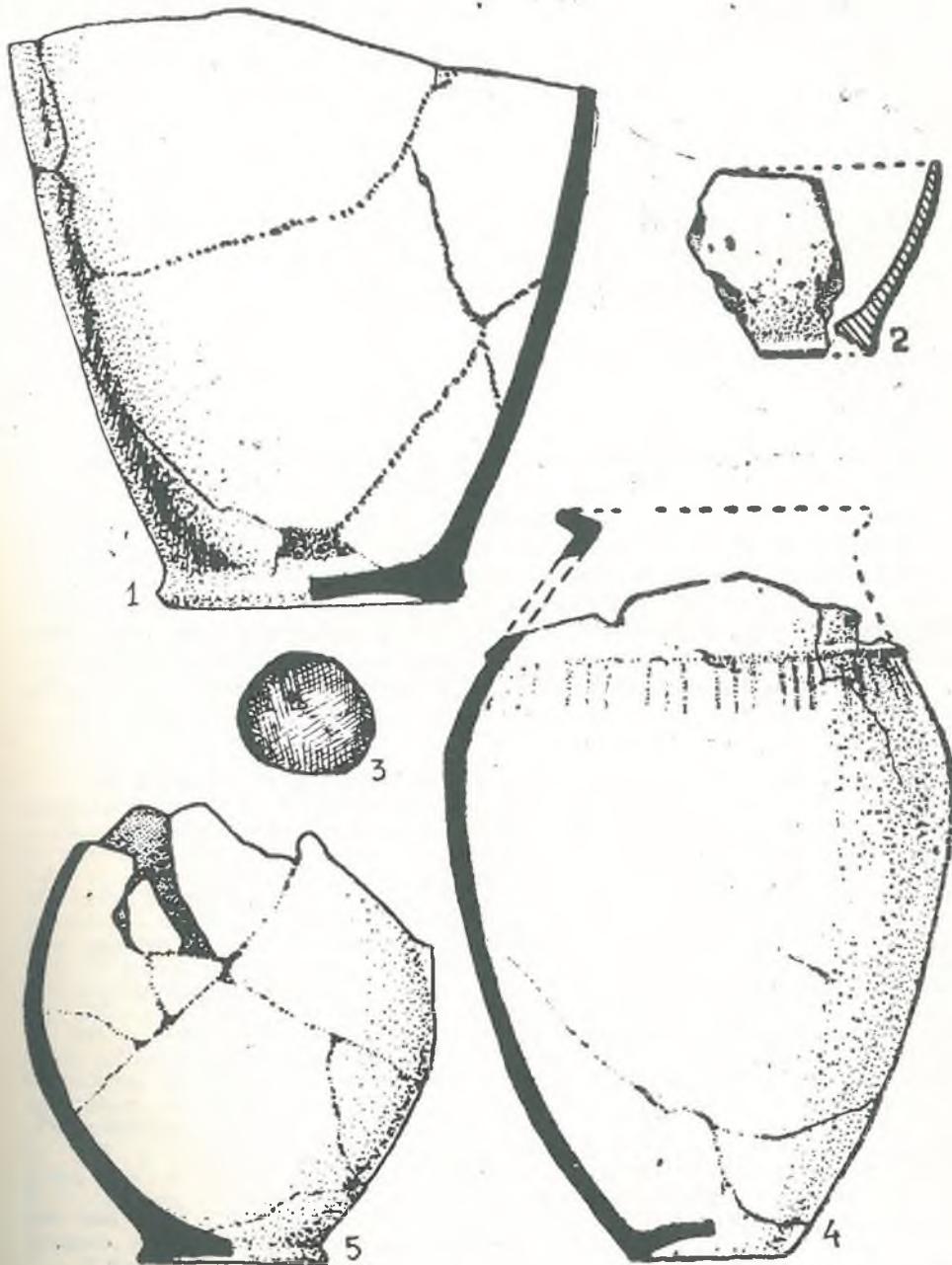


Fig. 6. — Podeni-Bunești. 1 — mormîntul 6; 2 — mormîntul 16; 3-4 — mormîntul 18; 5 — mormîntul 11. 1, 5 — 1/3 din mărimea naturală; 2, 4 — 1/4 din mărimea naturală; 3 — 1/1 din mărimea naturală.

## ASPECTE ALE ECONOMIEI AGRICOLE MEDIEVALE ÎN AȘEZĂRILE DIN PODISUL SUCEVEI (SECOALELE XIV—XVI)

OCTAV MONORANU, EMIL ION EMANDI

Amploarea și extinderea cercetărilor istorico-geografice, documentare, arheologice și demografice privind așezările din zona de nord a Moldovei, axate în special pe problematica evului mediu timpuriu și dezvoltat a preocupat atât pe cercetătorii noștri<sup>1</sup> cât și pe cei străini<sup>2</sup>, care au avut mai mult sau mai puțin în vedere și problemele legate de economia agricolă a așezărilor. Stăruința unor cercetători de a se studia problemele multiple și complexe pe care le ridică o așezare medievală („complex rural”)<sup>3</sup> în interacțiunea tuturor factorilor determinanți, se referă și la raporturile ce trebuie să existe între elementele demografice și economice ale unui sat. În sensul celor mai sus precizate, lucrarea de

1 D. Werenka, *Topographie der Bukowina*, Cernăuți, 1895; M. Grigorovitza, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, II și III, București, 1958—1959, 1965; N. Grămadă, *Toponomia satelor din Bucovina* (lucrare în manuscris), Arh. Stat. Suceava, inv. 112-118; M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963; M. D. Matei, Emil Emandi, *Noi puncte arheologice pe harta județului Suceava*, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p. 98-101; D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, 15, 1977, p. 123-154; V. Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, 15, 1977, p. 2-20; V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVII<sup>e</sup> siècle*, București, 1975; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978; St. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, în secolele X—XIV*, în „*Terra Nostra*”, 1971, București, vol. II, p. 32—41.

2 L. L. Polevoi, P. P. Birnea, *Srednevekovie pamiatniki XIV—XVII v.*, Chișinău, 1971; P. P. Birnea, *Selskie poselenia Moldavii XV—XVII v.*, Chișinău, 1969; P. V. Sovetov, *Moldova în epoca feudalismului (recensămîntul populației Moldovei din anii 1772, 1773, 1774)*, vol. VII, partea I și a II-a, Chișinău, 1975; D. M. Dragnev, *Selskoe hoziaistvo feudalnoi Moldavii*, Chișinău, 1975.

3 Radu Popa, *Culture urbaine et culture villageoises au Bas-Danube aux XIII<sup>e</sup> et XIV<sup>e</sup> siècles*, în „*Actes du II<sup>e</sup> Congrès International des Études du sud-est Européen*”, Athènes, 1972, p. 429-433; N. Constantinescu, Coconi, București, 1972, p. 150-151; M. D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în imprejurimile sale*, în „*SCIVA*”, 3, 29, 1978, p. 377-379.

față încearcă să jaloneze doar cîteva aspecte mai importante pe care le ridică economia satelor din zona Podișului Sucevei în perioada evului mediu dezvoltat. Dacă ținutul Sucevei a reprezentat prin excelență o unitate administrativ-economică suprapusă pe una geografică — Podișul Sucevei — el are ca trăsătură dominantă în tot cursul evului mediu, un avans economic și demografic marcant față de celelalte ținuturi<sup>4</sup>. Încercarea de a surprinde această trăsătură în perioada secolelor XIV--XVI, în zona amintită mai sus, pune într-o lumină nouă puternicile transformări cantitative și calitative petrecute în structura economică și demografică a așezărilor, analizate mai ales prin prisma ocupărilor fundamentale practicate de locuitorii ținutului. Acest tip de economie bazat, atât pe cultivarea plantelor cît și pe creșterea animalelor, ce dispunea de un echipament tehnic corespunzător forțelor de producție feudale din perioada amintită, reprezentind osatura de bază care în interacțiune cu factorul demografic a contribuit din plin la extinderea terenului agricol, a creșterii animalelor și implicit a numărului populației.

#### *Cadrul antropogeografic și conținutul lui social-economic*

Pentru înțelegerea dinamicii impuse de om în acțiunea sa antropică permanentă de transformare și modificare a mediului se impune și analiza cadrului geografic în care populația ca factor social determinant a creat un anumit tip de economie. În acest sens, Podișul Sucevei reprezintă în exclusivitate un teritoriu tradițional de dezvoltare a așezărilor cuprins între linia precarpatică, valea Moldovei la sud, și valea Siretului la est. Din punct de vedere geomorfologic, teritoriul se caracterizează prin forme plane și relief structural înregistrând altitudini cuprinse între 190 și 692 m<sup>5</sup>. Peste 35% din suprafața sa se situează la altitudini cuprinse între 200—350 m; podișul concentrează peste 75% din așezările menționate în sec. XIV—XV. Pentru secolele XVI—XVII se constată, mai ales pe baza înregistrării și cartării materialului ceramic, o mișcare pe altitudine a așezărilor (peste 54% din suprafața podișului este situată la altitudini de 350—500 m). În general Podișul Sucevei se caracterizează printr-o varietate de relief accentuată, avind coeficientul de 33,10<sup>6</sup>, varietate ce s-a reflectat atât în modul de aşezare a vîtrelor de sat cît și în modul de folosință a terenurilor cuprinse în hotarul lor. Variația acestui cadru antropogeografic este și consecința neuniformității reliefului caracterizat prin alternarea depresiunilor (Rădăuți, Liteni, Baia, Cacica) cu cea a platourilor deluroase (Fălticeni, Dragomirna). După modul de grupare și distribuire a așezărilor în raport cu zonele lor eco-

4. Stefan Pascu, *Izvoare și cercetări de demografie istorică în România*, în „Populație și societate”, vol. I, 1972, p. 61; I. A. Kotenko, M. A. Mohov, P. V. Sovetov, *Tendințe de creștere a populației din Moldova în epoca feudală*, în „Probleme de istorie”, III, 1957, p. 107-123.

5 N. Popp, I. Iosep, D. Paulencu, *Județul Suceava*, București, 1973, p. 40.

6 Al. Roșu, *Geografia fizică a României*, București, 1973, p. 356.

nomice<sup>7</sup>, factorii demografici nu pot fi analizați decât în strînsă legătură cu modalitățile de exploatare a solului. Punctul de plecare în reconstituirea acestui cadru antropogeografic al ținutului l-au constituit diferitele informații de ordin documentar, arheologic, toponimic și topogeografic<sup>8</sup> ce privesc zona. Deși, pentru Moldova, cercetările privind demografia istorică a așezărilor și a populației sînt încă la început și destul de fluctuante ca apreciere cantitativă și calitativă a datelor statistice<sup>9</sup>, totuși încercarea de a încadra ținutul Sucevei în acest areal demografic și a-l corela cu factorii economici determinanți reprezintă un început care desigur trebuie amplificat. Cu toate că nu au fost luate în studiu zonele de nord și de sud ale podișului, s-a constatat, pe baza documentelor, că pentru perioada anilor 1384—1599 în zonă existau 322 de localități (în care au fost incluse și orașele) din care peste 264 există și astăzi sub aceeași denumire, doavadă grăitoare a permanenței antropogeografice a peste 78% din așezări (fig. 1). Față de cele 15 așezări pomenite documentar în sec. al XIV-lea, în prima și a doua jumătate a sec. al XV-lea sunt menționate documentar 222 de așezări, la care trebuie adăugate și cele 85 de așezări din sec. al XVI-lea, ceea ce totalizează un număr de 6 380 de gospodării cu o populație de cca. 32 000 locuitori<sup>10</sup> (s-a luat în considerare media de 20 case pentru un sat și cinci numărul de persoane dintr-o gospodărie)<sup>11</sup>. Dinamica procesului intern caracteristic așezărilor din evul mediu s-a manifestat mai mult în limitele hotarului satului („roirea“ așezărilor în cadrul același hotar ca și locuirea temporară, în vederea exploatarii economice a unui teritoriu mai îndepărtat de vatra satului, săt fenomene ce s-au constatat și în zona podișului)<sup>12</sup>, decât în cadrul zonei, el îmbrăcind forme și aspecte diverse, în funcție de factorii social-politici și demoeconomici, caracteristice perioadei date. Astfel, unele așezări și-au schimbat numele, altele au fost înglobate, iar unele au

7 S-a considerat satul ca o așezare dominantă în peisajul zonei: vatră, moșia (terenul arabil) și pădurea, izlazul, apa (vezi P. P. Panaiteanu, *Obștea țărănească în Tara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 106-137).

8 S-a consultat colecția de documente: DIR, A, Moldova, veac XIV—XVII (1384—1625), București; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II, Iași, 1931; T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I—VI, Cernăuți; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1913; Fondul ORPOT, Arh. Stat. Suceava, inv. 129; Fond Hora von Otzellowitz, Biblioteca Acad. R.S.R., 1790, nr. 456, D IX/2, foaia 6-8,

9 D. Ciurea, *op. cit.*, p. 128; P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 94-95; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 61; Șt. Ștefănescu, *Demografia dimensiune a istoriei*, Ed. Facla, 1974, p. 98.

10 În această cifră nu a fost inclusă populația celor trei orașe: Siret, Baia și Suceava. Pentru această problemă vezi D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, VII, 1970, p. 21-59.

11. Unele documente fac mențiunea numărului de gospodării dintr-un sat („a patra parte din Corlătealele cu ocină și cu garduri ce ține de aceste cinci case“; „satul Spătărești avea 24 locuri de case“; vezi T. Bălan, *op. cit.*, vol. I, p. 76; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 129).

12 H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 207-211; DRH, vol. II, 1976, p. 226; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 88-89.

dispărut<sup>13</sup>. În schimb, zonele de concentrare demografică, (fig. 1) ce suprapun suprafețe cu un potențial economic ridicat, se remarcă ca regiuni cu o intensă exploatare a resurselor, printr-un sistem de deîrișare și de folosire a tehniciilor bienale și a moinei în exploatare „țarnii“, într-un ritm mai accelerat și mai extensiv. Aceasta implica și o mutare lentă în vederea unei mai bune valorificări a terenului folosit în devălmășie<sup>14</sup>.

Avgind în vedere potențialul economic al zonei (strîns legată de acestea este și forța de muncă necesară și depusă de populația din zonă în vederea cuceririi terenului de arat și cosit)<sup>15</sup>, ce trebuie judecat și în funcție de numărul așezărilor (în mod implicit și al populației), precizăm că din totalul celor 319 așezări rurale existente în sec. XIV—XVI în zonă, doar 34 dispar, revenind la un sat dispărut altele circa 10 sate care își continuă existența. În funcție de mărimea hotarului lor (baza sa teritorial-economică, al cărui potențial era foarte important pentru evoluția așezării), era asigurată baza existenței obștii și extinderea ei demografică, pe de o parte; pe de altă parte, analiza extinderii spațiale a pus în evidență două tipuri de așezări, ca mărime și implicit ca potențial economic: *sate mari*, al căror hotar ajunge pînă la 20 km (ex. Volovăț, Sucevița etc.)<sup>16</sup> și *sate mici*, al căror hotar nu depășea 5—10 km (Greci, Hrețca etc.)<sup>17</sup>. Tipurile de așezări mari sunt răspîndite mai multe în zona de nord-vest a podișului (vezi fig. 1), ele avînd o distribuire răspîndită de-a lungul afluenților secundari din bazinul superior al Șomuzului Mare și mijlociu, al Sucevei și Moldovei. Tipul de sat mic e răspîndit în zona de maximă concentrație demografică din jurul orașelor Baia, Siret și Suceava, precum și pe culuarul mijlociu al Șomuzului Mare și Siretelui, unde exploatarea economică a zonelor din cadrul satului era mai intensivă și mai extinsă. Unul din criteriile stabilirii mărimii unui sat (mai ales de către domnie) e și acela că „hotarul“ său să fie într-un raport mai mult sau mai puțin direct cu numărul de gospodării pe care putea să le întrețină „cît vor putea să trăiască 20 de case“<sup>18</sup>. Astfel că, în cadrul hotarului satului apare o anumită structură economică cu zone diferite ca potențial economic, de ale căror drepturi beneficiau fie o persoară, fie

13 Emil I. Emandi, *Observații de geografie istorică privind ocolul orașului Suceava*, în „Anuarul Muzeului județean Suceava“, vol. IV, 1977, p. 120-129; Idem, *Observații istorico-geografice asupra așezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuți*, în „SCIVA“, 30, 1979, sub tipar (nr. 3).

14. Cercetările arheologice din zona depresionară Rădăuți au relevat în cadrul hotarelor vechi medievale a satelor Volovăț și Sucevița, existența mai multor zone de concentrare a materialului arheologic din aceeași perioadă (sec. XV); H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 303.

15 DIR, A, Moldova, vol. II, XVII, p. 251 („el singur a muncit de a curățî din pădure și au făcut săliște“); T. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 74 („vecinii mănăstirii de acolo, de la Vama, au făcut acele curățături pe moșie.. să se hrânească“).

16 În cercetările de teren efectuate s-au identificat unele toponime din documentele medievale, stabilindu-se cu aproximație mărimea hotarelor, T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 88-89.

17 *Ibidem*, p. 241-242.

18. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 128; DIR, A, Moldova, vol. I, XVII, p. 394.

o familie sau obștea în limitele sale<sup>19</sup>. În strînsă legătură cu mărimea hotarului satului se pune și problema concentrării și dispersiei așezărilor ca factor demografic principal, în accelerarea sau încetinirea rîmului transformărilor economice din zonă. Dacă, pe valea Siretului și a Sucevei în perioada sec. XIV—XVI sunt consemnate 175 de așezări, în schimb, în zona văilor Șomuz și Moldova sunt înregistrate, pentru aceeași perioadă, 137 de așezări, cu unele concentrări mai masive în zona depresionară Liteni, Baia, în jurul Fălticenilor, Sucevei și a Drăgușenilor, precum și în zona unor „Cîmpuri“ (Perilor, Miclin, Nehir, Gherman)<sup>20</sup>.

Suprapunind harta așezărilor pe cele economice ale zonei (fig. 2 și 3), observăm că aceste concentrări demografice corespund și unor concentrări de forțe de producție și mijloace de muncă, ele reprezentând adevarate complexe economice de vale<sup>21</sup>. Gruparea uniform compactă în zona de est a podișului, sau uniform risipită, în zona de vest, se opune grupării sub formă de „serii“ de așezări de-a lungul culoarului de lunca, unde zonele de exploatare economică a satelor se suprapun pe suprafețe de relief plane, terasate de luncă. Așadar, putem avansa, cu titlul de ipoteză, că limita zonei optime de locuit și exploatare economică pentru secolele XIV—XVI este cuprinsă între 190—300 m altitudine. Limita extremă a locuirii și a exploatarii economice a terenului este la cca. 600 m altitudine, unde așezările au o structură risipită. Dacă, în zona vestică a podișului, se constată o risipire uniformă a așezărilor față de cea estică (unde concentrațiile demografice sunt mai numeroase), raportul fiind de 1/2 așezări, această diferență explică și ponderea exploatarii economice diferențiate între cele două subzone ale podișului. În funcție de situația topografică a situației așezărilor fie pe văile cu luncă largă (Moldova, Siret, Suceava, Șomuzul Mare) uneori inundabilă, fie pe cele cu cursuri mai fixat și mai sărac în apă (de obicei pe afluenții secundari), putem deosebi două tipuri de așezări :

1. de vale principală, în care exploatarea economică este mult mai extinsă, fiind favorizată de un sol aluvial fertil, afinat, cu un drenaj suficient de apă și ușor de lucrat ;

2. de cîmp (platou — văi fără luncă) în care predomină exploatarea economică a finațului și a păsunilor în general.

*Factorii economici și tendințele de creștere extensivă a economiei așezărilor.* Constatarea destul de sugestivă pentru Țara Românească<sup>22</sup> că „numai suprafața agricolă a ținut în general pasul cu creșterea populației“ își găsește valabilitatea și pentru zona noastră. Cu toate că forța

19 DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 298; R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 89.

20 DIR, A, Moldova, vol. II, XV, p. 100; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 5-6, 124; Erast Costea, *Ctitoria voievodului Ștefan Tomșa al II-lea de la Solca*, Cernăuți, 1939, p. 13; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 32.

21 M. D. Matei, *Premizele formării orașului medieval Suceava și rolul așezării pînă la mijlocul secolului al XIV-lea*, în „SCIVA“, 1, 28, 1977, p. 81.

22 Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în sec. XIV și XV*, București, 1973, p. 25-41.

de muncă era asigurată<sup>23</sup>, dezvoltarea agriculturii a înregistrat un progres lent, dar continuu, ea fiind limitată mai ales la extinderea suprafetelor prin defrișare și la creșterea extensivă a animalelor. Unele cercetări de teren efectuate mai ales în zona Siretului (pe teritoriul satelor Grigorești și Siminicea), au pus în evidență existența a două vete: una amplasată pe terasa inferioară (datață în sec. XIV—XV), iar alta pe cea mijlocie, unde se găsește și astăzi vatra actuală a satului (s-au descoperit fragmente ceramice din sec. XVI—XVII), mutarea făcindu-se treptat, ca urmare a defrișării și extinderii atât a terenului arabil destinat cultivării plantelor și creșterii animalelor, cît și a locuirii<sup>24</sup>. Edificator în acest sens e profilul antropogeografic al zonei satului Grigorești (fig. 4) pentru sec. XIV—XVII, care poate fi comparat cu modul de grupare a așezărilor și al zonelor economice (teren agricol, pășune, pădure) aferente lor, din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea de pe hărțile lui Hora von Oztellowitz<sup>25</sup>. Observațiile și compararea (economic și demografic) celor două fenomene cartate (fig. 4 și 5), scot în evidență dinamica și extensiunea economică ce s-a petrecut în decursul celor două sute de ani (din perioada sec. XVII pînă în sec. XVIII) în strînsă legătură cu evoluția demografică a zonei Grigorești—Siminicea. Strîns legat de acest aspect concret putem afirma că, în zona de podiș a Sucevei, potrivit atât surselor documentare<sup>26</sup> cît și hărților lui Oztellowitz și celor cadastrale<sup>27</sup>, despădurirea s-a făcut mai mult în folosul pășunilor și a finațelor, suprafața arăturilor, a așezărilor și a grădinilor ocupînd locuri restrînse. Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra întinderii pădurii în zonă, subliniem două aspecte: analiza hărților actuale cu răspîndirea solului brun-roșcat de pădure și cenușiu de pădure ocupă peste 40% din zona de podiș<sup>28</sup>; în aceste zone, pădurile de foioase erau predominante în peisajul geografic al evului mediu, ele fiind defrișate masiv în decursul sec. XIV—XIX, ajungîndu-se astăzi la pîlcuri de pădure care ocupă doar cca 6—8% în tot podișul față de cca 40% cît ocupa în evul mediu pădurea de foioase în ținut (calculele s-au făcut numai pentru județul Suceava). Este interesant de subliniat concordanța între suprafața actuală a solului de pădure și suprafața împădurită în sec. XIV—XVIII. Analizînd hărțile lui Oztellowitz, observăm că pădurile ocupau o suprafață de 70% în tot județul față de 53%, cît există astăzi (inclusiv zona muntoasă). Defrișările cele mai mari s-au produs în zona de vest a podișului, precum și în zona depresionară Baia și în masivul deluros Dragomirna. Cele mai frecvente modificări de areal

23 H. H. Stahl, op. cit., vol. I, p. 240-241; C. Cihodaru, Contribuții la cunoașterea obștei țărănești în Moldova, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, VII, 1956, fasc. 1, p. 1-35; P. P. Panaitescu, op. cit., p. 235.

24 Asemenea fenomene s-au constatat și în alte zone ale țării. Vezi P. Birnea, op. cit., p. 103-105; N. Constantinescu, op. cit., p. 173-195.

25 Fond Hora von Oztellowitz, Biblioteca Acad. R.S.R., D IX/2, foaia 7.

26 T. Balan, op. cit., vol. II, p. 52, 98, 130; DIR, A, Moldova, vol. II, XV, p. 145, 146, 319, 135; DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 186, 226; DRH, vol. II, 1976, p. 76, 290, 256; M. Costăchescu, op. cit., vol. I, p. 8, 16, 50, 76, 82, 108, 321.

27 Vezi nota 7 și 25.

28 Informație primită de la V. Luchian (de la Stațiunea experimentală agricolă Suceava — secția pedologie), căruia îi adresăm mulțumirile noastre.

s-au produs la marginea pădurilor și în special în zonele de interferență cu pajiștile stepizate joase și înalte, precum și de o parte și de alta a culuoarelor de riu<sup>29</sup>. Caracteristică pentru sec. XIV—XVI ca mod de defrișare e *tehnica prin poenire*. Direcția de defrișare s-a făcut din două sensuri: unul dinspre exterior spre interior (de la vale la deal) și altul dinspre interior spre margini, rezultatul fiind restrîngerea pădurii și creșterea terenului destinat cultivării și recoltării finului<sup>30</sup>. Acțiunea de defrișare s-a produs în toată zona, ea căpătind o ampioare mai mare începînd, cu a doua jumătate a sec. al XV-lea, cînd documentele amintesc peste 120 de asemenea acțiuni<sup>31</sup>. Uneori, aceste defrișări s-au făcut prin rarirea pădurii și nicidcum prin tăierea ei totală, fiindcă ar fi lipsit pe săteni de baza furajeră necesară creșterii animalelor mici. Aceste curături, ca zone economice distințe în trupul de moșie sănt pomenite sub diverse forme în documente ca: lazuri, runcuri, arsuri, secătură, săpături, groapă (fig. 2)<sup>32</sup>, ele rămînînd în stăpînirea individuală a celui care le efectua, purtîndu-i de regulă numele<sup>33</sup>. Efortul considerabil pe care îl presupunea defrișarea și punerea în valoare a terenului nou ciștigat, necesita, pe lîngă forță de muncă necesară și un timp îndelungat pînă cînd solul respectiv avea să capete proprietățile unui sol fertil, productiv. Caracterul economic preponderent al acestor poieni defrișate a fost acela, mai întîi, de a recolta finul și apoi de a le cultiva sau de a le destina altor ocupări agricole cu caracter secundar. În acest sens, de foarte multe ori documentele pomenesc cositul finului și cultivarea cerealelor ca ocupări cu aceeași importanță și pondere economică în economia satului. Astfel că, la 1453 locuitorii noului sat format în hotarul tîrgului Suceava, aveau dreptul să-și semene grîu și să cosească fin; vînzîndu-se un loc din satul Berchișești, era menționat atât locul de arătură cît și cel de fină<sup>34</sup>. Unele documente amintesc și locuri cu fin îngrădite pentru a le feri de stricăciunile provocate de vite („gardul vechi din dumbravă“)<sup>35</sup>. Alături de finături, poieni cu fin, sănt menționate în documente și livezi „de fin cu poieni“<sup>36</sup>. Creșterea vitelor fiind o ocupăre generală ca și cultivarea cerealelor pentru sec. XIV—XVI în zonă, i-a obligat pe săteni să prote-

29 Echipamentul tehnic necesar efectuării defrișării se compunea din: topor masiv, sapă și hîrleț. Interesante sănt toponimele păstrate în zonă ca: „Valea Seacă“, „Secături“, „Arșița popii“; vezi T. Balan, *op. cit.*, vol. II, p. 98 și 130.

30 Sătenii din satul Rădășeni fac menținerea cu ocazia conflictului ivit cu mănăstirea Slatina (sec. XVIII) că pădurea „pe care o avuseră străbunii, de la o vreme o tăiau oamenii ce sănt sezători pe împrejurimi“. Vezi R. Rosetti, *op. cit.*, p. 335.

31 Vezi nota 26.

32 T. Balan, *op. cit.*, vol. II, p. 52 și 98; DIR, A, Moldova, vol. II, XVI, p. 171, 145.

33 Vezi nota 26. (Exemplu: Poiana Slatinii (Voitinel), Poiana Crucii (Putna), Poiana lui Hîrea (Straja), Poiana Muncelului (Berchișești), Poiana Mică (Drăgușeni), Poiana Merilor (Humor), Poiana lui Ignat (Humor), Poiana Popii, Poiana Paltinului (Păltinoasa), Poiana lui Ion Giiumătate (Zvorîștea).

34 DIR, A, Moldova, vol. I, XVI, p. 94; DRH, vol. II, 1976, p. 290.

35 M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voievod*, Iași, 1943, p. 213.

36 T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 124; Idem, *op. cit.*, vol. III, p. 58.

jeze și să îngrijească locul de finăț ca pe unul cultivat. Fînui recoltat era depozitat în stoguri. Documentul de la 1588 menționează că mănăstirea Galata avea depozitate 18 stoguri de fîn, iar satele Plopi, Hricani și Petrești trebuiau să dea mănăstirii cîte 40, 51 și respectiv 60 stoguri de fîn<sup>37</sup>. Stogul avea un volum destul de mare, măsurînd cca 16 m „peste cap și cca. 18 m împrejurul bazei“<sup>38</sup>. Astfel că, dintr-un asemenea stog puteau fi încărcate cca 4—5 care cu fîn<sup>39</sup>, aceasta însemnînd că mănăstirea primea de la cele trei sate pe an, 604 care cu fîn. Pentru recltarea fînului era folosită coasa. Descoperirile arheologice au pus în evidență două tipuri de coase: scurte și lungi<sup>40</sup>. Din prima categorie au fost descoperite la Suceava două exemplare și unul la Dumbrăveni, ele fiind dateate în sec. XV—XVI (fig. 6/1—3) și erau folosite în special în poienile silvestre (defrișate parțial). Din a doua categorie avem un singur exemplar descoperit la Zaharești<sup>41</sup> datînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea (fig. 6/4), care are apropiate analogii cu descoperirile de la Poiana și Slavkov<sup>42</sup>; aceasta era folosită atît la cositul fînului cît și la recoltatul cerealelor (pe terenuri mult extinse). Pentru strînsul fînului era folosită furca. Un asemenea exemplar (lucrat din fier) a fost descoperit la Suceava și datează din sec. XVI—XVII (fig. 7/1).

Alături de cositul fînului în economia satului, un rol important l-a jucat aratul și semănătul cerealelor. Cultura cerealelor s-a practicat de la zona de luncă (190 m altitudine) pînă la cea submontană (700 m altitudine), pe toată aria locuită. Cultivarea plantelor cerealiere avea pondere importantă în cadrul economiei agricole, ea stînd la baza obținerii produselor necesare alimentației populației și industriei casnice<sup>43</sup>. Constatările episcopului dalmat Antonio Maria Graziani, că în Moldova cultura cerealelor se menținea pe suprafețe limitate și se practica pentru a satisface nevoile de hrana ale locuitorilor, trebuie privită cu multă circumspecție și diferențiere de la o zonă geografică la alta. Cercetările din zonă au relevat că se practica un anumit tip de agricultură bazat pe extinderea terenurilor cultivate, înlesnire favorizată pe de o parte de echipamentul tehnic specific forțelor de producție caracteristice evului mediu dezvoltat, de numărul mare de animale cornute necesare pentru tracțiune, iar pe de altă parte era asigurată forța de muncă necesară punerii în valoare a noului teren agricol. Toate aceste condiții create și existente în sec. XIV—XVI în ținutul Sucevei au făcut posibilă reducerea progresivă a numărului de ani necesari refacerii

37 DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 403-410.

38 N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 299.

39 I. Ionescu de la Brad, *Calendarul bunului cultivator*, București, 1861, p. 49; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 297.

40 V. Neamțu, *op. cit.*, p. 193-185; P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 139.

41 Emil Emandi, *Depozitul de unelte de la Zaharești*, în *SCIVA*, 30, 1979, 2 (sub tipar).

42 P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 140; R. Müller, *Die Datierung der Mittelalterlichen Eisengerätfunde*, în „Acta Archaeologica“, XXVII, 1975, p. 93.

43 Lipsa de cereale în anii de secetă sau ploioși era mult resimțită de populația din zonă, fapt remarcat de documentele vremii: *Cronica anonimă a Moldovei*, București, 1975, p. 91.

solului și mărirea suprafețelor agricole. În noile condiții social-economice ale sec. al XV-lea și al XVI-lea s-a generalizat utilizarea succesivă a două cîmpuri<sup>44</sup>. În acest sens, documentele fac unele precizări pentru satele din zonă: „ocina Botoșința pe Siret partea de sus“; la Brăești sănt menționate „două ogoare săpate, unul la est la dealul de la răsărit și unul la apus pe care ea însăși l-a săpat“; „țarna veche și tot hotarul ce este al Lieștilor, afară de țarna nouă ce și-au îngrădit odată cu Liești“; la Securiceni se pomenește de „cîmpul prin gardul cel vechi“; „moșia de sus cu arituri din Hilișeni“; la Capu Codrului se menționează „țarna lui Micle și a Muncelului“<sup>45</sup>. Folosirea tehnicii asolamentului bienal a celor două cîmpuri s-a suprapus cu timpul în zonă pe terenurile desfelenite, care au fost lotizate și îngrădite<sup>46</sup>, fiind puse în valoare pe un număr limitat de ani (2—3 ani), după care terenul era părăsit pentru a fi înțelenit. În acest sens, călătorul italian Miccolò Barsi afirmă că din cauza marii abundențe a pămîntului, nu poate fi semănat peste tot „cît timp de doi ani seamănă într-un loc și alți doi ani în alt loc“<sup>47</sup>. Practicarea îngrădinirii ogorului cultivat ca dealfel și a delnițelor de fin (asemenea practici sănt menționate documentar în zona satelor Petia, Badeuți, Frătăuți, Drăgușeni, Zăvoiani, Corlățele, Liești, Tomești)<sup>48</sup>, pun în evidență varietatea exploatației economice a cîmpului care cuprindea și alte zone economice (toloacă, izlaz, livadă, grădină). Așadar putem conchide că tehnica moinei și a desfelenirilor formează un complex tehnic unitar practicat permanent în zonă de către locuitori<sup>49</sup>. Unele cercetări efectuate pe zone mai extinse, au constatat că „țarna și cîmpul“ erau dominate de loturi agricole. Astfel, în Polonia<sup>50</sup> pentru sec. XIV—XV s-a calculat că media pentru o familie era de cca 17 ha din care cca 6—8 ha era teren cultivat. Pentru zona noastră cercetările și calculele efectuate asupra satului Vâlcești au arătat că media de teren arabil pe cap de familie era de cel puțin 5—7 ha, afirmația fiind valabilă mai ales pentru zona estică a podișului unde culoarele largi de luncă au favorizat extinderea terenurilor agricole (fig. 3). În partea vestică a podișului putem constata, atât documentar cât și cartografic, existența în mai mică măsură a loturilor agricole, ceea ce presupune că finațele ocupau aici suprafețe mai întinse. Cu toate aceste diferențieri, trăsătura dominantă

44 P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 148; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 238-239.

45 T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 5 și 98; Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 155; DIR, A, Moldova, vol. IV, XVI, p. 33; M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 133.

46 Astfel de locuri îngrădite sănt pomenite în satele Frătăuți, Badeuți, Securiceni, Corlățele, Petia, Uncești etc.; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 76; Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 195; DIR, A, Moldova, vol. I, XVI, p. 152, 310.

47 C. C. Giurescu, *Le voyage de Miccolò Barsi en Moldavie (1631)*, Paris — București, 1925, p. 34.

48 Vezi nota 46. M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 133.

49 N. Grămadă, *Sătenii și stăpinii în Bucovina*, în „Anuarul Muzeului Bucovina“, Cernăuți, 1944, p. 37 și urm.

50 *L'Histoire de l'agriculture et de la vie rurale en Pologne*, Varșovia, 3, 1964, p. 500-507.

a zonelor economice din hotarul satului, e aceea că „țarna“ și „cîmpul“ sunt locuri economice statornice, folosite permanent în decursul sec. XIV—XVI, indiferent de tehniciile și modul de folosință a terenului. În funcție de condițiile geomorfologice ale zonei, s-au putut stabili pe baza amplasării terenurilor de cultură pe formele de relief existente (s-a suprapus harta solurilor actuale, pe cea a aşezărilor și zonelor economice din sec. XIV—XVI) două moduri de folosință a lor :

1. agricultura în luncă sau „șes“ (practicată pe culoarele largi de luncă și în zonele depresionare, al căror sol tînăr aluvial, afinat și fertil necesită un drenaj extrem de slab și un echipament tehnic modest de lucru) ;

2. agricultura în zona de coastă, de deal, sau platou deluros (agricultura practicată în aceste zone s-a extins mai ales începînd cu sec. al XVI-lea<sup>51</sup>, acestea necesitînd un efort mult mai mare de muncă și un echipament tehnic adecvat pentru punerea în valoare a solurilor compacte înțelenite). Dintre plantele cultivate în zonă posedăm atît mențiuni documentare cît și informații arheologice. Deși, mențiunile documentare asupra cultivării cerealelor sunt destul de rare și nu ne dau date cantitative privind producția, totuși unele încercări de analiză statistică asupra satelor din zonă pune în evidență într-o lumină nouă potențialul economic al satului medieval din sec. al XVI-lea. Într-un document de la 1588 care menționează satul Vâlceaști, se arată produsele cîmpului ce trebuiau să le dea obștea mănăstirii Galata : „80 mirte de grîu, 21 mirte de hrișcă, 60 mirte de slad, 10 mirte de mălai, 300 mirte de sârjiță, 3 stoguri de ovăs, un stog de hrișcă, un stog de orzu“<sup>52</sup>. Alt document din 1543 pomenește în țarna tîrgului Suceava că se „seamână grîu“<sup>53</sup>. Documentele de la 1490, 1585 și 1686 menționează „biserica lui Secară“, „rediul Secării“ și cultivarea hrișcăi la Rotopănești<sup>54</sup>. Descoperirile arheologice de la Zaharești, de pe Platoul Cetății — Suceava (sectorul B, caroul XXXVI și XXXVIII) și Botoșana, au pus în evidență atît boabe carbonizate de grîu și secară în amestec cît și mei, datînd din sec. XV—XVI și chiar mai timpuriu<sup>55</sup>. De asemenea, cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în aşezările de la Udești, Zaharești, Vorniceni și Liteni, s-a observat că chirpicul de la locuințe era amestecat cu pleavă de graminee (în special pleavă de ovăs și paie). Analiza eșantioanelor efectuate la laboratorul Stațiunii agricole experimentale din Suceava<sup>56</sup>, a dus la stabilirea următoarelor specii de grîu, secară și mei, ce se cultivau în zonă pentru perioada sec. XV—XVI : *Triticum dicoccon* (cu două boabe în spic, aproape rotunjite, era atît grîu

<sup>51</sup> La 1591 sunt menționate în satul Brăiești două ogoare săpate „un deal la răsărit și unul la apus“ ; vezi DIR, A, Moldova, vol. IV, XVI, p. 33.

<sup>52</sup> DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 409.

<sup>53</sup> M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 463.

<sup>54</sup> E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1913, vol. XV/2, p. 1402 ; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 88-89 ; DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 226 ; DIR, A, Moldova, XV, vol. II, p. 131.

<sup>55</sup> Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 18.

<sup>56</sup> Mulțumim și pe această cale cercetătorului I. Gașpar de la Stațiunea experimentală agricolă Suceava, pentru identificarea soiurilor de cereale.

de primăvară cît și de toamnă, cu paiul scurt, și rezistent la intemperii (fig. 8/1); *Triticum monococcum* (grâul alac) avea un singur bob în spic rotunjit și mai puțin îmbrăcat cu paiul scurt, fiind în general cultivat primăvara<sup>57</sup>; *Triticum aestivum*, are botul îmbrăcat, mare și lunguiet. El preferă în general solurile grele, lutoase. Paiul era înalt și spicul fragil; *Secale cereale L.*, are următoarele caractere morfologice: paiul înalt, spic lung, fragil, boabe lunguiete, fiind o plantă rezistentă la frig. E posibil să fie un anumit soi adaptat la zona montană<sup>58</sup>. În acest sens, cercetările efectuate mai ales în zonă<sup>59</sup> susțin că deja pentru perioada în care ne aflăm (sec. XV—XVI) era încheiat procesul de selecție naturală, ea fiind o plantă de cultură, care s-a extins mult în zona de nord muntoasă; *Panicum italicum*, are grâunțe foarte mici și necesită o perioadă scurtă de vegetație, crescând foarte bine pe solurile înțelenite (de fapt era prima cultură care se făcea după desfelenire)<sup>60</sup>. Cercetările de laborator din U.R.S.S. au scos în evidență că în toată zona de sud-est a Europei se cultiva acest soi de mei atât pentru făină, cît mai ales pentru crupe<sup>61</sup>.

Descoperirea amestecului de semințe de pe Platoul Cetății Suceava, pune în evidență un alt aspect economic mai puțin cunoscut în zonă dar foarte practicat în nordul Europei (amestecul de grâu și secără)<sup>62</sup>. Cunoscut sub numele de „surja“, „sărjiță“, „sărjoacă“, aceste amestec de grâu și secără în special, era folosit pentru obținerea de recolte prin aportul plantelor mai puțin pretențioase la sol și mai rezistente la iernat în condiții mai puțin favorabile pentru grâu. Unele date interesante despre cultivarea cerealelor ne-au furnizat și călătorii străini care afirmă că moldovenii aveau un grâu cu paiul lung tip „siligo“, care era preferat în special pentru culturile de primăvară<sup>63</sup>. În 1502 medicul venețian Matteo Muriano, chemat la Suceava să-l îngrijească pe Ștefan cel Mare, afirmă că grâul se semăna în lunile aprilie și mai în Moldova<sup>64</sup>. Alți călători remarcă la sfîrșitul sec. al XVI-lea, că în Moldova se cultiva un grâu (grâu negru) identic cu grâul de Albania care putea fi un soi a grâului de primăvară, *Triticum monococcum*<sup>65</sup>. Descoperirile soiurilor de grâu din zonă pot fi incadrate într-un areal mai larg al culturii cerealiere din nord-estul și vestul Europei unde descoperirile de la Stăncăuți,

57 V. Neamțu, op. cit., p. 212.

58 I. Gașpar, L. Reichbuch, Secara, București, 1978, p. 12-32; A. Vasiliu, *Homo rusticus. Din istoria agriculturii*, București, 1974, p. 44-45.

59 I. Gașpar, L. Reichbuch, op. cit., p. 16.

60 T. Pamfile, *Agricultura la români*, București, 1913, p. 195.

61 L. V. Vaculenko, E. V. Ianușevici, în *Arheologhia*, 14, Kiev, 1974, p. 3.

62 I. Gașpar, L. Reichbuch, op. cit., p. 16-17; Al. Resmeriță, *Dicționarul etimologicosemantic*, Craiova, 1924, p. 7-15.

63 M. M. Alexandrescu-Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldova descrisă de călătorii străini (sec. XV—XVII)*, în *Studii*, 21, 1968, 5, p. 843-864.

64 Ibidem; M. Holban, *Călătorii străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 141.

65 V. Neamțu, op. cit., p. 212.

Orheiul Vechi, Nitra și Polonia<sup>66</sup> au pus în evidență aceleași soiuri de grâu în care s-au găsit și secară în amestec. Deși cultura plantelor se generalizase în toată zona (pentru sec. XIV—XVI), nu știm în ce măsură grâul se cultiva peste tot și ce loc ocupa el în cadrul cerealelor<sup>67</sup>. Cert este însă că, luând în considerare atât informațiile documentare cât și condițiile pedoclimatice din zonă, putem afirma că ponderea cea mai mare în cultura cerealelor în zona de podis o deținea amestecul de grâu și secară, urmat de orz, grâu, mei, hrișcă.

Deși, nu s-au păstrat date privind cantitățile de cereale obținute, totuși, unele considerații se pot face atât pe baza informațiilor documentare cât și datorită datelor obținute de cercetătorii polonezi<sup>68</sup>. Bineînțeles că cifrele date au un caracter relativ, ele având mai mult menirea de a ne crea o imagine de ansamblu asupra puterii economice a unui sat (trebuie să avem în vedere și faptul că producția era destul de fluctuantă de la un la altul datorită calamităților naturale, invaziilor, războaielor etc.)<sup>69</sup>. În general s-a constatat că în perioada secolelor XIV—XVI se putea obține de două ori sămânța la ha. La cultura de mei se obținea de 6—8 ori sămânța. Astfel, în Polonia la un ha semănat se obțineau 300—400 kg grâu. La mei, la un ha semănat se obțineau 250 kg. În Transilvania, la 1 ha se obțineau 700—800 litri grâu și 370 litri mei. Pentru Moldova o măsură de sămânță producea 25—30 de măsuri, adică 60—70 hl/ha. Putem admite că în medie pentru zonă la un ha semănat se obținea între 800 și 900 litri (750—850kg) cereale. Luând în considerare dările pe care satul Vâlceaști le dădea mănăstirii Galata (a zecea parte din produse<sup>70</sup>), ajungem la următoarele date: suprafața totală arată și semănată în 1588 a fost de 215 ha, producția totală fiind de 128 750 litri cereale, din care mănăstirii Galata își dădea o cotă de 12 875 litri (fig. 22). Raportând aceste date la indicii demografici medii ai satului, obținem următoarele: pe cap de locuitor revenea 2 ha de teren arabil și 1 300 litri cereale. Ca unitate de măsură întrebunținată în aprecierea cantității cerealelor era folosită merță, care a avut o largă răspândire în Moldova. Datorită capacităților diferite în care este dată în documente<sup>72</sup>, merță ca unitate de măsură este mică<sup>73</sup>. În secolul XVIII în Moldova o merță avea 10 dimerlli, iar la 1684, o merță avea 16 ocale; ocaua moldovească avea 1,520 litri, în medie putem socoti pentru sec. al XVI-lea că

66 L. V. Vaculenko, E. V. Ianușevici, în „Arheologhia“, 14, Kiev, 1974, p. 35; Eva Hajnalova, în „Slovenska Arheologhia“, XXIII, 1975, p. 246-250; *L'Histoire de l'agriculture et de la vie rurale en Pologne*, III, Varșovia, 1964, p. 506-508.

67 V. Neamțu, *op. cit.*, p. 210.

68 Vezi nota 50; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1972, p. 401-402.

69 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, vol. II/5, p. 766; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 72.

70 M. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 848.

71 V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 81; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 241-242.

72 Șt. Meteș, *Viața agrară*, p. 255, 228; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 213.

73 N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 203.

o merță avea 25 de litri<sup>74</sup>. Toate aceste valori relative reprezintă un criteriu important de recunoaștere a rodnicii pământului, fapt important pentru a-l corela cu creșterea extensivă a animalelor. Bineînțeles că existau și sate al căror potențial economic era probabil mai scăzut. Cert este că, generalizând aceste date pe întreaga zonă, putem afirma că în sec. al XVI-lea avem de-a face cu o agricultură de tip arabil extensivă în care cultura gramineelor era larg răspândită. Echipamentul tehnic necesar luării în circuit economic a solului, deși era adaptat tehniciilor agricole, nu era întotdeauna suficient, pentru a pune în valorificare suprafețe mari de teren defrișat. Deși, nu posedăm nici un fel de inventar al uneltele de lucrat solul, pentru sec. XIV—XVI în zonă, totuși desco-pările arheologice ne furnizează unele date, bineînțeles incomplete datorită și caracterului restrins al cercetărilor. Pentru aratul solului, unealta de bază a fost plugul. Luind în considerare cele trei componente ale forței plugului (forța de intrare, longitudinală și instalată)<sup>75</sup>, rezultă că forța de rezistență la pământul înțelenit era destul de mare și necesita un volum de muncă și de tracțiune sporit. Toate aceste constatări puse în evidență de trăsăturile caracteristice ale pieselor de plug descoperite ca : cuțite masive din fier (fig. 9 și 10) și brâzare de plug asimetrice (fig. 11 și 2/8, 4), ne duc la concluzia că în zonă erau folosite două tipuri de plug : cel greu, cu roți, tras de 6—8 perechi de boi, folosit cu predilecție la desfeleniri, și cel ușor fără roți<sup>76</sup>. Ambele atelaje fiind reprezentate și pe picturile mănăstirilor Voronet și Sf. Ilie<sup>77</sup>. Pentru curățatul brăzdarului era folosit oticul (fig. 12/1, 3). Ca și uneltele de prelucrare a solului, uneltele de recoltat prin tăiere au avut o deosebită importanță în cadrul sistemului economic al satului. Pentru recoltarea cerealelor erau folosite atât secerile cât și coasele. După V. Neamțu, secerile descoperite la Suceava pot fi încadrate în tipul II<sup>78</sup>, cu mînerul lung, formînd cu lama curbă un unghi. Arcul lamei este aplativ, nefiind prea curb (fig. 13, 7/3), avînd o distanță destul de mare între vîrf și mânunchi față de primele tipuri de seceri. Odată recoltate grînele, erau depozitate în stoguri, mai puțin în clăi și transportate la arie. Singura mențiune a unei arii domnești poate fi considerată cea de la Suceava (unde putem presupune că erau și depozitele de nutreț ale domniei), a cărei denumire o putem deduce de la toponimul satului Areni<sup>79</sup>. Extinderea culturii cerealelor și în mod implicit creșterea cantității de produse în zonă este pusă în evidență de un număr mare de mori actionate hidraulic. Astfel, pentru sec. al XV-lea izvoarele scrise menționează 39

<sup>74</sup> Ibidem.

<sup>75</sup> Karl-Rolf Schultz-Klinken, în „Die Kunde“, *Mitteilungen der Niedersächsischen Landesvereins für Urgeschichte. Neue Folge*, 26/27, 1975, 1976, p. 37-38.

<sup>76</sup> V. Neamțu, op. cit., p. 127-138.

<sup>77</sup> V. Vătășeanu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 649, 658.

<sup>78</sup> V. Neamțu, op. cit., p. 177-181.

<sup>79</sup> I. Caproșu, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară“, Iași, XXII, 1971, p. 59 ; T. Balan, op. cit., vol. IV, p. 51.

de mori, iar pentru sec. al XVI-lea 57 de mori (vezi fig. 3)<sup>80</sup>. Moara fiind o instalație vitală pentru așezările în care cultura cerealelor predomina, ea reprezintă o unitate economică permanentă ce aducea un venit substanțial atât domniei, mănăstirilor cît și persoanelor particulare și obștilor sătești<sup>81</sup>. Cele mai numeroase mori se concentrau în zona intens populată și cultivată a culoarului de luncă al râului Siret (39 de mori), al Moldovei (18 mori) și al Sucevei (33 de mori). Nu putem face precizări asupra mărimii lor, dar e posibil să fi fost asemănătoare cu cele din Transilvania, cu una, două sau trei roți<sup>82</sup>. Referitor la producția lor nu posedăm stiri. Știm doar că, morile din Baia dădeau în fiecare an mănăstirii Pobrata „12 coloade de orz și 4 coloade de grâu“<sup>83</sup>. Înțind seama că coloada era o măsură asemănătoare cu cea din Polonia, de 311,45 litri<sup>84</sup>, și dacă admitem că mănăstirea primea a 10 parte din producție, atunci morile din Baia măcinau anual 38 000 litri de orz și 13 000 litri de grâu. Dar, de cele mai multe ori nevoile consumului casnic erau satisfăcute de existența rîșniților de mînă menționate atât documentar (în 1591 li se dădea nepoților din satul Brăești o pereche de rîșnițe)<sup>85</sup>, cît și descoperite arheologic la Vornicenii Mari și Suceava (fig. 14, 7/2). Tot legat de producția cerealieră trebuie amintite și vatrele portative de uscat și prăjit semințe descoperite la Vornicenii Mari (fig. 21/1) și Udești<sup>86</sup>. Pentru depozitarea cerealelor fie că erau folosite gropile de bucate amenajate sau vasele mari de provizii<sup>87</sup> (fig. 21/1, și 8/3). Informațiile călătorilor străini ca și cercetările arheologice au adus unele date prețioase privind gropile de grâu din zona orașului Suceava (Șipot)<sup>88</sup> și Botoșana<sup>89</sup>.

Creșterea animalelor făcea și ea parte componentă din cadrul economic al complexului rural, adaptat la specificul zonei și la culturile agricole. În acest sens, există o strânsă legătură între creșterea extensivă a animalelor și cea a suprafeteelor cultivate. Practicarea creșterii animalelor în zonă era limitată la spațiul restrâns din hotarul satului, îndeletnicire ce s-a exercitat pe toată suprafața zonei, fiind direct legată de ocupațiile sedentare ale populației. Deși, documentele nu fac nici un fel de referiri pentru perioada sec. XIV—XVI privind stabulația anima-

<sup>80</sup> DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 127, 142, 149, 151, 174, 186, 222, 226, 281, 324, 305, 372; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 12, 74, 80, 101, 103, 113, 148, 150, 174, 186; DIR, A, Moldova, vol. II, XV, p. 65, 100, 110, 114, 115, 137, 139, 147, 177, 245, 288; DIR, A, Moldova, vol. I, XVI, p. 203, 245, 317, 327, 406, 407, 420, 477, 480, 506.

<sup>81</sup> H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 162 și urm.

<sup>82</sup> D. Prodan, *Iobagia în Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 338-344.

<sup>83</sup> M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 446.

<sup>84</sup> N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 198.

<sup>85</sup> DIR, A, Moldova, vol. IV, XVI, p. 33.

<sup>86</sup> M. D. Matei, Al. Rădulescu, *Santierul arheologic Udești*, în „Anuarul Muzeului județean Suceava“, vol. III, 1973, p. 280.

<sup>87</sup> P. I. Panait, în „Materiale de istorie și muzeografie“, 1964, p. 222; R. O. Maier, în „Revista muzeelor“, V, 1968, 3, p. 275.

<sup>88</sup> B. Mitrea, B. Cîmpina, Gh. Diaconu, în „SCIV“, 1954, 1-2, p. 297.

<sup>89</sup> Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 18.

lelor, e de presupus că aceasta se făcea în mod diferit în zonă, în funcție de caracterul proprietății și condițiile geografice (numeroși călători străini au subliniat importanța pășunii ca și întinderea ei în zonă; ceea ce a contribuit la creșterea unui mare număr de animale)<sup>90</sup>. Depozitarea finului precum și existența unor toponime în zonă ca „Stîna lui Scheres”, „Stîna Ursului”, „Sălașul Mare”, „Muntele lung cu toate țarcurile sale”<sup>91</sup> (satul Areni de lîngă Suceava), presupune existența unor amenajări (adăposturi) mai ales în zona complexelor economice mănăstirești și domnești. Descoperirile arheologice din așezările medievale ca și cele de la Suceava nu au pus încă în evidență în mod sigur construcții destinate adăpostirii animalelor<sup>92</sup>. Dintre rasele de animale existente în zonă, documentele menționează în primul rînd „boii și vacele balane” cu coarne mari rezistente, de culoare albă-cenușie (rasă podoliană)<sup>93</sup>, oile, porcii și caii. Vitele mari a căror pondere economică a ocupat în tot evul mediu primul loc, erau preferate atât pentru muncile agricole, cât mai ales pentru valorificarea lor pe piață, ele fiind des menționate în documentele vremii ca o marfă foarte căutată<sup>94</sup>. Călătorii străini Bandini și Bakšici au făcut unele remarci speciale pentru zona Sucevei și a Băii, unde arată că, animalele mari și cele mici erau foarte numeroase și că locitorii se ajută mult cu vînzarea lor (în acest sens s-au păstrat și unele toponime ca: „tîrgul de vite” de la Suceava, „tîrgușor” în zona Ciumîrna și „drumul oilor” în zona Rădăuților)<sup>95</sup>. Referitor la bogăția de animale existente în zonă, documentele menționează că la 1568, o cete de poloni a luat din două sate 2 000 de vite<sup>96</sup>, iar la 1597, dintr-un singur sat 200 de vite<sup>97</sup>. Satul Plopi, la 1588 trebuia să dea mănăstirii Galata un număr de 194 vite mari (din această cifră putem deduce că la 1588, în sat existau cca. 2 000 de animale, revenind pe cap de familie cca 20 de vite)<sup>98</sup>. Cifrele de mai sus nu ni se par exagerate, dar avem în vedere și faptul că, călătorul german Zucker, afirmă că „vitele erau considerabile și că, foarte puțini țărani sănt fără vite, iar unii țărani bogați au 20—30 capete de vite și cai”<sup>99</sup>. Numeroase erau și oile în zonă. Catastiful de la 1591 privind goștina oilor din ținutul Sucevei, menționează existența a 180 de mii de oi, ceea ce revinea pe cap de familie

90 M. Hollban, *op. cit.*, p. 149-150; M. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 852-853; *Codex Bandinius*, Ed. V. A. Urechia, p. 135.

91 DIR, A, Moldova, vol. I, XVI, p. 152; DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 226, 383.

92 L. Chițescu, în „Cercetări arheologice”, vol. I, București, 1975, p. 257.

93 C. Cihodaru, în „Studii și cercetări științifice”, 12, Iași, fasc. 1, 1961, p. 7-31.

94 Octav Monoranu, Emil Emandi, *Noi date și sublinieri privind comerțul dintre orașul Bistrița și nordul Moldovei*, în „Anuarul Muzeului județean Suceava”, vol. V, 1978, p. 254 și urm.

95 T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 89; N. Grămadă, *op. cit.*, (lucr. ms), p. 313.

96 M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, Buc., 1965, p. 50.

97 E. Hurmuzachi, *op. cit.* vol. II/3, p. 17, 67.

98 DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 409.

99 H. H. Stahl, *Contribuții...,* vol. I, p. 284.

cca 14 oi<sup>100</sup>. Probabil, creșterea lor predomina mai mult în zona vestică a podișului, unde existau spații mai extinse de păsunat și unde de fapt documentele consemnează existența unor stâni<sup>101</sup>. În condiții destul de bune erau crescute oile și în partea estică a podișului, unde este menționat satul Vâlcești, care trebuia să dea mănăstirii Galata 98 de oi (putem deduce că la 1588 satul avea cca 1 000 de oi, revenind pe cap de familie zece oi, cifră care confirmă calculele de mai sus)<sup>102</sup>. Creșterea porcilor avea aproape aceeași pondere ca și a oilor, fiind o marfă foarte căutată la export (în special „porcii albi“)<sup>103</sup>. Întinsele păduri de fag și stejar au asigurat baza furajeră necesară creșterii lor, fiind des menționate în documente sub denumirea de „bucovină“ pentru creșterea porcilor<sup>104</sup>. Cercetările arheologice efectuate la Suceava, Berchișești, Liteni, Zaharești, Baia, Siret, Vorniceni, Udești, au scos la iveală pe lîngă alte urme de cultură materială și un mare număr de oase de animale. Unele dintre ele au fost identificate ca provenind de la bovine mari și ovine. Din totalul oaselor recoltate, cca 75% aparțin animalelor domestice din care 43% cornutelor mari, restul cornutelor mici<sup>105</sup>. La aceleași rezultate s-a ajuns și în alte stațiuni cercetate arheologic de la Stâncăuți, Poiana, Mălăieștii Vechi, unde cornutele mari predomină în proporție de 41—65%, porcii între 12—38%, cornutele mici 8—23%<sup>106</sup>.

În cadrul celor trei zone demoeconomice fundamentale, caracteristice complexului economic sătesc în perioada sec. XIV—XVI întîlnim și locuri specializate, ca : grădinile, livezile, iazurile și prisăcile a căror pondere deși este secundară, nu trebuie de neglijat în cadrul economiei (un studiu mai complex și mai detaliat va face obiectul cercetărilor viitoare). În crearea și extinderea lor e de presupus un ciclu tehnic mai evoluat cu un echipament adecvat, care să-i permită omului crearea unor asemenea zone specializate. Astfel, dobîndite ele devineau proprietate individuală a celui care le-a creat.

În acest sens, prisăcile din zonă sunt cele mai vechi locuri individuale („prisa lui Brumar“)<sup>107</sup>, răspândite atât în zona de vest a podișului

100 Șt. Pascu, *Izvoare și cercetări...*, vol. I, 1972, p. 61.

101 DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 226.

102 DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 409.

103 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, vol. XV/1, p. 489, 533, 542, 544, 546, 608.

104 D. Ciurea, în „*Studii și cercetări științifice*“, Iași, 1955, fasc. 6, p. 41.

105 Mulțumim și pe această cale tov. D. Popovici de la Stațiunea experimentală Suceava, pentru sprijinul acordat în determinarea oaselor.

106 P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 133.

107 DRH, vol. II, 1976, p. 282.

(Mălini, Todirești, Fălticeni, Drăgușeni)<sup>108</sup>, cît și în zona estică (Siret, Tîrnauca)<sup>109</sup>, ele având pretutindeni asigurate condițiile naturale pentru a se dezvolta. În delimitarea prisăcii, documentele menționează folosirea securii sau a altui obiect,<sup>110</sup> locul defrișat fiind într-un raport direct cu numărul de stupi (la 1588 satul Vâlcești avea 94 de stupi).

Grădinăritul a constituit o altă preocupare cu caracter secundar, răspândit în toată zona. Grădinile erau dispuse în general lîngă fiecare casă, în apropierea apei, și erau considerate ca proprietate individuală („grădina lui Mihail”, „grădina lui Danic”, „grădina lui Toader”)<sup>111</sup>. Răspândirea lor este mai mare în zona de luncă a satelor Brăești, Volovăț, Horodnic (fig. 3)<sup>112</sup>. Dintre legumele care se cultivau aflăm din dările pe care satul Vâlcești le datora mănăstirii Galata: „2 stoguri de mazăre”, „un stog de bob”<sup>113</sup>. Un alt document de la 1581 menționează în zona satului Brăești, „un loc de grădină pentru varză”<sup>114</sup>. De asemenea, călătorii străini Wavrin și Peter von Rietz menționează în zonă ca legume foarte cultivate varza și bobul<sup>115</sup> (fig. 8/2).

Una din ocupațiile specializate economic din cadrul zonei care a cunoscut o intensă extindere în tot ținutul a fost cea a livezilor cu pomi fructiferi menționate în diversele documente ce privesc satele Greci, Fălticeni, Horodnic, Vîrtop, Solca, Gura Humorului, Bălăceana, Calna, Volovăț, Petia Mare, Rădășeni, Lămășeni<sup>116</sup>. Cea mai mare concentrare a livezilor se constată în jurul Fălticenilor, (în această zonă este amintit la 1488 „cîmpul perilor”)<sup>117</sup>. Plantațiile de pomi aveau un caracter de lungă durată și necesitau o muncă permanentă de îngrijire, ele fiind de fapt proprietăți individuale („Pomătul lui Toader”, „pomătul lui Toros”)<sup>118</sup>. Călătorii străini Marco Bandini și Bokšici menționează în zona Sucevei, Siretelui și Baia livezi cu fructe de calitate aleasă, pere,

108 T. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 145; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 89.

109 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 312; DIR, A, Moldova, vol. IV, XVI, p. 22.

110 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 405.

111 DIR, A, Moldova, vol. IV, XVI, p. 33; DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 226.

112 DIR, A, Moldova, vol. I, XVI, p. 322; T. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 58, 176.

113 DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 409.

114 DIR, A, Moldova, vol. IV, XVI, p. 33.

115 M. Holban, *op. cit.*, p. 96.

116 DIR, A, Moldova, vol. II, XV, p. 96, 100, 107, 119, 315; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 124, 254; DIR, A, Moldova, vol. IV, XVI, p. 278, 309.

117 DIR, A, Moldova, vol. II, XV, p. 100.

118 T. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 58.

mere, prune<sup>119</sup>. Dintre speciile de pomi menționate documentar în zonă, cea mai mare răspândire o are mărul (s-au păstrat și unele toponime ca poiana mărului, mărul roșu)<sup>120</sup>, apoi părul, prunul și cireșul. Atât lucratul în grădini, cît și crearea livezilor presupune asigurarea unui minimum de echipament tehnic. În acest sens, mențiunile documentare, dar mai ales descoperirile arheologice, au pus în evidență în primul rînd că cea mai răspîndită unealtă în toată zona hîrlețul și sapa. Hîrletele fiind din lemn, nu s-a păstrat decît rama metalică cu jghiabul de fixare. După clasificarea făcută de V. Neamțu<sup>121</sup>, majoritatea ramelor de hîrleț descoperite în zonă fac parte din grupa B și cuprind patru variante. Din varianta a două fac parte ramele ce au forma literei „U“ cu vîrful în semicerc și cu părțile laterale aflate în prelungirea acestuia. (fig. 15, 16, 19). Varianta a treia are ramele tot în formă de „U“ dar sunt prevăzute la cele două capete laterale cu urechiușe (fig. 17). Din varianta a patra fac parte ramele de hîrleț în formă de „V“ cu vîrful oval, cu marginile rotunjite (fig. 18). Sapele descoperite în zona Sucevei și la Udești<sup>122</sup> sunt confectionate din fier și datează din sec. XV—XVII. După formă se împart în două grupe: de formă triunghiulară cu urechea masivă, cu gaură pentru coadă aproape pătrată (fig. 20/1, 2); cel de al doilea tip de formă triunghilară, este mai scund și are forma de semilună cu urechea masivă și gaură rotundă (fig. 20/3, 4).

După modul de amplasare a vîtrelor de sat ca și a iazurilor și morilor, constatăm aproape pentru fiecare sat un mod complex de a-și valorifica resursele de apă necesare. Din cercetările documentare reiese că dreptul de folosire a apelor comportă două aspecte: al stăpinirii comune<sup>123</sup> și al stăpinirii individuale<sup>124</sup>. Mănăstirile cu cele mai numeroase iazuri din zonă erau Moldovița, Putna, Humorul și Probota. Exploatările economice ale acestor zone specializate din cadrul satului erau destul de intensive dacă avem în vedere și faptul că numerosi negustori făceau negoț cu pește, exportîndu-l în Transilvania<sup>125</sup>. În acest sens, ele erau nu numai supafe de apă ci adevărate complexe economice, pe

119 M. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 853.

120 DIR, A, Moldova, vol. II, XV, p. 319; DIR, A, Moldova, vol. I, XVI, p. 191.

121 V. Neamțu, *op. cit.*, p. 194-201.

122 M. D. Matei, Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 280.

123 DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 244, 288; M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 70, 143; Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 583.

124 DRH, vol. II, 1976, p. 282, 412; DIR, A, Moldova, vol. III, XVI, p. 226.

125 V. Neamțu, *Exploatarea peștelui în Moldova, în sec. al XV-lea*, în „*Studii și cercetări științifice*”, VI, Iași, 1955, 1-2, p. 30-47.

lîngă pescuit, practicîndu-se atît cultivarea plantelor cît mai ales creșterea animalelor și a albinelor.

Principalele rezultate prezentate pe baza informațiilor (deși lacunare) documentare, arheologic, geografice și demografice, impun cîteva concluzii. În primul rînd, putem afirma că ocupația de bază a populației din zonă în perioada sec. XIV—XVI a fost agricultura cu cele două ramuri fundamentale, cultura plantelor și creșterea animalelor, a căror pondere în economia satului se completa reciproc în strînsă legătură cu nivelul forțelor de producție atins și de condițiile geografice specifice în diferite microzone ale podișului. Tocmai aceste realități teritoriale, care au fost așezările și cu zonele economice aferente lor, au constituit realități economice permanente a căror ritm și amplitudine a dat-o în zonă în primul rînd forța de muncă mereu în creștere, ea situîndu-se la nivelul real al forțelor de producție specifice sec. XIV—XVI. Astfel, s-a creat un anumit tip de economie *zooagricolă extensivă*, ea reprezentînd ocupația tradițională de masă, permanentă a populației din jînutul Sucevei a cărui potențial demografic și economic s-a situat în toată perioada analizată (sec. XIV—XVI) într-un avans marcant față de celelalte ținuturi. În al doilea rînd putem avansa cu titlul de ipoteză că în funcție de transformările și modificările antropice petrecute în zona podișului Suceava în decursul celor trei secole, s-au putut stabili trei faze de luare în folosință a terenului (departajarea celor trei faze s-a făcut avînd în vedere transformările economice strîns legate de restrîngerea arealului pădurii în favoarea terenului agricol), în scopuri economice și de construcții : a) folosirea sporadică, spontană și discontinuă a unor părți din zonele economice ale complexului rural cu durată scurtă de timp și pe spații restrînse, pulverizate pe întreg hotarul satului ; b) exploatarea periodică atît a solului și vegetației (pădure) cît și a resurselor (apă) pe spații mai mari și cu o durată mai lungă de timp, a generat cu timpul o locuire temporară (odaie) care uneori s-a transformat într-o așezare nouă stabilă de sine stătoare ; c) folosirea permanentă și continuă a zonelor specializate (livadă, țarină, grădină, poiană) din hotarul satului în funcție de tehniciile agricole specifice epocii sănătate esențiale ale așezărilor statornice a căror desime și mărime a variat de la o perioadă la alta în funcție de condițiile social-economice și politice ale vremii, impunîndu-se în peisajul rural al epocii ca structuri demoeconomice stabilite.

În al treilea rînd, analizînd extinderea terenurilor destinate culturării cerealelor și creșterii animalelor, ca și sporul demografic al așezărilor și implicit al populației, toate, urmărite în strînse raporturi de

intercondiționare, au scos în evidență tot atîtea elemente definitorii pentru analiza activităților de producție ale societății feudale românești din zona de nord a Moldovei, activități care, în majoritatea lor, s-au exercitat fără întrerupere de-a lungul întregului ev mediu.

SOME ASPECTS OF MEDIEVAL AGRICULTURAL ECONOMY IN THE  
SETTLEMENTS FROM THE PLATEAU ZONE OF SUCEAVA  
(XIV—XVI CENTURIES)

*Abstract*

In the present article — based on historical-geographical, archaeological and demographical informations — the authors have in view some aspects of agricultural economy in the settlements from the plateau zone of Suceava. They try to correlate the both determining factors of a settlement: demographic and economic, and reach to the following conclusions:

— During the three centuries above mentioned, on the basis of existing documents, it was established the existence of 322 settlements, out of which 224 exist today too, under the same name. This is an eloquent proof of anthropo-geographical stable permanence.

— From all these settlements, over 75% are concentrated in geographical micro-zones the most favourable, situated at a height between 200—350 m.

— When settlements map was superposed on those economical of the zone, it was observed that these demographical concentrations correspond to some concentrations of production forces. These concentrations represent real *valley economical complexes*.

— It was possible to estimate that only the agricultural area kept pace with the population increase.

— When an analyse of the both branches of the economy, in the most complex relations with the geographical environment was made, it was established that their extensive increase is directly bound with the forest which was cleared for the extension of the agricultural area.

— The authors analysed in laboratory the samples of graminaceae proceeded from archaeological diggings; there was found the following varieties of cultivated cereals: *Triticum dicoccum*, *T. monococcum*, *T. aestivum*, *Secale cereale L.*, *Panicum italicum*.

— It was possible too, to calculate — on basis of statistical data — the economical power of the village Vălceaști for the year 1588. The village had a cultivated area of 215 hectares. For each family it amounted 5-7 hectares. The obtained yield was of 128, 750 litres. To each inhabitant it amounted 1,200 litres of cereals.

The close correlation between the both basic branches induced the appearance of a particular kind of economy — *zoo-agricultural-extensive*, — it representing the traditional mass occupation of the population from the Suceava region.

## LIST OF FIGURES

- Fig. 1. — Map of the medieval settlements in the plateau zone of Suceava in the period of XIV—XVI<sup>th</sup> centuries;
- Fig. 2. — Map of the economical zones concerning especially secondary occupations;
- Fig. 3. — Map of the economical zones concerning especially the principal occupations;
- Fig. 4. — Anthropogeographical profile of the Grigorești village in the zone of Siret river (XIV—XVII<sup>th</sup> centuries);
- Fig. 5. — Map with zones distribution of soil use and village homes spreading in the Siret zone during the XVIII<sup>th</sup> century (Fund of the R. S. R. Academy. Hora von Oztellowitz);
- Fig. 6. — Suceava — 1, 2 short scythe (XIV—XVI<sup>th</sup> centuries); 3, short scythe (Dumbrăveni, XV—XVI<sup>th</sup> centuries); Zaharești — long scythe (second half of the XVI<sup>th</sup> century);
- Fig. 7. — Suceava — iron pitchfork (XVI—XVII<sup>th</sup> centuries) 1; fragment of stone hand mill ; 2 — sickle, fragment (XV—XVI<sup>th</sup> centuries) 3;
- Fig. 8. — Suceava — carbonised wheat grains (*T. aestivum*, *T. monococcum*, *T. dicoccum*), 1; Udești — carbonised wheat grains 2; Suceava — jar for grains keeping 3; Suceava — millet, 4;
- Fig. 9. — Baia — knife from a light plough (XV<sup>th</sup> century); Suceava — massive knives from the heavy plough (XV—XVI<sup>th</sup> centuries) 2-3; Cimpulung Moldovenesc — massive knife from the heavy plough (XVII—XVIII<sup>th</sup> centuries) 4;
- Fig. 10. — Fragments of plough knives discovered at Suceava 1, 3; and Zaharești, 2;
- Fig. 11. — Cimpulung — asymmetrical share (XVII—XVIII<sup>th</sup> centuries) 1, 2; Probotă — asymmetrical share (XVII—XVIII<sup>th</sup> centuries) 3, 4;
- Fig. 12. — Suceava — plough raker (XV<sup>th</sup> century) 1; Suceava — plough share (XV<sup>th</sup> and XVII—XVIII<sup>th</sup> centuries) 2, 4; Zaharești — plough raker (second half of the XVI<sup>th</sup> century) 3;
- Fig. 13. — Suceava — sickles (XV—XVI<sup>th</sup> centuries) 1-4;
- Fig. 14. — Vornicenii Mari (Tulova) — stone of hand mill, XIV<sup>th</sup> century;
- Fig. 15. — Spade frames — variant II — under the form of an „U“ with semi-circular top and parallel lateral parts (XV<sup>th</sup> century); 1 — Baia; 2 — Rădăuți;
- Fig. 16. — Spade frames — Variant II — under the form of an „U“ with semi-circular top and parallel lateral parts (XV<sup>th</sup> century): 1-2, 4 — Suceava; 3 — Cimpulung;
- Fig. 17. — Spade frame — variant III — under the form of an „U“, having little ears at the lateral ends (XVII<sup>th</sup> century): 1 — Vatra-Dornei; 2-3, Probotă; 4, Liteni;
- Fig. 18. — Spade frames, variant IV under the form of a „V“ with oval top (XIV—XV<sup>th</sup> centuries) 1 — Zaharești; 2 — Arbore; 3 — Suceava;

Fig. 19. — Spade frame — variant II — under the form of an „U“ with semi-circular top and parallel lateral parts (XV—XVI<sup>th</sup> centuries) : 1 — Cimpulung ; 2 — Fălticeni ;

Fig. 20. — Suceava : 1—2 hoes variant I (XVII<sup>th</sup> century) ; 3—4 hoes variant I (XVII<sup>th</sup> century) ; 3—4 hoes variant II (XVII—XVIII<sup>th</sup> centuries) ;

Fig. 21. — Suceava : 1 — jar for liquids keeping (1/2 of the XV<sup>th</sup> century) ; 2 — Vornicenii Mari, fragment of portable fireplace for cereals drying.

Fig. 22. — Statistic table concerning the imposts of the village Vălceaști towards Galata monastery, in 1588.



Fig. 2. — Harta zonelor economice ce privesc în special ocupatiile cu caracter secundar.

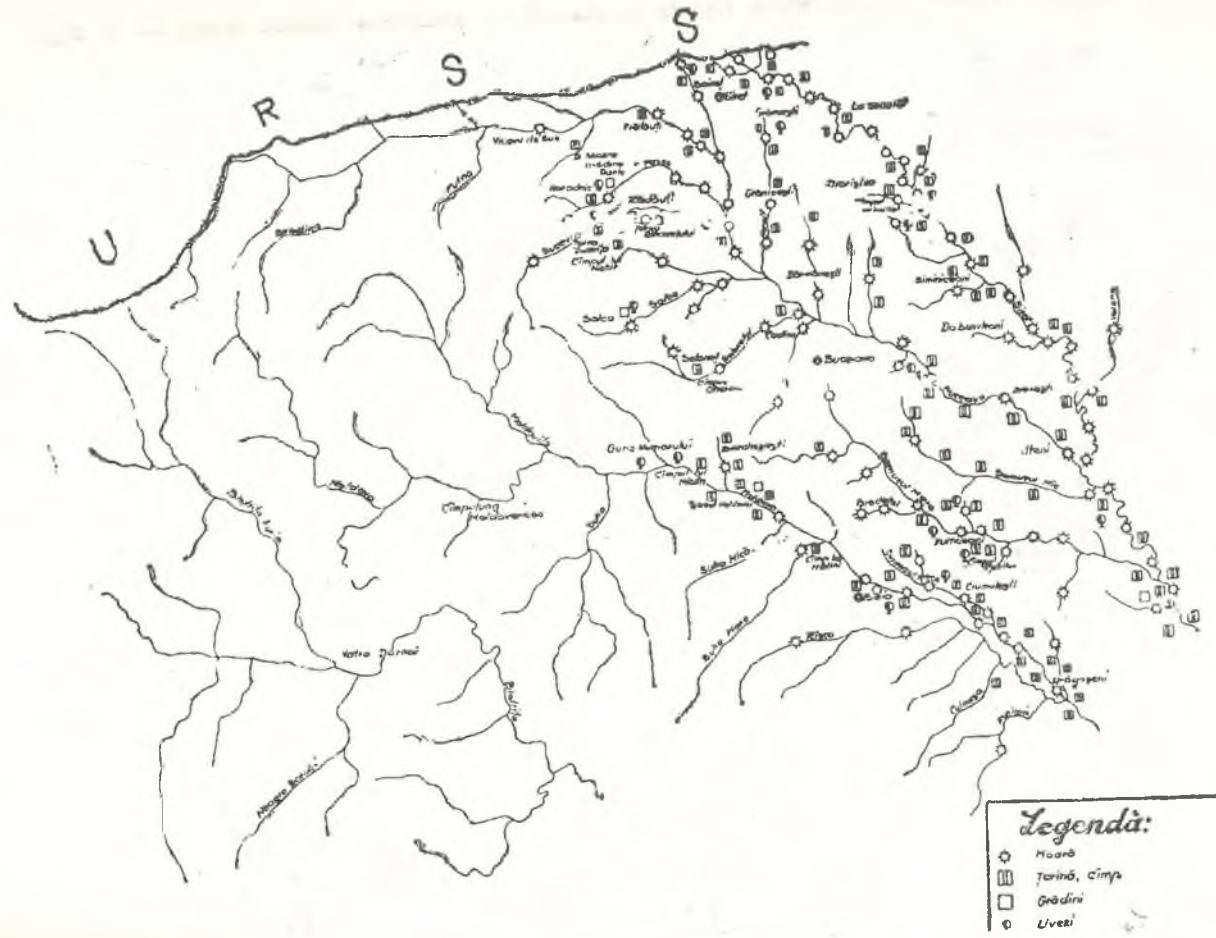


Fig. 3. — Harta zonelor economice ce privesc în special ocupațiile cu caracter principal.

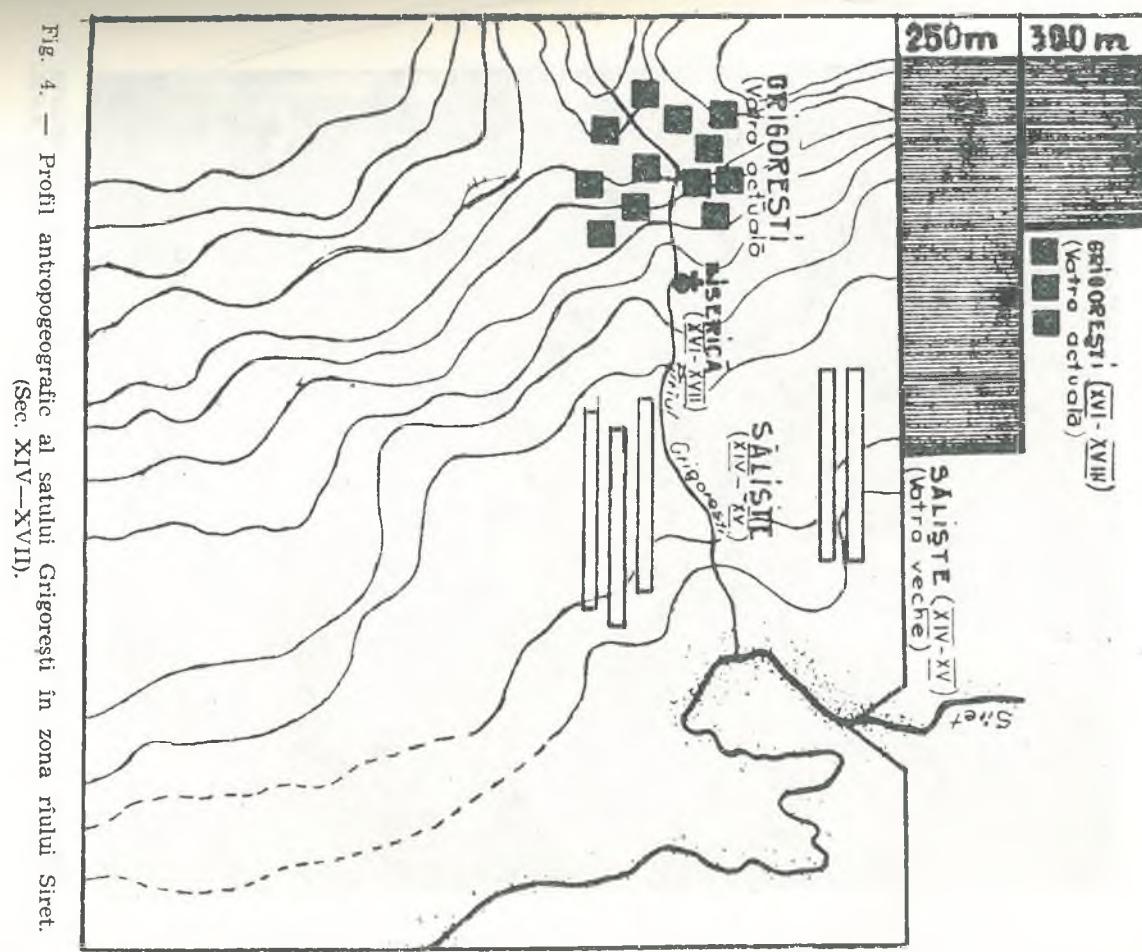


Fig. 4. — Profil antropogeografic al satului Grigorești în zona rîului Siret.  
(Sec. XIV—XVII).



Fig. 5. — Harta distribuirii zonelor de utilizare a terenului și răspândirea  
vetrelor de sat în zona Siret în sec. al XVIII-lea. (fond Acad. R.S.R.  
„Hora“ von Otzellowitz).

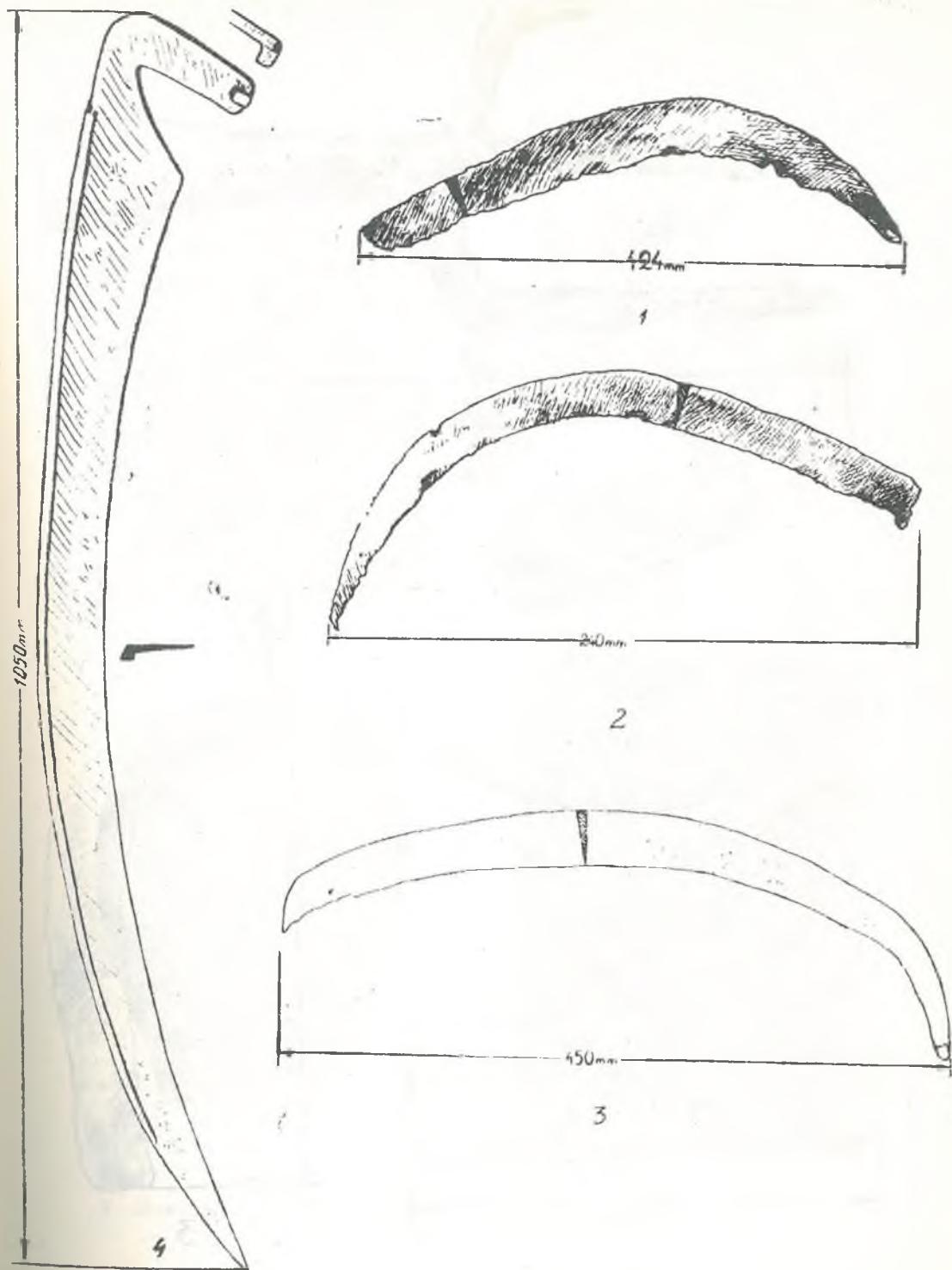


Fig. 6. — Suceava — 1, 2 coasă tip scurtă (sec. XIV—XVI); 3 coasă scurtă (Dumbrăveni, sec. XV—XVI); 4 Zaharești — coasă de tip lung (a doua jumătate a sec. al XVI-lea).

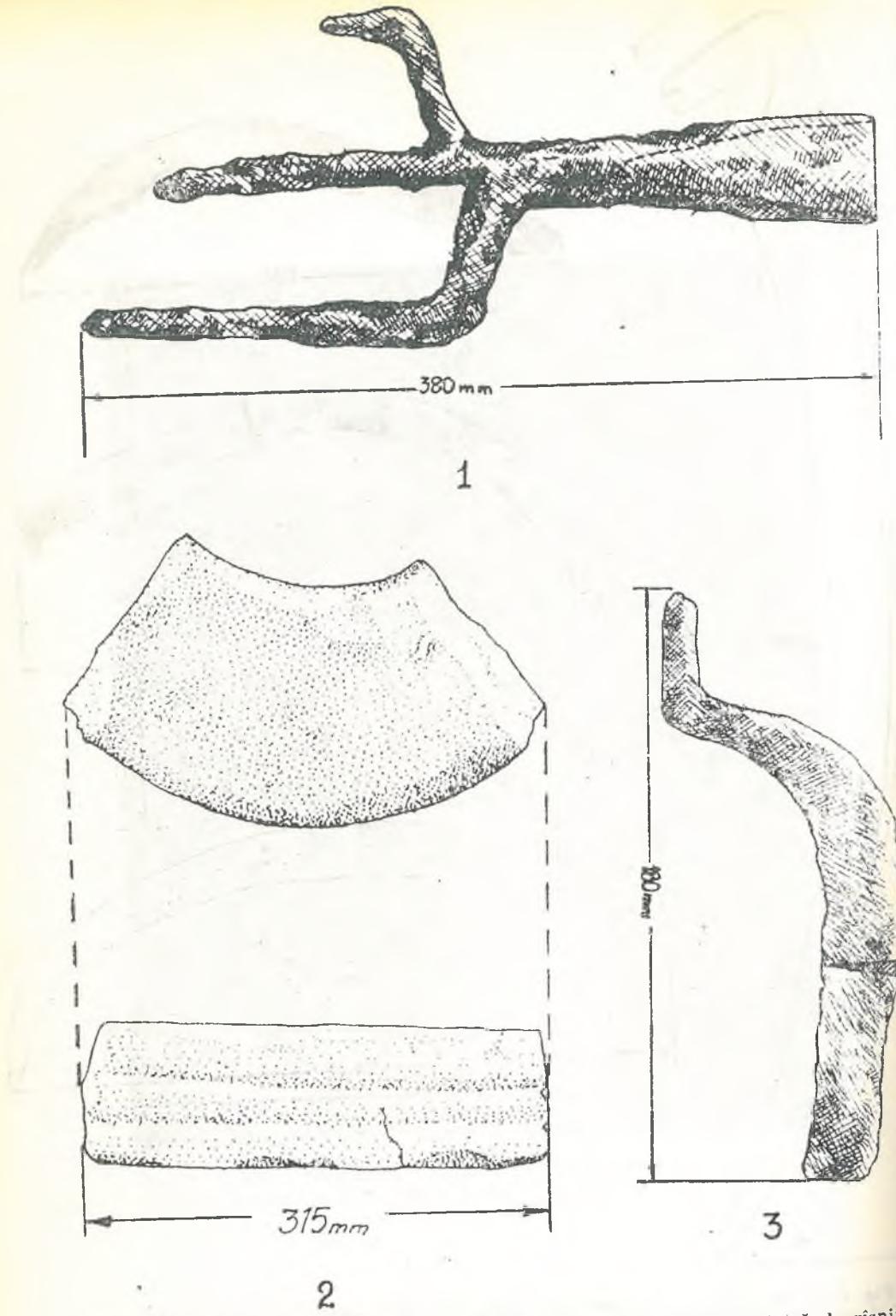


Fig. 7. — Suceava — furcă de fier (sec. XVI—XVII); 1. fragment piatră de rîșniță de mină; 2. fragment seceră sec. XV—XVI).



Fig. 8. — Suceava — boabe de grâu carbonizat (*T. aestivum*, *T. monococcum*, *T. dicoccum*) ; 1. Udeşti — boabe de bob carbonizate ; 2. Suceava — vas păstrat grine ; 3. Suceava — mei ; 4.

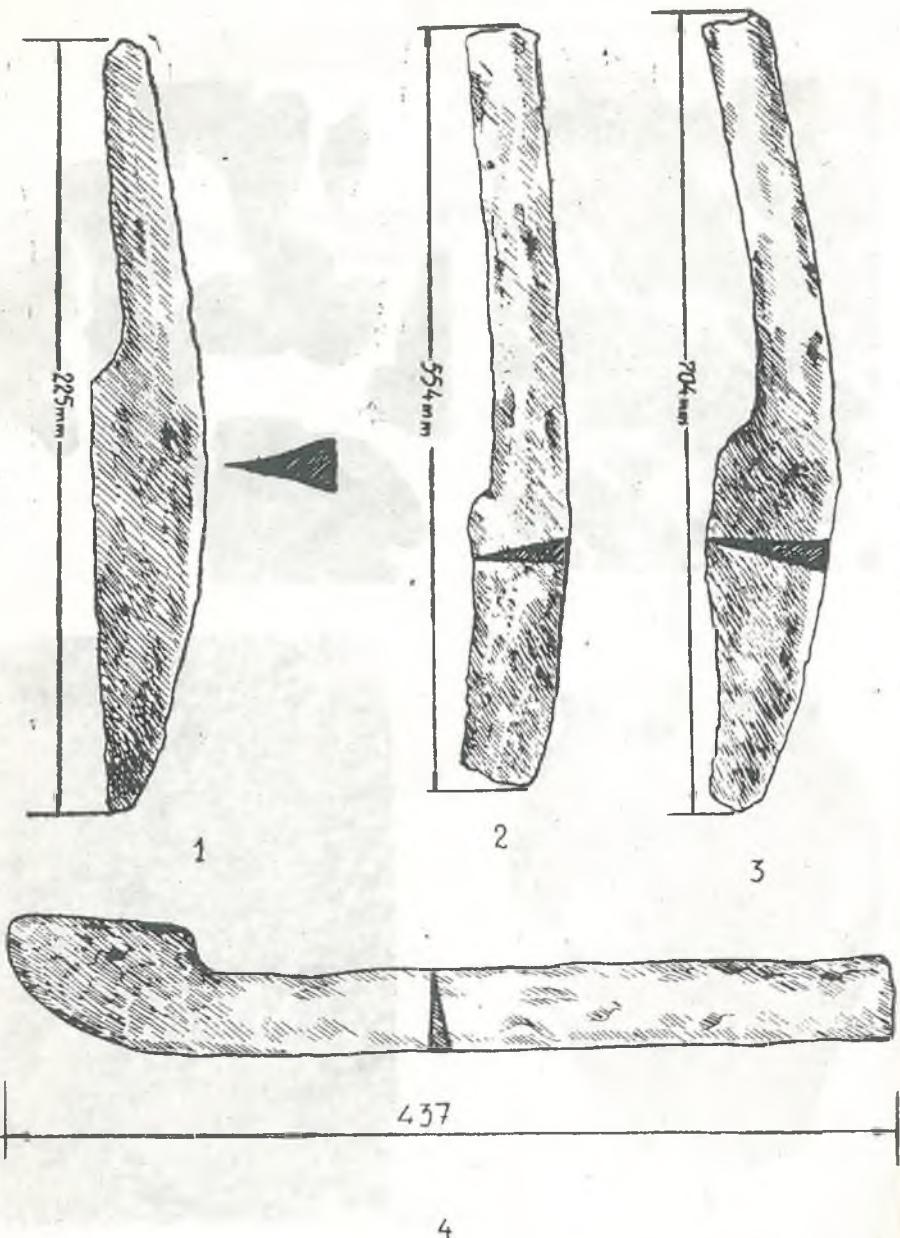
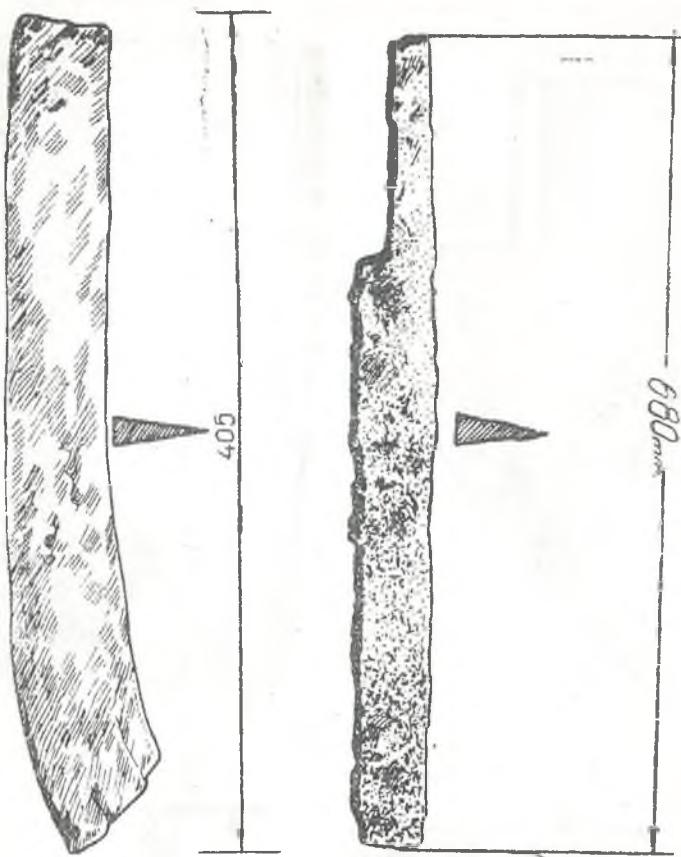
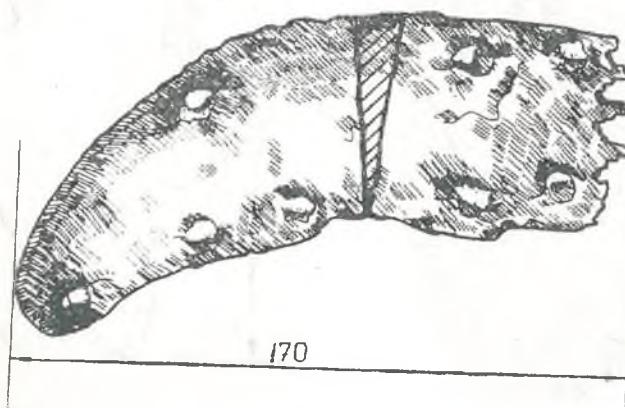


Fig. 9. — Baia — cuțit de la un plug ușor (sec. XV) 1; Suceava — cuțite masive de la plugul greu (sec. XV—XVI) 2-3; Cimpulung Mold. — cuțit masiv de la plugul greu (sec. XVII—XVIII) 4.



1

2



3

Fig. 10. — Fragmente de cuțite de plug descoperite la Suceava 1, 3 ; și Zaharești, 2.

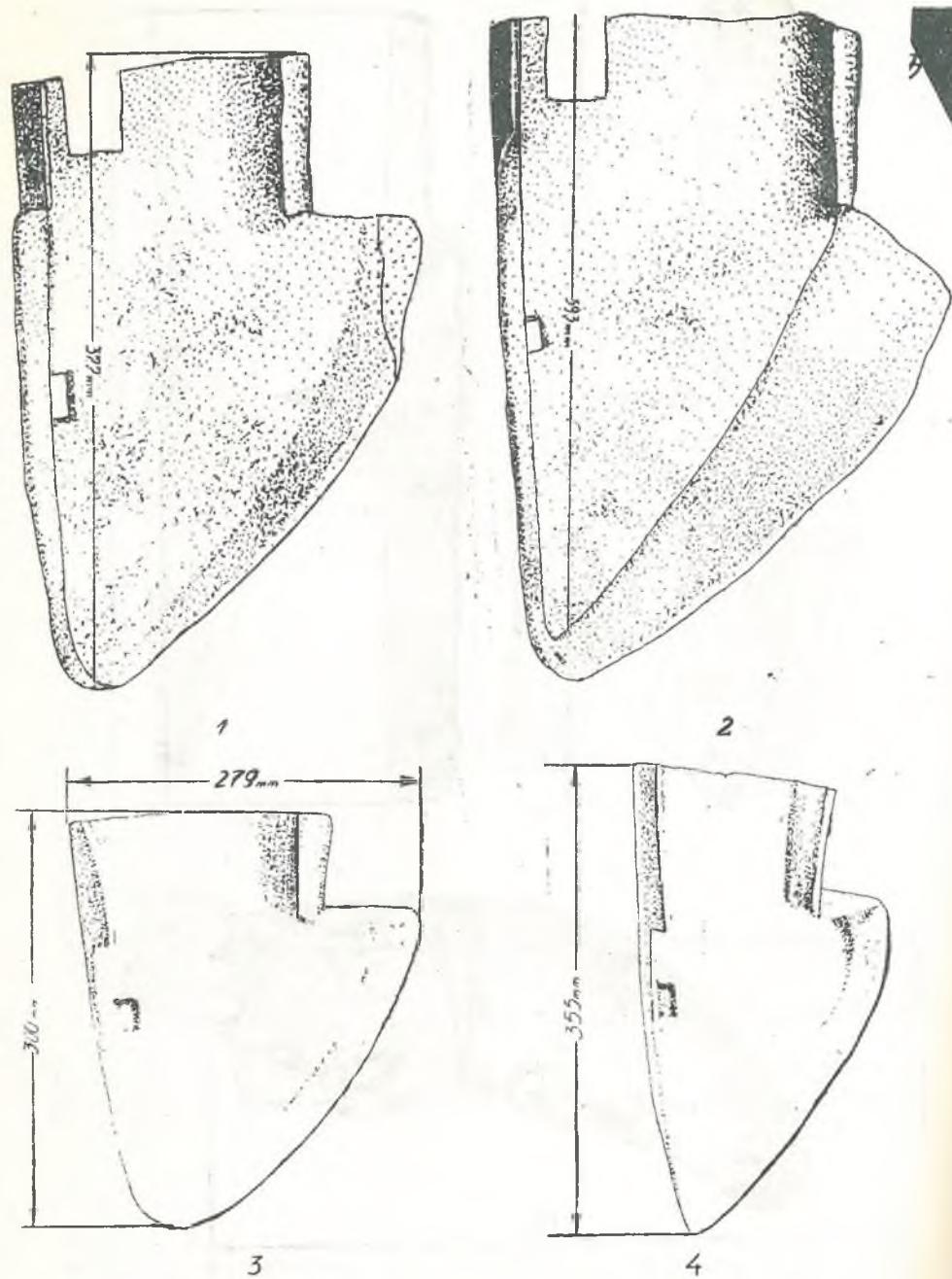


Fig. 11. — Cîmpulung — brâzdar asimetric (sec. XVII—XVIII) 1, 2; Probotă — brâzdar asimetric (sec. XVII—XVIII) 3, 4.

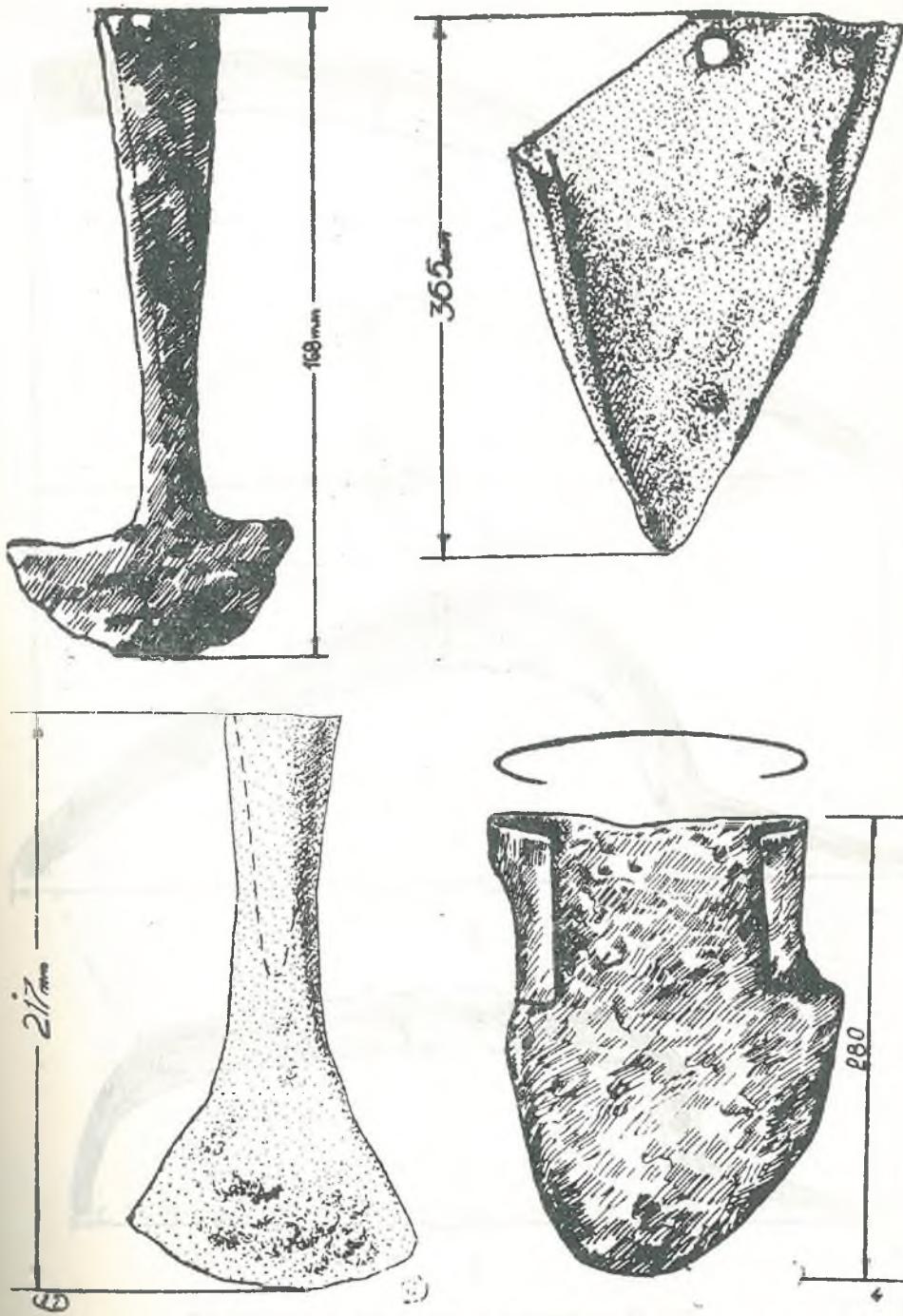
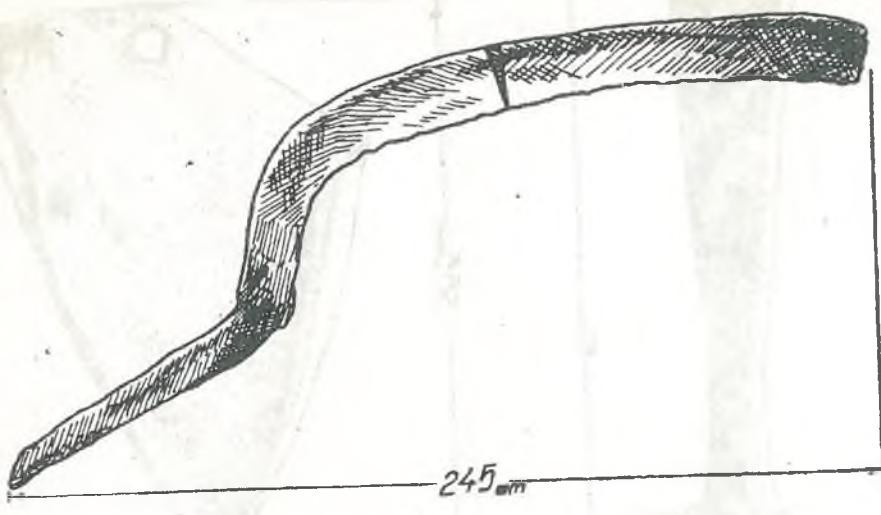
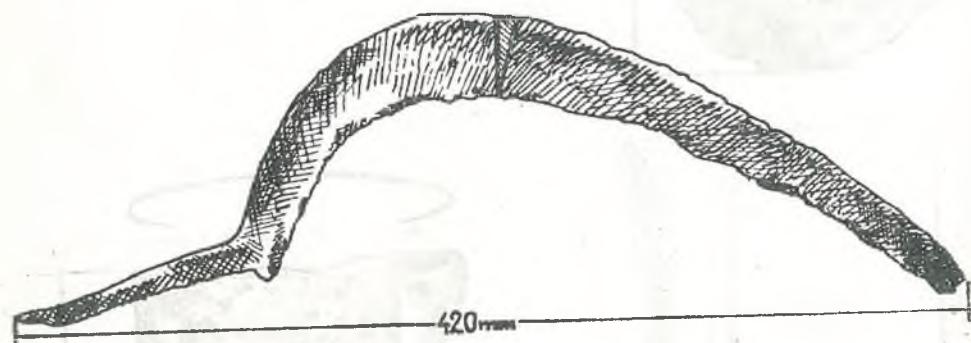


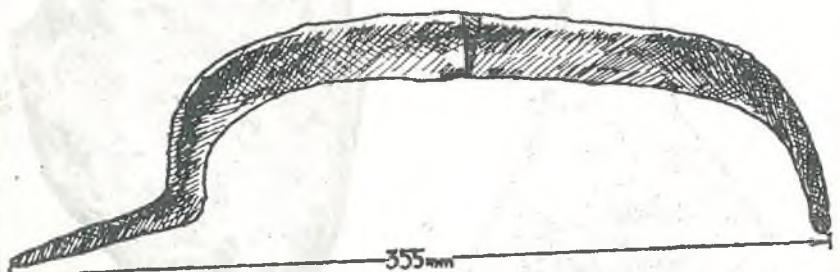
Fig. 12. — Suceava — otic (sec. XV) 1; Suceava — brăzdar de plug (sec. XV și XVII—XVIII) 2-4; Zaharești — otic (a doua jumătate a sec. XVI) 3.



1



2



3

Fig. 13. — Suceava — seceri (sec. XV—XVI) 1-3.

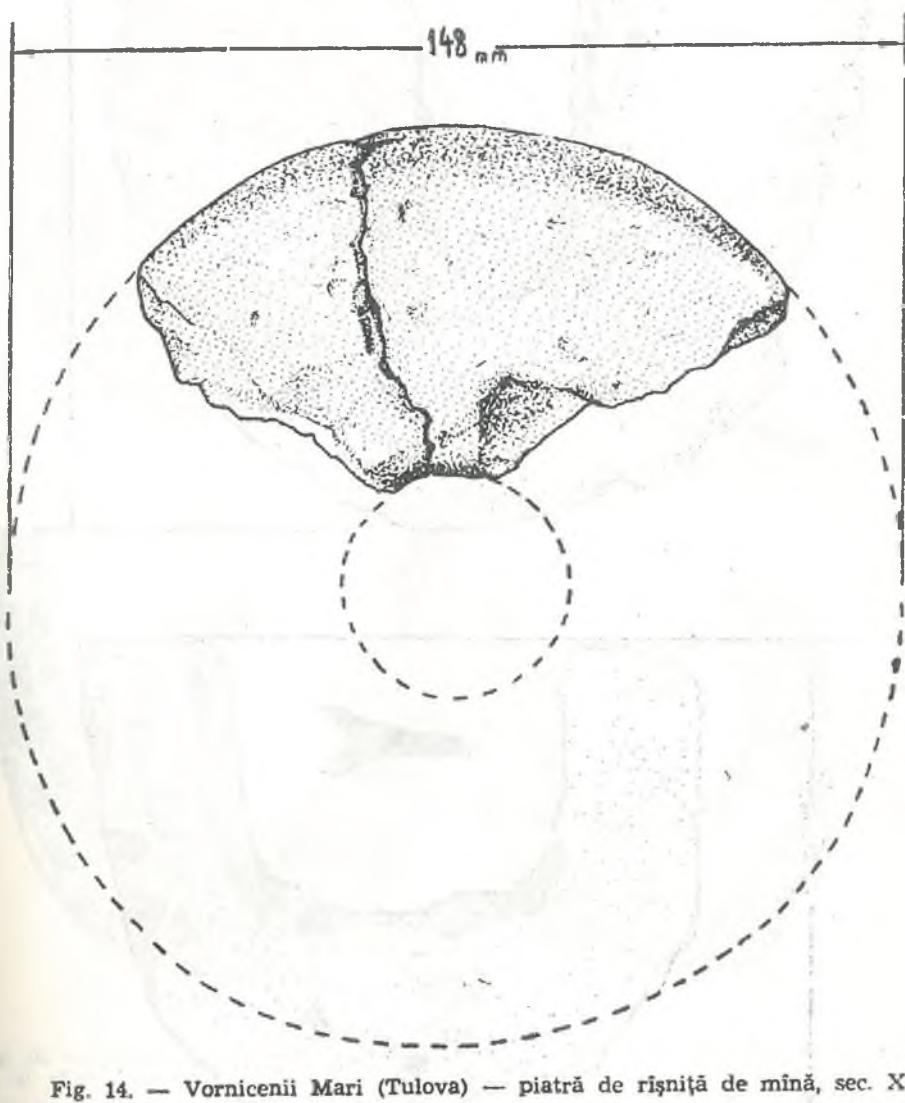
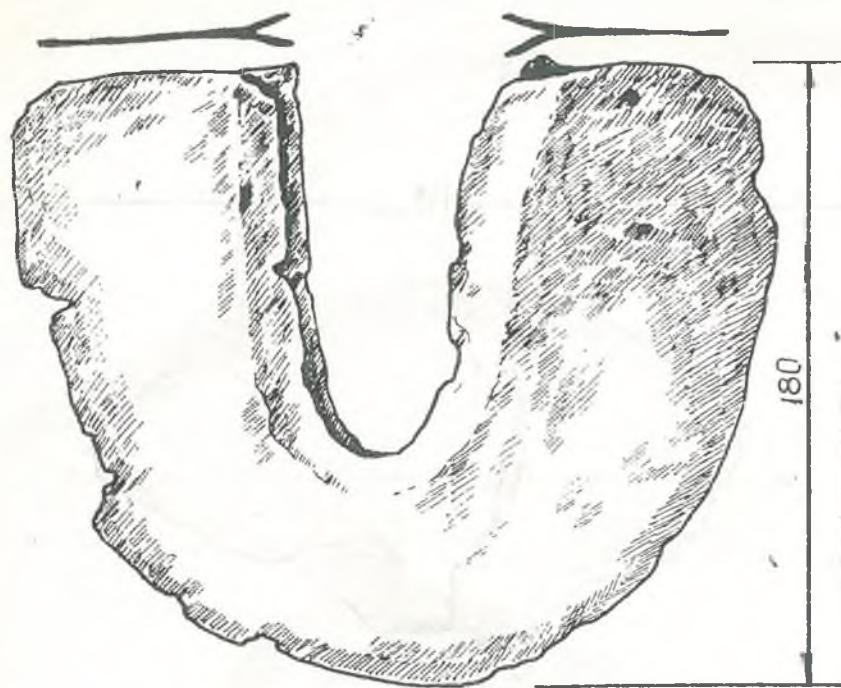
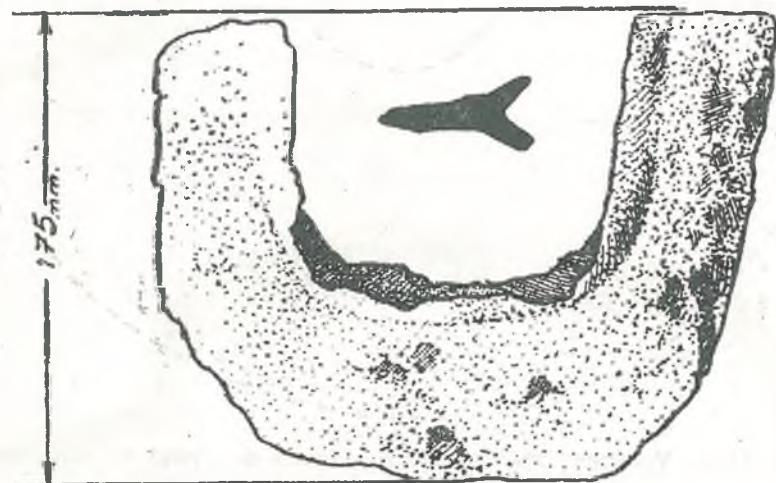


Fig. 14. — Vornicenii Mari (Tulova) — piatră de rișniță de mînă, sec. XIV.



1



2

Fig. 15. — Rame de hirlet — varianta II — în formă de „U” cu vîrful  
in semicerc și părțile laterale paralele (sec. XV) : 1 — Baia ;  
2 — Rădăuți.

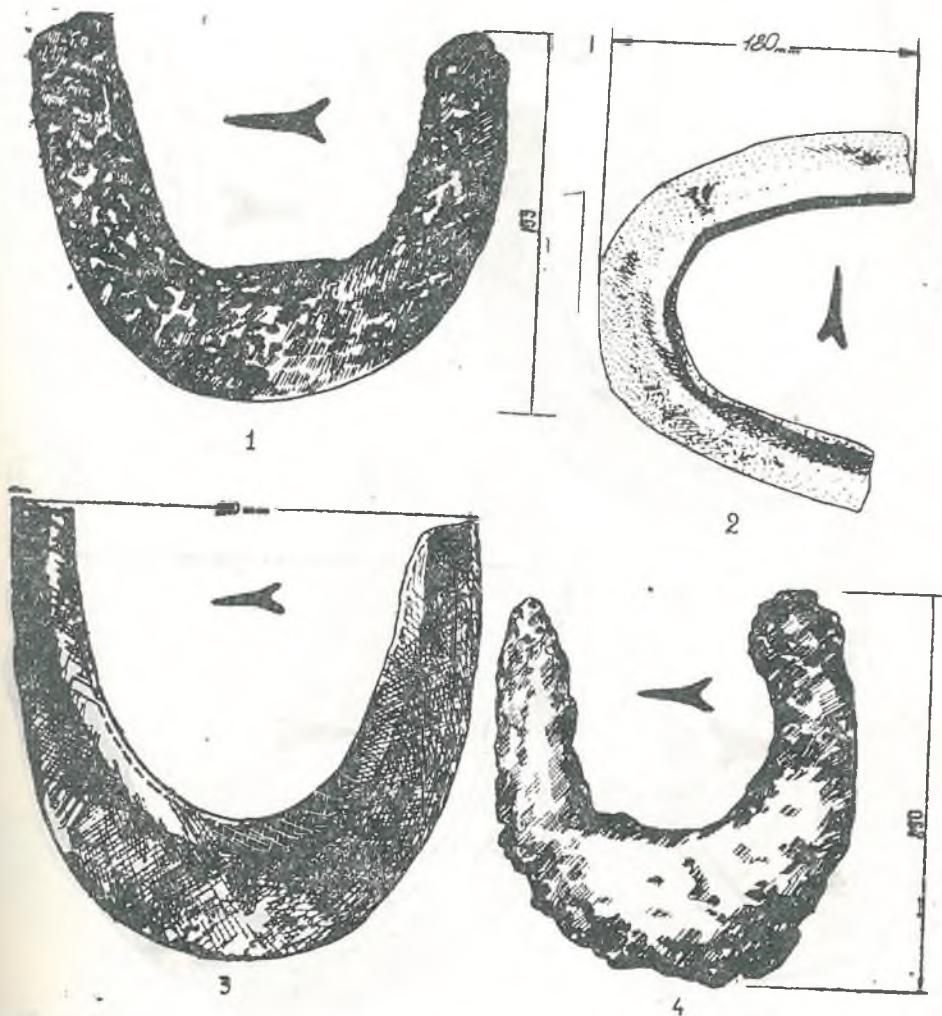


Fig. 16. — Rame de hirleț — varianta II — în formă de „U” cu vîrful în semicerc și părțile laterale paralele (sec. XV) : 1-2, 4 — Suceava ; 3 — Cîmpulung.

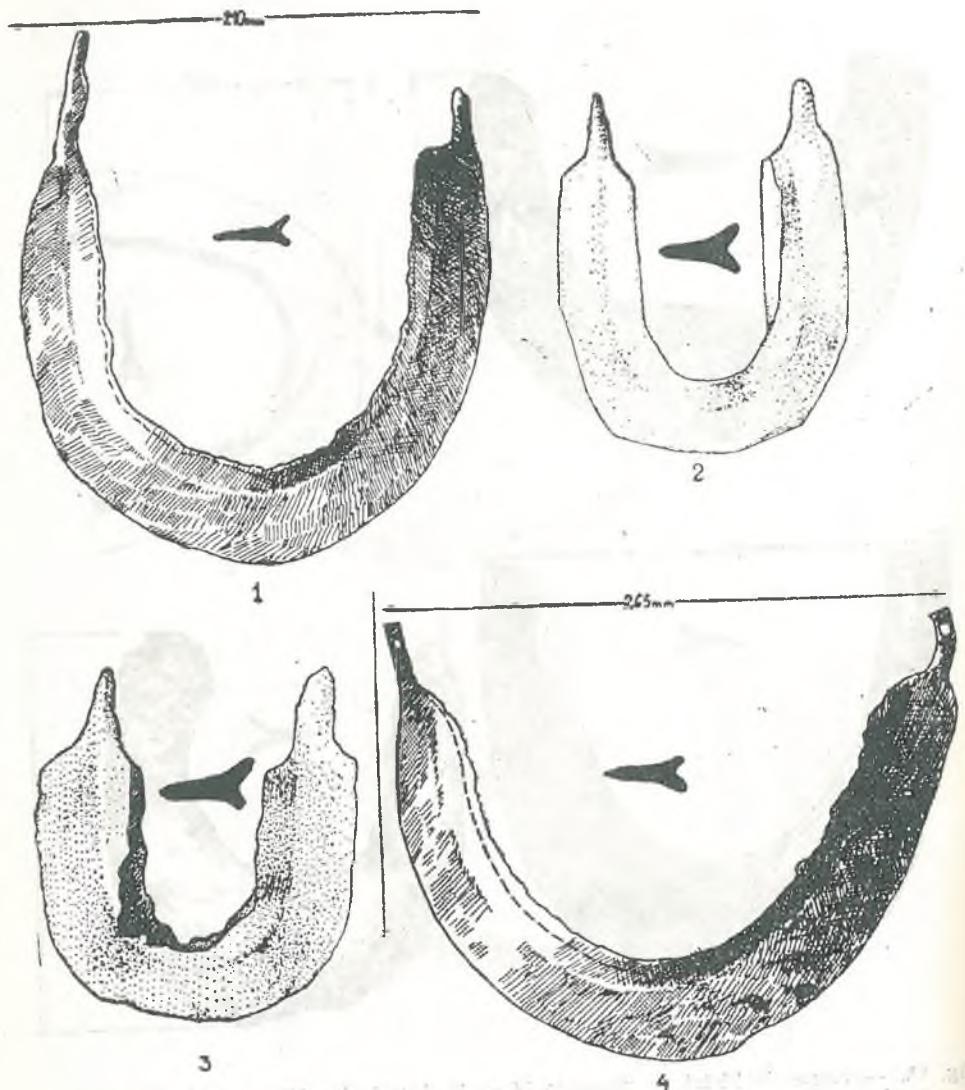
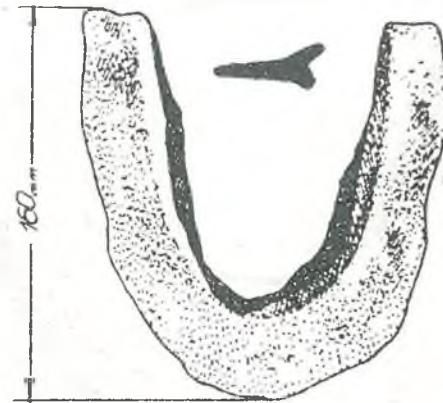
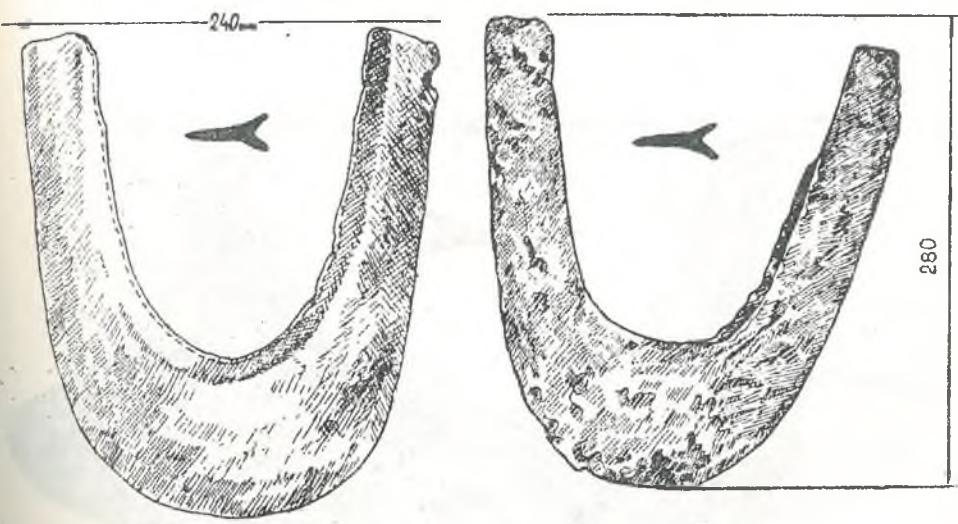


Fig. 17. — Rame de hirlet — varianta III — în formă de „U” prevăzute la capetele laterale cu urechiușe (sec. XVII) : 1 — Vatra Dornei ; 2-3 — Probotă ; 4 — Liteni.



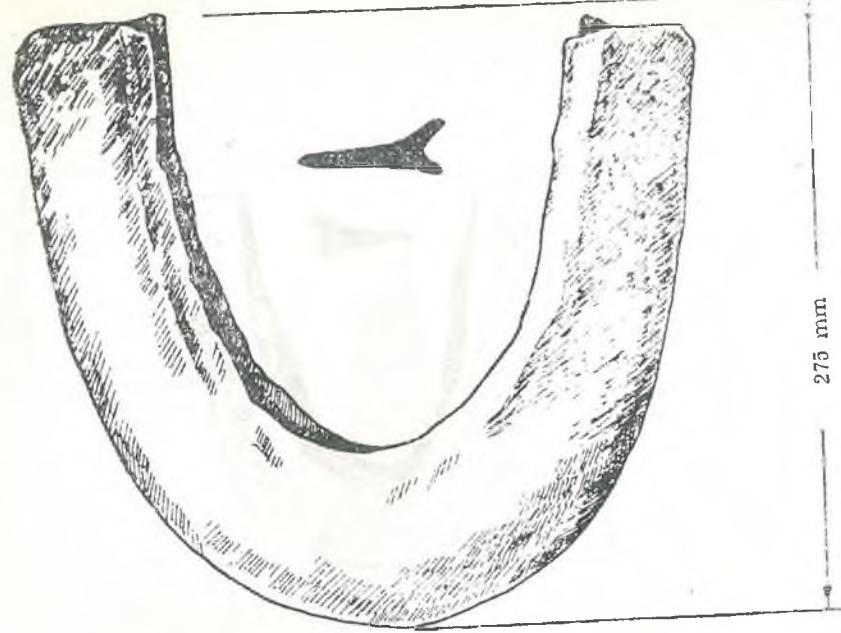
1



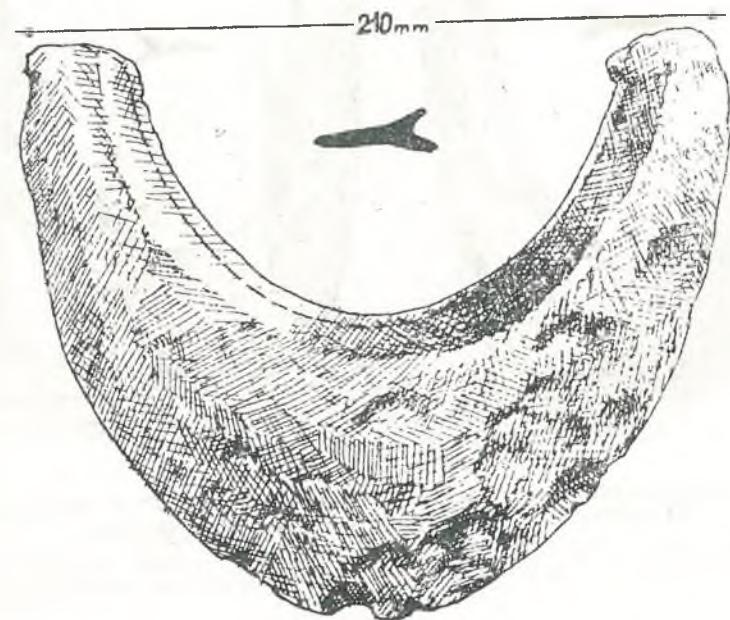
2

3

Fig. 18. — Rame de hirleț — varianta IV — în formă de „V” cu vîrful oval (sec. XIV—XV) : 1 — Zaharești ; 2 — Arbore ; 3 — Suceava.

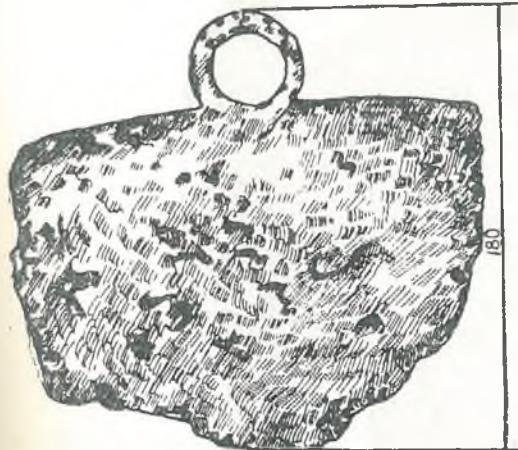


1

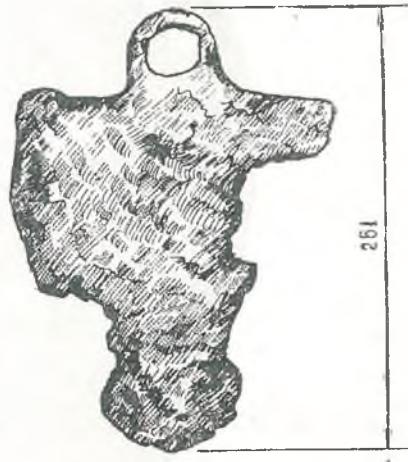


2

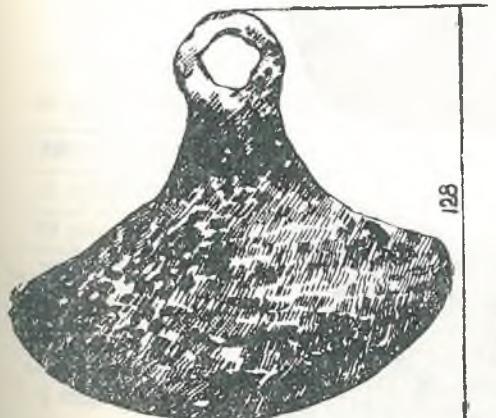
Fig. 19. — Rame de hirleț — varianta II — în formă de „U” cu vîrful  
în semicerc și părțile laterale paralele (sec. XV—XVI) : 1 — Cimpulung ;  
2 — Fălticeni.



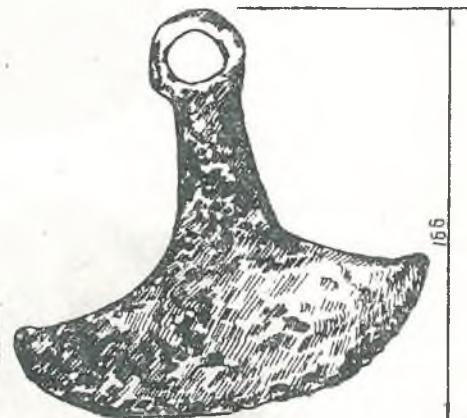
1



2



3

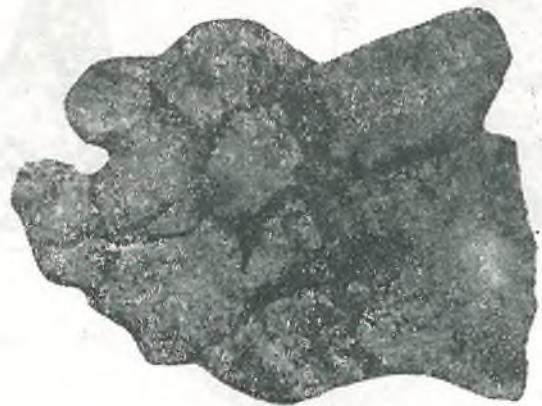


4

Fig. 20. — Suceava : 1-2 — sape varianta I (sec. XVII) ; 3-4 — sape varianta II (sec. XVII—XVIII).



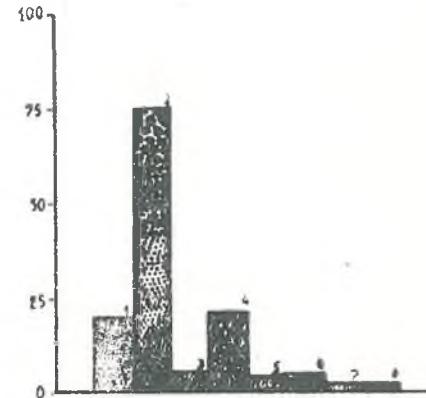
1



2

Fig. 21. — Suceava : 1 — vas de păstrat lichide (1/2 sec. XV) ; 2 — Vornicenii Mari, fragment de vatră portativă pentru uscat cereale.

DĂRILE SATULUI VÂLCEȘTI  
CATRE MĂNĂSTIREA GALATA 1588



Denumirea culturilor	Transformarea în litri	Dare către mănăstire (%)	Produsă totală în litri	Teren arabil cultivat în ha	Produsă medie la hecitar
80 mirte grâu	1 mirță = 25 litri	2000	20000	25	800
300 mirte sărjită	— „ —	7500	75000	95	— „ —
21 mirte hrișcă	— „ —	525	5250	7	— „ —
60 mirte slad	— „ —	2100	21000	26	— „ —
10 mirte mălai	— „ —	250	2500	3,5	— „ —
3 stoguri ovăz	1 stog = 4 mirte	300	3000	4	— „ —
1 stog hrișcă	— „ —	100	1000	1,2	— „ —
1 stog orz	— „ —	100	1000	1,2	— „ —

Fig. 22. — Tabel statistic privind dările satului Vâlcești către mănăstirea Galata, în anul 1588.

## UN TEZAUR DE DENARI DIN SECOLUL AL XV-LEA LA SUCEAVA

GRIGORE FOIT

In vara anului 1967, se executau lucrări de fundație pentru cîteva blocuri de locuințe în cartierul Mihai Viteazu—Est, cu care prilej a fost scos la iveală un tezaur de monede ungurești de argint. Faptul că săpăturile se făceau cu excavatorul a avut drept urmare imposibilitatea oricărei cercetări stratigrafice la fața locului pentru determinarea împrejurărilor în care a fost depozitat tezaurul, pierzîndu-se și unele piese aparținătoare acestuia. Nu s-a putut descoperi nici obiectul în care au fost depozitate monedele, nici fragmente de la acesta sau indicii privitoare la el.

In condițiile mai sus arătate, au putut fi recuperăți 69 denari de argint, piesele intrînd în colecția muzeului din Suceava sub poziția de inventar 261 și 262, tezaure argint. În urma lucrărilor de conservare ce s-au executat în laboratorul muzeului și a studiului întreprins asupra pieselor descoperite, s-au putut reține o serie de date privitoare la caracteristicile pieselor din componența tezaurului și, în funcție de acestea, s-a stabilit și o datare cu oarecare aproximativitate a monedelor. Dat fiind faptul că monedele sunt anterioare anului 1503, dată de la care se marchează și anul emisiunii pe ele, stabilirea anului de emitere a trebuit să se facă pe baza însemnelor heraldice de pe aversul pieselor, a inscripțiilor și a altor elemente, ce înlesneau datarea. De altfel, se știe că în privința datării emisiunilor lui Matei Corvin și Vladislav al II-lea, din această perioadă, mai există o serie de neclarități.

In totalitatea lor, piesele cîntăresc 32,3 gr, cu media de 0,468 gr/bucată, greutatea lor variind între 0,4 și 0,5 gr, adeseori în funcție și de gradul de uzură al acestora.

Monedele aparțin mai multor emisiuni, de la Matei Corvin — 59 piese, în greutate de 27,4 gr — și de la Vladislav al II-lea Jagello — 10 piese, în greutate de 4,9 gr. Împrejurarea că nici una dintre piesele din tezaur nu este perforată ne face să presupunem că monedele erau în circulație în totalitatea lor la data îngropării în pămînt.

Cele mai vechi — 3 piese — provin de la monetăria din Baia Mare, două dintre acestea poartă pe avers siglele „n“ și un clește cu brațele deschise pe o parte și cealaltă a scutului, iar una „n“ și o potcoavă

suprapusă de o cruce, monede date de L. Huszár<sup>1</sup> între primele emisiuni de la Matei Corvin după reforma monetară din 1467 aparținând tipului „cu madonă”<sup>2</sup>. Din ultimele emisiuni de la Vladislav al II-lea aparținând tezaurului nostru fac parte patru denari din monetăria de la Kremnitz, datați de E. Chirilă și I. Németi<sup>3</sup> între 1498—1501 (?), dintre care doi poartă pe avers siglele „K” — „h” și doi siglele „K”—„H” de o parte și de alta a scutului de pe avers.

Dintre emisiunile lui Matei Corvin, 15 exemplare aparțin tipului *madona cu voal*, 27 tipului *madona cu coroană* și 17 tipului *madona cu coroană și nimb*, iar din cele ale lui Vladislav al II-lea, șase aparțin tipului *madona cu coroană și nimb* și patru tipului *madona cu coroană*.

Monetăriei de la Baia Mare ii aparțin cinci denari de la Matei Corvin și nici unul de la Vladislav al II-lea, iar celei de la Kremnitz 60 denari. La patru dintre denarii lui Matei Corvin nu s-a putut determina cărei monetării aparțin, datorită faptului că piesele erau foarte tocite. Demn de remarcat este faptul că 44 dintre exemplarele tezaurului aparțin ultimelor emisiuni ale lui Matei Corvin (între 1482—1490), ceea ce ar confirma datele istorico-documentare că perioada acestor ani este legată de o mai pronunțată prosperitate economică a regatului Ungariei și de relațiile mai strinse între Moldova și regatul vecin, nu numai de ordin politic, ci și economice.

Monedele lui Matei Corvin poartă pe avers inscripția (cu unele variante) M(ONETA) MATHI(A)E R(EGIS) (H)VNGARI(A)E și pe revers — cu variante — PATRONA (H)VNGARI(A)E, iar cele ale lui Vladislav al II-lea au pe avers M(ONETA) WLADISLAI R(EGIS) VNGARI(A)E și pe revers PATRONA VNGARI(A)E cu variante.

Pe scutul de pe avers — despărțite în patru cîmpuri — se găsesc sus în stînga și dreapta cele patru bare orizontale și crucea patriarhală, iar jos cele două capete de panteră dalmatină în stînga și leul Boemiei în dreapta, aceasta pe emisiunile ambilor suverani. În centrul scutului, pe unele monede, încadrat într-un scut mai mic, apare pe monedele lui Matei Corvin corbul fără inel în emisiunile pînă la 1489 și cu inel după această dată, iar pe exemplarele de la Vladislav al II-lea apare pînă la 1497 leul, iar pe cele de după 1498 vulturul.

Sînt necesare unele considerații și cu privire la descoperirile monetare din secolul al XV-lea făcute pînă în prezent pe raza municipiului Suceava.

<sup>1</sup> L. Huszár, *Mátyás Pénzei* (Monedele lui Matei Corvin), în *Mátyás Király Emlekkönyv* (Matei Corvin, volum comemorativ), vol. I, Budapesta, 1907, citat după E. Chirilă și I. Németi, *Tezaurul monetar de la Hotoan, XV—XVI*, în *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, Oradea, 1968, editat de Muzeul de istorie Satu Mare; vezi paginile 64, 71 și 77 — nota 2.

<sup>2</sup> L. Huszár, *Mátyás Pénzei*, p. 559 urm.; L. Huszár, *Monnaies de Hongrie*, Budapesta, 1963, p. 18 urm.; citat după E. Chirilă și I. Németi, *op. cit.*, p. 78 — nota 13.

<sup>3</sup> E. Chirilă și I. Németi, *op. cit.*, p. 61 urm.

Se remarcă o mai mare frecvență, între emisiunile voievozilor Moldovei, a monedelor provenind de la Alexandru cel Bun, atât în tezaure, cât și în descoperiri de monede izolate. Nu s-a semnalat pînă în prezent descoperirea de tezaure monetare de la Ștefan cel Mare în regiunea Sucevei.

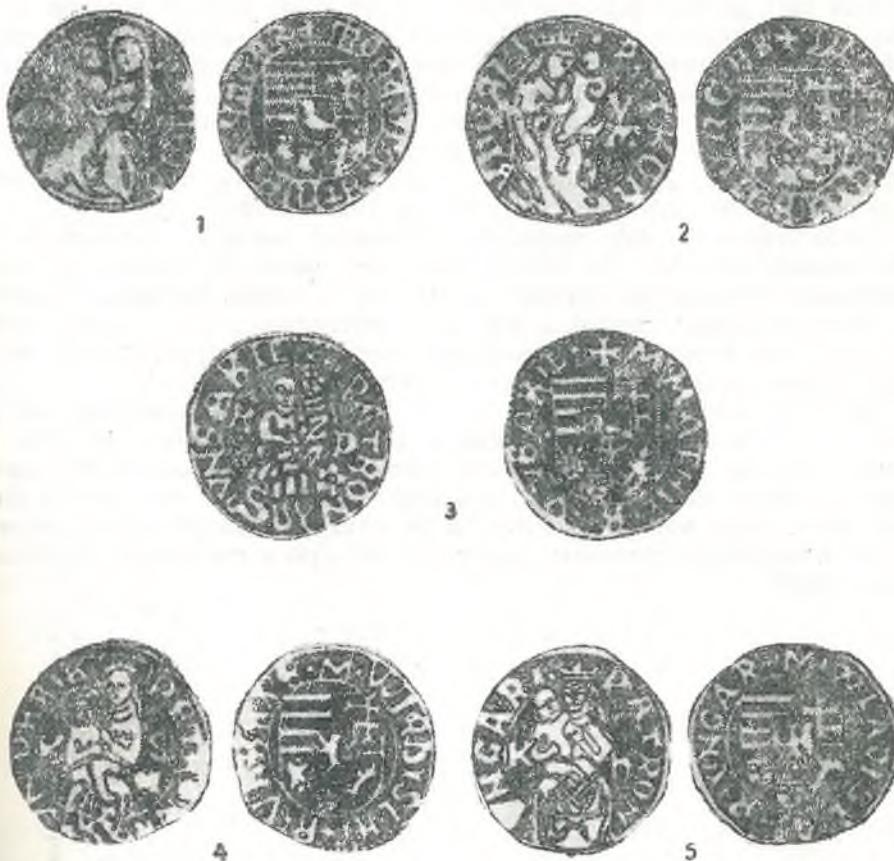


Fig. 1. — Monede aparținînd tezaurului de la Suceava. 1-3. emisiuni ale lui Matei Corvin: 1. madona cu voal, 2. madona cu coroană, 3. madona cu coroană și nimbo; 4-5. emisiuni ale lui Vladislav al II-lea: 4. madona cu coroană și nimbo, 5. madona cu coroană.

Dintre emisiunile statelor vecine, cel mai frecvent se întîlnesc piese ale regilor Poloniei, în special de la Cazimir al IV-lea (1444—1492) și Ioan I Albert (1492—1501). Monede ale regilor Ungariei, în special de la Matei Corvin (1458—1490) și Vladislav al II-lea (1490—1516) s-au găsit în mod izolat și în număr relativ mic. Tezaurul în discuție are, deci, o valoare cu atît mai însemnată cu cit el este primul de acest gen descoperit la est de Carpați, este constituit din piese ce se încadrează într-o perioadă relativ restrînsă de timp — ceva mai mult de trei

decenii — și cuprinde emisiuni aparținătoare unei singure etape din evoluția numismaticii maghiare, anterioară aplicării datei pe monede.

Considerăm necesară menționarea reformei monetare inițiată în Moldova de Petru Aron și perfecționată de Ștefan cel Mare, care a dus la o îmbunătățire substanțială a titlului metalic al grosului moldovenesc, monedă care găsește tot mai multă căutare și dincolo de hotarele Moldovei<sup>4</sup>. De reținut este că această acțiune se întreprindea într-o perioadă în care moneda regatului Ungariei suferea deprecieri progresive. Acestui proces căutase să-i pună stăvilă Matei Corvin prin reforma monetară din 1467, oprind prin aceasta pătrunderea monedei străine în statul său, dar fără rezultate de prea lungă durată, căci Vladislav al II-lea este nevoit, la un moment dat, să ia măsuri de înlăturare a unor mari cantități de aspri falsi introdusi în Transilvania<sup>5</sup>.

Referindu-ne la data depozitariei în pămînt, aceasta a putut avea loc spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, poate în funcție de unele împrejurări politice ale timpului (conflicte cu regele Poloniei, pregătiri ale unor noi acțiuni antiotomane, lupte interne etc.) în orice caz, acest gest nu a fost făcut în 1497, în timpul asediului Cetății Sucevei de către Ioan I Albert, cum s-a afirmat<sup>6</sup>, ci cu cîțiva ani mai tîrziu.

Nu s-ar putea preciza nici cărei clase sociale a aparținut sau ce stare materială a avut deținătorul și totodată depunătorul pieselor în pămînt, acestea avînd o valoare de schimb destul de modestă. Nu avem după ce stabili nici dacă acesta era localnic sau străin, ceea ce nu șirbește întru nimic valoarea tezaurului. El constituie un document de preț pentru cunoașterea circulației monetare din epoca medievală în această parte a țării.

4. Un studiu valoros asupra reformei monetare menționate a fost întocmit de Octavian Iliescu, *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 189 și urm.

5 Octavian Iliescu, op. cit., p. 191.

6 Grigore Foit, *Un nou tezaur monetar la Suceava*, în *Zori noi*, nr. 6222 din 17 decembrie 1967, sub rubrica *Arheologie*.

## ANEXA

## TABEL

cu piesele aparținând tezaurului monetar descoperit la Suceava, în cartierul Mihai Viteazu-Est,  
cu indicarea principalelor semne heraldice pe emisiuni și cu datarea acșătoră<sup>7</sup>.

Nr. Inv.	Suveran	Tip cę monedă	Sigle	Caracteristici principale	Datare
1—2	Matei Corvin 1458—1490	denar	n — clește deschis	madona cu voal ; pruncul spre dreapta ; corb fără inel în centrul scutului	1468—1469(?)
3	— „ —	— „ —	n — potocavă suprapusă de o cruce	— „ —	1468—1471(?)
4—7	— „ —	— „ —	K — scut cu trei benzi orizontale	— „ —	1469—1470
8—9	— „ —	— „ —	n — n, un exemplar cu n întors	— „ —	1468(?)—1481(?) 1468(?)—1481(?)
10—13	— „ —	— „ —	— „ —	nedeterminat (tocit)	
14—15	— „ —	— „ —	K — P *	— „ —	1480—1481
16—32	— „ —	— „ —	K — $\frac{VI}{A}$	madona cu coroană ; pruncul spre stînga ; corbul fără inel în centrul scutului	1482—1486
33—36	— „ —	— „ —	K — P	— „ —	1486—1488
37—42	— „ —	— „ —	K — P, dedesubt rozeta cu petale ascuțite	— „ —	1486—1488
43—59	— „ —	— „ —	K — P, dedesubt rozeta cu petale rotunde	madona cu coroană și nimb ; 1489—1490 pruncul spre dreapta ; corbul cu inel în centrul scutului	

\* Un exemplar cu K întors.

<sup>7</sup> Clasificarea și datarea emisiunilor din tezaurul nostru s-a făcut, în principal, după L. Huszár și E. Chirilă și I. Németi.

Nr. inv.	Suveran	Tip de monedă	Sigle	Caracteristici principale	Datare
60	Vladislav al II-lea (1490—1516)	denar	K — C, C tăiat de o bară verticală	madona cu coroană și nimbo; pruncul spre dreapta; leul în centru scutului	1490(?)—1497(?)
61	— " —	— " —	M K — AF	— " —	1495—1496
62—65	— " —	— " —	S K — E	— " —	1497
66—67	— " —	un exemplar cu batere repetată	K — h	madona cu coroană; pruncul spre dreapta; vulturul în centru scutului.	1498—1501(?)
68—69	— " —	— " —	K — H, cu bara orizontală frântă formând un unguri în sus	— " —	1498—1501(?)

## UN TRÈSOR DE DENIERS DU XV-e SIÈCLE DÉCOUVERT À SUCEAVA

*Résumé*

En 1667, dans le quartier Mihai Viteazu — Est du municipie de Suceava, pendant des excavations occasionnelles, on a trouvé un trésor constitué de 59 deniers d'argent appartenant à plusieurs émissions de Mathias I Corvin, roi de Hongrie (1458—1490) et 10 deniers d'argent de Vladislav II Jagello, son successeur (1490—1516). Le trésor totalise 32,3 grammes.

Les pièces appartiennent au type de monnaies à madone, émises après la réforme monétaire de 1467 de Mathias I Corvin. Elles peuvent être encadrées entre les années 1468 et 1501 (?), si l'on accepte l'hypothèse que les plus récentes 4 pièces émises par Vladislav II peuvent être datées entre 1498 et 1501.

Sur le revers de 15 pièces de Mathias I la madone porte un voile; sur 27 autres une couronne et sur 17 pièces elle porte couronne et nimbe. Sur 6 pièces des premières émissions de Vladislav II la madone apparaît avec couronne et nimbe, mais sur 4 autres pièces, datées après 1498, la madone apparaît de nouveau seulement avec couronne.

La plupart des pièces — 44 exemplaires — appartiennent aux années 1482—1490.

C'est le premier trésor de monnaies hongroises du XV-e siècle émises après la réforme monétaire de 1467, découvertes à l'est des Carpates. Le trésor a été enterré vers la fin du règne d'Etienne le Grand, voïvode de Moldavie (1457—1504). On ne peut pas établir les causes de cette action de même que la personne qui l'a accomplie.

En annexe, on donne un tableau des monnaies appartenant au trésor et pour conclure on fait quelques considérations sur l'importance de la découverte.

## EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaies appartenant au trésor de Suceava. 1-3 émissions de Mathias I Corvin : 1 la madone à voile, 2 la madone à couronne, 3 la madone à couronne et nimbe; 4-5 émissions de Vladislav II : 4 la madone à couronne et nimbe, 5 la madone à couronne.

## OBSERVAȚII PRIVIND CERCETAREA SATULUI MEDIEVAL DIN BAZINELE MOLDOVEI ȘI SOMUZULUI MARE

MIRCEA D. MATEI

Vreme de peste două decenii, începînd cu anii '50, opinia publică științifică românească, ca și cea străină, în egală măsură, au înregistrat, ca o realitate ce se impunea cu tot mai multă evidență, atenția stăruitoare — ca să evită să spune aproape exclusivă — pe care tînăra, pe atunci, arheologie medievală românească o acorda cercetării orașelor medievale de la sud și mai ales de la răsărit de Carpați. Cu timpul datele privitoare la începuturile Sucevei<sup>1</sup>, Iașilor,<sup>2</sup> Romanului<sup>3</sup>, Siretului<sup>4</sup>, ca și, chiar dacă în mai mică măsură pînă de curind, ale Băii<sup>5</sup> sau ale Pietrei<sup>6</sup> s-au acumulat, au devenit obiectul unui studiu susținut și s-au dovedit a fi înzestrate cu suficiente semnificații istorice<sup>7</sup>, pentru ca pe temeiul lor să se poată clădi ceea ce se știe astăzi, nou și sigur, despre fiecare din orașele amintite. Dacă există motive ca toate aceste rezultate să fie considerate drept realizări notabile ale cercetării istorice românești recente, nu este mai puțin adevărat că s-au făcut auzite și reproșuri provocate de prelungita rămînere a satului medieval de la răsărit de Carpați în afara preocupărilor stăruitoare ale arheologilor. Si, trebuie să recunoaștem, fără ca astfel de reproșuri să echivaleze cu contestarea

<sup>1</sup> Intrucît comunicarea de față nu face implicită obligația menționării *tuturor* lucrărilor, indiferent de caracterul și amploarea lor, ce s-au publicat în ultimele două decenii cu privire la cele cîteva orașe din Moldova cercetate pe cale arheologică, ne mulțumim cu citarea acelora care oferă cele mai multe date noi despre orașele avute în vedere aici. De aceea, pentru Suceava, cf. mai ales M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963.

<sup>2</sup> Cf. Al. Andronic, Cercetări istorice, Iași, 1970, p. 91-108.

<sup>3</sup> M. D. Matei, *Dacia*, N. S., 10, 1966, p. 291-320.

<sup>4</sup> Cf. Al. Rădulescu, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 325-342.

<sup>5</sup> Pînă la apariția volumelor închinatelor rezultatelor săpăturilor arheologice de la Baia, volume realizate de Eugenia Neamțu și Stela Cheptea, cf. idem, *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași, Istorie*, tom. 19, seria 3, fasc. 2, 1972, p. 165-181.

<sup>6</sup> Este de nădăduit că reluarea cercetărilor arheologice în perimetru curții domnești de la Piatra Neamț va furniza date noi și cît mai complete în legătură cu însăși problema genezei acestui oraș.

<sup>7</sup> Cf. pentru aceasta M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, Suceava, 1970.

necesității cercetării orașelor medievale din Moldova, ele nu au întîrziat să-și evidențieze justitia, arheologii resimțind tot mai mult lipsa unor descoperiri provenind din mediul rural, cu care să poată fi studiate comparativ acelea oferite de săpăturile din orașe.

ACESTE considerații, poate nu tocmai obișnuite pentru o intervenție care s-ar dori, măcar în parte, atât prilej de bilanț, cît și moment de punere în discuție a unor sugestii, eventual utile unor cercetări viitoare, nu pot și nu trebuie să eludeze realitatea că, prin rămînerea pe un plan secundar a cercetării satului medieval, au fost aduse cu relativă întîrziere pe primul plan cel puțin două probleme de interes deosebit pentru istoria evului mediu românesc: premizele complexe ale formării statului feudal de sine stătător Moldova, precum și viața economică a acestuia, ilustrată prin tot ceea ce reprezintă relația sat—oraș în evul mediu. Iar în cele ce urmează ne propunem să încercăm evidențierea importanței acestor două probleme, precum și să sugerăm cîteva puncte de vedere cu caracter mai mult sau mai puțin metodologic.

Nu fac decît să amintesc faptul că literatura românească de specialitate cunoaște o foarte largă răspîndire a opiniei potrivit căreia, înainte de mijlocul secolului al XIV-lea, pe teritoriul de la răsărit de Carpați existau cîteva formațiuni politice feudale de tip prestatal. În ciuda faptului că izvoarele scrise incovate în mod curent în sprijinul acestor opinii sunt puțin concluziente în încercarea de localizare a acestor formațiuni, arheologia a întîrziat să suplimentească, prin documente pe care numai ea le poate furniza, penuria de izvoare scrise, ceea ce, trebuie să recunoaștem, a făcut ca rezolvarea problemei organizării politice în secolele XIII—XIV a românilor de la est de Carpați să înregistreze cu mult mai puține progrese decit era necesar. După cum se știe, printre formațiunile politice feudale, a căror existență la est de Carpați este considerată posibilă se înserează, cu regularitate și una a cărei situație în valea Moldovei se leagă de presupunerea orașului Baia drept centru politic al ei<sup>8</sup>. Într-un fel sau altul, răspîndirea destul de largă pe care o cunoaște, concomitent, opinia, justă după noi, că văile unor ape de mai mare (dar nu absolut obligatoriu) importanță au constituit cadrul natural cel mai favorabil pentru constituirea unor unități economice trainice, caracterizate printr-o viață economică proprie<sup>9</sup>, în primul rînd, și în

<sup>8</sup> În acest sens este amintită opinia mai veche a lui N. Grigoraș, potrivit căreia „...în nordul Moldovei au putut fi trei formații statale, cu centrele în orașele Baia, Siret, și Suceava” (N. Grigoraș, SCS Iași, Istorie, 11, 1960, p. 90). (Referitor la aceasta cf. și M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 83, nota 52). Față de aceeași problemă, C. Cihodaru adoptă o poziție și mai fermă, apreciatul istoric ieșean afirmando: „La luptele întreprinse împotriva tătarilor, pe la 1327, de feudalii transilvăneni și de domnitorul din Țara Românească, Basarab I, nu se poate să nu fi participat și voievozii de la Baia sau de la Siret, din Moldova” (C. Cihodaru, SCS Iași, Istorie, 11, 1960, 1, p. 72).

<sup>9</sup> Realitatea respectivă este evidențiată, într-o formulare fără echivoc, de către P. P. Panaitescu (*Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 282): „...într-o epocă îndepărtată, văile formau unități economice separate, cu satele lor în mijlocul căror se afla centrul de schimb și de pază, sediul voievodusului. Acolo veneau și negustorii străini, și tot acolo s-au ridicat primele orașe”.

cuprinsul cărora este cu neputință să nu se fi manifestat și anume forme de autoritate politică de esență feudală<sup>10</sup>, a contribuit la acreditarea, încetul cu încetul, și a ideii că valea Moldovei trebuia să fie una din zonele în care va fi existat, cu siguranță, o astfel de unitate economică și politică.

Chiar dacă în sprijinul acestei opinii nu s-a adus pînă acum nici un argument decisiv, considerăm că față de respectiva opinie nu se poate adopta o atitudine negativă, pur și simplu, ci, dimpotrivă, se impune, acum mai mult ca oricind, nevoia luării în considerare a celor factori care ar putea contribui la definirea cadrului în care era nu numai posibilă, dar și necesară apariția unei vieți politice românești de esență feudală, înainte de mijlocul secolului al XIV-lea. Dintre acești factori, după părerea noastră, rețin atenția mai ales doi, și anume: importanța pe care a putut-o avea valea Moldovei pentru impulsionarea vieții economice a comunităților românești situate în lungul ei, atât sub raportul asigurării condițiilor de comunicare mai lesnicioasă între ele — prin aceasta asigurîndu-se schimbul curent de produse devenite numai incidental mărfuri sau produse speciale pentru a fi schimbate —, cit și sub acela al creării condițiilor necesare constituirii unei (sau unor) unități politice durabile, întemeiate pe statornicia unei vieți economice comune, izvorite dintr-o experiență seculară a respectivelor comunități<sup>11</sup>. Cel de-al doilea factor ce nu poate lipsi dintr-o atare judecată ar trebui să fie rolul pe care valea Moldovei l-a putut juca în facilitarea contactului timpurii și sistematic al locuitorilor din lungul sau din apropierea ei cu zone culturale mai apropiate sau mai îndepărtate<sup>12</sup>. Or, indiferent din ce unghi am privi lucrurile, valea Moldovei întrunea, încă înainte de mijlocul veacului al XIV-lea, condițiile necesare pentru producerea fenomenelor amintite, în demonstrarea lor constând una din cele mai importante și mai presante sarcini ale arheologiei medievale românești.

Pentru a dimensiona, însă, dificultatea acestei cercetări, trebuie să facem precizarea că, în ciuda condițiilor favorabile pe care le asigura Valea Moldovei pentru dezvoltarea comunităților omenești din lungul sau din apropierea ei, recunoașterile de suprafață<sup>23</sup>, ca și unele sondaje

Dezvoltînd această ultimă idee (*Ibidem*, p. 286), același istoric afirmă că „...vechile orașe din Tările Române de dîncoace de Carpați erau mai ales centre de schimb și mai puțin de producție. Astfel se explică vechile tîrguri ale rîurilor, anterioare întemeierii principatelor...“.

10 Cf. H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 199-200.

11 P. P. Panaiteescu, *op. cit.*, p. 282.

12 Deși aparțin unei perioade mai tîrzii decît aceea pe care o avem în vedere aici, cîteva din descoperirile făcute cu prilejul sondajului arheologic efectuat de noi la Berchișești (în colaborare cu O. Monoranu și, mai tîrziu, cu Em. I. Emandi) constituie mărturii deosebit de valoroase ale pătrunderii în mediul rural a unor produse meșteșugărești de certă proveniență transilvăneană: pinteni, scări de șa, buzdugan, în general mai ales obiecte de metal (descoperiri inedite, datînd de la finele secolului al XIV-lea și începutul celui următor).

13 O contribuție deosebită la cunoașterea, prin cercetări de suprafață, a unor ample zone din lungul apei Moldovei o are Em. I. Emandi, de la Muzeul de istorie

arheologice de caracter preliminar<sup>14</sup>, întîrzie să semnaleze aici urme consistente de viață omenească anterioare secolului al XIV-lea. Fără să lipsească, aceste urme au mai curind darul să sugereze că abia cu începere din secolul amintit viața oamenilor a devenit mai stabilă aici și că tot de atunci pare a data și o creștere masivă a cantității materialelor arheologice provenind din zonele ocupate de sate identificate în teren. Desigur, nu este ușor să se găsească o explicație satisfăcătoare pentru constatarea amintită, înainte de efectuarea unui număr concludent de sondaje arheologice, dar, chiar și pînă atunci, este necesar să se formuleze cel puțin unele ipoteze, în lumina documentării actuale. În acest sens, credem că nu poate fi neglijată legătura ce va fi existat între continua atenuare a caracterului asuprior și prădalnic al prezenței mongolilor la est de Carpați și sporirea densității populației din zone mai deschise<sup>15</sup>, așa cum putea fi valea Moldovei, sau, mai exact, fâșia destul de îngustă în care se înscriu, pe ambele maluri ale apei, numeroasele sate atestate documentar începînd din secolul al XIV-lea. Cu alte cuvinte, postulăm eventualitatea ca mai ales în secolul al XIII-lea așezările omenești din zona avută în vedere să fi căutat locuri mai apărate, precumprător împădurite, fără ca aceasta să însemne o mare distanță de cursul apei, ci numai o lipsă de corespondență cu vîtrele în care s-au stabilit aceleasi comunități, în împrejurările politice schimbate, din secolul al XIV-lea<sup>16</sup>. Așa cum spuneam mai sus, dintre materialele arheologice recoltate prin cercetări de suprafață, efectuate în vîtrele multora din satele din valea Moldovei menționate în documentele interne moldovenești din secolele XIV—XVIII, lipsesc descoperiri databile în secolele precedente, iar cele care au apărut, totuși, sunt extrem de rare. De aici, și pînă la a trage concluzia că din această zonă, și nu numai de aici, ci din întreg teritoriul est-carpatic lipsește populația românească, aceasta făcîndu-și apariția pe teritoriul Moldovei abia în urma emigrării din Transilvania este o distanță pe care nimeni nu are voie să o considere parcursă decît dacă ideile preconcepute iau locul cercetării științifice<sup>17</sup>. Chiar dacă Moldova a cunoscut și o emigrație românească din Transilvania<sup>18</sup>, românii de dincolo de Carpați nu au făcut decît să

din Suceava, considerațiile de față intemeindu-se, în principal, pe studiul materialului ceramic recoltat de dînsul.

<sup>14</sup> Cercetările de la Berchișești au evidențiat cu pregnanță această situație.

<sup>15</sup> În această privință, o observație de cel mai mare interes este aceea că în zona ce ne preocupa, marea majoritate a satelor este situată pînă la înălțimea de 400 m, ceea ce vine să confirme stabilitatea așezărilor, începînd, probabil, cu secolul al XIV-lea, mai ales în condiții de relief favorabile practicării agriculturii, în condițiile sporirii ponderii cultivării cerealelor.

<sup>16</sup> După opinia noastră, este de văzut și în aceasta una din formele de exprimare a „continuității mobile“, care va fi caracterizat pînă tîrziu viața comunităților românești din zonele expuse raidurilor prădalnice ale mongolilor.

<sup>17</sup> Date fiind, pe de o parte, lipsa de argumente în favoarea tezei amintite, iar pe de altă gravele implicații științifice ale aceleiași teze, ne propunem să reluăm, în viitorul apropiat, discuția, într-un studiu special.

<sup>18</sup> Dincolo de datele izvoarelor scrise, care se referă, în general, la o perioadă destul de tîrzie, considerăm că trebuie să se acorde o atenție specială studiilor de

sporească numărul locuitorilor teritoriului de la răsărit de Carpați, dar, în nici un caz, explozia demografică din secolul al XIV-lea nu se poate explica prin această emigrație. Dimpotrivă, considerăm că, în Moldova, înflorirea fără precedent a așezărilor omenești în secolul arătat, pe lîngă faptul că se înscrie într-un proces similar european, are la bază, între altele, și modificările esențiale produse în viața acestor comunități umane, prin evazi-dispariția stăpînirii mongole, ceea ce a făcut posibilă dezvoltarea economică neîngrădită a populației, ca și grăbirea procesului de feudalizare a societății românești est-carpatiche.

O anume realitate pare a reține atenția în ceea ce privește densitatea de locuire în lungul văii Moldovei: chiar dacă, din motive prea bine cunoscute pentru a mai relua discuția aici, documentele scrise interne nu oferă decât imaginea parțială a realităților demografice, ele menținând numai acele sate care și-au pierdut total sau măcar în parte statutul vechilor libertăți de obște și în cuprinsul căror își exercită stăpînirea și autoritatea elementelor feudale, zona cea mai intensă locuită din valea Moldovei pare a se situa mai ales pe cursul mijlociu și mai ales inferior al rîului. Într-adevăr, începînd de la Băeșești<sup>19</sup> și Mălini<sup>20</sup>, sate situate de o parte și de alta o Moldovei în zona în care Suha Mare se varsă în Moldova, și pînă la Roșiori<sup>21</sup> — pe malul drept al Moldovei, puțin în amonte de Roman — toate actele emise începînd cu domnia lui Alexandru cel Bun atestă o situație, confirmată, de altfel, și de cercetările de suprafață, caracterizată printr-o densitate de locuire incomparabil mai mare decât în treimea cursului superior al aceleiași ape<sup>22</sup>.

Constatarea faptului că abia în jumătatea inferioară a cursului Moldovei se înregistrează o mare densitate de locuire nu poate și nu trebuie, credem, să fie separată de o altă realitate, și anume aceea că, indiferent dacă acestea se situează sau nu pe afluenți ai Moldovei, de o parte și de alta a zonei mai intens locuite din lungul acestei ape se găsesc cel puțin alte două, cu același indice demografic ridicat: bazinele Șomuzurilor și, respectiv, zona cuprinsă între Pîrul Alb și obîrșia Pîrului Negru. Într-adevăr, în ambele zone amintite, actele interne moldove-

---

toponimie, capabile cu siguranță să ofere date foarte prețioase în explicarea prezentei în această zonă a unor toponime cărora li se găsesc corespondențe fie în Maramureș, fie în alte zone din Transilvania.

19 Deși satul este menționat într-un document din 15 septembrie 1499, în acesta se face precizarea că asupra satului respectiv existau urice de la Alexandru cel Bun (*Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I, Bogdan, II, București, 1913, p. 134-136).

20 Satul se găsește în situația celui de mai sus (*Ibidem*), cu deosebirea că este situat pe Topolița — astăzi — Suha Marc.

21 Menționat în documente cu începere de la 17 ianuarie 1438 (*Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, II, Iași, 1932, p. 1).

22 Amintim că, în amonte de Gura Humorului, actele interne moldovenești menționează, în perioada la care ne referim, nu mai mult de 5 sate. Dintre acestea, cel mai important este Vama Moldoviței, menționat ca sat în 14 aprilie 1411, cind î se stabilesc și hotarele (*Ibidem*, p. 82-83).

nești menționează un mare număr de sate<sup>23</sup>, ceea ce obligă să admitem că ne aflăm în fața unei realități cu dublă implicație: în primul rînd, este vorba de o regiune foarte intens locuită — iar menționarea celor mai multe din sate făcîndu-se încă în prima jumătate a secolului al XV-lea (dacă este mai tîrzie se invocă existența a sus-respectivelor așezări a unor acte încă de la începutul aceluiasi veac) nu lasă loc nici unui dubiu că ne aflăm în fața unor sate de mare vechime, în care procesul de aservire a obștilor era avansat, ceea ce constituie cel mai bun indiciu că feudalizarea acestei societăți avea deja o istorie îndelungată. În legătură cu acest aspect, a se compara situația semnalată cu zona Cîmpulungului, despre care, în aceeași perioadă, ca și mai tîrziu, nu avem nici o mențiune documentară, ceea ce nu trebuie, în nici un caz, să conducă la părerea greșită că aici ar fi fost un teritoriu slab sau deloc locuit, singura interpretare științifică fiind aceea că numai statutul juridic al acestor obști cîmpulungene a făcut ca ele să nu apară în acte de confirmare de proprietăți, de vînzare-cumpărare etc.

În al doilea rînd, realitățile demografice remarcate mai sus pot constitui, după opinia noastră, un temei suficient de serios pentru încercarea de a stabili premezele economice, sociale și demografice ale existenței unei formațiuni politice feudale în regiunea cursului inferior al Moldovei, în perioada dinaintea formării statului feudal de sine stătător, Moldova. Rămîne, însă, ca sarcină de viitor deosebit de importantă pentru cercetările arheologice să identifice centrul politic al unei astfel de formațiuni, centru care ar putea într-adevăr să se fi aflat la Baia, dar despre care, pentru moment, după cît știm, nu pare a se fi găsit indicii.

Aminteam mai înainte faptul că în aprecierea situației întlnite în valea Moldovei nu poate și nu trebuie să fie neglijată existența și a altor zone cu un coeficient demografic ridicat, zone situate în *apropierea* Moldovei, deși apele care le străbat nu aparțin bazinului acesteia, și invocam printre respectivele zone pe aceea a bazinului Șomuzurilor. Într-adevăr, deși, din punct de vedere geografic, zona Șomuzurilor nu pare a avea o legătură strînsă cu valea Moldovei, anumite realități istorice cunoscute pe Șomuzuri nu numai ajută la mai buna înțelegere a unor procese ce se vor fi desfășurat pe valea Moldovei, dar nici nu pot fi rupte de ele.

În acest sens, un exemplu ni se pare edificator, și îl invocăm aici tocmai pentru că cercetările arheologice au confirmat o anumită stare de lucruri pe care o sugerau documentele scrise. Într-adevăr, din documentele scrise ale secolelor XIV—XVI reiese că bazinul superior al Șomuzului Mare<sup>24</sup>, ca de altfel întreaga vale a acestui rîu al cărui nume are atîtea rezonanțe istorice, s-a caracterizat printr-un indice demo-

<sup>23</sup> Pentru o simplă orientare, amintim că numai în bazinile Șomuzurilor numărul satelor a căror existență este sigură în secolele XIV—XV depășește 20. Cit privește cealaltă zonă, pentru aceeași perioadă, sint menționate peste 28 de sate.

<sup>24</sup> Pentru cîteva observații mai de detaliu referitoare la această zonă, cf. M. D. Matei, și Em. I. Emandi, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 97-101.

grafic foarte ridicat încă din sec. al XIV-lea, situație ce s-a păstrat în tot cursul evului mediu. Mai mult decât atât, aceleași documente scrise sugerează și faptul că anume în bazinul superior al Șomuzului Mare se întâlnește unul din puținele cazuri cunoscute în istoria mai timpurie a feudalismului nostru de existență a unui domeniu feudal compact, domeniu reprezentat de cele patru sate pe care le stăpînea Ivan Vornicul, situate pe un teritoriu relativ restrâns și bine delimitat teritorial: Tulova, Zaharești, Stroiești și Liteni. Cum, cu excepția Stroieștilor, unde nu s-au efectuat pînă acum sondaje arheologice, în toate celelalte trei așezări s-au descoperit materiale arheologice ce atestă o existență aici a comunităților umane (fiind vorba, firește, de epoca feudală) cel puțin de la începutul secolului al XIV-lea, faptul că la finele acelui și veac toate cele patru sate amintite se aflau în stăpînirea aceleiași familiei boierești nu face decât să evidențieze stadiul avansat de feudalizare a zonei respective, în comparație cu ceea ce se petreceea, de pildă, în zona de la vest de Humor — Vama.

Cu acest prilej<sup>25</sup>, am postulat existența în zona Sucevei — în care, din rațiuni lesne de înțeles, includeam și bazinul superior al Șomuzului Mare — a uneia dintre formațiunile politice feudale dinainte de formarea statului feudal de sine stătător Moldova. Nu în ultimul rînd, în sprijinul acestei opinii am invocat această realitate istorică pe care o reprezintă indicele demografic foarte ridicat al întregii zone avute în vedere, și aceasta deoarece este de neconceput ca germanii unei organizații politice de tip feudal și de caracter prestatal să fie de căutat în alte zone decât în acele care sunt caracterizate printr-o locuire mai densă și care au, în plus, avantajul unei vieți economice a cărei intensitate și continuitate sunt determinate de facilitarea legăturilor complexe dintre comunități<sup>26</sup>.

Revenind la problema necesității intensificării cercetărilor complexe de care se simte nevoia în întregul bazin al Moldovei, consider, cu toată prudența ce se impune și în astfel de situații, că modalitatea de abordare a realităților politice est-carpatici din perioada anteroară mijlocului secolului al XIV-lea depinde și trebuie să țină seama în cea mai mare măsură de acceptarea implicită a caracterului obiectiv și condiționat al raportului complex dintre factorul demografic și cel geografic, însăși dezvoltarea economică, socială și politică a unor colective umane ce devin, cu timpul, componente ale unei comunități durabile fiind dificil de înțeles fără îndeplinirea condiției enunțate mai înainte. Evitîndu-se restrîngerea forțată a analizei la zone delimitate artificial și mai ales după criterii moderne și acordîndu-se importanța cuvenită atât legăturilor dintre astfel de comunități est-carpatici între ele, cât și acestei realități istorice pe care a reprezentat-o dezvoltarea unitară a

25 M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 71-87.

26 Pentru chipul în care se evidențiază consecințele facilității cu care se produc sau dificultățile ce se întîmpină în legăturile dintre comunitățile unor anumite zone de la est de Carpați, considerăm că trebuie să ne rețină atenția lucrarea lui Pompiliu Poghirc, *Satul din colinele Tutovei, Studiu geografic*, București, 1972.

poporului nostru în lungul veacurilor, nu există nici o îndoială că arheologia va putea suplini în bune condiții lipsa izvoarelor scrise care să ateste existența corespondențelor est-carpatic ale cnezatelor lui Ioan și Farcaș și ale voievodatelor lui Litovoi și Seneslau.

\* \* \*

Intr-un studiu apărut de curînd<sup>27</sup>, am încercat să pun în lumină importanța pe care o are problema raporturilor economice dintre sat și oraș în evul mediu pentru cunoașterea resorturilor interne ale dezvoltării economice și sociale a statelor feudale românești extracarpatic. Atunci, ca și cu alt prilej<sup>28</sup>, am stăruit, însă, cum era și firesc, mai mult asupra căilor, aspectelor cronologice și modului în care se produce permanentul schimb de produse între aceste două categorii economico-sociale ale evului mediu, care sunt satul și orașul. De data aceasta, în încheierea rîndurilor de față, ne apare de o oportunitate sporită evidențierea unei alte consecințe a mai stăruitoarei cercetări a satului medieval din Moldova, în general, de pe apa care a dat numele tării și de pe Șomuzuri, în special. Mai precis, de data aceasta ne interesează măsura în care distribuția așezărilor rurale din zonele amintite poate oferi date concrete, sau măcar furniza unele indicii capabile să contribuie la înțelegerea mecanismului formării orașelor medievale din cuprinsul lor, acestea din urmă apărînd, deci, ca o consecință a nevoilor resimțite de lumea rurală, la începuturile feudalismului dezvoltat, de formare a unor centre de producție specializată și de schimb. Ori, din acest punct de vedere, studiul repartitionei satelor din zonele arătate sugerează realități demne de o atenție sensibil mai mare, decît aceea, care li s-a acordat pînă acum.

Constatarea de la care trebuie să se pornească este aceea, bine cunoscută, că valea Moldovei este dominată de două orașe: Baia și Roman, al căror rol economic în viața statului feudal de la răsărit de Carpați a fost și continuă să fie comentat în chip foarte divers.

În ceea ce privește orașul Baia, săntem obligați să constatăm că densitatea locuirii rurale din zona în care acesta este situat este departe de a fi notabilă. Această situație se cere subliniată, cu atât mai mult cu cît specialiștii săntem de acord asupra unui capitol important din istoria de început a orașelor medievale și mai ales asupra problemei genezei acestora: orașele medievale se constituie și se dezvoltă mai ales în regiunile cu o populație agricolă densă, pe care o deservesc prin produse ale meșteșugului specializat, dar de care și depind, în același timp, din punctul de vedere al asigurării bazei de materii prime, precumpărător agricole. Dar, tocmai în acest cadru, formarea orașului Baia ne apare mai curînd ca o consecință a unor împrejurări de ordin local, cum ar fi

27 M. D. Matei, SCIVA, 29, 1978, 3 p.

28 M. D. Matei, *Citeva puncte de vedere în legătură cu problema raporturilor economice dintre sat și oraș, în evul mediu*. Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii științifice a Muzeului de istorie din Tîrgoviște, mai, 1978.

exploatarea unor resurse ale subsolului, care nu au fost, însă, suficiente pentru a asigura numai ele o dezvoltare rapidă a așezării, fiind nevoie de intervenția unor factori externi<sup>29</sup>, pentru ca așezarea să se dezvolte pînă la nivelul pe care-l cunoaștem pentru secolul al XIV-lea.

O situație deosebită o are Romanul<sup>30</sup>, și asupra ei merită să ne oprim mai indelung. Pornind de la realitatea că Romanul este situat într-o zonă de mare densitate demografică, ocupînd, prin poziția sa, un loc important nu numai la confluența a două cursuri de apă — ceea ce presupune *eo ipso* două căi de negoț cu rol major în viața economică a Tării Moldovei — dar și din punct de vedere strategic — fapt subliniat de chiar construirea unei fortificații mușatine în acel loc<sup>31</sup> — este sigur că așezarea a beneficiat, de la început, de un *hinterland* apropiat, capabil să răspundă multora din nevoile economice ale cetății, ca și ale orașului dezvoltat aici, într-un ritm deosebit de rapid. În funcție de aceste date, apare justificat să se considere că istoria Romanului oferă unul din exemplele cele mai ilustrative pentru modul în care funcționea raportul între intensitatea locuirii rurale dintr-o zonă dată și existența, în consecință, a bazei economice necesare dezvoltării orașului medieval, în general. Avînd, de o parte și de alta a Siretului, ca și între Moldova și Valea Neagră, la sud, o zonă cu un coeficient demografic foarte ridicat, orașul Roman, prin rapiditatea cu care va ajunge printre cele mai importante orașe ale Moldovei de la începutul secolului al XV-lea, poate fi considerat ca o expresie a condiționărilor reciproce menționate mai sus. În sprijinul acestei opinii vine, cu titlul de argument major, constatarea că, chiar după ce, la începutul sec. al XV-lea, fortificația mușatină și-a încheiat existența, orașul nu pare a fi resimțit această dispariție, ceea ce poate continua să constituie, ca mai înainte, impulsul vieții economice, a orașului, ci rolul nou, cu adevărat specific unei așezări orășenești medievale, de producător de mărfuri — dintre care o parte luau drumul așezărilor sătești din zona înconjurătoare — și de centrul de schimb.



Este de la sine înțeles că cele două probleme la care ne-am oprit în paginile de față pentru a evidenția necesitatea intensificării cercetării locuirii rurale la est de Carpați în etapa premergătoare formării statului feudal de sine stătător Moldova sînt departe de a epuiza evantaiul tematic în care își află utilizarea rezultatele acestei cercetări. Tot atât de adevărat este, însă, și faptul că sugestiile avansate de noi în paginile precedente nu echivalează cu invitația de a se restringe cercetarea la stabili-

29 Pentru evoluția așezării românești de la Baia în perioada imediat următoare stabilirii aici a unor coloniști străini, cf. Em. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și Tării Românești*, DIR, Introducere, II, București, 1956, p. 472.

30 Cf. M. D. Matei și L. Chiteșcu, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 291-320.

31 Pentru încadrarea cronologică a fortificației, cf. M. D. Matei, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 505-515.

rea importanței potențiale a factorului demografic în explicarea unor anumite fenomene de ordin economic, social și politic ce se petrec în sînul societății românești est-carpatiche pînă la mijlocul secolului al XIV-lea sau puțin după aceea, neglijarea acțiunii altor factori conducînd, în chip firesc, la încheieri cu un nivel scăzut de verosimilitate. În acest sens, este necesar să evidențiem rolul pe care l-ar presupune minimalizarea sau, eventual, neluarea în considerare a factorului extern, luat în ansamblu, asupra evoluției acestei societăți, și aceasta măcar pentru simplul motiv că întreaga evoluție a teritoriului de la răsărit de Carpați în secolele XIII—XIV a avut loc, după o fericită formulă „între Hoarda de Aur și regatul maghiar“. În același timp, o serie de factori economici, între care istoriografia românească antebelică situa pe primul loc comerțul de tranzit, nu pot fi neglijati în explicarea „deschiderii“ societății românești est-carpatiche spre cultura europeană, fenomen (sau, poate, mai curind, proces) pe care descoperirile arheologice îl pun tot mai mult în evidență în vremea din urmă. În sfîrșit, dar nu și în cele din urmă, chiar dacă este indicat, continuăm să credem că cercetarea să se facă după criterii teritorial-geografice cît mai precis delimitate, încheierile la care se ajunge trebuie raportate fără încetare la întregul teritoriu de la răsărit de Carpați, acesta fiind, după părerea noastră, singurul criteriu de verificare a justeței unor astfel de încheieri. Pentru că, trebuie să recunoaștem deschis, cercetările noastre au întîrziat prea mult să dea replica științifică așteptată unor „opinii“ ca acelea care ii vor pe români neapărat veniți în Moldova, și cît mai tîrziu, care văd în orașele noastre medievale creații exclusive ale unor elemente etnice neromânești<sup>32</sup>, sau în statul feudal de sine stătător Moldova — un „import“, lipsit, ca atare, de orice legătură cu evoluția precedentă a societății românești de la răsărit de Carpați.

#### OBSERVATIONS CONCERNANT LA RECHERCHE DU VILLAGE MÉDIÉVAL DANS LES BASSINS DES RIVIÈRES MOLDOVA ET ȘOMUZUL MARE

##### *R e s u m é*

L'auteur met en évidence l'importance des recherches archéologiques sur le village médiéval, suggérant quelques points de vue au caractère méthodologique. On citent, par exemple, les recherches dans la vallée de Moldova et dans le bassin supérieur de Șomuzul Mare, qui mettent en évidence le rôle du village médiéval dans le complexe procès de formation de l'état féodal indépendant la Moldavie et la vie économique de celui-ci. L'ouvrage se réfère aussi aux problèmes concernant les relations entre le village et la ville, pendant le Moyen-Âge.

32 Printre exemplele ce pot fi cotate în acest sens, amintim lucrarea lui V. V. Pașuto, *Ocerki po istorii Galîco-Volinskoi*, Moscova, 1950, p. 168.

## TEZAURE MONETARE RĂZLETÉ (INEDITE)

GRIGORE FOIT

Cercetarea științifică a luat, la fel ca pe întreg teritoriul țării noastre, și în nordul Moldovei, un avînt fără precedent. În acest ansamblu de activități se înscriu și numeroasele descoperiri monetare din ultimii ani, între care un loc de frunte îl ocupă tezaurele de monede și obiecte din metale prețioase<sup>1</sup>.

În rîndurile ce urmează, ne vom referi la patru tezaure monetare care, pînă în prezent, au fost doar semnalate<sup>2</sup>:

1. *Tezaurul de la internatul Liceului „Ștefan cel Mare“ din Suceava.* Descoperirea a fost făcută în campania de săpături arheologice din anul 1959, în municipiul Suceava, de către colectivul șantierului arheologic al Academiei R.S.R., în curtea internatului Liceului „Ștefan cel Mare“. Intr-unul din șanturile de cercetare a fost interceptat, în stratul de cultură medieval, un tezaur monetar alcătuit din 55 piese de argint și aliaj de argint<sup>3</sup>. Dintre acestea, 18 aparțineau unor emisiuni ale regilor Ungariei, un gros principelui Transilvaniei Gabriel Bathory (1608—1613), 35 regilor Poloniei și un florin imperiului romano-german. Cea mai veche piesă cercetată este o jumătate de gros (nedatată) de la Cazimir IV (1444—1492), regele Poloniei și cea mai nouă este florinul menționat, emis de Matthias I în anul 1628 pentru orașul Campen din

1 Vezi și Grigore Foit, *Succese ale cercetării numismatice pe teritoriul județului Suceava în anii puterii populare*, în *Studii și materiale, Istorie*, vol. III, Suceava, 1973, p. 17-26; Eugenia Neamțu și Grigore Foit, *Tezaurul de obiecte și monede feudale descoperit la Păun, com. Mihăileni, jud. Botoșani*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 359-367; Grigore Foit, *Noi tezaure monetare medievale descoperite în regiunea Suceava*, Suceava, 1967.

2 Grigore Foit, *Noi tezaure monetare medievale descoperite în regiunea Suceava*, harta-anexă; Grigore Foit, *Succese ale cercetării numismatice pe teritoriul județului Suceava*, p. 23-24; Grigore Foit, *Un tezaur monetar din secolele XV—XVII, descoperit la Suceava*, în *Studii și cercetări numismatice*, vol. III, Ed. Academiei R.S.R., București, 1960, p. 513.

3 Piezelile mi-au fost puse la dispoziție de colectivul de cercetători ai șantierului arheologic, temporar, în timpul campaniei de săpături, pentru a li se face lucrările necesare de conservare și în scopul de a fi determinate, după care au fost restituite, întrucât, cercetările fiind subvenționate de Institutul de arheologie al Academiei R.S.R., piezelile din tezaur aparțineau Institutului.

Țările de Jos. Tezaurul nefiind pînă în prezent publicat, am socotit de datoria mea să-i consemnez aici existența în baza însemnărilor pe care mi le făcusem la data cercetării lui. Concluziile ce se pot trage din studierea pieselor din tezaur confirmă opiniile exprimate în studiu referitor la tezaurul monetar descoperit la Căramidărie-Suceava și publicat în *Studii și cercetări de numismatică*<sup>4</sup>. Ca o caracteristică proprie a acestei descoperiri, se poate vorbi, în baza materialului avut la dispoziție, că tezaurizarea s-a făcut în timpul luptelor pentru domnie de înaintea urcării pe scaunul voievodal a lui Vasile Lupu (1634—1653), într-o vreme de mare nesiguranță pentru averea, dacă nu și pentru existența deținătorului său. Valoarea metalului prețios reprezentată prin monedele tezaurului fiind modestă, înclinăm să credem că tezaurizatorul nu era prea înstărit<sup>5</sup>.

2. *Tezaurul din orașul Siret, județul Suceava.* A fost găsit cu prilejul demolării unei clădiri din orașul Siret și a fost predat Muzeului din Suceava în 1964 prin organele de miliție locale<sup>6</sup>. El constă din 88 monede de argint și aliaj de argint, dintre care 84 exemplare din emisiuni monetare ale imperiului habsburgic și 4 exemplare din emisiuni ale imperiului țarist<sup>7</sup>, în greutate totală de 1 257,2 grame. Cea mai veche piesă este un taler de la Maria Theresia (1740—1780), nedatat, în greutate de 27,7 grame, iar cea mai recentă este o piesă de 2 coroane, emisă de împăratul Austriei, Francisc Iosif I (1848—1916) pentru Ungaria, în 1913. Dintre monede, 83 aparțin lui Francisc Iosif I, dintre care 16 pentru Ungaria. Toate piesele rusești aparțin lui Nicolae II (1894—1917); dintre acestea trei exemplare sunt de cîte o rublă și unul de 50 copeici<sup>8</sup>. De remarcat la monedele austriice o depreciere progresivă a acestora, conținutul în argint al lor scăzind tot mai mult, mai ales înainte de izbucnirea primul război mondial, ceea ce poate fi apreciat ca o dovedă a unei puternice recesiuni economice a imperiului cezaro-crăiesc.

3. *Tezaurul de la Ștefănești, județul Botoșani.* A fost descoperit în iulie 1958, la circa 200 metri de malul Bașeului, în curtea lui Constantin Piatcovschi, meșter olar, cu prilejul unor săpături ocasionale<sup>9</sup>. Cea mai mare parte dintre piese fiind distruse, se apreciază, în urma cercetărilor întreprinse<sup>10</sup>, că tezaurul constă din circa 300 monede turcești de aur

4 Vezi Grigore Foit, *Un tezaur monetar...*, p. 513.

5 Pieselete aparținătoare tezaurului sunt prezentate în Tabelul nr. 1 din anexă.

6 Nu se cunosc alte informații cu privire la condițiile de descoperire.

7 Descoperirea a fost semnalată și în articuloul *Succese ale cercetării numismatice pe teritoriul județului Suceava în anii puterii populare*, p. 22.

8 Vezi și Tabelul nr. 2, în anexă. Pieselete se află în colecția Muzeului județean Suceava sub poziția de inventar nr. 225-260.

9 Tezaurul a fost semnalat și în articuloul *Descoperirea monetară de la Ștefănești-Botoșani*, de Grigore Foit, apărut în „Zori noi” nr. 5856 din 12 octombrie 1966 și în harta anexă la *Noi tezaure monetare...*

10 Cu privire la condițiile de descoperire și împrejurările în care acestea au intrat în patrimoniul statului, menționăm următoarele: Nepotul lui Piatcovschi Constantin, Piatcovschi Vasile al lui Nicolae, pe atunci ucenic cojocar, săpa o groapă de 8 x 4 m în scopul amenajării unei ghetării pentru cofetăria din sat. Pînă la adîncimea de cca. 2 m, pămîntul scos era de culoare negricioasă, remar-

din secolele XVIII—XIX, din care nu au mai putut fi recuperate decât 100 exemplare<sup>11</sup>, în greutate de 88,38 grame. Piezele au fost predate de organele de miliție Muzeului din Suceava prin intermediul Băncii Naționale a R.S.R., Sectorul de valorificare a unor bunuri ale Statului la 28 iulie 1966, în baza procesului-verbal nr. 73/1966<sup>12</sup>. Din piezele recuperate ale tezaurului face parte un zermahbub de la Mustafa III (1757—1774), datat pentru anul 1757, ca cea mai veche piesă, o rubea și doi funduci de la Mustafa IV, datați pentru anii 1807—1808, ca cele mai recente și alte 96 piese (rubele, țechini și  $\frac{1}{2}$  zermahbub), de la Abd-ul-Hamid (1774—1789) — 15 exemplare — și Selim III (1789—1807) — 81 exemplare. Monedele au 875‰ aur fin, în afară de rubelele de la Selim III și Mustafa IV (1807—1808), care au 18 carate aur fin<sup>13</sup>. Toate monedele sunt găurite, cu excepția țechinului emis de Selim III și de funducii lui Mustafa IV.

În ceea ce privește imprejurările în care acest tezaur a fost îngropat, nu este exclus ca acțiunea să fi fost determinată de vremurile de neșiguranță, din această regiune, în perioada războaielor napoleoniene, între care și campania din Rusia sau cele rusu-turce din primele decenii ale secolului al XIX-lea, vremuri pline de frământări și de neliniște.

Este greu de precizat cine a ascuns piezele și ce anume l-a determinat să o facă. Acesta putea fi un proprietar de pămînt din partea

cindu-se la cca. 1 m adâncime fragmente ceramice, mai ales smâlțuite și cîteva capuri de lulea, iar, pe măsură ce săpătura s-a adâncit, nu au mai apărut nici un fel de materiale arheologice. Nedîndu-li-se nici un fel de importanță, materialele descoperite au fost aruncate și s-au pierdut. După informațiile primite, acestea erau de proveniență medievală. De îndată ce s-a ajuns la pămîntul galben, s-a putut contura pe suprafața săpată, o groapă de cîteva zeci de centimetri în diametru, cu marginile neregulate cuprinzînd pămînt purtat, de o culoare negricioasă. Adâncind săpătura, sub impulsul curiozității și din dorința de a descoperi o eventuală „comoră”, ajungind la adâncimea de peste 3 m de la suprafață solului, a fost interceptată o pușculiță din ceramică roșie, lucrată la roată, în interiorul căreia se auzeau zornăind piese metalice. Predînd tot atunci pușculița unchiului său, Piatcovschi Constantin, acesta a spart-o de față cu el și a constatat că în interior se afla un număr mare de monede din aur. Unele exemplare prezintau ușoare pete albăstrui. În interiorul pușculiței nu se infiltrase pămîntul. 75 exemplare i-au fost date lui Piatcovschi Vasile ca parte a sa, restul păstrîndu-și Piatcovschi Constantin. Dintre piezele primite, Piatcovschi Vasile a dat două exemplare unui alt unchi al său, care și-a făcut verighete din ele, iar restul le-a incredințat mamei sale, dîndu-le mai tîrziu unui țigan acordeonist din sat, Fieraru Ion, zis Gulan, care le prelucra și le transforma în diferite obiecte, după cum î se solicita de unul sau de altul. Prin același „meșter”, își valorifică monedele și Piatcovschi Constantin. Abia tîrziu, după mai mulți ani, s-a aflat de această descoperire. Anchetîndu-se situația, s-au recuperat o parte din piezele acestui tezaur monetar.

11 Vezi Tabelul nr. 3, în anexă, care cuprinde piezele din tezaur.

12 Ulterior acest tezaur a fost transferat Muzeului Național de Istorie al R.S.R. și poate fi văzut în expoziția permanentă a acestui muzeu.

13 Aprecieri cu privire la descoperirile de tezaure monetare turcești din secolul al XVIII-lea și de mai tîrziu precum și asupra imprejurărilor în care acestea au putut fi depozitate vezi și în articolul *Succese ale cercetării numismatice...* p. 24.

locului, un arendaș, un negustor, meșteșugar sau poate și un cămătar, dar nu este mai puțin posibil ca tezaurul să fi fost sustras de cineva de la deținătorul său și îngropat cu deosebită grija. Cu atât mai greu ar fi de stabilit cărei împrejurări se datorează faptul că piesele nu au mai fost scoase din ascunzătoarea lor.

4. *Tezaurul de la Miorcani, județul Botoșani.* Consta din 29 ducați de aur (guldeni) din Tările de Jos<sup>14</sup>. A fost scos la iveală cu prilejul arăturilor de primăvară din anul 1966 și a intrat în patrimoniul Muzeului din Suceava la 19 octombrie același an, fiind predat de Miliția Suceava, prin intermediul Băncii Naționale a R.S.R., Direcția metale prețioase, în baza actului de vînzare nr. 86/1966<sup>15</sup>. Cea mai veche piesă este un ducat al Tărilor de Jos pentru Belgia, emis în 1753, iar cea mai recentă, un ducat din 1771. Greutatea totală a pieselor recuperate este de 100,65 grame, din care 98,938 grame aur fin (983‰ aur fin). Neexistând informații mai multe cu privire la descoperire, nu se pot face afirmații cu deplină siguranță referitor la modul în care piesele au ajuns să fie ascunse în pămînt sau au fost pur și simplu pierdute de deținătorul lor, nici dacă nu au fost în număr mai mare, o parte dintre ele putind fi sustrase sau negăsite, nici dacă acestea se aflau într-o pungă sau în alt recipient.

Apreciem totuși, cu foarte mare probabilitate, că tezaurul putea să fi fost depozitat tot datorită unor împrejurări tulburi și de nesiguranță din perioada războiului ruso-turc din 1768—1774, care a dus la cedarea din partea Turciei a Bucovinei către Austria sau chiar în preajma războiului ruso-austro-turc din 1787—1792.

Tezaurele monetare de la Ștefănești și Miorcani, evident, prezintă o mai mare valoare din punct de vedere economic. În referire la epoca în care apreciem că s-a făcut depozitarea acestor ultime două tezaure, este de reținut faptul că, sub aspect economic și social-politic, cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea se caracterizează prin elemente de destrămare a feudalismului și de trecere la relații de producție capitaliste. Începuseră a se închega capitaluri mari din exploatarea moșilor, din venitul realizat din exportul de vite, de pe urma produselor de monopol. Averi mari se realizau și prin diverse împrumuturi cu dobîndă, prin arendarea ocnelor sau a vămilor. Se constată o intensificare a producției manufacturiere. Valoarea relativ ridicată a pieselor ce formau tezaurele constituie o dovadă de existență a unui proces de acumulare primitivă.

<sup>14</sup> Cel puțin atâtia au fost recuperăți. Descoperirea a fost semnalată în *Noi tezaure monetare medievale...*, harta anexă. Prezentarea pieselor în tabelul nr. 4 din anexă.

<sup>15</sup> Și acest tezaur se află în prezent în expoziția Muzeului Național de Istorie al R.S.R., fiind transferat în baza Decretului de înființare a acestui muzeu.

TABEL NR. 1

de monedele din tezaurul monetar descoperit în curtea internatului Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava în campania de săpături a Șantierului arheologic Suceava din anul 1959.

Nr. crt.	Tara emitentă	Suveran	Denumirea piesei	Metal prețios	Data emiterii	Nr. exemplare	Obs.
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Ungaria	Ferdinand I	denar	argint	1535	1	
2.	"	"	"	"	1541	1	
3.	"	"	"	"	1547	1	
4.	"	"	"	"	1549	2	
5.	"	"	"	"	1554	1	
6.	"	"	"	"	1555	1	
7.	"	"	"	"	1560	1	
8.	"	"	"	"	1562	1	
9.	"	Maximilian II	"	"	1571	1	
10.	"	"	"	"	1576	1	
11.	"	"	"	"	1577	1	
12.	"	"	"	"	1578	1	
13.	"	Rudolf II	"	"	1580	1	
14.	"	"	"	"	1581	1	
15.	"	"	"	"	1582	1	
16.	"	"	"	"	1586	1	
17.	"	"	"	"	1591	1	
Total denari Ungaria						18	
18.	Transilvania	Gabriel Bathory	gros	argint	1611	1	
19.	Polonia	Cazimir IV	1/2 gros	argint	fără	1	
20.	"	Ioan Albert	"	"	fără	1	
21.	"	Alexandru	"	"	fără	5	
22.	"	Sigismund I cel Bătrân	"	"	1508	2	
23.	"	"	"	"	1509	5	(3 ex. foarte tocit)
24.	Polonia	"	"	"	1511	1	
25.	"	"	"	"	1525	5	(un ex. foarte tocit)
26.	Polonia	Sigismund I cel Bătrân	1/2 gros	argint	15...	1	
27.	"	Sigismund I(?)	"	"	data ștearsă	9	foarte tocite
28.	"	Sigismund III Wasa	gros	"		1623	1
29.	"	"	"	"	1624	1	
30.	Polonia pt. Gdynia (Danzig)	"	"	"	1626	3	

1	2	3	4	5	6	7	8
31.	Polonia pt. Gdynia (Danzig)	Sigismund III Wasa	$\frac{1}{2}$ gros	argint	1627	1	
32.	"	"	"	"	data ștearsă	1	
33.	I.R.G. pentru Campen	Máthias I	florin	argint	1628	1	
			Total emisiuni poloneze		35		
			Recapitulare :				
			Emisiuni Ungaria		18		
			Emisiuni Transilvania		1		
			Emisiuni Polonia		35		
			Emisiuni I.R.G.		1		
			Total general :		55		

TABEL NR. 2  
de monedele din tezaurul monetar descoperit în orașul Siret, în anul 1964.

Nr. crt.	Tara emitență	Suveran	Denumirea piesei	Metalul prețios	Anul emi- siunii	Nr. ex.	Greutate grame
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Austria	Maria Theresia	thaler	argint	fără	1	27,7
2.	"	Francisc Iosif I	5 coroane	"	1900	7	165,8
3.	"	"	"	"	1909	4	95,3
4.	"	"	2 coroane	"	1912	15	150,00
5.	"	"	"	"	1913	4	39,8
6.	"	"	1 florin	"	1858	6	73,00
7.	"	"	"	"	1859	2	23,8
8.	"	"	"	"	1864	1	11,8
9.	"	"	"	"	1868	1	11,8
10.	"	"	"	"	1871	1	11,7
11.	"	"	"	"	1873	1	12,1
12.	"	"	"	"	1877	3	36,6
13.	"	"	"	"	1879	8	97,7
14.	"	"	"	"	1880	1	12,3
15.	"	"	"	"	1882	2	24,4
16.	"	"	"	"	1883	1	12,2
17.	"	"	"	"	1886	5	60,7

1	2	3	4	5	6	7	8
18.	Austria pt. Ungaria	Francisc Iosif I	1 florin	argint	1887	2	24,4
19.	"	"	"	"	1890	1	12,00
20.	"	"	"	"	1892	1	12,2
21.	"	"	jubileu	"	1908	1	24,00
22.	Austria pt. Ungaria	"	5 coroane	"	1900	4	95,00
23.	"	"	"	"	1907	1	23,8
24.	"	"	2 coroane	"	1912	1	10,00
25.	"	"	"	"	1913	1	9,8
26.	"	"	1 florin	"	1879	2	24,6
27.	"	"	"	"	1880	2	24,6
28.	"	"	"	"	1881	1	12,2
29.	"	"	"	"	1883	1	12,00
30.	"	"	"	"	1885	1	12,2
31.	"	"	"	"	1888	1	12,3
32.	"	"	"	"	1890	1	12,2
Total emisiuni Austria :					84	greutate	1188 gr.
33.	Rusia	Nicolae II	1 rublă	argint	1896	1	19,7
34.	"	"	"	"	1898	1	19,8
35.	"	"	"	"	1899	1	19,7
36.	"	"	50 copeici	"	1912	1	10,09
Total emisiuni Rusia :					4	greutate	69,2 gr.
Recapitulare :							
Emisiuni Austria					84	ex.	1188 gr.
Emisiuni Rusia					4 ex.		69,2 gr.
Total general :					88 ex.		1257,2 gr.

TABEL NR. 3

de monedele recuperate din tezaurul de la Ștefănești, județul Botoșani.

Nr. crt.	Tara emitenta	Suveran	Denumirea piesei	Data emisiunii	Nr. ex.	Greutate grame	0/00 aur fin	Obs.
1.	Turcia	Mustafa III	zermahbub	1757	1	2,55	875	perforata
2.	"	Abd-ul-Hamid	rubea	1773—1789	15	12,60	750	perforata
3.	"	Selim III	techin	1789—1807	1	3,45	875	
4.	"	"	$\frac{1}{2}$ zermahbub	1789—1807	1	1,12	875	perforata
5.	"	"	rubea	1789—1807	79	61,55	750	perforata
6.	"	Mustafa IV	rubea	1807—1808	1	0,76	750	perforata
7.	"	"	funduc	1807—1808	2	6,35	875	

TABEL NR. 4  
de monedele recuperate din tezaurul de la Miorcani, județul Botoșani.

Nr. crt.	Tara emitentă	Suveran	Denumirca piesei	Data emisiunii	Nr. ex.	Greutate grame	0/00 aur fin
1.	Tările de Jos pt. Belgia	fără	ducat	1753	1	3,47	983
2.	"	"	"	1754	1	3,47	983
3.	"	"	"	1756	1	3,47	983
4.	"	"	"	1757	2	6,94	983
5.	"	"	"	1760	2	6,94	983
6.	"	"	"	1762	1	3,47	983
7.	"	"	"	1764	1	3,47	983
8.	"	"	"	1766	1	3,47	983
9.	"	"	"	1767	1	3,47	983
10.	"	"	"	1768	4	13,88	983
11.	"	"	"	1769	2	6,94	983
12.	"	"	"	1770	4	13,88	983
13.	"	"	"	1771	8	27,78	983

Total piese : 29 ex. în greutate de 100,65 grame.

#### TRÉSORS MONÉTAIRES ÉPARS (INÉDITS)

##### R é s u m é

L'auteur présente quatre trésors monétaires (à chercher les tableaux 1-4, en annexe). Deux d'entre eux, celui de Suceava (des XV-e — XVII-e siècles) et de Siret (des XVIII-e—XX-e siècles) sont en argent et en alliage d'argent et les autres deux, celui de Ștefănești (des XVIII-e—XIX-e siècles) et de Miorcani (du XVIII-e siècle) sont en or.

Les fouilles archéologiques de 1959 dans la cour de l'internat du Lycée „Etienne le Grand“ de Suceava ont mis au jour 18 deniers hongrois, 1 gros de Transylvanie, 35 gros et quartnics de Pologne et 1 florin allemand pour Campen. Le trésor constitue un important témoignage relativement à la circulation monétaire en Moldavie et aux relations économiques de l'état Moldave avec ses voisins.

Le trésor de Siret (département de Suceava), découvert à l'occasion de la démolition d'un immeuble et constitué de 84 monnaies autrichiennes et 4 russes, montre en quelle mesure la précaire situation économique d'Autriche-Hongrie est reflétée dans la qualité des émissions monétaires.

Du trésor de Ștefănești (département de Botoșani), constitué d'environ 300 monnaies turques, découvert en 1958 dans la cour de Constantin Piatcovesci à

l'occasion de l'excavation d'un fossé, ont été récupérés 100 pièces en 1966 (les autres ont été détruites par les découvreurs).

À Miорcani (département de Botoșani), les travaux agricoles du printemps de l'année 1966 ont déterré 29 ducats d'or émis par les Pays Bas pour la Belgique. Les trésors de Ștefănești et de Miорcani (trouvés à présent au Musée National d'Histoire de la R.S.R. de Bucarest), sont une illustration à caractère numismatique sur la période de dissolution de la féodalité et du passage au capitalisme.

À aucun des trésors on n'a pu établir qui pourrait être le détenteur. La cause qui a déterminé la mise en dépôt a été, dans tous les cas, la mise en sûreté d'un bien précieux, dans des circonstances qui mettaient en péril la fortune de son propriétaire.

## CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA FISCALITĂȚII ÎN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA : VACĂRITUL, CUNITA, ALĂMUL ȘI CORNĂRITUL

MIHAI LAZĂR

In timpul orînduirii feudale, fiscalitatea a constituit mijlocul cel mai sigur și eficient de dobîndire de către domni a fondurilor bănești și materiale necesare acoperirii „bugetului“ de cheltuieli personale și publice. Cercetarea sistemului de impunere și percepere a dărilor prezintă o deosebită importanță, întrucât oferă posibilitatea cunoașterii mai profunde a unor aspecte particulare ale vieții economice, sociale și politice. Analiza atentă a tuturor categoriilor de izvoare istorice ne conduce la constatarea că exploatarea fiscală practicată de domnii moldoveni și munteni de-a lungul întregii epoci medievale a fost una dintre cele mai aspre și mai insuportabile din Europa<sup>1</sup>. În multe cazuri, natura și caracterul sistemului de exploatare fiscală și-au pus amprenta asupra evoluției situației economice și demografice a țărilor române, determinînd chiar stabilitatea sau instabilitatea domnilor în tron.

După instaurarea dominației otomane în Moldova și Țara Românească, obligațiile mereu crescîndîne în produse, bani și prestații impuse de Poartă, nevoie de număr pentru obținerea și apoi menținerea tronului, abuzurile și coruptiona, manifestate în întregul aparat administrativ-politic, au fost factori care au contribuit la înăsprirea excesivă a fiscalității. În noile condiții, domnii care s-au dovedit pricopuți în problemele financiare și-au asigurat, de regulă, o guvernare mai îndelungată și oarecum liniștită. În schimb, cei ce au promovat o politică fiscală aspiră, neînînd seama de posibilitățile de plată ale contribuabililor, și-au subminat de la început puterea atît pe plan intern, cît și față de statul suzeran.

In ansamblul obligațiilor fiscale, dările pe animale au deținut o pondere însemnată. Studierea în toată complexitatea a surselor de informare istorică, pune în evidență faptul că animalele constituiau materia impozabilă principală. Avînd în vedere acest lucru, domnii au urmărit, în mod obișnuit, să dirijeze veniturile realizate din dările pe animale spre cămara domnească, adică să fie utilizate în scopurile lor

<sup>1</sup> Mihai Lazăr, Considerații privind abuzurile săvîrșite de stăpinii de moșii din Moldova în secolul al XVIII-lea, în „Studii și articole de istorie“, nr. XXXIII—XXXIV, 1976, p. 190-192.

personale și nu pentru trebuințele publice. În secolul al XVIII-lea au crescut mult dările pe animale, cu deosebire cele pe vitele cornute mari și cai, care constituiau principala avere a gospodăriilor țărănești și domeniale. Fiscalitatea excesivă, la care s-au adăugat practicile abuzive ale dregătorilor, au determinat depopularea masivă a țării prin fuga peste hotare a mulțor contribuabili și, de asemenea, au contribuit la reducerea septelului animal.

În literatura istorică din țara noastră, obligațiile fiscale pe animale, deși au fost abordate cu diverse ocazii<sup>2</sup>, nu au făcut însă obiectul unor cercetări amănunțite decât în puține cazuri<sup>3</sup>.

În paginile de față ne propunem să abordăm patru dări pe vitele mari (văcăritul, cunița, alămul și cornăritul), care au avut un rol important în politica fiscală a domnilor moldoveni în secolul al XVIII-lea.

Dările pe vitele cornute mari și cai au avut în secolul al XVIII-lea o pondere mare în ansamblul veniturilor realizate de domnie pe cale fiscală. Întotdeauna, vitele mari erau luate în seamă la stabilirea cislei locuitorilor satelor. Domnii țineau mai mult la impunerea pe vite, decât la cea pe capete<sup>4</sup>. Astfel, la începutul celei de a doua domnii moldovene, Constantin Mavrocordat mustre pe vornicii și vatamanii satelor pentru faptul că nu au făcut cu dreptate operațiunea de cisluire a satelor „puind capitile mai mult și asupra vitelor mai puțin”.

<sup>2</sup> A. D. Xenopol, *Finanțele în epoca fanarioșilor. Sămile Moldovei din anii 1777—1804*, în „Revista pentru istorie, archeologie și filologie”, anul I, 1883, vol. I, fasc. 1; N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare a Principatelor Române*, vol. I, București, 1902; Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, București, 1906; Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938; Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908; Ilie Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice”, Iași, II—III (1926—1928), p. 97—248; I. C. Filitti, *Despre reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat*, extras din „Analele statistice și economice”, nr. 5—6, 1928; Idem, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române pînă la Regulamentul Organic*, extras din „Analele statistice și economice”, nr. 1—3, 1935; N. Grigoraș, *Mitropolitul Iacov I Putneanul*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, anul XXXIV, 1959, nr. 9—10, p. 791—810; Idem, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice” (seria nouă), Iași, VII, 1976, p. 123—164; C. Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în sec. XVIII—XIX*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, seria nouă, istorie, tom. XIII, 1967, s.a.

<sup>3</sup> Virgil Pintea, *Impozite, taxe și amenzi moldovenești pînă la 1504*, în „Cercetări istorice”, X—XII (1934—1936), nr. 2, p. 216—224 și XIII—XVI (1940), p. 134—161; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a II-a, București, 1937, p. 564—573; vol. III, partea I-a, București, 1944, p. 146—147 și 214—269 și partea a II-a, București, 1946, p. 460 și 633—708; C. A. Stoide, *Despre sulgiu și ialoviță*, în volumul omagial *In amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 493—502; Valeria Costache; P. P. Panaiteșcu; A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII*, București, 1957, p. 357—392; Vlad D. Matei, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în țările române (pînă la sfîrșitul sec. al XVII-lea)* în „Studii”, tom. 10, nr. 3, 1957, p. 135—152; V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporară*, în „Studii”, tom. 21, nr. 3, 1968, p. 450—466. Întrucît studiul lui V. Mihordea despre văcărit este cît se poate de consistent, cu privire la această dare vom face doar sublinierile absolut necesare.

<sup>4</sup> N. Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în loc. cit., p. 140—141.

iar pe cei săraci nu i-au primit la cislă „după hotărîre“<sup>5</sup>. Domnul poruncea ca „vitele, precum s-o cădea, să le faceți cislă“, amenințînd cu pedepșirea celor „ce vor fi mai fruntași“<sup>6</sup>.

**Văcăritul.** Sporirea necontentită a datoriilor contractate cu ocazia ocupării tronului și nevoile tot mai mari de numerar impuse de viața de la curte, i-au silit pe domnii de la sfîrșitul veacului al XVII-lea să caute noi surse de venituri. În acest scop, ei au recurs la introducerea unei dări, cu caracter extraordinar, percepută pe vitele cornute mari, numită văcărit. Dare nepermanentă, văcăritul s-a aplicat, deopotrivă, pe vitele tuturor locuitorilor, devenind obligația fiscală cea mai spoliatoare în timpul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. După cum se știe, vitele mari constituau principala avere pentru majoritatea gospodăriilor țărănești, precum și pentru cele boierești și mănăstirești.

Instituirea văcăritului a avut repercușiuni nefaste asupra dezvoltării principalei ramuri economice a țării — creșterea animalelor — determinând reducerea șeptelului de vite și ruinarea gospodăriilor contribuabililor, mai cu seamă a celor țărănești. O greutate în plus era aceea că plata se făcea în bani. De lipsa de numerar manifestată în cadrul gospodăriilor țărănești au profitat negustorii străini. Cu ocazia tinerii tîrgurilor săptămînale și a iarmaroacelor, aceștia au reușit să achiziționeze, la prețuri convenabile, cea mai mare parte din vitele aduse pentru vînzare.

Cu privire la instituirea, caracterul și evoluția quantumului văcăritului, datele cele mai cuprinzătoare le întîlnim în cronică. Deși nu totdeauna îndeajuns de concludente și obiective, informațiile cronicarilor, coroborate cu izvoarele documentare ale epocii, ne oferă totuși importante elemente de referință pentru cunoașterea acestei dări. Indiferent de poziția pe care au ocupat-o în aparatul administrativ-politic al statului, cronicarii au criticat cu asprime văcăritul, considerîndu-l drept cea mai apăsătoare obligație fiscală. Nicolae Costin, Ion Neculce, Neculai Muste, Enachi Kogălniceanu, Ioan Canta, Alexandru Amiras și cronicarul anonim al domnilor Ghiculești au cuvinte grele la adresa domnilor inițiatori ai acestei inovații fiscale cu caracter excepțional. Cel dintîi domn care a introdus darea văcăritului în Moldova a fost Constantin Duca, în prima sa domnie (1693—1695). Cu toate că informațiile istorice sunt clare în această privință, cățiva cercetători au plasat prima impunere a văcăritului sub Gh. Duca ori Antioh Cantemir<sup>7</sup>. După exemplul domnului Țării

5 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (se va cita: *Studii și documente*), vol. VI. București, 1904, p. 321.

6 *Ibidem*. Ca urmare a nerespectării acestei dispoziții domnești, „vătămanul de Faracani s-a purtat pe uliță“ (*Ibidem*, p. 322).

7 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapisе*, vol. IV, partea a II-a (1692-1694), Iași, 1915, p. 103; I. C. Filitti, *Considerații despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române pînă la Regulamentul Organic*, în loc. cit., p. 18. Probabil că a fost confundată ialovița cu văcăritul, ambele dări fiind percepute în bani; Melchisedec, episcopul, *Cronica Hușilor și a episcopiei cu aceeași numire. După documentele episcopiei și alte monumente ale țărei*, București, 1869, p. 78. Vezi și studiul lui V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporară*, în loc. cit., p. 450-454.

Românești Constantin Brîncoveanu, nevoit să lupte pentru consolidarea tronului cu ajutorul banilor<sup>8</sup>, „peste cîțiva ani, la domnia lui Constantin Ducă vodă — ne spune Ion Neculce — au sărit scînteia și la noi în Moldova, de s-au aprinsu acestu pojar de obiceiu“<sup>9</sup>. Cronicarul caracterizează noua inovație fiscală drept „rană fără leac și se chiamă lepra sau fistula în pîntece“, un „obiceiu spurcatu“<sup>10</sup>. Neculai Muste<sup>11</sup> și Alexandru Amiras<sup>12</sup> amintesc, de asemenea, momentul instituirii văcăritului. Cuanțumul dării era mai mare în Moldova decât în Țara Românească, fiind fixat la un zlot de vita cornută mare și un leu de cal<sup>13</sup>. Antioh Cantemir nu numai că a scos și el văcărit în două ierni, dar i-a și sporit cuantumul la „doi lei de cal și un unghiu de vacă“<sup>14</sup>. Datorită nemulțumirilor create în rîndul tuturor categoriilor de contribuabili, Antioh Cantemir, prin hrisovul din 1 martie 1698<sup>15</sup>, a desființat darea și „făcu mare legătură cu blăstăm de la patriarhi“<sup>16</sup>. Se poate constata de aici caracterul nestatornic al dării și atitudinea ostilă a tuturor celor impuși față de politica fiscală domnească<sup>17</sup>. Venit a doua oară la tronul Moldovei, Constantin Duca a stricat „legătura“ lui Antioh Cantemir, scoțind văcărit „de cal doi lei și de vacă un galben și adăoșag de toată viață cîte un tult“<sup>18</sup>. Împotrivirea contribuabililor a fost atât de puternică,

<sup>8</sup> Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Ed. Minerva, București, 1975, p. 94.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 109. Constatînd ce venituri mari se pot aduna din văcărit, domnii care au urmat la tron au urmărit să-și acopere costisitoarele cheltuieli prin sumele strînse din această dare, „că orice domn vine îi drag acel obiceiu și nu-l mai lasă“ (*Ibidem*).

<sup>10</sup> *Ibidem*.

<sup>11</sup> Constantin Duca, voind să-și scoată cheltuielile „ce făcuse la luatul domniei, el inteu au scosu văcăritul în țară, cu care văcăritu mai multu au tulburat țara“ (N. Muste, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabija pînă la a treia domnie a lui Mihai Racoviță (1662—1729)*, în M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei* (se va cita: M. Kogălniceanu, *Cronicile României*), ed. a II-a, tom. III, București, 1874, p. 26.

<sup>12</sup> *Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simo-nescu, București, 1975, p. 58 (se va cita: *Cronica anonimă a Moldovei*).

<sup>13</sup> Ion Neculce, *op. cit.*, p. 109.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 121. Cind bîrnicii nu puteau plăti dările, mazilii zlotași erau puși să plătească „pustiele“ pentru aceștia (*Ibidem*, p. 158). Istoriograful anonim al domnilor Ghiculești motivează acțiunea de impunere a văcăritului în timpul domniei lui Antioh Cantemir prin distrugerile și jafurile pricinuite de invaziile polone și cererile mari de Zaharele pentru Camenîța (*Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Ed. Acad. R.S.R., București, 1965, p. 3; vezi și *Cronica anonimă a Moldovei*, p. 60. Nicolae Costin arăta că în acei ani s-a luat văcărit „cîte un ug de vită, ori cai, iepe, ori boi, vaci, de vită mare“ (M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. II, p. 42).

<sup>15</sup> Melchisedec, episcopul, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman, dupre documente naționale române și streine, edite și inedite, partea I-a*, București, 1874, p. 313-314; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, București, 1903, p. 97.

<sup>16</sup> *Cronica Ghiculeștilor*, p. 3.

<sup>17</sup> N. Grigoraș, *Mitropolitul Iacob I Putneanul*, în loc. cit., p. 791-810; Idem, *Frâmintări sociale și politice în Moldova și Tara Românească între anii 1750—1760*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol““, Iași, II, 1965, p. 117-141; V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporară*, în loc. cit., p. 458-466.

<sup>18</sup> I. Neculce, *op. cit.*, p. 139.

încit Constantin Duca este și el nevoit printr-un hrisov din 27 septembrie 1702 să desființeze văcăriful, făcind și „legătură cu blestem“<sup>19</sup>. Timp de un sfert de veac, domnii n-au mai îndrăznit să scoată văcărul. Mihai Racoviță, la sfîrșitul celei de a treia domnii, a desfășurat o politică fiscală excesiv de aspră. Ion Neculce<sup>20</sup>, cronicarul anonim al domnilor Ghiculești<sup>21</sup> și Alexandru Amiras<sup>22</sup> amintesc că domnul, ca urmare a marelui incendiu izbucnit în Iași, în cel de al optalea an de domnie, a introdus desetină țărânească plătită de toți, și văcărul de două ori. Ioan Canta, discutînd despre noile măsuri fiscale inițiate de Mihai Racoviță, era însă de altă părere; domnul ar fi fost sfătuit de greci în această acțiune, cu scopul de a lovi în boierimea pămînteană și mănăstiri<sup>23</sup>. Din relatările cronicarului Neculai Muste aflăm că în iarna anului 1726, Mihai Racoviță a scos o dare suplimentară repartizată numai „pe boierii cei mari și pre mazili și pre mănăstiri, pre somele văcărului și au socotit cîte doi orți pe vită pe toți“<sup>24</sup>. Grigore al II-lea Ghica, la începutul domniei, „găsind obiceiu gata de la Mihai Vodă“, a scos și el văcărul cîte zece potronici de cal și șase potronici de vită cornută<sup>25</sup>. Cuantumul dării a fost mărit în timpul primei domnii a lui Constantin Mavrocordat, cînd s-au scos două văcăruri pe an<sup>26</sup>. Se percepea văcărul chiar și pe vitele moarte<sup>27</sup>. Grigore al II-lea Ghica, în cea de a doua domnie în Moldova, aplică și aici sistemul fiscal din Țara Românească, scoțînd un singur văcărul pe an, „cîti un leu di cal și cîti un zlot de vită“<sup>28</sup>. În iarna anului 1737, pe lîngă văcărul s-a încasat și „adăoșag peste văcărul cîte un tultu de vită“<sup>29</sup>. În cea de a doua domnie, Constantin Mavrocordat desființează văcăriful, cunița și adăoșagurile acestora<sup>30</sup>. Reforma fiscală realizată de el nu este însă respectată de urmași, care reintroduc vechile practici fiscale. Astfel, Ioan Mavrocordat scotea cîte două, trei văcăruri

19 Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, Iași, 1914, p. 65. După măzilire, fiind la Constantinopol, Const. Duca a fost pîrît de boieri „de față cu divanul vizirului că au stricat țara și i-au jecuit cu feluri de feluri de obiceie, cît nu mai pute să mai răspundă nimic Duca Vodă“ (I. Neculce, *op. cit.*, p. 150).

20 *Op. cit.*, p. 263.

21 *Cronica Ghiculeștilor, Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, p. 235—236.

22 *Cronica anonimă a Moldovei*, p. 98.

23 M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. III, p. 188. Cu privire la cuantumul văcărului informațiile diferă. N. Muste indică „cîte un zlotu de bou și de vacă și de calu cîte un leu“ (*Ibidem*, p. 70), iar Ioan Canta menționează că era „de 90 de bani de fiecare vită“ (Ioan Canta, *Letopisul Tării Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat* (1741—1769), în M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. III, p. 183—193).

24 M. Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III, p. 71.

25 I. Neculce, *op. cit.*, p. 268. Cronicarul menționează că în vremea acestui domnitor „au scos mai marii Bugeacului și ei văcărul“ (*Ibidem*, p. 270).

26 I. Neculce, *op. cit.*, p. 284 și 286; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 353.

27 „Moarti în vîti încă era, di mure vitele și văcărul pe vitele moarte lua“ (I. Neculce, *op. cit.*, p. 287).

28 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 361.

29 I. Neculce, *op. cit.*, p. 296 și 317.

30 *Ibidem*, p. 337; Ioan Canta, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. III, p. 184; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 321.

pe an<sup>31</sup>. Pentru strîngerea dării „au orînduit aproape pe toți boierii mari de la ținuturi pe care au și strîns-o și au adunat mare sumă de bani, cu toate că s-a făcut și multă sfeteriseală“<sup>32</sup>. Grigore al II-lea Ghica fixează două văcăriri, de iarnă și de vară<sup>33</sup>, în timp ce Constantin Mavrocordat respectă prevederile reformei sale din domnia anterioară<sup>34</sup>. Constantin Racoviță, în prima domnie, a scos văcărît cîte 92 de parale de vită<sup>35</sup>, iar Matei Ghica a încasat văcăriri mari și grele „scoșîndu și iarna și vara“<sup>36</sup>. După ce Constantin Racoviță, în cea de a doua domnie, neputind „să lupte cu alte dări ce erau“, a scos iarăși văcărît iarna și cuniță vara, cîte 2 lei și 30 bani de vită, desființează darea cu mare legămînt<sup>37</sup>. Încercările lui Scarlat Ghica și Ion Callimachi de a reintroduce văcărîtul și cunița au întîmpinat o puternică rezistență. După multe discuții, boierii au găsit de cuviință să scoată „o slujbă pe casă de trei măni, adică 11 lei și 5 i pol lei și 3 lei însă pe ogeaguri și să se numească ajutorință și să iasă în anul odată și să ajute cu toții, să nu fie nime scutit de această slujbă“<sup>38</sup>. Începînd cu domnia lui Ioan Callimachi, ajutorința avea să înlocuiască văcărîtul, fiind o soluție fiscală în favoarea boierilor<sup>39</sup>. Prin caracterul spoliator, văcărîtul a lăsat răni adînci în economia Moldovei. Unii domni avînd în vedere obligațiile ce le aveau față de anumiți boieri, la care se adaugă interesul pentru încurajarea breslelor și repopularea țării, au acordat uneori scutiri pentru un număr limitat de vite. Astfel de scutiri ori reduceri la plata văcărîtului au obținut unele mănăstiri și schituri (Doamnei<sup>40</sup> și Sf. Nicolae<sup>41</sup>, ambele din Botoșani, Putna<sup>42</sup>, Schitu Herecea<sup>43</sup>, șavgăii de la ocne<sup>44</sup>, cîțiva „umblători domnești“<sup>45</sup> și meșteri sticlari<sup>46</sup>. Foarte rar, văcărîtul se percepe și cu ruptă<sup>47</sup>. La 1756, cînd țara era „risipită“, domnul Constantin Racoviță acorda bejenarilor înlesnirea de a plăti numai 1 leu de vită<sup>48</sup>. Laconicitatea izvoare-

31 Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. III, p. 206.

32 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 589.

33 Ioan Canta, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. III, p. 186.

34 *Ibidem*; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 633.

35 Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. III, p. 219.

36 *Ibidem*, p. 227.

37 *Ibidem*, p. 230.

38 *Ibidem*, p. 243.

39 V. Mihordea, *Văcărîtul, dare temporară*, în *loc. cit.*, p. 463; N. Grigoraș, *Frâmintări sociale și politice în Moldova și Tara Românească între anii 1750—1760*, în *loc. cit.*, p. 117-141.

40 Teodor Codrescu, *Uricarul*, vol. VIII, Iași, 1886, p. 239.

41 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 248.

42 *Ibidem*, p. 330; T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV (1720—1745), Cernăuți, 1938, p. 24.

43 T. Balan, *op. cit.*, vol. V (1745—1760), Cernăuți, 1939, p. 54.

44 Teodor Codrescu, *Uricarul*, vol. I, Iași, 1852, p. 153 și 158-173.

45 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 444.

46 *Ibidem*, p. 443.

47 *Ibidem*, p. 232.

48 *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, București, 1966, p. 335 (se va cita: *D.R.A.*, sec. XVIII, vol. II).

lor istorice, lipsa unor izvoade de plată a văcărîtului, ne împiedică să cunoaștem veniturile reale realizate din văcărît<sup>49</sup>.

**Cunița.** Ingeniozitatea domnilor fanarioți în materie fiscală a fost proverbială. Pentru a încasa cît mai mulți bani, ei au aplicat unor dări care se percepeau de mai multe ori în același an, numiri diferite. Așa a fost cazul cuniței sau cum i s-a mai spus „văcărîtul de vară“, care dubla darea văcărîtului propriu-zis. Cuniță se numea, de asemenea, văcărîtul străinilor. N. Lăbușcă stabilea două înțelesuri distincte ale cuniței. Primul, cel mai vechi, era acela de „impediment la căsătorie“<sup>50</sup>. Un băiat sau o fată dacă voiau să se căsătorească în alt sat decât cel în care locuiau, trebuiau să dea cuniță, adică o blană de jder, numită în limba polonă *kunica*<sup>51</sup>. Acest obicei a existat și în Moldova, sub numele de „culpea“<sup>52</sup>. Al doilea înțeles pe care l-a avut cuniță începînd din secolul al XVIII-lea a fost cel de dare pe vite<sup>53</sup>. Cuniță nu s-a percepuit numai pe cai desăi, cel mai des amintită este „cuniță cailor“<sup>54</sup>, ci și pe vitele cornute mari. În cazul proprietarilor de animale poloni cuniță se plătea și pe oi<sup>55</sup>. În Moldova, două dări pe vite intr-un singur an a scos, pentru prima dată, Mihai Racoviță, în anul 1726, dar ambele au purtat numele de văcărît<sup>56</sup>. Abia la jumătatea celui de al 3-lea deceniu al secolului al XVIII-lea denumirea de cuniță s-a utilizat cu sensul de dare pe vite. Din punctul de vedere al conținutului, văcărîtul exprima inițial darea pe vitele cornute mari, iar cuniță, darea pe cai. Ulterior, cele două obligații fiscale aveau să se refere la aceeași materie impozabilă, vitele mari, deopotrivă bovine și cabaline, diferite doar în privința datei la care urmău să se achite și a cuantumului. Văcărîtul a fost în cele mai multe cazuri mai mare decât cuniță. Cînd se scotea o singură dare, domnul, desigur, prefera văcărîtul. Se întîlnesc însă și cazuri cînd s-a încasat numai cuniță. Darea mai grea se percepea iarna și purta numele de „văcărît de iarnă“<sup>57</sup>, iar cea cu un cuantum mai mic, vara, fiind denumită cuniță<sup>58</sup>. Cuniță era adunată de „cuniceri“ sau „coniceri“, pe baza catastofelor întocmite în prealabil. Darea nu se putea încasa probabil toată la

49 Anița Palade plătea în anul 1755 pentru 385 de vite suma de 630 lei și 108 bani, drept văcărît (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, Iași, 1930, p. 68).

50 N. Lăbușcă, *Despre cuniță*, Iași, 1925, p. 30.

51 *Ibidem*; Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpinii în Moldova*, vol. I, București, 1907, p. 62.

52 N. Lăbușcă, *loc. cit.*, p. 47.

53 *Ibidem*, p. 11. Autorul studiului insistă asupra cuniței ca obicei de nuntă, tratînd în treacăt, cuniță, ca dare.

54 La început, cuniță a fost probabil o dare pe cai, apoi s-a generalizat asupra altor vite (N. Lăbușcă, *loc. cit.*, p. 52).

55 Teodor Codrescu, *Uricarul*, vol. I, p. 397-398.

56 Primul văcărît era fixat „la un zlotu de bou și de vacă și de calu un leu“ (N. Muste, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. III, p. 70). Cel de-al doilea văcărît fusese impus numai pe boieri, mazili și mănăstiri, fiind stabilit la „cîte doi orji de vită“ (*Ibidem*, p. 71).

57 D.R.A., sec. XVIII, vol. II, p. 335.

58 *Ibidem*.

timp, documentele pomenind adesea „rămășițe de cuniță”<sup>59</sup>. Slujbașii domnești, în momentul cînd se deplasau prin sate, pentru a verifica numărul de vite, înscriau un număr de animale la văcăritul de iarnă, iar celelalte la cuniță<sup>60</sup>. Mărimea cuniței a variat de la un domn la altul. Constantin Mavrocordat stabilise în anul 1733 cuantumul dării la 8 protonici de vită<sup>61</sup>, iar Constantin Racoviță Cehan, în prima sa domnie, scosese „cunița de vară” cîte un leu și „adăoșagu” cîte 20 de parale<sup>62</sup>. Prin reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat, cunița moldovenilor a fost desființată, în timp ce cunița străinilor s-a păstrat<sup>63</sup>. Potrivit informațiilor din *Cronica Ghiculeștilor*, printr-un hrisov din 23 iulie 1753, Matei Ghica desființa darea cuniței<sup>64</sup>, dar, tot el, potrivit relatării lui Enachi Kogălniceanu, a scos „văcărituri mari și grele și iarna și vara”<sup>65</sup>. Datele sunt foarte sărace pentru a ne da seama de evoluția veniturilor cămării domnești din cuniță. Dintr-o „samă” alcătuită în anul 1741, aflăm că mănăstirile plătiseră 2 134 lei, „boierii veliți” 3 276 lei, „boierii al doile” 899 lei, mazilii 4 899 lei, „giupinetele săraci” 8 844 lei, negustorii 461 lei, preotii 4 013 lei, „birnicii țării” 105 485 lei, văduvele 1 545 lei, și țiganii 1 345 lei<sup>66</sup>. Din catastif se constată că „birnicii țării”, adică țărani, aveau o contribuție decisivă la realizarea veniturilor domnești pe seamă văcăritului. Pe de altă parte, această „samă” ne arată că cele mai multe animale posedau gospodăriile țărănești. Păstorii și negustorii străini care aduceau vite la păscut în Moldova plăteau cunița, Spre deosebire de cunița plătită de moldoveni, cunița străinilor avea o valoare mai mică, lucru dictat de necesitatea de încujarare a păstorilor străini, proprietari de mari turme de animale. Se cunosc trei feluri de cunițe pentru străini: „cunița leșească”, „cunița turcească” și „cunița ardelenilor”.

„Cunița leșească” era plătită de armenii poloni veniți cu vitele la îngrășat în Moldova. Numărul celor impuși era destul de mare, iar veniturile aduse vistroiei domnești, însemnate. De aceea, domnii le-au acordat privilegii speciale. La 16 iunie 1734, Constantin Mavrocordat, întărind vechiul privilegiu al armenilor poloni, îi scutea de „hîrtii și orice angarii, numai ce vor da vama și cornărit de boi de negoț și pe alte vite, vaci, iar pe cai vor da cuniță, pe obiceiu”<sup>67</sup>. Din document rezultă că armenii poloni plăteau în acel timp cuniță doar pe cai. Confirmarea privilegiilor sub domnii următori va extinde impunerea armenilor poloni la cuniță și pe vitele cornute mari, precum și pe oi. Astfel, în privilegiul din 11 aprilie 1739, dat de Grigore al II-lea Ghica, se menționează că „pentru vitele și herghelii de iape ce au în Moldova, să de cuniță pe obiceiu,

59 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 314.

60 *Ibidem*, vol. V, p. 102.

61 I. Neculce, *op. cit.*, p. 284.

62 Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. IIII, p. 220.

63 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 582.

64 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 671.

65 M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. III, p. 27.

66 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 318.

67 *Ibidem*, p. 271-272.

cîte 40 de bani de vită și de iapă<sup>68</sup>. Constantin Mavrocordat, în anul 1742, stabilea pentru armenii din tărgul Horodenca, care au „iepe, vaci, giunci, să aibă a plăti cuniță cîte 40 de bani de vită și cuniță de oae căte 60 de bani... după așezămîntul ce au și alți armeni din Țara Leșească”<sup>69</sup>. Aceștia, în 1742, erau trimiși de domn în ținutul Sorocăi, să ia „cuniță și trăsură de la acei ce au vite, fân, dincioace, după obiceiu”<sup>70</sup>. O parte din proprietarii poloni cu trecere pe lîngă domnie primeau uneori scutiri de cuniță<sup>71</sup>. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cuantumul cuniței a fost mărit. În anul 1769 se plăteau 40 de bani de vită vara și 150 de bani iarna<sup>72</sup>, domnia încasînd din cuniță 9 250 de piaștri<sup>73</sup>. „Cuniță leșească”, de obicei se arenda. În anul 1785 „s-a vîndut slujba cuniței” cu 1 760 lei<sup>74</sup>.

„Cuniță turcească” se plătea îndeosebi de turci și sîrbii proprietari de vite cornute, cai și oi<sup>75</sup>. Primul așezămînt cunoscut de noi prin care se fixa natura și cuantumul cuniței turcești este cel dat de Grigore al II-lea Ghica la 3 februarie 1731<sup>76</sup>. Negustorii ieniceri benderlii, pentru păsunatul vitelor în Moldova trebuiau să plătească cuniță cîte 3 potronici de vită, aşa cum dădeau și turci din Hotin și cîte 2 lei de suta de oi, în timp ce ciobanii lor, „carei vo fi oameni străini, vor da gorștină cîte 2 parale de oae”<sup>77</sup>. La 20 martie 1742, Constantin Mavrocordat poruncea ca toate vitele și oile turcești și ale sîrbilor străini care nu aveau bir în țară să li se ia cuniță după obicei „cîte 2 potronici de vită și 2 parale de oae”<sup>78</sup>. Dacă cumpărau vite cu scopul de a le sacrifice în salhanaică, cînd le scoteau din țară erau obligați să plătească cuniță „pe obiceiu”. Celor care se împotriveau să plătească cuniță, li se lua vite din cirezi pentru achitarea dării<sup>79</sup>. Cuniță turcească se strîngea de drăgători moldoveni, dar mai ales de cuniceri turci<sup>80</sup>. Împuterniciri speciale pentru strîngerea dării primeau beșlii din zonele locuite de turci<sup>81</sup>, iar pentru implinirea rămășiștelor „de cuniță turcească” erau trimiși „copii de casă”<sup>82</sup>.

68 *Ibidem*, p. 438.

69 *Ibidem*, p. 372.

70 *Ibidem*, p. 400.

71 Unul dintre aceștia era Potoki, care era scutit pentru 200 de boi de negoț „de vamă, de cornărit, de coniță” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 240).

72 „Arhiva românească”, I, p. 147; N. Lăbușcă, *loc. cit.*, p. 56.

73 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 183.

74 *Ibidem*.

75 „Să ia conicerii coniță de pre la turci i sărbi și dc pe la toți oamenii străini” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 311).

76 *Ibidem*, p. 433.

77 Vitele ciobanilor, care „poartă odaia după oi; acele încă le-am iertat, cuniță să nu de” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 433).

78 *Ibidem*, p. 346. În „Sările gorștinilor de oi” din vremea celei de a doua domnii a lui Const. Mavrocordat sînt trecuți bîrsanii, dar nu și turcii „care au plătit la cuniceri” (*Ibidem*, p. 311).

79 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, nr. 988, p. 346.

80 *Ibidem*, p. 310.

81 *Ibidem*, p. 336 și 366.

82 *Ibidem*, p. 336. Turcii lazi s-au opus vehement plății văcăritului. Ei își scoteau de multe ori, pe furîș, „bucatele” din Moldova (Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. III, p. 220).

A existat și o cuniță plătită de ardeleni. Documentar, această dare apare menționată întruiu, abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Faptul este explicabil dacă avem în vedere că ardelenii au adus la vîrăt în Moldova, în special oi, plătind pentru pășunatul lor „gorștina bîrsănească”. La 1755, Matei Ghica fixa gorștina bîrsanilor la 8 parale de oacie și scutea fiecare turmă de plata dării pentru 12 cai<sup>83</sup>. Bîrsanii obțin în anul 1785 un privilegiu de la domnul Moldovei potrivit căruia „să nu mai plătească pe viitor de fiecare cal cîte 7 parale (sau o groșită) precum să plătea pân acuma”<sup>84</sup>. Spre deosebire de cuniță moldovenilor care fusese desființată temporar de Constantin Mavrocordat și apoi definitiv de Constantin Racoviță, cunița străinilor a continuat să existe în tot cursul secolului al XVIII-lea. Cuantumul cuniței străinilor a scăzut însă continuu, domnul acordind scutiri unor proprietari și demnitari turci și poloni<sup>85</sup>. Această dare avea să fie întrecută ca mărime de cornărit, care aducea tot mai multe venituri visteriei.

*Alămul.* Văcărītul tătarilor în Moldova s-a numit alăm sau alim. Așezăți în teritoriul „celor două ceasuri”, tătarii fuseseră impuși să dea darea din produsele agricole (ușurul) și taxa pentru pășunatul vitelor (alămul). Ambii termeni sunt de origine tătărască<sup>86</sup> și au conținutul dărilor similare din Moldova (iliș și văcărīt). Tătarii posedau multe cîșle pe teritoriul Moldovei, aşa că taxele pentru pășunat erau un mijloc de sporire a veniturilor domnești. Alămul a fost introdus de Mihai Racoviță în cea de a treia domnie<sup>87</sup>. Darea era încasată de o categorie aparte de slujbași domnești, numiți alămagii. Ei erau ajutați la perceperea dării de diferiți dregători aflați în ținuturi, de regulă, oameni cu funcții militare atât din rîndul tătarilor, cât și al moldovenilor<sup>88</sup>. Inițial, alămul a fost fixat la 6 bani de fiecare vîță cornută mare și cal<sup>89</sup>. După cum se vede, darea era mult mai mică decît văcărītul locuitorilor băstinași, domnii aplicînd o politică fiscală de încurajare a creșterii vitelor de către străini pe teritoriul țării. În anul 1729, s-a încheiat o înțelegere între tătari și domnul Moldovei, Grigore al II-lea Ghica, stipulînd învoirea pentru păstorii tătarilor de a paște vitele și în alte locuri decît în teritoriul „celor două ceasuri”<sup>90</sup>. Cunoscînd obiceiurile „reale” ale tătarilor de a nu respecta angajamentele asumate, domnul hotărîse inițial să refuze această cerere, deși solicitantii se obligaseră să plătească „alăm

<sup>83</sup> Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, 2, ed. N. Iorga, București, 1913, p. 1703.

<sup>84</sup> Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Tara Românească pînă la 1821*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Secț. Ist., seria III, tom. VII, p. 159.

<sup>85</sup> V. Mihordea, *Relațiile agrare din Moldova în sec. XVIII*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 34.

<sup>86</sup> Potrivit părerii lui C. C. Giurescu, alăm înseamnă „redevență” (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, București, 1946, p. 652).

<sup>87</sup> *Ibidem*.

<sup>88</sup> N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 406.

<sup>89</sup> „Arhiva românească”, I, Iași, 1860, p. 147.

<sup>90</sup> *Cronica Ghiculeștilor*, p. 305-309; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, partea a II-a, p. 9.

îndoit“<sup>91</sup>. La stăruințele hanului, Grigore al II-lea Ghica, a acceptat cererile tătarilor în condițiile plății normale a alămului<sup>92</sup>, interzicind însă păstorilor lor să ridice cîșle pe teritoriul Moldovei. Tătarii se obligau, în același timp, să nu tăinuască printre vitele lor în timpul plății alămului vite „de ale raielilor sau de ale negustorilor“<sup>93</sup>. Odată primită aprobarea pentru pășunat, tătarii, mai ales cei din zona „celor două ceasuri“, au început să creeze greutăți slujbașilor domnești, refuzînd sistematic să plătească ușurul și alămul sub pretext că stau pe pămînt „hănesc“. În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, în anul 1742, un proprietar de turme tătar Ac Mărza refuza să plătească dijma produșelor solului și taxe pentru pășunat din satele Gura Voloceului, Giaba și Sălcuța<sup>94</sup>, cu toate că aceste obligații erau stabilite „după obiceiu“<sup>95</sup>. Pentru a scăpa de șicanele tătarilor, domnii au dăruit o parte din teritoriile pe care se aflau acestia unor boieri și au arendat venitul ușurului și alămului<sup>96</sup>. În anul 1763, din vînzarea la licitație a alămului din teritoriul „celor două ceasuri“, domnia încasase suma de 4 000 lei<sup>97</sup>. Mult timp tătarii plătiseră alămul „pe obiceiu“, adică aşa cum fusese fixat inițial de către domnii moldoveni — cîte 6 bani de vită. În anul 1769 să plătea alăm „2 lei de 100 de oi și 6 bani de cal, iapă, vacă“<sup>98</sup>. Din veniturile ușurului și alămului duse la cămară, domnia acorda marelui logofăt 5 lei de fiecare pungă<sup>99</sup>. Uneori, domnia aproba scutiri sau reduceri la plata alămului unor persoane cu trecere la curte<sup>100</sup> sau care aduseseră servicii țării<sup>101</sup>.

*Cornăritul* este o inovație fiscală introdusă de Antioh Cantemir la un deceniu după aplicarea văcăritului. Pentru a ajunge la tronul Moldovei, a doua oară, Antioh Cantemir cheltuise sume însemnate de bani la Constantinopol. În vederea acoperirii lor, domnul nu putea să apeleze la văcărit întrucît, în anul 1698, se legase „cu blestem“ că nu-l mai scoată. La sfatul vîstiernicului Ilie Cantacuzino, Antioh Cantemir introduce o dare nouă „de tot boul de negoț, cornărit cîte 1 leu“<sup>102</sup>, „deosebi

91 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 307.

92 „Voind să dăm măriei sale alăm îndoit, precum am făgăduit, domnul nu a vrut să-l primească arătindu-ne că el nu se gîndește să ia de la noi dijmă îndoită și nici nu se lăcomește să ia dare îndoită pentru pășunatul vitelor noastre, ci numai cît s-a arătat în hoget“ (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 309).

93 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 309.

94 V. Mihordea, *Relațiile agrare din Moldova, în sec. XVIII*, p. 207.

95 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 405.

96 *Ibidem*.

97 *Buletinul „Ion Neculce“*, V, 1925, p. 78.

98 „Arhiva românească“, I, p. 147.

99 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, București, 1913, p. 14.

100 La 10 noiembrie 1741, Const. Mavrocordat dispunea ca un turc ce slujise în oastea lui Köprülü-Zade și trebuia să dea alăm 100 de lei și 6 potronici pentru „1300 de vite, 500 iape, 2000 oi“, să plătească mai puțin (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 272).

101 Const. Mavrocordat scutea de alăm la sfîrșitul anului 1741 pe Ac Sofi-Mehmet, „fiind prietenul nostru și megias, dregător la trebile țărăi“ (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 273).

102 I. Neculce, *op. cit.*, p. 158.

de vamă“<sup>103</sup>. Impunerea se referea atât la pământeni, cât și la străini. În timpul domniei lui Antioh Cantemir, negustorii turci au refuzat să plătească noua dare, spunând că ei plătesc vama<sup>104</sup>. Noul domn Nicolae Mavrocordat, luând seamă de atitudinea negustorilor turci, intervine hotărît la Poartă și obține un firman, care conținea prevederea patravit cărei, cornăritul putea fi încasat și de la turci<sup>105</sup>. Nicolae Costin ne povestește că domnul poruncise într-o zi să se strîngă „turcii toți la chervărsarie, la curtea domnească“ și punând „pre iazigiul de le-au citit firmanul împăratescu, îndată au amuțit și s-au măhnit, unii scrișindu din dinți au ieșit din spătărie“<sup>106</sup>. Sfătuți de vistiernicul Iordache Ruset, turcii proprietari de turme din Moldova înaintau dese plângeri la Poartă pentru a-l înlătura din domnie pe Nicolae Mavrocordat. Domnul aflind de acest lucru l-a ținut mult timp închis pe Iordache Ruset, luându-i și 10 pungi de galbeni<sup>107</sup>.

Pentru strîngerea cornăritului erau orânduiți „cornari“, care pe baza unor „izvoade“ dinainte întocmite se deplasau în ținuturi, la negustori<sup>108</sup>. Inscriserile făcute de negustorii de vite pentru cornărit erau verificate apoi de slujbașii domnești. Ni s-au păstrat puține catastife pentru cornărit. Unul din acestea, numit „sama boilor de la Totoești“ fusese întocmit la 1 mai 1755 pentru 56 de boi<sup>109</sup>. Așezămintele date de domnii moldoveni turcilor și armenilor poloni se referă de fiecare dată și la cornărit. Într-un așezămînt din 1731 se prevedea că negustorii turci „de boi cei de negoț să de cîte un leu vechi cornăritul de bou, osăbit de alt leu de bou, vama ce plătescu la iarmaroace la vameș“<sup>110</sup>. Așadar, cornăritul dubla vama tradițională pe vitele vindute la iarmaroace. Pentru negustorii armeni, Grigore al II-lea Ghica fixase cornăritul „cîte un leu și un potronic vechiu de bou“ și vamă cîte un leu de bou<sup>111</sup>. Ca și în cazul văcăritului și cuniței, domnii acordau uneori scutiri sau înlesniri la plata dării<sup>112</sup>. Înînd cont de faptul că la jumătatea secolului al XVIII-lea moldovenii exportau anual circa 40 000 de boi<sup>113</sup>, sumele încasate din cornărit au constituit, de bună seamă, o importantă sursă de venituri pentru domnie<sup>114</sup>.

Cele cîteva aspecte pe care le-am înfățișat în paginile de mai sus cu privire la văcărit, cuniță, alăm și cornărit pun în evidență rolul important pe care l-au avut aceste dări în realizarea veniturilor desti-

103 N. Costin, *Letopisețul Tării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, Ed. Junimea, Iași, 1976, p. 298.

104 *Cronica Ghiculeștilor*, p. 61.

105 N. Costin, *op. cit.*, p. 298-299; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 61.

106 N. Costin, *op. cit.*, p. 299.

107 I. Neculce, *op. cit.*, p. 174.

108 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 410.

109 Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 70.

110 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 433.

111 T. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 153-154.

112 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 240.

113 Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. XXIV, Iași, 1859, p. 289.

114 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 240.

nate cămării domnești. Sporirea necontenită a numărului de impuneri fiscale pe vite, cît și a cuantumului acestora, se datorează pretențiilor tot mai mari ale Porții, risipei de bani făcută la Constantinopol pentru dobândirea și apoi păstrarea domniei, abuzurilor necontenite ale dregătorilor, precum și creșterii necesităților de consum de la curtea domnească. Secolul al XVIII-lea se caracterizează prin cea mai aspră fiscalitate cunoscută de Moldova în întreaga epocă medievală, iar urmarea directă a acestei stări de lucruri a fost încetinirea ritmului de dezvoltare a agriculturii, reducerea șeptelului de vite și depopularea masivă a țării. Fiscalitatea a constituit unul din elementele principale de manifestare ale regimului fanariot și în același timp, o cauză a crizei acestui regim.

BEINTRÄGE ZUR KENNTNIS DES STEUERWESENS IN DER MOLDAU  
IM 18. JH.: VACĂRITUL, CUNIȚA, ALÄMUL, UND CORNÄRITUL

*Zusammenfassung*

Während der feudalen Ordnung stellte das Steuerwesen das sicherste und wirksamste Mittel, wodurch die Fürsten der Moldau die Geldsummen und die Güter anschafften, die für das persönliche und öffentliche Etat nötig waren. Im Rahmen der Steuerpflichten hatten die Steuern auf das Vieh ein bedeutendes Gewicht. Die geschichtlichen Quellen heben hervor, dass für alle Kategorien von Steuerzahlern das Vieh an erster Stelle versteuert wurde. Deswegen pflegten die Fürsten in der Regel die Einkommen aus den Viehsteuern an die „fürstliche Schatzkammer“ zu richten, d. h. diese Fonds solten für ihre persönlichen Zwecke gebraucht werden und nicht für öffentliche Bedürfnisse.

Im vorliegenden Aufsatz nahm sich der Autor vor vier Viehsteuern zu analysieren, die in der Moldau im 18. Jh. eingezogen wurden: väcăritul, die schwerste und beraubendste Steuer auf grosses Hornvieh; cunița, ursprünglich eine Pferdesteuer, die dann auf alles Vieh ausgeweitet wurde und die eigentlich das väcărit verdoppelte und die von allen Herdenbesitzern der Moldau sowie auch von den Polen und Armeniern bezahlt wurde, die ihre Herden zum Mästen in die Moldau mitführten; alämul, das väcărit der Tataren; cornăritul, eine zusätzliche Gebühr für das dem Export bestimmte Hornvieh ausser den gelegentlich des Handels zu bezahlenden Zollgebühren.

# REVOLUȚIA DE LA 1848 ȘI DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI NAȚIONAL ÎN BUCOVINA

MIHAI IACOBESCU

Motto : „cu cît vom găsi mai bine organizate instituțiile de învățămînt pentru clasele de jos ale societății, cu atit vom vedea că poporul stă mai sus pe scara culturii“. („BUCOVINA“)<sup>1</sup>

## I

Revoluția de la 1848 din Bucovina<sup>2</sup>, parte integrantă a revoluției române, a înscris, între obiectivele sale, necesitatea rezolvării unor probleme fundamentale, cu caracter social-politic, național și cultural, — între care și dezvoltarea învățămîntului românesc de toate gradele, în deplină concordanță cu imperativele majore ale epocii, ale progresului și civilizației în general, ale emancipării și propășirii națiunii române în special.

Concepută ca o reformă importantă și în programele elaborate în Moldova, Tara Românească și Transilvania, această problemă a reținut, pe bună dreptate, și atenția revoluționarilor din Bucovina, întrucît, aici, regimul opresor al Curții habsburgice considera școala ca un instrument principal al politicii de exercitare a dominației și de integrare a noilor achiziții teritoriale la vastele posesiuni ale sale<sup>3</sup>.

Demascind politica de deznaționalizare a populației din acest teritoriu prin intermediul școlii, cărturarul Lazăr Grigorovici din Suceava arăta, în vara anului 1848, că școlile germane din Bucovina erau frecventate de foarte puțini elevi români, întrucît aceștia nu cunoșteau nici limba oficială

1 „Bucovina“, Cernăuți, nr. 5/1848, p. 40.

2 Mihai Iacobescu, *Revoluția română de la 1848 — moment de răscrucă în istoria românilor din Bucovina*, în „Suceava — anuarul Muzeului județean“, nr. 5/1978, p. 13-44.

3 Ion I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina, 1774—1857*, București, 1916, p. 19-20; I. V. Goraș, *Dezvoltarea învățămîntului românesc în ținutul Sucevei (1774—1786)*, Edit. Didactică și Pedagogică, București 1975, p. 5-89; Lazăr Ureche, *Situatia învățămîntului românesc din Bucovina în perioada administrației militare (1774—1786)*, în „Suceava — anuarul Muzeului județean“, nr. 4/1977, p. 131-143.

a imperiului, germana, nici polona, impusă de administrația provincială din Lemberg<sup>4</sup>; în rețeaua de învățămînt din Bucovina nu existau învățători români și manuale școlare în limba națională<sup>5</sup>; pentru ca un român să poată ajunge dascăl la una din școlile de aici trebuia nu numai să cunoască foarte bine limba germană, ci și să renunțe prin jurămînt la religia ortodoxă, la naționalitatea și graiul său<sup>6</sup>. Într-un memoriu, din septembrie 1848, reprezentanții populației române din Bucovina dezvăluiau cu mult curaj realitatea sumbră, scriind că „într-o provincie românească după origine, măcar că cea mai mare parte a nației se compune din moldoveni, adică români, și vorbește un grai propriu românesc, s-a purtat, pînă astăzi, foarte puțin de grijă pentru învățarea și cultivarea acestui grai, aşa, încit, în ziua de astăzi nu numai limbajul științific și oficial, ci și cel de conversație, între cei culți, este numai graiul nemțesc, iar graiul românesc se vorbește, afară de o mică parte de o poporațiune ruteană a Bucovinei și de cîțiva unguri aduși aici, de adevărății bucovineni, adică de români, graiul românesc păstrîndu-se doar prin moștenire, din tată-n fiu, în starea lui originală, pe o treaptă joasă”<sup>7</sup>.

În mod concret, în preajma anului 1848, existau în Bucovina două categorii de școli : 1) triviale, cu durata de studii de trei ani, destinate mai ales populației sătești și lăsate, sub raportul cheltuielilor necesare, în seama sătenilor, — fapt ce explică numărul extrem de redus al acestor școli și situația dezastruoasă a menținerii analfabetismului și obscurantismului în majoritatea satelor — și 2) școli principale, cu durata de studii de 4 și de 2 ani, accesibile mai ales fiilor celor instăriți<sup>8</sup>. Cea de a doua categorie de școli se limita de fapt la un număr foarte restrîns de instituții, între care : gimnaziul german, din Cernăuți, înființat la 16 decembrie 1808, inițial cu cinci, apoi cu sase clase, din care trei — și mai tîrziu patru — „gramaticale”, iar celelalte „umanistice”; pînă în clasa a III-a mai bine de jumătate din totalul orelor de predare erau afectate limbilor latină și greacă<sup>9</sup>. Mai funcționau : institutul teologic și seminarul clerical, datînd din anii 1824 și 1827 și avînd ca limbă de predare tot germana, la care se adăuga numărul mare de ore de latină și greacă<sup>10</sup>. În 1814, pe lîngă gimnaziu s-a înființat și un Institut filozofic, în care studiile se făceau timp de doi ani, în limba latină — cursurile avînd un caracter pregătitor pentru universitate. Pentru absolvenții din Bucovina, mai accesibile erau universitățile din Viena, Cracovia, Lemberg<sup>11</sup>.

<sup>4</sup> Intre anii 1786—1848 Bucovina a fost încadrată, sub raport administrativ, ca al 19-lea cerc teritorial al Galiciei, iar școlile au fost supuse Consistoriului catolic din Lemberg, care, alături de limba oficială a imperiului, germana, încerca să introducă în acest teritoriu și limba polonă.

<sup>5</sup> Arhiva Muzeului județean Suceava, fond Ion Nistor, inv. 4329, f. 82.

<sup>6</sup> I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnatății lui*, Cernăuți, 1899, p. 108-109.

<sup>7</sup> Ibidem, p. 105-108.

<sup>8</sup> I. V. Gorăș, op. cit., p. 88.

<sup>9</sup> Nicolae Teaciuc-Albu, *Vieța și opera lui Ion Sbiera*, Cernăuți, 1936, p. 3.

<sup>10</sup> Ion I. Nistor, op. cit., p. 20-27.

<sup>11</sup> Nicolae Teaciuc-Albu, op. cit., p. 3.

Cu totul insuficiente, față de numărul populației din acest teritoriu, ambele tipuri de școli, aşa cum fuseseră concepute, erau accesibile doar unei infime părți din numărul celor dornici să învețe. Scriitorul Iraclie Porumbescu mărturisește că a fost nevoie să învețe buchiile cărții la o mănăstire, întrucât, în deceniile premergătoare anului 1848, „nu se pomenea de școli modovenești, pe la sate“<sup>12</sup>. În unele localități poposeau din cînd în cînd și învățători ambulanți<sup>13</sup> de care se foloseau mai ales copiii celor instăriți — dar, numărul mic al acestora nu putea suplini lipsa școlilor cu caracter de masă. La dificultățile rezultate din sistemul și modul de organizare, din măsurile discriminatorii ale oficialităților habsburgice, se adăugau corupția, venalitatea și nepotismul ce domneau în puținele școli aşa-zise „principale“ — aflate în mîinile unor oameni străini de interesele și nevoile românilor de aici. Din mărturiile vremii aflăm, bunăoară, că, la seminarul și institutul teologic din capitala Bucovinei, pentru ocuparea unui număr foarte mic de locuri, criteriul principal al admiterii era mărimea și importanța cadourilor oferite de părinții candidatului : un cal bun sau 20 de galbeni asigurau și accesul și bursa nouului student, iar pentru plocoanele date în timpul anilor de studiu, în preajma sesiunilor, studenții primeau de la profesori și întrebările și răspunsurile, pentru ca la examene, la care erau admisi să asiste și părinții, să apară drept „exceLENȚI“, cînd, în realitate, mulți dintre ei, uitaseră și ceea ce știuseră la intrarea în școală<sup>14</sup>.

Dintre toate neajunsurile sistemului de învățămînt existent pînă la această dată în Bucovina, Alexandru Hurmuzachi aprecia cum că faptul cel mai grav și cu mai numeroase implicații, era acela că și în puținele școli ce ființau, pînă la 1848, limba națională, afară de școala normală<sup>15</sup>, unde se învăța foarte puțin și după o gramatică prea grea, era izgonită din toate școlile, chiar și din cea teologică<sup>16</sup>. Aceasta însemna, de fapt, excluderea românilor de la viața politică, științifică, economică, spirituală.

## II

Pentru înlăturarea unei astfel de situații nedrepte, umilitoare, anacronice, revoluționarii români din Bucovina, în frunte cu frații Eudoxiu, Alexandru și Gheorghe Hurmuzachi, precum și Aron Pumnul (stabilit aici definitiv, din toamna anului 1848), au desfășurat o bogată activitate ; ei au înscris în documentele programatice elaborate în 1848—

12 Leonida Bodnărescu, *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, vol. I, Cernăuți, 1898, p. 84.

13 Vasile Boca, *Învățătorii ambulanți, „Suceava“* — supliment al ziarului „Zori noi“, Suceava, decembrie, 1967, p. 11.

14 Arhiva Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 87-88.

15 Școala normală de preparandie a fost înființată în decembrie, la 1848, ca urmare a numeroaselor cereri ale românilor. (vezi „Bucovina“, Cernăuți, nr. 12/1848, p. 82).

16 „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina“, nr. 2/1866, p. 42.

1849, în numeroase memorii înaintate guvernului imperial, parlamentului și Curții din Viena, precum și în paginile gazetei „Bucovina”, dezideratul necesității de a reforma radical învățămîntul din acest teritoriu. Prevederile în acest domeniu vizau: conținutul, caracterul și scopul învățămîntului, prevăzînd — sub raport organizatoric — lărgirea considerabilă a rețelei școlare, atât la orașe cât și la sate, prin înființarea a numeroase școli de toate gradele, inclusiv a unei universități, și, mai ales, crearea unor instituții școlare naționale, cu largi posibilități de accesibilitate pentru marea majoritate a populației. În acest scop, în *Petiția țării*, din iunie 1848 (înaintată oficialităților habsburgice la 3 august 1848, cu o largă expunere de motive, pentru fiecare articol în parte), după ce, mai întîi, în primul articol, se cerea recunoașterea individualității națiunii române din Bucovina, prin acordarea autonomiei și crearea organelor politico-administrative și juridice corespunzătoare, se prevedea, în cel de al doilea articol, ca, în scopul conservării naționalității populației din acest teritoriu, „să se înființeze școli poporale și o catedră pentru limba și literatura română, punînd, în ori ce funcție publică, persoane care știu pe deplin limba țării, avînd în vedere interesele locuitorilor acestui teritoriu și obligînd toate dregătoriile din această provincie să primească cereri (jalbe, plîngeri) și în limba românească, precum și să le rezolve în această limbă”<sup>17</sup>. Această formulare, incompletă și generală, era explicată și completată în alte documente programatice ulterioare, în coloanele publicației pașoptiste „Bucovina” (1848—1850), în memoriile prezentate de deputații din acest teritoriu în parlamentul imperial, convocat, sub presiunea revoluției, în vara anului 1848, pe baza alegerilor generale, prin vot universal<sup>18</sup>.

In manifestul intitulat *Fraților țărani din Bucovina*, lansat la 5/17 noiembrie 1948, de către deputatul Rădăuțiului, Mihail Bodnărescu, — document răspîndit larg în comunele și orașele din Bucovina și reprezentînd punctul de vedere al majorității deputaților bucovineni, susținut și apărât în parlamentul imperial, ca o completare a prevederilor înscrise în *Petiția țării* — se cerea: „Păstrarea naționalității, adică a limbii, a legii și a obiceiurilor noastre, care, noi, din moșii, din strămoși le avem, prin intemeierea de școli naționale în toate satele, la care școli limba maicii să se învețe, prin introducerea limbii țării la toate dregătoriile și prin așezarea în slujbe diregătoarești mai ales a pămîntenilor”<sup>19</sup> (art. 1). În continuare, același document, conținea, în art. 4 și următoarea prevedere: „Școala latinească (gimnaziul, n.n.) din Cernăuți să se ridice în școală înaltă (universitate, n.n.) ca să putem și noi, țărani, pe copiii noștri la învățături mari a-i da, și aceasta aici, la noi, nu tocmai la Liov și Viena”<sup>20</sup>. Acest punct de vedere, susținut în parlament de deputații țărani, sintetiza zeci și zeci de petiții, sosite din satele și orașele Bucovîna.

17 „Bucovina”, Cernăuți, nr. 9/1848, p. 69.

18 Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 23-29.

19 Arhiva Muzeului județean Suceava, loc. cit., fond 1848, Documentul *Fraților țărani din Bucovina*, 5/7 noiembrie 1848, f. 2.

20 *Ibidem*, f. 3.

vinei, pe adresa forului suprem legislativ, întrunit inițial la Viena, apoi la Kremsier. Documentul fusese mai întii înaintat Curții din Viena, fiind semnat de un grup de țărani bucovineni : Mihail Bodnărescu (deputat Rădăuțiului), Miron Căpîrcă (deputat al Cîmpulungului Moldovenesc, înscris în documentele oficiale și sub numele de Ciupercovici), George Timiș (originar din satul Cupca, deputat al districtului Cernăuți) și sătenii Ilie Niculiță și Vasile Știrbu.

În legătură cu menirea ce se da acelor „școli poporale“, ce trebuiau să ia ființă în toate satele din acest teritoriu, gazeta „Bucovina“ făcea în toamna anului 1848 precizarea că : înființarea școlilor poporale trebuie să reprezinte în viitor „mădularul cel dintii și cel mai important în sistemul învățămîntului public“, deoarece, „în ziua de azi nu este trebuiență a dovedi că luminarea poporului este cea dintii și cea mai importantă datorie a oricărei ocîrmuri ce este pătrunsă de sfîrșenia chemării sale“. Continuind pledoria pentru un învățămînt larg accesibil, cu caracter de masă, aceeași publicație, din 5 noiembrie 1848, exprima crezul revoluționarilor bucovineni că, în viitor „cu cît vom găsi mai bine organizate instituțiile de învățămînt pentru clasele de jos, ale societății, cu atit vom vedea că poporul stă mai sus pe scara culturii“<sup>21</sup>. Așadar, cea dintii reformare a învățămîntului trebuie făcută în sensul transformării școlii, dintr-o instituție privilegiată, destinată unei infime părți a membrilor societății, într-una populară, deschisă claselor de jos, maselor populare. Ridicarea poporului prin intermediul școlii era una din sarcinile esențiale ale regimului ce urma să fie instaurat prin revoluția de 1848.

Pe lîngă dezideratul înființării de „școli poporale“ în toate satele, o a doua linie directoare în reformarea învățămîntului era, în concepția pașoptiștilor bucovineni, diversificarea și amplificarea rețelei școlare, în strînsă legătură cu trebuințele practice și imediate ale populației din acest teritoriu. În acest scop au fost înaintate autorităților habsburgice mai multe memorii și petiții. Astfel, printr-un raport înaintat Ministerului Învățămîntului din Viena, la 26 august 1848, se cerea ca, anual, să se înființeze cel puțin 10 școli în mediul sătesc, pînă la completarea rețelei, în cele 338 de localități ; să se creieze un gimnaziu și la Suceava și cîte o școală normală la Cernăuți și Suceava, pentru a se putea asigura necesarul de cadre pentru școlile populare ; să ia ființă școli de fete în orașele Suceava, Cîmpulung Moldovenesc și Siret, creindu-se posibilitatea ca și tineretul feminin să se poată instrui și educa în condiții similare cu acele ale bărbaților ; să fie sporită la un nivel corespunzător leafa cadrelor didactice și să li se acorde acestora drept de pensie, ca și altor categorii de slujitori ai statului, începînd din anul școlar 1848/1849 să inceteze jurisdicția, îndrumarea și controlul Consistoriului catolic din Lemberg asupra școlilor din Bucovina și să se creieze un Consiliu școlar național, al Bucovinei, care să ia sub administrația și conducerea sa toate atribuțiile privitoare la întreaga rețea de învățămînt de pe cu-

21 „Bucovina“, nr. 5/1848, p. 40.

prinsul acestui teritoriu<sup>22</sup>. Faptul acesta — trecerea școlilor din Bucovina în subordinea unui organ național, ales pe baze democratice, din reprezentanți ai tuturor claselor sociale și ai naționalităților de aici — precum și introducerea limbii, culturii și istoriei naționale, aveau o mare însemnatate, constituind condiția sine qua non pentru realizarea autonomiei și conservarea ființei naționale a locuitorilor din acest teritoriu.

Diversificarea și amplificarea învățământului național presupunea și crearea unei rețele de școli cu profil tehnic, pentru pregătirea personalului calificat, necesar întreprinderilor industriale în plină dezvoltare în această epocă. În acest scop, într-un memoriu trimis Ministerului Învățământului Public, din Viena, în decembrie 1849 românii cereau ca și în Bucovina, teritoriu ce avea atunci peste 400 de mii de locuitori, să se înființeze, în cel mai scurt timp, cel puțin o școală tehnică<sup>23</sup>.

Cit privește învățământul superior, la ordinea zilei revoluționarii din Bucovina preconizau înființarea unei universități românești la Cernăuți. Acest deziderat era viu susținut, atât de către deputații bucovineni în parlament, cât și de către delegațiile deputațiilor naționale, care au mers în anii 1848—1849 la Viena, Kremsier și Praga. În același timp înfăptuirea acestuideziderat era argumentată insistent, fie în paginile gazetei „Bucovina”, fie în petițiile și memorile înaintate de bucovineni Curții din Viena. Așa, de pildă, în membrul din decembrie 1849, se cerea ca profilul noii universități să cuprindă, pentru început, facultăți de științe juridice, filozofice și de teologie, puse sub conducerea unui senat național al Bucovinei. Crearea unei facultăți de științe juridice — se motiva în documentul susamintit — ar fi răspuns necesităților de pregătire a cadrelor pentru administrația autonomă a Bucovinei, pentru a nu mai fi trimiși aici funcționari din alte zone ale imperiului, care nu cunoșteau limba, cultura, istoria, datinile, religia, obiceiurile populației de aici.

Gazeta pașoptistă „Bucovina”, susținînd ideea creerii unei universități românești la Cernăuți, scria că nu este posibil ca la o populație de aproape o jumătate de milion de locuitori, să existe în continuare doar o singură școală principală, doar un gimnaziu, și încă și acela „prea mizerabil”. Înființarea unei universități, arăta aceeași publicație, reprezenta „neaparabila condițione a dezvoltării noastre intelectuale și morale”<sup>24</sup>.

Revoluționarul și cărturarul Aron Pumnul, unul dintre cei mai inflăcărăți partizani ai dezvoltării învățământului național în Bucovina, scria în coloanele aceleiași gazete, care apărea în capitala Bucovinei : „Mintea omenească sfârîmă, în anii din urmă, cu nereținută repeziciune, cătușile domniei străine, în care zacea ferecată, din evul mediu și pînă acum”; a sosit timpul în care „libertatea de a învăța, și limba națională, sănt singurele condiționi spre cultură și fericire”; și, că, în noile condiții istorice „românilor din imperiul austriac încă nu li se mai poate nega dreptul de a avea universitate, chiar în acel chip în care vor avea și

22 I. V. Goraș, *op. cit.*, p. 91-92.

23 „Bucovina”, nr. 34 (44), Supliment, 4 ianuarie, 1850.

24 „Bucovina”, nr. 3/1850, p. 14.

celelalte națiuni; și cel ce ar mai avea curajul să nege românilor acest drept și a le concede numai gimnaziu, iar științele cele adevărate: filozofice, teologice, juridice, medice, i-ar mîna să le învețe la universități străine, acela ar condamna națiunea română spre o eternă nesfîntă și sălbătăcie", acela ar „înnăduși" pe români „ca să nu se poată dezvolta, nici ajunge la cultură și desăvîrșire", — iar această politică, preciza în concluzie, ar echivala cu o „crimă"<sup>25</sup>.

Militînd pentru dezvoltarea unei rețele școlare, care să poată satisface setea de cultură și știință a populației din acest teritoriu, pașoptiștii din Bucovina înscriau în centrul programului lor ideea realizării unui învățămînt național — prin introducerea, în procesul instrucției și educației, a limbii, istoriei și culturii naționale (fără a nega, prin aceasta, rolul și locul ce îl putea avea și cunoașterea limbilor străine, istoriei și culturii universale). În acest scop, sublinierea necesității creării învățămîntului național modern, se făcea printr-o bogată argumentație, împede, convingătoare, cu ajutorul a numeroase exemple oferite de istoria popoarelor, cu o străveche cultură și civilizație: „în ce limbă au ajuns egiptenii, grecii, romanii, englezii, francezii la cultură intelectuală și morală? Oare nu fiecare prin limba care o au supt, odată cu laptele maicii lor? — se întreba Aron Pumnul<sup>26</sup>. Pornind de la principiile proclamate de revoluția de la 1848 și de la realitățile istorice concrete, privitoare la afirmarea națiunii române burgheze, pașoptiștii din Bucovina, în strînsă legătură cu învățămîntul național, au încercat să argumenteze și rolul progresist al națiunii, în cadrul luptei popoarelor împotriva imperiilor feudal-absolutiste și multinaționale. Ei încercau, totodată, să dea o definiție conceptuală de națiune și să stabilească locul limbii, între elementele care definesc această noțiune. Astfel, Aron Pumnul scria în „Bucovina": „Națiunea este cuprinsul unui popor, de același sănge, care vorbește aceeași limbă și are aceleași datine. Poporul este trupul națiunii, iar limba este sufletul ei". Dîntr-o astfel de definiție, bineînțeles incompletă, Pumnul deducea ideea justă că, pentru fiecare națiune, este un drept natural — întocmai ca dreptul la viață, la libertate, la fericire — și „eternul, înnăscutul și neînstrăinabilul drept de a-și întrebuița în toate trebuințele vieții limba maternă, în casă, în biserică, în școală și administrație"<sup>27</sup>. Pașoptiștii din Bucovina mai relevau că școlile nemțești și poloneze, din acest teritoriu, create pînă la 1848, nu dăduseră nici rezultatele scontate de administrația habsburgică; experiența istorică arăta că fiecare națiune poate progresa, în mod corespunzător, atât pe tărîm științific, cit și pe cel cultural, în primul rînd prin folosirea limbii materne — dacă se dorește un progres real, pentru masele largi populare, și nu pentru un grup privilegiat, care se poate instrui și într-o limbă străină. În plus, cultivarea limbii naționale în satele și orașele Bucovinei — se argumenta, în continuare, de către partizanii introducerii și

<sup>25</sup> *Idem*, nr. 7/1850, p. 32-33.

<sup>26</sup> *Idem*, nr. 6/1850, p. 28.

<sup>27</sup> *Ibidem*.

dezvoltării învățămîntului național — ar fi fost și o condiție elementară pentru ca funcționarii habsburgi să se poată înțelege cît mai lesne cu populația din acest teritoriu<sup>28</sup>.

### III

Sub presiunea valului revoluționar, care zguduia din temelii întreg imperiul habsburgic, cercurile imperiale vieneze au fost silite să țină seama de unele revendicări ale popoarelor din subordine și să le acorde acestora unele concesii și în domeniul învățămîntului. Deși foarte puține și aparent neînsemnante față de ansamblul cererilor formulate în programele revoluționare, aceste concesii au avut în cazul Bucovinei numeroase consecințe pozitive, fiind, alături de cuceririle dobîndite pe plan social și național, premize pentru intensificarea și amplificarea activității culturale și politice, în vederea emancipării naționale a românilor din acest teritoriu.

Un prim succes al românilor din Bucovina, obținut pe tărîm școlar, ca rezultat al luptei lor revoluționare, a fost înființarea, în decembrie 1848, a școlii normale<sup>29</sup> din Cernăuți, cu menirea de a pregăti învățători pentru școlile sătești, din acest teritoriu. În cadrul acesteia, printre obiectele de studiu, s-a introdus pentru prima oară și limba și literatura română — patru ore săptămînal — această disciplină figurînd, ca pondere, alături de matematică, fizică și tehnologie. Pentru pregătirea viitorilor dascăli, se mai predau pe lîngă obiectele amintite : istoria, geografia, elemente fundamentale ale constituției austriice, economie, pedagogie, antropologie, psihologie, igienă populară, religie, desen, caligrafie etc. Salutînd crearea acestei școli, gazeta „Bucovina“ arăta că, pentru ca noua unitate de învățămînt „să nu fie un prunc mort, din naștere“ ci „o instituție populară“, era necesar, între altele, ca, de la început, aceasta să fie condusă în exclusivitate de reprezentanții populației din acest teritoriu<sup>30</sup>.

In toamna aceluiași an, 1848, Curtea din Viena a dispus ca limba românească să fie introdusă, ca limbă de predare, și la Institutul de teologie din capitala Bucovinei<sup>31</sup>, iar la 6 septembrie Ministerul Învățămîntului a aprobat ca, potrivit dorinței generale a locuitorilor, să se creeze o catedră de limba și literatura română la Institutul de studii filozofice din Cernăuți, urmînd ca toate cheltuielile necesare pentru această catedră să fie suportate de Fondul bisericesc ortodox, din acest teritoriu. În legătură cu această din urmă propunere, Consistoriul ortodox român din Cernăuți în raportul întocmit la 17/29 septembrie 1848 și înaintat Prezidiului țării, arăta că înființarea unei astfel de catedre la singura instituție de învățămînt superior existentă în acest teritoriu „este de cea

28 I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 108.

29 Ea s-a numit inițial și „școală de preparandie“

30 „Bucovina“, nr. 12/1848, p. 82.

31 I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850, dimpreună cu niște notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți, 1899, p. 25

mai înaltă și mai urgentă necesitate“ ; în raport se mai releva că ar fi necesar — lucru foarte important — ca în bugetul școlar al imperiului să se prevadă și salariul pentru titularul acestei catedre, întrucât veniturile Fondului ortodox român se cheltuiesc cu lefurile preoților (care nu primesc indemnizații de la stat) și cu întreținerea bisericilor. De asemenea, se solicita — cu același prilej — și o anumită sumă, pentru crearea unei biblioteci românești „cu atît mai vîrstos — scriau românii — cu cît cărțile științifice și alte izvoare în limba românească vor trebui procurate cu multă osteneală și cu mari spese, mai ales în anii dintii“<sup>32</sup>.

Prin concurs, care cerea candidaților cunoștințe în domeniile limbii și literaturii române<sup>33</sup>, Aron Pumnul a devenit, în februarie 1849, suplinitor, apoi, în martie 1850, titularul catedrei de limba și literatura română la Institutul de studii filozofice. Faptul a avut o semnificație mult mai largă : în aceeași toamnă, a anului școlar 1848/1849, în baza cunoscutului „Proiect de organizare a gimnaziilor din Austria“, redactat de apreciați cărturari ai vremii, cei doi ani de studiu pregătitor, din cadrul Institutului filozofic s-au adăugat la gimnaziu (din 1820 gimnaziul din Cernăuți funcționa cu șase clase), transformându-se într-un liceu cu opt clase, în care, pe lîngă obiectele umanistice, s-au introdus și numeroase discipline cu caracter științific, iar absolvenții erau obligați să susțină examen de maturitate<sup>34</sup>. Prin lege se prevedea obligativitatea învățării limbii române în liceu. În aceste condiții, Aron Pumnul a propus și extins predarea limbii și literaturii române în toate cele opt clase de liceu din capitala Bucovinei, fiind primul profesor la această disciplină nu numai în Bucovina ci în toate teritoriile românești aflate sub dominația habsburgică (Transilvania și Banat). El s-a remarcat printr-o activitate neobosită, laborioasă, pasionată, perseverentă. Dincolo de limitele sale, în problemele lingvistice în general și în domeniul ortografiei în special (limite pe care nu ne propunem să le analizăm în acest articol) Pumnul a introdus primul în această provincie elementele esențiale, bine fundamentate teoretic și următe de acțiuni practice, ale emancipării prin cultură, necesare pregătirii și desfășurării luptei pentru eliberarea și unirea românilor din Bucovina, în cadrul firesc al aceluiași stat național român. La baza învățământului național modern Pumnul punea pe primul plan cultivarea limbii, culturii și istoriei naționale, cunoașterea creațiilor materiale și spirituale, a luptei înaîntașilor și sădirea încrederii nestămatute în vitalitatea și capacitatea de rezistență a poporului român în fața politicii expansioniste a imperiilor vecine. Referindu-se la rolul și misiunea lui Aron Pumnul în Bucovina, savantul Sextil Pușcariu relevă cu îndreptățit temei că acesta „a adus cu sine, din Ardealul lui Gheorghe Șincai și Petru Maior, acea mîndrie românească, acel fanatism pentru limba noastră strămoșească și trecutul glorios al poporului nostru de viață romanică. A adus din Transilvania lui Iancu, Balint, Barițiu și a tovară-

<sup>32</sup> Idem, Aron Pumnul. *Voci asupra vieții și însemnatății lui*, Cernăuți, 1899, p. 102-191.

<sup>33</sup> Ibidem.

<sup>34</sup> Nicolae Teaciuc-Albu, op. cit., p. 4.

șilor lor dorul nepotolit de a deștepta poporul la conștiința națională“<sup>35</sup>. În acest scop, școala națională creată în Bucovina trebuia — în concepția lui Aron Pumnul — să devină un factor de iluminare a maselor în general și a tineretului în special. Adresându-se tinerilor, pe care îi socotea „viitorul națiunii“, Pumnul spunea, la începutul anului 1850 : „nu sînt drepturile voastre, cele mai sfinte și neînstrăinabile, în mîinile străinilor ?“ Dar, îi îndemna Pumnul : „de aici înainte să vă faceți școli românești, în toate provinciile“, deoarece — argumenta el — „științele vă vor lumina mintea, ca să vă cunoașteți drepturile și să vi le apărați, ca să nu le mai uzurpe străinii“<sup>36</sup>. Prin erudiția, prin competența, prin activitatea și pasiunea sa, ca dascăl, și ca neobosit colaborator al gazetei „Bucovina“, din care a făcut o tribună de răspîndire a ideilor sale iluministe, Pumnul a devenit în scurtă vreme o personalitate foarte populară și îndrăgită, care cucerea irezistibil încrederea și admirația tinerilor studioși și anunța o nouă epocă de redeșteptare în cultura românească din Bucovina. Exprimînd aceste speranțe, cu prilejul numirii sale ca profesor definitiv la catedra de limba și literatura română, tineretul studios din capitala Bucovinei a organizat, la 27 martie 1850, o festivitate dedicată evenimentului, în cadrul căreia, luînd cuvîntul, unul dintre participanți spunea că, tineretul din acest teritoriu, serbează „începutul unei îndoite primăveri, al primăverii anului și al primăverii noastre celei adevărat naționale“, dorind ca activitatea lui Aron Pumnul să rodească deplin „nu numai în întreaga noastră patrie, Bucovina, ci și pînă la ultimele margini ale întregii Românnii“<sup>37</sup>. Cuvintele acestea, în care, atunci, în Bucovina anului 1848—1849, revenea tot mai des noțiunea de *România*, deși nu exista încă un stat cu acest nume, erau pline de profeția convingerilor de nezdruncinat a celor care, ca și Aron Pumnul, întrezăreau limpede viitoarele acte istorice, pline de măreție, pe care români aveau să le făurească, după grele lupte și jertfe, în 1859, în 1877—1878 și în 1918.

Intr-adevăr, Aron Pumnul s-a apucat de lucru, cu o rîvnă nemai-pomenită, nedezmințind așteptările mari ale tineretului român din Bucovina, setos de cultură. În 1857, împreună cu I. G. Sbiera și Alexandru Hurmuzachi, înființează Biblioteca gimnazialilor — una dintre cele dintii instituții culturale românești de acest fel din Bucovina, la care a fost bibliotecar și tînărul Mihai Eminescu — și care a avut o mare înfluiră în dezvoltarea literaturii naționale, în acest teritoriu și în special în emanciparea tineretului studios. În același timp, pentru a suplini lipsa mare a manualelor școlare românești din Bucovina, Pumnul elaborează o lucrare enciclopedică, de-a dreptul îndrăzneață pentru vremea aceea prin vastitatea materialului prezentat și excepțională prin înmănușcherea textelor literare din peste o sută de autori români, în mod selectiv, din toate teritoriile spațiului românesc, carpato-ponto-dunărean ; el realizează prin această lucrare un veritabil monument al literaturii românești, unitare, în ciuda divizării politice a românilor și a dezmembrării lor sub

35 „Glasul Bucovinei“, Cernăuți, II, nr. 7/1919.

36 „Bucovina“, nr. 23/1850, p. 98-100.

37 Idem, nr. 22/1850, p. 94.

cele trei imperii ale vremii — otoman, habsburgic și rusesc. Deși criticată la timpul său și mai ales ulterior — pentru limbajul și ortografia în care au fost transcrise textele — lucrarea lui Aron Pumnul este apreciată de istoricul Ion Nistor — (unul din cei mai buni cunoșători ai realităților istorice din Bucovina sub habsburgi) drept o „adevărată enciclopedie a scrișului românesc, care a fost, mai multe decenii, singurul manual de limba și literatura română, pentru clasele superioare ale liceelor din Bucovina”<sup>38</sup>. Apreciind aceeași lucrare în zilele noastre, din perspectiva a ceea ce adusese nou atunci, istoricul literar George Ivașcu socotea *Lepturariu* „cea mai celebră dintre crestomațiile românești, mai ales prin influența exercitată asupra lui Eminescu. Pentru bogăția de texte din literatura veche și modernă, însotită de biografiile scriitorilor, este folosită și astăzi”<sup>39</sup>.

#### IV

Inființarea școlii normale și crearea catedrei de limba și literatura română au fost urmate de recunoașterea formală — prin manifestul imperial, ce însoțea Constituția austriacă din 4 martie 1849 — a principiilor că „știința — și înșuirea ei — devine liberă”, că toate națiunile și minoritățile din imperiu au dreptul să se cultive și să se instruiască „în limba maternă” și să înființeze societăți, dacă acestea, prin scopul și activitatea lor, nu contravin intereselor statului<sup>40</sup>. În spiritul acestor principii, în luna mai 1849, Institutul teologic din Cernăuți a fost înălțat la rangul de școală superioară împărătească, ceea ce conferea profesorilor stabilitate și dreptul de a primi pensie la sfîrșitul activității didactice<sup>41</sup>. În primăvara aceluiași an, 1849, s-a introdus obligativitatea traducerii codului austriac în limba română, pentru Bucovina; în același timp s-a dat dispoziție ca toți funcționarii de la tribunale și judecătorii să-și înșuească bine „în cel mai scurt timp, limba română” intrucit — motiva decretul imperial — „necunoașterea acestei limbi, în viitor, va îndepărta pe oricine de la competența ocupării oricărei dregătorii la tribunalele din această provincie”<sup>42</sup>. În iunie 1849 — s-a hotărât, prin decizie imperială, înființarea unei școli principale și a unei școli de fete în orașul Siret, instituindu-se concursuri pentru ocuparea posturilor la noile școli; participarea la concurs era, pentru prima dată, condiționată, prin lege, de cunoașterea limbii române<sup>43</sup>. De asemenea, tot în 1849, Ministerul Învățământului din Viena a aprobat crearea unei școli normale și a unui gimnaziu la Suceava; dar, autoritățile imperiale locale, în frunte cu directorul școlii germane din acest oraș și cu inspectorul districtului s-au opus, motivând în scris că nu sunt necesare alte școli decât cele existente.

38 Arhiva Muzeului județean Suceava, fond Ion Nistor, loc. cit., p. 173.

39 George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, 1969, București, p. 548.

40 „Bucovina”, nr. 4/1849, p. 22.

41 *Idem*, nr. 16/1849, p. 81.

42 *Idem*, nr. 1/1849, p. 4.

43 I. V. Goraș, *op. cit.*, p. 92.

Cercurile imperiale habsburgice nu au dat curs nici dorinței generale de a fi creată o universitate românească în capitala provinciei. În schimb, la 23 februarie 1850, s-a admis, prin decret imperial, scoaterea școlilor din Bucovina de sub jurisdicția Consistoriului catolic din Lemberg și trecearea lor în subordinea Consistoriului ortodox-român, acțiune ce s-a desfășurat anevoie și a durat încă mulți ani pînă la finalizare definitivă<sup>44</sup>. Dobindirea autonomiei și pe tărîm școlar a fost condiția de bază pentru dezvoltarea învățămîntului național. În plus, Consistoriul ortodox-român, care prelupa conducerea învățămîntului din Bucovina a trecut la instituirea unui sistem de burse pentru elevii meritoși și sărmani — fapt ce a avut consecințe pozitive importante.

Inăbușirea în toamna anului 1849, a ultimelor centre revoluționare din imperiul habsburgic, cu ajutorul trupelor țariste, reintroducerea unor instituții ale vechiului regim absolutist, suspendarea Constituției de la 4 martie 1849 au împiedicat realizarea, pe moment, și a altor obiective ale pașoptiștilor pe tărîm școlar.

Procesul înființării de noi școli naționale, la sate și orașe, s-a continuat însă cu mai multă îndîrjire, în condițiile unei lupte permanente și complexe, generate de tendințele cercurilor imperiale de a menține școlile în limba germană, ca mijloace de integrare a românilor la imperiu și, pe de altă parte, de creșterea eforturilor populației din Bucovina de a extinde și a amplifica învățămîntul național, larg accesibil tinerilor din satele și orașele acestei provincii.

În anii care au urmat după înfrîngerea revoluției de la 1848, strădaniile intelectualilor români din Bucovina s-au concentrat spre folosirea cit mai deplină și consolidarea cuceririlor dobîndite, precum și spre înfăptuirea și completarea programului școlar preconizat de pașoptiști. În această direcție o bogată activitate pentru drepturile naționale desfășoară gazeta „Bucovina“. Prin pana lui Aron Pumnul și ale altor condeieri, gazeta demonstrează, între altele, încă din 1848—1850, necesitatea legică a înlocuirii alfabetului cirilic cu cel latin, explicînd just condițiile și împrejurările istorice în care au fost introduse și utilizate la noi limba și alfabetul cirilic, ca limbă oficială a ortodoxismului, cu rol similar celui jucat de latină în cadrul lumii catolice; dar, dacă acest lucru a fost posibil într-o anumită etapă a evului mediu, care a fost de multă vreme depășită, odată cu apariția și dezvoltarea scrisului în limba română — limba vorbită de întreaga populație — folosirea în continuare a alfabetului cirilic pentru cuvintele românești este cu totul anacronică. Problema înlocuirii alfabetului cirilic cu cel latin se află, la acea dată, încă într-o fază incipientă a dezbatelor și propunerilor; alfabetul latin nu se introducea în mod oficial în nici una din provinciile românești. Aron Pumnul, analizînd situația existentă, se întreba: „Oare, propunîndu-se și dezvoltîndu-se limba românească în toate școlile românești, atît în cele din Principate cât și în cele preparandale de la Orlat, Năsăud, în cea româ-

44 Ibidem, p. 93-94.

nească din Cernăuți și în celealte, din Ungaria și Banat, oare, propune-se, zic, în toate acestea, limba românească, tot după aceleași principii, scrie-se după aceeași ortografie și cu aceleași litere?". La aceste întrebări firești, la ordinea zilei, Pumnul constată, cu o anumită amărăciune, că, în condițiile dezvoltării pe baze moderne a învățământului național, „încă nu avem nici un răspuns". Dar, continua el, precizindu-și în mod clar poziția în această chestiune: „oare să nu fi sosit timpul ca să ni scriem limba cu literele ei proprii, făcute după trupul și firea ei, adică cu literele străbunești, romane și să o vorbim, să o scriem și să o formăm cu toții după aceeași lege, scoase din firea și organismul ei? Oare nu au sosit timpul ca să dăm în mîna copiilor noștri români cărți tipărite cu literele ei străbune?“<sup>45</sup>. Militând pentru introducerea alfabetului latin în locul celui cirilic, intelectualii bucovineni, grupați în jurul redacției acestei gazete, se pronunță în mod foarte ferm pentru dezvoltarea unitară a limbii române, în întreg spațiul locuit de români — fapt ce avea o uriașă însemnatate și pentru dezvoltarea învățământului național, modern.

Pornind de la faptul că, după 1848, Constituția austriacă proclama principiul juridic al egalității în drepturi a popoarelor de sub sceptrul Casei de Habsburg, gazeta „Bucovina“ arăta, la 20 septembrie 1850, între altele, că, în mod concret, pe tărîm școlar, națiunile din imperiu se află într-o totală și flagrantă inegalitate, izvorâtă din modul în care este distribuită rețeaua școlară în diferite provincii și de posibilitățile inegale de a se instrui, de a pătrunde în viața științifică și culturală. Astfel, numeroase provincii cu o suprafață și o populație cu mult mai mici decit ale Bucovinei dispuneau de un număr sporit de școli principale. Dalmatia, de pildă, avea 11 gimnazi; Silezia, Carintia și Carniola — cîte două fiecare; un gimnaziu revnea la 6 mile<sup>2</sup> și 44 000 de locuitori în Lombardia; la 22 mile<sup>2</sup> și 44 000 de locuitori, în Dalmatia — în timp ce, în Bucovina, o astfel de școală principală deservea 190 mile<sup>2</sup> și peste 400 000 de locuitori. Dezvăluind aceste realități contradictorii, gazeta „Bucovina“ releva necesitatea înființării a noi gimnazi în această provincie, arătînd că gimnaziul din Cernăuți (în care, la 1850, învățau 532 de elevi) nu satisfăcea nici pe departe trebuințele Bucovinei, școlile principale de aici, prea puține la număr, aveau o capacitate de școlarizare mult prea mică față de nevoile populației; gimnaziul de la Cernăuți era prea departe pentru fiili locuitorilor din zonele muntoase<sup>46</sup>.

Suspendarea gazetei „Bucovina“, în octombrie 1850, a răpit intelectualității bucovinene și acest instrument de luptă pentru emanciparea sa culturală, pentru răspîndirea valorilor culturale și estetice naționale. Dar activitatea meritorie și ideologia avansată a acesteia, veritabilă „Dacie literară“ a Bucovinei<sup>47</sup>, direcțiile ei principale de luptă vor fi reluate, continuat și dezvoltate, 15 ani mai tîrziu, de către „Foaia Societății

45 „Bucovina“, nr. 60/1850, p. 193-194.

46 *Idem*, Supliment, nr. 44/1850.

47 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. III, f.a. București.

pentru literatura și cultura română în Bucovina" (1865—1869), iar sămîntă aruncată dărnic de revoluția de la 1848, pe plan cultural în genere și în domeniul învățămîntului național în special, va rodi încet și trainic.

Privind astăzi, din perspectiva timpului, asupra a ceea ce a adus nou, față de epoca anterioară, revoluția de la 1848, din Bucovina, în domeniul învățămîntului național, ne rețin atenția cîteva elemente esențiale.

Intocmai ca în Moldova, Țara Românească și Transilvania, pașoptiștii din Bucovina au fost preoccupați de dezvoltarea unei rețele școlare, naționale, moderne, de toate gradele, de la școlile „poporale“, sătești, pînă la crearea unei universități românești, în această provincie, conțurind în acest sens cadrul instituțional necesar, precum și unele principii, care să stea la baza noului sistem de învățămînt. Astfel, se preconiza: crearea de școli „poporale“ în toate localitățile, insistîndu-se asupra ideii că este necesară instruirea și educarea maselor largi și nu numai a unei pături restrînse, privilegiate; înființarea gimnaziilor și a unor școli tehnice și normale, în principalele orașe, precum și a unei universități în capitala provinciei — în strînsă legătură cu nevoile practice, imediate, ale populației. Dată fiind dependența acestui teritoriu de imperiul habsburgic, cît și încadrarea sa arbitrară la Galitia și subordonarea rețelei școlare Consistoriului catolic din Lemberg, cu toate consecințele nefaste decurgînd din aceasta, revoluționarii bucovineni de la 1848 așezau la baza noului sistem de învățămînt ideea introducerii în școlile de toate gradele a limbii, istoriei și culturii naționale, prezентate, analizate, studiate ca elemente fundamentale și definitorii ale evoluției unitare a societății românești — în pofida dependenței teritoriului etnic de imperiile otoman, habsburgic și țarist. Istoria națională era chemată să dezvăluie originea comună și evoluția unitară a poporului român, lupta socială și națională din toate timpurile dar mai ales pentru a prefigura imperitivele prezentului și cele ale viitorului, încrederea în acest viitor.

Crearea catedrei de limba și literatura română la Institutul de teologie și cel de științe filozofice, la gimnaziu și școala normală, înființarea de noi școli în alte localități rurale și urbane, scoaterea treptată a învățămîntului de sub controlul și jurisdicția Consistoriului catolic din Lemberg, stimularea interesului pentru înființarea unei biblioteci publice, naționale, pentru elaborarea și tipărirea manualelor școlare românești, inițierea unei largi mișcări pentru studiul și cunoașterea limbii, istoriei și culturii naționale, intensificarea legăturilor cu celealte centre politice și culturale românești au fost cîteva din consecințele imediate ale strădaniilor îndîrjite și stăruitoare ale revoluționarilor de la 1848, iar toate acestea au avut o bogată și complexă înrîurare în lupta generală a românilor din acest teritoriu, pentru libertate și unitate națională.

## LA REVOLUTION DE 1848 ET LE DÉVELOPPEMENT DE L'ENSEIGNEMENT NATIONAL EN BUCOVINE

*Résumé*

Parmi les objectifs importants qui ont été prévus dans le programme de la révolution roumaine de 1848, se trouvait aussi le problème du développement de l'enseignement national moderne, en pleine concordance avec les impératifs de progrès et civilisation de l'époque.

Insistant sur cette apparence, dans le cas de la Bucovine, qui se trouvait alors sous la domination des habsbourgs, l'auteur analyse les suivants aspects :

a) la situation haineuse dans la quelle était l'enseignement roumain de ce territoire, conséquence de la politique antipopulaire et antinationale menée par les milieux impériaux habsbourgs — qui ont intégré arbitrairement la Bucovine, à la Galicie et ont systématiquement encouragé les mesures de dénationalisation par des colonisations successives, l'interdiction de la langue, de la culture et de l'histoire nationale dans l'enseignement, la suppression des écoles traditionnelles dans cette zone ;

b) les propositions faites par les révolutionnaires roumains de Bucovine, sur le développement de l'enseignement national de tous les degrés (parmi lesquelles : la nécessité de fonder les écoles populaires villageoises, les gymnases, les lycées et les écoles techniques, ainsi qu'une université roumaine à Cernăuți etc.) ;

c) les conséquences positives immédiates de la révolution de 1848 dans l'enseignement du ce territoire : la fondation de l'école normale et de la chaire de langue et littérature roumaine — au gymnase, à l'Institut théologique et à celui de sciences philosophiques, de Cernăuți — le développement d'un ample mouvement pour la promotion de la langue, de l'histoire et de la culture nationale dans les écoles, pour l'élaboration des certains manuels roumains, pour la fondation de bibliothèques nationales, de sociétés culturelles etc., pour le renforcement et l'accroissement des relations avec tous les centres politiques et culturels roumains, de la lutte de libération nationale.

## GEORGE BARIȚIU ȘI ZIARUL „BUCOVINA”

MIRCEA CENUSA

După înfrângerea revoluției de la 1848 în țările române, mulți fruntași pașoptiști, moldoveni și transilvăneni, care au fost nevoiți să ia drumul pribegiei, s-au refugiat în Bucovina, unde s-au bucurat de larga ospitalitate a Hurmuzăcheștilor, promotorii mișcării de emancipare politică, socială și culturală, de la 1848, a românilor bucovineni. Prezența acestor refugiați în Bucovina a căpătat semnificația unui simbol al unității naționale românești. Acest contact direct al fruntașilor mișcării revoluționare din cele trei provincii a cimentat relații, a generat planuri comune de viitor. Moldovenii, care au sosit cei dintâi în capitala Bucovinei, aduceau cu ei o bogată experiență politică și gazetărească, cîștigată în focul luptei naționale. Din îndemnul și cu sprijinul acestora, cu deosebire al lui V. Alecsandri și M. Kogălniceanu, a luat ființă gazeta Hurmuzăcheștilor, „Bucovina”, cel dintâi ziar românesc, politic și social-cultural, din provincia aflată de la 1775 sub apăsătoarea dominație austriacă și, pentru o scurtă perioadă de timp, organul de publicitate al românilor de pretutindeni.

Dintre refugiații politici transilvăneni, care au ajuns în Bucovina, în urma unor peripeții dramatice, Aron Pumnul și George Barițiu aveau să aducă o contribuție de seamă la acțiunea de înnoire culturală, inițiată de frații Hurmuzachi prin gazeta lor. Aron Pumnul va deveni, la scurt timp după sosirea sa la Cernăuți, în toamna anului 1848,<sup>1</sup> redactor al ziarului „Bucovina”, iar din 12 februarie 1849, prin stăruințele Hurmuzăcheștilor, cel dintâi profesor titular al primei catedre de limba și literatura română din Împărația habsburgică. Ca redactor și ca profesor, Aron Pumnul a sprijinit lupta pentru o literatură națională în Bucovina, a militat pentru realizarea unității culturale românești, prin dezvoltarea legăturilor dintre Bucovina și Transilvania. Acelorași înalte țeluri și-a închinat întreaga activitate și Barițiu, în perioada exilului său la Cernăuți.

Numele lui Barițiu era cunoscut în cercurile intelectuale românești din Bucovina, datorită foilor sale de la Brașov, „Gazeta de Transilvanie” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, care relatau întimplări și fapte din cele trei teritorii locuite de români, pregătind astfel unirea

culturală românească. Cu redacția gazetei *Hurmuzăcheștilor*, relațiile lui Barițiu s-au stabilit, în mod indirect, încă înainte de sosirea sa în Bucovina, prin Aron Pumnul, prieten apropiat și colaborator al foilor sale de la Brașov. Redactor al „*Bucovinei*”, încă din primul ei an de apariție, Pumnul se străduia să-o popularizeze și să-o răspindească peste Carpați, publicind note și articole referitoare la viața politică și culturală a românilor transilvăneni. Barițiu sprijină inițiativa lui Pumnul. Astfel, nu mult timp după apariția gazetei „*Bucovina*”, într-o notiță inserată în „*Foaie pentru minte...*”<sup>1</sup> și intitulată „*O nouă gazetă română*”, Barițiu scria că articolele apărute în coloanele ziarului *Hurmuzăcheștilor* „sunt pline de foc patriotic”, iar într-o altă notă din aceeași foaie, făcea un călduros apel ca români transilvăneni să se aboneze și la gazeta „*Bucovina*” deviza acesteia fiind similară cu cea a foilor brașoveni: „Unitatea organică a celor trei milioane de români din monarchia habsburgică”<sup>2</sup>. După sosirea lui Barițiu la Cernăuți, în vara anului 1849, legăturile gazetei „*Bucovina*” cu români de peste Carpați se vor extinde, statornicirea acestor legături fiind o idee scumpă pentru care militau cu ardoare *Hurmuzăcheștii*.

Întîmplările dramatice prin care a trecut Barițiu pînă să ajungă în Bucovina sunt cunoscute<sup>3</sup>. Refugiat, în ianuarie 1849, în Țara Românească, arestat la Cîmpina, în mai 1849, Barițiu este trimis în iunie 1849, sub exortă, la Cernăuți, în calitate de supus austriac, unde este pus în lanțuri și aruncat în închisoare. Aflind vesta, frații George și Al. Hurmuzachi publică în ziarul „*Bucovina*” un energetic protest împotriva întemnițării lui Barițiu: „Dl. G. Barițiu... profesor, redactor al multrăspînditei și influentei foi „*Gazeta pentru Transilvania*”... /, mult stimat de conaționalii săi atât pentru meritele sale literare și pentru alte calități eminente personale, a sosit alătării aici sub exortă și cu semnalamentul că ar fi un individ foarte periculos. / Zace în închisoare / la început legat chiar în fiare și stînd în societatea criminalilor, dezertorilor și vagabonziilor între multe insulте fizice și morale”<sup>4</sup>. În urma investigațiilor fraților Hurmuzachi pe lingă autoritățile austriece, Barițiu este eliberat, după o detenție de zece zile (18—30 iunie), cu condiția să nu părăsească orașul și să se prezinte la poliție ori de câte ori i se va cere. Ziarul „*Bucovina*”, după ce anunță cu profundă satisfacție punerea în libertate a cărturarului ardelean, scrie între altele: „D. Barițiu care în toate țările românești nu are decît amici și prețuitori sinceri ai meritelor D-sale, au găsit și în Bucovina mulți dintre aceștia întru al căror mijloc D-lui, spre a lor bucurie, este hotărît a petrece pînă ce deplina pacificare a

<sup>1</sup> *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XII, 1848, nr. 44, p. 352.

<sup>2</sup> *Foaie pentru minte...*, XII, 1849, nr. 12, p. 95-98.

<sup>3</sup> Vezi pentru detalii: Teodor Balan, *Frații George și Alexandru Hurmuzachi și ziarul „Bucovina”*, Cernăuți, 1924, p. 24 și urm.; Virgil Șotropa, *Maltratarea lui Barițiu în Cernăuți, în 1849*, în *Arhiva someșeană*, 1940, nr. 27, p. 181-185; Vasile Netea, *George Barițiu, Viața și activitatea sa*, 1966: cap. *George Barițiu în refugiu*; p. 222-226; Iosif Pervain, *George Barițiu și contemporanii săi*, 1973, passim.

Transilvaniei îi va învoi întoarcerea în patrie și continuarea multstimatei sale gazete, pe care noi o aşteptăm cu cea mai vie nerăbdare”<sup>5</sup>.

Timp de mai bine de trei luni petrece Barițiu în casa ospitalieră a Hurmuzăcheștilor din Cernăuți, la conacul acestora de la Cernauca sau la moșia Dulcești din Moldova, proprietatea marelui logofăt Manolache Sturza, căsătorit cu Eliza, una dintre cele două fiice ale lui Doxachi Hurmuzachi. Nici în acest răstimp el nu-a renunțat la activitatea publicistică. A colaborat la „Bucovina”, ba chiar în august 1849 el a redactat în întregime ziarul, redactorii titulari fiind plecați în Moldova, după cum avea să precizeze el însuși mai tîrziu<sup>6</sup>. La începutul lunii octombrie 1849, Barițiu se întoarce la Brașov, la îndemnul episcopului Șaguna și al lui Andrei Mureșanu<sup>7</sup>. Plecarea sa din Cernăuți, la 4 octombrie 1849, este însoțită de următoarele rînduri apărute în ziarul „Bucovina”: „Astăzi au plecat de aici, spre a se întoarce în nefericita sa patrie, după o petrecere de cîteva luni în mijlocul nostru, domnul Gh. Barițiu, redactorul multrenumitei „Gazete de Transilvania”, Bărbat puternic la vorbă și faptă, patriot luminat și naționalist învăpăiat, iubind nația sa, ca și întreaga sa patrie, neprieten teoriilor utopice, fiind om practic înainte de toate, în societate plăcut, amabil, în caracterul său nepătat, pilduitor ca soț, părinte și amic, D-lui, lasă la toți, care au avut bucuria a-l cunoaște mai de aproape, cea mai sinceră stimă a multora sale merite și o vie părere de rău despre poprirea sa. Deși se zice că „în patria sa nimeni nu este profet”, totuși ne place a spera că în Transilvania acum va pre-cumpăni un alt proverb care sună: meritului cuvenita sa cunună și aceasta cu atît mai mult cu cît sănsem încredință că spre vindecarea dureroaselor râni ale țării, spre alinarea națiilor iritate și spre întemeierea unui fericit viitor, conlucrarea și ajutorul unui bărbat ca Barițiu poate fi numai în cel mai mare folos patriei și guvernului”<sup>8</sup>. Rîndurile citate sănsează revelatoare pentru sentimentele de prețuire și admiratie ale românilor bucovineni față de ziaristul brașovean. Impresia pe care a lăsat-o Barițiu în Bucovina a fost una dintre cele mai bune, aprecierile elogioase fiind unanime.

După întoarcerea sa la Brașov, redactorul „Gazetei de Transilvania” și cei ai „Bucovinei” s-au întîlnit deseori pe aceeași baricadă în lupta lor pentru apărarea intereselor românești. Dintr-o scrisoare din noiembrie 1849, a lui Al. Hurmuzachi către Barițiu<sup>9</sup> aflăm că între acesta și redacția ziarului s-a încheiat chiar cu contract de colaborare în condiții pe care Al. Hurmuzachi le considera „cu totul generoase”. Barițiu a găsit pentru ziarul cernăuțean o serie de corespondenți în centrele românești din Transilvania și Ungaria, dar cel mai asiduu dintre colaboratorii ar-

4 *Bucovina*, II, 1849, nr. 18 din 21 iunie, p. 93.

5 *Bucovina*, II, 1849, nr. 20 din 8 iulie, p. 105. Vezi și G. Tofan, *Din vremi trecute, în Junimea literară*, IX, 1912, nr. 2 și 3.

6 *Transilvania*, X, 1877, nr. 16, p. 186.

7 Cf. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 223.

8 *Bucovina*, II, 1849, nr. 31 din 5 oct., p. 175. Notiță scrisă la 4 oct. 1849.

9 Scrisoarea XVII, în N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzachi cu Gh. Barițiu, Vălenii de Munte*, 1911.

deleni a fost el însuși, căruia Al. Hurmuzachi îi serie : „văd, Domnule, și recunosc cu gratitudine că dintre toți frații transilvăneni ce avui plăcerea a cunoaște, D-ta ai pentru stimătorii amici ai D-tale cea mai bună memorie. Aceasta îți dă un nou drept la stima noastră și-ți robește încă mai mult — de se poate — inimile noastre“<sup>10</sup>. Cînd în luna decembrie 1849 foile brașovene reapar, membrii familiei Hrmuzachi își manifestă bucuria. Între redacția „Bucovinei“ și cea a „Gazetei Transilvaniei“ se stabilesc tot mai strînse relații de colaborare. Redactorii își trimit regulat știri și chiar articole de publicat. Ei se sprijină reciproc în răspîndirea gazetelor lor. Numeroase reproduceri din „Bucovina“ vom găsi în cele două foi brașovene în tot cursul apariției ziarului de la Cernăuți. De multe ori Al. Hurmuzachi și Barițiu se unesc în apărarea unor idei și acțiuni ce îi interesează deopotrivă pe români din cele două provincii, precum a fost în cazul polemicii iscate între „Bucovina“ și unele ziare nemțești ca „Siebenbürger Bote“, „Kronstadter Zeitung“, „Oesterreichische Correspondenz“ și „Sattelit“ în problema Transilvaniei. O îndelungată și aprigă polemică se poartă îndeosebi cu ziarul săsesc „Siebenbürger Botet“, organ dușmănos aspirațiilor naționale ale românilor. Astfel, abia ajuns acasă, Barițiu este solicitat de Al. Hurmuzachi să-i dea datele necesare ca să răspundă celor de la ziarul săsesc, care aruncaseră ziarului „Bucovina“ epitetul de „calumniatori desonești“. Al. Hurmuzachi îl roagă pe Barițiu să intervină în discuție, să facă „un răspuns care să-l sfarme, să-l lovească ca să nu se mai scoale, un răspuns care să-i bage mintea în cap“. Hurmuzachi este încredințat că numai Barițiu, cu autoritatea sa de istoric al trecutului românesc în Transilvania, îi poate reduce la tăcere pe cei de la „Siebenbürger Bote“ : „toată speranța noastră este în D-ta ; cauza noastră devine națională, fiindcă, după cum vezi „Siebenbürger Bote“ lovește în năciune (pumnism = națiune n.n.). Nimeni nu ar fi în stare a-i lovi ca D-ta, nimeni nu-i va sfărîma ca puternica-ți și maiestoasa pană a veteranului între publiciștii români, ca D-ta“<sup>11</sup>. Barițiu trimite răspunsul pentru „Siebenbürger Bote“, care se publică, prelucrat, în nr. 36 al „Bucovinei“ din 1849, p. 43, sub titlul *Un răspuns bun al „Bucovinei“ către redacțiunea prezente a „Mesagerului transilvan“* și cuprinde opt coloane ale gazetei format 4°. Ceva mai tîrziu, cu prilejul unui alt articol jignitor din „Oesterreichische Correspondenz“, Al. Hurmuzachi recurge din nou la Barițiu, care-i trimite un articol în luna decembrie 1849<sup>12</sup>.

Cu deosebită energie s-a ridicat „Bucovina“ în apărarea cauzei românilor ardeleni atunci cînd a început războiul civil din Ardeal, Gazeta aduce regulat știri despre situația militară, despre luptele înverșunate ale moților lui Avram Iancu și despre eroismul conducătorilor ardeleni. În mai multe numere consecutive (nr. 1—6) din 1850 se publică în, limba germană, raportul pe care Avram Iancu l-a înaintat guverna-

10 Scrisoare din 16/28 oct. 1849. Apud G. Tofan, *op. cit.*, p. 29.

11 Cf. N. Bănescu, *Gh. Barițiu. Legăturile sale cu români din celelalte părți în Convorbiri literare*, XLII, 1908, vol. II, nr. 7, p. 18.

12 Cf. I. Pervain, *op. cit.*, p. 160. Notă.

torului Ardealului, Wehlgemuth. La îndemnul lui August Treboniu Laurian, Barițiu începe și el, la 9 ianuarie 1850, să publice acest raport, în limba română în „Gazeta Transilvaniei“. Wehlgemuth îi cere să înțeleze publicarea pe motiv că această limbă ar fi primejdioasă. Barițiu, opunindu-se, guvernatorul dispune, la 9 martie 1850, suspendarea foilor și înlăturarea redactorului. Astfel, „Gazeta Transilvaniei“ și „Foaie pentru minte...“ cunosc o nouă suspendare. Ele nu vor reapărea decât la 9 septembrie 1850, de astă dată sub redacția lui Iacob Mureșanu<sup>13</sup>.

După suspendarea foilor lui Barițiu, „Bucovina“ devine tot mai mult și organul de publicitate al românilor transilvăneni, ale căror păsuri sunt pe larg tălmăcite în coloanele acestui ziar, care publică fără teamă orice știre sosită de la corespondenții săi din Transilvania. Astfel, gazeta ridică glas de protest energetic împotriva arestării prefectilor români. Cînd, după înfrângerea revoluției maghiare, autoritățile austriece îi frusteză pe români de drepturile politice, articolele „Bucovinei“ devin vehemente, iar apărarea ia mai mult caracterul unei lupte ofensive împotriva oficialităților austriece neînțelegătoare<sup>14</sup>. În coloanele ziarului cernăuțean au apărut și alte numeroase corespondențe și articole privind viața politică și națională a românilor transilvăneni. Atât de mare era interesul redactorilor bucovineni pentru chestiunile politice din Ardeal, încît guvernatorul militar al acestei provincii, generalul Wohlgemuth, se vede obligat a susține că „acest ziar este scris mai mult pentru românii din Ardeal“. El roagă administrația „Bucovinei“ să controleze scrisul gazetei (26 sept. 1850). Iar românii din Transilvania, văzînd solicititudinea ce li se arată, numesc ziarul „organul tuturor românilor din Ardeal“<sup>15</sup>.

Intr-adevăr, acesta a fost rolul „Bucovinei“ în hiatusul presei periodice românești, pașoptiste, atât din Transilvania, cât și din Principate, ca urmare a înnăbușirii revoluției de la 1848. Asigurîndu-și colaborarea unor scriitori din toate provinciile românești, printre care figuri reprezentative ale vieții culturale și naționale, precum 9lecsandri, Kogălniceanu și Barițiu, gazeta din Cernăuți îndeplinește un rol educativ de o excepțională însemnatate, întrucît, în paginile ei, — aşa cum nota Nicolae Iorga. — „mișcarea nației românești din toate părțile și află tot mai larg loc“<sup>16</sup>. Gazeta Hurmuzăcheștilor milita, ca și foile lui Barițiu, pentru unitatea națională a românilor prin cultură.

În ce privește contactul direct al lui Barițiu cu Bucovina, legăturile sale de prietenie cu familia Hurmuzachi, precum și relațiile de colaborare dintre „Gazeta Transilvaniei“ și „Bucovinei“, atât în vara anului 1849, cînd și-a petrecut exilul în casa ospitalieră a Hurmuzăcheștilor, cât și după întoarcerea sa la Brașov, în toamna aceluiși an (4 oct.), sprijinul pe care l-a acordat editării și difuzării publicației bucovinene, toate acestea, au avut consecințe dintre cele mai fericite pentru largirea rela-

13 T. Balan, *Refugiații moldoveni în Bucovina*, 1929, p. 31.

14 T. Balan, *op. cit.*, loc. cit.

15 Nicolae Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 95.

16 G. Tofan, *Din vremi trecute*, în *Junimea literară*, IX, 1912, nr. 2 și 3, p. 43.

ților culturale dintre Bucovina și Transilvania și, prin aceasta, pentru consolidarea unității culturale românești. Atracția pe care a exercitat-o proeminenta personalitate a lui Barițiu asupra fruntașilor vieții politice și culturale bucovinene și în primul rînd asupra Hurmuzăcheștilor a fost la fel de puternică ca și cea a lui Alecsandri ori Kogălniceanu, "determinând o desfășurare sincronică a activității acestora cu lupta națională general-românească".

După întoarcerea lui Barițiu la Brașov, familia Hurmuzachi a întreținut o îndelungată corespondență cu publicistul brașovean, „parte integrantă a istoriei naționale, culturale și politice a neamului nostru (din Bucovina, n.n.) din anii în care se datează, (căci n.n.) toată viața națională de atunci se concentra în jurul familiei Hurmuzachi și a ziarului „Bucovina“, condus și scris de membrii acestei familii“<sup>17</sup>.

#### GEORGE BARIȚIU ET LE JOURNAL „BUCOVINA“

##### Résumé

Dans l'article, l'auteur relève un aspect moins connu de l'histoire des relations culturelles entre la Transylvanie et la Bucovine : la collaboration de George Barițiu au journal de la génération progressiste de 1848, „Bucovina“ (1848—1850). L'auteur établit le lieu et le rôle de Barițiu parmi les nombreuses personnalités qui ont collaboré à la publication de Bucovine et souligne en même temps, l'influence positive exercée par le grand homme de science et patriote transylvain sur le „Bucovina“, le prestige et l'admiration de quelle il jouissait parmi les intellectuels de ce territoire.

La collaboration de Barițiu, ensemble à celle d'Alecsandri, Kogălniceanu et des autres proéminentes personnalités de la révolution roumaine de 1848, confère au journal „Bucovina“ des nouvelles et riches significations dans la promotion de l'idéal de l'unité politique, comme une conséquence de l'unité ethnique et culturelle.

<sup>17</sup> G. Tofan, *Din vremi trecute*, în „Junimea literară“, IX, 1912, nr. 2 și 3 p. 43.

## ASPECTE ALE EVOLUȚIEI ECONOMICE A BUCOVINEI SUB STĂPINIREA HABSBURGICĂ

ION NEGURĂ

În năzuința sa cu orice preț spre răsărit<sup>1</sup>, politica habsburgică și-a îndreptat privirile asupra Moldovei încă din secolul XVII, iar la 1716 Carol VI și-a trimis armatele în partea ei de nord, pe la Cîmpulung și apoi pînă la Iași, unde însă ele au fost învinse; în anul următor cătanele au invadat din nou Moldova. În deceniul al optulea din sec. XVIII, oștirile imperiale, trecînd peste Carpații păduroși și Nistrul superior, s-au întîlnit cu expansiunea țaristă, după ce, împreună cu Frederic II al Prusiei, împărăteasa Maria Thereza împărtise treptat între ei, la 1772, 1773, 1775, regatul Poloniei. Această împărțire a deschis calea unor noi acaparări, obiectul constituindu-l de acum încolo teritoriile din Imperiul otoman sau aflate sub suzeranitatea sa, precum Crimeea, Serbia, Principatele Române.

Manoperele diplomatice și preliminariile „convenției cumpărate“ din mai 1775, prin care imperiul habsburgic a izbutit să rupă cea mai frumoasă parte din trupul Moldovei, au fost dezvăluite după un secol de Mihail Kogălniceanu<sup>2</sup>, pe baza documentelor originale din arhiva imperială de la Viena, care constituie dovezile grăitoare ale metodelor feudale folosite de monarhii „iluministi“ pentru subjugarea popoarelor.

Pentru a rupe orice legătură a românilor bucovineni cu frații lor din Moldova și celealte ținuturi românești, noul teritoriu acaparat a rămas inițial sub regimul administrației militare 1774—1786, apoi a fost înglobat, după 1786, la provincia Galitia. Cercurile imperiale au pus în aplicare, cu perseverență și rafinament, un vast program de depoziitate și desființare națională, printr-o politică complexă urmată în domeniul demografic, al structurilor economico-sociale, al învățămîntului și organizării administrative. Cînd lupta îndîrjită a reprezentanților tuturor păturilor sociale românești a reușit, în febra revoluției din 1848, să smulgă decretul imperial de autonomie administrativă a Bucovinei (devenită

1 Mihai Eminescu, *Bucovina și Basarabia*, studiu istorico-politic, prez. de I. Crețu, București, 1941, p. 138.

2 M. Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, ediția I, (fără numele lui Kogălniceanu), Tipogr. Soccec., Sander & Teclu, București, 1875.

fapt cițiva ani mai tîrziu), politica de subjugare națională și socială era deja în plină desfășurare.

La conferința istoricilor, din 4—9 mai 1964, de la Budapesta, analizindu-se unele probleme fundamentale ale fostului imperiu habsburgic, și în mod special implicațiile dominației străine asupra Transilvaniei, se făcea constatarea că : „În Austro-Ungaria, problema națională constă, în principal, din *dublul jug, social și național*, din exploatarea și asuprirea mai intensă a oamenilor muncii, muncitorii, țărani, intelectuali de alte naționalități decât a celor aparținând națiunilor dominante. *Asuprirea națională se exercita în toate domeniile: economic, cultural, politic, nu numai administrativ și cultural cum socoteau, eronat, unii istorici și sociologi*“ (s.n.)<sup>3</sup>. Dar, dacă realitățile istorice privitoare la Transilvania au fost pe larg analizate de istoriografia română, aspectele politicii habsburgice în domeniul economico-social din Bucovina nu au fost tratate pînă în prezent în mod cuprinzător, pentru a putea avea o imagine completă și de profunzime asupra caracteristicilor și efectelor acestei politici. Informațiile răzlețe din diverse studii românești și străine, care se ocupă cu Bucovina în general, necesită nu numai o sintetizare, ci impun cercetări într-o viziune corespunzătoare problemei, cu mijloace științifice, ca să dea răspuns și lucrărilor străine, care pun în circulație afirmații și concluzii tendențioase. În 1916, publicistul Ilie E. Torouțiu se plîngea că cel mai puțin studiată, chiar de români a fost situația clasei țărănești, și, referindu-se la unele laturi demografico-sociale, care trebuie cercetate, adăuga : „Toate aceste lucruri nu se știu pozitiv, întîi pentru că statistică oficială nu răspunde la aceste întrebări, apoi pentru că cercurile românești, preocupate mereu de alte chestiuni vitale, și de lupte politice, uneori fratricide, nu apucaseră să studieze aceste probleme în lumina științelor statistice“ (s.n.)<sup>4</sup>. Nici după Unire nu s-au întreprins, din păcate, astfel de cercetări aprofundate.

Lucrarea de față reprezintă o primă încercare de sinteză succintă asupra unei problematici de netăgăduit interes, a cărei temeinică investigare își așteaptă încă cercetătorii, în viitor.

După anexarea sa, partea de nord a Moldovei, numită apoi Bucovina, a fost încadrată în circuitul economic european mai intens și mai avansat decât fusese sub dependență otomană. Relațiile capitaliste de producție au căpătat un caracter mai precis, iar exploatarea resurselor naturale s-a intensificat, prin deschiderea de mine și cariere. A fost reutilată „moara de hîrtie“ de la Rădăuți și au apărut instalații incipiente ale industriei de prelucrare. S-a îmbunătățit și diversificat rețeaua de drumuri — cu mîinile neplătite ale populației — construirea lor urmărind, în primul rînd, scopuri strategice. Accelerarea procesului de acumulare primitivă a capitalului și dezvoltarea relațiilor capitaliste și-au găsit expre-

<sup>3</sup> M. Constantinescu, L. Banyai, V. Curticăpeanu, C. Göllner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900—1918)*, în „Destărarea monarhiei austro-ungare“, Editura Academiei, București, 1964, p. 100.

<sup>4</sup> I. E. Torouțiu, *Poporă și clase sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 408.

sia și în urbanizarea unor așezări rurale<sup>5</sup>. Dar, aşa cum s-a relevat, cu ocazia reliefării cauzelor care au dus la prăbușirea imperiului „Statul austro-ungar și marii capitaliști au desfășurat o astfel de politică a industrializării capitaliste, încit regiunile locuite masiv de alte națiuni să nu se dezvolte din punct de vedere industrial. În timp ce zonele germane, Boemia, o parte a Ungariei, erau mai industrializate, în Transilvania, în 1910, din totalul de 5 248. 540 locuitori în 22 comitate, era o populație rurală de 87,1%, iar o populație urbană de 12,9%“<sup>6</sup>. Cu unele nuanțări, aceste concluzii sunt valabile și pentru partea de nord a Moldovei răpite. În Bucovina, după datele recensământului din 31.XII.1890, din totalul populației 74,7% aparținea mediului rural și 25,3% celui urban. Din întreaga populație activă, 82,3% era ocupată în agricultură<sup>7</sup>. Slaba industrializare a menținut Bucovina în starea de hinterland agrar și forestier al imperiului. Tara a fost împânzită cu garnizoane, iar populației i s-au impus obligații fiscale, prestări de munci manuale, cărăușii și livrări de bunuri pentru scopuri militare chiar în timp de pace. Investigațiile și alocările pentru Bucovina în bugetul statului habsburgic au fost extrem de reduse; în schimb el a prelevat valori considerabile din venitul național bucovinean. Calculele numai pe anii 1862—1881 indică, în ce privește impozitele încasate, din acest teritoriu, suma imensă de 12,66 milioane florini aur, respectiv 126,60 milioane lei aur<sup>8</sup>. Relațiile de export-import existau încă din evul mediu între teritoriile cuprinse în imperiul habsburgic și Moldova, dar ele n-au fost dezvoltate potrivit posibilităților date. Procesul industrializării, început lent, a fost de dimensiuni reduse și numai parțial, cu un caracter neritmic pe ramuri. În general, industrializarea Bucovinei era în urma celei din Transilvania și nu depășea pe cea din vechea Românie, considerată în medie. Sunt concludente aprecierile făcute în 1886 de către doi dintre membrii unor importante instituții din monarhia bicefală, cunosători ai relațiilor din Bucovina: „provincia este o țară mică a coroanei; în prezent relativ săracă, ea se situează din unele puncte de vedere — mai ales din cel economic — în urma celor mai multe provincii ale statului habsburgic... Randamentul agriculturii este redus în comparație cu țările agricole aflate în plin progres; meseriile, în special cele orășenești, n-au atins în nici un fel nivelul celor din vest; industria, înțeleasă în sensul și volumul modern, este prezentă doar parțial, iar sistemul de comunicație a intrat de abia acum într-o dezvoltare mai fructuoasă“<sup>9</sup>.

5 M. Iacobescu, *Revoluția de la 1848 — moment de răscruce în istoria românilor din Bucovina*, în „Suceava — Anuarul Muzeului Județean“, V, Suceava, 1978, p. 13-36.

6 M. Constantinescu s.a., *op. cit.*, p. 101.

7 A. Zachar, *Landwirtschaft und Viehzucht*, în vol. „Osterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild“, p. 459.

8 M. Mușat, *România în vitregia istoriei*, în „Analele de istorie“, nr. 3, 1978, p. 21.

9 A. C. Romstorfer, H. Wiglitzky, *Vergleichende graphische Statistik in ihrer Anwendung auf das Herzogtum Bukowina und das österreichische Staatsgebiet*, K. K. Hofbuchhandlung W. Frick, Viena, 1886, p. 49.

*Relațiile social-agrare.* Printre măsurile luate de administrația militară (1774—1786) în scopul exploatarii condițiilor naturale și asigurarea unor venituri fiscale cît mai mari, a fost inițierea unei cartografieri „geometrico-economice“ a teritoriului, în cadrul unei comisii speciale, instituită în 1781 pentru „cercetarea și stabilirea relațiilor de posesiune funciară“. Inginerul hotarnic al comitatului Beregh, Iohann Budinsky, însărcinat cu această cartografie, a notat în lucrarea sa, pe lîngă frumusețile peisajului și bogăția naturală a provinciei, aspecte ale vieții economice, care contrastau flagrant cu „pustiitatea“ despre care vorbeau diferite acte oficiale și autorii apologeti ai cuceririlor habsburgice, ocolind în mod tendențios faptul că „pustiurile“, care de fapt au existat în toată Moldova, erau cauzate de războaiele și invaziile trupelor celor trei imperii de la hotarele Principatelor<sup>10</sup>.

În ciuda vicisitudinilor timpului, organele ocupației militare habsburgice au înregistrat, totuși, existența în 1774 a 223 sate cu 52 cătune, precum și trei orașe, cu o populație de 14 350 familii (71 750 locuitori, socotind în medie 5 membrii de familie). Abatele Ruggiero Giuseppe Bosovich, apreciat de Nicolae Iorga drept „unul din cei mai cunoscuți oameni de știință ai secolului XVIII“, menționa în al său „Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia“ (Bossano, 1784), cu prilejul călătoriei efectuate în preajma anexării Bucovinei, că la Suceava erau 30 de biserici, la Cernăuți 3 și 200 de case, hanuri bune și mari ; casele aveau foioare în față, acoperiș de shindrilă, crestături de lemn în cerdac și la poartă, diferite podoabe de lemn pe acoperiș<sup>11</sup>. Mărturile vremii contrazic fabulațiile acelorași apologeti despre „locuințele de pămînt“ din orașe. Meșteșugarii erau organizați pe bresle cu bogată tradiție și bună stare, în special cojocarii, ciobotarii, bodnarii, olarii. Aveau loc târguri săptămînale și iarmaroace anuale. Din nenumărătele documente putem cunoaște vămile care se percepeau, produsele care circulau prin ele, tranzacțiile încheiate, care — ca și numărul mare de comercianți — dovedesc o activitate susținută în intervalele dintre vîforițele ce se abăteau din exterior asupra țării. Tranzacțiile comerciale, actele dotaile și alte documente indică și o viață îmbelșugată — cel puțin la anumite pături ale populației — incompatibilă cu „pustietatea“.

În 1820, structura suprafețelor agro-silvice cuprindea : 180 293 ha teren arabil, 176 435 ha finețe, 143 120 ha pășuni, 476 220 ha păduri. După un secol suprafața totală s-a diminuat cu 891 ha, afectate pentru clădiri, căi de comunicație etc., iar structura se prezenta astfel : 288 284

10 În 1709—1710 Moldova a suferit invazia trupelor țariste, în 1716—1717 două incursiuni austriece, în 1736—1739 operații militare turco-rusești, iar în 1768—1774 a fost teatrul unui nou război dintre aceleași puteri. Populația era nevoie să plece în pribegie, adăpostindu-se prin locuri pustii și păduri, o mare mulțime de bejenari fiind surprinși de trupele străine, măcelăriți sau duși în robie peste Nistru sau Dunăre, cum atestă documentele timpului.

11 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, Editura Casei Ţăoalelor, București, 1928, p. 177 și 185 ; Al. Bocănețu, *Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei*, ed. II, Institutul de arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei“, Cernăuți, 1933.

ha teren arabil, 131 756 ha finețe, 129 188 ha pășuni, 8 121 ha grădini și 451 221 ha păduri<sup>12</sup>. Schimbările survenite au fost determinate mai ales de afectarea unor terenuri pentru culturi de cîmp sau grădinărie și crearea de noi gospodării pentru populație. Între anii 1776 și 1890 densitatea medie a populației pe km<sup>2</sup> a crescut de la 7 la peste 61 locuitori, iar în 1910 se ridica la 80 locuitori. Populația activă din agricultură, apreciată la 71 700 persoane în 1776, a sporit în 1890 la 483 082 persoane<sup>13</sup>.

În cei 144 ani de stăpinire habsburgică s-au făcut progrese însemnante în agrotehnică și într-o oarecare măsură în specializarea producției, dar aceasta s-a manifestat mai mult la proprietățile mari și mijlocii și numai la cele gospodărite de proprietarii lor. Arendașii n-aveau interes pentru investiții și nici pentru perfecționarea tehnologiei. Gospodăriile coloniștilor germani, buni gospodari și foarte substanțial sprijiniți de stat, au influențat în sens pozitiv dezvoltarea întreprinderilor agricole românești din comune ca Ilișești, Ițcani, Tereblecea sau Roșa, după abolirea boierescului pentru țărani români în 1848. S-a remarcat și o îmbunătățire a soiurilor vegetale și a raselor de animale; în sectorul cabalinei, a contribuit în această direcție înființarea unei herghelii de stat.

La anexarea Bucovinei, pămîntul aparținea în cea mai mare parte boierilor, mănăstirilor și episcopiei de Rădăuți. Țărani liberi erau locuitorii ocolului Cîmpulung Moldovenesc, mazilii și răzeșii săraci de pe văile Ceremușului, ale Siretului superior și între Prut și Nistru, de asemenea coloniștii așezați în mod organizat de către stăpinirea habsburgică. Țiganii erau robi, și, dintre aceștia, cei mai mulți se aflau pe moșiile mănăstirești<sup>14</sup>. Relațiile dintre țărani clăcași și proprietari au continuat la început, să fie reglementate de „așezămîntul pentru boieresc“ al lui Grigore Alexandru Ghica, dat în ianuarie 1766, care a legiferat obligațiile sătenilor, după desființarea iobăgiei în Moldova prin reforma lui Constantin Mavrocordat. Modificat și completat prin mai multe prescripții respective patente imperiale, dar niciodată în favoarea țăranielor, „așezămîntul lui Ghica“ a constituit în Bucovina baza regimului juridic social-agrar pînă la 1848. Orice normare nouă a însemnat o sporire a obligațiilor țăranielor, o accentuare a exploatarii, ceea ce a influențat negativ productivitatea muncii și tehnica agricolă. În 15 puncturi ale „așezămîntului“ erau hotărîte „cu nart“ obligațiile sătenilor, adică ele erau fixate în unități de măsură în ce privește robota (munca) și dijma<sup>15</sup>.

Măsurătorile topografice amintite au durat pînă în 1823, dar încă din 1792 s-a introdus un registru funciar („tabula țării“), în care se însemnau toate schimbările intervenite în regimul de proprietate. Pentru ca toți locuitorii să participe la obligațiile fiscale, generalul Enzenberg,

12 Datele de la A. Zachar, *op. cit.*

13 *Ibidem*, p. 458; I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, manuscris dactilografiat, arhiva Muzeului Județean Suceava, p. 13.

14 *Ibidem*; N. Grămadă, *Sătenii și stăpinii în Bucovina între 1775—1848*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei“, an. I-II, Cernăuți, 1943, p. 7-111.

15 *Ibidem*, p. 16 și urm.

al doilea guvernator militar, a propus în 1779 Consiliului militar aulic să impună boierilor bucovineni obligația de a ceda clăcașilor în posesiune loturile ce le munceau, în schimbul sporirii zilelor de elacă. Iosif al II-lea n-a acceptat propunerea, dar boierii au găsit mijlocul de a spori zilele de robotă pe calea „măsurării“ lor, interpretând prin vicleșug ponturile 11—15 din „așezămînt“, ceea ce administrația habsburgică a încurajat. Administrația avea interes să unifice regimul social-agrар, din motive fiscale și pentru a ușura aplicarea orînduirilor de stat și cetănești. Apoi numeroși boieri și arendași, mai ales de origine galiciană, care dobîndiseră terenurile de la proprietarii români ce nu consumiseră să rămină în Bucovina după anexare, au cerut insistent aplicarea normelor din Galicia, în materie de robotă și dijmă, acestea fiindu-le mai avantajoase.

Prin ordonanța imperială din 22 martie 1787 pămînturile lucrate de țărani au fost scoase de sub puterea de jurisdicție a boierilor și decretate *rusticale* sau „de mîna a două“, ele intrînd în stăpînirea comunelor. În 1835 aceste terenuri au fost trecute în proprietatea țărănilor care le luceau, dar cu obligația de robotă și dijmă față de foștii proprietari. Terenurile rămase moșierilor, considerate „de mîna întâia“, au fost decretate *dominiale*. Ambele categorii de terenuri au fost supuse unui impozit funciar, aplicat pentru terenurile „rusticale“ prin sistemul „cislei“. Ca instantă tutelară pentru săteni a fost stabilit prin patenta din 1786 „Oficiul districtual“ (Kreisamt)<sup>16</sup>.

Potrivit așezămîntului lui Ghica sătenii trebuiau să presteze pentru proprietarii pămîntului 12 zile de lucru pe an (cîte 4 primăvara, vara și toamna) și să dea dijmă (a zecea parte) din producția agricolă, dar nu din vite și păsări. După încorporarea Bucovinei în guvernămîntul Galiciei și la insistențele boierilor, au fost sporite obligațiile la trei zile pe săptămînă, cum era situația în Galicia. De altfel, încă pe vremea ocupației militare, guvernatorul Enzenberg sprijinise cererile boierilor. Apoi, prin „măsurarea“ zilelor de muncă, robota a ajuns la 70—130 zile pe an. Pentru a sili sătenii să o execute, administrația asigura asistența militară. Soldații erau încartiruiți în casele sătenilor, cu obligația pentru aceștia de a suporta toate cheltuielile prilejuite de trimiterea și întreținerea militarii. Sătenii au mai fost obligați la două zile de muncă pentru paroh și la una pentru vornic (primarul satului), la diverse corvezi pentru stat la „adăoșaguri“ pentru moșieri, la transporturi fără plată a recoltei dijmuite pentru moșieri și.a.<sup>17</sup> Apăsătoare erau impozitul funciar rural, obligația de strajă în comună, serviciile la curte și altele, dar mai ales dreptul de jurisdicție dominială, care se exercita prin „mandatarii“ instituiți în 1793 pentru îndeplinirea „sarcinilor politice“ ale domeniilor particulare, pe socoteala acestora<sup>18</sup>. Mandatarii aplicau penalități, după gravitatea faptelor: închisoare „nevătămătoare a sănătății, cu apă și pîine“, „muncă penală“, închisoare grea cu obezi, ridicarea dotației

16 Ibidem, p. 11, 27, 42; I. E. Torouțiu, op. cit., p. 409 și urm.

17 N. Grămadă, op. cit., p. 16 și urm.

18 Ibidem, p. 29 și urm.; p. 50 și urm.

(„sustragerea casei și a gospodăriei“). Putea fi aplicată și bătaia „cu aprobarea Kreisamt-ului“ și ea devenise atât de obișnuită, încit oricine deținea o fărīmă de autoritate, chiar agenții Kreisamt-ului, o aplicau. Proprietarii au fost obligați să construiască închisori pe moșiiile lor, biserici și case parohiale, să afecteze parohiilor 44 jugăre de teren în satele unde „fondul bisericesc“ (constituit din secularizarea moșilor donate mănăstirilor de voievozii ctitori) nu avea terenuri, să conducă pe tineri la recrutare și să-i întrețină pînă la trimiterea lor la unitățile militare, toate acestea constituind mijloace de a-i ține în frîu pe săteni<sup>19</sup>.

Stăpînirea habsburgică a constatat că țăraniul bucovinean nu este „supus“ al boierului, ci a fost al domnului țării, deci proprietarul nu avea drept de jurisdicție asupra lui, cum era în Austria sub regimul „supușeniei“ (Unterthänigkeit), bazată pe „jurisdicția personală“<sup>20</sup>. Păstrînd elementele esențiale ale „așezămîntului lui Ghica“, concepția habsburgică de „supușenie personală“ a fost aplicată în Bucovina îmbinată cu obligația boierescului, indiferent dacă „supusul“ deținea sau nu pămînt. Cînd sătenii obțineau de la proprietar pămînt de muncă, ei erau „supuși jurisdicției personale și reale a stăpînului“, situație creată prin înglobarea Bucovinei în guvernămîntul Galicii, cînd s-a extins și dreptul de jurisdicție al stăpînilor prin patenta din 1781. Dreptul de a fi asistați de așa-numitul „avocat al supușilor“ (Unterthansadvokat) și a se adresa în apel tuturor instanțelor pînă la împărat, în procese legate de „supușenie“<sup>21</sup>, prin modul cum a fost valorificat, constituie una din cele mai triste capitole ale stării țăraniilor bucovineni sub stăpînirea habsburgică. Si autorii străini au recunoscut că administrația justiției „lăsa mult de dorit“, mai cu seamă că însăși „patenta pentru supuși“ prevedea că orice reclamație trebuie să fie prezentată mai întîi stăpînului, chiar dacă acesta era învinuitul<sup>22</sup>.

Stratificarea țărănimii în fruntași, mijlocași și codași nu avea drept criteriu întinderea terenului deținut, ca în Galicia, ci numărul de vite mari. Evident, cei cu mai multe vite căutau să aibă pămînt mai mult și J. Polek menționa, după o mărturie din 1801 că „fruntașii posedau mai înainte în unele locuri atîtea pămînturi, încît puteau trăi din ele 10 familii de țărani mai nevoiași. Sporind populația cu coloniști (...), acele pămînturi s-au redus prin părțile din ele date coloniștilor“<sup>23</sup>. Si administrația a „dat“ coloniștilor „unde ei numai voiau; nu căutau ori de săt sau ba oameni pe ele“<sup>24</sup>.

Stăpînii aveau dreptul exclusiv de vinat și pescuit, de moară, velniță și crîșmă, de proprietate asupra iazurilor, pădurilor și în parte asupra

19 *Ibidem*, p. 19-20.

20 *Ibidem*, p. 9-12.

21 *Ibidem*, p. 16 și urm.

22 *Ibidem*, cu ref. la M. Drdacki, *Die Frohnpatente Galiziens*, Viena, 1838, p. 82

23 J. Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801*, p. 12; cf. N. Grămadă, *op. cit.*, p. 48.

24 I. Nistor, *Români și rutenii în Bucovina*, Editura Academiei Române, București, 1915, p. 53.

poienilor, de jurisdicție dominială și de numire și confirmare a vornicului sătesc. Străvechiul drept al sătenilor de folosire neîngrădită a pădurilor pentru a-și procura lemne de construcție, pari și nuiele, ca și folosirea imășurilor, a fost tot mai mult restrins<sup>25</sup>. Prin decretul imperial din 1787 au fost reglementate „titlurile de noblețe“ ale marilor proprietari, într-un similar cu cele din Galitia și s-a extins asupra Bucovinei competența instanței „iudicium supremum gubernatoriale et appellatorium“, înființat în 1772 la Lvov, de a judeca pricinaile marilor proprietari, supușilor otomanii, orașelor, mănăstirilor, demnitarilor eclesiastici și comunelor („forum nobilium“). Acest for a funcționat și ca instanță de apel pentru ceilalți locuitori ai Bucovinei, având și români în calitate de consilieri, precum Ion Budai-Deleanu. După 10 luni „forum nobilium“ pentru Bucovina a fost stabilit la Stanislavov (Galitia), iar în 1804 a luat ființă o asemenea instanță la Cernăuți, reorganizată apoi în 1826<sup>26</sup>.

O situație cu totul specială au avut la anexarea Bucovinei țărani din vechiul ocol al Cîmpulungului, cuprinzând atunci 6 sate, cu centrul administrativ în tîrgul („vatru“) Cîmpulungului și bucurîndu-se din cele mai vechi timpuri de privilegii recunoscute de voevozii moldoveni. În 1779 generalul Enzenberg a raportat că „districtul Cîmpulungului a aparținut suveranului țării. Locuitorii sunt țărani avuți, cu multe vite. Nu au boieri și sunt liberi de sarcinile celorlați locuitori față de stăpinii pămîntului“. Generalul a declarat drept domeniu fiscal sau „cameral“ munții, pădurile și toate locurile, pentru care cîmpulungenii n-aveau acte de proprietate, declanșind astfel un litigiu — „lupta pentru drept“ — care a durat 89 de ani între cîmpulungeni și „Oficiul pentru administrarea domeniului cameral“ (Kameral-Wirtschaftsamt), numit de ei „cămara“.

Ignorînd sistemul social-juridic al Cîmpulungului, opus sistemului austriac, „cămara“ tratînd ocolul ca domeniu al statului, a anihilat abuziv și brutal privilegiile locuitorilor, în disprețul plîngerilor și memorilor fără sfîrșit adresate diverselor cancelarie, pînă la împărat. Agenții „Cămării“ brutalizau și arrestau delegații cîmpulungenilor, iar reclamațiile și memorile lor au fost respinse; o hotărîre judecătorească le-a fost înmînată după 17 ani! Litigiul a fost stîns datorită istoricului și marelui om politic bucovinean Eudoxiu Hurmuzachi, care, ales deputat și apoi mareșal al Bucovinei, cu înalta sa pregătire istorico-juridică, cu tact și influență în cercurile vieneze, a întocmit un memoriu semnat de plenipotențiarii cîmpulungeni Miron Ciupîrcă și Ilie Niculîță, propunînd pe baze de noi argumente — și dezvăluirea actelor arbitrale, a relei credințe a autorităților, a hotărîrilor nedrepte și contradictorii —, lichidarea litigiului, printr-un compromis și o hotărîre de arbitraj. Memoriul primit de împărat și urmat de o anchetă, și-a produs roadele prin instituirea unei comisii mixte cu reprezentanți ai ambelor părți, din partea cîmpu-

25 N. Grămadă, *op. cit.*, p. 18 și urm.

26 T. Balan, *Forum nobilium*, Inst. de arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei“, Cernăuți, 1927.

lungenilor fiind însuși E. Hurmuzachi. Comisia a lucrat pînă în 1871 și a lichidat litigiul prin compromis.<sup>27</sup>

Regimul relațiilor social-agrare din Bucovina, aşa cum a fost schițat pînă aici, a dăinuit pînă la 1848, cînd mișcarea revoluționară s-a manifestat și aici, în Bucovina, printr-un pronunțat caracter social-agrar. Abolirea constituției absolutiste habsburgice în climatul fierbinte al revoluției a fost urmată de organizarea unor alegeri, fără bază cenzitară, cînd bucovinenii au trimis în parlamentul revoluționar de la Viena șapte deputați țărani și numai unul orășean, directorul liceului din Cernăuți; aceștia au desfășurat o foarte stăruitoare activitate în sensul revendicărilor cu caracter politic, social, economic și cultural. În special deputații români Mihai Bodnar de la Rădăuți și Miron Ciupircă de la Cîmpulung au cerut imperios înlăturarea boierescului fără despăgubirea proprietărilor, menținînd că prin sporirea abuzivă a zilelor de robotă, țărani și-au suprămplinit obligațiile. Dar încă înainte de revoluție, precum și în timpul ei, au avut loc numeroase răscoale țărănești în diverse locuri, cu ocupări de conace și moșii, la care autoritățile au răspuns cu vîrsări de sînge. Si în timpul revoluției, ca și în anii următori, numeroase memorii și proteste au pornit din partea maselor țărănimii bucovinene, pentru înlăturarea boierescului și a celorlalte obligațiile și angarale. Înfrîngerea revoluției din imperiul habsburgic cu ajutorul armatelor țariste a provocat o nouă invazie a acestor armate, cu rechizitii de provizii și alte bunuri, cu diferite alte obligațiile impuse locuitorilor, care au provocat o revoltă a populației din Rădăuți, reprimată singeros de armata țaristă.<sup>28</sup>

Boierescul a fost abolid, dar cu despăgubiri, care apăsau greu asupra proprietăților țărănești. Aceasta a intrat într-un proces accelerat de fărămitare, iar țărânamea mergea spre descompunere.

In pragul secolului al XX-lea structura proprietății agrare se prezenta astfel:<sup>29</sup>

Categorii de proprietăți	Suprafață	
	în hectare	în %
Total proprietate funciară, din care:	1044289	100,0
A. Mare proprietate, din care	469194	44,9
Fondul bisericesc ortodox	268495	25,7
Proprietari români	24390	2,3
Proprietari neromâni	176309	16,9
B. Mica proprietate, din care	575095	55,1
Bunurile statului, comuncelor, corporațiilor etc.	104188	10,0
Proprietatea particulară orășenească	13616	1,3
Proprietatea țărănească	457291	43,8

27 T. Balan, *Din istoria Cîmpulungului Moldovenesc*, Editura științifică, București, 1960, lucrare în care sănt expuse pe larg problema și calvarul cîmpulungenilor.

28 I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850 dimpreună cu niște notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți, 1899; M. Iacobescu, op. cit., p. 32.

29 A. Urbeanu, *Deutschlands wahrhafter Krieg und die Frage der unterdrückten Rumänen in Österreich-Ungarn*, Tip. Rasidescu, București, 1914.

După recensămîntul agricol din 1902, existau în Bucovina peste 198 000 gospodării agricole, din care 0,8% erau boierești, cu 44,9% din suprafață (tabelul de mai sus), în timp ce gospodăriile țărănești (99,2%) din proprietăți) dispuneau doar de 43,8% din suprafață. Statisticile oficiale arătau, că în medie gospodăriile țărănești aveau numai 2,6 ha, cu variații foarte mari de suprafețe (14,2% sub 0,5 ha; 17,8% între 0,5—1 ha; 25,2% între 1—2 ha; 28,6% între 2—5 ha; 14,2% între 5—50 ha). Din gospodăriile țărănești 57,2% erau pitice, iar 85,8% aveau pînă la 5 ha. Din totalul celor mici doar 8,5% lucrau cu mașini-unelte sau mașini agricole, iar pentru a putea folosi un plug cu doi cai trebuiau să se asociază în medie 12 gospodării pitice<sup>30</sup>. În anul 1910, 15 000 capi de familie n-aveau nici o proprietate, 30 000 dispuneau doar de loturi mai mici de 1 ha, iar 20 000 erau proprietarii unor terenuri de 2 ha. De fiecare gospodărie pitică revinea, în medie, 1/6 de cal, mai puțin de 1 bou sau 1 vacă, 1/2 de oaie, 3/4 de porc<sup>31</sup>. Nu aceasta era și situația coloniștilor germani, cu gospodării țărănești fruntașe, susținute pe o bază materială puternică de la început și prin subvenții și credite ulterioare.

Vitregia condițiilor climaterice pentru agricultură din 1866, 1867, parțial în 1868 și lipsa de credite dintotdeauna a țărănimii au determinat o îndatorare peste măsură a gospodăriilor, din cauza dobînzilor uzurare, ceea ce a accentuat fărîmițarea proprietăților prin vînzarea la licitație a unui număr considerabil din ele: „mii de existențe se ruinară sub apăsarea acestor împrejurări“<sup>32</sup>. În special „Banca rusticală“ din Lvov, prin operațiuni cămătărești, a provocat lichidarea a mii de gospodării. O anchetă a stabilit existența a 5 530 debitori agricoli cu datorii ipotecare de 4 milioane coroane. Numai în ocolul Vîjnița, din 469 cazuri cercetate, 196 debitori au plătit dobînzi de 3—12%, 101 — 12—30%, 172 debitori o dobîndă de 30—180%. În anii 1868—1892 numărul ipotecărilor executive a crescut de 142,3 ori, iar al vînzărilor prin execuție silită de 103 ori<sup>33</sup>.

Năpăstuiți din toate părțile și săraciți, țărani au fost siliți să se angajeze la munci agricole pe moșiiile din Moldova sau să emigreze în masă în țări străine, respectiv în America. Între anii 1891—1900 au emigrat din Bucovina 13 194 de țărani, iar în deceniul 1901—1910 de peste două ori, adică exact 35 191<sup>34</sup>. În noua viață a acestora, din Statele Unite și Canada, s-a creat un bogat folclor, cu amintiri și dorul de țară.

<sup>30</sup> St. Pascu, C. C. Giurescu s.a., *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în „Destrămarea monarhiei austro-ungare“, p. 16 și urm.; C. A. Romstorfer, H. Wiglitzky, *op. cit.*, p. 23—25.

<sup>31</sup> C. Loghin, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina (1862—1942). La 80 de ani*, Cernăuți, 1943, p. 211—212; St. Pascu, s.a., *op. cit.*, p. 45.

<sup>32</sup> A. Zachar, *op. cit.*, p. 464.

<sup>33</sup> J. Platter, *Der Wucher in der Bukowina*, Jena, 1878; A. Morariu, *Bucovina 1774—1914*, București, 1916.

<sup>34</sup> St. Pascu s. a., *op. cit.*, p. 81, după „Österreichisches Statistisches Handbuch“, XXXII, 1914, p. 24.

Emigrantul bucovinean din Gemenea, Ilie Eliade Covalski, mort tînăr, a lăsat în urmă o creație literară poetică și în proză, reflectînd aceste sentimente și viața grea de început a emigranților<sup>35</sup>. Presa timpului a denunțat și negoțul crunt ce se făcea cu brațele de muncă ale țăranilor, angajați de agenți pentru muncile sezoniere din Moldova, reaua alimentație a muncitorilor pe moșiiile boierești, ca și decadența lor morală și fizică<sup>36</sup>. La aceasta au contribuit și ravagiile alcoolismului, favorizat de dumpingul cu „propinația“ (monopolul fabricării și desfacerii alcoolului) practicat de administrația habsburgică pentru venituri fiscale. Era de fapt „o alianță de exploatare cea mai mîrșavă făcută între boieri și arenășii și cîrciumarii de pe moșiiile lor“<sup>37</sup>.

Concomitent cu fărîmițarea proprietății țărănești și proletarizarea unei mari părți a populației satelor în cărăuși și tăietori de lemn în păduri sau lucrători sezonieri, se producea înstrăinarea marii proprietăți. Cei 180 mari proprietari stăpîneau înainte de primul război mondial, fiecare în medie, cîte 11,15 mii hectare, foarte mult în condițiile de relief ale Bucovinei. Numai vreo 40 dintre ei lucrau moșiiile în regie proprie, ceilalți le arendau de obicei pe 12 ani. Majoritatea boierilor n-au consumat să rămînă sub stăpînirea habsburgică și au vîndut sau arendant proprietățile lor, arenășii devenind cu timpul proprietari. Toți au dobîndit și titluri de noblețe, astfel că în locul vechilor proprietari din Țara de Sus a Moldovei au apărut noi stăpîni Abramovici, Kapri, Kryztofowicsz, Schärf, Rosenstock s.a. În 1910 nu erau nici 10 români mari proprietari și ei dispuneau de mai puțin de 3,5% din moșiiile particulare<sup>38</sup>.

Între marii proprietari se număra și „Fondul bisericesc ortodox“ care stăpînea a treia parte din întinderea Bucovinei și care, cu timpul, a devenit un instrument în mâna politiciei de înstrăinare a Bucovinei, sub patronajul împăratului și al administrației străine. Statul habsburgic a luat în arendă 12 din cele mai mari și mai fertile moșii pe un preț ridicol de 7 creițări la hecitar. Si pe această cale țărăniminea a fost exploatață, iar pe timpul administrației galiciene o parte din moșiiile „Fondului“ au fost vîndute, sumele rezultate fiind cheltuite pentru construirea de cazărmăi, pentru războaiele imperialiste, precum și în alte scopuri ale politiciei habsburgice urmărite în Bucovina și în general.

35 Profesoara dr. Gretchen Buehler din S.U.A., a vizitat localitățile din America de Nord unde s-au așezat emigranții din Bucovina, adunînd un volum considerabil de creații folclorice (versificații, proză, melodii) și a cercetat și bibliotecile din America și România în care au fost publicate lucrările lui Eliade Covalski. Rezultatul acestor cercetări este concretizat în lucrările pregătite pentru publicare: „Eliade Covalski, Cintarea Americii, impresii ale unui român din Bucovina, emigrant (1913—1920)“: „Un bucovinean își cintă dorurile de-acasă“ (doine ale românilor americanî cîntate de Ieremie Fîrtăș, plecat în 1912, din Zahareștii Sucevei și încă în viață); „Peripețiile românilor din America 1900—1925. Antologie de literatură populară“.

36 *Gazeta Bucovinei*, 13, I. și 18, V. 1892, apud C. Loghin, *op. cit.*

37 G. Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Inst. tip. T. L. Albini, Sibiu, 1895.

38 I. Nistor, *Istoria Bucovinei*; A. Morariu, *Bucovina 1774—1914*; C. Loghin, *op. cit.*

*Industria și meseriile.* Administrația habsburgică și-a îndreptat de la început atenția spre exploatarea zăcămintelor de sare și apoi a celor de mangan, cupru, plumb și argint din subsolul terenurilor ce aparțineau „Fondului bisericesc“. Începută în 1790, exploatarea primitivă a sării a fost modernizată abia la sfîrșitul secolului trecut și folosea 80 de lucrători calificați străini. „Dacă salina din Cacica, proprietate de stat, a marcat o dezvoltare înceată dar liniștită și continuă, contrarul s-a întâmplat la extracția minieră de la Iacobeni, pe terenul „Fondului bisericesc“, nota profesorul de economie politică Friedrich Kleinwächter de la universitatea cernăuțeană<sup>39</sup>. Administrația străină a „Fondului“ a vîndut această mină, ca și cea de cupru de la Pojorîta, în 1796 cu 24 000 guldeni lui Anton Manz von Mariensee. Întreprinderile conduse de acesta, completeate cu minele de plumb și argint, turnătoria de fontă și oțelăria, au lucrat 66 de ani mai mult cu deficite, pînă ce au ajuns în stare de faliment și „pentru a asigura existența a sute de famili“ (de muncitori), „Fondul“ a răscumpărat-o „într-o stare dezolantă cum nu se poate imagina, după gravele greșeli comise de Manz“<sup>40</sup>, astfel cum au recunoscut și autorii filohabsburgici. Abia administrația românească de după Unire a introdus o exploatare rațională și rentabilă.

Industria prelucrătoare nu s-a înfiripat în sensul adevărat al cuvîntului sub administrația habsburgică. După precizările altui economist străin, „n-au fost deloc reprezentate industria metalurgică, producția aparatelor de iluminat, de marmură și porțelan, de hîrtie, vopsele, de produse explosive, uleiuri eterice, surogate de piele, țesături de mătase și iută, de panglici, conserve de carne etc. (...). Chiar și industria textilă pare în mod surprinzător a fi slab reprezentată, explicația căutîndu-se în acoperirea necesităților populației rurale aproape exclusiv prin producția industriei casnice. Din industria alimentară există o fabrică de ulei vegetal, două rafinării de ulei mineral... apoi vreo 6 instalații neînsemnante pentru producerea de oțel, a căror activitate cu greu ar putea fi considerată drept fabrică...“, cum oțelăria bucovineană „de la sine înțeles că nu putea fi comparată cu instalațiile moderne de rafinat din Silezia și Moravia“<sup>41</sup>. Produsele de strictă necesitate erau livrate de întreprinderi mici, precum și de meseriași (croitori, cizmari, măcelari, brutari). Întreprinderile mai mari erau doar pentru fabricarea spiritului și berii, de morărit și cherestea<sup>42</sup>. Industria băuturilor alcoolice era importantă pentru stat din punct de vedere fiscal, ca și întreprinderile de desfacere a acestor produse. La sfîrșitul secolului al XIX-lea erau 525 de mori, dar numai vreo 5 aveau caracter industrial<sup>43</sup>. Proprietarii tuturor întreprinderilor de industrie alimentară erau străini. La 1895 existau 149 întreprinderi de cherestea, din care 27 foloseau ca forță motrică vaporii și apa, iar 122 numai apa. Pro-

39 Fr. Kleinwächter, *Bergbau und Hüttenwesen*, în vol. „Österreichische-Ungarische Monarchie“, p. 506.

40 Ibidem, p. 508-509 și 514.

41 H. Wiglitzky, *Gewerbe, Industrie, Handel, und Verkehr*, p. 525.

42 Ibidem, p. 525 și 528.

43 Ibidem, p. 523 și urm.

prietarii lor erau toți străini : H. Schlesinger, M. Fischer, J. Hecht, J. J. Kohn, L. Ortlich, Leopold von Popper, baron Alex. v. Popper, Is Werth & Co., F. Krusche și alții.<sup>44</sup>

Activitatea manufacturieră din Bucovina a trecut și prin perioade de criză, fenomen care s-a produs mai ales după 1886, cînd „expirînd acordul comercial cu România în 1876 și intervenind aşa numitul război vamal austro-român, frumoasele zile ale manufacturii bucovinene s-au sfîrșit“<sup>45</sup>. Pe la mijlocul secolului XIX a intervenit o stagnare în activitatea breslelor și corporațiilor. Ele „nu au satisfăcut în nici un fel speranțele cu care au fost înființate, faima lor a scăzut treptat și ele au fost declarate chiar nelegale... Dispozițiile normative din 1859 nu au adus o îmbunătățire în trista situație“<sup>46</sup>.

Discriminarea dintre provinciile imperiului, conform intereselor mărilor capitaliști și a politicii habsburgice, în ce privește industrializarea și desfășurarea acestui proces în limite înguste în Bucovina au frînat posibilitățile de transfer ale suprapopulației agricole în alte activități economice, cu atât mai mult cu că proprietarii străini ai întreprinderilor industriale angajau muncitorii calificați din alte provincii ale imperiului, iar administrația a înființat foarte tîrziu școli profesionale și acestea cu limba de predare străină, fapt ce a îngreuiat calea spre ele a tineretului român. Discriminarea dintre provincii s-a constatat și cu privire la nivelul de trai al muncitorilor. Într-un studiu al Evei Priester se arată că muncitorii români, polonezi, slovaci și alții aveau un nivel de trai mai scăzut decît tovarășii lor din Viena și Budapesta : un muncitor agricol avea ca salarîu zilnic 1,30 guldeni la Viena, 1,11 la Budapesta, dar la Lvov 0,70 și la Cernăuți numai 0,60 guldeni<sup>47</sup>.

Proletarizarea populației rurale românești a fost grăbită și de înstrăinarea meserilor și comerțului, fapt ce rezultă chiar din statistica oficială, conform căreia în 1910, din 9 322 meseriași, numai 737 erau români, restul de altă naționalitate, de asemenea, dintre comercianți erau români doar 444, dintr-un număr de 9 868<sup>48</sup>.

*Comerțul și creditul.* Numărul întreprinderilor industriale a crescut relativ repede, de la 100 în 1779 la 195 în 1804, și, aproape 55 500 cu puțin înainte de primul război ; la acest număr se adăugau încă aproximativ 1 500 întreprinderi de desfacere a băuturilor și de alimentație publică<sup>49</sup>. Pînă în 1890 au fost înființate 44 „velnițe agricole“, care fabricau spirt din cartofi, porumb și alte cereale, personalul calificat fiind din Galitia. Cîrciumile au împînзit satele. În Vicovul de Sus, comună cu peste 7 000 locuitori în 1908, era o singură școală, dar 40 de crîșme<sup>50</sup>. Fabrici sisteme-

44 *Ibidem*, p. 525-526.

45 *Ibidem*, p. 523.

46 *Ibidem*.

47 Eva Priester, *Kurze Geschichte Österreichs*, Viena, 1949, p. 449 și urm. ; cf. M. Constantinescu și alții, *op. cit.*, p. 101.

48 I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 302 și 393, după statistica (recensămîntul) din 1910.

49 *Ibidem*, p. 402 ; H. Wiglitzky, *op. cit.*, p. 528.

50 Apărarea Națională, nr. 1 din 1908.

matic de spirt și băuturi alcoolice au fost înființate la Siret, Rădăuți, Solca, Suceava și Cernăuți. Bucovina exporta anual circa 15 000 hectolitri de alcool.

Criza economică din 1873, precum și conflictul vamal cu România, au avut repercusiuni serioase asupra comerțului, mai ales că acesta avea în mare parte caracter de tranzit, respectiv comerț intermediar, iar exportul de lemn și animale precum și importul de cereale, care aveau ponderea cea mai mare în comerțul exterior, se desfășurau cu România și Rusia. Orice schimbare în normele și tarifele vamale ale acestor țări afectau puternic comerțul exterior, care se derula prin punctele de frontieră Ițcani și Noua Sulița<sup>51</sup>.

Integrată economic în spațiul geografic ocupat de poporul român, Bucovina era strîns legată din punct de vedere comercial de România. Locuitorii de ambele părți ale frontierei puteau s-o treacă ușor cu mărfurile lor. Se practica apoi un comerț românesc de tranzit mult dezvoltat în Bucovina. Bilejurile din apropierea granițelor impulsionează fluxurile comerciale. Micii producători și comercianți, care aveau ponderea cea mai mare în economia Bucovinei, erau nemijlocit legați în existența lor de comerțul practicat cu România<sup>52</sup>. Atât conducătorii politici, cît și oamenii de afaceri bucovineni erau de părere că guvernul habsburgic „decit să continue cu războiul vamal, ar face de o sută de ori mai bine să primească cererile României, la care noi nu putem renunța și care în același timp nu împiedică întru nimic dezvoltarea economică a imperiului“. Însăși administrația oficială a avertizat că „nici o țară din monarhie nu este avantajată în privința economică, la România, ca Bucovina“ și că statul habsburgic „are nevoie să-și schimbe opinia“<sup>53</sup>. Denunțarea de către statul habsburgic a convenției comerciale a paralizat pentru un timp și industria silvică din Bucovina; au avut mult de suferit mai ales țărani cărăuși, care, în lipsa căilor ferate, transportau lemnele cu carele, în locurile cu cele mai bogate păduri exploatare. Au fost apoi lovite și morile. S-au înmulțit actele de contrabandă. Mulți locuitori angajați în aceste schimburi comerciale, au emigrat<sup>54</sup>.

Condițiile nefavorabile în ce privește asigurarea creditului nu se limitau însă numai la ramura agriculturii. „Perceperea unei dobânzi de 30% și mai mult nu era o raritate prin anii '70 ai secolului XIX“, cum menționa H. Wiglitzky. Remedierea s-a încercat prin înființarea unei case de economii și a altor bănci, dar aşa cum remarcă același autor: „a rămas încă mult de dorit în această privință și trebuie de observat că omul mic găsește bani numai cu greu și mereu cu dobânzi ridicate“<sup>55</sup>.

Cercetând problema asigurării creditului financiar în Bucovina pînă la primul război mondial, constatăm din registrele firmelor de la cele

51 H. Wiglitzky, *op. cit.*, p. 523.

52 M. Lazăr, *Consecințele războiului vamal dintre România și Austro-Ungaria asupra situației economice a Bucovinei*, în „Suceava — Anuarul Muzeului județean“, V, Suceava, 1978, p. 277-288.

53 *Revista politică*, Suceava, nr. 14 din 1886, p. 3-4; nr. 8, p. 8-9 și nr. 3-4 din același an.

54 M. Lazăr, *op. cit.*

două bănci străine, precum și societăți pe acțiuni. În timpul primului război mondial au fost înființate la Cernăuți încă trei sucursale de bănci și o societate, „Bukowinaer Agrar-und Industrie Bank, A. G.“. Mai existau ca firme individuale „Banca Tării“ și „Casa de economie“, 5 case de economie districtuale și 21 firme bancare, toate evreiești, în orașe. „Fiecare comună și sat din Bucovina își avea bancherii săi mari sau mici, neînregistrăți“, aproape toți de aceeași naționalitate, astfel că, ținând seama de dobînzile uzurare practicate și de consecințele mai ales asupra populației rurale, cercetătorii acestei probleme au apreciat că : „Bucovina în această privință n-a fost decât o colonie bună de exploatațat pentru firmele de mai sus și proprietarii lor... Casele de economie erau instituții fără capital social și cu totul la dispoziția primarului respectiv și a autorităților administrative... Bucovina n-a avut nici o bancă în formă de societate constituită în provincie și din bucovineni... Mișcarea băncilor populare, care luase avint la început, ca orice zviciere de mase, s-a doborât după primul eșec și a stat amortită pînă mult după război“<sup>56</sup>.

*Transport, comunicări.* Administrația habsburgică s-a remarcat prin grijă acordată șoseelor strategice de stat și districtuale, care — fără a fi vreuna asfaltată — au fost bine întreținute. În afara de centrul orașului Cernăuți, pavat cu piatră cubică (o porțiune din fața clădirii guvernamentale cu pavaj de lemn, pentru a evita zgomotul), nicăieri nu s-au executat lucrări de pavare și cu așfalt mai puțin de asfaltare. Tot cu excepția Cernăuțilui — și aceasta numai la începutul secolului XX — în nici un oraș n-a existat canalizare.

Statul habsburgic a construit doar 30 km de cale ferată din cei 500 km, care existau în preajma primului război mondial, restul fiind căi ferate ale „Fondului bisericesc“ sau particulare, construite de boieri sau proprietari de întreprinderi industriale. Construcția căilor ferate a început abia în 1884 și la începutul războiului 1914—1918 lucrarea nu se terminase. Linia peste Carpați, spre Transilvania, prin Vatra Dornei—Salva—Beclean a fost construită între cele două războaie mondale, de către statul român. Timp de o sută de ani produsele din regiunea cu industrie extractivă și forestieră se transportau cu carele și parte pe apă. Si accesul la stațiunea balneară Vatra Dornei pe calea ferată a fost posibil abia puțin înainte de primul război mondial<sup>57</sup>.

Serviciul postal s-a îndeplinit mult timp prin ștafete călări, ca și înainte de 1774, iar la începutul secolului erau numai 93 oficii postale și doar 10 prevăzute în bugetul de stat. Primul post telegrafic a fost înființat la Cernăuți în 1854, iar telefonul s-a introdus tot acolo în 1883<sup>58</sup>.

55 H. Wiglitzky, *op. cit.*, p. 529.

56 V. Ungureanu, *Mișcarea bancară din Bucovina în ultimii 10 ani*, în vol. *Zece ani de la Unirea Bucovinei*, Inst. de arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei“, Cernăuți, 1928, p. 330-332.

57 H. Wiglitzky, *op. cit.*, p. 529 și urm.

58 *Ibidem*, p. 531-532.

Primul război mondial, declanșat în 1914, s-a soldat pentru Bucovina cu o pierdere de circa 30 000 de vieți omenești. Pe lîngă mobilizarea masivă a tuturor celor apti de luptă sau muncă s-a efectuat o permanentă și sistematică rechiziționare a principalelor bunuri din gospodăriile oamenilor — cai, căruțe, produse agro-alimentare, lînă, piei, metale, luîndu-se chiar și clopotele de la biserici. Faptul acesta a avut consecințe atât de grele încît a protestat și guvernatorul Bucovinei, afirmînd că provincia „este aproape în întregime suptă”, iar o anchetă a constatat situații îngrozitoare<sup>59</sup>. „Numărul cailor a scăzut cu 50%, al vitelor cu 20%, al oilor cu 47% și al porcilor cu 60%... Nenumărate acarete, gospodării, conace, 10 sate și 5 sărguri au fost date pradă flăcărilor. Bucovina în lung și lat a fost brăzdată de mii de kilometri de tranșee. Herghelia de la Rădăuți a fost evacuată la Viena cu tot inventarul ei, iar clădirile au fost distruse. Administrația „Fondului bisericesc” a îndurat în masivul păduros și instalațiile de exploatare pagube evaluate la cifra de 65 500 000 lei... În 1918 Bucovina avea aspectul unui vast cîmp de luptă cu așezările omenești distruse, comunițiile sfârîmate, avutul locuitorilor spulberat și cu populația decimată, îngrozită și demoralizată de suferință”<sup>60</sup>.

Cu o agricultură înapoiată, cea mai rămasă în urmă dintre provinciile imperiului habsburgic în privința dezvoltării agrare, cu industrie limitată și aflată în mîini străine, ca și celelalte poziții importante din economie, poporul român din Bucovina era destinat dispariției ca naționalitate. Am menționat și latura națională a ramurilor economice tocmai pentru a demonstra *dublul caracter de exploatare socială și națională* al administrației habsburgice. Tânărămii îi revine în primul rînd meritul istoric de a fi salvat dăinuirea poporului român în Bucovina. De la 12 octombrie 1777, cînd țărani din Udești, în frunte cu preotul lor Andrei, au refuzat să depună jurămînt de credință împăratului de la Viena, cei 144 de ani ai stăpînirii habsburgice au însemnat o luptă de rezistență necurmată, pe cale legală și cu forță, împotriva împilării, un război surd sau vehement pentru pămînt, pentru școală, pentru credință și tradiții, pentru drepturi cetățenești, dus cu o perseverență uimitoare, aşa cum au dovedit cîmpulungenii și cu tot felul de mijloace, pînă și al haiduciei. Nepoții și străniepoții celor ce au înfruntat jugul de aproape un secol și jumătate ridică azi monumentele noii orînduiri, ale culturii și civilizației românești progresiste, adăpată ca totdeauna la izvoarele tradiției noastre milenare și păstrînd și perpetuînd virtuți străbune și dezvoltă sub toate aspectele o economie înfloritoare.

<sup>59</sup> Arhiva Bucovinei, dosar 23233/V D, 1916; cf. T. Balan, *Bucovina în războiul mondial*, în „Codrul Cosminului”, VI, Cernăuți, 1929.

<sup>60</sup> F. Dobos, *Zece ani de viață agricolă în Bucovina*, în vol. „Zece ani de la Unirea Bucovinei“, p. 154.

ASPECTS DE L'ÉVOLUTION ÉCONOMIQUE DE LA BUCOVINE  
SOUS LA DOMINATION DES HABSBURGES

*Résumé*

Faisant usage d'une riche littérature scientifique de spécialité, de dates statistiques d'époque, de publications du temps, l'auteur analyse certains aspects essentiels du développement économique-social de la Bucovine entre les années 1774—1918, tant que ce territoire se trouvait sous l'occupation des habsbourges.

Le double caractère de l'exploitation sociale et nationale, le but et les moyens de la politique menée par les milieux impériaux, les conséquences de celle-ci, sont révélées avec des riches arguments, qui mettent en lumière les relations social-agraires, la structure de la propriété foncière, le développement de l'industrie et des métiers, du crédit et du commerce, des transports et des voies de communications.

L'article apporte un précieux matériel de dates et faits historiques, qui permettent la compréhension plus complexe et plus nuancée du développement de la société humaine de ce territoire, dans l'époque moderne.

PRESA ROMÂNEASCĂ DIN MONARHIA HABSBURGICĂ  
DESPRE OCUPAREA BOSNIEI ȘI HERȚEGOVINEI  
ÎN 1878

IONEL DIRDALĂ

Aceleași destine și idealuri au unit de-a lungul veacurilor poporul român cu popoarele iugoslave. Supuse de secole dominațiilor străine, legăturile neîntrerupte de prietenie și colaborare dintre ele s-au cimentat definitiv în epoca de redeșteptare națională și de luptă pentru independentă. Au confirmat-o evenimentele istorice și personalitățile politice ale timpurilor.

In urma războiului ruso-otoman din 1877—1878, principalele Serbiei, Milan Obrenovici, scria la 1 iulie 1878 prințului Carol al României: „Telul comun al luptei pe care cele două popoare ale noastre au susținut-o viteză este să strâns și mai mult vechile noastre legături de prietenie și interes. Îmi face plăcere să vă amintesc aceasta, mai ales astăzi, cînd Serbia sărbătorește proclamarea oficială a independenței sale“<sup>1</sup>. Dar cucerirea independenței de stat de către Serbia, România și Muntenegru în război din 1877—1878 nu a însemnat și sfîrșitul epopeii acestor popoare. După această dată au mai urmat multe alte evenimente, care le-au înfrățit pentru totdeauna. Unul dintre ele 1-a constituit răscoala din Bosnia și Herțegovina, din vara și toamna anului 1878, îndreptată împotriva noii cotropiri austro-ungare.

Bosnia și Herțegovina au fost „dăruite“ Austro-Ungariei de Congresul de la Berlin, prin tratatul semnat la 13 iulie 1878. La acest dar consemnăție țarul Rusiei la Reihstadt, încă din 1876, în schimbul neutralității austro-ungare în războiul pe care guvernul rus îl pregătea împotriva Turciei. Pregătirile militare pentru ocuparea lor au fost luate înainte de semnarea tratatului de pace. Ocuparea celor două provincii intra în prevederile politicii orientale ale Coroanei imperiale din Viena, foarte susținute de contele Julius Andrassy, ministrul de externe austro-ungar. Ziarul „Gazeta Transilvaniei“ scria la 4 iunie 1878 că guvernul imperial începuse mari mobilizări de trupe și ceruse parlamentului să voteze credite suplimentare. Pentru liniștirea spiritelor agitate din imperiu și de peste hotare, Andrassy dădea însă asigurări că guvernul majestății sale

<sup>1</sup> *Independența României. Documente*, vol. II, partea a II-a. *Corespondență diplomatică străină, 1877 mai — 1878 decembrie*, București, 1977, dec. 183, p. 333.

împăratul Franz Iosif, nu va întreprinde nimic fără consumămintul Europei<sup>2</sup>. Dar marile puteri, care vorbeau în numele popoarelor vechiului continent, înțelesă asupra prăzilor de pe urmele războiului recent încheiat, au consumat și operațiile de ocupație au început în zgomotul produs de acțiunile de protest îndreptate împotriva hotărîrilor Congresului și a cotropirii celor două principate. Vocile și manifestările de protest s-au făcut simțite în parlamentul din Viena, în dieta maghiară din Budapesta, în mijlocul italienilor, în rîndurile popoarelor Balcanice și ale românilor din monarhia austro-ungară și din România independentă. Tineretul intelectual german din Austria, constituit într-un partid național al junilor germani, dispunind din 1873 de 62 de deputați în parlament, au refuzat să recunoască prevederile tratatului de la Berlin, au condamnat politica orientală susținută de contele Andrassy, au refuzat să voteze noile decrete militare și creditele suplimentare de război<sup>3</sup>. Un curent asemănător s-a manifestat și în Bucovina, cu unele consecințe în viața politică internă.

Poporul român de pretutindeni a fost profund afectat de noua soartă a popoarelor frătești din Balcani. Bosniei și herzegovinenii schimbau tirania musulmană pe cea habsburgică, mai hrăpăreață și mai feroce, la o dată cînd rănile provocate de răscoala pentru dezrobire nu se vindecaseră încă. Presa românească și-a manifestat deschis oprobiul față de cuceritori și simpatia pentru răsculați, cărora le-a insuflat curajul pentru apărarea libertății. Prin relatările sale, presa românească a căutat să creeze o opinie împotriva ocupanților și chiar să atragă atenția guvernului austro-ungar asupra consecințelor la care se expunea prin aceste noi cuceriri. Presa transilvană, singura exponentă a aspirațiilor de libertate a poporului român din Austro-Ungaria, fiindcă la data aceea în Bucovina nu exista nici o gazetă românească, a condamnat stăpînirea turcească în cele două provincii, dar nu și-a dat asentimentul pentru noua lor supunere. Sub turci, — scria revista „Sezătoarea“ nr. 5 din 1 mai 1877, supliment la revista „Familia“, care apărea atunci la Budapesta, popoarele balcanice ajunseră într-o stare jalnică. Jugul turcesc devenise „cumplit“. Le despuiaseră de drepturi și de bunurile materiale, lăsîndu-le doar obligațiile și supunerea, dar cronicarul „Sezătoarei“ știa că sub noua stăpînire nu-i aștepta o soartă mai bună. Pe lîngă aceasta, poporul român din Transilvania și Bucovina își dădea seama că o nouă întărire a dinastiei de Habsburg, prin noi anexiuni teritoriale, îndepărta clipa propriei sale dezrobiri și a unității naționale românești. Mai mult decît atât, comentatorul evenimentelor de la revista „Familia“, bine informat și cunosător al intereselor politice europene, semnală la 3 august 1878, că instalarea Austro-Ungariei în Boșnia și Herțegovina întărea imperiul habsburgic tocmai în partea unde era amenințat de revendicările Italiei asupra unor regiuni cu populație de naționalitate

<sup>2</sup> *Gazeta Transilvaniei*, nr. 44 din 4 iunie 1878.

<sup>3</sup> Ioan G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 327-328.

<sup>4</sup> *Familia*, 54, din 3 august 1878 (datele sunt pe stil nou).

italiană. În același comentariu, „Familia“ atrăgea și indirect atenția asupra demonstrațiilor din Italia îndreptate împotriva Austro-Ungariei. Comentatorul își informa cititorii și pe cei răsculați că italienii protestau contra hotărîrilor Congresului de la Berlin, care întâriseră, pe de o parte dominația Angliei în Mediterană, „asupra căreia, prin tradițiune și prin poziție geografică ar trebui să domine Italia“, iar pe de altă parte introduceșează monarhia austro-ungară în inima intereselor italiene la Adriatică. Asemenea evenimente aveau loc în Ungaria și Transilvania. Un ziar de mare tiraj din București<sup>5</sup> încuraja lupta răsculațiilor, semnalând demonstrații la Budapesta, iar revista „Familia“, la 25 august, anunța mari agitații în comitatele Somogy, Zala, Torontal<sup>6</sup>, de unde s-au întins la Cluj, Odorheiul Secuiesc<sup>7</sup> și poate în multe alte centre, pe care ziarele nu le-au mai semnalat. La Budapesta, într-o adunare publică, demonstranții au adoptat o moțiune de protest împotriva războiului din Bosnia și Herțegovina. Dinastia de Habsburg își mărea numărul posesiunilor sacrificind cît mai puțini austrieci. Majoritatea armatei trimisă să ocupe cele două provincii era recrutată din Ungaria, Banat și Transilvania. În rândurile ei se aflau foarte mulți români. Din cele 80 de regimenter de infanterie, cîte avea în total imperiul, 27 fuseseră mobilitate în Ungaria și Transilvania, în timp ce din Austria numai 14. Întreaga cavalerie folosită în operațiile de ocupație era numai din Ungaria, aşa cum relata „Familia“ din 10 octombrie 1878. Populația maghiară și română era sacrificată în interesul expansionismului habsburgic și al marii burghezii austriecice.

Sub forma unor relatari informative, presa românească întreținea spiritul de adversitate împotriva Coroanei imperiale. Ziarul „Telegraful“ din București, anunța că în moțiunea de protest de la Budapesta, demonstranții au declarat că „națiunea ungurească n-a dorit niciodată cucerirea celor două provincii și că războiul dus împotriva lor nu era războiul poporului maghiar“<sup>8</sup>, iar revista „Familia“ atrăgea atenția că marile agitații de la Somogy, Zala, Torontal și Pesta erau provocate și de faptul că guvernul mai ordonase acestor comitate să trimită cîte o mie de cărăuși în Bosnia pentru transportul răniților<sup>9</sup>. Chestiunea cărăușilor la Pesta s-a transformat chiar într-o problemă politică de stat. La 29 august comentatorul „Familiei“ scria că vice-comitele comitatului Pesta a refuzat să execute ordinul guvernului de a trimite 500 de cărăuși în Bosnia, chestiunea urmînd să fie dezbatută în congregațiunea comitatăesa ce promitea să fie „foarte viforoasă“. Sub influența ideilor întreținute de presa maghiară și română, în luptele împotriva răsculațiilor, ostașii maghiari și români au făcut exces de zel. Revista „Familia“ își informa cititorii la 15 august, că regimentul Molinary ar fi refuzat, în Bosnia, să mai execute ordinile, dar aducea la cunoștință și faptul că la Budapesta

<sup>5</sup> *Telegraful*, nr. 1929 din 21 septembrie 1878.

<sup>6</sup> *Familia*, nr. 60 din 25 august 1878.

<sup>7</sup> *Telegraful*, nr. 1941 din 5 octombrie 1878.

<sup>8</sup> *Telegraful* din 21 septembrie 1878.

<sup>9</sup> *Familia*, nr. 60 din 25 august 1878.

„iritațiunea“ era mare, provocată de știrea că șeful regimentului ar fi ordonat „decimarea lui“.

În aceste împrejurări, presa de la București încuraja colaborarea maghiarilor cu românii din Banat și Transilvania în sprijinul popoarelor răsculate. „O impăcare cu românii Transilvaniei ar fi din partea ungurilor cel mai nimerit și înțelept act“, scria ziarul „Telegraful“ din București<sup>10</sup>. Și pentru a dovedi sinceritatea acestei afirmații, guvernul român a încuviințat maghiarilor și germanilor din România să strîngă fonduri pentru ajutorarea răniților și a familiilor celor uciși pe front, lucru pe care autoritățile maghiare nu l-au admis românilor din Transilvania în timpul războiului pentru independența României. Ziarul „Observatorul“ din Sibiu anunța că la București au luat ființă două comitete de ajutorare, unul prezidat de Adolf cavaler de Herz și altul al femeilor<sup>11</sup>, iar redactorul ziarului guvernamental din România scria că „Toleranța este fiica dreptății“ și națiunea română a fost totdeauna națiunea cea mai tolerantă din Orient<sup>12</sup>. Și în Transilvania, la Sibiu, a luat ființă un comitet de femei pentru strângerea fondurilor<sup>13</sup>, prezidat de Lina Wächter<sup>14</sup>.

Ocuparea Bosniei și Herzegovinei s-a făcut prin cucerire, în urma unui singeros război. Armatele austro-ungare nu au fost primite ca eliberatoare. La intrarea pe pămîntul Bosniei, generalul Philippovici a dat o proclamație către popor, prin care anunța că nu vin ca inamici, ci ca prieni, cu scopul să restabilească ordinea și liniștea în locul arbitriașului și forței brutale întreținute de vechea administrație turcească dezorganizată și incapabilă, obligându-se să respecte libertatea națională și a cultului pentru toate populațiile celor două provincii. Știrile cu privire la începutul ocupației și la proclamația generalului Philippovici au fost difuzate în toate ziarele următoare, cu satisfacție subtilă, atrăgea atenția, cum făcea revista „Familia“ că „trupele de ocupațione în Bosnia și Herzegovina nu pot să înainteze aşa ușor, precum se spera. Locuitorii nu opuseseră nici o rezistență cînd trupele austro-ungare trecuseră Sava“, dar după ce au pătruns în interiorul țării au început luptele de rezistență<sup>15</sup>. Bosniecii și herzegovinenii s-au răsculat și acțiunea monarhiei s-a transformat într-un adevărat măcel. Ziarele aduseseră la cunoștință opiniei publice că operațiile de așa zisă restabilire a ordinei și spiritului de dreptate în cele două provincii au luat o altă întorsătură.

Ziarul „Observatorul“ din Sibiu a condamnat darul făcut de Congres Austro-Ungariei și a adus la cunoștință publică că monarhia „cam cu rușine de fată mare“ trebuie să admită că acțiunea întreprinsă era ceva mai mult decât un simplu „marș de exercițiu al trupelor austriece“, întrucât operațiile militare făcuseră „deja săurgă sănge“<sup>16</sup>. Ceva mai

<sup>10</sup> Nr. 1898 din 12 august 1878.

<sup>11</sup> Nr. 75 din 16 septembrie 1878.

<sup>12</sup> Românul, din 12 august 1878.

<sup>13</sup> Observatorul, nr. 69 din 7 august 1878.

<sup>14</sup> Ibidem, nr. 82 din 11 octombrie 1878.

<sup>15</sup> Familia, nr. 56 din 11 august 1878.

<sup>16</sup> Nr. 69 din 26 august 1878.

devreme reacționase și presa de la București. Ziarul „România Liberă“ a condamnat acest război și a atras atenția monarhiei austro-ungare că „se joacă cu focul“ procedind la ocuparea celor două provincii<sup>17</sup>. Glasul de protest al românilor din Transilvania a răsunat pînă în parlament. Ziarul „Observatorul“ relata că deputatul din Beiuș, Partenie Cozma, a declarat în Camera ungără că în calitate de „deputat de naționalitate română“ se opune ocupării Bosniei și Herzegovinei și nu înțelege să contribuie cu votul său la politica expansionistă imperială<sup>18</sup>.

Războiul a fost crîncen. Din informațiile publicațiilor din Transilvania, istoria acestui război se poate reconstituî pînă în cele mai mici amănunte, cu date și informații cît mai exacte.

Revista „Familia“ se folosea și de stîrile oficiale, dar nu ne-am propus să urmărim desfășurarea ostilităților, ci numai starea de spirit creată în lumea românească și atașamentul ei față de lupta dreaptă a popoarelor iugoslave. Bosnia și Herzegovina au fost invadate la sfîrșitul lunii iulie 1878 de trei corpuri de oaste comandate de generalul Philippovici, Szapaay și Joanovici, cu arhiducele Ion Salvator în frunte<sup>19</sup>. Luptele au început la Zapca, unde un corp de trupă, sub comanda căpitanului Milanovici, a fost decimat de răsculați, iar comandanțul pus pe fugă<sup>20</sup>. Armata generalului Szapaay a fost înfrîntă la Tuzla, iar la Graniția și Doboi au fost decimate și dezorganizate forțele generalului Philippovici<sup>21</sup>. În Herzegovina, oastea generalului Joanovici a fost făcută inofensivă. În relațiile lor, comentatorul de la revista „Familia“, și mai ales cronicarul de la „Şezătoarea“, o publicație mai mult pentru săteni, fără un caracter politic, nu a lăsat să se întrevadă nici un fel de regret pentru înfringerile suferite de imperiali, în schimb au lăsat loc sentimentelor de admiratie față de victoriile răsculaților. Bosniecii și herzogovinenii se bat cu vîtejie, scria „Şezătoarea“, și dacă imperialii obțin cîte o victorie, aceasta este „scump plătită“. Cronicarul a fost entuziasmat de mulțimea răsculaților de la Doboi, unde erau cît „frunza și iarba“ și de strategia cu care știau să-și răpună dușmanii, atacînd cu vîtejie fără seamă din strîmtorile munților, ascunși printre tufe și stinci<sup>22</sup>. La 25 august, „Familia“ anunță că armata generalului Philippovici a fost întîmpinată la Sarajevo cu „împușcături din toate casele și fereștile“, iar măcelul a fost „înfricoșat“<sup>23</sup>. Comentatorii scoteau în evidență greutățile pe care le creau trupelor de ocupație insurgenții în retragere și lipsurile suportate de imperiali. La 23 august 1878, cronicarul „Şezătorii“ relata că, retrăgîndu-se, răsculații luau tot ce era de hrână, otrăveau fintinile și împiedicau trupele să se alimenteze de la unitățile lor de aprovizionare. Ostașii scriau acasă din Bosnia și Herzegovina că „mor de

17 Nr. 359 din 1 august 1878.

18 Nr. 96 din 26 noiembrie 1878.

19 *Familia*, nr. 54 din 3 august 1878.

20 *Şezătoarea*, nr. 11 din 5 august 1878.

21 *Ibidem*, nr. 12, din 26 august 1878.

22 *Ibidem*, nr. 11 din 5 august 1878.

23 *Familia*, nr. 60 din 26 august 1878.

foame și de sete". Adesea erau siliți să nu mănânce și să nu bea un strop de apă zile întregi. Cronicarul „Şezătorii“ scria că ostașii erau lăsați să se hrânească cu „cucuruz crud, prune verzi și bostani care se găseau pe cîmp“<sup>24</sup>, iar comentatorul de la „Familia“ deplingea devastarea satelor și arderea orașului Banialuca<sup>25</sup>.

Cu admiratie a fost zugrăvită și căpetenia bosniecilor. Revista „Familia“ scria că în fruntea lor se ridicase Hagi Loja<sup>26</sup>, prezentat de cronicazul „Şezătorii“ ca un viteaz, care își iubea „peste măsură țara și neamul său“, și foarte iubit de poporul de jos. La glasul lui toți bosniecii au alergat pentru apărarea patriei<sup>27</sup>. În jurul său și în sprijinul răsculaților au mai venit voluntari din Serbia independentă, din Muntenegru și din Albania. Cu aceeași viteză, alături de ei, au luptat resturi din armata dezorganizată a sultanului. „Şezătoarea“ cifra aceste „resturi“ la circa 30 de batalioane de ostași turci, care dispunea de armament, cu ceva tunuri<sup>28</sup>.

Dar expansionismul habsburgic nu s-a oprit în fața drepturilor legitime ale popoarelor și nici în fața eroismului lor desnădăjduit pentru apărarea acestor drepturi. După infrângerile rușinoase din luna august suferite de trupele de ocupație, guvernul austro-ungar a trimis noi întărituri militare generalilor înfrîniți. De 208 000 oameni, 36 000 cai și 408 tunuri a avut nevoie monarhia pentru a supune Bosnia și Herzegovina<sup>29</sup>.

În urma succeselor răsunătoare din prima etapă, față de noile întărituri aduse de cuceritori, răsculații și-au organizat apărarea în principalele cetăți ale celor două provincii. Dar singuri, protejați doar de niște ziduri medievale, care nu mai constituiau un obstacol în calea tunurilor austriece, au fost îngemunchiați. Imperialii, după noi lupte cu importante pierderi, au ocupat pe rînd cetățile Bihaciu, Samatiu și Tuzla. În urma unor îndîrjite lupte de rezistență, insurgenții au pierdut apoi Zvornicu și Višegradul, cetatea lor cea mai întărită. O ultimă încercare de apărare s-a făcut la Clobuc. Dar cetatea a căzut și, pentru că să dispară acest simbol al nealîrnării, imperialii au dispus să fie dărîmată. Cu aceasta, cele două provincii au fost cotropite. După ce au pierdut toate cetățile, răsculații s-au retras la Novi Pazar, teritoriu turcesc între Muntenegru și Serbia, de unde sperau să reînceapă lupta în primăvara următoare<sup>30</sup>. Cu aceste știri se încheiau și reportajele presei, foarte lapidare, cu privire la infrângerile și capitularea răsculaților. Dacă, de pildă, revista „Familia“ a dedicat opt capitole perioadei cînd răsculații obțineau victoriile răsunătoare asupra cotropitorilor, înfrîngerilor și capitularii nu le-a rezervat decît vreo trei reportaje foarte sumare.

24. Șezătoarea, nr. 11 din 5 august 1878.

25. Familia, nr. 59 din 22 august 1878.

26. Ibidem, nr. 57 din 15 august 1878.

27. Șezătoarea, nr. 11 din 5 august 1878.

28. Ibidem.

29. Familia, nr. 70 din 29 septembrie 1878.

30. Șezătoarea, nr. 14 din 8 octombrie 1878

Revista „Familia“ a dat mai multă atenție cetății și satului Doboi, o așezare strategică în valea Bosniei, cu numai 1 600 de locuitori, dar unde răsculații au silit pe generalul Szapary să se retragă și să aștepte întăriri<sup>31</sup>. La Doboi au fost sacrificăți numeroși ostași români. Poate că în semn de omagiu comentatorul „Familiei“ a zăbovit puțin în acest sat situat într-o poziție naturală pitorească. Tot ca un omagiu adus, de data aceasta, eroismului populațiilor răsculate, revista „Sezătoarea“, în numărul din 31 decembrie 1878, sub titlul „Amintiri din războiul din Bosnia“, publica două imagini de pe front. Prima, intitulată „Lupta cu răsculații din Bosnia“ și a doua „Prinși din Bosnia“. Cele două reproduceri fuseseră surprinse de reporterul vreunui ziar guvernamental, cu scopul de a ilustra bravura armatei austriece de ocupație, dar prin explicațiile date cronicarul revistei „Sezătoarea“ le-a transformat în dovezi nepieritoare ale eroismului răsculaților în lupta pentru apărarea libertății. Cu simpatie cronicarul scria că prima imagine înfățisa o „luptă înfricoșată“ din care se putea vedea cum bosniecii luptă „ca niște pui de lei“, luptau „cu vinjoșie“ pentru că își „apărau țara“, știind că pierderea ei însemna să piardă „comoara lor cea mai scumpă, pămîntul părinților“, țărîna în care zăcea „osemîntele moșilor și strâmoșilor lor“. În final, cronicarul își exprima regretul că, după atîta vitezie și sacrificii, răsculații au fost totuși învinși. Prin a doua imagine, „Sezătoarea“ încerca un sentiment de compasiune pentru umilința prizonierilor de război, umilință, care nu peste multă vreme se va transforma în mîndrie națională.

Ocupînd Bosnia și Herzegovina, Coroana habsburgică dădea dovedă de lipsă de „înțelepciune“, scria un ziar din București<sup>32</sup>. Imperialii nu au înțeles nimic din lupta pentru independență a popoarelor din sud-estul Europei. Au înfruntat mersul istoriei și au suportat consecințele. La sfîrșitul ostilităților, comentatorul revistei „Familia“ scria că generalul Philippovici s-a opus demobilizării trupelor de ocupație, fiindcă își dădeau seama că autoritatea noii dinastii nu se putea menține decît prin forța baionetelor, dar mai departe comentatorul mai scria că, indiferent de „cum se va decide în privința armatei, bine nu va fi în toate părțile“<sup>33</sup>. În 1908 monarhia a transformat ocupația în anexiune, dar bine tot nu a fost. Previziunile presei românești au fost confirmate de istorie. La Sarajevo, capitala Bosniei, apărâtă cu atîtea sacrificii de răsculați, cîteva decenii mai tîrziu se va aprinde focul care va mistui imperiul îmbătrînit și anacronic al dinastiei de Habsburg, măcinat de lupta națională.

Prin reportaje și croniци, presa românească a exprimat spiritul de solidaritate al poporului român cu popoarele iugoslave și admirația pentru eroismul neînfricat al răsculaților. Intervențile ei nu au servit cu nimic expansionismul monarhic, dar au înfrâgit mai mult aceste popoare în lupta lor pentru libertate deplină social-națională și progres.

31 Nr. 76 din 20 octombrie 1878.

32 România liberă, nr. 359 din 1 august 1878.

33 Familia, nr. 76 din 20 octombrie 1878.

LA PRESSE ROUMAINE DE LA MONARCHIE HABSBURGE  
SUR L'OCCUPATION DE BOSNIE ET DE HERZEGOVINE EN 1878

*Résumé*

L'annexion de la Bosnie et de la Herzégovine à l'empire autrichien-hongrois par suite du Congrès de Berlin de 1878 a suscité de forts ressentiments contre les envahisseurs, dans les rangs de roumains qui vivaient en Transylvanie occupée par l'Autriche-Hongrie aussi bien que dans les coeurs du peuple roumain qui vivait au-delà des Carpates, dans la Roumanie indépendante.

Représentante fidèle de l'opinion publique, la presse de Transylvanie appuyée par la presse de Bucarest ont vivement condamné les décisions du Congrès de Berlin, la politique d'expansion vers l'Orient pratiquée par la monarchie autrichienne-hongroise en déplorant en même temps le sang qu'on a fait couler pendant la guerre de conquête des deux provinces serbes.

La presse roumaine a également exprimé la profonde admiration du peuple roumain pour l'heroïsme avec lequel les peuples de Bosnie et de Herzégovine se sont opposés aux armées des envahisseurs, pour défendre leur liberté.

## DIN ISTORIA UNEI STRĂVECHI AŞEZĂRI SUCEVENE : SATUL ROMÂNEŞTI, COMUNA GRĂNICEŞTI

DRAGOS CUSIAC

### Așezarea geografică. Condiții naturale.

La jumătatea distanței dintre orașele Suceava și Siret, se ramifică spre dreapta, din drumul național E 20, un drum comunal, de-a lungul căruia este așezat satul Românești.

In prezent face parte din comuna Grănicești și se învecinează cu satul Dumbrava (fost Găureni) la nord, satul Grănicești la nord-vest, satele Milișăuți-Gără și Slobozia Sucevei la vest, satul Iacobești la sud, satul Călinești-Vasilache dincolo de pădure, la est. Satul Milișăuți-Gără face parte din comuna Emil Bodnăraș iar Călinești-Vasilache din comuna Dărmănești. Celelalte aparțin comunei Grănicești.

Situat în partea de nord a podișului Sucevei, pe un teren în pantă cu o constituție geologică sarmațiană<sup>1</sup>, ce face parte din masivul deluros Dragomirna, satul Românești se întinde sub coasta dealului Cornetul ce culminează în dealul Boghenilor.

De o parte și de alta, satul este mărginit de două ape curgătoare, pîraiele Horaiț și Racovăț. Horaițul izvorăște de sub dealurile de la Vicșani și se varsă în apa Sucevei, trecînd aproape de vîrsare, pe la poalele satului Românești, situat pe malul său stîng. În partea de răsărit a satului se întinde o pădure de foioase, de la poalele căreia, din locul numit Tăietură, izvorăște pîrful Racovăț, care, după ce înconjoară tot satul, se varsă în Horaiț.

Condițiile naturale favorabile au permis omului să se stabilească aici din timpurile cele mai îndepărtate și să viețuiască, fără întrerupere, pînă în zilele noastre.

Satul Românești este o așezare de tip răsfirat, cu tendințe de adunare, avînd o economie agricolă complexă : cultura cerealelor, plantelor tehnice și păstorit.

Gospodăriile sunt grupate, pe distanță de circa 4 km, de-a lungul drumului comunal ce leagă șoseaua națională E 20 de satul Dumbrava, trecînd mai departe spre Călinești.

1 N. Popp ș.a., *Județul Suceava*, București, Ed. Academiei, 1973, p. 37-38 și fig. 6.

Toți locuitorii satului au fost și sunt autochtoni, cu ocupații, port, limbă și obiceiuri pe care le-au păstrat din moși-strămoși, aducindu-și în același timp modesta lor contribuție la formarea și îmbogățirea întregului nostru tezaur cultural-național.

Româneștii nu este nici singurul, nici cel mai reprezentativ sat românesc, ce a cunoscut o evoluție continuă; ca el sunt foarte multe localități pe teritoriul României, care prin existența lor îndelungată permanentă și stabilă, susțin și argumentează în mod convingător ideea de unitate și continuitate românească pe întregul pămînt al patriei.

#### *Urme arheologice pe raza satului.*

Teritoriul actual al satului Românești a fost locuit din timpurile cele mai îndepărțate. Cele mai vechi urme de viață omenească aici sunt atestate de numeroasele dovezi arheologice descoperite la suprafață. Pînă în prezent sunt cunoscute trei puncte din sat, unde se găsesc materiale arheologice: în Chetriș, în Săliște și pe tarlaua grădinii de legume a C.A.P., lîngă iazul din apropierea grajdurilor<sup>2</sup>.

Materialele găsite atestă locuirea actualului teritoriu al satului Românești încă din neolicic. Pentru această epocă sunt interesante cîteva lame de silex cu laturile ascuțite și retușate, un topor din piatră șlefuită, ca și numeroase fragmente ceramice.

Ceea ce ne ajută mai bine să stabilim vechimea aşezării de la Românești sunt fragmentele de ceramică, aflate din belșug în toate cele trei puncte. Cele mai vechi fragmente ceramice din punctul „Chetriș“ pot fi atribuite culturii Cucuteni atestată, pînă în prezent, în numeroase locuri de pe cuprinsul județului Suceava, descoperirile de la Românești venind să întregească aria ei de răspîndire în județul nostru.

Următoarea etapă de locuire atestată pe teritoriul satului Românești este cea din epoca bronzului, atestată prin fragmente de ceramică grosieră, cu amestec de pietricele în pastă. Asemenea fragmente au fost găsite în toate locurile menționate. Ele aparțin culturii Noua, care constituie o verigă de legătură între epoca bronzului și cea a fierului cînd păstoritul predomină în viața economică, ceea ce explică și numeroasele fragmente de oase de animale găsite în „Săliște“.

Locuirea neîntreruptă este confirmată și de urmele din prima epocă a fierului, găsite în „Chetriș“ precum și de ceramică geto-dacică, foarte răspîndite în toate cele trei puncte. Din categoria ceramicii geto-dacice se pot aminti mai multe fragmente de vase de culoare cenușie, cu pasta poroasă, dar cu ornamente destul de evidente, obținute prin incizie. În același loc („Chetriș“) s-a găsit și un fragment de la gura unui vas-borcan,

<sup>2</sup> Mulțumim și pe această cale prof. Serafim Fădor din Rădăuți pentru bu-năvoință cu care ne-a pus la dispoziție propria lucrare de licență: *Descoperiri arheologice în bazinul miilorii al rîului Suceava*, în care menționează descoperirile făcute în 1972 în punctele „Chetriș“ și „Săliște“ din satul Românești. Materialele arheologice găsite de prof. Fădor se află în colecția sa, iar cele pe care le-am găsit personal, se păstrează la Muzeul din Rădăuți.

din ceramică cenușie, lucrată la roată, aparținând culturii carpice din secolele II—III e.n., perioadă în care Moldova și răsăritul Munteniei erau locuite de dacii liberi, având legături strânse cu populația din Dacia romană<sup>3</sup>.

In cele trei puncte menționate la Românești s-a identificat și ceramică aparținând culturii Sintana de Mureș, răspândită pe întreg teritoriul țării în secolul IV e.n.

Permanența unei populații locale și legăturile pe care dacii liberi de aici le aveau cu lumea romană se confirmă și prin dovezi numismatice. Locuitorul Petru Duduman, lucrând pe tarlaua grădinii de legume a C.A.P., a găsit aici o monedă romană, de aur, de la Theodosius al II-lea (408—450 e.n.). Moneda, în greutate de 4,46 grame este bine păstrată, având pe avers portretul împăratului, spre dreapta și inscripția: „D. N. Theodosius P. F. AVG“, iar pe revers inscripția „VICTORIA AVGG“<sup>4</sup>.

Descoperirile menționate, deși puține deocamdată, atestă continuitatea pe teritoriul acestui sat, a unei populații sedentare începând încă din neolicic, deci acum 5 000 de ani, și pînă în perioada de formare a poporului român și a limbii române. Documentele scrise la care ne vom referi în continuare, demonstrează locuirea neîntreruptă și în perioadele următoare, a teritoriului satului Românești.

Avem certitudinea că efectuarea unor săpături arheologice sistematice în perimetrul satului ar scoate la iveală noi mărturii privitoare la istoria acestor locuri și ar completa informațiile pentru o perioadă mai îndelungată.

#### *Prima mențiune documentară — 1490.*

Satul Românești, apare destul de timpuriu pomenit în documentele medievale și este amintit frecvent ca un sat de răzeși, situat pe malul Horaiului, în ținutul Sucevei. Este sigur că el există în vremea lui Alexandru cel Bun (1400—1432), care dădea episcopiei de Rădăuți 50 de sate cu biserici și preoții lor, printre care și satul Românești.

La 15 martie 1490, Ștefan cel Mare întărește episcopiei de Rădăuți cele 50 de sate „care au fost date de bunicul nostru Alexandru voievod“. Printre acestea este amintită și biserică din Românești, la nr. 29, între satele învecinate Călinești la nr. 28 și Crăinicești la nr. 30, prin cuvintele: „a 29-a biserică la Roman cu popă“. Biserică a fost numită aşa probabil după proprietarul de atunci al locului, de la care numele satului s-a păstrat pînă în prezent.

Ioan Bogdan identifică localitățile din acest document precizind că este vorba de satul Românești din districtul Sucevei (în 1913 n.n.) lîngă

3 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, Ed. Academiei, 1973, p. 69-87.

4 Mircea Ignat, *Contribuții numismatice la istoria dacilor din nordul Moldovei în secolele II—III e.n.*, în „Suceava — Anuarul muzeului județean“. IV, 1977, p. 86-87.

Călineștii lui Vasilachi<sup>5</sup>. Din satele actualei comunei Grănicești în documentul de la 1490 sunt menționate trei: Grănicești, Românești și la nr. 41, Gura Solcii. Este demn de remarcat că din cele 50 de sate menționate în acest document, marea lor majoritate există și astăzi, după aproape 500 de ani.

#### *Hotarnice*

Nu cunoaștem care erau hotarele și toate satele vecine cu Româneștii la 1490, dar aflăm că atunci se învecina cu Călineștii, Grăniceștii și Gura Solcii. În documentele ulterioare se conturează cu precizie hotarele și toți ceilalți vecini ai satului. Iată care erau, în ordine cronologică, hotarele și vecinii săi.

Dintr-un document din 1634, prin care Evloghie, episcopul de Rădăuți, dăruia surorii sale Ana, soția lui Andrei Murguleț, satul Milișăuți și jumătate din Măriței, aflăm că satul Milișăuți se învecina pe o bună porțiune cu Româneștii. De la vârsarea Horaițului în apa Sucevei, hotarul mergea pe Horaiț pînă la buza dealului, către Românești, apoi în jos, peste Horaiț, „la izvorul de pe drum, pînă la fintina proaspătă“<sup>6</sup>.

La 6 aprilie 1659, Miron Stârcea, cere să se hotărnicăescă o bucătă de loc de la Iacobești, care se află către Românești. Este chemat Ionașco Mălai, care arată hotarul. Partea dinspre Românești începe de la vârsarea pîrîului Racova (Racovățul n.n.) în Horaiț, merge peste coama dealului deasupra fintinii putrede pînă la Cornișor, apoi la o poiană, de aici în pădure la fintina lui Băloș, apoi la Racovăț și pe Racovăț în sus pînă la capătul Româneștilor<sup>7</sup>.

La 7 iulie 1742, Toader Bădelejă vornic, împreună cu Dinu biv vel armaș, la cererea lui Varlaam egumen de Solca, au făcut hotarnica satului Grănicești, de unde aflăm punctele în care acesta se învecina cu Româneștii. La fintina rece se întîinea hotarul satelor: Grănicești, Milișăuți, Drăgănești și Românești. De aici, hotarul cu Româneștii mergea la deal, la capul Barbicului, la o scursură de pîrîu, care se cheamă Scurte, apoi la Pîrîul Mare, peste toloacă, pînă la Horaiț, de aici într-un pisc la hotarul Calafindeștilor „unde sunt viezuini“<sup>8</sup>.

Fintina rece este menționată ca loc de întîlnire a Româneștilor cu Grăniceștii și mai tîrziu, la 1766, cînd Dosoftei, episcop de Rădăuți, stabilește hotarul Grăniceștilor. Aici „se întîlnesc hotarul Grăniceștilor cu Românești, Meleșeuți și Deleni (ai măn. Solca)“. De aici hotarul merge spre răsărit pînă în Horaiț și de acolo pînă la hotarul Șerbăuților „ce desparte Pârlișenii de Calafindești“<sup>9</sup>.

<sup>5</sup> Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, vol. I, p. 410-416; D.I.R., A, veacul XV, vol. II, p. 131-133; Vezi și Dimitrie Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 146-153.

<sup>6</sup> Teodor Balan, *Documente bucovinene*, Cernăuți, 1933, vol. I, p. 209.

<sup>7</sup> *Idem*, vol. II, p. 161-162.

<sup>8</sup> *Ibidem*, vol. IV, p. 147-148.

<sup>9</sup> *Ibidem*.

Din documentele menționate rezultă că hotarele dintre satele Românești la 1634, Milișăuții cu Iacobeștii la 1659 și cu Grăniceștii la 1742 și 1766 au rămas aproape neschimbate pînă astăzi, avînd în vedere că din Milișăuți s-a desprins mai tîrziu Slobozia Sucevei, aflată în prezent la hotarul de vest al satului Românești.

### *Măsurători.*

Prima măsurătoare a satului a fost făcută în luna noiembrie 1740, din porunca domnitorului Grigore Ghica al II-lea, la cererea lui Toader Brahă, care dorea să i se măsoare a șasea parte din sat. Aici au fost trimiși Ilie Șeptilici, fost stolnic și Toader Dădeliță, fost vornic de Suceava, care au chemat pe Vasile Căzacul din Românești, Pavel Mortun, vornic de Calafindești, preotul Ștefan din Calafindești și pe alți oameni din sat cerînd să li se arate hotarul satului. Iată care era acesta : „deci ei ne-au dus la o piatră în capul hotarului din sus și de acolo delma dealului printre dumbravă în gios, partea hotarului din sus ; iar din gios ne-au spus în capul pădurii în gios și drumul vechiu pe la fântâna Cărescului unde îi zic până în vadul Horaițului unde dă Racova în Horaiț“. Satul a fost măsurat cu funii, în lungime, începînd „dintr-o movilită drept unde sunt niște plopi în sesul Sucevii din capul hotarului despre amiazăzi“, mergînd pe cîmp în sus, peste Horaiț înspre Săliște, apoi „peste alte scursuri de păreea și s-au suit în delma dialului în dumbravă în capul hotarului din sus și s-au aflat funii peste tot“.

Au fost întinse 123 de funii de cîte 21,5 stînjeni funia, stînjenuil avînd 8 palme domnești. Partea din jos, a treia parte din sat, era de 41 stînjeni, care s-au împărțit în două părți de cîte 20,5 stînjeni. Aceasta era a șasea parte din sat („giumata den a trie parte“), care i-a fost atribuită lui Toader Brahă<sup>10</sup>.

Din această măsurătoare originală și interesantă putem afla lungimea satului la data respectivă. Dacă socotim o „palmă domnească“ ca avînd o lungime maximă de 0,25 m, înseamnă că un stînjen avea 2 m, o funie avea 43 m, iar 123 de funii aveau 5 289 m, cît era lungimea totală a satului la 1740.

Peste 14 ani, la 17 octombrie 1754, satul este măsurat din nou, în același mod, de la capătul hotarului din sus pînă la cel din jos, pînă la pîriul Racovăț. Lungimea hotarului a fost de data aceasta de 106 odgoane, odgonul de 22 stînjeni, stînjenuil de 8 palme domnești<sup>11</sup>, Dacă facem aceleasi operații avem o lungime totală a satului de 4 864 m.

Numai peste 2 ani, la 1 octombrie 1756 se face o nouă măsurătoare, pentru a i se da partea de mijloc lui Lupu Balș, mare ban. Satul, măsurat prin mijloc, are o lungime de 124 odgoane, odgonul 20 „stînjeni domnești“, iar stînjenuil, 8 palme domnești. De data aceasta lungimea satului este de 4 860 m<sup>12</sup>.

10 *Ibidem*, p. 172-174.

11 *Ibidem*, vol. V, p. 109.

12 *Ibidem*, vol. IV, p. 239.

Dacă facem o comparație între cele trei măsurători, lungimea satului în 1740 era de 5 289 m, în 1754 de 4 864 m, iar în 1756 de 4 860 m. Diferența mai mare este între prima și ultimile două măsurători, de circa 420 m. Diferența este explicabilă căci, între timp, la 1744 și 1751 Toader Brahă dăruise partea sa, în lungime de circa 410 m (20,4 stînjeni) mănăstirii de la Humor. La ultimele două măsurători, satul avea o lungime de circa 4,86 km, la care ,dacă adăugăm și cei 410 m dați mănăstirii de la Humor, obținem o lungime de circa 5,27 km care corespunde în linii mari cu lungimea de azi a hotarului satului.

Un fapt interesant, ce se desprinde din aceste hotarnice și măsurători, este și acela că sunt menționate numeroase fintini la hotare : izvorul de pe drum și fintina proaspătă la hotarul cu Milișăuții, fintina putredă și fintina lui Băloș la hotar cu Iacobestii, fintina rece la punctul de întlnire a hotarelor satelor Românești, Grănicești, Milișăuți, Drăgănești și Deleni. Deci cinci sate aveau hotarul comun în acest loc. Dacă socotim că Delenii, care nu mai apare în alte documente, putea fi o parte a satului Drăgănești, atunci satul Drăgănești nu poate fi în altă parte decât acolo unde astăzi este satul Tibeni. Faptul că la Drăgănești s-a așezat la 1777 o colonie de ceangăi „fără să plătească arendă mănăstirii Solca“, întărește această afirmație<sup>13</sup>.

Fintina Cărescului sau fintina domnii, era în hotarul satului Românești și se ajungea la ea „pi drumul vechi“. Aceasta este unul și același cu „drumul Iancului“, actuala șosea internațională E 20, care duce de la Suceava la Siret prin Grănicești. Fintina Cărescului este cunoscută și astăzi cu același nume.

#### *Stăpini ai satului.*

Din documentul de la 1490 aflăm că satul a fost dat de Alexandru cel Bun și întărit de Ștefan cel Mare episcopiei de Rădăuți. Mai tîrziu Bogdan Lăpușneanu (1566—1572) îl dăruiește mitropoliei din Suceava<sup>14</sup>, iar la 1594, Aron Vodă, întărește satul lui Onciu, Toader și Măriuța, copiii lui Iurașco, fost vornic de poartă<sup>15</sup>.

Începînd cu primul sfert al secolului al XVII-lea, satul este împărțit în trei părți distinete : partea de jos, dinspre sud ; partea de mijloc și partea de sus, dinspre nord, care vor fi disputate între mai multe familii. Partea de jos a fost stăpînită la început de familia Onciu și mai tîrziu de Braha ; partea de mijloc a fost a Căzăcestilor, apoi a lui Lupu Balș ; partea de sus a aparținut familiei Cuparenco. Din toată această dispută, în toponimia satului s-a păstrat doar denumirea de „Brahoiaia“, după numele familiei Brahă, pe care o poartă în prezent un grup de case situate la șosea.

13 *Ibidem*, vol. III, p. 152.

14 E. Grigorovitza, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 181-182.

15 Teodor Balan, *op. cit.*, vol. II, p. 20.

La 20 martie 1623, Ștefan Tomșa întărește lui Onciu Iurașcovici și surorii sale Marica, o șesime din Românești, partea de jos, pe care aceștia au moștenit-o de la tatăl lor Iurașco<sup>16</sup>. Aceeași parte este întărâtă la 10 august 1651, de către Vasile Lupu, Antimiei, fata și Mariei, nepoata lui Danovici<sup>17</sup>, familie înrudită cu Onciu. Maria va avea trei fii : Ștefan, Ion și Mihai Strășca și o fiică, Antemia, aceștia fiind nepoții lui Onciu Iurașcovici. Lui Ștefan Strășca, Mihail Racoviță îi va da la 16 iulie 1704, zapis de întărire pentru a lua a zecea parte din „roade, din finaț grădini, cimp și de pe tot pămîntul“ de pe partea sa de Românești „după cum scrie în dresene sale“<sup>18</sup>, iar la 1 iulie 1715, Nicolae Alexandru Mavrocordat îi va întări din nou „jumătate din a treia parte din Românești“<sup>19</sup>.

Familia Strășca avea nevoie de asemenea întăriri repetate pentru că asupra acelei părți din sat se ridicau și alte pretenții fiind una din părțile cu pămîntul cel mai bun. Astfel, în 1739, partea este revendicată de un oarecare Gheorghiță și de ginerele său, Iordache, dar după un an, în noiembrie 1740, din porunca lui Grigore Ghica al II-lea, această parte a fost măsurată și dată lui Toader Brahă, cunnatul fraților Strășca. Cu această ocazie partea a fost măsurată și i s-au pus puncte de hotar : de la „fintina Cărescului, de la dial de făntănă s-au pus o piatră și de acolo au purces drept într-o moviliță și s-au pus altă piatră și de acolo s-au pus la Horaițu altă piatră împotriva unii scursuri de părău până în părăul Racova și de acolo Racova în gios până unde dă în Horaițu și din Horaițu delma dialului în sus până în fintina Cărescului. Așa s-a hotărât ace giu-mătate den a triei parte, partea lui Brahă, din gios, despre amiazăzi după cum scriu și ispiscile lui Brahă“<sup>20</sup>. Frații Strășca nu renunță însă la această parte, deși ea a fost întărâtă cunnatului lor. După doi ani, în aprilie 1742, Ioniță Strășca se plinge starostelui de Cernăuți că „moscalii stind pe moșia sa i-au nimicit scrisorile lui Onciu Iurașcovici pentru a sasea parte din Românești“<sup>21</sup>. Numai peste două luni, la 12 iunie 1742, frații Ion, Ștefan și Mihai Strășca se vor împăca cu cunnatul lor, Toader Brahă, pentru părțile lor de moșie din satul Românești și din alte sate moștenite de la moșul lor Onciu Iurașcovici și de la mătușa lor Maria Cârcoaie<sup>22</sup>. De altfel, Mihai Strășca va mărturisi mai tîrziu, la 5 februarie 1750, că a sasea parte din Românești a trecut de la Onciu Iurașcovici la părinții săi, care au dat-o zestre lui Toader Brahă<sup>23</sup>.

Dar nici Toader Brahă nu va stăpini prea mult această parte din sat. Sătul probabil de atîta gîlceavă, el împreună cu soția sa Antimîța „fiica Mariei Strășculesii“, dăruiesc la 11 martie 1744 mănăstirii de la Humor a sasea parte din Românești, partea de jos, cu heleșteu, moară,

16 D.I.R., A, veacul XVIII, vol. V, p. 200.

17 Teodor Balan, *op. cit.*, vol. II, p. 136.

18 *Ibidem*, vol. III, p. 123.

19 *Ibidem*, p. 180.

20 *Ibidem*, p. 172-174.

21 *Ibidem*, vol. IV, p. 207.

22 *Ibidem*, p. 205-206.

23 I. Zugrav, *Manuscrisele slave liturgice de la biserică din Românești, raionul Rădăuți*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 11/12, 1964, p. 597-602.

pomăt“. Au avut o singură pretenție : „călugării să-i pomenească în ziua de 8 noiembrie“<sup>24</sup>. Dar peste cinci ani, la 7 decembrie 1749, vecinii din satul Părhăuți declară că „numai Brahă a luat a zecea parte dintr-o parte a satului Românești“<sup>25</sup>.

Pentru partea de jos a satului au existat, în aceeași perioadă, conflicte și între familiile Cuparencu, Toader Brahă și Sandul Sturzu.

La 2 februarie 1751, Andrei și Mihalachi Cuparencu s-au jeluit lui Constantin Mihail Racoviță voievod, împotriva lui Toader Brahă, pentru a șasea parte din Românești. Cuparencu arată un ispisoc de la Moise Movilă, prin care încearcă să argumenteze că în urma unui schimb de moșii logofătul Mihai Tăutul al II-lea, a primit de la Onciu Iurașcovici o șesime din Românești. Toader Brahă dovedește însă, că neamul Iurașcovici „a stăpinit întotdeauna în pace acea parte de Românești“. Cuparencu se jeluiște din nou și încearcă să aducă alte dovezi. Divanul a constatat însă că „spusele lui Cuparencu nu sunt adevărate“ iar scrisorile lui au fost rupte. „Toader Brahă și-a dovedit dreptatea, fiind din neamul Iurașcovici“<sup>26</sup>.

Nu știm cât a dat Toader Brahă în 1744 mănăstirii de la Humor, căci la 11 martie 1751, exact peste 7 ani de la prima danie, el, împreună cu soția sa, dăruiesc din nou aceleiași mănăstiri a șasea parte din Românești, „partea de jos la pîrful Horaiț“. De data aceasta cer să fie înmormântați la mănăstirea Humor<sup>27</sup>.

La 25 iulie același an, în urma unui conflict iscat de frații Cuparen-Brahă<sup>28</sup>, iar în 1756, această parte era a lui Constantin Sturza (mare păharnic) și a lui Tofan Brahă, călugăr<sup>30</sup>. Cert este că ea a aparținut, la început, lui Onciu Iurașcovici, care a dat-o urmașilor săi, Toader Brahă fiind unul din aceștia. El a dat-o mănăstirii de la Humor. Celelalte pretenții nu s-au dovedit justificate.

Nu se poate stabili exact care era situația acestei părți din sat în vremea respectivă, pentru că în 1754 apare din nou ca stăpin al ei Toader Brahă<sup>29</sup>, iar în 1756, această parte era a lui Constantin Sturza (mare păharnic) și a lui Tofan Brahă, călugăr<sup>30</sup>. Cert este că ea a aparținut, la început, lui Onciu Iurașcovici, care a dat-o urmașilor săi, Toader Brahă fiind unul din aceștia. El a dat-o mănăstirii de la Humor. Celelalte pretenții nu s-au dovedit justificate.

Scoarța a fost țesută în 1835, de Nastasia Brahă, soția clucerului Iordachi Herțanu, pentru biserică Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. Stăpînii

24 Teodor Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 213.

25 *Ibidem*, p. 174.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*, p. 239.

29 *Ibidem*, vol. V, p. 109.

30 *Ibidem*, vol. IV, p. 239.

satului din partea de mijloc și cea de sus sănt menționați începînd cu sec. XVII—XVIII.

La 25 februarie 1663, Isac Cocoranul a dat fiilor săi Constantin și Săcuianul „partea sa de Românești, ținutul Sucevii, cătă i se va alege, care i-a fost parte cumpărătură, parte baștină, împreună cu o moară și cu toate veniturile”<sup>31</sup>. Nu se menționează în document despre care parte este vorba, dar familia Cocoranul era înrudită cu cea a Căzăceaștilor, care stăpineaau partea de mijloc. Fiica lui Isac Cocoranul, Candachia, era căsătorită cu Vasile Căzacul.

La 1 decembrie 1711, Maria Humă, nepoata lui Andrei Murguleț, vinde logofătului Constantin Sbiera a patra parte din Măriței. Pentru ca frații și rudele ei să nu vină cu pretenții, ea amintește că episcopul Evloghie le-a dat alte părți de moșie, printre care și o parte din Românești<sup>32</sup>. Dacă avem în vedere că Evloghie, episcop de Rădăuți, a dăruit surorii sale Anca, bunica Mariei Humă, satul Milișăuți și cîte o jumătate din Măriței și Todirești, precum și o parte din Românești, rezultă că această danie se făcuse între anii 1633—1635, fiind vorba de partea de mijloc a satului<sup>33</sup>.

La partea de sus a satului se referă, probabil, și un document din 20 februarie 1722, prin care Ion Paladi și Miron Dari își împart o serie de sate, ce au rămas de la tatăl lor, Toader Paladi, fost mare vornic și mama lor, fiica logofătului Tăutu. Ion Paladi primește, printre altele, „a patra parte de sat de Românești, ținutul Sucevii”. Nu se precizează care parte, dar probabil că era cea de sus, învecinată cu Călinești și Calafindești, menționate și ele în document<sup>34</sup>.

În 1742, Ștefan Căzacul și cunnatul său Gligoraș cu soția sa Ileana, sora lui Ștefan, au dat lui Lupul Balș, fost mare medelnicer, „jumătate din a treia parte de sat de Românești pe Horaiț” pentru că acesta plătise pentru ei dările. Cealaltă jumătate i-au vîndut-o pentru suma de 85 lei, aceluiași Lupul Balș „care două jumătăți fac a treia parte din mai sus amintitul sat de Românești pe care am primit-o de la părintele nostru Iuon Căzacul” și de la „mama noastră Maria, jupineasa lui Iuon Căzacul”<sup>35</sup>.

Peste trei ani, la 27 aprilie 1745, Vasile Căzacul, fiul lui Iuon Căzacul, a vîndut partea sa lui Sandul Sturza, mare logofăt. Această parte a moștenit-o de la mama sa Maria, nepoata lui Constantin Grecul, strânepoata lui Dubniță<sup>36</sup>. Că Maria era strânepoata lui Dubniță rezultă dintr-un document din 10 iulie 1751, prin care, popa Lupul Coșotanul, alt strânepot al aceluiași Nicoară Dubniță, se ceartă cu Ilinca, fiica lui Nicolae Totoescul pentru a șasea parte din Măriței. Ilinca susține că posedă moșia de la strămoșul ei Nicoară Dubniță. Tatăl ei, Nicolae Totoescul,

<sup>31</sup> *Ibidem*, vol. III, p. 10.

<sup>32</sup> *Ibidem*, p. 163.

<sup>33</sup> Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 80.

<sup>34</sup> Teodor Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 15-16.

<sup>35</sup> *Ibidem*, p. 194.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 238.

i-a dat la 1728, a treia parte din Mărișei, iar sora ei, Măriuța, a primit o treime din Românești (Măriuța putea să fie Maria, soția lui Ion Căzacul n.n.). Cercetindu-se actele prezentate de cele două surori, Ilinca și Maria, precum și cele prezentate de popa Lupul Coșotanul, nepotul Ilincăi, s-a constatat că „zapisele lui Lupul Coșotanul sunt făcute cu viclesug, fiind scrise pe hîrtie afumată și neavînd semnături originale, nici pecete, avînd multe ștersături“, acesta urmînd să fie condamnat pentru falsificarea de documente<sup>37</sup>.

Rezultă din aceste documente, că partea de mijloc a satului a fost stăpînită la început de Nicoară Dubniță, care a lăsat-o moștenire Mariei, căsătorită cu Ion Căzacul, iar acesta fiilor săi Vasile și Ștefan și surorii lor Ileana, căsătorită cu Gligoraș. Am văzut că partea lui Ștefan și a Ilenei a trecut în stăpînirea lui Lupul Balș iar Vasile a vîndut partea sa lui Sandul Sturza.

Dar lucrurile nu se opresc aici. La 25 iulie 1751, frații Andrei și Mihalachi, fiili lui Miros Cuparesco, l-au pîrît pe Sandul Sturza că „stăpînește fără drept“ partea lor de Românești pe Horaiț. Ei arătau că stăpînesc partea de sus de la strămoșii lor Mihailă vîstiernic, fiul lui Mătias jicnicer și de la Pătrașco păharnic și fratele acestuia Simion, fiul lui Mihailă vîstiernic, iar partea de jos, de la moașa lor Sultana, fiica lui Ionașco Mălai. În urma judecății s-a stabilit ca frații Cuparencu să stăpînească partea de sus, iar o sesime din partea de jos, Sandul Sturza<sup>38</sup>.

Frații Cuparencu aveau însă mereu pretenții. La 22 iulie 1754, Matei Ghica, domnul țării, trimite ispravnicii ținutului Suceava în satul Românești, să cerceteze un nou conflict, ivit de data aceasta între Andrei Cuparencu și Ștefan Căzacul. Andrei susține că el are a treia parte din Românești, partea de sus și o parte de mijloc, cuprînd în total jumătate din sat, „pentru care arată spisoc de la domnul Ștefan Tomșa, din 1622, și, alt spisoc de la Radu Vodă, din 1625, zicînd că a stăpînit și pînă acum această parte „iar acum Ștefan Căzacul intră în mosie fără dreptate“. Domnul cere să fie aduși Ștefan Căzacul și alți răzeși ai lui de față, să se măsoare moisia și să se „stîlpească cu pietre partea pentru care are dreptate Andrei Cuparencu“<sup>39</sup>.

Peste trei luni, la 17 octombrie 1754, au fost strînși toți răzeșii din Românești și „megieșii de prin prejur“ și s-a măsurat tot satul. Acesta avea o lungime de 106 odgoane. Jumătate din sat, adică 53 de odgoane, partea din sus, a fost dată lui Andrei Cuparencu. Jumătatea din jos, tot 53 de odgoane, s-a împărțit în trei părți, cîte 17,5 odgoane, 3 stînjeni și 5 palme fiecare. O parte a revenit lui Ștefan Căzacul, alta lui Constantin Sturza și a treia lui Toader Brahă<sup>40</sup>.

După doi ani, la 1 octombrie 1756, din poruncă domnească se hotărniceste partea din mijloc a satului, pe care o stăpînea Lupul Balș. Este interesant că Lupul Balș nu apare ca stăpîn la împărțeala din 1754, deși

<sup>37</sup> Ibidem, p. 241.

<sup>38</sup> Ibidem, p. 239.

<sup>39</sup> Ibidem, p. 108, vol. V.

<sup>40</sup> Ibidem, p. 109.

stăpinea o parte din sat încă din 1742, de la Ștefan Căzacul și cunnatul acestuia, Gligoraș. Acum, au fost chemați din nou răzeșii și megieșii din împrejurimi și se constată că satul „îmblă în 3 bâtrâni” : partea de sus a lui Cuparencu, partea de mijloc a Căzăceștilor, vîndută lui Lupul Balș mare ban și partea de jos a lui Constantin Sturza, mare păharnic și a lui Tofan Brahă călugăr<sup>41</sup>. Probabil este vorba de Toader Brahă, călugărit între timp. Partea lui Balș „începe de la o piatră la pîrîul Racova, pîrîul în sus pînă la obîrsie, prin pădure spre miazănoapte, pe muchea dealului unde s-a pus piatră, pe pîrîul Horaițului pînă la hotarul Crăiniceștilor, tot cu acest hotar peste deal la fintina putredă la hotarul Meleșeușilor, mai jos heleșteul Căzacului, la malul pîrîului Horaiț”. Semnează ca martori : Vasile Căzacu, Ștefan Căzacu, Grigoraș ginerele Căzacului<sup>42</sup>.

La 1 aprilie 1764, Miron Cuparencu, feciorul lui Vasile Cuparencu, împarte feciorilor săi părțile sale de moșie, dîndu-i lui Andrei și Dochitii, a patra parte din Românești. Printre martori este și „preotul Simion ot Românești”<sup>43</sup>.

Peste patru ani, în februarie 1768, domnul țării ordonă unor dregători să meargă să aleagă părțile de moșie ale lui Andrei Cuparencu, mazil de Botoșani, pe care acesta „le are în Românești pe Horaiț și în Călinești” și care „pînă acum fiindu neîmpărțite nu să știe cine cîtă parte are”. Este vorba de stabilirea exactă a părților de moșie stăpînite de urmașii lui Miron Cuparencu, pentru ca „să nu mai întindă a lua venitul cu nedreptate unii dîpea părțile altora”<sup>44</sup>.

După instaurarea stăpînirii austriece în Bucovina (1774—1775), în fața comisiilor austriece de la Suceava și Siret, se prezintă cei care stăpîneau părți din satul Românești pentru a declara cît stăpînește fiecare, de la cine și cînd a primit partea respectivă.

La 15 ianuarie 1782, călugăru Pahomie declară în fața comisiei că mănăstirea Humor stăpînește o șesime din Românești și alte sate<sup>45</sup>.

La 2 decembrie, același an, frații Mihalachi, Ion și Vasile Cuparencu, împreună cu Ștefan Mălinescul declară că stăpînesc, împreună cu Vasile Jolnirciuc, a treia parte din tot satul Românești, partea de sus. Aflăm cu această ocazie că partea respectivă a fost întîi a lui Mihail Matieșescul, de la care a trecut la Dumitraș, apoi la Constantin Matieșescul, care a dat-o zestre lui Miron Cuparencu, iar de la acesta a trecut la actualii stăpîni<sup>46</sup>.

La 11 ianuarie 1783, Constantin Bocșa, vechilul lui Lupul Balș, declară că Lupul Balș stăpînește o treime din satul Românești, din care o șesime a cumpărat-o de la Ștefan Căzacul iar cealaltă șesime Ștefan Căzacul i-a dăruit-o. Este vorba de partea de mijloc a satului. După trei luni, la 11 aprilie 1783, Andronic, fiul lui Bogdan Moise din Suceava, vechilul lui Constantin Sturza, declară că acesta stăpînește și el o treime

41 *Ibidem*, vol. IV, p. 239.

42 *Ibidem*, vol. VI, p. 93.

43 *Ibidem*, p. 200-201.

44 *Ibidem*, vol. IV, p. 214.

45 *Ibidem*, vol. VI, p. 99.

din satul Româneşti, moştenită de la tatăl său, Sandul Sturza, care a cumpărat-o de la Ștefan Căzacul<sup>46</sup>.

Până acum, vechii stăpini ai celor trei părți din sat par să fie neschimbați, apărind în plus și vechilii unora.

După zece ani apar noi stăpini, care arendează sau vînd părți din sate. Partea din mijloc a satului este dată în schimb, de către Iordachi Balș, generalului Matei Cantacuzino, la 6 iulie 1792. În anul următor, la 3 ianuarie 1793, Ralu, soția generalului, arendează o parte din Româneşti, contelui Iacob Logoteti, pe timp de 6 ani, pentru suma de 850 ducați olandezi de aur, apoi la 7 aprilie se înscrie în fața comisiei cu partea ei de Româneşti. Peste trei ani, la 24 martie 1796, contele Iacob de Logoteti, intrînd în conflict cu Theodorachi Bals, renunță la partea arendată din Româneşti, primind în schimb alte sate<sup>47</sup>.

Generalul Matei Cantacuzino a avut doi copii : Alexandrul și Gheorghe. La 13 octombrie 1818, din moșiile din Bucovina, Alexandru a primit trei pătrimi iar Gheorghe, o pătrime. Nu se precizează cine a primit partea din Româneşti aflată între aceste moșii. Până la urmă toate ajung în stăpînirea lui Alexandru, căruia Gheorghe îi vinde partea sa pentru suma de 8 000 galbeni olandezi<sup>48</sup>. Partea familiei Sturza, trece la familia Neculce. Ileana, fiica lui Constantin Sturza, era soția lui Vasile Neculce, spătar. În aprilie 1799, Vasile Neculce arendează Ilincăi Calmuțchi, căpitanasă și fiului ei Mihalachi Calmuțchi, o parte din Româneşti. După patru ani, Vasile Neculce moare, iar soția sa Ileana Sturza rămasă văduvă, dăruieste la 10 octombrie 1803, fiilor săi Ioan și Constantin Neculce, moșiile Șerbăuți, Calafindești și o parte din Româneşti, moștenite de la tatăl ei Constantin Sturza. Numai peste 5 zile însă, Ileana Sturza, împreună cu fii săi Ioan și Constantin, arendează lui Ilie Ilschi, partea lor din Româneşti, pe timp de 6 ani.

La 12 august 1810, Constantin Neculce va arenda lui Iordache Cârste moșiile Calafindești, Șerbăuți și o parte din Românești pe timp de 6 ani (1811—1817) pentru suma anuală de 840 galbeni olandezi de aur. Peste doi ani, la 17 aprilie 1812, Constantin Neculce îl face vechil al său pe Ilie Ilschi și îl însărcinează să primească venitul moșilor arendate lui Iordache Cârste. După două luni, la 25 iunie, Ilie Ischi anulează contractul încheiat cu Iordache Cârste, iar în anul următor, la 22 februarie 1813, comisul Constantin Neculce arendează moșiile lui Iosif Volanschi pe timp de 6 ani (1813—1819), pentru suma de 600 galbeni olandezi de aur. Greu de înțeles de ce a fost anulat contractul cu Iordache Cârste care plătea cu 240 galbeni în plus pentru aceleași moșii pe 6 ani. Pare să fi fost o neînțelegere între Ilie Ilschi, fostul arendas al moșiei lui Neculce și Iordache Cârste, pentru că la 13 iulie 1814, Constantin Neculce vinde „de veci“ lui Bogdan Botoșanul a patra parte din Românești pentru suma de 900 galbeni olandezi de aur<sup>49</sup>.

46 Ibidem.

47 Ibidem. Vezi și vol. IV, p. 95.

48 Ibidem, vol. III, p. 196.

49 Ibidem, vol. IV, p. 18-20 și vol. V, p. 87-88.

În partea de sus, o treime din sat era stăpinată de familiile Cuparenco, Mălinescu și Jolnirciuc. Această parte cuprindea și actualul sat Dumbrava, numit inițial Găureni.

La 8 februarie 1795, Toader Mălinescul din Găureni, vinde lui Gheorghe Moisi, 11 odgoane la Budinița<sup>50</sup>. La 2 septembrie 1802, Nicolai Mălinescul vinde lui Ursu Moisa „partea sa de la Găureni zisă și Românești” pentru 320 floreni w.w., iar la 29 decembrie 1808 Ioniță Mălinescul moare, și părțile sale de Găureni trec la copiii săi Safta, căsătorită Braha și Iordachi, fiul lui Nicolae Mălinescul<sup>51</sup>.

La 16 ianuarie 1809 moare Vasile Jolnirciuc iar părțile sale de Românești se împart copiilor lui : Toader, Ioniță, Iordache și Dochita căsătorită Berte<sup>52</sup>.

Din datele prezentate rezultă că în evul mediu, satul Românești a fost inițial un sat liber — răzănesc ; dar mai tîrziu a ajuns în stăpinirea unor familii de dregători și slujbași domnești, care l-au împărtit. Familii ca : Onciul, Braha, Balș, Sturza, Neculce, Cuparenco, stăpîneau moșii și în alte părți, nu numai în Românești. Aproape toate documentele referitoare la situația unor părți sau a satului întreg sunt emise de domnitorii țării și semnate de ei.

### Răzeșii

Despre locuitorii satului, care lucrau pămîntul, știrile sunt mai puține. Putem să ne dăm seama totuși că aceștia erau destul de numeroși, ocupîndu-se cu agricultura, creșterea vitelor, albinăritul, aveau heleștee, pomete, mori.

Din documente aflăm că locuitorii satului erau răzeși. La 16 iulie 1704, după ce Mihail Racoviță îi întărește lui Ștefan Strășca partea sa de Românești, menționează că „cine din răzeși ar avea ceva să răspundă, unul ca acela să vie să stea în fața divanului“<sup>53</sup>.

În 1739 s-a ivit un conflict între Gheorghita și ginerele său Iordache, pe de o parte, și răzeșii din Românești, de celalaltă. Domnitorul Grigore Ghica scrie lui Varlaam, episcop de Rădăuți, să cerceteze conflictul pentru că acea parte de moșie n-o mai stăpînesc Gheorghita și Iordache ci „s-au mîncat de către alții răzași“. Domnul cere episcopului să adune pe toți răzeșii din sat, să vadă cine are dreptate, apoi să-l informeze „ca să li se facă și de la domnia mea întăritură să stăpînească la cine va rămînea“<sup>54</sup>.

Familia Cazacul, care stăpînea o parte din mijlocul satului, era tot o familie de răzeși. La 7 iulie 1742, făcîndu-se hotarnica satului Crăinicești, au fost chemați „oameni buni și bătrâni“ din sat și satele învecinate, printre care și „Vasile Căzacul, răzeș din Românești“.

<sup>50</sup> *Ibidem*, vol. VI, p. 177.

<sup>51</sup> *Ibidem*, p. 99.

<sup>52</sup> *Ibidem*, p. 100.

<sup>53</sup> *Ibidem*, vol. III, p. 123.

<sup>54</sup> *Ibidem*, vol. IV, p. 159.

Pentru aplanarea conflictului dintre Andrei Cuparencu și Ștefan Căzacul pentru o parte din Românești, domnul Matei Ghica cere la 22 iulie 1754 să fie adus „Ștefan Căzacul și alți răzeși ai lui de față, să măsoare moșia și să stîlpească cu pietre“ partea pentru care are dreptate Andrei Cuparencu.

In același an, la 17 octombrie, au fost strânși toți „răzeșii din Românești pe apa Horaițului ținutul Suceava și megieșii de primprejur“ și s-a măsurat satul, făcîndu-se împărțeala între familiile Cuparencu, Căzacul, Sturza și Brahă<sup>55</sup>.

La 16 iulie 1762 se cercetează situația satului Căbești de față cu mai mulți martori din alte sate. Printre răzeșii sosiți este și Vasile Brahă din Românești. El arată că jumătatea de sus a Căbeștilor a fost împărțită între 7 bătrâni, din care unul este Gavril, nepotul lui Căzacul, care a cumpărat o parte din Căbești de la Pătrașco, din Românești<sup>56</sup>.

Unele documente conțin și informații despre diverse conflicte dintre locuitorii satului. Astfel, la 17 mai 1623, în fața arhiepiscopului Anastasie, mitropolit de Suceava, a venit Chirana din Românești și s-a jeluit că bărbatul ei, Platon, a mîncat și a stricat tot ce au avut, apoi a fugit și a lăsat-o. Popa Vasile din Românești și alți oameni buni au mărturisit că „Platon nu iaste om bun ci iaste făcătoriu rău“. Arhiepiscopul a decis „ca să nu mai aibă treabă Platon cu Chirana, nici Chirana cu Platon, ce să fie sloboziți unul de altul în veci“<sup>57</sup>. Opinia „oamenilor buni“ a făcut, după datină, ordine cu acest Platon.

Aflăm, din aceleași documente, și o serie de obligații pe care le aveau locuitorii față de cei care aveau proprietăți în sat. Astfel, din documentul menționat de la 15 martie 1490, aflăm că satul avea față de episcopia de la Rădăuți, următoarele obligații :

- o dare fixă sau dajdie, a cărei parte nu este menționată ;
- plocoane la anumite zile, de obicei la sărbătorile mari ;
- taxe de judecată în chestiunile supuse jurisdicției bisericești ;
- o parte din venitul parohial, care se da episcopului.

Se pare însă că aceste obligații nu creau probleme nici pentru săteni, nici pentru episcopie, din moment ce în nici unul din documentele ulterioare nu se revine asupra lor.

Mai tîrziu, stăpînii unor părți din sat, vor primi întăritură să ia a zecea parte din produse. Nu se precizează în nici un document că această a zecea parte trebuie să o dea întregul sat, ci se menționează în toate că ea urma să fie luată de pe partea pe care o stăpînea fiecare. Rezultă că celelalte nouă zecimi rămîneau celor care lucrau pămîntul proprietarului.

La 1651, Antimia, fiica și Maria, nepoata lui Danovici, primesc dreptul de a lua „a zecea, cum este obiceiul din veci“ de pe partea lor de Românești.

<sup>55</sup> Ibidem, vol. V, p. 108-109.

<sup>56</sup> Ibidem, p. 184.

<sup>57</sup> D.I.R., A, veacul XVII, vol. V, p. 220.

La 1704 și 1715, Ștefan Strășca, primește întăritura să ia de pe partea sa din Românești, a zecea parte din cîmp, pîine, roade, fînaț, pomete, prisăci, grădini.

Din alte documente aflăm și despre alte surse de venituri pe care le avea satul, printre care morile de pe Horaiț și heleștele din marginea sa.

Prima moară de pe Horaiț, la care măcinau sătenii grînele este menționată în documentul de la 25 februarie 1633, ca aparținind lui Constantin și Săcuianul, fiu lui Isac Cocoranul. La 1634, hotarul dintre Milișăuți și Românești trecea peste apa Sucevei, „în baltă, unde vine apa morii de la Horaiț“. Toader Brahă dăruiește la 1744 mănăstirii de la Humor, partea de jos a satului Românești, cu heleșteu, moară, pomăt.

Un heleșteu este menționat și într-un document anterior, de la 1739, în partea de jos a satului, revendicată de Gheorghita și ginerele său Iordache. La 1756 este menționat în partea de mijloc a satului, „heleșteul Cazacului“.

Alte resurse menționate frecvent sunt : fînațele, pometele, prisăcile, grădinile, de unde ne putem da seama și de ocupățiile locuitorilor de aici, pe lîngă cultivarea pămîntului.

Sătenii din Românești apar menționați în documente ca martori în acte de danii ori de vînzare pentru alte sate, sau cumpărînd locuri în alte părți. La 7 iulie 1718, Radu voievod întărește lui Daniil, diacul din Românești, un loc de prisacă, cu vie și cu grădini din Butunești, cumpărat de la popa Simion din Todirești<sup>58</sup>. Pătrașco din Românești și Gheorghe din Românești, sunt martori la cumpărarea unei părți din satul Văscăuți, ținutul Suceava, de către Vasile Șeptilici din Greaca, la 1617<sup>59</sup>. Un oarecare Mirăuț din Românești, depune mărturie în trei rînduri, că Gheorghe, feciorul lui Ștefan Danco s-a tocmit cu Dumitrașco Fulger, diac, pentru o parte din satul Todirești. Mirăuț apare ca martor, împreună cu alții, la 27 iunie 1625, la 26 octombrie 1627 și la 5 august 1631, cînd, pe baza mărturiei sale, i se întărește lui Dumitrașco părțile sale din Todirești<sup>60</sup>.

Deși satul și numele unor stăpîni sau locuitori ai săi apar destul de frecvent menționate în documentele medievale, nu cunoaștem numărul locuitorilor din Românești pînă în anul 1772.

Dintr-o conscripție din anii 1772—73—74, aflăm că satul Românești, împreună cu Găureni, Grănicești și Iacobesti făceau parte din ocolul Vicovelor. Conscripția cuprinde numărul caselor din fiecare sat, impuse la biruri și rușfeturi — obligații suplimentare în muncă sau în natură, pe care țăranii trebuiau să le presteze în trecut moșierilor.

În Românești, suma caselor impuse era de 32 în total. Din acestea două erau scutite : una slugă a logofătului Balș și o femeie săracă, rămî-

<sup>58</sup> Ibidem, vol. IV, p. 283.

<sup>59</sup> Teodor Balan, op. cit., vol. II, p. 68-69.

<sup>60</sup> Al. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I, partea a II-a (1601—1631), Iași, 1907, p. 171-182.

nînd 30 birnici<sup>61</sup>. Dacă adăugăm și satul Găureni, care, după cum am văzut, la acea dată aparținea tot de Românești și unde suma caselor era de 17 din care 9 erau impuse și 8 scutite, rezultă că în total satele Românești și Găureni aveau un număr de 49 case din care 39 erau impuse la bir și rușfeturi<sup>62</sup>.

Din „Tabela statistică a Bucovinei“ publicată de D. Olinescu în anul 1775, aflăm că satul Românești avea 36 familii din care 35 țărani și un popă. Găureni aveau 17 familii din care 13 țărani, 3 mazili și un popă<sup>63</sup>.

Aceste cifre sănt mult diminuate față de situația reală, fiind vorba de numărul caselor, după cum rezultă din prima conscripție și de numărul familiilor în tabela lui D. Olinescu, și nu de numărul locuitorilor din sat, care în realitate putea să fie mult mai mare dacă socotim, de exemplu, numai cîte 5 membri de familie pentru fiecare casă.

La 1780, după instaurarea stăpînirii austriece în Bucovina, comuna Românești, împreună cu Găureni și Iacobesti au fost unite cu comuna Grânicesti<sup>64</sup>.

În anul 1890, deci peste 115 ani de la 1775, satul Românești avea o populație de 614 suflete, toți fiind români, care se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor sau lucrau cu ziua<sup>65</sup>.

Din „Dicționarul geografic al Bucovinei“, publicat de E. Grigorovitză la 1908, aflăm că satul Românești era o comună rurală în districtul Suceava, avînd o populație de 614 locuitori și o suprafață de 3,8 km pătrați, împreună cu satul Racova. Numărul populației este același ca în 1890, autorul folosind ca sursă de documentare datele publicate în lucrarea „Die Bukowina“, Cernăuți, 1899<sup>66</sup>.

Din cele analizate rezultă că satul Românești este unul din vechile așezări românești de pe meleagurile sucevene.

#### SUR L'HISTOIRE D'UN TRÈS ANCIEN HABITAT DANS LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA : LE VILLAGE ROMÂNEȘTI, COMMUNE GRÂNICEȘTI

##### R é s u m é

L'auteur fait une description du village Românești, situé dans la commune Grânicesti, le département de Suceava. Le village est un des plus anciens habitats de Bucovine.

<sup>61</sup> Moldova în epoca feudalismului, Ed. științifică, Chișinău, 1975, partea I, vol. VII, p. 341.

<sup>62</sup> Ibidem.

<sup>63</sup> Dionisie Olinescu, Tabela statistică a Bucovinei din anul 1775, în „Buletinul Societății geografice române“, XV—XVII, 1895-18 ?, p. 247.

<sup>64</sup> E. Grigorovitză, op. cit., p. 103.

<sup>65</sup> Die Bukowina, Cernăuți, 1899, p. 234.

<sup>66</sup> E. Grigorovitză, op. cit., p. 181, 182.

Les découvertes archéologiques fortuites attestent que le territoire du village était habité même du néolithique et après, dans toutes les époques historiques.

La première attestation documentaire date de 15 mars 1490. Dans le Moyen-Âge, Românești a été un village d'alleutiers. Le village entier ou certains parts de celui-ci ont été donnés tour à tour, par les princes regnants du pays, aux églises ou aux certaines familles de haut dignitaires ou d'employés princiers.

La fréquence du village dans les documents médiévaux atteste la continuité de la population de cette localité jusqu'aux nos jours, le village ayant un développement semblable à tous les habitats de cette sorte sur le territoire de la Roumanie.

## CONTRIBUȚII LA ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE ÎN BUCOVINA (1896—1920)

PETRU RUSSINDILAR

Mișcarea socialistă din Bucovina, parte integrantă a mișcării muncitorești și revoluționare din România, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, s-a afirmat de la începuturile ei, prin ideologia, programul și activitatea desfășurată, ca cea mai înaintată, viguroasă și viabilă forță politică în această parte a țării. Socialiștii bucovineni și-au spus cuvintul în toate marile probleme care frămîntau societatea românească din acea vreme, luînd poziție și preconizînd soluții în conformitate cu interesele revoluționare ale clasei muncitoare, cu aspirațiile de progres și civilizație ale maselor de oameni ai muncii. Impletind idealurile prezentului lor cu tradiția revoluționară a înaintașilor, socialiștii din Bucovina deschideau totodată perspective luminoase spre viitor, sădind optimism și încredere în victoria socialismului pe aceste străvechi meleaguri românești.

Mișcarea muncitorească și socialistă din Bucovina își are rădăcinile adînc însipite în solul realităților social-economice și politice naționale. Istoria confirmă că masele populare de aici au seculare „tradiții de luptă pentru eliberarea socială și națională“<sup>1</sup>. După anexarea la Imperiul habsburgic a celor „două ținuturi din cele mai frumoase și mai avute“<sup>2</sup>, răpite din trupul Moldovei la 7 mai 1775, prin vicleșug, fraudă și intrigă și în care, la data instaurării dominației austriece „toată populația era românească, afară de puțini huțuli, care locuiau în localitățile muntoase dinspre Galitia“<sup>3</sup>, pămîntul acesta, numit de atunci Bucovina<sup>4</sup>, după denumirea pădurilor de fagi dintre Cernăuți și Vîjnița, a fost veșnic zgăduit de nenumărate lupte pentru unitate și independență națională.

În acest context considerăm justificată aprecierea istoricului Dimitrie Onciu asupra rolului important jucat de această provincie în continui-

1 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialești*, vol. 1, București, Editura politică, 1968, p. 434-435.

2 P. S. Aurelian, *Bucovina. Descriere economică însorită de o hartă*, București, Tipografia Laboratorilor Români, 1876, p. 11.

3 *Ibidem*, p. 18.

4 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, Ediția a II-a, completată, București, Editura politică, 1976, p. 16-17.

tatea poporului nostru : „Nicăieri pe tot cuprinsul românesc, nu se află pe un spațiu atât de mic, atâtă bogătie de istorie românească, atâtă bogătie de amintiri scumpe trecutului nostru... Dacă Ardealul cu resturile sale arheologice din epoca romană este țara clasică a trecutului roman în Dacia, Bucovina este țara clasică a trecutului românesc propriu-zis”<sup>5</sup>.

Încă din primii ani ai dominației habsburgice, Bucovina a fost supusă unei administrații militare foarte severe. Populația românească era despuiată sistematic de toate drepturile politice ; „ochiul neadormit al administrației privește să nu se lase românilor nici un mijloc prin care să-și poată păstra naționalitatea”<sup>6</sup>. Dar, oricât a fost de aspru, jugul străin n-a reușit să înlăture din conștiința populației ideea originii comune. Conștiința națională a persistat, transmisă din tată în fiu, din generație în generație. După ce Împăratul Iosif al II-lea vizitează în 1783 Bucovina s-a „găsit de cuviință că colonizarea este chestiunea principală pentru această nouă țară a imperiului”<sup>7</sup>. Ca urmare, au fost aduși în Bucovina, coloniști germani, ruteni, evrei etc.<sup>8</sup>, ceea ce va influența mai tîrziu și viața social-politică din această provincie. Treptat, populația românească a fost depoziitată drepturile sale istorice. Înainte de anexare, țărani erau impuși la cîte 6—12 zile de clacă pe an, iar cei din Ocolul Cîmpulungului Moldovenesc erau scuțiți. Ei aveau numai anumite obligații față de domunul țării. După ocupare, arendașii străini storzeau țărani din Bucovina pînă la măduvă. Fiind obișnuiți din Galitia să ceară țăranoilor pînă la 150 zile de clacă pe an, au introdus acest sistem de exploatare și aici.

Dominanția habsburgică a sporit continuu obligațiile țăranoilor, ajungînd ca la începutul secolului al XIX-lea, prin decizia ministerială din 1813, urmășii țăranoilor liberi de odinioară, să fie transformați în iobagi ai domeniului<sup>9</sup>. Datorită acestor noi condiții create de austrieci, nemulțumirile maselor au crescut mereu, ducînd la nenumărate revolte și răscoale care au culminat cu izbucnirea revoluției de la 1848—1849 și pe aceste meleaguri.

Trecînd succint în revistă lupta maselor din Bucovina din prima jumătate a secolului al XIX-lea reîn în mod deosebit atenția unele momente mai importante ; în 1805 s-a desfășurat în Ocolul Cîmpulungului Moldovenesc una din cele mai importante răscoale țărănești împotriva dominației austriecilor<sup>10</sup>. Bucovina a jucat un rol important în revoluția de la 1848 în țările românești. Aici au găsit refugiu revoluționarii moldoveni, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, care a elaborat, în august 1848, la Cernăuți, cel mai amplu program al revoluționarilor români de la 1848. Acest program intitulat *Dorinșele partidei naționale în Moldova*

<sup>5</sup> Dimitrie Onciu, *Din trecutul Bucovinei*, București, 1915, p. 32-33.

<sup>6</sup> P. S. Aurelian, op. cit., p. 15.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 13.

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 18-19.

<sup>9</sup> Teodor Balan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, Editura științifică, 1960, p. 166.

<sup>10</sup> Teodor Balan, *Răscoala țăranoilor din Ocolul Cîmpulungului Moldovenesc din anul 1805*, Editura librăriei „Ostașul român”, Cernăuți, 1923, p. 1-8.

sublinia că Unirea Moldovei cu Muntenia constituie „cheia bolții“ și „cununa tuturor reformelor“, fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național<sup>11</sup>.

Suful revoluției de la 1848 a cuprins și localitățile Bucovinei, țărani ridicându-se la luptă pentru retrocedarea imediată a averilor particulare și comunale confiscate pe nedrept de oficialitatea austriacă, respectarea drepturilor moștenite din vechime. În această perioadă s-a intensificat lupta de eliberare națională a românilor, cerind cu insistență autonomia Bucovinei și chiar au fost auzite glasuri care au mers mai departe, năzuind la reunirea acesteia cu Moldova<sup>12</sup>. Unirea Moldovei cu Muntenia, realizată în 1859, a adîncit încrederea românilor din Bucovina în desfășurarea acestui proces istoric obiectiv.

Ca urmare a luptei revoluționare a maselor, în 1848 s-a desființat claca și dijma în Bucovina<sup>13</sup>, iar la 4 martie 1849 guvernul de la Viena a fost obligat să decreteze prin „Constituția Imperială“ autonomia Bucovinei. Atunci i s-a dat titlul de ducat și a fost trecută în subordine directă față de guvernul central de la Viena, situație care s-a menținut până în 1918<sup>14</sup>.

Sub impulsul unor mișcări cu caracter social, cum a fost revoluția de la 1848 în Bucovina, devine mai evident procesul de cristalizare a relațiilor de producție capitaliste. Încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea existau pe teritoriul Bucovinei mai multe ateliere meșteșugărești și întreprinderi de diferite profile care cuprindeau aproape 10 000 de lucrători<sup>15</sup>. Curând după ocupare, capitalul străin pătrunde adinc în economia Bucovinei. În 1796, capitalul austriac a acaparat exploatarea zăcămintelor de mangan de la Iacobeni<sup>16</sup>. Cu un an mai tîrziu, la 1797, se deschid minele de argint de la Cîrlîbaba și, apoi, exploataările miniere de la Fundu Moldovei, Cacica, Pojorîta, Moldovița, Valea Boului și Prisaca<sup>17</sup>. În acest scop au fost aduși sute de lucrători minieri din diferite provincii ale imperiului.

Baza economică a provinciei rămînea însă pe mai departe, agricultura. Majoritatea populației o forma țărânamea. Bucovina fiind slab dezvoltată din punct de vedere industrial, avea mai ales un rol de furnizor de materii prime, forță de muncă ieftină și de piață de desfacere pentru produsele austriice, ceea ce se resfrîngea în mod negativ asupra nivelului de trai al oamenilor muncii.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, se accentiază în Bucovina procesul istoric prin care munca manuală este înlocuită cu cea mecanică, se mărește numărul

<sup>11</sup> 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, Documente, Editura politică, 1974, p. 61.

<sup>12</sup> Arhivele Statului Suceava, Colecția de documente, pachetul XI/103.

<sup>13</sup> P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 28.

<sup>14</sup> Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 17.

<sup>15</sup> C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, Tom. I.A-C., Sibiu, 1898, p. 602.

<sup>16</sup> I. Nistor, *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, Institutul de arte grafice și editura „Glasul Bucovinei“, 1921, p. 50.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 50-51.

de fabrici, crește producția de mărfuri, se lărgește rețeaua de drumuri și căi ferate, se dezvoltă comerțul. În 1871, lucrau în întreprinderi industriale, în comerț și transporturi aproape 17 000 de muncitori<sup>18</sup>. Cu toate acestea, la începutul secolului al XX-lea producția industrială a Bucovinei era de numai 110 milioane coroane, ceea ce reprezenta aproximativ a 90-a parte din întreaga producție industrială a imperiului austro-ungar<sup>19</sup>.

Dezvoltarea capitalismului a determinat transformări adânci în structura socială a Bucovinei. S-a întărit puterea economică și politică a burgheziei, s-a format proletariatul, au suferit importante modificări structurale moșierimea și țărăniminea. Ca urmare a progresului economic, științific și cultural, se formează intelectualitatea. Relațiile dintre clasele sociale au devenit mai complexe, s-a diversificat viața politică și ideologică, s-a perfecționat în sens burghez întreaga mașină de stat.

În strînsă legătură cu dezvoltarea economico-socială pe calea capitalismului, se conturează în Bucovina o puternică mișcare pentru unitatea națională. Ca un rezultat al acesteia, la 7 martie 1892, se constituie Partidul Național Român din Bucovina care a înscris în programul său ca principiu fundamental păstrarea individualității social-istorice a românilor și „unirea lor sub un drapel unitar național”<sup>20</sup>. Organizarea Partidului Național Român din Bucovina a jucat un rol important în cultivarea ideii de unitate națională, în lupta pentru cucerirea unor drepturi și libertăți democratice.

Dar, în acea etapă, sentimentele naționale se cereau și extineriozate. Începe astfel în Bucovina, mai ales în perioada 1898—1904, conflictul cu autoritățile habsburgice pentru purtarea tricolorului românesc. Fiecare român de aici ținea să poarte personal însemnul tricolorului: intelectuali — la butonieră, fetele — panglici tricolore implete în păr, iar flăcăii de la sate purtau briile tricolore<sup>21</sup>. Demonstrația cu tricolorul atesta deșteptarea la viață națională a populației românești din Bucovina. Sentimentul național însă nu era întreținut în contradicție cu preocupările și idealurile generale ale vremii. Activitatea desfășurată de români nu a însemnat nici un moment apel la izolare sau șovinism.

În aceste condiții economice și social-istorice, deși tînăr, provenit în special din rîndurile țărănimii, meșteșugarilor și a muncitorilor străini, proletariatul din Bucovina se prezenta în ultimele decenii ale secolului trecut ca o clasă constituită. Formarea proletariatului, activitatea și lupta sa au avut o importanță deosebită în istoria Bucovinei. „Evenimentul cel mai important în această perioadă — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — îl reprezintă afirmarea pe arena istoriei a clasei muncitore, forța cea mai înaintată a societății, purtătoarea consecventă a

18 P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 20-21.

19 Aurel Râșcanu, *Bucovina din punct de vedere industrial*, Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1922, p. 5.

20 George Bogdan-Duică, *Bucovina, Note politice asupra situației*, Sibiu, Institutul tipografic T. Liviu Albine, 1895, p. 17-18.

21 „Patria”, Anul III, nr. 227, din 15/27 ianuarie 1899; nr. 332, din 8/20 octombrie 1899; nr. 365, din 1/13 ianuarie 1900.

idealurilor de progres, de eliberare socială și națională a poporului român”<sup>22</sup>.

Lupta proletariatului bucovinean care avea drept scop fundamental eliberarea sa și a maselor muncitoare de exploatare și asuprire, capătă, totodată, și un caracter național, patriotic, prin aceea că țintea la securitatea jugului dominației străine, la salvagardarea dreptului sacru al poporului român de a se dezvolta de sine stătător. Odată cu creșterea gradului de organizare al clasei muncitoare — scria George Grigorovici, unul din primii militanți ai mișcării socialiste din Bucovina — „s-a dezvoltat și o idee revoluționară nouă, ideea socialismului, care ne va dezrobi cu desăvîrșire și ne va face liberi în privința națională și economică, sub steag roșu se adună muncitorimea, purtătoarea viitorului social, sub steagul roșu este și locul acelor români culți, care pricpe semnele timpului și vor binele națiunii”<sup>23</sup>.

Se cuvine subliniat faptul că socialismul științific creat de Marx și Engels a pătruns și în Bucovina, la puțin timp după apariție și a cunoscut o importantă răspândire. „Socialismul — remarcă George Grigorovici — nu și-a făcut calea la noi în țară (Bucovina n.n.), trecind prin Galitia, ci a izvorit de-a dreptul din izvorul limpede al socialismului marxist german”<sup>24</sup>. Sub acest aspect particular, caracteristic e faptul că în Bucovina, la fel ca în România veche, ideile socialismului științific au fost cunoscute și însușite nu ca o consecință a traducerilor, ci datorită literaturii socialiste elaborate de gânditorii români, care au interpretat viața socială și politică a provinciei din perspectiva materialismului dialectic și istoric. Este, astfel, un merit al mișcării socialiste de aici că a conceput răspindirea socialismului științific în rîndul maselor numai printr-o activitate „amănunțită împrejurărilor și trebuințelor Bucovinei”<sup>25</sup>.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea mișcarea muncitorească și socialistă din Bucovina a înregistrat progrese simțitoare. După Congresul asociațiilor de întrajutorare din 1893 de la Cernăuți<sup>26</sup> a avut loc la 30 august 1896 Congresul de constituire a Partidului Social-Democrat din Bucovina, care a adoptat programul său și a stabilit formele de organizare și propagandă socialistă<sup>27</sup>. Consemnând acest important eveniment din viața proletariatului bucovinean, ziarul „Lumea Nouă”, organul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, sublinia: „După cîte vedem, înaintea colosului de la nord, se organizează cea mai puternică armată, și singură în stare de a-și ține piept — social-democrația! Dorim fraților noștrii bucovineni, izbîndă desăvîrșită în scopul atât de mare pe care-l urmăresc”<sup>28</sup>.

22 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Editura politică, București, 1968, p. 343.

23 „Luptă”, Anul II, nr. 10, din 8/21 martie 1909.

24 George Grigorovici, *Socialismul în Bucovina*, în „Viitorul Social”, Anul I, nr. 1, august 1907, p. 77.

25 *Ibidem*, p. 80.

26 „Gazeta Bucovinei”, Anul III, nr. 53, din 8/20 iulie 1893.

27 „Lumea Nouă”, Anul III, nr. 708, din 27 noiembrie 1896.

28 *Ibidem*.

Formarea partidului politic al muncitorilor din Bucovina, întreaga dezvoltare de mai tîrziu au fost un rezultat firesc al evoluției economice, sociale și politice, expresia cerințelor obiective ale progresului social. În 1897, apare la Cernăuți, primul ziar socialist din Bucovina și anume „Volkspresse“ („Gazeta Poporului“) în limba germană<sup>29</sup>.



Fig. 1. — Primul organ de presă al social-democrației din Bucovina, apărut în 1897, în limba germană.

După constituire este amplificat procesul de întărire a partidului, prin atragerea în rîndurile sale a elementelor muncitorești. „Frate muncitor — se arăta într-un apel lansat de conducerea partidului — dacă nu faci parte încă din partidul muncitorilor, nu întirzia nici un moment de a te uni cu frații tăi uniți în organizații. Nu sta deoparte, ci pune-te în fruntea coloanei de luptă... Deci, sus muncitori din Bucovina ! Strîngeti-vă rîndurile !“<sup>30</sup>. Activitatea desfășurată în acest scop viza transformarea partidului clasei muncitoare de aici într-un „avanpost al mișcării muncitorești..., conștiente, de clasă, la hotarele orientale ale imperiului... pentru ca să poată înflori ceea ce formează telul mișcării muncitorești : Doborîrea capitalului internațional, prin solidaritatea muncitorimii de toate neamurile“<sup>31</sup>.

29 George Grigorovici, op. cit., p. 78.

30 „Luptă“, Anul I, nr. 4, din 5 august (23 iulie) 1906.

31 George Grigorovici, *Din mișcarea sindicală a Bucovinei*, în „Viitorul Social“, Anul I, nr. 6, ianuarie 1908, p. 517.

Apariția, în mai 1906, a gazetei „Lupta“, organ al Partidului Social-Democrat din Bucovina a reprezentat un pas înainte pe linia consolidării și maturizării mișcării muncitoarești din această parte a țării<sup>32</sup>.

Dar, partidul politic al clasei muncitoare din Bucovina a avut de înfruntat nenumărate greutăți, a fost nevoit încă de la început să facă



Fig. 2. — În 1906, social-democrații din Bucovina au scos un organ de presă în limba română.

față unor grele încercări pricinuite de împotrivirea claselor exploatațioare, de prigoana și teroarea dominației habsburgice. Totodată, în activitatea partidului s-au manifestat o serie de confuzii și limite determinate de stadiul dezvoltării sociale, de influența unor curente dominante în mișcarea muncitorească internațională, cît și de „lipsa unui număr mai mare de socialisti intelectuali, proporțional setei intensive a maselor proletare băstinașe, după lămuriri pe terenul social-politic“<sup>33</sup>. Încă din 1897, organele de poliție au luat măsuri pentru a împiedica participarea delegaților la congresele următoare ale partidului<sup>34</sup>, întărind suprave-

<sup>32</sup> I. Iacobs, *Studiu introductiv la gazeta „Lupta“*, în *Presă muncitorească și socialistă din România*, Volumul al II-lea (1900—1921), partea a II-a (1907—1916), București, Editura politică, 1968, p. 694.

<sup>33</sup> „Viitorul Social“, Anul I, nr. 1, august 1907, p. 80.

<sup>34</sup> Arhivele Statului Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 1/1897, fila 9.

gherea asupra tuturor manifestărilor muncitorești și în special a celor prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai<sup>35</sup>.

O particularitate specifică mișcării socialiste din Bucovina, după 1900, rezultă din faptul că organizațiile socialiste erau clădite pe principiul partidelor naționale. Aceasta era tipul austriac de organizare social-democrată. Astfel, deși români formau majoritatea populației muncitoare, în Bucovina existau în afară de partidul social-democrat român și partidele social-democrate german, evreesc, ucrainean și polon<sup>36</sup>, constituite din muncitorii aparținând naționalităților conlocuitoare. Toate aceste partide erau unite în organizația regională socialistă internațională din Bucovina, condusă de un Comitet Executiv Central, care dădea orientarea teoretică și tactică întregii mișcări<sup>37</sup>.

Partidele social-democrate naționale tineau congresele lor și erau autonome în chestiunile privind naționalitatea, având dreptul nelimitat de a discuta și face propuneri în problemele politice, economice, sociale și tactice pentru congresul organizației regionale internaționale social-democrate din Bucovina<sup>38</sup>. Congresul internațional se constituia din delegați aleși de partidele social-democrate naționale, în proporție cu numărul membrilor fiecărui partid, având rolul de a stabili tactica obligatorie în toate problemele esențiale ale luptei clasei muncitoare și alegera Comitetului Executiv internațional socialistă, format din reprezentanții tuturor partidelor naționale. Comitetul Executiv nu era ales de către delegația fiecărui partid în parte, ci prin votul general al tuturor delegaților la congres, având astfel mandat să rezolve problemele fundamentale ale mișcării socialiste din Bucovina<sup>39</sup>. Dar, deși în Bucovina — preciza Tatiana Grigorovici — „social-democrații au partide organizate pe națiuni, ei sunt una în ce privește ținta și lupta lor politică și economică”<sup>40</sup>.

Analizată din perspectiva istorică această structură de organizare politică a clasei muncitoare din Bucovina, cu toate limitele și neajunsurile ei, a constituit totuși, în acea perioadă, oalianță de luptă a muncitorilor, indiferent de naționalitate „căci internaționalismul — aveau în vedere fruntașii mișcării socialiste bucovinene — înseamnă respectarea nevoilor naționale și strângerea națiunilor, pentru anumite acțiuni, într-o unitate superioară — mișcarea socialistă. Internaționalismul presupune deci recunoașterea națiunilor“<sup>41</sup>. Viața a arătat că naționalitățile conlocuitoare au contribuit împreună cu poporul român la crearea tuturor bunurilor materiale și spirituale, au participat activ la lupta dusă împotriva exploatarii și asupririi capitaliste. Este un merit al mișcării sociale din Bucovina că a ținut „sus și tare principiul de a nu jigni sentimentele

35 Ibidem, fila 1-7, 13.

36 „Socialismul“, anul IX, nr. 60, din 30 martie 1919; „Socialismul“, anul IX, nr. 97, din 30 mai 1919.

37 „Socialismul“, Anul IX, nr. 97, din 30 mai 1919.

38 „Socialismul“, Anul IX, nr. 60, din 30 martie 1919.

39 „Socialismul“, Anul XIV, nr. 78, din 11 aprilie 1920.

40 Tatiana Grigorovici, *Lupta de clasă*, ediția a II-a, Cercul de Editură Socialistă, 1919, p. 24.

41 „Socialismul“, anul IX, nr. 98, din 31 mai 1919.

năționale ale celoralte grupări ; astfel au fost evitate ciocniri, care ar fi fost în dauna mișcării de clasă<sup>42</sup> a proletariatului.

În ce privește sindicatele, ele au fost organizate, la început, pe bresle și, apoi, pe ramuri industriale, cuprinzînd toți muncitorii, indiferent de naționalitate, fiind conduse și îndrumate de Comisia generală a sindicatelor din Bucovina<sup>43</sup>. Astfel constituite, sindicatele aveau ca obiectiv principal de luptă revendicările legate de salar, felul și durata lucru-lui etc. Cu deosebită putere a ieșit în evidență unitatea muncitorilor organizați în sindicate cu ocazia luptelor greviste, a sărbătoririi zilei de 1 Mai. În cadrul sindicatelor erau organizate însă și secțiuni pe naționalități, care se ocupau îndeosebi de educarea și cultivarea muncitorilor în limba și literatura lor, avînd la dispoziție cluburi și biblioteci<sup>44</sup>.

La începutul secolului al XX-lea este atestat și procesul de organizare socialistă a tineretului din Bucovina. Acțiunile desfășurate în cursul anului 1905 de „Uniunea Tinerilor Muncitori“, arătau că organizația de tineret „e îndreptățită la cele mai mari speranțe“<sup>45</sup>.

Mișcarea muncitorească și socialistă din Bucovina a avut în problema națională o poziție justă, militînd cu perseverență pentru unitatea și solidaritatea tuturor muncitorilor, indiferent de naționalitate, și a acționat, în acest sens, în presă, la tribuna parlamentară, în organizarea grevelor, cu prilejul unor comemorări istorice și la demonstrațiiile muncitoroști. „Acel partid și acea mișcare care vrea binele națiunii sale... ca în concurență din lumea mare internațională și națiunea sa să aibă, între națiuni, locul ei de frunte, — declara George Grigorovici — acela care are sentimentul acesta, nici cînd nu rîvnește să asupriască altă naționalitate. Asta am învățat noi, socialist-democrații din Bucovina, să ne stimăm reciproc, să știm că ce e dulce și sfint pentru noi, trebuie să fie dulce și sfint și celuilalt“<sup>46</sup>. Această trăsătură caracteristică mișcării muncitoroști de aici s-a exprimat în colaborarea proletariatului de diferite naționalități ; români, germani, ucraineni, evrei și poloni — în lupta unită, a acestora, împotriva exploatarii și asupririi de clasă. La începutul secolului al XX-lea au avut loc o serie de greve, care au antrenat detașamente principale ale proletariatului : cei din industria forestieră, construcții, minieră, tipografii etc. Sînt cunoscute mai ales grevele din 1905, care au dobîndit „succese principale, ca : scutirea de muncă pentru ziua de 1 Mai (într-un caz chiar cu leafa întreagă) și recunoașterea organizațiilor“<sup>47</sup>. În cursul desfășurării acestor greve au fost semnalate ciocniri cu poliția și de aceea „condamnările judicioare, cu ocazia grevelor, au fost în Bucovina mai numeroase și mai aspre ca ori unde în Austria“<sup>48</sup>. În ciuda acestor măsuri represive trebuie să relevăm că „toate grevele

42 „Socialismul“, anul IX, nr. 60 din 30 martie 1919.

43 „Socialismul“, anul IX, nr. 97 din 30 mai 1919.

44 „Socialismul“, Anul IX, nr. 60, din 30 martie 1919.

45 „Volkspresse“, Anul IX, nr. 34, din 26 august 1905.

46 „Dezbaterile parlamentare“, Nr. 10/1920, Senatul, Sesiunea extraordinară din 2 iulie 1920, p. 98.

47 „Viitorul Social“, Anul I, nr. 6, ianuarie 1908, p. 514.

48 *Ibidem*, p. 514.

au avut ca urmare acorduri colective pe termen lung<sup>49</sup>, confirmînd însemnătatea și eficacitatea luptei unite a muncitorilor.

Punctul culminant al valului luptelor revoluționare din această perioadă îl reprezintă greva generală politică pentru cucerirea votului universal care, după cum se știe, reprezenta „unul din punctele cele mai principale ale programului minimal al Partidului Social-Democrat din Bucovina“<sup>50</sup>. Acest drept fiind cucerit în mai 1907 a determinat conducederea partidului să aprecieze că „progresul socialismului în Bucovina nu se mai poate contesta“<sup>51</sup>.

Socialiștii s-au ridicat împotriva asupririi naționale, a măsurilor de îngădare națională. Exprimînd durerea pentru poporul român de a fi avut soarta crudă să trăiască despărțiti, sub dominația străină, Partidul social-democrat din Bucovina exprima hotărîrea fermă a maselor de a respinge încercările reacțiunii de a pune stăvilă dezvoltării legăturilor culturale între toți români. „Nu vom răbdă niciodată — preciza gazeta „Lupta“, în iunie 1909 — să ne ridice cineva hotare și în privința unității noastre culturale și vom lupta în contra unei astfel de încercări cu toată vigoarea“<sup>52</sup>. Totodată, socialiștii bucovineni s-au ridicat împotriva elementelor care colaborau cu exponentii capitaliștilor și moșierilor. „Noi români, care suntem un popor de muncitori și în Bucovina, și în România (veche — n.n.) și în Transilvania, numai bine de la ei nu putem aştepta și trebuie deci să ne opunem cu toate mijloacele“<sup>53</sup>.

O acțiune curajoasă a întreprins Partidul social-democrat din Bucovina împotriva măsurii arbitrale a guvernului imperial, care în mai, 1909, a oprit pe marele istoric român Nicolae Iorga, să facă o excursie de studii în Bucovina, înmînîndu-i-se totodată un decret de expulzare de pe tot cuprinsul Austro-Ungariei. În ședința parlamentului austriac din 9/22 iunie 1909 deputatul socialist G. Grigorovici, într-o interpelare, a protestat împotriva acestei măsuri samavolnice<sup>54</sup>. La Cernăuți, Suceava, Rădăuți etc., s-au organizat și întruniri de protest. „Ca socialiști și români, noi protestăm cu toată tăria împotriva acestui act barbar, împotriva acestei fapte rușinoase, știind prea bine că ele izvorăsc din reacțiunea cea întunecată a Partidului creștin-social, din Viena, care începînd cu izgonirea unui profesor universitar român, care voia să facă studii istorice pe teritoriul bucovinean, ușor poate sfîrși cu oprirea literaturii științifice și jurnalistice române, de care noi bucovinenii avem multă nevoie“<sup>55</sup>.

49 *Ibidem*, p. 514-515.

50 „Calendarul Muncii pe anul 1907“, București, Cercul de Editură Socialistă, 1906, p. 105.

51 „Viitorul Social“, Anul I, nr. 1, august 1907, p. 81.

52 *Presa muncitorească și socialistă din România*, volumul al II-lea (1900—1921), partea a II-a (1907—1916), Editura politică, București, 1968, p. 698.

53 *Ibidem*, p. 698.

54 „Lupta“, anul III, nr. 2, iulie 1909.

55 *Presa muncitorească și socialistă din România*, volumul al II-lea (1900—1921), partea a II-a (1907—1916), Editura politică, București, 1968, p. 699.

Pornind de la analiza stării de înapoiere economică a acestui teritoriu, mișcarea socialistă din Bucovina s-a situat, în general, pe poziții juste, atât în aprecierea perspectivelor de dezvoltare a provinciei, cît și în problema dezvoltării industriei. Socialiștii au criticat vehement guvernul imperial de la Viena pentru condamnabila lipsă de preocupare în ridicarea nivelului economic al acestei provincii, demonstrând, „că industria stă pe loc nu numai spre dauna politică și economică a Austriei, dar și spre nenorocirea muncitorimei, care e împinsă tot mai mult la sărăcie din cauza lipsei de lucru“<sup>56</sup>. Dezvoltarea industriei era o condiție de bază atât pentru progresul general al societății, cît și pentru creșterea rindurilor proletariatului și amplificarea luptei revoluționare a acestuia.

Mișcarea socialistă și muncitorească din Bucovina a manifestat un viu interes pentru chestiunile social-economice ale satului. Necesitatea rezolvării problemei agrar-țărănești, indicarea unor căi și metode pentru împământinarea țărănilor și organizarea pe baze noi a muncii acestora este des întîlnită în luările de poziție ale socialiștilor.

Socialiștii din Bucovina vedea în proletarizarea țărănimii un proces obiectiv „dictat de legi sociale“<sup>57</sup>, proces care nu putea fi oprit de nici un fel de paleative, de măsuri luate de guvernanti, ci prin lupta hotărîtă și unită a țărănimii cu cea a proletariatului. „Scăparea voastră — arătau socialiștii, adresându-se țărănilor din Bucovina — zace în voi însivă, adică în luminarea voastră, căutați de învătați de la cei de partea căroră stă poporul muncitor (adică de la proletariat — n.n.), lupta lor să vă fie pildă și pentru lupta voastră“<sup>58</sup>.

În perioada primului război mondial și apoi a avântului revoluționar din anii 1918—1920, socialiștii din Bucovina, exprimînd mai clar unele obiective ale luptei clasei muncitoare, s-au pronunțat pentru o reformă agrară radicală, mergînd pînă la expropierea totală a moșierilor. „Clasa țărănească este în dezvoltare — afirma G. Grigorovici — și expropierea trebuie să aibă caracter revoluționar, nu cel al unei afaceri... Ca socialisti și democrați vom lua parte la toate discuțiile pentru îndeplinirea reformei în favoarea maselor de țărani, deși această reformă nu este cea mai bună și adevărat democratică“<sup>59</sup>. Arătînd caracterul acut al rezolvării problemei agrare, G. Grigorovici sublinia, în noiembrie 1918, în cadrul dezbatelerilor din Consiliul național român din Bucovina: „Bate o vreme nouă, deschideți ușa la timp, ca să nu fie spartă... Țărănu se întoarce după atîtea suferințe din război, și spune: nici pămînt să nu am? Dacă nu-mi dați, atunci eu îmi iau singur“<sup>60</sup>.

Un domeniu al vieții politice în care mișcarea socialistă din Bucovina s-a afirmat cu succes a fost acela al alegerilor pentru consiliile comunale.

56 „Lupta“, anul III, nr. 6-7, din decembrie 1909.

57 „Lupta“, anul I, nr. 3, din 8 iulie (25 iunie) 1906.

58 „Lupta“, anul I, nr. 3, din 8 iulie (25 iunie) 1906.

59 *Presă muncitorească și socialistă din România*, volumul al III-lea (1917—1921), partea I (septembrie 1917 — iunie 1919), Editura politică, București, 1971, p. 188.

60 Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei, Studii și documente*, Editura „Cartea Românească“, București, 1928, p. 130, 166.

Înainte de primul război mondial din multe consilii comunale făceau parte și socialiști<sup>61</sup>. Programul comunal al Partidului social-democrat din Bucovina, elaborat în preajma alegerilor din 1909, cuprindea importante și numeroase revendicări pentru democratizarea vieții social-politice<sup>62</sup>, La Suceava, spre exemplu, cu prilejul alegerilor pentru consiliul comunal din 1909 au fost aleși în calitate de consilieri 8 socialiști, iar la desemnarea comitetului administrativ orășenesc, un socialist a fost investit și ca viceprimar<sup>63</sup>. Relatînd acest succes, gazeta „Lupta“, remarcă : „Acești 8 tovarăși sănt cei dintii consilieri comunali socialisti din Bucovina și ii felicităm pe muncitorii din Suceava pentru izbînda lor frumoasă care va incuraja pe muncitorii din alte orașe“<sup>64</sup>.

Partidul Social-Democrat din Bucovina a avut de la început strînse legături cu mișcarea socialistă din România veche și Transilvania, — legături care, cu trecerea timpului, s-au intensificat. Schimbările de delegații, trimiterea de literatură socialistă, sprijinul reciproc în timpul unor greve și demonstrații, colaborarea la presa socialistă a partidelor respective ș.a., toate acestea erau fenomene pozitive, progresiste, care, în felul lor, reprezentau contribuția clasei muncitoare la pregătirea întregului popor român pentru înfăptuirea unității sale naționale.

Mișcarea muncitorească din România veche a acordat un important sprijin Partidului Social-Democrat din Bucovina pentru alegerea în două rînduri (1907 și 1911) a lui George Grigorovici, ca deputat al socialiștilor, în parlamentul de la Viena<sup>65</sup>. Concomitent, în 1909, spre exemplu, au avut loc în Bucovina, mai multe adunări de protest împotriva expulzării lui Cristian Racovski și a altor socialisti, exprimîndu-se în acest fel solidaritatea cu mișcarea muncitorească din România<sup>66</sup>.

Luînd parte activă la Conferința organizațiilor sindicale și socialiste din România (august 1906), George Grigorovici, după ce aducea salutul proletariatului bucovinean, propunea organizarea sindicatelor pe uniuni de ramură, pentru a se imprima acestora mai multă disciplină și eficacitate<sup>67</sup>. Participînd la Congresul social-democraților români din Transilvania (septembrie 1908), delegatul socialistilor din Bucovina, după ce declară că toți muncitorii din Bucovina urmăresc cu atenție evenimentele din Transilvania pentru că aici „trăiesc mai mult de trei milioane de frați de singe, de ai noștri, sub jugul unei robii nemaipomenite“<sup>68</sup>, arăta, pe bună dreptate, că trasarea unor granițe artificiale, între români, face să „nu ne putem dezvolta nici ca mișcare proletară, dar nici din punct de vedere național-cultural“<sup>69</sup>.

61 „Socialismul“, anul IX, nr. 97, din 30 mai 1919.

62 *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909*, Editura politică, București, 1975, p. 818-819.

63 „Lupta“, anul III, nr. 6-7, din decembrie 1909.

64 *Ibidem*.

65 „România Muncitoare“, anul III, nr. 4, din 25 martie 1907; anul VII, nr. 26, din 5 iunie 1911.

66 „România Muncitoare“, anul V, nr. 12, din 12 aprilie 1909.

67 *Idem*, anul II, nr. 25-26, din 20-27 august 1906.

68 *Idem*, anul IV, seria II, nr. 45, din 19 octombrie 1908.

69 *Idem*, anul IV, nr. 45, din 19 octombrie 1908.

Colaborarea dintre socialistii români de pe ambele versante ale Carpaților a îmbrăcat și forma participării directe la Congresele Internaționale Socialiste. Astfel, la Congresul de la Basel, din noiembrie 1912, mișcarea muncitorească din România a fost reprezentată de Constantin Dobrogeanu-Gherea și George Grigorovici, care au prezentat Congresului un memoriu al socialistilor români cu privire la situația politică a țărilor balcanice. La mitingul desfășurat la Basel, în timpul lucrărilor Congresului Internațional Socialiste, a luat cuvîntul George Grigorovici, care, exprimînd poziția înaintată a mișcării socialiste din țara noastră față de acțiunile cercurilor imperialiste, care pregăteau dezlănțuirea primului război mondial, a spus: „Neutralitatea României... este scutul cel mai bun pentru existența țării românești. Socialistii români și-au îndeplinit nu numai datoria lor de clasă proletară, dar și de adevărați fii buni ai țării lor, dacă și-au ridicat glasul în contra războiului într-un să intreg de manifestații în toate orașele mai mari din România”<sup>70</sup>.

În anii primului război mondial Bucovina a fost arena unor lupte inverșunate și singeroase între Austro-Ungaria și Rusia țaristă. Ostilitățile militare, declanșate în 1914, au accentuat criza social-politică a Imperiului habsburgic, care în 1918 atinge o intensitate deosebită. Mișcarea socialistă, care se situa în fruntea forțelor progresiste, a condamnat războiul imperialist, care era pentru marile puteri capitaliste „un război al burgheziei, un război de pradă al claselor conducătoare, al adeptilor militarismului”<sup>71</sup>. Au avut loc pe teritoriul Bucovinei puternice acțiuni în favoarea păcii, pentru cucerirea de drepturi și libertăți democratice, ajungîndu-se pînă la demonstrații de stradă antirăzboinice, cum a fost la 1 Mai 1917 la Cernăuți și în alte localități<sup>72</sup>.

Un moment hotărîtor în desfășurarea evenimentelor internaționale, cu influențe deosebit de pozitive, a fost victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. În același timp s-a intensificat și amplificat lupta de eliberare națională, care adus la destrămarea monarhiei austro-ungare. Exprimînd poziția mișcării socialiste din Bucovina față de aceste transformări revoluționare, George Grigorovici declară că „privim prăbușirea vechii pușcării a popoarelor, adică a Austro-Ungariei, ca un progres mare, ca un act revoluționar care schimbă față Europei și care ne duce spre un viitor mai bun”<sup>73</sup>. Aceasta a creat condiții pentru încheierea procesului de făurire a statului național unitar român, proces ce încununa lupta de secole a maselor populare din toate provinciile românești.

În cursul anului 1918 mișcarea revoluționară și mișcarea pentru unitatea națională au căpătat forme decisive. Demontrînd pe baza adevărului istoric că unirea Bucovinei cu România înseamnă împlinirea unei necesități obiective, a însăși dezvoltării poporului nostru, deputatul so-

<sup>70</sup> „România Muncitoare“, anul VIII, nr. 91, din 22 noiembrie 1912.

<sup>71</sup> *Presă muncitorească și socialistă din România*, volumul al III-lea, (1917—1921), partea I (septembrie 1917 — iunie 1919), Editura politică, București, 1971, p. 178.

<sup>72</sup> „Codrul Cosminului“, vol. VI (1929—1930), Institutul de arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei“, Cernăuți, 1930, p. 36-38.

<sup>73</sup> „Dezbaterile Senatului“, nr. 72/1921, Ședință din 15 mai 1921, p. 1495.

cialist G. Grigorovici, declara la 22 octombrie 1918, în parlamentul vienez : „Bucovina a fost o parte din Moldova și a fost desprinsă de Moldova într-un timp cînd Moldova avea dreptul de să depline asupra acestei părți... Turcia nu era îndreptățită să înstrăineze părți din țară ; ba chiar că nici un turc n-avea dreptul să cumpere în Moldova un metru pătrat de pămînt. Dimpotrivă, tratatele cu Turcia prevedeau că aceasta avea obligația să se îngrijească ca integritatea Moldovei să fie păstrată. Aceasta este dreptul istoric... Unirea românilor este un ideal și o țintă pe care românii vor urmări-o totdeauna, în orice împrejurări, orișicum s-ar dezvolta soarta lor”<sup>74</sup>.

La 27 octombrie 1918 se constituie Consiliul Național Român din Bucovina, format din 50 de membri<sup>75</sup>. Din consiliu făcea parte și deputatul socialist G. Grigorovici, care declara că „intră în Consiliul Național și e gata să conlucreze, dar nu va depune drepturile sale de deputat al muncitorimii, pe care va reprezenta-o și aici și orișunde”<sup>76</sup>. Consiliul a adoptat în unanimitate o moțiune prin care se cerea „Unirea Bucovinei integrale cu celealte țări românești într-un stat național independent și va purcede spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania”<sup>77</sup>.

La 25 noiembrie 1918, Consiliul național a hotărît constituirea sa în Congresul General al Bucovinei, care să se întrunească la 28 noiembrie 1918, spre a hotărî unirea Bucovinei cu România. La Congres au participat, în afară de membrii Consiliului Național, mai multe mii de reprezentanți ai muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, ai tuturor ciaselor și categoriilor sociale din Bucovina. Congresul proclamă în unanimitate unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei în vechile ei hotare cu România<sup>78</sup>.

Exprimîndu-și adeziunea față de hotărîrea adoptată, delegatul socialistilor bucovineni arăta : „Depinde noi și nu de guvernul de la Viena care va fi viitorul națiunii române și al țării noastre. Cu cît mai curind ne vom constitui, cu atît mai mari drepturi ne vom asigura... Doresc o Românie mare, care să cuprindă toate teritoriile românești, dar o Românie cînstită și dreaptă”<sup>79</sup>. Alături de socialistii români, la Congresul General al Bucovinei au participat și delegați ai socialistilor germani și polonezi din Bucovina, contribuind „din propriul și liberul lor impuls, la actul de reunire al Bucovinei cu România”<sup>80</sup>. Referindu-se la poziția acestora, G. Grigorovici, scria : „Îi cunosc din tinerețe, le-am fost învățător în ale mișcării social-democratice, au luptat alături de mine un deceniu, pe baza programului nostru social-democrat, care pe lîngă ținta sa socialistă n-a neglijat nicicind drepturile sfinte de autodeterminare ale fiecărei națiuni. Ce simțeam eu, simțeau și ei. Își aduceau în mod loial

<sup>74</sup> „Viața Nouă“, anul V, nr. 21, din 3 noiembrie 1918.

<sup>75</sup> Ibidem.

<sup>76</sup> Ion I. Nistor, op. cit., p. 87.

<sup>77</sup> „Viața Nouă“, anul V, nr. 21, din 3 noiembrie 1918.

<sup>78</sup> Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, op. cit., p. 18.

<sup>79</sup> Ion I. Nistor, op. cit., p. 87.

<sup>80</sup> „Vremea Nouă“, anul II, nr. 78, din 28 septembrie 1920.

și plini de încredere prinosul de recunoștință față de patria nouă și credința că neamul românesc va ști să prețuiască această liberă autodenominare a muncitorimii“ din Bucovina<sup>81</sup>.

Ulterior, după desăvîrșirea unirii, mișcarea socialistă din Bucovina, analizînd complexitatea situației social-politice din țară, a luat hotărîrea ca întreaga activitate de „propagandă social-democrată să evite în timpul de față totul ce ar putea stingheri infăptuirea idealului național, unirea țărilor române“<sup>82</sup>, condamnînd orice manifestare naționalistă sau șovină<sup>83</sup>.

Inițiativa asumată de Partidul socialist din România veche, de a forma „un singur bloc socialist, un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie“<sup>84</sup>, a avut răsunet și în rîndurile social-democrației bucovinene<sup>85</sup>. Dînd glas voinei clasei muncitoare de pe întreg cuprinsul țării de a crea un singur partid muncitoresc pe scenă națională, în zilele de 25—26 mai 1919 s-a desfășurat la București Conferința partidului socialist din România veche, precum și a reprezentanților partidelor social-democrate din Transilvania, Bucovina și Banat. Conferința a avut o mare însemnatate „deschizînd drumul unificării complete“<sup>86</sup>. Adoptarea de către Conferință a Programului Partidului Socialist din România confirma că organizațiile socialiste au început să acționeze în mod unitar<sup>87</sup>. Delegatul socialistilor bucovineni la conferință, Iacob Pistiner, apreciind că s-au făcut pași importanți în direcția realizării unității de acțiune a organizațiilor socialiste din toate provinciile, evidenția „că posibilitatea unei conlucrări rodnice există cu prisosință... Strîns uniți — spunea el — vom duce lupta înainte pentru atingerea țelului final, iar încordările noastre vor fi încununate de succes“<sup>88</sup>.

O etapă importantă pe linia centralizării mișcării muncitorești din țara noastră la constituit Congresul extraordinar al Partidului Socialist din România din 13—14 octombrie 1919. Congresul a hotărît lărgirea Comitetului Executiv al Partidului Socialist din România veche, prin cooptarea în acest organ suprem de conducere a patru reprezentanți din Transilvania și Banat și doi din Bucovina<sup>89</sup>. Această măsură a întărit și mai mult unitatea de acțiune a mișcării socialiste din România.

Congresul, în unanimitate, a adoptat o hotărîre privind tactica mișcării socialiste față de alegerile parlamentare din noiembrie 1919. S-a hotărît abținerea de la alegeri. Se desprindea astfel faptul că nu numai din punct de vedere programatic, dar și tactic mișcarea socialistă acționa

<sup>81</sup> *Ibidem*.

<sup>82</sup> „Glasul Bucovinei“, anul I, nr. 37 din 28 decembrie 1918.

<sup>83</sup> *Ibidem*.

<sup>84</sup> „Socialismul“, anul IX, nr. 37 din 17 februarie 1919.

<sup>85</sup> „Socialismul“, anul IX, nr. 60 din 30 martie 1919.

<sup>86</sup> „Calendarul muncii pe anul 1920“, Cercul de Editură Socialistă, 1920, p. 56.  
<sup>87</sup> Gheorghe Unc, *Unificarea organizatorică a mișcării sociale din România în anii 1918—1921*, în „Analele de istorie“, nr. 6/1974, p. 66-67.

<sup>88</sup> „Socialismul“, anul IX, nr. 94 din 27 mai 1919.

<sup>89</sup> „Socialismul“, anul IX, nr. 223 din 16 octombrie 1919.

<sup>90</sup> Gheorghe Unc, *op. cit.*, p. 68-69.

în mod unitar<sup>90</sup>. Exprimînd în cadrul congresului poziția socialiștilor bucovineni, G. Grigorovici, arăta : „Noi nu ne-am gîndit la abținere. Însă ca socialiști conștienți și disciplinați, noi ne-am alăturat acestei hotărîri... Am lăsat toate la o parte și pentru a desăvîrși unirea proletariatului, ne abținem de la alegeri. În fața burgheziei trebuie să fim uniți“<sup>91</sup>.

Lupta pentru realizarea unității organizatorice și politice a mișcării muncitorești din țara noastră a căpătat în a doua jumătate a anului 1920 noi valențe și dimensiuni. În aceste condiții, Conferința Partidului Social-Democrat din Bucovina, din 7 și 8 septembrie 1920, în rezoluția adoptată în unanimitate, afirmă „voînța organizației bucovinene de a intra în cel mai strîns contact cu toate partidele socialiste ale României, spre a accelera fondarea unui partid socialist unitar în România... Această unitate a proletariatului, precum și unificarea mișcării muncitorești — se sublinia în rezoluție — sănătatea mai necesare, cu cît lupta de clasă a suferit o mare ascuțire și Europa se află acum în epoca revoluției sociale“<sup>92</sup>.

ACTIONÎND unită clasa muncitoare devinea un factor deosebit de activ în viața politică a țării. Acest lucru a ieșit la iveală și cu prilejul alegerilor parlamentare din 1920. Din cei 20 de depuhtați, pe care Partidul socialist din România i-a trimis în Camera Deputaților, în urma alegerilor din mai 1920, cinci — George Grigorovici, Iacob Pistiner, Rudolf Gaidosch, Ion Heșca, Constantin Cracalia — au fost reprezentanții mișcării socialiste bucovinene. George Grigorovici a fost ales și în Senat<sup>93</sup>.

Succesele obținute în alegeri demonstraau nu numai popularizarea socialiștilor în rîndurile maselor largi, ci și consolidarea organizațiilor partidului social-democrat din Bucovina. Relevind aceasta, ziarul „Socialismul“ sublinia în 1919 : „Departate de-a se menține într-un revoluționarism verbal, socialiștii bucovineni se organizează temeinic în sindicate și partid, întrețin și susțin mai multe ziare propri... Ne-am putut convinge că în Bucovina se lucrează cu multă seriozitate, acolo unindu-se cuvîntul și faptele“<sup>94</sup>. Într-adevăr, la începutul anului 1919, în Bucovina, erau 15 000 de muncitori organizați în Partidul social-democrat și sindicate<sup>95</sup>. Mișcarea de aici dispunea de o importantă presă socialistă. În afara de gazeta „Lupta“, a cărei apariție este legată de perioada 1906—1910, în Bucovina erau tipărite, după primul război mondial, gazetele săptămînale „Vremea Nou“ și „Viața Nouă“, precum și cotidianul „Înainte“. Ziarele săptămînale aveau un tiraj de 10 000 exemplare, iar „Înainte“ avea un tiraj zilnic de 6 000 de foi<sup>96</sup>. Aceste publicații s-au plasat pînă spre sfîrșitul anului 1920 și începutul anului 1921 pe o poziție înaintată în problemele esențiale ale țării.

91 „Socialismul“, anul IX, nr. 223, din 16 octombrie 1919.

92 „Vremea Nouă“, anul II, nr. 67 din 12 septembrie 1920.

93 „Socialismul“, anul XIV, nr. 115 din 31 mai 1920; „Socialismul“, anul XIV, nr. 114, din 30 mai 1920.

94 „Socialismul“, anul IX, nr. 97 din 30 mai 1919.

95 „Socialismul“, anul IX, nr. 94 din 27 mai 1919.

96 „Socialismul“, anul IX, nr. 97 din 30 mai 1919.

Procesul de călire și maturizare a mișcării socialiste din Bucovina a evoluat în anii 1918—1920 pe o linie ascendentă. Dacă anterior problema revoluției era apreciată ca o chestiune de perspectivă îndepărtată, acum părerile se schimbă; sub impresia luptelor purtate, a situației generale europene, socialistii bucovineni vedea revoluția ca o chestiune destul de apropiată. „Sînt convins — arăta unul din conducătorii mișcării sociale din Bucovina — că momentul în care proletariatul va cucerî și la noi puterea politică e aproape”<sup>97</sup>, iar „socializarea nu poate veni decît prin dictatura proletariatului. Deoarece această socializare nu se poate face decît încetul cu încetul, dictatura proletariatului va trebui să troneze ani de-a rîndul. Pînă la cucerirea puterii politice — sublinia el — nu trebuie să pierdem nici o ocazie pentru democratizare și pentru îmbunătățirea stării materiale a lucrătorilor”<sup>98</sup>. Transformările calitative survenite în modul de a gîndi și acționa al socialistilor bucovineni sunt semnificativ evidențiate și în raportul prezentat la Conferința Partidului Social-Democrat din Bucovina, desfășurată în septembrie 1920, și în care se arăta: „Fundamentul socialismului științific e doctrina despre lupta de clasă care nu spune numai că istoria tuturor timpurilor a fost istoria luptelor de clasă, ci și că libertatea clasei muncitorești nu poate fi decît opera acelei clase însăși. De aici rezultă că socialismul aşa numit reformist sau revisionist nu este cel adevărat întrucât așteaptă liberarea proletariatului din colaborarea clasei burgeze”<sup>99</sup>.

În același timp, la Congresul sindicatelor din Bucovina, care s-a desfășurat în septembrie 1920, în rezoluția adoptată, se exprima convinserea că „socialismul va deveni realitate în toate țările, pdin metodele de luptă hotărîtoare de însăși masele muncitoare din aceste țări”<sup>100</sup>.

Intreaga evoluție a mișcării muncitorești din Bucovina, lupta Partidului social-democrat pentru eliberarea socială și națională a maselor populare din această provincie, situația socialistilor de aici, mai ales în anii 1918—1920 pe o poziție înaintată, revoluționară, constituie o contribuție de preț la lupta întregii mișcări muncitorești din țara noastră pentru realizarea acestui salt calitativ în dezvoltarea luptei proletariatului exprimat prin transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român.

Așa cum se subliniază în Programul P.C.R., transformarea, în mai 1921, a Partidului socialist în Partidul Comunist Român „a marcat o etapă nouă, superioară, atât pe plan politic și ideologic, cât și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră”<sup>101</sup>.

97 *Idem*, anul IX, nr. 98 din 31 mai 1919.

98 *Ibidem*.

99 „Vremea Nouă”, anul II, nr. 67 din 12 septembrie 1920.

100 „Socialismul”, anul IV, nr. 204 din 4 septembrie 1920.

101 *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății sociale multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1975, p. 40.

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER  
ET SOCIALISTE EN BUCOVINE, 1896—1920

*Résumé*

Le mouvement socialiste de Bucovine, partie composante, intégrante du mouvement ouvrier et révolutionnaire de Roumanie, s'est affirmé dès le début, par le programme et l'activité déployée, comme la force politique la plus avancée, la plus vigoureuse et la plus viable, dans cette partie du pays. Un moment décisif dans le relèvement sur un degré supérieur de la lutte de la classe ouvrière d'ici a été la fondation, le 30 août 1896, du Parti Social-Démocrate de Bucovine. Se plaçant sur des positions marxistes, les socialistes de Bucovine ont exprimé leur opinions dans tous les problèmes importants qui préoccupaient la société roumaine de cette époque là, prenant position et préconisant des solutions conformes aux intérêts révolutionnaires de la classe ouvrière.

Un trait caractéristique du mouvement ouvrier et socialiste de Bucovine est l'étroite unité qui a existé dès le début avec les ouvriers de l'ancienne Roumanie et de Transylvanie, unité qui en cours du temps s'est développé et approfondi. Le mouvement socialiste de Bucovine a joué un rôle essentiel dans l'anchèvement de l'unité d'Etat des roumains.

L'entièr évolution du mouvement ouvrier de Bucovine, la lutte du Parti Social-Démocrate pour libération sociale et nationale des masses populaires de cette province, la situation des socialistes de cette contrée, notamment pendant les années 1918—1920, sur une position avancée, révolutionnaire, représente une précieuse contribution à la lutte de l'entier mouvement ouvrier de notre pays pour la réalisation du ce saut qualitatif dans le développement de la lutte du prolétariat de notre pays, exprimé par la transformation du Parti Socialiste en Parti Communiste Roumaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le premier organe de presse de la social-démocratie de Bucovine, paru en 1897, en allemand.

Fig. 2. — En 1906, les social-démocrates de Bucovine ont édité un organe de presse en roumain.

# DATE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A UNUI SAT BUCOVINEAN ÎN SECOLELE AL XIX-LEA ȘI AL XX-LEA

ECATERINA NEGRUȚI și ION PRELIPCEAN

Cunoașterea istoriei sociale și economice a țărănimii românești în secolele trecute și înțelegerea fenomenelor actuale sociale din lumea satelor noastre impune alcătuirea de monografii cu caracter demografic pentru un număr cît mai mare și mai reprezentativ de localități. În această direcție, dată fiind lipsa unora din izvoarele fundamentale pentru un studiu demografic, privind secolele mai îndepărtate, deosebit de prețioase și utile sănt acele date care, pornind din perioadele prestatistice fac posibilă urmărirea continuă pînă la zi a evoluției populației unui sat. A reconstituî în linii generale evoluția demografică a unei mici comunități rurale, evidențiind evenimentele privind viața a cinci sau șase generații de agricultori, bărbați și femei, este desigur un scop modest, dar rezultatele acestei investigații pot fi neașteptat de interesante.

În cadrul acestui articol ne mărginim să atragem atenția asupra unora din principalele date ce rezultă din analiza populației unei mici așezări rurale în curs de două veacuri. Alegerea satului Horodnicul de Jos pentru această prezentare nu este întimplătoare. Ea s-a făcut, în primul rînd, datorită faptului că pentru acest sat există un material complet, pe baza căruia se poate stabili evoluția populației începînd din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și pînă în zilele noastre; în al doilea rînd, comunitatea rurală din Horodnic și-a păstrat o individualitate bine marcată de un număr de familii românești care au viețuit permanent de-a lungul veacurilor în vatra satului.

Satul Horodnic, din județul Suceava, situat într-o pitorească regiune din nordul Moldovei, în apropiere de orașul Rădăuți, are o existență milenară, continuitatea vieții omenești, aici, fiind atestată de numeroase dovezi arheologice.

Primele date scrise menționează așezarea, sub numele de Horodnic, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea<sup>1</sup>. Documente prețioase privind istoria acestui sat românesc s-au adăugat apoi, an de an, secol de secol.

<sup>1</sup> Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, Ed. Acad. R.S.R., vol. I, București, 1975, nr. 197, p. 278-280, nr. 249, p. 352-353.

Comuna Horodnic de astăzi este alcătuită din două sate : Horodnicul de Jos și Horodnicul de Sus, care, deși așezate la mică distanță unul de altul, încă de la începutul secolului al XVI-lea au avut o viață administrativă separată. Cu toate legăturile firești între două sate apropiate, ele au fost locuite de familii diferite ca nume și au, pînă astăzi, un caracter distinct. Din aceste două sate, care alcătuiesc comuna Horodnic, am urmărit numai evoluția populației din satul Horodnicul de Jos, deoarece pentru acest sat izvoarele ce ni s-au păstrat sunt complete pe o perioadă de aproape două secole.

Pentru evoluția populației așezării, de o valoare incontestabilă sunt recensămintele și actele de stare civilă, izvoare fundamentale pentru orice studiu demografic. Satul Horodnicul de Jos, din acest punct de vedere, are privilegiul, pe care l-a avut puține sate din Moldova și chiar din Bucovina, de a-și fi păstrat aceste izvoare încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Intrat sub stăpînirea austriacă, după răpirea Bucovinei în 1775, satul s-a supus dispozițiilor administrative trasate de cancelaria Imperiului austriac. Între aceste dispoziții au fost și acelea privind efectuarea unei evidențe riguroase a populației și, ca urmare, înregistrarea periodică a locuitorilor în conscripții și scrierea și conservarea în bune condiții a actelor de stare civilă de către preoții parohiilor. Cu toată vîtregia împrejurărilor istorice prin care a trecut țara, inclusiv Bucovina, ne referim în special la cele două războaie mondale, aceste acte s-au conservat în întregime. Actele de stare civilă (nașteri, decese și căsătorii) sunt complete începînd din anul 1784 și pînă în zilele noastre. Pentru perioada 1784—1887 ele se află la Arhivele Statului din Suceava<sup>2</sup>. După 1887, actele de stare civilă se găsesc într-un exemplar la Arhiva Consiliului popular județean din Suceava și în alt exemplar la primăria comunei. Conscriptiile privind satul Horodnicul de Jos se află în arhiva bisericii. Cea mai veche conscripție ce ne-a parvenit este din 1811—1812, următoarele din : 1815—1816, 1827, 1828—1830, 1843—1850, 1853—1901. Pe baza acestor documente se pot întreprinde studii deosebit de interesante privind evoluția demografică și structura familiilor țărănești, în curs de aproape două sute de ani.

Populația satului Horodnicul de Jos, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă astăzi, deși a cunoscut ocupația străină, austriacă, timp de 143 de ani, s-a menținut complet românească. Aceleasi familii, cunoscute din secolul al XVIII-lea, se întîlnesc pînă în zilele noastre. Printre numele a căror permanență este atestată de documente cităm : Popescu, Prelipceanu, Colban, Sbieria, Teleagă, Boghean, Buznean, Lungoci, Moroșan, Țigănescu, Olinici, ș.a., familii care au trăit neîntrerupt în vatra acestui sat în secolele al XVIII-lea, al XIX-lea și al XX-lea. Alături de familiile române a coexistat și un număr de țigani, cei mai mulți din

<sup>2</sup> Pe baza acestor mitrice și acte de stare civilă, preotul Epaminonda Prelici a întocmit genealogiile tuturor familiilor din satul Horodnicul de Jos, între anii 1717 și 1910 ; genealogii care se păstrează în arhiva bisericii parohiale.

vechii robi ai mănăstirii Călugărița din apropierea satului<sup>3</sup>; la 1828 erau 39 de familii, după 1850, fiind mai puțin statornici, numărul lor s-a împuținat, mulți plecând în alte localități<sup>4</sup>.

Numărul locuitorilor satului, ca de altfel al tuturor așezărilor, din toate provinciile istorice ale României, a crescut continuu.

După datele care ni s-au păstrat, numărul locuitorilor din sat a evoluat astfel :

TABEL NR. 1

Anii	Nr. case	Nr. familiilor	Nr. suflete
1811 <sup>5</sup>	117	113	542
1816 <sup>6</sup>	118	138	635
1827 <sup>7</sup>	195	242	1 108
1838 <sup>8</sup>	—	227	1 189
1850 <sup>9</sup>	225	261	1 535
1908 <sup>10</sup>	—	—	2 100
1948 <sup>11</sup>	730	739	2 763
1976 <sup>12</sup>	769	—	2 913

Populația a crescut în curs de aproape două secole cu 437%. Creșterea a fost deosebit de importantă în prima jumătate a secolului al

<sup>3</sup> Ocupațiile acestora erau cele tradiționale : scripcari, fierari, lingurari și zlătari, ultimii fiind cei mai puțin statornici.

<sup>4</sup> De exemplu, între anii 1931 și 1970 numărul nașterilor de țigani a fost mai mic ca în secolul precedent (numai 4,7% din totalul nașterilor).

<sup>5</sup> Arh. bisericii parohiale Horodnicul de Jos, Conscripția din 1811—1812. În conscripții nu s-au înregistrat familiile din 21 case, ceea ce înseamnă că de fapt numărul familiilor era de 134, dat fiind că majoritatea caselor erau unifamiliale, iar numărul sufletelor trebuie să se fi ridicat în jur de 600.

<sup>6</sup> Idem, Conscripția din 1816.

<sup>7</sup> Idem, Conscripția din 1828—1830. Am calculat numărul persoanelor existente pînă la începutul anului 1828. Toate completările făcute ulterior în conscripții, în anii 1828, 1829 și 1830, nu s-au luat în considerare. Datele din conscripție nu corespund cu cele din descrierea demografică a protopresviteratului Vicov din 1827 (Arh. St. Suceava, Mitropolia Sucevei, Diverse, dos. 481/1827). Este posibil ca multe familii să fi fost omise din această descriere fie intenționat de către preotii care au trimis situațiile statistice, fie din greșeală, de aceea am preferat cifrele din conscripții, deoarece locuitorii sunt dați aici nominal, cu indicarea vîrstei și a numărului casei.

<sup>8</sup> Arh. St. Suceava, Mitropolia Sucevei, Diverse, dos. 664/1838; este sigur că și în această descriere statistică s-a omis un număr de familii de aceea datele pe 1838 trebuie socotite incomplete. Numărul familiilor trebuie să fi fost cel puțin egal cu cel existent în 1827, probabil și numărul sufletelor este mai mic ca în realitate.

<sup>9</sup> Arh. bisericii parohiale Horodnicul de Jos, Conscripția din 1843—1850.

<sup>10</sup> Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 111.

<sup>11</sup> Condica parohiei Horodnicul de Jos, p. 177 (după recensămîntul din 23-I — 1-II-1948).

<sup>12</sup> După recensămîntul din 13-IX-1976.

XIX-lea (între 1811—1850 cu circa 185%, numărul caselor dublindu-se în acest interval). În a doua jumătate a secolului locuitorii s-au înmulțit cu numai 37%, iar în secolul al XX-lea cu 38%. Sporirea de trei ori a locuitorilor satului în prima jumătate a secolului trecut este un fenomen important și el se integrează unui proces general de creștere a populației românești, proces la care a contribuit în mare măsură și reducerea mortalității în comparație cu perioadele anterioare. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și mai ales în secolul nostru, natalitatea mai scăzută și mai ales migrările spre alte regiuni ale țării au redus ritmul de creștere a locuitorilor din Horodnic.

Creșterea generală a populației satului s-a datorat *sporului natural*, spor ce se observă evident din evoluția natalității și mortalității. Astfel, urmărind numărul nașterilor și deceselor înregistrate în sat, pe grupe de 10 ani, constatăm următoarele cifre :

TABEL NR. 2

Anii	Nr. nașteri			Nr. decese			Spor natural		
	M.	F.	Total	M.	F.	Total	M.	F.	Total
1791—1800	81	72	153	35	30	65	46	42	88
1801—1810	112	87	199	45	42	87	67	45	112
1811—1820	164	124	288	49	52	101	115	72	187
1821—1830	236	196	432	105	73	178	131	123	254
1831—1840	230	228	458	162	118	280	68	110	178
1841—1850	274	270	544	161	159	320	113	111	224
1851—1860	321	330	651	171	165	336	150	165	315
1861—1870	346	333	679	296	251	547	50	82	132
1771—1880	380	361	741	327	340	667	53	21	74
1881—1890	507	470	977	318	285	603	189	185	374
1891—1900	481	465	946	310	326	636	171	139	310
1901—1910	515	463	978	326	350	676	192	110	302
1911—1920	486	441	927	388	372	760	98	69	167
1921—1930	562	575	1137	410	333	743	152	242	394
1931—1940	531	508	1039	304	287	591	227	221	448
1941—1950	327	316	643	317	296	613	10	20	30
1951—1960	283	282	565	147	125	272	136	157	293
1961—1970	205	184	389	139	114	253	66	70	136

Din tabelul nr. 2 se poate observa limpede că nașterile au fost, în toată această perioadă, excedentare. Sporul natural al populației a mers crescînd pînă în zilele noastre ; la mijlocul secolului al XIX-lea, el crescuse de 3,6 ori. Din deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea are loc o reducere a acestui spor, pînă în deceniul al nouălea al secolului trecut. Cauzele se datorează creșterii deosebite a mortalității în decenile VII și VIII ale secolului al XIX-lea. Deceniul al IX-lea al secolului înregistrează cel mai mare spor natural din veacul trecut, după care acesta se menține ridicat pînă în

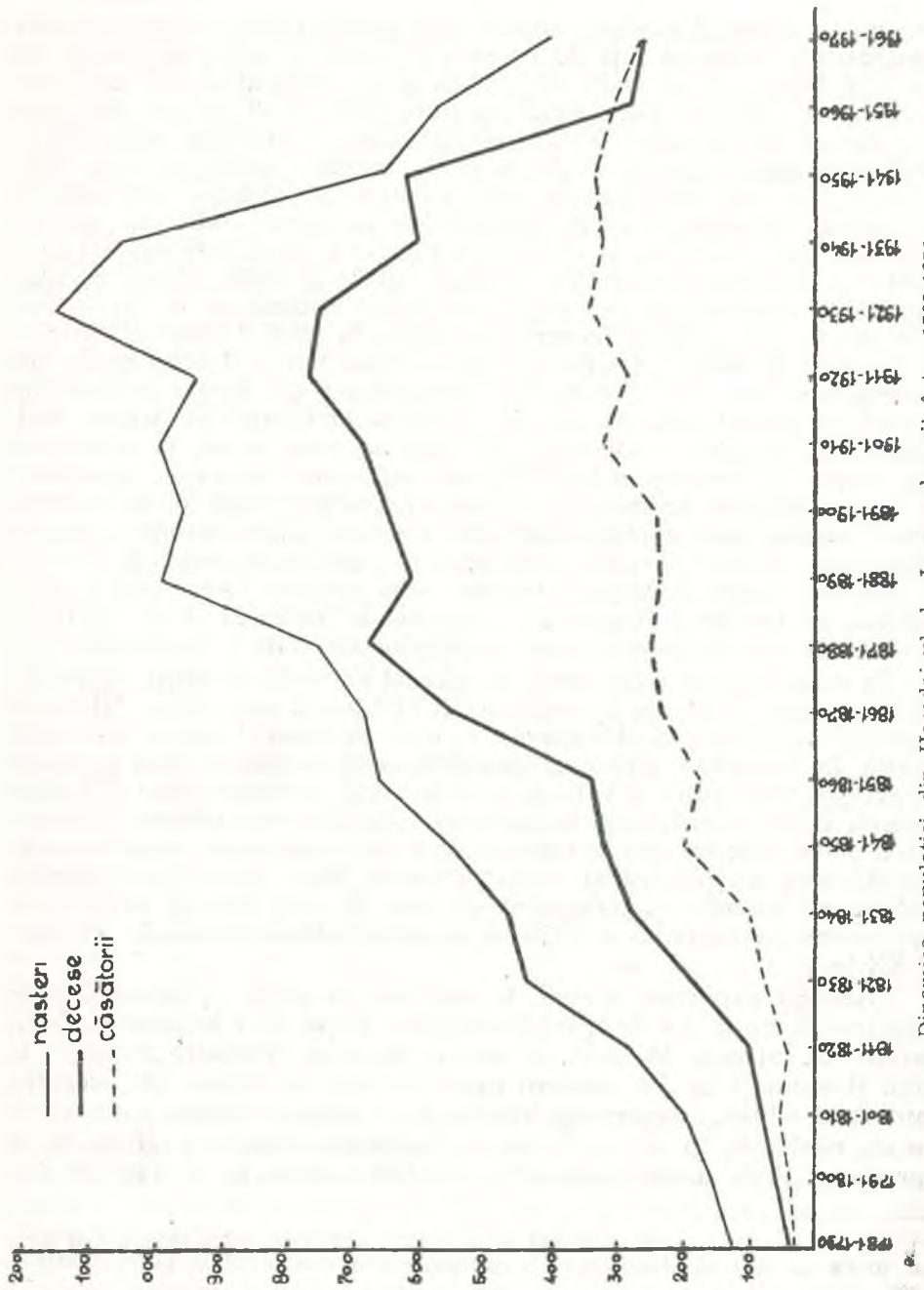
deceniul al doilea al secolului nostru, cînd primul război mondial a redus natalitatea la jumătate față de cît se înregistrase în ultimele decenii ale secolului trecut. În perioada interbelică sporul natural a avut cele mai mari valori : cea mai mare natalitate între 1921—1930, iar cel mai mare spor natural, ca urmare a scăderii remarcabile a mortalității, între 1931—1940. În perioada celui de al doilea război mondial sporul s-a redus considerabil, cu mult sub limitele celor existente la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Numărul deceselor înregistrate la starea civilă nu sînt cu mult mai numeroase ca în decenile anterioare, în schimb natalitatea a scăzut în proporții remarcabile. Și după cel de al doilea război mondial natalitatea continuă să se reducă, în pragul deceniu lui al VIII-lea al secolului nostru, numărul nașterilor ajungînd la nivelul celor înregistrate în deceniul al doilea al secolului trecut, cînd numărul locuitorilor era incomparabil mai mic. Aceasta este consecința a doi factori deosebit de importanți pentru evoluția actuală a populației rurale ; în primul rînd, procesul de migrare a țăranilor, mai ales al celor tineri, la vîrstă cea mai activă, în centrele industriale, mai cu seamă în orașele apropiate, și, în al doilea rînd, limitarea voluntară a nașterilor. După cel de al doilea război mondial, deși numărul nașterilor a scăzut, sporul natural a crescut substanțial, el fiind de peste nouă ori mai mare ca în deceniul al V-lea al secolului nostru. Situația se explică prin scăderea importantă a mortalității, ca urmare a progreselor realizate de medicină și de îngrijirea sanitară în țară și îmbunătățirea condițiilor de viață a locuitorilor.

În cursul acestor două secole au excedat nașterile de băieți, cu excepția deceniu lui al VI-lea al secolului al XIX-lea și celui de al III-lea al secolului al XX-lea, cînd nașterile de fete excedează, deși în proporție redusă. De asemenea, a excedat mortalitatea masculină în toată perioada, cu excepția deceniu lui al VIII-lea și al X-lea al secolului trecut și primul deceniu al secolului nostru. Mortalitatea masculină mai ridicată, în general, a determinat un spor natural feminin mai mare, care devine evident din deceniul al patrulea al secolului trecut. Spor excedentar masculin față de cel feminin s-a înregistrat ulterior, în mică măsură, în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al XX-lea.

Numărul nașterilor la sută de locuitori, în prima jumătate a secolului trecut, era în jur de 4, iar mortalitatea în jur de 2 locuitori<sup>13</sup>. Comparativ cu întreaga Moldovă, în aceea perioadă, (inclusiv orașele) în satul Horodnicul de Jos numărul nașterilor era mai ridicat. De exemplu, între 1832—1840, economistul Nicolae Suțu indică o medie a nașterilor de un născut la 55 suflete<sup>14</sup>, iar în *Lucrările statistice a Moldovei* se aprecia în 1859, numărul născuților de 2,99 la sută, iar în 1860 de 3,37

13 De exemplu, media natalității pe anii 1811, 1816, 1827, 1838, 1850, a fost între 3,6 și 4,6 la sută de locuitori, iar mortalitatea a oscilat între 1,66% (1811) și 3,28% (1838).

14 N. Suțu, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iasi, 1849, în V. Slăvescu, *Viața și opera economistului N. Suțu*, București, 1941, p. 281-282.



Dinamica populației din Horodnicul de Jos pe decenii între 1790-1970

la sută<sup>15</sup>. Desigur, numai pentru mediul rural, procentul era mai ridicat. Oricum, în secolul trecut natalitatea era mai mare decât în zilele noastre<sup>16</sup> și, din acest punct de vedere, Horodnicul de Jos se situa printre satele cu cea mai mare natalitate.

Mortalitatea în Horodnicul de Jos, în prima jumătate a secolului trecut, se menținea la un nivel apropiat cu cel din celelalte sate românești. În Moldova, de exemplu, în 1859 mortalitatea a reprezentat 1,93%, iar în 1860, circa 2,2%, evident la sate fiind mai mică<sup>17</sup>.

În ceea ce privește *natalitatea*, remarcăm, pentru secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, frecvența nașterilor ilegitime

TABEL NR.3

*Numărul nașterilor ilegitime în satul Horodnicul de Jos între 1791—1970*

Anii	Nr. născuți	Din care ilegitimi	
		Nr.	%
1791—1800	153	3	1,96
1801—1810	199	4	2,01
1811—1820	288	10	3,47
1821—1830	432	10	2,31
1831—1840	458	22	4,80
1841—1850	544	14	2,57
1851—1860	651	21	3,22
1861—1870	679	35	5,15
1871—1880	741	30	4,04
1881—1890	977	33	3,38
1891—1900	946	35	3,72
1901—1910	978	42	4,29
1911—1920	927	57	5,93
1921—1930	1137	40	3,52
1931—1940	1039	23	2,21
1941—1950	643	32	4,97
1951—1960	565	17	3,00
1961—1970	389	2	0,51

(vezi tabelul nr. 3). Acestea au fost mai numeroase în deceniile IV și VII ale secolului al XIX-lea și, de asemenea, în deceniile II și V ale secolului nostru datorită celor două războaie mondiale. Există, din acest punct de

15 Din lucrările statistice ale Moldovei, cap. II, *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, p. 200 și 203.

16 În zilele noastre natalitatea în țară este în jur de 1,95%. (Vezi „Anuarul statistic al R.S. România“, București, 1972, p. 69).

17 În comparație cu alte state din Europa apuseană mortalitatea nu atingea în Horodnic, în acea vreme, proporții prea ridicate. De exemplu, mortalitatea în Franța, înainte de revoluția din 1789, era între 2,8 și 3,8%, în perioadele de criză această medie fiind uneori mult depășită. În Anglia, în 1800, se aprecia mortalitatea la 2,7%. În zilele noastre ea a scăzut considerabil; în 1970, de pildă, procentul mortalității în occident era evaluat la 1,2%. (P. Guillaume et J. P. Poussou, *Démographie historique*, Paris, 1970, p. 136).

vedere, un paralelism între scăderea numărului total al nașterilor și creșterea numărului nașterilor ilegitime. În general, în satul Horodnicul de Jos cele mai multe din nașterile ilegitime s-au înregistrat la țigani. Frecvența nașterilor ilegitime este un fenomen întâlnit în aceeași perioadă în toate țările, ea neatingind în țara noastră și nici în satul Horodnic proporții exceptionale<sup>18</sup>. După cel de al doilea război mondial frecvența acestora s-a redus continuu, în deceniul al VII-lea al secolului nostru reprezentând abia 0,51% (cea mai mică proporție din cursul ultimilor două secole).

Tot pentru această perioadă subliniem și existența a numeroase nașteri multiple (între 0,25 și 3%), mai ales între 1791 și 1870 și 1911—1950 (vezi tabelul nr. 4).

TABEL NR. 4  
*Numărul nașterilor multiple în satul Horodnicul de Jos între 1791—1970*

Anii	Nașteri multiple		Total gemeni
	Nr.	% născuți	
1791—1800	3	1,96	6
1801—1810	2	1,00	4
1811—1820	7	2,43	14
1821—1830	13	3,00	26
1831—1840	8	1,76	16
1841—1850	6	1,10	12
1851—1860	8	1,22	16
1861—1870	12	1,76	22
1871—1880	7	0,94	14
1881—1890	11	1,12	23
1891—1900	9	0,95	18
1901—1910	9	0,92	18
1911—1920	12	1,29	24
1921—1930	25	2,19	50
1931—1940	17	1,63	34
1941—1950	11	1,71	22
1951—1960	7	1,23	14
1961—1970	1	0,25	2

Urmărind mișcarea sezonieră a nașterilor în Horodnicul de Jos (tabelul nr. 5), observăm că în prima decadă a secolului trecut cele mai multe nașteri au avut loc în lunile: ianuarie, februarie și martie (36,05%) și în lunile de toamnă (octombrie și noiembrie = 20,98%), deci majoritatea copiilor au fost concepuți în primăvară. Aceeași situație se

<sup>18</sup> Vezi, de exemplu, Polonia în secolele al XVII—XIX-lea (Irena Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa, 1971, p. 301).

observă în prima jumătate a secolului trecut, și la nașterile din alte localități ale țării<sup>19</sup>.

TABEL NR. 5

*Distribuția sezonieră a nașterilor în prima decadă a secolelor XIX și XX*

Lunile	1801—1810 <sup>20</sup>		1901—1910	
	Nr.	%	Nr.	%
Ianuarie	23	12,36	92	9,41
Februarie	23	12,36	76	7,78
Martie	21	11,29	79	8,08
Aprilie	18	9,68	85	8,67
Mai	9	4,84	101	10,32
Iunie	14	7,52	102	10,43
Iulie	6	3,22	107	10,95
August	10	5,37	88	9,00
Septembrie	9	4,89	53	9,00
Octombrie	16	8,62	86	8,79
Noiembrie	23	12,36	43	4,40
Decembrie	14	7,53	66	6,75
Total	186	100,00	978	100,00

În prima decadă a secolului nostru cele mai numeroase nașteri au avut loc mai ales în vară (lunile : mai, iunie și august).

*Mortalitatea* în Horodnicul de Jos se menține ridicată ; ea crește paralel cu sporirea natalității pînă în deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea. După 1880 asistăm la o primă cotitură a mortalității în comparație cu natalitatea. În timp ce natalitatea continuă să crească, mortalitatea se reduce, menținîndu-se, în general, între aceleasi limite (în jur de 600 morți la 10 ani), depășind aceste limite în cursul primului război mondial (după care mortalitatea se reduce sub limita de la începutul secolului al XIX-lea) și în vremea celui de al doilea război mondial<sup>21</sup>. O a doua cotitură în ceea ce privește evoluția mortalității a avut loc începînd din deceniul al VI-lea al secolului nostru, cînd mortalitatea scade aproape spectaculos.

Deosebit de interesantă pentru evoluția mortalității este distribuția deceselor pe grupe de vîrstă în diferite perioade. De exemplu, urmărind

19 De exemplu, în orașul Iași între 1832—1865 (Arh. St. Iași, Starea civilă, născuți, inventar, nr. 615).

20 Fără țigani.

21 Numărul deceselor între 1940—1945 trebuie să fi fost mult mai ridicat decît cel înregistrat în actele de stare civilă din sat, deoarece nu au fost înregistrate multe din decesele din timpul războiului care au avut loc în alte localități ale țării sau în U.R.S.S., pe cîmpul de luptă și în refugiu.

855 de decese înregistrate între 1791—1850 observăm că majoritatea aces-tora au avut loc pînă la șase ani (46,43%) (vezi tabelul nr. 6).

TABEL NR. 6

Vîrstă	Anii:											
	1791—1800		1801—1810		1811—1820		1821—1830		1831—1840		1841—1850	
	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
0— 5 ani	27	14,90	43	53,75	39	41,48	68	47,88	109	48,01	111	45,12
6—10 "	7	10,60	9	11,25	4	4,26	6	4,22	13	5,72	10	4,06
11—20 "	1	1,52	3	3,75	5	5,31	9	6,38	20	8,81	27	10,97
21—30 "	6	9,10	3	3,75	13	13,82	10	7,04	13	5,72	15	6,09
31—40 "	9	13,63	4	5,00	11	11,72	8	5,63	17	7,48	13	5,28
41—50 "	5	7,57	4	5,00	6	6,38	10	7,04	19	8,37	26	10,56
51—60 "	3	4,55	3	3,75	3	3,19	8	5,63	13	5,72	14	5,69
61—70 "	4	6,06	5	6,25	5	5,31	16	11,24	10	4,40	19	7,72
Peste 71 ani	4	6,06	6	7,50	8	8,51	7	4,93	13	5,72	11	4,47
Total	66	100	80	100	94	100	142	100	237	100	246	100

Mortalitatea în primii ani de viață era foarte ridicată, s-ar putea spune că aproape jumătate din cei născuți nu reușeau să depășească 5 ani. După vîrstă de 5 ani, mortalitatea se distribuia aproape echilibrat la celelalte grupe de vîrstă, fiind mai scăzută între 6 și 10 ani și 51 și 60 și ceva mai accentuată între 41 și 50 de ani (vezi tabelul nr. 7).

TABEL NR. 7

Vîrstă decedaților	Bărbați		Femei		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Intre 0— 5 ani	212	53,40	185	46,60	397	46,43
" 6—10 "	34	69,38	15	30,62	49	5,74
" 11—20 "	34	52,30	31	47,60	65	7,60
" 21—30 "	31	51,66	29	48,34	60	7,01
" 31—40 "	28	45,16	34	54,84	62	7,25
" 41—50 "	32	45,71	38	54,29	70	8,19
" 51—60 "	23	52,27	21	47,73	44	5,14
" 61—70 "	30	50,84	29	49,16	59	6,96
Peste 71 ani	31	63,26	18	36,74	49	5,73
	455	53,09	400	46,91	855	100,00

In ceea ce privește evoluția mortalității pe grupe de vîrstă, în curs de 60 de ani (1791—1850), nu se observă schimbări esențiale, cu excepția unei scăderi importante, după 1810, a numărului deceselor între 6 și 10 ani. Mortalitatea copiilor peste 5 ani scade aproape la jumătate după 1810, datorită unora din măsurile sanitare introduse atunci, atât în Moldova cît și în Bucovina, și care au dus la reducerea unor epidemii. Între acestea a fost și începutul vaccinării contra variolei. Mortalitatea pînă la 5 ani continuă să se mențină ridicată ca urmare a proastei îngrijiri și a alimentației necorespunzătoare a noilor născuți, cît și unor cauze endogene cărora medicina de atunci nu era în stare să le facă față. De exemplu, din decesele pînă la 6 ani, înregistrate între 1791 și 1850, 77,33% au avut loc în primii doi ani de viață, majoritatea dintre ele fiind de natură endogenă<sup>22</sup>.

Mortalitatea importantă în rîndul copiilor și a tinerilor făcea ca mai mult de jumătate din noii născuți să nu aibă o speranță de viață mai mare de 20 de ani; mortalitatea pînă la 20 de ani reprezentînd 60% din decedați; cea adultă, între 20 și 50 ani, 20,45%; iar cea vîrstnică, peste 50 de ani, 17,77%. Firește, dată fiind mortalitatea atît de mare, la începutul secolului trecut, dimensiunea familiilor din Horodnic, ca și din alte sate era mai mică decît ne așteptam. Deși familiile erau fecunde, în fiecare cămin născîndu-se cîte un copil aproape la fiecare doi ani, familii cu peste 8 copii erau excepții. În medie revineau cîte 5 copii de menaj; chiar dacă se năsteau 10, cinci mureau în leagăn, iar din cei rămași, abia trei dacă depășeau adolescența. Iată, de exemplu, densitatea familiilor în Horodnicul de Jos la 1811<sup>23</sup>:

TABEL NR. 8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Total
m e m b r i											
1	17	17	22	15	16	12	7	4	1	1	113 famili
1	34	51	88	79	96	84	56	36	10	11	542 suflete

Totuși, celibatul fiind puțin frecvent, această medie evidențiază vigoarea creșterii demografice. Înmulțirea populației nu a fost frînată, în ciuda epidemialor, a lipsei de igienă și îngrijire sanitată.

In ceea ce privește mortalitatea pe sexe, în acea perioadă a excedat mortalitatea masculină la toate grupele de vîrstă, cu excepția grupei de 31—50 ani, cînd au decedat mai multe femei (54,80%).

La începutul secolului nostru, între 1901—1910, mortalitatea pe grupe de vîrstă se prezenta astfel:

22 Vezi L. Henry, *Manuel de démographie historique*, Paris, 1970, p. 135-137.

23 Arh. bisericici parohiale din Horodnicul de Jos, Conscripția din 1811—1812, nr. 1, 19 file.

TABEL NR. 9

Vîrstă decedaților	Bărbați		Femei		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Intre 0—5 ani	139	42,61	149	42,57	288	42,60
" 6—10 "	32	9,82	27	7,72	59	8,73
" 11—20 "	17	5,21	26	7,43	45	6,37
" 21—30 "	18	5,52	20	5,71	38	5,63
" 31—40 "	12	3,68	15	4,28	27	3,99
" 41—50 "	19	5,84	27	7,72	46	6,80
" 51—60 "	30	9,20	22	6,29	52	7,70
" 61—70 "	27	8,30	28	8,00	55	8,13
Peste 71 ani	32	9,82	36	10,28	68	10,05
Total	326	100,00	350	100,00	676	100,00

Se poate observa din tabelul nr. 9 că, în comparație cu prima jumătate a secolului trecut, mortalitatea pînă la 20 de ani, deși se menține încă ridicată, totuși este mai scăzută (47,70% față de aproape 60% între 1791—1850). S-a redus în special mortalitatea pînă la 5 ani și între 11 și 20 de ani (deci la vîrstele cele mai critice). De asemenea, mortalitatea a scăzut și la celelalte grupe de vîrstă adultă; numărul celor decedați peste 61 de ani și mai ales peste 71 de ani crescind în mod apreciabil. Această evidențiază o mărire importantă a duratei de vîrstă medie a oamenilor și în consecință existența în sat a unei populații vîrstnice mai numeroase.

Între cele două războaie mondiale se constată o micșorare mai pronunțată a mortalității infantile, mai cu seamă în primii 5 ani de viață. Începînd din deceniul al VI-lea al secolului nostru reducerea mortalității infantile este considerabilă. Între 1971 și 1977 în satul Horodnicul de Jos, mortalitatea pînă la 10 ani nu mai reprezintă decît 5,2%. S-au redus atât decesele datorate cauzelor exogene, cît și celor endogene. Din acest punct de vedere este deosebit de grăitoare evoluția numărului copiilor născuți morți, în secolul nostru : (vezi tabelul nr. 10).

TABEL NR.10

Numărul de copii născuți morți în secolul al XX-lea în satul Horodnicul de Jos

Anii	Nr. de copii născuți morți
1901—1910	20
1911—1920	20
1921—1930	35
1931—1940	20
1941—1950	10
1951—1960	11
1961—1970	4

Dacă comparăm situația din prima jumătate a secolului trecut, cu o mortalitate pînă la 10 ani de peste 52%, cu cea din deceniul nostru de 5,2%, ne dăm seama de progresele importante realizate în această direcție în anii construcției socialiste în țara noastră. Reducerea mortalității la grupele mici de vîrstă a determinat creșterea considerabilă a speranței de viață a noilor născuți. Durata medie a vieții în deceniul al VIII-lea al secolului nostru ridicîndu-se în jur de 70 de ani, în timp ce la mijlocul secolului trecut ea era de circa 40 de ani<sup>24</sup>.

Scăderea mortalității și în același timp și a natalității, în ultimele decenii a determinat, în comparație cu prima jumătate a secolului trecut, o îmbătrînire evidentă a populației.

După cum se știe, majoritatea țărilor a adoptat trei grupe mari de vîrstă :

- A. de la 0 la 20 ani = grupa tînără ;
- B. de la 21 la 60 ani = grupa matură ;
- C. peste 60 ani = grupa bătrînă.

Evoluția numărului la acestei trei grupe de vîrstă evidențiază fenomenul de îmbătrînire a unei populații<sup>25</sup>. Îmbătrînirea populației observată în scăderea grupei A și creșterea grupei C este rezultatul nu numai al prelungirii vieții, dar, în special, al reducerii natalității. Acest fenomen de îmbătrînire s-a observat întii în țările mai avansate din apusul Europei. De exemplu, în Franța, proporția sexagenarilor, la sută de locuitori, în secolul al XVIII-lea era de 7,3%, iar în 1850 ea reprezenta 16,2%. În satul Horodnicul de Jos, după conscripțiile din 1811 și 1827, populația se repartiza astfel la cele trei grupe :

TABEL NR. 11

Grupele de vîrstă	1811		1827	
	Nr.	%	Nr.	%
Intre 0—20 ani	282	52,03	610	55,06
" 21—60	234	43,17	439	39,61
Peste 60 ani	25	4,61	46	4,15
Nespecificat	1	0,19	13	1,18
Total	542	100,00	1108	100,00

Din tabelul nr. 11 se observă clar existența unei populații foarte tinere, sexagenarii reprezentînd abia 4,61%, respectiv 4,15%, din totalul populației.

În decenile VI și VII ale secolului al XX-lea proporția sexagenarilor la sută de locuitori a crescut considerabil ; fapt ce se poate observa

24 Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la conferința mondială a populației*, din 19 august 1974, București, p. 14.

25 Al. Pescaru, *Elemente de demografie*, București, 1968, p. 111.

26 *Ibidem*.

după numărul decedaților de peste 60 de ani comparativ cu cei de la grupele de vîrstă mai mici și după scăderea natalității.

O problemă importantă privind mortalitatea este repartitia lunară a deceselor, deoarece este stiut că mortalitatea este influențată în mare măsură de schimbările climatice, de anotimpuri. Iată, de exemplu, situația din acest punct de vedere la 855 decese, dintre anii 1791 și 1850, și la 1330 decese, dintre anii 1921 și 1940 :

TABEL NR. 12

Lunile	Între 1791—1850 <sup>27</sup>		Între 1921—1940	
	Nr.	%	Nr.	%
Ianuarie	81	9,47	111	8,35
Februarie	68	7,95	112	8,42
Martie	103	12,05	140	10,53
Aprilie	76	8,89	136	10,22
Mai	58	6,78	119	8,95
Iunie	61	7,13	110	8,27
Iulie	39	4,56	96	7,22
August	72	8,42	104	7,82
Septembrie	72	8,42	86	6,46
Octombrie	82	9,59	113	8,49
Noiembrie	65	7,60	104	7,82
Decembrie	78	9,12	99	7,45
TOTAL	855	100,00	1330	100,00

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mortalitatea maximă s-a atins în luna martie (12,05%) și în cursul lunilor de iarnă : decembrie și ianuarie. Aceasta dovedește că majoritatea deceselor s-a datorat afecțiunilor bronho-pulmonare. De asemenea, un număr mare de decese s-a înregistrat în lunile de vară și început de toamnă (august, septembrie și octombrie), ca urmare a tulburărilor gastro-intestinale, numeroase la copii, provocate de mîncarea fructelor și legumelor neîndeajuns de coapte și de curate. În decenile trei și patru ale secolului nostru mortalitatea cea mai ridicată s-a înregistrat în lunile de primăvară : martie și aprilie (20,75%) ; în lunile următoare ea fiind distribuită în mod aproape echilibrat (între 6 și 8%).

Bolile cele mai des întîlnite în secolul al XIX-lea și care dădeau un procent ridicat de morți, mai ales în rîndul copiilor, erau : tulburăriile gastro-intestinale (dezinterie, diaree etc. ; între 1887—1890 sunt 17,52% din decese cauzate de aceste boli). Urmau apoi gripele, bronșitele, faringitele, pneumoniile (între 1887—1890 au fost 13,54% de decese cauzate de „tusă“ și 16,33% de „gilci“). La acestea se adăugau bolile infecțioase

27 Lunile pe anii 1791—1850 sunt considerate pe stil vechi.

cunoscute : tuberculoza (9,16%), variola (6,37%), rujeola (3,19%), tifos exantematic (2,39%). Desigur, erau ani cînd unele din aceste epidemii făceau ravagii, mai ales printre copii și tineret. De exemplu, epidemile de variolă, dezinterie, scarlatină, febră tifoidă (lungoare), tusă convulsivă, tifos exantematic etc. Bolile sociale erau destul de des întîlnite, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca de exemplu, sifilisul, tuberculoza, pelagra. Către mijlocul secolului al XX-lea aceste boli sunt din ce în ce mai rare, în schimb apar mai frecvente bolile caracteristice vîrstelor mai înaintate : insuficiențele cardio-vasculară, artero-scleroza, congestia cerebrală.

Informații interesante oferă actele de stare civilă, mai ales cele de căsătorie și în ceea ce privește evoluția familiilor din Horodnicul de Jos.

Numărul căsătoriilor în sat a crescut paralel cu sporirea locuitorilor lui.

TABEL NR. 13

*Evoluția numărului căsătoriilor pe decenii între 1791—1970  
în satul Horodnicul de Jos*

Anii	Nr. căsătorii	Anii	Nr. căsătorii
1791—1800	35	1881—1890	231
1801—1810	57	1891—1900	237
1811—1820	44	1901—1910	314
1821—1830	75	1911—1920	281
1831—1840	93	1921—1930	346
1841—1850	195	1931—1940	316
1851—1860	171	1941—1950	329
1861—1870	221	1951—1960	300
1871—1880	247	1961—1970	254

Din tabelul nr. 13 se poate observa un salt, în ceea ce privește numărul căsătoriilor, către mijlocul secolului al XIX-lea, cînd el s-a dublat față de deceniul anterior, iar față de sfîrșitul secolului al XVIII-lea a crescut de aproape șase ori. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, numărul căsătoriilor a continuat să crească paralel cu cel al locuitorilor satului. În secolul al XX-lea numărul căsătoriilor se menține între aceleasi limite (cele mai multe între 1921—1930 (346) și mai puține între 1961—1970 (254). Cele mai puține căsătorii au avut loc, firește, în cursul celor două războaie mondiale, iar cele mai multe în anii imediat următori. Astfel, la începutul secolului al XIX-lea în medie aveau loc anual 35 de căsătorii, începînd din 1914 numărul lor scade la 10, în 1915 la 4, iar în 1916 la 2; în anii următori războiul ridicîndu-se la 86 în 1919, la 50 în 1920 și 1921, ca apoi să revină la media anuală antebelică. În cel de al doilea război mondial situația s-a prezentat la fel : după 1936 numărul anual al căsătoriilor a scăzut aproape la jumătate, pînă în 1943, oscilînd

între 19 și 25, în 1944 s-au oficiat numai 5 căsătorii, ca în 1945 numărul lor să se ridice la 56, iar în deceniul următor să oscileze între 23 și 49 anual.

Datele celebrării căsătoriilor s-au menținut, în general, aceleași în cursul acestor două veacuri. De exemplu, în secolul trecut, majoritatea căsătoriilor s-au oficiat toamna (în octombrie și în noiembrie) și de asemenea, în lunile de iarnă (în ianuarie și în februarie). Desigur, celebrarea cununii era în funcție, în primul rînd, de sărbători, de interdicțiile religioase (posturi) și, în al doilea rînd, de ocupatiile locuitorilor. În lunile de primăvară și vară, cînd muncile agricole solicita cel mai mult pe săteni la lucrul cîmpului, numărul căsătoriilor era foarte mic.

În curs de două secole vîrsta la căsătorie a horodnicenilor prezintă o evoluție firească, corespunzătoare modificărilor care au avut loc în mișcarea naturală și în structura de vîrstă a populației satului. În general, în secolul trecut, vîrsta partenerilor, mai ales femei, era mai redusă ca în zilele noastre. Observînd, de exemplu, vîrsta partenerilor în cazul a 329 căsătorii, efectuate între anii 1802 și 1847, am constatat că bărbații horodniceni se căsătoreau, de obicei, între 20 și 29 ani (89%), iar femeile mai tinere, marea majoritate (86%) între 15 și 24 de ani (vezi tabelul nr. 14).

TABEL NR. 14

*Vîrsta partenerilor la căsătoriile oficiate între 1802—1847 în Horodnicul de Jos*

Sexul	Vîrsta la prima căsătorie								Nespecificat	Total
	Înainte de 15 ani	15—19 ani	20—24 ani	25—29 ani	30—34 ani	35—39 ani	40—44 ani			
Bărbați	1	11 <sup>28</sup>	164	90	16	4	1	—	—	286
Femei	3 <sup>29</sup>	111	151	34	5	—	—	2	306	
<i>Vîrsta la a doua căsătorie</i>										
Sexul	19 ani	20—24 ani	25—29 ani	30—34 ani	35—39 ani	40—44 ani	45—49 ani	50—59	Peste 60 ani	Total
Bărbați	—	1	5	14	7	8	4	3	1 <sup>30</sup>	43
Femei	2	4	6	5	2	1	3	—	—	23

Mai mult de un sfert din numărul femeilor (37,2%) la prima căsătorie aveau sub 20 de ani. Vîrsta la a doua căsătorie, în general, pentru bărbați era mai ridicată, între 30 și 45 de ani, iar pentru femei între 20

<sup>28</sup> Șase băieți de 19 ani, trei de 18 ani, unul de 17 (un țigan cu o fată de 16 ani) și un țigan de 16 ani cu o fată de 23 ani.

<sup>29</sup> O fată de 11 ani și două de 14 ani.

<sup>30</sup> Un bărbat de 71 de ani cu o femeie de 48 de ani.

și 35 ani; numărul femeilor la a doua căsătorie fiind mai mic (aproape pe jumătate) față de cel al bărbaților. Dintre cei 43 de bărbați recăsătoriți, 32 (circa 74%) s-au recăsătorit cu fete la prima căsătorie, iar dintre femei 11 (47%) cu celibatari.

În general, femeile aveau vîrstă mai mică decât a soților, de obicei de la un an la 8 ani (vezi tabelul nr. 15). Diferența de peste 10 ani între soții era rar întâlnită (în circa 12% din cazuri). Se cunosc și femei mai în etate decât soții lor (numai 13% din căsătorii), dar diferențele de vîrstă erau mici, de pînă la 3 ani. Diferențe de peste șapte ani (3 cazuri din 43 de căsătorii cu femei mai în vîrstă) era excepțională și, dacă nu este vreo eroare de înregistrare, aceste căsătorii erau rezultatul unor calcule, desigur dictate de interese materiale sau familiale.

TABEL NR. 15

*Diferența de vîrstă între partenerii căsătoriți între 1802—1847  
în satul Horodnicul de Jos*

Sexul	Cu ani :																													Total mai în vîrstă	Vîrstă egală	Nespecificată		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30				
Bărbați																																		
mai în vîrstă	28	26	32	40	40	17	20	13	7	7	5	3	7	4	—	3	1	3	1	2	2	2	1	264	21	1								
Femei																																		
mai în vîrstă	10	15	4	4	3	1	3	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	21	1						

Vîrsta în general tînără la căsătorie a ambilor parteneri, mai ales a femeilor, ca și diferență mică de vîrstă între soții, promitea o progenitură numerosă.

În secolul nostru, în linii mari, vîrsta la căsătorie a partenerilor se menține aceeași, ca și diferența de vîrstă între soții, cu deosebire că vîrsta la prima căsătorie, mai ales a femeilor, a crescut. De exemplu, numărul fetelor sub 15 ani căsătorite între 1900—1970 a scăzut la mai mult de jumătate, față de perioada 1802—1847 (între 1802—1847 au fost 0,91 căsătorii cu fete sub 15 ani, iar între 1900—1950 abia 0,40%). De la mijlocul secolului al XX-lea nu mai întîlnim căsătorii sub 15 ani și cu totul incidental de 15 ani.

În ceea ce privește diferența de vîrstă între soții remarcăm că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, cazurile de căsătorii între parteneri cu o diferență mai mare sunt mai frecvente ca în prima jumătate a secolului trecut. Uneori această diferență este impresionantă, ca de exemplu, căsătoria din 1895 a unui văduv de 61 de ani cu o fată de 21 de ani, sau în 1903 a unui văduv de 72 de ani cu o fată de 22 de ani. În anii imediat următori celor două războaie mondiale numărul căsătoriilor de acest fel a crescut datorită

deceselor numeroase în rîndul tinerilor plecați pe front. Căsătoriile cu diferență de peste 10 ani între soți, în care includem și femeile mult mai vîrstnice decît soții lor, erau consecința unor compromisuri de ordin material. Dezvoltarea capitalismului la sate, în această perioadă, a dus la o stratificare mai profundă a țărănimii și la accentuarea inegalității de avere. În situația de atunci o văduvă bogată putea să-și găsească cu ușurință de soț un flăcău sărac, cu 10 și chiar 20 de ani mai tînăr, iar văduvii vîrstnici, chiaburi, cu pămînt mai întins și vite mai numeroase, se căsătoreau frecvent cu fete cu peste 20 de ani mai tinere. Firește, după cel de al doilea război mondial astfel de compromisuri degradante au dispărut. În zilele noastre diferența de vîrstă între soți este mică, iar cazurile de excepție, foarte puțin numeroase, nu au în genere un substrat material.

Durata căsătoriilor în secolul nostru, față de secolul trecut, a crescut datorită reducerii mortalității și ridicării mediei de vîrstă. Evoluția, din acest punct de vedere, în cei două sute de ani este marcată de scăderea treptată a numărului văduvilor și de sporirea numărului celor divorțați. Numărul văduvilor și a văduvelor, în secolul al XIX-lea era deosebit de mare, consecință a mortalității mari, mai ales la vîrste tinere. În schimb, divorțurile erau aproape inexistente.

Iată o evidență statistică, după actele de căsătorie, începînd din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și pînă în deceniul al VIII-lea al secolului al XX-lea, reprezentînd numai numărul văduvilor și divorțaților (femei și bărbați) care au avut şansa să se recăsătorească :

TABEL NR. 16

Anii	Văduvi recăsătoriți		Nr. divorțaților recăsătoriți
	Nr. total	Din care sub 30 ani	
1891—1900	88	10	—
1901—1910	86	24	—
1911—1920	67	8	3
1921—1930	94	21	13
1931—1940	46	13	11
1941—1950	46	12	14
1951—1960	28	6	21
1961—1970	18	1	11

Numărul văduvilor recăsătoriți în deceniul al VIII-lea al secolului al XX-lea a scăzut cu 79% față de sfîrșitul secolului al XIX-lea. Reducerea a fost treptată; dacă în deceniile al III-lea și al V-lea numărul se menține mai ridicat s-a datorat victimelor celor două războaie mondiale. De asemenea, vîrsta la cea de a doua căsătorie a văduvilor a crescut în cursul secolului nostru, ceea ce se poate remarca în scăderea numărului văduvilor recăsătoriți sub 30 de ani. Dat fiind ca, în general, în sate numărul persoanelor necăsătorite este mult mai mic ca în orașe, putem

considera că numărul total al celor văduvi și divorțați din sat nu era cu mult mai mare decât cel prezentat de noi în tabelul de mai sus.

Un aspect interesant în ceea ce privește familiile horodnicene este marea mobilitate a acestora. Observând localitatea de origine a tinerilor căsătoriți observăm că un mare număr dintre aceștia veneau din afara satului Horodnicul de Jos. De exemplu, la cele 329 căsătorii dintre anii 1802 și 1847 constatăm că 147 (44,6%) s-au făcut cu parteneri din afară și anume: 134 bărbați și 13 femei din alte localități. Această mobilitate era mai ridicată dacă se are în vedere că mulți din bărbații din sat, căsătoriți cu femei din alte sate, își celebrau cununia în satele de unde își luau soțile, în genere, cununile oficiindu-se în satele de unde erau fetele și familia lor. Aceste căsătorii nu au fost întotdeauna, în acea perioadă, înregistrate și în actele parohiale din Horodnicul de Jos. Având în vedere că, în curs de aproape două veacuri, numele familiilor din sat au rămas aproape neschimbate, adăugindu-se puține nume noi, înseamnă că majoritatea bărbaților din afară care își luau fete din sat nu se stabileau în Horodnicul de Jos, soțile urmându-și bărbații. În consecință, aproape toate căsătoriile contractate cu bărbații din alte localități aveau ca efect plecarea definitivă a tinerelor căsătorite din sat. Localitățile de unde erau tinerii care se căsătoreau în Horodnicul de Jos sunt următoarele: Horodnicul de Sus (61), Frătăuții Vechi (20), Rădăuți (14), Voitinel (9), Marginea (8), Vicovul de Jos (5), Volovăț (4), Bădeuți (3), Volcinești (2), Todirești (2), Milișăuți (2), Românești (2), Tg. Siret (1), Putna (1), Dragomirna (1), Suceava (1), Burla (1), Itești (1).

Cei mai mulți erau din localitățile mai apropiate, mai ales din Horodnicul de Sus (circa 41%), Frătăuții Vechi, Rădăuți, Voitinel și Marginea. Din orașe (Rădăuți, Suceava și Tg. Siret) erau circa 11% din tinerii căsătoriți; preferat fiind orașul Rădăuți, la numai șapte kilometri depărtare de sat. Din aceleași localități veneau și majoritatea fetelor care se căsătoreau cu bărbații din Horodnicul de Jos. Există, astfel, între satele apropiate, un continuu transfer de populație. Fenomenul era răspândit atunci pe tot întinsul țării, el a avut un rol important în stabilirea unui echilibru socio-demografic între diferitele regiuni ale țării și, de asemenea, în realizarea unei unități psihobiologice a populației.

În secolul nostru această mobilitate a locuitorilor din Horodnicul de Jos a continuat. Remarcabil însă, în evoluția satului este cuprinderea în acest transfer de populație a unui spațiu mult mai larg. El nu se mai reduce la localitățile cele mai apropiate, cuprinzând numai orașele Rădăuți, Suceava, Tg. Siret și Cernăuți, ci se extinde la toate județele de azi ale României. La aceasta a contribuit, desigur, reîntregirea țării după 1918 și mai ales dezvoltarea industrială a unor centre, la distanțe mai mari care au atras brațele de muncă din sat. De asemenea, posibilitățile de deplasare, incomparabil mai facile ca în prima jumătate a secolului trecut, au contribuit la dezvoltarea legăturilor cu regiuni mai îndepărtate și, ca atare, încheierea unor relații matrimoniale la distanțe mai mari. Numărul localităților urbane cuprinse în această zonă geografică din care horodnicenii de azi își aleg parteneri la căsătorie este mult mai

ridicat ca în trecut. Astfel, începînd din deceniul al III-lea al secolului nostru apar menționate căsătorii cu parteneri din orașele: Fălticeni, Vaslui, Botoșani, Dorohoi, Vatra Dornei, Cîmpulung, Comănești (Bacău), Galați, Iași, București, Făgăraș, Sibiu, Cluj etc. Accentuarea mobilității populației satului în ultimile decenii este evidențiată și de numărul crescut de născuți ai horodnicenilor în alte localități ale țării.

Aceste cîteva considerații privind evoluția populației satului Horodnicul de Jos sunt departe de a epuiza suma observațiilor care se pot face pe marginea actelor de stare civilă și a recensămîntelor din ultimile două secole. Însă pentru cunoașterea structurii demografice a satului nu sunt suficiente numai datele numerice privind nașterile, căsătoriile și decesele. Pentru aceasta este necesară reconstituirea familiilor, singura care ne permite urmărirea evoluției comportamentului familiilor rurale, sesizarea atitudinii lor în fața vieții. Rezultatele în această direcție se evidențiază a fi valoroase, chiar dacă privesc o grupă umană necesar restrînsă, iar metodele de lucru puse la punct de școala franceză indică tot ce se poate extrage din dosarele parohiale și actele de stare civilă<sup>31</sup>, intenția autorilor în articolul de față fiind, mai ales, de a atrage atenția cercetătorilor asupra acestor izvoare demografice.

#### DONNEES CONCERNANT L'ÉVOLUTION DÉMOGRAPHIQUE D'UN VILLAGE DE BUCOVINE DANS LES XIX<sup>e</sup> ET XX<sup>e</sup> SIÈCLES

##### Résumé

Par le travail ci-dessus, fortement argumenté avec du matériel fondé sur des faits inédits, les auteurs cherchent d'apporter, des intéressantes contributions à la connaissance de l'histoire sociale et économique d'une très ancienne localité du nord de la Moldavie — le village Horodnicul de Jos. Ils partent de la prémissse que l'élaboration de monographies au caractère démographique pour un nombre autant que plus représentatif de localités rurales a importance pour la compréhension des certains phénomènes démographiques et sociales en cours de déploiement dans nos villages.

L'analyse entreprise concerne l'évolution de la population du village Horodnicul de Jos dans les derniers deux siècles de celui-ci et permet des précieuses conclusions sur l'évolution de la population (à travers le rapport entre la natalité et la mortalité) en liaison avec les facteurs sociaux-économiques déterminants, bien que l'article s'est proposé le modeste but d'attirer aux spécialistes l'attention sur certaines sources (les documents d'état-civil et de recensement) que la recherche démographique peut les mettre en valeur avec grande efficience.

<sup>31</sup> M. Fleury et L. Henry, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, 1956; Idem, *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, 1965; L. Henry, *Manuel de démographie historique*, ed. II, Genève-Paris, 1970.

ASPECTE DIN LUPTA MASELOR POPULARE  
CONDUSE DE PARTID PENTRU INSTAURAREA  
ORGANELOR DEMOCRATICE ALE ADMINISTRAȚIEI  
DE STAT ÎN JUDETUL SUCEAVA  
(23 AUGUST 1944 — 6 MARTIE 1945)

SEVASTIȚA IRIMESCU

Lupta maselor populare pentru instaurarea și consolidarea puterii populare în România face parte integrantă din procesul revoluționar unic și neîntrerupt ce s-a desfășurat după 23 August 1944 și a dus la făurirea noii orînduirii sociale în țara noastră.

În această luptă, masele largi populare, organizate și conduse de partid, au dovedit o uriașă energie revoluționară și activitate creatoare, au dat pilde înălțătoare de dragoste față de patrie. Poporul român a pus în slujba revoluției toate forțele și energiile sale : brațul înarmat, patosul revoluționar, elanul creator, talentul, inima sa înflăcărată. Pe arena vieții politice românești s-au afirmat cu forță crescîndă, ca factor hotărîtor, clasa muncitoare, țărâniminea, intelectualitatea și alte categorii de oameni ai muncii.

Desătușind energia creatoare a maselor, revoluția de la 23 August 1944 a dat un puternic impuls luptei poporului pentru obiective mereu mai înalte ale progresului social, „a deschis o eră nouă în istoria poporului român — era unor profunde transformări democratice, revoluționare, a realizării deplinei independențe și suveranități naționale, a făuririi unei vieți noi”<sup>1</sup>.

O importanță hotărîtoare pentru întregul proces revoluționar au avut marile bătălii desfășurate în urma eliberării țării pentru organizarea clasei muncitoare, pentru mobilizarea amplei coaliții politice de stînga care să grupeze toate forțele interesate în dezvoltarea țării pe calea democrației și progresului social. În acest sens, încă din septembrie 1944, Partidul Comunist Român a elaborat și a publicat un proiect de platformă a Frontului Național Democrat, ce cuprindea principalele obiective în jurul cărora trebuia dată lupta pentru instaurarea unui guvern democrat : participarea intensă la războiul antihitlerist, abolirea legilor fasciste, libertatea cuvîntului, a presei, întrunirilor și dreptului de organizare, lichidarea organizațiilor fasciste, condamnarea criminalilor de război, exproprierea pămînturilor moșierești și împroprietărirea țărănilor

---

<sup>1</sup> Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății sociale multilaterale dezvoltate*, București, Editura politică, 1974, vol. 10, p. 623.

fără pămînt sau cu pămînt puțin, condiții omenești de muncă și trai pentru muncitori, libertatea comerțului, democratizarea învățămîntului, naționalizarea băncii naționale și a celorlalte bănci, o nouă constituție<sup>2</sup>. Această platformă a stat la baza Frontului Național Democrat format din Partidul Comunist Român, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților.

Sub conducerea Partidului Comunist Român, Frontul Național Democrat a pornit lupta împotriva majoritatii reacționare din guvern și pentru schimbări radicale în vederea democratizării reale a vieții economice și politice.

În focul luptelor revoluționare au apărut elementele noii puterii democrat-populare — gărzile patriotice înarmate, comitetele sindicale din întreprinderi, masele populare stăpîne pe stradă, în uzine și fabrici, comitetele țărănești, care se opuneau puterii burgheziei și moșierimii, înfăptuind importante măsuri politice și economice cu caracter democrat<sup>3</sup>.

Procesul de organizare politică a maselor s-a desfășurat în strînsă legătură cu antrenarea lor la luptă pentru sprijinirea războiului anti-hitlerist, democratizarea țării, înfăptuirea reformei agrare, instaurarea puterii populare.

Premisele cuceririi puterii locale de stat s-au cristalizat chiar din primele zile ale insurecției. Între punctele programului preconizate de guvernul instaurat în seara zilei de 23 August 1944 figura și defascizarea aparatului de stat central și local, care reprezenta o problemă deosebit de importantă. Dar ținând cont că primul guvern de după 23 August 1944 — Guvernul Sănătescu — format în majoritate din generali reacționari, a menținut în funcție aparatul administrativ antonescian, pe care se sprijineau clasele exploatatoare ce nu se arătau dispuse să cedeze de bună voie pozițiile lor economice și politice, democratizarea acestui aparat era foarte greu de realizat.

La chemarea partidului masele au întreprins, începînd din toamna anului 1944, largi acțiuni în vederea democratizării aparatului de stat, au luat cu asalt prefecturile, preturile, primăriile, instalînd în fruntea lor oameni aleși de popor. Cucerirea puterii locale de stat, îndeosebi a prefecturilor, în unele locuri a căpătat, în condițiile puternicei împotriviri a claselor exploatatoare, „valențele uneia dintre cele mai importante bătălii politice“<sup>4</sup>.

Procesul de ocupare cu forță a primăriilor a cunoscut o continuă creștere, astfel că în ajunul lui 6 Martie 1945 forțele democratice dețineau majoritatea primăriilor. Democratizarea aparatului de stat sub forma

<sup>2</sup> M. Rusenescu, *Lupta maselor populare din București conduse de P. C. R. pentru instaurarea puterii populare*, în „Studii“ — revistă de istorie, anul XII, nr. 5/1959, p. 194.

<sup>3</sup> Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar nr. 15/1945, f. 1-2; vezi și V. G. Ionescu, P. Russindilar, George Ostafie, M. Iacobescu, *Tara de Sus în clocotul revoluției 1944 — 1948*, Suceava, 1972, p. 121.

<sup>4</sup> Traian Girba, *Județul Suceava în contextul istoriei României*, în „Anale de istorie“, anul XXIV, nr. 5/1978, p. 122.

specifică sub care a început, încă în perioada premergătoare instaurării guvernului democrat, menținând vechea formă de organizare a statului, vechile instituții create în anii regimului burghezo-moșieresc, dându-le un conținut nou, democratic, făcindu-le apte să servească țelurile revoluției, era o mare realizare a maselor populare.

Smulgerea a numeroase verigi ale aparatului de stat în această perioadă, pe cale revoluționară, din mîinile forțelor reaționare, a îngustat continuu sfera de exercitare a autorității majorității reaționare a guvernului. Pozițiile cucerite de mase în aparatul de stat local și în guvern au fost folosite cu succes în lupta împotriva forțelor reaționare.

Dar trebuie arătat că înlăturarea conducerilor reaționare din fruntea organelor locale ale puterii de stat și înlocuirea lor cu noi conduceri democratice nu s-a făcut peste tot în același fel, datorită condițiilor specifice din diferite regiuni ale țării, ca : situația frontului, gradul de dezvoltare a luptei antifasciste etc.

În județul Suceava, care era în apropierea zonei de front, unde autoritățile au fost retrase, unde panica șidezorientarea claselor exploatare erau deosebit de puternice, organizațiile de partid au mobilizat masele populare, din primele zile de după 23 August 1944 la instalarea unor primari democrați și la alegerea consiliilor comunale democratice în locul autorităților evacuate și al celor lăsate pe loc de guvernul antonescian și apoi de guvernul cu majoritate reaționară<sup>5</sup>. În această perioadă comuniștii cu misiuni speciale din București au ajutat clasa muncitoare să se organizeze în sindicate și țărânamea muncitoare din satele, comunele, orașele județului Suceava să-și creeze și consolideze organizațiile ei proprii — Frontul plugarilor, comitete țărănești și alte organizații prin care să lupte împotriva elementelor reaționare din administrațiile locale. Aceste acțiuni sunt cunoscute în comuna Băișești județul Baia, Baineț județul Rădăuți și.a.<sup>6</sup>.

În perioada imediat următoare, din inițiativa și sub conducerea comitetelor județene de partid, au avut loc consfătuiri județene ale comitetelor țărănești și organizațiilor Frontului Plugarilor, la care s-a analizat situația economică și politică din comune, prelucrîndu-se și prevederile platformei program a Frontului Național Democrat. Aceste consfătuiri au generalizat experiența politică din activitatea comitetelor țărănești, au pregătit și dezbatut măsurile în vederea înfăptuirii reformei agrare. Astfel, la consfătuirea din județul Rădăuți, după ce s-a explicat conținutul platformei program a Frontului Național Democrat, unul din țărani participanți sintetiza în mod plastic situația grea a țărănimii : „sîntem plugari, dar n-avem pluguri, sîntem țărani dar n-avem pămînt“<sup>7</sup>.

5 Gh. Tuțui, *Asaltul prefecturilor*, în „Magazin istoric“, anul IX, 2/1975, p. 12.

6 „Clopotul“, Botoșani, din 23 februarie 1945, p. 4.

7 „Clopotul“, Botoșani, din 23 noiembrie 1944; vezi și V. G. Ionescu, P. Russindilar, G. Ostafi, M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 124.

În aceste condiții, conform ordinului primit de la Ministerul Afacerilor Interne, în care se menționa — „înlocuirea din funcțiune a primarilor care au ocupat această funcție în regimul trecut... noii primari vor fi aleși dintre persoane cu garanție morală desăvîrșită, bucurîndu-se de încrederea majorității obștiei comunale“ — în majoritatea comunelor din județul Suceava, ca : Adâncata, Burdujeni, Cacica, Cajvana, Comănești, Ipotești, Stupca, Todirești și.a. au loc adunări populare de instalare a noilor primari aleși de obștea comunală<sup>8</sup>. Forțele revoluționare creșteau într-un ritm furtunos. Mase tot mai largi de oameni ai muncii, la chemarea partidului, se ridicau la luptă împotriva guvernului reacționar. Astfel, mitingurile, demonstrațiile, adunările cetățenești s-au îmbinat cu acțiunea de îndepărțare din aparatul de stat a elementelor fasciste, de ocupare cu forța a primăriilor și prefecturilor, iar mai tîrziu, de confiscare a pămînturilor moșierești. Pe această linie se înscrie și manifestația din 15 octombrie 1944 din comuna Rotopănești, județul Baia, cînd un număr impresionant de locuitori din satele Brădățel și Mihăiești au manifestat în fața primăriei, cerind :

- înfăptuirea cît mai grabnică a punctelor din platforma Frontului Național Democrat, elaborată de Partidul Comunist Român ;
- improprietărea țăranilor lipsiți de pămînt sau cu pămînt puțin pe seama proprietăților de peste 50 ha ;
- repartizarea lemnului de construcție pentru refacerea locuințelor sinistrate de război ;
- acordarea de credite agricole pe termen lung pentru procurarea de semințe ;
- repartizarea porumbului pentru hrană populației sinistrate de război ;
- plata funcționarilor de la 1 aprilie 1944 ;
- ajutoare pentru refacerea școlilor, dispensarelor și.a.<sup>9</sup>.

Aceste acțiuni nu erau pe placul elementelor reacționare din guvern, care emit un ordin tuturor prefecturilor, în care se menționa : „în ultimul timp o serie de indivizi cutreeră țara și procedează la schimbarea șefilor autorităților locale. Față de această situație trebuie luate măsuri de arestare a acestora care procedează la înlocuirea autorităților locale“<sup>10</sup>.

Așadar, începînd cu luna octombrie, lupta pentru instaurarea conducerilor democratice a autorităților locale intră într-o nouă fază. Starea de nemulțumire este generală și duce la acțiuni directe de înlocuire a autorităților administrative cu reprezentanți ai Frontului Național Democrat<sup>11</sup>. Astfel, la 19 noiembrie 1944, au avut loc mari manifestații în orașul Rădăuți, Siret, în comunele Brodina, Vicovul de Sus, Vicovul de Jos, Marginea, la care au participat mii de muncitori, țăranii, intelectuali, care și-au exprimat adeziunea la platforma Frontului Național Democrat,

<sup>8</sup> Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 132/1944, f. 96.

<sup>9</sup> „Clopotul“, Botoșani, din 15 octombrie 1944.

<sup>10</sup> Arh. St. Suceava, fond. Prefectura județului Suceava, dosar 132/1944, f. 77.

<sup>11</sup> Gh. Tuțui, op. cit., p. 13.

au trecut la organizarea comitetelor țărănești, constituirea sindicatelor profesionale, înlocuirea primarilor<sup>12</sup>.

La 23 noiembrie 1944, în comunele Costina, Șcheia, Mihoveni din județul Suceava sînt convocate mari adunări cetățenești, care au hotărît „schimbarea primarilor fasciști“ cu primari aleși prin voința poporului, totodată, au cerut aprovizionarea populației cu cereale, uinelte agricole, alimente, apoi au cerut „conducere dreaptă în fruntea județului, care să acorde ajutoarele cerute“<sup>13</sup>.

La 26 noiembrie 1944 cetățenii comunei Lipoveni au organizat o mare adunare sub conducerea Frontului Plugarilor și Uniunea Patriotă, în care au arătat dezinteresul manifestat de primar și ajutorul de primar în problema aprovizionării populației și au cerut înlocuirea lor. Adunarea propune ca primar pe M. Condurovici și ajutor de primar pe V. Slavnic „ca doi cetățeni care să aibă grijă de comună și să fie în spiritul timpului actual“<sup>14</sup>. Prefectura Suceava infirmă propunerile; dar în luna decembrie 1944 locitorii din această comună fac un memoriu la Comitetul județean de partid Suceava în care cer „să fie primiți și înscrisi în partidul comunist pentru a alege un primar din sînul acestui partid“<sup>15</sup>.

În același timp, în orașul Rădăuți are loc o mare întrunire organizată de Frontul Plugarilor la care participă mii de muncitori, țărani, intelectuali cerînd : „exproprierea pămînturilor boierești, școală gratuită pentru fiili de plugari, anularea datorilor, guvern al Frontului Național Democrat“<sup>16</sup>.

La 30 noiembrie 1944 în moțiunea votată de sute de muncitori, țărani, intelectuali din comuna Verești se spunea : „Noi cetățenii din comuna Verești, întrunîți în marea adunare convocată de Uniunea Patrioților, ascultînd cuvîntările celor mai autorizați reprezentanți ai poporului hotărîm :

— Continuarea luptei cu arma în mînă pentru curățirea țării de hitleriști și înfrîngerea definitivă a Germaniei hitleriste și pentru formarea unei Românie libere, independente, democratice.

— Pentru democratizarea aparatului de stat, a instituțiilor și a întregii vieți politice cerem îndepărtarea tuturor fasciștilor, hitleriștilor din instituții și din sînul poporului român.

— pentru o cît mai grabnică refacere și dezvoltare a țării cerem în primul rînd satisfacerea celor mai arzătoare dorințe ale noastre, înfăptuirea unei largi reforme agrare, pedepsirea vinovaților de război, drept la vot femeilor și tinerilor de la 18 ani, asigurarea condițiilor omenești de muncă, procurarea de inventar agricol pentru țărani, guvern al Frontului Național Democrat“<sup>17</sup>.

12 „Clopotul“, Botoșani, din 19 noiembrie 1944, f. 4.

13 Ibidem, din 23 noiembrie 1944.

14 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 65/1944, f. 4.

15 Ibidem, f. 19.

16 „Clopotul“, Botoșani, din 3 decembrie 1944.

17 „Clopotul“, Botoșani, din 30 noiembrie 1944, p. 2.

Tot în acest timp în comuna Boroaia are loc o demonstrație a 400 locuitori, care au manifestat pentru înlocuirea primarului Gh. Pintilie, cerind sub 400 de semnături înlăturarea vechiului primar. În urma demersurilor respective Prefectura județului Baia comunică Preturii plășii Boroaia la 3 decembrie 1944 că „în temeiul procesului verbal încheiat în adunarea obștei locuitorilor din comuna Boroaia se retrage delegația vechiului primar cu data de 1 decembrie 1944 și se confirmă noul primar ales de obștea comunală”<sup>18</sup>.

De asemenei, locuitorii din comuna Lespezi, județul Baia, nu primesc notarul care se refugiază din localitate, arătându-i că „întrucât a părăsit serviciul fugind cuarmata germană și întrucât administrația este organizată peste tot să plece de unde a venit”<sup>19</sup>.

La 28 decembrie a fost convocată o mare adunare populară în comuna Rîșca, la care au participat sute de țărani și au manifestat cu toții pentru un guvern al Frontului Național Democrat și aprovizionarea populației<sup>20</sup>.

Actiunea pentru instaurarea autorităților locale ale administrației s-a desfășurat în condiții destul de grele în unele cazuri concretizate prin refuzul organelor superioare de a confirma noii primari, arestarea primarilor democrați, trimiterea lor în judecată, dizolvarea adunărilor. Cazuri de acest fel au fost în comuna Costina, Șcheia, Mihoveni, unde primarii democrați au fost bătuți și alungați<sup>21</sup>.

Cu toate acestea însă lupta maselor populare conduse de partid îngreșăză un nou succes, impunând, la 2 decembrie 1944, demisia celui de al doilea guvern Sănătescu<sup>22</sup>. Noul guvern, tot cu majoritate reacționară, ia o serie de măsuri împotriva maselor populare prin emiterea unor ordine în care se menționa: „interzicerea oricărui fel de consultări populare și orice fel de demonstrațuni”<sup>23</sup>.

Contra acestor indicații, trimise de Ministerul Afacerilor Interne, la 21 ianuarie 1945, populația din comuna Straja, a hotărât în unanimitate să schimbe vechiul primar necorespunzător prin gospodarul V. Ursache și ajutorul de primar prin Juravle Silvestru, urmând ca apoi să ceară aprobarea forurilor superioare<sup>24</sup>.

În ziua de 5 februarie 1945, Frontul Plugarilor din satul Prelipca a organizat o mare adunare populară, la care, în moțiunea votată de sutele de țărani și intelectuali din celelalte sate ale comunei Salcea, se spunea: „Noi, cei lipsiți de pămînt, unii cu cîte 10—12 prăjini și cu cîte 7—8 copii, alții cu nici o palmă de pămînt, noi, ce muncim pămîntul boieresc de o viață întreagă, cerem cu toții într-un glas ca pămîntul pe care îl muncim să fie al nostru. Cerem exproprierea pămîntului boieresc, cerem unelte agricole, cerem înlăturarea imediată a guvernului”<sup>25</sup>.

18 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Baia, dosar 11/1944, f. 351.  
19 *Idem*, f. 344.

20 „Clopotul”, Botoșani, din 28 decembrie 1944.

21 *Ibidem*, din 23 noiembrie 1944.

22 „Scînteia”, din 8 decembrie 1944, p. 1.

23 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 32/1944, f. 97.

24 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 10/1945, f. 82

25 „Clopotul”, Botoșani, din 5 februarie 1945, p. 3.

Astfel, organele reacționare de la orașe și sate numai puteau rezista forțelor revoluționare îndrumate și conduse de partid. Un exemplu edificator îl constituie demonstrația care a avut loc în orașul Suceava în ziua de 8 februarie 1945, cînd un număr de peste 2 000 de muncitori, țărani, intelectuali au luat parte la adunarea populară convocată de Frontul Național Democrat. Vorbitořii au arătat că „cererile populației de a se crea locuri de muncă prin punerea în funcțiune a fabricilor din Ițcani, aprovisionarea populației care îndură foame și tifos, către guvern, au rămas fără ecou. Inginerii agronomi care au ridicat cuvîntul împotriva sabotării însămînțărilor au fost destituiți de ministrul reacționar Hudiță. Numai un guvern al Frontului Național Democrat este în măsură să facă față celor mai urgente cerințe ale poporului“. Prin moțiunea votată se cerea imediata instalare a unui guvern al Frontului Național Democrat<sup>26</sup>.

La 11 februarie 1945 Frontul Național Democrat din orașul Fălticeni a organizat o puternică demonstrație la care au participat mii de țărani, muncitori, intelectuali care au demonstrat împotriva reacționarilor din guvern și pentru un guvern al Frontului Național Democrat, au cerut înlăturarea prefectului reacționar Spiridon și a jandarmilor abuzivi<sup>27</sup>.

Mobilizați de acest spirit revoluționar, locuitorii din comuna Liteni, în adunarea obștii arată că în mai multe rînduri s-au adresat Prefecturii Baia, fiind nemulțumiți de vechiul primar, iar acum, „avînd în vedere spiritul democratic al vremurilor de astăzi care dau dreptul populației de a-și alege în mod liber primarul“, au hotărît înlocuirea vechiului primar cu Andrușca D., care este „voit de popor“ fiind și un bun gospodar<sup>28</sup>. La 15 februarie 1945 este înlocuit primarul comunei Răuseni „care a comis multe abuzuri și nu mai este demn să stea în fruntea obștiei“<sup>29</sup>.

În a doua jumătate a lunii februarie 1945 valul revoluționar care a cuprins orașele a crescut prin participarea maselor țărănești la lupta pentru pămînt și un guvern democrat. Acest lucru poate fi considerat și ca o ripostă dată de masele populare măsurilor luate de guvernul Rădescu de a trage în participanții la marea demonstrație a oamenilor muncii din capitală — care cereau un guvern democrat<sup>30</sup>.

În această perioadă în orașul Siret are loc o manifestație la care participă, pe lîngă muncitori, intelectuali, peste 2 000 țărani, delegați din toate comunele plășii Siret, care cer un guvern al Frontului Național Democrat și protestează vehement împotriva guvernului Rădescu<sup>31</sup>. Muncitorii de la Salina Cacica au manifestat pentru mărirea salariilor și un guvern al Frontului Național Democrat. La fel muncitorii C.F.R.-iști, din gara Ițcani, au cerut punerea în funcțiune a fabricilor de zahăr, în,

26 *Idem*, 15 februarie 1945; vezi și V. G. Ionescu, P. Russindilar, George Ostafi, M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 134.

27 „Clopotul“, Botoșani, din 15 februarie 1944, p. 2.

28 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 12/1945, f. 15.

29 „Clopotul“, Botoșani, din 15 februarie 1945.

30 Nicolae Petreanu, *6 Martie 1945 — rod al voinței și luptei poporului român*, în „Scîntea“, anul XLIV, nr. 10117 din 2 martie 1975.

31 „Clopotul“, Botoșani, din 18 februarie 1945.

cuie de lemn, piele pentru începerea grabnică a lucrului și îmbunătățirea condițiilor de viață<sup>32</sup>.

Dar acțiunea pentru democratizarea administrației s-a amplificat în zilele următoare, culminând cu marea demonstrație din ziua de 18 februarie 1945 din orașul Fălticeni, cînd peste 5 000 de muncitori, țărani și intelectuali din oraș și din județ, rupînd cordoanele de jandarmi — care încercau să-i opreasă la barieră — au răspuns la chemarea Partidului Comunist Român pentru înlocuirea prefectului reaționar și pentru un guvern al Frontului Național Democrat<sup>33</sup>. În unanimitate mulțimea a cerut un prefect al poporului în persoana lui Ștefan Focșa. Apoi mulțimea s-a încolonat pentru a merge la prefectură să aluge pe prefectul reaționar Spiridon și să instaleze noul prefect. Dar ușile prefecturii erau blocate cu plutoane de jandarmi cu armele în poziție de tragere. Mulțimea forțează intrarea în localul prefecturii; după o salvă în aer, jandarmii refuză să execute ordinul de a trage în mulțime. Cu trigăte și urale, mulțimea a intrat în prefectură, instalind noul prefect<sup>34</sup>. Țărani, muncitori, au asigurat ei însăși paza prefecturii. Această prevedere a fost foarte utilă, pentru că Spiridon, ajutat de Brăiescu, comandanțul Legiunii de jandarmi, pregătise reocuparea prefecturii. Spre seară jandarmii înarmați cu puști și mitraliere au tras în plin asupra celor ce păzeau prefectura<sup>35</sup>. La sosirea mulțimii a fost restabilită ordinea și s-a cerut arestarea imediată a „criminalului Spiridon” și a maiorului Brăiescu<sup>36</sup>.

Acțiunea petrecută în orașul Fălticeni a reprezentat un moment important pentru noul avînt pe care îl luase lupta maselor populare la începutul anului 1945 pentru îndepărtarea administrației antonesciene.

În felul acesta, la 22 februarie 1945, obștea sătească din comuna Rădășeni, instalează pe noul primar, Vasile Lupușor, urmînd ca apoi să ceară aprobarea forurilor superioare<sup>37</sup>.

Tot în acest timp locuitorii din comuna Iaslovăț trimit un memoriu Prefecturii Suceava în care se plîng împotriva primarului Vasile Strugaru, care a menținut această funcție în regimul antonescian, fapt pentru care populația este nemulțumită de el și din această cauză cer să fie îndepărtat acest primar din funcție<sup>38</sup>. Locuitorii din comuna Bălăceană fac un memoriu către minister, trecînd peste Prefectura Suceava, care nu le-a rezolvat dorințele lor, cerînd schimbarea primarului din această comună din următoarele motive: „s-a purtat rău cu populația, este cel

32 *Idem*, din 19 februarie 1945.

33 *Idem*, din 23 februarie 1945; vezi și V. G. Ionescu, P. Russindilar, George Ostafi, M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 128.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem*.

37 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul general administrativ Suceava, dosar 10/1945, f. 82.

38 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 62/1944, f. 11.

mai hitlerist și nebăgător de seamă din toată lumea, pe cei care vin la primărie îi ia în batjocură și nu vrea să împartă pământul“<sup>39</sup>.

În comuna Cornul Luncii, o mare adunare la care participă peste 350 oameni, a înfierat faptele lui Rădescu, manifestind pentru un guvern democrat, au schimbat primarul reacționar și au instalat noul primar, pe Cornea Ștefan, și au hotărât împărțirea pământului moșieresc<sup>40</sup>.

În comuna Mălini a avut loc un miting la care au participat peste 500 săteni, ei au manifestat împotriva lui Rădescu, cerînd la cîrma țării un guvern al Frontului Național Democrat; totodată, adunarea a schimbat primarul reacționar și a ales noul primar, pe Gh. Avadanei, președintele Frontului Plugarilor<sup>41</sup>. La fel locuitorii din : Valea Glodului, Burla, Zvorăștea, Zamostea, instalează noi primari „aleși prin voința poporului“ — așa cum se menționează în procesele-verbale trimise organizației Frontului Plugarilor — „că primarii vechi nu mai corespundeau voinței poporului săvîrsind multe abuzuri“<sup>42</sup>.

Valul de protest împotriva reacțiunii din guvern creștea cu fiecare zi ce trecea. Luptele muncitorilor, țăranilor și intelectualilor s-au contopit, sub conducerea partidului, într-un singur torrent revoluționar care nu mai putea fi oprit de reacțiune. Județul Suceava în primele zile ale lunii martie a fost centrul de luptă pentru definitiva înlăturare a guvernului reacționar, mobilizînd masele populare din localitățile județului din care amintim pe cele din orașul Gura Humorului, care s-au ridicat fără șovăire împotriva guvernului Rădescu și au manifestat pentru un guvern al Frontului Național Democrat, au format comitete cetățenești pentru combaterea speculei și au hotărât înlăturarea comisarului „terorist“ Catargiu<sup>43</sup>. În orașul Fălticeni mulțimea a hotărât instalarea primarului democrat Lucia Milieș în locul fostului primar Ștefan Focșa instalat ca prefect democrat de Baia. „Prin această numire s-a realizat un prim deziderat al programului Frontului Național Democrat dînd femeii aceleasi drepturi ca și bărbatului“<sup>44</sup>.

Larga activitate politică și organizatorică desfășurată de Partidul Comunist Român și de celealte organizații democratice, cît și lupta maselor populare pentru instaurarea cu forță a unor prefecți și primari democrați, a determinat pe unii capi ai administrației să nu mai aștepte acest moment, demisionînd din funcție. Așa s-a întîmplat cu prefectul județului Rădăuți, Gh. Palamariu, în locul căruia a fost instalat noul prefect Eugen Frunză membru P.C.R.<sup>45</sup>. La instalarea sa se adresează mulțimii „vin la conducerea județului ca un luptător pentru binele maselor populare, pentru toți muncitorii manuali și intelectuali cinstiți, pentru toți

39 *Idem*, dosar 49/1944, f. 15.

40 „Clopotul“, Botoșani, din 2 martie 1945, p. 2.

41 *Ibidem*.

42 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul general administrativ Suceava, dosar 10/1945, f. 17, 18, 37.

43 „Clopotul“, Botoșani, din 2 martie 1945.

44 Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul general administrativ Suceava, dosar 1/1945, f. 34.

45 Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 1/1945, f. 7.

țărani noștri înșelați și batjocorați de toate regimurile și de toate guvernele trecute“<sup>46</sup>.

Trăsătura dominantă a acestei noi etape în lupta pentru cucerirea primăriilor și prefecturilor a fost determinată de faptul că ea s-a desfășurat în strînsă legătură cu bătălia pentru pămînt în care erau angajate importante forțe, muncitorești, țărănești<sup>47</sup>, interesate direct în democratizarea aparatului de stat prin alungarea primarilor, prefectilor rămași de la vechiul regim și înlocuirea lor cu oameni aleși de popor și trecerea la confiscarea pămînturilor moșierești.

Datorită luptei hotărîte a clasei muncitoare, organizată în sindicate unice, a țărănimii care lupta pentru pămînt, a partidelor și grupărilor reunite în Frontul Național Democrat, a formațiunilor patriotice, obiectivul de mare însemnătate — al democratizării aparatului de stat, prin alungarea primarilor și prefectilor rămași de la vechiul regim și înlocuirea lor cu oameni aleși de popor — a fost, în județul Suceava, înfăptuit, în linii generale, pînă în preajma lui 6 Martie 1945.

În condițiile creșterii luptelor maselor populare, organizate și conduse de Partidul Comunist Român, pentru instaurarea unui guvern democrat, conducătorii partidelor „istorice“ și-au dat seama că Rădescu nu mai putea stăpini situația. Înlăturarea lui Rădescu la 28 februarie 1945, impusă de lupta maselor populare, a reprezentat un mare succes al forțelor democratice. Valul luptei populare a înlăturat succesiv trei guverne și a impus la 6 Martie 1945 instaurarea primului guvern democrat din istoria țării, în care clasa muncitoare avea rolul principal.

Instaurarea, la 6 Martie 1945, a guvernului democrat revoluționar, cu un pronunțat caracter muncitoresc-țărănesc condus de dr. P. Groza, se prezintă ca o încununare strălucită a unei etape de luptă deschisă de insurecția națională antifascistă, în care Partidul Comunist Român și celealte forțe democratice aflate în fruntea maselor populare au avut rolul decisiv. Multitudinea de forme și metode de luptă adoptate de Partidul Comunist Român, în conformitate cu condițiile specifice ale dezvoltării țării, au reliefat justițea politică partidului, au constituit o afirmare a înaltelor valențe revoluționare ale poporului român, hotărîrea maselor populare de pe întreg cuprinsul țării de a face totul pentru făurirea unei vieți noi, în cadrul unei Români libere, independente și suverane.

Proces revoluționar amplu integrat în bătălia generală pentru putere, democratizarea administrației de stat a reprezentat un moment de seamă al perioadei istorice cuprinse între 23 August 1944—6 Martie 1945.

Luptele purtate în acest interval au reliefat înaltul spirit revoluționar al clasei muncitoare și al țărănimii, au demonstrat că mersul înainte spre democratizarea politică și socială a țării reprezintă un proces ire-

46 *Ibidem*.

47 Gh. Tuțui, *op. cit.*, p. 14.

versibil, pregătind terenul pentru noile și amplele transformări pe care poporul era chemat să le înfăptuiască.

„Crearea guvernului revoluționar democrat de la 6 Martie 1945 a constituit un moment de importanță istorică pe calea instaurării puterii muncitorești-țărănești, a marcat trecerea la profunde transformări democratice, revoluționare, care au deschis drumul înfăptuirii revoluției socialiste și edificării cu succes a noii orînduiri sociale în patria noastră“<sup>48</sup>.

**ASPECTS DE LA LUTTE DES MASSES POPULAIRES DIRIGÉES  
PAR LE P.C.R. POUR L'INSTAURATION DES AUTORITÉS LOCALES  
DÉMOCRATIQUES DANS LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA**  
— 23 AOÛT 1944 AU 6 MARS 1945 —

*R é s u m é*

L'auteur passe en revue quelques aspects de la lutte des masses populaires, ayant à leur tête la classe ouvrière dirigée par le Parti Communiste Roumain.

La victorieuse insurrection armée du 23 Août 1944, organisée et dirigée par le Parti Communiste Roumain, a marqué le début d'une véritable renaissance de la Roumanie. Après le 23 Août 1944, le Parti, s'appuyant sur la force des masses populaires, choisit la voie d'un déroulement pacifique de la révolution populaire et décida de remplacer les anciens dirigeants, réactionnaires, des autorités locales, par des éléments démocratiques du nouveau pouvoir, populaire. Dès la constitution du premier gouvernement Sănătescu, les éléments réactionnaires s'appliquèrent à maintenir l'ancien appareil de l'État, dont ils avaient besoin pour conserver leurs positions économiques et politiques.

Devant cette situation, le Parti Communiste Roumain a appelé aux masses pour lutter contre les gouvernements à majorité réactionnaire. Après le 23 Août 1944 le Parti Communiste Roumain répondant aux besoins des masses populaires à reconstitué les organisations syndicales légales, a créé les comités de fabrique dans toutes les entreprises du département de Suceava et les comités paysans aux villages.

Des le mois de septembre, les communistes avaient soulevé les masses populaires paysannes en faveur de la lutte pour l'installation des autorités locales démocratiques dans les villages. La paysannerie mobilisée par les comités paysans et le front des laboureurs dirigées par la Parti Communiste Roumain organisa des actions qui aboutirent à l'installation de conseils communaux démocratiques dans toutes les communes du département de Suceava : Adincata, Burdujeni, Cacica, Cajvana, Comănești, Stupca, Todirești, Boroaia, Liteni, Pîrtești, Rădășeni, Călinești etc.

Dès la fin du 1944, les masses, dirigées par le Parti Communiste, entreprirent dans d'autres villes — Rădăuți, Siret, Suceava, Fălticeni — des actions pour remplacer les préfets.

48 Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 11, p. 266.

Sous la direction du Parti Communiste Roumain, les travailleurs de Fălticeni descendent maintes fois dans la rue pour manifester contre les éléments réactionnaires du gouvernement, qui menaient une politique contraire aux intérêts du peuple et pour remplacer le préfet réactionnaire. En même temps, les masses populaires expriment leur adhésion à la politique du Parti Communiste Roumain.

L'action des masses populaires du département de Suceava pour installer des autorités locales démocratiques dirigées par le Parti Communiste Roumain fait partie de la lutte générale des masses populaires contre les réactionnaires qui se trouvaient à la tête des administrations locales et pour leur remplacement par de nouveaux dirigeants démocrates.

Ces actions des masses populaires dirigées par le Parti Communiste Roumain ont imposé le 6 Mars 1945 la constitution d'un gouvernement conforme à leur volonté et à leurs aspirations, un gouvernement de large concentration démocratique dans lequel la classe ouvrière avait un rôle prépondérant.

# DIN ISTORIA CULTURII SUCEVENE

## REFLECTAREA LUPTEI PENTRU INDEPENDENȚĂ ÎN PICTURA MURALĂ DIN NORDUL MOLDOVEI (NOI CONTRIBUȚII)

ION I. SOLCANU

S-a afirmat, și cu deplin temei, că pictura religioasă din Moldova secolelor XV—XVII a reflectat problematica majoră cu care era confruntată societatea românească în acele timpuri. Faptul apare pe de-a-n-tregul explicabil dacă avem în vedere că în condițiile specifice ale evului mediu „teologia își anexase toate celealte forme ale ideologiei : filosofia, politica, jurisprudența, transformîndu-le în subdiviziuni ale teologiei”<sup>1</sup>. Pictura murală, formă de manifestare a artei, nu putea fi decât o variantă a ideologiei religioase care, după cum s-a mai spus, era ideologia predominantă. În atare situație este lesne de înțeles cum pictura religioasă din Moldova devenise, în timpul domniilor lui Ștefan cel Mare și ale urmășilor săi direcți, unul dintre mesagerii autorizați de atragere a maselor largi populare la realizarea idealului de neafricanare a țării. Observația se datorează unor reputați istorici ai artei medievale ca : André Grabar, Vasile Grecu, Paul Henry, Virgil Vătășianu, Sorin Ulea și alții. Ultimul, într-o suită de valoroase studii, aduce o serie de precizări care vizează, îndeosebi, semnificația ideologică a picturii exterioare din Moldova în ansamblul ei. Fără a pune în discuție justitia aprecierilor generale privind interpretarea ideologică a picturii exterioare din Moldova, urmărim să aducem unele noi precizări și interpretări privind reflectarea luptei pentru neafricanare a țării în pictura religioasă din Moldova. Acestea ne-au fost sugerate de redarea picturilor interioare de la bisericile Arbure și Bălinești și de reconsiderarea momentului apariției picturii exterioare din Moldova.

În pictura interioară sau în cea exterioară a bisericilor din Moldova de la sfîrșitul secolului al XV-lea și de la începutul secolului următor, zugravii au introdus, sub imperiul pericolului otoman permanent, o serie de teme care aveau menirea să invoke ajutorul divin sau să mobilizeze masele populare pentru îndepărtarea oricărui pericol extern. O atare temă este *Cavalcada împăratului Constantin cel Mare*, reprezentată în pronaosul bisericii Pătrăuți (1483), scenă în care împăratul, în fruntea

<sup>1</sup> Marx-Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, București. 1955, p. 432-433.

unei oștiri de sfinți militari, vede pe cer, la gestul arhanghelului Mihail, o cruce albă. Scena este, după cum bine s-a remarcat, o transpunere a legendei narate de Eusebiu în *Vita Constantini*, conform căreia împăratul, plecat să apere creștinătatea, vede pe cer, în drumul său spre Roma, o cruce însotită de cuvintele : „Învinge prin aceasta“.

Încă de acum patru decenii, A. Grabar a deslușit sensul alegoric al acestei scene din pictura interioară a bisericii Pâträuți, notind că „aşa cum atunci împăratul Constantin a plecat împotriva păginilor zdrobindu-i, tot aşa Ștefan al Moldovei, un nou Constantin, va învinge pe dușmanul necredincios în numele crucii“<sup>2</sup>.

Această interpretare a fost acceptată întru totul de cercetătorii artei medievale românești. Mai mult, Sorin Ulea întrevede o posibilă origine constantinopolitană a acestei teme<sup>3</sup> și identifică alte asemenea reprezentări în pictura murală din Moldova în interiorul bisericilor Bălinești și Arbure<sup>4</sup>. Picturile de la aceste biserici sunt considerate ca datând din 1493 și, respectiv, din 1541. Cercetări recente au demonstrat însă că picturile interioare de la biserică Bălinești nu pot fi date la 1493<sup>5</sup> ci, aşa cum susțin și alți cercetători, între 1500—1511, iar cele de la biserică Arbure sunt date la 1541 ci între 1503—1504<sup>6</sup>.

Noile datări propuse nu afectează cu nimic sensul general al interpretării scenelor *Cavalcadei* din pictura interioară a bisericilor în discuție, dar permit încă o subliniere în plus. Să anume, trebuie să observăm de la bun început că cele două biserici sunt ctitorite de doi dintre cei mai de seamă boieri și demnitari ai Moldovei de la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Aceștia se numărau, totodată, printre sprijinitorii cei mai activi ai politicii de neutirnare a țării. Astfel, prin inserarea temei *Cavalcadei* în pictura bisericilor lor, logofătul Ioan Tăutu și Luca Arbure, portarul Sucevei, nu făceau decât să-și reafirme și pe această cale atitudinea lor față de politica domnului pentru păstrarea neutirnării țării, iar începutul domniei lui Bogdan al III-lea, ca orice început de domnie, avea nevoie de o asemenea dovdă din partea celor mai de seamă feudali și demnitari ai țării. Totodată, o astfel de mărturie de credință, venită din partea fruntașilor boierimii din Moldova, probabil chiar înainte de dispariția ilustrului voievod, constituia în acel timp un avertisment dat acelor boieri care, eventual, ar fi avut o altă atitudine.

2 A. Grabar, *Les croisades de l'Europe orientale dans l'art*, în „Mélanges Charles Diehl“, II, Paris, 1930, p. 19-27.

3 Sorin Ulea, *L'origine iconographique du thème de la Cavalcade de l'empereur Constantin*, în „XIV-e Congrès international des études Byzantines“, Bucarest, 6-12 septembrie, 1971, p. 163-164, *Résumés — Communications*.

4 Idem, cap. *Pictura interioară*, în *Istoria artelor plastice în România*, București, Ed. Meridiane, vol. I, p. 357 și 365.

5 Ion I. Solcanu, *Représentations chorégraphiques de la peinture murale de la Moldavie et leur place dans l'iconographie sud-est européenne (XV-e — XVII-e siècles)*, în „Revue des études sud-est européennes“, tome XIV, 1976, nr. 1, p. 50-51.

6 Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserică Arbure (I) Pictura interioară*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, tom. XII (1975), p. 35-55.

Sensul alegoric al *Cavalcadei* din pictura bisericilor amintite, de invocare a divinității în lupta antiotomană, este subliniat și de faptul că în toate cele trei cazuri tema este însotită de reprezentarea „sfinților” împărați Constantin și Elena, în primul registru al naosului, considerați apărători ai creștinătății. Lumea creștină era raportată, de ideologia acestor timpuri, la „necreștinătate”, adică la lumea musulmană. Or, pentru români evului mediu „necreștinătatea”, „păgânătatea” nu însemna decât turcii sau tătarii, ceea ce era totușa cu dușmanii țării. Iată deci ce anume asigura receptarea de către masele largi populare a sensului alegoric al diverselor teme din pictura murală interioară sau exterioară a bisericilor din Moldova.

Semnificația ideologică a picturii exterioare din Moldova, de mobilizare a maselor sau de invocare a divinității în lupta pentru păstrarea independenței, a fost recunoscută de mai toți cercetătorii artei medievale românești. Mareea majoritate săntăină de acord în a data începiturile picturii exterioare din Moldova în vremea domniei lui Petru Rareș. Or, precizările și interpretările de față privind semnificația politică a unor teme din pictura murală exterioară au ca punct de plecare tocmai reconsiderarea momentului apariției picturii exterioare din Moldova. Apariția acestui fenomen artistic românesc — pictura exterioară — care a stîrnit îndreptățitul entuziasm al unor reputați istorici ai artei medievale europene, este assimilată de toți cercetătorii cu debutul domniei lui Petru Rareș. Acest fapt crează, pe drept cuvînt, iluzia unui *moment exploziv* în arta Moldovei medievale. De aici și diversele opinii privind importul acestui fenomen pictural în peisajul artistic românesc al secolului al XVI-lea.

În reconsiderarea începiturilor picturii exterioare din Moldova trebuie să avem în vedere că un atît de complex fenomen artistic, cu un mare număr de teme iconografice, desfășurate pe suprafețe de sute de metri pătrați, inclusiv un vast program de idei, presupune o lungă perioadă de căutare și de elaborare, de experimentare a distribuției tematice, de adaptare a unor teme și de amplificare sau de renunțare la altele etc., ceea ce nu poate fi realizat doar în decurs de cîțiva ani. Or, pictura exterioară din Moldova apare, sub toate aspectele enumerate, ca fenomen artistic pe deplin cristalizat chiar de la bisericiile Sf. Gheorghe — Hîrlău, Probota și Sf. Gheorghe — Suceava, considerate a fi primele edificii de cult împodobite cu picturi în exterior<sup>7</sup>.

Dar aceste ansambluri de picturi exterioare și, mai cu seamă, cele de la Humor și de la Moldovița, a căror datare la 1535 și, respectiv, 1537 este certă, apar pe deplin realizate și sub raportul tehnicii de lueru, din moment ce au rezistat condițiilor atît de vitrege ale climei nordului Moldovei (frescele de la biserică Sf. Gheorghe — Hîrlău au fost înălțaturate cu prilejul restaurării monumentului, dar se păstrează fotografie lor<sup>8</sup>). Este, oricum, greu de admis, și sub acest aspect, că o asemene-

<sup>7</sup> Sorin Ulea, *Pictura exterioară*, în *Istoria artelor...*, p. 362, 367.

<sup>8</sup> Idem, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenesti*, II, 1972, n. 1.

nea performanță putea fi atinsă de la chiar primele edificii pictate în exterior. Credem că experimentarea tehnicii de lucru a fost cu mult mai îndelungată decât cea privind iconografia, căci verificarea compoziției mortarului, a lianților lui și, mai cu seamă, a culorilor la condițiile de intemperii și de mari diferențe de temperatură (vara cu pînă la plus 25° C, iar iarna cu pînă la minus 30—35° C) s-a făcut cu mult mai anevoios și, desigur, de-a lungul mai multor decenii. Iată de ce considerăm că pictura exterioară din Moldova a apărut cu mult înaintea domniei lui Petru Rareș.

Unul dintre primele ansambluri de picturi exterioare păstrate aproape integral este cel de la biserică Arbure, datat la puțin timp după execuțarea picturilor interioare (1503—1505)<sup>9</sup>. Evident că picturile exterioare de la biserică Arbure au avut o serie de modele anterioare, dispărute apoi în urgia secolelor. Ansamblurile picturale care i-au urmat nu pot fi decit cu aproape două decenii mai tîrzii, fiindcă abia Ștefăniță voievod sfîrșește construcția bisericii Sf. Gheorghe — Suceava. Succesorul său, Petru Rareș, reluînd pe scară largă programul constructiv și decorativ al așezămintelor religioase reînnoodă și ridică pe noi culmi experiența artistică locală periclitată de inactivitatea lui Bogdan al III-lea și de scurta domnie a fiului acestuia. Așa ne explicăm de ce din vremea lui Petru Rareș ne-au rămas cele mai numeroase și mai bine păstrate ansambluri de picturi exterioare la Probota (1532), Humor (1535), Moldovița (1537), Sf. Dumitru — Suceava, Coșula, Voronet (1547).

Analizînd încă de acum 50 de ani programul iconografic al picturilor exterioare de la bisericile amintite mai sus, istoricii de artă P. Henry și A. Grabar au remarcat că unele teme, ca *Asediul Constantinopolului*, prezența musulmanilor în grupurile damnaților din *Judecata de Apoi*, figurarea legendei Sf. Ioan cel Nou etc., constituie tot atîtea aluzii la lupta antotomană. Cercetări anterioare au stabilit că scena *Asediului Constantinopolului* face parte integrantă din *Imnul Acatist*, rededicat *Fecioarei* după anul 626 cînd, conform legendei, ar fi salvat Constantinopolul de asediul perșilor, aruncînd peste aceștia o ploaie de foc.

O astfel de reprezentare, însotită de o inscripție în care se specifică clar că este vorba de asediul persan din anul 626<sup>10</sup>, întîlnim la biserică Arbure. În reprezentările temei de la biserică Humor, Moldovița etc., locul perșilor este luat de turci. Aceste deosebiri în reprezentarea *Asediului* din pictura exterioară românească au generat două explicații: prima, aceea conform căreia zugravul de la Arbure ar fi singurul din vremea lui Petru Rareș care a înțeles corect momentul ce trebuia figurat; a doua, datorată cunoșcutului cercetător al artei medievale românești Sorin Ulea, explică înlocuirea turcilor asediatorii care apar în

<sup>9</sup> Ion I. Solcanu, *Arta Moldovei în timpul domniei lui Petru Rareș*, în volumul *Petru Rareș* (redactor coordonator Leon Șimanschi), București, Ed. Academiei, 1978, p. 305 și nota 25.

<sup>10</sup> V. Grecu, *Eine Belagerung Konstantinopels in der rumänischen Kirchenmalerei*, în „Byzantion“, tome I (1924), p. 282.

reprezentările de la Humor și Moldovița cu perșii, în *Asediul* de la Arbure, prin interesul de a nu se ajunge la complicații politice cu Poarta, știut fiind că Petru Rareș a revenit la a doua domnie sprijinit de turci<sup>11</sup>.

Aceste interpretări privind imaginea *Asediului Constantinopolului* din pictura exterioară a bisericii Arbure se datorează, în primul rînd, datării frescelor de aici la 1541. Cercetări recente au arătat însă că picturile exterioare pot fi plasate la scurtă vreme după realizarea celor interioare<sup>12</sup>. În acest caz *Asediul* din pictura bisericii Arbure ar constitui cea mai veche imagine a acestei scene păstrată, din pictura exterioară a Moldovei. Așa se explică de ce aici a fost reprezentat *Asediul Constantinopolului* din anul 626, altfel spus, de ce avem o transpunere fidelă a strofei introductive a *Imnului Acatist*. Dar chiar și în aceste condiții scena *Asediului* de la biserică Arbure constituie, alături de întreg *Imnul Acatist*, o invocație adresată *Fecioarei* în scopul salvării Moldovei de „păgini“ turci și tătari, așa cum odinioară a salvat Constantinopolul de asediatorii „păgini“ perși.

Că aceasta este interpretarea cea bună o dovedește, între altele, și marea *Rugăciune* care face pandant scenei *Asediului Constantinopolului*. Tema *Rugăciunii* se desfășoară de-a lungul a mai multor metri în dreapta intrării în biserică, având în mijloc o *Deisis* spre care converg, de o parte, arhanghelul Mihail, sfântul împărat Constantin, urmați de o întreagă suită de sfinți conduși de chiar sfântul Gheorghe, iar de cealaltă parte, arhanghelul Gavril, sfânta împărăteasă Elena urmați și de o altă suită de sfinți conduși de un alt sfint militar, Dimitrie.

Sensul alegoric al *Rugăciunii*, de invocarea ajutorului divin pentru înlăturarea pericolului otoman, este deosebit de evident. Claritatea acestei semnificații este dată și de atributele celor care compun scena *Rugăciunii*, din care amintim pe arhanghelii Mihail și Gavril, conducătorii oștilor cerești, pe sfinții împărați Constantin și Elena, apărătorii creștinătății, pe sfinții militari Gheorghe și Dimitrie, primul fiind sfântul militar al Moldovei, a cărui imagine ilustră steagul de luptă al țării celor timpuri.

De reținut că, între sfinții încolonati să invoce ajutorul divin, *întîlnim pentru prima dată și imaginea lui Ioan cel Nou* de la Suceava. În acest fel cele două teme iconografice — *Asediul Constantinopolului* și *Rugăciunea* — se susțin și își subliniază reciproc semnificația și sensul alegoric puse în slujba unei idei politice arzînde a Moldovei, idee care nu era alta decât păstrarea neafricanării țării.

Introducerea artileriei și înlocuirea perșilor cu turci la asedierea Constantinopolului în reprezentările ulterioare ale *Asediului* trebuie considerate, desigur, ca o nuanțare a semnificației sale ideologice. Această nuanțare a picturii exterioare atinge apogeul, după cum bine s-a observat, la biserică Humor, unde luptătorul care dă lovitura de grație coman-

<sup>11</sup> Sorin Ulea, *Pictura exterioară...*, p. 370.

<sup>12</sup> Ion I. Solcanu, *Arta Moldovei în timpul lui Petru Rareș...*, nota 25 de la p. 305. Un studiu privind datarea picturii exterioare de la Arbure se află în curs de tipărire.

dantului cavaleriei asediatoare, figurat ca un turc, purtind turban, era un român, căci poartă o bonetă tipică demnitarilor moldoveni. Mai mult chiar, datorită inscripției „Toma“ de deasupra sa, s-a ajuns la concluzia că imaginea reprezentă pe chiar autorul frescelor, deoarece documentele din vremea domniei lui Petru Rareș atestă existența unui „Toma“, zugrav din Suceava, curtean al slăvitului și măritului domn<sup>13</sup>. Acesta, Toma, apărând cetatea Constantinopolului de dușmanii „păgini“, turci, apăra însăși cetatea Sucevei care reprezinta simbolul rezistenței creștinătății sud-est europene împotriva „păgînătății“, deoarece, pe atunci, Suceava era încă singura cetate-reședință voievodală „nepîngărită“ de turci.

S-a afirmat că dacă scena *Asediului Constantinopolului* nu a fost reluată de zugravii frescelor exterioare de la Voroneț, aceasta s-ar datora faptului că „în condițiile domniei filo-turce a lui Iliaș... această temă devenise inopportună și primejdioasă, cu toată atenuarea pe care i-o aduse zugravul de la Arbure“<sup>14</sup>. Am văzut că în cazul reprezentării de la biserică Arbure nu poate fi vorba de o atenuare a semnificației acesteia și pentru faptul că este realizată cu mult înaintea celor de la Humor și de la Moldovița. Considerăm că eliminarea acestei teme din programul iconografic al picturii exterioare de la Voroneț trebuie raportată la ceea ce s-a petrecut cu cetatea Sucevei în toamna anului 1538, cind a fost predată, deci ocupată de turci. Or, s-a remarcat pe bună dreptate că în toate scenele *Asediului*, Constantinopolul reprezinta imaginea orașului victorios, salvat prin intervenția miraculoasă a Fecioarei, imagine care simboliza, prin extensie, însăși cetatea Sucevei, în mod expres la Humor<sup>15</sup>. Și, dacă această imagine nu a mai fost reprezentată pe fațadele bisericii Voroneț, faptul trebuie considerat nu ca o expresie a prudenței alcătuitorului programului iconografic de aici, ci ca o renunțare conștientă impusă de „pîngărirea“ cetății Suceava prin ocuparea efectivă a acesteia în toamna anului 1538. Evident că, după această dată, tema *Imnului Acatist*, invocat pînă acum pentru a „lăuda“ Fecioara ca *apărătoare a cetății neînvinse*, a Constantinopolului la anul 626, atribuite extinse și asupra cetății Sucevei, nu mai putea fi reprezentată.

Că interpretarea este cea bună o dovedește și cea mai mare parte a picturilor exterioare de la Voroneț. Astfel, frescele exterioare de aici concentrează un număr de teme și de imagini — *Judecata de apoi*, legenda *Sf. Ioan cel Nou*, portretele lui Daniil Sihastrul și al mitropolitului Grigorie Roșca, imaginea *Sf. Gheorghe omorind balaurul* etc., ceea ce conferă ansamblului iconografic de aici cel mai înalt grad de implicare în realitățile social-politice ale Moldovei de la sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XVI-lea. Între aceste realități aspectul major îl constituia, neîndoelnic, mobilizarea țării la lupta antiotomană, iar ansamblul pictural exterior de la Voroneț era primul realizat după devastatoarea campanie otomană din toamna anului 1538, cind, pentru prima oară, Moldova

13 Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 369.

14 *Ibidem*, p. 370.

15 *Ibidem*, p. 369.

a fost ocupată efectiv de către turci, iar cetatea Sucevii jefuită, bisericile parțial distruse sau profanate și prin distrugerea picturilor<sup>16</sup>. Deci nu întîmplător, dintre toate ansamblurile cu picturi exterioare datând din al doilea pătrar al secolului al XVI-lea, cel de la biserică Voroneț concentrase elementele cele mai evidente de mobilizare a credincioșilor împotriva turcilor și a tătarilor, de invocare a ajutorului divin împotriva acelorași „păgini”.

Așa cum s-a observat, tema *Imnului Acatist* a fost înlocuită la Voroneț cu ilustrarea legendei *Sf. Ioan cel Nou*, care constituie un tot împreună cu imaginile *Sf. Gheorghe omorind balaurul*, ale lui Daniil Sihastrul și mitropolitului Grigorie. Aluzia fiecărei dintre aceste imagini poate fi ușor deslușită. Balaurul pe care *Sf. Gheorghe* îl răpunea putea fi și pe viitor „păginătatea”; imaginea mitropolitului Grigorie era înserată pentru a invoca divinitatea în numele întregii Biserici a țării, în fruntea căreia se găsea, pentru izbăvirea celor ce-i păstorea. Același sens îl avea și imaginea lui Daniil Sihastrul, fapt remarcat de altfel de cercetătorul Sorin Ulea. Dar ceea ce nu s-a subliniat îndeajuns este faptul că, inserând chipul sihastrului, deci tocmai imaginea aceluia care în tradiția populară a Moldovei din secolele următoare, și desigur că și atunci, constituia simbolul credinței în izbîndă luptei antiotomane, autorul programului sugera ideea necesității rezistenței armate. A aceleiași rezistențe care o opusește Ștefan cel Mare năvălitorilor turci la sfatul sihastrului, într-un moment de grea cumpăna pentru țara Moldovei. Astfel, într-un limbaj specific epocii, arta medievală românească a fost puternic angajată în realitățile social-politice ale țării.

#### LE REFLET DE LA LUTTE POUR L'INDÉPENDANCE DANS LA PEINTURE MURALE DU NORD DE LA MOLDAVIE. NOUVELLES CONTRIBUTIONS

*R é s u m é*

Partant de l'étude attentif de la peinture murale du nord de la Moldavie, l'auteur apporte des nouvelles contributions concernant l'interprétation de la sig-

16 Date referitoare la dărîmarea unor biserici din Moldova (Iași, Probota, Suceava etc.) de către turci în timpul campaniei din 1538 în *Cronici turcești privind Țările române*, vol. I, întocmit de M. Guboglu și Mehmet A. Mustafa, București, 1966, p. 230, 252-253, 269, 412, 480. Vezi, de asemenea, *Călători străini...*, vol. I, București, p. 385 și nota 50.

Referitor la profanarea bisericilor de către turci sau de tătari prin martelarea picturilor, renunțat istoric al artei medievale românești, G. Balș, a fost primul care semnală acest fapt punindu-l pe seama fanatismului sau a urei năvălitorilor (G. Balș, *Bisericiile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 255 și 256). Ipoteza lui G. Balș a fost confirmată prin întregirea recentă a inscripției zugravului Dragosin, inscripție din pictura interioară de la biserică Arbure, în care se spune „Turcii cei răi au distrus“ (vezi; Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului...*, p. 44-45).

Cu același prilej al campaniei din 1538 au fost martelate și picturile interioare de la biserică *Sf. Ilie — Suceava* (vezi; Ion I. Solcanu, *Precizări privind compoziția votivă din pictura bisericii Sf. Ilie — Suceava*, în „MMS“, anul LI (1975), nr. 9-12, p. 763-765).

nification des thèmes traités qui, au-delà de leur sujet religieux, ont comme de raison, des sens sociaux-politiques en étroite concordance avec les réalités historiques de l'époque dans laquelle les artistes ont vécu et crée.

Dans ce sens, en s'appuyant sur les recherches et les conclusions antérieures, l'auteur considère qu'une série d'images de la peinture murale ont une visible tendance d'exprimer les sentiments antiottomans de la population et même d'invoquer la divinité pour la stimulation de la lutte contre la Porte Ottomane : parmi ces images on peut citer les scènes intitulées *La Cavalcade de l'empereur Constantin le Grand* (Pătrăuți, Arbure et Bălinești), *Le Siège de Constantinople* (Humor et Moldovița) et *Le Jugement dernier* (Humor, Moldovița, Voronet), ainsi que *La légende de St. Jean le Nouveau et St. George tuant le dragon* (Voronet).

## AU FOST CUNOSCUTE „ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB...“ LA CURTEA DOMNEASCĂ DIN SUCEAVA ?

MIHAI TÎNTAR

Iată o întrebare căreia este greu să i se răspundă, în actualul stadiu de cercetare a culturii noastre medievale, în termeni dihotomici. Cu titlu de ipoteză de lucru, supunem, totuși, atenției slaviștilor cîteva argumente care pledează în favoarea aserțiunii că *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* au fost cunoscute în Cetatea Sucevei încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Implicit, acest fapt, în măsura în care poate fi dovedit, vine în sprijinul opiniilor acelor istorici care au susținut și susțin paternitatea lui Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor*, sau măcar a scrierii acestora în timpul vieții domnitorului, și nu în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cum au crezut P. P. Panaiteșcu<sup>1</sup> și alți cercetători care le datează în afara epocii lui Neagoe.

Acest falnic monument de literatură, politică, filozofie și elocuență la străbunii noștri, cum definea, încă din 1865, B. P. Hasdeu<sup>2</sup> *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, a avut multă vreme o soartă cel puțin curioasă. Mult discutata „problemă a autenticității“ *Învățăturilor* a polarizat atenția majorității cercetătorilor și într-o astfel de măsură, încit prea puțini au fost acei care — și aceasta abia în anii din urmă — au căutat să deslușească semnificațiile scrierii domnitorului muntean în contextul mai amplu al culturii noastre medievale. Socotind acum ca încehaiată această lungă și obosită dispută și admițind drept peremptorii argumentele aduse în favoarea paternității lui Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor* de către Dan Zamfirescu<sup>3</sup> și alți cercetători, credem că nu ar fi lipsit de importanță să aflăm dacă nu cumva cea mai importantă scriere din literatura slavo-română a veacului al XVI-lea a fost cunoscută și la Curtea Moldovei.

Istoricii noștri mai vechi și mai noi au stabilit fără putință de tăgadă că, sub imperiul factorilor economici și social-politici, se constată

1 P. P. Panaiteșcu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, Problema autenticității*, București, 1946.

2 B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, tomul I, partea 2, București, 1865, p. 112.

3 Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, București, Editura Minerva, 1973.

atât permanența și continuitatea, cât și unitatea culturii românești vechi, peste vremelnicile hotare ale statelor feudale de pe teritoriul fostei Dacii. Circulația valorilor spirituale, prin unitatea de limbă și cultură, s-a suprapus adesea căilor deschise de multiplele și complexele legături și relații politice, economice și militare. Fiindcă în ciuda unei priorități a Transilvaniei, față de Moldova și Țara Românească, în asimilarea ideilor înnoitoare din Europa renascentistă, putem vorbi de o aproximativă simultaneitate, de un evident izomorfism în dezvoltarea culturii românești medievale pe teritoriile tării românești. Ni se pare firesc, în acest context, ca circulația de carte să se fi integrat organic fenomenului respectiv, fiind stimulată ori stînjenită, în anumite perioade, de natura ansamblului delațiilor ce se stabilesc la un moment dat între conducătorii statelor feudale românești. De altfel, circulația de carte între Moldova și Țara Românească avea să se lărgească treptat și pe la mijlocul secolului al XVI-lea capătă și o atestare documentară. În 1547, sub domnia unuia din fiii lui Petru Rareș, Iliaș, în Muntenia se tipăresc mai multe cărți cu stema Moldovei, deci destinate cu siguranță acesteia, slova tipărită contribuind la intensificarea schimburilor de idei și cimentarea unității de cultură și limbă a românilor. Fenomenul de altfel nu este singular, cartea circulând și din Ardeal către Țara Românească, mai tîrziu, din Moldova spre Transilvania, lucru firesc și necesar într-un teritoriu locuit dintotdeauna cu preponderență de o populație cu aceeași limbă, religie și care se trăgea din aceeași sorginte daco-romană.

Întrebarea dacă nu cumva și *Invățăturile* lui Neagoe Basarab să au supus acelorași reguli — deși nu avem nici o atestare documentară expresă în acest sens — nu ne-am pus-o întimplător. În contextul unei cercetări din perioada 1970—1973, privind influențele filosofiei grecești, latine și bizantine asupra spiritualității românești pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea, cu o succintă privire asupra culturii noastre vechi, ni s-au impus cîteva date care pledează în favoarea ideii că *Invățăturile* ar fi fost cunoscute la Curtea Domnească din Suceava încă din vremea lui Ștefanîță Vodă sau poate a lui Petru Rareș.

Încercind să lămurim semnificația prezenței chipurilor unor filosofi din Grecia antică în pictura murală exterioară de pe bisericile celor mai cunoscute mănăstiri din nordul Moldovei, realizată în cea mai mare parte în timpul celor două domnii ale lui Petru Rareș (care venea întîia oară la tron la șase ani de la moartea lui Neagoe Basarab), am fost surprinși la un moment dat de similitudinea programului social-politic și religios de ansamblu ce se deslușește din aceste creații artistice și ideile de aceeași natură care se detasează din *Invățăturile* lui Neagoe Basarab.

Acceptînd semnificațiiile politico-sociale desprinse de Sorin Ulea<sup>4</sup> din ansamblurile frescelor ce împodobesc pereții exteriori ai Voronetului, Humorului, Moldoviței și ai altor ctitori de același gen din epocă,

<sup>4</sup> Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în *SCIA*, 1962 — 1, precum și studiul aceluiași autor în *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, Editura Minerva, București, 1968, p. 366-382.

ne-a frapat similitudinea acestora cu programul ce se degajă din cuprinsul *Invățaturilor*. Într-adevăr, asiduul cercetător al picturii murale din Bucovina, observă cu justețe că, dintr-un fenomen artistic neînsemnat, practicat la sud de Dunăre sporadic și limitat în jurul portalurilor de intrare în biserică, pictura exterioară devine la moldoveni o categorie estetică de valoare universală și totodată — prin complexitatea sa iconografică — un vast program de idei sociale, politice și, firește, religioase. Urmărind în detaliu interpretările date de Sorin Ulea programului iconografic materializat în pictura exterioară moldovenească și, în același timp, ideile social-politice și religioase detașate din *Invățături* de Dan Zamfirescu, am găsit între acestea izbitoare și tulburătoare asemănări. Dar nu din aceste asemănări tragem noi concluzia că *Invățăturile* domnitorului muntean au circulat în Moldova încă din prima jumătate a veacului al XVI-lea. În definitiv, în contextul uneia și aceleiași culturi o asemenea similitudine de idei apare firească și poate fi explicată și argumentată suficient prin condițiile social-istorice și politice asemănătoare, ca și prin comunitatea de aspirații și idealuri pe care le constatăm la vremea respectivă în cele două țări surori. Existau, într-un cuvânt, cerințe și probleme comune ambelor state, fără a pierde din vedere și diferențele, iar de aici și soluțiile cvasiasemănătoare.

Scîntea ideii că *Invățăturile* lui Neagoe Basarab au fost cunoscute la Curtea Domnească din Suceava, cel mai tîrziu în timpul lui Petru Rareș, a țîșnit din sesizarea altei similitudini de idei, iarăși frapantă. Publicînd în anexă la lucrarea sa *Neagoe Basarab și Invățăturile către fiul său Theodosie* și o recenzie a lui P. P. Panaitescu la ediția A. A. Zimin<sup>5</sup> a scrierii lui I. S. Peresvetov, Dan Zamfirescu<sup>6</sup> semnalează evidente asemănări între *Invățături* și ideile cuprinse îndeosebi în „Jalba cea mare“ a scriitorului rus. De altfel, Dan Zamfirescu precizează în subsolul unei pagini: „Aici și mai departe toate sublinierile care marchează similitudinile (dintre scrierea lui I. S. Peresvetov n.n.) cu *Invățăturile lui Neagoe*, ne aparțin“. Așadar, Dan Zamfirescu face sublinierea similitudinilor între Neagoe Basarab și I. S. Peresvetov direct pe recenzia lui P. P. Panaitescu, fără o confruntare directă pe originalele slave. Reiese clar, avînd în vedere datarea celor două scrieri că, în cazul de față prioritatea ideilor aparține lui Neagoe Basarab și nu lui I. S. Peresvetov, care-și alcătuiește opera între 1540—1550.

Acum se pune problema unde a putut cunoaște rusul Ivan Semeonovici Peresvetov *Invățăturile* domnitorului Țării Românești? Așa cum subliniam anterior, I. S. Peresvetov și-a compus ale sale scrimeri în deceniul cinci al veacului al XVI-lea, iar „Jalba cea mare“, cu referiri insistente la Petru Rareș al Moldovei, adresată țarului Ivan cel Groaznic, în 1549. Acest oștean, care a slujit ca mercenar între 1530—1533 la Buda, lui Ioan Zapolya, și alți trei ani regelui Ferdinand al Boemiei, a stat și

<sup>5</sup> A. A. Zimin, I. Peresvetov, *Socienia*, ediție critică îngrijită de A. A. Zimin, cu două introduceri de A. A. Zimin și D. S. Lihaciov, Moscova — Leningrad, 1956 și la A. A. Zimin, I. S. Peresvetov iego sovremeniki, Moscova, 1958.

<sup>6</sup> Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 394-492.

la Suceava vreo cinci luni, probabil tot ca lefegiu cunoscut fiind că Petru Rareș a ținut în solda sa circa 3 000 de mercenari. Cu tot timpul scurt petrecut la Suceava, în scrierile sale Peresvetov îl dă exemplu țarului tocmai pe Rareș al Moldovei și nu pe ceilalți doi stăpini la care a slujit, probabil și din cauza comunității de religie. După datele cunoscute, Peresvetov a plecat de la Curtea Moldovei odată cu marea năvală turcească ce s-a produs în 1538, cînd turcii au venit cu Soliman Magnificul în frunte, iar Petru Rareș, trădat de marea boierime, a apucat calea pribegiei, prin Ardeal.

I. S. Peresvetov, influențat, se pare, de un alt rus care a slujit ca lefegiu la Suceava, Vasca Merțalov, s-a îndreptat, prin Lituania natală, către Moscova. Acolo încearcă fostul mercenar să cîștige mila țarului, adresîndu-i scrierile sale. Publicate parțial încă din 1865, apoi, în ediții complete, de V. T. Rjiga, în 1908, și, în sfîrșit, într-o ediție critică îngrijită de A. A. Zimin, în 1956, scrierile lui Peresvetov au stîrnit reacții dintre cele mai deosebite. Dacă editorul din 1905, V. T. Rjiga, ca, de altfel și A. A. Zimin, credea că ideile pe care Peresvetov le atribuie lui Petru Rareș nu pot fi ale domnului Moldovei, germanul Werner Philipp, într-un studiu pe care l-a publicat în 1935 la Berlin, precum și autorul *Istoriei literaturii ruse* editată în 1898 la Petersburg, A. N. Pîpin, credeau în influența ideilor lui Petru Rareș asupra lui Peresvetov.

Cercetătorii noștri, la rîndul lor, n-au prea dat atenție scrierilor lui Peresvetov ca unor documente care ar putea lărgi cunoașterea epocii lui Petru Rareș, precum și a unor influențe ale culturii medievale moldoveniști asupra celei ruse. Ștefan Bârsănescu<sup>7</sup>, de pildă, în *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, contestă autenticitatea ideilor pe care Peresvetov le atribuie domnului Moldovei, fără a încerca să afle totuși, sorgintea acestora. P. P. Panaiteșcu<sup>8</sup>, la rîndul său, deși nu-l acceptă ca autor al *Învățăturilor* pe Neagoe Basarab, notează referitor la presupusivul autor al acestora: „Prin această cugetare politică, care atinge rădăcinile regimului feudal, autorul întrece în pătrundere pe toți teoreticienii contemporani ai monarhiei absolute, chiar pe Ivan Peresvetov de la Moscova, cu care este aşa de înrudit, ca idei“ (subl. n.). Lăsăm la o parte faptul că, după toate datele actuale, Neagoe Basarab l-a precedat pe I. S. Peresvetov prin *Învățături* cu circa trei decenii, fapt neacceptat la vremea respectivă de P. P. Panaiteșcu, și reținem înrudirea de idei dintre cei doi, firește, cu sublinierea că influența pe care o subînțelege slavistul român nu a putut fi decît dinspre Neagoe Basarab către Peresvetov, atestat fiind că *Jalba cea mare* a fost redactată în 1549.

Prin prisma celor arătate pînă aici, deducem că în mod direct sau indirect, I. S. Peresvetov a cunoscut *Învățăturile* lui Neagoe Basarab și, astfel, ideile pe care autorul rus le atribuie, în fața lui Ivan cel Groaznic, lui Petru Rareș sănt, de fapt, ale domnitorului Munteniei.

<sup>7</sup> Ștefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971.

<sup>8</sup> P. P. Panaiteșcu, în *Romanoslavica*, VIII, 1963.

Cum însă I. S. Peresvetov nu a trecut prin Țara Românească, ci a slujit la Suceava, pe timpul lui Petru Rareș, reiese clar de aici că oșteanul rus nu a putut lua cunoștință de *Invățături* decât la Curtea Moldovei. Cum au ajuns însă *Invățăturile* lui Neagoe Basarab la Suceava? Am putea răspunde simplu — pe calea obișnuită a circulației de carte între Moldova și Țara Românească. Trebuie să adăugăm însă și un fapt cunoscut de istorici, și anume că Ștefăniță Vodă, predecesorul lui Petru Rareș la tronul Moldovei, a fost căsătorit cu fiica lui Neagoe Basarab, doamna Stana, care ulterior avea să se călugărească sub numele de Sofronia. De aici o serie de danii și alte legături între cele două curți voievodale. Oricum, e în afara oricărui dubiu că între Neagoe Basarab și Curtea Moldovei, între domnul muntean și un focar de cultură cum a fost la vremea respectivă Mănăstirea Moldovița, au existat legături. Astfel, la 1522, Ștefăniță întărea Mănăstirii Moldovița niște sate și țigani pe care lăcașul religios îi primise în dar de la Neagoe Basarab: „Si deasemeni am dat și am întărit mănăstirii noastre de la Moldovița dreptii lor țigani, anume Radul și femeia lui Zoica, cu copiii lor, pe care i-a dat acești țigani mănăstirii noastre de la Moldovița, Io Basarab voievod, răposatul domnului al Țării Ungrovlahie...”<sup>9</sup>. Darul de țigani nu se cerea însoțit în mod obligatoriu și de o copie a *Invățăturilor*, deși gestul ar fi presupus. Dar dacă Moldovița nu va fi intrat în posesia unei copii, având în vedere caracterul paretic al scrierii, nu este exclus ca în zestrea domniței Stana să se fi aflat și un volum din *Invățături*, pentru a-i sluji ca îndreptar la ocîrmuirea Moldovei, soțului ei, Ștefăniță.

Mai există încă o cale pe care un exemplar din *Invățături* ar fi putut ajunge în mod firesc la Curtea Moldovei. Avem în vedere înrudirea îndeaproape dintre doamnele lui Neagoe Basarab și Petru Rareș, pe care unii le consideră a fi fost chiar surori. Nicolae Iorga nota că „Atât Milița lui Neagoe Basarab, cât și Elena lui Petru Rareș, fete de Despot, aduseră la noi Alexandria sîrbească”. Astfel, este foarte posibil ca o copie a *Invățăturilor* să fi ajuns la Suceava o dată cu venirea la tron a lui Petru Rareș, deci după răposarea domnului muntean.

În fond, nu simplul fapt al absenței sau prezenței *Invățăturilor* lui Neagoe Basarab în tezaurul cărturăresc al Moldovei din vremea lui Ștefăniță sau Petru Rareș ne interesează în mod deosebit în cazul de față, cît semnificațiile cultural-istorice care s-ar desprinde dintr-o asemenea arie de difuzare a celei mai importante scrieri din literatura slavo-română. De asemenea, dacă, în baza unei analize minuțioase pe texte originale, se poate demonstra influența *Invățăturilor* asupra lui Peresvetov, prin aceasta se aruncă o nouă lumină asupra relațiilor româno-ruse în epoca feudală și, în același timp, indirect, se aduce o contribuție în sprijinul celor care au recunoscut paternitatea lui Neagoe Basarab asupra *Invățăturilor* și redactarea lucrării în prima jumătate a veacului al XVI-lea.

<sup>9</sup> \* \* \*, *Documente privind istoria României, veacul XVI, A, Moldova*, vol. I (1501—1550), Editura Academiei R.P.R., București, 1953, p. 193.

Am insistat asupra scierii lui Peresvetov, fiindcă similitudinile dintre aceasta și *Invățături* semnalate, după cum am văzut, de autori bine documentați, pot constitui un argument serios în favoarea afirmației că lucrarea lui Neagoe Basarab a fost cunoscută la Suceava. Dar iată cîteva dintre ideile atribuite de I. S. Peresvetov în *Jalba cea mare* lui Petru Rareș, cu cele care ni se par izbitor de asemănătoare, cuprinse în *Invățăturile domnitorului muntean*.

Așadar, ce spune Peresvetov? „Stăpîne bine credincios și mare țar și mare cneaz Ivan Vasilievici a toată Rusia, am fost la Suceava, la voievodul Moldovei, cinci luni eu robul său Ivaneț Semenov, fiul lui Peresvetov”<sup>10</sup>. Peresvetov îi expune apoi suveranului său diverse invățături pe care precizează că le-a cunoscut la curtea lui Petru Rareș, împrumutîndu-le deci de la voievodul Moldovei: „Am adus la tine stăpîne, cuvinte de la mulți domni ai regatelor și de la Petru voievodul Moldovei pentru treburile tale împărătești”<sup>11</sup>. Continuă apoi citind: „Deci aşa vorbește voievodul Moldovei: „Unui stăpînitor aşa de puternic i se cade să aibă la dînsul în vistierie venitul din toată împărăția sa și din vistieria sa să învelească inimile oștenilor săi. Atunci vistieria lui nu va avea sfîrșit și împărăția lui nu va avea scădere. Care dintre oșteni va juca jocul aspru al morții împotriva dușmanului stăpînului său și va lupta cu tărie pentru credința creștină, deci unui asemenea oștean să i se dăruiască miluire din vistieria stăpînului, și pre ceilalți oșteni să-i îndemne și să-i aducă aproape de dînsul, și în toate să-i creadă și să-i iubeasca, întocmai ca un părinte pe copiii lui, și să fie dănic față de dînșii, mîna dănică niciodată nu sărăcește și agonisește slavă pentru țar, căci dărnicia țarului pentru oșteni, aceasta este și înțelepciunea lui”<sup>12</sup>.

Iată acum aceeași idee în *Invățături*: „Iar avuția ta și banii care vei să dai lefi slujitorilor să fie tot lîngă tine. Căci cînd să întîmplă domnului de are primejdie și nevoi ca acestea, trebuie să întîi să aibă avuție multă, să-și miluiască oștile și să le dea lefi. Că omul iaste ca porumbul: că porumbul unde află grăunțe mai multe, acolo fuge; așijderea și omul, unde află un domn dănic și milostiv, acolo să adună să să hrânească. Pentr-aceea te învăț, fătul mieu, ...avuția ta niciodată să nu lipsească de lîngă tine, pentru ca să-ți miluiesti oștile și să le dai lefi. Iar oștile tale, pentru mila ta ce le vei milui, iale nu-și vor cruța moartea lor pentru tine înaintea vrăjmașilor tăi.”<sup>13</sup>

Peresvetov pretinde că a auzit astfel de sfaturi chiar de la Petru Rareș și, părîndu-i-se binevoitoare față de țar, ceea ce se justifica, dată fiind situația Moldovei, amenințată de turci, și le-a notat. Într-un loc, oșteanul rus arată chiar că „se cuvine unui astfel de stăpînitor oștean,

<sup>10</sup> \* \* \*, *Călători străini despre țările române*, Editura științifică, București, 1968, — „Jalba cea mare”, tradusă după ediția Zimin a scierii lui Peresvetov, p. 462.

<sup>11</sup> *Idem*, p. 453.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p. 456.

<sup>13</sup> *Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Editura Minerva, București, 1971, p. 282-283.

născut înțelept cu darul lui Dumnezeu, asemenea cuvinte să fie scrise cu aur și să le ţie la dînsul mulți ani și după dînsul să lase altui țar asemenea lucruri și slava sa împărătească“, ceea ce ar putea constitui o probă că Peresvetov a văzut *Invățaturile*, le-a sesizat caracterul parnetic, și-l sfătuia pe țar să întocmească o scriere asemănătoare. De altfel, Peresvetov mai arată că, întilnindu-l odată pe țar la Biserică, i-ar fi dat acestuia două cărți mici, pe care spune că le-a „adus din altă parte“, și pe care le cerea îndărăt. Dar de unde ar fi putut aduce cărți în slavă, dacă nu din Moldova?

Similitudine izbitoare de idei constatăm și în modul cum este privită în cele două scrieri miluirea slugilor. Fostul lefegiu al lui Petru Rareș susține că voievodul Moldovei ar fi spus: „Țarul este puternic și slăvit prin oșteni. Țarul trebuie să fie în împărăția sa cu binefacere dumnezească și cu mare înțelepciune, și față de oșteni să fie ca un părinte față de copiii săi, dănic, căci dărmicia împărătească față de oșteni este înțelepciune, mină cea dănică cu nimic nu sărăceaște, și-și agonisește mare slavă.“<sup>14</sup>

Iar Neagoe Basarab scrie: „Fătul mieu, și de aceasta te învăț, să știi cum își va milui domnul slugile sale și cum le va odihni. Cade-să domnului să miluiască pre săraci, iar nici pre slugile tale să nu le lași, nici să le uiți, ci mai vîrtos să-ți miluești slugile cît pre săraci... Iar pentru mila care-i vei milui și pentru cuvintele cele bune ce-i vei indulci, ei niciodată mila și cuvintele tale nu le vor uita... Că ei pentru dragostea ta și pentru mila care vei să-i miluești, pentr-aceia-ți slujăscu și vor să-și pue și capetele și să-și verse și sîngele pentru tine.“<sup>15</sup>

În problema ducerii războiului, Neagoe Basarab îl sfătuiește pe Theodosie: „Și să-ți alegi în vremea războiului 60 de voinici bărbați să fie tot / lîngă tine și la război să nu lași pre aceștia să meargă, ci numai să-ți păzească capul tău și de lîngă tine să nu să dăpărteze. Ci tu să te nădăjduești pre dînșii și de vei și birui vrăjmașii tăi, ei tot să nu meargă după dînșii să-i gonească ci să stea înaintea ta.“<sup>16</sup>

Schimbind puțin datele, Peresvetov notează: „Un astfel de stăpînitor se cuvine să ţie 20 000 de tineri oșteni viteji cu arme de foc, bine învățați să stea la cîmp grămadă, la margini, la cetăți, să le apere de dușmani, de împăratul Crîmului, înzestrîndu-i din vistieria sa cu miluire, cu tain pe fiecare an... și să dea război cu dușmanul...“<sup>17</sup>.

Comparația pe texte s-ar putea desfășura și cu paragrafele referitoare la împărțirea dreptății și efectuarea judecăților, necesitatea luptei împotriva turcilor, chiar dacă Neagoe Basarab nu se referă direct la aceasta, combaterea ereziilor — amintim de prigonirea armenilor monofiziți, prigoniți în Moldova pe la 1553. Oricum, socotim similitudinile ca revelatoare și o analiză adîncită pe textele slavone ale *Invățaturilor* și ale lui Peresvetov ar fi, credem, de-a dreptul convingătoare.

14 I. S. Peresvetov, *op. cit.*, p. 459.

15 Neagoe Basarab, *op. cit.*, p. 291-292.

16 Neagoe Basarab, *op. cit.*, p. 283.

17 Peresvetov, *op. cit.*, p. 456-457.

Fără a socoti problema pusă în discuție pe deplin elucidată, avem certitudinea că argumentele aduse în discuție vor incita pe slaviștii noștri la o analiză mai amănunțită, de specialitate. Ne exprimăm convingerea că prin aceasta se va arunca o nouă lumină atât asupra *Invățăturilor*, a scrierii lui Peresvetov, cit și în privința relațiilor dintre Moldova și Țara Românească, pe de o parte, și a legăturilor româno-ruse, în epoca feudală, pe de alta.

ONT ÉTÉ CONNUS „LES CONSEILS“ DE NEAGOE BASARAB À LA COUR  
PRINCIÈRE DE SUCEAVA ?

*Résumé*

Saisissant une similitude d'idées sociales-politiques et religieuses entre les *Conseils de Neagoe Basarab vers son fils Theodosie* et la programme idéologique qui ressort des ensembles de peinture murale du nord de la Moldavie d'une part, entre ceux et *Le grande supplique* du Russe I. S. Peresvetov d'autre part, l'auteur suggère la possibilité que les *Conseils* du prince valaque soient connus à la Cour Princière de Suceava depuis la première moitié du XVI-e siècle.

La comparaison sur textes et autres informations de la sphère des relations sociales-politiques ainsi que celles de parenté entre les princes de la Moldavie et ceux de la Valachie vient dans l'appui de l'hypothèse que l'auteur russe, ancien mercenaire à la solde de Petru Rareș, le prince de la Moldavie (1527—1538 et 1541—1546) aurait connu depuis 1538, à Suceava *Les Conseils* de Neagoe Basarab, du quels il s'est inspiré pour rédiger son oeuvre, à la fin du décennie suivant. Une analyse sur textes slaves originaux apporterait une complète élucidation du problème.

Si cette hypothèse était plénierement confirmée, les implications seraient intéressantes et divers. D'abord il serait apporté un nouvel argument dans l'appui de la paternité de Neagoe Basarab sur *Les Conseils* et sur leur rédaction dans la première moitié du XVI-e siècle. Ensuite on pourrait approfondir la connaissance des relations culturelles entre la Valachie et la Moldavie dans le XVI-e siècle d'une part, et des relations roumaines-russes dans le même siècle, d'autre part.

De toutes façons, l'article veut être une invitation adressée aux slavistes, pour une analyse critique sur les textes originaux, qui pourrait plénierement clarifier cette question et nommément si *Les Conseils* de Neagoe Basarab ont été connus aussi à Suceava, depuis la première moitié du XVI-e siècle.

## ÎNVĂȚATORII AMBULANȚI ÎN BUCOVINA ANILOR 1774—1918

VASILE BOCA

În tendința ei de a se întinde spre răsărit, împărăția habsburgică ajunge în anul 1774 la hotarele Moldovei și, sub cuvînt că vrea să tragă un cordon sanitar împotriva holerei care bîntuia în această țară, ocupă aproape toată partea de sus, cătanele împăratului ajungind pînă la Roman. În ciuda protestelor voievodului de atunci, Grigore al III-lea Ghica, și al altor bărbați, Curtea din Viena, prin corupție și prezentare de hărți false, reușește să obțină recunoașterea cedării părții de sus a Moldovei către împărăția austriacă, prin convenția din 7 mai 1775, încheiată cu guvernul turc. Teritoriul cedat nu era aşa de mare cît ar fi poftit nemții, totuși vechea capitală a țării, Suceava, precum și Putna, cu mormîntul lui Ștefan cel Mare, și atîtea alte monumente de artă, erau rupte din trupul țării și înstrăinate. Străinii i-au zis Bucovina după nesfîrșitele păduri de fagi (bucovine) ce se întindeau pe aceste plaiuri<sup>1</sup>. Unii boieri, și chiar mulți țărani, n-au vrut să rămînă sub regimul habsburgic, trecînd granița proaspăt stabilită, în teritoriul neocupat; grosul populației însă a rămas să înfrunte vitregia noii stăpîniri care avea în curînd să-și arate adevăratele intenții.

Unii autori străini, cum ar fi Kaindl și Ziegler, au afirmat că Bucovina, în momentul anexării, era o țară aproape sălbatică, lipsită cu totul de cultură, afirmație gratuită făcută cu scopul de a arăta meritul Austriei de a o „ridica“ pe o treaptă mai înaltă<sup>2</sup>.

De fapt starea culturală a Bucovinei la momentul anexării nu era cu mult mai rea decît a celorlalte provincii ale împărăției, după cum recunoaște în mod cînstit un autor străin, dr. Grünberg, în scrierea sa „Das Volkschulfesen der Bucovina in seiner historischen Entwicklung und seinem Stande“, Wien, 1888<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> *Istoria României*, vol. III, 1964, Ed. Academiei, București, p. 484 și Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina*, Cernăuți, 1926, p. 1.

<sup>2</sup> Emanoil Isopescu, *Anuarul I al Liceului de stat „Eudoxiu Hurmuzaki“ din Rădăuți*, Cernăuți, 1923, p. 11.

<sup>3</sup> Iorgu Tomă, *Scoala română — Societatea culturală în Suceava*, Suceava, 1909, p. 9 și Emanoil Isopescu, *op. cit.*, p. 11.

Care era de fapt starea școlilor din Bucovina la 1775 ? Cercetind autorii care tratează despre începutul învățământului din această parte a țării reiese că la data anexării exista în Bucovina o situație destul de bună pentru vremea aceea.

Astfel, existau 6 școli domnești : la Cernăuți, Suceava, Rădăuți, Cimpulung Moldovenesc, Cimpulung Rusesc și Putna. Școala de la Cimpulung Rusesc s-a mutat ulterior la Siret. Școala de la Putna avea o faimă deosebită, atât prin vechimea ei, cît și prin nivelul cunoștințelor predate. Astfel, din studiul eruditului pedagog Ștefan Bîrsănescu, reiese că această școală a fost înființată de Ștefan cel Mare și că, în sud-estul Europei, numai școala „patriarhală“ din Constantinopole, era de același rang cu cea de la Putna, adică școală medie<sup>4</sup>. Între anii 1765, cînd se înființează aici o „Academie duhovnicească“ după modelul celeia din Kiev a lui Petru Movilă<sup>5</sup>, și 1778, școala de la Putna, unde era în acel timp profesor arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, capătă din nou vechea strălucire prin faptul că aici, pe lîngă celelalte discipline din școlile domnești, ca : bucovina, psaltirea, octoihul etc., se învață și istoria bisericească, teologia platonească, gramatica, geografia, retorica și stilistica sau alcătuirea scrisorilor<sup>6</sup>.

În școlile domnești citate, pe lîngă învățătura elementară, necesară vremilor de atunci, se mai predau și limba slavonă sau grecească, apoi istoria, filozofia, matematica și teologia.

Acstea școli erau întreținute de fondul școlar din Iași, care era alimentat din taxa de cîte un galben pe an, pusă asupra tuturor preoților și diaconilor din țară. Acest fond fusese instituit de către domnitorul Grigore Ghica, prin hrisovul din 25 decembrie 1747<sup>7</sup>.

Pe lîngă școlile domnești, mai existau și școli mănăstirești, iar prin tîrguri și unele sate mai de seamă, mai ales prin satele răzășești existau și școli pe lîngă bisericile parohiale. La aceste școli, știința scrisului și cititului era împărtășită mai ales de către dascălul bisericii sau chiar de către preot.

Dar în afară de școlile acestea oficiale sau bisericești, mai existau și școli particulare sau private. Despre astfel de școli se amintește într-un hrisov de la domnitorul Ioan Toader Calimah, din 1759 ; în document se arată că o mulțime de dascăli stringeau copiii și făceau cu dinșii școală, făcînd astfel concurență școlilor oficiale și în special școlii celei mari, domnești, din Iași<sup>8</sup>. Că dascălii particulari făceau și mai tîrziu concurență școlilor oficiale ne relatează și V. A. Urechia în cartea sa *Istoria școalelor*<sup>9</sup>.

<sup>4</sup> Ștefan Bîrsănescu, *Școala greco-slavo-românească de la Mănăstirea Putna*, „Revista de pedagogie“, nr. 6/1966, p. 20.

<sup>5</sup> Petru Rezuș, *Scolile de la Mănăstirea Putna*, revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 7-8/1966.

<sup>6</sup> V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, București, 1892, p. 41.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 16.

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 25.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 243 și 374.

Despre astfel de școli private se mai pomenește și într-un document din arhiva Consistoriului arhiepiscopal din Cernăuți, în care se arată că încă dinainte de anexare, pe la episcopie, pe la mănăstiri, prin târguri și prin sate, erau învățători ambulanți, care îi învățau pe copii scrisul, cititul și cîntările bisericești<sup>10</sup>. Ulterior documentul a fost publicat în revista „Candela”<sup>11</sup>. Că acești învățători ambulanți făceau serioasă concurență școlilor publice și după anexare se constată și din aceea că la 1788 școlile publice nu de mult înființate la Coșmani și Văscăuți sănătoase cu totul lipsite de elevi, deoarece fiecare sat își are școala și dascălul particular<sup>12</sup>.

Aceste școli private nu aveau un caracter de stabilitate și continuitate, ci erau temporare: cîțiva oameni mai înstăriți care aveau copii de vîrstă școlară își căutau un dascăl (pe care îl retribuiau în bani ori în natură) și o cameră unde să se țină învățămîntul — și astfel școala era improvizată. După ce copiii își însușeau întreaga știință a dascălului, acesta era chemat în alt sat, unde alții copii dornici de carte se adunau pentru a fi „procopsiți”.

Dascălii școlilor private își schimbau adesea locul de muncă, trecînd dintr-un sat în altul, fapt pentru care au fost numiți mai tîrziu învățători ambulanți. După afirmația lui D. Marmeliuc, *la anexare existau în Bucovina un număr de 86 învățători ambulanți*<sup>13</sup>.

— 1 —

Primul guvernator al Bucovinei, generalul Splény, s-a gîndit să cîștige sufletește populația locală și de aceea a lucrat cu multă prudență și diplomatie. Mai întîi a dispus ca toată populația, de la mitropolit și pînă la ultimul țăran, să presteze jurămîntul de credință către împărat<sup>14</sup>. Apoi a căutat să cîștige pătura mai avută, pe boierii rămași, pe mazili și pe răzeși, cărora le-a dat titluri răsunătoare ca acela de „cavaler” sau de „von”, iar unora chiar de „baron”<sup>15</sup>. Pînă în zilele noastre, mulți țărani din nordul Bucovinei își ziceau cu mîndrie „cavaler de Țopa”, sau măcar „de Frunză” sau „de Țintă”.

Țărânamea, de altfel aproape întreaga populație, n-a participat de bunăvoie la zgomotoasa manifestare a prestării jurămîntului, ci de frica puterii a repetat formula impusă prin forța armelor.

Grijă lui Splény s-a îndreptat apoi spre școală, dînd ordin, în aprilie 1777, ca fondul școlar să nu mai fie trimis mitropoliei din Iași, ci să se institui un fond școlar pe lîngă episcopia din Rădăuți și din care

10 Ion Gh. Sbiera, *Familia Sbiera și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 144.

11 „Candela”, anul II/1883, Cernăuți, p. 4-5.

12 Eusebiu Popovici, *Din istoricul Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava*, Suceava, 1935, p. 8.

13 Dimitrie Marmeliuc, *Școala primară în Bucovina*, revista „Vremea nouă”, an. VI, nr. 3/1915.

14 Ion Grămadă, *Din Bucovina de altădată*, București, 1926, p. 5.

15 Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 2.

să se întrețină școlile din Bucovina. Acest fond a funcționat pînă la realipirea Bucovinei la patria mumă și din el s-au plătit lefile tuturor dascălilor<sup>16</sup>.

Splény a făcut numeroase propuneri de a se întemeia diferite școli românești, căci, credea el, românii bucovineni vor fi buni și credincioși patrioți (austrieci n.n.) dacă li se va cruța sentimentul național<sup>17</sup>.

La 1788 vine ca guvernator militar generalul Enzenberg, care, că și înaintașul său, a sprijinit activitatea de înființare a școlilor românești. Din partea stăpînirii se arată multă bunăvoiță pentru propășirea elementului băstinaș din țară, însă era mare lipsă de învățători români corespunzători.

Iosif al II-lea, împăratul filozof, condus de ideile luministe ale timpului, cu ocazia vizitei sale în Bucovina, la 1783, a dat ordin generalului guvernator ca să creeze școli primare în toată țara și să aducă pentru ele învățători din Transilvania, care cunosc atât limba română cât și, mai ales, cea germană. Totodată se instituie obligativitatea învățămîntului primar și se pune sub conducerea consistoriului episcopal din Cernăuți<sup>18</sup>. Ca urmare, sînt aduși de la Sibiu doi normaliști : Anton de Marki și Franz Thallinger, primul pentru școala nou înființată la Cernăuți, iar al doilea pentru cea din Suceava.

Anton de Marki ajunse mai tîrziu primul inspector pentru toate școlile din Bucovina și tipărește în 1810 o gramatică românească, avînd menirea de a înlesni funcționarilor și elevilor neromâni, învățarea limbii românești. Moare la Cernăuți în 10 ianuarie 1819<sup>19</sup>.

În 1786 se înființează la Suceava și un seminar teologic și în toată țara numeroase școli românești, aşa că, la 1792, erau de toate 32 de școli în care se vorbea românește, iar în unele și nemțește. Comentînd politica școlară a cercurilor imperiale în această etapă, Emanoil Isopescu relata : „Cauza acestui procedeu plin de cruce față de populația românească pare să fi fost dorința de a arăta românilor, care emigrau la început în număr mare în Moldova, că împăratia cea nouă nu voiește să-i asuprească pe noii supuși“<sup>20</sup>.

Școlile întemeiate de generalul Enzenberg aveau în primul rînd menirea să răspîndească cultura germană în noua provincie, dar nu nesocoteau, într-un fel, limba țării, limba românească.

Paragraful 18 din „Planul de regulament din 1786“ prevedea : „În școalele normale și de cerc și în cele triviale înființate acum și în cele ce se vor înființa, învățătura are să se propună în limba nemțească și moldovenească“<sup>21</sup>.

16 Emanoil Isopescu, *op. cit.*, p. 13.

17 Eusebiu Popovici, *op. cit.*, p. 10.

18 Emanoil Isopescu, *op. cit.*, p. 10.

19 Teodor Balan, *Anton de Marki*, în volumul „Codrul Cozminului“, II—III, Cernăuți, 1927, p. 611.

20 Emanoil Isopescu, *op. cit.*, p. 13.

21 „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina“, an. I, nr. 8/1865, Cernăuți, p. 195.

Cele două școli normale înființate la 1783, una la Cernăuți și una la Suceava aveau ca scop să pregătească învățătorii necesari învățămîntului elementar. În cea de la Suceava erau, în anul întâi, 26 români, 23 nemți, 10 armeni și 1 evreu<sup>22</sup>. E fără îndoială că cei 23 de nemți erau fiți noilor funcționari de curînd veniți în Bucovina.

Pentru a determina părinții să-și trimită copiii la școlile nou înființate se prevedea, prin paragraful 11 din regulament, să se dea cîte 5 florini pe lună, la cîte unul din 6 preparanți mai aleși, pe tot timpul calificării lor, iar la așezarea în postul de învățător, un salar de 10 florini pe lună. De asemenea, se mai prevedea și împărtirea de premii în străie și cărți pentru cei mai buni la învățătură<sup>23</sup>. Astfel, într-o anumită măsură, administrația militară reușește să ciștige increderea românilor pentru școlile nou înființate.

— 2 —

După 12 ani de administrație militară, timp în care, s-a manifestat o anumită grijă pentru ca sentimentul național și demnitatea națională să nu fie prea mult jignite de către noua stăpînire, intervine la 1786 o schimbare de administrație și anume se desființează guvernămîntul militar, iar Bucovina se alipește la provincia Galitia, ca un simplu cerc administrativ. Prin aceasta, școlile românești din Bucovina au căpătat o grea lovitură.

Mai întâi, conducerea întregului învățămînt se trecu în seama consistoriului catolic din Liov. Se desființează apoi obligativitatea învățămîntului primar și toate școlile se declară școli confesionale catolice. Învățătorii necatolici sunt siliți sau să treacă la catolicism sau măcar la unire, ori să-și părăsească școala. Cei ce au refuzat trecerea la unire au fost îndepărtați din școli și înlocuiți cu alții, aduși de prin Galitia, care nu cunoșteau deloc românește<sup>24</sup>.

Copiii nu înțelegeau nimic din ce li se vorbea în școală. Nu numai atât, dar nici între ei nu aveau voie să vorbească românește. În aceste condiții, copiii de români se împuținău în școli, iar numărul celor străini, de curînd veniți din Galitia — în urma colonizărilor succesive, încurajate de cercurile imperiale — creștea din zi în zi. Fiind batjocoriți și umiliți în tot felul, românii se dezgustăzează de școală și numai puțini înfruntau urgia școlilor în care limba română era înlocuită cu limbile germană și polonă.

I. Nistor ne informează că elevii români nu pricepeau limba în care se făcea instrucția, erau persecuați de învățătorii străini și jigniți de conșcolarii lor neromâni. Se povestește din bătrâni că școlarii români care îndrăzneau să vorbească în școală românește, erau forțați să poarte

22 Eusebiu Popovici, *op. cit.*, p. 14.

23 „Foia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina“, an. I, nr. 8/1865, Cernăuți, p. 195.

24 Ion Gh. Sbiera, *op. cit.*, p. 146.

la gît chipul unui măgar<sup>25</sup>. Chipul acesta trecea de la un elev la altul, spre marele haz al conșcolarilor străini<sup>26</sup>.

Iată ce ne povestește un învățător, care pe la 1900 era elev la gimnaziul nemțesc din Rădăuți : s-a adresat în românește unui profesor cu numele Popadiuc și acesta „în loc să mă asculte, mă cheamă afară și cu o botă (cîrjă) cioturoasă îmi dă două, ca altădată să nu-i mai vorbesc românește“<sup>27</sup>.

Din cele 32 școli românești existente la 1792, în anul 1804 nu mai erau decît 14<sup>28</sup>. Dar și acestea erau „utraquiste“, adică în cadrul lor se preda și în nemțește și în românește. În timp ce numărul școlilor românești scădea mereu, școlile cu limba de predare nemțească, polonă sau ucraineană se înmulțeau în chip cu totul nejustificat, ele înființîndu-se chiar dacă în acel sat erau numai cîțiva copii care vorbeau limba respectivă.

În aceste condiții, cînd a vorbi românește în propria ta țară era socratit o crimă sau o rușine, se înțelege că românii nu frecventau cu drag școlile oficiale, de unde se explică și răminerea lor în urmă în multe privințe. În amintirile sale I. G. Sbiera arăta : „În decurs de mai mult de jumătate de secol, românul bucovinean n-a găsit în școlile publice din țara sa, posibilitatea de a se cultiva și de a învăța cît de puțin în graiul național, toată cultura o căpăta numai în graiuri străine, dar și în direcțione străină, cu observări adeseori repetite, că graiul românesc ar fi un grai rustic și necapabil de a cuprinde și preda știința și învățămîntul“<sup>29</sup>.

În astfel de împrejurări, cînd limba și chiar ființa națională a populației din Bucovina erau în primejdie, cînd românii bucovineni au văzut că școlile oficiale nu mai corespund intereselor lor, ei au recurs la vechiul obicei al școlilor private, al învățătorilor ambulanți.

Această recurgere la vechiul obicei moldovenesc, de a transmite știința de carte începătoare prin dascăli particulari, cînd nu era posibil altfel, era o reacție, un reflex de apărare declansat de acțiunea brutală a stăpînirii străine de a deznaționaliza și desființa o populație care de milenii a dăinuit și a vorbit românește pe aceste meleaguri.

Școlile particulare nu aveau o programă după care să se conducă, ci fiecare dascăl socotea că e logic și necesar ca orice copil să învețe mai întîi a citi și a scrie ; unii învățau chiar numai a citi fără să învețe și a scrie și mai făceau și puțină matematică și diferite cîntări bisericesti. Aceste modeste cunoștințe căpătate de la învățătorii ambulanți nu satisfăceau nevoile timpului, însă erau singurele posibile în condițiile de atunci. I. G. Sbiera — urmașul lui Aron Pumnul la catedra de limba română de la liceul german din Cernăuți — membru al Academiei Române de la București, subliniind însemnatatea învățătorilor ambu-

25 Ion Nistor, *Istoria bisericii române din Bucovina*, București, 1916, p. 55.

26 Iorgu Toma, *op. cit.*, p. 14.

27 Ștefan Boca, O scrisoare particulară, în arhiva proprie, Botoșana.

28 Ion Gh. Sbiera, *op. cit.*, p. 149.

29 *Ibidem*, p. 149.

lanți în cultivarea limbii, culturii și spiritului național, scria următoarele: „Numai la oamenii cultivateți astfel s-au întreținut necorupte, cugetarea, simțirea și aspirațiunea românească. De la aceștia a purces mai tîrziu, cu conștiință și plan, regenerarea românismului, avînd ei nu o dată a se lupta, crîncen, chiar cu ai săi, cu aceia mai ales, care fuseseră cultivateți în idei și direcțiuni antiromânești“. Aceeași idee o ilustrează și Constantin Loghin, cercetător și cunoșcător al realităților culturale din acest teritoriu: „Dacă școala publică din Bucovina a izgonit din programa ei limba și cultura românească ele și-au luat refugiu în alt loc, unde au fost cultivate cu sfîrșenie. Acești bieți dascăli, disprețuiți de lumea oficială, plătiți ca vai de ei cu un codru de pîine, erau singurii păstrători ai limbii și naționalității românești. Trăind și murind necunoscuți, răspîndind în toate părțile, dintr-un instinct de largă generozitate, lumina culturii românești, ei au devenit, fără măcar să o bănuască, adevărați patrioți“<sup>30</sup>.

Socot că este o dreaptă datorie a scoate din necunoscut măcar o parte dintre acești dascăli ai primelor începuturi.

După cum ne încredează și hrisovul de la Calimach Vodă, dacăii aceștia erau „de loc și de aiurea“. Cei localnici erau, după cum este bine cunoscut, unii cîntăreți de strană, unii preoți sau călugări de la mănăstiri, care, prinși de dorul lumii, cutreierau satele și, unde găseau copii dornici de a ști carte, îndată se ofereau, în schimbul unei umile remunerații. Cei de aiurea erau bejenari veniți din Ardeal. Ardealul a constituit pentru această perioadă o adevărată pepinieră de dascăli pentru Bucovina.

Aici, în Transilvania, trezirea sentimentului național, în urma răspîndirii ideilor școlii ardelene, a determinat un mare aflux de tineri români să frecventeze școlile existente. Astfel, numai în școlile din Blaj erau peste 300 de elevi pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, iar la gimnaziul latino-catolic din Bistrița, între 1729 și 1779, au învățat 565 fii de preoți, militari, negustori însă și de țărani liberi, iobagi și jeleri. Setea de cultură îi mîna pe români să bată la porțile oricărui institut de învățămînt, dispus să-i accepte<sup>31</sup>. Trebuie să mai adăugăm și școlile înființate pe teritoriul regimentului II grăniceresc de la Năsăud, care au dat „o nouă pătură instruită, o nouă intelectualitate“<sup>32</sup>, precum și cele 300 școli înființate de Gheorghe Șincai<sup>33</sup>.

Mulți dintre cei crescuți în școlile românești pomenite mai sus au trecut munții în Moldova de Nord, mai tîrziu Bucovina, aducînd cu ei ideile școlilor în care s-au cultivat. Dintre cei cunoscuți e destul să menitem pe Ion Budai Deleanu, Gh. Bariț, Aron Pumnul, Timotei Cipa-

<sup>30</sup> Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 11.

<sup>31</sup> Alex. Rosetti, *Istoria literaturii române*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1964, p. 522.

<sup>32</sup> Virgil Șotropa și Nicolae Drăgan, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913, p. 4 și *Istoria României*, vol. III, 1964, Ed. Academiei, București, p. 521.

<sup>33</sup> Nicolae Albu, *Gheorghe Șincai, organizator și îndrumător al învățămîntului românesc din Transilvania*, în „Revista de pedagogie“, nr. 11/1966, p. 66; 79 și V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 521.

riu, care au venit înainte de 1848, iar mai tîrziu pe Gh. Bogdan-Duică, Valeriu Braniște, Sextil Pușcariu și alții<sup>34</sup>.

În afară de aceștia, o întreagă armată de dascăli, fie chemeți de stăpînirea austriacă, fie împinși de dorul unui trai mai bun, au venit în Bucovina, trecind munții, unii dintre ei angajîndu-se la școlile nou înființate, alții deschizînd școli particulare în diferite sate și contribuind astfel la răspîndirea științei de carte și la trezirea conștiinței naționale, într-un moment critic pentru populația Bucovinei.

Cîtă vreme a dăinuit administrația militară, pînă la 1786, majoritatea învățătorilor veniți din Ardeal au servit la școlile oficiale nou înființate de către generalul Enzenberg. Pornindu-se însă prigoana împotriva școlilor românești și a limbii române, după alipirea Bucovinei la Galîția, învățătorii ardeleni au îngroșat rîndurile învățătorilor ambulanți existenți în țară încă înainte de anexare.

Este posibil ca unii să fi rămas la școlile oficiale, acei care erau trecuți la unire încă de acasă, dar cei mai mulți au plecat în bejenie, tocmai pentru a scăpa de unire. Si putem da cel puțin trei exemple de astfel de învățători: doi stabiliți în Botoșana și unul în Bălăceana (comune din județul Suceava) și anume Iacob Sterciu, Maftei a Popei și Grigore Crețul<sup>35</sup>.

Perioada de vîrf, în care învățătorii ambulanți au avut un rol de seamă în Bucovina, corespunde tocmai cu timpul cînd acest teritoriu era un simplu cerc administrativ al Galîției (1786—1848), în jurul anului 1848, și mai ales după această dată, scade apoi importanța lor, pe măsură ce românii au început să capete dreptul la existență — în urma recunoașterii autonomiei naționale a Bucovinei.

Acest drept a fost cucerit de românii bucovineni în frămîntările revoluționare de la 1848, tocmai datorită conștiinței naționale, întreținute și de acești umili dascăli și trezită la o viață activă de Aron Pumnul și de frații Hurmuzaki. Emanoil Isopescu relevă cu deplin temei că „Această instituție a învățătorilor ambulanți, rămasă încă din perioada anteroară stăpînirii habsburgice, se menținu, cu toate persecuțiile căroră era expusă, pînă în timpul cînd începură a se înmulțî școlile primare românești“<sup>36</sup>. Că aceste școli sunt un rezultat al luptei românilor bucovineni se vede și din aceea că al doilea punct din petițiunea prezentată de „Deputația Românilor bucovineni, la împăratul și la parlamentul constituuant“ în 1848—1849 era „conservarea caracterului istoric (al Bucovinei n.n.) prin crearea de școli naționale de toate gradele și prin obligarea funcționarilor publici la cunoașterea limbii românești și la oficierea lor în ea“, primul fiind „separarea Bucovinei de Galîția și declararea ei ca țară de coroană austriacă“<sup>37</sup>.

Între 1865 și 1875 s-au creat primele 13 școli românești, iar pînă

<sup>34</sup> Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 38.

<sup>35</sup> Ion Nistor, *Bejenarii ardeleni în Bucovina*, în vol. „Codrul Cosminului“, II—III, Cernăuți, 1927, p. 490, 492 și 496.

<sup>36</sup> Emanoil Isopescu, *op. cit.*, p. 15.

<sup>37</sup> Ion Gh. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850*, Cernăuți, 1899, p. 10.

în 1885 numărul lor a ajuns la 60<sup>38</sup>. Totuși la 1880 mai existau încă 149 comune românești fără școli<sup>39</sup>.

Inființarea școlilor românești nu era de loc sprijinită de organele oficiale, deși prin legea din 1865 se prevedea dreptul românilor de a avea școli în limba lor națională. În schimb școlile germane sau cele rutene (ucrainene) luau ființă — chiar în satele în care populația românească reprezenta marea majoritate — mai întâi ca școli mixte, apoi ca școli curat rutene<sup>40</sup>. Văzând acest lucru, conducătorii „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina” au luat inițiativa de a deschide școli particulare în satele cu populație mixtă. Astfel, în comuna Măreței, de lîngă Suceava, de pildă, școala ruteană de stat avea 13 copii și 4 învățători, în timp ce școala particulară românească era frecventată de 300 de elevi cu 3 învățători. În comuna Mihalcea de lîngă Cernăuți, la 28 decembrie 1910, oamenii fac o adevărată rebeliune : ei s-au adunat în număr de circa 200 de părinți și, intrind cu forță în școală, au silit pe învățători și elevi să iasă afară, încind localul, pentru că școala românească înființată la 1882 se transformase, fără stirea și vrerea oamenilor, în școală ruteană.

În anul următor, la școala oficială, abia dacă veneau 5 elevi zilnic, în timp ce la școala particulară, unde se vorbea numai românește, frecventau 240 de copii și era încadrată cu patru învățători, susținuți de către „Societatea pentru cultura și literatura română”. Pînă la izbucnirea războiului din 1914, Societatea pentru cultură din Cernăuți a deschis și întreținut, din fondurile ei, adunate prin colectă publică, 14 școli particulare românești, cu aproape 1 400 elevi și cu 25 învățători<sup>41</sup>.

Cu înființarea școlilor românești oficiale, terenul de activitate al învățătorilor ambulanți se îngusta din ce în ce, pînă cînd a rămas numai o amintire a vremurilor de restriște prin care a trecut populația românească din Bucovina.

Deci, dinainte de 1759, cînd se pomenește prima dată de dascălii particulari, și pînă după 1885, cînd s-a ajuns la un număr ceva mai mare de școli românești în Bucovina, învățătorii ambulanți, timp mai bine de un secol, au fost aceia care au avut un rol important în răspîndirea științei de carte românească și în menținerea și dezvoltarea conștiinței naționale.

De la acești învățători ambulanți și-au primit învățătura românească începătoare primii scriitori bucovineni, ca și marea majoritate a intelectualilor români din vechea generație.

— 3 —

Din marea mulțime a celor dascăli modești și plini de rîvnă, s-au păstrat foarte puține nume, deoarece instituția lor nu avea registre și deci arhivă în care să se păstreze documentele ; și e foarte puțin

<sup>38</sup> Dimitrie Marmeliuc, *op. cit.*

<sup>39</sup> Iorgu Toma, *op. cit.*, p. 18.

<sup>40</sup> „Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni”, an. II, nr. 8-9, Cernăuți, p. 113.

<sup>41</sup> Constantin Loghin, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina (1862—1842). La 80 de ani. Istoric și realizări*, Cernăuți, 1943, p. 135 și 137.

probabil că se înregistra undeva activitatea lor, aşa încit informaţiile parvenite pînă la noi s-au transmis mai mult prin foştii lor elevi, între care amintim pe Vasile Bumbac, I. G. Sbiera, Vasile Cocirlă și alții.

Cei mai vechi dascăli ambulanți despre care avem cunoștință sunt ardelenii veniți odată cu ceilalți bejenari plecați în urma răscoalei de la Salva, din 10 mai 1763, cînd în frunte cu Tânase Tudoran, un bătrîn de peste 100 ani, au aruncat armele refuzînd să depună jurămîntul de credință în fața generalului Buccow, trimis de Maria Tereza să organizeze regimentele grănicerești din părțile Năsăudului<sup>42</sup>. E interesant că printre cei 5 018 bejenari înregistrați de Consignațiunea I a generalului Enzenberg, din 1778, erau și 10 preoți, 4 diaconi, 3 învățători și un student<sup>43</sup>. Acești învățători sunt: *Iacob Sterciu* sau *Stîrciu*, emigrant din comuna Maieru, în 1766; este căsătorit, fără copii și se stabilește în comuna Botoșana, unde s-au stabilit și alți 577 emigranți din Ardeal, în răstimpul de la 1763 pînă la 1778. Aici primește, din partea mănăstirii Solca, proprietara satului Botoșana, 3/4 de falce de pămînt arabil și 4 fâlcî de finăț. Se arată mai departe în tabel că este folositor comunei Botoșana, iar la situația socială ce a avut-o el în Ardeal se notează că era jeler. I. Nistor, în lucrarea citată, arată că jelerii se găseau pe aceeași treaptă de robie ca și iobagii și supușii, diferența constînd doar în aceea că iobagii erau așezăți în mare parte pe proprietățile rurale, pe cînd jelerii și supușii trăiau de obicei pe pămînturile urbane, însă asuprîrile, despuierele și umilirile apăsau deopotrivă asupra tuturor. Interesant este faptul că un jeler, poate din cei cîtați ca terminînd gimnaziul din Bistrița, a ajuns învățător în Botoșana.

Al doilea învățător stabilit în Botoșana este *Maftei a Popei*, venit din Ilva Mare, Năsăud, la anul 1766; acesta nu capătă pămînt, face parte din regimentul 2 românesc și la rubrica a 16-a se arată că nu este folositor comunei. De altfel, marea majoritate a celor ce n-au primit pămînt în locurile unde s-au stabilit sunt arătați ca nefolositori comunei și printre ei sunt mai ales diferite categorii de meseriași, cum ar fi: olari, morari, cojocari, dulgheri și îndeosebi pălmași. Cazul lui Maftei a Popei, ca nefolositor comunei, s-ar putea interpreta poate și prin aceea că, fiind doi învățători, unul era considerat suficient pentru un sat de curînd intemeiat, iar al doilea, fiind disponibil, putea să fie trimis înapoi în Ardeal. De altfel, recensămîntul era făcut, de către ofițerii lui Enzenberg, tocmai cu scopul de a fi descoperiți și retrumiși la locurile lor toți fugarii ardeleni. Abia peste 5 ani, la 1783, vine Iosif al II-lea cu ideea de a se aduce învățători ardeleni pentru satele din Bucovina.

Al treilea învățător ardelean este *Grigore Crețul*, venit din Ilva Mare și stabilit în Bălăceana (în zona Gura Humorului), de asemenea la anul 1766. El este căsătorit, avînd și 4 copii. Primește, de la mănăstirea Ilișești, proprietara satului Bălăceana, o falce de pămînt arabil și două

42 *Istoria României*, vol. III, Ed. Academiei, București, 1964, p. 517.  
43 Ion Nistor, op. cit., p. 470-471.

fălcii de finaț. Făcea parte din regimentul 2 românesc și este declarat folositor comunei<sup>44</sup>.

Acești 3 învățători semnalati în Consignația făcută de către generalul Enzenberg la 1778, deci cu 3 ani după anexarea Bucovinei, sănă veniți aici cu 12 ani înainte, deci la 1766, fiind considerați poate ca dascăli „de pre laturi” și care trebuiau să fie „supuși unui examen în fața dascălului celui mare de la școala domnească”<sup>45</sup>.

În tot cazul, dacă nu ar fi profesat dăscălia, nu ar fi fost înregistrata ca învățători. Unul din ei, Maftei a Popei, nici nu a căpătat pămînt, aşa cum s-a întîmplat cu marea majoritate a meseriașilor care trăiau din meseria lor.

Acești învățători s-au stabilit aici și nu aiurea din cauză că populația satelor lor de origine, Ilva Mare și Maieru, s-a ridicat masiv și a plecat în bejenie, stabilindu-se în Bucovina. Astfel, din Ilva Mare, în perioada 1763—1778 au plecat 83 familii cu vornicul, doi preoți și doi învățători. Nu știm cîți vor fi rămas, dar se vede că învățătorii din Ilva s-au stabilit unul la Botoșana și unul la Bălăceana, unde a rămas și grosul populației din satul lor.

Despre unii dintre vechii învățători ambulanți, existenți în zonă înainte de 1774, putem deduce că aveau o instrucție elementară, defecuoasă, cu destule lipsuri, motiv pentru care Constantin Mavrocordat în a doua domnie s-a „apucat de capul preoților să-i învețe carte frâmințindu-i în tot chipul” și dînd poruncă ispravnicilor de ținuturi să cerceze pe toți preoții și diaconii și pe care-i va găsi că nu știu carte, „pe unii ca aceia să aibă voie a-i pune în bir cu țărani, ca să plătească și ei bir ca și altă țară” și din cauza aceasta „se apucau la bătrînețe să învețe carte”<sup>46</sup>.

Invățătorii veniți din Transilvania erau însă oameni culți, fiind absolvenți ai diferitelor școli oficiale, școli în care se învățau limbile latină și germană, școli care au dat pe cei mai de seamă bărbați, care au promovat mișcarea culturală cunoscută sub numele de Școala Ardeleană. În aceste școli s-a format mai toată pătura intelectuală din Transilvania.

Acești învățători — purtători ai redeșteptării naționale, generată de Școala Ardeleană — fie că erau plecați în bejenie, ca acei de mai sus, fie că erau chemeți de stăpînirea nemțească din Bucovina, sau chiar de către unii țărani, după cum vom vedea mai departe, veneau cu toată zestrea lor intelectuală cîștigată în școlile ardeleni, zestre pe care o răspîndeau cu generozitate și convingere pe plaiurile frumoasei Bucovine, amenințată în existența ei națională.

Acești dascăli ambulanți, veniți din Transilvania, mai aduceau cu dinșii și bucovanele sau bucvariile, din care împărtășeau școlarilor prima învățătură, cuprinsă în lucrări ca de pildă, *Bucovnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie tipărită la Blaj în 1777*, sau *Bucvariu pentru pruncii*

<sup>44</sup> Ibidem, p. 490.

<sup>45</sup> Istoria României, vol. III, Ed. Academiei, București, 1964, p. 531.

<sup>46</sup> Mihail Kogălniceanu, *Letopisele Țării Moldovei*, Iași, 1846, p. 198.

*cei românești, carii se află în Crăia ungurească și hotarele ei împreunate,* tipărit la Viena în 1781. Despre existența acestor bucoavne în Bucovina ne relatează atât I. G. Sbiera, cit și alți cărturari de mai tîrziu, ca dr. Eusebiu Popovici și Constantin Loghin.

Că rezultat al activității rodnice a învățătorilor ambulanți veniți din Transilvania în Bucovina poate fi citată și încercarea lui Teodor Racoce de a întemeia un ziar politic și o revistă științifică în limba românească, încă la anul 1816. Ziarul, din motive necunoscute, n-a mai apărut, deși guvernul din Lemberg și-a dat aprobarea sa; revista însă, sub titlul de „Crestomaticul românescu” a apărut în anul 1820, fiind socotită ca prima publicație românească<sup>47</sup> — și a fost singura, din Bucovina pînă la apariția ziarului „Bucovina” la 1848 — avînd o existență efemeră, dar apărînd mai înainte chiar decît „Albina românească” a lui Gh. Asachi și „Curierul românesc” a lui Eliade Rădulescu, care se tipăresc în anul 1829.

Intenția de a scoate un ziar și apariția unei reviste, deși în forma ei rudimentară, presupunea numai decesul existență unui număr apreciabil de știutori de carte românească. Aceștia erau mai ales din rîndul preoțimii, clerului, dar și al păturilor mijlocii, al răzeșilor și mazililor.

La 1778, administrația militară a cerut comandamentului general din Galicia ca la strîngerea birului — un privilegiu al mazililor — să fie folosiți numai acei mazili care știu să scrie și să citească<sup>48</sup>.

Teodor Racoce era din părinți răzeși, din comuna Carapciu pe Ceremuș.

Despre alți învățători ambulanți, găsim unele mici știri, dintre care pe unele le reproducem în intregime, sau în rezumat.

Pe la 1763, într-un pomelnic, în manuscris, aflat la Mănăstioara, lîngă Siret, apare alături de dascălul Covrig și un învățător, *Toader Talpalar* din Siret<sup>49</sup>. La Siret exista, aşadar, un învățător, Talpalar, cu 12 ani înainte de anexarea Bucovinei în 1775. Acesta nu era la școală domnească — căci la data anexării încă nu se mutase școala domnească de la Cîmpulung Rusesc la Siret — ci era un învățător particular.

De altfel, în anuarul școlilor primare și al învățătorilor din Bucovina, pe anul 1904, școala din Siret este arătată ca fiind întemeiată la anul 1775<sup>50</sup>.

Tot la Siret se mai cunoaște un învățător, *George Domitrescu-Benedicta*, care ar fi redactat în românește proclamația Mariei Tereza pentru depunerea jurămîntului de credință față de imperiul austriac, la 12 octombrie 1777<sup>51</sup>, precum și *Mihail Dascălu, Simion Munteanu* și

<sup>47</sup> Teodor Balán, *Teodor Racoce și Crestomaticul românesc*, în vol. „Codrul Cosminului”, II–III, Cernăuți, 1927, p. 350.

<sup>48</sup> Eusebiu Popovici, *op. cit.*, p. 9.

<sup>49</sup> Ioan Zugrav, *Un pomelnic manuscris*, revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9–12/1961, p. 679.

<sup>50</sup> *Schematismus der Bukowiner Volkschuler und Lehrer*, 1904.

<sup>51</sup> Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina*, Cernăuți, 1926, p. 7.

*Nicolai Dascălul*, pomeniți în procesele verbale de delimitare a moșilor, de la 1781<sup>52</sup>.

I. G. Sbiera, în amintirile sale, ne relatează : „Auzind noi adeseori aceste indemnuri (de a fi trimiși la școală n.n.) și inimoșați de laudele ce le căptăm de la unii, alții, începurăm și noi, doi frați, a ne trage la școală. Mama ni ținea parte, dar tata își arăta mai de multe ori îndoileile sale. În fine, în toamna anului 1843, cînd fratele mieu mai mare, Nicolai, era de 9, iar eu de 7 ani, se înduplecă tata să ieie în casă pre un învățătoriu ambulant din Rădăuți, Vasile Răzuș cu numele. Pînă în postul cel mare din 1844 învățaserăm cu el : bucoavna, ceaslovul, psaltirea și puțin comput (aritmetică n.n.).

Văzînd tata propășirile noastre îmbucurătoare, și îndestulat cu ele, crezu deocamdată că atîta ar fi deajuns pentru cultura noastră intelectuală și dete drumul bunului învățătoriu<sup>53</sup>. Amânunte despre acest învățător, posedă profesorul Petru Rezuș din București.

Despre Vasile Bumbac, acel care a dat prima încercare reușită de epopee românească, „Dragoșiaida“, C. Loghin ne spune : „Prima carte i-a pus-o în mînă, între anii 1843—1844, unul dintre acei dascăli călători, care ne-au păstrat cu atîta îndărătnicie cultura românească în aceste părți. Tot un dascăl călător, Iordachi, care mai făcea și slujba de bucătar la boierul Cristea din Costina, a sfîrșit cu dînsul ceaslovul și psaltirea în 1849“<sup>54</sup>.

În cartea lui Iorgu Toma, „Școala română“ aflăm și despre alt dascăl ambulant, fără să fie pomenit însă și numele lui : „Vasile Cocîrlă (un cunoscut bucovinean, cu ai cărui bani s-a întemeiat internatul de băieți, care i-a purtat numele și în care mulți copii de țărani au găsit adăpost și hrana, cît au frecventat liceul din Suceava n.n.) și-a făcut studiile elementare la un dascăl ambulant, venit la Costina, pe la 1840, din comuna învecinată, Bălăceana. Profesorul Vasile Bumbac, de la care împrumutăm aceste date biografice, ni-l descrie pe acest dascăl ambulant ca pe un moșneag, cam de 70 de ani, cu barbă lungă și plină, antereu pînă la glezne, cătăveică imblănăită, căciulă de miel și brîu de șal. Numele de familie nu era cunoscut ; lumea îi zicea „giupîn dascăl“. Vasile Cocîrlă s-a înscris la cursul acestui „giupîn dascăl“ în toamna anului 1843 începînd cu „slovenizarea bucvarului“ adică cu silabizarea abecedarului, trecînd apoi la citirea ceaslovului și finind în toamna anului 1844 cu puțină scriere, căci bătrînul pedagog nu se prea grăbea în înstrunarea celor 6 elevi ai săi, ca să nu-i scape prea degrabă și pe aceștia de sub cîrma sa tacticăoașă“<sup>55</sup>.

Din această relatată, completată cu alte informații, se deduce că acest „giupîn dascăl“ era același care l-a învățat abecedarul și pe Vasile Bumbac și că acest dascăl avea oarecare prestanță. Celălalt dascăl,

52 Valerian Doboș-Boca, *Tîrgoveștii Siretului din anul 1787*, Cernăuți, 1938, p. 41.

53 Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 19.

54 Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 112.

55 Iorgu Toma, *op. cit.*, p. 149.

Iordachi, care făcea și slujba de bucătar la boier și care a continuat instruirea lui Vasile Bumbac, nu se bucura de același prestigiu. Din fragmentul citat mai sus se poate deduce cum că, timp de un deceniu aproape, de la 1840 la 1849, în satul Costina, au existat doi învățători.

Preotul Nicolai Sbiera notează, în cronică parohială, din comuna Botoșana, pe la 1890 : „Dascălul *Gheorghe Ilișoi* era tipiconist bun. El a fost cercat a întemeia o școală în Botoșana, unde au fost adunat cam vreo 15 băieți și i-au învățat ; nefiind însă sprijinit nici dintr-o parte și neprimind nice o plată, au lăsat lucrul baltă“<sup>56</sup>.

Dascălul Ilișoi e tot ardelean. Tatăl său, Pavel, a venit din Ilva Mare, după anul 1778, căci nu e înscris în Consignațiunea lui Enzenberg, însă ni s-au păstrat, în tradiție, știri despre locul de origine. Unul din elevii lui Gheorghe Ilișoi, care trăia încă pe la 1925, știa să citească destul de bine, din cărți scrise cu caractere cirilice, dar nu știa să scrie, căci nu învățase.

Directorul Ilarion Gorcea, cu ocazia serbării a 50 de ani de existență a școlii din Botoșana, la 29 mai 1934, notează în cronică școlii : „Se amintește de dascălul George Ilișoi, care a pus baza unei școale particulare invitînd pe învățătorul *Marcu* din vecina comună Arbore, adus de familia Pahomi din Năsăud, ca să înființeze o școală trivială cu caracter particular<sup>57</sup>.

E de observat că o familie de țărani din Arbore își aduce un învățător de la Năsăud, ca să-i învețe carte pe copii, cam pe la 1850, deși în Arbore exista școală oficială întemeiată încă de la anul 1819<sup>58</sup>.

În acea vreme, la 1853, vornicul din Arbore, Vasile Pahomi a fost destituit de stăpînirea nemțească, din cauză că nu avea grija să frecvențeze copiii la școală oficială<sup>59</sup>. Motivul e că școală era nemțească, iar țărani preferau să aducă, pe cheltuiala lor, un învățător particular, tocmai din Ardeal, sau să lase copiii fără știință de carte; decit să-i trimîtă la școală oficială, nemțească.

Dascălul Ilișoi, care „era tipiconist bun“, nu avea încredere în forțele sale didactice și face apel la autoritatea învățătorului de meserie, Marcu, venit curînd din Ardeal, ca să-l ajute la întemeierea școlii din Botoșana.

Din informațiile răzlețe și puține ce ni s-au păstrat au fost identificați zece învățători ambulanți din care unul este anonim. Numărul de nouă sau zece învățători ambulanți, pe care îi cunoaștem pînă la această dată, este cu totul prea mic, față de numărul mare al unor astfel de dascăli care au funcționat în decurs de peste un secol în Bucovina de altădată. Dacă la anexare au existat 86 de învățători, ne putem imagina că în perioada de prigoană împotriva limbii române, în jurul anului

56 *Cronică Parohiei Botoșana*, f.a., p. 15.

57 *Cronică școlii Botoșana*, vol. I, f.a., p. 111.

58 V. A. Urechia, *op. cit.*

59 Un document familial, la țaranul Toader Hrib, din Arbore, comuna Arbore, județul Suceava.

1848, numărul lor trebuie să fi fost mult mai mare, având în vedere și reacția față de măsurile coercitive ale habsburgilor.

Amintirea acestora trebuie să fi fost destul de vie în mintea tuturor, după înlocuirea lor cu învățători stabili, și oficiali, iar prestigiul lor deosebit, de vreme ce conducerea școlilor a găsit de cuviință să dea numele de învățători ambulanți (*Wanderlehrer*) unor specialiști în anumite ramuri de învățămînt, care să meargă pe la școlile oficiale și să dea îndrumări metodice cu privire la predarea anumitor obiecte ca : agricultura, lucrul manual etc. — aşa cum aflăm din informațiile învățătorului pensionar T. P. Falat-Florea și ale altora, de pe aceste meleaguri.

În jurul anului 1910, cînd contradicțiile dintre românii băstinași și coloniștii de curînd veniți se accentuaseră, iar organele de stat luau apărarea celor din urmă, conducătorii românilor au recurs din nou la vechea instituție a învățătorilor particulari, cărora însă nu li se mai potrivea epitetul de ambulanți, deoarece erau stabili, însă erau, ca și cei din vechime, angajați și plătiți de către români, pentru a-și conserva astfel limba și cultura lor națională.

Instituția învățătorilor ambulanți, izvorită la început din nevoia de a-i învăța carte pe tinerii fii de boieri (a se vedea Gherman Vida, învățătorul lui Vasile Alecsandri și al celorlalți), s-a extins apoi la fiii de răzeși și mazili și în urmă și la țărani — în anumite condiții istorice speciale.

Acești învățători ambulanți au constituit începutul învățămîntului laic din Bucovina, iar în perioadele critice pentru populația română de pe aceste meleaguri ei au fost păstrători și continuatori ai culturii românești, contribuind, prin ideile și cunoștințele promovate, la menținerea și dezvoltarea, la pregătirea și organizarea luptei pentru libertate și unitate națională.

#### LES MAITRES D'ÉCOLE ITINÉRANTS EN BUCOVINE ENTRE LES ANNÉES 1774—1918

*R e s u m é*

Cherchant avec méticulosité et passion des nombreuses sources locales, gardées soit dans les archives scolaires, soit dans autres institutions, ainsi qu'une riche littérature de spécialité, l'auteur reconstitue un aspect moins connu de l'histoire de l'enseignement dans ce territoire : l'activité des maîtres d'école itinérants entre les années 1774—1918. Le sujet lui offre la possibilité de reconstituer, en lignes générales, l'entièvre évolution de l'enseignement roumain dans cette contrée et de relever avec priorité le lieu et le rôle des maîtres d'école itinérants dans le procès de défense et de conservation de l'être nationale de la population roumaine de Bucovine pendant la domination des habsburges.

## UN MANUSCRIS DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

OLIMPIA MITRIC

Intre preocupările științifice legate de cunoașterea și valorificarea patrimoniului cultural național, un sector deosebit de important este cel al cărților vechi românești, unele dintre ele fiind adevărate monumente de limbă și literatură. În cele ce urmează, ne vom opri asupra unui manuscris ce se află în biblioteca Muzeului județean Suceava (fondul de carte „Petru Comarnescu”), scris într-o perioadă deosebit de însemnată pentru istoria limbii române literare. Este vorba de perioada de trecere de la limba română literară veche la limba română literară modernă, perioadă în care se manifestă o tendință puternică de unificare a limbii literare, de impunere a unei norme supradialectale<sup>1</sup>.

De pe foaia de titlu a manuscrisului rezultă că acesta a fost copiat de popa Bucur, fiul lui Iuga Pușcașul în anul 1774, la Brașov, „în Sohodol la Bran” după învățărurile tipărite la Iași, în vremea lui Ioan Scarlat Ghica Voievod (v. BRV II, 305, p. 139), în anul 1757 și după cele tipărite la Snagov în anul 1700 (v. BRV I, 118, p. 390)<sup>2</sup>.

Manuscrisul are un număr de 183 file (lipsesc aproximativ 2 file de la sfîrșit și una din predoslovie), este de format in—4° (21,7 x 17,5 cm). Filele n-au fost numerotate de copist. Ele poartă în schimb o numerotare de mînă, cu creionul, de la 1 la 183, avîndu-se în vedere filele, nu paginile manuscrisului.

Textul scris nu este dispus niciodată exact în centrul paginii ci întotdeauna mai aproape de cotor între cele două margini. Distanța liberă pînă la marginea dinspre cotor a hîrtiei este de cca. 1 cm, în timp ce în partea opusă, spre exterior, ea este de cca. 2,5 cm. De asemenea,

<sup>1</sup> Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ed. a II-a, București, p. 441-443.

<sup>2</sup> Sinopsis, adecă adunare de multe învățături care s-au tipărit întîiu în această chip în zilele preaînălțatului Domn Ioan Scarlat Ghica Voievod. Cu blagoslovenia prea Sfîntului Mitropolit al Moldovei Chir Ianov în tipografie la Iași la anii de la nașterea lui Hs. 1757. Iară al doilea învățături sunt tipărite în Snagov la anii de la Hs. 1700. Iară acum s-au adunat la un loc și s-au scris prin mîna popii Bucur sin Iuga Pușcașu la anii de la nașterea lui Hs. 1774 în zilele împăratului Iosif, feciorul Marii Terezii Crăesii Ardealului i procia. Si s-au scris în cînstitul scaun al Brașovului în Sohodol la Bran, iunie 10, Anno 1774.

în partea superioară a foii de hîrtie distanța lăsată liberă variază între 2,3 cm și 1 cm, iar în partea inferioară, între 2,7 cm și 1,5 cm. În execuțarea măsurătorilor s-a ținut seama și de literele suprascrise. Scris de o singură mînă, cu cerneală neagră și roșie (cerneala roșie este folosită numai în prezentarea titlurilor și, cu puține excepții, a inițialelor), textul este dispus pe o singură coloană cu 20—22 rînduri pe pagină. Cum ușor se poate observa, spre sfîrșit, începînd cu fila 174 scrisul este mai înghesuit și literele sunt mai mărunte decît de obicei.

Hîrtia, de grosime mijlocie, are culoarea cafenie deschis și prezintă mai multe tipuri de filigran.

Frontispiciile sunt simple dar demne de a fi luate în considerație: desen în peniță cu cerneluri colorate (roșu, negru, verde) prezintînd motive decorative din familia entrelac-urilor (f.t.); entrelac format din linii împletite în opt, marcate la întretăieri de rozete geometrizate (roșu, verde, negru) f. 4; motiv geometric în rețea de romburi cu rozete la întretăieri (negru, roșu) f. 54<sup>v</sup> și, în sfîrșit, două linii meandrîce, împletite și terminate la capete cu volute (roșu, negru) f. 46.

Legătura în carton și piele la cotor este originală. Prima copertă, foaia de gardă și foaia de titlu sunt desprinse de cotorul cărții.

Manuscrisul conține multe însemnări pe partea interioară a copertelor, pe foile de gardă cît și pe foile: 54, 84<sup>v</sup>, 85, 171<sup>v</sup>, 183. Majoritatea aparțin copistului, aceasta putînd dovedi că manuscrisul n-a avut o circulație prea mare. Într-una din însemnări ne este relatat un eveniment istoric de mare importanță: „Într-această vreme și într-acest an au făcut pace moscalii cu turcii de bătaia care au avut. Am scris eu, Popa Bucur sîn Iuga Pușcașu 1774, august 15“. Pacea încheiată la Kuciuk-Kainargi devine un punct de referință, după cum se poate constata din însemnarea următoare: „De cînd au venit Vodă la București după pacea muscalilor cu turcii la luna lui noiembrie 15, la anul 1774“ (coperta 3). De pe aceeași copertă aflăm numele celui care a legat acest manuscris: „s-au legat această carte de Gheorghe Diiacon de la Brașov, anno 1774, august 15“. Pe fila 183<sup>v</sup> găsim un aforism care ne amintește de stilul lui Neculce: „Nu știe omul nice unde, nice cînd, nice cum va să moară“ iar pe prima foaie de gardă este semnalată cu lux de amânunțe moartea protopopului de Brașov: „S-au pristăvit părintele Ștefan, protopop de la Brașov. Au bolnavit vro patru săptămîni însă prin casă tot s-au putut primbla. Iară în noaptea din Paște i-au fost mai greu, iară deacă au ieșit cu văscrisul s-au războlit și au zis: acu voi să mor și aşa pînă s-au cîntat văscrisul au și răposat, martie 27, anno 1782“.

Manuscrisul cuprinde:

f.2<sup>v</sup>—3<sup>v</sup> „Predoslovie către cetitorii“. Cu excepția pasajelor referitoare la Moldova, la care copistul a renunțat și a cătorva particulărîți lingvistic, cum ar fi renunțarea la -u final după grupuri consonantice sau după o consoană, predoslovia este identică cu cea din prima tipăritură menționată<sup>3</sup>.

<sup>3</sup> În lipsa tipăriturilor originale am consultat Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I—II, București, 1903.

- f.4—54, „Înștiințare de învățătură“.
- f.54v—70v „Învățături pre scurt împotriva tuturor reale închipuirii carii neștiind fac unii din creștini și dovedirii de unde să trag aceale fapte reale și ce închipuiesc“ (10 capitole).
- f.71—84v „Tilcuala celor zeace porunci dumnezești“ (în tipăritură ea se află înaintea „Învățăturilor“).
- f.85 Fragment din Floarea darurilor. „Aceasta s-au scris aicea din Floarea darurilor, anu 1780“.
- f.86—171v „Învățături creștinești folositoare de suflet fieștecărui creștin“. Renunțându-se la prefață și predoslovie se trece direct la prezentarea cuprinsului (39 capitole).
- f.172—173 „Scara acestei cărți și capetile“. La sfîrșitul „Învățăturilor“ se trec cuvintele de încheiere de la Sinopsis.
- f.174—180 „Pentru împărăteasa țării frâncești căria mînile cele tăiate i le-au vindecat întru tot cea puternică despuitoare“. (cuvînt adăugat ulterior cu cerneală neagră).
- f.180—181 „Pentru cela ce au văzut pre preacista precistuind frații ceia ce să ostenise la lucru cu pînne cerească“.
- f.181—183 „Pentru ceia ce s-au hrănit coconul cu țîță moartă fiind și preste un an au înviat și ea“. („Acestea le-am scris aicea din Minunile Preacistei, an 1779“.)

Cauzele care l-au determinat pe popa Bucur să copie învățături rămîn necunoscute nouă și nu există nici o însemnare în acest sens. Ar putea fi vorba de îndeplinirea unui canon, obicei ce există în acea vreme. Faptul că din cele două tipărituri, indicate în foaia de titlu, nu s-au copiat decît anumite pasaje, copistul luîndu-și libertatea de a opera o selecție după criterii individuale, că s-a schimbat ordinea de prezentare a cuprinsului, ba, mai mult, că au fost incluse și fragmente din cunoscutele cărți populare laice, ne face să credem că această copie a avut niște determinări strict personale. De altfel, manuscrisul nu prezintă nici un indiciu care să confirme folosirea lui în împrejurări publice (în biserică). Desigur, această ipoteză nu este unica ce se poate formula în cazul de față. Așa, spre exemplu, ar mai putea fi invocate ca motivări ale activității de copiere o anume obișnuință (inertie) care continua să se păstreze sau, și mai plauzibil, numărul prea mic de tipărituri existente în acea perioadă în Transilvania, deși se vorbește de o intensificare a tipografiilor de aici, în jurul anului 1750<sup>4</sup>.

Hîrtia obișnuită, simplitatea frontispiciilor, legătura simplă, sărăcăcioasă demonstrează că manuscrisul a fost scris de o persoană cu posibilități materiale modeste, însă cu multă aplicație pentru arta caligrafică și, poate, cu o îndelungată practică de copist.

În cele ce urmează, vom trece în revistă cîteva particularități private la fonetica, morfologia, sintaxa și lexicul manuscrisului.

<sup>4</sup> O. Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 52-56.

## FONETICA.

1. Menținerea lui -iu în sufixul-toriu, unul din cele mai productive sufixe ale limbii literare vechi<sup>5</sup>: dătătoriul f. 83, mîntuitoriul f. 15, făcătoriul f. 138, înpăcătoriul f. 120, judecătoriul f. 120, negrătoriul f. 160<sup>v</sup>.
2. Frecvența deosebită a lui -u final după un i scurt: raiu f. 83, întiu f. 13<sup>v</sup>, obiceau f. 20.
3. Grupuri consonantice păstrate în unele cuvinte de origine slavă: protivnică f. 92<sup>v</sup>, încărcătoriul f. 64 din v. sl. protiva<sup>6</sup> alături de forme cu metateza lui r: dinpotrivă f. 92<sup>v</sup>.
4. Formele: pine f. 22, mîne f. 110, mînile f. 177<sup>v</sup>, mînule f. 38 (în ultimul caz mînă se infățișează la plural în forma sa etimologică) din regiunile din nord cedează tot mai mult terenul fonetismelor cu ii: piîne f. 34, mîne f. 96, mînile f. 176 atestate încă în sec. al XVI-lea în textele din sudul Ardealului și Țara Românească<sup>7</sup>.
5. Trecerea lui i la i e frecvență mai ales în textele scrise în Moldova dar ea apare și în texte provenite din alte regiuni: dinsul f. 104, dinsa f. 132 alături de forme ca: dînsul f. 110.
6. Forme vechi păstrate în Moldova: nedireptate f. 85, îndireptat f. 4, neîndireptați f. 118, direaptă f. 150.
7. Palatalizarea labialei f în h: hiarele f. 175<sup>v</sup>. În formele: pohtii f. 91, pohta f. 174<sup>v</sup> s-a păstrat fonetismul etimologic (v. sl. pohta).
8. Iotacizarea verbelor: arză f. 99, vază f. 66, aprinză f. 44, răspunză f. 124, scoată f. 34, desparță f. 181<sup>v</sup>, înghiță f. 17<sup>v</sup> — forme caracteristice textelor din sudul Ardealului și Țara Românească<sup>8</sup>.
9. Diftongarea lui o și trecerea lui -uă la o în cazuri ca: noao f. 116, doao f. 124, voao f. 132<sup>9</sup>.
10. Cazuri de disimilare a lui r în prepoziții: pe înpărăteasa f. 176<sup>v</sup>/pre mine f. 177, peste potiriu f. 35<sup>v</sup>/preste potiri f. 24.
11. Inregistrarea fonetismului nou ft, ce se impune mai tîrziu: pofta f. 83.
12. Reducerea diftongului ea la a în anumite poziții, fenomen foarte răspîndit în toate regiunile, în special în Moldova: mărturisescă f. 8, slujescă f. 15, blagoslovescă f. 68, greșală f. 80, săvîrșescă f. 15, procopsală f. 66, preotască f. 60.
13. Forme cu e în cazuri ca: nice f. 8, adecă f. 159<sup>v</sup>.
14. Reducerea diftongului -i-neaccentuat la -i-: mincinosul f. 60<sup>v</sup>, nemincinoasă f. 174<sup>v</sup>.
15. Inovație cu caracter foarte limitat, ce apare în textele de origine

<sup>5</sup> Apud M. Teodorescu și I. Gheție, *Manuscrisul de la Ieud*, București, 1977, p. 113.

<sup>6</sup> Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. III, București, 1964, p. 66.

<sup>7</sup> I. Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 111-112.

<sup>8</sup> Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *lucr. cit.*, p. 202.

<sup>9</sup> Cf. M. Teodorescu și I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 93.

sudică și care nu s-au începutenit în limba literară modernă : desschis f. 132<sup>10</sup>.

16. Închiderea lui e la începutul unei fraze, fenomen foarte răspândit în limbile românești: să înbracă f. 88, cătră f. 8, izvoarălor f. 56, Dumneazău f. 83.

17. Tendința de trecere a diftongului ea, ia neaccentuat în e, ie cînd începe o silabă următoare este un e: dureare f. 8/durere f. 175v.  
muiare f. 85/muire f. 177v.

În fonetică, după cum s-a putut observa și din exemplele de mai sus, distingem alături de arhaisme, regionalisme, un număr considerabil de inovații dintre care unele vor intra în circulația largă a limbii române literare moderne. Numărul foarte mare de alternanțe fonetice scoate în evidență lipsa unor norme fonetice stabile în limba literară a epocii.

## MORFOLOGIA.

1. Forme vechi de plural la substantive : aşezămînturi f. 86<sup>v</sup>, mormînturi f. 15, rămăşiţuri f. 60.
  2. Pluralul substantivelor feminine în -e : plate f. 83, greşale f. 80, amâgele f. 130 caracteristice în special Moldovei <sup>11</sup>.
  3. Articularea pronumelui relativ care : carele s-au făgăduit cu jurămînt f. 174<sup>v</sup>, carea pînă acum nice s-au mai sădit f. 2.
  4. Sufixarea unor verbe care în mod obișnuit se folosesc fără sufix verbal : îndreptează f. 84<sup>v</sup>, întunecează f. 95, însărmînteaază f. 96.
  5. Pentru persoana a II-a sg. am întîlnit următoarele forme : de vrei să moşteneşte f. 79<sup>v</sup>, să nu mărturiseşte minciuni f. 82, creştinule, să-ţi izbîndeşte f. 140<sup>v</sup>, să nu rîvneşte animăriu nimic f. 72.
  6. Construcţia arhaică şi populară a auxiliarului la perfectul compus indicativ, pers. 3 sg. : că omu nu s-au zidit f. 91, au fost dus f. 13<sup>v</sup>, ş-au adus aminte f. 85, ea i-au zis f. 174<sup>v</sup>, iaste fiul lui D-zeu şi s-au intrupat şi au murit f. 87.
  7. Inversiunea pronumelui personal : rogu-te f. 174<sup>v</sup>, datule-au f. 75<sup>v</sup>, mulţumescu-ţi f. 178<sup>v</sup>, sătura-mă-voi f. 103, vrea-l-vei f. 102.
  8. Folosirea pleonastică a articolului posesiv cu forme variabile : prin mîna popii f. 86, înțelesul al dumnezeăştilor f. 86, iaste pricina a îndoierii inimii lor f. 61<sup>v</sup>.
  9. Encliza particulei -şi la unele pronume : cinevaşि f. 106, alcevaşि f. 112, într-aceaşaşि f. 86, cuivaşи f. 148<sup>v</sup>.
  10. Un regionalism oltenesc „dupre“, rezultat din contaminarea lui după cu pre : să nu fi venit dupre noi f. 175 <sup>12</sup>.
  11. Forma veche de imperfect fără -u la pers. 3 pl. : ei să aduna odată într-un an şi mergea de să arunca unii pre alţii în apă, toate zidirile striga f. 137<sup>v</sup>.

<sup>10</sup> Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *lucr. cit.*, p. 204.

<sup>11</sup> I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 110.

12 Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *lucr. cit.*, p. 202.

12. Exprimarea vocativului arhaic : creștinule ! alături de creștine !
13. Formă veche de imperativ : Pasă de la mine, Satano ! f. 128.
14. Forma arhaică a perfectului simplu pers. 3 sg. deade f. 116 (de la vergul da) : deade lor puteare a fi fii lui D-zeu.
15. Folosirea predicativă cu valoare de prezent indicativ a lui va, forma scurtă a verbului vrea : ce va să ne zică f. 124, vei să-ți faci libertatea f. 142, vei răul vrăjmașului tău ? f. 142.

Morfologia este de asemenea ilustrativă pentru perioada în care a fost scris manuscrisul, caracterizându-se printr-o serie de trăsături arhaice și populare, în cea mai mare parte, general răspîndite.

#### SINTAXA.

In ceea ce privește structura sintactică a propoziției și a frazei remarcăm construcții cu caracter arhaic, particularități sintactice nefișești, datorită reproducerei sintaxei orginalului, care, chiar dacă se prezintă sub forma unor tipărituri, nu se emancipase complet de sub imperiul unei sintaxe străine, în bună parte, de firea limbii române. Sintaxa are un caracter, în cea mai mare parte, popular, dat, în special, de frecvența folosire a propozițiilor introduse prin și, iară, nice, a condiționalelor cu de : „Și-ți îngreoezi și trupul și sufletul îl păgubește și patimile trupului și strîngi pohte reale în sufletul tău și în inima ta și îți pierzi mintea și gîndul tău în fapte proaste și uști pre D-zeu. Nice bărbatul cu muerea să nu-i leage, nice vorbe să nu faci la omul bolnav, nice să creadeți visurile, nice cînd cîntă corbul sau cioara sau coțofana. Iară la priveghierea acelui mort să citească preoții iară necitind preoții să fie și mireanii priveghind cu cuviință, vorbind ceale de folosul suflețesc iară nu vorbe deșarte. Însă însămnează, păcătosule, că de nu vei lăsa păcatul nu vei putea să faci rugăciune“.

1. Exprimarea dativului prin sintagma la + acuzativ : să vă ispoveduiți unul la altul f. 49, a spune la duhovnic f. 83<sup>v</sup>, minciună să nu spui la negoțul tău f. 81<sup>v</sup>, credința la fieștecare creștin f. 86<sup>v</sup>.
2. Omiterea negației nu, atunci cînd predicatul este precedat de nice : nice urmează lucrurilor f. 144.
3. Folosirea infinitivelui în locul conjunctivelor pentru exprimarea complementului direct : nu mi-ați dat a mînca f. 124, căci n-au putut ei a săvîrși f. 61<sup>v</sup>.
4. Lipsa articolului după modelul slav : fără blagoslovenie arhiereului f. 49<sup>v</sup>, preastolul este scaun înpărătatului f. 21<sup>v</sup>.
5. După același model, lipsa articolului proclitic : de va cădea muscă în sfîntul potiriu f. 29<sup>v</sup>.
6. Situații numeroase de plasare a verbului predicated la sfîrșitul propozițiilor sau al frazelor (influență exercitată de sintaxa latină) : „Cum Domnul cu mare ocară de la Anna la Caiafa au fost dus și cum acolo feliuri de ispitiri, munci cumplite, bătăi, scuipiri și bajocuri și loviri fără milă de la miezul nopții pînă la zio pentru păcatele noastre de bună voie au răbdat“ f. 13<sup>v</sup>.

7. Prezența numeroaselor construcții cu caracter arhaic : nu putu acolo nici o minune a face pentru căci nu avea credință bună întru Hristos f. 175, să nu rîvnește a nimări nimic f. 71<sup>v</sup>, nu pentru căci născut și au crescut într-aceastaș credință ce pentru căci Dumnezeu o au des-coperit f. 86<sup>v</sup>.

### LEXICUL

Lexicul învățăturilor cuprinse în acest manuscris este bogat și destul de variat. Pe lîngă numeroase elemente populare, întîlnim un mare număr de cuvinte de origine slavă, mai ales pentru redarea noțiunilor bisericești. Multe din ele, folosite cu sensuri arhaice, mai tîrziu au ieșit din uz. Elementele slave : zavistie s. f. „invidie“ : ca să facă pohta ei cea de zavistie f. 174, poslușnic s. m. „slujitor boieresc sau mănăstiresc care era scutit de dări“ : ziseră acei poslușnici f. 175, capiștile s. f. „templu păgin“ : răsipind toate capiștile idolilor f. 183, gizdav adj. „frumos, plăcut“ : atîta era ghizdavă la suflet f. 174, polunoșniță s. f. „slujbă religioasă mănăstirească care se face după miezul nopții“ : săvîrșind polunoșniță acestea să gîndească<sup>1</sup> f. 13, procovet s. n. „bucată de pînză folosită pentru acoperirea unor obiecte de cult“ : „să-l pui pe sfîntul antimis sau pe procovet f. 40, proscomidie s. f. „parte din slujba unei liturghii“ : la proscomidie să toarne puțină apă în vin f. 26, proclat adj. „ticălos, păcător“ : proclata de muiare f. 179<sup>v</sup>, agneț s. n. „bucată de prescură din care se taie anafura pentru împărtășanie“ : cînd nu să va afla agnețul în discos f. 12<sup>v</sup>, ispovedanie, priceștanie, norod, obște, a se hrăni, pravilă, pravoslavnic, preastol.

Pe lîngă cuvinte vechi de origine latină am întîlnit și neologisme, care în majoritatea cazurilor denumesc noțiuni noi : fiastra s. f. „fîică vitregă“ : și văzînd fiastra ei f. 174, mașteră s. f. „mamă vitregă“ : mașteră mea m-au trimis f. 155, pasă ! vb. imperativ „du-te“ : pasă, Mario, cu oamenii aceştia !, fur s. m. „hoț, tilhar“ : în păcatul furului (...va cădea f. 6<sup>v</sup>, apocalips, poporeanii, ginere, doftor, credință, împărat, preot, lege, materie).

Semnalăm, de asemenea, termeni de origine maghiară și greacă : meșter, a făgădui, hiclenie, oraș, furtișag, catherisit.

Amintim tot aici unele cuvinte vechi cu înțelesuri deosebite de cele din limba literară actuală : județ s. n. „judecată din urmă“ : pentru județul cel de apoi f. 96, a umplea vb. „a îndeplini“ : umpleți porunca f. 175, muncile s. f. „chinurile“ : „acel foc al muncilor“ f. 96<sup>v</sup>. Consemnăm și o serie de prepoziții, adverbe care prezintă forme, înțelesuri sau întrebuiuțări particulare : întru „în“ : întru dumnezeiasca grădină f. 2, din „de“ : afară din săptămîna Paștilor f. 51<sup>v</sup>, supt „sub“ : supt hainele săracului f. 2, depre „după“ : să cunoaște omul cel milostiv depre mînă, depre față f. 124<sup>v</sup>, tot adv. „numai“ : ci tot bucurie și veselie f. 83. Foarte rar, pentru denumirea noțiunilor noi, se recurge la sintagme cu material lexical din fondul comun al limbii : turburarea sau zburdăciunea trupească „apoplexie“ f. 9.

În ceea ce privește formarea cuvintelor constatăm preferință pentru suficele : -ie : liturghie, eparhie, evlavie, isprăvnicie, evanghelie, curătie ;

- enie : cetenie, ispăsenie, smerenie ;
- este : duhovnicește, trupește, sufletește ;
- înță : știință, trebuință, cuviință, neputință.

Dintre prefixe cel mai des folosit este ne-. Derivatele cu ne- sunt numeroase atât în limba română veche cât și în cea modernă<sup>13</sup>. Față de aspectul modern, limba veche oferă un număr mai mare de astfel de derivate din care unele sunt specifice ei : nedireptate, nevoință, nepurtare, necălcăt, neînchipuită, nemincinoasă, neluind, nepăcătoasă, neîncințată, negräitori. Des întâlnite sunt și formele simple : cercat, spăimântat, tîmplat, plinirea, tîmplarea.

Textele abundă în interogații retorice folosite cu scopul de a înviora expunerea : „Mîine, mîine și pentru ce nu astăzi ? Si pentru ce nu în acest ceas ? Au doară învîrtoșarea inimii să va muia mai lesne mîne ? Si noi să rămînem neîndireptați ? Prieatine, pentru cine ai venit ?“ În același scop sunt folosite și exclamațiile : „O, sfînții arhierei !, Socoteaște, creștine !, Toată paza să o aibi, creștine !, Uraște ca să nu te munceaște în veaci !, Să mărturisește pre strîmbul sufletul său, creștinule !“

Deși are un caracter vădit popular, limba învățăturilor copiate de popa Bucur este unitară și se distinge prin varietate și plasticitate.

De cele mai multe ori manuscrisele de sec. XVIII par lipsite de importanță. Manuscrisul prezentat — în linii mari — în lucrarea de față, suscită curiozitatea în primul rînd datorită faptului că este scris într-o epocă de explozie tipografică, demonstrîndu-ne în felul acesta că fenomenul copierii textelor nu era abandonat. Deși față bisericească, copistul nu s-a sfidat să introducă texte care, oficial, nu erau recunoscute de biserică. Aceasta dovedește că de astfel de texte avea el nevoie pentru sufletul și mintea sa. De altminteri, este foarte bine cunoscută importanța mare pe care au avut-o cărțile populare în lărgirea orizontului spiritual al cititorilor din perioada veche, în îmbogățirea vocabularului limbii române literare. Prin simplitatea, vioiciunea expunerii, prin numeroasele fapte de stil, limba cărților populare a servit ca model cronicarilor și scriitorilor de mai tîrziu<sup>14</sup>. Se mai știe că aceste texte au fost traduse și copiate în majoritatea cazurilor de călugări sau preoți, circulînd în toate regiunile locuite de români, mai ales în manuscrise<sup>15</sup>. Astfel, în realizarea unității depline a limbii române, în constituirea normei supradialectale, rolul decisiv l-a avut laicizarea culturii noastre, circulația și utilizarea cărții bisericești reprezentînd doar unul dintre aspectele importante ale acestui fenomen. Așa se explică faptul că în textul manuscrisului prezentat se împletește armonios fenomene și forme lingvistice, caracteristice Moldovei, sudului Ardealului sau Tării Românești. Alături de numeroasele trăsături arhaice, populare întîlnim un număr

13 Cf. M. Teodorescu și I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 113.

14 Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *lucr. cit.*, p. 223.

15 *Ibidem*, p. 214.

considerabil de inovații (mai ales în fonetică). În ceea ce privește lexicul, constatăm o preponderență a elementului slav datorită naturii comunicării, marea majoritate denumind termeni privitor la cult au avut și atunci o circulație limitată. Astăzi mulți din ei au ieșit din uz : bogoiavlenie, pravoslavic, nastavnic, pravilă. Latinismele, în schimb, mai puțin numeroase, dar nenumind în cea mai mare parte noțiuni noi, și-au păstrat viabilitatea. Unele dintre ele, este adevărat, au o circulație mai redusă, modificîndu-și uneori funcționalitatea, ex. : fiaastru poate fi înălțit astăzi ca substantiv propriu antroponim. Mai rari sunt termenii de origine maghiară și greacă. Dintre termenii cu o circulație regională menționăm : primbla, cocon, vorovit, ispoveduim.

Caracteristica principală a procesului de evoluție a limbii române literare fiind în această epocă tendința de unificare și modernizare este evidentă și în acest manuscris preocuparea de exprimare într-o limbă din ce în ce mai îngrijită, de folosire a unui vocabular îmbogățit și înnoit.

#### UN MANUSCRIT DE LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIII-e SIÈCLE

##### R é s u m é

Le manuscrit présenté dans l'ouvrage ci-dessus se trouve dans la bibliothèque du Musée départemental de Suceava — le fond documentaire „Petru Comarnescu“.

De la feuille de titre du manuscrit résulte qu'il a été écrit par le pope Bucur, le fils de Iuga Pușcașul, en 1774 à Brașov, en Sohodol à Bran et il est une copie des règles imprimés à Iassy, pendant le règne du prince Ioan Scarlat Ghica en 1757 et des ces imprimés à Snagov en 1700.

Le manuscrit suscite la curiosité, d'abord du fait qu'il est écrit dans une époque d'essor typographique. Bien que membre du clergé, à côté de textes religieux, le copiste a introduit également des textes laïques qui officiellement n'étaient pas reconnus par l'église. Il a changé de même l'ordre de présentation du contenu.

Après la présentation des certaines observations concernant la phonétique, la syntaxe et le lexique du manuscrit, sont passées en revue les conclusions qui s'imposent. A côté de nombreux traits „archaïques“ et populaires nous rencontrons un considérable nombre d'innovations (notamment en phonétique). En ce qui concerne le lexique, bien que les mots d'origine slave sont assez nombreux, les mots d'origine latine ont, pourtant, le poids, non seulement par leur nombre, mais aussi par fréquence et viabilité.

Écrit dans la période quand se manifeste fortement la tendance d'unification de la langue littéraire, dans le manuscrit est évidente la préoccupation pour une expression autant que plus proche de la règle surdialectale qui se constituait.

#### EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. *Sinopsis* — la feuille de titre du manuscrit.

Fig. 2. Couverture interieure avec des notes.

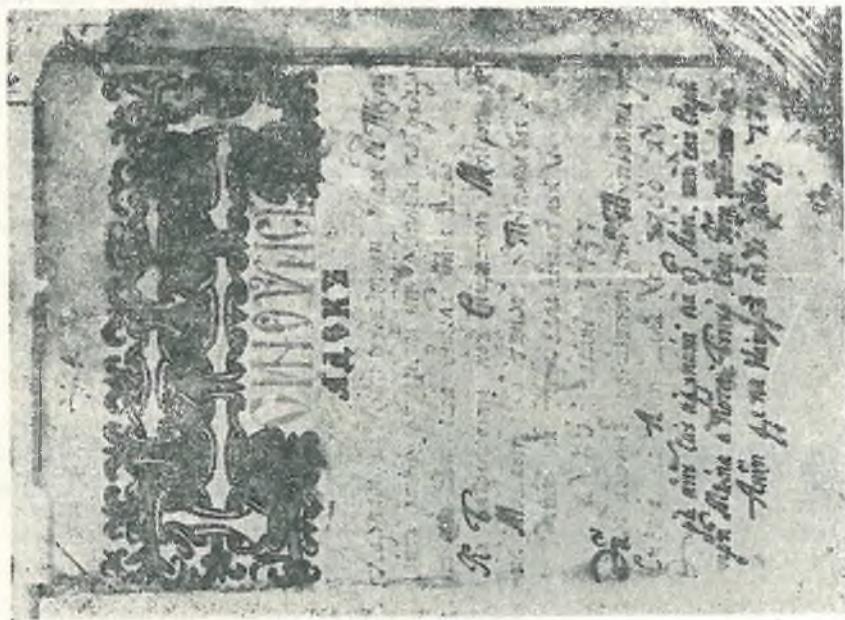


Fig. 1. Sinopsis — foaia de titlu a manuscrisului.

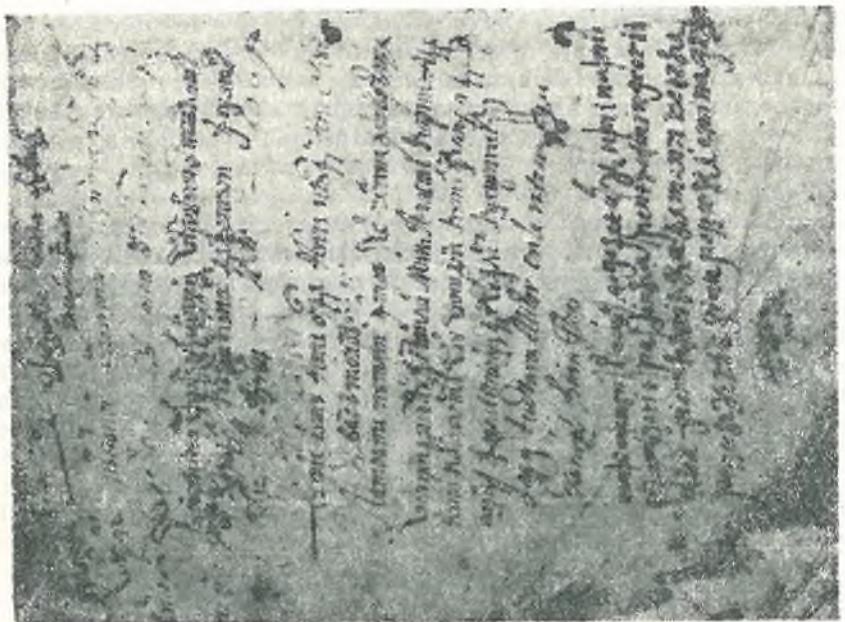


Fig. 2. Copertă interioară cu înscrieră.

## SCHIȚĂ DE STUDIU ASUPRA ICONOSTASELOR DIN SECOLUL AL XVIII-LEA (JUDEȚUL SUCEAVA)

MARINA ILEANA SABADOS

Județul Suceava reprezintă pe plan național una dintre zonele cele mai înzestrate în ceea ce privește patrimoniul cultural, fapt recunoscut la nivel mondial, prin celebritatea unor vestigii inestimabile cum sănătățile murale exterioare ale bisericilor din sec. al XVI-lea, ori diferențele formelor de manifestare ale artei decorative din secolele XV—XVI.

Interesul cercetătorilor și al amatorilor de artă scade însă, odată cu secolul al XVIII-lea, perioadă, în general, ignorată pe tot întinsul Moldovei, sub aspectul istoriei artei. Totuși, o privire mai atentă asupra acestei epoci artistice în Moldova, ar putea demonstra că, în ciuda unei originalități mai modeste, spiritul artistic continuă bunele tradiții ale secolelor anterioare, realizându-le astfel, o evoluție istorică fluentă, integrabilă artei europene.

Credem că o contribuție, în acest sens, o poate aduce studiul iconostaselor din secolul al XVIII-lea, relativ, bogat reprezentate pe raza județului nostru.

Iconostasul — templa sau catapeteasma<sup>1</sup> — constituie o piesă de mobilier indispensabilă, în inventarul bisericilor de rit ortodox. În timp, el a căpătat o formă decorativă care, în secolul la care ne referim, atinge o culme a dezvoltării.

Pentru a facilita înțelegerea fenomenului artistic pe care îl reprezintă iconostasul în secolul al XVIII-lea, chiar dacă referirile se limitează la hotarele județului Suceava, este necesară o scurtă prezentare istorică a acestei piese de mobilier în România, pînă la perioada de care ne ocupăm.

Modelul tipologic al iconostasului românesc îl constituie cel bizantin, cu număr limitat de frize cu icoane<sup>2</sup>. Cele mai vechi fragmente de

<sup>1</sup> Denumirea de iconostas este generalizată în țara noastră mai tîrziu și este folosită în special, în literatura de specialitate. Alte denumiri: *templă* — denumire derivată de la termenul „templon“, desemnînd scindura lungă pe care erau pictate icoanele în Bizanț (v. Leonid Uspensky, *Problema iconostasului*, în „Mitropolia Banatului“, 1965, XV, nr. 1-3, p. 101, nota 32); *catapeteasmă*, adică perdea, în legătură cu sensul simbolic atribuit iconostasului, de înlocuitor al perdelei din templul lui Solomon, care s-a rupt în momentul invierii (v. L. Uspensky, *op. cit.*, p. 116).

<sup>2</sup> Registrele care alcătuiesc iconostasul tipic, sănătățile sunt: I. *Registrul ușilor împă-*

tîmplă păstrate pînă azi, sînt ușile împărătești de la biserica mănăstirii Cotmeana (sfîrșitul sec. al XIV-lea), cele de la biserica din localitatea Turbați, lîngă Snagov (1456), precum și ușile împărătești de la biserica mănăstirii Tismana (1542)<sup>3</sup>. Acestea prezintă un decor mixt, format din scene religioase (Buna Vestire sau sfinții) și motive vegetale sau geometrice. Fragmentele mai sus citate sînt sporadice și nu ne dau o imagine clar conturată asupra a ceea ce reprezenta iconostasul în secolele XIV—XVI. Abia, începînd cu tîmpurile de la Humor și Voroneț — sfîrșitul sec. al XVI-lea, începutul sec. al XVII-lea — se pot enunța cîteva dintre caracterele definitorii ale iconostasului românesc. În primul rînd se poate vorbi despre perfectul echilibru și armonia structurii iconostasului, nici unul dintre registre nedepășind proporțiile impuse de ansamblu. Pe de altă parte, caracterul acesta echilibrat este subliniat de raportul de subordonare a decorației față de fondul-suport, datorat atît tehnicii de lucru — champlevé și méplat — cît și compozițiilor ornamentale, concepute în funcție de registrul de decorat.

Repertoriul ornamental al iconostaselor din cele două țări române, în perioada la care ne referim, repetă, într-o ritmică egală, cu variații în cadrul aceluiași sistem decorativ, motive de origine orientală, venite la noi prin filieră bizantină : lebedele încoronate, afrontate, cigulind un fruct, fructul de rodie, palmeta, floarea de răsură : motive de origine antică, preluate de decorația Renașterii : denticuli, volute în combinații elegante („lira“), ove și măslinie și, în sfîrșit, motive preluate din decorația ceramică de Iznik din sec. al XVI-lea, vehiculată și în mediul românesc în a doua jumătate a acestui veac<sup>4</sup> : aceste elemente sînt : palmeta musulmană, floarea de lotus chinezesc („hatayi“), lalele, albăstrele, garoafe, fructe de ananas etc. Realizarea artistică a ansamblurilor dovedește o mînă sigură și un gust elevat care, nu numai că sînt pose-soare ale unei culturi bogate, dar poartă marca unei experiențe îndelungate a meșteșugului. La aceasta se adaugă calitatea schemelor compoziționale guvernată de principiul ornamental, precum și armonia cromatică de fond (roșu-vermillon, albastru-vînat, verde-peruzea) subliniată de somptuozitatea aurului ce acoperă motivele.

Exemple de piese întregi sau fragmentare din această perioadă, ar putea fi, pentru Moldova : fragmentele de la biserica mănăstirii Moldovița, de la Volovăț, ori cele folosite în iconostasele bisericilor de la mănăstirea Dragomirna și „Sf. Ioan cel Nou“ de la Suceava ; iar pentru Tara Românească : tîmpla de la biserica Sf. Dumitru din Craiova, stră-

rătești — cu ușile împărătești, ușile diaconești, icoanele împărătești și poalele acestora ; II. Antablamentul — cu trei frize de icoane : icoanele prăznicare, icoanele cu apostoli și icoanele cu profeti ; III. Coronamentul — cu ăsa-zisul trimorfiu, format din Crucea „Răstignirii“ și moleniile (icoanele cu Maica Domnului și Sf. Ioan Evanghistul). Uneori, din lipsă de spațiu, cum se întimplă la tîmpurile din mediul rural, icoanele cu profeti sunt dispuse pe coronament.

<sup>3</sup> Cf. Orest Tafrali, *Sculptura în lemn românească*, în „Artă și arheologie“, 1935—1936, p. 8-9.

<sup>4</sup> V. Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI—XVII, găsită în Moldova*, în „Arheologia Moldovei“, V, București, 1967, pp. 287-308.

mutată la schitul Crasna, catapeteasma de la schitul mănăstirii Bistrița (1654), ori fragmentele mai vechi refolosite în iconostasul brîncovenesc de la biserica Stelea din Tîrgoviște.

Pentru Țara Românească, perioada domniei lui Matei Basarab a constituit o epocă de tranziție în arta sculpturii de tâmpale, prefigurînd dezvoltarea pe care aceasta o va lua la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea, în epoca brîncovenească și post-brîncovenească. Dacă pentru Moldova, acest sfîrșit de secol este deosebit de săracios în ceea ce privește sculptura decorativă, situația din Țara Românească arată reversul medaliei. O seamă de ateliere specializate în executarea iconostaselor de lemn și existența unui număr considerabil de meșteri tîmplari, fac să apară în timpul domnitorului Constantin Brîncoveanu, o adevărată școală a artei sculpturii decorative. Repertoriul ornamental aflat sub semnul fanteziei și ingeniozității, dezvoltă o gamă largă de motive vegetale — avînd la bază frunza de acant și de viță de vie, — dar și motive florale și fructe, apoi motive zoomorfe reale și fantastice inspirate din „Fiziolog”<sup>5</sup>. Tehnica de lucru se schimbă și ea, trecind de la relieful plat, la relief înalt și ajour, ceea ce conferă pieselor un caracter barocizant, puternic marcat de jocul de lumini și umbre, rezultat din modelarea sensibilă a suprafeței. Se pare că sursa de inspirație a iconostaselor brîncovenești s-ar găsi la piesele de acest gen, provenite din insula Cipru<sup>6</sup>.

**STADIUL CERCETĂRILOR ÎN PROBLEMA ICONOSTASELOR DE SECOL XVIII DIN MOLDOVA.** Singura încercare de prezentare istorică, mai detaliată, a tâmpalelor din Moldova, îi aparține cercetătorului Andrei Pănoiu, în lucrarea *Mobilierul vechi românesc*<sup>\*</sup>. Pentru secolul al XVIII-lea, evoluția acestor piese este analizată în a doua jumătate de veac, cînd se stabilesc două tendințe stilistice: una referitoare la păstrarea modelelor tradiționale și a doua, datorată influențelor directe ale Europei Centrale și Occidentale. Pentru prima tendință sunt amintite o serie de tâmpale din Iași a căror capodoperă este iconostasul de la vechea biserică mitropolitană „Sf. Gheorghe” (1761). Acest tip de tâmpale se apropiă mai curînd de modelul muntenesc din epoca brîncovenească și post-brîncovenească. Pentru cea de-a doua tendință, capul de serie îl constituie iconostasul bisericii mari de la Putna, marcînd acea cotitură spre arta central-europeană ce începuse să pătrundă în nordul Moldovei. Alte piese asemănătoare enumerate sunt: catapeteasma de la biserică „Sf. Gheorghe” a mănăstirii „Sf. Ioan cel Nou” de la Suceava (1796), aceea de la biserică mare a mănăstirii Dragomirna adusă de la Solca; piesa de la biserică „Sf. Nicolae” din Rădăuți și apoi, fragmentul de tîmplă de la Moldovița sau iconostasele de la Sucevița, cel dintre altar

<sup>5</sup> Pentru semnificația motivelor inspirate din „Fiziolog” — V. Maria Golescu, *Motive de animale în sculptura decorativă și semnificarea lor simbolică în arta religioasă*, în *BCMI*, XXXVI, 1943, București.

<sup>6</sup> Pentru studiul artei tâmpalei din epoca brîncovenească — v. concluziile cercetărilor istoricului de artă Florentina Dumitrescu.

\* Editura Meridiane, București, 1975.

și naos și cel dintre pronaos și naos, datat de A. Pănoiu în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea<sup>7</sup>. Totodată, studiul istoric al iconostaselor din Moldova, mai sus amintit, precizează că „linia tradițională continuă și ea să se dezvolte pe o cale proprie, însă aceasta s-a mărginit mai mult la aria tâmpelor din ctitorii mai modeste de țară, făcute de meșteri locali”. Sîntem de părere că afirmația mai sus citată nu este îndeajuns de clară căci, dacă ar fi să traducem termenii de „linie tradițională” prin prisma tendințelor prezентate la începutul studiului, ar însemna că iconostasele meșterilor locali reproduc modelul celui din Iași, din vechea biserică mitropolitană, pe cînd, în urma studiului efectuat asupra a opt piese de acest gen din județul Suceava, constatăm că, dimpotrivă, tant că studiul cercetătorului A. Pănoiu pune accent pe orientarea „architecturală de stilurile central-europene. În orice caz, ni se pare importantele de țară săt variante simplificate ale modelelor de anvergură, tecturală” manifestată în cazul iconostaselor din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, caracter de bază al ansamblului acestor piese.

Alte contribuții în studiul iconostaselor din Moldova, în secolul la care ne referim și-au adus: istoricul O. Tafrali<sup>8</sup>, cu referiri la piesele de la biserică Sf. Gheorghe din Iași și de la mănăstirea Sucevița; istoricul de artă Florentina Dumitrescu, care, după ce ne-a oferit, în urma unui îndelung și detaliat studiu, o imagine clară și substanțială asupra școlii de sculptură a tâmpelor din epoca brîncovenească, în cazul Moldovei se oprește asupra prezentării iconostasului de la biserică Sf. Gheorghe din Iași<sup>9</sup>. După opinia cercetătoarei această piesă ne „dezvăluie întreg procesul” de transformare pe care îl suferă iconostasul din Moldova în sec. al XVIII-lea.

#### ANALIZA ANSAMBLULUI DE ICONOSTASE DE SECOL XVIII DIN JUD. SUCEAVA.

În urma cercetărilor efectuate pe teren, au fost analizate 24 de iconostase din județul Suceava, databile în sec. al XVIII-lea. Dintre acestea, numai trei piese au fost executate probabil, în prima jumătate de secol și există argumente care să ne facă să credem că ele au fost realizate de ateliere străine (rusești). Este vorba de iconostasele de la biserică Sf. Nicolae din Rădăuți (fig. 1), de la biserică Sf. Ilie din satul Sf. Ilie (îngă Suceava)<sup>10</sup> și de cel de la biserică mare a mănăstirii Dra-

<sup>7</sup> În prezentarea iconostaselor din sec. al XVIII-lea, în jud. Suceava, vom reveni cu noi propuneri de datare pentru tâmpile de la Rădăuți și Dragomirna. În ceea ce privește iconostasul de la Sucevița, dintre naos-pronaos, credem că este contemporan cu timpla dinspre altar, de la aceeași biserică și îndreptățim inscripția de pe peretele de nord, lîngă timplă, care spune: „Acest iconostas l-a făcut Comentarios... la anul 1805...“ (incizat în perete, limba slavonă).

<sup>8</sup> Cf. O. Tafrali, *op. cit.*

<sup>9</sup> Vezi studiul Florentinei Dumitrescu din *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, București, 1970, p. 150; piesa este analizată detaliat în articoul Florentinei Dumitrescu, *Un exemplar reprezentativ de sculptură în lemn din Moldova în sec. al XVIII-lea*, în SCIA, 1, 1960, p. 247-253.

<sup>10</sup> În primul caz, datarea se bazează pe observația conform căreia icoanele din antablament, decupate din friză, săt unitare stilistic cu icoanele împărătești,

gomirna<sup>11</sup>. Toate celelalte piese aparțin celei de a doua jumătăți a veacului, ceea ce îndreptățește observația cercetătorului Andrei Pănoiu că arta sculpturii decorative, în Moldova primei jumătăți a sec. al XVIII-lea este nu numai lipsită de inovații, dar chiar foarte săracăcioasă, urmare a condițiilor economico-sociale care i-au fost impuse<sup>12</sup>.

Cele două tendințe stilistice descifrate pe marginea analizei efectuate, ar fi: 1) limbajul ornamental baroc; 2) limbajul ornamental rococo. Confluența celor două tendințe pe fondul caracteristic tradiției românești în arta decorativă, a generat stilul de sinteză „baroc moldovenesc“.

Se știe prea bine că nu se poate face o separație netă între stilurile baroc și rococo, aflate în aceeași familie de simțire și gîndire, stilul rococo fiind de fapt, o fază de rafinament a expresiei baroce. Dacă stilul baroc privea deopotrivă, în cadrul sistemului său dinamic, structura, ca și forma ei de exprimare, stilul rococo constituie o exacerbare a formei care ignoră cu grație și eleganță fondul. Aceasta este situația în Europa Occidentală și în zona Central-europeană a sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, unde găsim stilurile în forma lor originală.

În Moldova ele vor pătrunde destul de curînd, mai întîi prin filiera rusească, apoi direct prin cea apuseană. Se știe că Rusia manifestase receptivitate la stilurile occidentale încă din sec. al XVII-lea cînd, ca într-o voință de recuperare, se parcurg în timp scurt, deopotrivă Renașterea și Barocul, cuprînd un cîmp vast de manifestare, de la arhitectură la sculptură și artele decorative. Chiar pentru cazul care ne interesează — iconostasul — putem găsi un exemplu elovent de adaptare a unor forme occidentale, la un fond de simțire abia desprins din evul mediu est-european: este vorba de iconostasul bisericii „Schimbarea la Față“ din Moscova<sup>13</sup>, piesă din secolul al XVII-lea care impresionează prin formele sale baroce invadînd aproape, suprafața: ajour bogat, favorizînd reliefurile înalte, decorație abundantă la poalele tîmpilei, precum și un întreg limbaj ornamental bazat pe linii curbe, volute etc. Aceste caracteristici, dar într-o manieră moderată, le întîlnim în Moldova, la iconostasul de la Rădăuți (fig. 1), în special, și, apoi, la cele de la Sf. Ilie și Dragomirna. În cazul primelor două inclinăm să credem că au fost executate chiar de meșteri ruși, dar probabil la o comandă spe-

---

dintre care icoana „Iisus Pantocrator“ (1707) poartă inscripția: „A desenat fața și a zugrăvit Kiril Ulanov. A desenat veșminte Alexei Veașnin“. În al doilea caz, icoanele împărătesc sunt dateate astfel: icoana „Maica Domnului Platiteră“ — 1708, cu următoarea inscripție: „...s-a pictat această sfintă icoană în biserică înălțată în orașul Moscova. A pictat Kiril Ulanov“; icoana „Sfinta Treime“ — 1703, semnată Vasili și Kiril Ulanov; celelalte icoane ale tîmpilei prezintă un stil unitar, chiar dacă nu au aceeași mînă, fiind în consecință contemporane. Tinînd cont în ambele cazuri, de faptul că icoanele prăznicare fac priză continuă cu sculptura, rezultă că și aceasta este databilă în primul sfert al secolului al XVIII-lea.

11 Datarea iconostasului de la Dragomirna o facem prin analogie stilistică cu celelalte două piese de la Rădăuți și Sf. Ilie.

12 A. Pănoiu, *Mobilierul vechi românesc*. București, 1975, p. 27.

13 Cf. G. K. Lukomsky, *Russkaja starina, Arhitektura i prikladnoe iskusstvo*, Mjunhen, 1923, pl. 46.

cială pentru Moldova, căci se respectă moderația proporțiilor (caracteristică tradițională) iar formele limbajului baroc sunt temperate pe suprafața de decorat. Apariția lor aici, în primul deceniu al sec. al



Fig. 1 -- Iconostasul bisericii „Sf. Nicolae” din Rădăuți : friza cu icoanele prăzniceare.

XVIII-lea, este explicabilă pe plan istoric, prin legăturile culturale ale Moldovei cu Rusia, încă din sec. al XVII-lea<sup>14</sup>.

Aceste trei temple din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, deși semnale singulare, vor constitui modele pentru meșterii moldoveni din mediile de tîrg și sat care, în a doua jumătate a veacului, vor crea, pe fundalul tradiției autohtone, un stil de sinteză — „barocul moldovenesc”, manifestare artistică peste care se va suprapune, fiind asimilată, influența central-europeană, referitoare la stilul rococo (în special din mediul austriac). Această influență s-a manifestat în Moldova mai devreme decât anul 1775, anul ocupării nordului Moldovei de către austrieci și ea se datorează relațiilor economice și în special culturale, ale acestei zone, cu centrul Europei<sup>15</sup> (prin, sau fără filiera transilvăneană). Astfel se explică apariția, în anul 1773 a iconostasului de la

<sup>14</sup> În această problemă, vezi dr. Silviu Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXXIV, (1911—1912), Mem. Sect. Ist.

<sup>15</sup> În această perioadă se întăresc călătoriile personalităților politice și culturale ale țării noastre, înspre Apus.

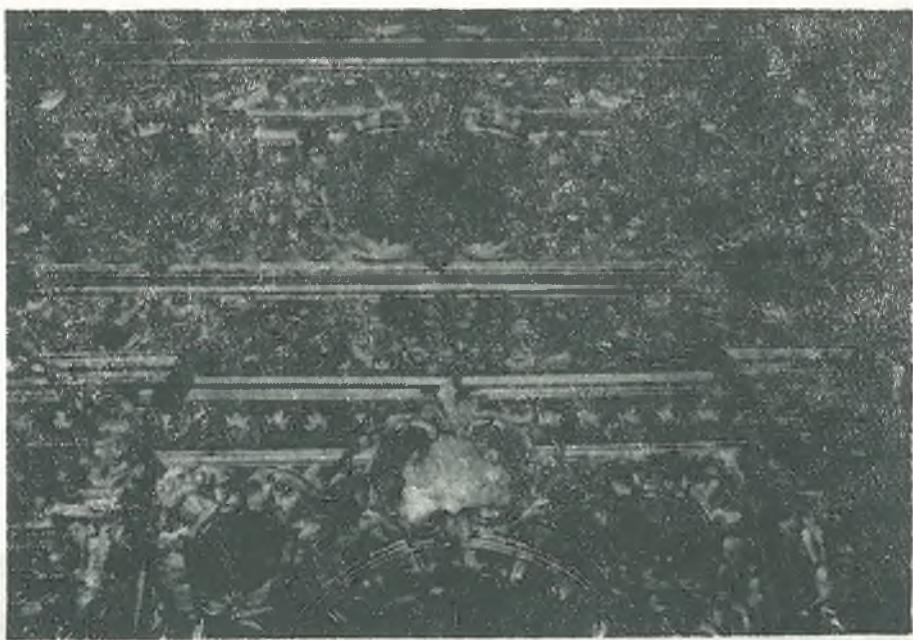


Fig. 2. — Iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului“ a mănăstirii Putna : friza cu icoanele prăzniceare.



Fig. 3. — Iconostasul bisericii „Înălțarea Domnului“ din Burdujeni Tîrg – Suczava : fragment al frizei icoanelor prăzniceare, deasupra ușii diaconești de sud.

Putna, executat din comanda mitropolitului Iacob Putneanul, tîmplă în cazul căreia, limbajul ornamental rococo pare să domine pe cel caracteristic baroc (fig. 2). Această piesă marchează cotitura importantă care va face ca aspectul tîmpiei să fie condiționat de o anumită opțiune stilistică. Punctul culminant al manifestării stilului rococo la tîmpiele din nordul Moldovei îl reprezintă credem, iconostasul de la biserică „Înălțarea Domnului” din cartierul Burdujeni Tîrg — Suceava, executat în anul 1785 (fig. 3).

Un caz unic în contextul ansamblului de iconostase din județul Suceava, reprezentînd ceea ce, cercetătorul A. Pănoiu înțelegea prin „linia tradițională” manifestată în Moldova de centru și de sud, îl constituie tîmpla bisericii „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” din Suceava, replică a iconostasului vechii biserici mitropolitane din Iași, care dezvoltă modelul tîmpiei muntești din perioada brîncovenească și post-brîncovenească (fig. 4).

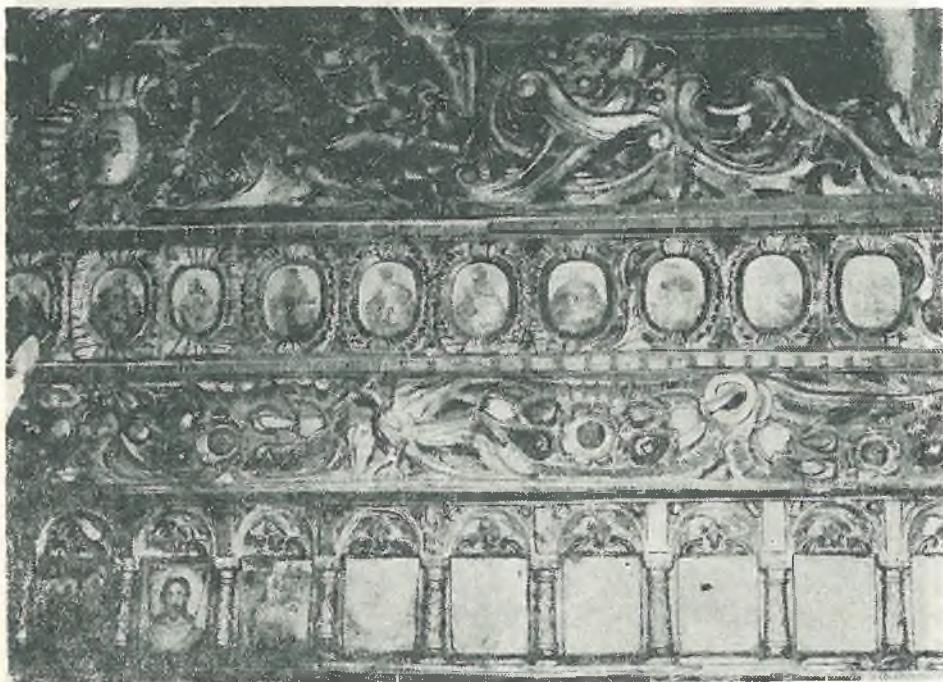


Fig. 4. — Iconostasul bisericii „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” din Suceava : frizele superioare și coronamentul.

Ne-a mai rămas, în cadrul prezentării tendințelor stilistice care au condiționat arta tîmpiei din sec. XVIII, să clarificăm accepția termenului „baroc moldovenesc”, denumire mai mult arbitrară, folosită de cercetătorul A. Pănoiu pentru desemnarea „liniei tradiționale” în sculp-

tura acestui veac și reluată în acest studiu cu un înțeles mai larg care presupune următoarele caracteristici : 1) adaptarea și asimilarea noilor curente stilistice vehiculate în epocă, de la piese reprezentative, la producția artistică „de serie“ din mediile de tîrg și sat ; 2) adaptarea se face în funcție de specificul tradiției moștenite din faza anterioară, păstrînd sculptura iconostaselor între limitele artei decorative — manifestare condiționată de obiectul pe care trebuie să-l decoreze. În ceea ce privește repertoriul ornamental, acesta se reduce la cîteva motive de largă circulație care vor apărea fără prea multe modificări, fiind simplificate și stilizate în raport cu posibilitățile artistice ale meșterului autohton. Folosirea denumirii de „baroc moldovenesc“ a avut în vedere și marcarea diferenței stilistice dintre sculptura decorativă a secolelor precedente și cea a sec. al XVIII-lea. Credem că ea este mai proprie artei tîmpelor adaptate tendințelor stilistice ale barocului și rococo-ului, decît celor tradiționale care, după cum știm, sunt preluări fără prea multă originalitate a modelelor munteneghi<sup>16</sup>.

#### CARACTERELE GENERALE ALE ARTEI ICONOSTASELOR DIN SEC. XVIII (JUDEȚUL SUCEAVA)

*Tehnica.* Maniera de abordare a lemnului, cea mai adecvată stilurilor baroc și rococo, o constituie à jour-ul și altorelieful pronunțat cu tendințe spre ronde-bosse. Se răspunde astfel aspirațiilor implicate ale acestor stiluri spre dinamism și picturalitate ; suprafața lucrată pe mai multe planuri, modelată, creînd jocuri de umbre și lumini, trăiește o viață proprie, aproape independentă de fondul căreia îi aparține. Această caracterizare se referă în special, la iconostasele realizate în ateliere centrale, comandate pentru construcții reprezentative. Dacă în cazul pieselor din prima jumătate a sec. al XVIII-lea (și să nu uităm presupunerea că ele erau comenzi speciale pentru Moldova, probabil ale unor personalități autohtone) tehniciile de lucru nu contribuie încă esențial la modificarea aspectului general — ajour-ul și altorelieful slujind o decorație măruntită, fără veleități de dominare a ansamblului — în cea de a doua jumătate a secolului, ornamentele par că vor să se desprindă de pe fond, datorită reliefului înalt, ori elementelor semiindependente aplicate, pe suprafață, în planuri rabatate, (ex. : iconostasele de la Putna, Burdujeni Tîrg — Suceava).

În mediile de tîrg și de sat, tendința acestei arte spre dinamismul formelor, este sensibil moderată de caracterele temperamentale specific autohtone. Astfel, relieful înalt se cumințește în ansamblu, iar ajour-ul are mai curînd, aspect de trafor, cu un număr minim de planuri lucrate pe suprafață. În aceste cazuri stilurile baroc și rococo își pun marca doar asupra motivelor decorative.

În sfîrșit, vechea tradiție a pictării fondurilor în trei culori de bază (roșu-vermillion, albastru-cobalt și verde-peruzea) și a sublinierii

<sup>16</sup> Vezi *Tabelul centralizator al iconostaselor din județul Suceava, din sec. al XVIII-lea, în funcție de dominanta lor stilistică*, la sfîrșitul articolului.

motivelor prin aurirea lor, se perpetuează la iconostasele din sec. al XVIII-lea, gama de culori lărgindu-se, dar pierzînd din armonia clasică printr-un pitoresc al întregului ansamblu. Tendența spre somptuos, care în sec. XVI—XVII era discretă, implicită, devine acum o caracteristică manifestată ostentativ, cu o afișată dorință de a impresiona prin grandios și opulență.

*Repertoriul ornamental.* Dacă în epoca precedentă gama de motive decorative era proporțională cu frecvența acestora pe suprafețele de decorat, în sec. al XVIII-lea raportul se inversează : repertoriul de motive este sărăcăios, în timp ce frecvența acestora, în variante nelimitate, tinde să covîrsească piesa, încercînd să ascundă modestia inspirației.

O altă caracteristică a epocii, în comparație cu perioada dinainte, o constituie, aparent în mod paradoxal, înclinația spre stilizare. De ce în mod „paradoxal“ și de ce „aparent“ ? Această contradicție o putem clarifica prin următoarea explicație : repertoriul ornamental al sec. al XVIII-lea s-a dovedit foarte receptiv la primirea influențelor din afară granițelor țării, ca o contraponere la dominarea geometricului din faza anterioară. Astfel apare, seria de motive împrumutate din limbajul ornamental al Renașterii occidentale, deopotrivă cu multitudinea celor orientale ; preluarea aceasta a parcurs o fază insignifiantă de decantare la nivelul tradiției autohtone și de aceea se poate vorbi despre o reprezentare cvasi-„naturalistă“, în sensul recunoașterii modelelor care au inspirat motivele (ex. : albâstrea, garoafă, floare de lotus chinezesc, lalea etc.). Secoul al XVIII-lea își fixeză optiunile motivistice la un număr restrîns de elemente (prezentate în continuare) pe care însă, pentru a obține un număr mare de variante și a realiza astfel dezideratul epocii pentru opulență, le stilizează în multiple forme. Aceasta se datorește în mare parte afilierii la stilurile baroc și rococo, stiluri care ofereau mijloace variate de stilizare a motivelor. Precizăm că această analiză este valabilă situației sculpturii în lemn din nordul Moldovei, desfășurată oarecum, pe coordonate diferite de cele ale restului Moldovei unde influența muntenească este mai pregnantă.

Principalele motive decorative folosite la iconostasele din județul Suceava (sec. al XVIII-lea) sunt :

— *motive geometrice* : acestea constituie prezențe auxiliare în repertoriul ornamental al pieselor. Cele mai importante ar fi : rețele de romburi (decorate la intersecții cu rozete), chenare hexagonale sau octogonale dispuse în siruri verticale (combinație cu motive florale) ; în ceea ce privește arcele sau volutele afrontate, acestea intră în compoziție cu alte motive, neavînd o viață de sine stătătoare ;

— *motive vegetale* : frunza de acant, prezentă peste tot, izolată sau dispusă pe vrejuri cu traseu sinuos ; frunza de viță de vie și ciocchinele de strugure, motive nelipsite de pe tîmpile din sec. al XVIII-lea, păstrînd un simbol ancestral ; motivul tradițional „brăduțul“ ; motivele florale care sunt dominate de prezența rozetei redată în forme convenționale, stilizate, într-o gamă foarte variată care se întîlnește la toate tipurile de piese, fie că este vorba de exemplare reprezentative, fie că apar

în lucrări datorate meșterilor din mediul rural ; sau alte motive florale întâlnite care sănt ori, doar schematizate, ori foarte stilizate, amintind uneori cu greu de modelul lor din natură : liliac, boboci de trandafir, lalea, trifoi cu patru foi ; rareori se bănuie un fruct-strugure, pere. Stilizarea produce uneori confuzii de motive : cazul cel mai des întâlnit este acela al benzilor care decorează cornișele registrului ușilor împărătești (generalizat la toate iconostasele) repetând în sir continuu, un motiv pe care îl denumim convențional „frunză palmată stilizată“ și al cărui model ar putea fi ori frunza de viță de vie, ori cea de stejar. Un caz asemănător îl oferă un alt motiv, dispus de obicei pe „picioarele“ poalelor timplelor, pe planul frontal al consolelor (caz aproape generalizat în mediul rural) și care ar putea sugera fie, frunza de viță de vie, (apariție explicabilă prin sensul simbolic al motivului), fie lalea. Existența altor motive vegetale este sporadică și întâmplătoare, constituind nota de fantezie a meșterului : floare în formă de lalea cu corola zimțată, fruct de ananas etc.

Motivele vegetale constituie suportul pe care se desfășoară formele caracteristice stilului rococo, chiar ele fiind stilizate astfel ; ex. : frunze dublate de panglică ondulată sau încrețită, motive cu aspect vegetal, formate din „cîrcei“ conturați de încrețituri, vrejuri stilizate formate din tot felul de racorduri de volute și arce etc. ;

— *motive zoomorfe* : acestea se limitează la motivul animal fantastic — balaur serpentiform, avînd un conținut simbolic precis (intrat în compoziția trimorfiului și susținîndu-l, semnifică victoria creștinismului asupra forțelor răului). Unica piesă care prezintă o gamă mai largă de motive zoomorfe, reale și fantastice, este iconostasul de la biserică „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul“ din Suceava, ale cărei influențe le-am precizat deja<sup>17</sup> ;

— *motive antropomorfe* : sănt cu totul sporadice și se prezintă, ori sub forma unor ingeri reprezentări în întregime sau doar capul și aripile (v. iconostasul de la biserică „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul“ din Suceava), ori, într-un caz unic, figurează pe Iesu la baza ușilor împărătești, înglobat contextului simbolic al acestui fragment (fig. 5 — iconostasul de la biserică de lemn din Băișești) ;

— *alte motive* care apar sănt motive simple sau compuse, stilizate în spiritul stilurilor la care s-a optat ; spre exemplu, din limbajul ornamental baroc-rococo, se folosesc foarte des : medalioane cu contur format din racorduri de arce și volute, sau de arce și linii frînte, panglica meandrică, ondulată, încrețită sau striată, cartușul, scoica, cîrceii, ghirlande cu flori și fructe, ciucuri mărginind o draperie și alte forme ocazionale datorate fanteziei artistului, formate tot prin combinări de arce, linii frînte și volute. Printre celelalte motive neafiliate la o categorie anume întâlnim, cu frecvență moderată : denticuli, raze, amforă, și perlat, coroană sau mitră.

<sup>17</sup> Cf. Marina Ileana Sabados, *O valoroasă piesă de sculptură medievală din orașul Suceava*, în „Anuarul Muzeului județean Suceava“, nr. 5/1978, p. 301-317.

*Schemele compoziționale* se ordonează în general, în funcție de traseele ondulatorii ale vrejurilor împletite cu panglică meandrică, simetrice față de un motiv decorativ median, sau mai rar, continue. Nu se poate niciodată spune că trama decorativă este atât de aglomerată încât să nu poată fi descifrată; chiar atunci cînd din împletitura de

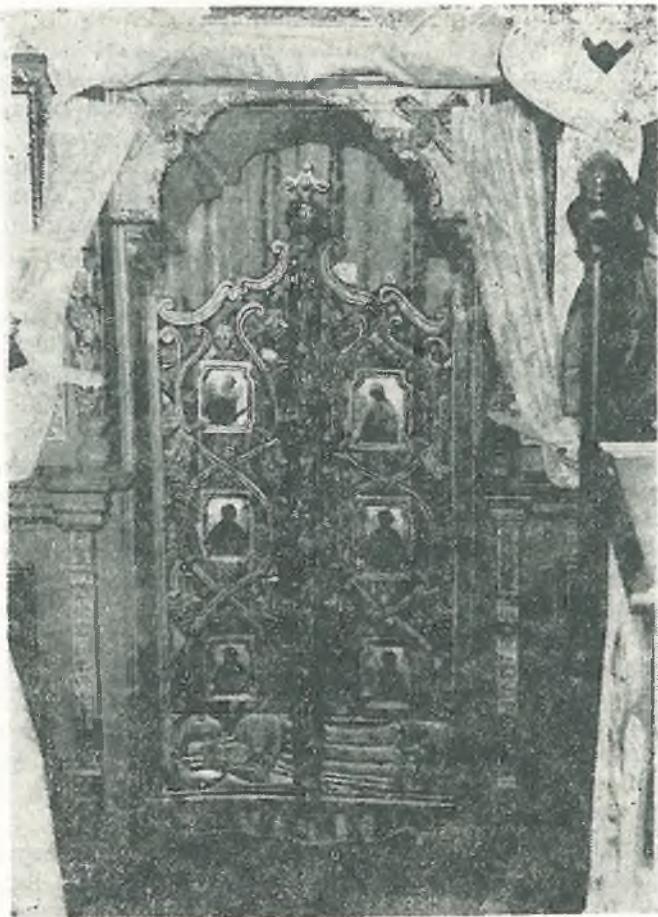


Fig. 5. — Iconostasul de la biserică „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” din Băilești : ușile împărătești.

vrejuri nu se mai recunoaște începutul sau sfîrșitul, iar motivele florale și zoomorfe par dispuse pe această împletitură fără nici un criteriu al ordinii, compoziția generală se echilibrează datorită simetriei între două scheme cu aceeași structură. Dar în cea mai mare parte, compozițiile decorative ale iconostaselor analizate aici sunt simple; în afară de vrejurile ondulatorii, se mai pot cita: trasee de vrejuri care se unesc și se

despart formind mandorle (de obicei la ușile împărătești); dispoziția motivelor în torsadă, schemă caracteristică coloanelor ce flanchează icoanele împărătești; motive decorative afrontate (volute, balauri serpentine-formi etc.).

Principiile care guvernează compoziția săntănușă de cel al simetriei, repetiția și alternanța, acționând deopotrivă toate și completîndu-se. Aceste principii, de fapt cu nimic noi, constituie legătura cu tradiția decorației din secolul precedent și totodată, elementul care contribuie la păstrarea echilibrului dintre structura de fond și forma decorativă, criteriu la care nu se va renunța niciodată în arta românească.

*Arhitectură în spațiu.* Iconostasele secolului al XVIII-lea manifestă o vădită tendință spre compoziții arhitectonice, atât în ceea ce privește structura piesei, dar mai ales detaliile formale ale acestei structuri. Acum apar acele „frontoane sparte“, marcă a stilului baroc și rococo, fie doar aplicate ornamentelor, fie adaptate întregului iconostas (ca la Burdujeni Tîrg și Sucevița). Se crează chiar compoziții scenografice construite prin perspective, rabateri și racourci-uri bine gîndite în ansamblu, cu scopul de a îndruma atenția privitorului spre punctele principale de referință ale pieselor.

Altfel, se generalizează decroșurile cornișelor, în special la registrul ușilor împărătești, dar și la friza icoanelor cu apostoli care, ca și în primul caz prezintă coloane libere pe pedestal. Mai mult, iconostasul începe acum să iasă din forma planimetrică, ocupind loc în spațiu, devenind construcție tridimensională. Aceasta se datorește: 1) rabaterii panorurilor marginale ale registrului ușilor împărătești, uneori împreună cu frizele corespunzătoare ale antablamentului și coronamentului (Burdujeni Tîrg și Sucevița); 2) avansării, din planul privirii, a frizelor antablamentului, prin rabateri în plan oblic, la 15° sau 30°, uneori continuată cu registrul coronamentului.

Modificări fundamentale în structura iconostasului din sec. al XVIII-lea nu se înregistreză, perpetuindu-se tradiționalele frize simetrice față de axul median al piesei, care este marcat de panouri mai mari, cu icoane. În mediile sătești se poate vorbi chiar de o formulă bine stabilită care canalizează întreaga atenție spre un punct central, ales: icoana „Deisis“, dispusă în plan adincit, sub arcada trilobată bogat ornamentată.

Tot în cazul iconostaselor din mediul rural, apare necesitatea unor modificări de detaliu în compoziția pieselor, dictate de spațiul restrîns și de particularitățile de construcție ale bisericilor, în majoritate, de lemn; se operează astfel, retrageri succesive ale frizelor, citite în secțiune orizontală.

*Execuția artistică.* Comparate cu capodoperele sec. al XVI-lea și al XVII-lea (Humor, Voronet), piese de elită în contextul artei decorative românești, iconostasele din sec. al XVIII-lea sunt sensibil dezavantajate. Gradul de originalitate este destul de scăzut în ansamblu, la fel realizarea artistică ce dovedește toate caracterele unei producții „de serie“, din fericire, încă în germene. Deși impozante și somptuoase, voit specta-

culoase, icoanostasele executate în ateliere centrale depășesc rareori un anumit grad de impersonalitate care afectează serios aspectul estetic (cazul unui iconostas ca cel de la Burdujeni Tîrg — este sporadic).

Mai originale, sub aspectul interpretării modelelor preluate din epocă (tocmai aceste piese ieșite din ateliere centrale), interpretare care ciștigă prin simplificări, stilizări și stîngăcii marcate de sinceritatea ac-tului artistic, sunt tîmpile executate în special, în ateliere rustice, și uneori în ateliere de tîrg („cvasicentrale“), cum este acea piesă unică pentru județul Suceava — iconostasul de la biserică „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul“ din orașul Suceava.

*Problema atelierelor.* Deoarece în legătură cu meșteri tîmplari sau cu ateliere de execuție a tîmpilor în sec. al XVIII-lea, pentru această zonă, materialul documentar este ca și inexistent<sup>18</sup>, am fost nevoiți, pentru sistematizarea materialului, să propunem o diviziune conven-tională, pe ateliere<sup>19</sup>, în raport cu destinația piesei, acuratețea stilistică relativă și execuția artistică.

A. *Ateliere centrale.* Grupajul cuprinde tîmpile executate pentru biserici de importanță deosebită în epocă sau de mare valoare arhitec-turală și istorică, ceea ce a impus comanditarilor — piese pe măsura lor. Influențele stilistice sunt în acest caz directe, interpretările, minime : apar inovații considerate astfel la nivelul tradiției existente. Execuția artistică dovedește meșteri profesioniști. Tîmpile impresionează prin dimensiuni, somptuozitate ornamentală și cromatică, prin soluțiile arhi-teturării în spațiu. Chiar nota de impersonalitate constituie o caracte-ristică a acestor ateliere.

B. *Ateliere de tîrg („cvasicentrale“).* Iconostasele cuprinse în această subdiviziune, chiar dacă nu sunt destinate unor biserici de vază, mărtu-risesc totuși, pretențiile comanditarilor (ex. : iconostasul bisericii din Plopeni, com. Salcea, ctitorie a familiei Balș — fig. 6). Ele constituie cea mai fidelă ilustrare a ceea ce am definit prin „baroc moldovenesc“. Pie-sele se situează între impersonalitatea execuției și aportul de originali-tate autohtonă. Locul lor de destinație este apropiat de cel unde activează atelierul care le-a realizat.

C. *Ateliere din mediul rural.* Tîmpile aflate în acest caz sunt executate în totalitate pentru biserici de lemn, de la sate. Deși propor-țiile lor sunt modeste, realizarea artistică este superioară unor piese cuprinse în categoriile dinainte, datorită gradului crescut de originali-tate în preluarea, pe cale indirectă, a caracterelor stilistice cunoscute în epocă (ex. : tîmpila bisericii de lemn din Horodnicul de Jos — fig. 7). Facem cu această ocazie o netă distincție între meșterul popular — crea-torul valorilor tradiționale, specifice autohtone — și meșterul din mediul rural, specializat, în acest secol al laicizării artei regilioase — sec. al

<sup>18</sup> Nu am întîlnit nici un nume de meșter tîmplar înscriș pe icoanostase și, deocamdată, la stadiul actual al cercetării, nici un document referitor la această problemă. Mai frecvente sunt însemnările numelor de meșteri iconari care au realizat icoanele din tîmplă.

<sup>19</sup> Vezi *Tabelul centralizator al iconostaselor din sec. al XVIII-lea din jud. Suceava, pe ateliere*, la sfîrșitul articolului.

XVIII-lea — într-o anumită ramură a meșteșugurilor artistice, pentru că acesta trebuie să se supună în ultimă instanță, unor reguli impuse de „breasla“ să (în sensul mai larg al termenului), aportul său creator fiind astfel, limitat.

Ansamblul de iconostase din județul Suceava, în sec. al XVIII-lea, ilustrează o tendință artistică deosebită de importantă, manifestată în arta

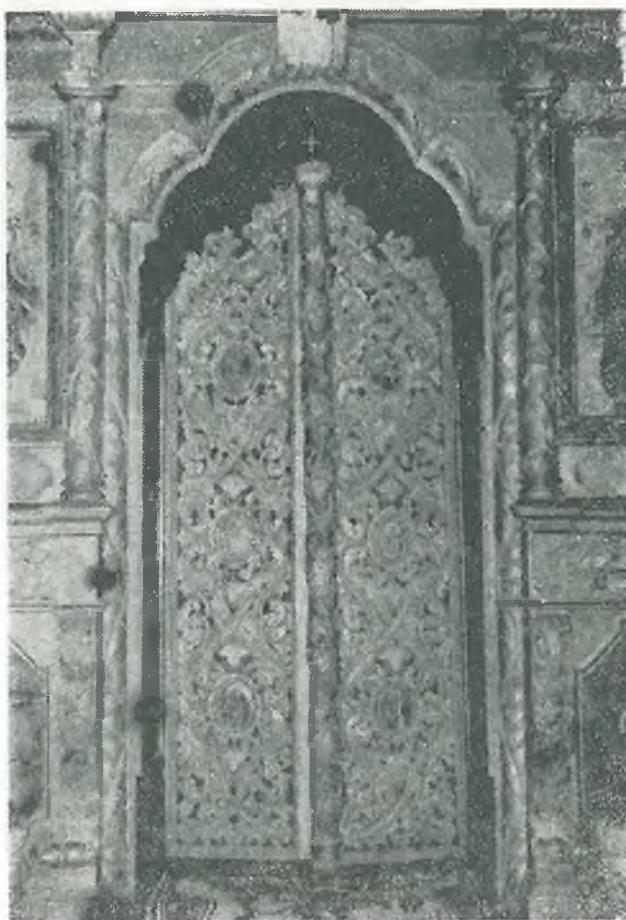


Fig. 6. — Iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului“ din Plopeni : ușile împărătești.

decorativă din Moldova acestui veac, și în special în mobilier. S-a vorbit foarte mult despre arta tâmpelor muntești din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, perioadă creatoare în istoria artei românești, și mai puțin despre Moldova, care, adevărat, în aceeași epocă nu contribuie cu aproape nimic, dar care, în a doua jumătate a secolului, compensează din plin

această lipsă, înscriind în panorama artei feudale românești din perimetrul sud-est european, primele afilieri la stilurile central și vest europene. Chiar dacă aspectele artistice pe care le-am analizat în cadrul schiței de studiu, nu se ridică la o cotă foarte înaltă, ele reprezintă totuși, un fenomen demn de reținut în ansamblul artei românești.

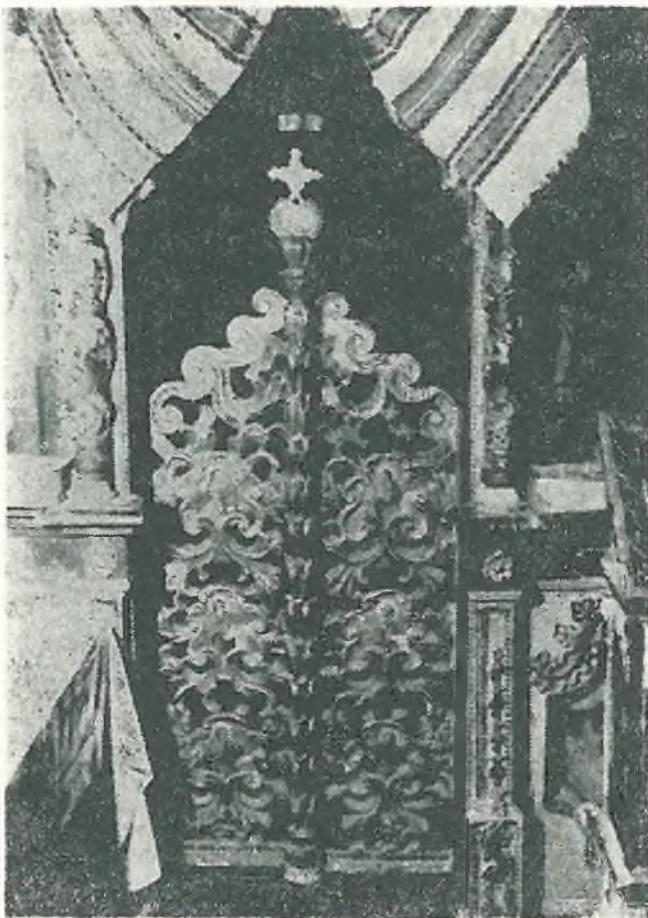


Fig. 7. — Iconostasul bisericii „Înălțarea Sfintei Cruci” din Horodnicul de Jos : ușile împărătești.

**TABEL CENTRALIZATOR  
al iconostaselor de secol XVIII din județul Suceava, grupate pe ateliere**

**A. Atelier central**

- a) Rădăuți, biserică „Sf. Nicolae”, 1/4 XVIII ;
- b) Sfintu Ilie, biserică „Sf. Ilie”, com. Scheia, 1/4 XVIII ;
- c) Dragomirna, biserică „Pogorîrea Sf. Duh”, mănăstirea Dragomirna, com. Mitocu Dragomirnei, 1/2 XVIII ;

- d) Putna, biserica „Adormirea Maicii Domnului“, mănăstirea Putna, com. Putna, 1773 ;
- e) Vatra-Moldoviței, biserica „Buna Vestire“, mănăstirea Moldovița, com. Vatra-Moldoviței, 1779 ;
- f) Burdujeni Tîrg, (cartier) biserica „Înălțarea Domnului“, oraș Suceava, 1785 ;
- g) Sucevița, biserica „Botezul Domnului“, com. Sucevița, 4/4 XVIII ;
- h) Suceava, biserica „Sf. Gheorghe“, mănăstirea „Sf. Ioan cel Nou“, 1796 ;
- i) Dragomirna, biserica „Sf. Enoch, Ilie și Ioan“, mănăstirea Dragomirna, (cimitir), com. Mitocu Dragomirnei, sfîrșit sec. XVII.

#### B. Atelier de tîrg („cvasicentral“)

- a) Plopeni, biserica „Adormirea Maicii Domnului“, com. Salcea, 2/2 XVIII ;
- b) Bălinești, biserica „Sf. Nicolae“, com. Grămești, 2/2 XVIII ;
- c) Gura Solcii, biserica de lemn „Înălțarea Sf. Cruci“, com. Grănicești, 2/2 XVIII ;
- d) Fălticeni, biserica „Sf. Ilie“, 4/4 XVIII ;
- e) Suceava, biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul“, 4/4 XVIII ;
- f) Ițcani (cartier), biserica „Adormirea Maicii Domnului“, oraș Suceava, 1792 ;
- g) Ilișești, biserica „Adormirea Maicii Domnului“, com. Ilișești, 1797.

#### C. Atelier din mediul rustic

- a) Bilca, biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului“, com. Bilca, mijlocul sec. XVIII ;
- b) Lămășeni, biserica de lemn „Sf. Nicolae“, com. Rădășeni, 3/4 XVIII ;
- c) Putna, biserica de lemn „Intrarea Maicii Domnului în Biserică“ („a lui Dragoș Vodă“), com. Putna, 2/2 XVIII ;
- d) Pîrteștii de Sus, biserica de lemn „Sf. arhangeli Mihail și Gavril“, com. Cacica, 2/2 XVIII ;
- e) Horodnicul de Jos biserica de lemn „Înălțarea Sfintei Cruci“, com. Horodnic, 4/4 XVIII ;
- f) Băișești, biserica de lemn „Sf. arhangeli Mihail și Gavril“, com. Cornu Luncii, 4/4 XVIII ;
- g) Mitocaș, biserica de lemn „Sf. Paraschiva“, com. Mitocu Dragomirnei, 1790 ;
- h) Colacu, biserica de lemn „Sf Nicolae“, com. Fundu Moldovei, 2/2 XVIII.

#### TABEL CENTRALIZATOR

al iconostaselor de secol XVIII din județul Suceava, grupate în funcție  
de dominanta lor stilistică

##### Stil baroc

- Rădăuți, biserica „Sf. Nicolae“ (A/a) ;
- Sfântu Ilie, biserica „Sf. Ilie“ (A/b) ;
- Dragomirna, biserica „Pogorîrea Sf. Duh“ (A/c) ;
- Dragomirna, biserica „Sfinții Enoch, Ilie și Ioan“ (A/d).

##### Stil rococo

- Putna, biserica „Adormirea Maicii Domnului“ (A/d) ;
- Vatra-Moldoviței, biserica „Buna Vestire“ (A/e) ;
- Burdujeni Tîrg, biserica „Înălțarea Domnului“ (A/f) ;
- Sucevița, biserica „Botezul Domnului“ (A/g) ;
- Pîrteștii de Sus, biserica „Sf. arh. Mihail și Gavril“ (C/d) ;
- Horodnicul de Jos, biserica „Înălțarea Sf. Cruci“ (C/e).

##### Stil de sinteză „baroc moldovenesc“

- Suceava, biserica „Sf. Gheorghe“ (A/h) ;
- Plopeni, biserica „Adormirea Maicii Domnului“ (B/a) ;
- Bălinești, biserica „Sf. Nicolae“ (B/b) ;

Gura Solcii, biserica „Inălțarea Sf. Crucii“ (B/c) ;  
 Fălticeni, biserica „Sf. Ilie“ (B/d) ;  
 Suceava, biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul“ (B/e) ;  
 Ițcani, biserica „Adormirea Maicii Domnului“ (B/f) ;  
 Ilisești, biserica „Adormirea Maicii Domnului“ (B/g) ;  
 Bilca, biserica „Adormirea Maicii Domnului“ (C/a) ;  
 Lămașeni, biserica „Sf. Nicolae“ (C/b) ;  
 Putna, biserica „Intrarea Maicii Domnului în Biserică“ (C/c) ;  
 Băișești, biserica, „Sf. arh. Mihail și Gavril“ (C/f) ;  
 Mitocaș, biserica „Sf. Paraschiva“ (C/g).

NOTA : Iconostasul de la Colacu, biserica „Sf. Nicolae“, nu se încadrează unui stil anume, în sensul propus de tabel.

#### ESQUISSE D'ÉTUDE SUR LES ICONOSTASES DU XVIII-E SIÈCLE, (LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA)

##### Résumé

L'ouvrage est conçu comme une introduction à un plus vaste étude concernant les iconostases du XVIII-e siècle, dans le département de Suceava.

L'iconostase représente la paroi qui sépare l'autel du naos, dans les églises orthodoxes et il constitue une pièce de meublier, appartenant aux arts décoratifs.

Au commencement, l'article présente une courte évolution de l'iconostase en Roumanie, du XIV-e jusqu'au XVIII-e siècle et aussi, les contributions des chercheurs A. Pănoiu, O. Tafrali, et Fl. Dumitrescu, en ce qui concerne l'iconostase du XVIII-e siècle, en Moldavie.

Ensuite, l'esquisse d'étude essaye de synthétiser les caractères généraux qui résultent après la recherche sur 24 pièces (du XVIII-e siècle) trouvées sur le territoire du département de Suceava.

Ainsi, on analyse premièrement les tendances de style qui caractérisent ces iconostases : 1) le langage ornamental baroque ; 2) le langage ornamental rococo. L'emploi et l'interprétation de ces styles dans une région dont la tradition post-byzantine dominait, ont fait naître le style de synthèse — „le baroque moldave“.

On présente ensuite, les éléments qui déterminent la forme de l'iconostase du XVIII-e siècle, dans la zone respective :

— la technique : on utilise spécialement l'ajour et l'altorelief ;

— le répertoire ornamental, fondé premièrement sur les motifs végétaux (la feuille d'acanthe, la vigne et le raisin, la rosette), utilise aussi les motifs géométriques, zoomorphes, anthropomorphes ou celles qui caractérisent un certain style (le rinceau, la coquille, le cartouche, la crête de coq, les franges etc.) ;

— les schémas de composition : sont fondés sur les principes de la symétrie, de la répétition et de l'alternance ;

— l'exécution artistique.

Puisque les documents sont déficitaires en ce qui concerne les artisans et les ateliers qui ont réalisé les iconostases, on propose l'hypothèse de l'existence de trois types d'ateliers : 1) central ; 2) de bourgade ; 3) de village.

L'esquisse d'étude sur les iconostases du XVIII-e siècle, dans le département de Suceava veut démontrer autant la continuité de l'art des artisans menuisiers roumains du Moyen Âge, que l'affiliation de l'art roumain de la zone du sud-est européen, aux styles de l'Occident, dans le XVIII-e siècle.

#### EXPLICATIONS DES FIGURES

- Fig. 1. — L'iconostase de l'église „Saint Nicolas“ de Rădăuți : la frise avec les icônes des fêtes ;
- Fig. 2. — L'iconostase de l'église „La Résurrection de la Vierge“ du monastère de Putna : la frise avec les icônes des fêtes ;
- Fig. 3. — L'iconostase de l'église „La Résurrection de Jésus“ de Burdujeni Tîrg — Suceava : fragment de la frise avec les icônes des fêtes, au dessus de la porte de sud ;
- Fig. 4. — L'iconostase de l'église „La naissance de Saint Jean le Baptiste“ de Suceava : les frises supérieures et le couronnement ;
- Fig. 5. — L'iconostase de l'église „Les Archanges Michel et Gabriel“ de Băișești : les portes principales ;
- Fig. 6. — L'iconostase de l'église „La Résurrection de la Vierge“ de Plopeni : les portes principales ;
- Fig. 7. — L'iconostase de l'église „L'Élévation de la Sainte Croix“ de Horodnicul de Jos : les portes principales.

## ELEMENTE DECORATIVE ÎN ARHITECTURA POPULARĂ BUCOVINEANĂ

GHEORGHE BRATILOVEANU

Monumentele de arhitectură populară din Bucovina oferă cercetătorului o imagine pertinentă a universului de creație, de talent și sensibilitate a oamenilor acestor meleaguri, cu alte cuvinte, ele constituie mărturii alese ale istoriei, ale modului în care poporul nostru a știut să întruchipeze în forme specifice năzuințele, gândurile și aspirațiile sale, concepția sa despre lume și viață.

În arta populară bucovineană, în condițiile puternicei tradiții locale, amendate de influențe și inovații, se cristalizează stilul arhitectural autohton popular; prelucrarea și interpretarea influențelor se face printr-un riguros proces de selectare și adaptare. Astfel, fenomenul de integrare a acestor elemente în peisajul național se realizează fluent, sincron, nedistonant.

Împrumuturile nu reduc din originalitatea creației populare; fiecare împrumut se prelucrează și adaptează potrivit unei necesități social-istorice.

Fiecare bun, în parte, poartă amprenta meșterului anonim care, având la activ o experiență, înovează și îmbogățește repertoriul activității sale.

La constituirea arhitecturii tradiționale, o contribuție însemnată înregistrează, alături de factorii locali, o seamă de influențe străine, date rate unor meșteri emigranți prin împrejurările politice în care Moldova era implicată. Mai puțin însă vom întrezări, ca atare, elemente de împrumut în arhitectura populară, cea care și-a păstrat cu îndrăzneala filonul tradițional, asimilind, conform structurii sale, elementele noventoare venite din afară. În acest sens, Lucian Blaga sublinia în Trilogia Culturii că „satul a rămas permanent creator, chiar și atunci cînd peste el s-au așternut puternice influențe străine“.

În cele ce urmează ne propunem să prezintăm cîteva dintre motivele decorative întâlnite la monumentele de arhitectură populară din Bucovina.

*Motivul solar* este alături de cel antropomorf unul dintre cele mai frecvente motive, dezvoltat mai ales în ambianța artei populare. Reprezentarea se cultivă atât pe suport de piatră, lemn, ceramică, metal, os cît și pe elemente de arhitectură, piese de mobilier sau de uz cosmic.

Implicit cotidian în viața omului, aducător de pagubă sau belșug, prevestitor de cumpene, soarele este mai întotdeauna benific, ocupând un loc privilegiat în credința populară. Astfel imaginea sa o regăsim la case și biserici, inițial la ancadramente de uși și ferestre, apărind construcția și oamenii de forțele ascunse ale răului.

Ordonând materialul de reprezentări solare existent în decorația arhitecturii de lemn, rurale, deosebim mai multe categorii, diferite din punct de vedere al gradului de abstractizare.

Cele mai adecvate sunt reprezentările solare antropomorfizate (fig. 1) unde motivul se imaginează printr-un cerc facial din care diverg rectilinii în formă de raze frânte. Reprezentările solare antropomorfizate se pot explica atât pe calea contaminării motivului solar cu cel antropomorf cât mai ales prin faptul că astrul era simțit și cioplit ca o ființă umană, cu multe din obiceiurile sale.

Altă categorie de reprezentări sunt cele puternic stilizate, moment cînd motivul solar se imaginează printr-o realizare geometrică de cercuri, rectilinii și curbilinii, poligoane. (fig. 2, 3). Deja în acest moment raportarea la motivul solar este dificilă. Rozetele sunt geometrizări ale motivului solar cu un număr distinct de brațe, înscrise într-un cerc cu rol de

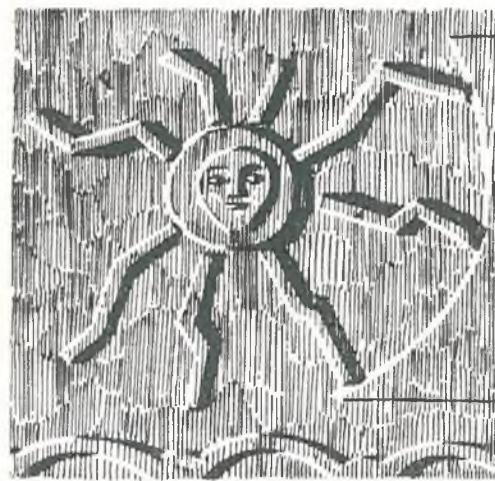


Fig. 1. — Detaliu din ancadramantul ușii de intrare — biserică din Forăști.

chenar (coroană solară), crestat, simbolizînd, întotdeauna razele soarelui (fig. 4). Rozeta cu cinci brațe (fig. 5) este mai puțin întîlnită, cea mai frecventă fiind cea cu șase brațe (fig. 6, 7), poate și datorită mai lesnicioasei tehnici de execuție. Se întîlnesc, însă, rozete cu șapte, opt, nouă și chiar optspredezece brațe (fig. 8). Atunci cînd numărul de raze se multiplică (24, 30, 36, 42) și capătă o curbură dinamică se formează morișca, o variantă puternic geometrizată a reprezentării solare (fig. 9). „Morișca“ este și ea întregită de un chenar circular de raze (coroana solară), profilul tăieturii este în general triunghiular, cîstigînd în frumusețe prin reliefuri.

La reprezentările „morișcă“ există situații cînd motivul este dublu încoronat (fig. 10). În primul chenar concentric se realizează decorul obișnuit de linie dublă în zig-zag, iar în al doilea, în exterior, același zig-zag este subliniat prin reliefuri unghiuilare. Alteori, decorația s-a aglomerat prin crearea de reliefuri cu profil triunghiular (fig. 10). În ultimă instanță, geometrizarea se impune, păstrînd pentru o privire de



Fig. 2. — Detaliu din ancadramentul ușii de intrare — biserică din Bănești.

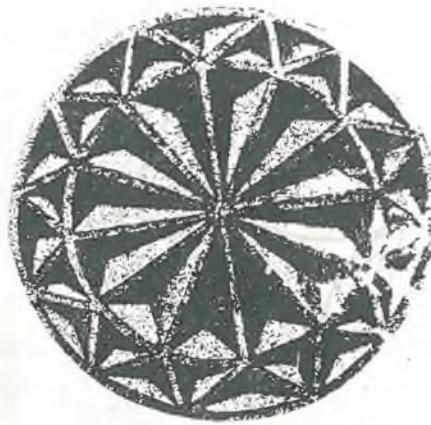


Fig. 3. — Detaliu din ancadramentul ușii de intrare — biserică din Bănești.



Fig. 4. — Detaliu din ancadramentul ușii de intrare — biserică din Horodnic de Jos.



Fig. 5. — Detaliu din ancadramentul ușii de intrare — biserică din Adâncata.



Fig. 6. — Detaliu rozetă  
(fereastră) — biserică  
din Vama.

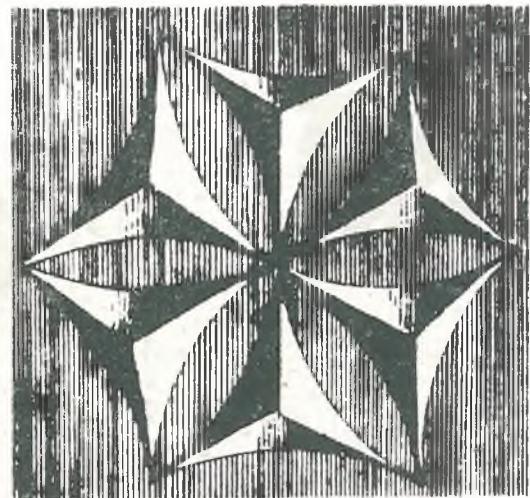


Fig. 7. — Detaliu rozetă (căpriori) —  
biserica din Vama.



Fig. 8. — Detaliu rozetă (strană) —  
biserica din Vama.

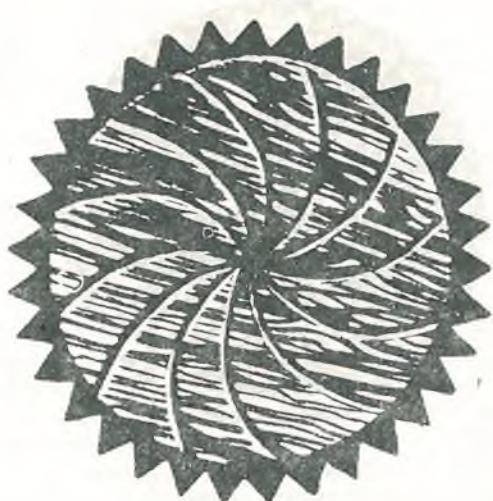


Fig. 9. — Detaliu morișcă (grindă) —  
Hanul Domnesc Suceava.

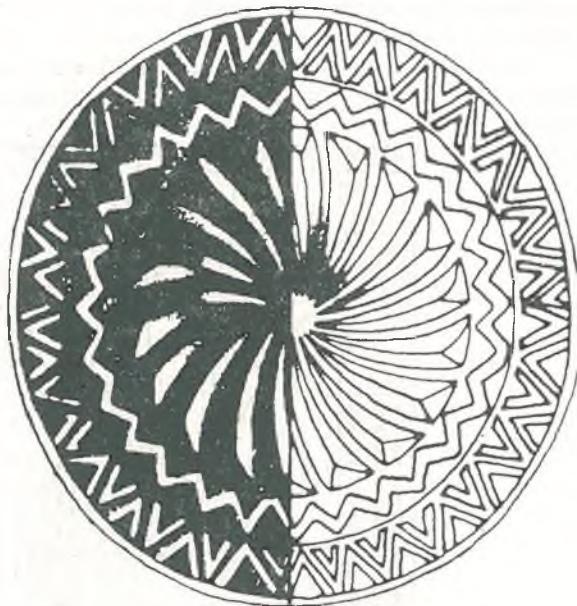


Fig. 10. — Detaliu morișcă  
(grindă de casă) —  
Hanul Domnesc Suceava.

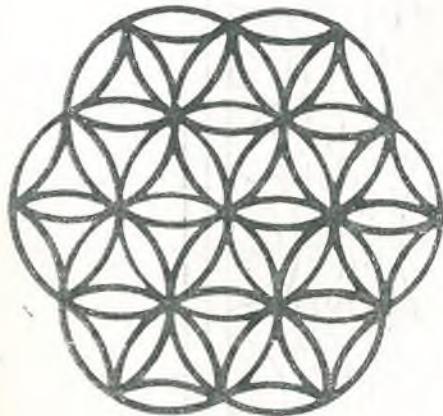


Fig. 11. — Detaliu rozetă compusă —  
bisericile din Soloneț și Broșteni.

ansamblu, doar, imaginea motivului, ornamentând pînă la amănunt, spațiul propus pentru decorație. Se ajunge astfel la forme de felul rozei compuse (fig. 11).

Reprezentările solare au căpătat în arta populară românească o largă dezvoltare atât datorită motivației simbolice și asemuirii motivului cu semnul perfectiunii, cercul, cît și multiplelor posibilități ale acestuia de a crea, geometrizat, elemente decorative.

*Vasul cu flori*, descinde din familia reprezentărilor pomului vietii întîlnit în forme variate în arta popoarelor. Mitul „pomului vietii”,

esențial ca semnificație, caută idealul trăirii eterne, ca o mereu neîmplinită dorință în fața morții.

Paul Petrescu consideră motivul ca o reminiscență a dendrolatriei, legat de existența unor vechi credințe populare. „Pomul vieții“ orna-

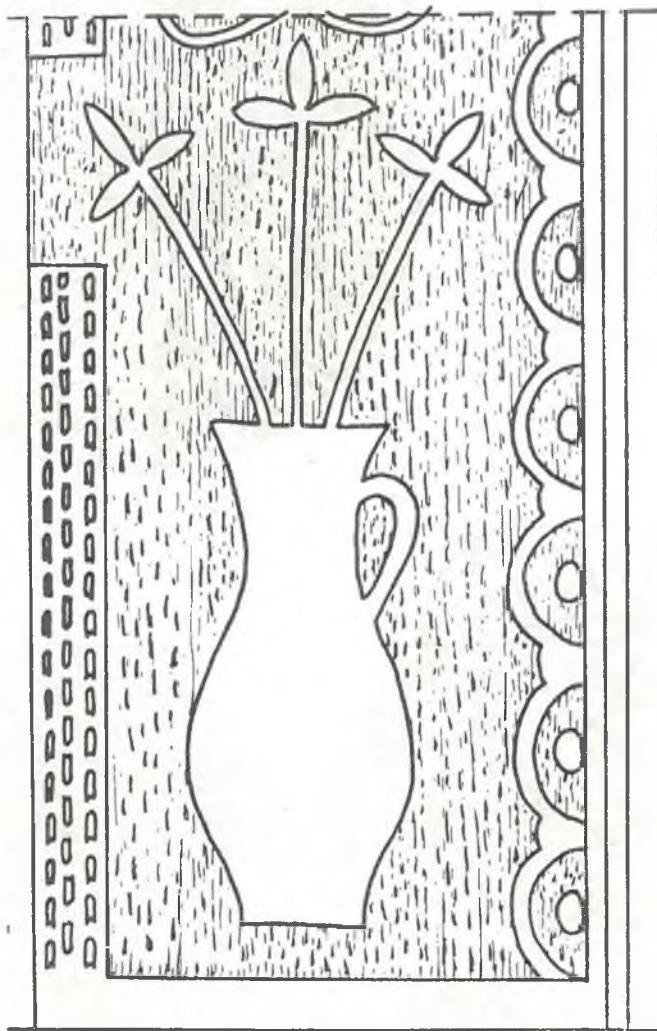


Fig. 12. — Fragment din ancadramentul ușii de intrare — biserică din Forăști.

mentează pereții caselor, stâlpii porților, scoarțe, vase ceramice sau piese de mobilier cît și ancadramantele ușilor de intrare a unor biserici de lemn. Și în acest caz motivul și-a pierdut semnificația simbolică, devinând ornament.

Reprezentat în forma unei flori trifurcate, în compoziție simetrică, într-o cană cu toartă, îl întâlnim la baza ancadramentului ușii de intrare de la biserică de lemn din comuna Forăști (fig. 12).

Cana este de o simetrie riguroasă, proporția între părți fiind bine aleasă; impresia de zveltețe este dată de gîțul înalt, umărul alungit, pintecul îngust. Din ea cresc trei ramuri trifurcate cu terminale trilobate.

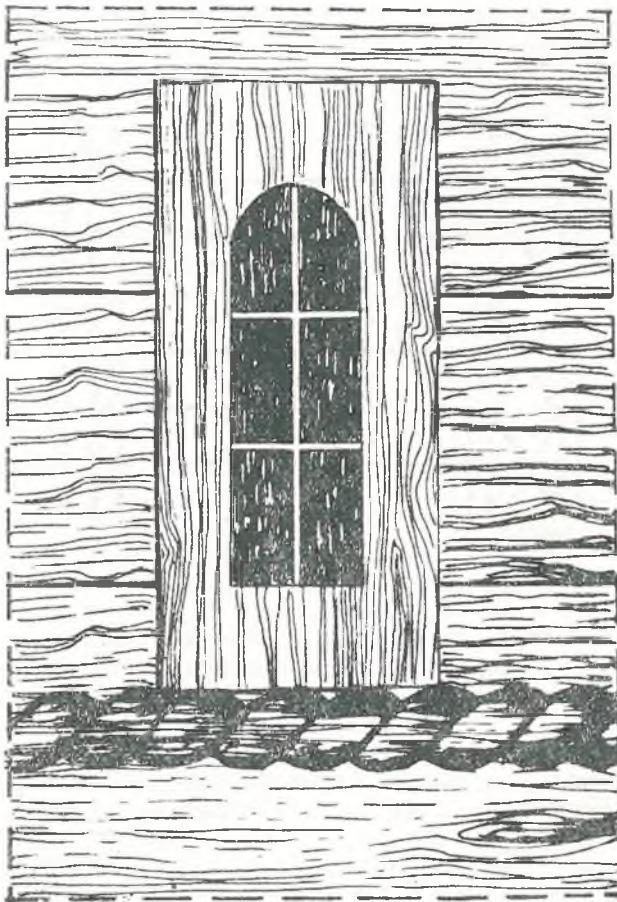


Fig. 13. — Detaliu frânghei (fragment) — biserică din Horodnic de Jos.

Ascendent și simetric pe ambele rame ale ancadramentului se dezvoltă un „vrez“ stilizat cu tulipini arcuite. În partea superioară a ancadramentului apare o aglomerare de motive: crucea, luna și soarele — forme antropomorfizate și geometrizate.

Stilizarea pomului vieții în forma trifurcată cu terminale în formă de cruce acreditează motivul ca unul din cele contaminate cu reprezen-

tări cultice. Modul de reprezentare este simplu, cu cimpul decupat și desenul conturat, tratat fără volume sau crestături.

*Frînghia*, este motivul cel mai lung din seria elementelor de decorație, întâlnit atât la case și biserici cât și pe stîlpii porților, pe fruntare, grinzi și piese de mobilier. Ca și motivul solar, invocat îndeosebi contra forțelor malefice, frînghia era destinată unei practicări simbolice, apărînd, casa, biserică etc.

Acest element se întâlnește adesea pe pereții mediani ai bisericilor de lemn (fig. 13), la ancadramente de uși și ferestre sau decorînd stîlpii porților țărănești.

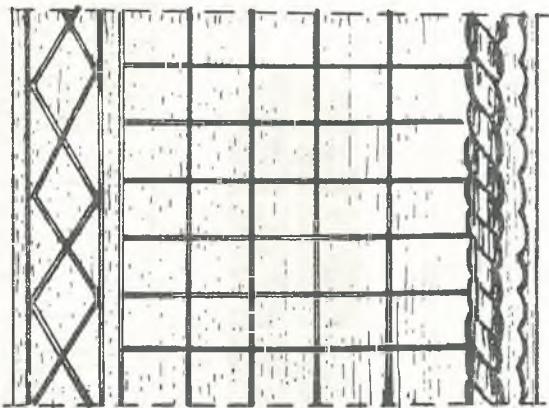


Fig. 14. — Detaliu din ancadramantul ușii de intrare — biserică din Broșteni.

Similar, o întîlnim la fruntare, grinzi și mobilier. În ornamentica populară, frînghia ne apare întotdeauna împletită în două, într-un contur curbiliniu. Frînghia este astfel, redată simetric, cu „pasul“ echidistant, cu aceeași grosime și cu același ritm. În forma ei negeometrizată, frînghia apare în compunere cu alte motive (soarele, pomul vieții, motive geometrice) cărora li se alătură în forma unui chenar simplu (bisericile Mănăstioara, Broșteni) sau dublu echidistant, de grosime identică sau diferită.

În alcătuirea chenarului, frînghiile se organizează în siruri echidistante iar atunci când distanța între două motive este mai mare spațiul se decorează cu alte elemente (fig. 14 ancadramantul bisericilor Mănăstioara, Broșteni).

Prin geometrizarea frînghiei și pierderea curburilor se reliefăază torsada, varietate descendentă din frînghie, intens cultivată în secolul trecut, în arta populară.

Torsada poate fi simplă, dublă sau multiplă. Torsada dublă se realizează prin contopirea volumelor și unirea simetrică și pereche a virfurilor. Astfel, la ancadramantul bisericii din Vama, torsada cu pasul foarte mic și minuțios lucrat, dă impresia unei crengi de brad.

Torsada triplă presupune ansamblarea la  $60^\circ$  a trei frânghii în direcții diferite. Axele frânghiilor sunt dispuse la  $90^\circ$ , două pe orizontală și una pe verticală.

Torsada multiplă, decorînd spiralat un volum cilindric sau fusiform, formează stilpul în torsadă cu variantele de ansamblare și simetrie. Motivul torsadei în variantele ei cele mai geometrizate, se prezintă în forma unor paralelograme, paralele între ele și inclinate față de axa orizontală, în benzi decorative.

*Dintele de lup* are forma unui triunghi isoscel sau echilateral care, multiplicat și prin alăturarea bazelor crează un front unitar cu virfuri egale și simetrice. Pe lîngă obiectele de uz casnic pe care le decorează, el nu lipsește nici de pe elementele de arhitectură, unde adesea îl întilnim. Motivul poate fi desfășurat rectiliniu sau curbiliniu. Denumirea a căpătat-o prin asemuirea cu forma ascuțită a dintelui de lup. Ca tehnică „dintii de lup” se execută întotdeauna după o muchie de tăiere înclinată cu suprafața. Menit să limiteze spațiul de decorare, să-i creeze un chenar, o subliniere, motivul se prezintă în forma mai multor variante, îmbogățind, astfel, modul de exprimare al acestei reprezentări.

La biserică din Vama (fig. 15), motivul se organizează în forma unui chenar din cîte patru benzi, simetrice două cîte două.

În alte situații, cele două benzi se adosează prin intermediul bazelor iar virfurile sunt dispuse opus. În această situație, motivul multiplicat, adosat, alternează cu șiruri simple sau benzi nedecorate, dar în relief.

Valorile elementelor decorative din arhitectura populară a Țării de Sus dau, alături de celelalte valori ale artei popoarelor, măsura forței de creație a poporului nostru; sunt dovezi ale modului de gîndire și de simțire ale oamenilor acestor locuri constituind, în același timp, puternice argumente ale vechimii, unității și continuității poporului român pe aceste meleaguri.

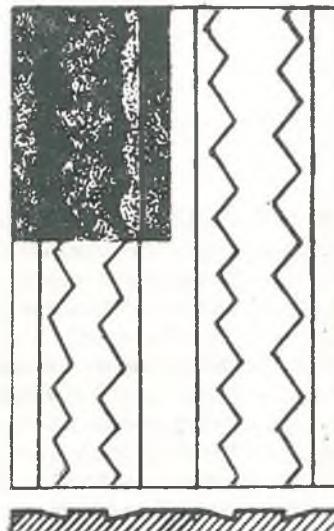


Fig. 15. — Dintele de lup (detaliu). Rama golului de trecere pronaos-naos — biserică din Vama.

#### ELEMENTS DÉCORATIFS DANS L'ARCHITECTURE POPULAIRE DE BUCOVINE

##### Résumé

L'article présente quelques motifs décoratifs rencontrés aux monuments d'architecture populaire de Bucovine. Sont décrites les formes de représentation du motif solaire comme image anthropomorphisée ou géométrisée (la rosace solaire,

le moulinet); on analyse ensuite „Le vase aux fleurs“ représenté sur l'encadrement de la porte d'entrée de l'église en bois du village Forăști, le département de Suceava.

Un autre motif décrit c'est la corde et le dent de loup. Le premier motif est analysé de la forme la plus simple jusqu'à la forme la plus complexe, étant rencontré spécialement comme ceinture médiane aux églises en bois et également aux encadrements de portes. Le dent de loup est présenté dans ses variantes de composition, ornementant les objets d'usage ménager ou des éléments d'architecture.

#### EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Détail de l'encadrement de la porte d'entrée — l'église de Forăști.
- Fig. 2. — Détail de l'encadrement de la porte d'entrée — l'église de Bănești.
- Fig. 3. — Détail de l'encadrement de la porte d'entrée — l'église de Bănești.
- Fig. 4. — Détail de l'encadrement de la porte d'entrée — l'église de Horodnic de Jos.
- Fig. 5. — Détail de l'encadrement de la porte d'entrée — l'église d'Adâncata.
- Fig. 6. — Détail rosette (fenêtre) — l'église de Vama.
- Fig. 7. — Détail rosette (chevrons) — l'église de Vama.
- Fig. 8. — Détail rosette (stalle) — l'église de Vama.
- Fig. 9. — Détail moulinet (poutre) — l'Auberge princier de Suceava.
- Fig. 10. — Détail moulinet (poutre de maison) — l'Auberge princier de Suceava.
- Fig. 11. — Détail rosette composée — les églises de Soloneț et Broșteni.
- Fig. 12. — Fragment de l'encadrement de la porte d'entrée — l'église de Forăști.
- Fig. 13. — Détail corde (fragment) — l'église de Horodnic de Jos.
- Fig. 14. — Détail de l'encadrement de la porte d'entrée — l'église de Broșteni.
- Fig. 15. — La dent de loup (détail). Le cadre de l'espace de passage pronaos-naos — l'église de Vama.

## UN REPORTAJ DESPRE DESHUMAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN 1856

NICOLAE CĂRLAN.

La 2 iulie 1504, se muta la locul odihnei de veci „în mănăstire în Putna, care era zidită de dinsul“, însotit de jalea unei întregi Moldove îndoliate, căci „plingea toți, ca după un părinte al său, că cunoștea toți că s-au scăpat de mult bine și de multă apărătură“<sup>1</sup>. Ștefan cel Mare și Bun, voievodul care timp de 47 de ani nu cunoscuse nici odihna, nici zăbava, deoarece veghease și acționase necontenit pentru libertatea și linistea neamului său, pentru înflorirea patriei sale, spre a o lăsa urmășilor consolidată, fortificată pentru o existență viitoare pe care înțeleptul voievod o va fi intuit plină de vicisitudini și nestatornicie. Această strămutare întru neființă constituia începutul unei odihne veșnice (poate singura pe care și-o putuse, în cele din urmă, îngădui) și probabil că marele domnitor își va fi dorit o, și nu mai încape îndoială că ar fi meritat-o, neîntreruptă, în curgerea implacabilă a vremii, de întimplări și evenimente mai prejos de firea faptelor, gîndurilor și a simțămintelor sale. Istoria n-a consemnat existența unui testament al lui Ștefan cel Mare, dar dacă acesta va fi existat, pare imposibil de crezut că în el nu se va fi stipulat, ca una din suprêmele dorințe ale domnitorului, ca acest colț de pămînt românesc (situat pe atunci cam în inima Moldovei), unde el și-a durat lăcaș de veșnică odihnă — mănăstirea Putna — să rămînă întru posteritate aşa cum a fost conceput și realizat de gîndul și voința sa.

Dar n-a fost să fie aşa. Istoria noastră de după 1504, anul cînd „s-au stins soarele Moldovei“ este, după cum se știe, cu puține excepții, un șir neîntrerupt de momente tulburi, determinate fie de factori din afara țării, fie de cauze interne, unele obiective, altele însă ținind de meschine interese particulare care s-au concretizat, în principal, în nedoritele și pustietoarele lpute pentru tron. În iureșul lor, acestea au determinat adevărate blasfemii, cum a fost, spre exemplu, aceea cînd cazacii lui Timuș Hmielnițchi au devastat mănăstirea, transformîndu-i acoperișul

<sup>1</sup> Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție (a II-a) îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaiteșcu, București, ESPLA, 1958, p. 120.

intr-un stupid mijloc de suprimare a cine știe cător vieți omenești — plumbi pentru puști.

Așa se face că nici citoria aleasă de Ștefan cel Mare ca loc de veșnică odihnă, nici chiar mormântul său, n-au putut rămâne neatinsă de una dintre aripile istoriei — cea pătată de sînge și întuneric —. De altfel cronicile, documentele vremii și, mai recent, cercetările științifice au înregistrat sau au depistat astfel de sacrilegii.

Evident, cu totul alta este situația când relicvele familiei voievodale de la Putna au fost deshumate în scopuri cultural-științifice, patriotice sau de altă natură înalt-umanitară. Unul dintre acestea s-a petrecut între 11/23 și 17/29 noiembrie 1856 și coincide cu realizarea uneia dintre primele pagini de reportaj, după părerea noastră izbutit, din literatura română, mai ales dacă trebuie să avem în vedere stadiul de dezvoltare a speciei în acel moment, reportaj semnat de Iraclie Porumbescu<sup>2</sup>, cel ale cărui povestiri, redactate în maniera memorialistică a „amintirilor“

2 Considerăm că nu este forțată includerea acestei scrimeri a lui Iraclie Porumbescu în categoria literară a reportajului (publicistic), pentru că, atât istoric cât și tipologic privită, ea se prezintă la o astfel de calificare. În *Dictionar de termeni literari* (București, Editura Academiei R.S.R., 1976, p. 370) reportajul este definit drept o „relatare amănunțită, de informare de la față locului, pe care o fac, ca martori, corespondenții ziarelor, în legătură cu un eveniment sau o stare de lucruri. Reportajul este o formă de publicistică strict documentară, bazată pe o înregistrare obiectivă, de natură instantaneelor fotografice, urmărind a reda cît mai semnificativ un moment din realitatea contingentă. Desigur, ca orice definiție, și aceasta se resimte de pe urma unor inconveniențe restrictive, chiar dacă autorul (Dinu Pilat) o extinde prin explicații suplimentare cu referiri, fără a opera alte disociații tipologice, la reportajul literar.“

Mai flexibil, Silvian Iosifescu abordează chestiunea reportajului (în *Literatura de frontieră*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 370-379) fără să ambiționeze definiri transante, ci urmărind, în principal, să stabilească „raportul dintre faptul real și literatură“ existent, în mod fatal (diferențele privesc nuanțele și proporțiile) în orice reportaj. Autorul, a cărui preferință se îndreaptă vizibil spre reportajul literar, sugerează, prin urmare, niște limite și proporții stabilite deductiv, deci aposterioric, care, abuziv depășite scot complet chestiunea din sfera specificității, căci pentru reportaj, precizează totuși ferm autorul, „faptul rămîne un punct de pornire indispensabil. Invenția și confabulația stingheresc“ (p. 372), iar „sentimentul covîrșitor de măsluire ne modifică atitudinea“ (p. 372), doarece „născocirea de fapte și dialoguri riscă să deservească punctul de pornire“ (p. 373).

Din unghi istoric privind lucrurile, Silvian Iosifescu consideră că reportajul ca specie literară (beletristică?) este o achiziție recentă („De fapt tratarea cu eficacitate literară a informației gazetărești e destul de recentă, datează din vremea de după primul război mondial. Însuși reportajul informativ e o transformare mai tardivă a informației concise, la care presa s-a menținut pînă tîrziu“ — p. 371), fără a stabili, pentru nașterea reportajului informativ (publicistic), vreo limită cronologică anume, deși, în alt capitol (*lucr. cit.*, p. 345) consideră că „paginile pe care Caragiale le-a publicat în *Gazeta poporului* din 1895 cu privire la sinuciderea lui Odobescu... rămîn interesante pentru istoria reportajului la noi — s.n.). „Formalitatea“ este îndeplinită însă de Dinu Pilat care (în *loc. cit.*) menționează că reportajul, „apărut în decursul secolului XIX, ajunge în secolul XX una din cele mai populare specii publicistice“, specie care — ar fi adăugat — constituie (ca întreaga literatură memorialistică, de altfel), în general, modalitatea de expresie a scriitorilor retorici, lipsiți de forță imaginativă și putere de creație deosebită, cum a fost și Iraclie Porumbescu.

au circulat la vremea lor (între 1888 și 1895) dintr-o revistă în alta, ceea ce constituie un argument în sprijinul artei narrative cu care autorul era înzestrat. Intitulat *Desmormântarea domnitorilor Moldoveni: În catacombele mănăstirei Putna*, reportajul lui Iraclie Porumbescu a apărut în „Calendarul pentru români”, Iași, 1857, în „Albina”, și în broșură independentă la Cernăuți, în 1865 cu subtitlul schimbat: „Sfinte oseminte de la Putna”. Ultima tipărire cunoscută de această relatare este, se pare, cea pe care Leonida Bodnărescu o reproduce, după „Albina”, în volumul *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, Partea I, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, Editura Bodnărescu, 1898, p. 46-61. Aceasta este varianta la care ne vom referi în cele ce urmează.

Concepță concomitent dar relativ independent de protocolul elaborat de comisiunea guvernamentală bucovineană însărcinată să conducă desfășurarea lucrărilor de deshumare<sup>3</sup>, relatarea lui Iraclie Porumbescu este o îmbinare neproporțională între „fapt și literatură”, predominanța fiind, fără discuție, în favoarea faptelor, a evenimentelor înregistrate cît mai fidel cu putință într-o descriere aproape fără relief, în general ternă, în manieră neutră, de proces verbal, animată totuși pe alocuri de condeiu inflăcărat al autorului, de verbul său fierbinte, sau de izbucnirea unor efluvi sentimentale strunite cu strășnicie aproape pe întreaga întindere a relatării.

O privire comparativă a celor două materiale (relatarea jurnalistică a lui Iraclie Porumbescu și protocolul oficial menționat) ne relevă faptul că ele diferă nu numai din punctul de vedere al arhitecturii și manierei de tratare a subiectului, ci și din acela al datelor de natură strict canticativă, referitoare la obiectele descoperite în mormintele mușatine de la Putna. Precizia nu este, se înțelege, de partea lui Iraclie Porumbescu, ceea ce ar putea să însemne că el nu s-a folosit de protocolul întocmit de comisia guvernamentală (despre care amintește totuși: „se cuvine a observa că la fiecare mormînt se făcu cîte un protocol foarte cuprinzător și acurat a rămășițelor din monmînt“<sup>4</sup>) și poate că nici n-a participat în permanență la lucrări ca martor nemijlocit. Este deci posibil ca unele informații să-i fi fost transmise prin intermediar. Așa se face că, dacă în ceea ce privește numărul mormintelor dezvelite, a persoanelor din familia voievodală care au fost înhumate în fiecare criptă, datele celor două relatari coincid pînă la perfectă suprapunere, nu același lucru se întîmplă cînd e vorba de numărul de obiecte din fiecare categorie în parte și o comparație între cele două texte poate fi pentru oricine concludentă. Dar, cum nu acesta e scopul urmărit de noi, vom preciza doar că, fără a modifica adevărul, în datele lui esențiale, relatarea lui Iraclie

<sup>3</sup> Vezi *Die Eröffnung der in der gr.-ort. Klosterkirche Putna befindlichen Fürstengräber im Jahre 1856. Protokoll und Akten hierüber, mitgeteilt von K. A. Romstorfer*, Bukowiner Vereinsdruckerei, Czernowitz, 1904.

<sup>4</sup> Leonida Bodnărescu, *Scrierile lui Iraclie Porumbescu* adunate și însoțite de o schiță biografică de Leonida, Bodnărescu, partea I, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1898, p. 50.

Porumbescu, diferă totuși, în aspectele de amănunt, de cea a protocolului redactat de comisia guvernamentală, protocol care este, fără discuție, singurul document întocmit cu maximum de scrupul în ceea ce privește exactitatea. Însă, cum scrierea lui Iraclie Porumbescu este o relatare reportericească, vom fi de acord că ea conține mai mult decât suficiente date concrete, reale și exakte care să-i permită cititorului să-și stabilească „o atitudine, un sistem de judecăți și de aprecieri”, căci pentru reportaj, precizează Silvian Iosifescu, „nu cerem exactități măsurate cu virgule, sutimi și miimi”<sup>5</sup>.

Să vedem prin urmare, care sunt elementele de structură și modalitate care pot conferi scrierii lui Iraclie Porumbescu dreptul de cetate în lumea atât de controversată într-o vreme, a reportajului. Mai întâi de toate, această relatire, de la fața locului, este făcută în scopuri publicistice: pentru a fi publicată în presă. Redacția revistei „Albina”, al cărei „trimis special” (cum se zice astăzi) a fost Iraclie Porumbescu, țină să preceadă relatarea acestuia cu următoarea notă: „Lucru vrednic de însemnat este că, manifestația publică a sentimentului de admirare pentru Ștefan cel Mare, prin proiectarea monumentului său, a coincis cu lucrările autorităților Bucovinei de a cerceta mormintele prinților Dragoșizi (sic!) ca (și) cum pentru viitorul Moldovei s-ar fi cerut a se extrage țărâna lor din întuneric și în bronz prefăcută să se pună înaintea ochilor, spre imitare, icoana domnitorilor evlavioși, patrioți și binefăcători”.

Vrednicul român d-l Alexandru Hurmuzachi, ne-au fost telegrafiat despre rezultatul acestei lucrări, *astăzi însă împărtăşim cititorilor relația lucrării ce ne-au trimis cuviosă sa părintele Porumbescu paroh din Putna*<sup>6</sup> (s. n.).

Senzatia de relatire de la fața locului vine și din cîteva formule specifice care pot fi cu ușurință depistate în scrierea lui Iraclie Porumbescu, unele fiind precizări temporale pe care numai cel prins în desfășurarea evenimentului le poate face („La cea întâi săpare se dădu *astăzi pe la zece ore* de mormîntul Mariei, princesei fiicei lui Ștefan cel Mare”<sup>7</sup>: „Astăzi după amiază-zi se descoperi mormîntul aflat în vecinătatea celui dinții...”<sup>8</sup>; *Abia amu sara* se putut curăți nămitura din mormînt<sup>9</sup>), altele constituind un fel de avizări pentru cititori („Despre aceasta însă mai tîrziu”<sup>10</sup>) sau reveniri cu informații și precizări omise la vremea și locul potrivite (Se, „cuvine a se intecala (adăogi) aice, cam tîrziu că...”<sup>11</sup>; „S-a uitat încă a spune la locul său că...”<sup>12</sup>), ori arguementări suplimentare

<sup>5</sup> Silvian Iosifescu, *lucr. cit.*, p. 372.

<sup>6</sup> Leonida Bodnărescu, *ibidem*, p. 48. Iraclie Porumbescu, n-a fost niciodată paroh la Putna (vezi; *Ibidem*, p. 3-23).

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 47.

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 48.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 48.

<sup>10</sup> *Ibidem*, p. 52.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 51.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p. 61.

(„Am spus și mai repetez că...“<sup>13</sup>; „Mai trebuie și aceasta să pomeneșc...“<sup>14</sup>) căre, fiind, în majoritate, formulate la persoana I, deci la persoana vorbitorului, înălătură orice urmă de îndoială care ar mai exista în legătură cu faptul că cel puțin în cea mai mare parte relatarea a fost concepută la fața locului sau, în cel mai rău caz, pe baza datelor culese personal de aici. În plus trebuie, desigur, luată de bună precizarea pe care autorul o face, în acest sens, chiar la începutul lucrării: „De față la astă cercetare fu pre lîngă comisia c.r. sus însemnată, pretorul cercular D. Pitei, arhimandritul mănăstirei D. Arțemon Bortnic, întreaga congregație (sobor) a mănăstirei Putna, cîțiva preoți de mir, scriitorul acestei relații și mare număr de popor“<sup>15</sup> (s. n.).

Cum am observat deja, Iraclie Porumbescu purcede la consemnarea evenimentelor concomitent cu desfășurarea acestora (cel puțin aceasta este impresia cu care rămînem în urma lecturii), autorul arătîndu-se interesat să noteze și să transmită cu obiectivitate toate informațiile pe care le poate înregistra pe viu. Astfel, după o scurtă introducere în care sunt prezentate motivele „desmormîntării“ (la propunerea arhimandritului Arțemon Bortnic, egumenul mănăstirii Putna, s-a hotărât „ca mormîntul eroului Moldovei Ștefan cel Mare, carele se află în biserică acestei mănăstiri, să se descopere și rămășițele acelui mare domnitor să se aşeze într-o criptă aşa construită ca pelegrinii (cercetătorii) cei din toate laturile Moldovei ce se adună la acel mormînt a eroului nemuritor, nu numai mauzoleul din afară să-l vadă ci chiar sicriul și relicvele sale cele venerabile“<sup>16</sup>, compoñența comisiei și „orînduielile“ de lucru, se trece la consemnarea operațiunilor care încep în ziua de 12/23 noiembrie „la 7 ore dimineață“. Tonul de înregistrare neutră a faptelor se menține ca atare pe tot parcursul relatării pînă cînd vine momentul să se treacă la dezvelirea mormîntului lui Ștefan cel Mare. Momentul, e într-un fel, pregătit, în treacăt, ceva mai dinainte, cînd se ajunge cu săpăturile în naos („Amu spori anxietatea și curiozitatea despre cele ce aveau a se descoperi aice, unde e propria țintire acestei interesante intreprinderi“.<sup>17</sup>). Acum autorul se arată interesat nu numai de fapte și date obiective, ci și de notarea impresiilor, a reacțiilor care se înregistrează: „Încordăciunea e mare și se exprimă în fața tuturor asistenților. Nu se aude altă vorbă decit: „ah acum vine, vine hotărîtorul și principalul moment: oare cum vom afla pe Ștefan cel Mare?“<sup>18</sup>. Dacă pentru cazurile anterioare se rețin doar amănuntele semnificative, de data aceasta autorul se străduiește să nu scape nici un detaliu,oricît de neînsemnat, al operațiunilor de deshumare. Totul este relatat cu o tehnică a gradării care-l face pe cititor să parcurgă cele două-trei pagini sub tensiune crescîndă. Cînd lucrătorii ajung cu săpăturile la mormîntul marelui voievod, autorul redă acest emoționant moment astfel: „Aici ajunse încordăciunea tutu-

13 *Ibidem*, p. 57.

14 *Ibidem*, p. 57.

15 *Ibidem*, p. 48.

16 *Ibidem*, p. 47.

17 *Ibidem*, p. 51.

18 *Ibidem*, p. 52.

rora la cel mai mare grad și tăcerea ce urmă un minut, fu atât de adâncă și universală, încit auziau cum bate inima în fiecare pept; și cum clipa aceasta fu întru adevăr sacră". Trebuie să mai notăm că autorul trăiește la fel de intens, ca și întreaga asistență, clipele evocate și reușește să ne transmită și nouă emoțiile care-l încearcă. Adinc impresionat de dezvelirea legendarului voievod autorul este pur și simplu oprit din descrierea lucrărilor de năvala propriilor emoții care-l copleșesc și pe care le exprimă precipitat: „Oprește-te aice nemernică peană și fă loc, o națiune întreagă să simțească în acest moment sacru și măestos, căci, a putea tu să-l descrii, ar fi o neertabilă profanare a cugetului acestuia! Moldovă, Moldovă, veche și nouă, iată eroul tău, iată creatorul cununei gloriei și al fericirei tale... dar oare de ce-i față înturnată din poziția ei cea naturală? Nu cumva ești tu pentru aceasta de vină?”<sup>19</sup>. Lamentația cu care ne-am obișnuit din letopisețul lui Ion Neculce străbate vizibil — involuntar, se înțelege — aceste fraze ale lui Iraclie Porumbescu!

Parcă pentru a-și justifica această nerețință reacție, reporterul notează în continuare: „Nu se văzu acuma ochi fără de lacrimi și chiar și pe cei de alt neam, cari se află la acest moment grandios și istoric, îi văzui cu adevărat urniți (mișcați n.n.) și cutremurați în cea mai adâncă adâncime a inimii lor.

. . . . .

În ist moment măreț de te uitai spre sfintele icoane ale catapitemei, de te uitai spre boltele bisericei, parcă toate erau înlăcrimate; iară icoana, portretul acelui ce aice se descoperi, păru că se schimbă și-și ia o ființă măiestoasă și vie“<sup>20</sup>.

După acest pasaj persoana autorului dispare iarăși aproape complet din relatire, în scenă reintrînd membrii comisiei, cinul monahal din mănăstire, lucrătorii angajați pentru lucrările de deshumare. Ca într-o stenogramă apar ipotezele formulate de comisie în legătură cu mormântul voievodului, soluțiile care se propun pentru reînhumare, totul încheindu-se cu aprecieri asupra personalității lui Ștefan cel Mare, a rolului și semnificației glorioasei sale domnii pentru neamul românesc și chiar pentru Europa întreagă, care deși nu vin din partea unui om specializat în materie sătuoși corecte, chiar dacă unele asociații pe care le „riscă” Iraclie Porumbescu pot părea (datorită absenței argumentării) exagerate: „Ștefan cel Mare e pentru noi români aceea ce un Rudolf de Habsburg sau un Carol cel Mare pentru germani, un Napoleon I pentru francezi, un Petru cel Mare pentru rusieni etc...“<sup>21</sup>. Părăsind însă sfera comparațiilor cu pretenții savante, prețioase, autorul reușește să redevină pe deplin convingător cind se întoarce din vastul pelerinaj comparativ, în care tocmai se lansase, din nou la Putna, pentru a mai nota cu sinceritate o reacție, un gest pline de semnificații și autenticitate, căci, apreciază autorul, chiar „dacă acest bărbat carile reposează aice, nici n-ar ave o

19 Ibidem, p. 53.

20 Ibidem, p. 53-54.

21 Ibidem, p. 59.

istorie atât de lucuroasă, dacă el n-ar fi de o însemnatate atât de mare, nu numai pentru națiunea noastră cea română, ci și pentru creștinatatea Europei, apoi, spre a se vedea cuprinse de un aer sacru și reverios în apropierea rămășiștilor lui, nu numai trebuie alt motiv, decât a se fi uitat la bieții noștri țărani, cum ei, la descoperirea mormântului, ca de un instinct sacru minări, toți în lacrimi pe genunchi picară, puindu-și minile la piept, ca la rugăciune. Fetele lor erau schimbate, ca la o vedenie sfântă și tăcerea cea universală în biserică, care urmă acum, și care se mai înălță prin acompanierea duiosului sunet a clopotelor mănăstirești fu întru adevăr o scenă de acele prea mărețe și sfinte, care numai în fantasia cea mai mănoasă se pot închipui<sup>22</sup>.

Din cîte se pot constata din cele expuse mai sus cu privire la această scriere, Irachilie Porumbescu nu se arată interesat nici de reflexiile de natură filozofică, istorică, morală, religioasă și.a. pe care împrejurarea cu siguranță că le-a implicat ci, în primul rînd, de informarea cît mai exactă a cititorilor, cu desfășurarea cronologică a lucrărilor. De aceea relatarea lui Iracle Porumbescu nu-i nici reportaj-poem sau reportaj-eseu, nici reportaj-nuvelă (diversificarea pe specii a reportajului a fost posibilă mult mai tîrziu), nici vreun alt tip de hibridare literară, ci un reportaj de cea mai curată extracție, în care relatarea obiectivă predomină tiranic pînă să sufoce aproape orice izbucnire sentimentală sau încercare de personalizare a expunerii<sup>23</sup>. Dar cu toate că faptele nu sunt numai punctul de pornire, ci constituie aproape întreaga substanță a scrierii, se poate totuși spune că accentul nu cade în totalitate pe fapte, căci autorul reușește să le confere acestora și semnificații mai profunde, mai importante, decât aceea de a informa pur și simplu și acest lucru se realizează în primul rînd prin aceea că autorul aspiră în permanență „să îmbrace informația în veșminte mai potrivite” telului nemărturisit, de a produce și impresie în rîndul cititorilor, de a se adresa și sensibilității lor, astfel că „centrul de greutate se deplasează de la fapte la semnificația lui”<sup>24</sup>, ceea ce constituie o cerință de bază a reportajului.

Deși, aidoma cronicarilor (lui Neculce îndeobști, cu care are mai multe afinități, dacă avem în vedere toată proza scriitorului bucovinean), Iracle Porumbescu face mai mult involuntar literatură (memorialistică), se poate spune că relatarea despre *Desmormântarea domnitorului Moldovei* (care „pătimește” pe alocuri din pricina unor vocabule de sorginte pumnulistă) scrisă fluent, cu acuratețe stilistică, patetică și sentimentală cîteodată, rămîne una dintre primele, dacă nu chiar prima pagină de reportaj izbutit din literatura română, al cărui subiect, comportă interes, cum zice însuși autorul, „pentru toți români”, în primul rînd datorită conținutului și în al doilea rînd pentru semnificația ei istorico-literară.

22 *Ibidem*, p. 58.

23 Se resimte aici o incontestabilă tiranie a stilului istoric. De altfel, Silvian Iosifescu, pe ale cărui demersuri teoretice ne-am sprijinit, în cea mai mare parte, argumentarea, notează în acest sens că „Influența stilului istoric există la începuturile prescă și se naște dintr-o atitudine comună: dorință de a fixa fapte socrute memorabile, legate intr-o sumară schemă narativă” (lucr. cit., p. 345).

24 Silvian Iosifescu, *lucr. cit.*, p. 372.

## UN REPORTAGE SUR L'EXHUMATION D'ETIENNE LE GRAND EN 1856

## Résumé

En se basant sur quelques repères théorétiques, l'auteur considère que l'ouvrage d'Iraclie Porumbescu, intitulé *Desmormintarea domnilor Moldovei* (L'Exhumation des princes de la Moldavie), et daté 1856, est un reportage (de publiciste). Les arguments de cette affirmation, commencent avec l'analyse des certains éléments de structure et modalité de l'écriture, et permettent à l'auteur de mettre en évidence quelques traits spécifiques au reportage, remplis par l'ouvrage abordé :

— l'ouvrage d'Iraclie Porumbescu est une relation sur les lieux, faite dans le but d'être publiée en presse ;

— dans cette relation, le poids est détenu par les dates concrètes, par les informations réelles, notées au plus exactes possibles, qui permettent au lecteur d'établir un certain système de raisonnements et d'appréciations, en l'angageant de point de vue de l'attitude ;

— bien que l'exposition des faits constitue presque l'entièvre substance de l'ouvrage, Iraclie Porumbescu réussit — par le mode d'exposition, par le déplacement (parcimonieusement, en vérité) de l'accent du facteur objectif sur celui subjectif, de l'information sur l'impression — de conférer aux faits d'autres dimensions, également, qui s'adressent à la sensibilité du lecteur. Dans ce cas, le poids se déplace du fait, à sa signification.

La conclusion est que la relation sur *Desmormintarea domnilor Moldovei*, coulante écrite, avec soin stylistique, pathétique, et sentimentale par ailleurs, reste une de premières pages de reportage (de publiciste) réussi dans la littérature roumaine.

## UN DOCUMENTARIST AL PENELULUI — FRANZ XAVER KNAPP

GRIGORE FOIT

Cei 144 ani de stăpînire străină în Bucovina au constituit o perioadă de grele încercări pentru populația românească din această parte a Moldovei, părășă odinoară la unele dintre cele mai glorioase și înălțătoare momente de afirmare a poporului nostru.

Bogată în vestigii istorice și opere de artă de o valoare inestimabilă, această regiune deținea și puternice afirmații ale prezenței geniului creator al poporului român. Vicisitudinile istoriei au fost, în cele din urmă, înfrințate, lanțurile robiei au căzut, iar reîntregirea din 1918 a unității naționale a constituit încununarea victoriei într-o luptă care nu a fost lipsită de jertfe din partea celor mai buni fii ai poporului nostru.

Dar poporul român nu a fost singur în decursul anilor de apăsătoare stăpînire habsburgică. El și-a găsit prieteni de nădejde, care, fie pe cale politică și economică, dar mai ales în domeniul social-cultural, în cel al susținerii morale a conștiinței naționale românești și-au adus o contribuție însemnată. Între aceștia, mulți au fost germani, dar nu au lipsit nici prieteni ai poporului român dintre cehi, polonezi sau de alte naționalități.

Vom reaminti doar pe cîțiva dintre aceștia : *Jan Urban Jarnik* (1848—1823), marele filolog ceh ; *Gustav Weigand* (1860—1930), celebru lingvist german, părintele dialectologiei românești ; *Eugen Herzog* (1875—1928), filolog, membru corespondent al Academiei Române din 1914, care ia poziție împotriva teoriei lui Rössler ; *Mathias Friedwagner* (1861—1940), profesor de filologie romanică la Cernăuți, admirator, mai ales, al folclorului românesc din această zonă, el ne-a lăsat o interesantă culegere de poezii populare, însumind circa 600 p. intitulată *Rumänische Volkslieder aus der Bucovina, Liebeslieder* ; *Johannes Kromayer* (1859—1934), profesor universitar la Cernăuți, susținător al studenților români ; *Anton Kral*, profesor și publicist ; *Eugen Kosak* (1857—1933), care a publicat în 1903 la Viena cea mai completă și exactă prezentare a inscripțiilor medievale din Bucovina ; *Johan Karl Umlauff, cavaler de Franckwell* (1796—1861), magistrat de profesie, avînd merite, mai ales, în organizarea învățămîntului de toate gradele din Bucovina într-un spirit cît mai apropiat cu putință de interesele poporului român ; *Karl A. Rom-*

*storfer*, consilier guvernamental în Cernăuți, arhitect, primul cercetător și restaurator al ruinelor Cetății de Scaun Suceava, restaurator a numeroase monumente istorice și de artă românești, unul dintre ctitorii Muzeului din Suceava; Iosef Fleischer (1857—1900), profesor, primul custode al muzeului din Suceava; Wilhelm Schmidt (1817—1901), profesor în Suceava, cercetător al documentelor istorice medievale ale Sucevei; Franz Jaschke (1775 — după 1836), pictor, gravor și acuarelist, autor a mai multe gravuri reprezentând peisaje și oameni din Bucovina; Franz Xaver Knapp, pictor și acuarelist, care și-a dedicat în cea mai mare parte activitatea prezentării oamenilor și locurilor din Bucovina, atașat sufletește de poporul nostru.

În rîndurile ce urmează, ne propunem să subliniem cîteva aspecte din viața și creația acestuia.

Franz Xaver Knapp s-a născut la Tachau, orașel în vestul Boemiei la 3 septembrie 1809 dintr-o familie mic burgheză. Este fiul lui Iosef Knab, controlor fiscal și al Annei, născută Ritter, de confesiune romano-catolică<sup>1</sup>.

Nu se cunoaște data cînd acesta și-a schimbat numele. Cert este că, la vîrsta de 21 ani, îl găsim înscris la Academia de arte frumoase din Viena, în semestrul de vară 1830, sub numele de Knapp, iar în cel de iarnă 1830/1831 ca student ordinar în „clasa de peisaj“. Este demn de remarcat că, între profesorii tineri care făceau pe atunci parte din corpul profesoral al Academiei de arte frumoase de la Viena, era și Ferdinand Georg Waldmüller (1793—1865), călăuzit de concepții noi despre artă, fire dinamică și combativă. Acesta, consideră, în opoziție cu școala vremii sale, că arta trebuie să se inspire din natură, din realitatea nemijlocită și nega lumea fanteziei cu motivele ei religioase, mitologice și chiar istorice, fapt pentru care era etichetat drept „rebel“. În această atmosferă de căutări și contradicții s-a format și tînărul Knapp.

Se pare că a urmat în continuare cursurile Academiei germane de pictură din Praga, unde îl găsim mai mult timp. Aici se căsătorește, în iunie 1846, cu Theresia, fiica lui Grigore Abgarovici (doctor în medicină, om instruit și cu o bună situație materială, și a Franciscăi, născută Zeromská).

După o scurtă activitate la Praga, se stabilește în Bucovina, unde își creează curind faima de icsusit portretist și este tot mai mult căutat în cele mai diferite cercuri ale unor oameni înstăriți, negustori, preoți, familii boierești, oameni de cultură și a. Datorită acestor imprejurări favorabile, a putut să-și asigure o existență lipsită de grijile vieții de toate zilele.

A avut trei fete. Cea mai mare, Amalia-Maximiliana-Caecilia, născută la 19 mai 1850, s-a căsătorit cu Victor Tomovici, cea mijlocie, Maria a fost luată în căsătorie de Vielczinschi, iar cea mai mică, Sofia, a fost

<sup>1</sup> Vezi și Petre Luță — *Pe urmele lui F. X. Knapp*, în „Revista Bucovinei“, Cernăuți, anul I, nr. 12, decembrie, 1942, p. 449-452.

Unele informații privitoare la viața pictorului și la familia sa, le-am primit direct de la Petre Luță, pentru care îi aduc și pe această cale, calde și prietenesești mulțumiri.

măritată cu judecătorul Iacob Szymonovici, fiul unui negustor. Cele trei fete au fost pictate de tatăl lor într-o alegorie mitologică, la realizarea căreia se pare că s-a inspirat după unele lucrări ale lui Ingres (1780—1867).

Alte teme amanunte despre viața artistului nu se cunosc. În general, el s-a integrat preocupările și activității societății în care a trăit, dedicindu-se creației artistice, trăind înalte momente de încîntare în fața minunatelor peisaje ce i se ofereau privirilor, și le-a redat într-o bogată gamă cromatică pe pînzele sale. Cu deosebit interes s-a îndreptat și spre oamenii acestor locuri, redîndu-le munca și viața zilnică.

S-a dovedit că avea o fire mindră și cu o puternică înclinație spre o viață independentă și prin aceasta, solitară. Așa ne explicăm de ce, la bătrînețe, a preferat singurătatea și săracia în loc de a locui, văduv fiind, la una din fiicele sale.

Sfîrșitul vieții, tragic, survenit pe neașteptate la 17 februarie 1883, îl găsește singur și bolnav, ducind o viață lipsită de înlesnirile de altădată. Căzind pe treptele locuinței sale, a suferit o comoție cerebrală puternică și, după șase ore de suferințe, s-a stins din viață.

Cunoscîndu-le și atașîndu-se tot mai mult de locurile noastre, Knapp a căutat să le dea expresie prin lucrări de artă, care astăzi constituie adeseori prețioase documente. Pe lîngă portret, va aborda peisajul, de multe ori de mari dimensiuni, pictura de gen, natura statică și mai puțin pictura religioasă. Pe lîngă tehnica uleiului pe pînză, va folosi acuarela și guașă. O bună parte din lucrările sale în ulei sau acuarelă sînt reproduse în stampe litografice, ale căror desene cu creioane de litografiat și imprimare de pe piatră sînt executate de un grup de litografi în atelierele Institutului artistic von Reiffenstein und Rösch din Viena, putînd fi reproduse în numeroase exemplare.

Între portretele mai cunoscute ale acestuia, se numără cele ale soților Ecaterina și Constantin Popovici, profesor la fostul Institut teologic, lucrări executate în 1866, apoi portretele părinților pictorului Epanimonda Bucevschi, Alexandra și Dumitru Bucevschi, parohul din Ilișești, cel al Mariei Gafencu, născută Goian, al Elenei Flondor, fiica proprietarului moșiei Comănești, precum și portretul vestitului lăutar sucevean Moș Nicolae Picu (1789—1864), în trei variante. Că a executat și numeroase alte asemenea lucrări este neîndoelnic. Acestea însă s-au pierdut de-a lungul timpului sau au fost distruse datorită unor incendii și altor întîmplări defavorabile.

Ceea ce îi leagă însă și mai puternic numele de locurile noastre este activitatea lui de peisagist. Deși nu putem ști numărul exact al lucrărilor lui de acest gen, putem afirma că o bună parte dintre peisajele lui s-au păstrat fie în original, fie sub forma unor stampe litografiate. Este cunoscută existența a 18 asemenea stampe, executate la Viena, după picturile sau acuarele sale<sup>2</sup>. Dintre acestea menționăm :

<sup>2</sup> Descrieri sugestive ale Bucovinei și locitorilor săi sunt prezentate de Petre Luță în articolul *Bucovina văzută de F. X. Knapp*, publicat în „Revista Bucovinei“, anul II, nr. 2, februarie, 1943, p. 67-77; Vezi și Petre Luță — op. cit., p. 449-450.

- Monumentul tătarilor de lîngă Prisaca (Stîlpul lui Vodă) ;
- Mănăstirea Putna ;
- Cascada Sucevei de lîngă Șipot ;
- Egumenia veche de la Vatra Moldoviței ;
- Mormântul sfîntului Ioan cel Nou din biserică mitropolitană de la Suceava ;
- Bordeiul unui locuitor din Carpați (numit uneori „Bordei de huțul“) ;
- Mănăstirea Dragomirna ;
- Suceava, odinioară capitală a Moldovei ;
- Strîmtoarea Lucava lîngă Moldova, în Carpați ;
- Valea Putnei ;
- Băile Vatra Dornei.

Planșele inițiale ale litografiilor aveau dimensiunea de 45 x 60 cm, imaginile ocupînd în medie 26 x 37 cm din ele. Pe planșe nu este specificat anul imprimării. Explicațiile sunt date în limbile germană și română. Albumul de litografii era intitulat „F. X. Knapp, Illustrirte Bukowina, Wien“. La prima litografie se specifică cum că textul explicativ la „Bucovina iluminată“ a fost întocmit în limba germană de Ernst Rudolf Naibauer și tradus în românește de Ioan Mitkiewici.

Fiecare litografie poartă sub imagine legenda, în stînga redactată în limba română, iar în dreapta în limba germană. Numai în germană se găsește scris „Nach d(er) Natur gez(eichnet) v(on) F(ranz) X(aver) Knapp“, ceea ce înseamnă în românește „desenat după natură de Franz Xaver Knapp“. Pe unele litografii este menționat și numele artistului litograf, iar uneori și faptul că dreptul de reproducere este rezervat.

Între alte lucrări de pictură și acuarele, despre care nu știm dacă au fost sau nu litografiate, menționăm :

- Cele două muncele „Adam“ și „Eva“ de lîngă Pojorîta ;
- Comuna Iacobeni ;
- Valea Pîriului Roșu între Iacobeni și Vatra Dornei și
- Sihăstria de lîngă Putna.

Valoarea documentară a lucrărilor lui F. X. Knapp nu mai trebuie, credem, subliniată. Este suficient dacă spunem că nu este posibilă restaurarea unora dintre monumentele istorice înfățișate de Knapp în lucrările sale de acum un secol fără a cerceta cu toată atenția imaginile lăsate de Knapp, iar peisajele sale sunt importante și prin aceea că ne atrag atenția asupra cadrului natural al acestor monumente înfățișîndu-ni-le aşa cum erau acestea cu o sută de ani în urmă. Monumentele Sucevei, Mănăstirea Dragomirna, Mănăstirea Putna, Vatra Moldoviței, sunt tot atîtea exemple de acest fel.

Prezentînd printr-o variată tematică această Țara a Fagilor pe care a îndrăgit-o, a devenit cîntărețul apreciat al frumuseștilor ei, al poporului român, de aspirațiile căruia s-a atașat. Prin aceasta, Knapp și-a legat pentru totdeauna numele de aceste locuri și de locuitorii lor. Drept aceea, urmașii lor de azi consideră că, prin opera sa, artistul s-a legat

indestructibil de modelele vii care l-au inspirat, oamenii și locurile obcinelor Bucovinei.

F. X. Knapp este primul pictor de șevalet din această parte a țării noastre trecut printre școală de artă a apusului. Prin tematica aleasă de el, prin atșamentul față de poporul român, de oamenii săi, începînd cu țăranul și ilustrarea notei de poezie a etnografiei satului românesc și pătrunzînd apoi în conacele boierimii autohtone, la cărturarii de talia Hurmuzăcheștilor și intelectualitatea militantă, Knapp a descifrat sensul luptei naționale a poporului român și a primit-o cu toată simpatia, slujind-o prin arta sa. Așa se explică de ce conaționalii pictorului i-au trecut sub tacere opera, căutînd să-l lase într-o nedreaptă uitare.

Așa cum Ciprian Porumbescu a știut să pătrundă geniul muzical al poporului român și să-i dea o expresie nemuritoare prin opera sa, Knapp s-a apropiat, folosind măiestria penelului, de geniul artistic al poporului nostru, a intuit frumusețea îmbinării armonioase a formelor și culorilor realizate de oamenii din popor, găsind totodată calea cea mai potrivită de a o integra în minunatul decor al peisajului acestor locuri.

#### UN DOCUMENTALISTE DU PINCEAU, FRANZ XAVER KNAPP

##### *Résumé*

Né à Tachau, en Bohême, il est le fils de Joseph Knab et d'Anne Ritter. Il a étudié à l'Académie des Beaux Arts de Vienne et de Prague. Il épousa, en 1846, Thérèse Abgarovici de Prague, fille d'un médecin. Ultérieurement il s'est établi en Bucovine, où il a travaillé jusqu'à ses derniers jours. Il a eu trois filles : Amalia-Maximiliana-Caecilia, mariée Tomovici, Marie, mariée Vielczinschi et Sophie, mariée Szyomonowici.

Knapp est le premier peintre de chevalet d'école occidentale de cette région. Il est portraitiste et paysagiste remarquable. Par les thèmes abordés, son oeuvre constitue des documents de grande valeur pour la connaissance des hommes et des lieux du siècle précédent. Il nous reste une partie de ses œuvres, parmi lesquels des portraits et des paysages à l'huile, une suite de 18 lithographies, représentant des paysages de la région est-carpathique, des localités et des monuments.

Attaché par son âme au peuple roumain, il a abordé avec préférence des thèmes de l'ethnographie roumaine, motif déterminant pour ses compatriotes de le maintenir dans un injuste anonymat.

## OBSERVAȚII REFERITOARE LA ÎNCERCĂRILE LITERARE ALE LUI CIPRIAN PORUMBESCU

NICOLAE CĂRLAN

După un număr apreciabil de studii răspândite, de-a lungul timpului, prin diverse publicații, după o serie de monografii, întocmite, cele mai multe, de nespecialiști în muzicologie, monografii în care, în vremea din urmă, accentul s-a deplasat din ce în ce mai pregnant de pe romanțarea (dusă uneori pînă la limitele ei extreme: ficțiunea, mitizarea) nutrită masiv, nu o dată, cu elemente biografice de senzație, mai mult sau mai puțin autentice, pe reconstituirea biografică realistă, tot mai riguroas și mai exact susținută pe argumente documentare, se poate spune că viața și activitatea lui Ciprian Porumbescu ne sunt cunoscute, cel puțin în linii esențiale, că moștenirea sa artistică și contribuția lui la dezvoltarea artei muzicale românești au fost puse, și prin monografiile de pînă acum (pasibile totuși de a fi amendate, atât sub aspectul informației, cât și, mai ales, sub acela al viziunii și construcției), alături de paginile muzicale editate (și reeditate), în circuit pentru toți cei interesați. Este de înțeles că nouățările care se vor mai ivi de aici înainte nu vor putea modifica fundamental contribuțiiile de pînă în prezent asupra vieții și activității muzicianului patriot. Aceasta nu înseamnă însă nicidcum că subiectul este cu desăvîrșire încheiat și că nu e loc pentru unele adosuri sau corective. Trebuie însă, oricum, să admitem că, și cu și fără acestea adosuri și corective, pentru exegetică viitoare sunt pregătite, corespunzător, prin această suită de monografii, condițiile preliminare în vederea abordării operei muzicale a lui Ciprian Porumbescu, că se poate trece la faze superioare de cercetare, care vor consta în abordări descriptive, comparative, explicative, în stabilirea surselor de inspirație, a principalelor izvoare, în evidențierea motivelor fundamentale, a structurilor specifice etc., pe scurt, exgezezele viitoare pot trece la demersurile critice interpretative ale operei, țintind, finalmente, la încadrarea moștenirii artistice a lui Ciprian Porumbescu în ierarhia valorică a creației muzicale românești. Altfel spus, e de așteptat ca studiile și exgezezele care vor urma să aspire la realizarea a ceea ce numim *biografia operei*, din moment ce *biografia creatorului* a fost reconstituită în coordonatele ei specifice și pusă la îndemîna publicului larg și a specialiștilor, să aspire deci la acel salt care

să mute principala fantă de lumină a reflectorului exegetic de pe fenomen pe esență, de pe creator, pe opera sa.

Dar dacă, în toate lucrările monografice care i-au fost consacrate, pînă acum, latura muzicală a activității lui Ciprian Porumbescu a fost, în general, înregistrată, încercindu-se, uneori, și abordări descriptive, nu același lucru se poate spune despre înclinațiile sale pentru cultivarea literaturii, neglijate de mulți dintre cercetători (poate și pentru că Ciprian Porumbescu nu și le-a pus convincător în evidență, privindu-le el însuși cu neîncredere), sau valorificate de unii doar numai sub aspectul informației aşa-zis pragmatische conținute, în măsura în care aceste texte îi ajutau să afle — să zicem — unde se află și cu ce se ocupă Ciprian Porumbescu într-un anumit moment al vieții sale. Leca Morariu este, după știința noastră, primul cercetător al activității lui Ciprian Porumbescu care a publicat și comentat<sup>1</sup> laconic, însă corect, în marea majoritate a cazurilor, unele încercări și documente (literare) depistate de el între manuscrisele rămase de la autorul cunoscut și emoționantei *Balade*, iar Paul Leu, singurul dintre biografi care, într-o succintă sinteză, intitulată *Încercări literare*<sup>2</sup>, se referă (fără a încerca din păcate să apeleze la o

<sup>1</sup> În „Făt-frumos“, Cernăuți, nr. 3/1933, p. 91-93; nr. 2—3/1934, p. 35-36; nr. 5-6/1934, p. 135-136; nr. 5/1936, p. 272-273; nr. 1-4/1937, p. 92-93; nr. 4-5/1943, p. 153; nr. 2-3/1944, p. 37-39; nr. 4-6/1944, p. 69-72 și în „Ethnos“, Focșani, fasc. 1-2/1942—1943, p. 152-168.

<sup>2</sup> Vezi *Ciprian Porumbescu*, București, Editura muzicală, 1978, cap. *Încercări literare* care suscătă însă unele nedumeriri ce se cer discutate mai detaliat:

a) Astfel chiar dacă dintr-un inceput autorul face o constatare de bun simț, conformă, pînă la un punct, cu realitatea („De la Iracie Porumbescu, artistul stupcan a moștenit unele înclinații literare pe care le-a manifestat ocazional în versuri, în calitate de libretist și textier muzical, în proză umoristică-satirică, în epistole, în genul liric și dramatic“ — s.n.), înaintind în elaborarea capitolului, el se încâlzește și, prins de valul entuziasmului, se lansează în afirmații lipsite de orice fundament real, pe care le formulează, de altfel, prin intermediu unor clișee intrate de multă vreme în uzul comun, oferindu-ne cîteva secvențe de veritabil umor (involuntar): „Talentul poetic porumbescian s-a manifestat cu precădere în stihuri scrise în limba lui Goethe și Schiller“, versuri care „au suavitatea lirismului de factură heiniană [...] surprinsă magistral în ultimele două versuri ale ultimei strofe“ ...dintr-o singură piesă — *Lyrick*: „Ach ich frage sol'ich's sagen? / Na ob'st hergehst — frag ich dich!?", care în transpunere românească, ar însemna: „Ah, întreb eu — trebuie să ţi-o spun? / Ei, vîi încocace — te întreb eu!?", încit nu ar fi exclus să se poată vorbi despre Ciprian Porumbescu ca despre un poet român de limbă germană. Referindu-se la ceea ce dînsul consideră a fi „prozatorul și memorialistul de autentică valoare literară“, „pe deplin stăpîn pe mijloacele portretizării și ale descripției“, Paul Leu crede că scrisorile personale ale lui Ciprian Porumbescu, „desi nu-s destinate tiparului, nu-s cu nimic mai prejos de *Balta Albă* a lui Vasile Alecsandri sau de *Scrisorile lui Ion Ghica*“, considerind, probabil, că între literatura epistolără și corespondența particulară se poate pune semnul identității! Serios vorbind, se pune întrebarea: poate fi plasat Ciprian Porumbescu — prin cîteva texte literare în limba germană, confectionate pentru propriile-i melodii, prin corespondență personală sau prin stihuri ocazionale (simple improvizări) — într-o familie de spirite literare atît de ilustră (Goethe, Schiller, Heine, Vasile Alecsandri, Ion Ghica)? Imposibil! Si argumentele invocate de Paul Leu nu-i pot sustine părerile. Pentru că realitatea la care se referă nu are cum să-i ofere dovezile necesare. Ciprian Porumbescu va fi avut vocație (și chiar și dorință) de a cultiva literatura, însă nu

și-a valorificat-o ca atare și, în consecință, nu ne-a lăsat aproape nici o singură pagină care să poată fi considerată, fără rezerve, operă literară pe deplin viabilă estetică. Corespondența personală a lui Ciprian Porumbescu, fiind scrisă din motive care tin de rezolvarea unor chestiuni de natură practică, personală, chiar dacă are unele pagini mai „literare” (descrierea unei nunți, sau a unei excursii în împrejurimile Venei și.a.) rămâne valoroasă pentru valențele ei documentare și, poate și memorialistice. A o confunda cu literatura epistolată este, dacă nu o eroare, în orice caz o forțare nepermisă a unor convenții clasificatoare unanim acceptate și devenite de multă vreme tradiționale și, prin aceasta, operatorii pentru știința literaturii. *Tagebuch-urile*, pierdute în cea mai mare parte, nu sunt deloc concluzioane (cel puțin fragmentul rămas). Rare întâlniri o propoziție sau o frază care te fac să poapești un moment. În rest totul e tern, fad, fără nici un pic de fior. Biograful poate să tragă însă de aici folioase informative. În plus, atât fragmentele de jurnal cît și cea mai însemnată parte a corespondenței particulare, fiind redactate în limba germană, e discutabil dacă ar prezenta sau nu interes pentru literatura română, chiar dacă ar avea incontestabile valențe artistice. La fel se prezintă lucrurile și cu versificările în nemțește. Toate acestea însă își dovedesc utilitatea cînd vine vorba de a reconstituî un anume portret interior (sufletesc și spiritual), căci în atari condiții ele sunt documentele cele mai autentice, mărturiile cele mai precise care grăiesc cum nu se poate mai exact despre frâmîntările sufletești și spirituale ale artistului, despre „lumea prin care a trecut”, despre relațiile lui cu această lume. Rămîne numai ca biograful să le dea întrebunțarea potrivită, să știe să extragă din ele esențialul și să nu se piardă în reproducerea obosită a amânuntelor, prin interminabile colaje de citate, din care cu greu se mai poate întrezi vreun orizont.

b) Cu toate că, așa cum s-a afirmat, partea tare a monografiei lui Paul Leu o constituie tocmai bogata argumentație documentară, se poate observa totuși că „mistică documentului” — cum zicea cîndva George Călinescu — i-a jucat autorului o festă nemiloasă, împingîndu-l spre reeditarea unui păcat în care căzuse cu ani în urmă „reputatul porumbescolog” (după unii chiar „distins ciprianișt”) Leca Morariu. Acesta din urmă, publicînd între 1933 și 1944, în opt numere ale revistei „Făt-frumos”, al cărei redactor și apoi director a fost, mai multe stihuri în limba germană, găsite între manuscrisele lui Ciprian Porumbescu, a considerat că și „poemul” *Der Buckowiner Wald* (copiat de compozitor spre a-i servi ca text pentru o plănuină melodie patriotică) aparține tot autorului operetei *Crai Nou* și, fără să mai purceadă la obișnuita examinare a datelor de paternitate, bucuros că poate substanțializa conținutul revistei, l-a publicat și comentat ca atare sub titlul *Iarăși Ciprian Porumbescu stînhitor!* în „Făt-frumos”, anul XIX, nr. 2-3/1944, p. 37-39. Versurile ar fi fost găsite, se precizează în comentariul lui Leca Morariu, pe un ton misterios, „într-o uitată foiaie din Muzeul Porumbescu scrisă cu creionul” și semnată Cyprian.

Eroarea lui Leca Morariu ne surprinde cu atât mai mult cu cît în 1931, în aceeași revistă („Făt-frumos”) I. E. Torouțiu, și Gh. Cardăș semnau un material intitulat *Rectificări pentru istoria literară* în care, combătind unele *Mistificări în jurul lui Teodor V. Stefanelli* (de fapt simple erori, probabil neintenționate, privitoare la scrierea corectă a numelui acestuia), autori făceau și referiri la poemul *Der Buckowiner Wald*, tradus de Stefanelli după Victor Umlauff și publicat de revista „Convorbiri literare” în numărul său din martie 1873, în text paralel — român și german — cu acest comentariu din partea redacției: „Un autor german inspirat de o faptă românească este în adevăr ceva extraordinar. Domnul T. V. Stefanelli ne comunică o poezie germană, *Der Buckowiner Wald*, făcută de Victor Umlauff în care se tratează același subiect ce a fost ilustrat și de V. Alecsandri în *Dumbrava Roșie*. Totodată ne trimite d. Stefanelli și o traducere română a poeziei germane. Le publicăm pe amîndouă”. Materialul publicat de Torouțiu și Cardăș (din care aparuse un fragment sub semnătura lui Gh. Cardăș și în „Junimea literară”, anul XV, nr. 11-12/1926, p. 247-248) nu e altceva decit o sinteză a documentelor referitoare la colaborarea lui T. V. Stefanelli la „Convorbiri literare”, inserate de cei doi autori în cunoscuta culegere de *Studii și documente literare* (vol. I, București, 1931, p. 191-199). Cum a putut să piardă

din vedere Leca Morariu tocmai rectificările operate de cunnatul său I. E. Töröiu e greu de înțeles, mai cu seamă dacă avem în vedere că el citea cu mare atenție materialele din revista „Făt-frumos“ și după apariția acesteia (dovada ne-o oferă adnotările scrupuloase din exemplarele care i-au apartinut). Mai mult ca sigur că e vorba de o regretabilă „pană de memorie“. În orice caz, după ce eroarea a devenit un fapt consumat, Leca Morariu a făcut, în exemplarul său din „Făt-frumos“ o adnotare marginală, arătind că versurile, de fapt, „sunt de Victor Umlauff, vezi „Făt-frumos“, 1931, 208! și apoi N. Tcaciuc-Albu în „Revista Bucovinei“, III, 1944, 289-291“.

Articolul *Pe urmele vremii*, de N. Tcaciuc-Albu, la care ne trimite adnotarea lui Leca Morariu, este un fel de fișă biobibliografică a lui Victor Umlauff (fiul lui Carol Umlauff, pentru care vezi: Eugen I. Păunel, — *Filoromânul Carol Umlauff în „Făt-frumos“*, anul VII, nr. 5-6/1932, p. 264-274), „acest amic uitat al națiunii noastre și cintăreț al vitejiei românești“. Din această fișă aflăm că Victor Umlauff „s-a născut la Cernăuți“, unde „a fost mai mulți ani judecător“ și „un intim al familiei Hurmuzachi“. Ar fi publicat o plachetă de versuri cu titlul *Românișche Balladen*, „care cuprindea un număr de vreo zece poeme în care [...] tratează subiecte istorice românești cam în felul lui Bolintineanu, Alecsandri sau Uhland“ și probabil, „cunoștea limba română“. N. Tcaciuc-Albu precizează că aceste informații i-au fost furnizate de Eugen I. Păunel și se întrebă dacă acesta le va fi publicat undeva. Credem că da, pentru că, răsfoind lucrarea lui Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina*, München, 1966, la poziția 6944, p. 332, găsim inserată următoarea precizare bibliografică: „Păunel, Eugen I.: *Victor Umlauf von Franckwell. Ein unbekannter bukowiner Dichter und Alecsandri-Ubersetzer*, In SOF (Südostdeutsche Forschungen), 4/1939, (Victor Umlauff von Franckwell. Un poet bucovinean necunoscut și traducător a lui Alecsandri).“

„Balada“ *Der Buckowiner Wald*, aflăm de la N. Tcaciuc-Albu, este cu 15 ani anterioră poemului *Dumbrava Roșie*, fiind publicată mai întîi „în suplimentul literar „Familienblätter“ al calendarului „Czernowitz Hauskalender“ pe anul 1857, apoi din nou în „Buckowinaer Vollkskalender für das Jahr 1870“ (p. 55-56) și „probabil și în „Românișche Balladen“. N. Tcaciuc-Albu presupune că această baladă „care s-a născut în atmosferă sufletească creată de familia Hurmuzachi“ a fost cunoscută de bardul de la Mircești și că ar fi constituit „primul îndemn pentru Alecsandri ca să scrie o poemă cu mult mai amplă pentru glorificarea lui Ștefan Vodă și a Dumbrăvii Roșii“, ceea ce nu este cu desăvîrșire exclus.

In ceea ce-l privește pe Ciprian Porumbescu, desigur că el a renunțat la textul lui Umlauff în favoarea celui din poemă lui Alecsandri, din motive lesne de înțeles: poetul de la Mircești, se bucura în întreaga Bucovină de o cinstire deosebită, iar în familia Porumbescu exista pentru dinsul un adevărat cult, dată fiind și amicizia care l-a legat pe Iraclie Porumbescu de marele poet, încă de la 1848; fragmentul din *Dumbrava Roșie* folosit ca text literar pentru melodia *Tabăra română*, fiind scris de un român, tratează, cu siguranță, mai adecat viziunii și simțirii noastre subiectul și, dată fiind comununa de sensibilitate, lui Ciprian Porumbescu i-a fost mai la îndemnă să-și conceapă textul melodic pe cadențele prozodice ale lui Alecsandri; textul lui Umlauff, trebuind transpus în românește, i-ar fi pricinuit compozitorului oarecare bătaie de cap și, în orice caz, i-ar fi consumat din timp.

Considerind că secțiunea destinată preocupărilor literare ale lui Ciprian Porumbescu (așa cum apare ea în ediția I, Suceava, 1972, p. 179-182), nu este suficient de substanțială, Paul Leu a adăugit ediția a II-a cu o „probă“ documentară menită — credea dinsul — să dea întreaga forță de convingere capitolului în discuție. Este vorba de reproducerea în text paralel a „poemului“ *Der Buckowiner Wald*, doar menționat în prima ediție. De unde va fi luat Paul Leu textul acestei „poeme“ nu putem să ști, căci de data aceasta autorul își infirmă scrupulozitatea etalată pe parcursul întregii cărți privitoare la indicarea surselor. Bănuim că de la un urmaș al aceluia Olivian Soroceanu care, în unele exemplare ale monografiei, e menționat ca traducător. Sigur este faptul că Paul Leu n-a folosit exemplarul din revista „Făt-frumos“ (colecția „Leca Morariu“) căci adnotarea lui Leca Morariu l-ar fi scutit de eroarea săvîrșită, și nici n-a cunoscut istoricul

analiză adecvată, ce i-ar fi scutit demersul de erori, în ceea ce privește atât stabilirea paternității cît și, îndeosebi, aprecierea valorică la acest capitol al activității lui Ciprian Porumbescu. Mai recent, Traian Cantemir abordează același subiect<sup>3</sup>, însă cu un entuziasm mai bine cenzurat și aproape cu întreaga prudentă necesară unor atari situații, reluind, totuși, fără să mai verifice, afirmațiile eronate în legătură cu paternitatea „poemului” *Der Buckowinaer Wald* și fără să facă toate disociațiile care se impuneau în ceea ce privește aşa zisa creație literară a lui Ciprian Porumbescu. Vom încerca, în cele ce urmează, preluind, cînd e cazul, opinile și concluziile corecte, emise deja în această chestiune, să facem unele precizări menite, dacă nu să ajute la rezolvarea problemei, atunci cel puțin, să contribuie la punerea ei cît mai corectă într-o ecuație corespunzătoare.

Era normal ca o personalitate complexă, cu preocupări creatoare prodigioase, cum a fost Ciprian Porumbescu, să manifeste înclinații și pentru alte modalități de expresie artistică, în spete pentru arta cuvîntului, mai ales că practicarea versificației fi era cerută și de nevoie „confeționării” — termenul aparține lui Leca Morariu — unor texte adecvate pentru propriile-i melodii. Se poate admite de asemenea că, într-o anumită măsură, manifestarea acestor predispoziții are și o determinare congenitală. După cum se știe, Iraclie Porumbescu, tatăl compozitorului a cultivat creația beletistică, lăsînd posterității, pe lîngă unele versificații lipsite aproape de orice importanță artistică, interesante pagini de proză memorialistică, fiind apreciat drept „fruntaș al prozei bucoveniene”<sup>4</sup>, care prin creația sa „se înscrie în descendența cronicarilor și, continuînd arta narativă a lui Ion Neculce, anunță sinteza povestitorilor moldoveni din literatura modernă, Ion Creangă și Mihail Sadoveanu”<sup>5</sup>. Se mai cuvine iarăși să reținem că în casa părintească Ciprian Porumbescu a trăit ca într-un mic templu al artelor în care se cultivau îndeosebi muzica, literatura beletistică (poezia și proza) etc. Este, la fel, necesar să subliniem tot acum că Bucovina, cu vestitele sale relicve istorice, cu monumentele sale de artă — veritabile capodopere de pictură și arhitectură — cu impresionantul său folclor, cu valoroasa ei zestre etnografică și de artă populară constituie, parcă din totdeauna, un vast atelier de ucenicie, cui generis, pentru un suflet sensibil, înclinat spre

„baladei” *Der Buckowiner Wald* pînă de curînd. Dovada cea mai eloventă, în acest sens, ne-o oferă Paul Leu însuși printre-o notă — *Ciprian Porumbescu poet epic?* — publicată în „Zori noi” (nr. 9121/14 ianuarie 1979), prin care încearcă să impună eroarea drept adevăr, căci, prezentînd (după Gh. Cardas — v. art. cit. mai sus — fără să menționeze acest lucru) latura (pentru el) convenabilă a „istoriei”, conchide: „ideea paternității porumbesciene a poemului scris în limba germană a fost îmbrățișată ulterior de mai mulți cercetători”. Ceea ce va să însemne un avertismență celor care ar încerca să nu fie de acord cu dînsul.

<sup>3</sup> *Vocația literară a lui Ciprian Porumbescu*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului județean, V, 1978, p. 389-401.

<sup>4</sup> Leca Morariu, *Iraclie Porumbescu (1823—1896)*, Cernăuți, 1938, Tiparul „Glasul Bucovinei”, p. 3.

<sup>5</sup> Nicolae Oprea, *Prefață la Amintiri*, de Iraclie Porumbescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 18.

## Şi Iardhi C. Porumbescu stilhitor

Stilhitor l-am artat pe Ciprian Porumbescu de repetate ori (vezi indicările din „Făt-Frumos“ An. XIII 1943, 153), precum definitiv talent literar l-am văzut recent cu articolul *Prodigioasa spontaneitate creațoare a lui Ciprian Porumbescu*, în revista d-lui L. Discu „Educa“ (An. II, fascic. 1-2, 153-168).

Iată-l acum (într-o ușoară foaie din Muzeul Porumbescu), scrisă cu creionul) poet grav-epic, săvârindu-l, el, de două ori cohortor din viață poloneză (Golembiovachi — după Tait, Kłodnicki — după Manu), pe Stefan cel Mare în luptă cu Crain legea Ian Olbrich. Versurile ar fi să se cheme *Der Bukowinaer Wald* — și ană de *Vieles Krieg*.

Le reproducem întocmai, cu toate particularitățile lor *stilografice*.

De reținut e faptul că, fiind vorba de *Dăbâra Războiului*, arătă de Lesii înjunghiați, e similitudine cu ghindă, ci cu jucăi pentru fagi.

Și acum versurile în chestiune.

*an. 1944, nr. 2-3-254*

### (Der Bukowinaer Wald)

1. Die Polen sind geschlagen, Fürst Stefan hat gesiegt  
Der edle König Johann verwundet niedergiebt.  
Und zwanzig Tausend Krieger vom mächtigen Polenheer  
Sie stehen da gefangen, bereabet aller Wehr.
2. Es geht die Sonne unter in roter Himmelsglut  
Als hätte sie getrunken vom viel vergossenen Blut,  
Als wollte sie verkünden von dieser wilden Schlacht  
Auf ihren ewigen Bäumen mit glühender Zungenmacht.

Q Muzeu național în: Suceava, București, Sighet și Râmnic-Vâlcea

Fig. 1. — Pagina 37 din revista „Făt-frumos“ (anul XXIX, nr. 2-3/1944) cu adnotarea lui Leca Morariu.

travalii artistic. Cu alte cuvinte, e de reținut că, încă în ambianța familiei și a locurilor natale, viitorul artist a găsit, din primele momente ale vieții sale, un climat propice educației artistice, dezvoltării sensibilității, a gustului pentru fumos și e dincolo de orice îndoială că, pe lingă chemarea interioară, această ambianță constituie primul, dacă nu și cel mai important, factor din afară care i-a dirijat lui Ciprian Porumbescu pașii spre creația artistică-muzicală (de compozitor, interpret și dirijor), domeniul în care el și-a dat întreaga măsură a forței sale artistice, dar și spre cea (cvasi)literară din care ne-a lăsat numeroase pagini de improvizații versificate, de jurnal de corespondență personală și chiar un fragment de piesă de teatru (documentar e atestat și un roman!), pagini care, deși sunt departe de a se închega într-o configurație pe care să o putem numi *operă literară*, și, în același timp, departe de a face dovada unei conștiințe scriitoricești, rămân grăitoare totuși pentru ceea ce Traian Cântemir numește „*vocația literară a lui Ciprian Porumbescu*”, pentru sensibilitatea poetică cu care el a fost înzestrat și pot constitui argumente suplimentare pentru explicarea lirismului operei sale muzicale.

Dacă privim lucrurile dintr-un unghi de vedere mai strict raportat la domeniul artei cuvîntului, făcînd abstracție de inutile ipoteze invocate de către un „exeget“, înseamnă că despre „*Ciprian comme poète roumain de langue allemande de formation heinienne et surtout comme mémorialiste distingué*“<sup>6</sup> nu se poate vorbi decât cel mult în sens figurat, ori fără nepermis nota, deoarece marele muzician a abordat creația beletistică exclusiv incidental și, dacă se poate spune așa, numai tangențial, fără un program de idei clar și unitar, fără să se preocupe cu insistență necesară — ca în cazul creației muzicale — de prelucrarea artistică și mai niciodată cu intenția expresă de a scrie literatură, sau, dacă se poate vorbi de intenționalitate, atunci înseamnă că avem de-a face, în studiu în care au rămas manuscrisele, doar cu niște note spontane sau proiecte pentru cine știe ce realizări de mai tîrziu. Se poate spune numai cu siguranță că lui Ciprian Porumbescu nu i-a lipsit „*vocația literară*“ însă și de subliniat — fără teama că am stirbi prin aceasta personalitatea muzicianului — faptul că nu și-a valorificat-o (în mod adecvat) și, prin urmare, nu ne-a lăsat o *operă literară* închegată, finită din punct de vedere artistic, ci, mai curind, de la el ne-au rămas ceea ce esteticenii numesc „antecedente“<sup>7</sup> ale operei, un fel de schițe care abia dacă ne permit să întrezărим vag direcțiile de creație literară și modalitățile de expresie artistică prin care ar fi urmat să-și realizeze Ciprian Porumbescu opera literară în caz că s-ar fi decis vreodată să se dedice, cu aceeași convingere ca în cazul creației muzicale, și artei cuvîntului. Se poate de aceea vorbi, după opinia noastră, doar prezumtiv despre „prozatorul“, „poetul“ sau „dramaturgul“ Ciprian Porumbescu și nu la modul categoric proferind calificative și operind clasificări fără

<sup>6</sup> Paul Leu, *lucr. cit.*, p. 202, pentru versiunea germană a citatului vezi Idem, *Ibidem*, p. 204.

<sup>7</sup> Vezi în acest sens, Parreyson, Luigi, *Estetica. Teoria formativității*, București, Editura Univers, 1977, p. 144-146.

nici un fel de acoperire reală. Că astfel ar trebui văzute lucrurile o dovește și faptul că Ciprian Porumbescu nu s-a preocupat să încredințeze propriile producții vreunei reviste literare spre a fi tipărite. Din cîte știm pînă acum doar revista „Familia“ (nr. 14/1875) i-a găzduit o producție în versuri intitulată *La vioara mea*. E de înțeles că pe aceasta a socotit-o Ciprian Porumbescu reprezentativă, demnă de a-l pune pentru prima dată în circulație ca „poet“, sau prin această piesă a încercat el să procedeze la un „sondaj de opinie“. Se vede însă că rezultatele n-au fost dintre cele mai ademenitoare. Reproducem, pentru edificare, această confesiune prin care tînărul autor își exprimă preferința pentru arta muzicală, aducînd la zi ortografia și unele forme gramaticale și fonetice anacronice.

### LA VIOARA MEA

*Cînd a sortii crudă lovire  
Inima-mi sfîșie fără cruțare<sup>8</sup>  
Și al meu suflet plin de zdrobire,  
Făr-de speranță e-n inclinare<sup>9</sup>*

*Ah ! atunci tu, voce zeiască,  
Unica limbă a lontrului meu,  
Tu, iubită, scumpă vioară,  
Vîi de mă mingîi cu sunetul tău*

*Tie suferințele mele  
Șie dorințele-mi mărturisesc,  
Și în surîsul coardelor tale  
Aflu balsamul ce-l cat, ce-l doresc.*

*Iar cînd, după ceață de jale,  
Se-nseninează în inima mea,  
Cui să spun atunci că-s ferice ?  
Ah ! numai tie consoția mea !*

*Tu-n dureri îmi ești mîngîiere,  
Tu-n fericire cu mine petreci ;  
Fii cu mine și după moarte,  
Fii dar cu mine pînă în veci !*

Printre documentele rămase de la Ciprian Porumbescu, pe care le deține Muzeul județean Suceava putem depista, în afară de corespondență personală și de un fragment de jurnal intim, încă o serie de versificări spontane, diverse nu numai sub aspectul unei posibile clasificări pe genuri și specii literare, dar mai ales sub acela al încarcăturii afective

<sup>8</sup> În „Familia“ cruțiatu.

<sup>9</sup> În „Familia“ inchinatu.

conținute. Tonalitățile cele mai diferite, de la confesiunea lirică gravă și pînă la anecdota umoristică versificată (cea mai bine reprezentată canticativ) ne surprind și oglindesc multiplele metamorfoze sufletești prin care putea trece, uneori cu rapiditate, compozitorul, constituind în același timp, cum s-a și remarcat, dovada unei genuine înclinații spre manifestări verbale care se încheagă sub zodia frumosului, a expresiei sensibile, căci, e cel puțin de presupus, un artist se „trădează“ chiar și în actele cotidiene cele mai obișnuite. În afara celor puse în circulație de Ciprian însuși (prin intermediul revistei „Familia“ sau al celebrei *Colecțiuni de cîntece sociale...*), ori de Leca Morariu, în arhiva compozitorului au mai rămas cîteva improvizări (*Vechea gardă* în mai multe variante, *Servas*, *Cînd i s-a urit lui Dumnezeu*, *Gambrinus*, *Omule, nu te supără* și alte cîteva exemplare fără titlu — toate în limba germană) care, formal și tematic, se prezintă în aceeași notă ca și celelalte publicate — cu greșelile de paternitate semnalate — de Leca Morariu sau comentate (euforic) de Paul Leu.

Se poate constata că cea mai mare parte a acestor improvizări au determinări care — cele mai multe — vin din alte direcții decât acea „chemare“ care-l îndreaptă pe un scriitor spre țelul de a face exclusiv sau cel puțin preponderent literatură, ceea ce constituie surse de diminuare a specificului și a conformației artistice pe care autorul le-ar fi putut-o imprima. De aceea, urmînd indicațiile judicioase pe care le fac Wellek și Warren, cînd afirmă că „cel mai nimerit este să nu se considere drept literatură decât operele în care funcția estetică este dominantă“<sup>10</sup>, considerăm că „incercările literare“ ale lui Ciprian Porumbescu abia dacă pot fi plasate, nu fără o anume îngăduință, doar în zonele periferice ale *literarului*<sup>11</sup>. În orice caz, în situația de față, se poate afirma cu destulă certitudine că nu tendința de a scrie literatură a fost primul și cel mai dinamizator factor care i-a imprimat lui Ciprian Porumbescu dorința de a redacta improvizări literare pe care ni le-a lăsat. Aproape orice artist, după cum se știe, caută pretexts de refugiu, „cochetînd“ cu alte domenii ale creației artistice. Așa spre exemplu, aproape că nu există scriitor de la care să nu ne fi rămas sumedenie de desene, cele mai multe pe marginea manuscriselor sau chiar alternînd cu textul literar. Faptul aproape că nu mai comportă explicații : în așteptarea unei idei care întîrzie să se întrupeze în cuvînt sau, alt fel zis, în vreme ce mintea caută „Cuvîntul ce exprimă adevarul“, mina continuă aproape automat să alerge pe hîrtie. Sînt însă și cazuri, nu puține, cînd astfel de manifestări automate au căpătat, pentru o vreme, aliura unor preocupări mai statornice, determinînd salturi spre modalități superioare de manifestare : pictură, grafică etc. Sînt însă cu totul rare cazurile de izbindă egală în mai multe domenii ale artei. (Renașterea, este adevarat, oferă astfel de exemple. Cu cît ne apropiem în timp spre zilele noastre „specializarea“ pentru

<sup>10</sup> Teoria literaturii, București, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 49.

<sup>11</sup> Cf. Silvian Iosifescu, *Literatura de frontieră*, cap. : „Literar și nonliterar“, București, Editura enciclopedică română, 1971, p. 21-38.

practicarea unui anume domeniu al artei devine tot mai evidentă). Aceste preocupări complementare au fost, de altfel, relevante de regulă de biografi pentru a sublinia complexitatea sufletească și spirituală a scriitorului în cauză, însă fără supralicități deformante și aprecieri exaltate, ci consemnându-se pur și simplu informativ sau descriptiv astfel de aspecte. Ca mai toți artiștii, Ciprian Porumbescu nu face excepție de la regulă și, fie din nevoia deconectării, fie din pură curiozitate sau, cel mai adesea, din cerințe practice, ocazionale, (nevoia de texte adecvate pentru propriile-i melodii) etc., s-au aplecat, subsidiar, spre literatură, uneori poate chiar involuntar (e cazul corespondenței personale), lăsându-ne dovada unei anume înzestrări și în acest domeniu. După cum îndeobște s-a observat, multe dintre versificările sale au fost concepute ca texte pentru melodiile create și, în consecință, textul literar a fost subordonat, formal și prozodic, cerințelor și solicitărilor liniei melodice, în aşa fel încât să susțină, să potențeze mesajul muzical. Așa stau lucrurile cu textele literare concepute pentru două dintre melodiile incluse în *Colecțiunea de cîntece sociale pentru studenții români*<sup>12</sup> (cîteva dintre aceste texte, asupra cărora vom insista mai jos, au și valențe care pot permite abordarea lor dintr-o perspectivă mai specifică cercetării literare) sau pentru melodiile *Marșul cîntăreștilor*, *La malurile Prutului*, *Resignation*, *Lyrick* și altele la care trebuie să adăugăm și libretul scenetei muzicale *Candidatul Linte*. Alte stihuri sunt ocazionate de anumite evenimente publice (un *Imn festiv*, reușit sub aspect prozodic, tipărit în regie proprie) sau din viața personală (*Unchiile scump! Tante mult iubită!*, o scrisoare pe care Leca Morariu o intitulează *Allotria*<sup>13</sup> versificate de vienezul Ciprian Porumbescu către soră-sa, o altă epistolă ritmată prin care-și felicită părinții cu ocazia nunții de argint). Nu știm ce versuri umoristice (în afară de cele cîteva stihuri licențioase menționate de Ior Grămadă) va fi inclus Ciprian Porumbescu în revista umoristică a Societății Academice „România Jună” — „Pipășura”<sup>14</sup> — al cărui redactor a fost în timpul cît a studiat la Viena, dar e de presupus că *Legendă despre croitor și cizmar*, *Cometa*, *Jurnal momentan al cheflilor*, *Revista lepădăturilor politice*, *Blau*, *Filosofie modernă*, *Poezie modernă*, *Vitezja croitorilor sau Serbarea saxsonilor în Lange Gasse*, *Vechea gardă* (în mai multe variante, cum am precizat deja) și. a. nu sunt străine de munca de redactor la amintita revistă, sau — lucru evident, de altfel,

12 Titlul întreg este: *Colecțiune de cîntece sociale pentru studenții români compuse și dedicate Junimii academice române de Ciprian Golembiovscchi*, Viena, Editura proprie, 1880.

13 Deci *Allotria* și nu *Altorie*, cum notează Paul Leu și în prima și în a doua ediție a cărții sale. Dicționarele germano-române înregistrează vocabula astfel: „Allotria pl. (pop.)=strengării, zburălnicii, pozne, ~ treiben=a se ține de fleacuri, a face prostii, a face pozne”. De altfel, pe lîngă lectiuni eronate, în carteau lui Paul Leu întîlnim și o serie de derive rebarbatice: porumbescian, porumbescianism, porumbescolog, porumbescologie și. a. de care autorul nu se sfîște să facă abuz.

14 Vezi Ion Grămadă, *Societatea Academică Socială Literară „România Jună” din Viena (1781—1911)*, Arad, Editura Societății „România Jună”, 1912, p. 76-78 și Gheorghe Moisescu, *Centenarul Societății Academice României Jună din Viena, 1871—1971*, Viena, Editura Coloniei Române din Austria, 1971, p. 85.

din conținutul unor piese — de viață boemei studențești, așa cum textele (ca și compozițiile pentru care au fost concepute) *Cisla*, *Salutare*, *Surghiu-nul prizonierului* și. a., săn legate de activitatea culturală și socială desfășurată în cadrul Societății studențești „Arboroasa“ de la Cernăuți, al cărui ultim președinte Ciprian Porumbescu a fost.

Din manuscrise se poate intrevedea, după cum s-a și observat, faptul că, dacă s-ar fi dedicat creației beletristice, compozitorul ar fi ambiciozat abordarea tuturor genurilor literare clasice. Astfel, pe o foaie volantă se păstrează, în manuscris, un fragment de *Dramă* (după cît se poate intrevedea autorul ţintea spre realizarea unei comedii). Maria Rațiu-Porumbescu pomenește într-o scrisoare din 8 septembrie 1931, adresată din Cluj, lui Lecca Morariu, despre „romanul lui Ciprian“, roman care, după ce ar fi trecut în prealabil pe la Vasile Halip, prieten al lui Ciprian Porumbescu, s-ar fi aflat, la data expedierii scrisorii, la Leonida Bodnărescu (de la care i se pierde urma). În fine, tot corespondența atestă că, după vizitarea unor anumite orașe italiene, compozitorul ar fi intenționat să-și consemneze impresiile și să publice un jurnal de călătorie. Dar dacă, așa cum zice Adrian Marino „obiectul criticii literare este nici mai mult nici mai puțin decît opera literară, în înțeles larg, „literatura“, concepută — firește — ca „artă“, ca „artă literară“<sup>15</sup>, atunci înseamnă că orice încercare de a califica și trata pe Ciprian Porumbescu drept scriitor, chiar și numai în cadrul modest al unei biografii, este un act gratuit, care deformază portretul artistului pînă la nedoreite efecte caricaturale. După cum vom vedea, pe Ciprian Porumbescu nu l-au străbătut asemenea ambiții deșarte. E drept că în jurnalul lui întîlnim, ca și în corespondență, de altfel (care e scrisă cîteodată cu un anume har), deseori, alături de mărturisirea exuberantă a satisfacției pentru unele expresii izbutite în proză și în versuri, întîlnim deci exprimată și tentația pentru expresia literară, însă de aici și pînă la realitatea actului literar produs și impus, ca atare există o distanță echivalentă exact cu aceea dintre intenție și faptă. Și atunci? Atunci, dacă e să insistăm asupra unor încercări așa-zis poetice rămase de la Ciprian Porumbescu, normal este ca acelea să nu fie altele decât cele folosite de el ca texte pentru melodiile din cunoscuta *Colecțiune de cîntece*, și aceasta mai întii pentru că săn scrise în limba română și, într-un fel, au fost publicate de autor, ca auxiliare la textele muzicale, e adevărat, și, în al doilea rînd — și acesta este lucrul esențial — în aceste stihuri, în general, Ciprian Porumbescu gîndește și simte românește, exprimă idealurile poporului nostru, așa cum gîndește și simte în întreaga sa creație muzicală majoră. Aceste piese pot comporta, în orice caz, mai mult interes decât niște glume versificate în limba germană, sau decât niște improvizări ocazionale (majoritatea tot în limba germană) care chiar dacă ar fi fost concepute în românește, ar fi rămas

<sup>15</sup> *Introducere în critica literară*, Ed. cit., p. 14. În acest sens nici chiar poetii nu au altă părere. Gheorghe Tomozei, spre exemplu se exprimă și mai transțant: „Istoria literaturii e istoria unor texte finite, ea nu colecționează aproximativ, descifrări de sensuri virtuale...“, *Moartea unui poet*, Editura Cartea românească, 1972, București, p. 174.

fără interes pentru opera lui Ciprian Porumbescu căci ele privesc lucruri particulare și nu le e, prin artă, conferită aura eternității. Ele constituie, prin urmare, documente de arhivă (excepție pot face doar cele care au fost concepute ca texte pentru unele melodii : *Blau*, *Lyrick*, *Resignation*, ce trebuie privite totuși în corelație cu melodia respectivă), ce pot fi utilizate în reconstituirea portretului artistului, dar e o exagerare nepermisă pentru cineva cît de cît inițiat în materie să le abordeze prin elogioase raportări comparatiste, ca și cum ne-am afla în fața unor exemplare realizate la nivel de capodoperă<sup>16</sup> și nu a unor încercări ce nu izbutesc să depășească sfera de interes proprie doar *eului empiric*<sup>17</sup>.

Referindu-ne, aşadar, în ordine tematică, la textele literare compuse pentru cîntecile din *Colecțiunea amintită*, cu specificația că trebuie să le privim circumspect din punctul de vedere al originalității (le străbat pe toate un anume aer de pastișă) și calității artistice<sup>18</sup>, va trebui să facem mai întîi precizarea că două sint coordonatele tematiche pe care Ciprian Porumbescu le cultiva în aceste texte, izbutind să se exprime la un diapezon expresiv mai apropiat de arta literară : patriotismul și erotica, proiectate pe un fundal anacreontic robust și optimist. Acest lucru apare, de altminteri, formulat ca un fel de credo parcă, pe un ton direct, declarativ, în două strofe consecutive din textul literar al cîntecului *Inimă de român* :

*Ca român în piept nutresc  
Simbul nobil românesc,  
Pentru patrie și națiune  
Si virtuțile străbune  
Pentru patrie (nație) voi să mor.*

16 Pentru detalii vezi Adrian Marino, *lucr. cit.*, p. 246-252.

17 Distincția dicotomică *eu empiric / eu poetic (lîric)* se poate susține printr-o argumentație riguroasă, interneiată pe o amplă bibliografie de specialitate selectată atât din spațiul cultural național cît și din cel universal (din care n-ar trebui să lipsească *Estetica* lui Tudor Vianu — cap. „Artistul și omul comun” — și *Poezia*, de Benedetto Croce — cap. „Expresia sentimentală sau nemijlocită” și „Expresia poetică”). Pentru a nu încărca însă în mod abuziv pagina, vom reține opinia de bun simț (în spatele căreia se află, nici nu mai incapse vorbă, o solidă informație de cea mai aleasă calitate) pe care George Călinescu o formulase într-un articol, rămas pînă nu demult, inedit. „Divinul critic” consideră că „poezia ca artă”, „dacă nu depășește ziua trăind cît mai mult, nu-și atinge scopul superior educativ pe care-l așteptăm de la ea”, precizind că o condiție sine qua non a poeziei de durată este, pe lîngă subînteleasa calitate artistică superioară, ca ea să aibă în vedere „toată claviatura vieții”. Și pentru a înlătura parcă orice echivoc, autorul ține să sublinieze apodicită : „Numai ceea ce este spus solemn ca pentru toată omenirea, fiind o expresie nu a *eului individual* ci a *Omului universal* ne cutremură și ne dă avînt” (s. n.), (*Critică și poezie*, în „Contemporanul”, nr. 26(1703)/29 iunie 1979).

18 Semnificația acestor texte nu trebuie exagerată, cu atît mai mult cu cît nici Ciprian Porumbescu nu le-a acordat decît importanța pe care ele o au în realitate. Așa se face că în prefața la amintita *Colecțiune* el notează : „Cîntecile sunt simple, ariile sunt melodicioase și ca și poeziile, fără multă măiestrie și artă” (s. n.).

*Dar mai simt în piept un dor  
Pentr-un dulce puișor,  
Pentru puica-mi bălăioară  
Cu gurița rumeioară,  
Pentru puica-mi voi să mor.*

Întregul text — în care și de această dată amprenta lui Alecsandri apare vizibil — este o caracterizare sui generis a înfățișării morale a neamului românesc, ceea ce face ca în stihurile lui Ciprian Porumbescu să întinim referințe la simțul dreptății, al adevărului și al datoriei, la dorința ca relațiile sociale și naționale să se bazeze pe echilibru și armonie, la spiritul de demnitate umană care ne caracterizează dintotdeauna :

*Am o inimă în piept  
Ce palpită pentru drept,  
Pentru drept și datorie,  
Adevăr și armonie,  
Pentru dreptu-mi voi să mor !*

Aceleași simțăminte patriotice și naționale străbat și textul literar, care fuzionează de data aceasta cu cel melodic pe terenul, unei mai reușite realizări artistice, al *Cîntecului tricolorului*. Textul (cel al lui Ciprian Porumbescu) lapidar conceput și cu mare economie stilistică, prilejuiește autorului, prin „traducerea“ simbolisticii culorilor drapelului românesc, o glosare lirică — pe cît de simplu formulată, pe atât de expresivă, convingătoare și emoționantă — a celor mai nobile simțăminte patriotice de care e animat cu statornicie poporul nostru : dragostea aprinsă față de patrie și dorul de libertate, increderea în viitorul luminos ca soarele, în destinul fericit al națiunii române, exprimându-se concomitent devotamentul nostru nețărmurit față de glia strămoșească. Identificarea autorului cu sensurile patriotice pe care această simbolistică le conține și le vehiculează, merge pînă acolo încit, în strofa finală, citim ca pe un înălțător testament, dorința supremă a muzicianului patriot<sup>19</sup> :

*Iar cînd fraților m-oi duce  
De la voi și-o fi să mor  
Pe mormînt atunci să-mi punete  
Mîndrul nostru tricolor !*

Nedezmințitul patriot care a fost Ciprian Porumbescu se manifestă ca atare și într-un text pe nedrept uitat și ocolit de către comentatori — *Hora* —. Reproducem în întregime acest text nu numai fiindcă este mai puțin cunoscut, ci și pentru motivul că întreaga încărcătură de idei și sentimente pe care le conține merită să fie cunoscută în forma juvenil-patetică și retorică în care a fost exprimată de autor, cu toate ecourile

<sup>19</sup> Acesta este sensul, destul de transparent de altfel, al întregii strofe din finalul textului și e greșit a vedea aici, ca și în ultima strofă din textul *Inimă de român*, cine știe ce „notă funebră”, care „impresionează profund”, cum consideră, citind trunchiat și inconcludent, Traian Cantemir în *lucr. cit.*, p. 391.

atât de evidente din Alecsandri (și poate și din tînărul Eminescu), care de altfel, nu-l dezavantajează cîtuși de puțin — dimpotrivă, avînd în vedere că este vorba de un text literar conceput pentru un cîntec :

*Haideți, frați, cu bucurie,  
Hai cu toți să ne-nsoțim  
Și în strînsă armonie  
Viața să ne-o îndulcim.  
Pîn-ce timpul tinereții  
Ne inspiră plin de foc,  
Să uităm greul vieții,  
Să trăim numa-n noroc.*

*Pîn-ce stă pe cer un soare,  
Tot români voinici să fim.  
Pîn-ce înflorește-o floare,  
Nația să ne-o iubim.  
Pentru patrie și bine  
Viața o sacrificăm,  
Pîn-ce curge-un singe-n vine,  
Pentru nație ne luptăm.*

*Inchiniati pocalul dulce  
Geniului nemuritor,  
Să ne dea curaj la toate,  
Să ne dea la lucru spor.  
Dați-vă deci mină dreaptă  
Sub un sacru jurămînt,  
Că-n unire și-n frăție  
Veți trăi pîn-la mormînt.*

Faptul că la 1880, deci la peste două decenii de la Unirea Principatelor și la peste trei decenii după Revoluția de la 1848, cel care la Putna cîntase „întregii Dacii“ militează pentru idealul de „unire și frăție“ al patruzeceoptiștilor, lansînd, în maniera lui Vasile Alecsandri (*Deșteptarea României*), înflăcărata chemare : „Haideți, frați, cu bucurie, / Hai cu toți să ne-nsoțim / Și în strînsă armonie / Viața să ne-o îndulcim“ este deosebit de semnificativ, ilustrînd persistența, în conștiința românilor de pretutindeni, a convingerii că idealul unității naționale nu fusese înfăptuit decît parțial, el urmînd a se realiza deplin prin eforturile conjugate ale întregii națiuni. Se înțelege că autorul are în vedere doar unitatea politico-administrativă, *de jure* adică, deoarece, *de facto*, se știe, granițile vremelnic impuse de vitregia istorie n-au reușit să zdruncine conștiința unității de neam a poporului nostru, ba dimpotrivă. Așa credem că trebuie înțeles pateticul îndemn din finalul textului : „Dați-vă deci mină dreaptă / Sub un sacru jurămînt, / Că-n unire și-n frăție / Veți trăi pîn-la mormînt“, ca un îndemn adică, la menținerea în continuare a acestei conștiințe, la consolidarea ei pe baze mai trainice.

Celealte texte compuse de Ciprian Porumbescu pentru cîntecile din *Colecțiune* (*Nu-i viață mai plăcută, Bericică cristalină, Frați la masa astă-ntinsă, Să ciocnim, Anacreon cîntă să bem, Dragoș vodă cel vestit*) au un pronunțat caracter de petrecere studențească, menite mai mult să întrețină atmosfera de voioșie. Tonul e, firește, acela de voie bună, de optimism și încredere în viață, specific vîrstei tinere. Trebuie să remarcăm totuși că și în aceste texte pline de umor și joculitate, concepute în mod special pentru amuzament și veselie, aluziile la istoria poporului nostru, sau evocarea unor figuri legendare nu lipsesc. Așa stau lucrurile cu textul cîntecului *Dragoș vodă cel vestit*, în care legendarul descălecător își convoacă sfetnicii la un „sfat” bahic, în cadrul căruia „Iordachi din Vâslui” toastează „cu glas turbat”, în ritm de tropoitică bucovineană :

*Frunză verde cloicotici  
Să trăiți, feciori voinici !  
Strigăți să trăiască toți  
Ai lui Dragoș strănepoți !*

Unor astfel de spirituale incursiuni în istoria poporului român li se adaugă, în *Anacreon cîntă să bem*, invocarea umoristică, satirică în subtext, a unor personalități celebre din istoria culturii universale (literatură și filozofie) sau a unor personaje din vechiul și noul testament :

*Anacreon cîntă să bem,  
Să bem cîntă chiar și Horaț,  
Deci hai poeților s-urmă�,  
Că săint de muze inspirați !*

Pentru susținerea îndemnului în felul acesta lansat, autorul, dovedind irezistibile apetențe umoristice, convoacă forțe cu reputație recunoscută în materie bahică — Socrate, Diogene, Moise, Aron și chiar sfîntul Petru însuși — căci, conchide ironic îndemnatecul stihuitor,

*Ei toți ne-nvață ca să bem,  
Să fim ca dînșii învățați !*

Îndemnul la o agapă tutelată de figuri atât de ilustre trebuie înțeles ca o propensiune spre un epicureism funciar, fiind, în același timp edificator în ceea ce privește spiritul umanist, cu vederi largi și flexibile (deloc încorsetat de rigiditățile teologice) care-l caracteriza pe Ciprian Porumbescu.

Privite global, improvizările și încercările ritmate și rimate rămase de la Ciprian Porumbescu, deși lipsite de substanță poetică necesară, dovedesc din partea autorului o sprintenă îndemnare prozodică, o prodigioasă capacitate de improvizație, pe scurt o vădită înzestrare, pentru abordarea literaturii, care, cultivată cu tenacitatea ce-l caracteriza pe muzician, e de presupus că ar fi putut avea ca rezultat producții literare profunde și izbutite estetic. Aceasta rămîne însă o simplă prezumție. Dar chiar și în forma aceasta, irelevantă din punct de vedere al artei literare, improvizările prozodice ale lui Ciprian Porumbescu, ca de altfel

și celealte texte rămase de la el (corespondență, fragmentul de jurnal etc.), în care se întîlnesc unele incidențe de artă literară, nu sănt lipsite de importanță (documentară), căci ele pun în lumină o fațetă mai puțin cunoscută a personalității compozitorului, contribuind la reconstituirea cît mai exactă și mai completă a portretului său interior. Atât numai că toate acestea trebuie luate ceea ce sănt.

Prin mesajul lor patriotic, prin întreaga încarcătură de idei mobilitoare, puse-n slujba idealurilor de dreptate și unitate națională, prin valențele lor educativ-cetățenești și emoționale amplificate de textul melodic, textele literare din *Colecțiune*, cărora li se mai pot adăuga și alte cîteva, constituie încă o dovedă, dintre cele mai convingătoare, a dragostei și atașamentului, exemplare, față de popor și de năzuințele sale, sentimente de care a fost animat pe tot parcursul scurtei dar atît de intensei sale activități marelui muzician pe care „dulcea Bucovină“ l-a dăruit culturii românești.

#### OBSERVATIONS CONCERNANT LES ESSAIS LITTÉRAIRES DE CIPRIAN PORUMBESCU

##### *Résumé*

Dans cet article l'auteur se propose de faire certaines précisions ayant le but de contribuer à la correcte appréciation des productions littéraires de Ciprian Porumbescu. En se basant sur une bibliographie spécifique au domaine, l'auteur considère que les essais littéraires de Ciprian Porumbescu peuvent être placés seulement dans les zones périphériques du littéraire, parce que quelques uns d'eux ont été conçus comme textes pour certaines pièces musicales, et les autres (versifications, essais de prose et théâtre) sont restés, en leur grande majorité, dans un stade primaire de remaniement artistique, ainsi qu'ils peuvent à peine être considérés comme des „antécédents“ d'œuvre littéraire (notes, esquisses, ébauches) mais importants comme documents pour ceux préoccupés à refaire exactement le portrait intérieur de l'artiste.

Dans l'article son faites également des corrections des certains erreurs de paternité ou d'évaluation artistique (exagérée) apparues dans les travaux plus anciens ou plus récents qui abordent cet aspect de l'activité de Ciprian Porumbescu.

En se rapportant, dans la dernière partie de l'article, aux textes littéraires conçus par Ciprian Porumbescu pour neuf mélodies de la *Collection de chansons sociales pour les étudiants roumains*, l'auteur souligne l'ardent patriotisme qui les traverse, en mentionnant que ça c'est la coordonnée foncière majeure de l'entièrerie artistique que nous a laissée le génial compositeur.

#### EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Page 37 de la revue „Făt-frumos“ (XXIX-e année, no. 2—3/1944) avec l'annotation de Leca Morariu.

## PICTORUL ȘTEFAN ȘOLDĂNESCU — CONTRIBUȚII BIOGRAFICE

EUGEN DIMITRIU

La Fălticeni, pe vestita Uliță a Rădășenilor, la nr. 10, se află și azi o căsuță cu față spre curte. Are ferestre mici cu gratii și contraforturi. Aici trăia la jumătatea secolului trecut preotul Vasile Șoldănescu. Cășătorit cu Maria Samsonescu din Rotopănești, a avut șapte fete (Profira, Ilinca, Maria, Ecaterina, Georgeta, Natalia, Aglaia) și doi feciori (Gheorghe și Ștefan).

Cel care avea să dea adevărata strălucire familiei de pe Ulița Rădășenilor și să devină una din personalitățile de seamă care s-au ridicat din „târgul Folticenilor“, este Ștefan Șoldănescu. S-a născut la 16 iulie 1863. Copilul se evidențiază ca un talent precoce la desen și caligrafie. Perseverea în preocupările sale și la gimnaziu. Sînt semnificative, în acest sens, mărturiile lui Artur Gorovei : „Desemnurile lui Șoldănescu se deosebeau de ale noastre. El făcea flori, paseri și chipuri de om, care păreau lucrări de artă, față de măzgăliturile noastre copilărești“<sup>1</sup>.

La sfîrșitul clasei I gimnaziale, din anul școlar 1878—1879, elevul obține media 9,53 la studiu și 9,15 la purtare. Certificatul semnat de V. T. Lovinescu (tatăl criticului), poartă data de 1 decembrie 1880. În arhiva gimnaziului „Alexandru Ioan I“ (mai tîrziu „Alecu Donici“), nu s-a găsit nici un act privind absolvirea acestei școli de către Ștefan Șoldănescu. Se înscrie la Școala de Belle Arte din Iași. Avea bursă de 30 de lei lunări, sumă suficientă să asigure existența unui elev. După afirmațiile folcloristului, această binefacere se datoră lui Petru Gorovei care, în calitate de președinte al Comitetului Permanent din Fălticeni, avea grija să prevadă în buget o sumă pentru burse. Ne-o confirmă însuși Șoldănescu, într-o scrisoare din Iași la 29 noiembrie 1883 :

Dragă Artur,

„...Am făcut o petițune la Comitet relativ la bursa mea, am alăturat și un certificat din partea Directorului Școalei ; cred că tu poți ști ce efect și ce rezultat

<sup>1</sup> *Alte vremuri — Amintiri literare*, Tip. și librăria J. Bendit, Folticeni, 1930, p. 174-183.

a avut; te rog răspunde-mi (la liceu) rog și din parte-mi prin tine pe C. C. Petreache. D-lui a făcut multe binefaceri mai cu seamă la băcăți; voi fi recunoscător..”<sup>2</sup>.

Pictorul a fost un prieten foarte apropiat al folcloristului. Ne stau mărturie cele 35 de scrisori<sup>3</sup> către Artur Goroviei (31 trimise din țară și 4 din München). „...Ca și tine — adaugă artistul — scrisoarea ce am primit am citit-o de vreo trei ori; îmi părea că aud vocea ta și-mi plăcea să-o ascult, căci ea sună dulce, amical și sincer; numai tu ești singurul care crezi suferința mea, numai tu mă crezi (...). Ei! Ce să facem Artur! Sintem născuți în acelaș ceas se vede, căci văd cînd unul sufere și celălalt sufere și sănătatea după cum am mărturisit-o unul altuia: chiar fericirea se va împărți între noi“<sup>4</sup>.

Se duceau vara împreună la vînat prin împrejurimile tîrgului natal. Folcloristul i-a fost confident. Au stat în aceeași găză la Iași. Lui îi mărturisea suferințele sufletești ce i le pricinuia dragostea pentru o fată din Fălticeni, la care ținea foarte mult. „Fata cu părul de aur“, Gabrielle (?), răspundea capricios sentimentelor arzătoare ale lui Șoldănescu.

Studiile pictorului la Belle Arte au fost strălucite. Muncind cu rîvnă, era apreciat de corpul didactic. Printre profesorii ce i-a avut, amintim pe Emilian Panaiteanu-Bardassare și pe unchiul acestuia, directorul Gheorghe Panaiteanu-Bardassare, ambii absolvenți ai Academiei de Arte Frumoase din München.

Din evocările lui Artur Gorovei aflăm că Șoldănescu vindea tablouri în mărime naturală, făcute „în cridă“ și pentru care lua cîte 20 lei. Portretistul de talent se contura de pe atunci. Despre prețuirea sa ca student la Iași, stă mărturie Certificatul din 26 aprilie 1889<sup>5</sup>, din care aflăm că „a urmat regulat toate cursurile teoretice și practice cu multă sîrghință, a făcut frumoase progrese și s-a purtat foarte bine...“ și „a fost recompensat de Consiliul Academic de Belle Arte cu Medalia de bronz clasa a III-a și a II-a pentru studiu după natură, capete și figuri în desen“. Din cuprinsul aceluiași document reiese că la sfîrșitul anului școlar 1883—1884, „a obținut Medalia de argint clasa a II-a pentru studii în culori, depinse (pictate, n.n.) după natură (...), Medalia de bronz pentru concurs la cap și expresie în pictură și Medalia de argint clasa întâi pentru Concursul de compozиție în pictură“.

De aceeași perioadă se leagă expoziția artiștilor în viață, de la Iași, din 1883, despre care vorbea lector univ. Emilia Armeanu într-o comunicare ținută la sesiunea științifică a Universității „Alexandru I. Cuza“ în octombrie 1967, în care se arată că în Catalogul manuscris al expoziției figurează, printre participanți, pictorii Ștefan Șoldănescu și Gh. Popovici, care vor avea un rol însemnat în mișcarea artistică a Iașului la

<sup>2</sup> Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, 11/163/S.

<sup>3</sup> Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România; achiziționate de la fiul folcloristului, magistratul Mircea Gorovei.

<sup>4</sup> Scrisoare din Iași, datată 28 ianuarie 1884.

<sup>5</sup> Fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“ din Fălticeni.

sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Cei doi expozații amintiți erau în 1883 foarte tineri, primul avea 19 ani și era încă elev la Școala de Belle Arte. Profesorul Vasile Ciurea povestea că a apucat atelierul lui Ștefan Șoldănescu pe Ulița Rădășenilor, în curtea casei părintești, într-o magazie lipită de casa cumpărată de la un oarecare Granițki de către Nicolae Tolea (profesor de desen la Gimnaziul „Alecu Donici”, îndrumătorul lui Aurel Băeșu în tainele picturii).



Fig. 1. — Casa din Fălticeni unde și-a petrecut copilăria pictorul Ștefan Șoldănescu (Str. Ion Creangă nr. 10).

Din cauza lipsurilor materiale, în ultimul an de studii la Belle Arte, Șoldănescu a fost nevoit să ocupe postul de pedagog la Liceul Național. Imediat după absolvire, e numit aici, prin concurs, profesor provizoriu de desen și caligrafie. A fost anunțat printr-o adresă<sup>6</sup> semnată de directorul V. M. Burlă, la 18 septembrie 1885, că este „invitat a depune înaintea D-lui Rector al Universității din Iași jurămîntul cerut de lege...“

Concursul nu fusese deloc ușor. Șoldănescu a avut de învins mașinajurile politicienilor care voiau să-și plaseze acoliții. Proba de caligrafie a fost fără cursuri și, în fața evidenței, toate urzelile s-au destrămat. Ștefan Șoldănescu nu a fost un politician militant. Avea sentințe liberale. Pedagog ales, avea curajul faptelor sale și înfrunța situațiile în care

<sup>6</sup> Fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“.

știa că are dreptate. Nu se lăsa intimidat de puternicii zilei, iar cînd l-a declarat corigent pe Gh. Gh. Mirzescu, fiul ministrului, a riscat conflictul cu acesta din urmă.

În 1886, Artur Gorovei a stat o iarnă și o primăvară la găzădă împreună cu Șoldănescu, în curtea hotelului „România“ din Iași. Duceau amîndoi o viață liniștită. Pictorul își făcea orele de liceu. Acasă, lucra tablouri sau stătea de vorbă cu tovarășul de cameră. Gorovei obișnuia să citească pînă seara tîrziu. În camera întunecată unde locuia, pictorul se gîndeau mereu să plece la München pentru desăvîrșirea studiilor, dar mijloacele materiale erau precare. Nu avea măcar un atelier. I s-a sugerat realizarea unor scene istorice povestite de cronicari, dar nu avea costume pentru decor și modele. Singura posibilitate de a cîștiga un ban în plus, era să facă tablouri după fotografii. Termina unul în cîteva ore.

Pictorul a avut relații de prietenie cu marele povestitor Ion Creangă, căruia i-a ilustrat cu 12 desene un abecedar apărut în colecția *Metoda nouă de scriere și citire pentru uzul clasei I primare*<sup>7</sup>. Nepotul pictorului, prof. univ. dr. Mircea V. Pienescu citează amintirile tipografului Ioan S. Ionescu<sup>8</sup> despre întîlnirea și discuțiile care au avut loc în casa institutorului Răceanu din Iași, în prezența lui Creangă și Șoldănescu: „Din diferite explicații date, pictorul a schițat la moment vreo opt figuri, cu subiecte atât de interesante și frumoase, încit Ion Creangă l-a sărutat“. Profesorul Pienescu își continuă relatarea: „Preotul Furnică, un cunoscut colecționar de documente, crede a ști că a existat, și mai există încă, un portret <sup>a</sup> lui Ion Creangă făcut de Ștefan Șoldănescu<sup>9</sup>.

La 26 martie 1890, Ministerul Instrucțiunii Publice<sup>10</sup> face cunoscut lui Șoldănescu că a fost numit profesor definitiv la catedra de caligrafie și desen de la Liceul Național.

Devenise un obicei ca absolvenții de la Belle Arte să urmeze cursuri de perfecționare la München, aşa cum făcuse și intermeitorul Academiei din Iași, profesorul Gh. Panaiteșcu-Bardassare. Șoldănescu se gîndeau tot mai intens la ziua cînd va putea pleca și el spre capitala Bavariei. Gr. Tocilescu i-a promis să obțină o bursă din partea ministerului, dar nu a rezolvat nimic. Așa rezultă și din scrisoarea trimisă de artist la 3 februarie 1887 prietenului său la Fălticeni: „Artur (...). Eu am făcut o cerere la Ministrul cu data de 23 sau 24 decembrie, Tocilescu mi-a promis rezultat bun acelei cereri ce a văzut-o el mai întîi (,) cu toate aceste pînă acum nici un rezultat...“ Singura soluție era să cedeze o parte din salar pentru plătirea unui suplinitor, iar cu restul să se hazardeze în călătoria spre München. Face cererea în acest sens la Minister și primește răspuns că i se „acordă un concediu de doi ani, cu începere de la 1 iunie 1891 și pînă la 1 iunie 1893“. La 31 august 1891, Ministerul Instrucțiunii Publice îi pune la dispoziție suma de 250 lei pentru completarea studiilor de pic-

<sup>7</sup> Mircea V. Pienescu, *Date și documente privitoare la pictorul Ștefan Șoldănescu*. În „*Studii și cercetări de istoria artei*“, nr. 2/1962.

<sup>8</sup> *Povesti, anecdotă etc.*, Iași, 1905.

<sup>9</sup> *Date și documente privitoare la pictorul Ștefan Șoldănescu...*

<sup>10</sup> Fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“.

tură la școlile din München și Dresden. Această adresă<sup>11</sup> este importantă pentru că ea cuprinde singura referire despre perioada petrecută la Dresden. Artistul cunoștea desigur valoarea pinacotecii din palatul Zwinger și aceasta l-a atras — credem — spre orașul sosit în cel mai frumos din Germania. S-a păstrat la familia Gorovei un portret în ulei, *Italian — cap de expresie*, care, după afirmația lui Sorin Gorovei, fiul cunoscutului folclorist, se leagă de perioada de la Dresden a pictorului Soldănescu. Este nesemnat, dar maniera de lucru ni-l recomandă.

Pătrunderea la Academia Regală de Belle Arte din Bavaria nu era atât de ușoară. În lucrarea „Luchian“<sup>12</sup>, criticul Petru Comarnescu afirmă textual: „Într-adevăr, admiterea nu era o simplă formalitate. Veneau candidați din toate părțile lumii, căci Münchenul avea pe atunci mare faimă. Cu doi ani înainte, intrarea lui Vermont în aceeași școală fusese semnalată în presa noastră ca un eveniment, deoarece din trei sute de candidați reușiseră doar zece...“ Iar Aman își felicită elevii (Obudeanu, Luchian și Dolinschi, n.n.) în scrisoarea din 22 octombrie 1889: „Iubiții mei elevi, adevărat este că mare bucurie am simțit văzind succesul ce ați obținut alături cu elevii unei academii renumite ca (cea) de la Munich...“

Soldănescu a trecut în mod strălucit acest examen și a rămas acolo 5 ani, lăsind cele mai bune impresii profesorilor, pentru eforturile depuse pe drumul desăvîrșirii artistice. Documentele despre pictorul fălticenean, adunate la muzeu prin grija profesorului Vasile Ciurea, sunt un neprețuit ajutor pentru cei care încearcă să urmărească viața artistului. Amintim legitimația de student, eliberată în 1893 de Academia bavareză; un certificat din 1892, semnat de profesorul N. Gysis, elogiază munca depusă de pictor, relevând totodată comportarea corectă a acestuia. Un alt certificat, semnat de directorul Lötzing și purtând data de 25 iulie 1893, ne vorbește de alte succese ale studentului moldovean: acordarea unei mențiuni cu distincție. La 24 februarie 1894, profesorul Otto Seitz eliberează un certificat prin care atestă că în urma frecvențării cursurilor la clasa de pictură în semestrul de iarnă 1893/1894, „domnul Ștefan Soldănescu (...) s-a clasificat pe primul loc prin sîrguință, progres și conduită“.

Printre instituțiile artistice vizitate de Soldănescu, se află și Pinacoteca Regală Veche din München. Aici a executat o copie după tabloul „Bătrâna cu băiatul“ de Murillo. Directorul Galeriei Regale, dr. V. Keber, menționează în certificatul eliberat la 20 iulie 1893, „rezultatele foarte bune“ ale tânărului student. La München a frecventat, de asemenea, „foarte sîrguincios“, o școală particulară de pictură și desen. Actul respectiv, purtând data de 15 iulie 1894, remarcă preocupările artistice ale lui Soldănescu, care „îndreptățesc cele mai bune speranțe“. A fost legalizat de directorul și de secretarul (Weber) Academiei bavareze de Arte Frumoase.

Hărnicia i-a îngăduit să scape oarecum de grijile existenței. Dintr-o scrisoare trimisă din München lui Artur Gorovei la 19 ianuarie 1893,

<sup>11</sup> Fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“.

<sup>12</sup> Editura tineretului, București, 1960.

aflăm că pictorul a cîștigat 400 de franci pentru un portret ; 1600 franci pentru executarea a două copii din muzeul münchenez, 250 franci pentru un portret „ce e comandat deja de pe acum“.

Anul 1894 este o dată memorabilă, deoarece consemnează întîlnirea lui Șoldănescu, la München, cu profesorul N. Iorga. Marele istoric îl roagă să execute două desene pentru primul său volum de documente privind istoria românilor. Cinstea de a fi colaborat cu două culmi ale culturii românești — Ion Creangă și N. Iorga — ne îndreptățește să afirmăm că, la vremea aceea, Șoldănescu era un artist consacrat și cunoscut.

Pentru perioada 1893—1895 nu dispunem de nici un document privind prelungirea concesiului de studii la München. Un asemenea act trebuie să fi existat cu certitudine, căci la 28 februarie 1895, cu adresa nr. 1251, Ministerul Cultelor și Intrucțiunii Publice îi aduce la cunoștință prelungirea duratei de studii cu încă doi ani. În acest interval va fi suplinit de Gr. Scorpan (fost profesor la gimnaziul „Alecu Donici“ din Fălticeni), la catedra de desen și caligrafie a Liceului Național din Iași ; la catedra de pictură a Școalei de Belle Arte îi va ține locul profesorul Em. D. Bardassare. Menționăm că Șoldănescu a deținut pînă la sfîrșitul vieții ambele posturi. Catedra de la Belle Arte i-a revenit în urma concursului ținut la București, președinte al comisiei fiind Alexandru I. Odobescu. Printre ceilalți concurenți, amintim pe Luchian, Artachino, Titus Alexandrescu, C. Pascally și C. Bălănescu.

A călătorit mult. A ajuns pînă în Franța. În Belgia participă la o expoziție din Bruxelles unde primește o mențiune. A coborât înspre însorita Italie, oprindu-se la Napoli. Peisajul Mediteranei îl incîntă, dar Münchenul îi pătrunse în suflet. Mărturia e cuprinsă într-o carte postală ilustrată<sup>13</sup> pe care o trimite la 14 decembrie 1896 nepotului său Ion Boșteanu : „Sărutări și îmbrățișări. Sînt la Neapole de ieri deja. Aici frumos, admirabil. Mai stau 8 zile apoi plec Roma—München. Vreau să lucrez ceva și numai la München pot face asta. Pînă acum n-am primit de la nimene nici-o scrisoare. Nu înțeleg de ce ? Scrie-mi post restant. Roma. Peste 8 zile săn acolo. Fănică“.

Frumusețile pe care le-a văzut, i-au întregit orizontul artistic. Era mereu în căutarea a ceva nou. Șoldănescu n-a fost omul care să profite de anumite situații favorabile. Dimpotrivă, „era dezinteresat pînă la neglijență și lipsit de orice spirit de reclamă“<sup>14</sup>. Pasionat vînător, iubitor al călătoriilor cu „velocipedul“, a abuzat de forța sa fizică, luînd în piept urcușurile spre Dorna, unde se afla căsătorită sora sa Maria Ortouanu. Scriitorul Aurel George Stino își amintea că Șoldănescu îl însوtea cu bicicleta pe tatăl său, profesorul George Stino, în excursiile spre Broșteni, refuzînd să urce în docar. Ar fi trăit desigur mai mult. Suprasolicitatea ficalului, a inimii, l-au frînt în floarea vîrstei.

La Iași s-ar fi consumat o adevărată dramă sentimentală, demnă să facă subiectul unui roman. O pianistă s-ar fi sinucis, neputînd supravie-

13 Fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“.

14 Artur Gorovei, *Alte vremuri...*

țui morții pictorului. Dincolo de senzaționalul întimplării, a cărei cauză rămîne totuși obscură, cert este faptul că pianista i-a inspirat pictorului un tablou intitulat „Domnișoara Plesnilă“.

În țară, Șoldănescu e prezent la mai multe expoziții, alături de artiști cu renume. Astfel, participă cu Sava Henția, C. Jiquid și alții la „Expoziția cooperatorilor români“. Critica timpului a avut aprecieri pozitive pentru lucrările sale: „Doi bătrâni“, „Nud de fecioară“ (premiat), „O napolitană torcind“. Participă de asemenei la „Expoziția artiștilor în viață“ din 1894, alături de pictorii Ștefan Luchian, Artachino și de sculptorii Ion Georgescu și Valbudea.

Artistul a lucrat mult, în ulei și cretă neagră. Portretist de valoare, se remarcă prin tehnica desenului, prin finețea cu care redă expresivitatea subiectelor, starea lor psihică. Modalitatea creației îl așează în rîndul naturaliștilor. Șoldănescu s-a format la școala academismului münchenez de la sfîrșitul veacului trecut.

Intr-o zi din toamna anului 1899, pe cînd Vasile Ciurea era elev la Liceul Național din Iași, a însoțit împreună cu colegii, pînă la gară, sicriul lui Ștefan Șoldănescu, care murise în 22 octombrie. A fost îngropat la cimitirul Oprîșeni în Fălticeni, alături de tatăl său, preotul Vasile Șoldănescu. De atunci uitarea s-a asternut mulți ani peste numele pictorului. Abia în 1923 îi evocă numele Rudolf Suțu<sup>15</sup>. În 1927 îi se organizează o expoziție retrospectivă la Ateneul din București. I-au închinat cuvinte calde — după cum am văzut — Artur Gorovei, Mircea Pienescu și Emilia Armeanu. I se consacră cîteva rînduri în Dictionarul enciclopedic român, vol. 3, apărut la București în 1966. În 1970, în ziarul județean din Suceava, apare un medalion închinat artistului fălticean<sup>16</sup>.

Șoldănescu a avut neșansa de-a fi trăit 36 de ani. La această vîrstă nu toți artiștii ating apogeul creației lor. În acest sens, edificatoare este și opinia lui Nicolae Iorga, care i-a fost elev la Liceul Național: „Ce splendid era profesorul de desen Șoldănescu, un pictor adevarat, care ni se înfățișa ca un sfătuitor mai în vîrstă. Moartea timpurie a împiedicat dezvoltarea talentului său foarte real“<sup>17</sup>. Apoi, cea mai mare parte a operelor sale s-au pierdut în timpul primului război mondial<sup>18</sup>; fusese achiziționate de Tache Ionescu, pe atunci prim ministru al României. Trecind în tabăra aliaților la ocuparea Bucureștilor trupele germane i-au devastat casa drept represalii, pierzîndu-se pentru totdeauna și pînzele artistului fălticenean.

S-au mai identificat și alte lucrări ce aparțin lui Șoldănescu. Prin grija lui Vasile Ciurea, director al muzeului, au fost adunate și expuse la Fălticeni: „Librarul Alexandru Hulubei“, „Calipso Hulubei“ (soția

<sup>15</sup> Iașii de odinioară, vol. I, tip. „Lumina Moldovei“, Iași, 1923, p. 100-101.

<sup>16</sup> Eugen Dimitriu, Pictorul fălticenean Ștefan Șoldănescu — Fișier. „Zori Noi“, anul XXV, nr. 7105, 23 octombrie 1970, p. 3.

<sup>17</sup> O viață de om aşa cum a fost, vol. I, București, 1934.

<sup>18</sup> Artur Gorovei, Folticenii..., p. 240.

sa), „Christodor Gheorghiu“ (fost mulți ani director la prefectura județului Suceava), „Maria Bosînceanu“ (soție de consilier comunal, care a locuit în Fălticeni), „Domnișoara Plesnilă“ (seminud, lucrare neterminată), „Nud de fecioară“ (donat de profesorul Praja din Iași Muzeului Fălticenilor, în 1920), „Tors de bărbat“.

De la familia prof. V. Ciurea, Complexul muzeistic Fălticeni a achiziționat „Portretul lui Nicolae Ciurea“ (tatăl profesorului), „Elena Ciurea“ (mama profesorului) și „Vasile Ciurea“ (la vîrsta de un an). Lucrările au fost executate în 1884, pentru suma de 100 lei, în casa din strada Ștefan cel Mare, pe locul celei de azi.

În Pinacoteca din Iași sunt păstrate opt lucrări: „Nud bărbat“, „Profil de bătrînă“, „Faust“, „Un băiat italian“, „Cap de bătrîn“, „Bust de bătrîn“, „Profil de bătrîn“, „Portret de evreu“. Învățătorul nonagenar Gheorghe Todicescu, nepot al pictorului, a păstrat pînă în anul 1944 „Portretul lui Vasile Șoldănescu“ (ulei). Din păcate, s-a pierdut. De la Aurel George Stino, am aflat de alte patru lucrări ale pictorului de care ne ocupăm: „O casă dărăpanată din Fălticeni“, „Un vecin“ (înfățișa un om vîrstnic, stînd chircit și privind vag), „Portretul institutorului Ion Stino“ (bunicul scriitorului), „Portretul Mariei Stino“ (soția institutorului). Acestea s-au pierdut în 1944 cînd, din cauza războiului, familia Stino s-a refugiat la Blaj.

Profesoara Cornelia Ante din Fălticeni își amintește că în casa părintească a admirat mulți ani un tablou (aproximativ 30x20) reprezentînd un turc cu fes pe cap și șezînd jos, după moda orientală. Era semnat de Ștefan Șoldănescu. În casa folcloristului Artur Gorovei au existat cîndva două lucrări ale aceluiași pictor: „Portretul lui Artur Gorovei“ (la vîrsta de 20 de ani) și „Portretul Constanței Gorovei“ (sora folcloristului). Lucrările sunt necunoscute de critica de specialitate. De la București, familia prof. Mircea V. Pienescu a donat pentru „Galeria oamenilor de seamă“ din Fălticeni, două lucrări: „Portret de bătrînă“ și „Călugăr franciscan“. Al treilea, „Bătrîn — cap de expresie“ (ulei), a fost achiziționat de la același profesor, pentru Galeria fălticeneană. În fine, în casa doctorului Blîndu din Iași (înrudit cu Ștefan Șoldănescu), am putut admira un nud în mărime naturală, restaurat cu succes de pictorul Constantin Agafitei acum cîțiva ani.

Datorăm profesorului univ. dr. Virgil Tempeanu răspunsul primit de la Direcția Galeriilor de Arte Frumoase din Bavaria, din care aflăm că în muzeele landului nu există tablouri de Ștefan Șoldănescu. Adresa<sup>19</sup>, semnată de conservatorul dr. Eberhard Ruhmer, poartă data de 5 noiembrie 1969. Dacă adresa nu menționează deloc copia după Murillo („Bătrîna cu băiatul“) și nici lucrările cerute la cursurile de specializare, cu atît mai precare sunt posibilitățile de a afla ceva despre tablourile executate pentru diversi particulari, în schimbul unor sume de bani necesari existenței.

19 În posesia noastră.

S-au adunat cu grijă datele de mai sus, în speranța că această modestă contribuție va lărgi sfera cunoștințelor despre pictorul onest și talentat. Ștefan Soldănescu și-a găsit un loc de cinste în Galeria de artă plastică a Complexului muzeistic din Fălticeni, alături de urmași săi, Aurel Băeșu, Mihai Cămăruț și Dimitrie Loghin, în preajma valoroasei colecții donate de sculptorul Ion Irimescu.



Fig. 2. — „Bătrin“ — cap de expresie (Pictură  
în ulei, 60/40 cm), expus în „Galeria  
oamenilor de seamă“ din Fălticeni.

În decembrie 1978, publicul sucevean a avut plăcutul prilej să viziteze expoziția artiștilor plastici fălticeneni în sălile Secției de artă plastică a Muzeului județean Suceava. Printre părțile prezentate, s-au numărat și cîteva remarcabile lucrări de Ștefan Soldănescu. Prestigios act de cultură, expoziția dovedește încă odată valențele perene ale artei lui Ștefan Soldănescu, care prin creația sa a îmbogățit tezaurul spiritual-întăritii românești.

LE PEINTRE řTEFAN řOLDĂNESCU  
*CONTRIBUTIONS BIOGRAPHIQUES*

*R é s u m ē*

Dans le présent ouvrage sont apportées certaines contributions biographiques concernant le peintre řtefan řoldănescu, natif de Fălticeni. L'auteur suivit chronologiquement le fil de la vie et de l'activité du peintre, en ponctuant avec des informations inédites, leur principales étapes. Sont ainsi abordés les moments d'instruction ou ceux qui ont eu un reflet dans l'oeuvre majeure du peintre : les années de l'enfance et de scolarité, la période de professorat à Iassy, les années d'achèvement à Dresde et Munich et l'activité déployée là-bas. Ne sont pas négligés même les voyages en Belgique, en France et en Italie, qui ont complété au peintre l'horizon de connaissance et ont lui augmenté la sensibilité créatrice. Dans son ouvrage, l'auteur s'arrête aussi aux amitiés cultivées par řoldănescu, aux relations entretenus avec Artur Gorovei, Em. Panaiteanu-Bardassare, Ion Creangă, Nicolae Iorga etc.

Dans la partie finale de l'article, on insiste sur l'héritage artistique de řtefan řoldănescu ; sont mentionnées aussi certaines actions locales de valorisation (culturelle) de cet héritage.

**EXPLICATION DES FIGURES**

Fig. 1. — La maison de Fălticeni, où a vécu son enfance le peintre řtefan řoldănescu (10, rue Ion Creangă).

Fig. 2. — „Vieillard“ — tête d'expression (Peinture à huile, 60/40 cm.), exposé dans la „Galerie des personnages“ à Fălticeni.

## SEMNIFICATIA PROZEI LUI E. M. GRIGOROVITZA

TRAIAN CANTEMIR

Debutind editorial în 1900 cu volumul *Chipuri și graiuri din Bucovina*, Em. Grigorovitză inaugurează epoca de maturizare a nuvelisticii românești, ilustrată de C. Sandu Aldea, N. N. Beldiceanu, Gala Galacton, I. Al. Brătescu-Voinești, M. Sadoveanu. Deși *Chipuri și graiuri din Bucovina* are reale calități literare, situându-se la același nivel cu proza lui Emil Gîrleanu sau Jean Bart, totuși critica literară nu îi semnalează apariția. Explicația trebuie căutată, în primul rînd, în faptul că mănușchiul de schițe și nuvele, apărut în prag de secol, n-a văzut lumina tiparului în țară, ci la Berlin, pe cînd autorul își făcea studiile de doctorat în capitala Germaniei (1898—1901). În consecință cartea n-a făcut uz de mijloacele de difuzare tradiționale interne ca să devină imediat cunoscută. Cu toate acestea *Chipuri și graiuri din Bucovina* nu s-a bucurat de atenție nici mai tîrziu, la a doua ediție din 1905. Motivul tăcerii prelungite nu poate fi decît absența unei critici active în prima decadă a secolului al XX-lea, cînd Titu Maiorescu și C. Dobrogeanu-Gherea depusese armele și cînd opinia critică de la *Semănătorul* și *Viața românească* încă nu prinsese consistență.

În asemenea condiții, nici celelalte lucrări antume ale lui Em. Grigorovitză, care apar între 1900 și 1914, nu beneficiază de mențiunile cuvenite. Datorită neintervenției lor, istoriile literare nu-i înregistrează activitatea în proză. Excepție face istoria literaturii lui G. Călinescu, în cuprinsul căreia scrierile lui Em. Grigorovitză sunt apreciate ca „interesante“, autorul monumentaliei sinteze rămînînd impresionat de „imaginile din viața evreiască“, „de ceremoniile de nuntă, momentele de școală“<sup>1</sup> descrise cu minuție. Constantin Ciopraga e mai rezervat în calificative decît G. Călinescu, susținînd că proza lui Em. Grigorovitză nu suscită decît „un interes cel mult documentar“. În schimb îi subliniază „studii de germanistică“<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> G. Călinescu, *Istoria literaturii române. Compendiu*. Editura pentru literatură, 1963, p. 227.

<sup>2</sup> Const. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Editura „Junimea“, 1970, p. 592.

Intrucit narațiunile lui Em. Grigorovitză sint, în majoritate, de extracție rurală și au apărut, parțial, în *Junimea literară* și *Luceafărul*, în puținele rînduri ce li s-au rezervat în lucrările de specialitate se lasă a se înțelege că poartă amprente semănătoriste. Aluziile n-au aproape nici o bază de susținere, pentru că volumul *Chipuri și graiuri din Bucovina* a apărut în 1900, deci înainte de *Semănătorul* și de conturarea principiilor sale estetice. Cît privește narațiunile publicate în *Junimea literară* și *Luceafărul*, nici acestea n-au adiacență cu *Semănătorul*, pentru că revistele citate aparțin altei ideologii literare, după cum s-a demonstrat mai de mult<sup>3</sup>. Ceea ce le caracterizează este aderența la realitățile specifice Bucovinei și Transilvaniei, oprimate pe vremuri de Imperiul Habsburgic. În consecință, literatura promovată de *Junimea literară* sau *Luceafărul* nu poate fi romantică, exuberantă, ci realistă și întunecată, legată de viața diurnă a celor umiliți. Ea n-are comun cu *Semănătorul* decât elementele componente ale ruralismului. Le privește însă din alt unghi de vedere. Mărturie stă nu numai nuvelistica lui Em. Grigorovitză, ci și cea a contemporanului său transilvănean Ion Agârbiceanu.

Deși proza lui Ion Agârbiceanu și cea a lui Em. Grigorovitză au particularități asemănătoare, ceea ce le distanțează este o notă națională mai distinctă în narațiunile scriitorului bucovinean. Ion Agârbiceanu nu-și exteriorizează revolta împotriva stăpîririi străine în mod direct, cum procedează autorul *Chipurilor și graiurilor din Bucovina*. Schițele și nuvelele lui Ion Agârbiceanu transfigurează condițiile inumane de existență ale maselor anonime fără să indice sursa răului. Aceasta se știe. Lucrările sale capătă, în felul dat, un plus artistic care lipsește uneori narațiunilor lui Em. Grigorovitză. Scriitorul bucovinean e mai sensibil la aspectul politic al măsurilor administrative luate de autoritățile străine, pentru că a asistat în Bucovina la mutații demografice îngrijorătoare pentru viitorul acestui colț de pămînt românesc. În Transilvania situația era, din acest punct de vedere, mai relaxată. Există mai multă stabilitate în ceea ce privește mișcările de populație. Datorită ei, între naționalitățile conlocuitoare se conturaseră apropieri palpabile, relații normale de bună vecinătate. Surprinzîndu-le în desfășurarea lor evolutivă, Ion Slavici le utilizează adesea în construcțiile epiciei sale de extindere.

Nici Em. Grigorovitză n-are nimic împotriva oamenilor luati în sine, ci doar în ipostaza lor de unelte ale desnaționalizării. Sigur, venind din cine știe ce afunduri de lume, noii coloni aduc, nu o dată, deprinderi reprobabile, impulsivități ancestrale. Nu acestea însă îl afectează pe Em. Grigorovitză în mod deosebit, ci numărul lor crescînd, sub revîrsarea căruia populația românească, în special cea de la orașe, începe să dispară. Devenind pămînt al făgăduinței materiale și al posibilităților de parvenire socială, localitățile urbane ale Bucovinei se transformă curînd în adevărate mozaicuri etnice. Conglomeratul acesta, de naționalități

<sup>3</sup> D. Micu, *Literatura română la începutul secolului XX*, Editura pentru literatură, 1964, p. 155; Traian Cantemir, *Principiile ideologice ale revistei „Junimea literară”*, în *Studii și cercetări științifice*, 1970, p. 331.

eterogene adunate de pe întreg cuprinsul Imperiului Habsburgic, devine atât de dens și evident, încit poate fi surprins și în cuprinsul aceleeași clădiri. Dovada pe care o oferă Em. Grigorovitza în sensul acesta este locuința lui Șmil Mere-Murate din Siret, unul din eroii săi preferați din volumul *Duduia Pulheria*. Descriindu-i dispoziția camerelor, autorul reține amănunte de o semnificație edificatoare pentru aglomerările în plină desfășurare. „Pe dreapta — notează el — seudea un neamț, cîrnățar, care ținea și el o crîșmă... În odaia întâia din stînga, un lipovan din Fintina Albă își făcuse taraba de vîndut must de mere. Venea apoi iarăși pe dreapta, tîmplăria unui leah, pe care-l găseai însă toată ziua beat la crîșma cîrnățarului, iar pe stînga, ușă în ușă, dugheana de dohot și frînghii a bătrînului Merkeș, om scăpat“<sup>4</sup>. În asemenea condiții era firesc ca întregul ansamblu al scrierilor lui Em. Grigorovitza să aibă coloratură națională mai accentuată decît cea a lui Ion Agârbiceanu, semnalând primejdia dezmembrării unității noastre etnice pe aceste meleaguri.

Analizat din punct de vedere al structurii literare, volumul *Chipuri și graiuri din Bucovina* vădește mai multe etape evolutive. Din prima face parte nota autobiografică, tributară *Amintirilor* lui Creangă. Influența scriitorului clasic e normală, gîndindu-ne că între marele povestitor și Em. Grigorovitza nu se interpun alți prozatori la care scriitorul bucovinean și-ar fi putut face ucenicia. În consecință amprentele narațiunii lui Creangă se recunosc ușor, mai ales în evocarea anilor tineri. „Cînd mă gîndesc uneori la tîrgul Storojinețului, ce frumos era el pe atunci, ce oameni de treabă, ce gospodari zdraveni și români buni erau pe acolo, mi se strînge inima de durere și îmi vine să cred că acest nefericit tîrg românesc avea parcă de ispășit cine știe ce blestem greu“<sup>5</sup>. Ca și Creangă, Em. Grigorovitza creionează apoi portretele părinților, în special al tătiei, care „era nu numai învățător, dar și scriitor și sameșul satului, tălmaci la judecătorie, logofăt de curte, cîntăreț la biserică și cîte altele“<sup>6</sup>.

În ediția a III-a a volumului *Chipuri și graiuri din Bucovina*, amintirile din copilărie sunt eliminate. Volumului i se dă alt titlu: *Cocoana Raluca*, după una din schițele din cuprins. Totuși vechile tipare descriptive mai persistă: „Horodnicul de Sus e unul din satele cele mai mari din întreaga Bucovină. Tot oameni fruntași, gospodari harnici și români din cei ce ți-i drag să li te uiți în față și să stai cu dînsii de vorbă. Tot case mari și șindrilițe, hambare și șuri finalte, livezi și pomete îngrădite cu zăplazuri prinse în stîlpi ciopliti și pe sus legați cu stresini“<sup>7</sup>. Cînd Em. Grigorovitza se desprinde din vraja verbală a povestitorului de la Humulești, caracterul confesiv al narațiunilor sale nu dispăre. Prezența lui continuă tradiția structurală a epicii noastre de la jumătatea secolului trecut nu numai în sensul participării directe sau indirecte a autorului

<sup>4</sup> Em. Grigorovitza, *Duduia Pulheria. Amintiri și schițe din țara Fagilor*, Editura librăriei „Socec & Co.“, 1922, p. 49.

<sup>5</sup> C. Loghin, *Antologia scrișului bucovinean pînă la Unire*, vol. II, Proza, Editura „Mitropolitul Silvestru“, Cernăuți, 1938, p. 124.

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 124.

<sup>7</sup> Em. Grigorovitza, *Cocoana Raluca, Chipuri și graiuri din Bucovina*, Editura librăriei „Socec & Co.“, 1924, p. 107.

la acțiune, ci și a stării lui afective manifestată față de personaje. Cum la V. Alecsandri sentimentele acestea se exteriorizează prin intermediul sufixelor diminutivale, maniera e adoptată și de Em. Grigorovitza. Ea nu aparține întregii opere, ci numai narațiunilor de cuprins sentimental: *Mila Precistei*, *Dragoste pripită*, care fac parte din a doua etapă evolutivă a artei sale narrative. Sunt lucrări mai puțin reușite. În parcursul lor se simte mîna nesigură a diletantului.

În utilizarea sufixelor diminutivale e posibil ca V. Alecsandri să nu fi fost singurul model stilistic al nuvelistului bucovinean, căci literatura germană, pe care o cunoaște la perfecție, e impregnată de asemenea formule.

Primită în ansamblu, *Cocoana Raluca* cuprinde viața unei colectivități rurale și semiurbane subminată de neajunsuri materiale, de contradicții de clasă, de constrângeri sufocante administrative. Făcindu-se ecoul populației românești, Em. Grigorovitza înregistrează durerile neamului opriat nu pentru a anihila dispozițiile imperiale, căci literatura n-are asemenea posibilități miraculoase, ci pentru a atrage atenția asupra unor inechități flagrante și a edifica opinia publică asupra lor. În sensul acestor finalități demonstrative și acuzatoare dă prioritate adversităților existente între absolutismul habsburgic și încercările de rezistență ale populației autohtone. *Lelea Cătăneasa*, *Omul pășit și Badea Huștiuliuc*, al cărui supranume are rezonanțe biografice, constituie doar cîteva din dosarele unor „inconformiști” ajunși în conflict cu „legea”. Em. Grigorovitza nu-și lasă eroii să piardă procesul și nu-i împinge spre amărăciunea înfrișterii ca M. Sadoveanu, ci ii dirijează spre acțiuni hotărîte, salvatoare. Chiar dacă unele din ele sunt dure, duse pînă la extrem, ca cel al lui Badea Huștiuliuc, care-și îneacă asupitorul, ele demonstrează că personajele, atingînd limita răbdării, iau atitudine neabătută împotriva nedreptății, apărindu-se.

Exceptînd conflictele angajate între autoritățile spoliatoare sau hrăpăreții timpurilor și cei din marea masă de anonimi, atenția lui Em. Grigorovitza continuă să se rețină asupra celor din urmă și pentru motivul că existența lor mărunță, chiar dacă e scutită de seisme puternice, totuși nu se scurge liniștit, pe făgașul unor împliniri modeste, ci se maclină epuizant în mici drame diurne. Din categoria destinelor cenușii nu fac parte numai românii născuți în zodii nefericite, ci și cei veniți din altă parte. Cum în fața condițiilor Mizere diferențele de rasă și naționalitate dispar, Em. Grigorovitza își arată întreaga sa simpatie față de groparul satului din schița *Uitat de moarte*, precum și de evreul din *Jupinul Toiba*.

Dacă evreul lui Creangă apare fugitiv și idealizat, Em. Grigorovitza îl înfățișează, în schimb, pe Toiba în toată realitatea vieții lui nenorocite. Sensibil la zbuciumul inoperant al cărușului, autorul îi înregistrează atât insatisfațiile, cât și calitățile de om. Din juxtapunerea lor reiese că nefericirea este distincția specifică a sufletelor nobile. Simpatia lui Em. Grigorovitza pentru evreii de pe ultima treaptă socială, cărora,

ca vecin, le-a învățat limba și scrisul, se menține și în volumul *Duduia Pulheria*. Aici Șmil Mere-Murate, din schița cu același nume, cunoaște aceleași privațiuni ca și jupin Toiba. Neavind spirit comercial și porniri cămătărești, schimbă mereu meserile. Cînd are impresia că, în sfîrșit, își poate asigura existența, moare pe străzile orașului Saraievo, luptând pentru gloria împăratului de la Viena.

Tipologia umană, creionată de Em. Grigorovitza în linii fugare în *Jupinul Toiba și Șmil Mere-Murate*, a servit lui I. Al. Brătescu-Voinești ca exemplu în abordarea unui subiect asemănător (*Contravenție*).

Dacă rezistența activă în fața răului constituie acte de indiscretabilă bravură civică, ea nu aparține decât structurilor interioare tari. Celelalte personaje rămân victime ale regimului despotic străin. Așa se întâmplă cu eroul din schița *Împăratul de la Igești*. Dezechilibrat mintal de pe urma exploziei unei bombe din timpul unui război de expansiune teritorială a Austriei, personajul rupe cu realitatea înconjurătoare, trăind într-o lume a lui, izolată și haotică. Se crede împărat nu numai pentru că l-a văzut pe împăratul stînd la căpătîiul patului său de spital, ci și pentru că dorește ca în această calitate să împartă dreptate celor mici. Avînd substrat simbolic și o închegare armonioasă, schița este una din cele mai reușite proze din volumul *Cucoana Raluca*. Datorită calităților ei antologice a făcut parte din cuprinsul manualelor de liceu ale lui C. Loghin.

Paranoicismul nu se oprește aici. Em. Grigorovitza îl reeditează și în volumul *Duduia Pulheria*, înfățișînd o altă victimă a vremurilor trecute. De astă dată cauzele perturbării eroului din *Smintit* sunt dispariția fiului pe cîmpurile de luptă ale Austriei imperialiste și prăbușirea în moarte a unicei sale fiice, datorită holerei. Deși schița dispune de impresionante elemente existențiale, autorul nu-și sprijină construcția epică pe exploatarea sentimentelor rezultate de pe urma acestora, ci pe spectaculosul actelor inconștiente ale dementului. Consecința e că centrul de greutate al lucrării nu rămîne durerea umană împinsă pînă la paroxism, ci neprevăzutul aventurilor temerare ale nebunului, ce iau uneori aspect ilariant.

Ultimale două schițe sunt valoroase nu numai pentru caracterul lor istorico-social, ci și pentru insolitul pe care-l cuprind. Particularitatea aceasta izvorăște din nuvelistica lui Delavrancea : *Milogul*, *Zobie*, care aduc un aer de exotism morbid, de ieșire din sfera lumii obișnuite.

La Em. Grigorovitza, insolitul nu se circumscrise la înfățișarea fizică a personajelor, ci la atitudinea lor ieșită din comun. Din punctul acesta de vedere *Moara cu noroc și Pădureanca* lui I. Slavici îi sunt precursoare. Distincția dintre nuvelele scriitorului transilvănean și cele ale lui Em. Grigorovitza nu constă numai în superioritatea artistică a celor dintii, ci și în sirul faptelor reprobabile la care se dedau eroii acestora : furtul, adulterul, crima. Insolitul lui Em. Grigorovitza nu lezează normele morale. Încadrîndu-se în limitele unei conduite care nu intră în conflict cu societatea din jur, se distanțează atît de lumea întunericului

lui I. Slavici, cît și de cea a pornirilor demonice, cum le spune Cornel Regman, ale personajelor lui I. Agârbiceanu<sup>8</sup> *Popa Man, Jandarmul*.

Pe lîngă manifestările descumpănite ale paranoicilor, neobișnuitul la Em. Grigorovitza mai are ca sursă de inspirație non-rezistența la appetiturile culinare, consecințele fatale ale imprudențelor, gesturile disperate în împrejurări critice. Datorită faptului că evenimentele concentrate în jurul acestor motive literare nu se desfășoară într-o organizare de efect, insolitul scriitorului bucovinean n-are rezonanță adincă. Observația e valabilă pentru toate cele trei tipuri de insolit. Cel mai modest dintre ele aparține schiței *Lăsat de sec*, unde asistăm la un prinț pantagruelic, de pe urma căruia protagonistul îi explodează cureaua de la pantaloni și-l încearcă chinurile morții, de atâtă mîncare. Schița merită atenție și pentru latura ei etnografică, insistînd asupra specificului bucatelor moldovenești întîlnite mai tîrziu în scrisorile lui M. Sadoveanu.

A doua specie de insolit e experimentată în *Uitat de moarte*, care prezintă trecerea în legendă a unui bătrîn adormit cu luleaua aprinsă. Din cauză că, peste final, cortina se lasă prea repede, moartea bătrînului nu impresionează. Trece ca un simplu fapt divers. Atenția e reținută de ultima formă a neobișnuitului, concretizată în *Nuntași și ciocli* sau în *Cucoana Raluca*. În prima proză, o tinără, murind la o stînă pe un vîrf de munte, nu poate fi transportată la cimitirul din sat din cauza zăpezilor iernii. Păstrată la ger pînă în primăvară, logodnicul încearcă să ducă spre localitatea de origine, dar cade, împreună cu ea, pradă lupilor. Narațiunea e de un realism crud, subliniind nu numai obiceiul muntenilor în cazul unor decese de genul celui relatat, ci și viața lor grea, lipsită de romanticismul în care e uneori înfățișată.

Înrudită ca modalitate literară cu *Nuntași și ciocli*, *Cucoana Raluca*, pune problema îngenunchierii în fața legilor imuabile ale naturii. Aflind că nu mai are mult de trăit, răzeșița, bolnavă, își pregătește cele necesare înmormîntării. Cînd totul e gata, se întinde pe catafalc, ca într-o avanpremieră, ca să-și aleagă poziția cea mai adecvată pentru asemenea ipostază. Identificînd-o ușor, nu mai coboară dintre lumînări. Preparativele făcute s-au dovedit a fi fost regizate cu exactitate cronometrică.

Subiectul lui Em. Grigorovitza e reluat de M. Sadoveanu în povestirea *Cînd a căzut Moș Calistru pe Deleleu*. Autorul *Baltagului* elimină însă spectaculosul din narațiune, înlocuindu-l cu legătura dintre om și natură. Datorită ei, moartea capătă înțelesul lucrurilor firești, petrecîndu-se în imensitatea codrilor ca și căderea frunzelor în fiecare toamnă. Contrastînd cu pregătirile funerare ale Cucoanei Raluca, făcute dintr-o permanentă grijă pentru păstrarea tradițiilor, dar și dintr-o prelungită cochetărie feminină, trecerea lui Moș Calistru în lumea cealaltă impresionează nu numai prin presentimentul sfîrșitului apropiat, ci și prin simplicitatea lui solemnă.

<sup>8</sup> Cornel Regman, *Agârbiceanu și demonii*, Editura „Minerva“, 1973.

Natura, la Em. Grigorovitza, n-are inițial dimensiunile geologice cunoscute la M. Sadoveanu și nici majestatea ei. Restrânsă la necesitățile topografice ale narațiunii, amintește de maniera de lucru a lui I. Slavici. Ca și scriitorul transilvănean, Em. Grigorovitza scoate în evidență numai acele amănunte de care se va servi ulterior în construcția schițelor. Tentativa peisajului intervine mai tîrziu. E rezultatul peregrinărilor întreprinse de autor în setea lui de cunoaștere. Apare în linii distincte abia în al doilea volum de „amintiri și schițe“, *Duduia Pulheria*. Aici capătă virtuți noi. E protectoare și plină de taine, ca la M. Sadoveanu. Are mai mult caracter montan, determinind sentimente cosmice și un lirism nostalgic.

Pe lîngă amplitudinea descrierilor de natură, *Duduia Pulheria* aduce în plus tema vînătoriei. Autorul nu-i dă însă extensiune, ci o limitează la o singură expediție reclamată de securitatea unor săteni amenințați de sălbătașii. Felul cum sint relatate scenele cinegetice, îl anunță pe M. Sadoveanu. Încercările pe teme pescărești, din același volum, contribuie și ele la identificarea predilecțiilor pe care le transfigurează autorul *Hannului Ancuței* în descrierile sale clasice. De altfel vechile îndeletniciri ale omenirii nu formează monopolul literar al lui M. Sadoveanu, ele fiind comune și altor scriitori contemporani cu maestrul ca, de pildă, I. Al. Brătescu-Voinești. E o dovadă că scrierile lui Em. Grigorovitza au fost lecturate și s-au impus. Afirmația o confirmă și Mihail Lungianu în prefața la ediția a III-a a *Cucoanei Raluca*, susținînd că „au avut un deosebit răsunet“. Ecoul lor poate fi atestat nu numai de mărturiile lui Mihail Lungianu, ci și de titlurile operelor lui Em. Grigorovitza care se reflectă în titlurile lucrărilor scriitorilor de mai tîrziu. În cadrul influenței exercitatice de scriitorul bucovinean asupra prozatorilor care l-au succedat trebuie reținută, în primul rînd, similitudinea dintre titlul volumului lui Em. Grigorovitza *Chipuri și graiuri din Bucovina* și cel al volumului *Chipuri de ceară* al lui I. Agârbiceanu. Aceeași similitudine poate fi surprinsă apoi între *Cucoana Raluca* a scriitorului bucovinean și titlurile lucrărilor unor prozatori din aceeași epocă literară. Ne referim la nuvela *Cucoana Marieta* a lui Calistrat Hogaș, la *Cucoana Leonora* a lui I. Al. Brătescu-Voinești, la *Cucoana Olimpia* a Luciei Mantu.

Chiar și volumul lui Em. Grigorovitza *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina*, apărut în 1911, nu rămîne fără ecou, căci Leca Morariu își intitulează una din lucrările lui literare *Ce-a fost odată*, dîndu-i și un subtitlu apropiat de cel al precursorului său : *Din trecutul Bucovinei*.

În sprijinul afirmației popularității scrierilor lui Em. Grigorovitza mai poate fi adus succesul lor de librărie, în urma căruia reeditarea operelor prozatorului bucovinean se repetă. În 1922, cu ocazia apariției volumului *Duduia Pulheria. Amintiri și schițe din Țara Fagilor*, editura „Socec“ anunță că volumele *Cucoana Raluca* și *De la hotare* sint din nou sub tipar și că nu peste mult vor apărea : *Cum a fost odată. Schitul Cerebucului, Piatra Muierii și Povești răzlețe*.

O altă particularitate a volumului *Duduia Pulheria* este că abordează problema războiului văzut de pe poziția românilor oprimăți, ca și Liviu Rebreanu de mai tîrziu. Condamnind Imperiul Habsburgic pentru faptul că, în conflictele lui armate, a folosit deliberat trupe românești, nu numai pentru virtuțile lor militare, ci și pentru a le desființa ca națiune, Em. Grigorovitza subliniază că de numele lor sînt legate cele mai singeroase bătălii înregistrate vreodată în istorie. Cea care culminează în pierderi de vieți omenești, este Königrätz, pe Elba, localitate căreia folclorul bucovinean îi mai păstrează și azi numele în forma alterată de Cine-Creț.

Evocînd încleștarea ucigătoare ce-a avut loc între prusaci și români la Königrätz, scriitorul bucovinean ironizează, în *Căprarul Bicu*, mărimia imperială față de cei care și-au vîrsat singele pe cîmpul de bătaie, observînd că recompensa ce li se oferă este ridicolă și revoltătoare. Lui Bicu, de exemplu, pentru piciorul pierdut în focul luptelor, „cîrmuirea cea miloasă îi trimitea în fiecare an, de ziua împăratului, cîte un picior de lemn, nou, cu căptușeală de piele neagră, pe care se vedea o pajură“<sup>9</sup>.

Pe lîngă schițele de natură social-națională, *Duduia Pulheria* cuprinde și amintiri. Acestea trebuiau transferate în altă parte, pentru că avînd caracter autobiografic, se detașează de specia predominantă a volumului atât prin conținut, cit și prin nivelul lor artistic. Schițele sunt superioare. Constituind partea de rezistență a cărții, ele nu renunță total la prezența autorului. Dîndu-i rolul de povestitor și nu de erou central, ca în amintirile autobiografice, oferă naratiunii mai multă largheță în ordonarea materialului epic și mai multă spontaneitate verbală. Datorită oralității, povestirile capătă naturalețea comunicării, fluența despovărărilor intime.

Predispus pentru rememorare, Em. Grigorovitza nu se dedă la acumulări de fapte, care să împovăreze mersul acțiunii. Avînd simțul proporțiilor, angajează elemente compoziționale selective care converg în angrenarea lor spre constituirea „chipurilor“ anunțate în titlu, a portretelor. Minibioografiile au drept cheie de boltă durerile unei lumi condamnată la desființare ca unitate etnică. De aici și tonalitatea minoră a cuprinsului lor.

Deși *Cum a fost odată* are un alt conținut decît schițele trecute în revistă, fiind rezervat exclusiv amintirilor din copilărie, totuși volumul se subordonează acelorași finalități militante. Compartimentat în trei părți distințe, acestea corespund primelor etape de viață ale autorului. Cea dintîi se petrece la Rădăuții împovărați de vestigii istorice, unde Em. Grigorovitza a văzut lumina zilei, a doua în Storojineții resfirăți pe malurile Siretului, localitate pe care tatăl său a preferat-o fostei episcopii a Bucovinei pentru postul de învățător ce i s-a oferit acolo și a treia la Cernăuții avînturilor lui de licean. Cu ocazia excursului autobiografic

<sup>9</sup> Em. Grigorovitza, *Duduia Pulheria*, p. 106.

intreprins, Em. Grigorovitza prezintă imaginea Bucovinei de la sfîrșitul secolului trecut, reînviind instituțiile de pe vremi, viața zbuciumată a românilor în furtună, tradițiile lor străvechi, relațiile intercomunitare. Caracterul documentar al volumului izvorăște din dorința vie a autorului de a lăsa posteritatei probe de autohtonism autentic, de continuitate incontestabilă a poporului nostru pe aceste ținuturi supuse înstrăinării.

În sensul intențiilor enunțate, Em. Grigorovitza nu pune la contribuție numai existența materială a maselor anonime, ci și cultura timpului respectiv, subliniind faptul că pe lîngă activitatea cărturărească a românilor desfășurată între zidurile mănăstirilor, Bucovina secolului trecut cunoaște, la Cernăuți, prezența celor mai reprezentativi oameni ai spiritualității naționale. Șirul lor se deschide cu figura impunătoare a lui A. Pumnul. Pe eminentul dascăl, Em. Grigorovitza nu l-a cunoscut personal, căci „iarna, înainte de a sosi eu la școală, la oraș, s-a sfîrșit la Cernăuți cel mai iubitor de neam român din căi a cunoscut tineretul nostru școlar“<sup>10</sup>. Are pentru luptătorul de la 1848 cuvinte de profundă admiratie, atât pentru dăruirea lui profesională, cât și pentru meritul de a fi „încheiat o viață românească de care mulți nu și-au dat... poate... bine seama“<sup>11</sup>.

Nici pe Eminescu nu l-a mai prins la Cernăuți, căci pornise în peregrinările lui juvenile. E regretabil însă că, împrietenindu-se mai tîrziu cu el la Iași, nu ne oferă informațiile așteptate, deși declară că marele poet i-ar fi povestit „multe și mărunte din viața lui de gimnazist prin 1863 și 1864. Cîte întîmplări hazlăi nu am aflat de la bietul Mihai!“ declară Em. Grigorovitza<sup>12</sup>. Și ce păcat că din toate nu s-a transmis nimic!

Aceeași parcimonitate manifestă Em. Grigorovitza și față de relatările pe care ni le-ar fi putut oferi în legătură cu Ciprian Porumbescu. Deși și-a făcut studiile la Cernăuți în același timp cu seminaristul de la Stupca, Em. Grigorovitza se mulțumește să spună despre inspiratul muzician doar că „nu era zi mai fericită decît cînd puteam să văd pe neuitatul Ciprian Porumbescu care ne aduna de atîtea ori în jurul său și ne făcea să-i ascultăm cu nesaț minunățiile de muzică, ce știa el ca nimeni altul și să le zică atît de maestru și din gură și din vioară“<sup>13</sup>. Relatarea se oprește aici.

Cu toată insuficiența acestor informații, greu de înțeles dacă ne referim la bogăția datelor cu care autorul își onorează personajele utilizate în conflictul narațiunilor, volumul *Cum a fost odată*, ca de altfel și celelalte, rămîne o caldă pledoarie pentru salvagardarea ființei și spiritualității românești amenințate, în existența lor milenară, de dominația sufocantă a Imperiului Habsburgic.

Proza istorică a lui Em. Grigorovitza are aceeași semnificație majoră.

<sup>10</sup> Em. Grigorovitza, *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina*, Editura „Librăria națională“, 1911, p. 122.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 124.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p. 125-126.

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 137-138.

## LA SIGNIFICATION DE LA PROSE D'EM. GRIGOROVITZA

*Résumé*

Em. Grigorovitza est un écrivain injustement oublié. Son oeuvre possède de réelles qualités artistiques. En déployant son activité littéraire au début du XX-e siècle, il prend son inspiration des réalités historiques et sociales de la Bucovine. Et, puisqu'à cette époque-là la Bucovine appartenait à l'Empire Autrichien, l'auteur imprime à ses narrations un caractère particulièrement militant. À cette particularité, on ajoute aussi une impressionante richesse de données ethnographiques ainsi qu'une multitude d'informations autobiographiques de valeur. Toutes sont transposées en une forme légère et attractive, d'où ne manquent pas les vertus du style oral.

A côté des caractéristiques, ci-dessus soulignées, la prose d'Em. Grigorovitza détient de plus le mérite d'avoir inauguré l'époque de la maturation de la nouvelle roumaine. L'influence de l'écrivain, sur ses contemporains, se fait sentir non seulement en ce qui concerne la question de la modalité d'aborder du point de vue artistique les narrations mais aussi dans le problème de donner des titres aux récits.

## REVISTA „FĂT-FRUMOS“ LA SUCEAVA (1926—1934)

VASILE ANDRUcovici

Țării noastre nu-i sănt străine cauzurile cind o așezare mică din punct de vedere al importanței economice și urbanistice, fără mulți locuitori, devine totuși un însemnat punct cultural. Așa sănt Sibiul sau Fălticenii, pentru a lua la întîmplare două exemple. De orașul Fălticeni iși leagă numele atiția literați de seamă, pe care i-a grupat, care au locuit și lucrat aici : rar oraș printre cele mici se poate lăuda cu asemenea faimă.

Suceava, prin tradiție culturală, nu se situează în această categorie. Ea se include însă printre acele orașe care, fără niște resurse culturale de prim ordin, ambiționează totuși la o viață spirituală activă. Dint-un elan de ridicare, nordul acesta de țară a dat niște oameni a căror hărnicie te impresionează : tomurile publicate și cele nepublicate ale lui S. Fl. Marian stau mărturie în primul rînd. Răsfoiești foile vechilor reviste ale Nordului — „Junimea literară“, „Făt-frumos“ — și nu se poate să nu admiră pe acei oameni de altă dată care le-au umplut paginile. Se simte însă în ele lipsa unei personalități literare mari care să fi adunat energii creative în jurul ei, care să fi orientat și canalizat totul spre o mișcare culturală ; se vede lipsa unui maestru fondator de școală. Dar nu se poate contesta un interesant viu și, uneori, spectaculos climat literar.

„Junimea literară“ și apoi „Făt-frumos“ (în faza lui suceveană, adică pînă în 1934) au constituit o serioasă tentativă de alăturare a Nordului la tradiția culturală a țării. Cultura și civilizația României a fost o contribuție amplă a întregii țări ; așa îi văd pe acești harnici lucrători ai vechii Suceve : intelectuali cu simțul responsabilității care vor să participe la spiritualitatea comună a țării. Dacă nu au fost cărturari de primă mărime, au fost, cel puțin, acel număr de lucrători, necesari în orice cultură, care țin viu interesul pentru cultură, care fac să nu existe goluri în drumul spre marile epoci literare.

Revistele acestea ne spun cîte ceva și despre inteligența locurilor de aici. Pentru că, răsfoind foile lor vechi, nu vei avea impresia de plătitudine sau mediocritate. Vom face deosebirea, se înțelege, între modest și mediocru. Există cutare culegător de folclor, care nu ajunge la marea înțelegere a folclorului sau nu e deajuns de cult și de informat pentru a face interpretări ; dar nu-i lipsește spiritul. Plătitudinea e străină aces-

tor locuri. Înfilnești mai ales oameni sănătoși, necomplexați : oameni care pe lîngă orele de clasă, culegeau folclor ; pe lîngă predică, făceau studii de etnografie ; pe lîngă săpatul pașnic al grădinii făceau poezii și epigrame. Ei nu s-au adăpat la marea cultură, nu au cunoscut o riguroasă disciplină artistică, care să-i ridice la capodoperă ; dar, în scurtul lor popas printre litere, ei sănt inspirați, ei propun metafore : interesante, chiar dacă naive ; bine intenționate, chiar dacă stridente ; rezistente, chiar dacă formulate spontan. A lipsit condiția capodoperei, dar spiritul și chemarea cutărui învățător, limpezimea gîndirii, sănătatea minții cărui muntean — ne vorbesc despre inteligența locurilor din Nord.

Cu aceste gînduri ne-am opriți să răsfoim paginile lui „Făt-Frumos“ și să consemnăm cîteva din realizările sale din perioada suceveană (1926—1934).

*Programul revistei.* Cînd apărea „Făt-frumos“, Nordul țării avea deja o revistă : „Junimea literară“. Unii poate s-au întrebat atunci, mirați, dacă era nevoie, în acest colț de țară, de două reviste de literatură. Timpul a dat un răspuns afirmativ. Cele două publicații au desfășurat pe un parcurs de mai mulți ani o activitate rodnică.

Noua revistă merge pe drumul deschis de înaintașa sa, „Junimea literară“. Aceasta din urmă și-a avut o bună perioadă de timp redacția la Suceava. În 1923, în fruntea revistei, pe lîngă Iancu Ion Nistor care este director, îl găsim și pe Leca Morariu, secretar de redacție (funcție pe care-o deține între anii 1923—1927). Așadar, animatorul publicației „Făt-Frumos“ și va face ucenicia gazetărească aici și va rămîne fidel orientării „Junimii literare“ în cultivarea și formarea unei literaturi cu specific local înglobată în spiritualitatea românească. Cele două reviste nordice apărînd paralel un timp, vor avea și multe puncte comune, începînd cu cele de ordin formal (frontispiciu, format) și continuînd cu compartimentarea materialului pe rubrici, colaboratori.

„Făt-frumos“ apare în 1926, la Suceava, după ce, între 1904 și 1909, apăruse la Bîrlad, cu intermitențe. Redacția va rămîne la Suceava timp de opt ani, între 1926—1933. Din anul 1934 redacția se mută la Cernăuti, dar caracterul și colaboratorii ei rămîn aceiași, astfel că perioada suceveană nu diferă net de aceea care a urmat. Totuși unele diferențe există, și faza suceveană a apariției revistei ni se pare mai importantă pentru cercetătorul problemelor de cultură.

Titlul revistei este programatic. El relevă, chiar înainte de a parcurge articolul program, intenția, orientarea publicației. Ce titlu ar fi convenit mai bine unei reviste care își propune să cultive folclor local, decît „Făt-frumos“, numele eroului atât de obișnuit în basmul popular românesc ? Articolul program scris de Leca Morariu, intitulat „Poziție literară !“ e scurt și precis. Revista trebuie să fie o tribună literară a intelectualilor patrioți din partea locului ; cît despre conținut, se precizează : „Literatură și folclor, împerechere în care rezidă o bună parte din programul acestei tribune literare“. Articolul face apologia folclorului : „Materialul folcloric e înainte de toate sincer, fie chiar naiv și primitiv de sincer“. Sinceritate reflectată de „dezinteresarea anonimatului“.

lui“. Leca Morariu opune folclorului producții culte mediocre : „Literatura intelectualului (...), de atâtea ori numai artificială și nici măcar cerebrală, cum ar vrea să fie... Mistificarea trebuie deci înfierată, erijarea valorilor reale promovată“.

Un alt punct al programului va fi deci promovarea unei atitudini critice față de fenomenul literar al timpului. Apărută la Suceava, revista nu se vrea liniștită, izolată : ea intenționează să participe la competiția revistelor vremii, să-și spună părerea. Se vrea un Făt-frumos impulsiv, să se bată cu balaurii impostori care mișună în literele române : „Și cine știe, poate cogeamite Făt-frumos pe jumătate cioban sălbatic va fi el harnic să mai ciuntească din cele capete bălăurești care fojgăie în viața noastră literară...“.

Revista suceveană tînără are atributele tînărului. Încredere în sine. Curaj, poate prea mult curaj. În nr. 2 din 1926 apare articoul lui Leca Morariu numit „Biete reviste!“. Indulgență și desconsiderare, chiar de la titlu, pentru unele reviste ce apăreau în România. Deplinge dispariția tradiției bunelor publicații ca „Revista Română“ a lui Odobescu, „Revista nouă“ a lui Hașdeu, „Viața“ a lui Slavici, Caragiale și Coșbuc sau „Luceafărul“ lui Goga. Leca Morariu continuă astfel să-și explice programul revistei sale, dorința de a continua o tradiție literară sănătoasă. Tot de aceea se va alătura declarat revistelor bune ale vremii : „Con vorbiri literare“, „Viața românească“. Existența și opiniile polemice formulate sint îndreptățite. „Unde vi-s sănătoasele tradiții bătrînești de eroică abnegație jertfită vouă?“ se întreabă Leca Morariu. Este interesant cum o revistă, la al doilea număr al său, are o atitudine atât de categorică.

*În competiție.* Atitudinea aceasta de frondă nu putea să nu fie luată în seamă, mai ales de publicațiile atacate. „Neamul românesc literar“ (nr. 15, 1926), strecoară o notă ironică la adresa lui „Făt-frumos“ : „Nouă însă ni e teamă că pornind la luptă cu armele pe care ni le prezintă..., simpaticul Făt-frumos își va da intențiile de rușine“. Răspunsul revistei sucevene e prompt. Critică articolele din „Neamul românesc literar“ și pe colaboratorii acestuia. Face observații asupra stilului lui N. Iorga, ironizând abundența relativului care în frazele ample ale marelui istoric.

„Făt-frumos“ a nemulțumit-o pînă și pe... „Cosînzeana“, care apără la Cluj, avînd în 1926 o vîrstă de zece ani. „Cosînzeana“ îi reproșează că a publicat cronică „tixite de un didacticism supărător, prin prea multe note cu care le însotesc“. Revista clujeană se însenală ; sucevenii sunt abia la al treilea număr și în primele două nu au apărut cronică, ci doar cîteva note de lectură la rubrica „Multe și mărunte“. Ceea ce a supărât este tonul îndrăznet, nu o dată belicos chiar, prin care „Făt-frumos“ caută să se facă remarcată. Altă publicație, „Graful nostru“, spune că la revista suceveană „spiritul polemic e... prea tare“. Sucevenii se bucură de zgomotul produs. De altfel, e prilej de laudă trecerea în revistă a diverselor polemici stîrnite de ei.

„Făt-frumos“ nu se vrea o revistă strict locală, care să fie scrisă de suceveni și citită numai în Suceava. Ea vrea să întrețină conversații

cu revistele din țară. Conversațiile se stabilesc și sunt de cele mai multe ori cu caracter polemic. Vrea să fie luată în seamă. Indiferența revisteelor bucureștene o nemulțumește. Preferă critică din partea acestora, și nu tăcere indulgentă. De aceea va angaja, cînd va avea prilejul dispută cu capitala. Semnalăm dispută purtată cu Paul I. Papadopol care răspunde în paginile „Universului literar“ (1928, nr. 5) și în cele ale „Vieții literare“ (nr. 35 și 86, 1928). În polemici se va contura și mai bine caracterul și individualitatea revistei.

Părerile despre modernism, despre limba literară, le vom afla tot dintr-un schimb contradictoriu de opinii. Deși publică multe producții folcloristice, revista nu va cultiva o atitudine de negare a noului în literatură. Nu va promova o proză cu caracter țărănist expusă într-un limbaj săracăcios sau provincial.

În cîteva numere Leca Morariu duce o discuție referitoare la neologisme. Le găsește necesare, cînd sunt folosite ponderat. Atitudinea lui se reliefază mai bine în studiul „Erezia antineologistă“, apărut în 1926, în două numere consecutive (5 și 6). Articolul pornește de la un material din „Răzeșul“ (Birlad), care susține că în proză sunt prea multe neologisme și nu e înțeleasă de țărani. Observînd raportul între formă și fond, Leca Morariu afirmă că un țăran nu va înțelege un tratat de filosofie chiar dacă acesta va fi scris în cuvinte țărănești. „Fondul primează și aici (...) Limba acestui fond e numai un accesoriu secundar“. Se evidențiază cu această ocazie simpatia de care se bucură neologismele în revista de folclor „Făt-frumos“, destinată omului de la țară. Antineologismul este explicat printr-un „îngust conservatorism de nuanță lirico-sentimentală (...) care în orice inovație vede o periclitare a trecutului și care, în prelungirea sa, confundă băștinărișmul cu naționalismul, ca și cum noile elemente, indispensabile oricărei evoluții firești, n-ar putea deveni și ele naționale“.

În probleme de limbă literară revista afișează o cale de mijloc. Vom întîlni materiale ce se ridică împotriva unui conservatorism rău înțeles, și altele combătînd modernismul exagerat (v. „Poezia futuristă“). Cîteva trăsături ale revistei pe care le desprindem pînă aici vor fi: păstrarea liniei de mijloc în problema modernismului, grija pentru cultivarea limbii (v. „Pentru graiul viu și împotriva limbii de laborator“, an III, 1928, nr. 1) și, în fine, promptitudinea răspunsului polemic, replica tăioasă.

*Folclorul.* Direcția folcloristică e respectată pe tot parcursul revistei. În primele numere se publică mai mult folclor în raport cu alte materiale, în raport cu creația originală. Se duce o companie puternică pentru a se pune în lumină tot ce se poate aduna de pe teritoriul Bucovinei. Găsim producții culese din satele din jurul Rădăuțiului, a Cîmpulungului. Apar cimilituri culese de L. Morariu și Valeriu Cudla, de Ioan Boca și Gavril Ionescu. Cîntece populare culese mai ales de Dimitri Dan, Axentie Bilețchi, Oprisan. Întîlnim strigături, balade, basme. Printre culegătorii constanți întîlnim pe Ion Vicoveanu, care vine cu producții din satul său, Vicov de Jos, alături de Nistor Gavril. Apare cu regularitate numele

lui Petru Iroaie, culegător de producții populare în proză. Pe parcurs se introduc rubrici noi referitoare la folclor: „Vorbe adânci“, „Credințe, legende“, „Material etnografic“, „Folclor științific“.

Pe lîngă folclorul bucovinean, găsim adesea producții populare din alte provincii: Moldova, Transilvania. Ioan I. Grigoriu publică în mai multe numere basme culese din județul Dolj, strigături din satele de pe valea Someșului, zicători și balade oltenești. Întîlnim multe producții folclorice în dialect sud-dunărean. Există și colaboratori ce scriu în dialect (ex. Christea Geagea, în dialect aromân). Se publică frecvent folclor istororomân, lucrări despre limba acestora, despre felul lor de viață. Se inițiază „Cartea istororomână“ care, de altfel, va apărea peste un și jumătate, tot la redacția revistei sucevene: „Lu frați noștri“. Totuși se vede un exces în această direcție. Leca Morariu a mers prea departe cu creștinarea istororomână, ajungind la propagandă naționalistă. Revista, în loc să rămînă o tribună a literelor, devine, uneori, instrument de difuzare a unor idei greșite.

Pe linia cultivării folclorului se înscrie și publicarea de studii referitoare la creația populară, sau cultul folcloristilor (Al. Russo, V. Alecsandri). Se publică scrisori inedite ale lui Creangă, lucrări de Al. Lambrior. La rubrica „Folclor științific“ semnalăm articolul „Cea mai veche colecție de cîntece populare românești“. L. Morariu discută cîntecele culese în 1838 de un ardelean Nicolae Pauletti (an II, 1927, nr. 6). Materialul are o valoare documentară. În fine, revista întreține discuții și despre muzica populară, lărgind astfel mult cadrul preocupărilor sale.

Un merit al revistei este că a știut să disearnă producțiile de valoare, nelăsindu-se atrasă de orice producție populară prin simplul motiv că e populară. Se recomandă o selecție națională; uneori se recomandă intervenția culegătorului. Nu pentru a deforma cu imaginea sau stilul său o creație populară, nu pentru a adăuga sau cizela potrivit gustului său. Intervenția este permisă dacă respectă logica poeziei populare, stilul. Si pe bună dreptate: sănt poezii populare care nu au ajuns într-un stadiu definitiv de existență, nefiind trecute prin controlul generațiilor. Revista de folclor „Făt-frumos“ se ridică împotriva producțiilor populare de proastă calitate. Ea arată că știe să aleagă, și nu aleargă orbește după tot ce e popular. În numărul 5 din 1927 se discută o culegere de folclor alcătuită de Lucian Costin, culegere în care autorul n-a știut să disearnă producțiile de valoare. Articolul se încheie: „Să mai zici că un E. Lovinescu n-are dreptul să se plîngă de atîta „maculatură populară?“ Prin faptul că manifestă exigență și aici, revista cîștigă în valoare. Publicarea folclorului, în acest timp, deși pare să fie o grijă constantă, nu se menține ca atare pe tot parcursul apariției, la un moment dat fiind neglijată.

*Literatura originală.* Dacă revista a înregistrat succese prin publicarea producțiilor folclorice, sau a cîștigat în substanță, publicând documente de istorie a literaturii, creația literară nu se ridică la un nivel valoric apreciabil. Proza e slab reprezentată, poezia înregistrează doar cîțiva colaboratori stabili și meritând să fie reținuți.

Întîlnim bucăți în proză semnate de D. Furtună, Tiberiu Crudu, Valeriu I. Grecu semnează povestirea „Toate lucrurile sunt aproximative”, având un conținut umoristic: satiră la adresa școlii vechi. Scrisă bine, se citește cu interes și provoacă risul și azi, relevând o notă de originalitate în ciuda unor motive caragialești care se strecoară în lucrare. Întîlnim și numele lui Traian Chelariu, cu povestirea „Așa e viața” (an IX, 1934, nr. 4).

Reportajul e prezent prin Leca Morariu cu ale sale „Drumuri cirebire”, care se succed în mai multe numere.

În poezie întîlnim numele lui Virgil Tempeanu. Amintim poemul „Strămoșii” (an V, 1930, nr. 5), scris în vers liber. Prin întrebuițarea unor asociații inedite de cuvinte obțin efecte artistice neașteptate. Din V. Bogrea se publică poezia *Debemur terrae* și cîteva epigrame.

Cel mai statornic și cel mai fecund colaborator este George Voevidca. El apare aici cu poezii în toate tomurile. În poezia „Melancolie”: lirism debordant, ținind de un romanticism tirziu (an V, 1930, nr. 5), de la care trece la un lirism temperat, de bună calitate („Sărut”, „În amurg”). Scrie și pastel („Răsărit de soare”) cu o tematică ce denunță înrudirea cu Coșbuc. Folosește asonanțe în rimă, sau vers alb, fără să fie adeptul poeziei moderniste, cum o mărturisește singur în poemul „Poezia futuristă”: „E probă unui gust subțire / Cum nici nu cred că mai există: / Amesteci tabla de-nmulțire / Cu Tatăl nostru și apoi / Stropind-o grav cu OH<sub>2</sub> / Îi zici nenorocitei foi: / Poemă futuristă” (an I, 1926, nr. 1).

Voevidca se evidențiază în „Făt-frumos” și ca epigramist. Alături de epigrame publică vorbe de spirit la rubrica „Surisuri”.

La sectorul dramatic al revistei îl cităm din nou pe G. Voevidca. A publicat lucrarea „Supremul argument”, satiră într-un act (an IV, 1929, nr. 4). O piesă reușită. Satira împotriva femeilor din lumea mare. Dialog bine condus, ingeniozitate în construcție. Alături de el îl întîlnim pe Mitic Atanasie cu piesa într-un act „Amintiri”.

Dacă ar fi să fixăm unele trăsături caracteristice ale literaturii originale publicate în „Făt-frumos” am menționa în primul rînd grija pentru a promova toate genurile literare. Apoi, preferința pentru producțiile satirice (comedie, poezii și proze umoristice, epigrame, vorbe de spirit). Nu se poate face o apreciere în privința atitudinii revistei față de tendințele diverse înnoitoare manifestate în literatura dintre cele două războaie. Ea păstrează o linie de mijloc, o atitudine moderată, cultivînd cu prudență un gust clasic. Tabloul literaturii beletristice trebuie completat cu cîteva traduceri din literatura universală (Heine, Turgheiev, Goethe).

*Documente.* Un mare merit al revistei este acela de a fi dat la iveală o serie de documente literare referitoare în primul rînd la personalități bucovinene (S. Fl. Marian, Ciprian Porumbescu), sau legate de viața ținutului nordic (Gh. Bogdan-Duică). Documentele se referă în primul rînd la publicarea de scrisori inedite, apoi a diferitelor acte oficiale, a mărturilor. O scrisoare a lui V. Alecsandri către Iracie Porumbescu, datată

din 17 ian. 1886 discută despre introducerea în repertoriul Teatrului Național a operetei *Crai nou* (an IV, 1929, nr. 1). O scrisoare inedită de-a lui Grigori Tocilescu adresată lui P. Ispirescu (an VIII, 1933, nr. 4). Într-o scrisoare a lui Șt. O. Iosif săntem informați cum și-a redactat acesta poemă „De zile mari“ (an I, 1926, nr. 5). Pentru biografia lui Eminescu găsim informații prețioase în legătură cu participarea poetului la serbarea de la Putna, în : „Eminescu la Crasna“ (în Bucovina). În ajunul serbării de la Putna (1871)“. Sunt însemnările unui martor ocular, Eufrosina Petrescu. Pentru a proba autenticitatea, alături se citează și însemnările lui T. V. Ștefanelli, cîmpulungean, biograf al lui Eminescu (an IV, 1929, nr. 1).

Valoroase pentru informare sănt și numerele comemorative, închinat cel mai adesea unei personalități locale. Numărul 5 al revistei este închinat lui Ciprian Porumbescu. Cu această ocazie, se publică o scrisoare de-a lui C. Porumbescu din 1879, semnată C. Golembiovski-Porumbescu. Alte scrisori : D. Onciu către tatăl compozitorului, compozitorul către tatăl său. În alt număr (an VIII, 1933, nr. 4), Ioan Vicoveanu publică biografia operei muzicianului.

Mai cităm numerele festive închinate lui Epaminonda Bucevschi : comemorarea a 40 de ani de la moartea pictorului (an VI, 1931, nr. 1), lui Ion Creangă (an V, 1930, nr. 1), lui Gh. Bogdan-Duică (an V, 1930, nr. 3).

Întîlnim adesea în revistă numele lui I. E. Torouțiu. Sub semnătura lui va apărea un studiu amplu de literatură universală : „Goethe : Hermann și Dorothea“. De același autor, lucrarea care a stîrnit multe discuții : „Ienăchiță Văcărescu și Goethe“. Împreună cu Cardaș, Torouțiu semnează cercetarea „Rectificări pentru istoria literaturii“ (an VI, 1931, nr. 4, 5, 6).

La rubrica „Răbojul cărților“ întîlnim recenzii și note pe marginea lucrărilor lui Sextil Pușcariu, Th. Capidan, N. Cartojan, sau comentariul lucrării „Știri noi despre Miron Costin și familia lui“ de P. P. Panaitescu.

Alături de documentele ilterare găsim și din cele cu caracter istoric. Iată, în două numere, studiul „Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane“, de Al. Procopovici (an II, 1927, nr. 3, 4). Artur Gorovei publică cercetarea „Toader Bădeleță, vornic de Suceava“ (an V, 1930, nr. 2).

Interesante sănt documentele relevate și prezentate de N. Drăgan. Mai întîi, niște versuri vechi. O petiție în versuri datând din 1714, păstrată în biblioteca Universității din Cluj. Tot N. Drăgan publică unele considerații cu privire la texte vechi, sub titlul : „Catehismul din manuscrisul de la 1719 a lui Silvestru Amelio, copie după a lui Vito Pitilio, tipărit la 1677“ (an I, 1926, nr. 2).

Ne atrage atenția comentariul „Portretul le la Baia al lui Petru Rareș și al familiei sale“, de V. Tempeanu, însotit de reproduceri. De altfel, reproduceri, fotocopii reprezentînd monumentele istorice ale Bu-

covinei apare număr de număr. Găsim fotografii ale mormintelor marilor domni de la Putna, Sucevița, sau facsimile de documente vechi (ex.: pagină din *Psaltirea slavonă* din 1614, scrisă de Efrem, episcopul Rădăuțiului). Colaboratorii revistei sunt printre cei care au înțeles bine valoarea monumentelor bucovinene (Voronețul e mult discutat), punând problema restaurării și protejării lor.

*Limite. Erori.* Dacă răsfoim un număr din al patrulea an de apariție, vedem că numele *Făt-frumos* a devenit anacronic. El corespunde intențiilor de început. Dar cum se justifică legătura dintre titlul acesta și adunătura de articole, recenzii, comentarii politice și izbucniri de șovinișm? El a rămas dintr-o inerție în fruntea unui conținut eterogen, pentru care ar conveni orice alt titlu, afară de „*Făt-frumos*“. Revista „*Tara de Jos*“ (an IV, 1927, nr. 2-3), care în 1927 apărea la București, remarcă, nu fără dreptate, că într-o serie de reviste regionale, printre care cita și „*Făt-frumos*“, folclorul regiunii începe să fie neglijat.

Schimbarea orientării pornește de la suprimarea subtítlului inițial. În anul III de apariție (1928), nr. 1 venea o precizare: „Cu suprimarea subtítlului *Revistă de literatură și folclor* înțelegem să ne largim cadrul revistei, pentru a atinge orice domeniu al artei, științei și vieții sociale“. Cuvintele *orice domeniu* trădează în bună parte părăsirea programului propus. O dată cu largirea cadrului se restrâng nota de individualitate a revistei.

Producția literară diminuează. În schimb, sporesc tot felul de articole, recenzii, informații, dându-i aspect de magazin, de almanah. Pagina socială s-a extins mult, adunând și ea creații originale. Materialul folcloric este puțin, și atâtă cît este, el se referă la folclor introromân și face parte din propaganda naționalistă a lui L. Morariu. Din anul IV (1929), începe să apară un vast comentariu politic (semnat, de cele mai multe ori, Maur); aceasta coboară și mai mult conținutul și valoarea revistei.

În privința patirtismului local se depășesc adesea limitele cuvenite și se ajunge la exagerări dintre cele mai dăunătoare. Cind, în 1930, se introducea o oră pe săptămînă de limbă maternă în satele ucrainene, L. Morariu e intrigat și găsește de cuviință să-și exprime în scris părerea. Acesta e un rezultat negativ al politicizării revistei.

Vom mai reprosa încă și felul de a face critică aici. Redactorul șef, care întreține în cea mai mare parte polemică, are un ton critic prea vehement. Revista „*Ramuri*“ din Craiova a devenit pentru el „*un biet mănuchi de vreascuri*“. Adesea se adresează interlocutorilor pe un ton jignitor, care, în fond, nu este cel al polemicii de idei, ci merge la insulte. Vrind să fie intransigent, nu admite contraziceri. Nu are finețe polemică, abilitate în dispute; ironia lipsește, pentru a fi înlocuită cu apostrofarea directă, ofensivă. E un ton de frondă, care jenează.

Nu adresăm acest reproș doar lui L. Morariu. În general, limbajul critic al revistei e deficitar la capitolul „eleganță“, trecind la atacuri care nu au nimic cu literatura. Orbiți de furie critică, au fost cazuri cind însă

complet *anonimi* dintre colaboratorii revistei, au „executat atât de temeinic și iremediabil“ (an VII, 1933, nr. 1) oameni de seamă din literatura noastră ca G. Călinescu, T. Arghezi.

*Concluzii.* În ciuda limitelor de vedere și erorilor politice, revista „Făt-frumos“ a însemnat mult pentru acest colț de țară, favorizînd manifestarea spiritului intelectual de aici. S-a ridicat împotriva ideii cosmopolite, împotriva culturii străine care era încă vie în nordul proaspăt eliberat de sub austrieci. Pledează pentru o cultură națională. Dacă în restul țării problema culturii naționale era rezolvată, aici ea era încă actuală.

A fost, în primul rînd, o revistă pentru Țara de Sus. Cultivarea consecventă a spiritului patriotic („o puternică înrădăcinare în solul obîrșiei sale“), patriotismul local, n-a izolat-o de celelalte regiuni ale țării. Deși a fost o revistă de provincie, ea nu a avut un caracter încis. Nu s-a stabilit o graniță între Suceava și alte ținuturi în ceea ce privește alegerea colaboratorilor. Dimpotrivă, ea a adunat colaborări de pretutindeni: din Ardeal (Duică, N. Drăgan), Moldova (T. Grudu, Econ. D. Furtună, Artur Gorovei, Sadoveanu), Oltenia (I. I. Grigoriu). Trecînd și peste granițele țării, manifestă grija pentru producțiile folclorice sud-dunărene.

A căutat să promoveze, înainte de toate, valorile locale. A vrut să fie terenul propice de manifestare al acestor valori. Ea a însemnat un moment de cultură românească în acest ținut. Dincolo de greșeli și limite, revista are meritele de a fi localizat eforturile de a înălța spiritul oamenilor de aici. Reușita se explică prin încrederea în forțele proprii și prin muncă cinstită: „Nu se prețuiește o provincie numai după întinderea suprafeței și numărul locuitorilor. Valorile morale pe care istoria le descoperă în pămîntul și sufletul unei provincii își au ele importanța cînd e vorba de a fixa rangul acelei provincii“ (an IV, 1929, nr. 2).

Prin inițiativa revistei pentru stimularea culturii sucevene, s-au mai infăptuit: organizarea muzeului „Ciprian Porumbescu“, adunarea, prin subșcripții a unei sume pentru bustul lui C. Porumbescu, opera lui Ioan Cîrdei; publicarea de broșuri, publicarea unei colecții muzicale „Făt-frumos“, în care apare opera inedită a lui C. Porumbescu. (Din bilanțul întocmit de Const. I. Popescu.)

Meritele revistei sunt evidențiate și de Liviu Rebreanu, într-o scrișoare adresată lui L. Morariu (publicată în nr. 1-2, an XI, 1936): „De atiția ani muncești fără preget în colțul acela îndepărtat (...). E o muncă de benedictin atât de necesară, mai ales în vremile astea gălăgioase“. Rebreanu arăta în continuare că munca va da rod și prevedea „în curînd o izbîndă deplină“ a revistei sucevene.

În „Istoria literaturii române din Bucovina“ (1926), Const. Loghin caracterizează revista „Junimea literară“ cu următoarele cuvinte care se potrivesc și pentru „Făt-frumos“: „Ea nu avea să inaugureze un curent nou literar sau să apere pe altul vechi, ea nu venea să vorbească în numele unui cenaclu literar, un lux ce și-l poate permite numai o țară cu

o îndelungată tradiție culturală și cu un prisositor număr de literați, ea a venit să dea putință unor zeloși intelectuali români de a face și literatură“ (p. 218).

Au fost nume care au dat revistei o notă în plus în aprecierea ei, ca cele ale lui Sadoveanu, Torouțiu, Sextil Pușcariu, D. Onciu, Gr. Tocilescu — prin colaborările lor. Aceste nume apar însă sporadic, uneori din întâmplare în revistă. Au fost nume care s-au manifestat mai ales aici (V. Tempeanu, G. Voevidca, L. Morariu); au existat localnici, profesori, învățători, intelectuali suceveni sau din împrejurimi (Ion Vico-veanu, P. Iroaie, Nistor Gavril), care au arătat că pot să lucreze atunci cînd săt stimulați de un climat intelectual propice. E tocmai scopul și rolul acestei reviste; de a fi creat pentru un timp un climat intelectual, de a fi dat oamenilor de aici posibilitatea de a se manifesta.

Fevista „Făt-frumos“ a avut profilul a ceea ce se cheamă revistă de provincie. Azi poate înțelegem mai greu ce-nseamnă o revistă de provincie, pentru că un firesc efort de ridicare face să fie privit cu neîncredere un asemenea calificativ. O revistă de provincie nu are azi decît un vag specific local; ea are profilul, organizarea oricărei reviste centrale. Nici vorbă să existe azi *ambiția* de a crea o revistă de provincie, cu pronunțat caracter local, care să recomande un meleag al țării. Ambiția literaților (uneori un pic snoabă) este de a avea o masă de reviste asemănătoare ca organizare, stil, toate publicind cam aceiași scriitori, consacrați.

Revista „Făt-frumos“ are aspect de revistă de provincie, prin colaborări, prin ceea ce publică, prin preocupările culturale; în creație, ea nu distinge excepția, poate pentru că nu are șansa să o întilnească — ea exploatează un potențial local mediu. Ea este din acele reviste care se fac „cu ce este“. Literații de primă mărime ai Cetății, de regulă, migrează spre capitală. Și aici, în Cetate, rămîne un număr de entuziaști lucrători, suficient de culți pentru a putea scrie, suficient de subțiri pentru a da tonul bunului gust, suficient de ambicioși pentru a se considera egali cu maeștrii lumii, suficient de încrăzători în ei pentru a nu avea complexe de inferioritate... Neprimiți la marele prinz literar al zilei, încă nu destul de împliniți pentru a avea loc la masa aleșilor, la ospățul cultural al țării, ei se prefac că refuză cu indiferență acest loc; și apoi ei înțeleg că aici, în orașul de provincie sunt necesari și rămîn să lucreze pentru progresul urbei lor; această așa zisă renunțare la sine le dă un frumos aer de martir, și o aureolă, care apoi, le procură peste un timp, niște cuvinte calde de comemorări. Dar poate așa se explică și spiritul nu odată mușcător, și confuziile de valori, și plăcerea contestației, plăcerea de a introduce dinții în statuile confrăților.

Tot ca o adevărată revistă de provincie, ea primește cu bucurie în paginile ei pe cei plecați din Cetate sau din jurul Cetății; cu bucurie, dar cu suficient orgoliu și măsură, fără servilism. Așa întîlnim materialele unui Onciu sau ale unui Torouțiu. Intervențiile lui Sadoveanu și Rebreanu sunt pur întâmplătoare. De altfel, revista aceasta nu avea prejudecata numelor mari cu care să-și împăneze sumarul.

## LA REVUE „FĂT-FRUMOS“ À SUCEAVA (1926—1934)

*R é s u m ē*

L'ouvrage s'occupe d'une revue locale, „Făt-frumos“, dont les collaborateurs se sont efforcés de rattacher le Nord de la Moldavie aux préoccupations culturelles de tout le pays. La revue paraît à Suceava en 1926, ayant à sa tête Leca Morariu. On discute le programme de la revue, qui manifeste un intérêt particulier pour le folklore du pays. Aux côtés des productions et études folkloriques la revue publiait des documents historiques et littéraires, des informations scientifiques et culturelles ; la littérature originale y est aussi encouragée. On précise ensuite quelques traits de la revue et sa place dans le paysage culturel de l'époque. L'ouvrage signale les limites et il critique certaines erreurs de la revue. En guise de conclusion, on apprécie l'apport de cette publication au développement d'une effervescence culturelle au Nord du pays.

## INVENTATORUL ȚĂRAN PETRU GAVRILESCU

EUGEN DIMITRIU

În milenara sa existență, poporul român a dat mulți oameni de seamă, ce s-au afirmat ca viteji conducători și apărători ai pământului strămoșesc, ca poeti, compozitori sau oameni de știință. Faima unora a trecut hotarele țării, iar numele lor s-a păstrat în memoria urmașilor.

În satele românești de altădată, s-au născut genii care, din păcate, nu și-au putut materializa gîndul de a contribui la progresul omenirii, din cauza condițiilor vitrege în care au fost nevoiți să trăiască. Unul dintre aceștia a fost țăranul Petru Gavrilescu, din satul Botești, județul Suceava.

S-a născut în Rădășeni, la 18 august 1870, ca fiu al Paraschivei<sup>1</sup> și al lui Toader Grumăzescu, țăran fruntaș din acest sat. Adoptat de sora mamei sale, Mărioara, măritată la rîndu-i cu gospodarul Gavril Alupei din Botești, copilul va trăi în acest sat de la vîrsta de doi ani. Urmează primele două clase primare în Botești, iar ultimele două în Fălticeni, pe Ulița Rădășenilor, la Școala Domnească, condusă în acea vreme de Coman Vidrighin, originar din Rășinarii Sibiului. Neplăcîndu-i numele de Alupei, și-l schimbă cu de la sine putere, în Gavrilescu.

Elevul, strălucit la toate materiile, n-a urmat alte școli. Înzestrat cu o inteligență nativă ieșită din comun, a fost un frâmîntat încă din anii pubertății. Autodidact, în felul lui un adevărat encicloped, îl interesa matematica, chimia, istoria, geografia, mecanica și ingineria. Și-a încropit un atelier cu scule făcute de mâna lui. Treburile gospodăriei — spre întristarea părinților — nu-l preocupau. Mintea sa iscodea mereu.

Ceea ce surprinde de la început la acest țăran genial, este perseverența cu care a lucrat, pentru finalizarea invențiilor sale, într-o vreme cînd oamenii din jur nu înțelegeau aproape nimic din importanța preocupațiilor sale. Uimește de asemenei varietatea domeniilor pe care le-a abordat.

S-a scurs de atunci aproape un secol de tăcere. Vom încerca să reconstituim universul mirific al preocupațiilor lui Petru Gavrilescu,

<sup>1</sup> Fiică a gospodarului Iacob Todică din Botești. Bunicul ei, Todică, țăran din ținutul Bistrița-Năsăud, a emigrat în Moldova pe vremea revoluției lui Horia. S-a stabilit pe moșia boierului Canta. E socotit întemeietorul satului Botești.

folosind în primul rînd datele pe care ni le-a furnizat fiul său Leonida, apoi cele cîteva referiri apărute în diverse publicații de epocă. Astfel, Vasile Ciurea ne vorbește despre o *mașină topometrică*. Bazată pe calcule matematice, era purtată cu ajutorul unei roți și a două brațe, pe laturile unui teren oarecare, indicînd dimensiunile, înclinația și forma acestuia.

Referindu-se la aparatul de mai sus, Vasile Ciurea îl descrie astfel : „...o *mașină de topografie*, cu sistem de taximetru pentru registrat distanța în metri, decametri și hectometri, avînd planșeta respectivă pentru ridicat planuri pe teren“<sup>2</sup>. Despre aceeași invenție, profesorul Ciurea scrie mai tîrziu : „O atențîune trebuie de dat, *mașinei de ridicat planuri*. Invenția fostului gospodar Petru Gavrilescu, din satul Botești“<sup>3</sup>.

Dintre uneltele gospodărești ingenios perfecționate de Petru Gavrilescu, am menționat *un lacăt* care avea un sistem original de încuiere și descuiere și o *mașină de tors* antrenată cu piciorul. Aceasta din urmă trecea fire de dimensiuni diferite — lînă și borangic. Inițiatorul muzeului din Fălticeni ne-o prezintă astfel : „O piesă interesantă, care s-ar putea introduce în școalele noastre de fete sau profesionale este *mașina de tors* care, c-o repeziciune uimitoare, deapăna firul și-l pregătește pentru suveică“<sup>4</sup>.

În biografia<sup>5</sup> încchinată tatălui său, Leonida Gavrilescu<sup>6</sup> ne vorbește și de alte curiozități tehnice inventate de Petru Gavrilescu, între acestea menționînd două ingenioase arme de foc :

— un *revolver cu repetiție*, pe calibrul revolverelor cu butoi din acea vreme. Pistolul avea o casetă dretunghiulară sub trăgaci, cam de mărimea a două cutii de chibrituri, puse alături și cuprinsînd 12 cartușe. Acestea porneau pe țeavă la fiecare apăsare pe trăgaci, în timp ce din casetă intra cîte unul în butoiaș. Cu ajutorul unei cleme laterale, se desprindea caseta, pentru a se umple din nou cu cartușe.

— un *baston-revolver*, al cărui mîner se ridică prin apăsarea unui arc. Avea la capăt un mic pistol cu cartuș. În capătul opus al bastonului, se afla însurubată o baionetă ascuțită care intra în corpul acestuia. În caz de nevoie se însuruba invers, servind pentru apărare.

Și aceste două invenții sunt menționate în lucrarea lui Vasile Ciurea<sup>7</sup>.

<sup>2</sup> Muzeul Fălticenilor — Două decenii de muncă, 1914—1934. Istorîcul și activitatea lui. Fălticeni, Tip. J. Bendit, 1934, p. 114.

<sup>3</sup> Muzeul Fălticenilor — Catalog sumar și călăuză. Tipografia și librăria Costică Popovici, Fălticeni, 1940, p. 41.

<sup>4</sup> V. Ciurea, Muzeul Fălticenilor — Două decenii de muncă..., p. 114.

<sup>5</sup> 5 pagini dactilografiate, purtînd data de 1 martie 1975 și semnătura celui care a alcătuit-o. Ne-a fost pusă cu amabilitate la dispoziție de Ovidiu Ionescu din București (fiul poetei Doina Bucur, trăitoare o vreme pe meleaguri fălticenene). Tânărul bucureștean, cautor al unei ample *Istoriei a aviației românești*, publicată nu de mult în limbile franceză și engleză, a manifestat un legitim interes pentru preoccupările aviatice ale lui Petru Gavrilescu. Despre aceste preocupări, vom avea prilejul să vorbim în cuprinsul articolului nostru.

<sup>6</sup> A trăit la Fălticeni, fiind paroh. Azi decedat.

<sup>7</sup> Muzeul Fălticenilor — Două decenii de muncă..., p. 114.

\*

Am lăsat la urmă preoccupările lui Petru Gavrilescu în domeniul aviației. Ele au fost de mare importanță la vremea lor și, dacă statul român i-ar fi dat atenție, poate că numele țăranului de la Botești ar fi figurat printre pionierii aviației mondiale.



Este cert că gospodarul anonim a avut asemenea preocupări. „Sînt mai bine de 35 ani (în 1899, n.n.), de cînd el a arătat principiul aeroplanelui fără a fi luat de cineva în seamă“ — scrie Vasile Ciurea<sup>8</sup>.

În ajunul expoziției universale de la Paris, Petru Gavrilescu face un drum la București, pentru a-l întîlni pe Dimitrie C. Ollănescu, comisarul general al pavilionului României. I-a prezentat acestuia invențiile sale, inclusiv macheta „aeroplanului“ — cum îi zicea în glumă însuși Petru Gavrilescu. Reproducem din biografia scrisă de fiul său, răspunsul

<sup>8</sup> Ibidem.

comisatului general : „Ti-i capul plin de năzbitii ! Ori spui niște prostii, ori ești un geniu. Parisul își va spune cuvîntul în această privință“.

Evident, discuția de la București s-a purtat mai mult asupra machetei de aeroplân.

Invențiile lui Petru Gavrilescu au ajuns în capitala Franței. Din partea expoziției i s-a oferit o diplomă. Pieșele s-au întors la Fălticeni, dar nu toate. Fusese oprită de francezi tocmai macheta aeroplânului ! Amărăciunea inventatorului a fost mare. Se simțea frustrat de rodul muncii sale, care l-ar fi putut proiecta pe scara pionierilor aviației. Să nu uităm că Vuia și-a brevetat invenția peste 6 ani, Blériot peste 8, iar Vlaicu peste 10 ani !

Prezența obiectelor lui Petru Gavrilescu la expoziție este menționată în *Raportul general asupra participării României la Expoziția Universală din Paris, 1900*<sup>9</sup>, înaintat de Dimitrie C. Ollănescu lui B. M. Missir, Ministerul Agriculturii și Industriei. La Tabloul premiilor, p. 429-430, Grupul III, figurează „Instrumente și proceduri generale ale literelor, sciinților și artelor“. La Clasa 15 — „Instrumente de preciziune și medalii“ (p. 179), se menționează între altele : „Măsurile și greutățile, instrumentele de preciziune, aparatele de topografie și medaliile cu procedeul lor de reproducție au avut o însemnatate caracteristică pentru noi, cari pînă aci ne deprinsesem a ne adresa tot străinătății, cu privire la dînsele. Casa Bucher și Durrer care a trimis pe cele dintîi, Teirich et Comp., *Menu și Gavrilescu Petru*, care se îndatorase a trimite pe celelalte, ne au dovedit că și la noi se poate lucra în această direcție deși concurența străinătății, este cotropitoare tuturor silințelor“.

Căutările lui Petru Gavrilescu în domeniul aviației au început prin 1885. Autodidactul care s-a gîndit în viața lui la realizarea unui *perpetuum mobile* (!) și la o nouă teorie a numărului *cardinal*, era un bun cunoscător al logaritmilor. Era la curent cu preocupările oamenilor de știință în domeniul zborului cu balonul și cu un aparat mai greu ca aerul, socotit pe atunci o utopie.

Cu ce a pornit țărانul de la Botești ? În biografia redactată de fiul său, ni se spune : „A studiat mult timp și cu pasiune zborul păsărilor, în special al porumbeilor și al celor răpitoare cu zbor planat. Ieșea la cîmp și urmărea pînă dispăreau, zborul ulilor. După multe calcule și frâmnătări a ajuns la concluzia că se poate ca o mașină mai grea decît aerul să zboare în spațiu. Spre a se convinge și dovedi acest lucru s-a folosit în mod special de cunoscuta sfîrlează care în loc s-o învîrți pe-o masă, să zicem, la partea inferioară în locul rotiței i-al pus 2 elice în cruce cărora el le zicea fofeză, fixate pe un ax terminat cu un fus și o învîrtea în palmă cu forță și, îndreptată în sus sau lateral, ea pornea sfredelind aerul. Văzind această înșurubare în aer, a atînat de ea difereite ușoare greutăți în special cutii de chibrituri care le ducea cu ea cît avea viteza. Din aceste experiențe concluzia era trăsă : se poate ca un aparat mai greu ca aerul să zboare. „Aerul poate fi cucerit prin înșuru-

<sup>9</sup> București, I. V. Socec, 1901, 449 p.

bare" — era expresia lui". Și Leonida Gavrilăescu continuă: „Dacă această sfirlează cu o fofeză în loc de rotiță învîrtită în palmă cu putere urcă în aer ducind după ea o oarecare greutate, desigur una mult mai mare antrenată mecanic cu o viteză înmiță, fixată printr-un fuselaj pe un aparat cu aripi și cu coadă care să planeze ca anumite păsări, poate face aceasta înșurubîndu-se prin fofeză în aer, să se ridice de la pămînt și să zboare dirijat în spațiu".

La scurt timp după închiderea Expoziției Universale de la Paris, statul francez se adresează în scris „inginerului“ Petru Gavrilăescu, invitîndu-l în Franța. Dornic să-și vadă visul împlinit, învață limba franceză în trei luni. Dar unele probleme familiale l-au determinat să renunțe.

Primește o altă invitație, ceva mai tîrziu, din partea unei societăți engleze, spre a merge la Colonia Capului, pentru inventarea unei mașini de sondaj. Societatea britanică suportă toate cheltuielile de transport.

Uzinele „Mannlicher“ din Austria și „Krupp“ din Germania, s-au adresat de asemenei „inginerului“ Petru Gavrilăescu, invitîndu-l în țările respective. Neputîndu-se deplasa, inventatorul român a cerut de la Uzinele „Krupp“ o țeavă de armă, după care a făcut o machetă introducînd în patul armei 25 cartușe cu tragere automată. Uzina i-a răspuns că invenția e bună, dar patul puștii e prea greu cu încărcătura în el. P. Gavrilăescu a trimis altă soluție, indicînd așezarea magaziei sub trăgaci.

Aceluiași „inginer“ i s-a cerut de către italieni, participarea în 1906 la expoziția internațională din Milano.

Căsătorit la vîrsta de 24 ani cu fiica preotului Vasile Simionescu din Dolhasca, Petru Gavrilăescu își pierde soția în 1907. Grija pentru copiii rămași fără mamă, îl determină să se recăsătorească, din această căsătorie venind pe lume alți copii.

Își petreceea timpul în atelierul său. Citea mereu, iscodind tainele științei. Pe cînd era președinte la banca din satul lui, a realizat un calculator de dobînzi pe zile și luni, simplu și precis, prevăzut cu un disc care mișcat și fixat în dreptul anumitor cifre, indica dobînda respectivă. Calculatorul a fost multiplicat la tipografia M. Saidman din Fălticeni și trimis băncilor populare din județ, la un preț care să acopere cheltuielile de tipărire.

Gospodarul cu o rară inteligență, s-a dovedit și un bun constructor. După planurile elaborate de el, s-a ridicat școala primară și banca populară din Botești. Lucra într-un mod cu totul original pentru meșterii satelor, obișnuiți să muncească după metode rudimentare: din depozitul lemnos pregătit pentru clădire, începînd cu căpriorii de acoperiș, cerea dulgherilor să taie și să ajusteze materialul după dimensiunile date de el. Punea lemnul astfel tăiat, la o parte, în altă grămadă. La sfîrșit, în construcție totul se asambla perfect, spre uimirea maiștrilor și lucrătorilor.

După planurile și sub supravegherea lui, s-a mărit biserică din Botești, prevăzînd-o cu frumoase galerii pe două rînduri. A elaborat de asemenei planurile pentru construirea bisericilor din Răbiia și Mihăești.

Petru Gavrilăescu s-a ocupat și de muzică. Și-a construit singur o vioară, la care cînta. A întemeiat o fanfară bine cunoscută în sat și care a cîntat la Fălticeni, mai ales la iarmaroacele de Sf. Ilie. Se numea chiar „fanfara lui Gavrilăescu”.

A fost un gospodar exemplar, care a contribuit la dezvoltarea pomiculturii și albinăritului, alături de un alt fiu vrednic al satului, învățătorul Gheorghe Todicescu, cu care se înrudea. Boteștii arată azi ca o imensă livadă, cu case albe, ascunse de pomi. În dorința de-a asigura pămînt țăranilor, a înființat în 1918 o obște sătească, pentru a cumpăra moșia lui Pompiliu Antonescu, la un preț avantajos. Proiectul a căzut, din cauza neînțelegerilor dintre săteni.

Nici literatura nu i-a fost străină. Între 1909 și 1920, a scris trei volume de poezii, aproximativ 250 de șarade și un mare număr de proverbe, aforisme originale, sau culese din popor.<sup>10</sup>

Printre hîrtiile rămase de la tatăl său, Leonida Gavrilăescu a păstrat o poezie din 1909, pe care o oferim parțial cititorilor, nu pentru valoarea ei artistică, cît pentru a vedea tristețea neîmplinirii visurilor sale în domeniul aviației. Ea constituie totodată un act de acuzare împotriva orînduirii din acea vreme, surdă la promovarea inteligențelor autohtone :

#### A E R O P L A N U L

*La toamnă este anul  
De cînd la București  
Pe Blériot cu-aeroplanul  
Putut-ai să-l privești.*

. . . . .

*O aşa drăcie  
Mare comedie  
De străini adusă,  
Lumea nu văzuse,*

. . . . .

*Deși o pot spune  
Fără greș anume  
Că și-aici măi frate  
Sint minți luminate.*

. . . . .

*Tara-ar face bine  
Să se-nterezeze  
Și pe cei cu merit  
Să-i încurajeze.*

<sup>10</sup> Un caiet cu aforisme se păstrează la un fiu al lui Petru Gavrilăescu, în Iași.

*Însă din păcate  
Vă spun cu regret  
Că sănsem de departe  
De-așa un brevet !*

Petru Gavrilescu a purtat o susținută corespondență cu străinătatea și cu diverse personalități din țară. Nicolae Iorga l-a vizitat la Botești și i-a oferit o fotografie cu autograf. Din păcate, multe din aceste documente s-au pierdut cu ocazia ultimului război mondial, existența lor fiind mărturisită de urmași.

În 1915, Petru Gavrilescu a donat invențiile sale Muzeului din Fălticeni<sup>11</sup>. Astăzi, se mai păstrează două din ele.

Inventatorul de la Botești, s-a stins după o lungă boală, în satul său, la 3 septembrie 1936, în vîrstă de 66 de ani. A murit împăcat sufletește că n-a vrut decât bine semenilor săi, dar și cu regretul de a nu se fi bucurat de rodul muncii sale. Din autobiografia în versuri lăsată familiei, Leonida Gavrilescu își amintește ultimul vers scris de tatăl său :

*„Poate că așa a fost să fie !“*

Peste figura acestui țăran moldovean înzestrat cu genialitate tehnică, s-a așternut o uitare nedreaptă, pornită și din lipsa de informații suficiente și certe referitoare la activitatea lui. În afara mențiunilor mai sus amintite, pe care le datorăm în mare măsură lui Vasile Ciurea, abia în ultima vreme, tot în cadrul restrâns al unor acțiuni locale<sup>12</sup>, a fost reînviată pentru o clipă parcă, această figură luminoasă de țăran tehnician, cu minte înaripată, menită să spulbere *avant la lettre* teoria referitoare la așa zisă lipsă de vocație tehnică a poporului nostru, la incompatibilitatea sa cu tehnica.

Reconstituirea vieții și activității lui Petru Gavrilescu, stabilirea adevărului cu privire la contribuția pe care el și-a adus-o la dezvoltarea tehnicii aviatice este, implicit, un omagiu adus genialității poporului român, dar și o datorie sfintă față de memoria unui om genial, ce riscă să fie înghiștită de uitare.

#### L'INVENTEUR PAYSAN PETRU GAVRILESCU

##### R é s u m é

L'auteur présente la vie et l'activité de l'inventeur Petru Gavrilescu, paysan né à Rădășeni, dans le département de Suceava, le 18 août 1870. Il a vécu toute la vie à Botești, dans le même département, en étant adopté par une soeur de sa

11 V. Ciurea, *Muzeul Fălticenilor — Două decenii de muncă...*, p. 114.

12 Vezi : Simion Sfarghie și Eugen Dimitriu, *Valoarea educativă a unor elemente de cultură locală*; în volumul „Contribuția activității pionierești la integrarea socială a copiilor“ (Sesiune de comunicări și referate sub egida Organizației Pionierilor din R.S.R., a Consiliului județean al organizației pionierilor și a Casei corpului didactic, Suceava, 1972, p. 157-166); Victor Micu, *Un om care a vrut să zboare...*, „Zori Noi“, anul XXX, nr. 8575, 12 aprilie 1977, p. 1.

mère. Le jeune homme a suivi seulement l'école élémentaire. Doté d'une intelligence native peu commune, il s'instruit, en lisant tout ce qu'il trouvait. Il sera attiré par des nombreux domaines de la science. Vrai autodidacte, il a réussi de réaliser une série d'inventions qui l'ont mis pour un moment en évidence. Il s'agit d'une *machine topographique*; une *machine à filer, rapide*; un *ingénieux cadenas*; un *révolver à répétition*; un *baston-revolver*. Mais la plus importante reste toujours la préoccupation de réaliser une *maquette d'aéroplane*. En 1900, Petru Gavrilescu peut envoyer ses inventions à l'Exposition Universelle de Paris. Il reçoit un diplôme, on lui restitue ses inventions, sans la maquette de l'aéroplane ! Un peu plus tard, „l'ingénieur“ Gavrilescu était invité en France. Certains chagrins de famille l'ont empêché de partir.

L'inventeur de Botești connaissait bien les logarithmes. Il a abordé le problème du fameux *perpetuum mobile*. Il a montré des réelles qualités de constructeur, en bâtissant l'école élémentaire et la banque populaire de son village. Rappelons ensuite l'invention d'un *calculateur d'intérêts quotidiens et mensuels*, pour les banques populaires.

Toutes les inventions ont été données en 1915 au Musée de Fălticeni.

Petru Gavrilescu a écrit aussi des poésies, aphorismes, des proverbes originaux ou rammassés du peuple. Il a entretenu une riche correspondance avec des firmes étrangères et avec certaines personnalités du pays. N. Iorga lui fit une visite à Botești.

Il meurt le 3 septembre 1936, à l'âge de 66 ans.

## CONTRIBUȚII LA ISTORICUL PRESEI ROMÂNEȘTI DIN BUCOVINA (1918—1944)

IOAN V. COCUZ

### I

Continuăm întreprinderea noastră, din SUCEAVA — Anuarul Muzeului județean, vol. V, 1978 (*Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina 1820—1918*), cu prezentarea periodicelor românești apărute în Bucovina după unirea cu România, la 28 noiembrie 1918, pînă în anul 1944. Ca și pînă acum vom insista în primul rînd asupra datelor biografice ale ziarelor, acolo unde vom considera necesar, vom insista asupra condițiilor social-economice și politice în care au apărut, vom prezenta programul lor.

#### ANUL 1918.

GAZETA POPORULUI. Suceava. 29 decembrie 1918—19 septembrie 1920 ? Săptămînal. Editor și proprietar : Comitetul redacțional. Redactor responsabil V. Morariu. Tipografia „Școala Română”, Suceava.

Incepînd cu nr. 15/13 aprilie 1919, redactor responsabil I. Morariu.

#### ANUL 1919.

PĂSTORUL. Organ pentru interesele bisericești. Cernăuți. 3/16 februarie 1919—12 octombrie 1919. Apare duminica. Proprietar-editor și redactor Ambrozie Gribovici. Societatea tipografică bucovineană, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 5/3(16) martie 1919, proprietar-editor Comitetul redacțional. Redactor responsabil D. Sidoriuc.

GAZETA ȚĂRANULUI. Organul partidului democrat-național din Bucovina. Cernăuți. 18 ianuarie 1919 ? — 3 mai 1919 ? Apare în fiecare sămbătă. Editor și redactor responsabil Modest Scalat. Societatea tipografică bucovineană, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 12/29 martie 1919, director dr. Dori Popovici, președintul „Ligei Țărănilor români din Bucovina“, redactor Modest Scarlat.

VREMSEA NOUĂ. Organul partidului social-democrat român. Cernăuți. 8 iunie 1919 ? — 6 februarie 1921. Săptămînal. Editor și redactor șef George Grigorovici. Societatea Tipografică, Cernăuți.

BUCOVINA. Ziarul românilor bucovineni. Cernăuți. 18 martie 1919—7 ianuarie 1920. Apare în fiecare zi de lucru. Editura și proprietatea societății „Unirea“. Societatea tipografică bucovineană (D. Bucevschi), Cernăuți.

Incepînd cu nr. 232/18 ianuarie 1920, apare săptămînal. Incepînd cu nr. 5/22 martie 1919, redactor responsabil Dimitrie Bucevschi. Incepînd cu nr. 42/10 mai 1919, directori Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu. Incepînd cu nr. 46/15 mai 1919, redactori responsabili Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu. Incepînd cu nr. 109/3 august 1919, nu mai apare director și redactor responsabil Cezar Petrescu. Incepînd cu nr. 204/3 decembrie 1919, nu mai apare director și redactor responsabil Pamfil Șeicaru, prim redactor Const. Cehan Racoviță. Incepînd cu nr. 232/18 ianuarie 1920, redactor responsabil D. Sidoriuc.

TRIBUNA. Organul învățătorimii române din Bucovina. Cernăuți. 1 iulie 1919—22 noiembrie 1919 (?). Săptămînal. Editor și redactor responsabil Ifrim Popescu. Tipografia „Orient“, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 15/10 octombrie 1919, redactor responsabil Dimitrie Sidoriuc.

UNIREA. Revistă săptămînală pentru consolidarea politică și culturală a tuturor cetățenilor bucovineni. Cernăuți. 6 noiembrie 1919—14 decembrie 1919. Săptămînal. Directori : S. Glassmann și Achile Scîntee. Redactor responsabil S. Glassmann. Tipografia H. Czopp, Cernăuți.

Paralele cu ediția română apare și ediția germană, purtînd titlul DIE EINTRACHT. „Cuvîntul nostru“.

„După veacuri de sclavie și teroare sub dominația (...) habsburgilor, neamul românesc de pretutindeni poate în sfîrșit răsufla liber și de sine stătător... În toate locurile unde trăiesc români, unde se grăiește și se gîndește românește, filii astăzi tricolorul românesc. Frații subjugăți pînă mai ieri, ținuți în cea mai neagră sclavie, persecuatați în mod mizerabil, au ajuns să-și întîndă mîinile frătește, reălipind toate meleagurile românești la patria numă, care astăzi însăși se înfățișează : România Mare. Poporul românesc din Transilvania, Ardeal, Maramureș, Banat, Bucovina și Basarabia a hotărît alipirea, și prin jurămînt solemn, a lăsat să se știe în lumea întreagă că voința întregului neam românesc este să aibă o Românie mare, puternică, organizată pe baze democratice, întărită și respectată înăuntru și în afară de granițele ei.

Poporul românesc, blîndul și bunul popor românesc, a lăsat să se mai știe că, România Mare va fi pentru toți cetățenii ei, fără osebire de naționalitate și credință religioasă, o patrie bună, dreaptă și egală. Si nici că se putea altfel : Cine

mai mult, ca acela, care a îndurat prigoana și jugul străin, poate prețui valoarea libertății individului ca și a neamurilor<sup>1</sup>.

**CUGETĂRI.** Cernăuți. 18 noiembrie 1919—1 martie 1920. Apare cel puțin de două ori pe lună. Editor și redactor responsabil Traian Brăileanu. Tipografia Universității R. Eckhardt (Robert Brüll), Cernăuți.

#### ANUL 1920.

**DREPTATEA.** Organ al „Partidului Poporului“ de sub președinția d-lui General Al. Averescu. Cernăuți. 12 mai 1920—9 septembrie 1928. De două ori pe săptămînă. Redactor responsabil D. Sidoriuc. Societatea tipografică bucovineană, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 6/26 mai 1920 apare de trei ori pe săptămînă. Începînd cu nr. 114/15 iunie 1921, apare săptămînal. Începînd cu nr. 114/15 iunie 1921, schimbă subtitlul în Organ cotidian al „Partidului Poporului“ de sub președinția d-lui general Averescu. Începînd cu nr. 339/26 martie 1922, schimbă subtitlul în Organ al „Partidului Poporului“ de sub președinția d-lui general Averescu. Începînd cu nr. 786/28 august 1927, schimbă subtitlul în Organ politic al organizației „Partidului Poporului“ din Bucovina. Începînd cu nr. 800/11 decembrie 1927, schimbă subtitlul în „Organ politic independent“. Începînd cu nr. 325/10 martie 1922, redactor responsabil Nistor Fetilă. Începînd cu nr. 626/15 noiembrie 1925, redactor responsabil Dr. Pavel Haureliuc. Începînd cu nr. 786/28 august 1927, redactor responsabil Emil Cososki. Începînd cu nr. 280/12 ianuarie 1922, tipografia „Renașterea“, Cernăuți. Începînd cu nr. 304/11 februarie 1922, Asociația tipografică în Cernăuți. Începînd cu nr. 314/24 februarie 1922, tipografia „Luceafărul“, Cernăuți.

La 22 martie 1920, Congresul Partidului Național Român din Bucovina hotărâște colaborarea cu *Liga Poporului*, iar în ziua de 16 aprilie 1920, dr. Dorimedont Popovici, în numele P.N.R. din Bucovina, face o declarație prin care proclamă fuziunea cu Partidul Poporului<sup>2</sup>. În ședința din 8 mai 1920 au fost aleși președintii organizațiilor județene ale Partidului Poporului: Județul Suceava — Dr. Eusebie Popovici; Județul Siret — Dimitrie Popovici; Județul Gura Humorului — Ambros Gribovici; Județul Cîmpulung — Ioan Forgaci; Județul Rădăuți — Aurel Voronca; Județul Storojineț — George Filievici; Județul Cernăuți — Constantin a Dragonesi; oraș Cernăuți — George Șandru<sup>3</sup>.

**DEMOCRATUL.** Cernăuți. 21 iunie 1920?—23 mai 1921. Săptămînal. Directori : Constantin Cehan Racoviță, S. Griseanu. Redactor responsabil S. Griseanu. Societatea tipografică bucovineană, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 21/7 noiembrie 1920, adaugă la redactori responsabili și pe Constantin Cehan Racoviță. Începînd cu nr. 28/2 ianuarie 1921, nu mai apare director S. Griseanu, tipografia „M. Ebner“, Cernăuți. În Bucovina existau două ziară independente, avînd același program, REFORMA și DEMOCRATUL, care începînd

1 Ziarul „Unirea“, nr. 1/1 iulie 1919.

2 Ziarul „Dreptatea“, nr. 2/12 mai 1920.

3 Ibidem.

cu 1 noiembrie 1920, fuzionează sub titlul DEMOCRATUL. Avind același titlu și conținut apare și în limba germană (DER DEMOCRAT). Începând cu nr. 28/2 ianuarie 1921, ziarul apare cu titlul DEMOCRATUL-DER DEMOCRAT.

**AGRICULTORIUL.** Cernăuți. 15 martie 1920—15 martie 1923. De două ori pe lună. Editor: Secretariatul pentru Agricultură și Domenii. Comitetul de redacție: președinte — Filaret Doboș; membri: Ing. Eugen Motrrescu, Silviu Zugrav, Longhin Nuțu. Pentru redacție responsabil Longhin Nuțu. Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți.

Începând cu nr. 1-2/10 mai 1922, poartă subtitlul Foaie pentru săteni. Începând cu nr. 2/1 aprilie 1920, dr. Ioan Ionașcu membru al comitetului de redacție. Începând cu nr. 4/1 mai 1920, președintele comitetului de redacție Moște Scarlat. Începând cu nr. 14-15/15 decembrie 1920, președintele comitetului de redacție I. Cruceanu-Popescu. Începând cu nr. 18-19/1 februarie 1921, editor Secretariatul general pentru agricultură și domenii Bucovina.

**CURIERUL.** Industrial și Comercial. Industrie — und handels — curier. Organ pentru consolidarea legăturilor dintre industria și comerțul din teritoriile alipite și vechiul regat. Cernăuți. 1 mai 1920—20/25 mai 1921. Bilunar. Sub redacția unui comitet. Secretar și redactor responsabil Puiu Livianu Criticus. Tipografia „Ebner” Cernăuți.

Începând cu nr. 3/15 august 1920 nu mai poartă subtitlu. Începând cu nr. 6-7/10-25 noiembrie 1920, poartă subtitlul „Organ pentru consolidarea și progresul industriei și comerțului din România Mare”. Începând cu nr. 12/10 martie 1921, schimbă subtitlul în „Organ industrial, comercial și financiar”. Începând cu nr. 3/15 august 1920, director-proprietar Puiu Livianu-Criticus. Începând cu nr. 13/25 martie 1921, editori-proprietari Puiu L. Criticus și Marcel Romanescu.

#### ANUL 1921.

**DEȘTEPTAREA.** Gazetă pentru popor. Cernăuți. 1 februarie 1921—noiembrie/decembrie 1922. Lunar. Editor și proprietar Societatea academică „Junimea”. Redactată de un comitet. Redactor responsabil Ioan Hreniuc. Societatea tipografică bucovineană, Cernăuți.

**CĂLĂUZA AGRICULTORILOR MOLDOVENI.** Revistă agricolă și economică. Cernăuți. 15 noiembrie 1921—aprilie/mai 1922. Bilunar. Organul societății în comandită „Călăuza agricultorilor moldoveni”. Director: ing. agronom Const. I. Ciulei. Redactor responsabil Const. I. Ciulei. Tipografia Hornik et Birnbaum, Cernăuți.

Începând cu nr. 2-3/1 februarie 1922, schimbă titlul în Călăuza agricultorilor și viticultorilor moldoveni. Schimbă subtitlul în „Revistă agricolă și viticolă”, organul Cercului de studii agricole și viticole cu același nume. Începând cu nr. 4-5/martie 1922, redactori Vasile Sadoveanu, Constantin Oescu. Redacția și administrația la Iași. Institutul de arte grafice și editură Viața Românească S.A. Iași. Începând cu

nr. 6-7/aprilie-mai 1922, schimbă titlul în Moldova Agricolă — revistă agricolă și viticolă, tipografia Lumina Moldovei, Iași.

### ANUL 1922.

**ADEVĂRURI.** Revistă politică independentă. Cernăuți, noiembrie 1922—octombrie 1923. Apare după trebuință. Proprietar și editor Zaharie Voronca. Redactor responsabil Vasile Hupca. Tipografia „Luceafărul”, Cernăuți.

Apare și în limba germană, avind același conținut și titlu (WAHRHEITEN — Unabhängige politische Zeitschrift).

**POPORUL.** Organ al partidului naționalist democrat de sub conducerea d-lui profesor Iorga. Cernăuți. 21 mai 1923 ?—8 iulie 1923 (nr. 57). 21 septembrie 1924 — (nr. 58) — 22 martie 1925 (nr. 80). 24 octombrie 1926 (nr. 80) — 24 aprilie 1927. Apare în fiecare duminică. Redactor responsabil Traian Brăileanu. Tipografia universitară R. Eckhardt, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 47/29 aprilie 1923, redactor responsabil Dumitru Crețu. Incepînd cu nr. 56/1 iulie 1923 redactor responsabil Gheorghe Horșovschi. Incepînd cu nr. 80/22 martie 1925, redactor responsabil Anton Ionescu. Incepînd cu nr. 58/21 septembrie 1924, tiparul la tipografia universitară R. Brüll, Cernăuți. Incepînd cu nr. 69/10 decembrie 1924, tipografia universitară (Haniki), Cernăuți. Incepînd cu nr. 80/22 martie 1925, tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuți.

**VOINȚA.** Organ politic al învățătorimii din Bucovina. Gura Humorului. 6 octombrie 1922—26 august 1923 ?. Săptămînal. Redactor girant Ioan Brădătan. Tipografia „Școala Română”, Cîmpulung.

Incepînd cu nr. 8/14 decembrie 1922, schimbă subtitlul în „Organ politic”. Incepînd cu nr. 1/28 ianuarie 1923, schimbă subtitlul în Organul societății „Frăția Românească”. Incepînd cu nr. 3/22 octombrie 1922, redactor girant Alecu Sahleanu ministrația la Cernăuți, tipografia I. Baian, Cernăuți.

### ANUL 1923.

**SPERANȚE.** Revistă de fapte și îndemnuri școlare scrise de elevi. Cernăuți. 15 noiembrie 1923 — nr. 5—6/1924. Lunar. Sub conducerea unui comitet de elevi și profesori. Redacția Dim. Sofroniu — liceul Aron Pumnul și Dragoș Vitencu Școala Reală.

Revista este scrisă de mînă și apoi litografiată.

**CURIERUL COMERCIAL ȘI INDUSTRIAL.** Revistă economică pentru orientarea consumatorului român asupra pieței polone. Cernăuți. 1 noiembrie 1923—1 februarie 1924. Trimestrial. Director proprietar Edward Fryderik Sotz. Prim redactor S. Griseanu—Sigma. Redactor responsabil Teodor Bujor. Tipografia I. Balan, Cernăuți.

Nr. 1-2/1 februarie 1924, tiparul la Tipografia Hornik et Birnbaum, Cernăuți. Apare în limbile română, germană și polonă.

#### ANUL 1924.

**FULGERUL.** Revistă independentă. Cernăuți. 19 ianuarie 1924—31 martie 1924 ? Bilunar. Proprietar și editor Pavel Vacariuc. Redactor responsabil Nistor a lui Ioan Fetila. Tipografia „Luceafărul”, Cernăuți.

Revista apare și în limba germană, cu titlul DER BLITZ — Unabhängige zeitungsschrift.

**GAZETA BUCOVINEI.** Organ al Partidului Național Român. Cernăuți. 7 decembrie 1924—22 martie 1925 ? Apare în fiecare duminică. Redactor responsabil Ioan Bezușcu. Tipografia I. Balan, Cernăuți.

**ARCAȘUL.** Gazetă culturală ilustrată. Vatra Dornei. 13 aprilie 1924—29 martie 1925. Săptămînal. Proprietar : orfanul Aurel Dugan. Director și redactor : deocamdată d-l Valerian Dugan. Tipografia „Școala Română”, Cîmpulung.

Incepînd cu nr. 10/18 ianuarie 1925, tipografia „Școala Română”, Vatra Dornei.

#### ANUL 1925.

**SENTINELA ROMÂNĂ.** Gazetă ilustrată bilunară pentru luminarea poporului. Vatra Dornei. 19 aprilie 1925—28 martie 1926. Bilunar. Director Valerian Dugan. Tipografia „Școala Română”, Vatra Dornei.

Incepînd cu nr. 22/20 septembrie 1925, schimbă subtitlul în „Gazetă ilustrată poporală“.

Apare în locul gazetei ARCAȘUL. Păstrează numerotația și anul de apariție al acestei reviste.

**GAZETA POPORULUI.** Organ al Partidului Național. Cernăuți. 29 martie 1925—12 iunie 1927. Apare în fiecare duminică. Redactor responsabil Ion Bezușcu. Tipografia I. Balan, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 11/15 iulie 1923, redactor girant Teodor I. Bujor, redacția și ad-

Incepînd cu nr. 54/19 septembrie 1926, nu mai poartă subtitlu. Incepînd cu nr. 65/30 ianuarie 1926, poartă subtitlul Organ al Ligii Apărării Național Creștine.

Incepînd cu nr. 34-35/1 ianuarie 1926, director Traian Brâileanu. Incepînd cu nr. 40/31 ianuarie 1926, redactor responsabil Vasile Filipciuc. Incepînd cu nr. 58/14 noiembrie 1926, redactor responsabil T. Tcaciuc. Incepînd cu nr. 75/15 mai 1927, redactor responsabil Aureliu St. Morărescu. Incepînd cu nr. 8/17 mai 1925, Tipografia universitară (F. Hanicki), Cernăuți. Incepînd cu nr. 28/1 noiembrie 1925, Tipografia I. Balan, Cernăuți. Incepînd cu nr. 36/16 decembrie 1925, tiparul la tipografia „Mercur” (Balan), Cernăuți. Incepînd cu nr. 34-35/1 ianuarie 1926, Tipografia universitală (F. Hanicki), Cernăuți. Incepînd cu nr. 55/10 octombrie 1926, Tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuți.

**SFATUL NOSTRU.** Gazetă săptămînală pentru popor. Cîmpulung (Bucovina). 27 decembrie 1925—28 februarie 1926. Săptămînal. Editor Aurel Hutu. Redactor responsabil Aurel Hutu. Tipografia „Eminescu“, Cernăuți.

Incepînd cu nr. 2/3 ianuarie 1926, tipografia „Școala Română“, Cîmpulung.

#### ANUL 1926.

**FĂT-FRUMOS.** Revistă de literatură și folclor. Suceava. Ianuarie 1926—decembrie 1944. Odată la două luni. Redactor Leca Morariu. Editori Leca Morariu și Bucur Orendovici. Tipografia „Modernă“, Suceava.

Incepînd cu nr. 1/1928, nu mai poartă subtitlu. Incepînd cu nr. 1/1929, poartă subtitlu : Literatură-Artă-Ştiință-Viață Socială. Din ianuarie 1934, redacția și administrația la Cernăuți. Din iulie 1940 redacția și administrația la București. Din septembrie 1941, redacția și administrația la Cernăuți. Din martie 1944, redacția și administrația la Rîmnicu Vilcea. Incepînd cu nr. 1/1928, editor O.L.M. [Octavian Lupu Morariu]. Incepînd cu nr. 5/1928, nu mai apare O.L.M. ca editor. Incepînd cu nr. 1/1929, director Leca Morariu. Incepînd cu nr. 1/1940, secretar de redacție : Octavia Lupu Morariu. Incepînd cu nr. 1/1929, tipografia H. Beiner, Suceava. Incepînd cu nr. 3/1931, tiparul la tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți. Incepînd cu nr. 4-5/1931, tipografia H. Beiner, Suceava. Incepînd cu nr. 1/1932, tipografia „Bucovina“, I. E. Torouțiu, București. Incepînd cu nr. 1/1933, tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți. Incepînd cu nr. 5-6/1933, tipografia „Gutman și Zuckermann“, Cernăuți. Incepînd cu nr. 1-2/1935, tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți și „Bucovina“, I. E. Torouțiu, București. Incepînd cu nr. 4-6/iulie-septembrie 1940, tipografia „Presa“ D. Andreescu, București. Incepînd cu nr. 5/septembrie-octombrie 1941, tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți. Incepînd cu nr. 2-3/martie-iunie 1944, tipografia „Unirea“ Rîmnicu Vilcea. Incepînd cu nr. 4-6/iulie-decembrie 1944, tipografia „Gutemberg“, Rîmnicu Vilcea.

**VIATĂ ALBINElor.** Foaie lunară pentru albinari. Cernăuți. Ianuarie 1926—octombrie/decembrie 1928. Apare lunar. Direcțiunea : conducerea administrativă, tehnică și proprietar Temistocle E. Prelici, președintele asociației. Conducerea redațională pentru textul român Temistocle Prelici, pentru textul german și rutean Filip Fedorowicz. Secretar de redacție M. Dumanschi. Girant responsabil Temistocle Prelici. Tipografia „Mercur“, Cernăuți.

Incepînd din martie 1927, nu mai apare secretar de redacție M. Dumanschi.

#### ANUL 1927.

**BUCOVINA.** Revistă lunară de drept, sociologie și criminologie. Doctrină. Legislație și Jurisprudență. Sociologie generală. Știință, clinică și leigslătie penitenciară comparată. Antropologie și antropometrie. Psihiatrie și patologie criminală. Cernăuți. Martie 1927—?. Apare lunar. Director : C. Rădulescu. Prim redactor G. Alexianu. Secretar de redacție

și redactor responsabil I. Iacoban — stagiar de avocat. Comitetul de redacție : C. I. Parhon, A. Ștefănescu-Galați, Tr. Brăileanu, Gălănescu Pyk. Tipografia H. Czopp, Cernăuți.

Începînd cu nr. 21/26 noiembrie 1927, redactor prof. dr. D. Spinu.

**INDREPTAREA.** Organ al Partidului Poporului din Bucovina. Cernăuți. 25 decembrie 1927—24 decembrie 1928. Apare în fiecare dumînică. Redactor responsabil Ilie Ueșca. Tiparul la tipografia H. Czopp.

**LUCEAFĂRUL CARPAȚILOR.** Gazetă ilustrată pentru împrietenire sufletească curată, trainică și puternică a românilor de pretutindeni. Rădăuți. 14 august 1927—?. Apare lunar. Sub îngrijirea lui Valerian Dugan. Tiparul la tipografia Iosif Cassvan, Rădăuți.

Continuă revista **SENTINELA ROMÂNĂ**. Se pare că a apărut un singur număr.

**VOINȚA ȚĂRANIMII.** Organul Partidului Țărănesc. Organizația Bucovinei și Hotin. Cernăuți. 13 martie 1927—24 aprilie 1927 ? Săptămînal. Director : Dr. R. Reuț. Redactor responsabil Vasile Miclescu. Tipografia „Eminescu“, Cernăuți.

**SPECTATORUL.** Revistă săptămînală pentru propagandă artistică și literară. Cernăuți. 29 octombrie 1927—21 aprilie 1928. Săptămînal. Tipografia „Mitropolitului Silvestru“, Cernăuți.

**PROGRESUL.** Revistă economică, socială și statistică. Cernăuți. Martie 1927—martie/aprilie 1930. Lunar. Director administrativ, avocat Vasile Ungureanu. Editor și redactor prof. Filaret Doboș. Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei“, Cernăuți.

#### ANUL 1928.

**SATIRUL.** Revistă umoristică ilustrată. Cernăuți. 20 iunie 1928—4 ianuarie 1931. Apare lunar. Redactor responsabil Erast Carabăt. Tipografia H. Czopp, Cernăuți.

Începînd cu nr. 6/25 decembrie 1928, redactor responsabil Constantin Tarnoveschi. Începînd cu nr. 2/10 iulie 1928, tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuți.

**ECOU DE CODRU.** Organ de publicitate al societății inginerilor silvici din administrația Fondului Bisericesc, Cernăuți. Cernăuți. Iulie 1928—aprilie/septembrie 1930. Apare lunar. Redacția și administrația ing. E. Holubaș. Redactor responsabil ing. E. Holubaș. Tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți.

#### ANUL 1929.

**TRIBUNA.** Cotidian independent, Cernăuți. 1 noiembrie 1929—28 februarie 1930 ? Apare zilnic. Redactor responsabil Em. Cososchi. Tipografia „Eminescu“, Cernăuți.

**CLOPOȚELUL.** Organ învățătoresc. Storojineț. 26 septembrie 1929—5 ianuarie 1930. Apare bimensual. Redactor responsabil T. Zegrea. Tipografia „Mitropolitul iSlvestru“, Cernăuți.

Incepind cu nr. 3/30 octombrie 1929, tipografia Văduva după Josef Lippa, Storojineț.

**MESERIAŞUL. DER GEWERBETREIBENDE.** Organ pentru meseriașii și micii industriași din Bucovina. Cernăuți. Ianuarie 1929—mai 1929. Ianuarie 1932—iulie 1933. Ianuarie 1934—martie 1934. Octombrie 1936—?. Apare lunar. Girant responsabil Carl Mayerowicz. Editor Max Weissmann. Tipografia „Mercur“, Cernăuți.

Din ianuarie 1932 schimbă subtitlul în Organ oficios al Uniunii Corporațiilor meseriașilor și micii industriași din Bucovina. Din noiembrie 1932 schimbă subtitlul în Organ oficios al Uniunii Corporațiilor meseriașilor și micii industriași din Bucovina și al Uniunii Generale a micii industriași și meseriași patroni din România. Filiala Cernăuți. Din octombrie 1936, schimbă subtitlul în Organ oficios al Uniunii Gremiilor și Producătorilor din Bucovina — Gremiul Producătorilor din Bucovina. Uniunii Generale a micii industriași și meseriași patroni de toate breslele din România Mare, Regiunea Bucovina în Cernăuți.

Din mai 1932, girant responsabil Anton Zawada.

### ANUL 1930.

**BULETINUL MIHAI EMINESCU.** Lămuriri pentru viața și opera lui Eminescu, redactate cu concursul lui Gh. Bogdan-Duică și G. Ibrăileanu, dr. Leca Morariu. Cernăuți. 1930—1944. Trei pe an. Tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți.

Incepind cu fascicola 8/1932, redactat cu concursul lui Bogdan Duică. Incepind cu nr. 12/1934, director Leca Morariu. Incepind cu nr. 17/1939, secretar de redacție Octavia Lupu Morariu. Numerele 8 și 9/1932, tiparul la Institutul de arte grafice „Bucovina“ I. E. Torouțiu, București, Incepind cu nr. 18/1940, tipografia „Mitropolitul Silvestru“ Cernăuți. Incepind cu nr. 19/1941, redacția și administrația la București, tipografia „Lumina“ Piatra Neamț. Incepind cu nr. 20/1942, redacția și administrația la Cernăuți, tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți. Incepind cu nr. 21/1943, redacția și administrația la Rimnicu Vilcea, tipografia „Gutenberg“ Rimnicu Vilcea.

Au apărut în total 22 fascicole repartizate astfel : 1930(3), 1931(4), 1932(3), 1933—1944 (cîte una pe an).

Din program : „Revista de față va încerca să adune material bun pentru evidențierea rîului-suflet Eminescu și pentru cunoașterea revîrsării sale în rîul-suflet al națiunii românești“<sup>4</sup>.

**VREMSEA NOUĂ.** Organ al partidului național-liberal de sub conducerea d. George Brătianu. Suceava. 14 iulie 1930—1 noiembrie 1931 ?

<sup>4</sup> Revista „Buletinul Mihai Eminescu“, nr. 1/1930.

Săptămînal. Redactor responsabil dr. Max Rosenstrauch. Editura „Vremea Nouă“. Tipografia Herman Beiner, Suceava.

Incepînd cu nr. 2/11 iulie 1930, redactor responsabil Virgil Ionescu, avocat. Incepînd cu nr. 12/26 septembrie 1930, tipografia „Modernă“ Suceava. Incepînd cu nr. 1/18 ianuarie 1931, redacția și administrația la Cernăuți, redactor responsabil Balanciuc Vasile, tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuți.

La 12 iunie 1930, o parte din membrii marcanți ai conducerii organizației județene Suceava a Partidului Național Liberal, printre care profesorul I. Bereznîchi, dr. Victor Morariu, prof. univ. Dimitrie Voevidca, dr. R. Gassauer, Ștefan Pavelescu, Virgil Ionescu adoptă o moțiune prin care aderă la noul Partid Național Liberal (George Brătianu)<sup>5</sup>. Congresul de constituire a organizației județene Suceava a P.N.L. (georgist) are loc la 26 octombrie 1930. Cu acest prilej au fost alese organele de conducere ale noului partid : C. Ifrim — președinte, Ilarion Bereznîchi — vicepreședinte, Virgil Ionescu — secretar, R. Gassauer — casier, A. Alischievici, M. Cărăușu, I. Chozdocar, V. Modreanu, Sp. Morariu, St. Pavelescu, dr. Max. Rosenstrauch, A. Tilleman, N. Turtureanu, I. Viorescu — membri<sup>6</sup>.

#### ANUL 1931.

**ȚARA FAGILOR.** Revistă de literatură și folclor. Soloneț-Suceava. Iunie 1931—mai 1932. Apare lunar. Director Constantin Milici. Redactor Eusebiu Camilar. Tiparul la „Tipografia Română“, Suceava.

Incepînd cu nr. 2/iulie 1932, nu mai figurează ca redactor Eusebiu Camilar.

Revista este rodul dragostei și pasiunii pentru literatură și țăranului Constantin Milici, care și-a vîndut vitele din bătătură pentru a-și procura banii necesari tipăririi. „Ne-am avîntat de dragul inimii și al țării noastre de a scoate la lumină o revistă nouă pe plaiurile Moldovei de nord ... Vrem să scoatem la lumina zilei pe lîngă producții culte și acele minunate producții ale poporului, adevarate comori de simțiri de credință și datini, în care se oglindește sufletul simplu și înflăcărat de poezie, căci oricine vrea să cunoască, să înțeleagă un popor — îl va cunoaște și-l va înțelege numai prin simțăminte lui cristalizate în poezia datinilor și a credințelor. Și-s atît de frumoase și scumpe comorile sufletești ale poporului nostru... În aceste producții stă ascunsă taina cea mare, comoara cea neprețuită, piatra cea scumpă a neamului“<sup>7</sup>.

#### ANUL 1932.

**FOAIA SĂTEANULUI.** Cernăuți. 2 octombrie 1932—12 noiembrie 1933. Apare în fiecare duminică. Redactor responsabil dr. G. Jeleriu. Tiparul la „Tipografia Universității“, Cernăuți.

<sup>5</sup> Ziarul „Vremea Nouă“, nr. 2/11 iulie 1930.

<sup>6</sup> Ziarul „Vremea Nouă“, nr. 15/26 octombrie 1930.

<sup>7</sup> Revista „Țara Fagilor“, nr. 1/iunie 1931.

**ANUL 1933.**

**CRAINICUL CETĂȚII.** Revistă culturală sub conducerea unui comitet. Literatură-Istorie-Artă-Știință-Viață socială și economică. Suceava-Burdujeni. 1933—1934. Apare lunar. Redactor Gh. Maxim. Tipografia „Bucur Orendovici”, Suceava.

Incepând cu nr. 7-12/1934, schimbă subtitlul în Revistă de cultură.

**FREAMĀT.** Revistă de Literatură, Știință și Artă. Siret (Bucovina). Octombrie 1933—1936. Apare lunar. Redactori A. Frunză și Ion Freamăt [Bâncescu Octav]. Tipografia Carol Lențer, Siret.

Din noiembrie 1933, schimbă titlul în FREAMĀT LITERAR. Păstrează același subtitlu. Incepând din noiembrie 1933, director Aurel Fortună, secretar de redacție I. St. Bâncescu. Din octombrie 1934, figurează cu redactor și Octav Bâncescu.

Revista apare din inițiativa unor tineri intelectuali și avea drept scop înviorarea vieții culturale din oraș. Un merit deosebit în editarea revistei, revine profesorului Nicodim Ițcuș, care, sub diferite pseudonime (Naty, D. Pinzaru), semnează interesante articole privind istoria acestor locuri: „Crîmpeie din trecutul Siretului” (nr. 7-9/1935), „Pe urmele unei cetăți medievale la Siret” (nr. 7-12/1936). Același neobosit cărturar, Nicodim Ițcuș, este preocupat pentru punerea în valoare, în cadrul muzeelor sătești, a valorilor materiale și spirituale românești de pe aceste meleaguri („Organizarea muzeelor sătești”, nr. 4-6/1935). Revista ia atitudine deschisă, curajoasă, împotriva Gărzi de Fier, agentură nazistă în țara noastră, demascând crimele legionarilor, pericolul de război, prăpastia spre care se îndrepta țara. În articolul „La moartea lui I. Gh. Duca”, se spune: „Sentimente de unanimă indignare s-au ridicat de pretutindeni împotriva sălbaticului gest ce apare cu atit mai monstruos cu cit a pornit din intunecimile unor sinistre rătăciri ale unui tineret cu sufletul otrăvit de miasme bolnăvicioase și dintr-o atmosferă morală primejdioasă pentru ordinea lăuntrică și rușinoasă pentru trecutul nostru de veacuri...”<sup>8</sup>. Arătând că istoria poporului român n-a cunoscut crima politică, autorul demască propaganda hitleristă în România, acțiunea nefastă a acesteia: „...A fost răpus de mină unor adolescenti care fără muncă, fără pregătire și fără minte se ridicaseră de pe maidanele societății de astăzi și se întelesese să sub imboldul unor regiserate diablice, să aplice țării o terapeutică „salvatoare”, prin metode sinistre, de import...”<sup>9</sup>.

**ADEVĂRUL BUCOVINEI.** Organ independent democrat. Cernăuți. 30 octombrie 1933—?. Săptămînal. Proprietar și redactor șef Simon Hacker. Redactor responsabil I. Landesberg. Tipografia A. Hornik, Cernăuți.

**VIATĂ BUCOVINEI.** Revistă de analiză și cronică economică, socială, culturală și politică. Cernăuți. 15 aprilie 1933—mai/iunie 1935. Apare lunar. Redactor Erast Carabăț. Tipografia Universității, Cernăuți.

<sup>8</sup> Revista „Freamăt Literar”, nr. 1-2/februarie 1934.

<sup>9</sup> Ibidem.

Incepînd cu nr. 4/15 iulie, director dr. T. Cristureanu. Începînd cu nr. 4-5/1 octombrie 1933, redactor E. Cososchi. Tiparul la atelierele „Adevărul“, București. Este o publicație cu puternic caracter antifascist<sup>10</sup>.

#### ANUL 1936.

**TARA ȘIPENIȚULUI.** Organ al Societății cultural-naționale „Tara Șipenitului“. Revistă de cultură și luptă națională. Cuciurul Mare—Hadilău, Iulie 1936—?. Odată la două luni. Apare sub conducerea domnilor Pompei Atanasiu, Constantin Iacob, Teofil Lianu și Cicerone Mucenic. Prim redactor Pompei Atanasiu. Tipografia „Mitropolitul Silvestru“, Cernăuți.

**DOINA NISTRULUI.** Revistă de cultură generală și propagandă națională. Organ al societății „Doina Nistrului“, Cernăuți. 8 iunie 1936—decembrie 1936 ?. Apare sub conducerea unui comitet. Nu indică perioicitatea apariției. Redactor responsabil I. I. Georgescu. Tipografia „Mitropolitul Silvestru“, Cernăuți.

Este revista societății „Doina Nistrului“, înființată la 25 martie 1934, al cărui scop era: „...de a răspândit cultura în masele populare“<sup>11</sup>. În vederea realizării scopului propus „...societatea va organiza sezoane artistico-culturale, conferințe, serbări, concursuri pentru dansuri și costume naționale precum și pentru datini strămoșești, culegeri folclor“<sup>12</sup>. În contextul creșterii pericolului de război, a politicii revisioniste a Germaniei naziste și Ungariei horthyste, făcindu-se ecoul hotăririi poporului român de a-și apăra independența și integritatea teritorială, în nr. 2/decembrie 1936 se spune: „Revista noastră... spune cu această ocazie, răspicat, că se încadrează hotărît, fără șovăire în Liga Antirevizionistă, constituindu-se din acest moment în Comitet al eroicei Ligi. Toți cei ce pulsează viața aici, comemorează în această zi, jubileul crezului nostru care este și crezul eroicei Ligi, bază ideologică a națiunii întregi — Indestructibilitatea fruntariilor noastre. Decit o brazdă, dăm veseli săngele nostru, al tuturor. Declarația noastră constituie un jurămînt solemn... Solemnitatea legământului nostru se întăreste azi și prin comemorarea tuturor martirilor unității noastre naționale din toate vremurile, în această măreată zi de unire a tuturor românilor sub un singur sceptru în hotarele lor istorice“<sup>13</sup>.

**DRUMUL DREPT.** Revistă politică, economică și socială. Cernăuți. 28 mai 1936—17 decembrie 1937. Apare bilunar. Șef redactor Dr. Siegfried Rosenzweig. Redactor responsabil Martin Peșec. Tiparul la tipografia „Linotype“, Cernăuți.

10 Petru Russindilar, *Revista Viața Bucovinei — tribună a luptei antifasciste*, în „SUCEAVA, Anuarul Muzeului Județean“, nr. V, 1978.

11 Revista „Doina Nistrului“, nr. 2/1 decembrie 1936.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*.

Incepînd cu nr. 10/31 ianuarie 1937, nu mai apare dr. Sigfried Rosenzweig redactor șef. Apare sub conducerea unui comitet de redacție. Începînd cu nr. 3/6 iulie 1936, tiparul la tipografia „Arta“, Cernăuți.

#### ANUL 1937.

**ORIENTARI NOI.** Revistă culturală generală. Comânești-Suceava. Ianuarie 1937—iunie 1937. Lunar. Comitetul de redacție al revistei: Aurelian Cîmpan, Simion Ghiață, Petre Jugaru, Mihai Horodenciu, Gavril Rusu, Grigore Băltățeanu. Tipografia „Școalelor“, Suceava.

Din februarie/martie 1937, schimbă subtitlul în „Revistă de educație și cultură“. Din aprilie/mai/iunie 1937, redactor responsabil Aurelian Cîmpan, tipografia „Editura noastră“, București.

Revista este editată de un grup de învățători din Comânești și din împrejurimi. „Paginile revistei vor fi larg deschise pentru chestiuni școlare pedagogice, sociologice, de educație, literare, critice etc.“<sup>14</sup>. Printre articolele mai interesante publicate în această revistă, menționăm: „Pentru o literatură morală și națională“, „Educație și obligativitate“, „Valoarea științelor naturale în școală primară“, „Orientarea profesională“, etc.

**EȘIT-A SAMÂNĂTORUL SĂ SEMENE SĂMÎNȚA SA...** Revistă religios-morală de îndrumare pentru popor. 1 ianuarie 1937—decembrie 1937. Cîmpulung Moldovenesc. Apare lunar. Revista apare sub conducerea unui comitet format din P.P.C.C. preoți A. Huțu-Cîmpulung, Gh. Pașcanu-Botuș, O. Sabin-Fundul Moldovei de Sus, Diacon Țugui-Cîmpulung. Redactor și administrator P.C. Pr. Arcadie Huta. Tipografia „Școala Română“, Cîmpulung Moldovenesc.

Incepînd cu nr. 2/februarie 1937, schimbă subtitlul în „Revistă religios morală pentru propăvăduirea cuvintului dumnezeesc în popor. Începînd cu nr. 3/martie 1937, înlocuiește în subtitlu cuvintele „Revistă religios morală“ cu „Revistă creștin-ortodoxă“.

#### ANUL 1938.

**FOND ȘI FORMĂ.** Critică generală și specială. Specificul și pitorescul limbii. Cernăuți. 1938—1944. Apare neregulat. Director Leca Morariu.

Incepînd cu nr. 2/1944, secretar de redacție Octavia Lupu Morariu. Tipografia „Gutemberg“, Rîmnicu Vilcea.

**BRITANICA.** Revistă literară pentru răspîndirea culturii britanice. Cernăuți. Martie 1938—martie/aprilie 1939. Apare lunar. Director fondator: Prof. Gh. Petrescu-Prim. Redactor șef: prof. Constantin A. Calafeteanu. Tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți.

<sup>14</sup> Revista „Orientari Noi“, 1/1 ianuarie 1937.

Incepind cu nr. 5/octombrie 1938, redacția și administrația la Craiova. Redactor Pamela Young. Tipografia „Ramuri“, Craiova.

**LUMINA.** Organ profesional al cantorilor bisericești din eparhia Bucovinei. Cernăuți. 28 octombrie 1938—aprilie 1939. Apare lunar. Director și redactor responsabil Onufrei Dobrea. Tipografia „Glasul Bucovinei“, Cernăuți.

#### ANUL 1942.

**REVISTA BUCOVINEI.** Cernăuți. Ianuarie 1942—noiembrie/decembrie 1944. Apare lunar. Proprietar : Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina. Secretari de redacție : Traian Cantemir, Dragoș Vitencu. Tipografia „Mitropolitul Silvestru“, Cernăuți.

Din aprilie 1944, redactori : Constantin Loghin și Dragoș Vitencu. Din noiembrie/decembrie 1944, redactor Constantin Loghin, tiparul la Institutul de arte grafice G. Mathieu, Timișoara.

Revista este înființată de un grup de tineri talentați condeieri grupați în „Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina“ și „Societatea scriitorilor bucovineni“. Din program : „Editînd această revistă, Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina este în tradiție... Sintem în plin război mondial. Universitatea cernăuțeană nu mai există, cel puțin temporar. Chiar și în aceste împrejurări vitrege oricare acțiuni literare, setea de cultură de la noi, izvorită dintr-o îndelungată tradiție culturală și alimentată generații de vizionari, se cere satisfăcută. Sufletul Bucovinei este mereu avid de cultură, de mai multă lumină“<sup>15</sup>.

#### ANUL 1943.

**CRONICAR.** Îndreptar pentru cultură, literatură și artă. Cernăuți. Decembrie 1943—ianuarie 1944. Apare lunar. Prim redactor George Noveanu. Secretar de redacție G. Z. Antonescu. Comitetul de redacție : George Z. Antonescu, Constantin Bivolaru, George Drumur, Radu Gyr, Dumitru Isac, Artur Noveanu, Dan Smîntînescu, Isidor Todoran, George Todoran, Aurel Vasiliu, E. Ar. Zaharia. Tipografia „Mitropoliei Bucovinei“, Cernăuți.

**POPASURI.** Organ de informații și educație național-cetățenească. Cîmpulung — Bucovina. 15 august 1943—20/27 martie 1944. Săptămînal. Apare sub îngrijirea unui comitet. Proprietar și redactor responsabil Constantin Dascălu-Dănilă. Tipografia Leon Ungureanu, Cîmpulung.

Incepind cu nr. 2/22 august 1943, fondator și director Constantin Dascălu-Dănilă. Incepind cu nr. 5/12 septembrie 1943, secretar de redacție J. E. Dănilă. Incepind cu nr. 18-19/20 ianuarie 1944, J. E. Dănilă nu mai apare secretar de redacție. Incepind cu nr. 11/1 noiembrie 1943, tiparul la tipografia „Dragoș Grădinaru“ Cîmpulung Moldovenesc.

15 Revista „Revista Bucovinei“, nr. 1/ianuarie 1942.

CONTRIBUTIONS À L'HISTORIQUE DE LA PRESSE ROUMAINE  
DE BUCOVINE (1918—1944)

*R é s u m é*

En continuant l'entreprise du V-e volume de l'Annuaire *Suceava*, l'auteur présente, chronologiquement, les publications parues en Bucovine entre les deux guerres mondiales ; il amplifie la description, où il était nécessaire, avec des succinctes considérations concernant les conditions sociales-économiques et politiques dans lesquelles ont apparu et ont existé les respectives publications. En cette manière, ces contributions, ainsi que celles antérieures, se présentent comme un catalogue analytique de la presse roumaine de Bucovine, après la création de l'Etat roumain unitaire, en 1918, en constituant un point de départ pour une future exposition analytique-synthétique du sujet.

„UN VIS ÎNTRERUPT“ — NICOLAE LABIȘ  
(RĂSFOIND MANUSCRISELE POETULUI)

NICOLAE CĂRLAN

III

„Ispita exegetică“ se pare că i-a dat ghes lui Nicolae Labiș foarte de timpuriu, faptul fiind atestat și de unele amintiri și evocări, adunate de Gheorghe Tomozei în cartea pe care, zguduitor de simplu, el a intitulat-o *Martea unui poet*, sau, ulterior, în monografia eseului pe care i-a dedicat-o poetului tot unul dintre cei mai fideli prieteni ai săi — Lucian Raicu. Acesta din urmă își amintește că, în toamna anului 1950, „Nicolae Labiș, înainte de a împlini 15 ani“, participă „la o consfătuire a scriitorilor tineri din Moldova“, unde trecea drept „o minune locală“. Într-una din pauzele acelor dezbatări — povestește Lucian Raicu — ce aveau aerul că fac să atîrne de ele soarta lumii, reprezentantul conducerii din București a Uniunii Scriitorilor, poet de talent și de vigoare retorică materializată într-un imperativ poem : *În numele vieții, semnează!*, privat de toți cu tinerească admirăție, ceru să-i fie adus Nicolae Labiș.

Cel mai tînăr participant al memorabilei adunări de forțe scriitoricești venite din toate colțurile provinciei spre a se înfrunta cu puncte de vedere ascuțite pe temele literare ale zilei : naturalism, proletcultism, idilism, impresionism și cu precădere cosmopolitism, se dovedea totuși și cel mai puțin intimidat de autoritatea și de gloria matură a reprezentantului Capitalei, el însuși în vîrstă de douăzeci și vreo doi de ani, dar făcind figură venerabilă de consacrat, de *clasic*, și, în uimirea tuturor celor îngrămădiți să vadă și să audă, dădu o foarte țeapănă replică confratului bucureștean, stea fixă a cerului literar. Discuția se purta în jurul tipicelor teme ale zilei (proletcultism, cosmopolitism etc.), Labiș vădindu-se întru totul la curent cu ele, decis și familiar, și nu lăsa nimic fără răspuns, ba chiar încercă să pună în dificultate autoritatea, introducindu-se și în *subtilitățile* acelor teme „ale zilei“, despre care nimeni nu putea bănui că ajunseseră și în greoaia provincie, și utilizând sfidător unii termeni mai puțin înțeleși de, cum se zice, obște.

La un moment dat fură abordate chiar unele teme de un interes estetic mai larg, unele teme „inactuale“, în care desigur numai adevărații pricepători în materie se puteau aventura. Era doar un prilej de încercare a puterilor. Labiș nu se arăta neliniștit nici de această capcană diavolească, în care ironicul confrate îl atrăsese în chip neprevăzut, și cu

aerul cel mai senin se dovedi expert și în temele subtile, și spuse, în treacăt, dar cu neascunsă emfază, în momentul cînd numele necirculate atunci fură pronunțate, strofe întregi din Rimbaud, Verlaine și Esenin, însotite de scurte caracterizări exegetice<sup>1</sup>.

Să reținem din acest citat cam lung, pe care l-am reprodus pentru valențele lui informative, sugestive și estetice în același timp, cîteva vocabule și sintagme definitorii pentru ceea ce am putea numi „vocația exegetică“ a lui Nicolae Labiș: deși un copil, poetul de la Mălini se dovedea, prin urmare, capabil de a se confrunta, „cu puncte de vedere ascuțite pe teme literare ale zilei“, vădindu-se „întru totul la curent cu ele, decis și familiar“, ba, mai mult, putea la nevoie să dea „o foarte ţeapănă replică“ unor persoane de notorie autoritate în materie, „introducindu-se și în subtilitățile acelor teme“, „utilizînd [...] unii termeni mai puțin înțeleși [...]“ Din moment ce se aventurează în abordarea unor „teme de un interes estetic mai larg“, Labiș este unul dintre „adevărății pricepători în materie“, „expert și în temele subtile, în stare să-și susțină argumentația și prin intermediul unor „caracterizări exegetice“. Am avea, în felul acesta, deja schițat portretul unui viitor exeget de marcă. Argumentele suplimentare mai pot fi colectate și din alte puncte ale biografiei poetului. Așa, spre exemplu, la Iași (ca și mai înainte, la dimensiunile și altitudinea permise de orizontul fălticenean) poetul a avut „responsabilitatea conducerii cercului literar al tinerilor din inima Moldovei“<sup>2</sup> și o astfel de responsabilitate e de înțeles că presupune, pe lîngă tact și însușiri organizatorice, un larg orizont spiritual, un spirit elastic, un veritabil simț critic sau o anume înclinare spre critică (literată), chiar dacă mai mult de natură intuitivă. Se cunoaște, de asemenea, că la Scoala de literatură „Mihai Eminescu“, Nicolae Labiș a avut un rol esențial în activitatea redacțională, ucenicind, cu sîrguincioasă pricepere, la revista școlii<sup>3</sup> („Anii de ucenicie“, revistă de uz intern care apărea trasă la gheștetner) și familiarizîndu-se astfel, în focul practicii, cu ceea ce am putea numi mizeriile și splendorile vietii literare. Iată, prin urmare, cîteva premise de manifestare ale înclinației spre critica literară și tot atîtea modalități formative în această direcție. Anticipînd puțin, se poate spune că Nicolae Labiș, exersînd, aspira spre un stil critic sentențios, aserțiunile fiind lansate de pe o trambulină sigură, cu aerul emiterii unui calificativ care să poarte pecetea concluziei definitive. Aceasta poate să înseamne că poetul gîndeau și concepea de la o altitudine care să-i permită a vedea lucrurile clar, precis și în toate implicațiile lor esențiale. Oricum, această tendință este evidentă în încercările de critică literară care ne-au rămas de el. Dar, în același timp, această privire de la înălțime face dovada orgolioasă a unei ușurințe exegetice care, cel puțin la

<sup>1</sup> Lucian Raicu, *Nicolae Labiș*, București, Editura Eminescu, 1977, p. 55-56.

<sup>2</sup> Gheorghe Tomozei, *Moartea unui poet*, București, Editura Cartea românească, 1972, p. 109.

<sup>3</sup> „Sunt responsabil al resortului de poezie al revistei școlii“, precizează poetul într-o scrisoare adresată din București părintilor, la 6 octombrie 1952. (Vezi Gheorghe Tomozei, *lucr. cit.*, p. 184).

vîrsta de 16—20 de ani nu stă la îndemîna oricui. De altfel propensiunea lui Nicolae Labiș pentru exprimarea sentențioasă a fost sugerată și ilustrată de același Gheorghe Tomozei, cel mai statornic poate și mai oportun (în sensul sublim al cuvîntului) prieten al autorului *Primelor iubiri*, prin cîteva „crîmpeie de idei neterminate“ pe care le-a extras „din caietele râmase de la poet“. Din mostrele aforistice publicate de Gheorghe Tomozei<sup>4</sup> vom reține mai întîi o maximă care constituie de fapt o foarte reușită definiție posibilă a poeziei: „Universul începe la marginile cunoașterii și poezia dincolo de ultimul vers“ (pentru că, ar fi de adăugat, inefabilul, unul dintre elixirele magice ale poeziei, nu se identifică cu versul, decît în situația cînd acesta din urmă este suportul poeziei). Am putea vedea în acest aforism un fel de memento moralizator, adresat de poet epocii sale în care s-au scris, după cum se și spune, enorm de multe versuri și foarte puțină poezie. Se poate ca aici să avem de a face cu înglobarea unei întregi experiențe personale, căci manuscrisele lui Nicolae Labiș atestă, contrar părerii acreditate și devenite prin uzanță cvasiirrefutabilă, că poetul a scris foarte multe versuri pînă să găsească cu adevărat drumul spre poezia adevărată.

În alt aforism, Labiș distinge — arghezian — între gloria poetică somptuoasă dar falsă și, subtextual, cea adevărată: „Unii trăiesc pentru gloria poetică întru eternitate. Pentru un mormînt cu coroane frumoase, pentru ediții definitive. Dacă numai pentru atîta trăiesc, nu face! Mai bine rogi să-ți spui maestre (s.n.) și renunți să scrii. (Și lași condeiul dracului de zestre)“. Ce acută conștiință artistică este cuprinsă în aceste rînduri ni se pare superfluu să mai subliniem! Iată acum un specimen aforistic din care se poate vedea cum a transpus Nicolae Labiș în codul său personal cunoscutul adagiu: „Tonul face muzica“, avînd în vedere și referindu-se, firește, la domeniul propriu — literatura: „Lucrurile tragic capitale spuse pe un ton natural vesel dau impresia de vitalitate“. În altă parte poetul exprimă (confesiv) acea stare de spirit care premerge momentul găsirii cuvîntului „ce exprimă adevărul“: „Sînt uneori ca un om care vrea să spună cele mai simple și adînci adevăruri. Dar nu cunoaște limba celoră cărora vrea să le vorbească“. Ceea ce vrea să însemne că ideea, odată surprinsă, se cere învesmîntată într-o haină expresivă adecvată, operație deloc lipsită de dificultăți și care nu-i scutește de căutări înfrigurate nici chiar pe cei mai inspirați și mai spontani artiști.

Concludente săint, se înțelege, mai întîi aceste maxime pentru conștiința artistică a lui Nicolae Labiș, dar nu le poate fi contestată nici calitatea (chiar dacă secundă) de a „documenta“ în legătură cu simțul critic al poetului, privit, mai cu seamă, sub aspectul eticii scriitoricești, înțeleasă — această etică — într-un sens mai cuprinzător, dar și în legătură cu discernămîntul axiologic.

Acste cîteva precizări ne dau posibilitatea să admitem, apriori, că lui Nicolae Labiș nu-i lipsea simțul critic și, dacă am aduce în discuție alte mărturii despre abordarea competentă, despre logica discursu-

<sup>4</sup> În lucr. cit., p. 198-199.

lui cu care el se antrena în discuții pe teme de literatură, artă, estetică, dacă, pe lîngă toate acestea, ne-am mai referi, spre exemplu, la parodiile care au ieșit de sub pana sa, ori la faptul că după terminarea Școlii de literatură a fost selectat să lucreze în redacțiile revistelor „Contemporanul“ și „Gazeta literară“, am putea constata cu ușurință că, pe lîngă recunoscutul geniu poetic, soarta îi hărăzise lui Nicolae Labiș și un alt prețios talent, și anume capacitatea de evaluare, de discernere a valorilor, dezvoltată și cultivată, desigur, prin frecventarea marilor reprezentanți ai literaturii române și universale, chiar dacă aceștia erau, în bună parte, puși la index de obtuzitățile proletcultiste (lecturile lui Nicolae Labiș, mai ales cele „clandestine“ sănt evidențiate cu prisosință nu numai de mărturiile unor confrăți, colegi sau profesori la Școala de literatură<sup>5</sup>, dar și de poezia sa în care-i pot fi detectate, cum zice Nicolae Manolescu, „geniile tutelare“<sup>6</sup>, fără ca acestea să-i anihileze în vreun fel personalitatea poetică). Se poate deci afirma, chiar și numai din cele expuse pînă aici, că poetul era înzestrat cu cîteva trăsături, după opinia noastră fundamentale, care trebuie să-l caracterizeze pe cel ce este „menit“ (vocabula îi aparține poetului) să analizeze, să judece și să decidă în materie de evaluare a producțiilor literare. Labiș a fost predestinat poeziei. Această formulă, odată rostită, a devenit un fel de axiomă cu valabilitate universală, fiind acceptată (s-ar putea zice că și impusă în același timp de realitatea liricii create de poetul de la Mălini) de toată lumea. Cum însuși actul creației poetice, ca orice act similar, implică spiritul critic, îl presupune ca pe o condiție sine qua non, aproape că nu mai era necesar să încercăm a demonstra că lui Nicolae Labiș nu-i lipsea acest spirit, din moment ce opera lui ni-l recomandă ca pe o figură de seamă în constelația poeziei românești de după 23 August 1944. Se impunea însă a fi subliniat faptul că de acest spirit critic poetul a fost conștient, că și l-a cultivat și exersat (cu sau fără intenția de a profesa critica literară) într-o anume măsură, adăugîndu-i și alte valențe din sfera „sensibilității estetice“<sup>7</sup>, care, împreună alcătuiesc o latură a structurii sale spirituale în cadrul căreia se pot descifra virtuți de critic literar în devenire. Existența acestor virtuți critice se impunea de asemenea depistată, pentru că ele rămîn dominante și în textele critice (puține la număr), cîte se cunosc pînă acum, rămase de la poet, căci Nicolae Labiș se arată a fi făcut parte din stirpea artiștilor dispuși nu numai la reflexii (aforistice) pe marginea fenomenului artistic, dar și la a stărui mai îndelung, prin analiza unor cazuri particulare sau prin polemice luări de poziție, care să-i permită concluzii pertinente, ceea ce înseamnă, la urma urmei, a face critică literară.

Pînă în momentul de față se cunosc șase texte de critică literară care pot fi atribuite lui Nicolae Labiș. Dintre acestea, trei sănt inedite.

<sup>5</sup> Pentru aceasta vezi, Gheorghe Tomozei, *lucr. cit.*, în special p. 176-177 și 374.

<sup>6</sup> *Idem, ibidem*, p. 336.

<sup>7</sup> Cf. Adrian Marino, *Introducere în critica literară*, București, Editura tineretului, 1968, p. 176-232.

Primul text critic (și probabil și ultimul) publicat de Nicolae Labiș este cel intitulat *Bălcescu în drama lui Camil Petrescu*, tipărit în deja amintita revistă „Anii de ucenicie“ nr. 2/1952. Va să zică, abia descins „în București teilor“, puiul de om de sub obcinele Stânișoarei, deloc complexat de aerul de „metropolă balcanică“ al capitalei noastre, de densitatea atmosferei spirituale de aici, de valoarea subiectului și de prestanța autorului, își publică impresiile (alțminteri elogioase, dar fără stridențe, deși pe undeva cam naive și nu scutite de unele truisme sau chiar de șablonane impuse: „Drama ne insuflă o ură arzătoare față de burghezo-moșierimea care l-a lăsat pe Bălcescu să moară departe de țară...“ ș.a.), despre drama prin care Camil Petrescu evocă pe marea revoluționar democrat Nicolae Bălcescu și epoca din jurul anului 1848. Referindu-se la măiestria artistică cu care autorul minuiește tehnica anticipației evenimentiale, tinerul recenzent nu ezită să rupă o săgeată „împotriva acelor schematici anticipări, frecvente în unele din lucrările noastre, unde după cinci pagini, ghicești fără sforțări deznodământul facil, șablonat, al lucrării“ arătindu-și, în felul acesta, predispozițiile pentru ceea ce am putea numi „pedagogie literară“. Nu vom insista mai mult asupra acestui articol, deoarece cititorului interesat, pentru a-l consulta, îi stau la dispoziție pe lîngă revista „Anii de ucenicie“ (o adevărată raritate bibliografică), fie revista „Familia“, Oradea, anul 2(102), nr. 8(12), august 1966, fie revista „Argeș“, Pitești, nr. 6(49), iunie 1970. Ambele reviste publică articolul lui Nicolae Labiș sub emblema „înedit“!

Un text mult mai matur, atât sub aspectul formei cât și, îndeosebi, al ținutei critice este acela referitor la romanul *Florile pămîntului* de Zaharia Stancu, text apărut postum în revista „Luceafărul“, anul XIV, nr. 51 (503), 18 decembrie 1971, cu supratitlu „Un articol inedit de Nicolae Labiș“, de unde a fost preluat de Zaharia Sîngeorzan și introdus, cu puține dar necesare epurări, în culegerea de texte critice intitulată *Zaharia Stancu interpretat de...* (București, Editura Eminescu, 1972, p. 162-166). Aici Nicolae Labiș face mai mult decât o simplă recenzie de întîmpinare, căci romanul este încadrat în contextul operei lui Zaharia Stancu („element component al frescei vaste deschise cu romanul *Desculț*“), și se surprinde formula specifică („o autoanalizare după metoda generală proustiană, dar eliminând mai strict amănuntele neimportante [...] , o autoanalizare realistă în ultimă instanță“), este supus comparațiilor corespunzătoare cu altă operă din literatura noastră față de care prezintă similitudini dar și diferențieri semnificative (*Amintiri din copilarie*, de Ion Creangă), și sănătatea potențele artistice, fără însă a se trece cu vederea unele deficiențe și scăderi, în depistarea cărora autorul dovedește perspicacitate critică, evidentându-le cu nedisimulată îndrăzneală. Astfel, subliniind că trăsătura definitorie a acestui roman, ca de altfel aproape a întregii proze scrisă de Zaharia Stancu, o constituie contopirea „fără putință de distingere separată“ a două elemente — „emoția povestitorului și psihologia copilului“ — care, printr-un catali-

zator emoțional, abil manevrat de romancier — poezia — capătă forță capabilă de a crea „efekte de un dramatism considerabil”, Nicolae Labiș precizează că „în acest aliaj sunt posibile și impurități” și ni le supune atenției : „Autorul impinge uneori lucrurile prea departe. Dacă este binevenită discreta și difuză contopire a sentimentelor autorului cu ale eroului, nu se întimplă același lucru cind autorul îi atribuie eroului în mod epic cultura sa, cu indicații precise și uneori neverosimile. Pentru un copil de țărani, fie el umblat oarecum prin lume, pentru mediul ambient, Darie este un erudit. Darie are noțiuni largi de filozofie, istorie, astronomie, distinge semnificația evenimentelor din Rusia lui 1917, „a citit într-o carte italienească despre...”, distinge după indicațiile vagi ale numerelor de pe crucile unui cimitir german obîrșii sociale și naționale, mai mult, este capabil să-și reconstituiească cu finețe, după aceleași nume scrise pe cruci, psihologia unui hughenot, a unui negustor german, a unui scriitor, „copil teribil al acestui secol” [...]. De altfel, acestea exagerări sunt grupate în scena contemplării cimitirului german și răspândite cu mai multă motivare în alte cîteva locuri. Dar, chiar atenuate de patosul liric al frazei, ele șochează neplăcut“.

Pentru ca portretul romancierului să fie complet, în final se schițează „profilul literar” al lui Zaharia Stancu : „un romantic”. Argumentele sunt condensate într-un singur paragraf de o mare concentrație critică, scris cu o forță de sugestie specifică poetului Nicolae Labiș, amintind parcă și de stilul lui George Călinescu : „Obiectele — iarba, casele, apa Dunării — trezesc viziuni grandioase, nasc umbrele trecutului istoric care se învâlășesc în bătălia. *Natura provoacă sentimente extreme* — leagănă eroul în largile sale brațe de vegetație și de roci sau i se arată ostîlă, refuzindu-i frumusețile, prefăcîndu-i-le în obsesii și chin. Compoziția povestirii are *disproporții impresionante*, caracteristice romanticului, și de aici inerentele *impurități*. Peisajul este pictat cu trăsături largi, nepăstrîndu-se decît mari mase de culori iar amânuntele rare căpătindu-și, prin aceasta o și mai mare *forță picturală*. *Sentimentele izbucnesc abrupt*, mai întîi indelung reținute, de parcă autorul suspectează și cintărește orice element i-ar putea trezi vreun efect. Deși pare ciudat, și această din urmă trăsătură este romantică, exprimind o *extremă*“ (s.n.).

Prin acest „articole inedit” cum e numit în „Luceafărul”, suntem de fapt în fața unui studiu literar în toată regula, superior chiar obiectului de referință, plin de personalitate, scris cu nerv, cu intuiție dar și cu știință critică („ca la carte”), în care Nicolae Labiș face uz, la nivelul sugestiei și al insinuării prudente, de o bogată și aleasă cultură umanistă (Bergson și Proust nu lipsesc din aluziile comparatiste lansate de autor), impresionantă pentru un tînăr care în 1954 avea 18—19 ani, căci, întrucât autorul nu face nici un fel de precizare în legătură cu numărul ediției, e de înțeles că el se referă la ediția princeps a romanului (de fapt o nuvelă mai amplă) *Florile pămîntului*, apărut la ESPLA în 1954. Sigur că Labiș ar fi putut foarte bine să recenzeze cea de-a doua ediție, cea din 1956, și în felul acesta ar însemna că studiul lui datează din ultimul său an de viață. Dar, în acest caz, precizarea de rigoare era obli-

gatorie și, dacă nu ar fi făcut-o Nicolae Labiș, cu siguranță că lui Zaharia Singorzan nu-i scăpa din vedere acest lucru.

Referitor la celelalte încercări de critică literară (rămase în manuscris) care îi pot fi atribuite lui Nicolae Labiș, părerea noastră este că

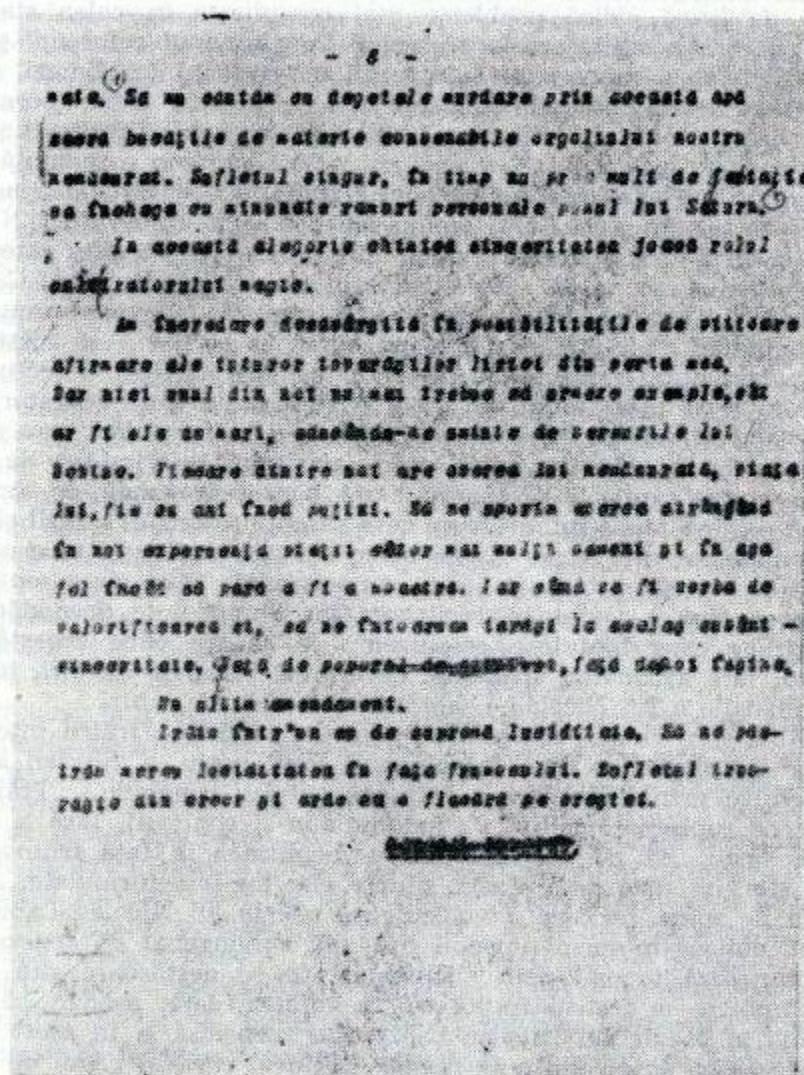


Fig. 1. — Observații asupra unor probleme de lirică,  
ultima pagină a dactilogramelui.

numai pentru două putem avea certitudinea fermă a paternității lor, adică pentru cele intitulate *Nemotivat snobism și Mari descoperiri estetice*.

Stabilirea paternității altor două manuscrise comportă unele discuții

prealabile și anume : dacă, aşa cum am arătat și în altă parte<sup>8</sup>, materialul intitulat *Impotriva platitudinii, a artificialității și a lipsei de idei în literatură*, aflat în momentul de față la B.A.R.S.R., nu-i aparține lui Nicolae Labiș, fiind scris cu o altă grafie decit cea a poetului și semnat de Lucian Raicu, atunci acela care poartă titlul *Observații asupra unor probleme de lirică* ridică probleme mai complicate în calea stabilirii paternității, care necesită unele precizări. Pe parcursul celor opt pagini dactilografiate apar numeroase intervenții cu creionul (sublinieri, adăugiri, înlocuiri de cuvinte, adnotări etc.), toate acestea fiind operate de două persoane, căci pe dactilogramă apar două grafii diferite din care una este cu siguranță a lui Nicolae Labiș. Dactilograma e semnată „Carabăt Dumitru”. Peste acest nume dactilografiat cu majuscule apar însă trei-patru barări cu cerneală și creion iar dedesubt autograful „N. LABIȘ”, cu același creion negru. Prima tentație care-ți dă ghes este de a considera că ai surprins un act de delict literar. Adică, Dumitru Carabăt a scris articolul pentru revista *Școlii de literatură*, cineva împreună cu Nicolae Labiș au procedat la unele îndreptări și corijări, iar acesta din urmă și-a însușit un material lucrat de altul. Așa să fie ? O lectură nu chiar atentă te-ar putea pune într-o neavenită postură de acuzator. Însă este imposibil să nu surprinzi totuși unele idei și formulări care au un timbru specific lui Nicolae Labiș. Spre exemplu, referindu-se la tema iubirii în poezie, autorul precizează : „O poezie profundă de dragoste trebuie să conțină ideea tulburătoare care să explice sensul iubirii și locul ei în frămîntarea unui veac. Astăzi orice om clarvăzător și care are îndrăzneala să privească bine în jurul său, nu poate să-și cînte sentimentele, iubirea fără a vedea că realizarea lor depinde de deznodămîntul contradicțiilor care bîntuiesc omenirea“. Nu apare oare această idee exprimată, fără afirmarea stridentei determinări sociale de aici, în poemul emblematic a lui Nicolae Labiș intitulat *Primele iubiri* ?

Pledind, spre finalul articolului, pentru necesitatea trăirii intense și sincere a sentimentelor care fac obiectul unui poem, a filtrării acestor trăiri afective prin grila rece a rațiunii, autorul conchide : „Trăim într-un ev de supremă luciditate“, indemnindu-și confrății, fără a se exclude pe sine : „Să ne păstrăm mereu luciditatea în fața frumosului“. Cum se știe, un diagnostic exact, dintre cîte au fost formulate, aproape de starea de spirit pe care o vehiculează poezia lui Nicolae Labiș, este acela de „entuziasm lucid“, poetul nutrind convingerea că generația sa se caracterizează tocmai prin manifestări ce se desfășoară sub steaua acestei simbioze a entuziasmului cu luciditatea. Iată, aşadar, că ideea detectabilă în poezia lui Nicolae Labiș este surprinsă și în acest articol care face analiza liricii dintr-un număr dublu al revistei „Anii de ucenicie“, iar sintagma „Trăim în miezul unui ev aprins“, utilizată de poet atât în poezia *Era entuziasmului*, cit și, ușor modificată, în cea intitulată *Vîitorul* se vede că i se înșurubase în minte lui Nicolae Labiș, revenind nu numai în momentele rezervate creației poetice. Avem, aşadar, argu-

<sup>8</sup> În studiul *Semnificații ale manuscriselor lui Nicolae Labiș*, „Tribuna“, anul XXII, nr. 45 (1142/9 noiembrie 1978).

mente pentru a atribui acest articol lui Nicolae Labiș, mai ales dacă aducem în discuție și pasaje ca acesta, în care autorul persiflează idiosincratul proletpoetic, referindu-se la „poeziile care zugrăvesc o viață liniștită și duioasă, într-o atmosferă călduroasă și dulce, sub cerul unei primăveri blinde care nu se mai termină“, arătând că acestea „sînt elogii neizbutite aduse regimului nostru popular“. Si totuși apar unele elemente care derutează într-o anume măsură. Este vorba despre adnotările marginale. La propoziția „cînd îndoielile încă chinuiesc sufletele a milioane de țărani“ din textul articolului, Labiș notează pe margine: „de ce numai țărani?“, sau cînd autorul declară, pe un ton de magister absolut: „Văd însă două probleme importante care își reclamă atenție deosebită și meditație“, același Nicolae Labiș îl temperează marginal, propunîndu-i: „Eu aș vedea“ sau „După părerea mea“. Credem că astfel de adnotări nu sunt specifice pentru o lucrare personală, în afară de situația cînd le-ai notat fiindu-ți dictate de cineva. Toate acestea ne determină să emitem părerea că Dumitru Carabăț a elaborat acest articol cu substanțialul concurs a lui Nicolae Labiș. Mai precis, totul a putut fi discutat, schițat, notîndu-se unele iedi care n-au mai suferit ulterior modificări, elaborat prin urmare „sub bagheta“ lui Nicolae Labiș, iar Carabăț n-a făcut decît oficiul redactării materialului, păstrînd ceea ce fusese formulat exact și corect. Este posibil ca redacția de la „Anii de ucenicie“ să fi cerut unele reveniri asupra textului, pe care Dumitru Carabăț renunțînd să le opereze, totul ar fi rămas în sarcina lui Nicolae Labiș. În aceste condiții articolul ar fi apărînțut acestuia din urmă, care a și ratificat apartenența, semnîndu-l încă în forma adnotată. Oricum, chiar dacă presupunerea aceasta s-ar dovedi a fi greșită, un lucru rămîne cert: contribuția lui Nicolae Labiș la elaborarea acestui material de critică literară nu este dintre cele care pot fi neglijate.

Trecînd la prezentarea următoarelor două materiale de critică literară, depistate între manuscrisele lui Nicolae Labiș, vom face precizarea că de data aceasta problema paternității nu se mai pune, avînd în vedere că ambele manuscrise sunt olografe și poartă semnătura autorului. Datarea se poate face lesne, avînd în vedere obiectul de referință. Astfel, primul material, intitulat, *Mari descoperiri eseistice* se referă, după cum precizează Nicolae Labiș, la un articol publicat în „Tinăruul scriitor“, nr. 6 (nu se fac alte precizări bibliografice), la rubrica „Însemnări critice“, sub titlul *Inovații poetice*<sup>9</sup>, iar în cel de al doilea — *nemotivat snobism* — sunt criticate unele carențe depistate în masivul fragment de poem epic *Întoarcerea în patrie*, publicat „în deschiderea numărului 8 al „Vietii românești“<sup>10</sup>. În plus, ortografia autorului se arată, ca și în alte cazuri, relevantă în ceea ce privește datarea, căci în primul material autorul respectă regulile ortografice dinainte de reforma din 1954, pe câtă vreme în cel de al doilea aceste reguli sunt abandonate.

<sup>9</sup> Anul III, 1954, p. 76-78.

<sup>10</sup> Anul VII, 1954, p. 5-20.

Articolul *Mari descoperiri estetice* evidențiază în modul cel mai clar, în raport cu celelalte, înclinația spre polemică a lui Nicolae Labis și factura deschisă, bărbătească a polemismului său. Insinuarea și ironia

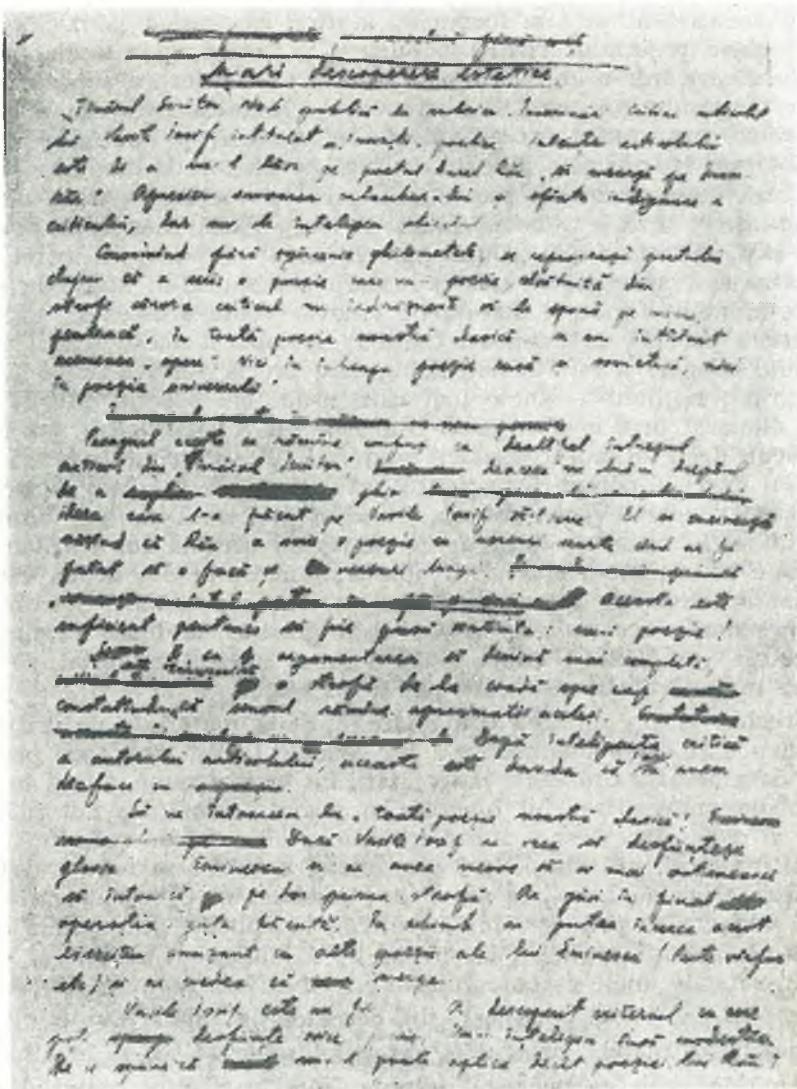


Fig. 2. — Prima pagină a manuscrisului intitulat  
*Mari descoperiri estetice.*

iși dau mină în aceste pagini care nu sunt lipsite de vîrvă incisivă. Care este structura articoului? Mai întii, pe un ton „neutru”, ne sunt prezentate datele problemei: „criticul „Tinărului scriitor” [...] se enervează

văzind că Aurel Rău a scris o poezie cu versuri scurte cînd ar fi putut să-o facă și cu versuri lungi“. Într-o astfel de stare de spirit el se lansează în afirmații necontrolate, susținînd, nici mai mult nici mai puțin, că „în toată poezia noastră clasică [...] n-am întîlnit asemenea „opere““. Nici în întreaga poezie rusă și sovietică, nici în poezia universală“. Același critic mai reproșează, între altele, că, citită de la coadă spre cap, o strofă din poezia lui Aurel Rău are aproximativ același sens. După ce ne pune astfel în contact cu „obiecțiile“ formulate, precizînd că nu consideră această poezie — *Copilul fierarului* — printre cele mai izbutite scrise de Aurel Rău, Labiș sugerează că o astfel de critică nu este la obiect și trece, juvenil-belicos, la anihilarea acestor „obiecții“, folosindu-se de cea mai potrivită armă : ironia. Prin urmare proepinentul este sfătuit să nu se mai obosească să citească prima strofă din *Glossa* lui Eminescu „de la cap la coadă“, căci o va găsi în această formă în finalul poeziei. Ceea ce va să însemne că criticul vizat are o cultură cu totul precară, neștiind ce-i aceea o glossă și că habar n-are că Eminescu a ilustrat această specie poetică printr-o capodoperă. Privitor la obiecția că Aurel Rău scrie cu versuri scurte dispuse în pagină asimetric, Labiș se mulțumește să prezinte cîteva exemple ilustre de poeti din literatura română și universală, precum Minulescu, Maiakovschi, Blok, Mallarmé și atrage în chip școlăresc atenția preopinentului, precizînd că „pentru a da o anumită apreciere unei poezii, trebuie să-i analizezi imaginea artistică, ideea poetică și să nu te amuzi încilcindu-i versurile sau numărîndu-i silabele“. Nicolae Labiș nu se arată, chipurile, indignat de faptul că criticul de la „Tinărul scriitor“ a „cîrpit“ versurile scurte, înjghebind o strofă cu versuri lungi despre care afirmă că „seamănă a poezie“. El își exprimă numai „compasiunea“ față de proepinentul său pentru că „este amenințat de pericolul surmenajului“, deoarece „toți poeții își vor duce de acum poeziile lor mai slabe pentru ca acesta să le regenereze după metoda patent propriu“. Extinzînd șarja, Labiș adaugă la cortegiul poetilor pe mame, pe moașe, pe filozofi și esteți care vor veni la criticul de la „Tinărul scriitor“, primele „recunoșcătoare spre a-i mulțumi că a restabilit adevărul în problema : la cât timp după naștere începe să vadă copilul“, iar cei din urmă spre a se lămuri „ce legătură este între grava greșeală medicală și pasiunea lui A. Rău pentru versuri scurte“, încheind cu o malitie, deghizată în admirație : „Va crește popularitatea „criticului“ și antecamera lui va fi pururea plină“ !

Deși conceput mai tîrziu și tot cu intenții polemice (declarate chiar : „Exemplele de pînă acum sunt sau rizibile sau plagiate — deci stîrnind un oarecare interes polemic“), ultimul material de critică literară la care ne referim — *Nemotivat snobism* — nu reușește să ne ofere nici un pasaj de vervă și ironie, chiar dacă intenția de persiflare este prezentă pe toată îtinderea lui, pe măsura celor din *Mari descoperiri estetice*, și aceasta mai întîi pentru că autorul, recurgînd acum la o analiză atentă, susținîndu-și argumentele cu exemplele necesare, este nevoit să schimbe tactica, dar și pentru că, aşa cum o dovedește grafia, elaborarea s-a făcut în grabă. Obiectul analizei care se întinde pe aproape șapte pagini îl

constituie, cum am și precizat mai sus, un fragment din poemul epic *Intoarcerea în patrie*, publicat în „Viața românească”, fragment care „ne apare în totalitatea lui nereușit, banal, străbătut de un necontrolat sno-

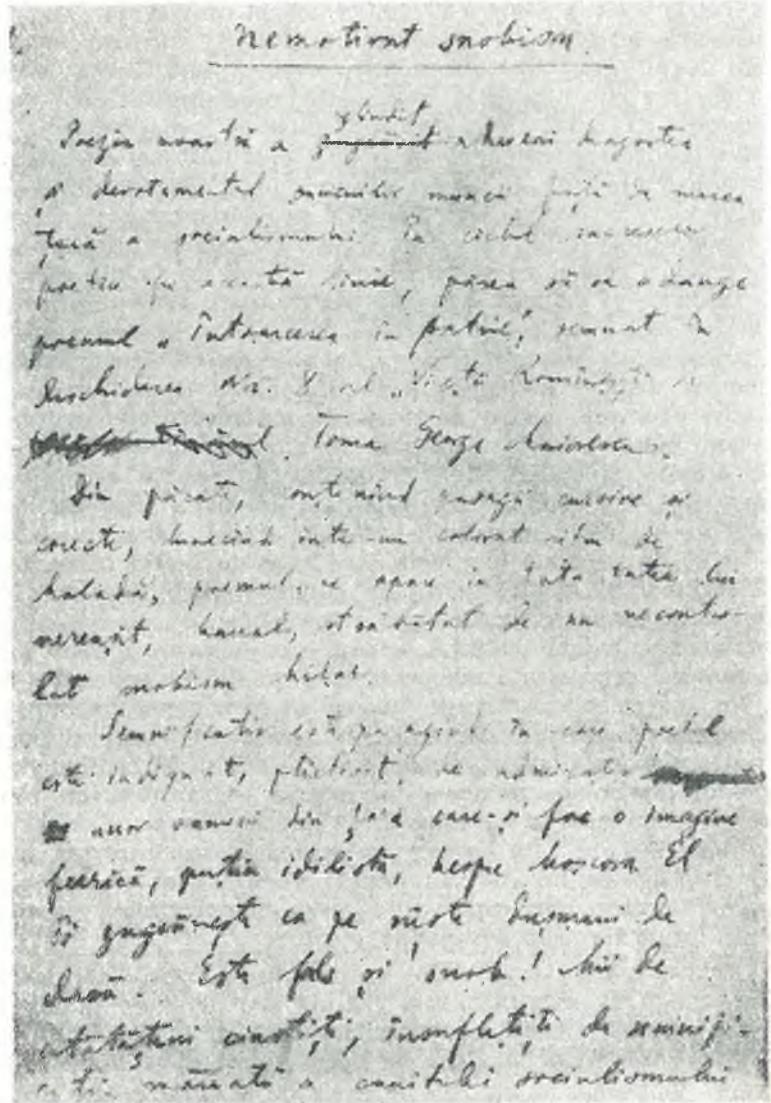


Fig. 3. — Nemotivat snobism, pagina I a manuscrisului.

bism hilar“. Diagnosticul este precizat, aşadar, încă de la început, ceea ce rămîne de făcut în continuare constă în prezentarea argumentelor. Care sunt acestea ? Autorul, se arată, în poemul său, „indignat, plăcătit

de admirăția unor oameni din țară care-și fac o imagine feerică, puțin idilistă despre Moscova. El îi zugrăvește ca pe niște dușmani de clasă” (!); apoi tonul poetului este plin de îngîmfare („dilatatul orgoliu ce străbate poemul”); îl imită pe Maiakovski însă nu reușește să prindă „verva, patosul și dozația atentă a marelui poet”; în poem se observă cîte un fragment ce „pare un pasagiu buf dintr-o bucată humoristică de calitate îndoieșnică”; sînt surprinse „imagini luate din dreapta și din stînga” (în afara de Maiakovski, Labiș consideră că au mai fost plagiați Lermontov, „bătrînul spătar Milescu”); sînt depistate simboluri artificiale și banale, „jaluțice poetizări”. Așadar, dintr-un condei, au ieșit la iveală păcate unul mai grav decît altul! Si aceasta cu toate că autorul nu-și propusese „să analizeze poemul (de altfel fragmentar publicat), ci să semnaleze unele lipsuri inadmisibile a(le) unei lucrări de care autorul se preocupă multă vreme”. Remarcind totuși, în acest lung fragment, și unele „pasagii cursive și corecte, lunecînd într-un colorat ritm de baladă”, Nicolae Labiș, neuitînd că misiunea criticii este să afirme chiar și prin negare, îi solicită autorului, pe lingă înlăturarea carențelor semnalate, „o mai bună dozare a bunelor sale păreri despre sine și o îndreptățită severitate față de construcțiile sale banale sau caraghioase”, provocîndu-l în final: „așteptăm cu nădejde poemul întreg”!

Deși a rămas într-o ținută de crochiu, și această încercare critică a lui Nicolae Labiș, alături de celelalte, dovedește din partea autorului (nu importă, cel puțin în ultimele două cazuri, cît de drepte sau nedrepte îi sînt aserțiunile) o reală penetrație critică, spirit de discernere, de selecție, capacitate de expresie specifică domeniului, adecvare a limbajului la obiect.

In fine, ultimele două articole de critică literară semnate de Nicolae Labiș, de care ne vom ocupa în continuare, datează din perioada cînd poetul lucra în redacția revistei „Contemporanul”, sfîrșitul anului 1955 și anul 1956. Articolul intitulat *Clasicism și originalitate* ilustrează, poate, cel mai convingător modalitatea critică pe care intenționa să cultive Nicolae Labiș: simbioza dintre teoretic și analitic, bazată pe o amplă argumentare asociativă. Articolul, nedefinitivat — un manuscris cu cernălă și creion de 8 p. — este consacrat epopeei *Argonauții*<sup>11</sup>, de Dimos Rendis, apărută în românește. Autorul cunoaște și acceptă faptul că în mod fatal o traducere este, într-o anume măsură, o „trădare” a textului original, dar nu se arată dispus a face rabat scăderilor evitabile în transliterare și de aceea acuză „impresia robusteței bolovănoase”, meritorie în poezia personală a unuia dintre traducători, „dar detrimentară aici”, precum și „lirismul călduț, cu pretenții maiakovskiene al celuilalt traducător”. Partial, schema aplicată lui Zaharia Stancu se repetă și în cazul de față, cu acomodarea necesară la particularitățile obiectului. Prin urmare, Dimos Rendis este încadrat în categoria creatorilor pe care o reclamă formula de creație din *Argonauții*. Tintind, în ceea ce-l privește pe Dimos Rendis, „încercarea de a-i defini [...] personalitatea, îndem-

<sup>11</sup> Cronica literară la *Argonauții*, de Dimos Rendis, apare în „Contemporanul” nr. 50 (532) din 14 decembrie 1956, sub semnatura lui Radu Popescu.

nîndu-l în felul acesta să nu și-o trădeze“, Labiș stabilește că poetul grec „este un neoclasicist, nu în genul lui Papadiamantupulos, devenit Jean Moreas, elegantul și olimpicul cîntăreț al naturii și parcurilor pariziene, dar tributar poeziei parnasiene. Dimos Rendis, desigur, încă incomplet format, îmbină ca și Moreas tonurile anacreontice cu influențe străine. Avantajul poetului nostru constă tocmai în alegerea influențelor. Dimos Rendis a altoit poeziei neoclasiciste văstarele rupte din poezia realismului“ (!). Pusă în felul acesta, problema va căpăta o rezolvare previzibilă : critica lui Nicolae Labiș va ținti mai mult fondul (conținutul) poemului și nu forma (realizarea artistică). A rezuma deci articolul lui Nicolae Labiș, ar însemna să rezumăm... un rezumat. Vom sublinia numai că autorul își vădește și în acest context disponibilitățile expresive, căci, deși rămas la primul condei, ne surprind, pe alocuri, pe parcursul articolului, propoziții și fraze care depășesc nivelul unei exprimări comune. Iată un pasaj : „Dimos Rendis cîntă floarea candidă a lămîilor și sîngele eroilor comuniști ai Greciei, aşa cum folclorul grec cîntă aceleași flori de măslin (sic !) și sacrul sînge al lui Leonida, eroul de la Termopile. Este edificator poemul *Despre dragoste*, unde Triteu și Anacreon își concordă seninătatea pură și cizelată spre a cînta mereu iubirea oamenilor, dar a oamenilor care trăiesc în epoca aceasta, cînd în Grecia patrioții mor pe baricade, afirmînd iubirea și bucuriile constructive ale vieții“.

Valoarea ideologică a poemului lui Dimos Rendis este adesea subliniată : „Poetul este insuflat de generoase idealuri omenești și toate versurile sint îmbilate de o aromă agreabilă, întrucîntă exotică“. Urmează o paralelă *clasic/romantic* : „Cînd poetul afiră imposibilitatea de a exprima intensitatea dragostei sale, nu vibrează strigătul nervos al romanticului, ci constatarea emoționantă dar calmă a clasnicului“. „Iubirea este văzute de Dimos Rendis ca parte fermecătoare din viața omului luptător. Relativul egoism al romanticului care visează ceasuri de taină în doi, este aici nonexistent“. Remarcînd că „foarte rare sunt compozițiile în care pot fi întîlnite în stare pură simptomele clasicismului sau romantismului, fără interferențe“ („Clasic și romantic sunt două notiuni detectabile doar la analiza în retortă“ — zise George Călinescu într-un celebru studiu despre *Clasicism, romanticism și baroc*), Labiș după ce insinuează cazul romanticului Goethe, „clasicitat“ în urma unei călătorii în Italia, detectează și alte exemple de coexistență a elementelor clasice și romantice în poezia lui Dimos Rendis : „caracterul meditativ al poemei“, spre exemplu, căci meditația, precizează autorul, este o „specie ltierară foarte apreciată de cei ce-și iau drept precursori pe poetii purităților clasice“. (căci există, într-adevăr, și o meditație de tip clasicist). Ironia, sarcasmul, patetismul sint însă elemente pe care, fără a le preciza nuanța, Labiș le pune în contrabalans cu cele clasice explicit subliniate. În orice caz, preponderența elementelor clasice în epopeea lui Dimos Rendis i se impune autorului nostru căci, recunoaște el, „în partea a doua a poemului *Argonauții* clasicismul lui Dimos Rendis e mai evident și mai fructuos decît oriunde. Suful eroic al epopeei amintește pa-

sagii din *Odiseea*“. Dar „reînviind mitul antic, poetul nostru îi acordă semnificații noi“.

Păcat că partea conclusivă a articolului, începută prin această constatare, nu ne este la îndemnă, însă e neîndoios că autorul va fi procedat și aici fără nici un fel de echivoc. De altminteri, chiar în acest articol Labiș făcuse o declarație de credință în ceea ce privește atitudinea sa în critica literară: „preferăm atitudinile hotărîte în critica literară. Dacă un poet ne-ar displace și ne-am hotărî să scriem totuși despre ei, ne-am explica sentimentele“.

În intenție ponderat, clarificator, bazat pe o largă argumentație manevrată subtil, elastic și fără pedantismul pseudosavant supărător sau ridicol (manifestat cel mai adesea printr-o avalanșă de note și trimiteri, sau printr-o grindină de citate ce calamitează libertatea de gîndire) — Labiș se prezintă aici într-o ipostază „olimpiană“ — se arată a fi articolul intitulat *Discuție între tineri*, o dactilogramă de cinci pagini și jumătate. Elaborarea acestui articol, în cadrul căruia sunt citați sau caracterizați lapidar Tudor Arghezi și George Bacovia, Thomas Mann și Marin Preda, Montaigne și Slavici, Călinescu și Cioculescu, Nicolae Iorga și Mihalache Dragomirescu, datează de pe la finele anului 1956<sup>12</sup>. Într-un cadru atât de larg „discuția între tineri“ tinde să capete înfățișarea unui veritabil „simpozion“ și preopinenții ar risca să se piardă în hățîșul argumentelor. Labiș, ca un adevărat spirit ordonator, încearcă să ia însă o măsură de prudență: plasează discuția în zona principiilor, singura care le permite preopinenților să se sustragă de la riscul rătăcirilor prin jungla factologiei.

Deși esențiale, în acest articol nu sunt concluziile pe care le formulează autorul, să încercăm totuși a vedea care este mobilul articolului și spre ce zone se îndreaptă pledoaria lui Nicolae Labiș. În acest context vom accentua în mod deosebit latura semnificativă a materialului — robustul eşafodaj teoretic (robust, dacă ținem seama de vîrsta celor angajați în dialog), logica demonstrației, bogăția argumentelor și calibrul acestora, aleasa cultură asimilată de autorul *Luptei cu inerția*. Atitudinea lui Nicolae Labiș din acest articol are ca punct de plecare o polemică născindă între autorul unui studiu „asupra unor probleme ale nuvelisticii actuale“, apărut în „Viața românească“ și doi tineri critici de la „Gazeta literară“. Aceștia din urmă, în replică, deschid în coloanele „Gazetei literare“ o „discuție în care unul dintre ei nu numai că reproșează lui (autorului) că nu și-a expus criteriile ce-i patronează analizele întreprinse, dar formulează el însuși „niște principii“ asupra căroră autorul „a dat numai vagi indicații pentru a le strivi apoi printr-un obositor dans sofistic“. În plus acest critic face referiri eronate privitoare la „spiritul modern“, care, afirmă Nicolae Labiș, este o „noțiune mai nouă,

<sup>12</sup> Opinâm pentru această datare, deoarece Gheorghe Achiței semnează, în „Tinărul scriitor“, nr. 8/august 1956, articolul intitulat *Introducere în viitor* căruia Nicolae Labiș, în această *discuție*, îi aduce unele reproșuri pentru nonacuratețea planului expresiv, asociindu-se însă cu părerile și ideile exprimate de Gheorghe Achiței.

desemnind o realitate mai veche“ (și aceasta face imposibilă asimilarea „spiritului modern“ cu „realismul“, cum greșit consideră criticul vizat, printr-un silogism precar rezumat de Nicolae Labiș astfel : „Din moment ce elementele de analiză psihologică se găsesc de pildă la Montaigne și Slavici, din moment ce aceștia sunt discipolii realiști, din moment ce spiritul modern utilizează analiza psihologică, atunci realismul e modern și modernul realism“).

Cu alte argumente și pornind de la un principiu de esență al poeticii realiste („artele, reflectînd realitatea, suportă toate influențele mijlocite și nemijlocite ale transformărilor ei înnoitoare. De aici concluzia că artele cunosc acel spirit al noului, motor intim de dezvoltare, permanentă tendință de autodepășire“), cel de-al doilea participant la discuție, deși mai riguros, marșează pe coordonate similare, urmărind a „prefigura un tip ideal de „artă modernă“, bine fixat în formule, adică exact ceea ce primul „cere sfidător“. Sesizînd pericolul unor astfel de reducții înguste, care sugrumpă avîntul creator, Labiș, adoptînd o viziune mai largă asupra problemelor abordate, în urma unui fermecător excurs prin literatura română și prin cea universală, sugerează în ce constă „spiritul modern“ al literaturii. Propunîndu-și abordarea problemelor din perspective largi, autorul apelează la exemplificări de notorietate universală, producînd unele caracterizări sintetice care dovedesc veritabilă intuiție critică. Astfel, vorbind despre romanul de tip american, Labiș glosează : „acțiune densă, volum redus, interes numai pentru momente cruciale în existența eroului, dialog laconic și adesea simbolic, semnificații presate la subsolul faptelor. Este un fel modern de a scrie“. La Thomas Mann, Labiș reține ca definiitoriu pentru modernitatea scrierii : „fiecarui gest i se caută semnificația și se comentează, gîndurile sunt scrutate cu avariție de tot polenul pentru ca nimic să nu se piardă, energiei i se se refuză acțiunea și ea se răsușește migălos în introspecții, viziuni și lirism. Este și acesta un fel modern și rafinat de a scrie“. Întrînd în spațiul românesc, autorul arată că „meritul principal al lui Marin Preda și în definitiv originalitatea sa în *Moromeții* constă nu atât în felul de a vedea teoretic situația satului românesc înainte de război și calea predestinată a gospodăriei individuale“, deoarece „ceva asemănător mai făcuseră și alții, înaintea lui“, cit în „acea viziune epică impresionabilă, acea putere de analiză introspectivă a unor personaje particulare, proprii numai lui Marin Preda.“

De mii de ani omenirea își explorează interioarele fără a și fi le epuizat [...]. Pasiunea aceasta a curiozității, iată un semn valabil al modernității“. În fine, vorbind despre poezia lirică, Labiș recurge la o definire paralelă a spațiilor poetice bacovian și arghezian : „Bacovia este monocord, emoțiile lui se impun prin revenire și apăsare obsesivă, sufletul lui pendulează între puritatea muncitorilor și declinul lumii vechi, a cărei cădere apropiată îi provoacă nevroze și îi scoate accente funebre, cînd obosite cînd sarcastice, demonice. Mult mai complex, ca un arici de nenumărate și ascuțite direcții sufletești, Arghezi se mișcă pe alte cărări.

Vede și el infernul uman al timpului său și-l prezintă spre zguduita emoție a cititorului, dar fără lamentații, înveninindu-i verbul cu culori, revoltîndu-se discret și amenințînd aluziv (mă refer la creația sa mai veche). Erotica sa, necunoscînd sensibilitățile maladive ale celuilalt, posedă altele, superioare cred. Într-o primă etapă, inhibiția ca armă virilă, deloc lipsită de bărbătie. [...]. Sau compătimirea contemplativă, cu dezvăluirea aceluiasi infern în *Inscripție pe un portret* de pildă. Apoi minunatele cîntece de logodnă și nuntă, de dragoste împăcată și senzuală, de echilibru uman, de fericire.

Și în expresie, ce deosebire ! Bacovia pictează în cîteva culori tracice, cîntă din cîteva instrumente surde, monotone, cîteva adîncimi de suflet întunecat. În versurile lui Arghezi treci, printr-o singură virgulă, de la infern la paradis sau la lacul nostalgie în a cărui perdea subțire „își petrece steaua acul“. Arghezi ne place mai mult, pe scara valorilor cred că stă mult mai sus, dar amîndoi poeții sănt, la fel, moderni“.

Condiționarea modernității artei de reflectarea realității de ultimă oră, îi prilejuiește lui Nicolae Labiș o replică în cadrul căreia Baudelaire este utilizat ca argument : „Caracterul de modernitate permanentă al lui Baudelaire nu este imprimat de faptul că, de pildă, acesta a cîntat becul electric la numai un an sau doi după ce lumina pe bulevardele Parisului. Mi se pare chiar că cineva i-o luase înainte. [...] Ci descoperirea unor noi regiuni sufletești, aflarea unor rezonanțe speciale, rafinarea maximă a mijloacelor artistice și totul într-o manieră sprinten spirituală, de luptă cu *inerția* materiei, a gîndirii, și a cuvintelor, aceste îndărătnice slujitoare ale Poetului“ (s.n.). Ni se pare inutil a mai sublinia unele, deloc întîmplătoare, coincidențe de conținut între ultima parte a acestui pasaj citat și poemul ciclic *Lupta cu inerția* pe care poetul n-a mai avut timp să-l definitiveze, deoarece corespondența ideatică este de-a dreptul transparentă. Considerăm însă necesar a preciza că, dacă o parte dintre caracterizările critice ale lui Nicolae Labiș pot părea astăzi multora niște locuri comune cu personalitate doar în planul expresie, e bine să nu uităm că ele au fost formulate pînă în 1956, cînd frapa nu numai prospețimea lor ci, mai mult, faptul că aveau ca obiect de referință realități prohibite..

Încercînd (la modul ilustrativ, îndeosebi) să clarifice noțiunea de „modern“ și realitatea estetică pe care aceasta o desemnează, cu intenția subiacentă de a înlătura una dintre confuziile semănante de dogmatismul proletcultist, ma iles în rîndul tineretului, Labiș dovedește, prin opiniile pe care le emite, intuiție critică, expresie matură, condei sigur și — ceea ce este de fapt esențial — un spirit mobil și deschis, capabil, aşa cum autorul precizează în finalul articolului, să se angajeze într-o „luptă nedogmatică îpmotriva dogmatismului, o luptă care să nu aducă înlocuirea unei erori prin altă eroare mai echilibrată (și), de aceea, mai periculoasă“.

Ca și încercările de dramaturgie sau de proză, aceste încercări în domeniul criticii literare, râmase de la Nicolae Labiș, constituie prețioase documente de istorie literară, mărturii de neînlocuit privitoare la

activitatea autorului *Luptei cu inerția*, precum și la unele aspecte ale vieții noastre literare de la mijlocul deceniului al șaselea al acestui secol. În plus, ele fac dovada unui spirit mobil, refractor față de dogmele proletcultiste și, în general, față de orice fel de dogme care constituie, sau pot constitui, un atentat la libertatea spiritului.

UN REVE INTERROMPU — NICOLAE LABIȘ  
(EN FEUILLETANT LES MANUSCRITS DU POÈTE)

*R e s u m ē*

En continuant la présentation et le commentaire des aspects créateurs inédits de l'activité littéraire de Nicolae Labiș, l'article ci-dessus s'arrête sur les essais de critique littéraire conçus par l'auteur de la *Lupta cu inerția*, et notamment : *Bălcescu în drama lui Camil Petrescu*, *Florile pământului*, *Observații asupra unor probleme de lirică*, *Mari descoperiri estetice*, *Nemotivat snobism*, *Clasicism și originalitate*, *Discuție între tineri*.

Les prédispositions de Nicolae Labiș pour la critique littéraire sont, déduites d'abord, de certains antécédents biographiques gardés en témoignages et souvenirs ou de quelques aphorismes dans lesquels le poète se réfère au phénomène littéraire, en espèce au celui poétique.

En passant à l'analyse des textes de critique littéraire restés du poète, l'article entreprend, en même temps, où il est le cas, des démarches pour établir la paternité (*Observații asupra unor probleme de lirică*), ou la datation des manuscrits (*Nemotivat snobism*, *Mari descoperiri estetice*, *Clasicism și originalitate*, *Discuție între tineri*).

La conclusion formulée — après l'analyse — par l'auteur de l'article, est que ces essais de critique littéraire, ainsi que ceux du domaine de la dramaturgie ou de la prose, constituent des précieux documents d'histoire littéraire, qui contribuent au complétement et à la mise en évidence plus prégnante de l'univers d'activité créatrice déployée si amplement et intense, par rapport aux peux ans vécus, par le poète Nicolae Labiș.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — *Observații asupra unor probleme de lirică*, la dernière page du dactylogramme.

Fig. 2. — La première page du manuscrit intitulé *Mari descoperiri estetice*.

Fig. 3. — *Nemotivat snobism*, la première page du manuscrit.

## ASPECTE ALE VIEȚII CULTURAL-ARTISTICE SUCEVENE ÎN ANII 1974—1979

ALEXANDRU TOMA

Parte integrantă a rodnicului efort depus de oamenii muncii din județul Suceava pentru îndeplinirea sarcinilor politice, economice și sociale stabilite de Congresul al XI-lea, munca educativă și cultural-artistică desfășurată între 1974—1979, în cele peste 550 instituții de cultură, ni se recomandă prin fapte și date ca una din cele mai fructuoase. Acum, în preajma celui de-al XII-lea Congres al partidului, care va jalona direcțiile esențiale ale muncii noastre pentru următorii ani, considerăm necesară o succintă trecere în revistă a ceea ce a cîștigat calitativ viața spirituală a județului, a realizărilor mai importante care au dat consistență și durată actului de cultură, a înfăptuirilor care oferă posibilitatea unor noi deschideri spre viitor.

1. În RIDICAREA NIVELULUI GENERAL DE CUNOAȘTERE ne-au stat ca recomandare și îndemn ideile de adîncă profunzime înscrise în Programul partidului : „Exprimînd nivelul civilizației materiale și spirituale generale a poporului, Cultura va ajuta pe fiecare om să înțeleagă necesitatea și comandamentele superioare ale istoriei, să participe în mod conștient la făurirea propriului destin, la ridicarea societății pe noi și noi trepte“<sup>1</sup>. În acest sens pe prim plan a fost pusă munca de popularizare, dezbatere și însușire a documentelor de partid și de stat, a legilor țării, a cuvîntărilor tovarășului Nicolae Ceaușescu. Cele peste 20.000 de acțiuni educative desfășurate în cămine culturale, case de cultură, cluburi, întreprinderi, șantiere, exploatari miniere și forestiere, biblioteci, cinematografe, muzeu au avut ca obiect explicarea și însușirea aprofundată a tezelor Programului partidului, sarcinilor Congresului XI și Conferinței Naționale din 1977, Congresului educației politice și culturii sociale, măsurile stabilite de plenarele C.C. al P.C.R., privind perfecționarea activității din industrie, agricultură, lărgirea cadrului instituțional al democrației socialiste, îmbunătățirea muncii ideologice, activitatea internațională a partidului și statului nostru.

<sup>1</sup> *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății sociale multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1974, p. 14.

Educarea oamenilor muncii în spiritul concepției Partidului Comunist Român despre lume și viață a impus creșterea de la 1 an la an a sistemului de forme și mijloace de acțiune în acest domeniu. Au fost înființate în această perioadă, pe lîngă instituțiile culturale din județ, 98 lectorate de educație materialist-științifică, numărul brigăzilor știin-



Manifestări culturale de interes național, care se desfășoară la Suceava.

țifice a crescut de la 152 în 1974 la peste 230 în 1979, au fost generalizate în toate orașele și comunele universitățile cultural-științifice — 98 în 1979 față de numai 12 în 1974 —, s-au inițiat manifestări care au căpătat ritmicitate cum ar fi: „Duminici cultural-științifice”, „Codul muncii și vieții noastre”, „Știința și tehnica în revoluție”, „Cunoaștere, adevăr, acțiune”. Se editează în mod sistematic de către Comitetul județean de cultură și educație socialistă o serie de materiale în sprijinul muncii de educație științifică a maselor între care amintim serialul de broșuri „Știința și viață”, Calendarul manifestărilor științifice, buletinul lectoratelor și brigăzilor științifice, foto-expoziții și altele.

In cele 215 cinematografe ale județului au fost proiectate în perioada 1974—1979 peste 6.000 filme de toate categoriile, însotite de tot atîtea acțiuni educative, realizîndu-se peste 300.000 de spectacole cinematografice de care au beneficiat anual peste 5 milioane spectatori. Cunoscînd virtuțile educative ale celei de-a șaptea arte, s-a inițiat începînd din 1976 „Festivalul filmului științific”, manifestare de largă audiență la public în care se prezintă peste 150 filme documentar-știin-

țifice și se organizează peste 300 acțiuni de explicare și popularizare a științei și tehnicii, a cuceririlor geniului uman.

Cele 98 de biblioteci publice și-au îmbogățit continuu patrimoniul, au atras în această perioadă în sălile de lectură, la numeroasele manifestări cu carte peste 2.000.000 de iubitori ai cuvântului scris, au lansat și prezentat, împreună cu Centrul de librărie Suceava, peste 500 de titluri noi de carte și autori de prestigiu din lumea literară și științifică a țării. Au rodit eficient în plan educativ o serie de inițiative luate în acest domeniu de Comitetul județean de cultură și educație socialistă privind organizarea anuală, începînd din 1976, a „Salonului cărții“, la care participă toate editurile din țară și stimularea muncii cu carte la sate prin concursul intitulat „Laudă cărții“, între bibliotecarii și bibliotecile comunale.

Alăturăm acestora activitatea neobosită a celor peste 500 de lectori și conferențieri din rîndul activiștilor de partid și de stat, economiștilor, profesorilor, medicilor, juriștilor care, prin expuneri, simpozioane, dezbatere, calcule economice, seri de întrebări și răspunsuri, informări politice au contribuit zi de zi la uriașul efort de educare politică și cultural-științifică a maselor de oameni ai muncii din județul nostru.

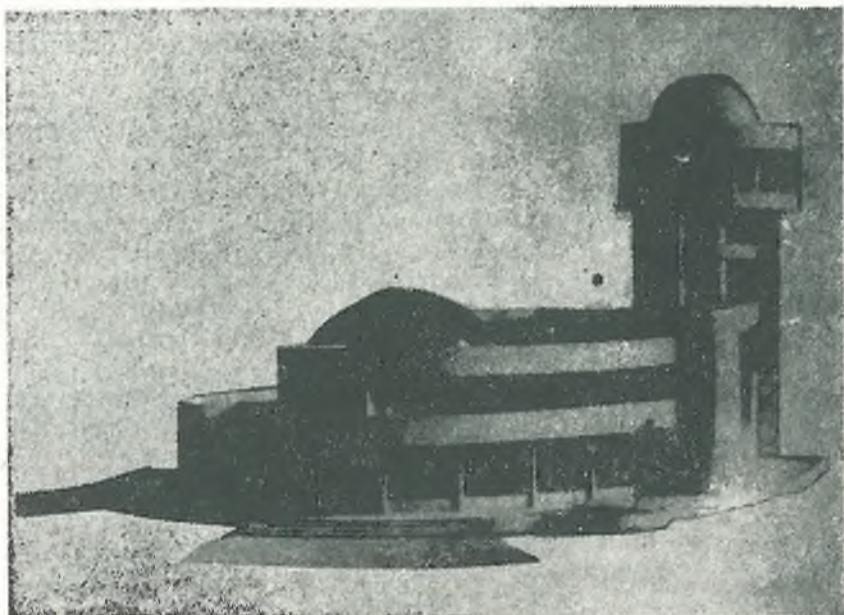


Publicații sucevene.

2. LARGIREA CADRULUI INSTITUȚIONAL al culturii sucevene este o altă caracteristică a activității desfășurate în perioada la care ne referim. Au fost construite sau modernizate 3 case de cultură (Cîmpulung Moldovenesc, Siret și Solca) și un număr de 15 cămine culturale.

(Pentru realizarea și dotarea acestora, precum și pentru modernizarea aparaturii de practică culturală din toate instituțiile de cultură ale județului s-au cheltuit în perioada 1974—1979 peste 45 milioane lei).

Bogatul patrimoniu cultural al județului a impus o specializare și modernizare a rețelei muzeale existente în aşa fel încât să se realizeze o cît mai eficientă și educativă folosire a acestuia, cît și o integrare mai



Macheta Complexului astronomic popular din municipiul Suceava.

deplină a muzeelor în circuitul turistic bucovinean atât de solicitat de oaspeții din țară și de peste hotare. Muzeul Fălticeni a fost profilat pe artă și literatură (1975—1976), folosind bogatul tezaur literar-artistic lăsat de cele peste 50 de personalități ale culturii naționale care au trăit sau creat acolo, beneficiind totodată și de generoasa donație oferită de artistul poporului, sculptor Ion Irimescu. Muzeul din Rădăuți a fost reorganizat și profilat pe tehnici populare bucovinene (1975—1976), subliniindu-se într-o manieră științifică foarte bine aleasă talentul, măiestria și ingeniozitatea creației populare bucovinene din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi. La Muzeul din Cîmpulung Moldovenesc a fost modernizat sistemul de expunere și i s-a adăugat o secțiune de sculptură în lemn (1976). La Vatra Dornei muzeul a fost profilat pe floră, faună și cinegetică bucovineană (1977), iar muzeul județean, adevărat complex muzeistic a fost reorganizat în întregime (1976—1979). Alături de acestea au fost înființate în ultima perioadă unități noi. La Mălini s-a organizat în casa poetului, Fondul documentar-literar „Nicolae Labiș”

(1976); în Suceava Fondul documentar „Simeon Florea Marian“ (1975). S-au îmbogățit cu noi achiziții și donații secțiile memorială și de artă plastică, au fost efectuate numeroase cercetări arheologice, studii de specialitate reunite în cele 5 volume ale „Anuarului“ muzeului județean.

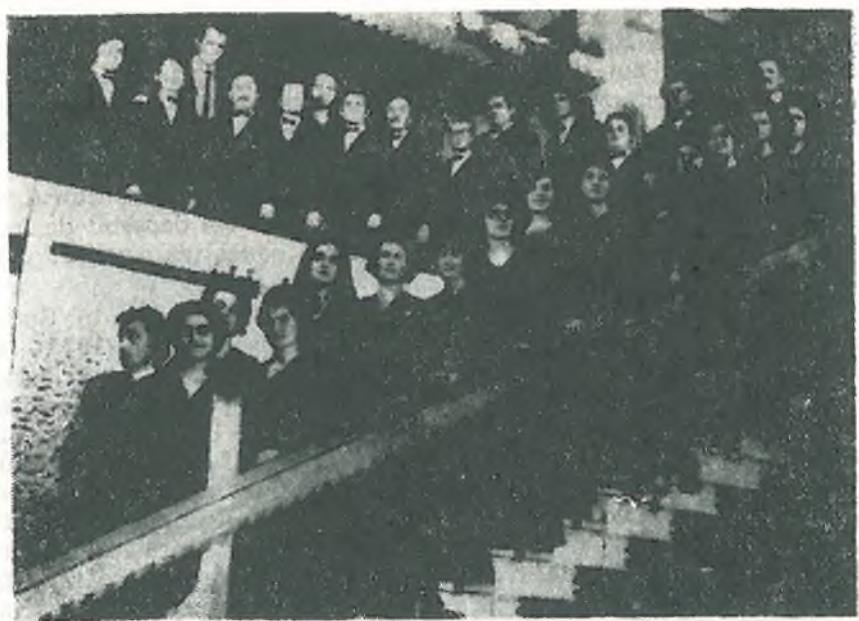
Ca efect al apariției Legii Patrimoniului cultural-național, a luat ființă Oficiul județean de ocrotire a patrimoniului și Laboratorul zonal de conservare și restaurare (1975), instituții cu un rol deosebit de important în înregistrarea, păstrarea și valorificarea educativă a valorilor istorice și culturale ale poporului nostru.

Răspunzînd nevoilor spirituale ale oamenilor muncii, în Suceava, Fălticeni și Vatra Dornei au fost amenajate Galerii de artă (1975—1976), la Biblioteca județeană a luat ființă Secția muzicală (1977) iar în perioada 1978—1979 în municipiul Suceava s-a construit și dat în folosință un modern Complex astronomic popular care dispune de un planetariu, un observator astronomic, o cameră solară și spații destinate acțiunilor cultural-științifice. Tot în această perioadă au luat ființă Teatrul popular „Matei Millo“ Suceava (1975), Teatrul popular Cîmpulung Moldovenesc (1976) precum și Teatrul pentru copii și tineret „Țara legendelor“ al Școlii populare de artă Suceava (1975), instituții care desfășoară o fructuoasă activitate cu stagiu permanente și cu un repertoriu variat și atractiv.

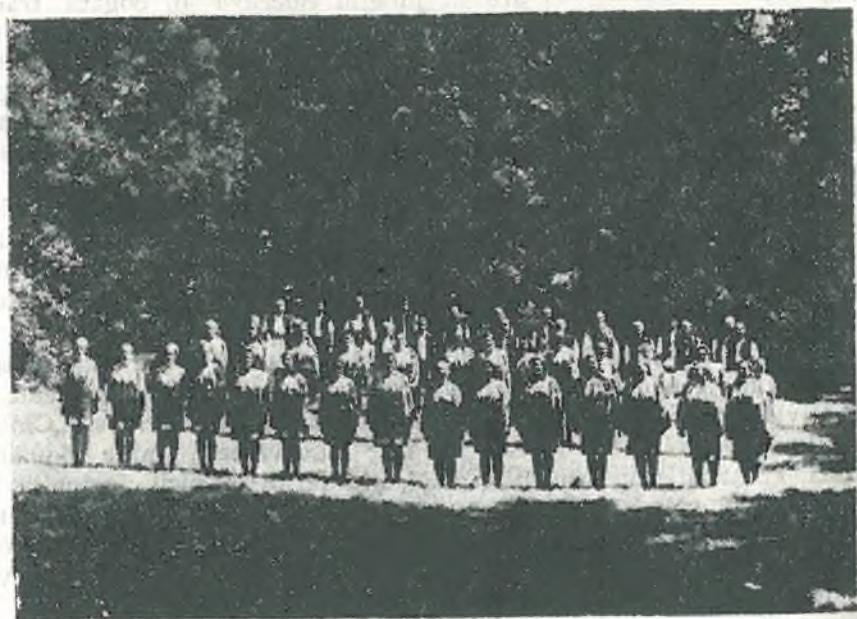
3. CULTURA DE MASĂ are în județul Suceava o bogată tradiție, dispune de forțe inepuizabile, talentul și măiestria bucovinenilor fiind binecunoscuți în întreaga țară. Cu un folclor de o rară sensibilitate și un robust optimism, cu un melos popular viguros din care nu lipsesc doina, balada, dar și cîntecul cu accente satirice, cu un dans popular în care vigoarea și ritmica avintată decurg logic din pasul rar și apăsat al „Arcanului“, cu un costum popular păstrat, prețuit și folosit ca în nici o altă parte a țării, cu mii de meșteri populari care, după ce părăsesc uzina, mina, pădurea sau ogorul, își revarsă nestematele sufletului în ștergare și țesături, în lăzi de zestre și ceramică, cultura populară a județului Suceava dispune de o impresionantă frumusețe și vitalitate, de o nesecată dorință de afirmare.

Pe acest sol deosebit de fertil a rodit viguros, generoasa inițiativă a secretarului general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu — Festivalul național al educației politice și culturii socialiste „Cîntarea României“. Deosebit de onorați au fost bucovinenii, miiile de artiști amatori, creatorii din domeniile artei, științei și tehnicii de înalță prețuire dată de către conducătorul partidului și statului nostru care a rostit de la înalța tribună: „...trebuie să menționez cu satisfacție rezultatele bune ale primului Festival „Cîntarea României“, în care sucevenii au ocupat unul din primele locuri.“<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare rostită la mareea adunare populară din municipiul Suceava, „Scînteia“, 17 septembrie 1977.*



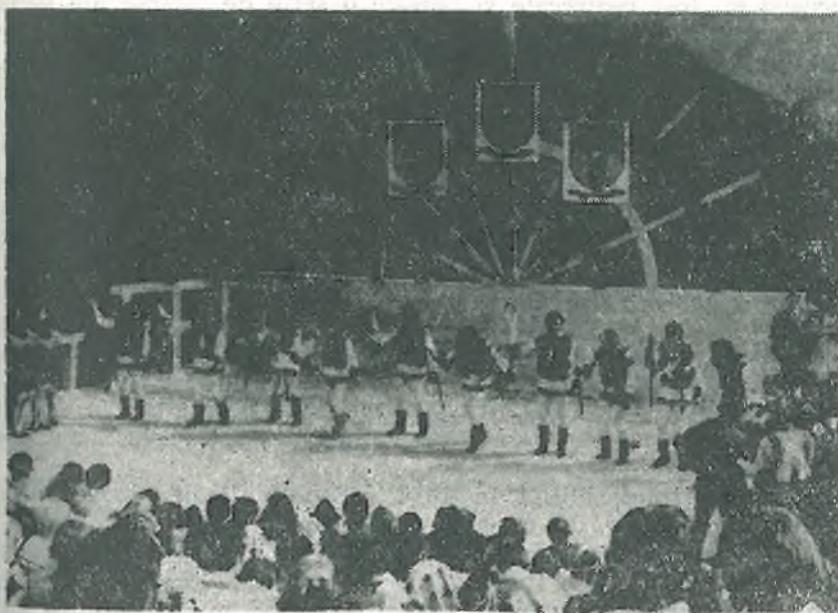
Corul de cameră al Casei de cultură a sindicatelor Suceava.



Corul de la Putna.

Ediția a doua a marelui festival a urcat pe noi trepte calitative Suceava. Dimensiunile ei, în continuă amplificare, cuprind peste 2.500 formații artistice cu peste 60.000 artiști amatori și creatori:

— echipe de teatru . . . . .	212
— coruri mixte și pe voci egale . . . . .	204
— grupuri vocale . . . . .	334
— formații instrumentale de toate genurile . . . . .	264
— colective de dans popular, dans cu temă, dans modern, balet . . . . .	565
— ansambluri folclorice și colective de obiceiuri populare . . . . .	47
— brigăzi artistice, formații de estradă, satiră și humor . . . . .	501
— teatre de păpuși . . . . .	22
— colective de recitatori, montaje literar-muzicale . . . . .	411
— interpreți individuali . . . . .	860
— creatori de artă populară . . . . .	2780
— cercuri și ceneacluri de creație . . . . .	60 **



Horă la Prislop.

De-a lungul acestei noi etape a muncii, creației și interpretării artistice, pe scenele festivalului au fost susținute peste 7.000 spectacole, au fost deschise în orașele și comunele județului aproximativ 300 de expoziții de artă plastică, artă populară și artă fotografică, expoziții cu

\*\* Extras din *Darea de seamă prezentată în Plenara Comitetului județean de cultură și educație socialistă Suceava, ianuarie, 1979.*

realizări deosebite în domeniile științei, tehnicii și producției. Suceava a găzduit mai multe etape interjudețene ale artiștilor amatori și profesioniști de toate categoriile și a obținut în finala marii confruntări peste 70 de premii republicane.

4. VIAȚA LITERAR-ARTISTICĂ s-a desfășurat, de asemenea, sub semnul acelorași comandamente sugerate de documentele partidului nostru de îmbunătățire a muncii ideologice, de creștere a aportului creației literar-artistice la formarea și modelarea omului nou. Remarcăm cu satisfacție faptul că în biografia spirituală a județului Suceava un loc de cinste au căpătat o serie de manifestări devenite tradiționale și care abordează genurile esențiale ale artei noastre socialiste.

*Concursul de interpretare instrumentală „Ciprian Porumbescu“* organizat în colaborare cu Consiliul județean al organizației pionierilor și Inspectoratul școlar, adună anual la Suceava pe cei mai virtuoși pionieri și elevi din întreaga țară care aspiră la obținerea „Lirei de aur“ pentru interpretarea muzicii culte (vioară, pian, instrumente de suflat). La Suceava au fost remarcate și lansate o serie de talente ale genului, între care e suficient să amintim doar pe Mihaela Martin și Lenuța Ciulei, deținătoare a numeroase premii și recunoașteri internaționale.

*Concursul de poezie patriotică pentru tineret „Nicolae Labiș“*, realizat împreună cu Uniunea Scriitorilor din Republica Socialistă România, a dat prin cele zece ediții, zece nume noi în poezia românească tineră: Constantin Ștefuriuc, Paul Balahur, Veronica Galiș, Constantin Pricop, Dorin Sălăjan, Octavian Berindei, Domnița Petri, Cleopatra Lorințiu, Ion Drăgușanu, Roman Istrati, astăzi autori a unor izbutite volume de poezii.

*Festivalul-concurs de pictură și grafică „Voronețiana“*, inițiat în 1976 și organizat în colaborare cu Uniunea Artiștilor Plastici din Republica Socialistă România, atrage în numele albastrului de Voronet, anual, peste 200 de artiști plastici profesioniști, contribuind prin cele 6 premii achiziționate anual la îmbogățirea secției de artă plastică a Muzeului județean cu cele mai reprezentative lucrări ale artei plastice contemporane.

*Salonul umorului*, inițiat în 1974, reunește toamna la Suceava, într-o amplă expoziție de caricatură, cele mai prestigioase nume ale graficii satirice românești. Fiecare ediție este destinată unui anumit deziderat educativ și este însoțită de numeroase manifestări literar-artistice, seri de poezie, muzică, lansări de carte, întâlniri dintre autori și cititori.

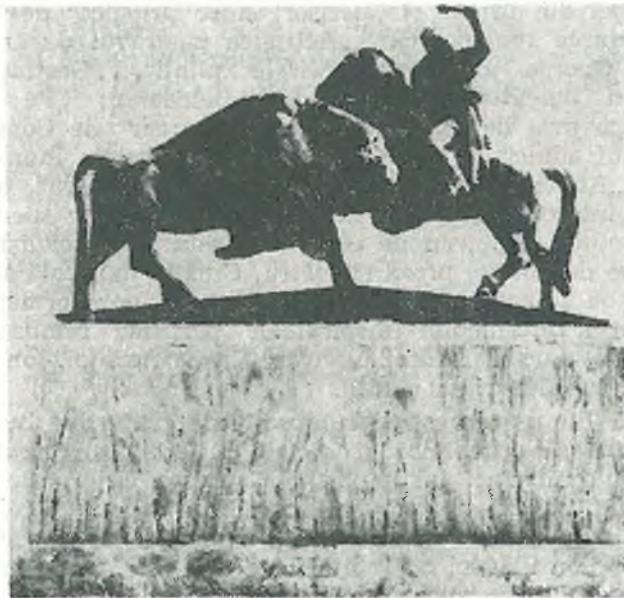
In cele peste 30 ceneacluri literare din orașele și comunele județului nostru, are loc un statonic travaliu de depistare și îndrumarea creatorilor de literatură, de incurajare a creației literare tinere, de împărtășire a experienței dobândite de o pleiadă de creatori consacrați. Subliniem ca meritări și consecvență activitatea de creație literară a unor nume ca: Cornelia Maria Savu la Vatra Dornei; Dragoș Nisioi, George Bodea și Ion Filipciuc la Cîmpulung Moldovenesc; Matei Vișnec la Rădăuți; Constantin Cojocaru, George Gavrileanu, Ilie Bahrin și Zaharia Plăianu

la Gura Humorului ; cronicarul Toader Hrib de la Arbore, poeții populari Gheorghe Sahlean din Frasin, Elisabeta Țimpău din Cîmpulung Moldovenesc și Aglaia Iacob din Liteni.

Deosebit de fructuoasă este activitatea desfășurată de Cenaclul literar „Nicolae Labiș“ din Suceava, la care și-au făcut și își fac ucenicia zeci de tineri poeți, prozatori, gazetari, mulți dintre ei populind cu nume de prestigiu viața literar-artistică din întreaga țară. Rămîn consecvență acestui minunat crez de creație și îndrumare Marcel Mureșeanu, George Damian, Mihai Iordache, Ion Beldeanu, Constantin Ștefăriuc, Ion Paranici, Florin Bratu, Ilarie Curechianu, Arcadie Arbore, Clement Antonovici, Viorel Dîrja, Mihai Iacobescu, Ion Iacob, Gheorghe Lupu, Roman Istrati, Mircea Tinescu, Onu Cazan, Victor Rusu și mulți alții. Din inițiativa acestora și în colaborare cu prestigioase cadre din domeniile economiei, învățămîntului, medicinei, justiției, activiști de partid și din cultură au fost editate la Suceava 10 numere ale Suplimentului social-politic-cultural „Suceava“, 4 volume din folclorul bucovinean iar cu sprijinul unor prestigioase edituri din țară au apărut : „Cronica de la Arbore“ de Toader Hrib ; „Pădurea de dincolo“, „Oameni și munți“ de regretatul George Sidorovici ; „Pe adresa copilăriei“, „Versuri de vacanță“, „Cel din urmă“ și „Scrisori către prietenii“ de Marcel Mureșeanu ; „Pădurea românească“, „Acțiunea păstrăvul de argint“ și „Din Nord“ de George Damian ; „Mirele pîinii“, „Destine din nord“ și „Albastru de Bucovina“ de Ion Beldeanu ; „Pe o vîrstă de băiat“, „Aripa mea de soare“ și „Desculț pe cer“ de Constantin Ștefăriuc ; „Miezul adînc“ de Roman Istrati. În revistele literare „Cronica“, „Tribuna“, „Ateneu“, „Luceafărul“, „România literară“, au apărut, în ultimii ani, interesante pagini literare ale scriitorilor suceveni, iar sub egida Comitetului județean de cultură și educație socialistă se editează anual volume de poezie, proză și teatru. Creația muzicală suceveană este pusă în slujba îmbogățirii continue a repertoriilor formațiilor artistice din județ prin intermediul inspiratelor partituri semnate de Ștefan Pintilie, Dragoș Lucan, Andrei Lipovan, Vasile Axintoi, Ion Badea, Sever Dumitracă, Emil Havriliuc și alții.

Inspirată din generoasele frumuseți ale plaiurilor bucovinene, din viața tumultuoasă economică și socială a județului, creația plastică a cunoscut în ultimii cinci ani importante succese. Cele peste 300 de expoziții de pictură, grafică și sculptură organizate în orașe, sate, întreprinderi și instituții, numeroasele manifestări și dialoguri ale cenaclului local, al Uniunii Artiștilor Plastici cu iubitorii de artă, au impus în climatul spiritual al județului pe sucevenii Ion Carp-Fluierici, Dimitrie Loghin, Veronica Gridinoc, Adrian Bocancea, Mircea Hrișcă, Mihai Pinzaru (Pim), Eugenia Goraș, Mărioara Pruteanu, Tiberiu Moruz, Constantin Cojocaru, Grigore Ursu și Dumitru Rusu, pe C. Coroamă la Rădăuți ; T. Bența la Fălticeni ; C. Tincu, R. Bercea și C. Grigoraș la Gura Humorului ; I. Maftei la Cîmpulung Moldovenesc. O subliniere de excepție merită creatorii populari D. Ciuhan din Cașvana și Gh. Cotlet din Arbore, pictori naivi de o aleasă simțire și inspirație plastică.

5. LUCRARILE DE ARTĂ MONUMENTALĂ de care dispune astăzi județul Suceava, în majoritate realizate și amplasate în perioada 1974—1979, au fost încadrate armonios în noua arhitectură a localităților. În municipiul Suceava, în apropierea Cetății de Scaun, a fost amplasată statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare, lucrare de mari proporții (8 + 15 m.), realizată de artistul emerit Iftimie Bîrleanu, dezvelită la 17 septembrie 1977 de către tovarășul Nicolae Ceaușescu. Tot în Suceava au fost ridicate statuia lui Petru I Mușat (1976), operă de mare finețe și eleganță a sculptorului Paul Vasilescu, busturile lui Petru Rareș (1977), ale revoluționarilor de la 1848 Alecu Russo, Mihail Kogălniceanu și Costache Negri (1974), lucrările „Aruncătorul de ciocan” și „Mama și școlarul” (1977), realizate de artistul poporului Ion Jalea. La Fălticeni a fost instalată statuia lui Mihail Sadoveanu (1979), operă a artistului poporului Ion Irimescu, iar în piața centrală a orașului Cîmpulung Moldovenesc un mare monument „Dragoș Vodă și zimbrul” (1979) creat de Ion Jalea. La împlinirea a 125 de ani de la naștere, s-a amplasat în satul copilăriei statuia marelui compozitor Ciprian Porumbescu (1978), lucrare apartinând sculptorului ieșean D. Căileanu. În satele Iaslovăț și Mălini au fost ridi-



Monumentul lui Dragoș Vodă din Cîmpulung Moldovenesc, autor artistul poporului Ion Jalea.

cate busturile lui Emil Bodnăraș (1977) și Nicolae Labiș (1976), la Rădăuți Eudoxiu Hurmuzachi (1974), iar la Fălticeni Nicu Gane (1975). Vor fi realizate în perioada imediat următoare mozaicuri pe fațadele Uzinei de

utilaje și piese de schimb Suceava și Filaturii de bumbac Gura Humorului, busturile Eminescu, Sadoveanu, Creangă în Suceava, statuia lui Bogdan Vodă în orașul Rădăuți.

#### 6. MANIFESTĂRI TRADITIONALE ALE SUCEVEI :

- Concursul național de poezie patriotică „Nicolae Labiș“ (1968)
- Festivalul-concurs de pictură și grafică „Voronețiana“ (1976)
- Concursul național de interpretare instrumentală „Ciprian Porumbescu“ (1972)
- Salonul umorului (1974)
- Hora la Prislop (1967)
- Festivalul filmului științific (1976)
- Salonul cărții (1975)
- Concursul „Laudă cărții“ (1976)
- Reuniunea corală „Te cint Românie socialistă“ (1976)
- Concursul „Știință și viață“ (1978)
- Baia — file de istorie (1976)
- Concursul coral interjudețean „Ciprian Porumbescu“ (1971)
- Festivalul obiceiurilor de iarnă (1970).

Aspectele enumerate în aceste pagini nu și-au propus să epuizeze întregul univers al demersului cultural-educativ întreprins de miile de creatori și beneficiari ai vieții spirituale din județul Suceava, ci, cel mult, să se închege într-o modestă fișă de istorie culturală contemporană. Dar simpla lor trecere în revistă ne obligă la cel puțin o remarcă cu putere de concluzie. În toți acești ani județul Suceava, minunații oameni ai muncii din întreprinderi, instituții, de pe ogoare, au obținut sistematic locuri de frunte în marea întrecere cu țara. Credem că actul de cultură, creat și consumat de acești învingători, se implică succesului dar îl și explică. Acum, cînd suntem în preajma marilor decizii ce vor fi luate de cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român, înțelegem că în plan cultural-educativ vor trebui făcuți pași și mai mari înainte.

#### DES ASPECTS DE LA VIE CULTURELLE-ARTISTIQUE DU DÉPARTEMENT DE SUCEAVA PENDANT LES ANNEES 1974—1979

##### R e s u m é

Faisant l'analyse de l'activité culturelle-artistique pendant les dernières 5 années, dans le département de Suceava, l'auteur insiste, avec des riches et variés exemples, sur les suivants domaines de la vie spirituelle :

1. *L'élévation du niveau général de connaissance* par l'entremise des institutions culturelles existantes — foyers culturels, maisons de culture, clubs, bibliothèques, cinématographes, musées, universités culturelles-scientifiques etc., dont le nombre est en continuelle augmentation — ainsi que par diverses formes d'ac-

tivité : conférences, symposions, débats, soirées de questions et réponses, informations politiques, concours, expositions etc. ;

2. *L'élargissement du cadre institutionnel* par la modernisation ou la réorganisation des certaines institutions culturelles existantes et la fondation des autres nouvelles, à la mesure des possibilités créées par la révolution scientifique-technique, d'élargissement de la base technique-materielle dans les conditions d'édification de la société socialiste multiformement-développée et l'accroissement du rôle du facteur conscient dans l'ensemble de la vie matérielle et spirituelle contemporaine ;

3. *La culture de masse* — qui a connu dans les derniers ans un extraordinaire développement et amplification, soit dans le domaine de la qualité du contenu, soit de l'impressionnante augmentation des formes et des moyens de manifestation, dans le département existant au niveau de l'année 1978—1979 plus de 2500 ensembles artistiques avec approximatif 60.000 artistes amateurs et créateurs ;

4. *La vie culturelle-artistique* a continué se déployer avec impétuosité, tant dans le cadre des certaines manifestations traditionnelles, que dans d'autres nouvelles qui ont gagné un bien mérité prestige, par exemple les concours nationaux : d'interprétation instrumentale „Ciprian Porumbescu“, de poésie „Nicolae Labiș“, de peinture et graphique „Voronetjana“, le salon de l'humour, etc. ;

5. L'auteur se réfère à la fin aux *oeuvres d'art monumental* réalisées dans les dernières années et emplacées sur l'étendue du département.

## LITERATURĂ SUCEVEANĂ ÎN FESTIVALUL NATIONAL „CÎNTAREA ROMÂNIEI“

CONSTANTIN BLĂNARU

Ediția a II-a a Festivalului muncii și creației „Cîntarea României“ a stimulat scriitorii suceveni în căutarea a noi cuvinte înaripate și convingătoare, de slăvire a patriei și partidului, de exprimare a năzuințelor creațoare ale oamenilor Țării de Sus. Efervescența creațoare din cercurile și cenaclurile literare din județ s-a concretizat în producții de un nivel calitativ superior celui din ediția anterioară, atât din punctul de vedere al profunzimii trăirii, cât și din cel al nuanțelor tematico-imaginistice „cucerite“. Cele mai semnificative lucrări au fost cuprinse în două volume — „Poezie“ și „Proză—teatră“ — editate de Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă Suceava.

Volumul „Poezie“ are o tematică diversă, iar modalitățile de transfigurare artistică a acesteia au reale note de originalitate. Înțilnim ode, montaje literar-muzicale, pasteluri, „arte literare“, balade, confesiuni lirice, nutrite, toate, dintr-un sentiment patriotic generos. Clement Antonovici, Arcadie Arbore, Ilie Bahrin, George Bodea și Constantin Cojocaru realizează mai ales imnuri și balade inspirate din trecutul eroic al neamului și din izbînzile prezentului nostru ardent. De altfel, mulți poeți năzuiesc să-și înalte verbul pe măsura surselor de inspirație. Versurile lui Clement Antonovici sunt semnificative, din acest punct de vedere :

„În fiecare zi îți cînt pămîntul  
În care dorm arcași și marii voievozi ;  
Dar, ca să-ți cînte chipul din poveste,  
Ar trebui o mie de rapsozi !  
Ar trebui să fie o cîntare  
Mai mare ca a vîntului în brazi  
Să preamărească tot ce-a fost odată  
Și uriașii faptelor de azi“.

(„Grădina mea“)

Clement Antonovici, George Bodea, Doru Mateiciuc, Dragoș Nisioiu și alții descoperă cu bucurie identitatea meleagurilor natale pe harta României. Bucovina este „mamă blindă“ și „grădină“ (Clement Anto-

novici), izvor de inedit și început de drum (George Bodea). De pe căile vieții George Bodea se întoarce printre obcini pentru a-și privi din adîncuri devenirea :

*Mă-ntorc acum voindu-mă asemenei  
Pină sătăciu sănătății  
Doinind în munții neuitării — gemeni —  
Istoria cu patria de-o seamă.*

*Ce zare clară strinsă-n bob de rouă !  
Din lacrimă un prunc din nou se naște  
Să-ntoarcă înspre lume cale nouă...  
Și totuși drumul îl va recunoaște.*

(„Întoarcere“)

„Izvoarele din nord“ au „trupu-n stemă unicei Moldove“ („Te aștepți lîngă izvoarele din Nord“). Pe aceste plaiuri află temeiurile noastre etnice :

*Sîntem aici eternă dăinuire,  
Riuri în țară izvorăsc din rouă ;  
Sîntem aici, pe-o gură de-amintire,  
Esență preschimbîndu-se-n rostire,  
De-a pururea intr-o cîntare nouă.*

.....

*Sîntem aici, pe-un plai de veșnicie,  
Sub bolta răsunîndă a tăriei,  
Vis și credință și cuvîntul Fie  
Lumină pe-un tărîm de rodnicie  
Întru cîntarea-n veac a României.*

(„Întru cîntarea-n veac“)

Pentru această cîntare nu-i suficient un „discurs secund“. De aceea, el invocă puterea regeneratoare a limbii :

*O, limbă românească, ființă deopotrivă  
Ființei noastre celei trecute de milenii,  
Purtîndu-ne destinul, salvîndu-l de arhivă,  
Înnobilîndu-l veșnic cu harul Cosînzenii.*

*O, limbă românească, primește-mă-n altare  
Atât cît mă îndeamnă rostirea care-i sătăciu  
Izvorul ce mă împletește, izvorul ce mă doare,  
Întoarcerea de-a pururi în cel dintîi cuvînt.*

În ansamblul revârsărilor imnice se disting montajele literar-muzicale ale lui Constantin Cojocaru, care dovedește o bună experiență în practicarea „legilor“ acestei dificile specii dramatice. „Viu antotimpul eroilor“ tălmăceaște cu patos sensurile pe care s-a clădit veșnicia românească.

Poetul aude pretutindeni „glasul eroilor din carpatine spații“. „Ei sănt roșul a 2050 de ani / de sînge curat / pe care munți ni s-au înălțat, / și sănt galbenul pînii foșnitoare / pentru care / au fost arși pe ruguri tăranii — / îmbrăcați voievozi ai grîului — / și sănt pretutindeni albastru sub care / lumina / ca o sărbătoare / vine spre noi de două milenii“. Întreaga geografie dovedește că „ne e veșnic anotimpul“ și că „sântem aici cu țara încă de cînd e timpul !“

Constantin Cojocaru reușește să demonstreze, printr-un zbor imagistic revelator, că „Din străveche naștere ne vine cărarea.“ Din numeroasele pasaje dense se distinge cel în care se dă o proiecție luminoasă eroului neamului :

*Eroul e o veste,  
o lacrimă pe un mac  
de sînge,  
e cel ce nici în moarte nu se plînge,  
Flăcăul cu mireasa pe-o streașină de veac...  
E cel din ale cărui tîmpile  
izvoare-albastre fi-vor să se-nțîmpile,  
ai cărui ochi s-au reîntors în păsări  
ori în ape, ori în floare,  
ca un semn,  
bărbat cioplit în stare de luceafăr  
pe porțile de lemn.*

*Erou și cel căzut fără de surle  
Și-n ale cărui oase de argint  
prin secolele ce nu mint  
lupul din steagul dacic continuă să urle...  
E cel ce sărutîndu-și via, vatra,  
s-a dus să-și culce veșnicia-n Tatra  
și împămîntenit în alte lucruri  
frunză și fluier n-a avut pe scuturi...“*

Eroii istoriei apropiate ne dau certitudinea că „Dacia de miere și foc / nu va fi trasă de nimeni pe roată!“. În frunte cu „stejarul / născut la Scornicești“, ei „înfruntă veacul“, iar noi „Ne decantăm iubirea de cetate / prin limpezimi de astru / în anotimpul roșu, galben și albastru.“

Al doilea montaj („Pe trepte de lumină“) continuă, în trei secvențe, tonul omagial, care însă are un puls mai dinamic datorită impletirii ritmului popular cu cel al obei. „Autobiografia“ poporului, țesută din cuvinte de esență populară, are pregnanță. Succesiunea momentelor evocate se realizează în crescendo. „Avem...“. „Acum știm...“, „Și mai știm...“ deschid exprimări de certitudini care, potențate mereu, se acumulează în ample exclamații :

*Priviți-ne !  
De lungi vecii în steaua subterană  
Pecetluim destin de Prometeu.*

*Aspră aici, lumina seamănă cu-o rană  
ce bîntuie prin minereul greu.*

*Priviți-ne !  
Să dacă vorbele ni-s aspre, răspicate,  
E că dinim avînd pămîntul căpătuit.*

*Priviți-ne !  
Pe frunte-avem cărbune din pămîntul nostru.  
Noi / mare fluviu din istorie urcînd.*

*Priviți-ne !  
Priviți-ne !  
Priviți-ne !  
Poporului i-am fost, și sănem și-i vom fi  
Fierbinte oastea-n marea țării oaste.  
Sănmem lumini pe trepte luminii noastre.“*

Mulți poeți suceveni (Gheorghe Lupu, Viorel Dîrja, Victor Ionescu, Dragoș Nisioiu, Ion Cozmei, Ileana Bardă, Geo Nichita, George Gavrileanu, Ion Drăgușanu, Doina Mareș și.a.) ne oferă confesiuni contaminate sau meditații curate, adesea cuceritoare. Dintre cei citați se impun Viorel Dîrja, Gheorghe Lupu, Dragoș Nisioiu, Ion Cozmei și Doina Mareș.

Viorel Dîrja atinge originalitatea printr-un romantism „cerebralizat“, prin efervescența lucidă a trăirii simbolurilor și prin modernitatea construcției poezilor. „Lumina promisă“ este o „artă poetică“ prin care el vrea să descopere „sunetul nou al mirării“. Pentru aceasta își cere :

...Să fii  
lucidul vislaș încredințat  
propriei voințe ca un catarg  
într-o primăvară cu naufragiați, ca de o piele  
neînsemnată  
de viața ta să fii jupuit, să te bucuri, să afli,  
să știi  
că un erou e o plângere risipită cenușă  
de strigăt. Translucidă și dură, rupind, zguduind  
tocitele liniști, vertereblele inutile  
o voce\se naște, pentru un milion de tăceri.

Sfîșie auzul,  
se împotrivește lacrimii,  
adîncește spre focul metalelor fintinile părăsite  
împotriva retelelor curgeri, din durere crescînd  
pentru durere născută și pentru iluminare.

La rîndul ei, „Romanță de cretă“ atestă zbuciumul „drumului sufletului în zăpezi“. Cuvînt spus „pe zăpadă“ apare ca „o oglindă“ care minte, cuprinzîndu-l pe poet într-o intensă luptă interioară :

*Inchide ochii, oglindă,  
închide ochii iernii cînd de mine  
urlă lupoaică, cu lacrimi de frig  
îmbolnăvește copilul plecat, copilul pierdut. Unde  
să pleci, iernile  
sînt în noi ?  
Iernile iarăși ?*

Chiar dacă titlul unei poezii — „Dulceața cîntecului“ — pare a trăda beatitudinea exploatarii cuvîntului, impresia dominantă este aceea de luptă pentru declanșarea ardențelor glacialului :

Trece o pasăre peste lumile frigului. Arde  
amintirea poetului la marginea iernii.  
Și refuzăm să murim noi, cu atîta patimă strînsă  
în jurul acestei flăcări ce plinge  
în scrisorile trimise de peste hotarele frigului.

„Laus borealis“, „Dreptul la iarnă“, „Amintirea poetului“ au o atmosferă care primește sens confesiv prin desfășurarea unor simboluri eterne ale cîntecului născut din durere, din zbucium :

Statuile dorm sub o sîngerare de pleoape.  
Cîntă tovarășii ca să dovedească tăcerea.  
Și-o umbră care-a căzut în mare  
Și-i umbra-ntunecată a unui vechi măslin.

Un zeu care dansează — sufletul  
Se pierde în oglindă umbra zeului.  
Puțin vînt cîteva stele, corabia pe  
care doar cîntecul o poartă spre casă  
Cîntă înmărmuritul Odiseu, în chip de sirena, la provă.

Ca un experimentat autor se impune Gheorghe Lupu, a cărui meditație lirică este dominată de memoria străbunilor și de reflexele copilăriei :

*Memoria-n adîncuri se subție  
Spre maluri tremurînd eternitate  
Copilăriei cît o herghelie  
Scăpată din povești pe jumătate.*

*Descâlecăm brusc luminați tăcerii  
Din obîrșii la măduva din căzi  
Unde vuiesc în salturi roșii jderii  
Imbrătișînd pedepsitoare prăzi.“  
(„Ecou“)*

Dragoș Nisioiu adaugă sentimentului permanenței noastre istorice pitorescul peisajului și al creației, în care se metamorfozează spiritul autohton :

*Sim vasul negru-n palme cum zvîcnește*

. . . . .

*Si-n lucifericul potir din mînă  
Îl văd, din microcosmos, cum pornește  
Pe demiurgul ce și azi vrăjește  
Astrale diamante din țărînă.  
Si-n blinde plaiuri, peste care-au nins  
Milenii și istorie vicleană,  
Făclii de frumusețe a aprins  
Din visul ancestral, păstrat pe geană,  
Din focul cremenei, de veacuri stins,  
Din huma blajină, bucovineană.*

Ion Cozmei reprezintă poezia tînără, lucidă în febra creatoare. El conferă versului rosturi civice :

*Scriu într-o stare perfectă  
De luciditate,  
Cred în cuvînt, cred în pădurile verzi,  
Verzi pînă la libertate,  
Sînt dintre cei  
Care treieră grîul,  
Noaptea tîrziu treieră grîu pentru eternitate.*

. . . . .

*Nu-mi este somn, nu-mi este frig,  
Nu-mi este vînt,  
Printre cuvînte pășesc triumfal  
Ca un prinț de cuvînt  
Cer și respect, dau și legi, mă frămînt  
In virtutea adevărului că sînt,  
Că am dreptul să vorbesc  
Despre revoluție pe pămînt.*

(„*In numele acestei vîrste*“)

Majoritatea poeților dau viață naturii în pasteluri vioaie, pline de prospetime. Doru Mateiciuc „rememorează“ perceperea înfiorată a elementelor firii („Iarnă în Bucovina“), Nelu Scripcaru trăiește melancolia anotimpurilor („Tot mai râsare luna“, „Codrii“), Aurora Străjeru își „definește“ iubirea în raport cu pădurea („Pădurea“), Horațiu Stamatin contemplă uimit râsfrîngeri de baladă și mituri pe tărîmuri „de rai“ („Pastorală“, „Doina“), iar Dimitrie Loghin, veteran al imaginii plastice, tensioanează cuvîntul în versuri de factură clasică, unele vibrante :

*Mănoase-ntinderi ară nou anotimp, punți dînd  
miresmei și distanței să curgă-n căni prin zile,  
duc arborii zvelt tremur printre tărani și curg,  
prin ierburii, aburi limpezi, mușcind din clorofile.*

(„Nou anotimp“)

În aceeași viziune clasică, poetul deschide evantaiul imaginilor exterioare spre eul propriu, care „se-nfruptă“ din tot :

*Nalt pisc de doină  
Spre zori, 'nalt pisc de doină ia-n brațe luna plină.  
Se zbate-n ținte-un cîntec, din cerul supt.  
Cu stele arunc în iazuri lumina, beau răsină  
Albastră din tuceafăr, din liniște mă-nfrupt.*

(„Omagiu“)

Universul literar-artistic al volumului primește culoare și tonicitate prin artizani ai versului ca Zaharia Plăianu, Gheorghe Sahlean, Lucreția Ruxandar și Eugenia Aglaia Iacob, care respiră un patriotism adânc în ritmurile poeziei populare — ritmul sufletului lor.

Creația poetică se caracterizează prin patriotism, confesivitate, gesticulație poetică deschisă originalității, disponibilitate prozodică și, în destule cazuri, personalitate stilistică.

O mai evidentă diversitate stilistică o prezintă volumul „Proză-teatru“.

Ca și în cazul poeziei, numărul autorilor și mai ales calitatea producțiilor lor au sporit.

Prozele, semnate de Constantin Bărboi-Dersca, Onu Cazan, Constantin Cojocaru, Toader Hrib atrag atenția prin mobilitatea expresiei etice, ceea ce le salvează de suspiciunea provocată de reluarea temelor consacrate.

Constantin Bărboi-Dersca și Constantin Cojocaru evocă momente de la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. Constantin Bărboi-Dersca face acest lucru în viziunea copilului care traversează o experiență decisivă pentru evoluția sa ulterioară. Culită, protagonistul povestirii „Povestea unui bulgăre de lut“, trăiește la hotarul dintre realitate și basm. Natura „oile, calul simt și înțeleg „ca oamenii“. În ambianța umanizată, „Culită nu simtea nevoie să fie auzit. El vroia să spună. Doar atât. Că el este Culită. Ca un stăpin adevărat“. Suveranitatea lui întilnește, însă, după foame, inumanitatea fascistă. Ultragiat de efectele flagelului, el participă la „istorie“ contribuind la sabotarea cotropitorilor. Ieșirea din patriarhalitate și intrarea în timpul supus forțelor viitorului se face brusc. Istoria devine conștientă de ea însăși prin om. Naratorul încheie mîndru :

„...Azi, eu simt același boț de lut. Cu aceleași mari puteri. Si azi, eu simt în stare să stau în virful unei nuiele de alun să mă învîrt în aer, și să-i ating pe cei ce-ar îndrăzni să-mi calce valea. Că-i valea mea, a lui Culită și a copiilor lui. Stăpinii acestor locuri...“

„Suprafinalul“ este, într-un fel, inutil. El degajă, însă, „temperamentul“ povestitorului : spontan, nervos, optimist, eliptic, frizind adesea poematicul. Aceste cîteva însușiri, care se armonizează, constituie și motive de atenționare : în unele pasaje se află în prea mare apropiere de Zaharia Stancu.

Constantin Cojocaru mînuiește cu siguranță un epic de o apreciabilă vigoare psihologică. Povestirea „Cei treisprezece“ readuce în conștiința cititorilor de azi un episod crîncen : escortarea unui grup de luptători antinaziști spre un loc de exterminare. Alternanța descrierii cu dialogul concis și observația atentă asupra stării de teroare trăite de personajele supuse unei regii criminale acumulează, în final, o tensiune paroxistică. Abilitatea realizării deznodămîntului atestă independență în soluționarea unei teme de largă circulație și ne convinge că autorul poate găsi unghiuri de vedere inedite în lucrările viitoare.

„A doua zi am fost aliniați la cîțiva metri unul de celălalt la baza pantei pe care o coborîsem atunci noaptea.

Cu față spre coamă. Ni s-a pus în brațe cîte o bombă de cîteva kilograme.

— S-ar putea să explodeze. Aveți cinci minute să ajungeți iar pe coamă și s-o aruncați în prăpastie. Nici o secundă în plus.

Am pornit în goană. Alunecam, gîffiam, coama era mereu mai departe, mușcam iarba cu dinții spre a nu pierde cîțiva metri cîștigați cu greutate. Am ajuns spre locul de unde am plecat și cursa s-a reluat mai infernală, iar și iar. Nu se auzea nimic.

— Tot mai vorbești ?

Nu, nu vorbeam. Următoarele curse le-am făcut abia tîrindu-ne (...). Nu mai aşteptam nimic, cred că nimeni nu mai aştepta nimic, cînd un șir de explozii sfîșie ciudatul monolog al „profesorului“... Fumul nu se risipise cînd mi-am reluat cursa spre coamă. Ajuns sus, am aruncat capsula ucigașă care n-a explodat. Apoi, împins ca de-un resort pe care nu-l mai puteam controla, am sărit și eu după ea. Mă prăvăleam. M-am trezit tîrziu, foarte tîrziu, acoperit aproape în întregime de pămînt. Aproape, foarte aproape, se auzeau tunurile. Tunurile noastre.“

Prozele lui Toader Hrib și Onu Cazan se înscriu într-o problematică etică, vizibilă și în culegerea editată în 1977.

Autorul „Cronicii de la Arbore“ ne „demonstrează“ cu umor cald geneza morală a conduitei sale — pilduitoare — de o viață. Reamintind aspecte autobiografice, povestitorul se mîndrește cu „poruncile“ familiei („să nu fumezi și să păstrezi cu sfînțenie odoarele familiale și să le lași cu limbă de moarte la copii, ei la copiii lor“), apoi cu „patima“ lui : colecționarea și enumerarea însuflețită a acestora, făcută cu conștiință semnificațiilor lor pentru viața locuitorilor Bucovinei. Nefiind posibilă citarea măcar a pasajelor savuroase, ne oprim la mesajul final :

„Am arătat cum se duceau la îndeplinire poruncile ce curgeau ca un izvor din adîncul vremilor și al familiei noastre, iar noi, cei de astăzi, ducem mai departe aceste porunci, dimpreună cu odoarele noastre și le

vom lăsa la cei ce vor veni după noi și le vom spune ca și ei să spuie la fel la copiii lor, din neam în neam, pînă la marginile pămîntului“.

Onu Cazan este consumat de ideea dăruirii și responsabilității umane. În „Cana de apă“ reușește o sensibilă plasare în iluzie și revenire la realitate. Personajul principal, Victoria, în singurătatea în care se află la maternitate, se încîntă cu o declarație de dragoste a unui bărbat. Mirajul erotic emană din starea-limită și compensează impulsul biologic, convingîndu-ne în legătură cu resursele frumosului uman. Prinsă de miraj, Victoria nu vrea să iasă din el :

„— Știu că te-a vizitat un bărbat care ți-a adus flori.

— L-ați văzut cînd a ieșit? Să nu credeți că eu l-am...

— Nu, nu l-am văzut deloc, deși parcă am simțit o umbră cînd veneam pe culoar. Știu însă c-a fost aici. Pentru că nu-i o nouitate pentru nimeni din maternitate. Ultima căreia i s-a întîmplat același lucru a născut acum o lună. Tot Victoria o chema, ca și pe celelalte cărora li s-a năzărît la fel.

— Mie nu mi s-a năzărît! A fost aici, într-adevăr. Adineaoară, l-am văzut cu ochii mei, am vorbit cu el... A stat lîngă scaunul ăla, că eu mă și întrebam de ce nu se aşează. Mi-a spus povestea lui, mi-a adus florile... Ia uitați-vă ce frumoase sunt! Sunt cele mai proaspete flori din oraș, au înflorit în clipa cînd el a intrat pe poarta maternității“.

Dar personajele lui Cazan nu-și intemeiază existența pe iluzii. Dimpotrivă, au răspunderea integrării în realitate. Victoria, care s-a autoiluzionat un timp și și-a apărat „adevărul“ intim, trece, la apariția senzației de sete, la realitate. Cînd asistenta se referă la „poveste“, ea sare intrigată :

„— Care poveste? Vrei să-mi spui o poveste? O, doamne, nu mai sunt copil...

— Aia de care spuneai tu, că te-ar fi vizitat un bărbat care ți-a adus flori...

— Ce nostimă sănătei! Îmi vine să rîd, zău! Mi-e tare sete. Dați-mi mai bine puțină apă din cana aia de pe masă.“

Ca și în alte povestiri, personajele lui Onu Cazan își impun și amărtăciunea de a-și „însuși“ realitatea, adesea dură și neiertătoare. Firi sensibile, deliberative, ele trăiesc procese psihologice adînci. În „Telegramă“, din prezentul volum, un înstrăinat de familie, chemat la nunta fiului său, încearcă să se reintegreze în atmosfera pierdută, rememorîndu-și trecutul. Evaluîndu-i moral fiecare gest în raport cu vina proprie, tatăl se autoexclude din familia la care începuse să viseze — din punctul lui de vedere — prea tîrziu :

„Nimeni nu-l opri cînd, împleticindu-se, se strecură printre oameni și ieși. Continuă să monologheze pentru sine. „Am nimerit în altă casă! Ce chestie!“

Și rîse singur de prostia lui.“

Dealtfel, toate personajele lui Cazan au o mare frumusețe morală, rezultată mai ales din aspirația la autodepășire, la comprehensiune umană. De aici introspecția, retrospecția și fiorul poetic al descoperi-

rilor de sine, care sunt mărturisite adesea cu delicatețe. Cele două proze dă măsura receptivității autorului la dramele intime ale omului și a capacitatei sale de a da epicului substrat psihologic.

Lucrările dramatice — aparținând Ioanei Babin, lui George Bodea, Constantin Cojocaru, Ion Iacob și Octavian Nestor — au, mai ales în comparație cu volumul similar din 1977, o mai mare varietate atât din punctul de vedere al tematicii, cât și din cel al speciilor abordate.

Ioana Babin pătrunde cu atenție în universul moral-spiritual al studenților. Piesa „Primăveri”, de factură clasică, are o intriga bine condusă și un final logic, însă previzibil. De altfel, mai totul, inclusiv intriga, dă impresia de cunoscut. Salvatoare rămâne, însă, „autodemonstrarea” personajelor, oameni în devenire, tipici pentru tineretul studios de astăzi.

Deși, ca și montajele lui Constantin Cojocaru, poemul dramatic al lui George Bodea, „Reduta de lingă izvoare”, putea fi inclus în volumul „Poezie”, prezența lui în „Proză-teatru” dă suflu viu grupajului dedicat scenei. „Reduta de lingă izvoare” este o proiecție simbolică a spiritului pașnic și creator, a statorniciei românilor pe pămîntul natal. Mesajul este exprimat prin „voci” reprezentind virste diferite care se succed cu amplitudini sporite. Dintre acestea, redăm mai jos un fragment mai cuprinzător și mai definitoriu pentru ansamblul poemului :

„De cînd ne știm pădurea poartă zvon  
Iar noi purtăm baltag la cingătoare.  
Din veac ne zice Ștefan sau Ion  
Și casa ni-i aici, lingă izvoare.  
Străinilor nu-ntindem blănuri moi  
Sub cai pribegi ce-or năvăli încoace ;  
Purtăm puterea codrului în noi  
Și nu ispita meandrelor buimace.  
Cămășile ni-s albe în lumină  
Bondițele tivate cu răcoare,  
La nunta noastră bătătura-i plină,  
Si vinu-l bem cu fulgere și soare.  
În cărți cătăm cu degete subțiri,  
Să nu ne fie visul un sihastru,  
Nu-n sihăstriii făcut-am noi zidiri,  
Ci în iubirea noastră în albastru.  
Te-aștept aici, străine, să-mi cunoști,  
Eu, cel rămas în marea mea poveste,  
Steagul ce încă flutură pe oști,  
Pădurea care biruie pe creste  
Și încă mai rostesc pentru viclean  
Cu-aceeași vorbă sfintă și curată.  
Pădurea poartă arc în orice ram,  
Iar noi purtăm în piept pădurea toată.“

Voce Fiului cel Mic, din final, apoteozează Augustul biruințelor noastre :

„August — lumină crescînd peste timp  
 Și încercare, desăvîrșire,  
 Nemaicurmat anotimp,  
 Fruct de adevăr și iubire.“

Cu pagini reușite revine în atenția cititorului Constantin Cojocaru. El reia cu curaj ideea jertfei pentru construcție în zilele noastre, pe marile șantiere ale socialismului. „Zodia albastră“ cuprinde planuri care se interferează dinamic. Autorul realizează personaje puternice (inginerii Manole Mirion și Augustin Damian). Lor li se datorează și ritmul puternic al evoluției dramei. Moartea tînărului Manole Mirion după terminarea barajului unei hidrocentrale, cînd are loc și nașterea unui nepot, este simîță de cei din jur, după dorința de o viață a constructorului, ca o înălțare :

„Mama : ...S-a dus Manole. A coborât ? A urcat ? Îl aud și-l văd cum se scaldă-n albastru. Sus ? Jos ? Sus, sus, în adîncuri.“

Constantin Cojocaru adaugă un nimbo mioritic acestei viziuni, pe care îl cităm pentru sensul simbolic și frumusețea „traducerii“ lui :

„Să-ți fie nunta aleasă,  
 pe cărare neculeasă,  
 în pămînt și-n ape  
 luminîșe-aproape,  
 de iarbă ștergare  
 să mi te-nconjoare  
 la tine-n fereastră  
 zodia albastră  
 că la nunta ta  
 ai aprins o stea.“

O reușită certă ne oferă Ion Iacob. „În lumina zorilor“ reînvie, pe baza tehnicii retrospecției, eroica înfruntare din 1944, de după întoarcerea armelor. Geologul Panit vizitează locurile unde au avut loc acțiunile de zdrobire a rezistenței cotropitorilor fasciști. Piesa debutează încet, într-o atmosferă de meditație gravă :

„Ciudat ! zice Panait. Cîteodată ai impresia că retrăiești unele momente din viață, că te întorci în timp, sau timpul revine la tine. Pînă și norii de pe cer îți par aceiași. La fel erau luminate și crestele munților. Atunci de gura tunurilor ; acum, de fulgerul cerului.“

Febra amintirilor crește, trecutul derulîndu-se vertiginos. Revenirea la prezent este încărcată de sensuri visate altădată. Panait zicea în 1944 :

„Unchiule, din durerea ce te încearcă răsare curată și sfîntă încrederea în ziua de mâine. „Luptătorii de atunci au avut, într-adevăr revelația profundă că încrederea este „Curată și sfîntă ca zorile ce răsar !“ Din prezentul împlinitor al acestor sensuri urcă peste cei căzuți aceeași lumină mioritică, deschisă în suflete la sfîrșitul episodului din 1944, de baci (tatăl lui Andrei).“

„Ana (cuprinsă de o tristețe blîndă) :

*Zorilor, surorilor,  
Mări n-ați văzut,  
Și n-ați auzit  
De un ciobănaș...  
Tot de-un feciorăș ?*

Andrei (continuind) :

*Noi că l-am văzut,  
La capăt de deal,  
La vale adâncă,  
La potecă strîmtă !*

Panait : Zorile, pămîntul și oamenii niciodată n-au să-l uite, prietene Andrei.“

Dintre lucrările dramatice se distinge „Frunza și Iarba“ de Octavian Nestor, transpunere îndrăzneață a unei problematici majore — mesajul patriotic și umanist transmis de strămoși — la nivelul conștiinței copiilor.

Coborînd pe scara istoriei, Nestor pune în scenă confruntarea dintre copiii vitejilor daci și un reprezentant al cotropitorilor de neamuri. În această situație, rolurile copiilor, susținute de o înțelepciune timpurie, asimilată de la adulți, ajung la o valoare civică și patriotică :

„Străinul : Hei, tu, de colo ! N-audi ? (Amar nu se clintește). Hei, doar nu ești surd ! (Îl ascultă pe Amar). N-audi ?

Amar (liniștit) : Aud.

Străinul : Atunci de ce nu răspunzi ?

Amar : Cui ?

Străinul : Cum, cui ? Nu vezi ?

Amar : Văd.

Străinul : Dacă auzi și vezi, de ce taci ?

Amar : Tace frunza.

Străinul : Îți-i mintea întunecată, copile.

Amar : Întunericul e în tine, străine !

Străinul : Ești nebun !

Amar : Ca iarba.

Străinul : Uite ce e, măi, nebune. Spune-mi unde-i cărarea spre cetea de piatră.

Amar : În iarbă.

Străinul : N-am timp de vorbe cu tine. Arată-mi cărarea și spune-mi pe unde trece. (Scoate un cuțit). Îl vezi ?

Amar : În astă stă cădere ta, străine.

Străinul : Spune-mi, e departe ?

Amar : Cădere ?

Străinul : Cetatea !

Amar : La fel de aproape ca și cădere.“

Străinul, strecurat printre războinici cu intenții distructive, descoperă o umanitate aparte, care-i dă o lecție aspră, dar umanizatoare. Încercarea lui de a atrage de partea sa un localnic, fratele lui Amar — pen-

tru a-și atinge țelurile, eșuează. Știindu-se copii „Ai cetății și ai stăpînilor“ acesteia, deci stăpîni, ei îi tratează rana, îl găzduiesc cu o uimitoare — pentru el — omenie, apoi îl alungă, sfătuindu-l să povestească „în cele patru zări ale lumii“ înfringerea.

Reîntîlnim, în această interesantă piesă, soluția dramatică din „Muntele“ lui D. R. Popescu, transpusă, însă, cum afirmam, pînă la autenticitatea lumii copiilor. Date etnice simbolice, mituri populare și jocul „etern“ se convertesc în atitudini și acte sociale. Imaginarul susține realul, realul primește ingenuitatea visului de pace, iar existența copilului este angajată în istoria luptei pentru neașternare și veșnicie românească. De aici frumusețea și originalitatea piesei, care, jucată de două colective de pionieri de la școlile generale Siminicea și nr. 3 Suceava, s-a bucurat de un mare succes, iar la faza republicană a Festivalului național „Cîntarea României“ a cucerit, prin interpreții celei de a doua școli citate, locul II. Piesa în sine, plină de poezie și meditație privitoare la destinul nostru, ca și succesul pe scenă repurtat în numeroase spectacole, arată că Octavian Nestor dispune de mari posibilități de realizare în genul dramatic, reprezentative pentru creatorii din Țara de Sus.

Cele aproape 440 pagini comentate atestă nu numai preocupări, ci conving și ca realizări. Avem nu doar o virtuală, ci o reală literatură suceveană, cu mari șanse de confirmare pe plan național. Satisfacția prilejuită de lectură generează și certitudini privitoare la viitorul ei promițător.

#### LA LITTERATURE DU DÉPARTEMENT DE SUCEAVA DANS LE FESTIVAL NATIONAL „L'ÉLOGE DE LA ROUMANIE“

##### *Résumé*

L'article présente des aspects significatifs concernant la préoccupation des écrivains du département de Suceava de chanter les réalités dans „Țara de Sus“, de louer la patrie et le parti, les notes originales de leur participation à la II-ème édition du festival national „L'Éloge de la Roumanie“.

Analysant les volumes „Poésie“ et „Prose. Théâtre“, édités par le Comité départemental de culture et éducation socialiste en 1979, l'auteur démontre trois idées : l'amplification du travail créateur, la diversification des sujets et le relèvement de la qualité des productions littéraires dans tous les genres et espèces abordées, en comparaison avec la précédente édition de la grande compétition spirituelle nationale. Les analyses faites aux travaux représentatifs sont complétées par des appréciations de synthèse, d'où résulte un eloquent tableau du mouvement littéraire-artistique des cercles et des cénacles du département, les perspectives d'affirmation de beaucoup d'écrivains dans le plan de la littérature roumaine actuelle.

the first time in the history of the world, that  
the people of the United States have been  
able to elect a President by a majority of their  
electors, without the support of a majority of  
the people. This is a remarkable fact, and  
one which will be remembered with great  
interest by all the world. It is a fact which  
shows that the people of the United States  
have a strong sense of justice, and a desire  
to do what is right. It is a fact which  
shows that the people of the United States  
are willing to sacrifice their own interests  
for the sake of the rest of the world. It is  
a fact which shows that the people of the  
United States are willing to sacrifice their  
own interests for the sake of the rest of the  
world. It is a fact which shows that the  
people of the United States are willing to  
sacrifice their own interests for the sake of  
the rest of the world.

It is a fact which shows that the people of the  
United States are willing to sacrifice their  
own interests for the sake of the rest of the  
world.

It is a fact which shows that the people of the  
United States are willing to sacrifice their  
own interests for the sake of the rest of the  
world. It is a fact which shows that the  
people of the United States are willing to  
sacrifice their own interests for the sake of  
the rest of the world. It is a fact which  
shows that the people of the United States  
are willing to sacrifice their own interests  
for the sake of the rest of the world. It is  
a fact which shows that the people of the  
United States are willing to sacrifice their  
own interests for the sake of the rest of the  
world. It is a fact which shows that the  
people of the United States are willing to  
sacrifice their own interests for the sake of  
the rest of the world. It is a fact which  
shows that the people of the United States  
are willing to sacrifice their own interests  
for the sake of the rest of the world.

# DOCUMENTE

## O SCRISOARE PARTICULARĂ INEDITĂ A LUI EUDOXIU HURMUZACHI CĂTRE AL. BACH

IONEL DÎRDALA

În Verwaltungsarchiv din Viena, fond Nicholaus Bach, mapa 27/2, se găsește o scrisoare particulară adresată de Eudoxiu Hurmuzaki, în octombrie 1849, ministrului austriac de interne, Alexandru Bach. Această corespondență subliniază rolul jucat de cărturarul român în revoluția de la 1848 din Bucovina, relațiile în care se afla, la acea dată, cu atotputernicul ministru, în compania căruia luptase la Viena pe baricadele din martie 1848. În mod deosebit scrisoarea marchează atitudinea adoptată de Eudoxiu Hurmuzaki în problema țărânească și presiunea boierilor bucovineni în toamna anului 1849. Cu privire la emanciparea țărănilor, cărturarul a avut cu totul altă concepție, manifestată în timpul revoluției și cuprinsă în deviza „Pauvre paysan, pauvre pays ; Pauvre pays, pauvre roi“, care i-a servit ca motto la membrul cîmpulungenilor către împărat, redactat de el și publicat la Viena în 1861. Redăm, în continuare, scrisoarea în limba germană și în traducere.

*Euer Hochwohlgeboren !*

Auf den besonderen Wunsch eines an Zahl, Besitz und Einfluss sehr bedeutenden Theils der Gutsbesitzer dieses Kronlandes, denen das Wohlwollen und Vertrauen, womit Euer Hochwohlgeboren mich stets und namentlich in Ihrer jetzigen hohen Stellung zu beeren so gütig waren, nicht unbekannt blieb, wage ich es mich Euer Hochwohlgeboren, hochverehrter Herr Minister, in diesen Zeilen ehrerbietigst und voll jener hehren Zuversicht, die Ihre glänzenden Eigenschaften einflosse zu nahmen.

Die eben in der Verhandlung begriffene und auf das materielle Wohl der Grundbesitzer der Klasse so einflussreiche Entschädigungsfrage beschäftigt die Gemüter der hierländigen Gutsbesitzer in hohen Masse und die in den übrigen Kronländern insbesondere in Galizien, verfügte Entschädigungsweise hat sich nach dem einstimmigen Urtheile aller Berechtigen zur Beschwichtigung gegründeter Besorgnisse, zur Befriedigung gerechter Erwartungen, zur Deckung dringender Bedürfnisse als durchaus ungeeignet erwiesen.

Aus diesem Grunde ward in der weitaus größten Mehrheit der hiesigen, zur Empfangnahme berechtigten Gutsbesitzer, der Einstimmige dringende Wunsch nach einer Entschädigung mittels Boden abtretungrege — ein Wunsch der in dem bereits

übermacr̄ten Gesuch an seine K. K. Majestät und nich minder in dem gleichfalls direkt übermittelten, an Euere Hochwohlgeboren seinen Ausdruck und seine Begründung fand. In der vollen Überzeugung nun, dass dem hohen Ministerium im Allgemeinen, und Euer Hochwohlgeboren, dessen Constitutionelle recht freisinige Denkart Ihnen das Zutrauen und die Zuneigung des in der Umgestaltung befindlichen Kaiserstaates Zuwege brachte, insbesondere an der Erhaltung und Festigung der Sympathien einer durch Besitz und Intelligenz jedenfalls hervorragenden Klasse von Staatsbürgern dieses Kronlandes daran liege und das diese Sympathien durch Realisierung gerechter Ansprüche sich nicht zu teuer erkauf würden, glaube ich keine Fehlbitte zu wagen, wenn ich das Bittgesuch der Bukowiner Gutsbesitzer, Euer Hochwolgeboren Gürtiger Aufmerksamkeit und einer Wohlenden Beachtung ergebenst anempfehle. Jedenfalls wollen Euer Hochwohlgeboren überzeugt sein, dass mich ebensosehr meine bekannte Anhänglichkeit an ein Ministerium, in dessen Mitte Euer Hochwohlgeboren sich befinden, als die Rücksicht auf die Bittsteller, meine Landsleute und ihre gerechte Fache zum gegenwärtigen anempfehlenden Schritte vermachten.

Mit dieser Versicherung sowie mit dem Austrucke tiefgefühlter Hochachtung und althergebrachter Verehrung habe ich die Ehre, Herr Minister mich zu nennen.

Euer Hochwohlgeboren ergebenster  
und gehorsamster Diener  
Eudoxius v. Hormuzaki

Czernowitz den 16 Oktober 1849

#### TRADUCERE

*Domnia Voastră!*

La dorința specială a unei părți foarte importante prin număr, proprietate și influență, a proprietarilor de moșii din această provincie a Coroanei, părți căreia bunăvoiță și increderea cu care ati binevoit a mă onora, mai ales în actuala Dvs. înaltă funcție nu i-a rămas necunoscută, îndrăznesc respectuos și plin de incredere pe care mi-o inspiră deosebitele Dvs. calități, să mă apropie de Dvs., mult stimate domnule ministru, prin aceste rînduri. Problema despăgubirii clasei proprietarilor de moșii, atât de importantă pentru bunăstarea ei materială, aflată tocmai acum în discuție preocupață în mare măsură spiritele proprietarilor de moșii de aici pentru că modul de despăgubire aplicat în celealte provincii, mai ales în Galitia, după părerea unanimă a tuturor celor îndreptățiti la despăgubiri s-a dovedit a fi cu totul necorespunzător pentru aplanarea grijilor, pentru satisfacerea așteptărilor juste și pentru acoperirea nevoilor urgente.

Din acest motiv, la majoritatea covîrșitoare a proprietarilor de moșii de aici îndreptățiti la despăgubiri s-a manifestat dorință stăruitoare unanimă pentru o despăgubire prin cedarea de terenuri, dorință exprimată în cererea înaintată maiestății sale i.r. și nu mai puțin în cea înaintată direct Domniei Voastre.

Deplin convins că înaltul Minister în general precum și Dvs., ale cărui concepții constituționale și liberale v-au adus încrederea și simpatia imperiului aflat în refacere, puneti preț pe menținerea și adâncirea simpatiilor unei categorii de cetățeni ai acestei provincii a Coroanei, importantă prin proprietate și inteligență

și că prin realizarea pretențiilor justă, această simpatie nu s-ar obține în schimbul unui preț prea scump, cred că nu îndrăzhesc a face o rugămintă nejustă dacă recomand supus cererea moșierilor bucovineni binevoitoarei Dvs. atenții.

În orice caz vă rog să fiți convins că atât devotamentul meu notoriu pentru ministerul, în mijlocul căruia vă aflați Dvs., cît și considerația față de solicitatori, compatrioții mei, precum și față de pretenția lor dreaptă m-a determinat să pășesc la prezenta recomandare.

Cu această asigurare, cu expresia unui profund respect, precum și a vechii mele venerații, am onoarea, domnule ministru, de a mă socoti al Domniei Voastre prea supus serv.

Eudoxius v. Hormuzaki

Cernăuți 16 octombrie 1849

UNE LETTRE PRIVÉE, INÉDITE D'EUDOXIU HURMUZACHI  
VERS AL. BACH

*R è s u m è*

On publie une lettre d'Eudoxiu Hurmuzachi, adressée le 16 octobre 1849 au ministre autrichien de l'intérieur, Alexandre Bach. Par cette lettre, Hurmuzachi soumet à l'attention du ministre la demande d'une grande partie des propriétaires fonciers de Bucovine d'être dédommagés à la suite de l'abolition du servage et la distribution des terres aux paysans par argent comptant, selon le système pratiqué dans les autres provinces de la monarchie autrichienne et en Galicie, par la restitution d'une partie des terres reçues par les paysans.

## UN DOCUMENT INEDIT PRIVITOR LA FRÂMÎNTĂRILE POLITICE DIN BUCOVINA PREMERGĂTOARE DESTRĂMĂRII IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR

LIVIU ȘTEFĂNESCU

Vara anului 1899 a fost o adevărată „vară fierbinte“ pentru viața politică a provinciei celei mai orientale a fostului Imperiu austro-ungar. În arhiva deputatului din Dieta bucovineană Iancu Flondor, se găsește o scrisoare datată 26 august 1899, din Pojorîta, care aruncă lumini noi asupra evenimentelor ce au tulburat puternic guvernul din Viena, precum și cu privire la tactica de luptă a Partidului popular român.\*

Iată cuprinsul acestui interesant document :

„Mult iubite Amice !

Evenimentele politice care s-au întîmplat în zilele din urmă<sup>1</sup> mă silesc, ca să mă adresez cu unele observări către D-voastră. Mai întii trebuie să constatez, că după atitudinea partidului, respectiv a singuraticilor membri în timpul din urmă, am pierdut increderea, care o aveam, și D-voastră ati rămas *singurul politician*<sup>2</sup>, căruia îi pot păstra acu și în viitor increderea deplină, deci vă rog să scuzați dacă voi desfășura opinia mea fără ori și ce rezervă, însă aşa o cere aprecierea situației serioase în care ne aflăm.

In scurt timp sper că voi veni la Storojineț<sup>3</sup> unde vom con vorbi mai amănunțit toate acestea, deocamdată însă aş observa unele în privința „Patriei”<sup>4</sup>.

\* NOTĂ. Documentele inedite și publicațiile vremii la care se face trimitere în articolul de față se găsesc în colecția L. Belcea-București căruia îi prezentăm și pe această cale profunde mulțumiri.

1 Este vorba de repetatele confiscări — cu respectarea formelor legale și mai ales fără respectarea acestora — ale ziarului *Patria*, organul Partidului popular român, precum și de alocuțiunea jignitoare adresată la 18 august clericului român de către guvernatorul provinciei, baronul Bourguignon.

2 Iancu Flondor a adoptat o atitudine consecvent intransigentă față de unii oameni politici bucovineni care căuta „întelegeră“ și care au „pactizat“ cu reprezentanții Imperiului austro-ungar. Printre acești „pactiști“ erau Florea Lupul, Aurel Onciu s.a. Despre ei Eudoxiu de Hurmuzaki spunea : „Partidul poporul sau unii din membrii ci marcanți alunecă inconștient pe terenul „Unirii“ și se vor trezi deodată acolo unde nu au dorit“ (Document inedit în colecția L. Belcea).

3 Aici își avea locuința Iancu Flondor precum și domeniul său funciar unde s-a retras temporar după serbarea de la Putna din 1904.

4 Organul Partidului popular român editat de Dr. E. Criclevici și având ca redactor pe transilvăneanul Valeriu Braniste. Poziția critică adoptată împotriva amestecului consulului țarist Panciudlidjev în treburile provinciei i-a atras ex-

Precum vă este cunoscut n-am fost nicicind înțeles cu tactica politică a lui Braniște, pe cind din contră modul cum a înțeles d. c. Stănică Berariu situația mi-a părut mult mai corect.

Braniște voiește să arate în toate chestiuni unde sintem persecuți, că guvernul central<sup>5</sup> ar fi de tot nevinovat și că toate acestea le face Bourguignon și Würfl<sup>6</sup> din inițiativa proprie și în contracicere cu ministerul. Eu preținț insă contrariul și consider tactica foii ca nefolositoare și chiar stricăcioasă dacă se punc pe punctul de vedere Braniște. Această tactică se observă de doi ani și tot așa a zis și în articolul din urmă, că Bourguignon ar fi vorbit din inițiativa proprie la 18 august. „Patria” tot cere ca el să fie tras la răspundere de ministerul, despre care presupune, că se identifică cu „Patria” — la Viena toate acestea sunt cunoscute de doi ani — și totuși ministerul îl sprijină pe Bourguignon și nu-l ascultă pe Braniște — cea mai bună dovadă că guvernul local nu se află în contracicere cu cel central. Cind am scris eu articolul am observat *tactica contrarie* și am adus dovezi că persecutarea românilor nu a inventat-o Würfl, ci ea se face la ordin mai înalt; aduc aminte la circulațiile ministeriale: „în allerhochester Auftrage, apoi la ținuta lui Rabar, mai ales față de Criclevici. Am și dovezi autentice că ultima alocuțiune a lui Bourguignon la 18 aug.<sup>7</sup> a fost rostită conform unui ordin din Viena — se înțelege conținutul în generic și a fost dictat. Acu cred — că pe lîngă toate — acțiunea ziaristică singură nu e suficientă și că în curind se va lansa memorandum, meetinguri etc., la care aș participa bucuros. Cred insă că și „Patria” ar ajunge mai mult dacă s-ar îndrepta în contra ministerului și nu numai în contra guvernului local.

Contracicerea între guvernul local și cel central e o *ficțiune* inventată de Braniște, respectiv Popovici<sup>8</sup> din cauze care le voi desfășura), dar pînă cind vom lupta cu astfel de ficțiuni și sofisme, nu putem ajunge nimică. Cred că numai dacă scriem deplinul adevăr, aș cum am făcut-o eu și Stănică Berariu vom putea merge înainte. Intregul sistem, care l-am inaugurat începe a se strica acum. Rog să păstrezi secret aceste cîte le comunic numai D-voastră spre a le lua la cunoș-

---

pulzarea. *Tribuna* din 24 iunie 1899 scriea despre măsurile represive luate de guvernatorul Bourguignon inspirat de consulul țarist: „Primul lor lucru a fost deci să deserteze redacțiunea Patriei de redactorul și colaboratorii ei, care în parte mai mare erau tineri transilvăneni totodată studenți la universitatea din locuitate“.

<sup>5</sup> Era prim-ministru contele Thun.

<sup>6</sup> Würtel era căpitanul districtual al Bucovinei (cf. *Voința Națională*, 19 iunie/1 iulie, 1899).

<sup>7</sup> Referitor la aceasta ziarul Patria scria: „Dăscălirea baronului Bourguignon nu ne va impiedica să purtăm și mai departe tricolorul și nici nu ne va opri să desconsiderăm și mai departe pe nenorocitul Arcadie (Arcadie Ciupercovici primul mitropolit bucovinean numit de guvernul Imperiului austro-ungar, împotriva voinței clerului țării și a normelor pămîntei de eligibilitate) cu prietenii lui. Din contră, tocmai prin purtarea tricolorului vom manifesta că suntem un popor conștient, care nu se lasă înfricoșat prin ridicoile svîrcoliri ale unei politici neputincioase (*Epoca*, 24 august/5 sept. 1899).

<sup>8</sup> G. Popovici, deputat în Reichsrat-ul vienez din partea Bucovinei precum și în Dieta Bucovinei. Despre el N. Iorga spunea la 21 mai/3 iunie 1916: „...tot de acolo (din Bucovina) ne-a venit ascuțita pătrundere a lui George Popovici, sprijinit de cunoștințe de drept istoric fără pereche, pentru a ne lămuri de unde vin așezămintele Moldovei, comune celor de acolo și nouă“ (Ac. Rom., *Discursuri de recepție*, XLIV, 1916, p. 69).

tință căci numai prin compararea opinilor diferite se poate afla direcția care corespunde adevărătei opiniei publice.

Am să revin la Popovici. Nu mă îndoiesc de bunăvoița lui — însă ca să vorbesc sincer, el se află într-o situație grea. Încărcat de datorii și supus ca funcționar politic ministerului de interne<sup>9</sup> se înțelege că nu cetează și consider că nu poate ceteza să facă opoziție la Viena. Deci, a inventat tactica de mai sus: a bate în Würfel, Bourguignon etc., ca să poată rămine cu atât mai comod aderent guvernamental la Viena. Eu cred că această tactică e prea transparentă, și că birocratii o vor înțelege foarte ușor și astfel partidul nostru va face totdeauna impresia slăbiciunii, căci alt motiv, nu există de a se feri de opoziția față de Thun, care n-a dat nici o dovadă că desaproba pe Bourguignon. Situația însă e prea serioasă, că tactica noastră să depindă tot numai de la afacerile private ale lui Popovici și eu cred că „Patria“ ar trebui să schimbe tactica, fără considerare la aceste afaceri particulare. Dacă Popovici nu poate fi independent atunci nu e persoana potrivită ca să ne dea direcția. Cred că D-voastră veți aproba această părere.

Aici am constatat că indignarea în cercurile preoțimii e foarte mare, aşa că oarecare acțiune de protestare ar avea un succes. Dacă ar trece acest moment, fără a fi exploatat, ar fi o greșală gravă, dacă însă s-ar înscena acum un miting popular, apoi o adunare a preoților, paralele cu o acțiune energetică la Viena, apoi am ciștiiga mai mult decât sub împrejurări normale în decenii întregi<sup>10</sup>. Absența lui Popovici în acest moment este foarte nefavorabilă: el începe să pierde aici popularitatea, și dacă va continua aşa — atunci la alegerile viitoare va 'pica' în favorul unui candidat guvernamental d.e. Balmos<sup>11</sup>. Sunt foarte curios ce se va face.

9 La 6 octombrie 1899 Dr. G. Popovici a demisionat din funcția de redactor al *Monitorului legilor* (*Reichgesetz-Blatt*). În scrisoarea adresată ministrului de interne Körber se arată: „Baronul Bourguignon a avut tristul curaj să învenineze relațiunea dintre Români bucovenini și guvern, să anihileze pacea și liniștea în țară, introducând o administrație nesinceră și părtitoare, usind de oprimări sistematice și lovind nebunește în cele mai sfinte sentimente patriotice ale noastre. Attitudinea presidentului tării e pe cît de imprudentă pe atât de dușmănoasă și înpune deputaților români, prin urmare și mie datoria de a-l combate pe el și arta sa de guvernare în toate chipurile. Aceste demersuri cu greu vor fi compatibile cu oficiul meu; de aceea demisionez din funcțiunea de redactor al foii legilor imperiale și vă rog excelentă să luați act de eşirea mea din serviciul statului“ (*Timpu*, 1/13 octombrie 1899, Sibiu).

10 Fie că această sugestie a fost insușită, fie că ea a corespuns cu gîndurile conducerilor Partidului popular român din Bucovina, cert este însă că valul protestelor româneni contra guvernatorului Bourguignon a cunoscut amplitudinea maximă. La 23 august/4 septembrie a avut loc consfătuirea deputaților români din Reichsrath și din Dieta Bucovinei care a adoptat o rezoluție de protest. Au urmat apoi numeroase adunări populare încheiate cu rezoluții și telegrame de protest.

11 Autorul scrisorii se dovedește nu numai un bun cunoșător al realităților din Bucovina ci și un clarvăzător om politic. Previziunea aceasta s-a împlinit cu exactitate matematică, atunci cînd nimeni nu se aștepta. La alegerile din anul următor dr. G. Popovici a pierdut în fața candidatului guvernamental Balmos. „Căderea d-lui Popovici — comentă *Apărarea Națională* din 6 dec. 1900 — la alegerile de deputați din Bucovina a înăsprit și mai mult lupta între aşa numiții pactiști, în frunte cu baron Vasilescu și între partizanii Partidului național poporali, în frunte cu dr. Popovici și baron Hurmuzaki“.

Dacă aveți timp rog a mă însțiința de tot scurt despre lucrurile cele mai principale, care se petrec.

Salutări cordiale  
al D-tale,  
Constantin Hurmuzaki



„Divide et impera“ se traducea în Bucovina aceluia timp nu numai prin învrăjirea naționalităților conlocuitoare cu populația majoritară română ci și prin încercări — uneori reușite — ale politicii imperiale austro-ungare, convulsionață de sfîrșitul inevitabil, de a dezbină conducederea celei mai dirze opoziții și anume Partidul popular român. Începînd din primăvara 1899 și pînă în decembrie 1900 guvernatorul provinciei, baronul Bourguignon, a tradus în viață cu o perseverență demnă de o cauză mai bună politica cercurilor conduceătoare vieneze de a scinda Partidul popular român.

În sesiunea din primăvara 1900 a Dietei bucovinene s-au conturat primele semne ale acestei tactici. Sesiunea a durat timp mult mai îndelungat, cu dese și prelungi pauze, în care guvernatorul și oamenii lui prin promisiuni și presiuni și-a asigurat majoritatea pentru fiecare chestiune discutată. În felul acesta s-a reușit : izolarea principalilor susținători ai revendicările românești, deputații G. Popovici și Iancu Flondor ; determinarea prin cenzură, confiscări, expulzarea redactorilor, încetarea apariției ziarului „Patria“ și apariția unui nou ziar al „pactiștilor“ denumit „Timpul“<sup>12</sup>.

Sistemul dușmănos de guvernare a rămas în vigoare, școlile românești în aceeași stare deplorabilă, preoții și tăranii persecuati de jandarmi prin percheziții iar partidul redus la tacere și ziarul său înlocuit cu o fițuică guvernamentală. Cum s-a putut întimpla aceasta ? „Pur și simplu prin corupțiune. Vechiul sistem aplicat în politica austriacă adeseori cu multă îscusință, sistemul de a domoli popoarele asuprite și priponite, captivind pe conduceători prin avantaje personale, a serbat triumf și de astă-dată“ (cf. „România Jună“, 28/11 iulie 1900). Politica guvernului local nu era nimic altceva decât traducerea la față locului a politicii imperiale austro-ungare, vieneze aşa cum remarcă autorul preiosului

<sup>12</sup> Ziarul Patria a apărut în 1898 continuînd acțiunea *Gazetei Bucovinei* sub impulsul energetic încă al „grupului tînăr și adevărat național al Partidului român, reprezentat prin d-nii Flondor și G. Popovici (*Tribuna*, 13/26 aprilie 1900). Sub presiunea forței brutale a guvernatorului Bourguignon ziarul își încetează apariția dar din scrisoarea editorului său Dr. Emilian Criclevici adresată redactorului șef V. Braniste rezultă că aceasta s-a făcut cu prețul unei „întelegeri“ între guvern și o parte a deputaților români : „Sunt necesitat să suspend pe timp nedeterminat și pînă ce amicii mei vor afla de oportun apariția *Patriei*. Cu această ocasiune aflu, mult stimate amice, destule cuvinte ca să-ți mulțumesc pentru zelul și inima caldă care a-i arătat pentru cauza mult încercatului nostru popor. Cu rară abnegație și deosebit tact ai știut să dai expresiune sentimentului general. La bună vedere, cel tîrziu cînd li se va pica ceața de pe ochi și vor vedea cursa în care au picat“ (*România Jună*, 25 aprilie/7 mai 1900).

document redat mai sus. Lupta popoarelor asuprile de secole, a căpătat, în noua eră istorică deschisă de prăbușirea Imperiului țarist și a Imperiului austro-ungar un conținut nou, acela al constituirii statelor naționale unitare.

UN DOCUMENT INÉDIT CONCERNANT LES AGITATIONS POLITIQUES  
DE BUCOVINE, ANTERIEURES À LA DISSOLUTION DE L'EMPIRE  
AUTRICHIEN-HONGROIS

*Résumé*

Le document — une lettre envoyée, le 26 août 1899, de Pojorîta, par Constantin Hurmuzaki à Iancu Flondor —, contient des précieuses informations sur les agitations politiques de Bucovine, à la fin du XIX-e siècle et notamment sur les tentatives et les machinations des Habsburgs de diviser la direction du Parti populaire roumain, selon le principe de la politique impériale „divide et impera“. La lettre de Constantin Hurmuzaki, envoyée au chef du parti politique des roumains, exprime la position de ces hommes politiques roumains qui entrevoyant avec lucidité les machinations perfides des hommes politiques habsburgs, tant centraux que locaux, sont résolus de déjouer ces tentatives et de continuer la lutte pour sauvegarder les intérêts nationaux.

## UN DOCUMENT LITERAR PRIVITOR LA GENEZA „ROMANULUI LUI EMINESCU“ DE CEZAR PETRESCU

NICOLAE CÂRLAN și EUGEN DIMITRIU

În privința marilor cicluri românești prin care Cezar Petrescu ambiționa să devină un Balzac carpato-dunărean, se pare că exegetii și istoricii literari nu au ajuns încă la un consens definitiv și unanim. Unii, cei mai numeroși, în frunte cu Ov. S. Crohmălniceanu<sup>1</sup>, consideră că *Rădăcinile din celălalt veac* constituie ultima parte, a șaptea, a ciclului intitulat *Cronica veacului XX*, care ar urma să fie compusă din *Romanul lui Eminescu* (*Luceafărul*, *Nirvana*, *Carmen Saeculare*) și *Tapirul*. Alții, avându-l ca exponent pe Mihai Gafiță<sup>2</sup>, cel mai substanțial monograf de pînă acum al lui Cezar Petrescu, susțin că prin *Rădăcinile din celălalt veac*, romancierul intenționa să realizeze un ciclu romanesc independent în care să includă, pe lîngă *Romanul lui Eminescu*, încă șapte volume reunite sub titlul generic *Neamul Vardarilor*. Întreaga operă a lui Cezar Petrescu ar fi trebuit să se compună din trei ample cicluri, ultimul fiind constituit din literatura dedicată copiilor.

Dar dincolo de încadrarea sa într-o serie cronologică, tipologică sau de altă natură, chestiune, la urma urmei, indiferentă pentru valoarea și semnificațiile intrinseci ale operei, *Romanul lui Eminescu* ni se prezintă ca o încercare (în multe privințe izbutită) de reconstrucție epică, de reconstituire, în mare măsură pe baza documentelor și informațiilor, a unui destin exemplar. Se cereau din partea temerarului care-și asuma riscul unei asemenea întreprinderi, în primul rînd, capacitatea de a depăși litera documentului, păstrînd totuși spiritul acestuia, de a deduce personalitatea lui Eminescu — aşa cum postulase George Călinescu — preponderent din opera acestuia, apoi să fie impersonal față de subiect, adică să realizeze un roman obiectiv, în care gîndurile, ideile și sentimentele să fie în exclusivitate ale eroului și ale epocii sale și nu ale autorului, să mențină o proporție corespunzătoare între coordonatele sursei documentare, și libertățile, relative în cazul de față, ale inventiei, cu alte cuvinte, romanul să nu contrazică logica eroului central care nu

<sup>1</sup> Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. I, București, Editura Minerva, 1972, p. 316.

<sup>2</sup> Mihai Gafiță, *Cezar Petrescu*, București, Editura pentru literatură, 1963, p. 193-204.

mai este pentru romancier un personaj de ficțiune, ci unul dat, cu o biografie umană și spirituală reală, existentă *a priori* și deci verificabilă. Toate acestea cereau din partea autorului, înainte de orice, o informare masivă, epuizarea, dacă acest lucru e cu puțință, a tuturor surselor informative și apoi analiza, prelucrarea, interpretarea acestora. Numai în urma unor atari operații preliminare se putea purcede la înfăptuirea construcției epice în arhitectura minuțios proiectată anterior și în conformitate cu viziunea pe care autorul și-o conturase, cel puțin în liniile ei fundamentale, cu precizie.

Cum documentarea este o condiție esențială în realizarea unui roman de acest tip, n-ar fi lipsită de interes pentru istoria literară (și ultima ediție a *Scrinului negru* de George Călinescu, ca și *Caietele Princepelui* de Eugen Barbu dovedesc acest lucru) refacerea dosarului acestui roman a cărui a doua formă, pe care intenționa s-o realizeze spre sfîrșitul vieții, autorul n-a mai apucat să-o definitiveze. Sigur că din această *arhivistică* ar putea rezulta *romanul unui roman*, dar dincolo de interesul literar al acestui *dosar*, valoarea lui de document de istorie literară ar putea fi incontestabilă. Un capitol important al acestui dosar l-ar constitui, fără îndoială, corespondența pe care autorul a angajat-o cu diverse persoane și personalități care-i puteau furniza informațiile și chiar sugestiile necesare. Cum în construcția romanului autorul a fost obligat de subiect să meargă „pe urmele lui Eminescu“, era normal ca investigațiile sale să se opreasă și asupra copilăriei și a perioadei cernăuțene din viața lui Mihai Eminescu. Mai mult, aici, la Cernăuți, Leca Morariu strângea cu o hărnicie și o tenacitate obstinante orice materiale documentare privitoare la poetul nostru național, în vederea unei proiectate „biografii științifice“. Buletinul „Mihai Eminescu“, redactat de Leca Morariu în acest scop, a constituit și continuă încă să constituie, o sursă importantă de informații pentru biografia marelui nostru poet. Cezar Petrescu nu putea ignora această sursă și, în plus, nu se putea lipsi de informațiile și sugestiile pe care i le putea furniza un om cu o îndelungată și statornică aplecare asupra problemelor legate de viața și opera lui Mihai Eminescu, un om care desfășurase — nu are importanță în cazul de față dacă întotdeauna juste și atât de reale cît își închipuia el — adevărate campanii împotriva acelora care, după părere sa, deformau imaginea lui Eminescu în tentativa de a-i descifra și reface liniile personalității.

Romanul lui Cezar Petrescu nefiind o biografie și nici o romanțare, este de înțeles că autorul nu avea obligația, și nici n-ar fi fost util de altminteri, să pună la dispoziția cititorilor bibliografia utilizată, care, nici nu mai începe vorbă, trebuie să fi fost de proporții corespunzătoare subiectului. De altfel, piesele de bază ale acestei *bibliografii* pot fi detectate cu oarecare ușurință în țesătura romanului, căci autorul n-a intenționat (nu avea nici un interes să facă) să dizolve complet încarcătura informativă a romanului său sub pretextul prelucrării și interpretării personale a documentului în spiritul unei opere de transfigurare a realității.

Cum a înțeles să utilizeze informațiile documentare, să îmbine invenția cu datele realității, care i-au fost criteriile de selecție, ce libertăți și abateri și-a permis de la linia adevărului istoric, cum se motivează acestea din punctul de vedere al construcției romanești, iată cîteva probleme asupra cărora Cezar Petrescu a insistat în repetate rînduri și pe care le găsim expuse și în scrisoarea din 6 februarie 1934, adresată, din Brașov, lui Leca Morariu.

Explicațiile pe care Cezar Petrescu înțelege să le formuleze aici sunt nu numai o expunere (*principială*) de motive, ci, cum se poate lesne observa, și o abilă inclinare măsură de prudență față de Leca Morariu, căruia autorul, îndatorat pentru informațiile furnizate, cerîndu-i o lectură atentă a primului volum, cel mai încărcat de invenție (din lipsă de documentație suficientă și informații controlabile) și solicită: „să mă dojenești cu severitate, dacă am cam întrecut măsura“ „și să mă oprești de la prea mari rătăciri“ (citește: *născociri*, n.n.).

Aceste măsuri se impuneau din partea lui Cezar Petrescu, cunoscut fiind cultul lui Leca Morariu pentru documentul și informația exactă, strict controlabile, față de care directorul revistei „*Făt-frumos*“ manifesta o atitudine rigidă echivalentă cu reproducerea nu numai a spiritului, dar și a literei acestora.

Dincolo însă de toate acestea, scrisoarea pe care o reproducem în continuare rămîne o fermecătoare pagină din potențialul *roman* al *Romanului lui Eminescu*, un pasaj al concepției lui Cezar Petrescu despre condiția romanului de reconstrucție, o mărturie elocventă, referitoare la spiritul de solicitudine promptă care îl caracteriza pe Leca Morariu.

Brașov 6 februarie 934

Mult iubite domnule Leca Morariu,

Am primit și fascicoul I din notele pentru o monografie a lui Eminescu — pe care de altfel le cunoșteam în bună măsură din revista redactată de dta<sup>3</sup>. Cred că te-ar plăcisi să stârui prea plat cu mulțamirile. Bunăvoia dta și a domnului Torouțiu, le-am pus la inimă. Știu că aceasta nu vă ține de cald, chiar pe o iarnă geroasă ca aceea de față. Dar mai știu că mulțamita cea mai deplină, o veți simți-o amândoi, atunci cînd romanul meu n-ar da greș, n-ar desfigura imaginea lui Eminescu, și veți putea spune că atî dat o mînă de ajutor la o ispravă mai puțin ticăloasă, grăbită și superficială, decît ale altora. Din parte-mi o făgăduiesc și mi-o făgăduiesc. Îți ghicesc surîsul bănuitor: „Să te vedem!“

Deocamdată e greu să-o dovedesc.

Dar tocmai pentru a nu da greș, voi mai apela la ajutorul dta, de altă natură. Anume: atunci cînd voi avea gata volumul I (circa 300-350 pagini) cu prințind copilăria, Ipoteștii, școala la Cernăuți, adolescența, vagabondajul —

<sup>3</sup> Este vorba despre *Buletinul „Mihai Eminescu”*, care apărea, „în 2—3 fascicule pe an”, sub direcția lui Leca Morariu, în perioada 1930—1934, la Cernăuți. Cîteva numere s-au tipărit, în perioada 1941—1944, la Piatra Neamț și Rimnicu Vilcea.

Blajul — turneurile de teatru, pînă la plecarea la Viena, atunci voi trimite textul bătut la mașină, ca să iei și dta cunoștință de el și să mă oprești de la prea mari rătăciri. Voi face aceasta mai ales fiindcă am descoperit că atît de bine se potrivesc unele păreri ale mele, cu ale dtale, înainte încă de a le fi cunoscut. Bună-oară importanța nemăsurată a coplăriei și a Ipoteștilor, pentru viața de mai tîrziu a lui Eminescu și pentru anumite ecouri din opera sa, chiar cea de mai tîrziu, cînd mintea i se întunecase și nu-i lăsa decit cîte un mic ostrov de lumină. Asupra acestei copilării de la Ipotești, m-am informat destul de temeinic. I-am consacrat în roman peste 120 pagini de tipar. Sunt gata, în forma definitivă. M-am folosit în egală măsură de mărturiile publicate deși atît de contradictorii, cît și de operă. Prin răsunetul din operă adică, am reconstituit anume momente anecdotice și o anume atmosferă. Mi-am permis, firește, multe licențe. Însă precugetate. Întrucît chiar mongorafistii, nu sunt prea fixați asupra unor amânunte, din stirile contradictorii mi-am ales pe cea mai convenabilă acțiunii unui roman, chiar cînd părea cea mai puțin temeinică. Un exemplu: asupra Harietei. În scrisorile ei publicate la Șaraga, afirmă că a rămas oloagă (probabil paralizie infantilă) la vîrstă de 5 ani jumătate. Matei afirmă la fel. Domnișoara Tăutu, fixează data imbolnăvirii — la 9 ani jumătate. Afirmațiile domnișoarei Tăutu sunt cam fanteziste. Ca și acele ale Dnei Dunca, dintr-o notiță amintită în Junimea literară. Dar am preferat această versiune din urmă, fixind data imbolnăvirii cam pe la 8—8½ ani, fiindcă am socotit că paralel cu romanul lui Eminescu, mai există unul tot atît de zguduit, al acestei surori mai mici, care oloagă, fără carte, săracă, avea să-l îngrijească în anii întunecării. Am voit să-o fac deci, întîi vioaie, zbînțuită, adorindu-și fratele mai mare și hoinar, fiindu-i complice întrucîtva cînd se întorcea acasă din vagabondările lui, ocrotindu-l de mîniile căminarului — tocmai ca mai tîrziu, în ultima parte a vieții, să apară mai dramatic episodul zugrăvit în scrisoarea lui Păun-Pincio: Mihai nebun și Harieta paralitică, tîrindu-și pasii pe ulițele Botoșanilor, cînd negustorii ofereau oloagei un scaun să se odihnească. Pentru asemenea scopuri de adîncire umană a tragediei trăită de Mihai și de Harieta, cred că oarecare libertăți cronologice sunt permise într-o carte care vrea să fie un roman, nu o monografie. Alt exemplu, tot în legătură cu Harieta. Data nașterii. În *Omagiu*, Corneliu Botec spune că a murit la 14 oct. 1889, în acelaș *Omagiu* Matei dă data morții la 1890. Desigur data bună e aceea (a) lui C. Botec, acceptată și de dta în *Frăținii Eminescu*. Nu aceasta ar importa. Toți dau vîrstă de 32 ani la moarte. Deci să ar fi născut la 1857. Exclus, fiindcă în orice caz *n-a* jost mai mică decit Matei. Si chiar Matei, în *Junimea literară* Nr. 1—2 din 1924, pag. 5, spune că Harieta, „trebuie să fie născută în 1854“. Am ales această dată, oricare ar fi avizul monografiștilor și chiar realitatea dovedită, fiindcă o diferență de 4 ani, între ea și Mihai, legitimează exclamația lui de mai tîrziu „E mult de atunci Henrieta, de cînd eram mici de tot și ne spuneau moșnegii povești“. Copiii pînă la o diferență de vîrstă de 3—4 ani, duc viața în comun, sunt mai apropiati. Cînd diferența e de 5 ori 6 ani, sunt prea deosebiți ca să se mai poată potrivi în jocuri. De asemenea cred că fratele mai mare pe care îl plinge Eminescu mort în streinătate, e mai degrabă Ilie decit Șerban, împotriva opiniei dtale, care ar opta oarecum pentru Șerban, fiindcă el a murit în streinătate. Cred aceasta 1) fiindcă Ilie e cel cu ochii albaștri, 2) fiindcă erau mai apropiati în vîrstă și deci mai explicabil e un trecut de jocuri comune, 3) fiindcă Ilie a murit la școala lui

Davilla, la Bucureşti — şi atunci, cu toată unirea, Bucureştii însemnau streinătate pentru un copil al Botoşănilor.

Cum observi Dta, îmi cam permit multe libertăţi cu textele şi o interpretare cam... personală a documentului monografic. Însă repet: eu scriu un roman, iar romanul nu poate trăi fără o deformare a realităţii, chiar cind zugrăveşte, o epocă de cea mai imediată actualitate, dar mitc una atât de vag cunoscută!

Printre personajile cu stare civilă precisă — şi sint vreo 40—50 — ani amestecat şi un număr de personajii plăsmuite, pentru a reconstituia oamenii, atmosfera şi ideile epocii, frământările sociale şi naționale. Aşa, alături de întreaga familie Eminovici, de camarazii de școală ai lui Mihai, de amicii de mai tîrziu, de la Viena, Iaşi, Bucureşti, pe lîngă Ion Creangă, Slavici, Caragiale, Veronica, Maiorescu, Panu, Mite Kremnitz, etc. etc. — vor apărea personajii menite să nedumerească monografistul cu desăvîrsire: baci, prisăcarî, iubite, bonjurişti, amici de-o seară, fiindcă prin ei numai, am putut reconstitui fizionomia unei epoci. Chiar de la început am procedat aşa, ca sub o formă romanesă să redau separatismul şi reacţionarismul Căminarului Eminovici, în contrast cu unionismul şi liberalismul unui muntean inventat ad-hoc, fără stare civilă autentică, însă absolut necesar în economia romanului.

N-am abuzat de sistem, decit la un singur capitol destul de întins. Acel al vieţii din Cernăuţi, în primii ani de la gimnaziu. Există un director Ștefan Wolf. Nu cunosc despre el decît alarmă, cind i-a sosit „încă un Eminowics!“. L-am plăsmuit din cap pînă în picioare, fizic şi psihic, fiindcă numai aşa, prin el puteam pune faţă în faţă două lumi: autoritatea școlară austriacă, deznaționalizantă şi oricum, occidental disciplinată, în luptă cu un pui al plaiurilor moldovene, deprins cu hoinăreală, nărăvit la indisiplină şi precoce, ca orice mediteranian, faţă de germanul mai lent şi metodic. Am schiţat în cîteva rînduri un Neubauer, psicoloiceşte conform portretului zugărvit de monografiştii, şi de foştii elevi. Cum nu cunosc carteia lui Alfred Klug, traducătorul meu de altădată, — şi chiar s-o am nu mi-ar folosi mult cu aproximativitatea mea nemăiestescă — portretul fizic l-am schiţat vag... De altfel ce importanţă ar avea exactitatea fotografică?

Altă încărcare a textelor.

Pretutindeni, în Ștefanelli, în toţi monografiştii lui Eminescu, se afirmă că Arunc Pumnul era profesor de română — sau mai exact de cuvîntămînt, sufletămînt etc. — la clasa lui Mihai. Ion Sbiera, în scrisoarea către Maiorescu din 3 iulie 1889 spune însă că „Pumnul din 1861 puţin ce a mai funcţionat ca profesor, şi cind se templa de a mai relua pe scurt timp cursul său, propunea numai în clasele superioare pînă unde nu ajunsese M. Eminescu“. Adevărul poate să fie de partea lui Sbiera. Nu pot să-l accept, fiindcă ruinează, nu numai o istorică posibilitate de a româna raporturile dintre un profesor şi un elev, amîndoî străluciţi în felul lor; dar fiindcă apare în contradicţie cu autoritatea unei legende. De multe ori legenda primează, cind e mai vie şi mai autentică decît realitatea. Şi apoi cum rămine cu afirmarea lui Ștefanelli, elev cu un an în urma lui Mihai, că l-a avut profesor pe Pumnul şi că atunci cind îşi întrebupea lectiile, aşa rare cum erau, îl petreceea Mihai pînă la fiacru şi chiar pînă acasă?

Iată dar, iubite domnule Leca Morariu, cum am înţeles să utilizez materialul informativ pentru a reconstituia viaţa, epoca, mediul lui Mihai Eminescu. Am ales, ce mi s-a părut că e mai potrivit pentru a zugrăvi un om viu, consecvent cu el

însuși și cu imaginea care trăiește în noi. Adevărul istoric, cind l-am călcat, întotdeauna l-am călcat cu premeditare, nu din ignoranță, bazându-mă pe dreptul romancierului de a forma sau transfigura realitatea — ceea ce unui monografist nu-i este permis, dar într-o lucrare de creație adeseori e condiție esențială, exact după cum pictorul trebuie să urmărească altceva decât fotograful fidel.

Cind voi avea partea I gata (romanul va cuprinde 2 volume, circa 650—700 pagini tipar), te voi plăti pe Dta, cu rugămintea să-ți petreci ochii pe textul meu și să mă dojenești cu severitate, dacă m-am cam întrebat cu măsura.

Până atunci, încă odată îți mulțumesc și rămân al Dtale îndatorat, cu sentimentele cele mai statornice.

Cezar Petrescu.

P.S. La invitația dta<sup>4</sup>, nu știu dacă și cind aş putea răspunde. Deocamdată mi-e sufletul plin de Eminescu — și-mi pare că fiecare zi cind îl părăsesc, i-o fur lui. Simplă exaltare de scrib posedat de subiect !

#### UN DOCUMENT LITTÉRAIRE SUR LA GENÈSE DU „ROMAN D'EMINESCU“ PAR CEZAR PETRESCU

##### Résumé

En commentant la lettre de Cezar Petrescu vers Leca Morariu, concernant *Le Roman d'Eminescu* (I), les auteurs soulignent la valeur historique-littéraire de cette lettre, qui est éloquente pour qui se montre intéressé de la genèse du roman mentionné, de la conception de Cezar Petrescu en ce qui regarde le roman de reconstruction et de la contribution de Leca Morariu à la connaissance de la vie et de l'activité de Mihai Eminescu.

##### EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La première page de la lettre de Cezar Petrescu.

Fig. 2. — La dernière page de la lettre.

---

<sup>4</sup> Invitația are ca obiect un ciclu de conferințe despre Mihai Eminescu.

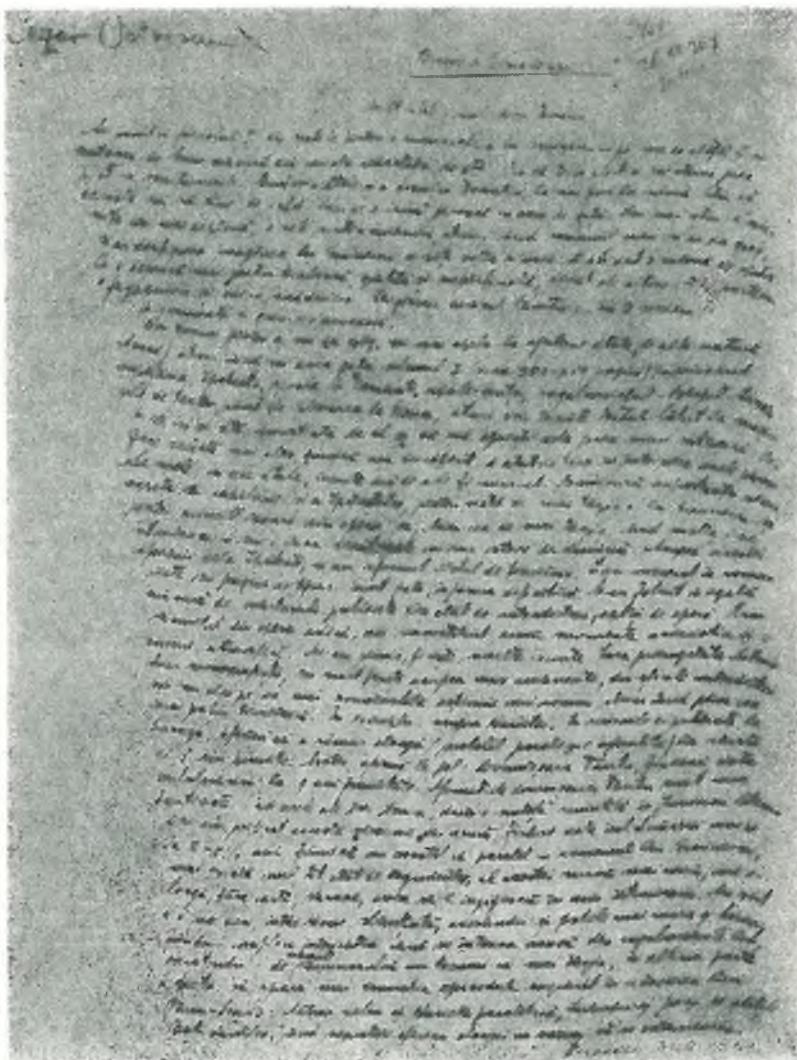


Fig. 1. — Prima pagină a scrisorii lui Cezar Petrescu.

Quelques vues sur les conditions de la vie sociale dans les villages de l'Inde. — Les villages sont le véritable fondement de l'Inde. C'est à eux que l'on doit l'origine et la permanence de la civilisation indienne. Ils sont le centre de la vie sociale, politique, religieuse et culturelle de l'Inde. Ils sont aussi le lieu de naissance et de mort de la plupart des hommes qui ont contribué à l'évolution de la civilisation indienne. Ils sont le lieu où se déroulent les principales activités économiques, politiques et culturelles de l'Inde. Ils sont le lieu où se déroulent les principales activités économiques, politiques et culturelles de l'Inde.

La valoare a teoriei  
într-o lume în care nu există o cale de comunicare  
în formă de scriere — sau nu se vede de unde să venim, contracintă, neputință  
în toate liniile lor. În Sibiu, în revizuirea documentelor de la 1848 și 1850, am  
văzut că 1848 părțile s-au înțelese și profunz și deosebit de  
mai bine decât în 1850, și, probabil, mai mult, proponându-și să își respecte  
către celelalte oportunități de dezvoltare. Această posibilitate nu se poate să obțină  
în perioada — după 1850 — în care o astfel de posibilitate nu  
există, nu există posibilitatea de a avea o cunoaștere profundă și  
o cunoaștere respectivă a celor ce vor urma să devină obiecte de interes  
pentru noi, și, deoarece nu există posibilitatea de a avea  
o cunoaștere profundă și, deoarece nu există posibilitatea de a avea  
o cunoaștere profundă și, deoarece nu există posibilitatea de a avea  
o cunoaștere profundă și, deoarece nu există posibilitatea de a avea  
o cunoaștere profundă și, deoarece nu există posibilitatea de a avea

Tales son datos tomados de los Diarios, con su respectiva información sobre el desarrollo de las ofertas, actividad en tales reuniones, etc., en su punto, y en particular sobre la ejecución de las órdenes de trabajo, establecidas en el acuerdo entre las partes.

had no more than 7 gates (normal as opposed to branching) & 10-12 nodes (max), & no paths > 200, & no cycles > 1000. After 100 trials max. no. of nodes decreased to approximately 1000, and max. path length to 1000.

From these, we deduce the north-south or vertical effect of the current as indicated at various stations.

On the 20th inst., as the 2000' of sand or yellowish sand  
described in a report of the Commissioner of Fish & Game  
as a new species of fish was found.

Fig. 2. — Ultima pagină a scrisorii.

## MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN JUDEȚUL SUCEAVA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

MIHAI STEFAN CEAUȘU

Documentele din perioada anilor 1929—1936, ce le prezentăm acum, au fost selecționate din fondul „Parchetul Tribunalului Suceava“.

Aceste documente au menirea de a evidenția cîteva aspecte din lupta maselor muncitoare din județul Suceava, în anii grei ai crizei economice și după aceea, pentru îmbunătățirea condițiilor lor de viață, împotriva fascismului și a războiului.

În toată perioada recesiunii economice din anii 1929—1933, sub condură Partidului Comunist Român și a altor forțe democratice s-au desfășurat ample lupte social-politice în județul Suceava ca și pe tot cuprinsul țării, ce aveau menirea să împiedice ofensiva patronilor de a ieși din criză pe seama maselor populare<sup>1</sup>.

O problemă importantă, ce se desprinde din documente, a fost aceea a luptei maselor populare pentru transpunerea în viață a prevederilor democratice din „Legea asupra contractelor de muncă“<sup>2</sup>, ce stipula: ziua de muncă de 8 ore, sporirea salariilor, concedii de odihnă plătite s.a.

În baza acestei legi, în luna aprilie 1929, aveau loc tratative între patronat și delegații muncitorilor din industria forestieră, pentru încheierea contractului colectiv. Ca urmare a refuzului patronatului de a le satisface doleanțele, muncitorii din industria lemnului<sup>3</sup> declară în ziua de 26 aprilie grevă generală. În această situație, la ordinul Inspectoratu-

1 M. Iacobescu, *Tradiții de luptă* în volumul *Tara de Sus în clocoțul revoluției 1944—1948*, Suceava, 1972, p. 26.

2 „Monitorul oficial“, part. I, nr. 74 din 5 aprilie 1929, pp. 2634—2645.

3 Pentru imaginea luptei greviste a muncitorilor forestieri din Bucovina vezi articolele: I. Dîrdală și M. Rusenescu, *Despre situația materială și lupta muncitorilor forestieri din Bucovina între anii 1929—1933*, în „Studii și articole de istorie“, vol. VI, București, 1964, p. 345; C. Botez și I. Saizu, *Contribuții la cunoașterea situației industriei forestiere din Nordul Moldovei în anii crizei economice din 1929—1933*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“, Iași, tom. XI, anul 1965, p. 195; G. Irimescu, *Aspecte din lupta grevistă a muncitorilor forestieri din Bucovina în anii crizei economice 1929—1933*, în „Studii și materiale“, Istorie, Muzeul județean Suceava, 1971, p. 105.

lui Muncii Cernăuți, organele de poliție din județul Suceava iau măsuri imediate de supraveghere a muncitorilor din județ, mai ales la fabrica de cherestea din Cacica<sup>4</sup>.

Acțiunea fermă și hotărâtă a muncitorilor forestieri bucovineni determină patronatul să cedeze, acordindu-se o sporire a salariului cu 14% în condițiile în care durata zilei de muncă este fixată la 8 ore<sup>5</sup>.

Din analiza faptică a uneia din acțiunile de luptă ale muncitorilor forestieri din județul Suceava, și anume: greva muncitorilor de la fabrica de cherestea „C. Singer“ din Pirtești de Sus, reiese în mod convingător că această grevă, ca și altele din această perioadă, a fost rezultatul refuzului constant al patronului de a satisface cererile legale ale muncitorilor de sporire a salariilor, de limitare a zilei de muncă la 8 ore și al tendinței acestuia de a intensifica exploatarea muncitorilor prin prelungirea duratei zilei de muncă și diminuarea salariilor. În fața acțiunii energice a muncitorilor, ce intrau în grevă la 26 aprilie 1929, după patru zile proprietarul este nevoit să cedeze acceptînd condițiile muncitorilor<sup>6</sup>.

În perioada crizei economice, în orașul Suceava și în județ, activitatea Partidului Comunist Român s-a manifestat, aşa cum rezultă din analiza documentelor ce le prezintă<sup>7</sup>, în primul rînd prin popularizarea în rîndul maselor a politicii P.C.R. prin intermediul publicațiilor, manifestelor și a propagandei de la om la om. Împotriva celor ce făceau propagandă comunistă, organele de poliție și justiție au luat măsuri severe de reprimare. Arestați și deferiți justiției, mulți dintre comuniști au suferit diverse condamnări. Cu toate acestea, Parchetul Tribunalului Suceava informa într-o notă adresată Ministerului Justiției, în 1934, că membrii P.C.R. care au fost puși în libertate din detenție „au reluat contactul pierdut pe timpul detenției lor, cu scopul de a reîncepe activitatea“<sup>8</sup>.

În anii ce s-au succesi recesiunii economice, în acțiunile întreprinse de mișcarea muncitoarească și democratică suceveană, revendicările de ordin economic s-au împletit cu lupta antifascistă și antirăzboinică.

Recrudescența mișcării fasciste din țara noastră, după instaurarea nazismului în Germania, ce s-a afirmat ca un dușman nu numai al mișcării muncitorești, dar și al democrației în general, a determinat o puternică ripostă din partea mișcării muncitorești și democratice din România.

În fruntea luptei antifasciste a stat Partidul Comunist Român, partidul de avangardă al clasei muncitoare din România, căruia i s-au alăturat pe frontul antifascist și celelalte partide muncitorești: Partidul Social-Democrat, Partidul Socialist Unitar, Partidul Socialist. Trecînd

<sup>4</sup> Documentul nr. 1.

<sup>5</sup> Documentul nr. 2.

<sup>6</sup> Documentul nr. 3.

<sup>7</sup> Documentele nr. 5, 6, 7 și 8.

<sup>8</sup> Documentul nr. 8.

peste obstacole de ordin tactic și strategic, comuniștii și socialiștii s-au întinut pe platforma luptei antifasciste<sup>9</sup>.

Cele două documente din această perioadă reflectă atitudinea antifascistă și antirăzboinică a socialiștilor suceveni. Astfel, în cuvîntările rostite la o întîlnire organizată cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai 1936 în Suceava, se arăta între altele: „capitalismul care este în prăbușire a inventat fascismul cu ajutorul căruia să se poată susține“<sup>10</sup>, evidențiind astfel originea fascismului, faptul că această mișcare ultrareacționară era produsul crizei generale a capitalismului.

Combatînd naționalismul șovin promovat de fascism și acuzațiile la adresa internaționalismului socialist, văzut ca o lipsă de patriotism, socialiștii suceveni arătau: „noi credem că națiunea să se dezvolte în mod sănătos și să dispară naivitatea în această privință“, arătînd că, în viziunea lor, la baza internaționalismului stă națiunea: „noi înțelegem ca fiecare națiune să fie clădită pe baze socialiste și să colaboreze întreolaltă frătește. Aceasta este baza internaționalismului“<sup>11</sup>.

În anul 1936 pacea lumii era amenințată de politica revizionistă agresivă a statelor fasciste. Condamnînd agresiunea statului fascist italian împotriva Abisiniei și tendințele revanșarde ale hitlerismului „care n-a făcut altceva decât a inventat arme și gaze“<sup>12</sup>, mișcarea socialistă milita pentru „apărarea țării și a poporului“<sup>13</sup>.

Incadrîndu-se în currențul pacifist intern și extern, socialiștii suceveni se pronunțau pentru încetarea cursei nebunești a înarmărilor ce cuprinsese Europa, concluzionînd în mod just că războiul „este un dezastru pentru orice țară“<sup>14</sup>.

<sup>1</sup> 1929 aprilie 26, Cernăuți. Ordin telegrafic al Inspectoratului Muncii Cernăuți către Parchetul Tribunalului județului Suceava, transmis de acesta Companiei de jandarmi Suceava, pentru a lua măsuri de menținere a ordinei și siguranței întreprinderilor din județ pe durata grevei generale a muncitorilor din industria forestieră.

Nr. 1848

T e l e g r a m a

Urgent

Şefului Parchetului  
Suceava

Parchetul Tribunalului  
Suceava  
Intrat la : 27 apr. 1929  
No. 2268

Prezentată la Cernăuți. No. 407 cl. st cuv 23 data 26/4 ora 19,50 m... timp...  
Primită de... data... ora 21 m... timpul...

<sup>9</sup> N. Jurcă, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România 1934—1944*, ed. Litera, București, 1978, p. 33.

<sup>10</sup> Documentul nr. 10.

<sup>11</sup> Documentul nr. 10.

<sup>12</sup> Documentul nr. 11.

<sup>13</sup> Documentul nr. 10.

<sup>14</sup> Documentul nr. 10.

Muncitorii declară grevă generală în industria forestieră rugăm ordonați măsurile legale menținerea ordinei și siguranței întreprinderilor.

Inspectoratul Muncii

Cernăuți

Botez

nr. 2181

**<Rezoluția Parchetului Suceava>**

Se va ordona Companiei de jandarmi Suceava pentru a înștiința imediat toate Posturile de jandarmi din raza Companiei cu ordinul de a supraveghea menținerea ordinii.

In special se vor lua măsuri de pază la ferestrăul Cacica, ca nu cumva muncitorii intrați în grevă să încerce a-i da foc la fabrica de cherestea în Cacica și materialul aflat pe depou.

Asupra măsurilor luate rugăm a ne raporta.

ss. indescifrabil

L.S.

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului județului Suceava, dosar nr. 1/1929, fila 122, orig.

2

1929 aprilie 27, Cernăuți. Ordin telegrafic al Inspectoratului Muncii Cernăuți, referitor la înacetarea grevelor muncitorilor din industria forestieră, ca urmare a semnării contractului colectiv între delegații patronilor și ai lucrătorilor.

No 1911

T e l e g r a m ā

*Urgent*

Parchetul Tribunalului

Suceava

Prezentată la Cernăuți, No 436 cl st... cv. 38 data 27/4 ora 18 m... timpul... Trimisă de... data... ora 19 m... timpul...

Aplanat conflictele industriile forestiere închiind azi aici contract colectiv cu delegații patronilor și lucrătorilor stop introdus opt ore cu salarul aferent sporit cu 14% stop Hotărît înacetarea grevelor.

Inspectoratul muncii Cernăuți

Botez 2206

Eșire No 2570

28/4 1929

Revenim de la ordinul nostru No 2509 din 27/4/29 intrucit neînțelegerea între patroni și lucrătorii fabricilor de cherestea sunt aplamate și s-a început cu greva.  
ss. indescifrabil

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 1/1929, f. 123, orig.

3

1929 mai 2, Pîrtești de Jos. Raportul Postului de jandarmi Pîrtești de Jos către Parchetul Tribunalului Suceava, cu care înaintează Parchetului procesul-verbal încheiat cu ocazia grevei muncitorilor de la fabrica de cherestea C. Singer din Pîrtești de Sus din 26 aprilie 1929.

No 207

1929 luna mai ziua 2

Postul jand. Părtești de Jos

Către

Parchetul Tribunalului Suceava

Parchet. Tribun.

— Suceava —

Intrat la : 4 Mai 1929

No 2457

Sa luat la cunoștință

la dosar

ss. indescifrabil

Am onoare a înainta procesul-verbal No 32, dresat în chestiunea grevei lucrătorilor din fabrica C. Singer din Părtești de Sus, raportindu-vă că greva a încecat în ziua de 30 aprilie a.c. în baza contractului colectiv încheiat de industriași și lucrători la Cernăuți, fără să se întimplă vreun accident sau tulburare de liniște.

Şeful Postului Jandarmi

Plotonier

Gașler

L.S.

Proces-verbal nr. 32

dresat astăzi 27 aprilie 1929

Noi jandarm plotonier Gașler Adolf șeful postului Părtești de Jos din Compania de jandarmi Suceava.

Având informațiuni că muncitorii fabricei de cherestea C. Singer din Părtești de Sus au încecat lucru în 26/IV/29 ora 3 $\frac{1}{2}$  p.m. declarind grevă colectivă.

La fața locului am constatat că lucrătorii acestei făbrice au cerut introducerea duratei de muncă de 8 ore pe zi, conform noii legi de muncă și sporirea simbriilor de 30%, ceea ce patronul făbricei nu le-a promis au încecat cu lucru la data și ora de mai sus declarind grevă fără însă a comite vre un act de violență sau tulburare a liniștei,

Cercetind cazul am procedat la ascultarea martorilor și a părților obținind următorul rezultat :

1. *Martorul Paul Merdler contabilul firmei depune următoarele :*

In ziua de 26/IV/29 la ora 1 $\frac{1}{2}$  p.m. au intrat în biroul făbricei lucrătorii Holderbaum Nicolai, Zehaliuc Ludwig, Stasciuc Demeter, Crețu Ioan și Bâta Anton și au predat proprietarului făbricei D-lui Curt Singer în scris dorințele lucrătorilor cu mențiune că dacă pînă la ora 3 $\frac{1}{2}$  p.m. nu au rezultatul vor înceta imediat cu lucrare. Lucrătorii au cerut 8<sup>h</sup> pe zi de lucru și 30% urcarea simbriilor. Răspunsul patronului a fost că deoarece la Cernăuți sunt în curs tratările între patroni și delegații lucrătorilor, D-sa va acorda lucrătorilor ceea ce va decide această comisiune. Lucrătorii nemulțumiți cu acest răspuns au încecat la ora 3 $\frac{1}{2}$  p.m. cu lucrare.

Atit declar și semnez

ss. Merdler

Şeful Postului Jandarmi

Plotonier

ss. Gașler

L.S.

2. *Lucrătorul Holderbaum Nicolai zis Treliniuc de 36 ani, român, domiciliat în comuna Pîrtești de Jos declar :*

Din partea președintelui organizației muncitorilor din Vama am aflat, că există o lege după care se va lucra numai 8 ore pe zi acordindu-ne și dreptul de a cere mărirea simbriilor pînă la 30%, avind și în vedere că D-l proprietar Curt Singer a chemat în ziua de 25/IV/29 pe lucrătorii Zehaliuc Ludwig, Cacica Petrea și Schäfler Michael la biroul făbricei și le-a pus în vedere că după noua lege de muncă se va lucra numai opt ore pe zi, însă cu o reducere a simbriilor de 20%. În urma celor citate anterior lucrătorii făbricei au ales afară de subsemnatul încă pe lucrătorii Zehaliuc Ludwig, Bâta Anton, Crețu Ioan, Stasciuc Demeter și Buliga Ilie de a prezenta patronului dorințele lucrătorilor în scris și anume 8h pe zi, 30% sporirea simbriilor și plata regulată după contract. Acest memorandum a prevăzut și condițune că în caz că pînă la ora 3 $\frac{1}{2}$  p.m. lucrătorii nu vor avea rezultat favorabil vor înceta la ora de mai sus arătată cu lucru. Răspunsul D-lui Curt Singer a fost: Să lucrăm opt ore pe zi plus 2 $\frac{1}{2}$ h suplimentare cu aceeași plată de pînă în prezent în caz dacă vom lucra numai 8 ore va reduce simbria cu 20%. Această propunere a fost respinsă de noi, atunci că D-l Curt Singer ne-a propus să continuăm lucrare și cum se va hotărî de lege vom lucra și noi. Comunicind celorlalți lucrători rezultatul obținut de la D-l Curt Singer și nefiind mulțumiți cu acest rezultat au încetat cu lucru la ora 3 $\frac{1}{2}$  p.m.

Atât declar și semnez

ss. Holderbaum Nicolai

Lucrătorii prezenti Zehaliuc Ludwig, Bâta Anton, Crețu Ioan, Buliga Ilie și Schäfler Michael interogați au susținut declarația depusă de Holderbaum Nicolai.

Drept care am încheiat prezentul proces-verbal care se va înainta locului în drept.

Şeful Postului Jandarmi  
Plotonier ss. Gașler Adolf

L.S.

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 1/1929, f. 135—136, orig.

4

1932 februarie 3, Suceava. Înștiințare a Tribunalului Suceava adresată primului procuror al Parchetului Suceava, referitoare la recunoașterea persoanei juridice „Sindicatului muncitorilor din industria minieră” din Cacica.

Numărul afacerii Pers. jur. 5/1932

Parchetul Tribunalului

— Suceava —

Intrat la : 8 Febr. 1932

No 734

Vezi cartea de ședință

ss. indescifrabil

S-a trecut

ss. indescifrabil

Înștiințare  
Domnului Prim procuror al Parchetului  
la Suceava

Sunteți citat pentru a reprezenta Ministerul Public în ședința la care va avea loc dezbaterea cauzei „Sindicatul Muncitorilor din industria minieră” din Cacica pentru recunoașterea pers. juridice, pe ziua de 25 Februarie 32, ora 10 a.m., la acest Tribunal, camera Nr. 35, sala de ședințe 35.

Grefa Tribunalului Suceava

Secția I. la 3.II.1932

L.S. Grefier  
ss. indescifrabil

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 3/1922, f. 87, orig.

5

1932 mai 18, Suceava. Adresa Poliției orașului Suceava către Parchetul Tribunalului Suceava, referitoare la trimiterea în judecată a învinuitorilor Felican Vasile și Faur Gheorghe, din comuna Scheia, pentru propagandă comunistă.

Ministerul de Interne  
Poliția orașului Suceava  
Nr. 5644  
18 Mai 1932

Parchetul Tribunalului  
— Suceava —  
18 Mai 1932  
No 2843

Arestați

Domnule Primprocuror.

Aveni onoare a Vă înainta dosarul de față în original, dimpreună cu indizi: Felican Vasile și Faur Gheorghe din com. Scheia, găsiți vinovați pentru faptul de deslănțuire de propagandă comunistă prin manifeste bolșevice, propaganda făcută în ziua de 14 Mai a.c. la moara Hotincean, cu rugămîntea să binevoiți a dispune cele legale.

Se anexează și un număr de 4 manifeste comuniste găsite asupra bănuitorului Felican Vasile.

Şeful Poliției :  
p. Isar Aurelian

Şeful Biroului I.  
Comisar cl. I.  
ss. Romanovschi

Rechizitoriu conf. cu referatul anexat  
ss. indescifrabil

Dominului Priprocuror al Parchetului Tribunalului

„Suceava“

Ieșire Nr. 2887-90 din 18 Mai 1932

R O M Â N I A

Parchetul Tribunalului Suceava

Rechizitor

Noi, Primul Procuror al Tribunalului Suceava.

Văzând că din actele alăturate, dresate în contra numișilor :

1) Gheorghe Faur și 2) Vasile Felican, ambii din Scheia, sunt indicii suficiente, că au comis faptul prevăzut și pedepsit de art. unic la art. 11 al legii pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice, în așa fel, că în ziua de 14 Mai a.c., în oglada morii lui Hotincean din Suceava, au făcut propagandă comunistă subversivă, prin viu grai, dând citire manifestului revoluționar, adresat proletariatului din toate țările, din care propagandă a putut să nască un pericol pentru siguranța Statului.

Văzând articolul 52 din codul de procedură penală.

Trimitem actele Domnului Primpreședinte al Trib. Suceava, și cerem să binevoiască a proceda la judecarea afacerii conform procedurii micului parchet, dispunind citarea numișilor inculpați cari sunt depuși în baza mandatelor de arestare Nr. 2887 și 2888/32 și a martorilor propuși.

Se alătură următoarele acte : lucrările în cauză, împreună cu câte un exemplar al mandatelor de arestare Nr. 2887 și 2888/32.

Dat la Parchetul nostru din Suceava, azi în 18 Mai 1932.

Primul Procuror,  
ss. Bandas

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 5/1932, f. 169--170, orig.

6

1932 iunie 2, Suceava. Adresa Poliției orașului Suceava către Parchetul Tribunalului Suceava, referitoare la trimiterea în judecată a invinușilor Dudceac Pavel și Moldovan Grigorie pentru răspîndirea de manifeste comuniste în cuprinsul orașului Suceava.

MINISTERUL DE INTERNE  
Direcția Poliției și Siguranței Generale  
POLIȚIA DE STAT  
Suceava  
No 6514  
1932 luna iunie ziua 12

Parchetul Tribunalului  
Suceava  
Intrat la : 12 iunie 1932  
No 3388  
Ieșire Nr. 3376 din 12 Iun. 1932

Domnule Prim Procuror

Aveam onoare a Vă înainta alăturat un dosar compus din 10 file și 18 manifeste comuniste corpori delictă, împreună cu indivizii Dudceac Pavel și Moldovan Grigorie, cari se fac vinovați de răspîndire de manifeste în cuprinsul orașului Suceava rugându-Vă să binevoiți a dispune cele legale.

Şeful Poliției Suceava  
ss. indescifrabil  
L.S.

Şeful Bir. Pol. Sig.  
ss. Isar Aurelian

## Poliției Suceava

cu rugămintea de a ține pe indivizii alăturați în opreală pînă miine în ziua de 13 iunie 1932, cînd vor fi judecați după legea micului parchet pentru delictul prev. și ped. de articolul unic la art. 11 din legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice.

Prim Procuror  
ss. indescifrabil

## Procedura micului parchet

cerem ascultarea martorilor : 1) Comis. de Poliție Aurel Isar, 2) agent secret Vasile Prisacar, 3) Emanuel Hopmaian comerciant, 4) Costică Popovici Comis. Poliției, 5) Constantin Milici... 6) Oanea Zaharia student.

Suceava

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 5/1932, f. 193, orig.

7

1932 iulie 11, Părhăuți. Adresa Postului de jandarmi Părhăuți către Legiunea de jandarmi Suceava, referitoare la trimiterea în judecată a locuitorului Haralampie Ciorbă din comuna Mihoveni, pentru faptul de a fi deținut manifeste comuniste.

Nr. 739

1932 luna Iulie ziua 11  
Postul Jand. Părhăuți

Către

Legiunea Jand. Suceava

Legiunea Jandarmi Rur. Suceava  
Intrare No 3301

1932 luna Iulie ziua 15

Am onoare a vă înainta în anexă procesul verbal No. 35 dresat contra locuitorului Haralampie Ciorbă din Com. Mihoveni pentru faptul că în săptămîna de după paști a.c. pe șoseaua Scheia—Ițcani a găsit un stoc de manifeste comuniste și care le-a adus în comuna Mihoveni unde a încercat pentru a le împărți la diferiți locuitori cu scopul de a face propagandă.

Deși sus numitului i s-a atras atenția de alii locuitori asupra manifestelor că sunt incediare totuși le-a păstrat fără a le declara autorităților.

Fiind bănuit că în această privință a căutat cu bună știință a nu devulga secretul ce conținea acele manifeste.

Rugându-vă să binevoiți a dispune.

Şeful Postului  
Jand. Șef de Post  
L.S. ss. indescifrabil

No. 2439

1932 luna Iulie ziua 20  
Legiunea Jandarmi Rur. Suceava  
Către  
Parchetul Trib. Suceava

Am onoare a înainta anexatul dosar spre cele legale.  
 Comand. Legiunei Jand. Rur. Suceava  
 Căpitan ss. indescifrabil  
 L.S.

Parchetul Tribunalului  
 — suceava —  
 Intrad la : 21 Iul. 1932  
 No 4131

Rechizitoriu la Tribunalul Suceava acuz. Haralampie Ciobă Mihoveni.  
 Art. unic la art. 11 legea pentru suprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice comis în aşa fel că în luna mai a.c. aflând manifeste incendiare comuniste le-a tăinuit autorităților, pentru a face propagandă subversivă a dat 4 bucăți din ele lui Bundec Ioan și a reținut restul în scopul propagandei.

ss. indescifrabil  
 Ieșire Nr. 4228 din 27 Iul. 1932

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Succava, dos. nr. 5/1932, f. 232, orig.

8

1934 iulie 23, Suceava. Raportul Parchetului Tribunalului Suceava către Ministerul de Justiție, referitor la reluarea activității de către comuniștii eliberați din închisoare.

România  
 P a r c h e t u l  
 Tribunalului Succava  
 No 7242  
 Luna iulie ziua 23

Domnule Procuror General,

Avem onoarea a Vă înainta copia de pe raportul făcut d-lui Ministrul privind spiritele populației cât și o copie de pe procesul verbal de ședință al Comisiunii de Colaborare, rugând să binevoiți a lua cunoștință.

Primprocuror,  
 p. indescifrabil

Secretar,  
 p. indescifrabil

D-Sale

Domnului Procuror General al Curții de Apel Cernăuți.  
*Ministerului de Justiție. Cabinetul D-lui Ministru.*

Domnule Ministru

Rezultat ordinului Dv. circular Nr. 3843/34 avem onoarea a vă înainta o copie de pe procesul verbal de ședință al Comisiunei de Colaborare din Suceava

din care se constată că în general starea de spirit a populației din orașul și județul Suceava este liniștită.

Raportăm totodată că — din informațiunile date Dl. Comandant al Legiunei de Jandarmi și Dl. Șef al Poliției Suceava se poate conchide că atât Garda de fier cît și partidul Comunist încearcă a începe din nou activitatea lor subversivă.

La fel membrii partidului Comunist cari pentru propaganda comunistă au fost deținuți și condamnați de Tribunalul Suceava, după punerea lor în libertate au reluat contactul pierdut pe timpul deținerii lor, cu scop de a reîncepe activitatea.

Am cerut Jandarmeriei și Poliției să continue supravegherea acestor elemente, să verifice svonurile privitoare la reînceperea activității membrilor curentelor extremiste și să ne raporteze îndată cu rezultat pozitiv.

ss. indescifrabil

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 4/1934, f. 224—226, orig.

9

1935 martie 12, Comănești, Raportul Postului de jandarmi Comănești către Legiunea de jandarmi Suceava, privind perchezitionarea locuitorului Gheorghe a lui Toader Ignătescu din Humoreni (Liuzii Humorului), pentru descoperirea unor manifeste comuniste.

Nr. 39 Dosar nr. 5/35  
Anul 1935 luna Martie ziua 12

Legiunea Jandarmi Rur. Suceava  
Intrare No. 1981

Legiunea Jand. Suceava  
Postul Jand. Comănești

1935 luna III ziua 16

Către

Legiunea Jandarmi Suceava

Am onoare să vă rugă să binevoiți și să interveni locului în drept pentru a ni se elibera o autorizație de a descinde la domiciliul lui Toader Ignătescu și Ceterasi Silvestru unde locuiesc Gheorghe și Toader Ignătescu din comuna Liuzi Humorului județul Suceava, bănuim că activează în organizația comunistă și asupra cărui poliția orașului Suceava a găsit asemenea manifeste comuniste în anul 1931.

La perchezitia domiciliară ce urmează să-o facem să căutăm dacă nu cumva sus numitul bănuim mai posedă asemenea manifeste comuniste față de banuielile ce avem asupra lui.

Şeful Postului  
ss. indescifrabil

L. S.

No. 1981  
 1935 luna III ziua 16  
 Legiunea Jandarmi Rur. Suceava  
 Către  
 Cabinetul Instr. de pe lângă  
 Tribunalul județului Suceava

Intervenire urgentă  
 maior ss. indescifrabil  
 Judecătorul de Instrucție  
 Tribunalul Suceava  
 Intrat Nr. 451 din 18/III.35

Am onoare a vă înainta raportul postului Jand. Comănești Nr. 39 aci anexat, cu rugămintea să bine voiți a elibera autorizație de percheziție solicitată, la domiciliul locuit. Gheorghe a lui Toader Ignătescu din Comuna Liuzii Humorului; Numitul locuiește la Ceterea Silvestru din acea comună.

Comand. Legiunei Jand. Rur. Suceava  
 Major, ss. Gheorghiu I. Alexandru  
 L. S.

Se va elibera	Cu nr. 776 exp. prin
autorizația cerută	Legiunea Jand. Suceava
Suc. 18/III 35	Suc. 19/III 35
Jude Instructor	ss. indescifrabil
ss. indescifrabil	

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 5/1935, f. 62, orig.

10  
 1936 mai 2, Suceava. Raport al Poliției de reședință Suceava, către Parchetul Tribunalului Suceava, referitor la cuvintările rostită de reprezentanții Partidului Social-Democrat, cu prilejul mesei organizate la Suceava în ziua de 1 Mai 1936.

România	Parchetul Tribunalului
Poliția de Reședință	— Suceava —
S u c e a v a	
No 6485	Intrat la : 2 Mai 1936
luna Mai ziua 2	No 3192

la dosar  
 ss. Bandas

Către  
 Parchetului Tribunalului  
 S u c e a v a

Avem onoare a vă înainta spre știință copia după raportul nostru Nr. 6327 din 2/V. a.c. către Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți, cu privire la masa comună, aranjată pe ziua de 1 Mai a.c. din partea organizației locale a partidului Social-Democrat.

Şeful Poliției  
ss. al Preutesei  
L. S.

Şeful Bir. Poliției de Siguranță  
ss. Isar Aurelian

C o p i e

Poliția de Reședință  
Suceava  
No 6327

Luna Mai ziua 2, 1936

Dominule Inspector Regional,

Avgem onoare a raporta cum că ziua de 1 Mai a.c., a decurs în perfectă liniște în circ. noastră.

Adunarea organizaționii locale a partidului Social-Democrat anunțată pentru orele 17, nu a avut loc, deoarece referentul Carol Mehlferber din Cernăuți nu a sosit, după cum era așteptat.

La orele 21 a avut loc, în sala hotelului „La Americanul“ (Bogen) din localitate o masă comună, aranjată din partea membrilor conducători ai organizației locale Social-Democrate, sub președinția numitului Leon Rotkopf, vice președintele org. locale, la care au participat 50 persoane.

Cu această ocazie s-au rostit următoarele discursuri: numitul Rotkopf Leon salută pe cei prezenți, mulțumindu-le pentru participare.

Shorr Iulius din Suceava, își exprimă bucuria că la această masă participă și Carol Mehlferber din Cernăuți, după care face un scurt istoric al socialismului, începînd de la 1886 „Este singura serbare importantă, ziua de 1 Mai, deoarece nu se leagă de o singură națiune, ci trece peste hotare, avînd un caracter internațional. Și astăzi ne-am întrunit să serbăm această zi ca să știm și să cunoaștem motivele pentru care o serbăm. Ați citit prin ziare că ideea noastră a luat avînt în special în statele nordice ale Europei, apoi în Franța, Anglia și Spania. Acestea sunt semne că dictaturile burgheze trebuie să decadă“. Numitul își termină cuvintarea cu cuvintele: „Trăiască democrația, pacea și lupta socialistă în România“.

Carol Mehlferber din Cernăuți aduce salutul partidului din regiunea Bucovinei, exprimîndu-și regretul că nu a putut veni la adunarea anunțată de după masă. „Astăzi ca și la orice ocazie ne folosim pentru a ne aprofunda cu teoria socialismului. Starea de lucruri este deplorabilă, aşa cum se prezintă acum și ar trebui să se schimbe neapărat. Șaptezeci % din populație nu are cultură, hrană și nu este ocrotită în mod special la noi în țară. Această stare de lucruri se află și în alte țări. O statistică recentă arată că două treimi din populația de pe glob nu are mai mult decât un rînd de haine. Cum se explică oare că în România, țară bogată, să nu aibă locitorii o situație mai bună. Șaptezeci % din veniturile țării intră în miinile industriașilor mari, moșierilor și bancherilor și numai 30% rămîne pentru nevoile populației. Noi luptăm în contra două feluri de război și anume: după cum luptăm: în contra clasei capitaliste, deci un război de clasă, și luptăm: în contra războiului ce s-ar ivi cu un dușman de afară. Suntem pentru apărarea țării și a poporului, dar nu suntem pentru apărarea buzunarelelor capitaliștilor care profită de pe urma războaielor. Trebuie să fim apărăți cu ajutorul armatei, nu înțe-

legem însă să profite capitaliștii de aceasta. Se vorbește în genere despre o politică numită internațională, termen care este uneori rău înțeles. Noi înțelegem ca fiecare națiune să fie clădită pe baze socialiste și să colaboreze între-olaltă frățește. Aceasta este baza internaționalismului. Corneliu Zelea Codreanu care de fapt se numește Zilinschi nu este Român și deci nu poate să ne dea lectii de patriotism. Noi credem ca naționalitatea să se dezvolte în mod sănătos și să dispară naivitatea în această privință. Cerem ca muncitorimea națiunilor să se unească și să dispară din mijlocul ei naționalismul naiv.

Sub titlul de naționalism se face o agitație enormă aproape în toate statele. Capitalismul care este în prăbușire, a inventat fascismul cu ajutorul căruia să se poată susține. Capitalismul nu mai poate trăi prin liberalism, deoarece poporul a început să privească în oalele pline ale capitalismului. De aceea pentru a se menține capitalismul are nevoie de dictatură. Dar ce este dictatura? Știm cu toții că libertățile noastre au fost cîștigate prin multe lupte, duse din partea părinților noștri, pentru cîștigarea diferitelor drepturi. Astăzi capitaliștii vor să ne răpească aceste libertăți, cu ajutorul dictaturii. Cuziștii și gardiștii se reazimă tot pe paralele noastre, iar populația va vedea în fine că a fost înșelată de ei, așa cum vede populația în Germania, că a fost înșelată din partea lui Hitler. Cuziștii de astăzi, vor fi socialistii \* de mîne. Ei nu merg pe calea istoriei materialicește, ci numai cu dorința de a ajunge la altă situație. Burghezimea ne pune diferite piedici care nu sunt altceva, decât încercări defensive ale capitalismului. Noi mergem însă înainte, iar capitaliștii nu vor reuși să ne împiedice. Să știți că, dacă ideea socialistă este bună pentru Anglia și Franța, atunci este bună și pentru România, căci socialismul este o știință mondială, un focar de cultură și o formă de Stat mai înaintată, care se impune a fi introdusă în toate statele. La noi în parlament, țărani nu sunt reprezentați, deoarece aceștia sunt dezbinăți în diverse partide și deoarece nu sunt organizați împreună cu muncitorii. Să ne dăm bine seama că muncitorimea trebuie să fie organizată. Ni se reproșează că mișcarea socialistă ar fi o mișcare evreească, ceea ce însă nu este adevărat, căci partidul este alcătuit din muncitori din orice naționalitate. Este un principiu în acest partid, că orice naționalitate, este egală în fața sa.

Știm cu toții că războiul este un dezastru pentru orice țară, el sărăceaște țara, care trebuie să cheltuiască enorm pentru înarmare, iar veniturile ei sunt deturate de la menirea lor normală. Este un motiv foarte serios, ca azi să cerem dezarmarea tuturor statelor. Războiul ne ia și nouă baza pentru înfăptuirea socialismului, căci a face socialism, înseamnă să fie belșug, dar nu sărăcie rezultată pe urma unui război. Noi trebuie să fim mai cinstiți, mai cuminți și mai activi decât ceilalți, căci, a fi socialist înseamnă să fii superior altora. În anul viitor, doresc ca D-voastră să fiți mai mulți aici la Suceava și din toate naționalitățile, căci numai astfel se va înfăptui în România, ideia socialistă. Doresc ca comitetul local să se întrunească și să caute mijloacele necesare, pentru a găsi soluționea, ca întreaga muncitorime locală să vie în rîndurile noastre, ca să îndeplinească menirea socialismului în întreaga lume. Dacă veți fi mai harnici, mai cuminți și mai buni, lumea va fi a noastră\*.

\* În sensul național-socialismului german (n. a.).

Festivitatea a decurs în perfectă liniște, fără să se fi produs vreun incident, încheindu-se la orele 24,15<sup>h</sup>.

Raportindu-vă cele ce precede, vă rugăm să binevoiți a dispune.

Şeful Poliției Suceava  
ss. Al. Preutesei

Şeful Biroului Poliției de Siguranță  
ss. Isar Aurelian

Pentru conformitate  
ss. V. Sireteanu

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 3/1936, f. 124—126, orig.

11

1936 mai 2, Suceava. Raportul Poliției de reședință Suceava, către Parchetul Tribunalului Suceava, referitor la sărbătorirea de către muncitorii din Cacica a zilei de 1 Mai.

România  
Poliția de reședință  
Suceava  
No 6486  
luna Mai ziua 2

Către  
Parchetul Tribunalului  
Suceava

Parchetul Tribunalului  
— Suceava —  
Intrat la : 2 Mai 1936  
No. 3191

Aveam onoare a vă înainta, copie după raportul Nostru Nr. 6453/936 către Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți, cu privire la serbarea zilei de 1 Mai a.c. în comuna Cacica, rugindu-vă să binevoiți a dispune.

Şeful Poliției  
ss. Al. Preutesei  
L.S.

Şeful Biroului Poliției  
de Siguranță  
ss. indescifrabil

C op i e

Nota telefonică Nr. 6453 din 1 Mai 1936  
Poliția Reședință de Județ Suceava

Către  
Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți

Motivați de raportul detașamentului de poliție Solca de astăzi, raportăm că azi orele 9,30, Sindicatul Minier secția Cacica a aranjat o conferință în sala de mese a salinei sub președinția lui Mihai Slavic din Cacica, președintele acelei secții.

Acesta a deschis conferința, vorbind despre însemnatatea aniversării zilei de 1 Mai pentru a 48-a oară. A criticat sistemul hitlerist, despre care a spus că n-a făcut altceva, decât că a inventat arme și gaze, cu care vor să provoace un război, pe spatele muncitorilor, cum este cazul astăzi în urma regimului fascist între Italia și Abisinia. Ia apoi cuvîntul secretarul sindicatului anume Coreșciuc Pavel din Cacica, care a vorbit la fel ca și președintele secției, adăugînd însă că

sistemul hitlerist nu a distrus socialismul, ci a dat numai loc la o mică oprire din calea sa.

Dovada este că atîtea state ca Olanda, Suedia, Spania, Franța etc. au astăzi guverne socialiste. Invită pe cei prezenți în nr. de 78, pentru organizarea muncitorilor rămași încă în afară de organizația socialistă, ca aceștia să se bucure de dreptul de a lucra numai 8 ore și nu 10-12 ore, după cum este cazul, afirmă dinsul, la fabrica de cherestea Singer din Cacică, unde muncitorimea este exploatață, deoarece nu este organizată, iar patronul nu respectă legea.

Incheie apoi discursul său cu cuvintele „Trăiască România și solidaritatea muncitorilor“.

După aceasta toți lucrătorii minieri, în frunte cu o muzică țărănească, s-au dus în corpore în grădina salinei, fără să manifesteze, unde are loc o petrecere cu caracter normal ca toate celelalte petreceri populare, care petrecere se va termina la orele 20.

De altfel socialistii s-au conformat întocmai disp. ord. Nr. 26.490 și 26.491/1936, ale Ministerului de Interne.

În prezent domnește perfectă liniște și disciplină.

Şeful poliției  
ss. A. Preutesei

Pentru conformitate  
ss. V. Sireteanu

Arh. St. Suceava, fond Parchetul Tribunalului Suceava, dos. nr. 3/1936, f. 122-132, orig.

**TÉMOIGNAGES DOCUMENTAIRES CONCERNANT LE MOUVEMENT OUVRIER  
DANS LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA, DANS LA PÉRIODE  
ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES**

*R é s u m é*

Sous ce titre, l'auteur présente un nombre d'onze documents inédits, qui ont le but de compléter l'image de la lutte du prolétariat dans l'actuel département de Suceava, sous la direction du Parti Communiste Roumain et des autres forces démocratiques, pendant les difficiles années de la crise économique et après, pour des meilleures conditions de travail et de vie, contre le fascisme et la guerre.

## INFORMATII PRIVIND PAGUBELE PRODUSE DE TRUPELE GERMANE ÎN RETRAGERE PE TERITORIUL JUDETULUI SUCEAVA

VASILE GH. MIRON

Dezlănțuirea celui de al doilea război mondial de către Germania nazistă a dus la subjugarea unui număr mare de state din Europa. Izolată pe plan internațional, trădată de cercurile reacționare fasciste din interior, cu acordul dictaturii militaro-fasciste, România a fost ocupată de către armatele hitleriste și silită să intre în războiul împotriva Uniunii Sovietice, alături de Germania fascistă<sup>1</sup>.

În baza convenției încheiate între guvernul român și cel german au sosit în România primele efective ale misiunii militare germane încă din a doua jumătate a lunii septembrie 1940. Scopul acesteia nu a fost numai de a instrui și organiza armata română, ci de a instaura dominația politică și economică asupra României<sup>2</sup>.

„Convenția asupra directivelor obligatorii pentru aprovizionarea trupelor germane în România“, semnată la București în 17 ianuarie 1941, ne arată „starea umilitoare în care a fost adusă România, obligațiile mari ale acestieia față de Germania, condițiile de cazare și aprovizionare a trupelor germane“, dislocate în România<sup>3</sup>. Pentru întreținerea lor, România a fost obligată să livreze mari cantități de produse agroalimentare, materiale de construcție, carburanți, la care se adaugă alimentele expediate de către militarii germani, sub formă de colete, în Germania. Cheltuielile impuse statului român pentru finanțarea trupelor germane în România (aproape 500.000 de oameni în noiembrie 1942) cresc an de an, accentuându-se după mutarea operațiunilor militare pe teritoriul României în anul 1944. Numai în perioada 1 martie — 30 iunie 1944 eforturile financiare ale statului român pentru întreținerea armatelor hitle-

<sup>1</sup> Programul Partidului Comunist Român de săvârire a societății socialești multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Editura politică, București, 1975, p. 45-46.

<sup>2</sup> D. Sandru și I. Saizu, *Unele aspecte privind consecințele economice ale prezenței trupelor germane în România (1940—1944)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, IV/1967, Iași, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 119-120.

<sup>3</sup> M. Iacobescu, *Unele aspecte semnificative privind cazarea și aprovizionarea misiunii militare germane în România (1940—1941)*, în: „Studii și cercetări științifice“, Bacău, 1970, p. 188.

riste — bunuri predate sau jefuite — se ridică la suma de 10.399.465.135 lei<sup>4</sup>. Pierderile cauzate prin exploatarea economică a României de către Germania hitleristă în perioada 1939—1944, rechizițiile și distrugerile efectuate de armata hitleristă în perioada 23 august — 25 octombrie 1944 au fost evaluate, după date incomplete, la suma de 92,5 miliarde lei la valută din 1938<sup>5</sup>.

„Războiul, marile distrugeri care au avut loc în această perioadă, jefuirea bogățiilor țării de către hitlerism au dus România în pragul unei adevărate catastrofe naționale“<sup>6</sup>. Odată cu nemulțumirea generală și ura împotriva guvernului și a Germaniei naziste se afirma voința întregului popor de a lupta cu toate forțele pentru a pune capăt acestei situații.

\* \* \*

Măsurile luate de dictatura militaro-fascistă antonesciană de lichidare a drepturilor cetățenești, de militarizare a vieții economice și politice în vederea subordonării României intereselor Germaniei naziste a avut grave urmări și asupra populației de pe teritoriul actualului județ Suceava. Trupele germane cazate în județul nostru din primăvara anului 1941, prin consumul excesiv de produse au provocat o „secătuire a pieții“ și „o răsturnare a prețurilor“, fapt ce a dus la înrăutățirea condițiilor de viață ale întregii populații<sup>7</sup>.

Aservirea economiei românești monopolurilor germane, exploatarea minereurilor de mangan, pirită, calcopirită de la Iacobeni, Vatra Dornei și Fundul Moldovei, cît și a lemnului, principala noastră bogăție, sub controlul și în folosul Germaniei, cheltuielile cerute pentru pregătirile de război, concentrările, au dus la o simțitoare scădere a nivelului de trai al locuitorilor acestor meleaguri<sup>8</sup>. Documentele ce se păstrează în Arhivele Statului Suceava scot în evidență lipsa de grâu (pâinea distribuindu-se pe cartelă și numai pentru orășeni), porumb, zahăr, ulei, săpun, încăltăminte, îmbrăcăminte etc. Lemnele de foc lipseau și prețul lor a crescut din cauză că numai în fostul județ Suceava erau alocate pentru armată 2.000 vagoane. „Mizeria este mare. Sunt case care n-au fost încălzite în această iarnă“, se arată în ședința consiliului de prefectură al județului Suceava din 16 decembrie 1941. Acestor lipsuri, cărora organele locale nu le pot face față, li se adaugă scumpetea, care provoacă îngrijorarea și nemulțumirea tuturor<sup>9</sup>. Lipsa articolelor de primă necesitate,

<sup>4</sup> D. Șandru și I. Saizu, *op. cit.*, p. 122-142.

<sup>5</sup> Mircea Mușat, *România în vîltoarea vitregiilor istoriei*, în „Anale de istorie“, anul XXIV, nr. 3/1978, p. 24.

<sup>6</sup> *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății sociale multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 46.

<sup>7</sup> M. Iacobescu, *Traditia de luptă*, în *Țara de Sus în clocotul revoluției 1944-1948*, Suceava, 1972, p. 34-39.

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 40-41.

<sup>9</sup> Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Suceava, dosar nr. 18/1941, f. 5, 16, 42, 49; fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 24/1939, f. 209, 218, 259.

a condițiilor omenești de viață duce la înrăutățirea situației sanitare. Scarlatina, febra tifoidă și tifosul exantematic pun în pericol viața locuitorilor<sup>10</sup>.

Sub conducerea comuniștilor, prin memorii, sabotaje, manifestații de protest și greve, masele populare de pe aceste locuri s-au ridicat împotriva teroarei și asupririi dezlănțuite de regimul antonescian susținut de trupele hitleriste. Militarizarea principalelor întreprinderi miniere și forestiere, în baza Decretului 335 din 17.II.1941, nu a putut împiedica organizarea grevelor de la fabrica de cherestea din Vatra Dornei, 29 ianuarie 1942, de la minele Arșița-Iacobeni, 8 decembrie 1943 și 22 februarie 1944, patronii fiind obligați să satisfacă cererile muncitorilor<sup>11</sup>.

Ura și revolta față de ocupanții hitleriști s-au intensificat în primăvara anului 1944, cînd locuitorii județului Suceava, transformat în zonă de operații, au căzut victimă jafurilor și distrugerilor provocate de trupele germane în retragere. Sub amenințarea cu împușcarea, locuitorilor din zona Gura Humorului, Cimpulung, Vatra Dornei și comunele apropiate li s-au ridicat: cereale, furaje, vite, cai, căruțe, cherestea, îmbrăcăminte, obiecte de uz casnic etc. Localul Primăriei comunei Dorna-Candrenilor a fost supus unui adevărat vandalism de către trupele hitleriste. Ușile, geamurile, sobele au fost distruse, mobilierul ridicat, arhiva și biblioteca au fost arse. S-a furat întreaga veselă, proprietatea comunei, de la casa de ocrotire<sup>12</sup>. În perioada 29 martie — 8 aprilie 1944 din orașul Gura Humorului s-au jefuit și distrus bunuri în valoare de 8.276.930 lei<sup>13</sup>. Din comuna Frumosu s-au ridicat în mod silit bunuri în valoare de 11.909.500 lei<sup>14</sup>, iar în comuna Sadova un număr de 227 lovitură au fost păgubiți de bunuri în valoare de 2.052.966 lei<sup>15</sup>. În unele localități, trupele hitleriste, puse pe fugă de armatele sovietice, au trecut la incendierea caselor. În satul Pleșa din comuna Mănăstirea Humorului militarii hitleriști au incendiat 34 de case, la care se adaugă alte 28 distruse de proiectile de artillerie. Un număr de 62 familii cu 238 membri au rămas fără adăpost<sup>16</sup>.

Valoarea bunurilor jefuite și distruse de către trupele hitleriste în primăvara anului 1944, evaluate pînă la 13 iulie 1944, se ridică, în județul Cimpulung, la suma de 168.711.188 lei<sup>17</sup>.

Luate prin surprindere de către grănicerii români, care au deschis focul asupra lor chiar din noaptea zilei de 23 August 1944, trupele hitleriste, cuprinse de panică și ură, au jefuit și distrus tot ce întîlneau în

10 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Suceava, dosar nr. 18/1941, f. 43.

11 Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 52-56.

12 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 93/1944, f. 144-146.

13 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 91/1944, f. 81.

14 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 102/1944, f. 1-8.

15 *Ibidem*, f. 46-65.

16 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 96/1944, f. 2-66.

17 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 100/1944, f. 98-99, 108.

cale. Pe linia Gura Humorului—Cîmpulung Moldovenesc, între 6—12 septembrie, au aruncat în aer 10 poduri de cale ferată<sup>18</sup>. În depresiunea Dornelor stogurile de fin, de curind făcute, au fost incendiate cu tra-soare, caii, vitele și oile au fost ridicate. Locuitorii comunei Dorna se pling prefectului județului Cîmpulung că „hoardele lui Hitler“ le-au luat fără milă „peste 2.000 vite cornute, peste 3.500 oi și peste 120 de cai“, lăsîndu-i săraci<sup>19</sup>. Ei arată că din 800 capi de familie căi erau în comună, cca. 150, au rămas fără nici o vită și nici nu au posibilitatea să-și cumpere din alte sate din cauza ridicării prețurilor<sup>20</sup>.

Publicăm mai jos, în ordine cronologică, cîteva din documentele ce se păstrează în Arhivele Statului Suceava privitoare la jafurile și distrugerile săvîrșite de trupele hitleriste în primăvara și vara anului 1944. Ele reprezintă o mărturie elocventă asupra cauzelor care au determinat creșterea continuă a nemulțumirilor maselor largi de oameni ai muncii față de prezența ocupanților germani și participarea hotărîtă a populației de aici la acțiunea temerară a grănicerilor români din zonă pentru alungarea trupelor hitleriste, acțiune ce s-a înscris organic în insurecția armată declanșată sub conducerea Partidului Comunist Român la 23 August 1944.

## 1

1944 aprilie 28, Voroneț. Reclamația locuitorului Iacob Oniceag din comuna Voroneț județul Cîmpulung înaintată Postului de jandarmi Voroneț prin care cere despăgubirea bunurilor jefuite de trupele germane în retragere.

Intr. nr. 17 din 28 IV 1944

Domnule Șef,

Subsemnatul Oniceag Iacob de profesie agricultor domiciliat în comuna Voroneț județul Cîmpulung, am onoare a vă reclama că în noaptea de 29/30 martie 1944, cînd se retrăgeau trupele germane, au venit la locuința mea un grup de 4 soldați germani și mi-au luat, una căruță de fier în valoare de 60.000 lei, 1 ham în valoare de 50.000 lei, 150 kg. făină griu în valoare de 15.000 lei, 1 cal ples în valoare de 100.000 lei, 5 care fin în valoare de 50.000 lei, 300 kg ovăz în valoare de 6.600 lei.

Toate acestea mi le-au luat în mod forțat amenințîndu-mă cu revolverul. Cer cercetarea cazului și încheierea actelor pentru despăgubire.

Voroneț la 28-IV-1944

Cu stîmă  
Oniceag Iacob

D-sale Domnului Șef  
al Postului jandarmi Voroneț

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 101/1944, f. 7, orig.

18 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 43/1944, f. 12.

19 Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 33/1945, f. 59-60.

20 Ibidem, f. 59.

1944 iulie 6, Cîmpulung Moldovenesc. Prefectura județului Cîmpulung înaintea Ministerului Afacerilor Interne tabele nominale asupra pagubelor comise de trupele germane în retragere, evaluate la suma de 155.115.647 lei.

STRICT SECRET

A.E.

2210/44

6 Iulie

Către  
**MINISTERUL AFACERILOR INTERNE**  
 — CABINET —

*BUCUREȘTI*

În executarea ordinului dv. telegrafic cifrat nr. 1444 din 27 Mai 1944, avem onoare a vă înainta, alăturat, tablourile nominale asupra pagubelor cauzate de trupele coloanelor germane, ucrainene, care au trecut pe teritoriul județului nostru.

Menționăm că nu am putut transcrie aceste tabele, din lipsa de dactilografe și mașini de scris.

Intîrzierea înaintării lucrării a fost justificată de noi prin raportul telegrafic cifrat nr. 4 conf. din 1 Iulie 1944.

Datele pentru comunele Capu Codrului și Valea Seacă și Capu Câmpului ne lipsesc, comunele fiind ocupate de inamic, respective constituind spațiul frontului.

PREFECTUL JUDEȚULUI,  
 Dr. A. Huta

Am primit lucrarea, pentru  
 predare la Cab. Min. Af. Interne

7.VII.1944

ss. indescifrabil

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 100/1944, f. 98, orig.

PREFECTURA JUDEȚULUI CÎMPULUNG  
 Anexă la Nr. 2210 din 6 Iulie 1944

## SITUAȚIE RECAPITULATIVĂ

Nr. crt.	Circumscripția jandarmerească	Valoarea pagubei lei
1.	Frumosul	4.734.116
2.	Dorna Candrenilor	13.544.021
3.	Frasin	14.566.830
4.	Iacobeni	7.606.910
5.	Șarul Dornei	132.165

Nr. crt.	Circumscripția jandarmerească	Valoarea pagubei lei
6.	Gura Humorului	7.433.230
7.	Voroneț	1.603.144
8.	Mănăstirea Humorului	1.723.200
9.	Poiana Stampei	3.364.085
10.	Valea Putnei	7.029.470
11.	Vama	11.557.730
12.	Vatra Dornei	47.276.770
13.	Câmpulung	26.182.076
	TOTAL	146.753.747
	<i>Cherestea</i>	
1.	Frasin	5.899.700
2.	Gura Humorului	844.200
3.	Valea Putnei	1.562.000
4.	Câmpulung	56.000
	TOTAL CHERESTEA	8.361.900
	<i>Recapitulație</i>	
	Totalul valorii pagubelor diferite :	146.753.747
	Totalul valorii pagubelor cherestea :	8.361.900
	TOTAL GENERAL :	155.115.647

PREFECTUL JUDEȚULUI,  
Dr. Aurel Huta

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 100/1944, f. 98-99, orig.

3

1944 iulie 17, Cimpulung Moldovenesc. Legiunea de jandarmi Cimpulung înaintează Prefecturii jud. Cimpulung tabele nominale întocmite ulterior, cuprinzând 422 locuitori ce au suferit pagube în valoare de 13.595.541 lei, comise de trupele germane.

Nr. 2894 din 17 iulie 1944

15.VII.1944

În continuare la raportul nostru nr..... trimis prin curier special Min. Af. Interne, se va înainta și această lucrare, arătindu-se că a fost primită ulterior.

A. Huta

LEGIUNEA JANDARMI CÎMPULUNG  
BIROUL POLITIEI  
nr. 2787 din 13 VII 1944

CĂTRE  
PREFECTURA JUDEȚULUI CÎMPULUNG

Urmare la raportul nostru nr. 1391 din 5 Iulie 1944, cu care am înaintat tabele nominale de populație de pe teritoriul rural al acestui județ, ce au suferit pagube de bunuri, comise de armata în retragere de la Uman.

Am onoare să înainteze alăturatul dosar care conține tabele nominale a 422 locuitori ce au suferit pagube în valoare de 13.595.541 lei, comise de aceleasi trupe în retragere, rugând să binevoiți a dispune de cele legale.

COMANDANT LEGIUNE,  
L.S. Major Popescu Ștefan

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 100/1944, f. 106, orig.

4

1944 iulie 20, Gura-Humorului. Proces-verbal încheiat de comandantul Legiunii de jandarmi Cîmpulung, primpretorul plășii Gura-Humorului și delegatul Camerei agricole a județului Cîmpulung privind pagubele produse de trupele germane în retragere în comuna Gura-Humorului.

Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci

Noi Sublt. Osețchi D-tru ajutor Comand. Legiunei jandarmi Cîmpulung Bcv., N. Cârlan Primpretorul Plășii G. Humor și ing. agr. Gh. Trifan reprezentantul Camerei Agricole a județului Cîmpulung Bcv.

Avind în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major Secția IV-a, pentru a se constata însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Având în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului-verbal, întruniți în comisiune, având asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comună Gura Humorului jud. Cîmpulung Bcv., unde cercetind și verificind, am constatat că în această comună în adevară au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 15 (cincisprezece) locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei 8.276.930 (opt milioane două sute șapte zeci și sase mii, nouă sute treizeci) — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă să fie despăgubiți.

Aceste însușiri silite și devastări de bunuri au fost comise în timpul de la 29 martie 1944 la 8 aprilie 1944.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi G. Humorului se înaintează Comandamentului General al Etapelor, Stat Major Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv. L. S. p. Maior Slt. Osețchi D.	Deleg. Camerei Agricole ss. Gh. Trifan	Primpretor, ss. indescifrabil
---	--	----------------------------------

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 91/1944, f. 81, orig.

## 5

*1944 iulie 20, Voroneț. Proces-verbal încheiat de comandanțul Legiunii de jandarmi Cîmpulung, primpretorul plășii Gura-Humorului și delegatul Camerei agricole a județului Cîmpulung privind pagubele produse de trupele germane în retragere în comuna Voroneț.*

### Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci

Noi Sublocotenent Osețchi D-tru ajutor Comand. Legiunei jandarmi Cîmpulung Bcv., Nicolae Cârlan Primpretorul Plășii G.-Humor și ing. agr. Gh. Trifan reprezentantul Camerii Agricole a județului Cîmpulung Bcv.

Având în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major Secția IV-a, pentru a se constata însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refuții germani sau trupe regulate germane.

Având în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, intruși în comisiune, avind asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comuna Voroneț jud. Cîmpulung Bcv. unde cercetând și verificând, am constatat că în această comună în adevăr au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 39 (treizeci și nouă) locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei Un milion opt sute treizeci și nouă mii, șase sute treizeci și patru — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

Aceste însușiri silite și devastări de bunuri au fost comise în timpul de la 1 martie 1944 pînă la 6 aprilie 1944.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi

Voroneț se înaintează Comandamentului General al Etapelor, Stat Major Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv. L.S. p. Maior Slt. Osețchi D.	Deleg. Camerei Agricole ss. Gh. Trifan	Primpretor, ss. N. Cârlan
--	--	------------------------------

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 91/1944, f. 80, orig.

## 6

1944 iulie 20, Frasin. Proces-verbal încheiat de comandanțul Legiunii de jandarmi Cimpulung, primpreotorul plășii Gura-Humorului și reprezentantul Camerei agricole a județului Cimpulung privind distrugerile comise de trupele germane în retragere locuitorilor din comuna Frasin județul Cimpulung.

### Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci

Noi Sublocotenent Osețchi D-tru ajutor Comand. Legiunei jandarmi Cimpulung Bcv., Nicolae Cârlan Primpreotorul Plășii G.-Humor și ing. agr. Gh. Trifan reprezentantul Camerei Agricole a județului Cimpulung Bcv.

Având în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapei, Stat Major Secția IV-a, pentru a se constata însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Având în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, întruniți în comisiune, având asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comuna Frasin jud. Cimpulung Bcv., unde cercetind și verificind, am constatat că în această comună în adevăr au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 225 locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei Douăzeci milioane, patru sute șaptezeci și trei mii, două sute optzeci — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

Aceste însușiri silite și devastări de bunuri au fost comise în timpul de la 26 martie 1944 la 3 aprilie 1944.

Drept petru care am încheiat prezentul proces-verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi Frasin se înaintează Comandamentului General al Etapei, Stat Major, Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv. L.S. p. Maior Slt. Osețchi D.	Deleg. Camerei Agricole ss. Gh. Trifan	Primpretor, ss. N. Cârlan
--	--	------------------------------

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 99/1944, f. 136, orig.

1944 iulie 21, Vama. Proces-verbal încheiat de comandantul Legiunii de jandarmi Cimpulung, primpretorul plășii Cimpulung și delegatul Camerei agricole a județului Cimpulung privind pagubele produse de trupele germane în retragere în comuna Vama.

Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci și una

Noi Sublocot. Osețchi D-tru ajutor Comand. Legiunei Jandarmi Cimpulung Bcv., T. S. Tarie, Primpretorul Plășii C. Lung și ing agric. Gh. Trifan reprezentantul Camerii Agricole a județului Cimpulung Bcv.

Având în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major Secția IV-a, pentru a se constată însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Având în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, întruniți în comisiune, având asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comuna Vama jud. Cimpulung Bcv., unde cercetind și verificind, am constatat că în acea comună în adevăr au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 122 locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei 11.500.530 (unsprezece milioane cinci sute mii, cinci sute treizeci), după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

Aceste însușiri silite și devastări de bunuri au fost comise în timpul de la 29 martie 1944 la 6 aprilie 1944.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi Vama se înaintează Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv.  
L. S. p. Slt. Osețchi D.

Deleg. Cam. Agric.  
ss. Gh. Trifan

Primpretor,  
ss. Tarie

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 81/1944, f. 84, orig.

1944 iulie 21, Fundul Moldovei. Proces-verbal încheiat de comandantul Legiunii de jandarmi Cimpulung, primpretorul plășii Cimpulung și reprezentantul Camerei agricole a județului Cimpulung privind distrugerile comise de trupele germane în retragere locuitorilor din comuna Fundul Moldovei județul Cimpulung.

## Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci și una

Noi Sublocot. Osețchi Dumitru Ajutor Comand. Legiunei Jandarmi Cîmpulung Bcv., T. S. Tarie Primpretorul Plășii C. Lung și ing. agric. Gh. Trifan reprezentantul Camerii Agricole a județului Cîmpulung Bcv.

Avind în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Secția IV-a, pentru a se constata însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Având în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, întruniți în comisiune, avind asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comună Fundul Moldovei jud. Cîmpulung Bcv., unde cercetind și verificind, am constatat că în această comună în adevăr au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 40 (patru-zeci) locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei 1.578.480 (Un milion cinci sute șaptezeqi și opt mii, patru sute optzeci) — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

Acstea însușiri silite și devastări de bunuri au fost comise în timpul de la 30 martie 1944 la 8 aprilie 1944.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi Fundul Moldovei se înaintează Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv.,  
p. Maior Slt. Osețchi

Delegat Cam. Agric.  
ss. indescifrabil

Primpretor,  
ss. Tarie

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 99/1944, f. 92, orig.

9

1944 iulie 21, Cîrlibaba. Proces-verbal încheiat de comandanțul Legiunii de jandarmi Cîmpulung, primpretorul plășii Vatra Dornei și delegatul Camerei agricole a județului Cîmpulung privind pagubele produse de trupele germane în retragere în comună Cîrlibaba.

## Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua 21

Noi Sublocot. Osețchi D-tru ajutor Comand. Legiunei Jandarmi Cîmpulung Bcv., Eugen Posteucă Primpretorul Plășii V. Dornei și ing. agr. Gh. Trifan reprezentantul Camerii Agricole a județului Cîmpulung Bcv.

Având în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Secția IV-a, pentru a se constată însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Având în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, întruniti în comisiune, având asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comună Cârlibaba jud. Cîmpulung Bcv., unde cercetind și verificind, am constatat că în această comună în adevăr au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 25 locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei 1.395.722 (un milion, trei sute nouăzeci și cinci de mii șapte sute douăzeci și doi) — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

Aceste însușiri silite și devastări de bunuri au fost comise în timpul de la 26 martie 1944 la 8 aprilie 1944.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi Cârlibaba se înaintează Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv.  
L. S. p. Maior Slt. Osețchi

Reprezent. C.  
Agricole  
ss. Gh. Trifan

Primpretor,  
ss. E. Posteuca

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 91/1944, f. 87, orig.

10

1944 iulie 23, Dorna Candrenilor. Proces-verbal încheiat de comandanțul Legiunii de jandarmi Cîmpulung, primpretorul plășii Vatra Dornei și reprezentantul Camerei agricole a județului Cîmpulung privind distrugerile comise de trupele germane în retragere locuitorilor din comună Dorna Candrenilor județul Cîmpulung.

Proces-verbal  
Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci și trei

Noi Sublt. Osețchi D-tru Ajutor Comand. Legiunei Jandarmi Cîmpulung Bcv., Eugen Posteuca Primpretorul Plășii V. Dornei, Gh. Trifan, reprezentantul Camerei Agricole a județului Cîmpulung Bcv.

Având în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Sectia IV-a, pentru a se constata însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Având în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, intruși în comisiune, având asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comună Dorna Candrenilor jud. Cîmpulung Bcv., unde cercetind și verificînd, am constatat că în această comună în adevăr, au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 207 (două sute șapte) locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei 13.482.435 (treisprezece milioane patru sute optzeci și două mii, patru sute treizeci și cinci) — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

Aceste însușiri silite și devastări de bunuri au fost comise în timpul de la 20 martie 1944 la 8 aprilie 1944.

Drept care am încheiat prezentul proces verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi Dorna Candrenilor se înaintează Comandamentului general al Etapelor, Stat Major, Secția, IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv.  
L.S. p. Maior Slt. Osețchi D.

Deleg. Camerei  
Agricole  
ss. Gh. Trifan

Primpretor,  
ss. E. Posteuca

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 99/1944, f. 120, orig.

## 11

*1944 iulie 23, Poiana Stampei. Proces-verbal încheiat de comandanțul Legiunii de jandarmi Cîmpulung, primpreotorul plășii Vatra Dornei și delegatul Camerei agricole a județului Cîmpulung privind pagubele produse de trupele germane în retragere în comuna Poiana Stampei.*

### Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci și trei

Noi Sublocotenent Osețchi D-tru ajutor Comand. Legiunei jandarmi Cîmpulung Bcv., Eugen Posteuca Primpreotorul plășii Vatra Dornei și ing. Gh. Trifan reprezentantul Camerii Agricole a județului Cîmpulung Bcv.

Avind în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Secția IV-a, pentru a se constata însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Avind în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, întruniți în comisiune, avind asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comună Poiana Stampei jud. Cîmpulung Bcv., unde cercetind și verificind, am constatat că în acea comună în adevăr au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 70 (șaptezeci) locuitori, de diferite bunuri în valoare totală de lei trei milioane, trei sute șaptezeci mii, nouă sute optzeci și cinci — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

ACESTE ÎNSUȘIRI SILITE și DEVASTĂRI DE BUNURI AU FOST COMISE ÎN TIMPUL DE LA 29 MARTIE 1944 LA 8 APRILIE 1944.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal, care împreună cu tabelul nominal menționat mai sus și dosarul întocmit de Postul de jandarmi Poiana Stampei se înaintează Comandamentului General al Etapelor, Stat Major Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv.	Deleg. Camerei	Primpretor,
L.S. p. Maior Slt. Osețchi D.	Agricole	ss. E. Posteucă
	ss. Gh. Trifan	

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 81/1944, f. 83, orig.

## 12

1944 iulie 24, Izvoarele Sucevei. Proces-verbal încheiat de comandanțul Legionii de jandarmi Cîmpulung, primpretorul plășii Seletin și delegatul Camerei agricole a județului Cîmpulung privind pagubele produse de trupele germane în retragere în comună Izvoarele Sucevei.

### Proces-verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patru zeci și patru,  
luna iulie ziua douăzeci și patru

Noi Sublocot. Osețchi D-tru ajutor Comand. Legiunei jandarmi Cîmpulung Bcv., Nicolae Cârlan Primpretorul Plășii Seletin și ing. agricol Gh. Trifan, reprezentantul Camerii Agricole a județului Cîmpulung Bcv.

Avind în vedere ordinul Nr. 400.027/28 aprilie 1944 al Comandamentului General al Etapelor, Stat Major Secția IV-a, pentru a se constata însușirile silite și devastările de bunuri ale statului și particularilor români, comise de refugiații germani sau trupe regulate germane.

Avind în vedere că parte din aceste pagube, în urma reclamațiunilor locuitorilor din acest județ, anterior ordinului, au fost cercetate prin dresare de acte de către șefii posturilor de jandarmi.

Astăzi data procesului verbal, întruniți în comisiune, avind asupra noastră și dosarul cu actele dresate de postul de jandarmi, ne-am deplasat în comună Izvorul Sucevei jud. Cîmpulung Bcv., unde cercetind și verificind, am constatat că în acea comună în adevăr au fost păgubiți prin însușirile și devastările comise de convoaiele germane în retragere de la Uman, un număr de 11 (unsprezece)

locuitori de diferite bunuri în valoare totală de lei 3.019.600 (trei milioane nouă-sprezece mii, șase sute) — după cum se prevede în alăturatul tabel nominal, care susțin reclamațiunile și insistă a fi despăgubiți.

Aceste însușiri și devastații de bunuri au fost comise în timpul de la 30 martie 1944 la 8 aprilie 1944.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal, care împreună cu tabloul nominal menționat mai sus și dosarul introdus de Postul de jandarmi Izvorul Sucevei se înaintează Comandamentului General al Etapelor, Stat Major, Secția IV-a, spre cele legale.

Comand. Leg. Jand. C. Lung Bcv.  
L.S. p. Maior Slt. Osețchi D.

Deleg. Camerei  
Agricole  
ss. Gh. Trifan

Primpretor,  
ss. N. Cărzan

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cimpulung, dosar nr. 91/1944, f. 85, orig.

### 13

*1945 aprilie 24, Cimpulung. Raportul Prefecturii județului Cimpulung către Ministerul de Interne Serviciul pentru aplicarea Convenției de armistițiu prin care solicită restituirea sumei de 263.500 lei ce-a fost avansată lucrătorilor puși la dispoziția armatei sovietice pentru repararea podurilor de cale ferată pe distanța Gura Humorului — Vama — Cimpulung distruse de trupele germane în retragere între 6—12 septembrie 1944.*

Prefectura județului Cimpulung  
Nr. 3940 din 24 aprilie 1945

Către  
Ministerul Afacerilor Interne  
Direcția Contabilității  
Serviciul pentru aplicarea Armistițiului  
BUCUREȘTI

Avem onoare a Vă raporta, că în luna octombrie 1944 din ordinul verbal al lui comandant al trupelor sovietice din partea locului a trebue să punem la dispoziție un număr de cinci mii lucrători cu brațele și 1000 care cu boi, spre a putea refacea în timp de 15 zile cele 10 poduri mari pe linia ferată între Gura Humorului și Cimpulung.

În grabă am adunat peste 3000 lucrători, cari au fost repartizați în grupuri mari sau mai mici la repararea podurilor de linie ferată distruse de armatele germane în retragerea lor între 6—15 septembrie 1944.

Cum parte mare din acești oameni nu aveau ce minca nici ei nici animalele de tractiune, li-am acordat cîte un mic avans de 500 lei pentru palmași și lei 1000 pentru cei ce lucrau cu boii, în total lei 263.500.

Acești oameni au lucrat între 3—6 zile, după care din ordinul Comandamentului armatelor ruse s-au sistat lucrările de refacere a podurilor. Valoarea lucrului prestat de locuitori se urcă la peste 10.000.000 lei.

Din lipsă de fonduri banii i-am dat atacind fondul pentru sinistrații de pe urma bombardamentelor aeriene.

Pentru restituirea sumei de lei 263.500 avansate am intervenit cu raportul nr. 2004 din 2 februarie 1945 (după care anexăm copie) la Direcțiunea Generală a Căilor Ferate Române. Neprimind răspuns am intervenit și cu telegrama nr. 3741 din 19 aprilie 1945, după care de asemenea anexăm copie, fără să fi primit nici acum vreun răspuns.

Intrucât banii s-au plătit pentru lucrări prestate din ordinul Comandamentului armatelor sovietice, care aveau nevoie de cale ferată pentru interese militare, Vă rugăm să binevoiți a interveni locului în drept pentru a se dispune restituirea sumei avansate de noi de 263.500 lei cît mai curind posibil, căci astfel nu putem reconstitui fondul sinistrațiilor de pe urma atacurilor aeriene.

Tabloul și chitanță în original împreună cu o copie l-am trimis Direcțiunii Generale C.F.R. cu nr. 2004 din 27 februarie 1945, de unde nu le-am primit, aşa că prezentului raport anexăm numai cîte 2 copii după tablou și chitanță.

Prefectul județului  
ss. Dr. Aurel Hantu

Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Cimpulung, dosar nr. 42/1944, f. 8, copie.

#### 14

*1945 iunie 12, Cimpulung. Raportul Prefecturii județului Cimpulung către Divizia 7 C.F.R. Iași prin care trimite borderoul cu acte justificative pentru suma de 263.500 lei achitată ca avans în octombrie 1944 lucrătorilor ocupați cu refacerea podurilor de pe traseul C.F.R. Gura Humorului — Vama — Cimpulung, distruse de trupele germane în retragere.*

#### PREFECTURA JUDEȚULUI CIMPULUNG

Nr. 5830 din 12 iunie 1945

Către  
DIVIZIA 7 C.F.R.  
IASI

Avem onoare a Vă trimite un borderou cuprinzind date justificative pe suma de lei 263.500 ce am achitat ca avans în octombrie 1944 lucrătorilor ocupați cu refacerea podurilor de pe traseul C.F.R. Gura Humorului — Vama — Cimpulung, cu următoarele explicații :

In retragerea lor în zilele de 6—12 septembrie 1944 trupele germane au distrus toate podurile C.F.R. între Gura Humorului și Cimpulung și în zilele următoare cele între Cimpulung și Vatra Dornei.

In primele zile ale lunii octombrie 1944 Comandamentul trupelor sovietice ni-a dat ordin să punem la dispoziție un număr de 5.000 lucrători cu palmele și 100 care cu boi sau căruțe cu cai în scopul reconstituirii în timp de 15—20 zile a celor 10 poduri de cale ferată distruse între Gura Humorului și Cimpulung în-

trucit acest Comandament avea nevoie de refacerea liniei ferate în scopuri urgente militare.

Am adunat în grabă peste 3.000 lucrători și 60 care cu boi, cari au fost repartizați în grupuri la toate podurile.

Lucrările au început în ziua de 12 octombrie 1944. Cum lucrătorii și cărăușii cari lucrau la podurile din Moldid și Vama erau adunați din comunele Cîmpulung, Pojorita, Sadova, Frumosul, Gemenea, Moldovița și Valea Boului și nu aveau puțină aprovizionării de acasă, din cauza marei depărtări de comunele lor spre a nu suferi de foame am fost nevoiți să le acordăm cîte un avans de 500 lei pentru pălmași și cîte 1000 lei pentru cărăuși.

Am însărcinat pe Primpăretorul Nicolae Cârlan, aflat la dispoziția acestei Prefecturi să plece imediat pe teren să se intereseze de situație și să achite avansurile.

Dînsul a achitat în zilele de 13 și 15 octombrie 1944 suma de lei 253.500 lei iar 10.000 lei a plătit pentru transportul său cu căruță în trei zile.

In ziua de 17 octombrie 1944 Comandamentul a dispus sistarea lucrărilor și lumea în ziua de 18 octombrie a plecat la vetele lor.

Oamenii au lucrat între 5—6 zile.

De plată a mai rămas 1.246.500 lei numai pentru lucrătorii adunați de la comunele mai depărtate.

Nu am trecut pe lucrătorii din comunele Vama, Frasin, Voroneț, Mănăstirea Humorului, Gura Humorului, Doroteia, Stulpicani, Ostra, Valea Seacă și Capul Codrului.

Cum suma de lei 263.500 am avansat deturnind fonduri pentru sinistrații de pe urma bombardamentelor aeriene, pe care trebuie să-l reconstituim, cu onoare Vă rugăm să binevoiți a ne trimite deocamdată cel puțin banii achitați de noi, deși credem că ne veți trimite și restul de 1.246.500 lei, spre a plăti cel puțin pe lucrătorii și cărăușii din comunele mai îndepărtate ce nu puteau să-și aducă mîncare de acasă.

Actele originale le-am trimis Direcționii Generale C.F.R. cu raportul nostru Nr. 2004 din 27 februarie 1945 urgentind rambursarea banilor și cu raportul telegrafic Nr. 3741 din 19 aprilie 1945 la care nu am primit pînă acumă nici un răspuns.

Prefectul județului  
ss. Dr. Aurel Hantu

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 42/1944, f. 12, orig.

1945 septembrie 20, Dorna. Memoriul locuitorilor din comuna Dorna înaintat Prefecturii județului Cîmpulung în care se plîng că în lunile august—septembrie 1944 trupele germane le-au ars finul și le-au ridicat oile, vitele și caii lăsîndu-i săraci.

Nr. 11013 din 20 sept. 1945

19.IX.1945

Biroul pentru aplicarea armistițiului  
Se va interveni la Direcția colectărilor  
pentru reducerea numărului vitelor  
ce trebuie predate.

Subsemnații locuitori din comuna Dorna, județul Cîmpulung, cu deosebit respect și cu lacrămi în ochi, venim a vă aduce la cunoștința Domniei-Voastre și a vă rugă următoarele :

În anul 1944 s-a început ocuparea comunei de către trupele germane, imediat după încheierea armistițiului cu Puterile Aliate. Această ocupație a fost în vedere inceperei luptelor pe teritoriul comunei, între germani și armata sovietică care înainta fugăind pe germani. Cum luptele pe teritoriul comunei au ținut aproape 4 săptămâni iar locuitorii fiind luați prin surprindere, nu au putut să ascundă vitele lor.

În acest timp, trupele germane, au luat din comună 6 stâni cu cca 3500 oi și peste 400 vite cornute cu lapte și cca 120 cai buni. Afară de stâni, de la locuitorii unde au găsit, au luat vitele transportându-le și tăindu-le în comună bătindu-și joc de avutul și singura existență a noastră.

Ne dorea la inimă și nu era cel mai împietrit, ca să nu plângă, văzind cum hoardele lui Hitler, fără de milă măcar de copiii mici, care se rugau să nu le ia vaca de la gură, luau totul împușcău în vite, numai să le poată suprima iar pe noi să ne lase săraci, spunând că nu se cade rămânea nimic, că ținem pentru rușii cu care ne-am unit.

Astfel că din comună au fost ridicate peste 2000 vite cornute, peste 3500 oi și peste 120 cai, rămânând cei mai de frunte gospodari săraci, tocmai acei care ar putea face astăzi față la cerințele de vite din prezent.

În urmă, după plecarea germanilor, bieții locuitori au cumpărat vite de pe unde au găsit, din alte județe și din comunele vecine unde au rămas din vitele noastre, și de la care nu le-au luat nimic. S'au împrumutat unii cu alții între ei și rude unii, numai să aibă fiecare câte o vacă.

Totuși sunt cca, 150 familii care nu au nici o vită, și față de scumpirea grozavă a vitelor, acei oameni fiind săraci nu sunt în stare de a-și mai cumpăra o vită. Toți aceia sunt ajutați de cei ce au cîte o vacă două, spre a nu se întinde foamea și tifosul, care a luat proporții numai din cauza lipsei de alimentație, fiind vitele luate.

Totodată cu respect vă rugăm a ține seama că, după cum știți și Domnia Voastră ca părinte și fiu al acestui județ, că noi aici fiind în cea mai înaltă poziție muntoasă, nu avem altă resursă de trai decât de la vite, de la care ne tragem toate veniturile și din care ne cumpărăm cele strict necesare.

Astăzi ne vedem somați și da încă o cotă de 80 vite cornute de bună calitate, care nici o jumătate, nu se găsesc în condițiunile certe, ceia ce pentru comuna noastră care a fost cea mai lovită de răsboiu în această plassă, este o pierdere și un gol ireparabil, în acestea timpuri de criză și cea mai îngrozitoare scumpete în vite și în toate articolele de strictă necesitate. Locuitorii acestei comune, loviți de soarta îngrozitoare a răsboiului, nu pot face față și a se menține

decât numai prin vitele pe care le cresc, și pe care ani de zile crescind mereu și ajutindu-se unii pe alții, vor putea umplea lipsa produsă de germani.

In fața acelor expuse aici înaintea Domniei-Voastre și cum singur cunoașteți cazul, cu respect vă rugăm Domnule Prefect, a interveni locului în drept, spre a fi scutiți de a da vite din comună, căci sănsem nevoiți a aduce, nu a da, sau în cel mai rău caz a da o cotă mai mică de vite, căci la 800 capi familie, nu este cîte o vacă de familie.

După cum am văzut și noi, umblând iarna trecută necăjiți după fân prin alte comune — căci a nostru a fost tot ars de germani, sunt vite multe la gospodarii de acolo, am văzut și cîte 20—30 vite mari la un gospodar, și nu ar fi o lovitură ca a noastră care am sfuerit atît de mult, ca să se majoreze acolo cota, ce se cere, căci înțelegem condițiunile și greutățile cu care Țara trebuie să răspundă, și nu ne opunem nici odată a o ajuta, cum am ajutat-o întotdeauna la toate cerințele. Însă facem acest călduros apel care-i izvorît din adâncul inimelor noastre, ca cei mai loviți de soartă, ca măcar în parte să ne fie auzit și satisfăcut.

In nădejdea mare pe care o punem în Domnia-Voastre, cu deosebit respect vă rugăm Domnule rPefect, a ne aduce bucuria pe care cu lacrămi în ochi o aştepțăm la această justă plângere.

Dorna 29 Maiu 1945,  
Cu deosebit respect  
Simion Popa  
Sidor Hăgătiș  
Bodeu Toader  
Urmează 33 de semnături

Primar,  
L. S. ss. indescifrabil

Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Cîmpulung, dosar nr. 33/1945, f. 59-60, orig.

INFORMATIONS DOCUMENTAIRES CONCERNANT LES DOMMAGES  
PRODUITS PAR LES TROUPES ALLEMANDES EN RETRAITE SUR  
LE TERRITOIRE DU DÉPARTEMENT DE SUCEAVA

*Résumé*

L'auteur publie quelques documents inédits — qui se trouvent dans les Archives d'Etat à Suceava — concernant les dommages produits par l'armée hitlérienne en retraite, en 1944, sur le territoire du département de Suceava.

Parmi les documents présentés nous citons : la réclamation de l'habitant Iacob Oniceag de Voronet qui demande des dommages-intérêts pour ses biens pillés pendant la nuit de 29/30 mars 1944, des procès-verbaux dressés par les autorités locales sur les dommages produits par l'armée hitlérienne dans les localités : Gura-Humor, Frasin, Vama, Fundu-Moldovei, Cîrlibaba, Izvoarele Sucevei, Dorna-Candreni, Poiana Stampei.

L'auteur montre que la valeur des dommages faits par l'armée allemande pendant le printemps de l'année 1944 se chiffre, seulement dans l'ancien département de Cimpulung, à 168.711.188 lei. En outre, pendant la retraite, l'ennemi a fait sauter dix ponts de voie ferrée de Gura-Humor jusqu'à Cimpulung-Moldovenesc et a détruit des biens des habitants de cette zone.

Les documents constituent une évidente preuve sur les causes qui ont déterminé l'augmentation des mécontentements des masses populaires contre les occupants allemands ainsi que la participation de la population locale à la lutte des soldats affectés à la garde des frontières de la région pour chasser les soldats allemands ennemis. Cette lutte s'inscrit dans la révolution de libération sociale et nationale déclenchée sous la direction du Parti Communiste Roumain le 23 août 1944.

## SCRISORI CĂTRE AUREL GEORGE STINO

ADRIAN COCIȚĂ

În galeria personalităților fălticenene, profesorul și publicistul A. G. Stino (1900—1970) ocupă un loc binemeritat. Descendent al unei familii de cărturari<sup>1</sup> care au contribuit la creșterea prestigiului școlii din Fălticeni, A. G. Stino a continuat tradiția înaintașilor săi. A trăit toată viața în orașul natal de care se simțea legat prin firele nevăzute ale amintirilor sale: „Fălticeni, oraș de pelerinaj moldovenesc! Nu-i tăcută stradă, nu-i urmbrar să nu evoce patetic vreun gînditor sau artist, să nu-și fi lăsat zvonul în literatură... Cite poteci și umbrare, tot atîtea amintiri cu miresmele lor!“<sup>2</sup>.

Păstrător a tot ceea ce reprezenta o valoare culturală, Stino a adunat un adevărat tezaur spiritual pe care s-a străduit apoi să-l facă cunoscut. De generozitatea profesorului ce-și transforma orele de franceză în adevărate incursiuni în literatura română și universală s-au bucurat în primul rînd seriile de elevi pe care i-a avut la Liceul „Nicu Gane“ din Fălticeni. Ca profesor, a înțeles că trebuie să treacă de cadrul strîmt al unei activități ce putea fi controlată de inspectori.

Fiind înzestrat cu o rară putere de muncă, dublată de pasiunea pentru cercetarea cărților și documentelor vechi, A. G. Stino a desfășurat de-a lungul anilor și o intensă activitate publicistică. Articolele sale despre scriitorii din Țara de Sus, traducerile și studiile de literatură universală<sup>3</sup>, paginile de amintiri literare — alcătuind un impresionant repertoriu publicistic, au fost răspândite în ziarele și revistele timpului :

1 Bunicul său, institutorul Ion Stino, a fost autorul primului manual de geografie a Județului Suceava, tipărit la Fălticeni în 1877, iar tatăl său, profesorul George Stino, a fost, alături de Nicolae Apostol, unul dintre dascălii despre care Mihail Sadoveanu își amintea cu venerație în *Anii de ucenicie* (Editura Cartea Românească, București, 1944, p. 53).

2 A. G. Stino, *Grădina linistii — Amintiri și scrisori*, Editura „Junimea“, Iași, 1974, p. 7.

3 Existența în fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“ a unui număr de 10 căete cu articolele sale decupate din ziarele și revistele la care a colaborat, oferă o imagine convingătoare asupra activității publicistice. În numeroase publicații periodice și cotidiene, A. G. Stino apărea cu traduceri din literaturile orientale și franceză, cu eseuri, ori cu articole de istoriografie literară, cu evocări, amintiri, articole despre drumeție (el însuși era membru al Turing Clu-

„Cuget clar“, „Adevărul literar“, „Patria“, „Convorbiri literare“ și a. În anii de după eliberarea țării noastre activitatea profesorului fălticenean s-a desfășurat sub semnul înnoirilor; devine colaboratorul apropiat al ziarelor „Clopotul“, „Zori noi“, „Cronica“, în redacțiile cărora plicurile sale, grele de rodul nopților albe petrecute la masa de lucru, erau așteptate cu viu interes.

Ancorat în contemporaneitate, atent la toate evenimentele vieții culturale, A. G. Stino a atras atenția unor personalități ale culturii românești și străine, cu care a purtat o bogată corespondență.

În trecerile sale prin Fălticeni, George Călinescu se bucura de ospitalitatea lui Stino, prețuind în egală măsură conversația profesorului și publicistului, dar și atmosfera intimă a casei sale bătrânești. Semnificative în acest sens sunt rîndurile desprinse dintr-o scrisoare<sup>4</sup> pe care G. Călinescu i-o trimitea lui A. G. Stino la câțiva timp după ce îl vizitase — la Fălticeni: „Oricît de tardiv, nu e deloc perimat a-mi exprima măcar acum recunoștința pentru delicatele atenții ale doamnei Stino și ale d-tale la scurta mea ședere în Fălticeni... Frumoasa dumitale căsuță patriarhală cu grinzi, cît ți-o invidiez! Am aici ceva pînă la un punct asemănător, însă fabricat, lipsit de atmosferă lignoasă autentică. Dacă ai un greier în grindă, păstrează-l, înlesnește-i propagarea, el e un document acustic greu de cumpărat la anticar“.

De aceeași binevoitoare primire din partea neobositului cărturar s-au bucurat numeroși scriitori, editori, ziariști și reporteri îspitiți să pătrundă tainele universului spiritual al orașului care a dat țării atâtia oameni de seamă. Față de toți Stino manifesta o constantă solicitudine. La dispariția profesorului, familia a donat „Galeriei oamenilor de seamă“ biblioteca sa alcătuită dintr-un număr mare de cărți vechi românești și străine, cărți cu autograf, diverse ediții princeps. Recent a intrat în patrimoniul „Galeriei“ o parte din corespondența lui A. G. Stino. Sunt scrisori care ilustrează cu prisosință relațiile culturale ale profesorului cu numeroase personalități din țară și din străinătate.

De certă valoare documentară sunt și scrisorile pe care le reproducem în continuare. Ele au fost alese dintr-un șir de epistole pe care Stino le-a primit de la lingvistul suedez Alf Lombard, de la profesorul universitar Jindra Huskova Flayshansova, din Bratislava, de la G. T. Kirileanu și George Tutoveanu. Sunt documente care vorbesc în primul

bului României), folclor, știință popularizată, istorie culturală locală etc. Se cuvine să menționăm aici contribuția pe care și-a adus-o Stino la răspândirea culturii și literaturii finlandeze în România: numeroasele traduceri din scriitorii finlandezi Charlotte Lilius, Larin Kyösti, I. Linnankoski, Juhani Aho, comentariile asupra celebrei epopei naționale „Kalevala“ — opera lui Elias Lönnrot (un adevărat „Homer al Finlandei“), articolele despre artă, teatrul, presa și școala finlandeză îl situează pe Stino în rîndul mesagerilor spirituali pe care poporul finlandez i-a avut în România. „Trandafirul Alb“, — înalta distincție pe care statul finlandez i-a trimis-o lui G. Stino, pentru meritele sale culturale, reprezenta în același timp și un semn al prieteniei dintre cărturarul fălticenean și oamenii de cultură din țara celor peste zece mii de lacuri.

<sup>4</sup> Scrisoarea, datată 16 septembrie 1948, se păstrează în fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“ din Fălticeni.

rind despre prietenia care i-a unit pe acești oameni, despre dragostea lor pentru literatură — sentimente care nu au cunoscut opreliștea distanțelor și a granițelor ce-i separau.

Lund, 11.06.'50

Scumpe Domnule Stino,

Am primit cu placere și mulțumiri, numai [la] o săptămînă după expediție, scrisoarea Dv. din 24.05.'50 cu un frumos assortiment de timbre românești, și cartea poștală din 28.05.'50.

Mă bucur că corespondența noastră a început din nou să funcționeze bine<sup>5</sup>. (Nenorocita scrisoare pe care am scris-o în februarie a călătorit Lund — Folticeni — Lund — Paris — Lund, căci secretarul meu din Lund a considerat oportun să mi-o trimîtă la Paris, unde mă aflam în aprilie pe drumul meu de întoarcere de la un congres la Madrid).

Îmi pare bine că notițele mele despre Creangă v-au fost de folos. Dacă mai întâlnesc vreo mențiune despre autorul acela sau despre opera sa de ex. prin reviste scandinave etc., vă voi comunica. Într-un curs de limba și literatura română pe care l-am dat în toamna anului 1947 în universitatea din Lund m-am ocupat și de Creangă: am vorbit de viața și de opera lui, și am explicat cu elevii bucăți alese din „Amintiri din copilărie“. (Luasem cu mine, plecînd înapoi din București în Martie 1947, un număr suficient de exemplare de text, ca fiecare să capete un exemplar propriu la curs.) Dar asta nu poate să aibă nici un fel de interes pentru studiul Dv. În schimb aş vrea eu să vă cer un puțin serviciu. În două plicuri speciale (ca greutate să nu treacă cele 20 de grame) vă trimit un chestionar românesc ce-am pregătit pentru lucrarea<sup>6</sup> mea despre istoria sistemului verbal din limba română. Sunt niște chestiuni pentru care dicționarele etc. dau numai răspunsuri incomplete sau contradictorii. Răspunsurile Dv. mi-ar fi foarte folosite. Știți dacă au început să apară lucrările lexicografice ale novei Academii a R.P.R., adică continuarea vechiului dicționar al Academiei române (întrerupt la C și L) sau noul dicționar? Elaborarea cărții mele despre verbul românesc progresează, dar foarte încet: timpul îmi lipsește. Va fi un volum de vreo 500 de pagini. Trei sferturi, aproximativ, sunt gata deocamdată. Nevasta mea și eu avem trei copii: o fată de 21 de ani, care studiază la Stockholm, o fată de 18 [ani] care va termina studiile sale de liceu în anul viitor, și un băiat de 4 [ani] care... nu face încă nimic! Alăturate veți găsi cîteva timbre scandinave. Alte piese, mai valoroase, vă așteaptă, dacă acestea sosesc. Vă trimit, scumpe Domnule Stino, salutările mele cele mai călduroase.

Alf Lombard

<sup>5</sup> Corespondența dintre A. G. Stino și Alf Lombard se intinde pe o perioadă de 33 de ani (1936—1969); semnificativ este faptul că o parte din scrisorile lingvistului suedez au fost scrise în limba română.

<sup>6</sup> Alf Lombard se referă la lucrarea sa *Le verbe roumain — Étude morphologique*, tipărită la Lund în 1954. Un exemplar al acestui studiu, dăruit lui Stino, are următoarea dedicație: „A mon excellent collaborateur, M. A. G. Stino avec l'expression de ma sincère reconnaissance“.

\*\*

Bratislava, 20/X. 1938

Mult stimate Domnule Profesor,

Nici nu știi ce bucurie mi-ați făcut prin rîndurile Dv. calde din „N.R.“ (*Neamul Românesc*, n.n.). Într-o stare de depresie și de nesiguranță în care ne aflăm<sup>7</sup>, știm să prețuim cu atit mai mult dovezi de prietenie. Nici nu vă puteți închipui prin căte suferințe sufletești am trecut... suferințe care nu sint încă sfîrșite. Ce ne aduce ziua de mîine? Cu toate orizonturi[le] întunecate trebuie să muncim mai departe, să ne păstrăm statul nostru. Numai să dea Dumnezeu să se sfîrșească cît de repede cu nesiguranța de acuma. Cît vă invidiez că puteți trăi într-o liniște idilică a orașului Dv. din România.

Încă odată nici nu știu cum să vă mulțumesc pentru toată prietenia Dv. Mi-ați făcut o bucurie imensă... Să sperăm însă că Bratislava ne rămîne în Cehoslovacia și că vom putea să primim aicea și mai departe pe prietenii noștri români.

Cu multe distinse salutări,  
Jindra Huskova

\*\*\*

Piatra Neamț, 22 martie 1953

Iubiți prieteni,

M-am bucurat primind scrisoarea care-mi aducea știri de la Dv., căci de-un timp rareori mai aflu căte ceva despre cei pe care-i prețuiesc. Îmi pare bine că n-ai părăsit gîndul de a te ocupa cu viața și opera lui Ion Creangă<sup>8</sup>. Bibliografia lui Creangă nu s-a făcut încă. Model de bibliografie este cea a lui Perpessicius pentru Eminescu în monumentală ediție, din care cele dintăi trei volume au apărut la Fundațiile regale, iar al patrulea va apărea în curînd. Adunasem și eu multe însemnări pentru bibliografia lui Creangă, dar valurile vieții și ocupățiile copleșitoare cît am fost în serviciu la București, m-au împiedicat a le pune în rînduală. Iar acum avînd parte de o bătrînețe plină de griji nu mai pot lucra

<sup>7</sup> Autoarea scrisorii face aluzie la evenimentele dramatice care au prefătat declanșarea celui de-al doilea război mondial: anexarea Austriei în martie 1938 și presiunea exercitată asupra guvernului cehoslovac de către Germania nazistă care, sub pretextul apărării drepturilor minorității germane din zona sudetă, pregătea desmembrarea și lichidarea Cehoslovaciei.

<sup>8</sup> Viața și opera marelui povestitor au constituit o preocupare permanentă pentru A. G. Stino. Cercetările sale s-au finalizat prin publicarea a numeroase articole despre Creangă, amintind aici doar căteva dintre ele: „Pe urmele lui Creangă“ (în „Cuget clar“, 1, 1936), „Ion Creangă în Italia“ (în „Neamul românesc“, 1939), „Creangă și cuceririle științei“ (în „Zori noi“, nr. 5290/1964), „Cite un vot pentru Creangă în 1900“ (în „Clopotul“, 21.09.1969), „Subtilizarea lui Creangă“ (în „Zori noi“, nr. 2532/1956). Alte asemenea studii se păstrează în manuscrisele donate „Galeriei oamenilor de seamă“: „Creangă și eternul uman“, „Viața economică a Humuleștilor și imprejurimilor“, „Departările în opera lui Creangă“, „Creangă, Sadoveanu și învățătorul Mihai Busuioc“, „Mărturii și știri despre N. Nanu — vestitul dascăl de la Broșteni“.

în liniște precum nădăjduiam. Ce-i mai trist că parte din strînsura mea s-a pierdut odată cu lăzile adăpostite în ultimul război pe valea Tarcăului... Puținul ce mi-a rămas așteaptă să-l cercetez, dar cine știe dacă la vîrstă mea înaintată (81 ani!) voi mai putea face ceva temeinic, căci din ce în ce sănt mai rare zilele în care mi-i capul fără dureri și mintea mai limpede. Iar a pune mină pe condei mi-i tot mai greu. Dacă ajunge cu bine la vară și vei putea veni la Piatra, ți-ăș pune la dispoziție materialul ce mi-a rămas asupra lui Creangă, spre a-ți face însemnările de care ai nevoie. Așa face de cîțiva ani în biblioteca mea Prof. I. Tăzlăuanu din Iași [...] pregătind un Dicționar botanic popular mai complet ca a lui Panțu. Se găsește oare la Folticeni colecția „Vestitorului sătenilor“? Un prieten din București, rudă a lui Moș Mihai Lupescu<sup>9</sup>, îmi serie că acesta a publicat în ultimul an al vieții un interesant articol „Ritualul Horei“. Pentru amintirea lui Moș Lupescu am comandat înainte de ultimul război o placă de bronz cu chipul lui, pe care sper a o așeza la școala din Broșteni, unde a fost învățător. Cu ocazia aceasta se va publica și o broșură cu amintiri despre el. Ți-ăș propune să ne dai un articol despre sus zisul articol, însoțindu-l cu amintiriile d-tale.

Călduroase închinăciuni de sănătate D-nelor, iar d-tale prietenești îmbrățoșări.

G. T. Kirileanu

Gr. Scorpan, serios cercetător al limbii lui Creangă, a murit luna asta la Iași.

\* \* \*

Mult iubite prietene,

Am primit scrisoarea cea atât de frumoasă, pe care mi-ai trimis-o în tovărișia iubitului nostru G. Ursu, și pe care citind-o, m-am dus cu gîndurile, că-n vis, la zilele dar mai ales la nopțile pe care le-am trăit în „Orașul lui Foltic“ de prin 1902. Uite, și cu acest prilej, cred că s-ar cuveni să pui un semn, oricum, la casa doamnei Stratilescu, unde-a clocotit odinioară atîta tinerețe și unde Sadoveanu și-a început cariera lui literară, la primul cenaclu al Fălticenilor. Acum, singur bradul mai povestește tot ce-a fost atunci...

Vă îmbrățișez din toată inima

G. Tutoveanu

Bîrlad, 2 martie 1952

<sup>9</sup> Invățător și folclorist ce a trăit în perioada 1861—1922. În 1892 a întemeiat împreună cu un grup de invățători de pe valea Bistriței, sub conducerea lui Artur Gorovei, revista „Şezătoarea“, iar în anul 1908 fondează la Bîrlad, împreună cu Tudor Pamfile, revista de folclor „Ion Creangă“.

10 În revista bîrlădeană „Scrisul nostru“, nr. 11—12/1929, poetul George Tutoveanu a publicat articolul „Bcurii scriitoricești“ din care aflăm date prețioase referitoare la primul cenaclu literar din Fălticeni, ce-și ținea ședințele în casa Elenei Stratilescu, pe strada Română (astăzi strada 1 Mai), într-o „cameră scundă, cu bagdadie de lenin“. La acest cenaclu participau: Mihail Sadoveanu, cu pseudonimul M. S. Cobuz, N. N. Beldiceanu, Artur Gorovei și alții. (Vezi: A. G. Stino, „Un cenaclu mititel“, în „Cuget clar“, 1940, p. 620—621). Bradul la care se referează poetul în încheierea scrisorii sale, apare ca un laitmotiv în toată corespondența Tutoveanu-Stino.

## LETTRRES VERS AUREL GEORGE STINO

*R e s u m ē*

En publiant quatre lettres adressées à A. G. Stino, l'auteur de l'article passe en revue sommairement quelques aspects de l'activité du professeur et du publiciste de Fălticeni.

A. G. Stino a continué la tradition des prédecesseurs et a gardé un grand respect pour tout ce qui était considéré valeur culturelle, étant un véritable connaisseur des traditions littéraires locales.

Il a consacré toute sa vie à la recherche des livres et des anciens documents, ce qu'a été concrétisé par une riche activité publicistique : des articles sur les écrivains de Tara de Sus, des traductions, des études de littérature universelle, des souvenirs littéraires etc.

Il a été le collaborateur de plusieurs revues comme : „Patria“, „Cuget clar“, „Convorbiri literare“, „Adevărul literar“. Dans le silence patriarchal de sa ville natale, A. G. Stino a reçu des personnalités de la vie littéraire-artistique roumaine et a entretenu avec eux au long des années une riche correspondance qui met en évidence des aspects inédits de la spiritualité locale.

L'auteur de l'article a utilisé des sources documentaires gardées à la „Galerie des personnages“ de Fălticeni.

# MEDALIOANE

GEORGE POPOVICI

(1863—1905)

MIHAI IACOBESCU

Între reprezentanții vieții culturale românești moderne, din provinciile aflate pînă în 1918 sub dominația Imperiului Habsburgic, George Popovici rezumă, destinul acelora care, luptîndu-se cu impilorii din afară, cu despojii și opresorii de popoare, săn răpuși de intrigile și calomniile politice interne, de invidia și răutatea compatrioților — întocmai ca ostașul care, reîntors acasă teafăr, de sub uraganul potopitor al gloanțelor vrăjmașe, e ucis pe neașteptate de însuși fratele său, care se teme să nu-i ia locul, avereia, titlurile. Si oricît n-am dori-o, istoria cuprinde în țesătura ei complexă și astfel de episoade.

Cînd George Popovici vedea lumina zilei, în 1863, pămîntul său natal — acel vestit nord al Moldovei, cu o copleșitoare bogătie de vestigii și amintiri istorice, cu primele trei capitale medievale ale Moldovei, cu Cetatea de Scaun și Curtea Domnească de la Suceava, cu necropolele domnești ale mușatinilor de la Rădăuți, Putna, Probota și Slatina, cu acea inegalabil de persistentă și frumoasă salbă de ctitorii voievodale, strălucind ca niște nestemate multicolore, pînă-n zilele noastre — se afla de aproape un veac sub stăpinirea cercurilor imperiale habsburgice și forma, în urma revoluției de la 1848, un ducat autonom al românilor, cu dietă provincială, cu stemă, cu steag și cu statut proprii, avînd reprezentanți aleși în parlamentul central și în delegațiunea imperială<sup>1</sup>.

În anul nașterii lui George Popovici apărea în capitala provinciei Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina<sup>2</sup> — o veritabilă ASTRA<sup>3</sup> a românilor din acest teritoriu. Născută inițial sub

Inițial acest teritoriu s-a aflat, între 1774—1786, sub regimul administrației militare, apoi, între 1786—1848 a fost încadrat arbitrar la provincia Galitia. Ca o consecință a revoluției de la 1848 Bucovina a devenit ducat autonom (M. Iacobescu, *Revoluția de la 1948 — moment de răscrucere în istoria românilor din Bucovina „Suceava”*, V/1978, p. 13-37).

<sup>2</sup> Constantin Loghin, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina*, (1863—1943), 80 de ani de activitate, Cernăuți, 1943.

<sup>3</sup> Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român, înființată la Sibiu, la 6 septembrie 1861. A avut un rol cultural și politic important în lupta de eliberare națională a românilor din Transilvania; a editat revista „Transilvania” (1867—1946).

forma unei Reuniuni de lectură<sup>4</sup>, societatea avea în fruntea ei pe frații Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi, foști redactori ai gazetei pașoptiste „Bucovina” (1848—1850), pe Ion Gh. Sbiera<sup>5</sup> și alți patrioți, îndeosebi din rîndul intelectualității; ea preconiza emanciparea prin cultură a populației de-aici, inițiind un vast program de activitate pentru apărarea și cultivarea limbii, culturii și istoriei naționale, pentru dezvoltarea învățămîntului românesc modern, pentru editarea unor cărți și publicații, înființarea unei biblioteci naționale, organizarea unor întruniri, dezbateri, conferințe, serbări<sup>6</sup> etc. Astfel, ideologia revoluției de la 1848 a fost preluată și dezvoltată în publicația oficială — „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina” (1865—1869); s-au continuat și amplificat legăturile dintre Bucovina și celealte centre cultural-politice românești; s-au înmulțit acțiunile de solidaritate ale bucovinenilor cu realizatorii unirii Moldovei cu Țara Românească și înfăptuirea reformelor burghezo-democratice, din anii domniei lui Al. I. Cuza<sup>7</sup>, precum și cu autorii mișcării memorandiste din Transilvania<sup>8</sup>; s-a intensificat și diversificat întreaga activitate cultural-politică a românilor din această zonă — culminând, în ultimul sfert al veacului cu



Fig. 1. Dr. George Popovici (Reproducere după C. Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775—1978)*, Cernăuți, 1926, p. 177.

înființarea partidului național român din Bucovina, în cadrul căruia George Popovici avea să joace un rol important.

Venit pe lume, în capitala provinciei, la 8/20 noiembrie 1863, ca fiu al lui Eusebie și Elenei Popovici — tatăl, el însuși un animator al vieții culturale, era cleric și profesor la universitatea din Cernăuți, fiind coboritor din neam răzășesc<sup>9</sup> — tânărul George Popovici urmează, în aceeași

<sup>4</sup> Titulatura exactă era, sub influența limbajului pumnulist „Reuniunea de leptură”.

<sup>5</sup> Arh. Muzeului județean Suceava, fond Ion Nistor, inv. 4329, f. 178.

<sup>6</sup> Ion Negură, *Societatea pentru cultura și literatura română, „Suceava”*, IV/1977, p. 181-190.

<sup>7</sup> În colecția etnografică a lui Corneliu Ciornoi (Aleea Nucului, nr. 11, bl. S 3) din Suceava, se păstrează cîteva obiecte de artizanat, cu frumoase dedicații — obiecte pe care locuitorii din zona Rădăuți urmau să le trimită lui Al. I. Cuza.

<sup>8</sup> Ion Cocuz, *Eoul procesului Memorandum-ului în Bucovina*, „Muzeul național”, IV/1978, p. 635-638.

<sup>9</sup> Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, București, 1934, p. 132.

localitate, școala primară, gimnaziul și liceul<sup>10</sup>. Orașul era în plină efer- vescență culturală. Renașterea ideologică, determinată de revoluția de la 1848, de activitatea Hurmuzăcheștilor și a lui Aron Pumnul crea o emulație spirituală cu largi răsfrângeri în conștiința tineretului studios. Și dacă Aron Pumnul trecuse de curind în lumea umbrelor, rîvna și strădaniile veneratului profesor și tribun, pentru promovarea limbii, istoriei și culturii naționale, erau continue cu perseverență, de o pleiadă de discipoli. George Popovici va fi cunoscut și el, de bunăseamă, acel preavoluminos și cuprinzător „Lepturariu“ al lui Pumnul, cu texte selec- tate din peste o sută de autori români din înreg teritoriul vechii Dacie, strălucit monument antologic, din care învățase și Eminescu și care, exprimînd unitatea limbii și literaturii tuturor românilor, prefigura uni- tatea lor politică. Și e mai mult decît sigur că și tînărul George Popovici s-a folosit, în anii studiilor sale, la Cernăuți, de aceeași „Bibliotecă a gimnaziștilor români“, creație a lui Aron Pumnul, lăsată, după moartea acestuia, „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina“<sup>11</sup>.

Evenimentele politice au exercitat și ele o puternică înriurire în formarea conștiinței naționale a lui George Popovici. Era încă la o vîrstă fragedă cînd, în 1871, peste 3 000 de tineri români, din toate provinciile vechii Dacie, s-au întîlnit la Putna, la mormîntul lui Ștefan cel Mare; români de pretutindeni, în frunte cu Eminescu, Slavici, Xenopol, Porumbescu, sfidind frontierele arbitrară și dependența față de imperiile otoman, habsburgic și țarist, au rememorat eforturile și jertfele pentru neatîrnare ale străbunilor, exprimîndu-și „unirea-n cuget și-n simțiri“, hotărîrea nestrămutată de a lupta pentru libertatea și uni- tatea națiunii române<sup>12</sup>. Peste numai cîțiva ani, tînărul George Popovici a fost martorul frămîntărilor politice din 1875—1876, cînd români bu- covineni au refuzat să participe la subșcripția cerută de autoritățile imperiale și la serbarea dedicată împlinirii unui veac de la anexarea la imperiu a părții de nord a Moldovei. S-au împotrîvit, de asemenea, în- ființării unei universități germane, în capitala Bucovinei — se ceruse una românească încă de la 1848. Tineretul studios a fondat atunci societatea academică „Arboroasa“, pentru a contracara politica de deznațio- nalizare promovată de imperiul bicefal.

La vîrstă de 14 ani George Popovici a trăit acel memorabil eveni- ment istoric, de o rară semnificație națională, cînd, în primăvara și vara anului 1877, odată cu proclamarea independenței de stat a României și intrarea moldovenilor și muntenilor în războiul pentru lichidarea depen- denței față de Poarta otomană, ca la o chemare tainică și irezistibilă, frontierele nedrepte și vremelnice, impuse prin forță de imperiile vecine, s-au prăbușit și, într-un iureș năvalnic, români toți, de pretutindeni, din Transilvania, din Banat, din Bucovina, și-au dat mîna frățește, cu moldo-

<sup>10</sup> George Fotino, *Un istoric uitat al vechiului drept românesc*, București, 1935, p. 1-4.

<sup>11</sup> Ion Negură, *Eminescu și bibliotecile lui Aron Pumnul*, „Atelier literar“, nr. 3/1976, București.

<sup>12</sup> Teodor Balan, *Serbarea de la Putna, 1871*, Cernăuți, 1932.

venii și muntenii, pentru a înfringe secularul și odiosul jug otoman. Au plecat atunci și numeroși voluntari și de pe meleagurile Bucovinei, iar în cele mai multe orașe și comune de aici s-au constituit comitete pentru sprijinirea frontului românesc antilotoman<sup>13</sup>. La gimnaziul și liceul unde învăță George Popovici plecaseră pe front numeroși elevi din clasele mai mari; exista chiar o „bancă a dorobanților”<sup>14</sup>, poreclită astfel, după plecarea elevilor patrioți. Victoriile de la Grivița și Plevna, de la Rahova și Smîrdan l-au impresionat profund pe George Popovici, dar, poate, cel mai mudr l-a făcut să vibreze curajul, dîrzenia, spiritul de sacrificiu, răbdarea și tenacitatea țăranului român — care și pe front și acasă, dusese de fapt greul războiului — și el, notează Nicolae Iorga, „îmbrățișa cu o caldă iubire, pe acest purtător, pururea jertfit, al conștiinței noastre naționale”<sup>15</sup>.

În acest climat cultural și politic, în atmosfera de cald patriotism întreținute de Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina, ca și de societatea „Arbaroasa”, elevul George Popovici se simte el însuși îndemnat să intre efectiv în rîndurile luptătorilor pentru cauza națiunii române. Începutul și-l anunță cu o anume îndrăzneală, depășind valențele obișnuite ale vîrstei: înființează o societate secretă și o revistă „Întreprinderea” — pe care o litografiază și o răspîndește printre colegi<sup>16</sup>. Ideea centrală pe care își fundamentează mobilurile activității: emanciparea românilor prin cultură și apărarea intereselor lor naționale. Dar, la scurt timp, după acest pas cutezător, trăiește cu consternare momentul dezlănțuirii furiei prigoanei autorităților imperiale împotriva românilor de aici, cînd sunt percheziționate arhivele tuturor societăților, e desființată „Arbaroasa” și sunt întemnițați principalii ei conducători, în frunte cu tînărul Ciprian Porumbescu, cel care, în 1871, elev fiind, participase la adunarea națională de la Putna și cîntase „Daciei întregi”. Sub valul manifestărilor de protest, ce au loc în capitală și în mai multe localități din Bucovina, după cîteva luni de temniță, acuzații sunt achitați, dar „Arbaroasa” nu-și mai poate reîncepe activitatea<sup>17</sup>. Tineretul român înființează însă, la scurt timp, o nouă societate academică, „Junimea”, care preia și dezvoltă idealurile „Arbaroasei”; unul dintre primii președinți ai acesteia este studentul Dimitrie Onciu, din Straja, districtul Sucevei.

George Popovici absolvă cursurile liceale și se înscrie la facultatea juridică din Cernăuți, hotărîndu-se, chiar din primul an de studii, să devină membru al societății „Junimea”. În cererea înaintată conducerii societății la 3 iulie 1882 el făgăduiește, cu limpezimea și fermitatea caracteristice tinereții, că „va păzi, ca un credincios adept al ideilor exprimate în statute, cu sfîrșenie, tradițiile și obiceiurile societății și va

13 Octav Monoranu, Ion Cocuz, *Ecurile războiului de independență în Bucovina*, Almanahul „Tribuna”, 1976, Cluj-Napoca, p. 82-85.

14 Partenie Sireteanu, *Amintiri din războiul pentru independență, și altele din trecutul meu* (1877—1927), „Junimea literară”, 1927.

15 Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 132.

16 George Fotino, *op. cit.*, p. 4.

17 Teodor Balan, *Procesul Arbaroasei 1875—1878*, Cernăuți, 1937.

stărui, după măsura neînsemnatelor sale puteri, neobosit, întru sporirea și împlinirea ei“<sup>18</sup>.

Societatea academică „Junimea“ joacă un mare rol în formarea tînărului George Popovici — care se afirmă treptat-treptat ca unul dintre membrii cei mai activi. Deși proaspăt student, el inițiază și conduce întruniri și dezbateri, ține conferințe și prelegeri publice despre istoria poporului român în general, despre literatura română și vechiul drept românesc, în special —, domenii spre care George Popovici se îndreaptă cu o vădită și statornică predilecție de timpuriu, iar din această dublă pasiune avea să se nască *istoricul și poetul*, afirmîndu-se simultan cu *luptătorul pe tărîm politic*. Dar, deocamdată, pînă la evidenta manifestare a celor trei vocații — de poet, istoric și om politic — George Popovici se evidențiază ca unul dintre slujitorii de mare prestigiu ai idealurilor cultural-politice, promovate de „Junimea“. Ca urmare, în 1883 este ales secretarul societății, iar în anul următor președinte al acesteia, apoi, în 1893 devine membru emerit și, în 1897, membru de onoare. Faptul era pe deplin intemeiat, dacă avem în vedere cîteva din principalele activități inițiate de George Popovici : în 1884—1885, organizează, împreună cu alți tineri, festivalul decenal al „Arboresei“ ; este promotorul unei largi mișcări cultural-politice în Bucovina, pentru înființarea băncilor populare — după sistemul Reiffesen<sup>19</sup> ; pune bazele unor cabinete și case de cîtit, contribuind astfel la înviorarea și impulsionarea vieții culturale în satele și orașele provinciei ; conduce, între anii 1885—1886 activitatea comisiei literare a „Junimii“, stimulînd promovarea valorilor culturii naționale ; ia parte, în 1892, la redactarea și îmbunătățirea „Regulamentului de funcționare a Societății. Între timp își satisfac serviciul militar, în 1885, și își trece absolvitorul<sup>20</sup>, în 1888 ; după terminarea facultății juridice din Cernăuți își continuă studiile, tot în domeniul dreptului, la universitățile din Innsbruck și Viena, apreciate de contemporani drept „centre mari ale științei germane, din Austria“<sup>21</sup>. Și, ca o finalizare a studiilor, la 18 iulie 1894 își trece cu mult succes doctoratul în științe juridice<sup>22</sup>.

În toată perioada pregătirii profesionale continuă să rămînă strîns legat de activitatea societății „Junimea“, fiind inițiatorul mișcării progresiste a tineretului universitar român, din Bucovina — mișcare al cărei deziderat politic îl formulează astfel : „Puși în curentul unei civilizații străine, avem — scrie George Popovici — o deosebită datorie morală : a cultiva sentimentul național și a întări legăturile ce le avem cu poporul nostru“<sup>23</sup>.

18 George Fotino, *op. cit.*, p. 4.

19 Sistemul Reiffesen constă în crearea unor societăți de credit, care acordau membrilor mici împrumuturi. Membrii erau solidari în asigurarea garanțiilor. Dividentele erau reduse. Sfera de cuprindere a unei astfel de societăți nu depășea marginile unei comune. În 1904 existau în România circa 300 de astfel de societăți, înființate mai ales la stăruința învățătorilor.

20 Certificat de absolvire a facultății.

21 Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 132.

22 George Fotino, *op. cit.*, p. 4-9.

23 *Ibidem*, p. 5.

Și, întocmai ca Dimitrie Onciu, înaintașul său la conducerea „Jurnalii“, George Popovici învață atent și temeinic, cu îndîrjirea specifică vîlăstarului de viață răzăsească; învață la izvoarele culturii și științei moderne germane, își însușește ordinea,meticulozitatea, metodologia, erudiția și spiritul critic, riguros, cu gîndul permanent de a le aplica în folosul emancipării națiunii sale, al poporului român, desmembrat încă și aflat în bună parte sub stăpinirea imperiilor din jur.

Dar, pe cînd Onciu își va concentra puterile și eforturile spre un singur domeniu — cercetarea istoriei naționale, în cele mai dificile și controversate capitole ale sale — George Popovici își împarte munca, universul gîndurilor și simțămintelor, spre trei direcții: 1) al creației literare, în care pășește cu timiditate și își semnează producțile poetice cu pseudonimul Teodor Robeanu; 2) al investigării vechiului drept românesc,compartiment, care, la acea dată, era aproape total necercetat și 3) mai cu seamă al activității politice, în scopul apărării drepturilor naționale, al emancipării românilor din Bucovina.

Poetul, istoricul, omul politic conviețuiesc și subzistă din vibrațiile aceleiași inimi. Dar, cine citește versurile fragile, de o delicatețe aproape feminină, sau uneori pline de scepticism, ale poetului, nu bănuie că acestea coexistă cu vigoarea și spiritul realist, analitic al istoricului sau cu luptătorul politic, plin de îndrăzneală, intransigență, neostoită putere de argumentare.

## II

În 1890, într-o scrisoare către Iacob Negrucci, apreciindu-și *predilecția pentru istorie ca prima lui pasiune*, George Popovici mărturisea acestuia: „Am mers la școala istoricilor de drept german și am căutat să desprind metoda lucrării; apoi m-am întors la primul meu amor și m-am ocupat iar cu puține izvoare de drept român“<sup>24</sup>. La această dată George Popovici își publicase o bună parte din studiile sale istorice și, după entuziasmul specific începuturilor, vocația sa de istoric era intrată în chip statornic pe făgașul unei preocupări perseverente, sistematice, durabile, cu reale perspective de împlinire. „Ideeua de a reconstituia, din urmele rămase, sistemul vechiului nostru drept — mărturisea el în aceeași scrisoare — n-au încetat de a mă mișca irezistibil; dar entuziasmul sanguinic de începător s-a linștit și a făcut loc dorului, sau, poate este mai corect să zic, unei trebuinți sufletești de a rezolva problemele intimpinate, în mod demn“<sup>25</sup>.

Cind s-a încumetat George Popovici să cerceteze istoria dreptului românesc, studiile în acest domeniu erau foarte puține, lucrările de generalizare lipseau în și mai mare măsură, iar culegerile de documente, ca instrumente de lucru, se aflau în faza incipientă a închegării lor. De aceea, așa cum pe bună dreptate nota într-un amplu studiu George Fotino, în condițiile date, George Popovici „Nu a scris mult — și nu a

<sup>24</sup> Torouțiu, I. E. Cardaș, *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p. 406.

<sup>25</sup> Ibidem, vezi și George Fotino, op. cit., p. 32.

scris opere de generalizare. De altfel, în sărăcia istoriografiei noastre, de atunci, nici nu s-ar fi putut începe, temeinic, decât prin lucrări de amănunt<sup>26</sup>.

În 1883—1884 George Popovici face, în cadrul activităților organizate de societatea academică „Junimea“, primele comunicări și expuneri pe teme ale dreptului românesc, tratînd despre semnificația istorico-



Fig. 1. Carte poștală ilustrată, tipărită în Bucovina, după moartea lui George Popovici; sus, în colțul din stînga, era imprimată o frumoasă eșarfă tricoloră, simbol al luptei pentru libertatea și unitatea tuturor românilor (Arhiva Fondului memorial-documentar „Simeon Florea Marian“, Suceava).

juridică a maximei populare *ai carte, ai parte sau* despre un vechi obicei local *jurămîntul cu brazda în cap*<sup>27</sup>. Se remarcă, în același timp și ca un pasionat culegător de documente istorice, fapt pentru care, în iunie 1886, una din societățile românești nou formate la Cernăuți „înind ședință de constituire — aflăm din paginile „Revistei politice“ — alege în comisia pentru strîngerea documentelor și cărților vechi pe Ion Bumbac, George Popovici și Victor Olinescu“<sup>28</sup>. Conferențiază, de asemenea, despre *Diplomatica în vremea lui Alexandru cel Bun, Megieșii, la români, Deșugubină* etc.<sup>29</sup>.

26 George Fotino, *op. cit.*, p. 33.

27 *Ibidem*.

28 „Revista politică“, Suceava, nr. 4/1886.

29 George Fotino, *op. cit.*, p. 33.

Cercetind diverse arhive particulare, în 1882—1883, George Popovici află, în castelul principilor Radziwill din Zolkiew, un număr de 225 de documente ale mitropoliei Sucevei și scrisori privitoare la viața și activitatea mitropolitului Dositei, care fugise în Polonia. În 1884—1885 el publică un *Index Zolkievensis* al acestor documente<sup>30</sup>; este nu numai inventarul acestora, ci și o sinteză foarte sumară, asupra conținutului, caracterului grafiei, caracteristicilor esențiale ale limbajului, precum și observații asupra hîrtiei și scrisului. Cel ce a întocmit indexul este, potrivit cercetărilor sale, Ioan Atanasiu Manovarda<sup>31</sup>. Cercetind documentele, George Popovici ne informează că ele sunt scrise în slavonă, greacă și, cele mai multe, în românește, fiind emise în vremea domniilor lui Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan, Bogdan al II-lea, Ștefan cel Mare și Bogdan al II-lea. Din comentariul foarte succint, care însoțește acest index, ni se dezvăluie concepția limpede privitoare la importanța pe care o acordă George Popovici activității de întocmire și publicare a documentelor: „Publicând acest index — scrie el — i-am dat menirea de călăuză, sperînd o grabnică ajungere a scopului în interesul sporirii cunoștințelor noastre istorice, ce sunt fatal legate de situațunea documentelor“. Relevînd necesitatea publicării și studierii atente a acestora, el continuă: „fără pătrundere în documentele contemporane nu există stabilire istorică“ și că „istoricul și juristul au îndreptățiri egale a fi puși în pozițiune de a examina materialul, ce permite atîtea deslușiri“<sup>32</sup>.

În 1886 Popovici publică *Opt documente românești privitoare la Mănăstirea Putna (1707—1778)*, cuprinzînd fie informații despre eforturile călugărilor pentru rezolvarea unor probleme materiale ale lăcașului, fie știri „asupra organizației școlilor mănăstirești și a persoanei arhimandritului Măzăreanu, căruia fi datorăm o sumă de copii de cronică și de condiții de documente“<sup>33</sup>. În același an publică recenzie intitulată: *O scriere nouă asupra vechilor noastre așezămintă — Dare de seamă asupra cărții : „Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie, depuis les temps les plus reculés jusqu'a nos Jours“*, par Nicolas Blaremburg, 1886, 807 p. Lucrarea<sup>34</sup> este un strălucit model de recenzie, prin justițea unor concluzii și interesul, atenția dovedite pentru respectarea adevărului istoric. Cum Blaremburg în cartea sa nu se mărginește la interpretarea unor vechi instituții juridice românești, ci încearcă să facă arpecieri și asupra influențelor slave sau maghiare, George Popovici îi reproșează, cu o incontestabilă argumentație, necercetarea atentă a bibliografiei pe această temă, și mai ales a istoriografiei românești, ignorarea formelor de organizare și a dreptului românilor transilvăneni, neutilizarea cercetărilor de drept comparat și, ca atare, concluziile false, incomplete și superficiale<sup>35</sup>. Recenzorul aduce el însuși importante con-

<sup>30</sup> „Candela“, nr. 9/1884, p. 541-553; nr. 11/1884, p. 687-700; nr. 12/1884, p. 747-757; nr. 1/1885, p. 22-23; nr. 2/1885, p. 92-103.

<sup>31</sup> *Idem*, nr. 9/1884, p. 541.

<sup>32</sup> *Idem*, nr. 2/1885, p. 103.

<sup>33</sup> George Fotino, *op. cit.*, p. 34.

<sup>34</sup> „Converbirile literare“, nr. 8/1886, p. 661-688.

<sup>35</sup> George Fotino, *op. cit.*, p. 34-35.

tribuții la lămurirea justă a unor probleme abordate în lucrare și intuieste unele concluzii juste, care vor fi confirmate și dezvoltate de istorici, în cercetările lor ulterioare. Ca și în alte lucrări, Popovici e permanent călăuzit de un înalt simț de responsabilitate pentru cuvântul scris: relatăndu-i lui Iacob Negrucci că despre cartea lui Blaremburg pregătește o recenzie și un istoric maghiar, Ladislau, scrie redactorului de la „Con vorbiri literare“: „nu aş dori ca din partea românilor să fie chestiunea tratată mai superficial decât din partea străinilor<sup>36</sup>.

Competența, erudiția,meticulozitatea, spiritul analitic și răbdarea în abordarea nuanțată, atentă a documentelor sănătățile evidențiate, între altele și din încercarea interpretativă, publicată în 1887: *Mihai Vodă și moșnenii din Sularul*<sup>37</sup>, prin care George Popovici se încumetă — și o face în chip veridic, autorizat — să ia parte la controversa iscată între istoricii A. D. Xenopol și Grigore Tocilescu, cu privire la interpretarea documentului din 1 februarie 1596, dat de Mihai Viteazu. Intervenția amintește de acțiunile similare ale lui Dimitrie Onciu, în legătură cu teoria lui Röesler sau alte probleme controversate, privitoare la întemeierea statelor feudale românești. În același timp, dincolo de contribuția pe care George Popovici o aduce în lămurirea unor chestiuni dificile de interpretare, răzbătă admirarea sa pentru făuritorul celei dintâi uniri politice a tuturor românilor: documentul discutat — notează Popovici, în intervenția sa — este de o deosebită însemnatate, deoarece nu ne este indiferent „cum reiese portretul moral al marelui căpitan din fiecare tilcuire în un chip cu totul diferit, astfel încât sănătățile puși în nedumerire asupra caracterului individualității celei mai marcante, ce s-a ivit vreodată în istoria noastră națională“<sup>38</sup>. Aici, poate mai importantă decât orice precizare adusă în modul de interpretare, este afirmarea angajării sale plenare în stabilirea adevărului asupra „celei mai marcante“ personalități politice din pantheonul domnitorilor români. Este, de asemenea, demnă de reținut atitudinea constructivă pe care o evidențiază Popovici în această dispută, ca și în cazul altora, în care s-a angajat, relevând cu un îndrepătățit temei, că: „în starea de părăsire, în care se află la noi știința vechiului drept, nici erudițunea ispitită a istoricilor eminenți nu este scutită de șovăiri, cînd se îndreaptă spre instituțiile bătrîne“<sup>39</sup>. De aceea Popovici arată că, în controversa iscată, atât Xenopol cât și Tocilescu, au fiecare dreptate pînă la un anumit punct, dar nu au putut depăși fiecare unele erori.

În 1891 Popovici aduce — prin studiu monografic *Cronica lui Ureche despre ocărăile Iugaene*<sup>40</sup> — o valoroasă contribuție la lămurirea noțiunii de ocăale: dacă Picot și A. D. Xenopol socotiseră că acestea au fost „întăriri fortificative“ sau „cercuri de pază ale orașului“, Popovici, demonstrează pentru prima oară în istoriografia românească faptul că,

36 Ibidem.

37 „Con vorbiri literare“, nr. 12/1887, p. 1065-1087.

38 Ibidem, p. 1065.

39 Ibidem, p. 1066.

40 „Con vorbiri literare“, nr. 12/1891, p. 1012-1014.

prin noțiunea de *ocoale* trebuie să se înțeleagă anumite „forme de organizare teritorială”, citind în acest sens referiri din cronica lui Ureche, dar și numeroase exemple din documentele medievale emise de cancelaria domnească. Completarea relatărilor din cronica lui Ureche, cu informații variate din documente, îl conduce pe autor la concluzii juste, pe care istoricii români de mai tîrziu aveau să le accepte în totalitate și să le întărească prin noi exemple. Popovici, relevă, printre primii, că, într-o anumită epocă medievală în categoria ocoalelor s-au aflat fie sate, ca Bădeuți, fie, îndeosebi, orașe ca : Suceava, Cernăuți, Bîrlad, Botoșani, Cotnari, Dorohoi, Fălticeni, Galați, Hîrlău, Huși, Iași, Neamț, Orhei, Piatra, Tg. Frumos și Vaslui<sup>41</sup>.

În același an, Popovici publică studiul „*Runc*” — *glosă la o colecție inedită de documente moldo-cîmplungene*<sup>42</sup>, lucrare dintre cele mai ilustrative asupra bogatelor sale valențe, de istoric al vechiului drept românesc. Pornind de la necesitatea explicării exacte a cuvîntului *runc*, topic ce apare foarte frecvent (în circa 16 sate), în partea muntoașă a Bucovinei, dar și în celealte teritorii românești, autorul arată că A. D. Xenopol și alți istorici nu au relevat înțelesul acestui cuvînt. În continuare apoi, Popovici face dovada unei extraordinare erudiții și capacitate analitice, cercetînd textele unor autori latini și constatînd că în scrierile lui Varro, Columella, Plinius, Cato, Paladius se întînește verbul „runcare”, „runcatio”, care, în textele din latina medievală are următorul înțeles : „a lăzui, a curăți pădurea”. Popovici ajunge, astfel, la concluzia că termenul „runc” este „un arhaism dispărut din uzul limbii noastre, cine stie în ce secol medieval, și, transmis nouă numai sub forma pie-trificată de numire topografică”. Avem, aşadar, de-a face, scrie autorul, cu „un interesant document istoric”, întărit, păstrat, ilustrat prin cîteva documente cîmpulungene, cît și-n strigături populare. Popovici completează astfel informațîile din documentele elaborate de cancelariile domnești cu cele de ordin lingvistic, din folclor — metodă puțin utilizată de istoricii noștri, pînă la dînsul, dar care își dovedește pe deplin însemnatatea. Astfel, notează Popovici, într-o strigătură auzită încă la Fundul Moldovei se spune : „Leliță cu ochi căprii / după mine tu să vii / Că din brazii tăi cei verzi / Eu îți-oi face runculeț / Pentru vaci și pentru oi / Să le paștem amîndoi.” Sau, într-o doină cîntată în satele bucovinene, de munte, se zice astfel : „Frunză verde iarbă lată / Așa-mi vine cîte-odată / Să-mi las mamă, să-mi las tată / Lumea-n cap ca s-o apuc / Și-n pustiuri să mă duc / În pădurea fără stâni / În codri fără stăpîni / Să m-apuc să runculesc / Loc să-mi fac ca să trăiesc / Și să scap de boieresc”<sup>43</sup>. Demonstrația impresionantă pe care o realizează Popovici pentru a explica termenul „runc” ne poate sugera și un alt element : vechimea așezărilor în care apare acest toponim și caracterul românesc al populației care îl utilizează.

41 *Ibidem*, p. 1014-1023.

42 „Con vorbiri literare”, nr. 9/1891, p. 705-716.

43 *Ibidem*, p. 712-713.

Într-o altă lucrare *Stărostia Sepenicensă*<sup>44</sup> el relevă că, în mod eronat Picot și Bengescu, în scrisorile lor, au arătat că acest titlu ar fi fost dat numai primului boier din Sfatul domnesc; el combate, de asemenea, și teza slavistului Kalusniacki, care susținea că prin acest termen se definea funcția unui dregător suprem în ținutul Sucevei. Starostia, arată Popovici „este o căpetenie teritorială”, starostele fiind „mai mari în unele ținuturi, mai ales în părțile vecine cu Polonia. Astfel, la Cernăuți, unde numirea s-a conservat cu o memorabilă rezistență, și la Hotin”<sup>45</sup>. În același an, Popovici revine asupra problemei, arătând că instituția stărostiei e pomenită pentru prima dată într-un document din 1387, emis în vremea lui Petru Mușat<sup>46</sup>. Popovici mai publică studiile *Ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în veacul al XIV-lea* în 1903, *Anul de la martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în 1905; colaborează la „Noua Revistă Română” și la „Enciclopedia română” apărută la Sibiu între 1898—1904 etc.<sup>47</sup>.

Din scrisorile către prieteni, din manuscrisele păstrate azi la Academie, ca și din unele notițe publicate în presa vremii, aflăm că George Popovici a fost și un neobosit culegător de documente istorice și juridice și că începușe să lucreze la o istorie a dreptului românesc — pe care n-a apucat să-o îsprăvească și care s-a pierdut, și, notează Iorga, carte „a cărei pierdere trebuie să-o deplingem, cu atât mai mult cu cât era întreagă ca idee conducătoare și ca amănuntele cele mai mici, în gîndul și în notele sale, carte de maturitate deplină, definitivă și mănoasă”<sup>48</sup>. Se subînțelege că marele istoric Nicolae Iorga cunoscuse îndeaproape structura cărții, poate chiar și unele fragmente, din vreme ce o apreciază drept „opera lui cea mare: Istoria dreptului român”<sup>49</sup>.

Făcînd cercetări istorice într-un cîmp nedesfelenit la vremea aceea, „Popovici — scrie Nicolae Iorga — ajunsese cel mai bun cunoșător al vechii istorii moldovenești, iar în cunoașterea dreptului nostru de odi-nioară el era singurul”; el, consideră în continuare Iorga „trata punctele speciale din trecutul Moldovei și așezămintelor ei, dar, în marginile înguste ce-și impusese, se îngrămădea un material nespus de bogat și, în mare parte, cu totul nou”. Tratînd unele probleme de detaliu, Popovici era, în același timp și un „stăpîn desăvîrșit al întregului cîmp, pe o brazdă pe care se oprișe, adîncind-o”<sup>50</sup>. Istoricul Ion I. Nistor, referindu-se la opera lui George Popovici, conchide, cu îndreptățit temei că nu versurile „ci rezultatele cercetărilor științifice, pe terenul dreptului vechi românesc aveau menirea să-i cîștige renume, ba poate chiar o faimă europeană”<sup>51</sup>.

44 *Omagiu lui Titu Maiorescu*, București, 1900, p. 476—482.

45 George Fotino, *op. cit.*, p. 41.

46 „Convorbiri literare”, XXXIV/1900, p. 432.

47 George Fotino, *op. cit.*, p. 42.

48 Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, București, 1934, p. 139.

49 *Ibidem*, p. 135.

50 *Ibidem*.

51 Iancu I. Nistor, *Dr. George Popovici*, „Junimea literară” nr. 9/1905.

În şedinţa Academiei Române din 8 martie 1935, prezentând, într-o amplă sinteză, viaţa şi activitatea lui George Popovici, istoricul George Fotino, arăta : „Informat prin cercetarea directă a izvoarelor, cunoşător al desfăşurării istorice a acestui popor şi a popoarelor de la care se pot presupune înrăuriri şi împrumuturi culturale, conştientios ca un glosator benedictin, atent ca un miniaturist, minuţios ca un smâlţitor, pe de altă parte în stare de a sintetiza şi conchide — era călăuzit de metoda cea bună, care nu pierde linia cea mare pentru un amănunt, dar care nu ignorează amănuntul care, el, dă contur şi precizie liniei mari“<sup>52</sup>. Dar, acelaşi cercetător de prestigiu al dreptului românesc, George Fotino, — după ce releva calităţile care fac din George Popovici „cel dintâi istoric critic al vechii noastre civilizaţii juridice, un precursor, care a introdus în această știinţă plăcerea de a înțelege, puterea de a discerne şi voluptatea de a clasa“ — relevă şi unele limite ale operei sale istorico-juridice : contestarea originii romane a vechiului drept românesc şi ignorarea antichităţilor preromane, afirmarea tezei că „nu dreptul roman ci, acea *tabula rasa*, pe care au lăsat-o, în urma lor, barbarii năvălitori este fundamental pe care cursul veacurilor a pus aşezăminte românilor“ — scăderi inerente pentru o epocă în care stadiul cercetărilor istoriografice era încă la primii paşi pe acest tărîm, iar știinţele auxiliare — arheologia, numismatica etc. — erau încă de departe de a-şi fi putut spune cuvîntul.

Apreciat însă pentru ceea ce a adus nou faţă de etapa cercetărilor de pînă la dînsul, George Popovici rămîne un deschizător de drumuri, a cărui operă se cuvine a fi cinstită tocmai pentru că a reprezentat un fundament preţios, de la care au pornit, clădind, consolidînd, completînd şi amplificînd ceea ce el începuse, generaţii de istorici ai vechiului drept românesc.

### III

În ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, criza imperiului habsburgic se adîncea şi amplifică treptat-treptat, intrînd într-o fază nouă, decisivă, ce constituia preludiul dezagregării iminentă a acestui conglomerat de popoare şi grupuri etnice. Compromisul cu Ungaria şi instaurarea dualismului în 1867, criza generată de ocuparea Bosniei şi Herţegovinei în 1877—1878, conturarea ideii unui imperiu trialist, austro-ungaro-slav, apariţia şi afirmarea partidelor naţionale ale popoarelor oprimate — ceh, român, polon, sloven, slovac, croat, italian, sîrb şi rutean — care conferea luptei de eliberare naţională un caracter organizat, fermitate şi consistenţă, instabilitatea guvernamentală determinată de interminabilele lupte între partidele şi grupările politice, care gravitau în jurul dilemei menţinerii imperiului pe baze centraliste sau federaliste, ca şi fărîmiţarea fără precedent a forţelor politice — în 1817, de pildă, numai deputaţii din parlamentul imperial austriac erau divizaţi în 24

52 George Fotino, *op. cit.*, p. 50.

grupări politice, între care, *germanii* — în nouă grupări : centru catolic, grupul creștin-social antisemit, Alpii, partidele popular catolic, de mijloc, constituțional, feudal, progresist german și național german, *cehii* — în „Junii cehi” și radicali, *polonezii* — în clubul polonez aristocrat și partidele popular și democrat clerical, *italienii* — în liberali și catolici iar *slovenii*, *români*, *sîrbii*, *croatii* și *rutenii* erau și ei împărțiți în grupări „ale bătrînilor” (de nuanță conservatoare) și „tinerilor” de coloratură radicală, liberală sau burghezo-democratice<sup>53</sup> etc. — iată doar cîteva din însemnene evidente ale stării care anunță începutul sfîrșitului, agonia dinaintea prăbușirii imperiului.

Pe plan politic intern, în Austria imperială de după 1867<sup>54</sup>, care cuprindea 17 provincii, între care și Bucovina, lupta dominantă se dă între cercurile politice imperiale austriece — care încercau, fie prin măsuri represive, fie prin concesii abile și nestatornice să-și mențină dominația în viața economică, politică și culturală — și reprezentanții națiunilor oprimate, care, într-o formă sau alta cereau lărgirea autonomiei administrative, politice, juridice și culturale, dreptul pentru aceste națiuni și grupuri naționale de a folosi limba maternă în școli și în viața de toate zilele, de a-și apăra și dezvolta cultura națională, datinile, obiceiurile, credința proprie. Pe plan extern, cercurile austriece liberale erau partizane ale unei alianțe cu Germania și Italia, în timp ce grupările imperiale catolice erau ostile acestei tendințe; deputații cehilor, slovacilor, croaților și rutenilor nutreau simpatie față de Rusia<sup>55</sup>, dorindu-și însă crearea unor state proprii, independente, iar reprezentanții românilor, sîrbilor și polonilor, potrivnici alianțelor cu oricare dintre imperiile vecine, nădăduiau să-și realizeze unitatea și libertatea națională, optind și acțiونind în acest scop.

În contextul crizei care se extindea și adîncea în imperiu, activitatea românilor din Bucovina cunoștea, în ultimul sfert al veacului al XIX-lea, o ascensiune și amplificare treptată, determinînd antrenarea unor noi forțe politico-sociale în acțiunile cultural-politice cu caracter protestatar, în direcția lărgirii autonomiei și drepturilor naționale.

Instaurarea dualismului austro-ungar în 1867 nu a lezat direct regimul autonomiei ducatului Bucovina : conform Constituției imperiale din 21 decembrie 1867 s-a operat separarea puterii administrative de cea juridică, și, din 1868 căpitanii districtuali au fost investiți cu atribuții pur administrative ; la Cernăuți, care căpăta un statut propriu, fiind, ca municipiu, supus direct guvernatorului, se crea o „judecătorie a țării” care avea în subordine și cel de al doilea tribunal, înființat în septembrie 1886, la Suceava. Dar, apelurile din Bucovina se judecau la Curtea de Casație din Liov și acest fapt limita încă autonomia ducatului. Dieta pro-

<sup>53</sup> Ch. Seignobos, *Histoire politique de L'Europe contemporaine, 1814—1914*, septième édition, tome II, Paris, 1926, p. 679-703.

<sup>54</sup> Ungaria imperială cuprindea vechile teritorii cucerite de maghiari în timpul regelui Stefan cel Sfînt : Croația, Slovenia, Transilvania și, bineînțeles, Ungaria propriu-zisă.

<sup>55</sup> Ch. Seignobos, *op. cit.*, 666-667.

vincială din Cernăuți își păstra vechea structură, Bucovina urmând să fie reprezentată prin 9 deputați în Parlamentul din Viena și în Delegațiunea imperială austriacă<sup>56</sup>. Dualismul a creat dificultăți în relațiile dintre români din Bucovina și cei din Transilvania: înainte de 1867 deputații acestora se sfătuiau și, de obicei, acționau în comun în parlamentul imperial; în același timp, sub raport religios, Bucovina nu a mai fost subordonată centrului greco-ortodox din Carlowitz și, din 1873, a fost înființată o mitropolie a acestui ducat, având sediul la Cernăuți. Opu-nindu-se cu încăpăținare unirii pe cale religioasă a Bucovinei cu Transilvania, obiectiv formulat limpede încă de la 1848 și care ar fi înlesnit conlucrarea românilor din imperiu și pe această cale, clerul înalt de aici, în frunte cu ambițiosul și slugarnicul Eugen Hacman, obținu astfel înființarea unei mitropolii ortodoxe la Cernăuți, concesie plătită scump cercurilor imperiale, printr-o atitudine de servilism față de autoritățile centrale și administrația habsburgică — atitudine cunoscută și denumită oficial „doctrina bucovinistă“. În esență, prin aceasta se înțelegea: conlucrarea cu oficialitățile habsburgice la acțiunea de deznaționalizare a populației din acest teritoriu, transformarea Bucovinei într-o provincie integrată pe deplin la imperiu<sup>57</sup>. Cel mai fidel și odios reprezentant al doctrinei, Eugen Hacman, prea satisfăcut că obținuse cîrja de mitropolit, interzise clerului ortodox să frecventeze spectacolele teatrale, să folosească în corespondență oficială scrisul cu litere latine și limba românească, recomandînd în schimb utilizarea limbii germane, precum și să citească gazete nemțești, condamnînd orice „nesocotite planuri naționale“ și recomandînd clerului și credincioșilor să nu facă nici un fel de politică și mai ales să se abțină de la orice manifestare națională. Doctrina bucovinistă nu găsi, de fapt, alți adeptați în acest teritoriu, decât pe Eugen Hacman, care muri în 1873 și pe arendașul grec Neculai Mustazza, ajuns mare proprietar și răsplătit de habsburgi cu titlul de „baron“ pentru atitudinea-i slugarnică.

O radiografie a societății românești din Bucovina de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea arată că 96,5% din marii proprietari de aici erau străini și acaparaseră în total 81,94% din terenurile agricole ale provinciei, stăpînind de 4,5 ori mai mult decât cele 180.677 familii țărănești, care se proletarizau<sup>58</sup>. În același timp „în instanțele judecătorești, în notariat, în avocatură, în administrația de stat, în învățămînt, în corpul medical și farmaceutic, elementul românesc se găsea (...) într-o vădită și mult pagubitoare inferioritate numerică“<sup>59</sup>. Puținii boieri români, cu vederi liberale, se orientau fie spre cercurile federaliste (între aceștia se afla Alexandru Petruș și alții proprietari, care preconizau menținerea istorică și politică a individualității micilor provincii ale imperiului, sub forma unor federații de state), fie spre cele

56 Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 210-211.

57 Ibidem, p. 228-242.

58 Aurel Morariu, *Bucovina, „Convergiri literare“*, nr. 7-12/1940.

59 I. E. Torouțiu, *Populația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 141.

centraliste — aceştia din urmă având în frunte pe Eudoxiu, Gheorghe și Alecu Hurmuzachi, adepti ai principiilor iluministe Josefine și militând pentru apărarea drepturilor naționale pe baze legale. În 1872 un grup de boieri conservatori a înființat „Societatea autonomiștilor naționali”, cu publicația „Der Patriot”, urmărind a „cultiva în popor instrucțunea politică și conștiința națională, precum și a stârui pentru realizarea și dezvoltarea organică a autonomiei în toate ramurile vieții publice”<sup>60</sup>. Societatea își propunea realizarea acestor deziderate prin: adunări, petiții, publicații, alegeri comunale, districtuale și pentru dietă etc.

Inexistența oficială încă, a unui partid național român a fost multă vreme suplinită de „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina”<sup>61</sup>, care, preluând și dezvoltând ideologia și programul revoluției de la 1848, a acționat pe multiple planuri, în direcția apărării și dezvoltării limbii, culturii și istoriei naționale, fiind un adevărat stat major al voinei și luptei românilor din acest teritoriu. Astfel, în 1871—1872 și 1883—1884, Societatea a organizat în orașele și satele Bucovinei un ciclu de prelegeri istorice — între care conferințele: „Despre teritoriul de astăzi ce-l locuiesc români”; „Despre originea poporului român”; „Însemnatatea teritoriului național”, „Faptele lui Mihai Viteazul” și altele — publicate ulterior fie în „Calendariu”<sup>62</sup>, fie într-un volum special<sup>63</sup> — și care au avut o bogată înrîurire în dezvoltarea conștiinței naționale. În 1881—1884 Societatea a editat publicația „Aurora română”, care, dincolo de limitele valorilor literare promovate, are meritul de a fi adoptat ortografia stabilită de Academia Română din București, renunțând la limbajul latinist, de factură pumnulistă, din acest teritoriu<sup>64</sup>. Adoptând ca formă a luptei naționale formula emancipării românilor prin cultură, Societatea a înființat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea 96 cabinete de lectură și colecțiile „Biblioteca poporala bucovineană” (11 numere între ani, 1886—1892), „Biblioteca pentru tinerimea română” (17 numere între anii 1886—1897) și „Biblioteca de petrecere și învățătură pentru tineret” (4 numere între anii 1886—1893), cuprinzînd, în mod selectiv, creații reprezentative din operele lui V. Alecsandri, Ion Creangă, Ioan Slavici, Simeon Florea Marian, Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu, Nicu Gane și alții.

În aceste condiții istorice se afirmă George Popovici în viața politică a Bucovinei, din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, ca reprezentant al tinerei generații de intelectuali români, din acest teritoriu, tineri, care, formați în spiritul activității patriotice desfășurate de societatea academică „Junimea”, în anii de după cucerirea independenței de stat a României la care și bucovinenii și-au adus contribuția lor,

<sup>60</sup> Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 244.

<sup>61</sup> Constantin Loghin, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina (1862—1942)*, Cernăuți, 1942.

<sup>62</sup> Din 1873 „Calendariu” a apărut ca publicație a Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina; vezi aceste conferințe în „Calendariu”, 1875, p. 59-77; 1877, p. 97-110.

<sup>63</sup> *Prelegeri poporale publice ținute în iarna anului 1883/1884*, Cernăuți, 1884.

<sup>64</sup> Constantin Loghin, op. cit., p. 35.

voiau să imprime vieții politice de aici o nouă și radicală orientare prin „introducerea întregii națiuni, deci a tuturor păturilor poporului, în viața politică“<sup>65</sup>. Popovici voia, aşadar, transformarea fundamentală a vieții politice românești din Bucovina: nu era suficientă numai participarea și afirmarea boierimii liberale sau conservatoare, care forma o insignifiantă parte a populației de aici, ci, trebuie mai ales mobilizate, antrenate, pregătite pentru a-și putea spune cuvîntul toate clasele și păturile sociale excluse pînă atunci de la viața politică. În acest scop, acționînd încă din anii studenției, George Popovici înființează biblioteca populară românești și case de citit, cooperative și bânci sătești, editează foi pentru țărani și organizează petreceri și săzători, reușind astfel să creeze și să întreție un curenț democratic larg, în slujba emancipării românilor. Desfășurînd o neobosită activitate, ca și membrii „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina“, în vederea deschiderii, în cît mai multe sate a caselor de citit și a stimulării acțiunilor de culturalizare, Popovici o face cu convingerea că astfel de instituții culturale românești „ne luminează mintea și inima și trezesc în noi dorul și iubirea de nația noastră românească și de limba ei dulce și frumoasă“<sup>66</sup>.

În climatul efervescenței cultural-politice românești din acești ani, în 1885, se fondează la Cernăuți societatea politică „Concordia“ potrivnică politicii bucoviniste și centraliste a marilor proprietari și demnitari din aparatul administrativ, care, pretinzînd că sunt mandatarii poporului român, se mulțumeau cu sinecurile oferite de regimul habsburgic, ignorînd interesele și doleanțele burgheziei, țărănimii, intelectualității cu vederi progresiste. Societatea își propunea să reprezinte aspirațiile întregii populații românești din Bucovina<sup>67</sup>. Pe linia acelorași preocupări, la 15 mai 1886 apărea la Suceava „Revista politică“, editată de Matei Lupu, Simeon Florea Marian, T. V. Stefanelli, Ștefan Ștefureac și alții; revista se voia, de la început „organ comun al totalităților românilor bucovineni“, avînd țelul „să apere poziția românilor în viața publică din Bucovina și să ție viu sentimentul lor de solidaritate“<sup>68</sup>. Prin conținutul avansat de idei și prin varietatea problemelor cultural-ideologice pe care le abordează, prin rolul jucat în acest teritoriu, publicația amintește de valoroasele reviste ardelene contemporane — „Transilvania“ și „Tribuna“ — pornite sub imboldul acelorași idealuri. Sub înfrîurirea ideilor promovate de societatea „Concordia“ și „Revista politică“, de lucrările difuzate de „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina“ și a activității desfășurate de George Popovici, intelectualii din Suceava părăsesc „Cazinoul bucovinist“<sup>69</sup> din oraș și în 1897 pun bazele „Clubului

65 Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 297.

66 George Fotino, op. cit., p. 11-12.

67 Nicolae Iorga, *Istoria poporului român*, f.a., p. 295.

68 Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 297; Constantin Loghin, op. cit., p. 155.

69 „Cazinoul“ era un loc de întrunire, unde intelectualii de toate vîrstele și profesiile, români, germani etc., cîteau presa oficială din imperiu, discutau evenimentele politice sau jucau biliard.

român“, pe care-l înzestrează cu ziară, reviste, broșuri și cărți românești<sup>70</sup>.

Față de curentul ce se dezvolta în rîndul intelectualității române, seful administrației habsburgice din Bucovina, contele Anton Pace, folosind ca pretext un incident avut cu cîțiva boieri bucovineni, determină, în 1891, coalizarea elementelor străine și aservite guvernului, din dieta provincială, cerînd dizolvarea acesteia și eliminarea deputaților români din viața politică<sup>71</sup>. Era un prilej, socotea „președintele țării Bucovinei“, să suprime activitatea politică legală și să dezlănțuească un ansamblu de măsuri represive împotriva pornirilor îndrăznește ale tinerilor, în rîndurile căror se afla și George Popovici.

Reacția românilor a fost promptă: la 7 martie 1892 „Concordia“ convoacă la Cernăuți o adunare națională, la care participă cîteva mii de reprezentanți ai populației de la orașe și sate; adunarea se transformă într-un Congres național, care proclamă solidaritatea tuturor forțelor și grupărilor politice românești și organizarea acestora într-un partid național. Prezentîndu-se în campania electorală din același an, pentru dieta provincială, trimișii partidului național român obțin o strălucită victorie și contele Anton Pace, izolat și înfrînt, este destituit, fiind nevoit să părăsească Bucovina în 1892<sup>72</sup>.

În susținerea și promovarea ideilor politice ale românilor, un rol important l-a avut „Revista politică“, purtătoarea ideii asupra necesității organizării românilor într-un partid național, revistă care, fiind transferată în 1891 de la Suceava în capitala provinciei, apare sub o nouă titulatură — „Gazeta Bucovinei“ (1891—1897), care devine organul de presă al Partidului național român<sup>73</sup>. În 1893 apără și „Gazeta pentru popor“ intitulată „Deșteptarea“, ca tribună de luptă a partidului — printre colaboratori remarcîndu-se și George Popovici<sup>74</sup>.

Reprezentînd gruparea radicală a partidului național român, George Popovici, cunoscut și apreciat mai ales pentru inițiativele întreprinse în cadrul societății academice „Junimea“, este desenat, în iarna anului 1897, drept candidat, în alegerile pentru senatul imperial, în numele locuitorilor din districtele din sudul Bucovinei, între care: Suceava, Rădăuți, Siret, Gura Humorului, Cîmpulung Moldovenesc<sup>75</sup>. Caracterizat în presă vremii drept „sprijinitor sigur al intereselor generale ale țăranilor“<sup>76</sup> pentru interesul ce-l manifesta față de soarta și necazurile acestora, Popovici e ales deputat cu o mare majoritate de voturi, începîndu-și activitatea în parlamentul imperial în secțiile economică și legislație juridică. În același an, Popovici, împreună cu alții tineri intelectuali ca:

70 Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 297.

71 Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775—1918)*, Cernăuți, 1926, p. 158-159.

72 *Ibidem*.

73 Ion Cocuz, *Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina (1820—1918)*, „Suceava“, V/1978, p. 330-331.

74 Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 299.

75 George Fotino, *op. cit.*, p. 12.

76 „Bukowiner Post“, 9 februarie 1897.

Iancu Flondor, Grigore Filimon, Constantin Isopescu, Nicu Blîndu, Constantin Berariu, criticînd poziția oscilantă și pasivistă a bătrînilor din sinul Partidului național, fondează un Comitet politic, care devine, din același an, Partidul Poporul Național, cu un organ propriu de presă „Patria“ (1897—1900), al cărei suflet este transilvăneanul dr. Valeriu Braniște, fostul director al „Tribunei“. Exprimînd crezul politic al noului partid, condus de George Popovici și Iancu Flondor, „Patria“ scria: „stîndardul este nou, nu însă și cauza în numele căreia se înalță, căci aceasta există de mult și există în continuu de atunci, de cînd românismul Bucovinei a ajuns la conștiința importanței sale, ca element constitutiv, de ordine și de progres“ și „de cînd românismul Bucovinei a ajuns la conștiința drepturilor sale nealienabile, naționale și cetățenești“<sup>77</sup>.

În parlamentul imperial Popovici își face debutul încă din 1897, îndeosebi prin activitatea desfășurată în secția economică „unde — ne informează „Deșteptarea“ — mai ales asupra durerilor țărănilor se chibzuiește și se caută să li se facă dreptate“<sup>78</sup>; el cere apărarea, printr-o lege, a pămînturilor țărănești de exploatarea cămătarilor. Reluînd această chestiune, la 26 martie 1898, în cadrul Clubului parlamentar român, Popovici propune ca la arendarea moșiilor fondului religios al Bucovinei (cel mai mare proprietar al terenurilor din această provincie) să aibă întîietate plugarii din partea locului și nu tot felul de spoliatori pripășiți aici din interiorul imperiului. Peste cîteva zile, la 29 martie 1898 Popovici intervene în parlamentul din Viena cu următoarea moțiune: „guvernul este rugat să creeze pentru arendarea fondului greco-ortodox din Bucovina o normă, care să țină cont, în mod eficace, de interesele plugarilor, considerîndu-se lipsa de pămînt la populația rurală“<sup>79</sup>. Propunerea este semnată de încă alți 24 de deputați ai camerei provinciale — români, germani, cehi, ruteni, sloveni și înaintată ministerului agriculturii, spre rezolvare. Comentînd însemnatatea acestei propuneri, ziarul „Patria“ relatează că „5/8 a pămîntului țării (Bucovinei, n.n.) noastre se află în mîinile fondului religios greco-ortodox“ care „se administreză cu o rară reavoință, în detrimentul poporațiunii, de ampliați străini de limbă, datine și credință, care nu-și dau, pe timpul petrecerii în țară, nici cea mai mică silință de a cunoaște obiceiurile și calitățile poporului băstinaș“<sup>80</sup>. Popovici făcea aceste propuneri — și obținea cîștig de cauză — după ce, în toamna anului 1897 organizase numeroase adunări țărănești și se prezenta la Viena nu numai ca simplu deputat, ci și ca împăternicit al locuitorilor din aproape 100 de sate din Bucovina<sup>81</sup>. În iarna anului 1898 el organizează, în zonele Rădăuțiului și Cîmpulungului, adunări populare, în cadrul cărora își impune programul politic. Într-o adunare ținută la Rădăuți, în ziua de 25 februarie 1898, Popovici declară: „iubim cu infocare această brazdă de pămînt, sub care

77 „Patria“, 2/14 iulie, 1897.

78 „Deșteptarea“, nr. 9/1-13 mai, 1897.

79 „Patria“, 20 martie — 1 aprilie 1898, p. 2.

80 *Idem*, 29 martie — 10 aprilie 1898, p. 2.

81 George Fotino, *op. cit.*, p. 15.

dorm strămoșii noștri. Pentru noi, însă, Bucovina de azi nu mai e o grădină“ (el făcind aluzie la cunoscutele versuri ale lui Alecsandri publicate în 1865 : „Dulce Bucovină, Veselă grădină“), ci „un cîmp pustit de mohor, pe care trudim greu. (...) Poporul român trebuie să arate curaj și tărie (...). Să lupte deci voinicește fiecare la locul unde e pus, pentru drepturile noastre... De acum — încheia el — nu ne mai lăsăm înfricoșați, ci ca români să trăim și ca români să ne luptăm“. În această adunare subliniind necesitatea dezvoltării învățămîntului românesc modern, care să aibă la bază promovarea limbii, istoriei și culturii naționale, Popovici releva : „Trebuie să căpătăm școli românești, trebuie să vorbească cu toții românește, pentru că suntem în țara noastră“<sup>82</sup>. De altfel, încă din 1897 Popovici acționează în acest scop, în calitatea sa de deputat în parlamentul imperial, cerînd : înființarea unui gimnaziu românesc la Cernăuți, crearea, în cadrul școlii pedagogice din capitala Bucovinei a unei secții românești și a altieia germane, precum și a unei Curți de Apel pentru ca judecătoriile din acest teritoriu să nu mai fie dependente de Curtea de Apel din Lwov<sup>83</sup>. Aceste cereri sunt repetate în 1898 cînd el obține înființarea autorităților centrale pentru satisfacerea acestor doleanțe<sup>84</sup> și cînd, ca deputat în Dieta Bucovinei, cere reformarea statutului țării, în sensul lărgirii autonomiei naționale, redactează un proiect de lege pentru înființarea unei noi curii și acordarea votului universal, egal și direct<sup>85</sup>. În august 1898, după ce fusese ales membru în dirigența Partidului Național, devine și membru al Clubului român parlamentar din Viena, alături de Eudoxiu Hurmuzachi<sup>86</sup>, fiind propus să reprezinte interesele locuitorilor din districtul Cîmpulungului Moldovenesc. Consemnînd în presa vremii acest fapt, un reporter scria : „nominarea candidaturii neobositului nostru luptător, d-lui Popovici, a fost primită în districtul nostru cu o rară bucurie, din partea tuturor românilor“ ; în același timp T. V. Stefanelli, într-un apel către alegători, dat la 5 septembrie 1898 susținea călduros alegerea lui George Popovici<sup>87</sup>. Salutînd alegerea sa în dieta Bucovinei și în Camera imperială, locuitorii satului Vama îi scriau în octombrie 1898 că el reprezintă pentru ei „mîngîierea și sprijinul nostru, la necazurile noastre“<sup>88</sup>. Cerînd din nou, cu insistență, reglementarea dării în arendă a moșilor din fondul religios, George Popovici subliniază, în fața factorilor de decizie ai imperiului că, această chestiune trebuie astfel rezolvată „încît mai ales plugarii să aibă parte“ de dreptul firesc la folosirea acestui pămînt. Cu același prilej el propune — împreună cu deputatul Ion Țurcanu — reglementarea salariilor clerului ortodox din Bucovina, pentru a se pune capăt politicii discriminatorii sub raport religios<sup>89</sup>.

82 „Deșteptarea“, nr. 6/1898.

83 George Fotino, *op. cit.*, p. 14.

84 „Patria“, 12/24 iulie, 1898, p. 1.

85 George Fotino, *op. cit.*, p. 18.

86 „Patria“, 5/17 august, 1898, p. 1.

87 „Patria“, 26 august/7 septembrie, 1898, p. 2.

88 *Idem*, 18/30 octombrie 1898.

89 *Idem*, 23 octombrie — 5 noiembrie 1898 ; vezi și 7/19 noiembrie 1898.

Între anii 1897—1899 Popovici îndeplinește și funcția de translator al „Foii imperiale de legi“, unde, ca urmare a activității desfășurate întru apărarea drepturilor naționale a românilor, intră în conflict cu guvernatorul Bucovinei și în 1899 își prezintă demisia<sup>90</sup>.

Anul 1900 are, pentru afirmarea pe plan politic a lui George Popovici o semnificație aparte. Ajuns a fi socotit de bucovineni „fala națiunii și speranța viitorului nostru“, pentru inițiativele dovedite în anii 1897—1899 în dieta Bucovinei și parlamentul vienez, George Popovici ia parte, în luna mai, 1900, la sesiunea Delegației imperiale din Budapesta, unde, în numele tuturor românilor din imperiul habsburgic abordează, într-un magistral expozeu, raporturile dintre regatul român și Tripla Alianță, privite din perspectiva situației românilor din Transilvania, Banat și Bucovina. Relevînd că, pentru a se opune expansiunii țariste spre vestul Europei, România a încheiat alianța secretă cu Austro-Ungaria, în 1883, Popovici nu se sfiește să declare, în fața împăratului (care auzise de faimosul deputat român și socotindu-l bun cunoșcător al situației românilor din imperiu s-a întreținut în pauze cu acesta, pe tema : cauzele emigrării românilor din Austro-Ungaria în America), și a tuturor deputaților că : în schimbul acestei alianțe, s-ar cuveni ca autoritățile imperiale să acorde „o tratare mai bună conaționalilor mei aparținînd Austro-Ungariei“, pentru că numai astfel ar putea „să se arate că, o apropiere de Austria are foloase pentru noi și nu ascunde o amenințare de distrugere a propriei noastre naționalități“, dar, în realitate, arată George Popovici, îndeosebi „soarta românilor din Ungaria este un adevărat martiriu. Mai ales de la introducerea formei de stat dualiste, națiunea stăpînoare maghiară, pune în mișcare cerul și pămîntul pentru a răpi românilor de sub coroana Sf. Ștefan, naționalitatea lor. Ea întrebuințează făgăduieli și amenințări, zahăr și bici, întreg arsenalul de represaliî, pînă la cunoscutele măsuri ale baronului Banffy, este folosit pentru a se fura românilor naționalitatea cea moștenită“<sup>91</sup>. Deși Popovici, în chip eronat, identifică clasele exploatatoare maghiare cu întreaga „națiune stăpînoare“, intervenția sa a reprezentat un necruțător rechizitoriu la adresa politicii guvernelor maghiare, burghezo-nobiliare ; Popovici cunoștea exact măsurile de deznaționalizare practicate în Transilvania, unde, cu numai cîțiva ani în urmă avusesese loc mișcarea memorandistă, cînd, în 1894, în zilele procesului odios încercat fruntașilor mișcării naționale românești de aici, în întreaga Bucovină se desfășoară puternice acțiuni de solidaritate cu cauza dreaptă a românilor din Transilvania și o delegație a românilor din Bucovina, în frunte cu Leonida Bodnărescu, Alecu Popovici și Constantin Onciu, merge la Cluj pentru a protesta direct împotriva politicii antinaționale și antipopulare a guvernelor maghiare<sup>92</sup>. George Popovici demască plin de vehemență și politica cercurilor imperiale față de români din Bucovina, unde prin colonizări succesiive și sistematice, s-a creat „un pericol național asemănător“ aici,

90 George Fotino, op. cit., p. 18.

91 Ibidem, p. 19-21.

92 Ion Cocuz, op. cit., p. 635-638.

relevă el, săntăinicurajate manifestările antiromânești ale „curentului rutenismului tînăr“, întrucât „se crede astfel, că se va putea paraliza, prin aceasta aigtația panslavistă, pe de altă parte, se crede că o atare mișcare austriacă ar putea ajunge să atragă Ucraina“ de partea imperiului habsburgic. În încheierea intervenției sale la Budapesta, Popovici cerea ca imperiul „să-și facă o dogmă din respectarea existenței naționale și din dezvoltarea culturală și politică a românilor“<sup>93</sup>.

Fără a depăși limitele reprezentanților burgheziei românești, cu vederi progresiste, angajați în lupta pentru apărarea drepturilor naționale ale românilor și pentru pregătirea eliberării și unirii acestora într-un stat național independent, George Popovici are meritul de a-și fi ridicat glasul în apărarea celor oprimăți pentru a le fi respectate drepturile elementare, legitime, de a fi infierat politica de deznaționalizare promovată de cercurile imperiale austro-ungare, de a fi dezvăluit consecințele nefaste ale învrăjbirii naționalităților din imperiu, prin aplicarea de către autorități, a principiului „Divide et impere“ și de a fi intuit și exprimat primul, în 1900, ideea că România nu va fi aliată Austro-Ungariei într-un eventual conflict. Prin activitatea sa el a pregătit — aprecia Iorga — „viitorul poporului nostru din Bucovina, căruia i-a fost lumina cea mai curată și călăuzul cel mai chemat“<sup>94</sup>. C. Rădulescu-Motru, într-o scriere din iunie 1900, găsea de cuvință să-i aducă „felicitări pentru întreaga conduită politică“ și „în special pentru remarcabilul discurs ținut în delegațiunea austriacă“, invitîndu-l să colaboreze la „Noua revistă română“, pentru a-și exprima și susține ideile politice în paginile acesteia<sup>95</sup>. Istoricul Ion Nistor releva în 1905 că „Atitudinea sa neșovăitoare în chestiile naționale, vederile sale largi și limpezi, desfășurate cu căldură și mare forță de convingere, în fine, elocvența sa ferventă i-au dat nîmbul uneia dintre cele mai marcante figuri din parlamentul vienez și unuia dintre cei mai de frunte politicieni bucovineni“<sup>96</sup>.

Dar, activitatea îndrăzneață desfășurată în fruntea societății „Junimea“ sau ca deputat în anii 1897—1900 și îndeosebi atitudinea exprimată la Budapesta în sesiunea Delegațiunii imperiale, popularitatea și admirarea crescîndă cîștigate în rîndurile românilor de pretutindeni au determinat cercurile imperiale să ia toate măsurile pentru a contracara înriurarea ce-o avea în intensificarea și amplificarea mișcării de eliberare a românilor din imperiu. În 1900, guvernatorul Bucovinei, baronul Bourgignon, folosindu-se cu multă abilitate și perfidie de disensiunile existente în mișcarea națională din acest teritoriu, între gruparea tinerilor și cea a bătrînilor, a încheiat un pact cu elementele împăciuitoriste, „blajine“, servile, avide de sinecuri și de funcții înalte, apoi, atrăgînd în această coaliție și pe reprezentanții minorităților, determină căderea

93 George Fotino, *op. cit.*, p. 21.

94 Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 131.

95 George Fotino, *op. cit.*, p. 22.

96 Iancu I. Nistor, *op. cit.*, p. 130.

în alegeri a candidaților grupării radicale a tinerilor, în frunte cu George Popovici, retragerea acestora din conducerea Partidului național și închiderea activității ziarelor „Patria” și „Sentinela”<sup>97</sup>.

În septembrie 1900 George Popovici convoacă la Cernăuți o nouă adunare populară refăcind și consolidașind Partidul popular național, care își reformulă dezideratul continuării și diversificării luptei pentru „dobândirea drepturilor poporului român din Bucovina, pe toate terenurile vieții publice”<sup>98</sup>. Și, în pofida măsurilor represive dezlănțuite de autorități, gruparea tinerilor scoase un nou organ oficial de presă „Deșteptarea poporului”, condus de Atanasie Gherman. Dar, la conducerea Partidului popular național rămase, de la această dată Iancu Flondor, care, apreciază contemporanii, n-avea calitățile organizatorice, prestigiul și popularitatea lui George Popovici<sup>99</sup> — acesta fiind chemat, în 1901, la București, de către Nicolae Iorga, pentru a ocupa o catedră de istoria dreptului românesc la Universitate.

\* \* \*

Popovici venea la București, capitala încă neoficială a tuturor românilor. Venea întocmai ca și Dimitrie Onciu, cu nădejdea unei mai drepte și mai bogate împliniri a idealurilor și strădaniilor sale. Catedra universitară ce i se promisese trebuia creată — dar pînă atunci pribegieul din Bucovina își continua cu îndîrjire și perseverență activitatea științifică : „Muncesc fără întrerupere ca să isprăvesc lucrarea (Istoria dreptului român, n.n.), scria el tatălui său, în 1902. În cel mult două luni catedra se înființează. Pînă atunci trebuie să-mi fie tipărită cartea și trebuie să fie ireproșabilă”<sup>100</sup>.

Popovici lucra și spera să-și împlinească vrerea. În 1905, catedra nu se creiaște încă, dar la 17 aprilie 1905, Academia Română, recunoscîndu-i meritele pe tărîmul istoriografiei vechiului drept românesc, îl alege membru corespondent. Era o primă recompensă binemeritată. Dar ea îi atrase și invidia și ura politicienilor de duzină, care se coalizără pentru a nu putea ocupa catedra universitară — pe care atât de mult o dorea.

„În ziua cînd voi deveni profesor ! Iată un lucru la care țin“ scrisește Popovici, într-o din scrisorile trimise din București. Dar „cînd se cunoscu această dorință — notează Nicolae Iorga — o mare furtună se strîni împotriva lui, din toată dușmănia sufletelor neisprăvite și păcătoase : un bucovinean făcu scandal în ziare, în ziarul „Conservatorul“, acoperind de insulțe pe acest om corect și bun, modest și delicat“. Și,

97 Constantin Loghin, op. cit., p. 161-163.

98 Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 303.

99 Ibidem, p. 304.

100 George Fotino, op. cit., p. 46.

consemnează același martor ocular „o tabără întreagă se alcătuie în Facultate, pentru a-i opri intrarea“<sup>101</sup>.

Disperat, dezamăgit, plin de datorii și neputind suporta „rușinea de-a nu putea plăti o datorie — pe care ne informează același Nicolae Iorga — n-o făcuse pentru dînsul, ci pentru viitorul poporului nostru din Bucovina“, (în timpul campaniilor electorale), deprimat de gîndul că nu va putea ocupa catedra pe care atîta o aşteptase, George Popovici plecă, în taină, din țară și în noaptea de 11/12 iulie 1905, într-un orășel din Ungaria, la Munkacs, își pune capăt zilelor.

Cutremurat, cel mai mare istoric al românilor, Nicolae Iorga — care avea să apuce unirea cea mare din 1918 (pentru care trudise neobosit și George Popovici), dar avea să cadă, și el, victimă dezlănțuirilor criminale și patologice ale legionarilor, peste trei decenii și jumătate — scria: „dacă a fost vreodată o viață de om chinuită și jertfită pentru aleasă gingăsie, pentru nemărginită bunătate, pentru mărinimia superioară a sufletului regal care o stăpinea și nu putea să stăpînească și împrejurările unor vremuri nenorocite, a fost viața prietenului nostru George Popovici. Între învinșii păcatelor noastre, între acei pe care i-au ucis prostia și răutatea din acest neam, nu știu niciunul de pe urma căruia să trebuiască atîtea lacrimi. A fost om curat în calea celor care împodo-bindu-se cu plumbul, l-au călcat în picioare“<sup>102</sup>.

Peste ani însă, George Popovici, a rămas de fapt între acei care au triumfat peste „toată dușmania sufletelor neisprăvite și păcătoase“ ale vremii sale, fiindcă, oricine va cerceta hronicul acestor locuri, îl va afla strălucind între numele scrise cu slove curate în marmora filelor fără moarte.

#### GEORGE POPOVICI (1863—1905)

##### *Résumé*

L'auteur reconstitue la vie et l'activité de George Popovici, personnalité polyvalente dans l'histoire de la Bucovine, à la fin du XIX<sup>e</sup> siècle et au commencement du siècle suivant. Après la mise en évidence des conditions concreto-historiques dans lesquelles s'est formé George Popovici, les initiatives et ses préoccupations dans le cadre de la société académique „Junimea“, les facteurs qui ont exercé influence sur ses conceptions politiques, l'auteur insiste avant tout sur les suivantes domaines de l'activité de celui-ci :

— l'activité scientifique, de recherche des institutions de l'ancien droit roumain, dans lequel il s'impose comme un des premiers et des meilleurs connasseurs de l'historiographie roumaine ;

101 Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 135.

102 *Ibidem*, p. 140.

— les initiatives et ses préoccupations d'homme politique, en qualité de député dans le Parlement impérial et dans la Diète de la Bucovine, comme fondateur du Parti populaire roumain et combattant pour les droits nationaux de la population roumaine de ce territoire.

#### EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — Dr. Geore Popovici (Reproduction d'après C. Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina* (1775—1918), Cernăuți, 1926, p. 177).

Fig. 2. — Carte postale illustré, parue en Bucovine après la mort de George Popovici ; en haut, dans le coin gauche, est imprimée une belle écharpe tricolore, symbole de la lutte pour la liberté et l'unité des tous les roumains (l'Archive du Fond mémorial-documentaire „Simeon Florea Marian“, Suceava).

## JULES CAZABAN

EUGEN DIMITRIU

Una dintre figurile reprezentative ale scenei românești din deceniiile 3—6 ale secolului nostru a fost, fără îndoială, artistul Jules Cazaban, actor înzestrat cu multiple disponibilități interpretative, cultivate printr-o muncă tenace și dăruite cu generozitate publicului prin intermediul numeroaselor și variatelor roluri jucate de-a lungul timpului. O incursiune în universul vieții și activității marelui actor poate releva aspecte interesante privitoare la originea familiei, la formarea actorului și la activitatea sa dăruită scenei românești.

S-a născut la Fălticeni în 16 martie 1903, ca fiu al inginerului de poduri și șosele Ludovic Cazaban și al Anetei Checais, ieșancă dintr-o familie cunoscută. Ursitoarele au fost darnice cu pruncul care mai tîrziu va da strălucire orașului natal și țării, alături de alții actori atașați cu toată ființa de aceste locuri sau născuți aici : Elena Teodorini, Agatha Bârsescu, Grigore Vasiliu-Birlic, George Gherasim de la Teatrul Național din Cluj, Vasile Varganici de la Teatrul de Stat din Arad și mulți alții. Orașul cu o intensă efervescentă spirituală, a dat în egală măsură scriitori care ne-au lăsat și piese de teatru, cum sănt Eugen Lovinescu și Anton Holban, dramaturgi consacrați ca Horia Lovinescu, sau traducători din dramaturgia universală, printre care amintim pe germanistul Virgil Tempeanu. Arta teatrală, era, aşadar, la ea acasă și contribuia la înscrierea orașului pe orbita culturii naționale.

La Fălticeni, inginerul Ludovic Cazaban a locuit mai întii pe Ulița Rădășenilor, cea plină de amintiri nepieritoare, unde au trăit Ion Creangă, Ștefan Șoldănescu, Teodor Ștefanelli, Mihail Sadoveanu, Aurel Băeșu și mulți alții. Casa ce poartă azi numărul 15, a aparținut în veacul trecut bătrînei Enăchioaia. La ea a stat în găzda folcloristul G. T. Kirileanu, timp de 4 ani, venit de la Broșteni să urmeze clasele a III-a și a IV-a la Școala Domnească de peste drum (condusă de Coman Vidrighin) și două clase la gimnaziul „Alexandru Ioan I“, sub directoratul lui V. T. Lovinescu (tatăl criticului). La 1903, tot în această casă, venea pe lume Jules, botezat de Vasile Grigorescu, dascălul lui Creangă la școala de cătăreți din Fălticeni. Acesta a ținut ca pruncul să poarte și numele de

Vasile. Puțini știu că artistul avea două prenume. Mai tîrziu, venind și alți copii pe lume, familia Cazaban s-a mutat pe Strada Mare, într-o frumoasă casă în stil moldovenesc, aflată peste drum de parcul primă-



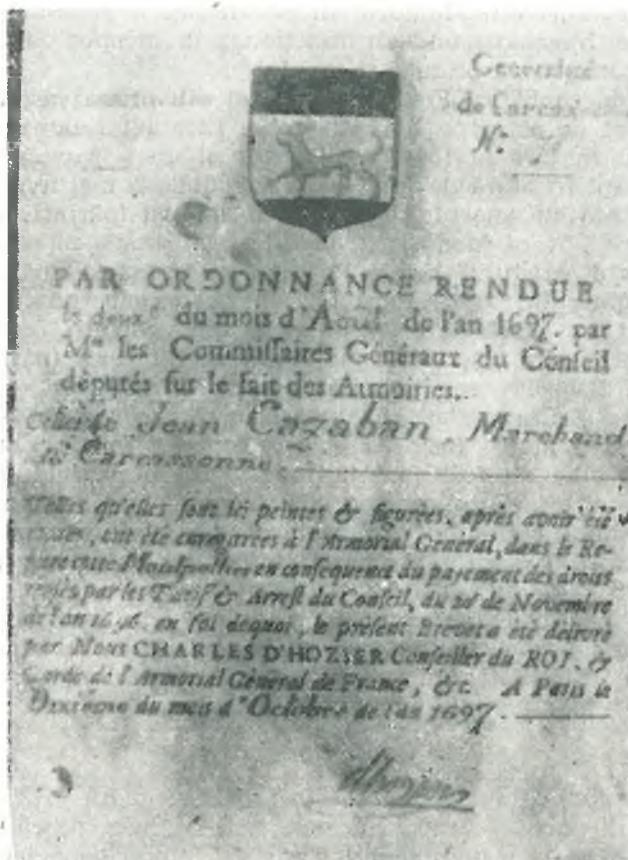
Fig. 1. Casa unde și-a trăit copilăria Jules Cazaban la Fălticeni, pe stră Germană nr. 3 (azi str. Libertății).

riei. Ultima locuință a familiei a fost cea de pe strada Germană nr. 3 (azi strada Libertății), cumpărată de la Creditul urban din Iași, unde fu se ipotecată.

Rezonanța oarecum străină a numelui de familie, într-un oraș atât de românesc ca Fălticenii, îndreptățește cîteva întrebări: cine erau Cazabani? De unde veneau? Cum au prins rădăcini atât de trainice în pămîntul românesc? Un prim răspuns l-am aflat cu prilejul unei vizite pe care am făcut-o, la Fălticeni, Veronei Anastasiu, sora sculptorului Ion Irimescu. Aici am văzut, păstrată cu grijă într-o ramă, fotocopia documentului prin care Charles d'Hozier, Consilier al regelui și păstrător al armoariilor regale, semnează la Paris brevetul de înnobilare a negustorului Jean Cazaban din Carcassonne. Actul poartă data de 10 octombrie 1697.

Primul vlăstar al acestei vechi familii franceze, care păsește pe pămîntul Moldovei, a fost inginerul constructor François Cazaban. În 1853, sub domnia lui Grigore Ghica, ministrul lucrărilor publice Petru Mavrogheni încheie cu inginerul francez un contract pe 3 ani, prelungit pe

încă 3 ani de Costache Negri, noul ministru al lucrărilor publice<sup>1</sup>. Căsătorit cu Marguerite Fabre (rudă a entomologului Henry Fabre), François Cazaban a avut trei băieți (Jules, Pierre, Eugen) și o fată, Eugenia. Jules a fost inginer. Pierre, pasionat vînător, pictor și poet, este tatăl scriitorului Alexandru Cazaban și al Mariei, mama sculptorului Ion Irimescu. Eugenia a devenit prin căsătorie, mama generalului ieșean Ștefan Botez.



Fib. 2. Prima mențiune despre familia Cazaban, ajunsă la noi. Charles d'Hozier, Consilier al Regelui, semnează brevetul de innobilare a negustorului Jean Cazaban din Carcassonne. Paris, 10 octombrie 1697.

Murindu-i prima soție, François Cazaban se recăsătorește cu Paulina Walter, de origine engleză și are 11 copii : 7 fete și 4 băieți. Inginerul, venit în Moldova la 1853, este descris astfel de Rudolf Şuțu : „Purta

<sup>1</sup> Rudolf Şuțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, „Viața Românească“, p. 364-368.

barbișon a la Napoleon al III-lea, era micuț de statură, spătos. Păsea încet și în mersul lui, pe cind se ducea zilnic la serviciu, își frământa mintea numai cu planuri de construcții și de lucruri frumoase. Era ager la minte, vesel și comunicativ și peste tot un om foarte modest<sup>2</sup>. François Cazaban, ca inginer șef al județului Iași, între 1853—1896, a proiectat și executat șoseaua Galați—Birlad ; Bacău—Roman—Tg. Frumos—Pașcani—Iași ; șoseaua națională mihăileană și cea mai mare parte a rețelelor de drumuri din Moldova. În orașul Iași a proiectat și executat Hala și Casele Negruzzì, unde a funcționat la început Școala normală superioară, iar mai tîrziu poșta și telegraful<sup>3</sup>.

Revenind la copiii lui François Cazaban din prima căsătorie, aflăm<sup>4</sup> că Jules a avut de soție pe Ida Ademollo, fiica lui Luigi Ademollo din Florența (venit în țară la 1844) ca director al unei trupe de operă. S-a stabilit la Galați. În afară de Ida, Luigi Ademollo a mai avut două fete : Eugenia, măritată cu actorul Alexandru Marinescu (părinții celebrei cintărețe de operetă Nora Marinescu) și Adela, măritată cu actorul Teodor Popescu (părinții artistului Achile Popescu, mort foarte tîrziu, prin 1912).

Copiii inginerului Jules Cazaban sunt : Ludovic, născut la Iași în 1870, căsătorit cu Aneta Checais (aceștia sunt părinții actorului Jules Cazaban) ; Marguerite, căsătorită cu inginerul Barberis (părinții compozitoarei Mansi Barberis, care a scris operele *Petru Rareș* — după piesa lui Delavrancea și *Chera Duduca*, după *Ciocoi vechi și noi* a lui Nicolae Filimon). Fiica lui Mansi Barberis este regizoarea Sorana Coroamă.

Cunoscind cine au fost înaintașii actorului după tată, precizăm că mama sa, Aneta, era fiica lui Friedrich Checais, venit în țară ca ofițer austriac în timpul războiului Crimeei. El s-a căsătorit cu o româncă, Maria Paraschiv, al cărei tată era administrator pe moșia lui Costachi Negri în ținutul Fălcicului.

Am făcut această (incompletă) incursiune în genealogia familiei pentru că, după opinia noastră, se poate, în felul acesta, explica mai convingător și, în același timp se motivează congenital atracția pe care Jules Cazaban a manifestat-o pentru arta actorului.

\*

Jules a urmat cursul elementar la școala primară „Alexandru Ioan Cuza“ din Fălticeni, pe strada Sucevei, unde a avut dascălii între alții pe Serafim Ionescu și Lucreția (Lys) Ionescu, ambii condeieri cu interesante realizări literare.

Se înscrise apoi la gimnaziul „Alecu Donici“, unde era director profesorul de latină Anastase Spiridonescu. Dintre dascălii de-atunci, amintim pe George Stino la franceză, Virgil Tempeanu la germană, Vasile Ciurea la șt. naturale, Ion Mazere la matematici, Daniil la istorie, Vasile Costăchescu (suplinitor) la română, Nicolae Drăgușanu la gimnastică,

<sup>2</sup> Ibidem.

<sup>3</sup> Ibidem.

<sup>4</sup> Con vorbire la Fălticeni în 30 august 1971, cu George Cazaban, fratele artistului. Pensionar C.F.R., domiciliat în București.

Nicolae Tolea la desen și Ion Chirescu la muzică. Cu acești profesori, gimnaziul a căpătat o faimă pe deplin meritată. Elevii erau ascultători, iar cei mai apropiati, au făcut un cerc al lor, mărturisindu-și gîndurile cele mai intime : Jules Cazaban, Ion Irimescu, Petru Jitaru, Vasile Vasiliu-Falti, George Cazaban și Grigore Vasiliu-Birlic. Unii aveau voce frumoasă, alții erau talentați în arta plastică sau dramatică. Din corul interșcolar ce-l înjighebase la Fălticeni și care purta numele compozitorului Leon Bâncilă, Ion Chirescu alese un grup de elevi cu care a obținut premiul I la București în 1921, la Concursul Tinerimii Române. Printre ei, Jules Cazaban, înzestrat cu un deosebit simț muzical.

„...Da, dragul meu — scrie Ion Chirescu fostului său elev Lazăr Offenberg —, atunci a fost o revelație și o încîntare pentru toată lumea felul original cum am izbutit să obținem un ecou al „cîntecului cucului“ prin doi elevi (unul Boșteanu) așezăți în incinta Amfiteatrului de la Arenele Romane (azi Libertății) — unde răsunase în 1906, sub vrăjita baghetă a marelui nostru maestru G. Enescu : „Imn jubiliar“ și una din mult gustatele sale rapsodii. În tot Bucureștiul — oriunde te întorceai auzeai : Cucu, Cucu ! Mare satisfacție ! Pentru Fălticeni a fost un triumf și o dovdă că acolo, în anonimat dar sigur, se muncia cu mult temei“. Și Ion Chirescu continuă șirul amintirilor, pe același ton duios : „Cu ce entuziasm îmi vorbea el (Jules Cazaban, n.n.) despre anii copilăriei sale, cînd... printr-o întîmplare fericită a trebuit să învețe a cînta la violoncel, lucru care l-a mîngigliat în toată viața sa destul de zbuciumată“<sup>5</sup>.

Repertoriul corului de la „Alecu Donici“, condus de Chirescu și din care făcea parte Jules Cazaban, cuprindea între altele : *Cîntecul ciocîrliei*, de Mendelsohn-Bartholdy ; *Haleluja*, de Haendel ; *Popasul țigănilor*, de R. Schumann ; *Dunărea albastră*, de Johann Strauss ; *Valurile Dunării*, de Ivanovici ; *Aria lui Mephisto*, de H. Berlioz (acompaniat de orchestră) ; *Transfigurația Margaretei*, de H. Berlioz (acompaniat de orchestră).

Ce examen greu însemnau aceste bucăți pentru elevii unui gimnaziu, ne-o spune însuși Ion Chirescu în scrisoarea mai sus amintită : „Mi-ai înșirat un număr de coruri pe care le-ați făcut cu mine. Ei bine, mă minunez astăzi cum am îndrăznit să fac aşa ceva, pe atunci, pentru că erau piese grele. Totuș prin entuziasmul și înțelegerea unită cu avîntul tinereții, care nu dă înapoi înaintea greutăților, am putut ajunge la satisfacții și desfătări, care m-au înălțat sufletește către înălțimi nebănuite, dătătoare de sănătate și voie bună“. Și dacă blîndul Jules Cazaban ar fi trăit în 1964, ar fi putut citi cu multă bucurie aceste confesiuni tîrzii ale maestrului Chirescu : „Mă bucur că de atunci ați înțeles dragii mei că furtunile vieții trebuie să înfrunte cu bărbătie, cu curaj și că „trebuie să lupti, să muncești, să-ți faci datoria pentru a-ți împlini sarcina, oricare

<sup>5</sup> Scrisoare trimisă din București la Fălticeni în 2 septembrie 1964. Artistul poporului răspundea că nu poate veni la jubileul de 40 de ani al promotiei 1924, fiindu-i soția bolnavă. Predată Fondului documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“ de farmacistul Lazăr Offenberg.

ar fi ea, intocmai ca pescarul care se-ncondează să-ntîmpine furtuna și s-o înfrângă, pentru că soața-i cere pîne, copiii hrana lor“<sup>6</sup>.

Terminînd gimnaziul la Fălticeni, Jules Cazaban e nevoie să se înscrie la liceul din Piatra Neamț. Stă acolo numai un an, căci la Fălticeni se deschide cursul superior și elevul revine bucuros în orașul natal. Preocupările artistice îi stăpînesc întreaga ființă, fapt care facea să nu aiă rezultate prea strălucite la învățătură.

Inflorirea vieții muzicale la Fălticeni, datorită în mare parte maestrului Chirescu, a dat roade neașteptate sub aspectul disciplinei școlare. „Prietenia și amicitia s-au stabilit între toți elevii, de la toate școlile (...) Iar cînticele îi făcuseră (...) să nu se mai insulte pe săli, în recreații, sau să se bată, ci mai curînd izbucneau în cîntecile pe care le învățaseră și care le plăceau. Se introducese o ordine și o disciplină, pe care au remarcat-o de la început, mai ales fostul director G. Stino, meloman și convins că muzica înseamnă ordine, disciplină“<sup>7</sup>.

La insistențele elevilor, Ion Chirescu s-a preocupat și de înființarea unei orkestre a gimnaziului. „Violoniști avem destui. Deci vioara I-a și a II-a nu mai erau o problemă — scrie maestrul — Din cîțiva violoniști am făcut viola (un fel de vioara a III-a). Mai aveam 2 flautiști și un contrabas, dar îmi lipsea violoncelul și atunci ?!...“<sup>8</sup>. Impresionînd prin fidelitatea evocărilor după o jumătate de secol, artistul, legat de orașelul moldav prin atîtea amintiri plăcute, continuă : „Ei bine... Jules Cazaban mi-a spus : „Eu, domnule profesor, eu vreau să învăț a cînta la violoncel, căci vă lipsește în orchestră, dar n-am instrument“. Mi-a spus aceasta aşa de convingător, încît eu am povestit totul colegului profesor G. Stino, care imediat mi-a spus să-l trimit la dînsul, că-i va pune la dispoziție instrumentul pe care dînsul cîntase mai de mult, și-i va da chiar unele îndrumări. Cînd a auzit acestea, Jules Cazaban a sărit în sus de bucurie și în goana mare, a pornit spre profesorul său, care i-a pus imediat la dispoziție violoncelul, dîndu-i și oarecare noțiuni de inițiere“. Ion Chirescu nu uită să evoce și sfaturile pline de înțeles date de G. Stino elevului său : „Îa seama, dacă ai să ajungi să cînți,... ai să ai mari satisfacții în viață și... pînă una alta... ai să treci mai ușor clasa...“.

Maestrul își încheie astfel amintirile despre neuitatul Jules Cazaban : „...în scurt timp a ajuns ca în orchestră să se remарce și toată lumea îl aprecia, inclusiv profesorii (...). Mai tîrziu mi-a mărturisit că în activitatea sa de artist dramatic, cînd se simțea mai obosit și, poate, chiar descurajat, punea mâna pe violoncel, pe care nu l-a părăsit niciodată și imediat își recăpăta forțele și curajul de care avea nevoie“<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> Scrisoarea din 2 sept. 1964.

<sup>7</sup> Ion Chirescu, *Activitatea mea didactică și cultural-artistică la Fălticeni (1918—1922)*, București, 14 februarie 1974, 16 pagini, în volumul *Mărturii fălticene*, manuscris dactilografiat, în posesia prof. Maria Luiza Ungureanu din București.

<sup>8</sup> *Ibidem*.

<sup>9</sup> *Ibidem*.

După plecarea în 1922 la București a lui Ion Chirescu, catedra de muzică a gimnaziului a fost ocupată de profesorul Gh. Fira, „folklorist de seamă, căruia-i tipărise o colecție de cîntece Academia Română“<sup>10</sup>. La scurt timp vine titular Aurel Mihăilescu, un violonist de forță<sup>11</sup>, care va duce orchestra pe culmi nebănuite. Muncind cu elan, a făcut din elevii gimnaziului fălticenean adevărați artiști. La vioară cîntau Petru Jitaru — academicianul de astăzi — și Lazar Offenberg, iar la violoncel, Jules Cazaban era un element de bază.

În 1923, gimnaziul „Alecu Donici“ se transformă în liceu, primind numele nuvelistului Nicu Gane. Director a fost numit George Stino. În acest an, echipa de teatru și orchestra, sub conducerea profesorilor G. Stino, Vasile Ciurea și Aurel Mihăilescu, au plecat la Rădăuți, unde au prezentat o interesantă serbare. Datorăm profesorului emerit Vasile Ciurea impresiile culese cu acea ocazie. Piesa (*Doi sergenți*, de C. Rotti), a plăcut foarte mult. Cît despre orchestra, aceasta a stîrnit entuziasmul sălii arhipline. Se aplauda la scenă deschisă. Doi spectatori localnici, care s-au angajat în discuții cu G. Stino și V. Ciurea, nu voiau să credă că orchestranții erau elevi de liceu. Ei susțineau că se pricepe la muzică, că au frecventat deseori Opera și Filarmonica din Viena. După părerea lor, membrii orchestrei erau absolvenți ai conservatorului sau cel puțin în ultimii ani de studii muzicale<sup>12</sup>.

Dacă muzica i-a oferit lui Jules Cazaban momente de încîntare și mîngîiere sufletească, teatrul a fost marea pasiune a vieții sale. Este meritul lui George Stino de-a fi intuit posibilitățile unor tineri cu talent, creîndu-le condiții de afirmare. Echipa de teatru, înființată la Liceul „Nicu Gane“, cuprindea între alții pe Jules și George Cazaban, Gr. Vasiliu-Birlic, Ion Irimescu și Petru Jitaru. Pentru instruirea artiștilor, a fost angajat actorul Alexandru Marinescu, care ieșind la pensie, s-a stabilit în Fălticeni, la fiica sa Nora. Din păcate, Nora, care este socotită regina operetei românești și a cîntat alături de Leonard pe scenă, și-a întrerupt — prin căsătorie — cariera artistică, în plină glorie.

Una din piesele cu care echipa de teatru a liceului a avut succes, a fost, aşa cum am menționat deja, opera lui C. Rotti, *Doi sergenți* — dramă militară în trei acte. În Fălticeni, sala de spectacole era totdeauna plină, iar la Rădăuți, elevii au cules, după cum am văzut din amintirile lui Vasile Ciurea, un succes binemeritat. Doi dintre ei, Jules Cazaban și

<sup>10</sup> Ibidem.

<sup>11</sup> După afirmațiile sculptorului Vasile Vasiliu-Falci, Aurel Mihăilescu s-a înscris la Paris la Schola Cantorum, în 1924. Era o școală particulară de famă binemeritată în epocă, pentru că profesorii, printre care Le Jeune, erau mari artiști. Director era compozitorul Vincent d'Indy. Aurel Mihăilescu era socotit un fenomen și a primit cea mai înaltă distincție, „Diploma de perfection“. Ca tehnică violonistică, era comparat cu Sacha Haifetz. În tinerețe, Mihăilescu a dat concerte la Fălticeni și București, fiind acompaniat la pian de Cornelius Cazaban (fratele lui Jules), ajuns mai tîrziu profesor la Politehnica din București. (Convorbire cu sculptorul, la locuința acestuia, pe data de 1 martie 1972).

<sup>12</sup> Eugen Dimitriu, *Jules Cazaban și muzica — Fișier, „Zori noi“*, anul XXVI, nr. 7481, duminecă 9 ianuarie 1972, p. 3.

Gr. Vasiliu-Birlic, își vor consacra, de aici înainte, întreaga lor ființă spectacolului teatral.

Frumoșii ani ai liceului s-au scurs ca un vis și iată-i acum pe tineri în fața examenului de bacalaureat. Trecîndu-l cu bine în 1924, Jules Cazaban se înscrie la Conservatorul din Iași, la clasa de comedie și dramă a profesorului Mihai Codreanu, sonetistul atât de cunoscut în literatura română. Urmează de asemenei violoncelul la clasa de muzică instrumentală, iar pentru a face pe plac părinților, se înscrie și la facultatea de drept. Evocînd perioada ieșeană a lui Jules Cazaban, Valentin Silvestru scrie: „Maestrul de artă dramatică își dă seama că are în față un talent veritabil și îl invită chiar din primul an de studiu să facă parte din distribuția unei piese de Tristan Bernard, *Cafeneaua cea mică*, pe scena Teatrului Național. Acesta este debutul artistului“<sup>13</sup>.

Părăsește Iașul după un an de zile, alegînd Cernăuți. Venise cu el și Gr. Vasiliu-Birlic. Aici, au dat peste Victor Ion Popa (elev al lui Mihai Codreanu), Aurel Ioan Maican și Petre Sturdza. Calitățile de regizor de mare clasă ale lui V. I. Popa, erau recunoscute și dramaturgul va îndruma cu multă răbdare și simpatie pașii lui Jules Cazaban pe drumul sinuos al artei teatrale. I s-a încredințat rolul lui Alioșa din *Azilul de noapte* de Maxim Gorki; joacă în *Volpone* de Ben Johnson, *Poveste de iarnă* de W. Shakespeare, *Învierea* — dramatizare după romanul lui Lev Tolstoi —, *Crimă și pedeapsă* după Dostoievski, *Vîforul* de B. Șt. Delavrancea, în *Răzvan și Vidra* de B. P. Hașdeu. Amintim de asemenei rolul Alic din *Cămila trece prin urechile acului* de Fr. Langer, interpretat în 1925 pe scena Teatrului Național din Cernăuți.

În 1929, tînărul actor se stabilește în București, la invitația Mariei Ventura, care deschisese un teatru în Capitală. Joacă în piese bulevardiere: *Conflict* de Alsberg, *Doar un sărut* de Deval, *Rișca* de Verneuil. Roluri majore va interpreta în piesa *Apă vie* (Dl. Neacșu) de V. I. Popa, *Periferie* de Langer, *Călătoria cea mare* de Suton Vane. Trebuie să precizăm că în această ultimă piesă a jucat și soția sa, Irina Cazaban<sup>14</sup>, care debutase în teatru în 1925.

Jules Cazaban poposește o perioadă la teatrul companiei Bulandra-Storin-Maximilian, cu care întreprinde diverse turnee în provincie. Sprinjîna formația *Treisprezece și unu*, „înîțiată și condusă de regizorul Sandu Eliad și de autorul, regizorul și criticul George Mihail Zamfirescu, om cu o gîndire înaintată, dornic să facă artă pentru mase, să cultive un teatru veridic“<sup>15</sup>.

Îl întîlnim o scurtă perioadă la operetă, apoi în trupele îndrumate de Sică Alexandrescu. În 1941, e angajat la Teatrul Nostru, sub directoratul Dinei Cocea, regizor fiind Ion Șahighian. Jucînd într-un mare număr de roluri, diverse ca tipologie umană și cerințe de interpretare, acumulînd un impresionant bagaj de experiență artistică, Jules Cazaban

13 Valentin Silvestru, *Jules Cazaban*, București, Editura Meridiane, 1964, p. 8.

14 Fiica ziaristului și cronicarului teatral Iosif Nădejde la ziarele „Adevărul“ și „Dimineața“, mort în 1930.

15 Valentin Silvestru, op. cit., p. 9.

ne-a lăsat interesante pagini de confesiuni, vertitabile documente referitoare la direcțiile progresiste pe care le promovau în perioada interbelică spiritele înaintate ale mișcării noastre teatrale, și, în același timp, mărturii privitoare la aderența sa totală față de acestea.

Subliniind că prin caracterul său originar, teatrul a fost dintotdeauna popular, Jules Cazaban denunță denaturarea silnică a artei teatrale, limitarea ei la distracție și pseudofilozofie. Artistul scrie: „Priveam cu bucurie lupta puținilor animatori de teatru din anii aceia grei, străduințele lui Victor Ion Popa pentru un teatru sătesc de larg răsunet, încercările lui Zamfirescu (G. M., n.n.) de a realiza teatrul muncitorească, sau efortul impresionant al lui Ion Sava, vrînd să dea un ideal mișcării noastre teatrale. Nu m-am referit decât la aspectele artistice. Pe celelalte — atmosfera de bîrfă și imoralitate, lipsită de un țel înalt, viața zilnică de lipsuri și mizerie — nu le mai răscolesc”<sup>16</sup>.

Actul de la 23 August 1944 a însemnat „părăsirea definitivă a rolului de histrion aflat la periferia societății (...), artistul fiind chemat să contribuie el însuși la construirea căii largi și luminoase de acces spre mintea și inima poporului“<sup>17</sup>. Ca o încununare supremă și ca semn de înaltă prețuire a atașamentului său față de cele mai înaintate idealuri ale mișcării noastre teatrale, a contribuției neobosite pe care și-a adus-o la promovarea unei arte puse în slujba întregului popor, Jules Cazaban este (printre cei dintii actori) primit în rîndurile Partidului Comunist Român. Momentul acesta a însemnat un adevărat punct cardinal pentru întreaga activitate profesională și obștească ulterioară a lui Jules Cazaban.

O perioadă este distribuită în feeria lui Shakespeare, *Visul unei nopți de iarnă*, apoi în *Banco*. La 18 septembrie 1947 devine director adjunct (alături de Beate Fredanov) al nouului Teatrul Municipal, sub directoratul Luciei Sturdza Bulandra. Va lucra în această instituție de prestigiu, pînă la sfîrșitul vieții.

În noua dramaturgie originală, Jules Cazaban poate fi întîlnit în roluri ca: tăranul Zaharie din *Recolta de aur* a lui Aurel Baranga; Nitescu din *Lumina de la Ulmi* de Horia Lovinescu; secretarul de partid Grigore din *Oameni de azi* de Lucia Demetrius; Mayer Bayer din *Arcul de triumf* de Aurel Baranga; avocatul Alexandru Irimescu din *Trei generații* de Lucia Demetrius; politicianul Feneșan din *Afaceriștii* de Tudor Soimaru; profesorul de muzică din *Passacaglia* de Titus Popovici; Caragiale în *Procesul domnului Caragiale* de Mircea Ștefănescu (în acest rol a stîrnit admirarea și recunoașterea Ecaterinei Logadi, fiica dramaturgului, care și-a recunoscut un părinte foarte autentic pe scenă); Bălăceanu, președinte al Academiei Române din *Steaua polară* de Sergiu Fărcăsan.

Jules Cazaban a reluat în lunga sa carieră teatrală, rolurile unor piese jucate în tinerețe: *Răzvan și Vidra*, *Tache, Ianche și Cadîr*; bufonul Touchstone din *Cum vă place?*, Malvolio din *A 12-a noapte*, am-

16 „Teatrul“, nr. 4, 1959.

17 Valentin Silvestru, *op. cit.*, p. 11.

bele de Shakespeare, *Azilul de noapte* de Gorki. Va interpreta și roluri noi : Arkadi Sciastlivțev din *Pădurea* lui Ostrovski ; chelnerul William din *Nu se știe niciodată*, de B. Shaw. A fost aplaudat în profesorul Gornostaev din *Liubov Iarovaia* de K. Treniov ; Ladîghin din *Un om obisnuit* de Leonid Leonov ; Ivan Ivanovici Kiripicinikov din comedia *La telefon...* Taimirul, de K. Isaev și Al. Galici ; ceasornicarul Rubinștein din *Cui i se supune vremea* de Frații Tur și L. Seinin ; în Teribilov din *Baia* lui Maiakovski. Amintim apoi rolul micului burghez din *Doamna Kalafova* de Woytech Tach ; rolul scriitorului Howard Merrick din *Rădăcini adânci* de James Gow și Arnold d'Usseau ; Alfred III din *Vizita bătrînei doamne* de dramaturgul elvețian Friedrich Dürrenmatt.<sup>18</sup>

Dar piesa care avea să-i aducă un succes de zile mari, a fost *Moartea unui comis-voiajor* de Arthur Miller. Critica de specialitate din țara noastră scria că o alegere mai potrivită pentru Willy Loman nu se putea face. Jules Cazaban a realizat „culoarea locală“ a personajului — serie Valentin Silvestru, care continuă : „Loman se îndrepta ineluctabil spre sinucidere, dar interpretul ne solicita să distingem în acest sfîrșit și aspectul de asasinat social, precum și faptul că pieirea spirituală a voiajorului s-a săvîrșit mai devreme decât dispariția fizică“<sup>19</sup>. Dintre numeroasele mărturii care vorbesc de ecoul magistralei realizări artistice a rolului Willy Loman în interpretarea lui Jules Cazaban, vom reproduce textul unei scrisori<sup>20</sup> în care Cella Delavrancea își exprimă admirația pentru neasemuita creație izbutită de actor :

Miercuri, 11 Nov. '59.

Maestre Cazaban, arta cu care ai dăruit viață personajului complex din „Moartea unui comis voyageur“ a fost pentru mine o dublă revelație.

Mai intii pentru c-am găsit pe marele Lucien Guitry<sup>21</sup> cu jocul lui puternic, direct și emoționant. Apoi pentru c-am cunoscut un creator român, pe care îl aplaudam pentru prima oară.

Îl aplaudam... nu e adevărat. Îmi ștergeam lacrimile — omagiu discret — iar după sfîrșit nici n-am putut să mă întorc acasă numădecît. Am hoinărit pe străzi cu copaci, ca să uit toate zguduirile unui biet suflet, reîncarnat în dumneata cu desăvîrșit adevăr. Arta trăiește numai prin adevăr. De aceea rîndurile acestea sunt vibrante, de o admirăție care cu bucurie îți-o transmît.

Cella Delavrancea.

Arta interpretativă a lui Jules Cazaban a fost cunoscută și peste hotare. Deplasîndu-se, spre exemplu, cu Teatrul Municipal la București, a jucat în cîteva piese la Teatrul Madách. Turneul artiștilor bucu-

<sup>18</sup> În urmărirea peregrinărilor și rolurilor interpretate de artist, de un real folos ne-a fost micromonografia lui Valentin Silvestru, citată în lucrarea noastră.

<sup>19</sup> Valentin Silvestru, op. cit., p. 24.

<sup>20</sup> În prezent la fondul documentar al „Galeriei oamenilor de seamă“ din Fălticeni.

<sup>21</sup> Actor pe care Cella Delavrancea l-a văzut jucînd în teatrele pariziene.

reșteni a început cu piesa *Trei generații* de Lucia Demetrius, prezentată la Teatrul Madách. Al doilea spectacol, a fost susținut cu *Azilul de noapte* de Maxim Gorki, în care a jucat și Jules Cazaban. În sală se aflau membri ai corpului diplomatic, actori, personalități culturale și un numeros public. Artistul a fost prezent de asemenei în piesa *Mamouret* de J. Sarment, într-o distribuție excepțională, alături de Lucia Sturdza-Bulandra, Mircea Septilici, Ioan Manta, Vasilica Tastaman, Valy Voiculescu Pepino și.a.

Turneul s-a încheiat cu *Moartea unui comis-voiajor*. Aplauzele la scenă deschisă, au fost dovada sigură că interpretarea a cucerit inima publicului budapestan. Jules Cazaban și Victor Rebengiuc s-au întrecut pe sine. Ziarul „Uj Élet“ („Viața Nouă“) nr. 18/1960, scria imediat după spectacol: „În Teatrul Madách din Budapest, Teatrul Municipal din București a obținut un răsunător succes“. Iată și părerea ziarului „Magyar Nemzet“: „Versiunea maghiară a piesei lui Miller este cu totul opusă celei de la București. Cea jucată la București e mai modestă, mai reală, mai ușor de înțeles, mai dramatică, mai dură și mai categorică. Această realizare accentuează înainte de orice, că drama lui Miller e o dramă“. În fine, „Népszabadság“ consemna în paginile sale: „A fost meritul artiștilor români că în această seară (6 septembrie 1960, n.n.) în figurile interpretate au făcut să se simtă de către cei care i-au privit, prin jocul de scenă, că omul și în promiscuitate poate să rămînă om“.

Rolurile menționate pînă aici, nu epuizează nici pe departe repertoriul interpretat de Jules Cazaban în lunga sa carieră artistică. Am vrea să menționăm că publicul românesc a avut prilejul să-l vadă și pe ecranele cinematografice, în filmele *Setea*, realizat de Mircea Drăgan după un scenariu de Titus Popovici, în *Telegrame* după I. L. Caragiale și.a.

\*

Dacă activitatea teatrală a lui Jules Cazaban ne-a dezvăluit un mare actor, cea obștească ne oferă imaginea artistului-cetățean, gata să răspundă sarcinilor ce i se încredințau. Devine membru în Comitetul Național pentru Apărarea Păcii, în 1950. În 1951, alături de alții oameni de seamă, reprezintă țara noastră la Congresul mondial al partizanilor păcii de la Paris—Praga. În 1955, împreună cu Ion Chirescu, Ion Irimescu și Mozes Rozen, pleacă la Helsinki, pentru a participa la Congresul mondial al păcii. A fost membru în Consiliul General A.R.L.U.S., călătorind în această calitate la Moscova. Participă la Praga și Berlin în diverse delegații culturale, iar ca președinte al Sindicatului oamenilor de artă și ziaristilor, e prezent la întîlniri internaționale ținute la Kiev și Chișinău. O fotografie ni-l arată vorbind la centenarul nașterii lui A. P. Cehov (1860—1960), în București.

Jules Cazaban n-a înțeles niciodată în mod îngust profesiunea de actor și în consecință nu s-a preocupat doar de arta interpretativă urmărind să obțină doar pe această cale succese răsunătoare. El a înțeles că toate acestea nu sunt posibile decât dacă ai sansa de a activa într-un teatru cu o bază materială corespunzătoare. De aceea îl vom întîlni ade-

sea, cum rezultă dintr-o scrisoare<sup>22</sup> care i-a fost adresată de Lucia Sturdza-Bulandra, ocupîndu-se de reparațiile Teatrului Municipal. În felul acesta Jules Cazaban ni se dezvăluie ca un actor care nu se izolează în turnul de fildeș al artei sale, ci înțelege că trebuie să-și trăiască plenar profesiunea, indiferent dacă e vorba de splendorile sau de mizeriile acesteia.

Jules Cazaban a fost profesor la Institutul de artă teatrală și cinematografică „I. L. Caragiale“, pregătind cu pasiune și competență, multe generații de studenți.

În noiembrie 1962, vine la Fălticeni, unde a dat două spectacole cu piesa *Tache, Ianche și Cadîr*<sup>23</sup>. La cinema „Popular“, a fost prezentat publicului de către Ion Baldazar, directorul liceului „Nicu Gane“. În fața



Fig. 3. Jules Cazaban prezentat publicului fălticenean în noiembrie 1962, pe scena cinematografului „Popular“, de Ion Baldazar, directorul liceului „Nicu Gane“.

unei săli arhipline, Jules Cazaban a dovedit încă o dată că e un mare artist. După spectacole a rulat filmul *Telegrame* — prilej pentru publicul din localitate de a-l revedea pe distinsul oaspete și în ipostaza de actor de cinema.

22 Nedatată; singura indicație: Vineri, 29 iulie. Ne-a fost pusă la dispoziție de Irina Cazaban (Fotocopie în posesia noastră).

23 Vezi: Eugen Dimitriu, *Contribuții la biografia unui mare artist; JULES CAZABAN*, în „Familia“, Oradea, anul VI (106), nr. 7 (59), iulie 1970.

În cele două zile cît a poposit la Fălticeni — vedea pentru ultima oară orașul natal —; a urcat pe strada Ștefan cel Mare la bătrînul său dascăl Vasile Ciurea, pentru care avea o stimă deosebită. Ultima vizită a făcut-o la cimitirul *Grădini*, unde era înmormîntat tatăl său, inginerul Ludovic Cazaban, mort cu un deceniu în urmă. A privit îndelung mormîntul acoperit cu un covor de flori catifelate. A păstrat o tăcere desăvîrșită. Din ochi i s-au prelins lacrimi. Punind mâna pe lemnul crucii modeste, a rostit cîteva cuvinte apropiate de celebra replică a lui Willy Loman din *Moartea unui comis-voiajor*: „La revedere, bătrîne! Pe curind!“

Mai repede decît ne-am fi așteptat, inevitabilul s-a produs în anul următor (1 septembrie 1963), la începutul toamnei, cînd, odată cu frunzele ce se scuturau, murea și marele actor. A fost depus în sala Consiliului Local al Sindicatelor din București. În ziua de 3 septembrie 1963, Jules Cazaban a coborât în cavoul familiei la cimitirul Bellu. S-a stins la o vîrstă cînd îndeobște oamenii nu se socot bătrîni, iar artiștii, mai ales cei cu nimbul nemuririi pe frunte, ar vrea să petreacă încă mulți ani pe scenă, în mijlocul publicului pe care l-au îndrăgit.

Necrologul apărut în presa centrală, scotea în evidență meritele celui dispărut, fiind semnat de Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, Asociația oamenilor de artă din instituțiile teatrale și muzicale, Teatrul „Lucia Sturdza-Bulandra“ și Institutul de artă teatrală și cinematografică „I. L. Caragiale“. Un frumos omagiu i-a adus în acele zile de toamnă, colegul de breaslă Radu Beligan: „...Un actor care moare nu este o lume care se închide irevocabil, ducînd cu sine tot ce ne-a vrăjit și ne-a emoționat. Silueta atît de cunoscută, atît de familiară a lui Jules Cazaban va trece mai departe prin scenele noastre. Vom avea mereu în mintea ochilor față aceea prelungă tatuată cu riduri adînci de o boală secretă, ne va urmări privirea aceea în care lacrima se infrâtea cu surîsul și mai ales vom ține minte totdeauna acea flacără de spirit pe care o radia“<sup>24</sup>. Ulterior, Ion Chirescu, în scrisoarea deja citată, vo nota: „Regret plecarea prea timpurie din viață a mult talentatului Jules Cazaban pe care nu-l putem uita nicicind pentru creațiile sale nepieritoare pe scena teatrului“.

Chipul său sădit în inimile a milioane de spectatori și telespectatori, a fost imortalizat de asemenei în bronz<sup>25</sup> de sculptorul Ion Irimescu.

Artist al poporului, laureat al Premiului de Stat, distins în două rînduri cu ordinul „Steaua Republicii“, cu „Ordinul Muncii“ cl. I și numeroase medalii, Jules Cazaban a murit tocmai cînd trei teatre din București îl distribuisează în premierele noii stagioni, iar studenții îl așteptau să înceapă cursurile sale atrăgătoare. Îl așteptau și miile de spectatori, încît atunci cînd s-a răspîndit vestea morții sale, mulți n-au voit să credă.

Aneta Cazaban, mama artistului, știa că Jules se află undeva în turneu. A închis ochii, fără să afle adevărul.

<sup>24</sup> „Scînteia“, 3 septembrie 1963, p. 2.

<sup>25</sup> Se află la Fălticeni, în Colecția „Ion Irimescu“.

Jules Cazaban e prezent în tîrgul copilariei, alături de prietenul său intim, Gr. Vasiliu-Birlic și de un înaintaș la fel de prețuit, actorul Matei Millo. Stau la sfat cu celelalte umbre, în „Galeria oamenilor de seamă”, mărturisind parcă miilor de vizitatori ce lucru minunat e arta și ce satisfacții îți oferă, chiar dacă prețul ce îi se cere uneori, e prea mare.

JULES CAZABAN  
Contributions biographiques

*R é s u m é*

L'auteur présente des nouvelles dates sur la vie de l'acteur Jules Cazaban. Né en 1903 à Fălticeni, dans l'ancien département Suceava, celui-ci suivit l'école élémentaire et le lycée dans la ville natale. Depuis les études au lycée, il fit la preuve de ses qualités dans la musique et le théâtre. Après l'examen de baccalauréat, Jules Cazaban se fait inscrire au Conservatoire d'art dramatique de Iassy. L'année prochaine il se transfère à Cernăuți; ici il a étudié avec le dramaturge et le régisseur Victor Ion Popa. En 1929, il termine le Conservatoire et se transfère à Bucarest, où il joue en divers compagnies de théâtre.

En 1947, Jules Cazaban fonde avec les actrices Lucia Sturdza-Bulandra et Beate Fredanov, le Théâtre Municipal, où il restera jusqu'à sa mort.

L'acteur a joué dans nombreuses pièces classiques et contemporaines roumaines et également dans ces de la dramaturgie universelle (W. Shakespeare, M. Gorki, J. Sarment, A. Miller etc.). Son art interprétatif a été bien connu sur les scènes de l'étranger.

Pour sa remarquable contribution au progrès de l'art dramatique roumain, Jules Cazaban a reçu des nombreuses distinctions, parmi lesquelles nous rappelons le titre de Lauréat du Prix d'Etat et d'Artiste du peuple.

Il meurt en septembre 1963 à Bucarest, en pleine vigueur créatrice, atteint d'une maladie incurable.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — La maison où Jules Cazaban a vécu son enfance à Fălticeni, 3, rue Allemande (aujourd'hui rue de la Liberté).

Fig. 2. — La première mention sur la famille Cazaban, parvenue à nous. Charles d'Hozier, Conseiller du Roi, signe le brevet d'anoblissement du marchand Jean Cazaban de Carcassonne. Paris, le 10 Octobre 1697.

Fig. 3. — Jules Cazaban présenté au public de Fălticeni en novembre 1962, sur la scène du cinéma „Popular“, par Ion Baldazar, le directeur du lycée „Nicu Gane“.

## CONSTANTIN SCORȚARU (1905—1976)

MARIA MĂRGINEANU

Sînt oameni harnici și stăruitori, de o pilduitoare modestie, care, fără să se fi distins prin fapte ieșite din comun, dar care, înțelegindu-și rostul și menirea, cunoscîndu-și și evaluîndu-și corespunzător forțele și capacitatea, au desfășurat o muncă tenace, pasionată și plină de roade.

Unul dintre aceștia a fost și Constantin Scorțaru, un om vioi și vorbăret, cu figură plăcută, umbrită de privirea fixă a ochilor săi blinzi.

Constantin Scorțaru s-a născut în satul Dedulești, comuna Mircea Vodă, județul Ialomița, la 6 februarie 1905 \*. Urmează cursurile școlii primare la Văieni-Brăila și Brăiești-Dorohoi — localitate de origine a mamei sale. Studiile secundare le urmează la Școala normală „Vasile Lupu“ din Iași, între anii 1920—1926. Aici a avut posibilitatea să assimileze temeinice cunoștințe de cultură generală și să se pregătească pentru profesiunea de dascăl, de luminator al satelor. Absolvind cu rezultate bune, își începe cariera de pedagog și animator cultural la Școala primară din comuna Udești, județul Suceava. Aici vine în contact direct cu tezaurul de cultură și artă populară, cu bogata istorie a Țării de Sus.

Constantin Scorțaru, fiu de țăran, care era deja familiarizat cu modul de viață și de muncă, cu mentalitatea, cu înțelepciunea, cu gustul pentru frumos al țăranului, cu datinile și obiceiurile, cu cultura populară — s-a preocupat, ca dascăl, de cercetarea, cunoașterea și valorificarea creațiilor populare etnografice, dedicîndu-se acestei probleme cu toată pasiunea și conștiinciozitatea omului care dorește să dea clișelor sale de răgaz o cît mai deplină și durabilă împlinire. Nu era un lucru prea ușor și simplu să selectezi valorile autentice, să le surprinzi bogata lor semnificație, dar anii de școală îl ajutaseră să-și clarifice multe din întrebările ce și le pusese în copilărie, să înțeleagă rostul și tilcul acestor creații, să le descifreze cauzalitatea și funcționalitatea.

Se dezvoltă și se amplifică astfel pasiunea lui pentru etnografie și artă populară, cărora le va dedica în întregime ultima parte a vieții. Activitatea lui în acest domeniu se va impune în paralel cu aceea de vred-

\* Informațiile privitoare la viața și activitatea lui Constantin Scorțaru au fost culese și sintetizate de la Muzeul etnografic Gura Humorului și de la soția sa Eleonora Scorțaru.

nic slujitor al școlii și de animator al vieții culturale la sate. La școala din Udești, timp de 24 de ani, a depus mari eforturi ca un bun și harnic pedagog, pentru temeinica pregătire instructivă și educativă a elevilor săi.

S-a apropiat de sufletul sătenilor, a fost atras de caracterul lor blind, de hârnicia lor și a știut să le pună în valoare talentul. Nu o dată sînt apreciate în procesele verbale de inspecție „corurile cu sătenii și cu elevii, pregătite cu pricepere și sărgință“ de Constantin Scorțaru, coruri care făceau cinstă „nu numai satului ci și județului“. De asemenea se remarcă și activitatea cercului cultural „Ștefan Vodă“ din Udești, animată de același inimios activist cultural.

A fost preocupat de istoria localității. Pasiunea lui Constantin Scorțaru pentru istorie și etnografie a fost materializată, în timpul cât a funcționat la școala din Udești, într-un muzeu școlar, unde erau expuse piese cu caracter arheologic (silexuri, ceramică, monede), găsite de el sau de săteni pe raza localității (ulterior, aceste descoperirile aveau să atragă atenția specialiștilor și să determine efectuarea unor săpături arheologice sistematice, soldate cu rezultate valoroase) și obiecte de interes etnografic, din domeniul ocupațiilor și portului popular.

După 24 de ani de muncă în satul Udești, C. Scorțaru începe, din 1954, o nouă perioadă în activitatea sa de colecționar și de pasionat în domeniul etnografiei, într-o zonă deosebit de bogată în tradiții și valori etno-folclorice — zona munțoasă a Humorului.

Ca învățător în satul lui Ciprian Porumbescu și apoi în calitate de activist cultural la Casa de cultură din Gura-Humorului, C. Scorțaru, pornind de la un nucleu de colecție constituit din cîteva obiecte de etnografie și artă populară (majoritatea obiecte din lemn) care îi aparțineau, a reușit, prin muncă stăruitoare, să adune o zestre etnografică ce i-a permis ulterior să dea glas ideii organizării unui muzeu cu acest specific. Colindînd satele de munte din zona Humorului, discutînd cu sătenii, i-a convins de importanța deosebită a strîngerii, într-un muzeu, pentru păstrare și valorificare, a tot ceea ce este mai valoros și mai reprezentativ pentru istoria vieții poporului, în întreaga ei complexitate materială și spirituală. A reușit astfel, prin achiziții și donații, să pună bazele unei colecții de etnografie și artă populară care cuprindea obiecte de mare importanță artistică și documentară privitoare la unele ocupații tradiționale cum au fost : culesul din natură, vînătoarea, pescuitul, albinăritul, păstoritul (mai ales), agricultura, prelucrarea lemnului, osului, metalului, industria casnică textilă, olăritul, din zonele Humor, Dorna și Cîmpulung Moldovenesc.

Odată constituită colecția, se putea trece la valorificarea ei din punct de vedere muzeistic ; la sugestia organelor de partid și de stat, a întocmit o documentație prin care susținea necesitatea înființării unui muzeu etnografic în orașul Gura-Humorului, motivînd, între altele, că zona este deosebit de bogată în valori etnografice de o autentică valoare și de mare originalitate, care se cer incluse într-un circuit public cît mai larg. Astfel că, prin munca neobosită și plină de osîrdie a lui C. Scor-

țaru, s-a inaugurat, în vara anului 1958, „Muzeul etnografic“ din Gura-Humorului, al cărui prim director a fost numit însuși organizatorul.

Despre importanța culturală a acestui lăcaș muzeistic, despre semnificațiile lui și, implicit, a rîvnei depuse de C. Scortaru stau mărturie cuvintele pline de căldură și sinceritate consemnate de-a lungul timpului de numeroși vizitatori, în cartea de impresii a muzeului. Spicuim doar cîteva dintre acestea :

— „Am admirat o muncă, prețioase colecții și o expunere care potențează înțelegerea, priceperea fiecărei piese și a problemelor, aspectelor, fenomenelor de cultură pe care le reflectă.“

— „Ca specialist trăiești un sentiment de adîncă bucurie și satisfacție profesională în fața acestui nou rod al truditelor din domeniul muzeografiei etnografice. Am adus un gînd de recunoștință mai întîi celor care au stăruit cu pasiune și, nu rareori cu sacrificii, cu decenii în urmă, la închegarea celei dintîi colecții, familiei Scortaru... Muzeul din Gura-Humorului este o nouă verigă de aur în salba care împodobește astăzi întreaga țară, făcînd pe toți prietenii acestui popor să ne cînstească și să ne respecte tradițiile culturale.“

— „O foarte frumoasă realizare, obiecte minunate, alese cu grijă și expuse cu pasiune și pricepere. Muzeul acesta oferă vizitatorului o față mai puțin vizibilă a frumuseților Nordului Moldovei.“

Sînt numai cîteva din miile de însemnări ale vizitatorilor ce pășesc pragul acestei instituții pe care el a ctitorit-o.

Timp de 15 ani, pînă în 1973, C. Scortaru s-a dovedit același neobsosat și pasionat colecționar, competent specialist, mai ales sub aspectul practicii muzeografice, în ceea ce privește depistarea, colecționarea și valorificarea expozițională a obiectelor de etnografie. În această perioadă colecțîile muzeului au fost continuu îmbogățite, ajungîndu-se de la 400 obiecte, cîte erau la inaugurarea muzeului, la un număr de aproape 2000, în anul 1973. Acest lucru a fost posibil datorită activității de cercetare în teren desfășurată în zona Humorului, îndeosebi în satele Mănăstirea Humorului, Stulpicani, Gemenea, Negrileasa, Ostra, Frasin, Cipriani Porumbescu și în zonele Cîmpulungului și Dornelor.

Fiind înzestrat cu un desăvîrșit spirit gospodăresc, C. Scortaru s-a îngrijit de buna păstrare a colecțîilor muzeale, în aşa fel ca valoroasele obiecte să aibă o viață cît mai îndelungată pentru a putea constitui mijloace de educare și de lărgire a orizontului cultural al maselor. Nu este lipsit de interes să precizăm că C. Scortaru și-a vădit calitățile administrativ-gospodărești încă din perioada de organizare a muzeului cînd, neexistînd nici local, nici personalul necesar unei astfel de întreprinderi a știut să întîmpine greutățile inerente de care s-a lovit și să le găsească soluții corespunzătoare. Ca muzeograf nu s-a limitat doar la munca de colecționare și organizare de expoziții, ci a desfășurat numeroase activități pe tărîm cultural, unele cu specific muzeistic, altele cu caracter mai larg, la sediul muzeului sau la casa de cultură, în instituțîile din localitate. Se impune să subliniem, de asemenea, spiritul de solicitudine și de colegialitate care l-a animat în permanență. În acest sens, organi-

zatorii muzeelor „Ciprian Porumbescu“ și „Casa-muzeu Solca“ s-au bucurat de un real sprijin, plin de competență și acordat cu discreție și modestie de omul care a știut să unească toate forțele pentru crearea unei atmosfere de muncă și de prețuire a comorilor de cultură și de artă populară.

Constantin Scortaru, căruia, dedicîndu-i aceste modeste rînduri, îi aducem un pios omagiu, râmîne pentru cei care l-au cunoscut și apreciat un pasionat animator în practica cercetărilor etnografice, un talentat popularizator al valorilor etnografice. A fost unul dintre primii muzeografi care a reușit să valorifice muzeistic frumusețea, bogăția și varietatea artei populare humorene, punînd în slujba acestei idei și acțiuni tot entuziasmul, talentul și priceperea sa.

CONSTANTIN SCORTARU  
(1905—1976)

*R e s u m ē*

L'auteur présente l'activité déployée par Constantin Scortaru, ancien maître d'école, muséographe et spécialement, chercheur dans le domaine de l'ethnographie et de l'art populaire en Bucovine. Constantin Scortaru est le fondateur du Musée ethnographique de la ville Gura-Humor. Il a apporté une substantielle contribution à l'organisation du Complexe muséale „Ciprian Porumbescu“ dans le village qui porte le nom du grand compositeur roumain, ainsi qu'à l'organisation de la Maison musée de Solca.

Constantin Scortaru conte parmi les premiers muséographes qui ont mis en valeur les trésors de culture et d'art populaire de la zone Gura-Humor.

# MUZEEOLOGIE

## UNELE ASPECTE PRIVIND PRELUCRAREA DATELOR PALEODEMOGRAFICE ȘI REPREZENTAREA LOR ÎN MUZEE \*

EMIL IOAN EMANDI

*Pentru a înțelege societatea nu trebuie nici să amesteci umanul cu natura, nici să separi omul social de natură...*

K. Marx

Pe orice treaptă a dezvoltării sale istorice, fizionomia unei societăți poate fi reconstituită pe baza urmelor lăsate de aceasta. Pentru societatea medievală<sup>1</sup>, care s-a bazat cu precădere pe o economie naturală mai mult sau mai puțin închisă și autarhică, relevarea unor aspecte paleodemografice, social-economice și geografice în strînsă interdependență constituie o cerință de prim ordin ce trebuie oglindită și reprezentată în orișice muzeu de istorie. Studierea acestor aspecte și modul de reprezentare într-o expoziție, este evident că se poate realiza numai printr-o cercetare foarte amănunțită bazată pe exploatarea cât mai multor surse de informații (documentare, arheologice, toponimice, geografice, topografice). Toate aceste informații și numai în totalitatea lor pot da o imagine completă și reală a unui spațiu teritorial dat, în care realitățile istorice (fapte și evenimente) în cronologia lor constituie documente ce trebuie selectate, clasificate, corelate și reprezentate grafic, pentru a putea fi înțelese trăsăturile caracteristice ale epocii. Oglindirea acestor evenimente și fapte, fără a le preciza spațiul și corela cu alte aspecte,

\* Pentru problematica generală a demografiei așezărilor medievale, cercetate arheologic vezi : M. D. Matei, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII—XIV ; realizări, perspective, sarcini*, în SCIVA, 3, 1979, 30, p. 411-427.

De asemenea precizăm că schemele și graficele prezentate în articolul de față sunt preluate, adaptate și amplificate după : E. Klerrke, H. D. Clout, V. Cucu, Al. Roșu, Elena Busuioc, Gustav Gusti, I. Popescu Argeșel, I. Bojoi.

<sup>1</sup> Pentru unele aspecte generale ale evului mediu ce privesc zona de nord a Moldovei, vezi : M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală*, Suceava, 1970 ; Idem, în *Studii și materiale de istorie*, vol. III, Suceava, 1973, p. 63-77 ; V. Spinei, în *Anuarul institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, 14, 1977, p. 1-23 ; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978 ; Emil I. Emandi, în SCIVA, 3, 1979, 30, p. 377-392.

nu numai că nu pot fi înțelese, dar nici nu putem realiza într-o expunere tocmai ceea ce urmărim: relevarea unor date de ordin istoric cu o mare *putere de adevăr* și convingere.

În sensul celor de mai sus precizate, lucrarea de față își propune relevarea cîtorva aspecte metodologice și tehnice, de prelucrare și reprezentare grafică a unor date documentare, arheologice, geografice, topomimice. Deși, ne bazăm pe un volum mic de informații pentru perioada sec. X—XVI (perioadă „prestatistică” — lipsesc sursele statistice de tipul recensămîntelor), ceea ce impune lărgirea și adîncirea investigațiilor de teren<sup>2</sup> și documentare<sup>3</sup>, aceasta nu ne împiedică în momentul actual să nu prezentăm zona de nord a Moldovei, ca un ansamblu ecologic cultural, cu autentice și valoroase „documente de viață” și activitate umană reprezentative civilizației medievale rurale și urbane<sup>4</sup>. Nu ascundem dificultatea unei astfel de sarcini, cu atât mai mult cu cît unele considerații paleodemografice (se reconstituie cadrul demografic numai pe baza izvoarelor scrise<sup>5</sup>, arheologice<sup>6</sup> și documentare<sup>7</sup>), precizează cadrul material și uman al zonei, și în mai mică măsură cel natural. Prelucrarea statistică-matematică a datelor, ca și îmbinarea celor două cadre (material și natural) ar oferi pentru expozițiile de istorie adevărată dimensiune reală a colectivităților umane, ce-ar putea fi considerate adevărate *entități social-politice, economice și structural teritoriale* în tot cursul evului mediu. Așadar, putem considera ca valoroase sub aspectul prelucrării și reprezentării grafice în muzeu nu sînt atît procesele și stările paleodemografice neobișnuite, ci mai ales acelea care au o mare răspindire și frecvență areală (putem considera așezările adevărate fenomene de masă specifice evului mediu), într-o zonă bine delimitată geografic.

2 Al. Păunescu, Paul Sadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976, vol. I și II; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări în Moldova de la paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea*, București, 1970; M. D. Matei, Emil Emandi, în SCIVA, 1, tom. 27, 1976, p. 98-101; Pentru zona riurilor Șomuz și Moldova s-au efectuat cercetări arheologice de suprafață de către M. D. Matei și Emil Emandi.

3 D. Ciurea, în Anuarul institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, 14, 1977, p. 123-154; Emil Emandi, în Anuarul Muzeului Suceava, vol. IV, 1977, p. 119-130.

4 M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963; M. D. Matei, Alexandru Rădulescu, în Studii și materiale de istorie, Suceava, 1973, vol. III, p. 265-285; M. D. Matei, Emil Emandi, în Anuarul Muzeului Suceava, vol. V, 1978, p. 225-237; Victor Spinei și Rodica Popovici-Baltă, Din trecutul județului Botoșani, 1974, Botoșani, p. 115-134.

5 D. Ciurea, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, 7, 1970, p. 21-59; Idem, op. cit., III, 1966, p. 195-200; Idem, op. cit., 14, 1977, p. 123-154; I. Rick, în BSRG, 1931, 50, p. 270-306; Idem, 1932, 51, p. 115-132.

6 Vezi nota 1 și 2.

7 S-a consultat colecția de documente: DIR, veac XIV—XVII (1384—1625), A, Moldova, Buc.; M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II (1374—1456), Iași, 1931; Idem, *Documente moldovenesti de la Bogdan Voievod*, 1504—1517, București, 1940; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I și II (1457—1504), București, 1913; T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I—VI, (1507—1833), Cernăuți, 1933—1948; DRH, vol. I și II, A, Moldova, 1975—1976, București.

De asemenea, considerăm deosebit de util folosirea în muzee (sub diferite forme de reprezentare) a elementelor paleodemografice, cantitative (care pot fi exprimate prin variabile) și calitative exprimate prin attribute ce pot fi codificate și puse în corelație cu modificările antropice la scară ecologică locală, zonală sau regională (fig. 5, 10 și 12). În acest sens, trebuie să considerăm așezarea o *unitate statistică de sine stătătoare*, cu o evoluție spațială proprie și cu elemente constituite în cadrul „complexului rural“ (elemente ce pot fi cuantificate pentru a se putea opera cu ele în reprezentări grafice) ce compun ansamblul mediului ecologic *cultural*. Toate acestea impun: înregistrarea și cartarea fiecărui eveniment și element caracteristic așezării în timp și spațiu; considerarea timpului (timp calendaristic, durate de timp, vîrstă etc.) ca o variabilă esențială în operațiile și calculele statistico-matematice; reconstituirea cadrului paleodemografic cu ajutorul datelor rămase impune și un anumit grad de eroare (ea poate fi mai mare sau mai mică în funcție de modul de observație și prelucrare a faptelor și evenimentelor cuantificate). Încercarea de a transpune în limbaj statistic evenimente și fapte istorice impune de asemenea precizarea unor indicatori (ex.: numărul de locuințe dintr-o așezare; numărul de fragmente ceramice dintr-o locuință; numărul de așezări dintr-o perioadă dată etc.) contextuali reali ai fenomenelor; prezentarea asociațiilor (concentrări demografice) ca entități etnice distințe în strînsă legătură cu omogenitatea indicilor caracteristici luati în analiză; raportarea grupării asociațiilor, la fenomenele social-economice (și resurse), politice și teritorial-demografice (în vederea surprinderii gradului de amenajare și folosire a mediului natural și reconstituirea celui ecologic cultural).

#### TERMENI DE ANALIZĂ ȘI MATERIALE FOLOSITE

Parte componentă a demografiei, paleodemografia studiază evoluția populației în trecut prin metode specifice folosindu-se de informații diferte, cu scopul de a stabili fizionomia unei colectivități sub aspectul numărului, structurii, concentrării, dispersiei, mișcării naturale și sociale a populației și implicit a așezărilor. Cercetând fenomenele și stările paleodemografice în contextul condițiilor naturale și social-economice de existență și evoluție a colectivităților, se poate constata că influența factorilor naturali și sociali asupra structurii, numărului populației și așezărilor produc schimbări și în dinamica continuității de locuire (datorate factorilor interni și externi) în diferite perioade de timp, fapt ce trebuie ilustrat în expoziții alături de urmele de cultură materială ce le aparțin. Unitatea fundamentală cu care trebuie să operăm în tabele și grafice statistice e *așezarea* (fie menționată documentar, fie descoperită arheologic) și *grupul de populații* ce reprezintă elementul cel mai dinamic al acesteia. În mod practic, definind așezarea ca o unitate statistică, trebuie să-l determinăm conținutul esențial al fenomenelor social-economice, demografice și teritoriale în formele sale *medii*, dar curente sub care apare în documente și pe teren (arheologic) în mod continuu sau discontinuu. Toate aceste caracteristici (înregistrate și surprinse fragmentar) pe care

noi le transformăm în cifre, sănătatea nemijlocită de însăși activitatea omului în acțiunea sa continuă de transformare a mediului geografic. În acest sens, înlocuirea termenului de „eveniment“ prin cuvântul „multime“ și cel de „așezare“ prin „unitate statistică“, ne ajută să putem opera (de asemenea și ilustra în muzeu) cu un nou concept, cel de „măsură“, care dă pondere și stabilitate materialului concret vizibil — expus. Expunerea organizată și evolutivă a datelor statistice (fig. 10, 5) ca și studierea frecvențelor, a mediilor și variabilităților fenomenelor paleodemografice în strînsă corelație cu datele ce privesc mediul ecologic natural trebuie măsurată sub dublu aspect: material (urme ale așezării, locuință, fragmente ceramice etc.) și social (studiu structurii populației bazat pe cercetarea necropolelor), ceea ce implică o corelare și cu alte aspecte tehnologice și de organizare socială, singurele în măsură de a asigura existența și implicit stabilitatea dinamică a colectivității. Strînsa interdependentă dintre cei patru factori ai *complexului ecologic cultural*, populație, mediu, tehnologie și organizare (fig. 9 și 7, 12) trebuie prezentată cât mai sugestiv în orișice expoziție de istorie, ei oferind cadrul de distribuire a populației și a așezărilor în funcție de formele de relief, mijloacele de producție și gradul de organizare. Depistarea și expunerea unor indici de constanță ai așezărilor (populație, organizare, sol, vegetație, cultura plantelor, creșterea animalelor etc.) presupune o analiză foarte amănunțită a modului de producție, a felului de înlocuire a unei generații cu alta (stabilirea vîrstei medii de viață) și surprinderea *continuității areale* în cadrul „hotarului“ ei (fig. 11 și 16). Cercetarea reproducției populației și a economiei din cadrul colectivității, sub diferitele forme pe care le îmbracă, nu reflectă decât un anumit ansamblu social-economic — adică obștea sătească<sup>8</sup>. Descifrarea acestui ansamblu (în special sub aspect demografic) ca și cuantificarea atributelor sale specifice (fixarea datelor, datarea) are drept punct de pornire, datele primare adunate din surse diferite de informare: mențiuni documentare, izvoare, cronică, cercetări arheologice (de suprafață și necropole), zgrafitele de pe monumentele religioase, toponimice, topografice. Pentru a putea fi utilizate în expoziții, datele primare trebuie transformate în idici (cantitativi, calitativi, comparativi etc.) și prelucrate prin: utilizarea metodelor statistică-matematice (cuantificarea și stabilirea relațiilor statistică); utilizarea unui limbaj specific și folosirea unor scheme grafice adecvate materialelor tridimensionale expuse; reconstituirea cadrului ecologic cultural prin folosirea indicilor și coeficienților obținuți, exprimați prin relația principală *cauză economică — efect demografic — schimbarea mediului geografic*. Materialul de analiză și reprezentare grafică se referă la zona de nord a Moldovei<sup>9</sup>. Datele folosite pot fi cla-

<sup>8</sup> P. P. Panaitescu, *Obștea sătească în Tara Românească și Moldova*, București, 1964; Idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 143-165; C. Cihodaru, în *Studii și cercetări științifice, Istorie*, 11, 1960, 1, p. 74 și urm.

<sup>9</sup> Toate datele și constatările statistice privind zona de nord a Moldovei se bazează pe de o parte pe studiile deja publicate vezi nota 1 și 2), iar pe de altă parte pe cele în curs de publicare (Emil Emandi, *Considerații geografice privind*

sificate în : *secundare* cu acțiune determinantă și continuă (ex. : anul primei mențiuni documentare a așezării, datarea unui complex arheologic, sporul natural, indicele de creștere, tehnici și aspecte economice, tehnologice, altitudine etc.) ; *primare* cu acțiune discontinuă (ex. : evenimente social-politice, războaie, invazii ; evenimente naturale, ciumă, inundații, secetă ; migrație, dispariția unei așezări etc.).

Cele mai reprezentative date paleodemografice ce privesc zona de nord a Moldovei, luate de noi în studiu sunt : numărul global de așezări (pentru perioada anilor 1384—1600 în zona Podișului Sucevei au fost consemnate documentar 322 de localități, ceea ce însumează 6.440 de case cu un număr de 32.200 locuitori ; 264 de localități există și astăzi sub aceeași denumire ; în perioada sec. XIV—XVIII în zona de nord a Moldovei (s-au luat în considerare județele Suceava și Botoșani) au fost înregistrate 634 de așezări din care 254 au suferit diferite fluctuații și modificări în decursul timpului ; catastihul din 1591 menționează pentru ținutul Sucevei 5064 de familii birnice : 4000 istov, 568 săraci, 34 vătași, 181 curteni, 61 neamisi, 220 popi, ceea ce însumează o populație de 25.300 locuitori ; în sec. al XVIII-lea numărul populației din ținut se triplează) ; descoperirile arheologice (deși incomplete) relevă pentru județul Suceava în sec. IX—X, 11 puncte de cultură materială ; în sec. XI—XII, 12 puncte de cultură materială ; în sec. XIII, 22 puncte de cultură materială ; în sec. XIV sunt menționate documentar 14 așezări și au fost descoperite 89 de puncte arheologice ; în prima jumătate a sec. al XV-lea sunt menționate 72 de așezări ; pentru județul Botoșani, descoperirile arheologice<sup>10</sup>, evidențiază următoarea situație : 27 puncte de cultură materială pentru sec. IX—X ; 23 puncte de cultură materială pentru sec. XI—XII ; 17 puncte pentru sec. XIII ; 6 mențiuni documentare pentru sec. al XIV-lea și 64 descoperiri arheologice pentru aceeași perioadă ; în prima jumătate a sec. al XV-lea sunt menționate documentar 51 de așezări.

Datele tehnologice comportă aspecte tehnice și economice ce privesc economia satului Vâlcești de pe Siret în sec. al XVI-lea (fig. 13) ; repertoriul de unelte agricole din sec. XIV—XVII din zona Podișului Sucevei, a uneltelelor de tăiat, (topoare) și a scărilor de șea (fig. 32, 34),

Datele ce privesc mediul geografic al zonei de nord a Moldovei se referă la cele trei unități de relief distincte : munte, podiș, cîmpie (fig.

dinamica așezărilor dispărute din nordul Moldovei în Evul Mediu — sec. XIV—XVIII, în Herasus, Botoșani, 1979, p. 265-289 ; Idem, Realități demografice pe teritoriul de nord al Moldovei în perioada sec. X—XV, comunicare susținută la Simpozionul național de arheologie rurală, București, 7—8 aprilie 1979).

<sup>10</sup> Cătălina Broșiu, în Memoria Antiquitatis, IV—V, Piatra Neamț, 1972—1973, p. 14—21 ; David L. Clarke, *Analytical Archaeology*, Londra, 1968, p. 441—631 ; Jerzy Piaskowski, în Acta Archaeologica Carpathica, tom VIII, 1966, fas. 1—2, p. 276—295 ; A. C. Spaulding, *Statistical technique for the discovery of artifact types*, în American Antiquity, tom VIII, 1965, fasc. 4, p. 305 și urm. ; Idem, *Statistical description and comparison of artifact assemblages, the applications of the quantitative methods in archeology*, 1960, p. 60 și urm. ; V. Bulgaru, A. D. Xenopol și o modelare a istoriei prin „Teoria seriilor“, în L. Boicu și Al. Zub, A. D. Xenopol, Studii privitoare la viața și opera sa, București, 1972, p. 195—205.

1). Observațiile de natură geografică ca și depistarea urmelor de cultură materială, componente ale mediului material trecut, au relevat că ceea ce este comun din punct de vedere geografic celor trei subunități de relief e *valea de rîu*, care a oferit în perioada sec. X—XVI, condiții similară de amplasare, valorificare și permanentizare a locuirii în cadrul structurilor teritoriale create de om, ea constituind punctul de adunare, de închegare și sinteză umană a colectivităților. Relevant în acest sens, e densitatea rețelei hidrografice (elementul vital al așezării) a cărei indici sunt destul de apropiati — 0,52 km/kmp (în zona podișului) și 0,49 km/kmp (în zona de cîmpie). Un alt element comun celor două forme de relief (podiș și cîmpie) e predominarea vegetației lemnoase (a pădurilor de foioase) pe suprafețe întinse, fapt pus în evidență de existența toponimelor, a izvoarelor scrise, topografice (hărțile din sec. al XVIII-lea), precum și de cele pedologice. Existența unor soluri de luncă afinate și ușor de lucrat, a constituit unul din elementele vitale ale stabilității locuirii și aglomerării ei în cele două subunități geografice. În schimb, deosebirile de altitudine (190—692 m în zona de podiș și 30—270 m în zona de cîmpie) ca și coeficientul varietății reliefului de 9,40 în zona de cîmpie și 38,10 în zona de podiș, au imprimat atât evoluției vătri așezărilor cât și mărimei ei, forme și amplasamente diferite, care au devenit marcant vizibile mai ales în sec. XVII—XIX.

#### *Forme și modalități de prelucrare și reprezentare grafică a datelor paleodemografice*

Obiectul prelucrării statistico-mate matice<sup>11</sup> îl constituie datele primare și secundare stocate, ele fiind transformate din informații brute ale observării și cartării în rezultate finite ce pot fi expuse în muzeu (trebuie pornit de la considerentul că în „spatele“ fiecărei date stă un fragment de viață socială reală a colectivității). Indiferent de metodele de prelucrare a datelor ca și a tehniciilor de reprezentare a lor în muzeu ele trebuie să exprime procese și fenomenele de masă — așezările și populația — cu ajutorul unor *mărimi*. Aceste mărimi pot fi de grade și tipuri diferite (în funcție de numărul de colectivități analizate și suprafața geografică pe care am delimitat-o), ce pot fi exprimate în timp și spațiu sub forma unor indici specifici (ex. : în sec. XIV—XV pe aceeași suprafață au fost cartate documentar 71 de așezări pe valea Siretului, 66 pe Suceava și 48 pe Jijia) realităților paleodemografice și economice determinante.

*Tipuri de mărimi* cuantificate și folosite în analizele statistico-mate matice :

1. Mărimi care măsoară *nivelul mediu* al unor elemente păstrate și depistate în cadrul colectivității (ex. : frecvența medie a oalelor borcan într-o așezare, locuință, sau perioadă de timp ; vîrstă medie de viață a unei colectivități ; timpul mediu de constituire a unei așezări ; alti-

11 Al. Păunescu, Paul Șadurschi, V. Chirica, op. cit., vol. II, 1976.

tudinea medie la care se găsesc condițiile optime de locuire etc. fig. 2, 8, 33).

2. mărimi (dimensiuni, datare, suprafață etc.) ce exprimă *componentele* (structurale ale complexului ecologic cultural, fig. 9 și 17) unei colectivități pe grupe de elemente; se urmărește reconstituirea mediului ecologic natural și uman (ex.: identificarea pe teren a toponimelor menționate în hotărînțe în vederea reconstituirii mărimii unei așezări; amplasarea vetrei, a necropolei, a bisericii, a curții boierești, cuptoare de ars ceramică, ateliere, resurse naturale, căi de comunicație etc. fig. 18 și 19);

3. mărimi care măsoară *variația în timp* a fenomenelor sociale și tendințele acestora (ex.: dispariția unei așezări, schimbarea numelui ei, sau înglobarea la altă așezare, frecvența tipurilor de vase dintr-un complex arheologic, evoluția unei terase care conține urme de cultură materială, raportul dintre natalitate și mortalitate și tendințele de creștere a populației (fig. 23, 24 și 25).

4. Mărimi care măsoară *legătura dintre fenomene* (ex.: legătura dintre concentrarea așezărilor, ritmul transformărilor economice și gradul de organizare social-politică; legătura dintre evoluția așezării și gradul de exploatare a resurselor locale etc. fig. 4 și 32, 22).

Unele documente au consemnat din punct de vedere demografic și economic măsura medie a unor așezări (ex.: „cât vor putea să trăiască 20 de case“<sup>12</sup>; Bandinii (în 1646—1647)<sup>13</sup> găsea la Soloneț 35 de case și 125 suflete; la Fintînele erau cca. 112 case și 400 locuitori; satul Spătărești avea 24 locuri de case în 1619<sup>14</sup>) și a zonelor sale economice (ex.: la 1644 o casă din satul Porcești avea 20 de pământuri<sup>15</sup>; din calculul efectuat asupra satului Vâlceaști la 1588 pe cap de familie reveneau 8—9 ha de teren arabil). Deși aceste fenomene au un anumit grad de probabilitate, ele evidențiază ceea ce este *constant* (pentru sec. XIV—XV numărul mediu de case pentru o așezare era de 20 și cinci numărul de persoane, iar suprafața cultivată în medie nu trecea de 8—9 ha pentru aceeași perioadă; pentru sec. XVI—XVII numărul mediu de case pentru un sat e de 38—40 case și cinci numărul de persoane<sup>16</sup>), legic în ansamblul unei colectivități într-o anumită perioadă de timp determinată de modul de producție. Surprinderea unor elemente individual-colective, care prezintă abateri de la frecvența medie (ex.: dispariția unor așezări ca și apariția altora în cadrul hotarului satului)<sup>17</sup> a fenomenelor, nu afectează cu nimic mărimile colective deși ele trebuie luate în analiză și reprezentate în muzeu (fig. 23). În funcție de „mărimile“ luate în

12 DIR, A, Moldova, vol. I, sec. XVII, p. 394.

13 Marcus Bandinius, „Visitatio generalis“, în An. Acad. Rom., m.s.i.t., XVI, 1885, p. 210, 215-217, 237-238.

14 D. Ciurea, op. cit., vol. XIV, 1977, Iași, p. 129.

15 Ibidem.

16 Pentru sec. XIV—XV, vezi Ștefan Pascu, în Populație și Societate, vol. I, Cluj, 1972, p. 39 și urm.; Pentru sec. XVI—XVII, vezi Lia Leher, în SMIM, VII, 1974, p. 164.

17 Emil Emandi, în Anuarul Muzeului Suceava, vol. IV, 1977, p. 122-130.

analiză putem stabili anumite grade de omogenitate și stabilitate a colectivităților. Surprinderea în cadrul colectivității omogene a unor variații cantitative de la o unitate geografică la alta (ex.: în zona Podișului Sucevei în prima jumătate a sec. al XV-lea era un număr de 72 de aşezări, iar în zona de cîmpie numai 51) ca și a unor subcolectivități cu anumite particularități culturale (ex.: în acest sens relevante sunt influențele și urmele de cultură materială lăsate de triburile turanice și a coloniștilor sași)<sup>18</sup>, nu afectează cu nimic cadrul general al omogenității și stabilității sub cele trei componente :

- *calitativă* (tipul de aşezare, tipul de locuință, caracteristicile urmelor de cultură materială etc., toate analizate sub raportul frecvențelor) ;
- *de timp* (analiza aşezărilor fie documentar, fie arheologic, pe unități de timp comun din 25 în 25 ani și din 50 în 50 ani) ;
- și *spațiu* (cartarea aşezărilor de la aceeași altitudine și tipologizarea lor pe forme de relief ; precizarea tipurilor morfologice de relief preferat pentru constituirea aşezărilor etc.).

Toate cele trei componente privite ca entități de sine stătătoare ale omogenității și stabilității aşezărilor comportă două aspecte : unul *monotetic* (la scară microteritorială) și altul *politetic* (la scară macroteritorială, fig. 15). În acest sens putem preciza că, cu cît fluctuația și dispersia este nulă la scară spațială (deinde de mărimea luată în considerare), zona apare mai omogenă sub aspectul locuirii. Astfel s-a constatat că *colectivitățile de stări* (așezare în sensul strict al cuvîntului) exprimate prin tipul, mărimea, numărul de locuințe și populație, aspecte economice, localizare, caracteristice urmelor de cultură materială, sunt unități monotetice care pot fi surprinse numai printr-o cercetare complexă și de adîncime (ceea ce de fapt se cere a fi realizat ca mod de expunere într-un muzeu prin prezentarea mediului ecologic cultural a unei aşezări cum este cazul satelor Coconi, Liteni și Vorniceni)<sup>19</sup>. Unitățile monotetice de stări pot fi cantitative (ex.: numărul de locuințe și raportarea lor cronologică la numărul populației din necropolă)<sup>20</sup> și necantitative (ex.: un detaliu dintr-o locuință, un motiv decorativ etc.). În schimb, *colectivitățile de fapte și evenimente* legate de mișcarea din viața social-politică (în special războaie, invazii, influențe culturale străine etc.) și cea geografică (calamități naturale) se produc discontinuu și au un caracter politetic ele neexprimînd un volum ce poate fi stabilit cu exactitate prin măsurarea la un moment dat (măsurarea lor se face pe intervale largi de timp și spații geografice).

*Unitățile statistice* pe care le putem stabili în cadrul unor colectivități de stări sunt : *simple* (locuință, număr de fragmente ceramice, alti-

18 M. D. Matei, *Contribuții...*, București, 1963, p. 131 și urm.; V. Spinei în SCIVA, III, tom 25, 1974, p. 190-415.

19 N. Constantinescu, *Coconi*, București, 1972; M. D. Matei, Emil Emandi, în Anuarul Muzeului Suceava, vol. V, Suceava, 1978, p. 205-225.

20 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 66-68; V. Spinei, Rodica Popovici-Baltă, Din trecutul județului Botoșani, 1974, p. 116-129.

tudine etc.) ; *compuse* (corelarea mențiunilor documentare a aşezărilor cu cercetările arheologice, stabilirea unei serii de aşezări de pe o vale de riu etc.) și de *observație* (ce pot fi făcute în timpul cercetărilor arheologice, a celor geografice etc.).

Toate cele trei unități statistice trebuie exprimate prin *indici reali* (o formă numerică cu care să putem opera în tabele și grafice de reprezentare în expoziții), care să reprezinte măsura (volumul) elementelor componente ale colectivității (fig. 5, 4, 10). Stabilirea acestui volum (prin măsurare), tădus în cifre, nu reprezintă altceva decât o *cuantificare* a elementelor componente ale colectivității. Măsura și înregistrarea cifrică a elementelor care compun un „complex rural“ trebuie făcută sintetic și analitic în totalitatea legăturilor sale (fig. 6, 7 și 9). Astfel, măsurarea și cuantificarea unui anumit număr de aşezări dintr-o unitate geografică bine delimitată se va face pe baza materialului faptic nou (cercetări de teren) și vechi (documentar), materiale ce nu reflectă altceva decât starea colectivității într-un moment „critic“ care poate fi coborât ca vechime fie prin cercetări arheologice (fragmentele ceramice vor fi cartate, redând pe hartă și mărimea suprafeței cu zonele de concentrare a materialului ; identificate — stabilirea perioadei cronologice : măsurate — numărarea profilelor și reconstituirea vaselor ; și înregistrate), fie prin metode statistică-matematice<sup>21</sup>. Gruparea și corelarea datelor obținute privind evoluția aşezărilor se va face sub formă de „serii statistice“ (fig. 8 și 27). Odată stabilite seriile statistice urmăresc gruparea în *temp* a aşezărilor care poate fi : de moment (așezarea este menționată o singură dată în document), curentă (menționarea același aşezări de mai multe ori într-o perioadă de timp delimitată) și la intervale de timp (ex. : la 1399 se da un loc pentru sat boierului Braie, ca la 1443 să fie semnalat în documente pe același loc satul Brăinți)<sup>22</sup> ; în *spațiu* (pe diferite forme de relief fig. 20, 19) ; *calitative* (aşezări dispărute, înglobate sau cu nume schimbat) ; *quantitative* (exprimarea globală a aşezărilor pe zone geografice bine individualizate — fig. 14, 29). Între diferențele seriilor statistice, menționate mai sus se pot stabili anumite relații și asociații ce pot fi exprimate fie prin diferențierea aşezării în cadrul seriei stabilite (în *temp* și *spațiu*) precizându-i *atributurile* sale (fig. 6, 4, 9), fie prin frecvența cronologică a unei aşezări sau serii de aşezări, prin stabilirea *curbei de frecvență* (mărimea grupării poate avea forme diferențiate — fig. 25). Seriile statistice pot fi date în *mărimi absolute* (ex. : numărul de locuințe după epuizarea totală a unui complex arheologic ; suprafața unei locuințe etc.) și *mărimi relative* (ex. : numărul de nașteri, numărul aşezărilor menționate documentar într-o perioadă dată, numărul populației unui sat în sec. XIV etc.). Calculul acestor mărimi se va

<sup>21</sup> Louis Henry, *Manuel de démographie historique*, Genève — Paris, 1970 ; T. H. Hallingsworth, *Historical demography*, London, 1969 ; Mircea Malița, *Sisteme în științele sociale*, București, 1972. p. 63-89 ; Al. Bârbătă, *Teoria statistică socială*, București, 1973 ; C. Moineagu, I. Negură, V. Urseanu, *Statistică*, București, 1976 ; L. L. Polevoi, în Karpata — dunaiskie zemli v srednie veka, 1975, Kișinău, p. 70-91.

<sup>22</sup> DRH, A, Moldova, vol. I, București, 1975, p. 10.

face prin aplicarea *regulii proporțiilor* (ex.: echivalind colectivitatea unui sat cu suma de o sută de indivizi se poate calcula părțile proporționale ale altor serii de sate de pe văi de râuri diferite, după formula

$$S = \frac{At - Ad}{Ap} \times 100; (S = \text{mărimea de structură a seriilor statistice.})$$

$At$  = numărul total de așezări menționate documentar într-un secol de pe o vale de râu;  $Ad$  = numărul de așezări dispărute;  $Ap$  = numărul de așezări depistate arheologic).

Pentru caracterizarea modificărilor structurale ale fenomenelor paleodemografice se poate calcula și o serie de *indici de comparare* (după

$$\text{formula: } I = \frac{Pl}{Nl} : \frac{Po}{No}; (Po = \text{populația medie a unui sat într-o anumită perioadă de timp; } No = \text{numărul mediu de născuți într-o așezare într-o perioadă determinată de timp; } Pl = \text{populația așezării consemnată într-un anumit an; } Nl = \text{numărul de născuți din același an}).$$

Indicile obținut în cazul de mai sus are caracterul unei funcții (eveniment), el reflectând, ponderea fiecărui element ce poate fi interpretată ca probabilitate. De fapt, numeroasele studii au precizat că, fiecare așezare este caracterizată printr-o pondere relativ stabilă a populației pe care și-o păstrează de-a lungul mai multor generații. Aplicând această formulă așezărilor medievale cărora le-au fost cercetate necropolele (Rodna, Liteni, Măicănești, Enisala)<sup>23</sup>, se obțin indici comparativi ce arată o creștere accentuată a populației în sec. XIV — 1/2 XV și sec. XVI, fenomene ce pot fi legate de explozia documentară de așezări din sec. XIV și prima jumătate a secolului XV, ca și de mărimea și roirea altora din sec. al XVI-lea. Un alt indice cu care se poate opera în cadrul seriilor

$$\text{statistice a așezărilor e } \text{media aritmetică: } X = \frac{x_1 + x_2 + x_3 \dots x_n}{n}; n =$$

numărul de cazuri (ex.: la stabilirea vechimii satelor pentru sec. al XIV-lea s-a calculat media aritmetică la peste 120 de așezări luându-se în considerare perioada de timp ce s-a scurs de la forma primară a toponimului la cea formată  $X = 95,3 \approx 95$  ani)<sup>24</sup>. De asemenea, poate fi calculată și *media aritmetică ponderată*, care ia în considerare pe lângă caracteristica fenomenului ( $x_1, x_2, x_n$ ) și frecvența sa ( $f_1, f_2, f_n$ ):

$$X = \frac{x_1, f_1 + 2f_2 \dots x_n f_n}{f_1 + f_2 + f_3 \dots f_n}. \text{ Aplicând această formulă așezărilor din sec.}$$

<sup>23</sup> Panait I. Panait, *Dezvoltarea economică și socială a așezărilor din bazinul mijlociu al Argeșului în sec. X—XVI*. (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1976, p. 10-11; Gh. Mănuțu-Adameșteanu, *Cercetări arheologice în necropola medievală de la Enisala*, comunicare prezentată la cea de a XIII-a Sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979; A. Ștefănescu, *Santierul medieval de la Mănești — Buftea*, Comunicare prezentată la cea de a XII-a Sesiune de rapoarte anuale, București, 1978.

<sup>24</sup> L. L. Palevoi, *op. cit.*, p. 86-87.

al XV de pe cele cinci văi de riu (Siret, Moldova, Șomuzul Mare, Jijia și Suceava) observăm că deși se înregistrează o frecvență mai mare de așezări pînă în prima jumătate a sec. al XV-lea pe valea Șomuzului, Siretelui și a Sucevei, totuși ponderea medie la sfîrșitul sec. al XV-lea este de cca. 55—60 de așezări pe fiecare vale de riu. În schimb, cînd, constatăm că valorile frevenței unei serii ( $f_1$ ,  $f_2$ ) sunt egale între ele observăm o mai mare stabilitate și permanență a locurii în zonă, seriile de așezări căpătînd pe tot parcursul perioadei analizate un *caracter real — continuu* (fig. 28 și 27). Cînd, valorile frecvenței sunt inegale (datorită fie disparației unor așezări, fie slabiei populări a zonei) seria de așezări capătă un *caracter particular*, individualizîndu-se în raport cu celelalte.

Mult mai interesant din punct de vedere expozițional sunt însă calcularea diferenților indici paleodemografici ce privesc structura cantitativă și calitativă a populației prin cercetarea necropolelor medievale (fig. 14). Un asemenea exemplu il putem da în cazul de față analizînd prin comparare cu cercetările din alte necropole de la Rodna, Măicănești, Mănești-Buftea<sup>25</sup>, necropola medievală de la Liteni<sup>26</sup>, unde au fost cercetate 100 de morminte ce cuprind ca perioadă cronologică cca. 319 ani (sfîrșitul sec. al XIII-lea și 1590). Deși, necropola nu a fost epuizată, totuși, prin cercetări sistematice s-au surprins limitele sale prin trasarea celor cinci secțiuni a căror lungime medie nu depășea 30 m. Numărul mediu de indivizi pe secțiuni a fost de 32 iar suprafața necropolei nu depășea 350 m p, revenind pe m p cca. 2 morminte, ceea ce totalizează 700 de indivizi (pe secol revenind 235 locuitorii) înmormîntați în decursul celor trei secole. Structura pe virste (după observațiile efectuate în timpul cercetărilor) a indivizilor se prezintă astfel : 18% infans I, 45% adulți, 22% maturi I, 5% matur II. Din graficul nr. 24 se observă o creștere accentuată la grupa adult în comparație cu celelalte grupe. Curbele extreme ale mortalității le avem la grupele infans I și adult (cca. 40—45%). În comparație cu alte necropole putem presupune că speranța de viață la naștere era de 35—45 ani în perioada sec. XV—XVI. Fiind vorba de o necropolă civilă aparținînd unei așezări de tip rural se poate admite că valorile  $d'$  și  $d$  reprezintă în cazul maturilor numărul real de decese naturale (fig. 24). Pornind de la numărul de morminte descoperite, volumul inițial al populației pe secol se ridică la 235 de indivizi. În acest sens, putem aprecia că la speranța de viață de cca. 35—45 ani avem o succesiune de cca. 2,5 generații pe secol. Pornind de la rezultatele paleodemografice obținute pe baza cercetărilor de la Liteni și din alte zone<sup>27</sup>, putem deduce că pentru sec. XIV—XVI avem așezări cu un regim *paleodemografic staționar* (în sensul că atît natalitatea cît și morta-

<sup>25</sup> Vezi nota 23.

<sup>26</sup> M. D. Matei, Emil Emandi în Anuarul Muzeului Suceava, vol. V, 1978, p. 232. Rezultatele integrale privind cercetările din necropola de la Liteni vor constitui obiectul unui studiu mai detaliat într-o viitoare lucrare ce privește evoluția așezărilor de pe Șomuzul Mare și Moldova.

<sup>27</sup> Vezi nota 23 și 25; Dardu Nicolaescu-Plopșor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p. 235—245.

litatea au indici ridicați), care poate fi exprimat prin formula  $D = n - d$  ( $n$  = născut;  $d$  = decedat) și colectivități paleodemografice evolutive (atât natalitatea cît și mortalitatea au indici ridicați, deși cel din urmă e în scădere), care au dat naștere la noi așezări fie în cadrul hotarului satului fie în afara lui<sup>28</sup>. Ambele regimuri paleodemografice sunt caracteristice evului mediu și se bazează pe o economie agricolă, ca formă predominantă și determinantă din punct de vedere a efectului demografic (fig. 25).

Un alt aspect ce trebuie urmărit în realizarea expozițională e cel legat de *gruparea și mărimea așezărilor*. Cartarea așezărilor (atât documentar cît și arheologic) pe diferite forme de relief a dus la precizarea a trei grupări: sub formă de serii (de-a lungul rîurilor fig. — 17, 28), de grupe concentrate în zone microdepresionare în jurul orașelor și la gurile de vârsare ale rîurilor (fig. 16, 3) precum și dispersat-râsfirat în zona vestică a podișului. Densitatea așezărilor în cadrul celor trei grupări variază în timp și spațiu, ea putând fi reprezentată în muzeu prin întocmirea hărților (fig. 19) și a diagramelor de repartitione (fig. 33). Reconstituirea mărimii așezărilor (în funcția de mărimea așezării era asigurată baza existenței obștii și extinderea ei demografică), cu ajutorul toponimelor menționate în hotărnicile satelor (identificarea pe teren a toponimelor vechi și raportarea lor la cele actuale) au scos în evidență pentru zona de nord a Moldovei două tipuri de așezări ca mărime: *sate mari* a căror hotar ajungea pînă la 22 km (Volovăț, Sucevița)<sup>29</sup> și *sate mici* a căror hotar nu depășea 6—10 (Greci, Hreacă). Tipul de sat mare este răspândit mai ales în zona bazinurilor superioare ale rîurilor, iar cel mic în zona de maximă concentrare demografică (Suceava, Baia, Fălticeni, Botosani, valea Siretului). De asemenea, s-a constatat că, satele mari au o configurație mai complicată, documentele consemnîndu-le cu „cuturi” sau „ocoale” (Volovăț, Pătrăuți)<sup>30</sup>, care ulterior se puteau individualiza în noi așezări. Satele mici sunt considerate cele cu două judecii precum și „pricuturile”<sup>31</sup>. Încercarea de a calcula mărimea (deși comportă un grad mare de probabilitate, este un indice necesar în cadrul analizelor paleodemografice) unei așezări după formula

$$Ma = \frac{Aa + Ac + S + Sec}{St} \times 20^{32},$$

ne poate ajuta și la stabilirea configurației vătri așezării.

28 Asemenea exemple putem da în zonă: Frătăuții Vechi și Noi, Horodnicul de Sus și Jos, Vicovul de Sus și Jos etc.; vezi H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 206 și urm.

29 Emil I. Emandi, în SCIVA, III, 1979, 30, p. 387.

30 DRH, vol. I, București, 1975, p. 70 și 145.

31 P. P. Panaitescu, *Obșteasă...*, București, 1964, p. 100.

32 Aa = așezări descoperite arheologic; Ac = așezări menționate documentar cu „cuturi” sau „ocoale”; S = suprafața ocupată de așezări; Sec = suprafața zonelor economice folosite permanent; St = suprafața totală a unei zone geografice bine individualizată ocupată de așezări; 20 = numărul de case mediu al unei așezări.

În acest sens, s-a putut intui atât pe baza cercetărilor arheologice (fig. 18, 21) cît și pe baza celor documentare *vetre de sat dispersat-grupat*, cu spații mari de la o locuință la alta (în special în zona de podiș) sau *grupat-adunat* (sub formă de grupe de locuință sau „cuiburi“) precum și *răsfirată* de-a lungul rîului. Cercetarea mărimii așezărilor ca și a ponderii fondului social-economic, a dus la sesizarea anumitor structuri teritoriale în zonă: așezări rurale deschise, așezări fortificate, așezări cu caracter urban, așezări temporare, complexe mănăstirești. Cel mai răspândit tip de așezare e cel rural, a cărui densitate și frecvență e pusă în evidență atât de cercetările arheologice cît și de cele documentare<sup>33</sup>, ea fiind pretutindeni de la munte la cîmpie (700—50 m altitudine). Legat de gruparea așezărilor, trebuie calculați o serie de indici ce privesc dispersia, concentrarea, densitatea așezărilor și indicatorul de accesibilitate, a căror importanță constă în relevarea unor aspecte calitative noi ce privesc mediul ecologic cultural al zonei.

*Indicii de densitate* se calculează prin raportarea numărului de așezări dintr-o perioadă cronologică bine delimitată la suprafața ocupată de ele. (ex.: pentru sec. XIV—XV s-a calculat că pe rîul Siret la un kilometru pătrat revineau două așezări, iar pe Suceava, Jijia, doar una; cea mai mare densitate s-a constatat în zona Baia—Fălticeni unde pe o suprafață de 540 km<sup>2</sup> revineau 3 așezări pe kilometru pătrat. Calcularea indicelui de *dispersie și concentrare* duce, la evidențierea unor particularități structural-teritoriale, economice și politice caracteristice evului mediu, ce trebuie reprezentate în orice muzeu de istorie

$$(J = \frac{(An - A' n) A}{Sa})^{34}$$

Indicele obținut este direct proporțional cu

stabilitatea așezărilor (*An*—*A' n*) și reflectă ponderea antropogeografică a permanenței locuirii în zonă. Cu cît indicele trece de 0, cu atât gradul de concentrare crește. În sensul acesta, de o reală forță sugestivă în muzeu e calcularea amplitudinii dispersiei și concentrării așezărilor (diferența dintre concentrarea maximă și dispersia minimă). Pentru zona luată în studiu raportul este de 3/1 pentru sec. al XIV-lea, 3/2 pentru

$$\text{sec. al XV-lea și } 3/2 \text{ pentru sec. XVI—XVII } (A = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{X})^{35}$$

Reprezentarea grafică a acestor indici poate fi realizată în muzeu prin construcția diagramei de *dispersie sau concentrare*, care ne poate sugera forma, direcția și intensitatea legăturilor dintre fenomene (fig. 16). Dis-

<sup>33</sup> Emil Emandi, *op. cit.*, Comunicare prezentată la Simpozionul Național de Arheologie rurală, București, 1979.

<sup>34</sup> An = așezări menționate documentar; *An* = așezări dispărute; *A* = așezări descoperite arheologic; *S* = suprafața cartată, ocupată de așezări.

<sup>35</sup> Asemenea calcule s-au efectuat în cercetările ce s-au întreprins asupra satelor din Anglia: vezi V. V. Samarkin, *Istoriceskaia gheografia zapadnoi Evrope v srednie veka*, Moscova, 1976, p. 150.

<sup>36</sup> *X max* = gradul cel mai mare de concentrare; *X min* = gradul cel mai mic de dispersie; *X* = numărul mediu de cazuri analizate.

persia punctelor (adică a așezărilor sau a urmelor de cultură materială) este mai mică sau mai mare în funcție de gradul de corelare a fenomenelor și frecvenței lor. Forma pe care o capătă norul de puncte (mai mult sau mai puțin alungită) în raport cu axele de coordonare ne indică existența și direcția legăturii precum și poziția acestuia (altitudinal, cronologic, spațial). Legătura dintre fenomene dispare dacă norul de puncte ia forma unui cerc închis; în schimb se amplifică cind ia forma unei elipse, cu axele înclinate în raport cu coordonatele. Reprezentarea grafică a relației așezare-amplasare poate duce la intuirea unui model *potențial optimal de locuire*, el bazându-se în primul rînd pe accesibilitatea relativă a populației (în funcție de echipamentul tehnologic) la resursele naturale din zonă. Această relație poate fi exprimată sub forma unui *indicator de accesibilitate* care pune în evidență posibilitățile extensiv economice pe care le posedă o așezare, ca și apariția de noi locuri destinate locuirii și activităților economice din cadrul hotarului satului ex: „un loc... de pe Răut... ca să-și facă acolo sat și iaz și moară în matca Răutului“)<sup>37</sup>. Pe baza calculării acestui indice s-a constatat că limita optimă de locuire și exploatare economică ( $A = \frac{At}{Da}$ )<sup>38</sup> în sec. XIV—XV e cuprinsă între 100—325 m altitudine, iar cea extremă la cca. 700—1.000 m altitudine (fig. 33).

O preocupare constantă și de un real interes în realizarea expozițiilor de istorie este stabilirea cadrului demografic într-o perioadă dată — prin cercetarea *vechimii așezărilor* (momentul constituirii așezării). Exemplul nostru se referă în special la sec. al XIV-lea cind, pentru zona de nord a Moldovei, nu s-au păstrat decât șase documente care menționează douăzeci de așezări ce ocupă o suprafață de 7.520 km<sup>2</sup> (s-a exclus zona muntoasă care ocupă o suprafață de 5.000 km<sup>2</sup>), situație ce nu poate reflecta adevărata realitate demografică existentă în perioada respectivă. De un real folos în stabilirea acestui cadru ne sunt cercetările arheologice, deși e foarte dificil de a se stabili pe baza punctelor de cultură materială descoperite numărul total de așezări. Mult mai ușor ar fi cartarea așezărilor menționate documentar din sec. al XV-lea și cercetarea lor arheologică în vederea stabilirii vechimii. O altă metodă propusă de noi pornește de la analiza diferențiată a oiconimelor (a toponimelor așezărilor) menționate documentar în perioada sec. XIV—XV, într-o zonă cu un habitat aproape omogen românesc. În mareea majoritate a cazurilor s-au constatat oiconime deja formate (constituite: Vladimiruți, Brăinți, Timișești etc.), altele în schimb sunt într-o formă primară de constituire (cca. 10% : ex.: „i-am dat un loc pe Strahotin lui pan Braia“; „pe Jijia pămînt să-și întemeieze sate de la gura Liubanei în sus și de cealaltă parte, de la gura văii lui Lazar în sus pe amîndouă părțile, pînă la horaișele lui Coșorici“)<sup>39</sup>. Așadar, putem aprecia că pînă

37 DRH, A, *Moldova*, vol. II, 1976, București, p. 76.

38 At = numărul de așezări totale dintr-o zonă delimitată geografic; Da = distanța medie dintre așezări.

39 DRH, A, *Moldova*, vol. I, 1975, București, p. 131.

la formarea oiconimului plin (deja format) trece un anumit număr de ani. Stabilirea acestor durate de timp la căt mai multe cazuri s-a făcut prin metode matematice (teoria probabilității)<sup>40</sup>. Ca unitate de „măsură” s-a luat timpul scurs de la oiconimul primar (*Op*) la cel plin format (*O<sub>f</sub>*) (ex.: la 1400 se dă un loc pentru sat pe Strahotin boierului Brăia, ca la 1443 să se numească satul Brăinți; perioada de timp scursă a fost de 43 ani). Calculul s-a bazat pe un număr de cca. 42 de cazuri (luându-se în considerare și oiconimul Săliște<sup>41</sup> avem 153 de asemenea unități statistice luate în calcul). Se stabilesc prin calcul mărimile intervalelor ( $I = x_{max} - x_{min}$ )<sup>42</sup> și apoi se face media aritmetică (pentru stabilirea perioadei de timp mediu de constituire a unei așezări). Pe baza acestor calcule s-au stabilit următorii coeficienți pentru cele două forme ale oiconimului plin și primar:

	infer.	super.
apariția formei pline (intervalul)	65	115 ani
apariția formei primare (interval)	31	42 ani

Stabilirea cadrului demografic al sec. XIV s-a făcut prin scăderea din primul an al mențiunii documentare al așezării, coeficienții stabiliți mai sus în funcție de oiconimul<sup>42</sup> luat în considerare. Astfel, prin metoda folosită s-au putut stabili pentru zona de nord a Moldovei 289 de așezări în perioada sec. al XIV-lea. Metoda poate fi verificată prin cercetări arheologice. Așadar, putem considera pe baza metodelor folosite, că oiconimul primar definește limita timpurie a existenței unei așezări, pe cind cel deja format marchează un avansat proces de feudalizare a obștei.

Toți indicii și coeficienții obținuți prin prelucrare statistică-matematică reflectă nu numai o anumită stare a fenomenelor paleodemografice ci și potențialul economic caracteristic unei anumite perioade date, de care trebuie să ținem seama în reprezentarea grafică a lor în expozițiile de istorie. În sensul acesta, ilustrarea grafică în muzeu a colectivităților umane, sub diferite forme (simple sau compuse) urmărește în primul rînd evidențierea unor trăsături esențiale-comune a structurilor teritoriale bine individualizate, cu anumite atrbute specifice social-economice și paleodemografice. Utilitatea lor are un dublu aspect: de analiză și cunoaștere științifică a fenomenelor analizate și de popularizare în cadrul expozițiilor de istorie a interdependenței și complexității diferențelor componente

40 Emil Emandi, *op. cit.*, comunicare prezentată la Simpozionul național de arheologie rurală, București, 1979; L. L. Polevoi, *op. cit.*, p. 83-86.

41  $X_{max}$  = anul mențiunii documentare a oiconimului plin format;  $X_{min}$  = anul primei mențiuni documentare a oiconimului primar („am dat un loc... ca să-si facă sat”).

42 Denumire generică a unei suprafețe populate; I. Conea a propus folosirea acestui termen pentru totalitatea numelor de așezări omenești — din oicos = casă + onyma; vezi I. Conea, *Toponimia și cercetarea toponomică în cadrul geografiei*, în Indrumător de cercetări geografice. Cercetări economico-geografice, S.S.G., București, 1969, p. 84 și urm.; Gh. Dragu, *Toponimie geografică*, București, 1973, p. 151-152.

ce compun ansamblul civilizațiilor trecute. (urmele de cultură materială par nesemnificative numai printr-o simplă etalare a lor). Relevarea cadrului material și natural în ansamblul său, ca și sublinierea atributelor ce îl caracterizează pe un anumit spațiu, printr-o cartare și reprezentare grafică cît mai variată și atractivă, pot constitui adevărate puncte de atracție în orișice muzeu de istorie. De asemenea, considerăm că reprezentarea grafică și generalizarea comparativă a indicilor îi pot crea vizitatorului o imagine de ansamblu asupra fizionomiei unei așezări rurale, urbane etc. și defini aportul diferitelor elemente ale mediului natural, uman și cultural în strînsă corelație cu urmele de cultură materială ce le aparțin. Astfel, obținuți indicii sunt ansamblați în „serii“ simple, complexe și comparative ce pot fi reprezentate în muzee prin : tabele și grafice statistice (sub formă de coloane, linii, hașuri — fig. 13, 28, 31), hărți simple, compuse sau combinate (fig. 18) ; profile longitudinale de-a lungul văilor presărate cu așezări (fig. 1, 2 și 27) schițe panoramice (fig. 14) ; blocdiagramă (fig. 20). Dintre cele mai adevărate metode<sup>43</sup> ce pot fi utilizate la crearea cadrului grafic într-o expoziție de istorie, remarcăm :

— *Metoda fondului calitativ*, realizată prin suprapunerea diferitelor hărți (fizice, economice, paleodemografice etc.) ne conduce la individualizarea unor categorii de fenomene distințe din punct de vedere calitativ (fig. 28), la ordonarea și subordonarea altor elemente, ca și relevarea ponderii lor ce îl ocupă în peisajul rural al zonei.

— *Metoda arealelor* (delimitarea unor suprafețe naturale și social-economice), implică pe de o parte definirea arealului de cercetare și a modului de repartition a elementelor comune precum, și ponderea fiecărui element în cadrul arealului (fig. 16, 29). În funcție de gradul de dispersie sau concentrare a elementelor se poate realiza o ierarhizare a arealelor. Inscrierea lor pe hartă ne dă posibilitatea să urmărim caracterul continuu sau discontinuu al unor fenomene geografice și social-economice.

— *Metoda liniilor*, poate fi folosită atunci cînd reprezentăm fenomene extinse, și a căror deplasare în timp și spațiu (așezare, populație, relief etc.) poate fi redată prin linii în mișcare (fig. 2, 8).

— *Metoda punctelor*, redă caracteristicile cantitative ale unor fenomene paleodemografice disperse sau concentrate în cadrul teritoriului bine individualizat geografic (așezare, grupă de așezări, delimitarea unor suprafețe cu urme de cultură materială etc., fig. 19).

— *Metoda cartodiagramei* este folosită frecvent în ilustrarea sintetică a elementelor paleodemografice. Ea ne dă posibilitatea stabilirii limitelor și ponderii unor fenomene (fig. 30).

— *Metoda cartogramei*, constă în redarea valorilor cît mai reale ale fenomenelor, măsurate (gradul de locuire, împădurire etc.), folosindu-se rețea de pătrate (pe km p fig. 28 și 30).

<sup>43</sup> Pentru prezentarea generală a problemei vezi : M. Grigore, *Reprezentarea grafică și cartografică a formelor de relief*, București, 1979 ; Velcea Valeria, *Cartografierea fizico-geografică*, București, 1976 ; P. V. Coteș, E. Nedelcu, *Principii, metode și tehnici moderne de lucru în geografie*, București, 1976, p. 40-109.

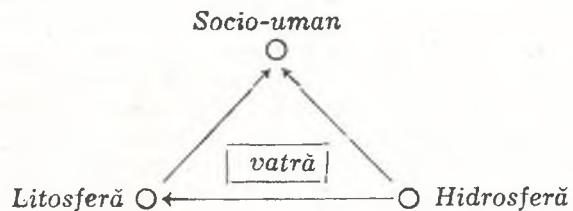
— *Metoda diagrameelor* redă fenomenele cercetate foarte variat (coloane, pătrate, cercuri, triunghiuri) cu scopul de a pune în valoare anumite atribuite ale lor. Ea poate avea o valoare relațională mai expresivă prin combinarea cu hărțile topografice în vederea localizării spațiale și stabilirii indicilor calitativi și cantitativi, ce urmăresc detalierea și generalizarea unor aspecte paleodemografice (fig. 31). Ponderea acestor realități paleodemografice poate căpăta o valoare științifică și muzeistică mai mare prin folosirea în expoziții a fotografiilor aeriene și a hărților vechi (fig. 3). Pe baza lor se pot face reconstituiri ale cadrului material trecut pe fondul celui actual ca și aprecierea gradului de modificare antropică de-a lungul timpului scurs.

### REZULTATE ȘI DISCUȚII

Cîteva constatări și sugestii se impun a fi subliniate în legătură cu surprinderea unor elemente dispărute ale mediului ecologic cultural și natural sub aspectul relației om-mediu, ce trebuie să fie prezentă în orișice muzeu de istorie nu ca o sumă de elemente, ci ca o asociație complexă. Corelarea acestor elemente (din cadrul mediului ecologic cultural) de pe un spațiu *unitar-teritorial* la scară cea mai mică — a unei așezări ce poate fi considerată un „sit” — comportă două aspecte: unul legat de *suportul ecologic* (relief, apă, sol etc.) natural a cărui valoare și pluridimensionalitate o dă cel de-al doilea component de *natură socială* — *omul*. Imprimîndu-i primului component anumite finalități economice și de amenajare (cea mai mare acțiune de transformare a mediului geografic în evul mediu este cea legată de defrișarea pădurilor de foioase), omul a reușit să stabilească în cadrul mediului ecologic natural anumite relații de subordonare și coordonare între cei doi factori ce s-au modelat potrivit echilibrului natural și echipamentului tehnologic existent (fig. 5 și 32). Analiza elementelor implică totodată relevarea celui mai complex component din cadrul mediului ecologic cultural, cel de *așezare umană* (mediu material) a cărei extindere a fost delimitată în funcție de spațiul folosit de om (ex.: „să aibă din toate părțile — un loc pentru sat — cît va putea să folosească destul pentru un sat și cu aratul și cu fânețele“<sup>44</sup>) și a cărui omogenitate este dată de relațiile stabile și permanente (s-au stabilit cca. 26 de asemenea relații, fig. 7, 26) ce se nasc între nevoile umane și gradul de exploatare a resurselor naturale. Relevarea acestor relații într-un tot nu se poate face decât în măsură în care ele cuprind un areal geografic și unul ecologic uman omogen bine delimitat. În acest sens, arealul poate fi considerat un teritoriu geografic, cu însușiri dinamico-istorice, în care așezarea rurală are nu numai o semnificație în sensul repartiției populației ci și a formelor sale de organizare în teritoriu. De o mare valoare sunt cercetările arheologice care au dus la recunoașterea vîtrelor inițiale (și raportarea lor la cele

<sup>44</sup> DRH, A, Moldova, vol. I, 1975, București, p. 75.

actuale) și a evoluției lor în timp. Într-un sens mai larg prin cartarea punctelor de cultură materială, exprimăm în muzeu un proces succesiv de ocupare a unui anumit teritoriu a cărui populație permanentă și sedentară s-a caracterizat prin unitate și omogenitate de cultură materială<sup>45</sup>. Așadar, vatra unei așezări exprimă în același timp atât procesul populării cit și rezultatul acestui proces. Surprinderea elementelor fundamentale ale așezării și în primul rînd *amplasarea* vatrei care de fapt configerează funcțiile structural-teritoriale și viabilitatea așezării, ne sugerează ideea reprezentării ei în muzeu ca o categorie geografică complexă precum și ca un centru de producție vital pentru populația acesteia. Viabilitatea și extinderea vatrei satului (a cărei realitate istorică în continuă expansiune s-a bazat pe una teritorială, demografică și economică) și implicit stabilitatea ei în cadrul hotarului său este condiționată de cele trei sfere considerate ca entități de sine stătătoare într-o continuă intercondiționare.



Conținutul celor trei sfere în variante și relații diferite (om-mediu) poate duce la surprinderea unor fenomene istorice deosebite de care trebuie ținut cont în momentul în care încercăm să reprezentăm în muzeu asemenea date :

1. Frecvența și starea fenomenului (așezare, grup uman) la un moment dat.
2. Categoria de fenomene a căror pondere se impune în peisajul rural al zonei.
3. Definirea elementelor coordonatoare (așezare) în cadrul evoluției generale a arealului și stabilirea potențialului ecologic al zonei. (fig. 17).
4. Precizarea spațiului și a timpului în funcție de elementele dominante în peisajul rural al zonei ; evidențierea cadrului uman într-o continuă expansiune de amenajare și de transformare a zonei, impuls luarea în considerare a elementelor teritoriale (poziție geografică, distanță, mărimi) și a celor temporare (exprimate prin datarea și corelarea simultană a diferitelor stadii cronologice). În acest sens, remarcă lui O. Dolfus, că

45 Concluziente în acest caz sunt caracteristicile urmatorilor de cultură materială descoperite în zona podișului Sucevei și a cîmpiei Jijiei pentru sec. XIV-XV, (vezi : M. D. Matei, Contribuții..., București, 1963, p. 131 și urm.; M. D. Matei, Al. Rădulescu, op. cit., p. 278 și urm.; M. D. Matei, Emil Emandi, în Anuarul Muzeului Suceava, vol. V, 1978, p. 230; Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălită din Moldova*, București, 1975; Pentru județul Botoșani s-au consultat materialele arheologice existente în depozitul muzeului, materiale ce au fost prezentate în Repertoriul Arheologic al județului.

spațiul geografic este impregnat de istorie<sup>46</sup> în care urmele de cultură materială lăsate de societate au imprimat o anumită pecete acestuia au o dublă semnificație: una de *localizare a elementelor* (statică) și alta de raportare între ele (funcțională). Aceasta presupune cel puțin sesizarea a trei direcții: *morfologică* (analiza formelor de relief) *stratigrafică* (analiza etapelor locuirii zonei) și *dinamică* (frecvența fenomenului, densitatea și tipul evoluției așezării), în care indiferent de treapta dezvoltării social-economice a societății, omul poate fi privit atât ca component cît și ca beneficiar al mediului natural. Prezența relicvelor istorice în tot ce înseamnă starea actuală a mediului constituie expresia cea mai sintetică a păstrării mediului material. *Regionarea și tipologizarea* în correlație cu elementele naturale, se impune a fi reliefată și în cadrul unui muzeu de istorie în vederea sesizării evoluției gradate a fenomenelor. Desigur că, încercarea de regionare prin criteriile urmărite nu întrunește toate exigențele, ierarhizările sistemicе, dar ea pleacă de la ideea organizării și repartizării spațiului de cercetare arheologică și geografică în cadrul complexelor teritoriale bine individualizate, ca entități social-economice și demografice omogene de sine stătătoare. Surprinderea lor continuă sau discontinuă ca *realități trecute* (înegal păstrate sau modificate, dar mereu prezente), reflectă de la o perioadă la alta readaptarea neîncetată a structurii mediului material în funcție de evoluția tehnicii și tehnologiei timpului luat în considerare. Treptele regionării cuprind unități mari geografice bine individualizate și altele tot mai mici care compun pe primele. Subunitățile de același grad care compun unitatea superioară nu au suprafețe egale, iar ca o caracteristică a fiecărui remarcăm două elemente principale: *omogenitate* (caracterizată prin stabilitate) și *continuitate dinamică* (caracterizată prin funcționalitate). Dacă primele unități (podis, cîmpie etc.), ce corespund regionării sunt mai vechi atât sub aspectul locuirii cît și stabilității factorilor fizico-geografici, în schimb celealte subunități (luncă, terasă, deal etc.) suferă modificări mai accelerate în timp și pot să nu fie populate la un moment dat. Stabilirea tipurilor de locuire pe formele de relief în anumite perioade cronologice (clasă, serie, subserie, grupă, facies, geotop, sit) s-a făcut în cazul nostru prin găsirea unei medii (ce exprimă procesul succesiv de ocupare a unui anumit teritoriu) care se repetă la o suprafață teritorială dată în aspectele sale esențiale (fig. 26).

Abordarea în extensie a unei problematici foarte complexe (cea legată de stabilirea cadrului paleodemografic și reprezentarea lui în muzei), este desigur o problemă foarte dificilă, discutabilă și mereu posibilă de completări și îmbunătățiri. Abordarea pentru prima dată a acestor probleme ca și lipsa lor în muzeele de istorie nu duc decât la îngreunarea procesului de înțelegere a realităților istorice și a creării unei imagini false vizitatorului despre mediul ecologic cultural a unor civilizații trecute. În încheiere nu ne propunem să tragem concluzi, ci doar, să sugerăm cîteva căi de urmărire a problematicii mediului ecologic cultural în tematicile expozițiilor de istorie :

<sup>46</sup> O. Dollfus, *L'analyse géographique*, 1971, Paris, p. 84.

1. Dominarea mediului natural valorificat față de cel material creat și raporturile dintre ele.
2. Predominarea dispersiei în teritoriu (la scară macroteritorială) a așezărilor în comparație cu intensitatea de ocupare a terenului (la scară microteritorială) din vatra satului.
3. Mobilitatea relativ intensivă în cadrul așezării (și mai rar în afara ei) a populației determinată de modul de valorificare economică a resurselor zonei.
4. Numărul relativ limitat de locuitori a unei așezări, suprafața redusă a vărei, gruparea sau pulverizarea locuințelor în cadrul acesteia ca și zonarea economică (fig. 3) sănt trăsături esențiale ce caracterizează așezările în evul mediu.
5. Existența unor structuri teritoriale aglomerate de așezări ca și roirea altora sănt elemente ce au dus la creșterea capacitatii de organizare social-politice și economice și maturizarea relațiilor feudale.
6. Întrepătrunderea și corelarea tuturor elementelor din cadrul complexului ecologic cultural (natural și uman) au depins de gradul de dezvoltare al societății (echipamentul tehnic pe care îl poseda la un moment dat societatea din perioada analizată).
7. Abordarea problematicii așezărilor în perioada evului mediu din punct de vedere paleodemografic (așezare rurală semnifică și repartiția populației și a formelor sale de organizare în teritoriu), impune considerarea lor în cadrul expozițiilor ca : elemente spațiale distincte, cu o fizionomie proprie, cu anumite caracteristici în ceea ce privește frecvența lor ; modul de construcție al locuințelor ; poziția lor în procesul de producție și a schimburilor ; în valorificarea resurselor mediului înconjurător ; și relevarea componentelor naturale și sociale ale acestora.

QUELQUES ASPECTS CONCERNANT LE REMANIEMENT DES DATES  
PALEODEMOGRAPHIQUES ET LEUR PRÉSENTATION DANS LES MUSÉES

*R é s u m é*

Dans l'ouvrage ci-dessus, l'auteur se propose — conformément aux sources d'information (documentaires, archéologiques, toponymiques, topographiques) conservées jusqu'à présent — de préciser quelques nouvelles directions de représentation du cadre naturel et de celui paléographique dans les musées d'histoire, en forme d'un complexe écologique culturel. L'essais de reconstitution de la physionomie d'une société en se basant sur les traces laissées par celle-ci et la présentation au plus adéquate dans les expositions d'histoire, imposent l'utilisation de certains méthodes statistiques d'amassement, de classification et de corrélation des dates ; de même, cela suppose encore leur remaniement et représentation graphique, par utilisation de différentes formes attractives en présentation, comme : diagrammes, esquisses panoramiques, profils anthropogéographiques, cartes combinées, bloc diagramme, photographies aériennes, etc. Cet essais

ne représente qu'un commencement, dont le cadre doit être amplifié par la poursuite autant que plus attentive dans la thématique historique, des complexes problèmes soulevés par la reconstitution du cadre naturel et de celui paléodémographique d'une période donnée. Cela impose la poursuite au moins de quelques problèmes :

- la fréquence et l'état du phénomène (établissement, groupe humain) à un moment donné ;
- la catégorie de phénomènes dont l'importance s'impose dans le paysage rural de la zone ;
- la définition des éléments coordonateurs (établissement) dans le cadre de l'évolution générale de l'areal et la détermination du potentiel écologique de la zone ;
- la précision de l'espace et du temps, en fonction des éléments dominants dans la paysage rural de la zone ; la mise en évidence du cadre humain dans une continue expansion d'aménagement et de transformation de la zone.

#### EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Le profil schématique des établissements ruraux dans le plateau de Suceava, en fonction de la géomorphologie de la zone (XIV—XVI-e siècles).
- Fig. 2. — Alignement de foyers des établissements de la zone Rădăuți pendant les XIV—XVI-e siècles.
- Fig. 3. — Structures territorial-économiques des établissements de la zone de dépression de Liteni, d'après la carte Otzellowitz.
- Fig. 4. — La structure des relations territorial-géographiques et de celles social-économiques.
- Fig. 5. — Modèle d'un „complexe rural“.
- Fig. 6. — Corrélations et interactions des composants du milieu géographique avec ceux du milieu humain et matériel.
- Fig. 7. — Relations entre les éléments du complexe rural et ses fonctions.
- Fig. 8. — Profils complexes transversaux des vallées, avec l'emplacement des établissements.
- Fig. 9. — Cadre général des objectifs de recherche de la culture matérielle d'une collectivité rurale et leur communications.
- Fig. 10. — Objectifs statistiques d'un établissement rural.
- Fig. 11. — Les formes d'établissement en évolution.
- Fig. 12. — Les interconditionnements des éléments, dans un complexe rural.
- Fig. 13. — Le potentiel économique du village Vâlceaști, en 1588.
- Fig. 14. — Le profil d'un complexe rural.
- Fig. 15. — Entités spatial-démographiques des établissements.
- Fig. 16. — Graphique — établissements concentrés et dispersés.
- Fig. 17. — Échelle écologique culturelle.
- Fig. 18. — Carte géomorphologique avec emplacements de foyer (XIV—XVI-e siècles).
- Fig. 19. — Carte topographique avec emplacements de foyer (XIV—XVI-e siècles).

- Fig. 20. — Bloc diagramme avec emplacements de foyer (XIV—XVI-e siècles).  
 Fig. 21. — Profils quantitatifs et qualitatifs concernant la céramique des XIII—XV-e siècles.  
 Fig. 22. — Représentation arborescente (dans la recherche d'un établissement).  
 Fig. 23. — Le graphique des établissements de la dépression Rădăuți (XIV—XVII-e siècles).  
 Fig. 24. — Le graphique de distribution des valeurs dans la nécropole Moara.  
 Fig. 25. — Système de distribution des villages qui évoluent : A. établissements en développement ; B. établissements stationnaires du point de vue du nombre ; C. établissements en déclin.  
 Fig. 26. — Division par unités de relief et la corrélation des formes avec les modifications produites.  
 Fig. 27. — Séries de profils de vallée avec emplacements d'établissements découverts par des fouilles archéologiques.  
 Fig. 28. — Représentation des aréals avec différents degrés d'habitation.  
 Fig. 29. — Le cartogramme des établissements découverts par des fouilles archéologiques dans la dépression Liteni.  
 Fig. 30. — Le cartogramme de la densité des établissements et leur rapport à l'unité de surface.  
 Fig. 31. — Le grafique des établissements de la dépression Rădăuți en relation avec l'altitude.  
 Fig. 32. — Séries de formes et la chronologie des étriers (XIII—XVI-e siècles).  
 Fig. 33. — Relations entre l'optimum géographique et celui écologique (%).  
 Fig. 34. — Types d'haches caractéristiques au moyen-âge précoce et développé (leur chronologie).

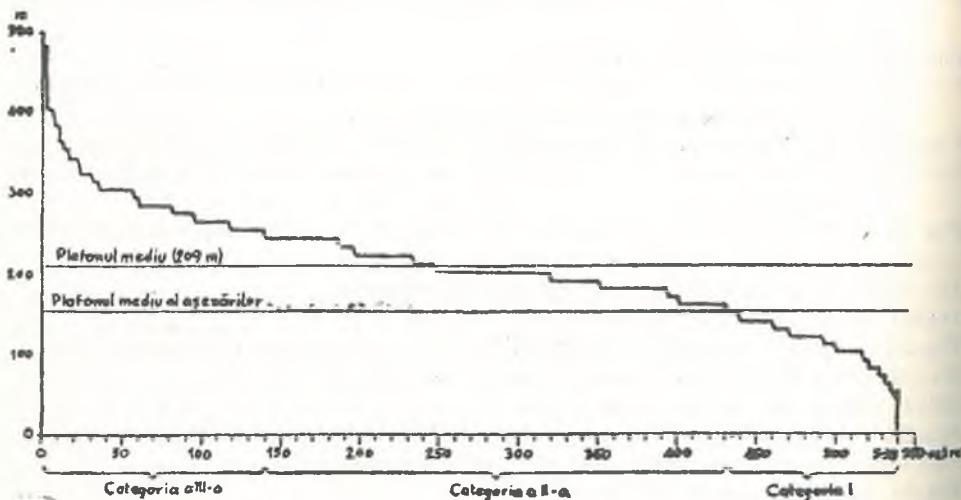


Fig. 2. — Aliniament de vetre în zona Podișului (sec. XIV—XVII).

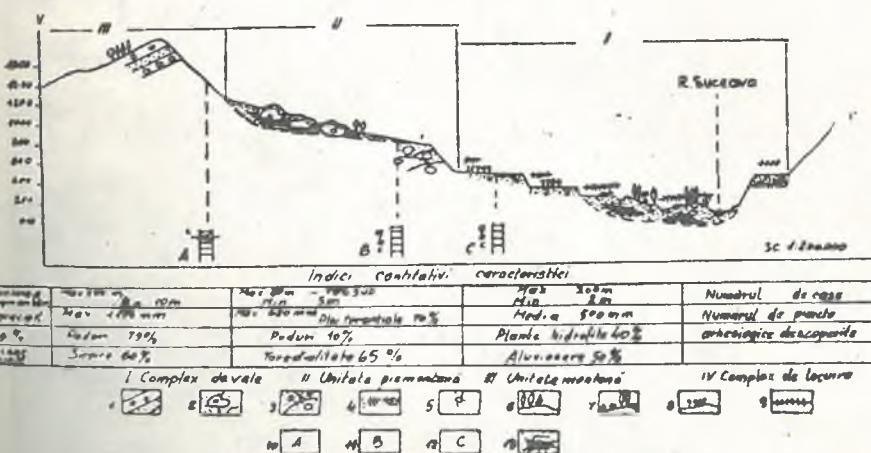
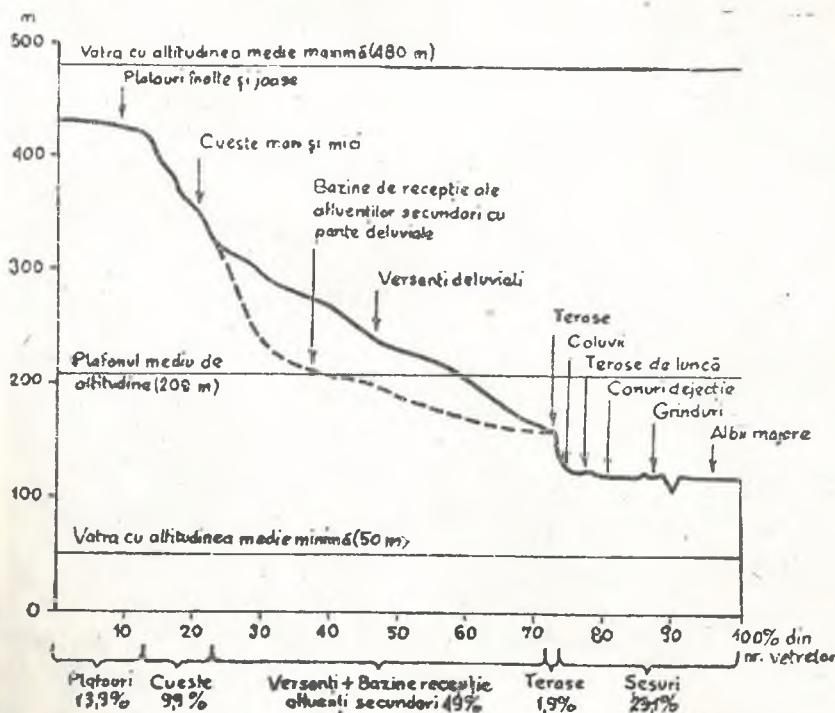


Fig. 1. — Profil schematic al așezărilor rurale din Podișul Sucevei (sec. XIV—XVI) în funcție de geomorfologia zonei.



Fig. 3. — Structuri teritorial-economice și demografice ale așezărilor din Podișul Sucevei, după harta lui Hora von Otzelowitz (sec. XVIII).

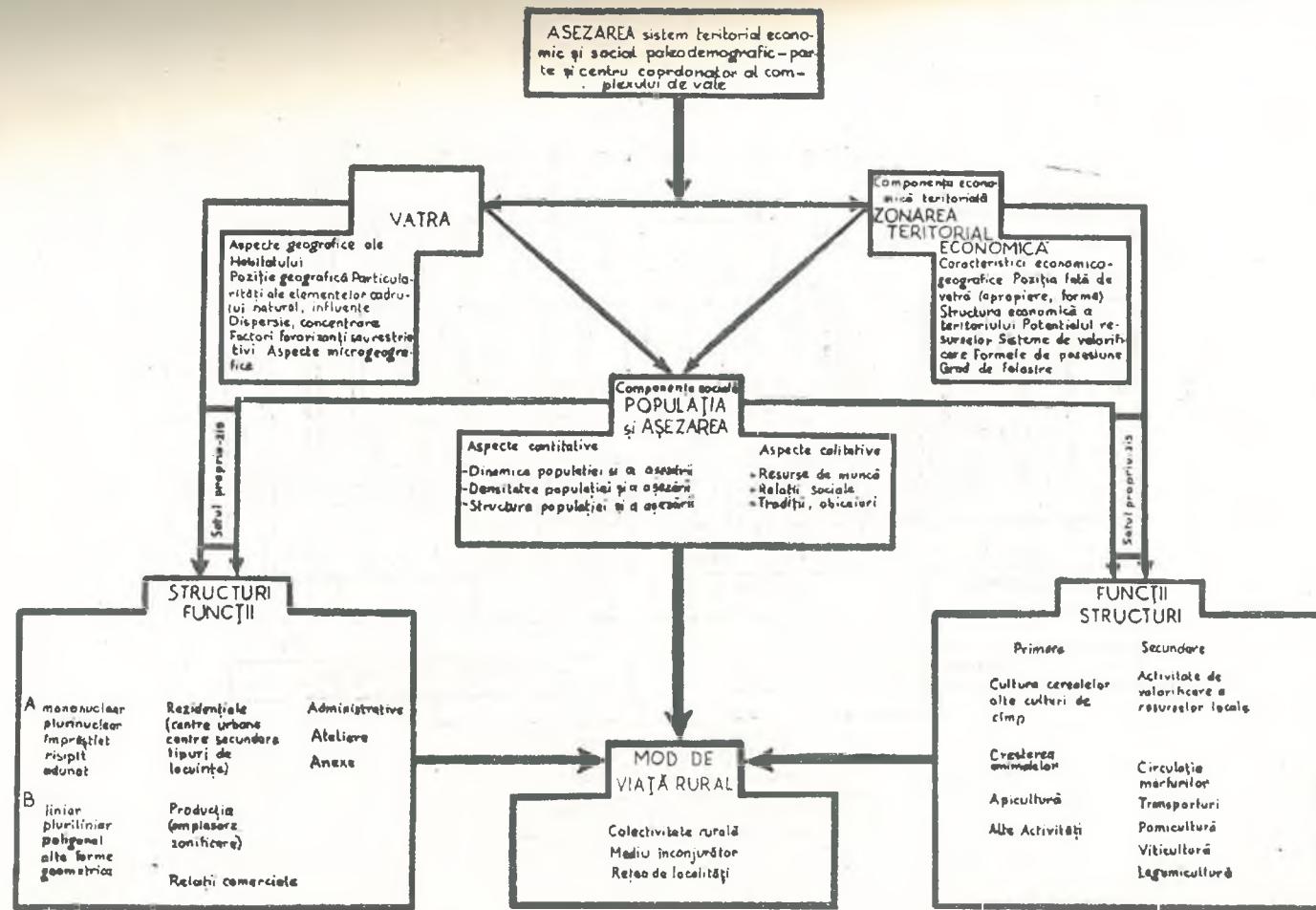


Fig. 4. — Structura relațiilor teritorial geografice și a celor social-economice.

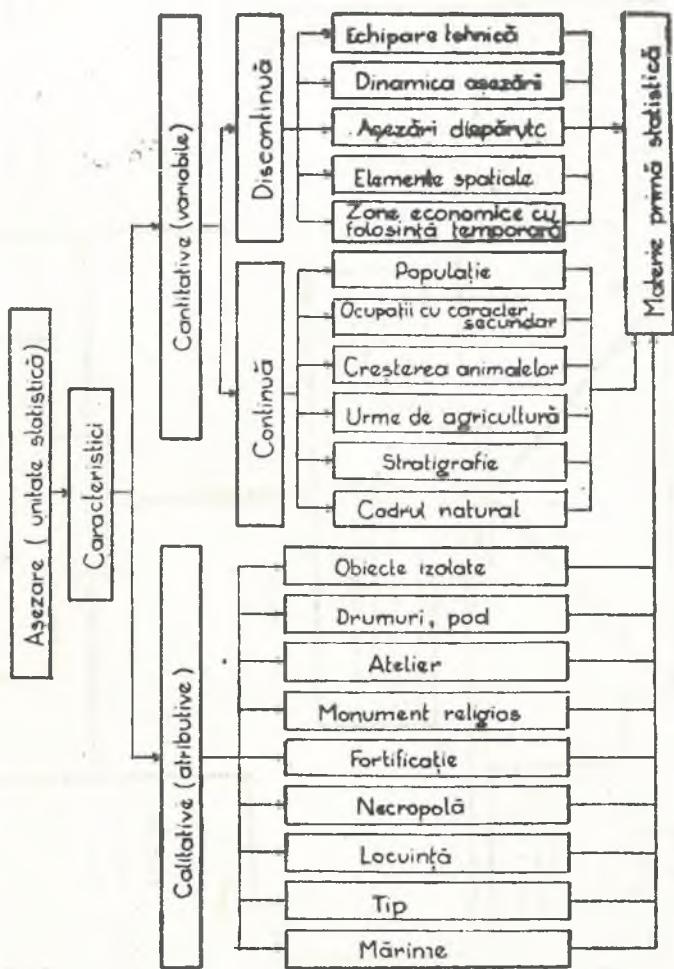


Fig. 5. — Model statistic al unui complex rural.

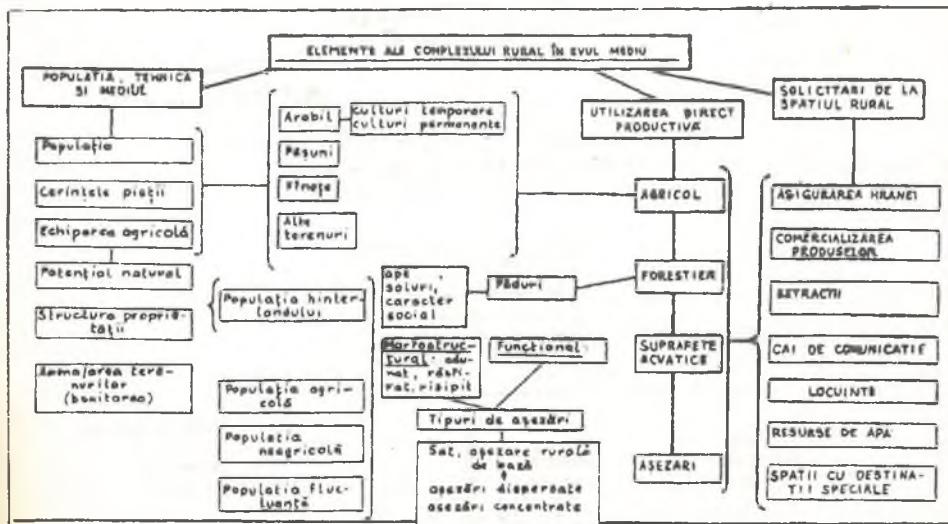


Fig. 6. — Corelațiile și interacțiunile componentelor mediului geografic cu cele ale mediului uman și material.

Relații posibile în cadrul complexului rural

	CN	ZEP	ZES	DA	DP	OZL	CZ	CS	ET	EE
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Cadrul natural	1		○	○	○	○	○	○	○	
Zone economice principale	2				○	○	○	○	○	○
Zone economice secundare	3				○	○			○	
Demografia așezărilor	4				○	○				○
Demografia populației	5				○		○	○	○	
Organizarea zonei de locuit	6					○	○	○	○	
Circulația în zonă	7						○			
Caracteristici spațiale	8							○		
Echiparea tehnică	9									
Echiparea edilitară	10									

◎ Relații cantitative

○ Relații spațiale

Fig. 7. — Relațiile posibile în cadrul complexului rural.

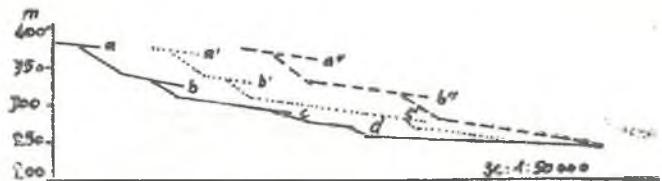


Fig. 8. — Schiță de profil, cu serii succesive de aliniamente de aşezări.

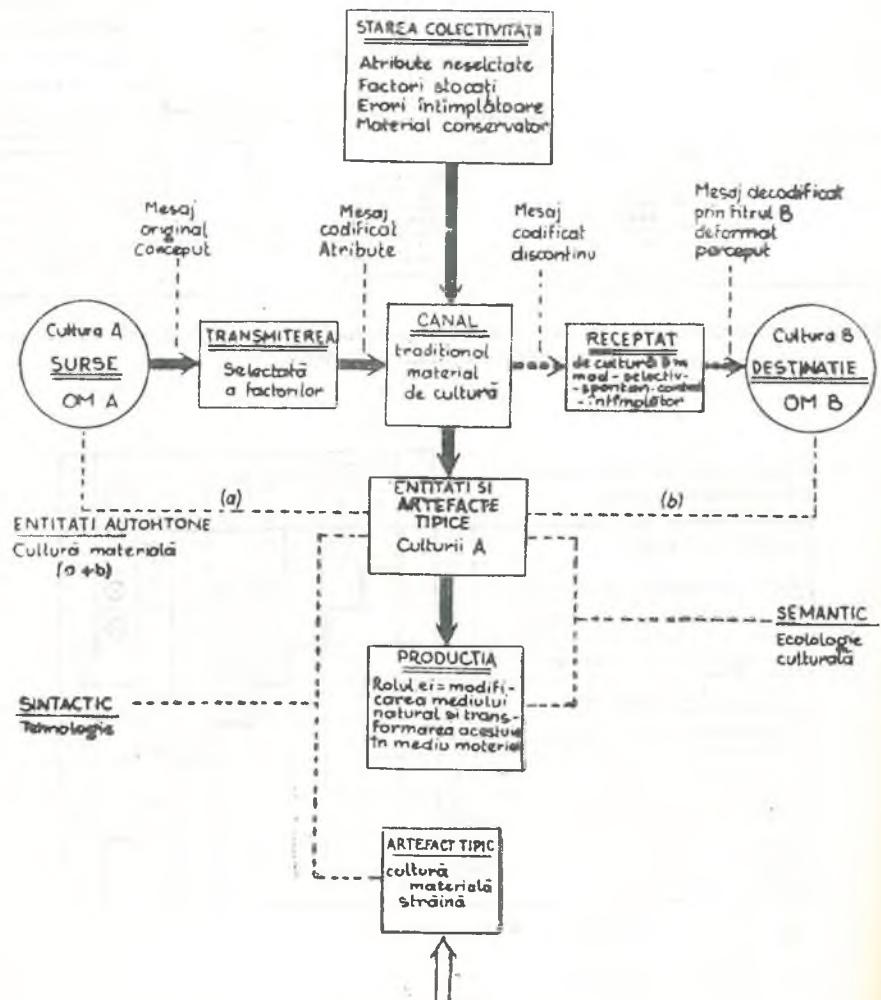
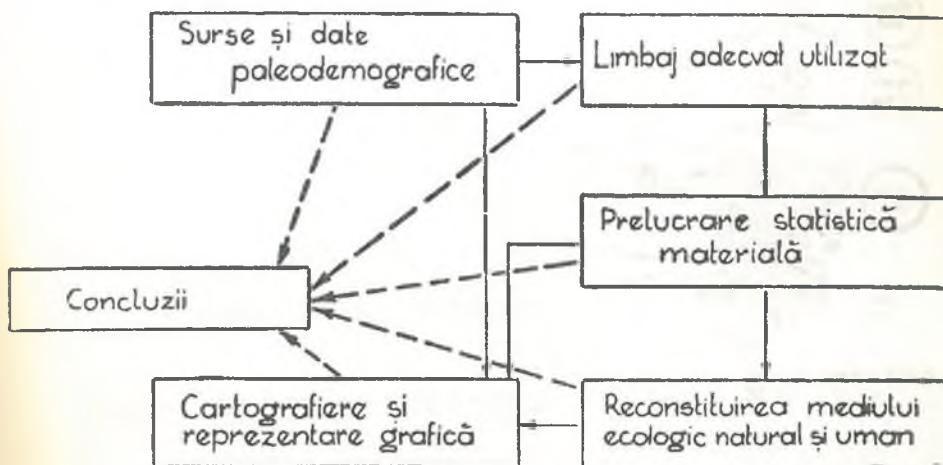


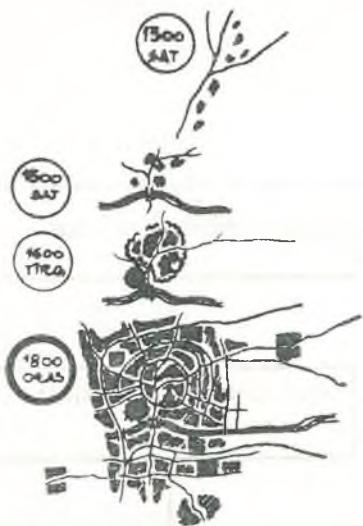
Fig. 9. — Cadrul general de cercetare a culturii materiale și „comunicațiile“ lor în cadrul unui „complex rural“.



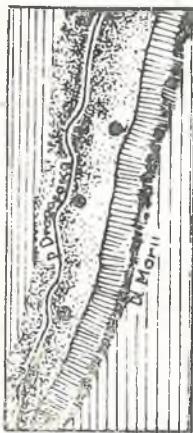
PROSPECTARE	CERCETARI ARHEOLOGICE	ANALIZA REZULTATELOR	EXPUNEREA OBIECTELOR IN MUZEU
METODE ISTORICE TOPOGRAFIE PROSPECTIUNI AERIENE	CERCETARI SISTEMATICE CERCETARI DE SUPRAFAȚĂ SONDAJE OBIECTE IZOLATE	STUDIU POLINOLOGIC STUDIU OBIECTELOR DE METAL STUDIU CERAMICII Prelucrarea statistică-matematică	PUBLICAREA MATERIALENI STUDIU POLINOLOGIC STUDIU OBIECTELOR DE METAL STUDIU CERAMICII Reconstituirea mediului ecologic-cultural

Observarea fortelor și diversezile silvoflori  
 Stabilirea legăturilor  
 Stabilirea numărului de relații  
 Prelucrarea statistică-matematică

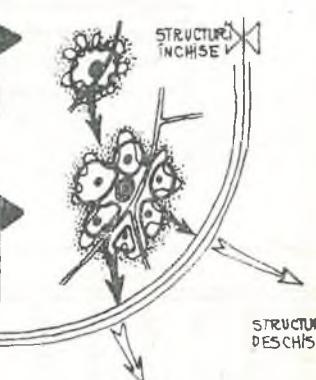
Fig. 10. — Date statistice elementare caracteristice unui „complex rural“.



FORMELE DE AŞEZARE ÎN EVOLUȚIE



AŞEZARE SATEASCĂ  
grupare monocentrică cu  
înțelegere socială de fo-  
losință preponderentă -  
integrale a naturii -



AŞEZARE ORĂSENEASCĂ  
cu dezvoltare concentrată  
o perimetru constituind  
din subunități (policen-  
trism bazat pe specializare)  
• contact cu natură.



Fig. 11. — Forme de așezare în evoluție spațial-geografică și demografică.

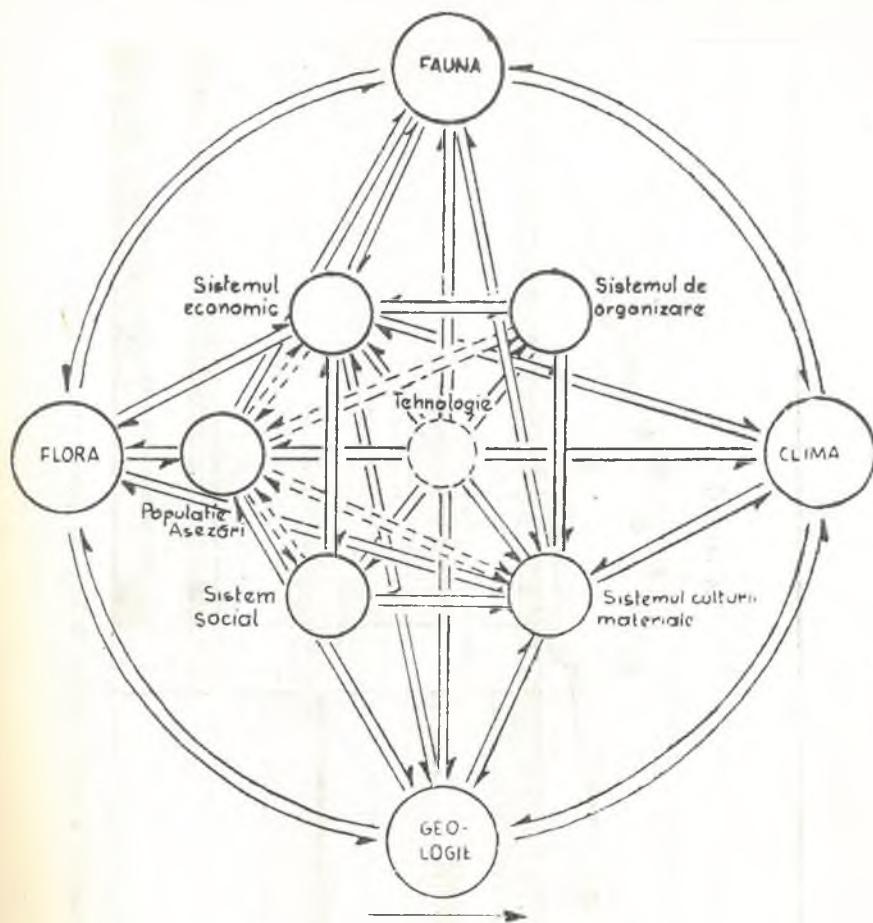


Fig. 12. — Intercondiționările elementelor într-un „complex rural“.

denumirea culturilor	Transformarea în litri	dare către mănăstire(10%)	prod. totală în litri	teren arabil cultivat în ha.	prod. medie la hecitar
80 mirte griu	1mirte=25litri	2000	20000	25	800
300 mirte sărită	— II —	7500	75000	95	— II —
21 mirte hriscă	— II —	525	5250	7	— II —
60 mirte slod	— II —	2100	21000	26	— II —
10 mirte măroi	— II —	250	2500	3,5	— II —
3 stoguri ovăz	1stog=4mirte	300	3000	4	— II —
1 stog hriscă	— II —	100	1000	1,2	— II —
1 stog orz	— II —	100	1000		— II —

Fig. 13. — Potențialul economic al satului Vâlceaști la 1588.

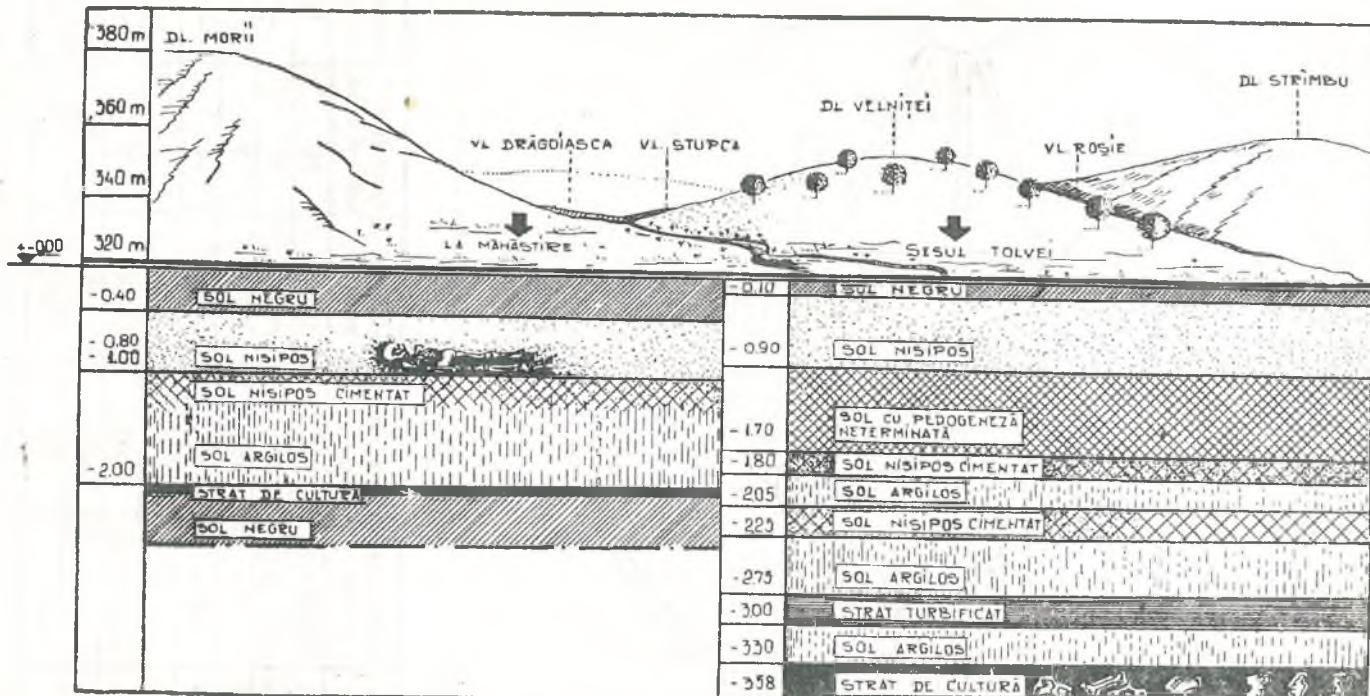


Fig. 14. — Schiță panoramică a zonei satului Tulova cu profil antropogeografic.

ENTITĂȚI (sec XIV – XVI)									
MICROTERITORIALE									
AȘEZARE	LOCUINTA	NECROPOLA	Biserica	POPULATIE	URME DE CULTURA	TEHNOLOGIE	COMUNICATII	RESURSE	
1	X	X	X	X	X	X	X	X	
2	X	X	X	X	X	X	X	X	
3	X	X	X	X	X	X	X	X	
4	X	X	X	X	X	X	X	X	
5	X	X	X	X	X	X	X	X	
6									
7									
8									
9									
10									

MONOTETIC

POLITETIC

X present  
- absent

Fig. 15. — Entități materiale specifice așezărilor rurale.

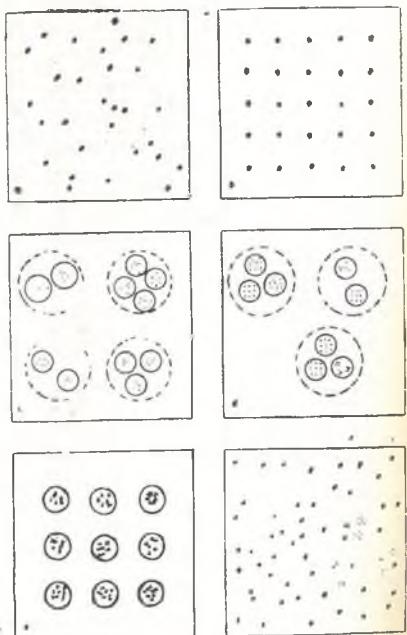
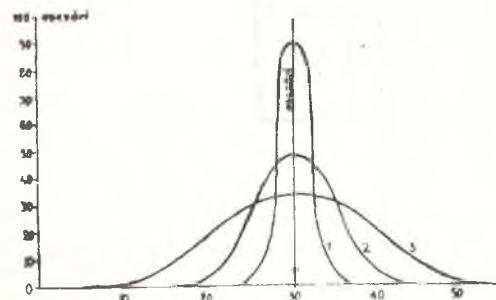
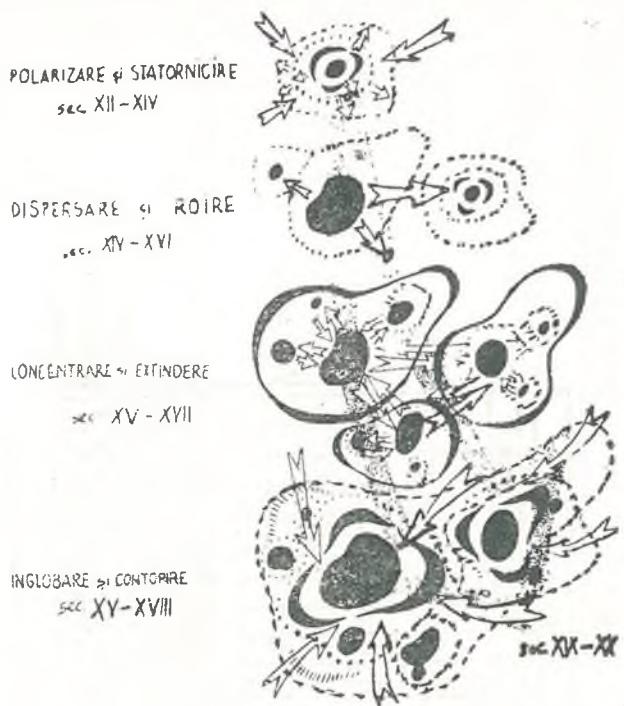


Fig. 16. — Reprezentări grafice privind concentrarea și dispersia aşezărilor în plan areal.

SCARA COMUNITATII	OM	LOCUINTA	GRUPARE DE LOCUINTE	SAT	UNITATE DE VECINATATE	COMPLEX DE ASEZARI	ORAS	UNITATE DE HINTERLAND
ELEMENTE	OM	ÎNCĂPERE	LOCUINTĂ	GRUPARE DE LOCUINTE	SAT	UNITATE DE VECINATATE	COMPLEX DE ASEZARI	ORAS
NATURA								
OM								
SOCIETATE								
STRUCTURI SOCIALE								
SINTEZA								
POPULATIE	1	2	5	25	100	300	900	5000 6000

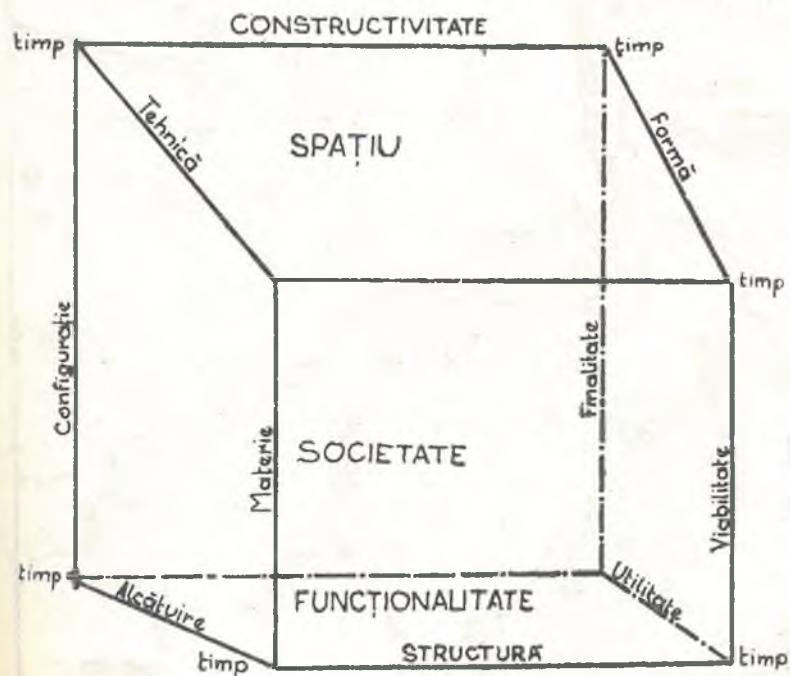


Fig. 17. — Elemente ale unei „scări ecologice-culturale“.

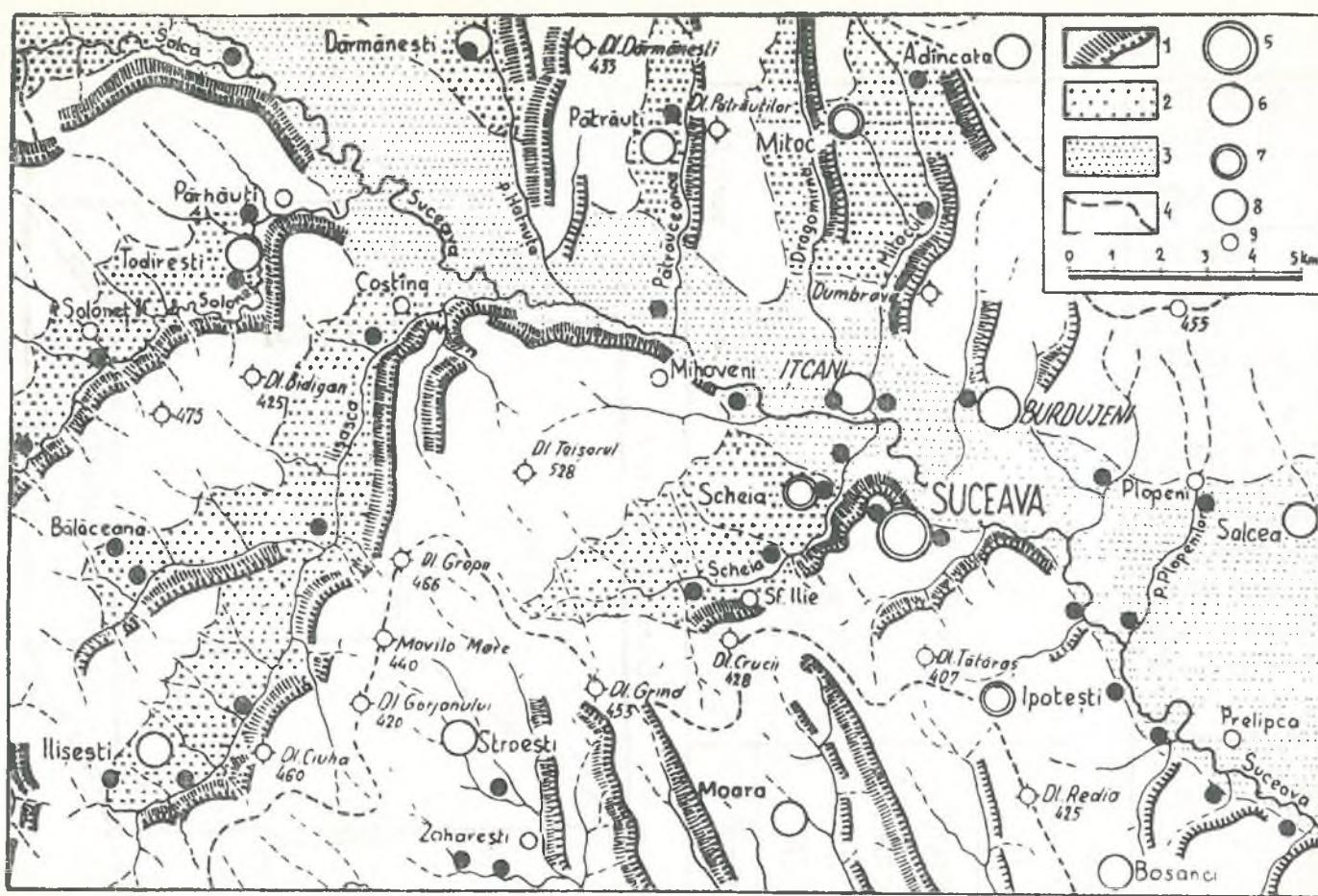


Fig. 18. — Harta geomorfologică (Pd. Sucevei) cu amplasări liniare ale urmelor de cultură materială (XIV—XVI).  
○ 9 — urme de cultură materială.

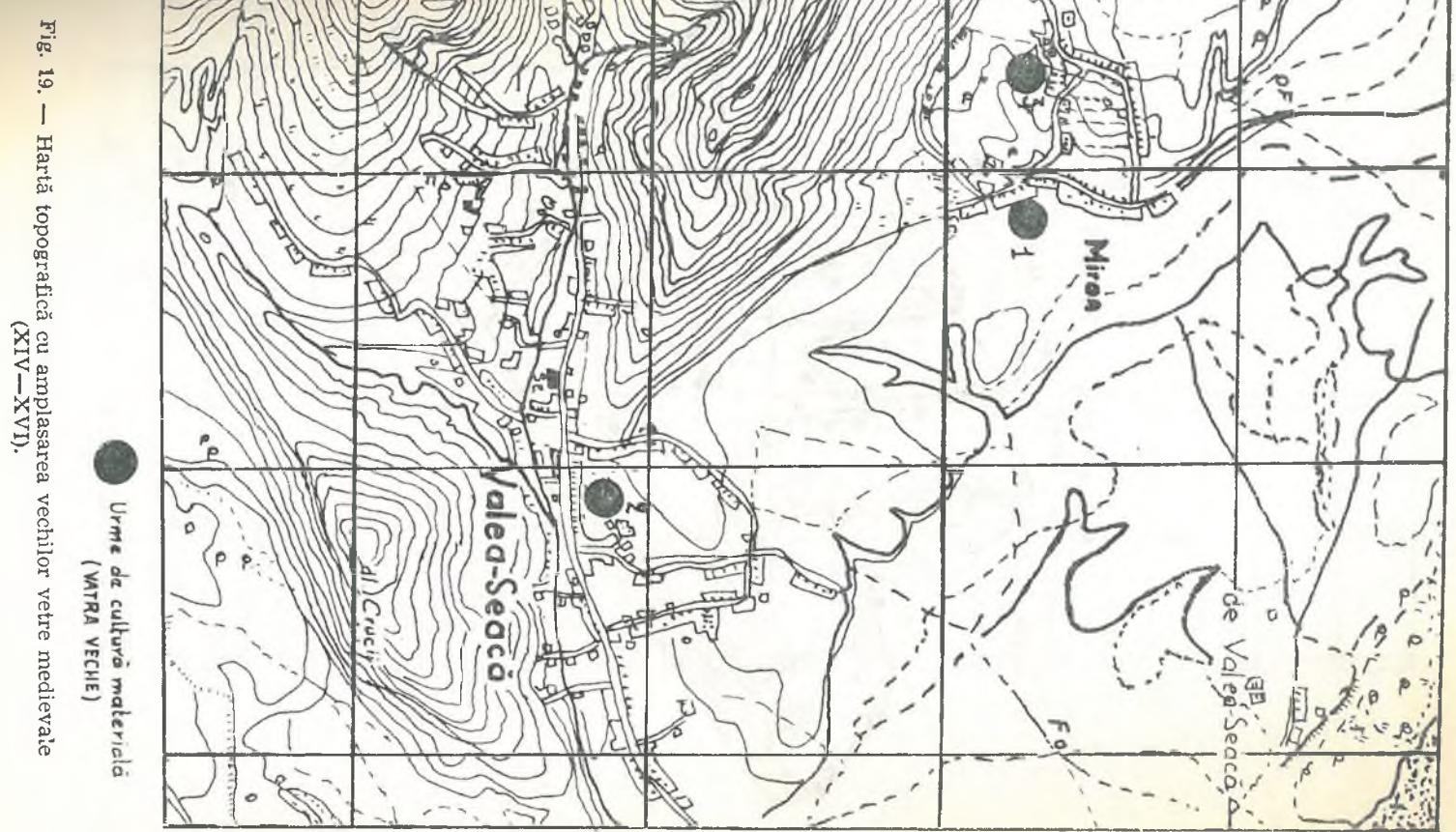


Fig. 19. — Hartă topografică cu amplasarea vechilor vestige medievale (XIV—XVI).

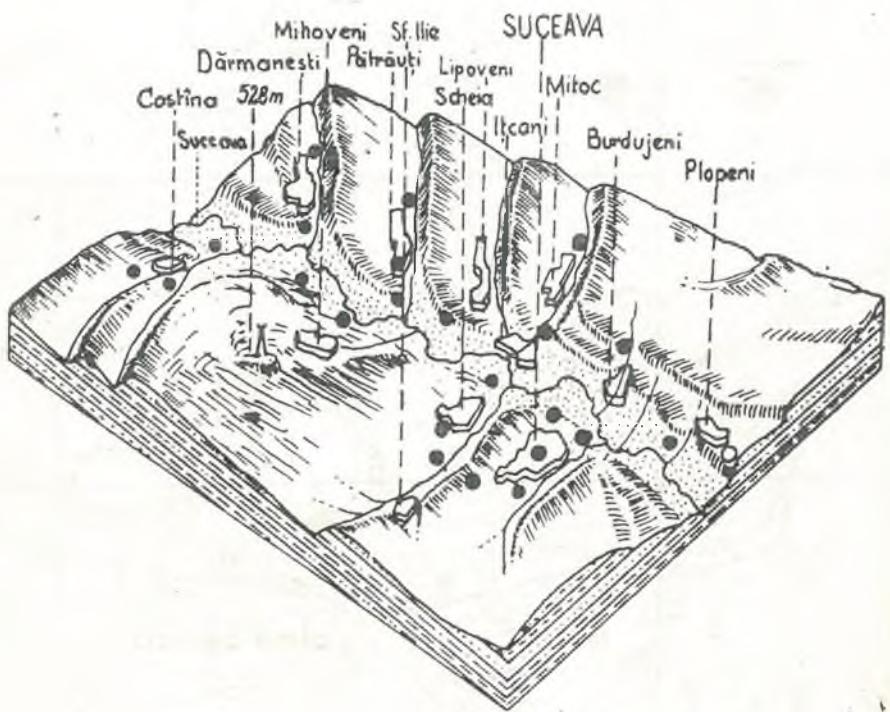


Fig. 20. — Blocdiagramă — raporturi spațiale dintre vechile vetre și cele actuale.

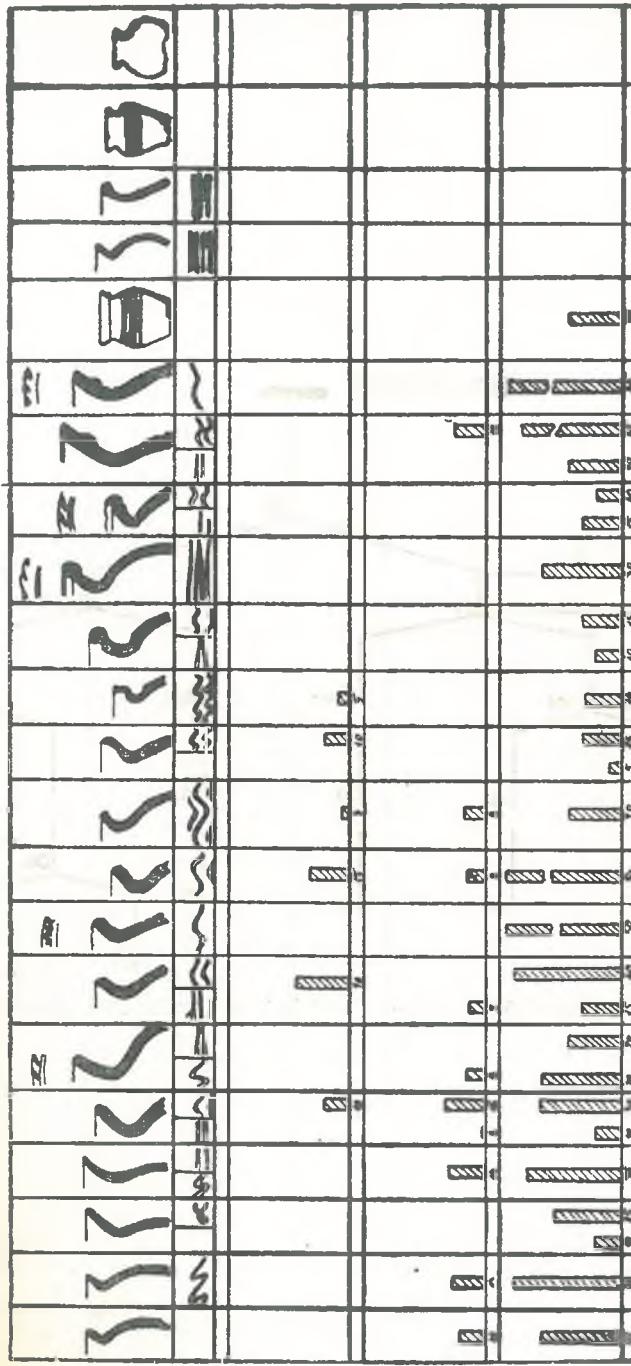


Fig. 21. — Scără cu profile ceramice cantitative caracteristice sec. XIII—XV.

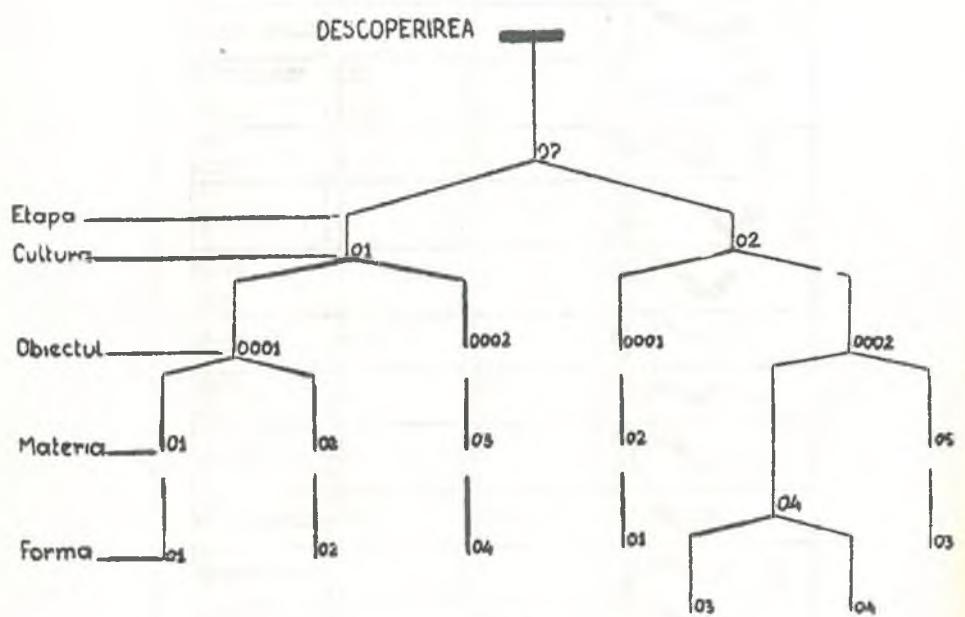


Fig. 22. — Reprezentare arborescentă în prezentarea unui „artefect”.

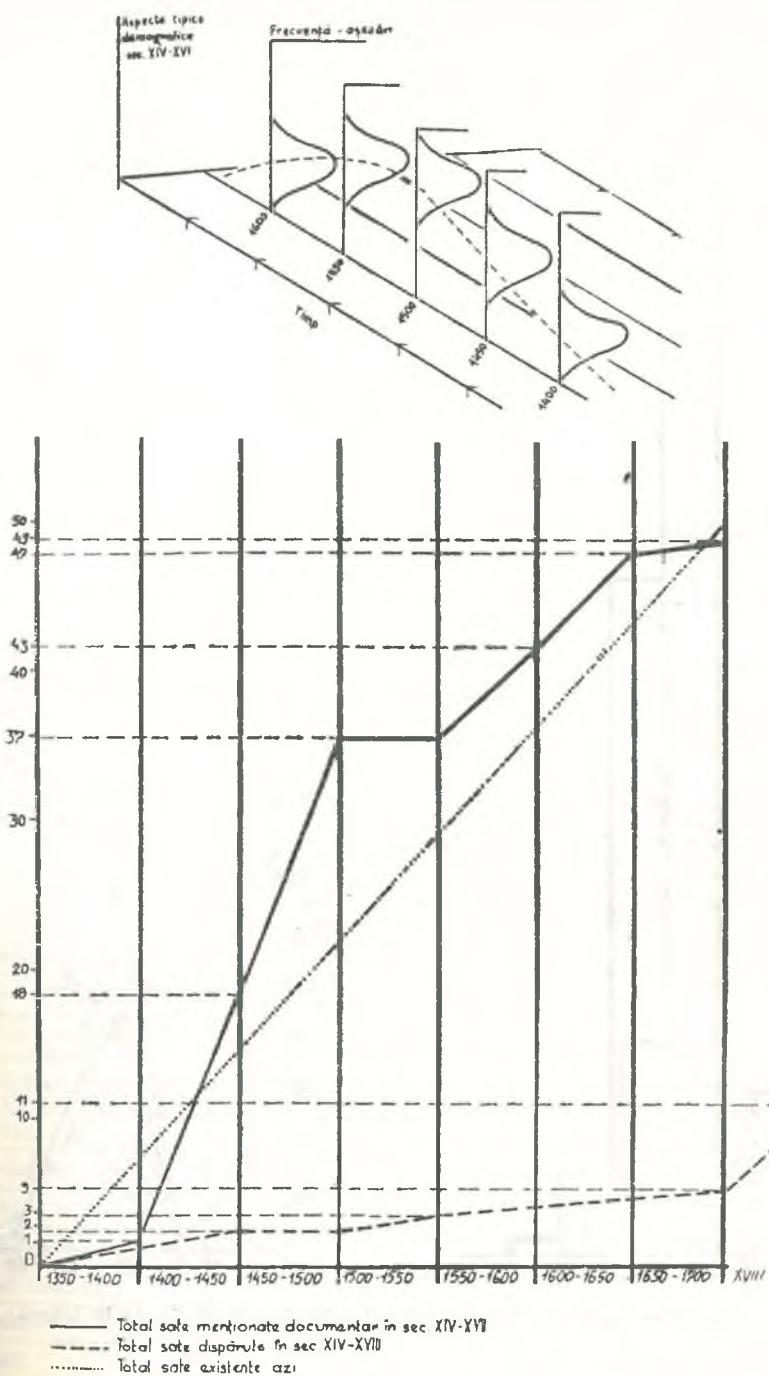


Fig. 23. — Graficul repartizării așezărilor din depresiunea piemontană Rădăuți (sec. XIV—XVIII).

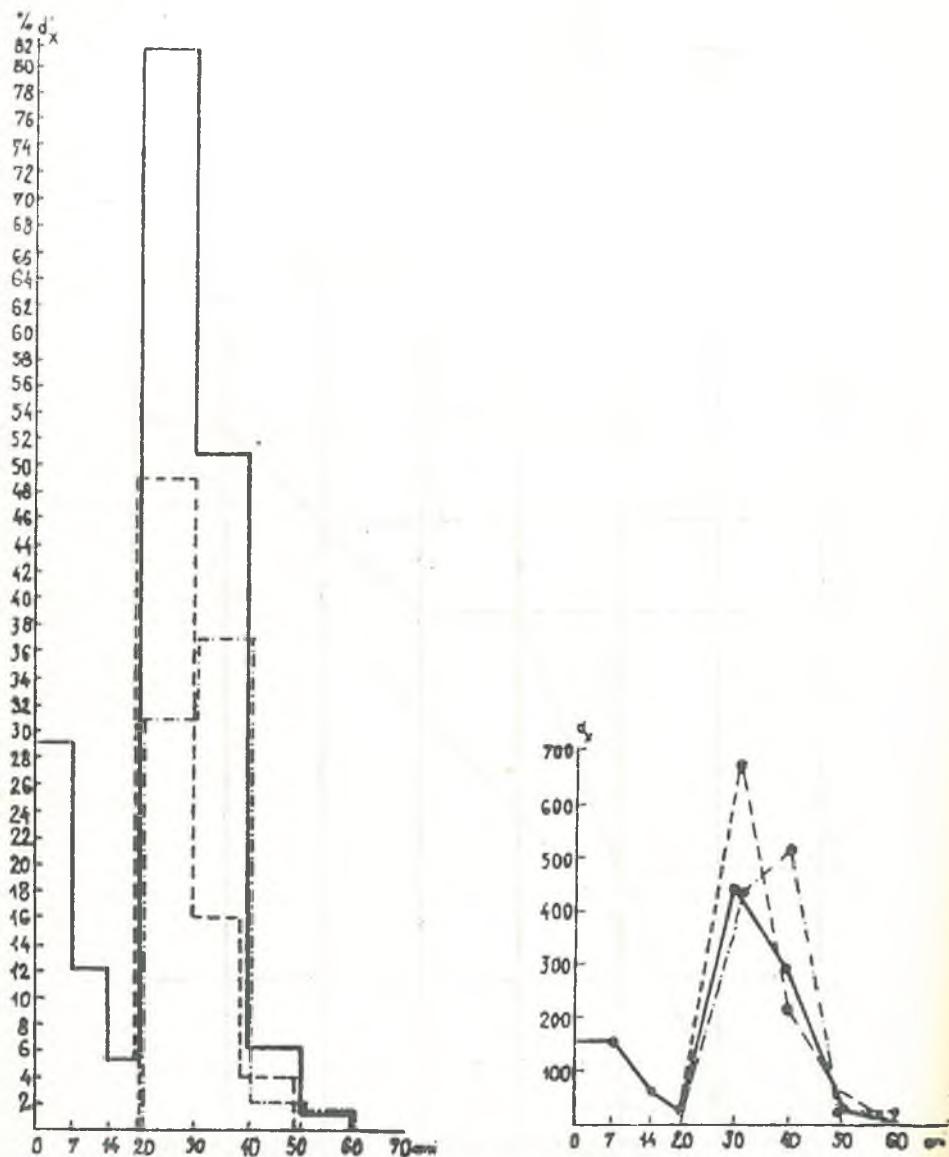


Fig. 24. — Graficul distribuției valorilor în necropola de la Liteni.

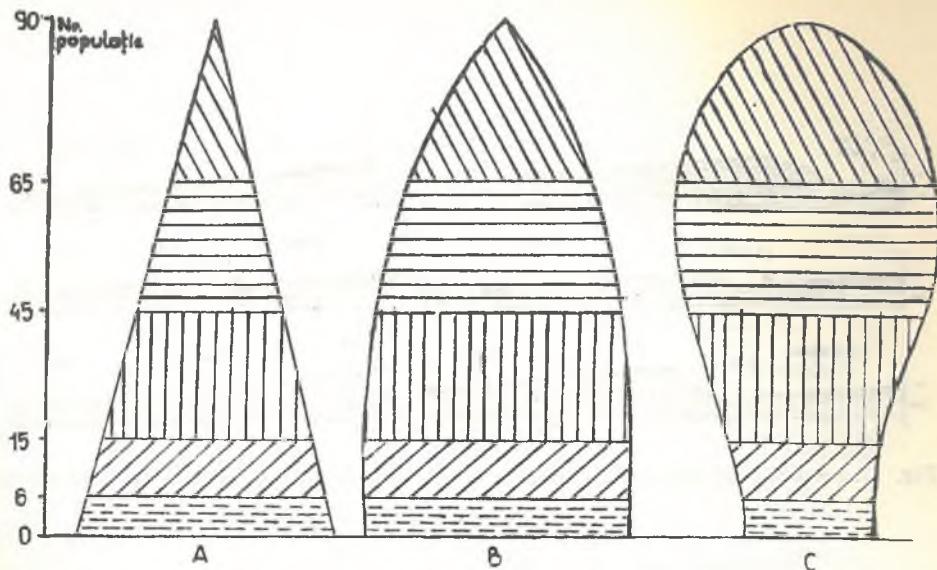


Fig. 25. — Sistem de distribuție a satelor care evoluază : A. așezări în creștere ; B. așezări staționare numeric ; C. așezări în declin.

1	2	3	4	5	6	7
ORDIN	MARIME	Tipuri de peisaj	CARACTER	STARE	STABILITATE	COMPORTAMENT
ZONAL			PEISAJE NATURALE	ARTIFICIALĂ	NORMALĂ	DINAMIC
I	ZONA FIZICO-GEOGRAFICA		X		X	X
II	SUBCONTINENT					
III	DOMENIU		X		X	
IV	GRUP DE DOMENII FIZICO-GEOGRAFICE					X
V	REGIUNE		X	X		X
VI	MACROREGIUNE		X			
VII	MICROREGIUNE					
VIII	SISTEM		X	X		
IX	GEOFACIES					
X	GEOTOP		X	X	X	X
XI	SIT.		X	X	X	

Fig. 26. — Regionarea unităților de relief și corelarea formelor cu modificările produse.

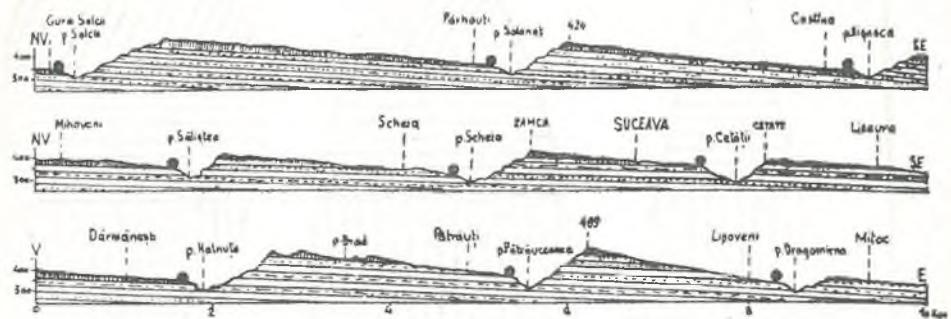


Fig. 27. — Serii de profile de vale cu amplasări de așezări descoperite arheologic.

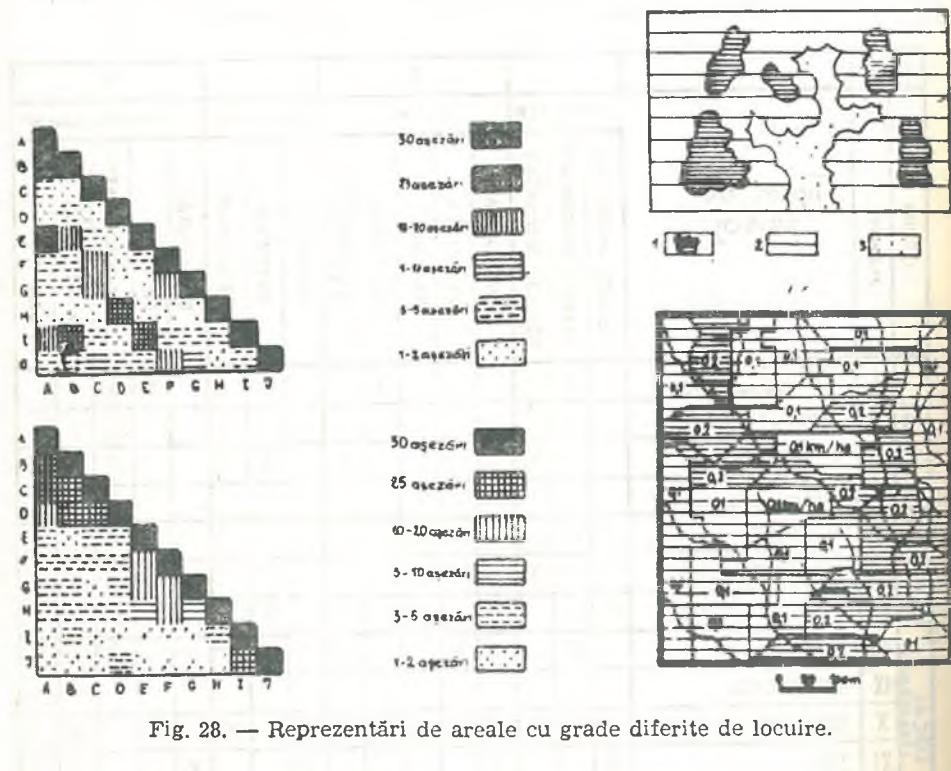


Fig. 28. — Reprezentări de areale cu grade diferite de locuire.

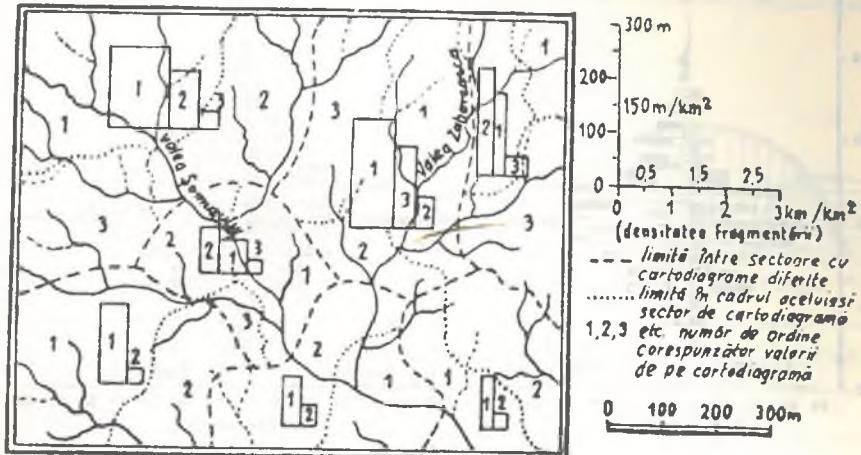


Fig. 29. — Cartograma așezărilor descoperite arheologic în depresiunea Liteni.

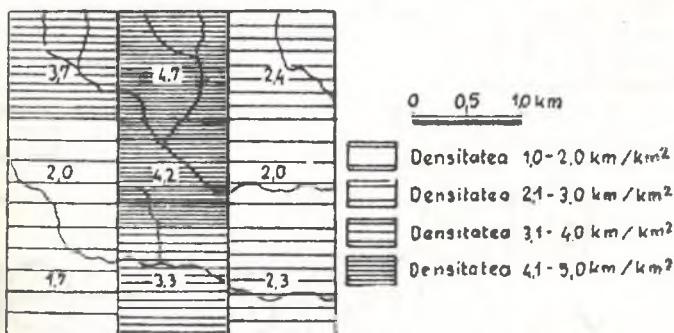


Fig. 30. — Cartograma densității așezărilor și raportarea lor la unitatea de suprafață.

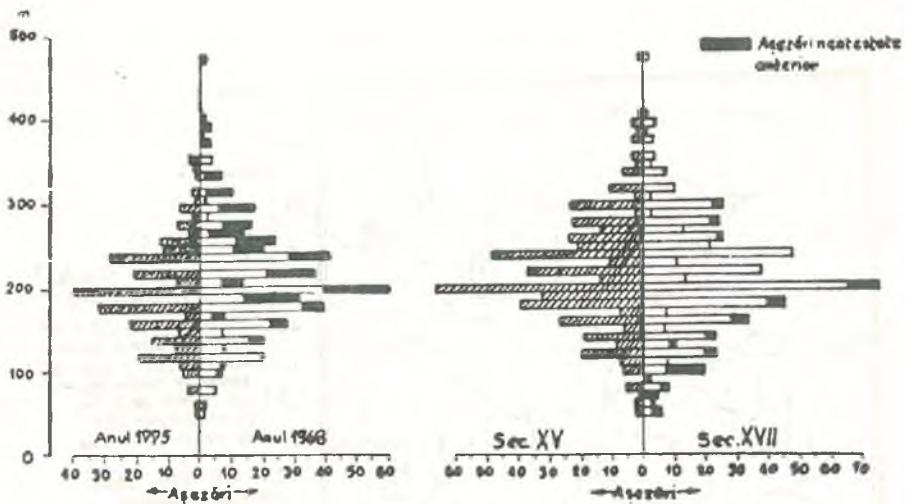


Fig. 31. — Graficul aşezărilor din depresiunea Rădăuţi raportate la altitudine.

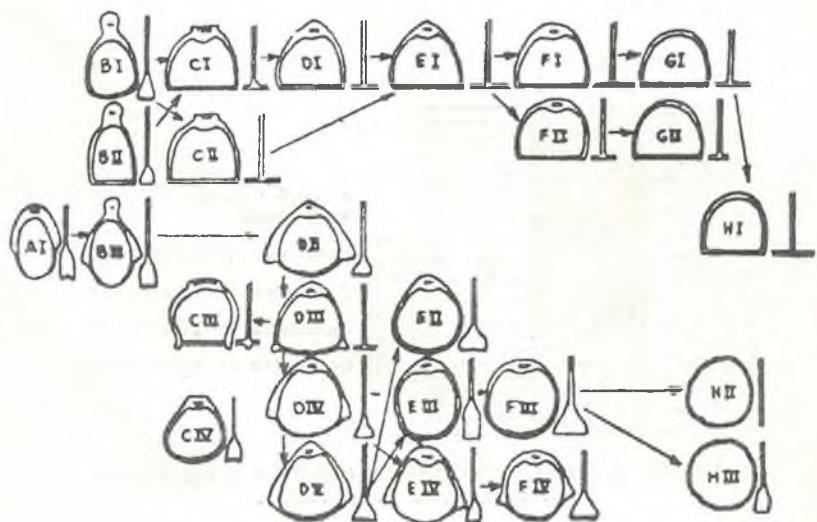


Fig. 32. — Serii de forme și cronologia scărilor de şea (sec. XIII—XVI).

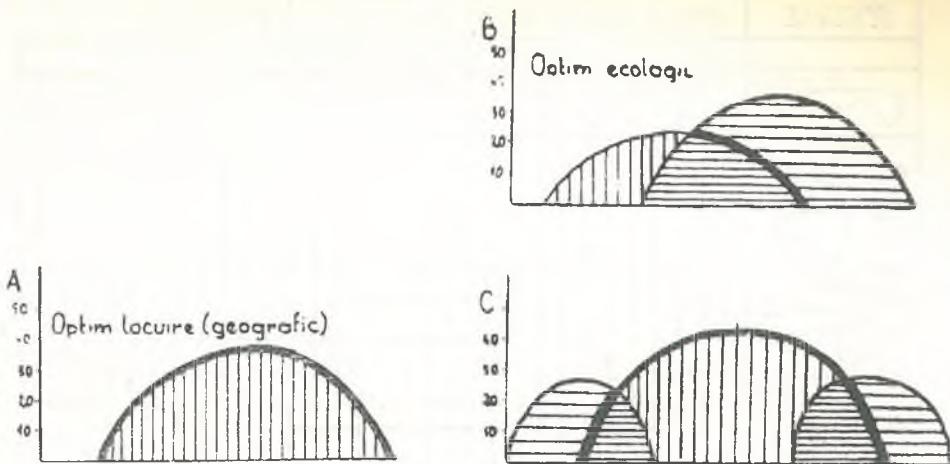


Fig. 33. — Raporturi între optimul geographic și cel ecologic (%).

TIPURILE DE TOPOARE	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	16	27	28	29	30	31	32		
SECOLUL	XVII	XVI	XV		XIV		XIII		XII		XI		X																					
<i>TIP I</i>																																		
a																																		
b																																		
c																																		
<i>TIP II</i>																																		
d																																		
<i>TIP III</i>																																		
d																																		
<i>TIP IV</i>																																		
d																																		
<i>TIP V</i>																																		
<i>TIP VI</i>																																		
<i>TIP VII</i>																																		

Fig. 34. — Tipuri de topoare caracteristice Evului mediu timpuriu și dezvoltat (cronologia lor).



## NECESITATEA UTILIZĂRII RADIAȚIILOR ROENTGEN ÎN LABORATOARELE DE RESTAURARE ȘI CONSERVARE

ZENOVIA CATARGIU

Patrimoniul cultural cuprinde colecții de obiecte de interes artistic, istoric, științific și tehnic, care sunt mărturii ale creației omului din epoci diferite și vorbesc despre civilizația umană de-a lungul mileniilor.

Păstrarea și valorificarea la maximum a acestora, impune o muncă științifică și artistică de conservare, întreținere și restaurare cu participarea specialiștilor din diverse domenii de activitate. În funcție de natura și structura obiectelor de patrimoniu, se folosesc astăzi cele mai moderne metode de cercetare istorică, biologică, chimică, fizică etc.

În rindul metodelor fizice, în ultimul timp, tehnica radiografică ocupă un loc important; radiațiile Roentgen constituind un prețios mijloc de investigație nedistructivă. Este aproape imposibil de conceput ca analiza științifică a obiectelor în discuție să poată fi făcută fără ajutorul radiografiei.

Pentru metale, defectoscopia nedistructivă este pe larg tratată în literatura de specialitate și adoptarea soluțiilor optime nu ridică probleme deosebite, în schimb investigarea obiectelor de lemn (sculptat, gravat, decorat sau pictat) în vederea stabilirii metodelor și mijloacelor de întreținere, conservare, restaurare, pentru care problemele de defectoscopie și în special de radiografiere sunt mai sumar abordate, desigur că ridică o sumă mai mare de probleme ce se așteaptă a fi soluționate.

Lemnul, deși este un material de mare durabilitate, dat fiind natura sa organică, sub influența umidității și căldurii poate fi colonizat de organisme vii care-l distrug, afectând astfel aspectul și rezistența sa mecanică. Sunt cazuri cînd aspectul exterior al obiectului atacat nu dezvăluie caracterul dezastruos al stării interne (fig. 1) și atunci singura posibilitate de depistare nedistructivă a atacului, este prin radiografiere.

Atacul depistat ridică probleme de dezinfecțare și consolidare. În cazul special al obiectelor de artă din lemn sculptat sau pictat, unde intervin lacurile, culorile, metalizările etc., toate elemente care conferă operei de artă vechi o valoare estetică, trebuie să se apeleze la o metodă de tratament preventiv și curativ care să respecte frumusețea și valoarea materialului. Ca urmare, numeroasele metode fizice, chimice și biologice de combatere a insectelor xylofage nu pot fi aplicate, rămînînd ca pro-

cedeau optim de tratament injectarea în piesă a unor soluții impregnante antixylofage cu acțiune remanentă, utilizând traseul galeriilor larvelor depistate radiografic.



Fig. 1. — Aspectul exterior al unei piese de lemn.

Consolidarea operelor de artă transformate de carii într-un material spongios se face tot prin injectare, în galeriile săpate, a unor rășini sintetice. Prin întărire, acestea stabilizează rumegușul fin din canale, obținindu-se o continuitate a mediului, iar lemnului i se asigură o rezistență apropiată de cea inițială. Metodele de tratament amintite prezintă avantajul că dau puține deformări ulterioare, dar pentru a putea fi aplicate e necesară o localizare precisă a defectului.

În afară de constarea gradului de deteriorare a unor piese în interior, metoda radiografică se utilizează și în cercetarea tablourilor de artă la studiul straturilor ascunse, depistarea — falsurilor, adausurilor, repicărilor etc.

Lucrarea de față își propune alegerea unor parametri de lucru pentru radiografierea lemnului cu raze X și trasarea diagramelor de expunere pentru parametrii fixați în funcție de grosimea și esența lemnului, care sunt deosebit de utile.

#### RADIOGRAFIA. PRINCIPIUL FIZIC

Tehnica radiografierii constă în înregistrarea pe un material fotosensibil a imaginii unui obiect cu ajutorul radiațiilor ionizante ce au un caracter penetrant : radiații X, radiații  $\gamma$  și neutroni.

Radiațiile Roentgen ca și radiațiile luminoase sunt radiații de tip electromagnetic, având toate proprietățile ondulatorii ale acestora, diferența dintre ele fiind doar de ordin cantitativ și nu calitativ. În timp ce prin radiații luminoase se înțeleg acele radiații electromagnetice cu lungimea de undă cuprinsă între  $0,4 \text{ } \mu\text{m}$ — $6,76 \text{ } \mu\text{m}$  la care ochiul uman este sensibil, radiațiile X au lungimi de undă mai mici, cu valori cuprinse între  $0,01 \text{ \AA}$  și  $100 \text{ \AA}$ . Având energii mari, radiațiile X au o putere de penetrare mare, produc ionizarea gazelor prin care trec, impresionează hîrtia fotografică, produc fluorescența unor substanțe, iar asupra organismelor vii au o acțiune nocivă, fenomen folosit la combaterea dăunătorilor lemnului sau a altor materiale din care sunt alcătuite obiectele muzeale.

Fasciculul de radiații ionizante, penetrante, traversând un obiect de grosime finită este absorbit într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcție de grosimea și densitatea locală a acestuia, astfel încit intensitatea radiațiilor emergente care ating filmul fotografic va fi variabilă de la o regiune la alta. După developare se obține o imagine vizibilă, iar distribuția densității optice reproduce fidel variația grosimii, respectiv a densității obiectului radiografiat (fig. 2). Regiunile de densitate mai mică, respectiv de grosime mai mică ale obiectului se vor concretiza pe imagine prin regiuni de densitate (de înnegrire) mai mare ( $D_1$ ), iar cele de grosime mai mare, prin regiuni de densitate mai mică ( $D_2$ ). Atenuările diferențiate ale radiațiilor electromagnetice penetrante, se produc după o lege a cărei expresie matematică este :

$$I_1 = I_0 e^{-\mu x} \quad (1)$$

pentru porțiunea fără defecte și

$$I_2 = I_0 e^{-[\mu(x - \Delta x) + \mu' \Delta x]} \quad (2)$$

pentru porțiunea cu defect, în care :

$I_0$  — intensitatea fasciculului de radiații la intrarea în stratul de substanță (adică la  $x = 0$ ) ;

$I_1$  — intensitatea fasciculului de radiații ajunsă la detector (film) după traversarea piesei ;

$I_2$  — intensitatea fasciculului de radiații după ce a trecut prin defectul de dimensiune  $x$  ;

$\mu$  — coeficientul liniar de atenuare a materialului în  $\text{cm}^{-1}$  ;

$\mu'$  — coeficientul liniar de atenuare în porțiunea cu defect.

În general  $\mu$  diferă de  $\mu'$  sau  $\mu' = 0$ , astfel că porțiunile cu și fără defecte vor permite o trecere diferențiată a radiațiilor către detector și prin sesizarea acestor diferențe de intensități este posibilă detectarea defectelor.

Experimental s-a constatat că  $\mu$  — coeficientul de atenuare depinde de energia radiației, de natura materialului examinat și grosimea sa, de condițiile geometrice de expunere și de felul detectorului. Stabilirea

dependenței dintre valoarea coeficientului de atenuare  $\mu$  și energia fotoniilor incidenti sau natura materialului se face conform formulei Bragg—Peirce :

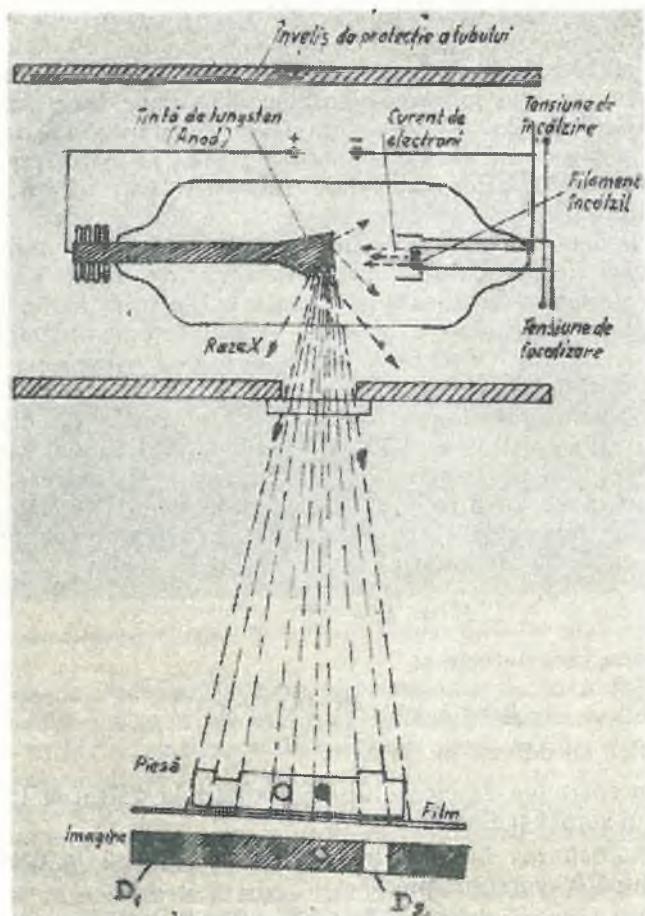


Fig. 2. — Prințipiu obținerii unei imagini radiografice

$$\mu = K \lambda^3 Z^3 \quad (3)$$

în care  $\lambda$  este lungimea de undă a fotonilor incidenti,  $Z$  — numărul atomic al elementului penetrat și  $K$  — un factor de proporționalitate care depinde de densitatea materialului. Din formula (3) rezultă că radiațiile cu o energie mai mică ( $\lambda$  mare), vor fi atenuate mai repede într-un material decât radiațiile cu energie mare (radiații dure), iar materialele mai grele, cu număr atomic ridicat vor atenua mai puternic radiațiile electromagnetice penetrante.

La lemn, factorul de atenuare ( $\mu$ ) este mai mic în comparație cu cel al metalelor, deci energia radiațiilor penetrante trebuie să fie mică. Lemnul fiind un material neomogen absorbția este variabilă în raport cu specia, cu porțiunea de trunchi, cu orientarea fibrelor și cu umiditatea sa.

La o grosime dată, absorbția radiațiilor perpendiculare pe fibre este mai puternică decât în lungul lor, lemnul fiind mai puțin dens în direcția fibrelor. La umezire, densitatea crește deoarece la majoritatea speciilor lemnoase densitatea apei este mai mare decât a lemnului.

S-a stabilit experimental că absorbția radiațiilor este cu atât mai puternică cu cît lemnul are o umiditate mai ridicată.

Atenuarea radiațiilor X este mai puternică la stejar, urmează fagul, frasinul și apoi bradul. Diferențele dintre specii se accentuează de la umidități mici către umidități mai mari. În majoritatea cazurilor însă interesează lemnul uscat la aer, care are umiditatea de cca 15%.

Ca detector de radiații se folosesc filmele radiografice care sunt constituite dintr-un suport format din material transparent, foarte flexibil pe ale cărui fețe este depusă emulsia fotosensibilă la radiații X și  $\gamma$ . Când radiațiile interacționează cu emulsia, are loc o reacție chimică proporțională cu intensitatea radiației și timpul de expunere. Pentru a intensifica efectul fotochimic în emulsia filmului și a reduce timpul de expunere se folosesc ecrane intensificatoare metalice (din plumb) sau fluorescente (saline).

ACTIONEA intensificatoare a ecranelor din plumb se datorează în cea mai mare parte electronilor generați în urma interacțiunii fotonilor cu plumbul și în măsură mai mică radiațiilor X secundare generate în plumb. În plus, ecranele din plumb mai au rolul de absorbant al radiațiilor imprăștiate de slabă energie ce provin de la materialul examinat sau de la alte obiecte din jur, obținându-se astfel o bună claritate a imaginii.

Ecranele fluorescente se bazează pe proprietatea unor substanțe (tungstat de calciu, wolframat de calciu, sulfat de plumb și bariu) de a emite radiații fluorescente ce produc o intensificare a acțiunii fotografice a fascicolului de radiații incident. Aceasta are ca rezultat reducerea timpului de expunere, dar apare un dezavantaj în sensul că afectează calitatea imaginii radiografice.

În defectoscopie se folosește o gamă foarte largă de filme, care diferează în funcție de rapiditate, de contrast și de mărimea granulației. Filmele cu granulație mai mare au o rapiditate mai ridicată decât cele cu granulație mai fină, în schimb posibilitatea de punere în evidență a detaliilor este cu atât mai mare cu cît granulația filmului este mai fină.

Pentru radiografiile efectuate, s-au folosit filmele cu contrast foarte ridicat și granulație foarte fină de tipul Gevaert-D<sub>4</sub> (de viteză mijlocie), iar expunerile au fost făcute cu filmele între două folii amplificatoare de plumb cu grosimiile de 0,1 mm. Filmele expuse au fost developate într-un revelator executat după rețeta Gevaert G. P. 209 la temperatura de 20°C. Timp de revelare 5 minute. În urma procesului de tratare chi-

mică (developare) filmul radiografic devine transparent și poate fi examinat la megatoscop.

Transparentă ( $T$ ) unei radiografii reprezintă raportul dintre intensitatea luminii transmise prin radiografie ( $I$ ) și intensitatea luminii incidente pe radiografie ( $I_0$ ).

$$T = \frac{I}{I_0}$$

Inversul transparentei reprezintă opacitatea ( $O$ ) unei radiografii :

$$O = \frac{I_0}{I}$$

În practica examinării radiografiilor se preferă utilizarea noțiunii de intensitate de înnegrire ( $D$ ) exprimată prin :

$$D = I_0 g \frac{I}{I_0}$$

Valorile densității de înnegrire acceptate și utilizate normal, pot varia între 1,5 și 2,5. Pentru a se realiza o densitate de înnegrire cuprinsă în intervalul necesar, trebuie alese în prealabil, pentru grosimea și materialul piesei controlate, distanța focală, energia radiațiilor, tipul filmului și al ecranelor, precum și timpul de expunere.

Timpul de expunere este unul din factorii de cea mai mare importanță în obținerea imaginii radiografice corecte. Expunerea ( $E$ ) respectiv canitatea de energie radiantă incidentă pe radiofilm, este proporțională cu durata iradierii ( $t$ ), cu intensitatea ( $I$ ) a sursei Roentgen și invers proporțională cu pătratul distanței ( $F$ ) dintre sursă și radiofilm.

$$E = \frac{I \cdot t}{F^2}$$

Efectul fotochimic produs asupra radiofilmului este cumulativ și crește cu cât durata expunerii radiofilmului la radiații este mai mare. Pentru calculul timpului de expunere  $C$ , Brachet dă următoarea relație :

$$D = \frac{1}{A} \cdot \frac{I \cdot T}{F^2} e^{-\mu x}$$

sau :  $\lg D = \alpha \lg A + 0,4343 \mu \cdot x + \lg I + 2 \lg F$

unde :

$D$  — densitatea de înnegrire

$T$  — timpul de expunere

$F$  — distanța sursă — înregistrator

$I$  — intensitatea sursei

$x$  — grosimea piesei examineate

$\mu = \frac{0,63}{x \frac{1}{2}}$  — coeficientul liniar de atenuare

( $x \frac{1}{2}$ ) fiind grosimea de semiatenuare).

$A$  și  $\alpha$  — coeficienți caracteristici filmului și radiațiilor utilizate.

Pentru determinarea caracteristicilor filmelor radiografice, a coeficienților de atenuare, a parametrilor din formula de expunere, pe baza cărora se pot stabili criterii de alegere judicioasă a surselor de radiații și a tipurilor de filme în funcție de natura și de grosimea piesei ce se examinează, este nevoie de încercări radiometrice și senzitometrice.

Trasarea curbei senzitometrice și a atenuării radiațiilor în material este greoale, de asemenea este incomod de a calcula de fiecare dată timpul de expunere în funcție de cazul concret pe care îl avem de rezolvat, de aceea se recurge la metode de trasare experimentală a unor diagrame. Cu ajutorul acestora se determină durata expunerii, în funcție de grosimea materialului, intensitatea sursei și energia acesteia. Prin folosirea acestor diagrame de expunere se evită risipa de timp și de materiale necesare găsirii unei soluții nu totdeauna optime, prin încercări și tatonări empirice.

Pentru trasarea diagramei de expunere, s-au executat epruvete din diferite esențe de lemn (brad, fag, frasin, stejar), cu orientarea fibrelor astfel aleasă ca radiațiile X să cadă perpendicular pe ele (fig. 3). Umiditatea relativă a lemnului din care s-au confectionat epruvetele a fost de 15%. S-a utilizat generatorul de raze X de tip Baltoscot B G L — 200/3 (distanța focal — radiofilm fiind de 70 cm). S-au folosit radiofilme cu contrast foarte ridicat și o granulație extrafină de tipul Gevaert Structuris D-4.

După fixarea parametrilor de lucru s-a trecut la radiografierea succesiivă a epruvetelor la diferite valori de tensiune, curent, și timpi de expunere. Pentru o intensitate constantă de 3 mA s-au radiografiat epruvetele la tensiuni de 60, 70, 80 KV, alegindu-se la fiecare tensiune cîte trei valori pentru produsul  $mA \cdot$  minute, păstrîndu-se ceilalți parametri constanți.

Tabel I

Densitatea de înnegrire la radiografierea probei de fag

U (kv)	E (mA-min)	Grosimea materialului radiografiat (cm)														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
$U_1=60$	$E_1=12$	1,54	1,45	1,40	1,30	1,19	1,10	1,04	0,98	0,90	0,86	0,78	0,71	0,65	0,61	0,56
	$E_2=15$	1,75	1,64	1,56	1,48	1,35	1,27	1,18	1,08	1,00	0,94	0,88	0,80	0,76	0,68	0,63
	$E_3=18$	1,92	1,81	1,70	1,64	1,50	1,41	1,31	1,22	1,13	1,05	0,97	0,90	0,80	0,76	0,71
$U_2=70$	$E_1=7,5$	1,75	1,65	1,54	1,46	1,40	1,30	1,27	1,17	1,10	1,00	0,98	0,90	0,84	0,77	0,72
	$E_2=9,0$	2,12	1,97	1,81	1,74	1,65	1,52	1,44	1,35	1,24	1,19	1,12	1,02	0,93	0,88	0,82
	$E_3=10,5$	2,48	2,29	2,14	2,01	1,84	1,17	1,68	1,54	1,44	1,32	1,24	1,18	1,07	1,00	0,91
$U_3=80$	$E_1=4,5$	2,03	1,92	1,79	1,68	1,54	1,50	1,36	1,30	1,26	1,14	1,06	1,00	0,90	0,85	0,78
	$E_2=6,0$	2,48	2,34	2,25	2,10	1,94	1,90	1,78	1,70	1,58	1,50	1,44	1,32	1,22	1,20	1,11
	$E_3=7,5$	2,78	2,66	2,50	2,39	2,30	2,17	2,04	2,02	1,87	1,76	1,74	1,61	1,52	1,48	1,39

După developarea filmelor radiografice, în condițiile stabilite anterior, s-a trecut la măsurarea densităților de înnegrire a fiecărei plaje de pe radiografii, corespunzătoare diferențelor trepte de grosime, cu ajutorul unui densimetru optic.

La fiecare treaptă a epruvetelor, s-au făcut mai multe citiri pentru densitatea de înnegrire, făcîndu-se apoi media valorilor măsurate. În tabelul (1) sînt trecute valorile medii ale densităților de înnegrire pentru epruveta de fag, la diferite tensiuni și expuneri.

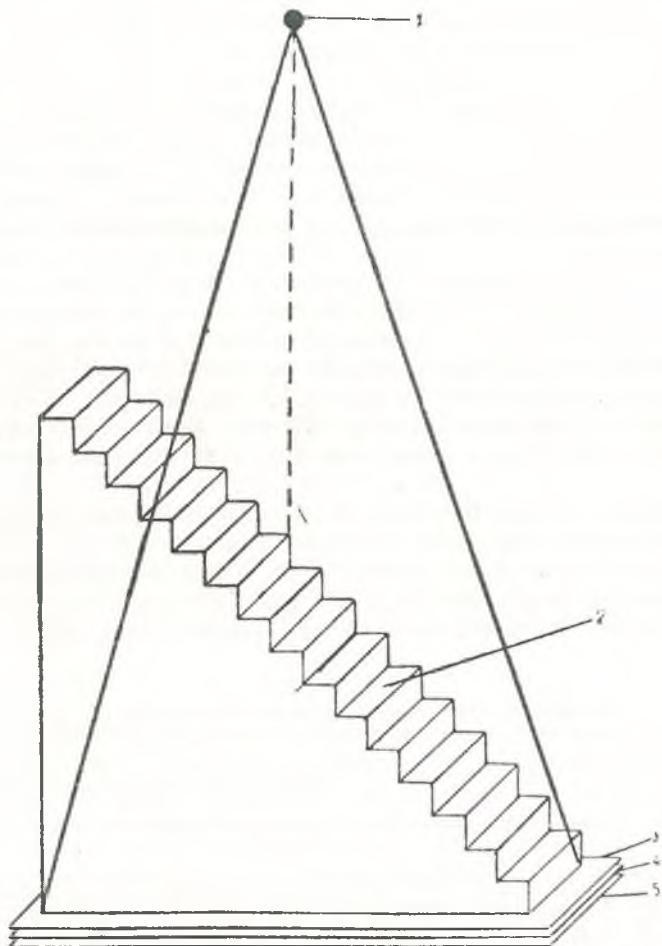


Fig. 3. — Radiografia epruvetelor utilizate. 1. sursa de radiație ; 2. epruveta ; 3. folie intensificatoare anterioară ; 4. filmul radiografic ; 5. folie intensificatoare posterioară

S-a trasat cîte o diagramă preliminară  $D = f(x)/U = cst.$  pentru fiecare valoare a expunerii și pentru fiecare esență de lemn, avînd grosimea materialului în abscisă și densitatea de înnegrire în ordonată. S-a ales valoarea de 1,5 pentru densitatea de înnegrire și din punctul corespunzător al acestei valori s-a trasat o paralelă la axa absciselor. Punctele de intersecții cu familiile de curbe li se determină valorile corespun-

zătoare de pe abscisă, stabilindu-se astfel o corespondență între o valoare a expunerii și o valoare a grosimii, pentru  $D = 1,5$ . (fig. 4).

În continuare se construiește o diagramă, înscriind în abscisă într-o scară liniară grosimea materialului, iar în ordonată, într-o scară logaritmică, expunerile.

Se trasează apoi curbele  $E = f(x)$  corespunzătoare densității de înegrire  $D = 1,5$  pentru fiecare tensiune utilizată, obținându-se diagrame de expunere a lemnului de fag (fig. 5).

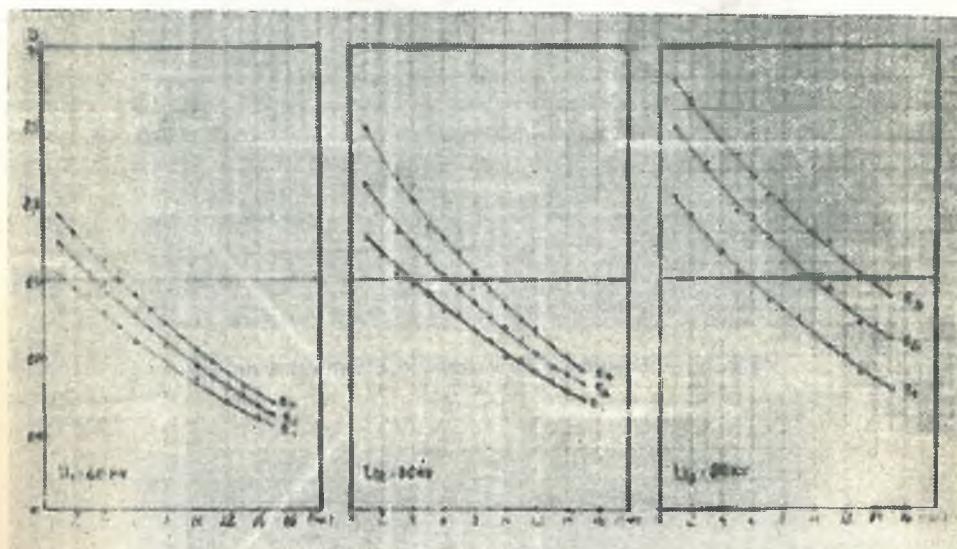


Fig. 4. — Diagrame  $D = f(x)$  pentru radiografia lemnului de fag

Analog se procedează și în cazul probelor de stejar, frasin, brad ; obținind în final diagramele de expunere ilustrate în fig. (6, 7, 8).

Cu ajutorul diagramelor de expunere se poate determina în mod rapid durata expunerii ( $T$ ), stabilind o valoare pentru intensitate și tensiune.

Subliniem faptul că diagramele de expunere stabilite nu pot fi considerate valabile pentru alte condiții decât pentru cele care au fost trasate ; schimbarea condițiilor impunând și corectarea corespunzătoare a diagrameelor.

Din diagramele prezentate se poate observa o diferențiere între esențele de lemn supuse radiografierii, în ce privește alegerea parametrilor de lucru, pentru aceeași grosime de material.

În stadiul actual nu s-au făcut determinări asupra coeficienților de atenuare la lemn și asupra parametrilor din formula de expunere, urmând deci să se efectueze o serie de încercări radiometrice și senzitometrice în acest scop pentru diferite esențe de lemn, pe baza cărora se vor stabili criterii de alegere judicioasă a surselor de radiații și a tipurilor de filme în funcție de natura și de grosimile piesei ce se examinează.

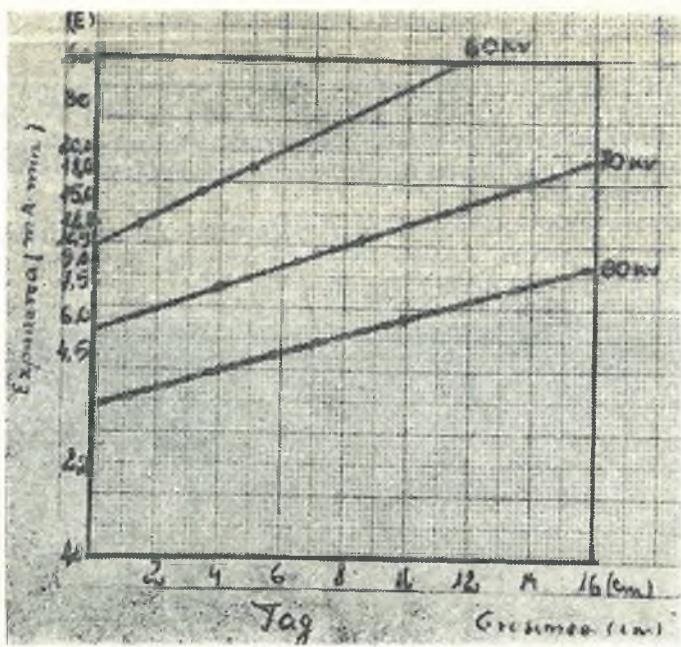


Fig. 5. — Diagrama de expunere a lemnului de fag  
( $D = 1,5$ )

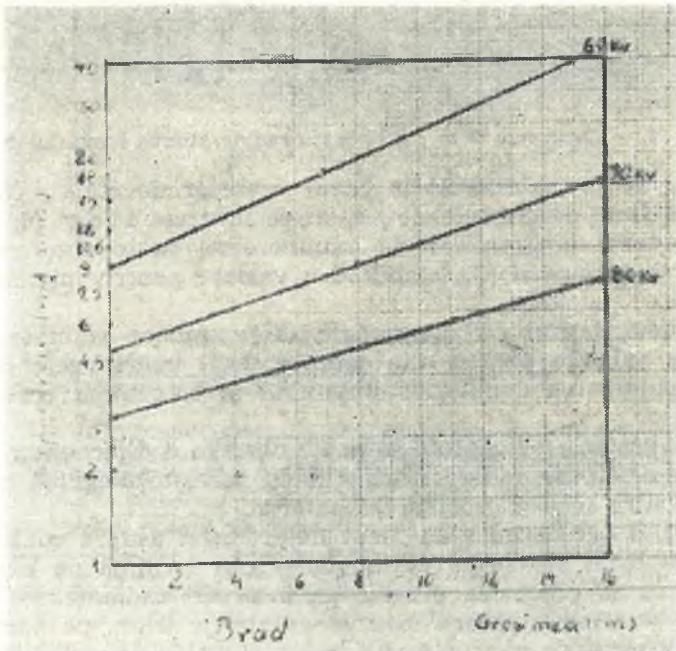


Fig. 6. — Diagrama de expunere a lemnului de brad

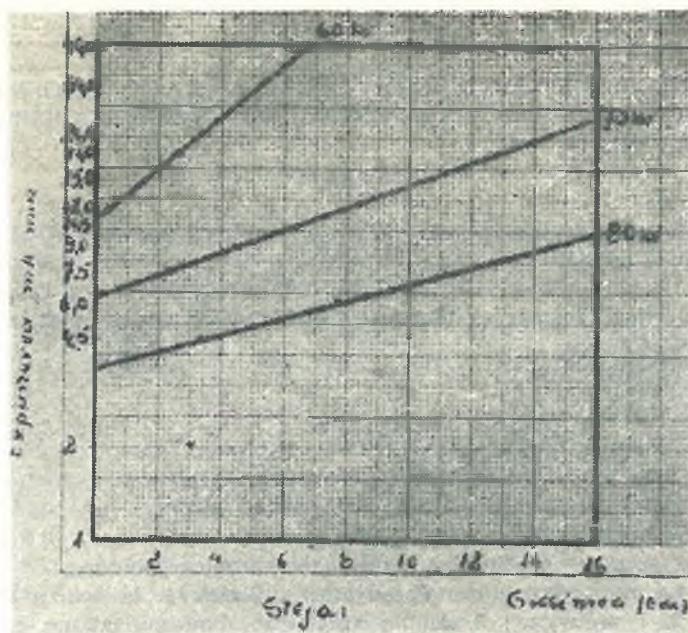


Fig. 7. — Diagrama de expunere a lemnului de stejar

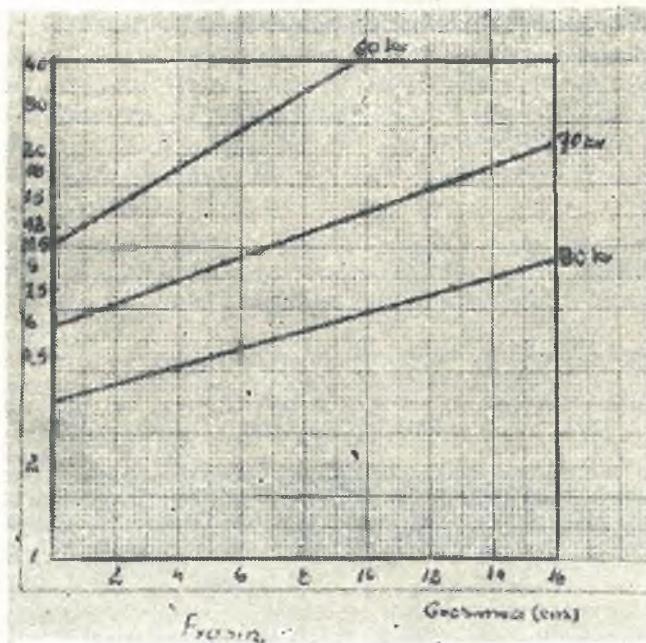


Fig. 8. — Diagrama de expunere a lemnului de frasin.

LA NÉCESSITÉ DE L'UTILISATION DES RADIATIONS RÖENTGEN  
DANS LES LABORATOIRES DE RESTAURATION ET DE CONSERVATION

*Résumé*

L'article ci-dessus se propose de choisir certains paramètres de travail pour la radiographie du bois avec des rayons X et le tracement des diagrammes d'exposition pour les paramètres fixés, en fonction de l'épaisseur et de l'essence du bois, qui sont particulièrement utiles pour les laboratoires de restauration et de conservation.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — L'Aspect extérieur d'une pièce en bois.  
Fig. 2. — Le principe d'obtention d'une image radiographique.  
Fig. 3. — La radiographie des éprouvettes utilisées. 1. la source de radiation ;  
2. l'éprouvette ; 3. feuille antérieure d'intensification ; 4. le film radiographique ; 5. la feuille postérieure d'intensification.  
Fig. 4. — Le diagramme  $D = f(x)$  pour la radiographie du bois d'hêtre.  
Fig. 5. — Le diagramme d'exposition du bois d'hêtre ( $D = 1,5$ ).  
Fig. 6. — Le diagramme d'exposition du bois de sapin.  
Fig. 7. — Le diagramme d'exposition du bois de chêne.  
Fig. 8. — Le diagramme d'exposition du bois de frêne.

## NOTE ȘI COMENTARII

### FIGURINE DE LUT DIN VECHILE COLECȚII ALE MUZEELOR DIN JUDEȚUL SUCEAVA, II

DRAGOMIR N. POPOVICI  
CONSTANTIN SIMICIUC

În cele ce urmează, continuăm să prezentăm figurinele antropomorfe ce fac parte din vechile colecții ale Muzeului orașului Fălticeni<sup>1</sup>.

O parte din aceste figurine au fost publicate cu diverse ocazii de către V. Ciurea — întemeietorul acestui muzeu — dar nu întotdeauna în publicații ușor accesibile astăzi<sup>2</sup>, precum și nici în condiții grafice care să permită o mai bună valorificare a lor.

În ceea ce privește proveniența acestor figurine, menționăm că ele nu se constituie într-un lot unitar, provenind fie din diverse puncte — unele cercetate personal de V. Ciurea — fie din diferitele donații făcute muzeului<sup>3</sup>. Pe de altă parte, pierderea registrului inventar a impus determinarea pe cât posibil mai exact a provenienței unui număr cât mai mare de piese.

Astfel am putut determina ca fiind găsite în stațiunea de la Costești<sup>4</sup>, un număr de 23 de figurine (pl. I/2, 3, 5, 8-12 ; II/2-4, 6 ; III/1, 7 ; IV/1, 3, 4, 7, 9, 15, 18 ; V/4, 9). De asemenea, două piese (pl. IV/5, 20) provin de la Drăgușeni iar una, de la Rădășeni (pl. V/1).

\*

Având în vedere caracteristicile pieselor care compun acest lot, putem afirma că aparțin culturii Cucuteni. În cadrul acestora s-a încercat diferențierea lor în două grupe, pe baza unor criterii tipologice, respectiv

1 Figurinele zoomorfe aparținând colecțiilor aceluiași muzeu, au fost publicate în Suceava — *Anuarul muzeului județean*, V, vezi : D. Popovici, C. Simiciuc, *Figurine de lut ars din vechile colecții ale muzeelor din județul Suceava* (I). Pentru ajutorul acordat dorim să mulțumim și pe această cale colegilor la Muzeul orașului Fălticeni.

2 Vezi V. Ciurea, *Muzeul Fălticenilor. Două decenii de muncă 1914—1934. Istoricul și activitatea lui*, Fălticeni, 1934, p. 91 și urm.; idem, *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi)*. Extras din revista *Natura*, Nr. 6, 7, 8/1931; idem, *Preistoria județului Baia : stațiunea Costești*, Fălticeni, 1938.

3 V. Ciurea, op. cit., 1931, p. 7 și urm.; idem, op. cit., 1934, p. 94-96.

4 La Costești, V. Ciurea a practicat cîteva sondaje în punctul „La Cier” — vezi V. Ciurea, op. cit., 1938, passim; C. Mătasă, *Deux stations à céramique peinte de Moldavie, în Dacia, VII—VIII, 1937—1940*, p. 73 și urm.; C. Mateescu, *O nouă stațiune preistorică din cercul ceramicii pictate : Costești-Baia*, în *Revista de preistorie*, II—IV, București, 1940, p. 63 și urm.

o grupă care ar putea aparține etapei Cucuteni A și alta care ar putea aparține etapei Cucuteni B<sup>5</sup>.

#### CUCUTENI A

În general, pasta din care sunt modelate aceste figurine, este o pastă de bună calitate, folosind ca degresant nisip cu granulație fină sau șamotă pisată (pl. III/4 ; V/1, 3, 7 ; VII/2, 3) etc.), arsă la roșu deschis sau roșiatic-gălbui.

Toate figurinele cu decor incizat din lotul pe care l-am avut la dispoziție sunt fragmentare, cele mai multe reprezentând părțile inferioare ale figurinelor.

Din fragmentele prezentate s-a putut observa că, în general, numai partea inferioară era modelată din două părți simetrice ce se lipeau și la care apoi se alătura partea superioară a figurinei. Deci uneori ele erau lucrate din trei părți. Acest mod de a realiza figurinele fiind probabil și una din cauzele fragmentării unora dintre ele.

Aștăzii fragmentele aparținând părților inferioare ale corpului cît și cele aparținând celor superioare, sunt în întregime decorate cu incizii care nu s-au păstrat totdeauna în condiții foarte bune.

În general, partea superioară a corpului — bustul — este ornamentată cu incizii mai late sau mai înguste. Partea din față este împărțită în două registre (pl. VII/2, 3), unul ce acoperă pîntecul și altul pentru piept, fiecare avînd alte motive decorative.

Doar într-un singur caz se păstrează și capul unei figurine (pl. VII/2), care se prezintă ca o simplă prelungire a corpului, fără a fi ornamentat, fără să reprezinte vreun detaliu anatomic. Brațele sunt și ele modelate schematic, ca niște simple prelungiri conice ale umerilor (pl. VII/3). Sinii sunt reprezentați prin orificii circulare plasate pe piept.

În cadrul pieselor ce pot fi considerate ca aparținând fazei Cucuteni A se remarcă aceeași steatopigie destul de pronunțată (pl. III/3, 4 ; V/2-5) și comună pentru toate figurinele aparținând acestei faze de pe tot arealul culturii Cucuteni-Tripolie<sup>6</sup>.

Din cît se poate observa (doar un singur fragment — pl. V/1 — pare să păstreze mai mult din zona terminală a părții inferioare), se pare că figurinele erau terminate printr-un virf ascuțit (pl. V/1 și probabil III/4 ; V/3, 5, 7), situație de altfel caracteristică și pentru alte exemplare aparținând acestei faze<sup>7</sup>.

În ceea ce privește decorul prezent pe partea inferioară a corpului acestor figurine s-a putut observa faptul că acesta este executat destul

<sup>5</sup> Natalia Berlescu, *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei*, în *ArhMold.*, II—III, p. 68 și urm.; pentru plastica fazelor Cucuteni A vezi și VI. Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1954, p. 403 și urm.; R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 223 și urm.

<sup>6</sup> N. Berlescu, op. cit., p. 69, pl. I/9 ; II/11, 13 ; III/4, 7 ; VI. Dumitrescu, op. cit., p. 409 ; C. Mătasă, *Frumușica*, București, 1946, pl. LIII, LIV ; H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 80-82 ; R. Vulpe, op. cit., p. 225, fig. 224, 225, 227, 228, 229.

<sup>7</sup> N. Berlescu, op. cit., p. 68 ; VI. Dumitrescu, op. cit., p. 409, pl. 32/10, 11 ; H. Schmidt, *Cucuteni, in der oberen Moldau*, Berlin, 1932, p. 64.

de îngrijit (cu o singură excepție — pl. V/1 — unde decorul este realizat destul de neglijent), putîndu-se, din acest punct de vedere, deosebi două grupe :

a) — decor constînd din linii incizate, care, pornind de la linia de îmbinare a picioarelor se întîlnesc pe față opusă (pl. V/1)<sup>8</sup>.

b) — decor constînd din motive separate pentru detaliile anatomicice : motive decorative pentru fese și pentru picioare<sup>9</sup> (pl. V/2-7). În cazul acestor figurine, picioarele sănt ornamentate cu două motive, cîte unul pentru fiecare plan al lor — față-spate<sup>10</sup>.

Deși printre ele nu avem nici o figurină întreagă, unele ne oferă elemente pentru a putea afirma că în ceea ce le privește, poziția lor generală pare a fi fost aceea de aplecare în față a părții superioare (pl. V/1, 3, 5, 6), sau chiar par a indica în cîteva cazuri (pl. III/4 ; V/2, 4, 7), o poziție semișezindă<sup>11</sup>.

#### CUCUTENI B

Pentru figurinele ce pot fi considerate ca aparținînd acestei faze, pasta folosită la modelaj este evident de o calitate mai bună, mai fină, nisipul și șamota pisată apărînd mult mai rar, chiar și arderea este de mai bună calitate (pl. I/1, 3, 5-8 ; II/5, 7 ; IV/1, 3, 5, 6, 8 ; VIII/1, 2, 5). Din acest punct de vedere al pastei folosite, nu s-au putut face diferențieri între figurinele feminine și cele masculine.

Deosebiri notabile nu s-au putut face nici în ceea ce privește realizarea plastică a acestora, ele remarcîndu-se printr-o steatopigie mai puțin pronunțată, cu o alură fusiformă, terminata printr-un vîrf ascuțit (pl. II/5 ; IV/5, 6 ; VIII/1) sau printr-o labă de picior modelată cu unele detaliu anatomicice (pl. II/1, 7 ; IV/8), caracteristici ce se mențin în unele cazuri și pentru cele modelate în poziție semișezindă (pl. IV/3)<sup>12</sup>.

Și în ceea ce privește modelarea părții superioare, se păstrează aceleasi caracteristici menționate la figurinele aparținînd acestei faze<sup>13</sup>. Interesantă este o figurină din care ni s-a păstrat numai capul, care are reprezentat nasul, desemnîndu-se și nările prin două mici orificii circulare (pl. IV/13).

De o parte și de alta a nasului apar perforații circulare, uneori cîte una (pl. IV/13, 18, 19 ; VI/2, 4) sau în siruri, grupate cîte două (pl. IV/12, 15) precum și în zona șoldurilor (pl. II/2, 3 ; IV/4 ; VI/2 ; VII/4, 5 ; VIII/1, 2, 5)<sup>14</sup>. În cazul unei singure figurine apare doar pe o parte a feței un orificiu plasat excentric (pl. VII/6), în timp ce „ochii“ sănt reprezentați prin intermediul a două incizii circulare.

<sup>8</sup> Un astfel de decor apare și pe figurinele de la Luka Vrublevețkaia, vezi : S. N. Bibikov, *Poselenia Luka Vrublevețkaia*, în *MIA*, 38, 1953, p. 213.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 214.

<sup>10</sup> Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 409-410.

<sup>11</sup> N. Berlescu, *op. cit.*, p. 68 ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 406.

<sup>12</sup> N. Berlescu, *op. cit.*, p. 73.

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 71.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 71, pl. IV/5-10 ; V/2-8, 11-14.

Sinii sunt reprezentați, de obicei, prin două pastile aplicate pe piept (IV/15, 18) sau prin intermediul a două orificii circulare (pl. VI/2). Atunci cînd sunt asociate cele două elemente, pastilele și orificiile, acestea din urmă sunt plasate în dreptul proeminențelor aproximativ triunghiulare ce desemnează plastic, de regulă, umerii<sup>15</sup>.

Reprezentarea sexului la figurinele feminine s-a făcut fie prin intermediul unei linii incizate, mai mult sau mai puțin drepte (pl. I/1, 3, 5-8 ; II/6 ; III/7, 8 ; IV/6, 7 ; VIII/1, 2, 5) sau a unui triunghi realizat prin modelarea naturalistă a caracterelor anatomic ale corpului, în care sexul, pe linia de demarcație a picioarelor este subliniat printr-o incizie (pl. II/3-5), doar într-un singur caz observindu-se un oval incizat în zona basinului, sexul fiind reprezentat printr-o linie incizată pe linia de demarcație a picioarelor, atingîndu-l (pl. I/9). O singură figurină are incizat triunghiul sexual care are trasată o linie mediană incizată (pl. VII/4)<sup>16</sup>.

Figurinele masculine sunt mult mai puține la număr decît cele feminine. Sunt în general modelate la fel, cu o steatopigie puțin pronunțată, reprezentind aceeași alură fusiformă (pl. I/10, 12, 13 ; VII/5) și fără decor. Dintre figurinele masculine, una singură s-a păstrat mai bine (pl. VII/5) celealte fiind fragmentare (pl. I/4, 10-13, 18-20). În cazul figurinelor de la care nu s-a păstrat partea superioară (pl. I/4, 20 ; VII/5) se poate observa că modelarea corpului este cea caracteristică — schematică — cu nasul „en bec d'oiseau“ (pl. I/4 ; IV/12, 14-16, 18-20 ; VI/2, 4 ; VII/5, 6 ; VIII/3, 4, 6), cîteodată fără reprezentarea ochilor (pl. I/4) sau cu un singur orificiu circular plasat excentric de o parte a nasului (pl. VII/5). Brațele sunt și ele modelate schematic, ca niște simple proeminențe conice (pl. I/4 ; VII/5). Sexul este reprezentat schematic prin modelarea sa în relief. Aceste piese prezintă, de obicei, o diagonală incizată sau pictată pe piept<sup>17</sup>.

Dacă de obicei astfel de figurine prezintă această incizie trasată pe diagonala torsului de la umărul drept spre șoldul stîng<sup>18</sup> (pl. I/4, 20 ; VII/5), într-un singur caz se poate observa faptul că sub brațul stîng este aplicată o pastilă rotundă, de lut, în continuarea diagonalei incizate (pl. VII/5). Interesantă este o figurină masculină fragmentară care păstrează o linie incizată, trasată — atît cît se poate observa — de la umărul stîng la șoldul drept (pl. I/12)<sup>19</sup>.

15 S. N. Bibikov, *op. cit.*, p. 230 ; N. Berlescu, *op. cit.*, p. 71.

16 *Ibidem*, p. 72 ; vezi și o figurină la care reprezentarea sexului este asemănătoare — O. Kandyba, *Schipenitz*, Wien, 1937, p. 108, 110 și 113 ; la fel și la Ghelăiești — A. Nițu, St. Cucos, D. Monah, *Ghelăiești (Piatra Neamț) I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucuteniană „Nedea“*, în *MemAntiq.*, II, 1971, p. 55, fig. 25/10.

17 N. Berlescu, *op. cit.*, p. 71.

18 Situație observată și în cazul unei figurine de la Cucuteni — H. Schmidt, *op. cit.*, p. 65 și urm. ; la Drăgușeni-Broșteni este semnalată o figurină la care diagonală incizată este mărginită de o parte și de alta de două șiruri de puncte incizate — vezi Vl. Dumitrescu, *Une nouvelle station à céramique peinte dans le nord-ouest de la Moldavie*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 142, fig. 19a/9.

19 N. Berlescu, *op. cit.*, pl. VII/8, apare o figurină căreia nu-i poate fi determinat sexul, cu o diagonală trasată de pe umărul stîng spre șoldul drept, dar realizată prin intermediul unor puncte incizate.

În cazul figurinelor feminine se pot observa la unele dintre ele, incizii circulare în jurul gâtului<sup>20</sup> (pl. VII/4), situație care este similară cu cea observată la figurina din pl. VIII/6, dar realizată prin intermediul picturii (aici apărînd două benzi de culoare roșie-brună amplasate pe gât la distanță de 5-8 mm între ele<sup>21</sup>). Ornamentarea acesteia din urmă este completată de o bandă pictată, plasată în diagonală de la umărul drept la șoldul stîng — aceasta fiind cauza care face dificilă încadrarea ei cu certitudine în grupa figurinelor feminine — precum și cîte o bandă ce încadrează fiecare „braț”, aproximativ din punctul de pornire al acestora din corp. Decorul pictat al acestei figurine este completat și de o bandă pictată ce pare a înconjura talia, precum și de cîteva care sugerează încadrarea ochilor. Pe piept sînt aplicate șapte pastile rotunde ce formează un șir semicircular de la un umăr la celălalt<sup>22</sup>. Interesant este faptul că piesa reprezintă o proeminență ce pare a reprezenta un element de coafură (coc ?), care în centrul ei are perforat un orificiu circular (pl. VIII/6. b. c.).

Cîteva figurine ce nu pot fi determinate cu exactitate datorită faptului că sînt fragmentare, prezintă pe piept incizii ce ar putea desemna obiecte de podoabă (pl. VIII/3, 4)<sup>23</sup>, sau chiar să se datoreze altor cauze (pl. IV/17).

Interesant ni se pare — avînd în vedere întregul lot de statuete — faptul că figurine în poziție șezindă<sup>24</sup> apar numai în cadrul acelora feminine (pl. IV/1-3, 5-7), la fel cum pictura apare în cadrul aceleiași grupe<sup>25</sup>, cu o singură excepție-nesigură (pl. VIII/6), dintre care una prezintă în interior o cavitate (pl. II/1)<sup>26</sup>.

20 Astfel de incizii, reprezentînd obiecte de podoabă apar în cazul mai multor exemplare, vezi — N. Berlescu, *op. cit.*, p. 69, pl. I/1; IV/3.

21 *Ibidem*, pl. V/11.

22 La Hăbășești a fost descoperită o figurină ce are plasat pe piept un șir rectiliniu alcătuit tot din șapte pastile circulare, de lut, aplicate, de la un umăr la celălalt, iar o alta, are plasate pe piept un șir de trei pastile circulare — vezi VI. Dumitrescu, *op. cit.*, București, 1954, fig. 32/1 și 34/4.

23 O figurină asemănătoare, dar numai cu două incizii dispuse în unghi, cu virful în jos, a fost găsită la Luka Vrublevetskaia, vezi — S. N. Bibikov, *op. cit.*, p. 212.

24 La Darabani s-au descoperit figurine în poziție șezindă sau semișezindă, acoperite integral cu ornament incizat, vezi — T. S. Passek, *Periodizacija tripol'skih poselenij*, în MIA, 10, Moscova-Leningrad, 1949, p. 113-114; în cazul altor figurine, pictura este folosită ca mijloc de reprezentare a detaliilor coafurii, *ibidem*, p. 155.

25 Figurine pictate cu motive dispuse în benzi grupate mai multe sau cîte una, rectiliniu, cîteodată unghiuare, sînt menționate și la Cucuteni — H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 34/12; la Costișa — C. Mătasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în BCMI, 1938, București, 1940, fig. 51; la Traian — H. Dumitrescu, *Santierul arheologic Traian*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 95, fig. 4; la Ghelăiești — A. Nițu, St. Cucoș, D. Monah, *op. cit.*, p. 55 și St. Cucoș, *Un complex ritual cuceritien descoperit la Ghelăiești (jud. Neamț)*, în SCIV, 2, 24, 1973, p. 210 și urm., fig. 5 și 6, piesele de aici fiind foarte asemănătoare cu cea din pl. VIII/1; Viișoara — A. Nițu și C. Buzdugan, *Așezarea cucuteniană de la Viișoara (Tg. Ocna)*, în Carpica, 1971, p. 100-101 și fig. 7/7, 8; Gura Văii — A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminavici, *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (Municipiul Gh. Gheorghiu-Dej)*, în Carpica, 1971, p. 36, fig. 10/2.

26 Exemplare de acest gen apar și în arealul tripolian, la Dobrovode fiind

In fine, dorim să atragem atenția asupra a două piese interesante din punctul de vedere al materialului folosit. Este vorba de o figurină lucrată din piatră (pl. IV/10), precum și de una lucrată din os (pl. III/1), mai ales având în vedere faptul că figurine-idol din os sunt destul de rare în cadrul repertoriului plasticii cucuteniene<sup>27</sup>.

Concluzionind, credem că publicarea figurinelor antropomorfe din vechile colecții ale Muzeului orașului Fălticeni este utilă pentru mai buna cunoaștere a plasticii antropomorfe cucuteniene.

#### TONSTATUETTEN AUS ALten SAMMLUNGEN DER MUSEEN DES KREISES SUCEAVA, II

##### Zusammenfassung

Die Verfasser der vorliegenden Arbeit stellen uns die antropomorfe Statuetten des Museums aus Fălticeni vor.

Nach der Untersuchung dieser Gruppe-die sich aus, von V. Ciurea, zusammengetragenen Stücken und zahlreichen Spenden zusammensetzt wurde festgestellt, dass 23 Statuetten aus dem Orte Costești, Punkt „La Cier“ (Tab. I/2, 3, 5, 8-12; II/2-4, 6; III/1, 7; IV/1, 3, 4, 7, 9, 15, 18; V/4, 9) stammen, zwei aus Drăgușeni (Tab. IV/5, 20) und eine aus Rădășeni (Tab. V/1).

Auf Grund von typologischen Merkmalen, wurden diese Statuetten den Fasen A und B der Cucuteni-Kultur zugeschrieben.

Aus den angestellten Untersuchungen wurde ersichtlich, das diese Gruppe die gleichen allgemeinen Merkmale aufweist, die der ganzen Cucuteni-Plastik eigen sind, wobei sich jedoch einige Statuetten hervorheben, und zwar mit eingraviertem Dekor, die Schmuckstücke darstellen (Tab. I/12; VII/4, 5; VIII/3, 4, 6), mit bemalten Dekor (Tab. 1-4) und jene die innere Aushöhlungen aufweisen (Tab. II/1).

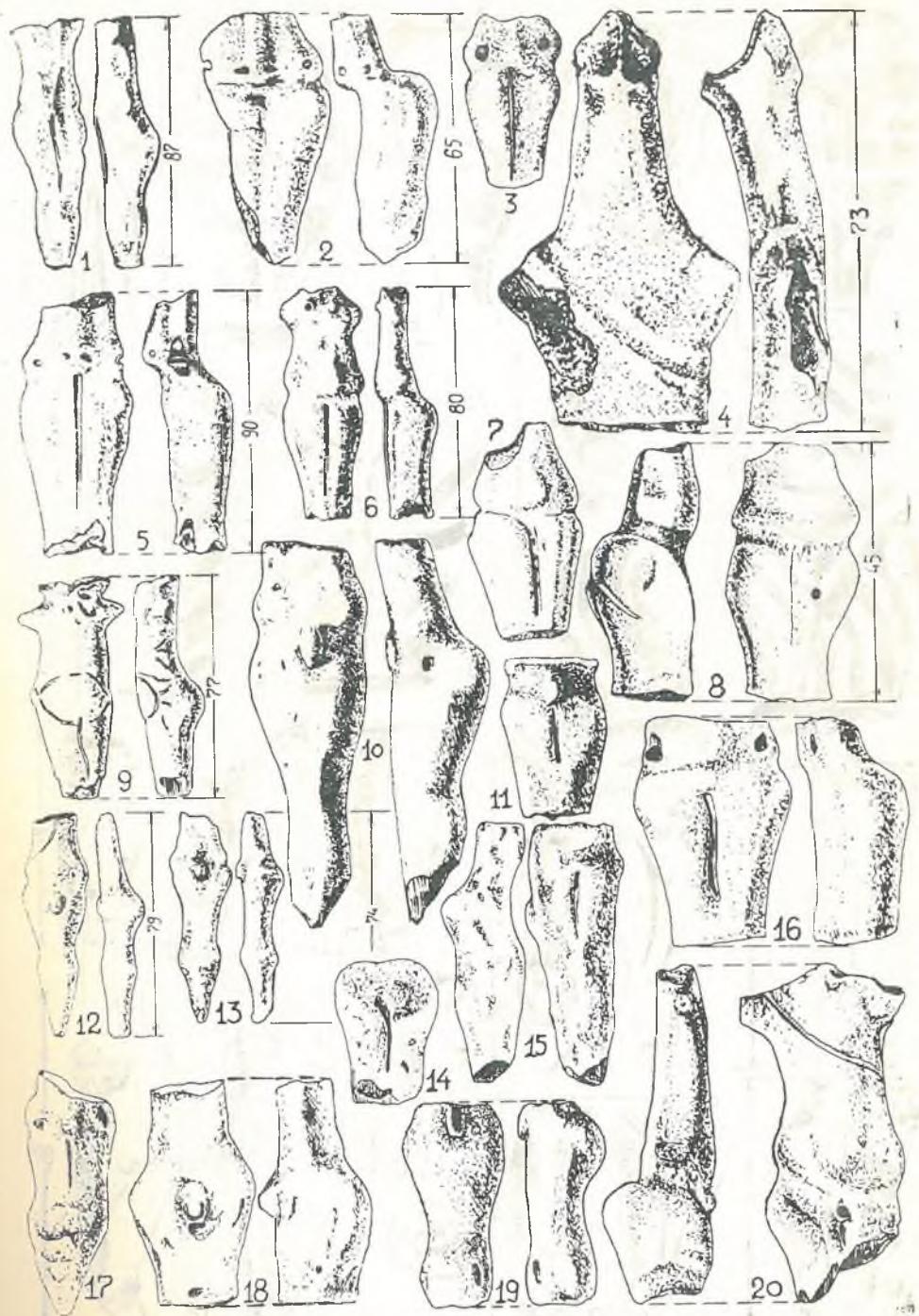
Gleichfalls interessant, aus der Sicht des verwendeten Materials, sind zwei Stücke-eines aus Stein gearbeitet (Tab. IV/10) und eines aus Knochen (Tab. III/1).

#### ABBILDUNGSVERZEICHNIS

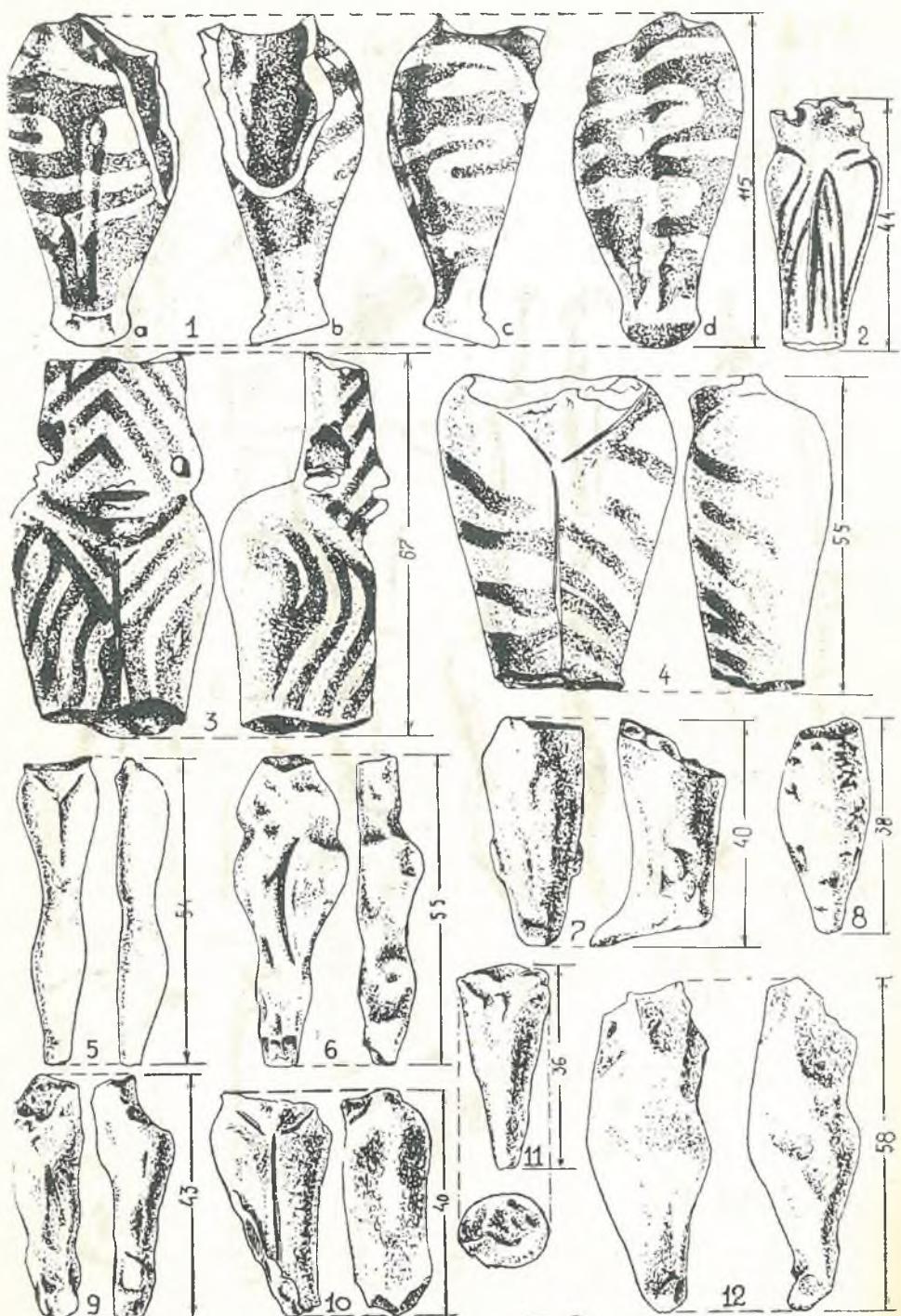
Abb. 1-8. Tonstatuetten aus der Sammlung des Museums von Fălticeni.

menționat un exemplar care are numai partea inferioară goală în interior, vezi — T. G. Movșa, op. cit., p. 16; două piese de acest gen sunt menționate la Frumușica — C. Mătăsă, op. cit., București, 1946, pl. LV, nr. 402, 403, atribuite de autor fizici Cucuteni A, ele conservind de asemenei urme ale unui decor pictat.

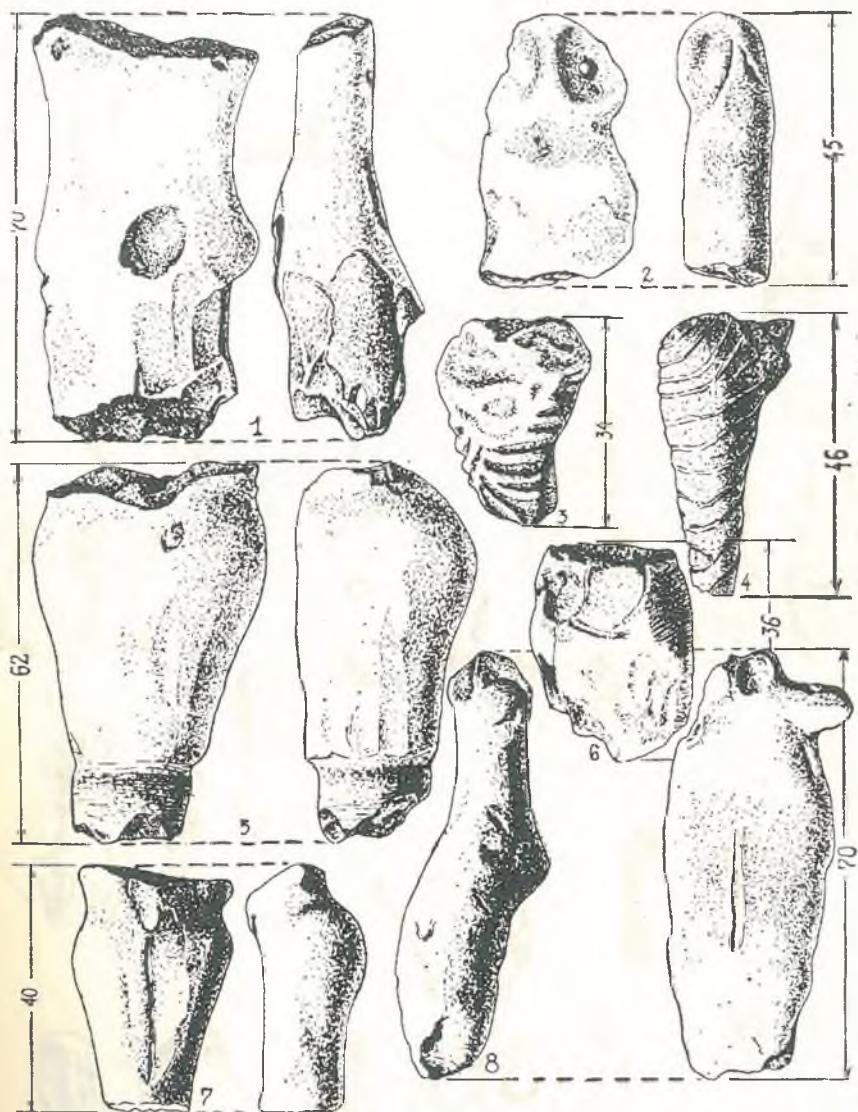
<sup>27</sup> S. Marinescu-Bilcu, *Unele probleme ale plasticii antropomorfe neo-eneolitice din România și relațiile ei cu Mediterana orientală*, în Pontica, X, 1977, p. 37 și urm.



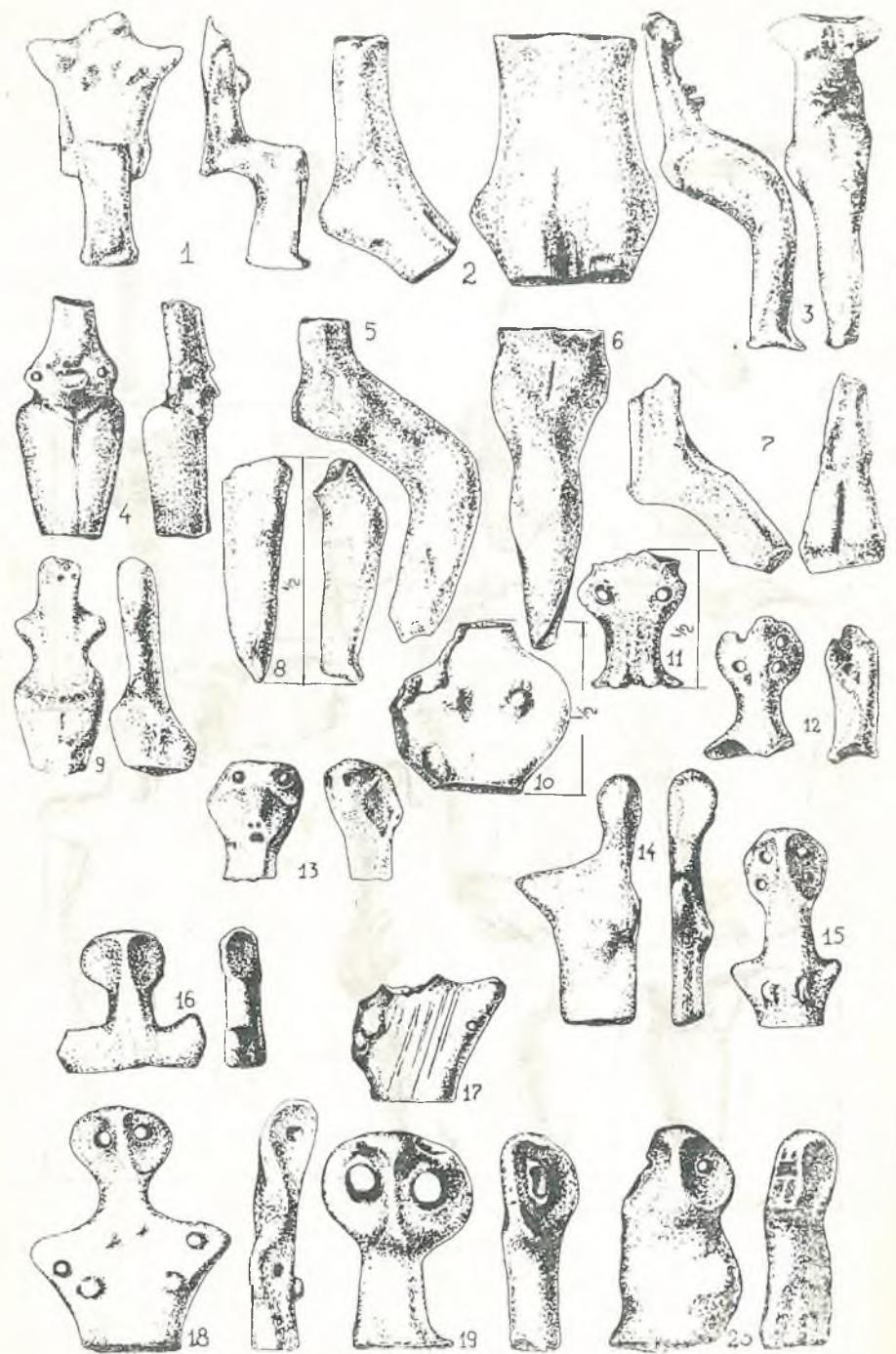
Planya I.



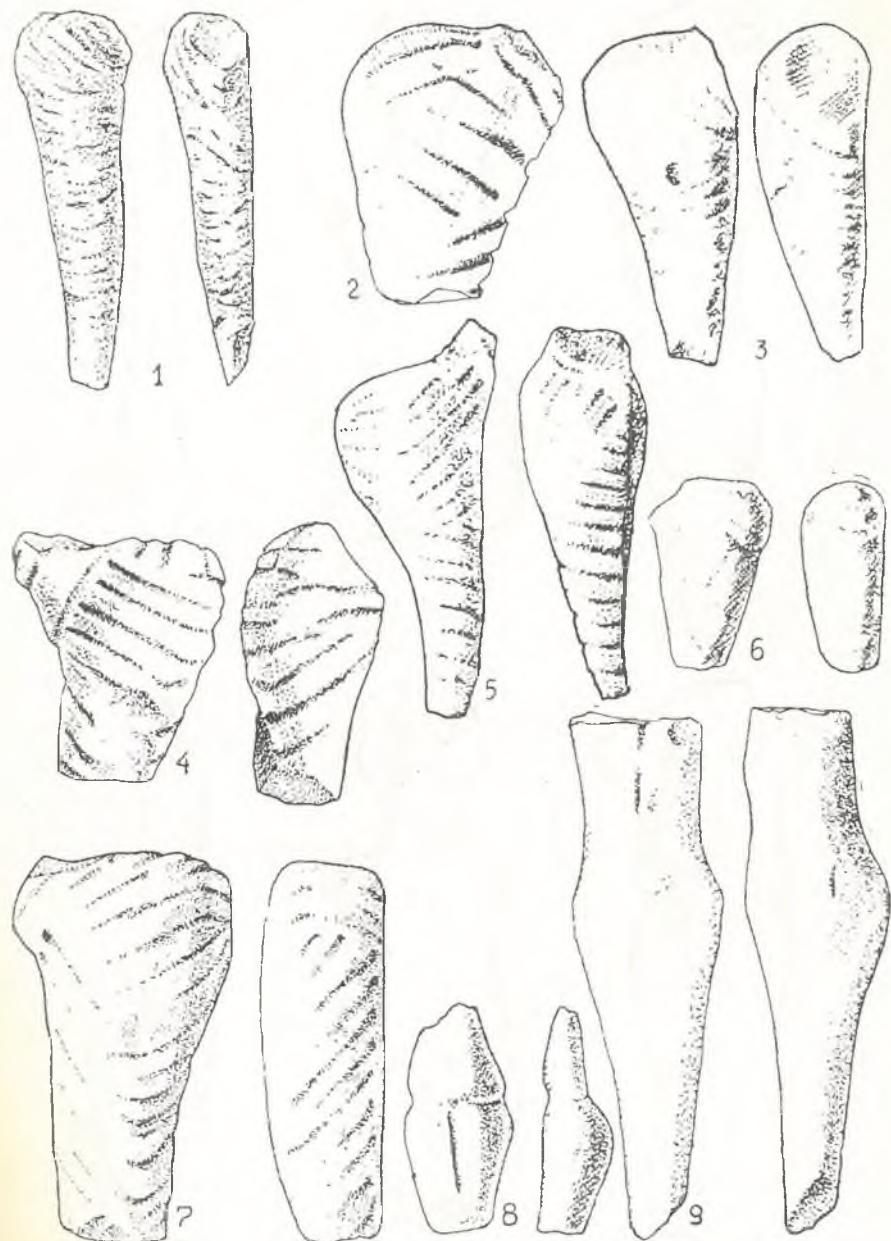
Planșa II.



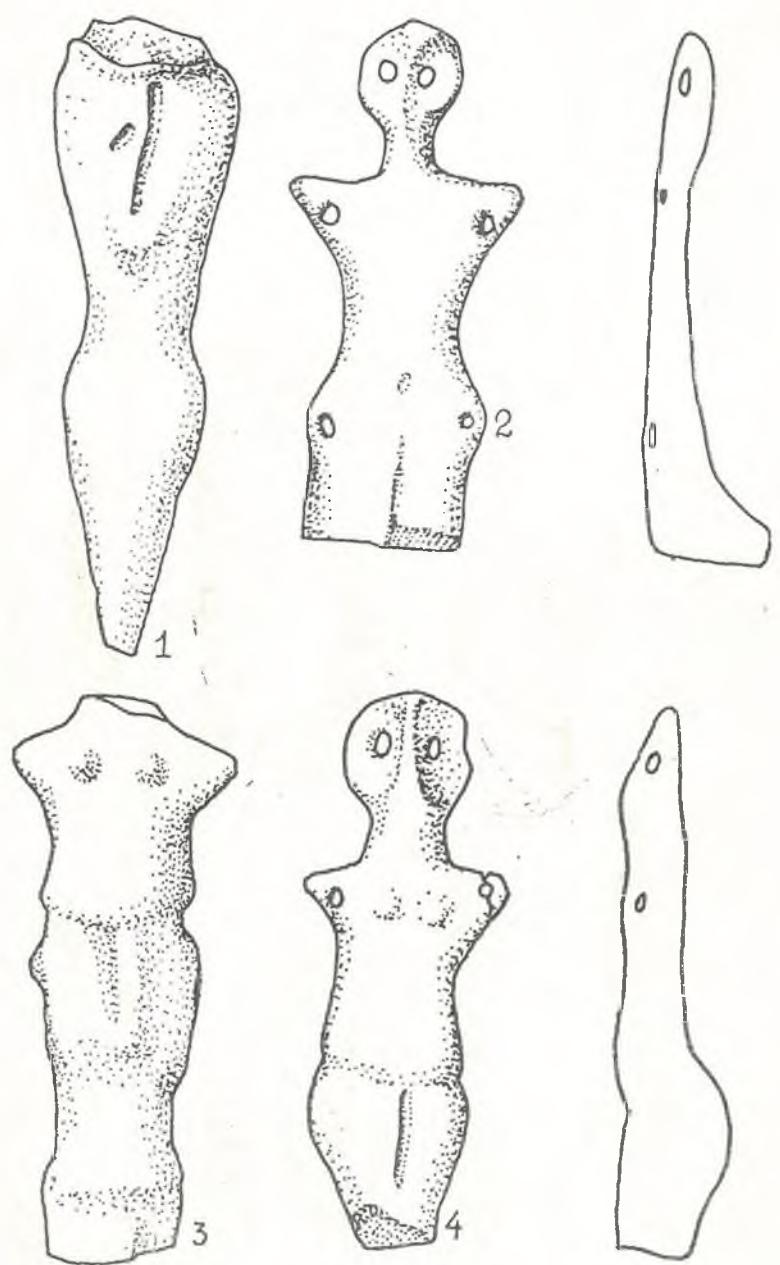
Planşa III.



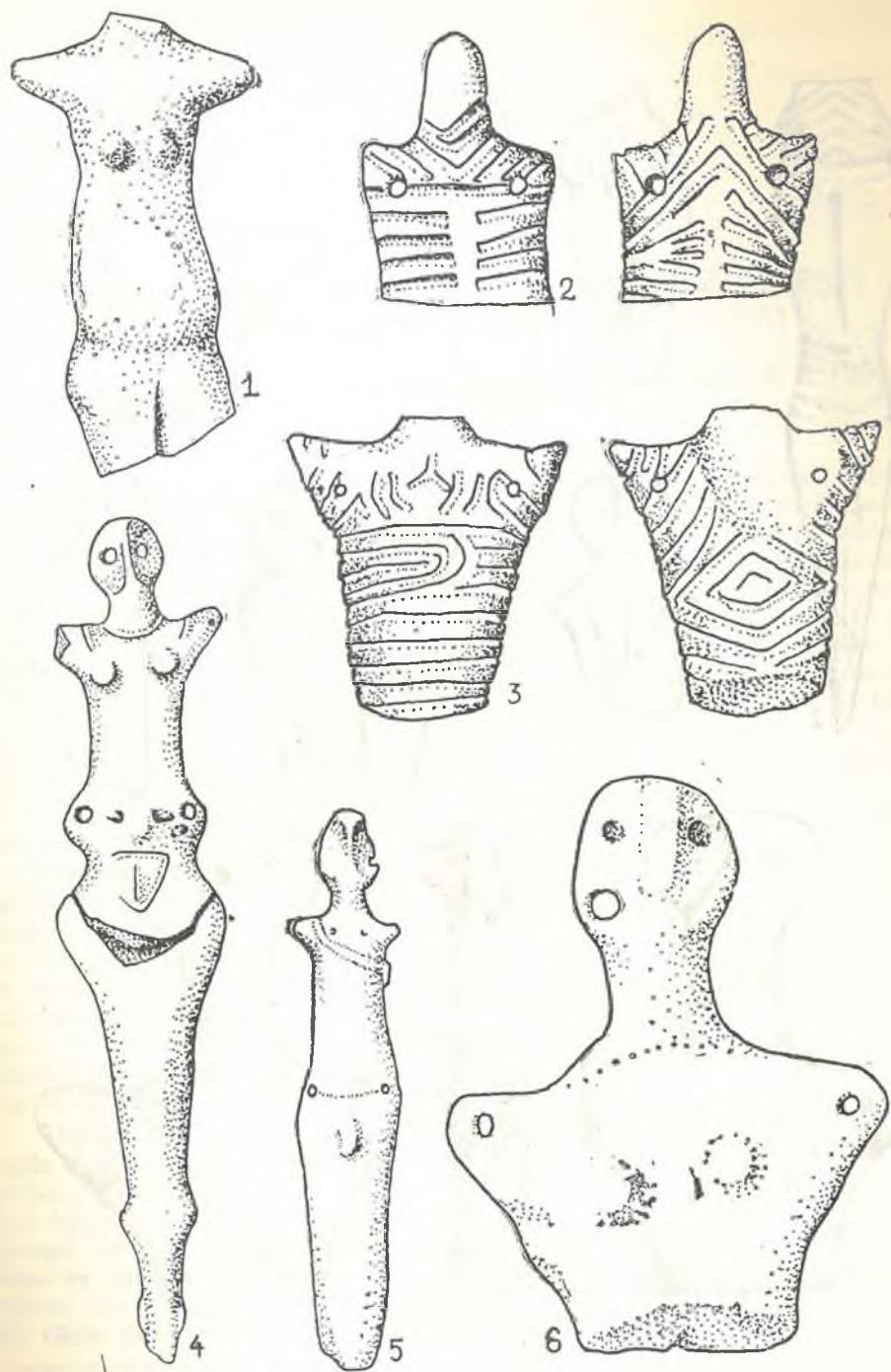
Plansa IV.



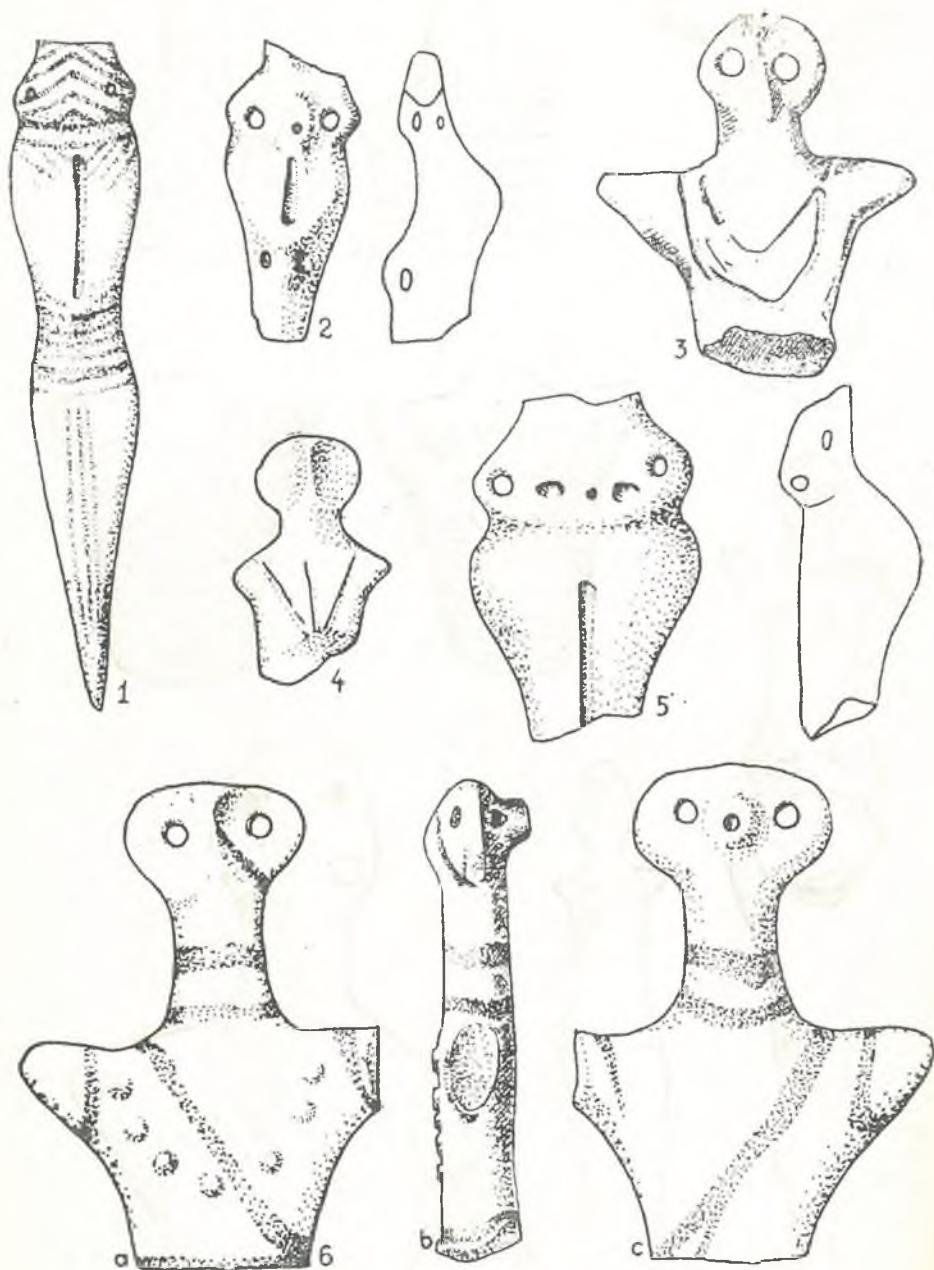
Planșa V.



Planșa VI.



Planșa VII.



Planşa VIII.

## UN MORMÎNT ÎN CISTĂ DESCOPERIT LA ȘERBĂNEȘTI (COMUNA ZVORIȘTEA, JUDEȚUL SUCEAVA)

MIRCEA IGNAT și DRAGOMIR N. POPOVICI

În noiembrie 1978, am fost informați că în satul Șerbănești, locuitorul Manciuc Gh., cu ocazia unor lucrări efectuate în curtea sa (săparea unui beci), a găsit lespezi de piatră, cenușă și oase<sup>1</sup>. Având în vedere această semnalare ne-am deplasat la fața locului și din cele relatate, ne-am dat seama că este vorba de un mormint în cutie de piatră, remarcind, totodată, faptul că acesta era amplasat la marginea unui tumul cu diametrul de aproximativ 25 m și cu o înălțime de cca 1,50 m, ceea ce sublinia importanța descoperirii și impunea efectuarea unor cercetări de salvare. Tumul nu era singur, în apropierea sa observându-se încă unul cu dimensiuni asemănătoare. Din informațiile primite de la locuitorii din zonă, pe imășul din imediata apropiere, la o distanță de 40—50 m ar fi existat un al treilea tumul, care în momentul de față nu se mai observă. Toți acești tumuli sunt plasați pe terasa superioară a Siretului.

Sondajul efectuat a urmărit obținerea unor date referitoare la relațiile stratigrafice și cronologice dintre mormint și tumul, reconstituirea reală a situației *in situ* a mormîntului, precum și recuperarea eventualelor obiecte de inventar. Ținind cont de deranjamentele anterioare ca și de posibilitățile de cercetare din teren, s-a trasat o casetă cu dimensiunile de 1,65 x 1,60 m și întrucât mormîntul nu a fost surprins în întregime în această suprafață s-a adăugat o lărgire de 1,20 x 0,70 m, condițiile obiective în care s-au desfășurat cercetările impiedicind continuarea săpăturii pe o suprafață mai mare.

Partea superioară a mormîntului a apărut la adâncimea de 1,04 m, unde se aflau printre pietre mari, plate, groase de 5,5 cm, care suprapuneau placă ce acoperea întregul mormînt (fig. 1). S-a constatat că una din laturile lungi, cea de nord, era parțial distrusă, lingă ea fiind o groapă care se adîncea pînă la 1,25 m, făcută de descoperitor pentru a observa conținutul „cutiei“ (fig. 2). În această groapă s-au găsit fragmente din plăcile de piatră care formau latura nordică, distrusă parțial de către descoperitor, cîteva oase umane calcinate și cenușă scoase de

<sup>1</sup> Semnalarea descoperirii se dătoarește prof. Narcis Negulescu căruia îi mulțumim și pe această cale.

către acesta pentru a controla conținutul mormântului. Verificarea foarte atentă a conținutului gropii a dovedit că nu conținea alte materiale arheologice, situație în concordanță cu cele relatate de către locuitorul Manciuc.



Fig. 1. — Mormintul înainte de ridicarea pietrelor ce acopereau placa superioară. Jos se observă distrugerea laturii de nord provocată de descoperitor.

Stratigrafic s-a surprins următoarea situație cu profilul dinspre centrul tumului :

- 0—0,60 m strat de pămînt vegetal amestecat cu lentile galbene și fragmente de cărămidă modernă provenite de la alte lucrări anterioare cu caracter gospodăresc ;
- 0,60—0,90 m strat de pămînt maroniu-cenușiu, cu lentile de pămînt galben, care par a aparține mantalei tumului, nederanjate ;
- 0,90—1,17 m strat de pămînt cenușiu ;
- 1,17—1,25 m pămînt galben steril.

Intrucît între mormînt și centrul tumului au fost întreprinse lucrările gospodărești amintite, care au ajuns pînă la o adîncime de 1,25 m, nu a fost posibil să observăm raportul stratigrafic dintre mantaua tumului și mormînt, putîndu-se observa doar faptul că partea superioară a cistei pornea din stratul de pămînt cenușiu ( $-1,04$  m), baza ei adîncindu-se în pămîntul steril dar nu putem preciza dacă groapa cistei taie stratul maroniu-cenușiu sau este suprapusă de acesta.

La demontarea cistei s-a remarcat că între cele patru pietre plate care acopereau placa superioară a mormântului și aceasta din urmă, era

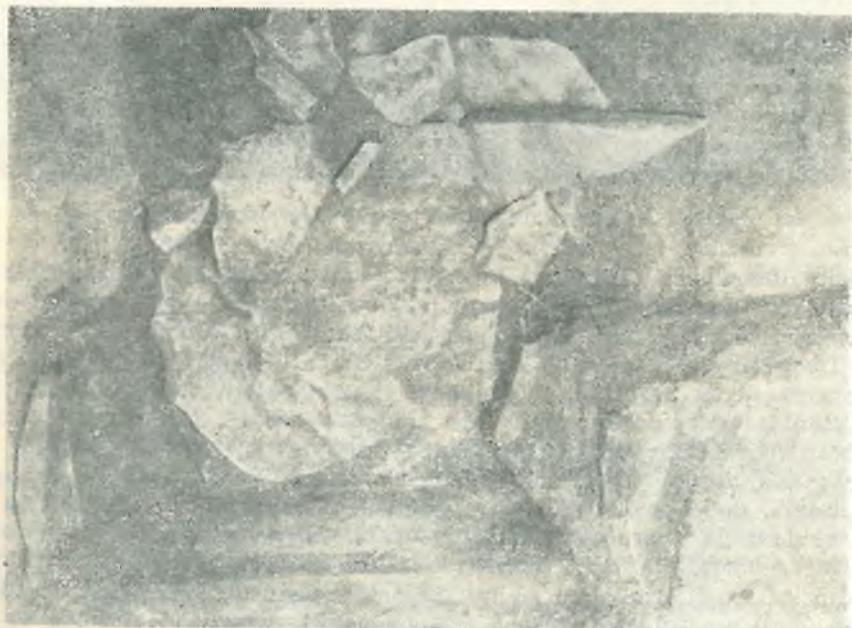


Fig. 2. — Mormîntul după demontarea plăcii superioare. Pietrele mărunte provin din spargerea laturii nordice.

un strat gros de 2—3 cm, de pămînt și nisip bine bătătorit, probabil pentru asigurarea unei etanșetăți perfecte. Între placa superioară și laturile scurte ale cistei erau plasate pietre de mai mici dimensiuni dispuse în aşa fel încît să permită de asemenea o etanșeitate mai bună a capetelor de est și vest ale acesteia. După demontarea plăcii superioare, cu o grosime de 6,5 cm, s-a observat forma dreptunghiulară a mormântului, care avea, la interior, dimensiunile de 1,20 x 0,60 m și orientarea est-vest (fig. 3). În interior cista cuprindea puțin pămînt (introdus probabil cu



Fig. 3. — Cutia de piatră a mormântului după degajare.

prilejul distrugerii parțiale a laturii de nord), cenușă și puține oase calcinate, care se pare că erau grupate, mai cu seamă, spre capătul de est al cistei. Din nefericire alte materiale arheologice nu au fost surprinse.

Deosebit de interesant este faptul că la demontarea cistei a reieșit că aceasta avea pereți dubli (capacul și cele patru laturi), între ei fiind o distanță medie de 2 cm în care a apărut același pămînt nisipos, bine bătătorit. Lespezile exterioare aveau o culoare roșie-maronie închisă, care s-ar putea datora trecerii lor prin foc. La colțuri aveau de asemenea amplasate, la lespezile exterioare, pietre de dimensiuni mai mici cu scopul evident de a proteja interiorul cistei. Întreaga construcție a cistei a relevat o deosebită grijă pentru detaliile de realizare, fapt care nu a permis ca în interiorul ei să nu pătrundă pămînt. Sub placa de fund a cistei (care era întreagă fără a mai avea altă lespede dedesubt), în zona sa centrală, într-o mică alveolare săpată în lutul galben, s-au găsit cîteva oase calcinate, a căror poziție stratigrafică ne determină să credem că au

fost depuse înainte de realizarea cistei, aceasta datorindu-se probabil unui anumit ritual funerar<sup>2</sup>.

Încadrarea cronologică și culturală a acestei descoperiri, în momentul de față, este dificilă având în vedere atât lipsa inventarului, a elementelor stratigrafice, cît și a unor analogii convingătoare ale ritului și ritualului funerar. Ritul depunerii resturilor funerare în ciste a fost practicat frecvent în perioada de trecere de la neolic la epoca bronzului sau în bronzul timpuriu și mijlociu. De asemenea, incinerația era cunoscută purtătorilor culturilor Komarow<sup>3</sup> și Monteoru<sup>4</sup>, dar, din cîte cunoaștem, în cele două culturi nu era practicat ritualul depunerii oaselor incinerate în ciste. În aria culturii amforelor sferice se găsesc morminte în ciste acoperite de tumuli sau morminte de incinerație<sup>5</sup>, dar o situație similară celei de la Șerbănești — mormînt de incinerație în cistă, eventual acoperit de tumul — nu o cunoaștem.

Nu este exclus ca mormîntul să fie încadrat, eventual, în epoca timpurie a bronzului, descoperiri similare cunoscîndu-se în aria culturii Glina III — Schnakenberg, la Rotbav<sup>6</sup>. Din păcate, despre ritul funerar din epoca timpurie a bronzului în Moldova știm foarte puține lucruri. Deși, în prezent, nu putem data și nici atribui mormîntul găsit la Șerbănești considerăm, totuși, utilă semnalarea acestei descoperiri și cercetările viitoare, pe baza altor vestigii similare, vor permite, desigur, o încadrare cronologică și culturală mai exactă a acestuia.

#### UN TOMBEAU EN BOÎTE DE PIERRE DÉCOUVERT À ȘERBĂNEȘTI (LA COMMUNE ZVORIȘTEA, LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA)

##### Résumé

Les auteurs présentent la découverte fortuite d'un tombeau d'incinération, en boîte de pierre. Celui-ci était situé au bord d'un tumulus. À cause de certains dérangements antérieurs il n'est pas possible de préciser si le tombeau appartient

<sup>2</sup> Observațiile foarte atente făcute cu acest prilej, pot permite să afirmăm că fragmentele de oase incinerate de sub lespedea de bază a mormîntului au fost găsite în poziție *in situ*, între ele și groapa practicată de locuitorul Manciu nu există nici un fel de relație.

Expertiza antropologică confirmă faptul că oasele incinerate recoltate din mormînt, din groapa de pe latura nordică și de sub lespedea de la baza mormîntului aparțin aceluiași individ. Mulțumim, cu această ocazie, tovarășului N. Mirițoiu de la Institutul Dr. V. Babeș — Laboratorul de antropologie, care a studiat materialul osteologic.

<sup>3</sup> I. K. Svešnikov, *Cultura Komarowska*, în *Arch. Polska*, XII, 1, 1967, p.

<sup>4</sup> M. Florescu, *Cîteva observații referitoare la ritul și ritualurile practice de purtătorii culturii Monteoru în lumina săpăturilor de la Cindești (jud. Vrancea)*, în *Carpica*, X, 1978, p. 97-121.

<sup>5</sup> T. Wiślański, *The Globular Amphora Culture*, în *The neolithic in Poland*, 1970, p. 181 și 200 (morminte de inhumare tumulară), p. 203 (morminte de incinerație plane).

<sup>6</sup> Alfred Prox, *Die Schnakenbergkultur*, Brașov, f.a., p. 70-77.

au tumulus, ainsi que l'encadrement chronologique et culturel de celui-ci, parce que il n'existe pas aucun inventaire funéraire. Il est possible que le tombeau appartient à l'époque de transition de néolithique à l'époque du bronze ou dans le bronze ancien.

#### EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le tombeau avant le relèvement des pierres qui couvraient la plaque supérieure. En bas on observe la destruction du côté nordique provoquée par le découvreur.

Fig. 2. — Le tombeau après le démontage de la plaque supérieure. Les petites pierres, proviennent du cassage de la partie nordique.

Fig. 3. — La boîte de pierre du tombeau après le dégagement.

## O CAHLĂ CU INSCRIPTIE DIN COLECTIILE MUZEULUI JUDEȚEAN SUCEAVA

PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC

În colecțiile Muzeului județean Suceava, se păstrează un fragment de cahlă, descoperit în anul 1954 la Curtea Domnească, în umplutura pilonului 2<sup>1</sup>.

Se păstrează doar partea superioară a cahlei. Dimensiunile sunt : lățimea = 170 mm ; grosimea plăcii = 7 mm ; lățimea chenarului = 4 mm. Cahla are față plină, ușor adâncită în raport cu chenarul, decorul în relief plat (mèplat) ; piciorul de montare este dreptunchiular, scurt.

Pasta din care a fost lucrată cahlă este fină, bine frămîntată, cu nisip cernut și granule de calcar în compoziție. Placa și piciorul de montare au fost modelate manual — se păstrează pe spatele piesei amprentele celui care a lucrat-o — iar decorul a fost imprimat cu ajutorul unui tipar, puțin cam uzat, ceea ce explică de ce unele detalii nu se pot distinge.

Cîmpul cahlei este decorat cu un sfînt militar, călare. Personajul este prezentat în mișcare, spre stînga, cu față văzută frontal și cu corpul din profil. În mîna dreaptă ține o lance, iar în cea stîngă, frîul calului. Personajul are capul încoronat de aureolă și este îmbrăcat cu o mantie care flutură în vînt, ceea ce accentuează impresia de mișcare. Calul are capul plecat, cu coama asemenea unor liniuțe paralele. În față calului apare un cap (?) încoronat.

În partea superioară stîngă, în față personajului, este figurat un personaj în zbor, care-l încoronează cu o coroană cu cinci fleuronii.

În dreptul sfîntului, în stînga, apar cîteva litere chirilice : МИРИЬ care se citesc (Du)m(i)tru. În dreptul capului încoronat se află o altă, literă, И, iar în continuarea coamei calului apar alte litere, destul de sterse, din cauza tiparului. Se pot distinge : IIIA(?)HB

Din toate aceste litere se poate constitui doar un singur cuvînt, Dumitru, fiind vorba de numele sfîntului<sup>2</sup> reprezentat pe cahlă, după un obicei frecvent în iconografia medievală.

<sup>1</sup> Multumim și pe această cale tovarășului dr. Mircea D. Matei pentru îngăduința de a publica această piesă.

<sup>2</sup> Există cahle care au inscripții cu numele sfîntului, în cazul Sfîntului Gheorghe, cf. Maria Golescu, *Icoane de lut*, în *Buletinul Muzeului Militar Național*, V, nr. 9-10, București, 1943, p. 53, fig. 1 și p. 54, fig. 2.

Cahle cu inscripții se cunosc din mai multe locuri. Inscriptia poate să explice scena de pe cahlă, cum este cazul cahelor de la Baia<sup>3</sup> sau de la Roșia<sup>4</sup>, să indice anul cînd au fost lucrate, cum este cazul unor cahle descoperite în Transilvania<sup>5</sup> sau să desemneze pe cel care a sculptat ti-



Fig. 1. — Fragment de cahlă cu inscripție chirilică.

parul cahlei<sup>6</sup>. Aceste cahle cu inscripții se datează din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea.

Fragmentul nostru, prin pastă, motivul decorativ și mai ales prin tehnica de execuție se datează în secolul al XVII-lea. Factura execuției— méplat-ul — naivitatea în tratarea personajelor, nerespectarea pro-

<sup>3</sup> La Baia s-au descoperit cahle cu reprezentarea profetului David, cu inscripții cu caractere latine majuscule: „DAVID PROPHETA”, cf. Eug. Neamțu, *Cahle cu reprezentarea profetului David descoperite la Baia*, în *SCIWA*, 25, 3/1974, p. 474, fig. 1 și p. 475.

<sup>4</sup> De la Roșia, de lîngă Sibiu provine o cahlă cu inscripția în limba germană: „ESSE(N)...ISE + GEBROTE + WEINBERE + ENNO + DNI + 1...” (mîncare, ...piini, struguri, Enno Dni 1...). Decorul acestei cahle îl constituie un vrej de viață de vie cu struguri; cf. Th. Nägler, *Un depozit de plăci ornamentale descoperit la Roșia (r. Sibiu)*, în *Culegere de studii și cercetări*, Muzeul regional Brașov, I, 1967, p. 147, fig. 9.

<sup>5</sup> Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, 1958, p. 97, fig. 93; p. 109, fig. 111.

<sup>6</sup> De la Tîrgoviște provine o cahlă, decorată cu o acvilă bicefală, avînd o inscripție cu caractere chirilice: „Aceste tipare le-au săpat Drăgoi timplar”, cf. Barbu Slătineanu, *op. cit.*, p. 111, fig. 114.

porțiilor, indică o rusticizare a reprezentărilor plastice din secolele XV—XVI, proprie producției artistice a secolului al XVII-lea.

Cahla descoperită la Curtea Domnească de la Suceava prezintă un nou tip iconografic, realizat în maniera specifică secolului al XVII-lea ; ea este în același timp reprezentativă pentru creația meșterilor populari.

UN CARREAU DE POËLE À INSCRIPTION DANS LES COLLECTIONS  
DU MUSÉE DÉPARTEMENTAL DE SUCEAVA

*Résumé*

L'auteur présente un fragment d'un carreau de poèle à inscription cyrillique, dattant du XVII-e siècle, découvert à la Cour Princière de Suceava.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. — Fragment d'un carreau de poèle à inscription, représentant le Saint Demètre.

## NUMELE SATULUI STULPICANI (BAZINUL SUHAI BUCOVINENE)

IOAN IOSEP

Intr-un dicționar apărut la începutul secolului nostru se menționează că, după afirmația locuitorilor din Stulpicani, numele satului lor derivă de la *stulpig*, apelativ desemnind un vechi instrument de pescuit : „prăjină de care se agăta fișii de tei și care servește a scociori și a speria păstrăvii ; aceștia fugind sunt prinși în sac (plasă)“<sup>1</sup>. Deși instrumentul nu mai este folosit astăzi, într-o verificare pe teren am constatat că oamenii în vîrstă și-l amintesc încă, sub forma *stulbic*<sup>2</sup>.

Dicționarele limbii române nu consemnează aceste forme apelative<sup>3</sup>. Dintr-o lucrare a regretatului I. Conea, reputat specialist în domeniul toponimiei geografice, etnografiei și geografiei istorice, am aflat că tocmai în celălalt capăt al Carpaților românești, în Oltenia nordică, (satul Izvarna, bazinul Tismanei) se mai folosește încă un instrument identic, prin destinație, numită însă aici *ștîrbic*. Este „o bîtă lungă de cel puțin 2 m și 1/2, terminată la un capăt cu o tălpită mai lată“ cu care cineva din grup „bate“ apa sau scormonește pe sub maluri și pe sub rădăcini ca să iasă păstrăvii, în timp ce alții stau atenți, pregătiți să-i străpungă cu ostrile sau să-i captureze cu sacul<sup>4</sup>.

S-ar părea că apelativele *stulpig* (*stulbic*) și *ștîrbic*, atât de diferite ca formă, n-au nici o legătură între ele. În realitate, consultind colecțiile de documente, am constatat că numele vechi — poate chiar cel inițial — al satului Stulpicani a fost *Ștîlbicanî*, deci foarte aproape de rădăcina apelativului „*ștîrbic*“. Astfel, într-un document din 1488 se arată

1 Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 208.

2 Informație de la un bun cunoscător al trecutului satului Stulpicani, învățătorul pensionar Dranca Chiril.

3 Am consultat, printre altele, următoarele dicționare : A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931 ; G. Mihăilă, *Dicționarul limbii române vechi*, București, 1974 ; A. Resmerită, *Dicționarul etimologicosemantic al limbii române*, Craiova, 1924 ; L. Șâineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. IX, Craiova ; H. Tiktin, *Dicționar român-german*, vol. III, București, 1910 ; *Dicționar explicativ al limbii române*, București, 1975.

4 I. Conea, *O vînatăoare de păstrăvi la Izvarna*, în BSRG, tom. LVI, București, 1937, p. 388-389. A se vedea și lucrarea aceluiași autor : *Corectări geografice în diploma ioanișilor*, în BSRG, tom. LVI, p. 246-271 și fotografia anexată acolo (fig. 8).

că Ștefan cel Mare cumpără... „un sat anume Știbicanii, la Toplița Rece, pe Suha Mare... și cu toate poienile și muncelele, câte sunt pe lîngă ea, și toate izvoarele anume Răroaia și Ostra și Negrileasa și cu toate izvoarele căde în ele”<sup>5</sup>. Sub aceeași formă — Știbicanii — se reîntâlnesc într-un document din 1638<sup>6</sup>. Ulterior, oiconimul<sup>7</sup> cunoaște cîteva forme intermediare, care fi jalonează evoluția pînă la cea actuală : Știbicanii (1665)<sup>8</sup>, Știubicanii (1756)<sup>9</sup>, Stulbicanii (1781)<sup>10</sup>; ultima concordă perfect cu forma apelativului, aşa cum s-a păstrat ea astăzi.

Din cele de mai sus se poate admite că numele instrumentului de pescuit la care ne referim a fost inițial același (sau aproape același) atât în Oltenia cît și în Bucovina și că în această ultimă regiune apelativul și toponimul au avut o evoluție aparte.

Este interesant de remarcat existența unor analogii între cele două microregiuni :

1. Atât Stulpicanii (la marginea estică a Rarăului) cît și Izvarna (pe bordura sudică a Munților Vilcanului, la contact cu Depresiunea subcarpatică olteană) se găsesc situate la poalele unor masive muntoase, și mai mult decît atât, masivele muntoase respective sunt constituite din calcare<sup>11</sup>. În aceste condiții apele pîranielor sunt bogate în carbonați, vîjelioase și bine oxigenate, vara sunt relativ reci (datorită alimentării subterane intense), în schimb iarna, din aceeași cauză, nu îngheată sau îngheată greu ; turbiditatea este redusă. Este biotopul ideal pentru păstrăv, adaptat perfect acestui mediu, peștele care constituie obiectul pescuitului în cele două regiuni.

2. Sistemul arhaic de pescuit — o adevărată vînătoare cu hăitași — este identic, indiferent că are loc ziua sau noaptea, vara sau iarna. Instrumentele folosite sunt aceleași și poartă nume identice sau foarte asemănătoare ; ostia sau ostria, sacul, fachia, făclia sau văpaia, văpăița, la care se adaugă ștîrbicul, stulpigul sau stulbicul<sup>12</sup>. Limpezimea remarcabilă a apelor și mai ales obiceiul păstrăvului de a sta neclintit pe fundul apei, îl fac specia cea mai indicată pentru sistemul de pescuit arătat mai sus.

<sup>5</sup> Documente privind istoria României, Veacul XV, A. Moldova, vol. II (1476—1500), Ed. Acad. R.P.R., 1954, doc. nr. 94, p. 98 ; pe aceeași pagină mai jos, satul este numit Știbicanii.

<sup>6</sup> T. Bălan, Cîteva documente bistrițene, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, vol. XI, Cluj, 1946, doc. VI, p. 17.

<sup>7</sup> Oiconim = toponim care desemnează așezări omenești ; de la oikos = casă (grec.).

<sup>8</sup> T. Bălan, op. cit., p. 29.

<sup>9</sup> T. Bălan, Documente bucovinene, vol. II, p. 98.

<sup>10</sup> Ibidem, vol. V, p. 163.

<sup>11</sup> Așa cum rezultă de altfel și din documentul din 1488 citat mai sus, hotările vechiului sat Stulpicanii cuprindeau și o parte din Rarău.

<sup>12</sup> Dicționarele consultate menționează formele : „ștîrbic”, „știubic”, „știulbuc”, „știubic”, „știuldic” (A. Candrea), „știulbuc”, „știoldic” (L. Șâineanu), „știoldic” (A. Resmeriță), variante tranzitorii între „ștîrbic”, „stulpig” și „stulbic”.

3. Există și alte apelative sau toponime comune celor două regiuni carpatici, dintre care amintim aici Dorna<sup>13</sup>, Bistrița, Sohodol (pîrîu și sat în Oltenia), respectiv Valea Seacă sau Suha (Stulpicani).

Din cele arătate mai sus se desprind cîteva observații :

— Oiconimul Stulpicani = Știlbicani derivă din apelativul „ștîrbic“ sau dintr-o variantă a lui, avînd semnificația de poreclă colectivă dată locuitorilor satului ;

— Distanțele mari care despart cele două regiuni și asemănarea formelor apelative și toponimice arată că apelativul „ștîrbic“ cu varianțele lui a avut o circulație largă, o arie întinsă de răspîndire ;

— Faptul că apelativul analizat este puțin cunoscut astăzi, fiind semnalat în areale izolate, îi confirmă vechimea lui ;

— Se reliefază și pe această cale rolul deosebit pe care l-a avut în trecut pescuitul în apele de munte : populația fiind rară, peștele constituia o sursă de hrană importantă ;

— Din exemplul de mai sus se poate vedea importanța mare pe care o are identificarea formelor toponimice vechi, atestate documentar, pentru explicarea toponimelor actuale.

Prin analogie cu situația oiconimului Stulpicani, apare foarte tentantă derivarea toponimului Ostra (inițial oronim, apoi hidronim și oiconim) de la o altă unealtă de pescuit — „ostria“ sau „ostia“<sup>14</sup>. Dealtfel, în regiune se cunosc și azi doi munți cu numele Ascuțita — Mare și Mică. Ambele toponime, atât Ostra cît și Ascuțita, sunt vechi, confirmate documentar din secolele XV—XVI. Probabil că primul a apărut în documente prin traducerea celuilalt în limba slavonă, cu ocazia redactării documentelor în cancelariile domnești, după cum probabil s-a întîmplat și cu Seaca (Valea Seacă), tradus prin Suha.

Nota de față încearcă să arate aportul analizei răspîndirii unui apelativ în scopul de a stabili originea toponimelor derivate. După cum arată G. Vâlsan, „metoda geografică, de a arăta distribuția unui fenomen, poate sugera noi relații, care nu rezultă din considerarea individuală a unei numiri“<sup>15</sup>.

#### LE NOM DU VILLAGE STULPICANI — LE BASSIN DE LA RIVIÈRE SUHA EN BUCOVINE

##### R é s u m é

En se proposant d'expliquer d'où provient l'oiconime „Stulpicani“ — dans le département de Suceava, l'auteur arrive à la conclusion que ceci tire son origine

13 „Dorna“ este denumirea cursului superior al Tismanei, și tot Dorna se numea înainte Apa Mare sau rîul Orlei (I. Conea, *Cercetări geografice în diploma iouanilor*, în BSRG, tom LVI, 1937, p. 261).

14 Oportunitatea acestei ipoteze ne-a fost confirmată pe teren de către învățătorul Dranca Chiril.

15 *Distribuția în România a trei animale azi dispărute*, în BSRG, tom LVII, București, 1938.

d'un nom commun : *stulpig* (avec les variantes *stulbic*, *stirbic*) qui nomme un ancien outil (employé autrefois tant en Bucovine qu'au nord de l'Oltenie) qu'aujourd'hui n'est pas utilisé. L'auteur soutient son opinion en poursuivant l'évolution historique de l'oïconyme Stulpicani conformément aux preuves documentaires, depuis 1488, quand celui apparaît sous le nom de Știlbicani, et fait mention, en ordre chronologique, de variantes intermédiaires attestées : „Ștulbicani“ — 1665, „Știulbicani“ — 1756, „Stulbicani“ — 1781.

# ÎNSEMNARI BIBLIOGRAFICE

*Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität, 3, 1975—1976,*  
Herausgegeben von Paul Miron,  
Verlag Karl Alber, Friburg/München, 312 p.

Cel de al treilea volum al *DACOROMANIEI*, dedicat profesorului dr. Ștefan Teodorescu (Universitatea din Heidelberg) cu ocazia împlinirii vîrstei de 70 de ani se dorește a fi atît un omagiu adus personalității celui ce este recunoscut ca un marcant susținător al Societății „Mihai Eminescu” (din Heidelberg, în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” — Iași), cît și un volum care, continuînd linia precedentelor, se axează, în general în deosebit de interesanta și fertila sferă a istoriei poporului român, autorii oprindu-se în cuprinsul articolelor lor asupra istoriei, literaturii, lingvisticii și etnografiei (aceasta fiind de altfel și structura volumului).

Astfel, aparenta diversitate a sumarului acestui volum este totuși subsumată acestei idei călăuzitoare în cadrul căreia multitudinea aspectelor prezentate nu poate face, credem noi, decît să sporească interesul cititorilor, cu atît mai mult cu cît fiecare articol aduce o reală contribuție la elucidarea uneia sau alteia dintre problemele asupra căroră autorii s-au oprit.

Cea mai mare parte din articolele prezentate au constituit subiectul comunicărilor din cadrul colocviilor — „Maramureșul — model de cultură sud-est europeană” (august, 1974) și „Români și marea” (septembrie, 1975). Evident, temele celor două colocviilor își pun amprenta asupra tematicii articolelor prezentate, adăugind astfel un plus de coeziune volumului.

În cadrul secțiunii rezervate istoriei, sunt prezentate șase articole:

Stelian Brezeanu, în articolul său — *Byzantinische Wirtschaftkontakte an der Unterer Donau in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (1204—1261)*, se ocupă atât de relațiile și contactele economice bizantine la Dunărea de Jos cît și de evoluția și formele lor de manifestare, mai ales avînd în vedere evenimentele politice care le-au influențat într-un fel sau altul.

Este vorba de prima jumătate a sec. al XIII-lea (1204—1261), în care stabilirea Curții imperiale la Niceea — datorită cuceririi Constantinopolului de către cruciați — prezintă unele caracteristici și implicații pentru domeniul pe care autorul și-a propus să-l abordeze.

În acest sens, se arată că după ce s-a consolidat pe plan economic și militar — Imperiul de la Niceea trece la o politică militară activă, concretizată mai ales prin expansiunile teritoriale din timpul domniei lui Ioan III Ducas, în zona Balcanilor.

Drept urmare, se intensifică relațiile comerciale cu aceste teritorii de la Dunărea de Jos. Și, nu întâmplător, sunt semnalate descoperirile de monede, mai numeroase în această perioadă și în ținuturile românești. În cadrul acestor relații, autorul optează pentru ideea că un rol important l-au jucat și negustorii greci refugiați din Constantinopolul cucerit și integrat Imperiului latin de răsărit și care s-ar fi stabilit în centrele economice amplasate la gurile Dunării, sublinindu-se în acest fel continuile legături economice dintre zona Dunării de Jos și Imperiul Bizantin, relații integrate în cadrul politic, economic și militar al acestei perioade.

Plecind de pe bazele unor principii metodologice, Sabine Rieckhoff-Pauli, în lucrarea sa, *Die ethnische Deutung aus der Sicht der Ur- und Frühgeschichte*, discută o problemă deosebit de interesantă, și anume, folosirea cercetărilor arheologice pentru analizele și atribuirile etnice. Pe baza principiilor pe care le enunță, autoarea propune apoi și o exemplificare practică în cazul culturii celtice și a celei germanice la începutul mileniului I e.n., la Rin.

V. Spinei, *Aspekte der politischen Verhältnisse des Gebietes zwischen Donau und Schwarzen Meer zur Zeit der Mongolenherrschaft XIII—XIV*, se oprește cu precădere asupra noului cadru politic creat pe teritoriul Dobrogei în decursul secolelor XIII—XIV, datorită prezenței dominației Hoardei de Aur, autorul apelând atât la bibliografia (consistentă) istorică de pînă acum, la unele izvoare documentare mai puțin folosite pînă în prezent, cit și la cercetările arheologice, reușind să sintetizeze rezultatele acestora.

Plecind de la datele avute la dispoziție, autorul subliniază cîteva caracteristici importante ce se desprind din atenta analiză a situației etnice, economice și politice în spațiul dat, ținind cont, evident, de dificultățile pe care le are de întîmpinat orice întreprindere de acest gen. Astfel se subliniază, chiar în condițiile existenței unui mozaic etnic în zonă, continuitatea existenței populației românești de aici, ca și importanța permanentelor sale legături cu Bizanțul.

Şerban Rădulescu-Zones, *Die Stellung der Rumänischen Diplomatie gegenüber dem internationalen Schiffahrtsstatut auf dem Schwarzen Meer zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, se ocupă de problema navegației în Marea Neagră și prin strîmtori, de importanță ei pentru statul român, axîndu-se în principal pe poziția diplomatică a acestuia în cadrul european al epocii și pe demersurile întreprinse într-un sens sau altul pentru a promova principiul liberei navegații.

Alexandru Zub, *Le Maramureş dans la vision de N. Iorga*, ne propune în cadrul acestui articol o concepție despre istorie (inclusiv aici toate aspectele vieții materiale și spirituale), și rolul Maramureșului aşa cum acestea s-au reflectat în opera lui N. Iorga, axîndu-se în principal pe conferințele, notele de călătorie și articolele publicate de către acesta.

Beneficiind de atenția și sensibilitatea lui Al. Zub pentru modul în care Maramureșul „celui d'il y a un demi-siècle et même plus“, s-a reflectat în paginile scrise de N. Iorga de-a lungul timpului, articolul ne dezvăluie mai mult decît atât, alesul suflet al savantului însetat de cunoașterea patriei sale, de realitățile în miezul căror a trăit, dragostea sa profundă pentru neamul său și dorința de a afirma și de a face cunoscute frumuseștile sufletului și spațiului românesc.

D. Protase, *La population daco-romaine en Transylvanie et dans le Banat (depuis l'abandon de la Dacie jusqu'à la venue des slaves)*, afirmîndu-și de la bun început premizele sale conceptuale asupra ceea ce se constituie ca o „con-

tinuité daco-romaine", a ținut să releveze temelia fundamentală a existenței populației autohtone în Transilvania și Banat aşa cum transpare ea în lumina rezultatelor cercetărilor arheologice întreprinse în ultimii 20 de ani, constând în aşezări, necropole, descoperiri izolate, monede etc. Relevind atât unele lacune ale cercetării cit și succesele acesteia, autorul prezintă succint, sintetic, evoluția unitară, organică a formelor de manifestare ale vieții populației autohtone în acest spațiu, chiar și în condițiile conviețuirii cu alte elemente etnice, afirmind încă o dată valoarea rezultatelor cercetărilor de natură arheologică în favoarea ideii continuității.

Secțiunea rezervată literaturii cuprinde un număr de cinci articole :

Christian Wentzlaff-Eggebert, *Les innovations métriques de Platen et l'originalité du sonnet eminescien*, face o atență analiză comparativă a formelor de manifestare a tipurilor de sonet (italian, francez, englez) ajungind la concluzia afirmării originalității sonetului eminescian ce stă la baza formării modelului românesc.

La acesta se adaugă articolele :

Ilina Grigorovici, *La trilogie de la connaissance et les prémisses d'une herméneutique roumaine*; Klaus-Henning Schroeder, J. F. Negebauer in Rumänien (1843—1845); Mihai Zamfir, *Le motif de la mer chez Lucian Blaga*; Horst Fassel, *Die Dobruscha und das Schwarze Meer in den Berichten deutscher Donaureisender des 19. Jahrhunderts*.

Secțiunea rezervată lingvisticii (a treia) cuprinde următoarele articole :

Eugenio Coșeriu, *Rumänisch und Romanisch bei Hervás y Panduro*; Ivan Petkanov, *L'élément roumain dans les langues balkaniques*; Peter Wunderli, *Au sujet de l'article roumain : affixation, détermination ou position ?*; Paul Lăzărescu, N. Saramandu, *Les parlers de la Dobroudja dans le cadre du daco-roumain*; Nicolae Saramandu, *Die Aromunen in der Dobruscha und ihre Mundart*; Jacques Goudet, *La romanité orientale : considérations méthodologiques*, propune în paginile articolului său cîteva principii de natură să modifice bazele teoretice și metodologice ale studierii limbilor de origine latină, ținînd cont atât de baza lingvistică comună cît și de evoluțiile lor particulare în decursul timpului;

Jean Claude Bouvier, *Orientalité ou hyper-romanité du roumain ?*, plecînd de la rezultatele unor cercetări lingvistice din întreaga Europă cît și din România (sînt citate lucrările lui W. von Wartburg, H. Guitter și ale Mariei Iliescu), apro-fundează, pe planul similitudinilor lexicale cîteva probleme legate de vocabularul folosit pentru legăturile de rudenie în cadrul limbilor de origine latină. Plecînd de la această analiză, J. C. Bouvier ajunge la concluzia că datorită poziției sale geografice cît și a vîcîsitudinilor evenimentelor istorice prin care a trecut poporul român, limba sa a devenit unul din mijloacele cele mai puternice de afirmare a latinității sale, sau cum spune însuși autorul, „hyper-romanité du roumain”.

Adăugînd articolul lui Ivan Petkanov, putem remarcă astfel atenția de care se bucură limba română, caracterul său latin, precum și zona sa de răspîndire, în cadrul articolelor acestei secțiuni a volumului, ele venind de fapt să afirme prin intermediul acestor contribuții tocmai cîteva din trăsăturile caracteristice ale latinității de la nordul Dunării.

În ultima secțiune a volumului, (a patra), rezervată etnografiei, sînt prezentate următoarele articole :

Petru Caraman, *L'ethnographe Cantemir et le folklore du Proche-Orient*; Nedret Mamut, *L'image de la mer dans les poèmes turcs pré-islamiques*; Dumitru Pop, *Das Motiv der Geplünderten Sennhütte und die Folklore in Maramureş*; Gabriela Mocanu, Carmen Oehler, *Maramuresch-Land einer alten Holbaukunst*.

După cum rezultă din cele de mai sus, volumul reunește un număr de 23 de articole variate ca preocupări și rezolvări, dar care se constituie într-o frumoasă reușită atât a autorilor cit și a coordonatorului său Paul Miron, el putind fi privit ca o realizare de seamă în cadrul cunoașterii și afirmării culturii și spiritualității românești, datorită unei nobile preocupări ale realizatorilor săi.

Volumul este completat de un util indice onomastic și de un altul de toponime și etnonime, erorile tipografice care pot fi înregistrate neîmpietind totuși asupra conținutului său.

In perspectiva unei dorite și necesare periodicități, credem că totuși folosirea unor criterii unitare de structură în cadrul fiecărei secțiuni (alfabetic sau cronologic) pentru prezentarea articolelor ar fi binevenită.

Dragomir Popovici

P. ROMAN, I. NEMETI — *Cultura Baden în România*,  
Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1978, 156 p. + 78 planşe.

Lucrarea se ocupă cu „una dintre cele mai extinse manifestări culturale ale Europei est-centrale și de sud-est” — „fenomenul Baden” (v. Introducere, p. 1).

Aria de răspândire a acestui „fenomen” nu suprapune decât o mică parte din suprafața țării noastre și poate de aceea, mult timp, nu a stat în mod deosebit în atenția cercetării românești. Din acest punct de vedere, volumul publicat de P. Roman și I. Németi constituie un valoros aport la studiul acestei probleme. Evident, trebuie menționat, așa cum de altfel și autorii fac, că, dacă apariția sa a fost posibilă datorită unui anumit stadiu al cunoștințelor noastre despre răspândirea și evoluția culturii Baden pe teritoriul României, aceasta nu înseamnă că problemele pot fi epuizate sau măcar discutate „in extenso”.

De aceea, așa cum se menționează în Introducere, volumul acesta reprezintă de fapt rodul unei munci dificile, îndelungate și care a avut drept suport moral credința că cercetarea, chiar parțială, a uneia sau alteia dintre culturile ce au ocupat măcar în parte teritoriul țării noastre poate asigura rezolvarea unor probleme importante și pentru noi și pentru vecinii noștri, contribuind în cele din urmă la cunoașterea generală mai bună a unui trecut în care prezența unor pete albe, nu poate fi de mare ajutor.

Plecind de la această convingere afirmată, (v. Introducere, p. 1), autorii au dorit să mai sublinieze și un alt aspect al problemei: și anume, că, în stadiul actual al cercetării românești, se impune efectuarea unor investigații mai ample, sistematice care să poată permite, să facă posibile, concluziile sau măcar studiile sistematice, profunde, atât de necesare. Din acest punct de vedere, parcurgind volumul, transpare evident acest caracter al stadiului cercetării. Majoritatea materialelor provin din descoperiri întimplătoare sau din cercetări axate pe alte epoci. De aici decurge și structura volumului: *Istoricul cercetărilor*, *Catalogul descoperirilor*, *Aria de răspândire, mediul geografic*, *Elementele componente ale culturii Baden în România*, (așezări, locuințe, obiecte din piatră, os, metal, ceramică, morminte), *Periodizarea descoperirilor Baden în România*, *Procesul de regionalizare*, *Relațiile dintre comunitățile Baden*, *Coțofeni și Kostolac*, *Pozitia cronologică a descoperirilor Baden din România*, *Încadrarea culturală a fenomenului Baden*, *Incheiere*.

Dar mai importantă este concepția ce a stat la baza lucrării, concepție conform căreia materialele aparținând „fenomenului Baden” descoperite pe teritoriul

României trebuie integrate în ansamblul cultural Baden, din aceasta decurgînd valoarea și importanța lor, mai ales dacă avem în vedere contactele, legăturile ce pot fi documentate și studiate cu această ocazie. Depășind deci simplul stadiu de corpus al descoperirilor, sint trecute în revistă problemele generale, comune pentru întreaga arie de răspîndire a culturii Baden precum și rezolvările oferite de unii sau alții dintre cei ce s-au ocupat de ele. Din acest punct de vedere, capitolele rezervate relațiilor cu comunitățile Coțofeni și Kostolac, poziției cronologice a descoperirilor Baden de pe teritoriul țării noastre, precum și mai ales cele rezervate încadrării culturale a fenomenului Baden, ca și încheierea, sint elocvente, demonstrația fiind făcută de la sine importanței problematicii și a semnificațiilor pe care le capătă în acest context larg.

Bucurîndu-se de un bogat material ilustrativ și de o bună prezentare grafică ce completează în mod fericit textul, volumul *Cultura Baden în România* trebuie considerat ca o reușită a autorilor, prezentînd un real interes atât pentru specialiștii din țara noastră cât și pentru cei de peste hotare, datorită faptului că pune la îndemîna celor interesați un material arheologic foarte interesant, ordonat și sistematizat.

Dragomir Popovici

D. GH. TEODORU — *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI.*  
Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român,  
Ed. „Junimea“ Iași, 1978, 259 p. + 1 hartă și 64 planșe

Plecind de la mărturisita dorință de a prezenta „exhaustiv rezultatele cercetărilor efectuate pînă acum“ (v. Introducere, p. 8), autorul, D. Gh. Teodor, relevă, pe larg, în cadrul fiecărui capitol (care ilustrează și o secvență cronologică), toate elementele vieții materiale și spirituale de natură să permită apoi o vizionare de ansamblu asupra istoriei acestui spațiu, în secolele V—XI.

Capitolul I, *Populația din regiunile est-carpatici și civilizația ei de la sfîrșitul secolului al V-lea și pînă în secolul al VII-lea inclusiv*, prezintă: așezările (locuințele, vatrele, cuptoarele, gropile de provizii), necropolele, riturile de înmormântare, inventarul acestora din urmă și cel al așezărilor: uneltele, obiectele de podoabă, monedele, ceramica, originea și evoluția aspectului cultural Costișa-Botoșana. În finalul acestui prim capitol, sunt discutate problemele pătrunderii slavilor pe teritoriul României (sec. VI—VII) și cele referitoare la raporturile lor cu populația autohtonă, pe baza informațiilor izvoarelor scrise și a descoperirilor arheologice din secolele VI—VII e.n. din Moldova, analizindu-se, de asemenea, și „Uncile probleme privitoare la aspectul cultural slav timpuriu în regiunile est-carpatici ale României“ (p. 45-47), cit și „Aspectul cultural Suceava—Șipot din secolele VI—VII“ (p. 47-50).

Capitolul II, *Evoluția civilizației din Moldova în secolele VII—IX e.n.*, se referă la așezări (deschise sau fortificate), la locuințe și alte complexe arheologice (vatrele, cuptoarele, și gropile de provizii), necropolele (rituri și ritualuri de înmormântare), la inventarul specific al acestora (uneltele, obiectele de podoabă, monedele, ceramica), precum și la „Originea și evoluția civilizației locale din Moldova în secolele VII—IX e.n.“.

Cel de al treilea capitol, *Civilizația din secolele X—XI e.n. în regiunile est-carpatici și semnificația ei istorică*, prezintă, de asemenea, date despre cultura Dridu în această zonă, așezări, locuințe (vatre, cuptoare, gropi de provizii), necropole și morminte izolate, fiind trecut în revistă și inventarul acestora (unelte, obiecte de podoabă, monede, ceramică), total încheindu-se cu „Evoluția, cronologia și semnificația descoperirilor Dridu din secolele X—XI e.n. de pe teritoriul Moldovei“.

Ultimul capitol, al IV-lea, *Concluzii*, sintetizează datele prezentate și discutate în capitolele precedente, realizând o veritabilă istorie a zonei în perioada menționată. Cuprinzind rezultatele eforturilor susținute și laborioase ale autorului

timp de decenii, cit și cele ale întregii cercetări arheologice românești, volumul prezintă noi și numeroase argumente în favoarea ideii continuității bazată pe o identitate etnică manifestată pe întreg teritoriul de formare al poporului român.

Așa cum, de altfel, s-a putut observa din sumara enumerare a titlurilor și problemelor discutate, sint avute în vedere o multitudine de aspecte ale vieții materiale și spirituale, din această trecere în revistă decurgind însuși caracterul monografic al lucrării.

Evoluția istorică a poporului român în această perioadă este surprinsă în cadrul intim al proceselor și evenimentelor ce au avut loc, încadrindu-se firesc, zonele est-carpatici în teritoriul larg de existență a poporului român. Mai mult decât atât, subliniindu-se caracterul firesc, unitar al evoluției istorice a poporului nostru în spațiul său de formare, nu sint pierdute din vedere nici legăturile și contactele cu diferite alte popoare, între care un loc foarte important îl ocupă cele — deosebit de active, culturale, economice — cu Imperiul romano-bizantin și bizantin. Nu sint ignorate nici legăturile cu slavii. Analizindu-se în detaliu procesul intim al contactelor și relațiilor dintre autohtoni și slavi, asimilarea acestora din urmă, se face și analiza aspectului cultural „Suceava—Șipot“, concluzionându-se că acesta „prin trăsăturile care caracterizează conținutul său real, poate fi considerat ca bază a dezvoltării din Moldova din a doua jumătate a mileniului I e.n.“... intrucit explică „convingător evoluția ascendentă a civilizației din regiunile est-carpatici ale României în secolele VII—X și precizează, într-o însemnată măsură, rolul pe care l-a avut unitatea civilizației românice în desfășurarea acestui proces cultural“ (p. 135).

In general, analiza atentă, istorică a datelor oferite de cercetare, subliniază „unitatea întregului teritoriu românesc de la nordul Dunării de Jos“, care, împreună cu demonstrarea *continuității* poporului român sint considerate ca elemente majore, definitoare ale istoriei meleagurilor de la est de Carpați în perioada secolelor V—XI.

Deși chiar autorul însuși afirmă, în final, că cele prezentate în cadrul volumului reprezintă stadiul cercetării românești pentru această epocă și în cadrul acestei zone, important ni se pare faptul, demn de subliniat, că lucrarea se constituie într-o veritabilă *sinteză* a cărei necesitate era mai mult decât obligatorie. Aportul cercetărilor și travaliul personal al autorului nu pot fi decât apreciate.

In totalitate, volumul, deși prezentând unele erori tipografice, dar care nu impiedică asupra conținutului său, reprezintă o apariție marcantă pentru istoriografia acestei epoci, fiind de un real ajutor atât pentru specialiști cât și pentru publicul larg de cititori.

Dragomir Popovici

FLORIAN DUDĂŞ — *Carte veche românească din Bihor, sec. XVI—XVII,  
catalog,*  
Oradea, 1977, 204 p. + 47 fig.

Sub o triplă patronare (Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Bihor, Muzeul Țării Crișurilor, Oficiul județean Bihor pentru patrimoniul cultural național) s-a editat în 1977, la Oradea, lucrarea lui Florian Dudaș intitulată *Carte veche românească în Bihor*, lucrare ce demonstrează cu prisosință că cercetarea științifică a patrimoniului cultural (zonal) este, în ultimă analiză, singura modalitate esențială, fundamentală de valorificare a bunurilor culturale de orice natură, capabilă să ofere premisele cele mai adecvate pentru celelalte forme de punere în circuit a acestor bunuri: muzeistică, cultural-educativă etc. În definitiv, de înțelegerea corectă a acestui deziderat, depind, în cea mai bună măsură, performanțele și eficiența tuturor activităților ce se desfășoară într-o unitate muzeală, și lucrarea lui Florian Dudaș, alături de alte lucrări semnante de specialiști ai acestei prestigioase instituții de cultură (Muzeul Țării Crișurilor), vine să confirme încă o dată că la Oradea există condiții dintre cele mai bune pentru desfășurarea unor activități de cercetare științifică la nivelul corespunzător cerințelor actuale.

După *Bibliografia românească veche*, vol. I—IV, de Ion Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, lucrare monumentală prin proporții și conținut, realizată, s-ar putea zice, prin contribuția a trei generații, completată, la dimensiuni ce nu puteau concura cu prototipul, de către Daniela Poenaru prin *Contribuții la Bibliografia românească veche* (Tîrgoviște, 1973), se pare că cercetarea bibliografică și-a mutat unghiul de incidentă de pe abordarea pe orizontală a fenomenului, spre cealaltă coordonată — verticalitatea — căci toate celelalte contribuții de mai amplă sau mai redusă anvergură (pe lîngă lucrări fundamentale realizate de mari biblioteci ca Biblioteca Academiei R.S.R., Biblioteca Centrală de Stat, bibliotecile centrale ale universităților, mai putem menționa: G. Hîncu — *Cartea românească veche în biblioteca „V. A. Urechia”*, Galați, 1965; Mircea Filip, *Cartea românească veche din biblioteca „G. T. Kirileanu”*, Bacău, 1970; Constantin Cioroiu și Aurel Mocanu, *Cartea românească înainte de 1877*, Constanța, 1978 și a.) întinse explorarea unor realități bibliografice mult mai concrete, precis localizate (geografic), fiecare lucrare de acest gen avându-și personalitatea sa, prin concepția, prin metodologia care a stat la baza elaborării ei. Avantajele unei astfel de abordări ies imediat în evidență, dacă luăm în considerație faptul că o cercetare generală, de anvergură națională scapă din vedere, datorită însăși naturii

sale, anumite aspecte, esențiale totuși, cum ar fi cele legate de circulație și frecvență, sau problema însemnărilor care, nu o dată, dă unui anumit exemplar de carte o importanță deosebită, tocmai prin natura diversă și surprinzătoare a informațiilor pe care le poartă aceste însemnări.

Înțelegind adekvat acest lucru, Florian Dudaș, experimentat (de acum) cercetător al cărții vechi românești din ținuturile Bihorului, a purces la realizarea unei lucrări care, cel puțin în intenție, explorează exhaustiv domeniul, pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Mobilul (sentimental, ca să zicem așa) al unei astfel de întreprinderi a fost, ne mărturisește cu discretă fervoare autorul, în prefață, acela de a prezenta „exemplare ale unor tipărituri de valoare, apărute prin străduință ctitorilor cărturari Coresi, Varlaam, Udriște Năsturel, Simeon Stefan, Dosoftei, Serban și Radu Greceanu, și Antim Ivireanu, cărți vechi și rare care biruind urgia năvălirilor și vitregia stăpînilor străine, au fost păstrate, prin grija comunităților satelor, târgurilor și orașelor pînă în zilele noastre, adăpostite fiind astăzi în biblioteci și vechi lăcașuri, unele monumente istorice și de arhitectură populară, sau expuse cu minte și adevărat rost în vitrinele unor expoziții și muzeze, contribuind astfel la explicarea trecutului cultural al acestor meleaguri”. Se înțelege că pentru toți aceștia Florian Dudaș aduce, prin osîrdia sa în redactarea acestei lucrări, un cald și binemeritat omagiu, prinosul său de recunoaștere față de înaintași iluștri sau anonimi care zămislind, răspîndind sau păstrînd aceste relicve culturale, au făcut să se consolideze neconitenit conștiința unității de neam și limbă a poporului nostru, contribuind, în același timp, la emanciparea sa culturală perpetuă.

Criteriile metodologice ale acestei lucrări pintesc o descriere cît mai amplă și cuprinzătoare a fiecărei cărți, ceea ce i-a permis autorului să realizeze pentru fiecare titlu (și exemplar) o ierarhizare cronologică, geografică („după locul de proveniență ori păstrare”), analitică („redîndu-i-se forma, starea actuală de păstrare”) și documentară („fiind dezvăluite însemnările făcute de-a lungul timpului pe filele cărților”). Pentru fiecare exemplar avem, în fișă corespunzătoare, informații despre circulația cărții, despre copiile executate (în unele cazuri doar copiile mai atestă că exemplarul a circulat în zonă) și bibliografia de referință neceasă, autorul dovedind și în acest din urmă caz o scrupulozitate obstinată.

Tratațe astfel, cele 28 de titluri de carte veche românească (156 de exemplare, din care 120 total sau parțial necunoscute pînă acum) devin mai mult decât simple prețete pentru o tratare monografică a fiecăruia.

Valoarea științifică și operațională a catalogului realizat de Florian Dudaș este sporită de *Indicele cronologic al vechilor tipărituri românești și exemplarelor lor din Bihor*, de *Indicele de nume și locuri*, de *Bibliografia generală a lucrării* și de bogată și sugestivă ilustrație (45 de reproduceri foto) grupată la sfîrșitul cărții.

Prin acuratețea științifică și consecvența metodologică, prin scrupulozitatea informației, prin contribuția pe care o aduce la istoria cărții vechi românești (în ținutul Bihorului) provenite nu numai din Transilvania, dar și din Moldova și Tara Românească (mai mult de o treime) — ceea ce dă sugestii concluzante asupra caracterului unitar al spiritualității românești — lucrarea lui Florian Dudaș este de o reală importanță, constituind nu numai un prețios instrument de lucru, ci și un reper util în abordarea fenomenului de carte veche românească din perspectiva geografiei culturale.

Nicolae Cârlan

DOSOFTEI — Opere, 1, Versuri,  
Editura Minerva, Bucureşti, 1978, 646 p. + 24 facsimile

Iniţiativa editurii Minerva de a publica, în ediţie critică, opera mitropolitului-poet Dosoftei, constituie un act major de cultură, menit să pună în adevarata sa valoare unul dintre momentele cele mai semnificative care au marcat incepurile afirmării literaturii noastre culte. Mai mult decât atât, apariţie editorială necesară, volumul I *Versuri*, pregătit de N. A. Ursu umple un gol resimțit în istoria noastră literară. Tipărit anul trecut la Editura Minerva, prezentul volum se integrează ediţiei ce-şi propune să facă binecunoscută opera şi activitatea mitropolitului Dosoftei. Aşa cum se subliniază în „Notă asupra ediţiei” volumul cuprinde toate versurile tipărite de Dosoftei cît şi pe cele rămase în manuscrise sau descoperite mai tîrziu. După cum era şi firesc, actualul volum a stîrnit la apariţie un interes deosebit, nu numai pentru faptul că oferea posibilitatea cunoaşterii întregii opere poetice rămase de la Dosoftei, ci şi pentru „reexaminarea” multor probleme legate de viaţă şi activitatea sa de traducător şi creator.

Studiul introductiv (80 p.) este semnat de Al. Andriescu. Observaţiile pertinente, privesc, în mod deosebit, principalele controverse în legătură cu originalitatea lui Dosoftei ca poet şi reprezintă o reuşită în limita scopului propus de autor. Temeinica analiză pune pentru prima dată în lumină, pe baza argumentaţiei ştiinţifice şi a demonstraţiei riguroase, fondată pe dovezi furnizate de confruntaţii comparatist-filologice, locul şi semnificaţia operei lui Dosoftei pentru istoria literelor româneşti. Nu mai începe deci nici o îndoială că atât autorii cît şi editura aduc prin această ediţie critică un aport real istoriei noastre literare. Moldoveanul Dimitrie Barila, numele de mirean al mitropolitului, era „neam de mazil” după afirmaţia lui Ion Neculce. Pleacă, într-adevăr, în Polonia să-şi desăvîrşească învăţătura, dar după ce-şi face mai întii studiile în ţară cu diversi călugări. Un loc aparte în studiul introductiv îl ocupă vechea controversă Dosoftei-Kochanowschi, controversă ce-i prilejuieşte lui Al. Andriescu un foarte acut demers comparatist de natură filologică şi lingvistică în primul rînd. Comparind Psalmirea lui Dosoftei cu cea a lui Kochanowschi, cît şi cu textele traducerilor româneşti anterioare, autorul afirmă: „în afara unor similitudini în structura imaginii, explicabile în ambele traduceri versificate prin sursa lor comună, care este textul psalmistului, se pot aduce prea puţine probe în sprijinul influenţei exercitate de poetul polon asupra poetului român. În schimb, apare în toată evidenţă legătura dintre Psalmirea în versuri a mitropolitului Dosoftei şi toate

psaltirile românești anterioare". Cu forță de convingere a demonstrației riguroase se subliniază contribuția adusă la întemeierea și impunerea unui limbaj poetic românesc, la îmbogățirea limbii literare, Dosoftei apărându-ne ca o figură dominantă în literatura română de la sfîrșitul secolului XVII.

Aplicindu-se transcrierea fonetică interpretativă în „Notă asupra ediției” sănt, pe larg, prezентate cu multe exemple grafiile mai dificile și valoarea lor fonologică în textele puse în circulație prin prezenta ediție.

Acest prim volum conține: *Stihuri la luminatul herb a Țării Moldovei, Domnii Țării Moldovei*, a cărei ultimă versiune (prezentată și în acest volum) se află într-un manuscris autograf descoperit la Mănăstirea Putna, lipit pe două file de la începutul unui exemplar din Biblia de la 1688, dăruită mitropolitului de Constantin Brâncoveanu, domnitorul Țării Românești, ca o recunoaștere a contribuției pe care prelatul moldovean își va fi adus-o la traducerea Bibliei, apoi *Psaltirea în versuri, Stihuri despre originea latină a românilor, Apostrof, Din Paraclisul Preacuratei Născătoare de Dumnezeu, Din Molităvnic de-nțeles, Din viața și petrecerea svinților, Din Parimiile preste an, Din alte scrieri*.

Urmează „Note și variante” unde se aduc completări valoroase cu privire la textele prezентate. De remarcat este, de asemenea, prezența unui portret de-al lui Dosoftei și cele cîteva pagini de facsimile, toate pe foi cretate.

Volumul se încheie cu un cuprinsător glosar și o tablă a ilustrațiilor.

Realizat cu pasiune și exigență științifică, volumul constituie un instrument de lucru indispensabil oricărui cercetător și exeget și totodată o invitație pentru noi cercetări privitoare la opera și activitatea lui Dosoftei. Ne exprimăm speranța că vom avea curînd posibilitatea să consemnăm și apariția celui de-al doilea volum al acestei ediții, volum ce ne va pune la îndemînă fragmente din traducerile de proză efectuate de mitropolitul cărturar.

Olimpia Mitric

**GRATIAN JUCAN — *Cimpulung Moldovenesc — pagini culturale*,**  
**Bucureşti, Editura „Litera“, 1979, 103 p.**

Cartea lui Grățian Jucan, avizat cercetător al tradițiilor culturale din Țara de Sus a Moldovei, intitulată *Cimpulung Moldovenesc, pagini culturale*, constituie, înainte de orice, un generos gest de restituire și de reconstituire a unui climat cultural întreținut prin osîrdia unor inimoși cărturari care n-au fost niciodată străbătuți de vînturile zadarnice ale vanității, ale dorinței de glorie deșartă. Recunoștința față de acești înaintași constituie, după opinia noastră, primul mobil al întreprinderii lăudabile săvîrsite de Grățian Jucan. Dincolo de această semnificație primordială trebuie căutate, credem, sensurile cărții sale.

Fiu al plaiurilor bucovinene, autorul se dovedește un profund cunoscător al ținutului pe care-l descrie. Meticulozitatea cercetătorului se împletește în mod fericit cu harul condeierului care, într-un stil atractiv, a reușit să ofere cititorilor un mare număr de informații. Cartea se citește cu placere. Autorul face incursiuni în negura istoriei, arătîndu-ne că prima mențiune cunoscută despre Cimpulung Moldovenesc datează din 14 aprilie 1411, de pe vremea lui Alexandru cel Bun. Este zugrăvită cu placere frumusețea locurilor, unde munții înalți, pădurile de brazi și rîurile cu apă cristalină sănsele obișnuite ale ținutului. Bogățiile naturale au fost puse în valoare prin strădania oamenilor. Tot oamenii — localnici sau statorniciți aici din alte plăuri românești —, au aprins flacără culturii, prin înființarea de școli, biblioteci, prin cercetarea creațiilor populare sau activități literare. Grățian Jucan evocă pe cei duși în lumea umbrelor: I. Ștureac, I. Pișlea, T. V. Ștefanelli, I. Sirghie, prof. dr. Dănilă Verenca, dr. Ioan Bilețchi-Albescu, G. Rotică, T. Balan, George Voievodca și alții. Nu-i uită nici pe cei în viață, care continuă opera înaintașilor.

Unirea Bucovinei cu patria mamă, în 1918, a însemnat un puternic impuls pentru propășirea ținutului, într-un climat de libertate. De-a lungul anilor, la creșterea prestigiului cultural al orașului au contribuit, prin conferințe și alte activități, Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Victor Eftimiu, Ion Minulescu, Dimitrie Gusti și alții.

Un spațiu amplu (pp. 33-78) este acordat unor personalități care au trăit în zonă și au desfășurat o frumoasă activitate culturală: scriitorii Gavril Rotică, George Voievodca, Nicolae Roșca, George Moroșan, Teodor Maricaru, Iorgu G. Toma, Dragoș Vicol, sculptorul Ion Pișlea, istoricii T. V. Ștefanelli și Teodor Balan, profesorul Ioan Bilețchi-Albescu, ale căror studii de onomastică și patrono-

mie românească au fost apreciate de reputatul romanist italian Carlo Tagliavini ; etnograful Ilie Veslovschi, cunoscut prin cercetări de etnografie ce au văzut lumenia tiparului și în prestigioase publicații de peste hotare ; etnograful Ion Țugui, făuritorul bogatelor colecții de linguri de lemn și ștergare bucovinene. Este evocat și rapsodul popular Ilie Cazacu, descoperit în 1928 de Constantin Brăiloiu.

În economia lucrării, se integrează organic două micromonografii, încchinante comunelor Fundu Moldovei și Vama. Autorul își încheie volumul, cu un capitol intitulat semnificativ : *Perspective*. Alături de realizările erei socialiste, care înseamnă industrie, școli, instituții de cercetări științifice, nenumărate blocuri de locuit și obiective turistice, sănt trecute în revistă viitoarele înnoiri, ce vor situa Cîmpulungul Moldovenesc pe cotele majore ale civilizației sociale.

Cartea lui Grațian Jucan este un indispensabil instrument pentru orice cercetător care ar dori să cunoască trecutul acestui ținut românesc.

Eugen Dimitriu

DIM. PĂCURARIU, CLAUDE PICHOIS — *O carte și șapte personaje.*

*Noi comentarii, cu unele documente inedite despre „Brises d'Orient“*  
de D. Bolintineanu, [București], Editura „Cartea românească, [1976]

Din colaborarea celor doi autori a rezultat o lucrare al cărui titlu, deși acoperă adevarat conținutul, luat în sine, poate deruta, căci privită în vitrină aceasta îți trimite gîndul la cine știe ce scriere de inspirație pirandelleiană (v. *Şapte personaje în căutarea unui autor*) sau chiar la un roman de factură polițistă a cărui intrigă se structurează în jurul unei cărți (de ce nu?) misterioase. Și adevărul este că, mutatis mutandis, pînă la un punct, comentariile și documentele inedite privitoare la apariția, în 1860, la Paris, a volumului de versuri *Brises d'Orient* de Dimitrie Bolintineanu, pe care cei doi autori le adună sub acest titlu, apparent impropriu unei lucrări de ținută academică, îndreptățesc astfel de presupuneri. Aceasta, deoarece editarea volumului amintit s-a făcut, în capitala Franței, nu fără anume peripeții, dramatice uneori, evenimentul fiind „căutat“ (citește: fiind pregătit!), curioasă coincidență, de „șapte personaje“! Firește că dincolo de aceste similitudini întîmplătoare, realitatea lucrării la care ne referim nu mai poate avea nimic comun cu un roman polițist sau cu celebra dramă a lui Luigi Pirandello, în afară de titlu, care e posibil să le fi fost sugerat autorilor de piesa dramaturgului italian. În orice caz, alegerea unei astfel de titulaturi „demască“ spiritul modern dispus, nu la iconoclastism, ci la depășirea unor scheme convenționale, sablonate.

O primă întrebare (nedumerire), care se ivește, se referă la posibilitatea colaborării dintre Dimitrie Păcurariu și Claude Pichois. Autorul român (profesor la Universitatea din București, dar originar din Scheia — Suceava) este cunoscut ca un competent istoric literar de factură academică, cu antene comparatiste, specializat mai ales în literatură română modernă. Sub semnatura sa a apărut, între altele, și lucrarea *Dimitrie Bolintineanu*, în două ediții (1962 și 1969). Dar Claude Pichois? Cercetîndu-i fișa bibliografică, vom constata că în 1965 acesta din urmă tipărise deja două volume din lucrarea intitulată *Philarète Chasles et la vie littéraire au temps du romantisme* (Philarète Chasles fiind, cum vom vedea, unul dintre cele „șapte personaje“ angrenate în editarea volumului *Brises d'Orient*) și este aprioric îndreptățită presupunerea că, atât autorul român, cit și cel francez, au avut la dispoziție, fiecare în spațiul său cultural, anumite surse documentare și informative complementare, ce nu se puteau folosi și publica — o dovedește și cartea de față — decît conjugate.

Problema de istorie literară (în sensul mai specializat al cuvintului) privitoare la editarea volumului *Brises d'Orient*, deși a fost, la noi, dezbatută, chiar cu o anume „patimă“, implica totuși încă unele clarificări și, după lămuririle pe care le adusese în monografia consacrată lui Bolintineanu (ed. 1969, p. 46-48), prin prezența colaborare Dimitrie Păcurariu face să se închidă, probabil definitiv, dosarul acestei probleme, punind în lumină toate precizările care se mai impuneau.

Subiectul tratat de cei doi autori (Dimitrie Păcurariu fiind, se înțelege, „vioara întii“), „reluând unele date cunoscute anterior“ prezintă un real interes („Bolintineanu este unul dintre primii poeți români masiv tradus într-o limbă străină de largă circulație și întâmpinat elogios de critica străină. El îi urmează, în această privință, contemporanului său Alecsandri, pe care-l depășește însă prin numărul mai mare și mai reprezentativ al poezilor traduse, *Brises d'Orient* fiind o culegere amplă din toate sectoarele creației poetului“), fiind vorba despre un aspect semnificativ al pătrunderii culturii românești în conștiința europeană și universală, prin intermediul unei limbi de largă circulație și senzația de tensiune pe care o degajă lectura acestei cărți — elaborată cu o veritabilă sobrietate academică și acuratețe științifică — vine tocmai din dezvăluirea tuturor mecanismelor puse în mișcare cu un atare prilej, din ecoul pe care l-a avut în capitala Franței editarea versurilor lui Bolintineanu (printre recenzenți numărindu-se și poetul Théodore de Banville), din contactele și acțiunile culturale despre care aflăm că au avut loc în perioada premergătoare apariției volumului (se menționează, cu tot luxul de amănunte, prelegerea pe care Philarète Chasles o ține la Collège de France despre Dimitrie Bolintineanu precum și cursul despre literatură română la care acesta se angajase și din care n-a apucat să realizeze decât două expuneri) și imediat după consumarea evenimentului.

În lucrare, după un scurt „prolog“, în care cititorul ia contact cu datele esențiale ale problemei, ni se prezintă mai întii unul dintre „personaje“ și „cărtea“: *Bolintineanu și „Brises d'Orient“*, capitol în care accentul cade asupra modului cum s-au tradus poeziiile din acest volum selectiv, apărut la Paris la un an după tipărireia în țară a unei masive culegeri de *Poesii de D. Bolintineanu...* (2 volume). Asupra personalității lui Bolintineanu se insistă doar atât că era nevoie pentru a se explica mobilurile acestei traduceri. Urmează apoi prezentarea celor lalți eroi ai evenimentului, fiecare cu contribuția sa: Ulysse de Marsillac (a făcut „prima verificare a traducerii“), Ange Pechméja (implicat indirect în calitate de „traducător din literatura română și creator de atmosferă“), George Marianu („principalul organizator al publicării volumului *Brises d'Orient*“), Léon Plée („un sprijinitor entuziasmat“, înlesnind legătura cu tipografiile pariziene și oferindu-se a face chiar corecturile), Henri Cantel (a făcut „a doua verificare a traducerii“) și, bineînțeles, Philarète Chasles (care a și prefațat volumul). Demn de subliniat ni se pare faptul că autorii, departe de a se mulțumi doar cu atit, întreprind (centrat pe ideea serviciilor aduse culturii românești și amicitaiei pentru poporul român) pentru fiecare „personaj“ (mai puțin pentru Bolintineanu), cîte un adevărat nucleu monografic pasabil de a putea fi oricind amplificat într-o lucrare monografică de sine stătătoare. Din acest punct de vedere cartea celor doi autori ni se pare a fi și un fertil punct de pornire pentru cercetarea în adîncime a problemelor (enunțate abia în contextul de față) cărora economia cărții nu îngăduia să li se extindă cadrul.

Ultima parte a lucrării ni se înfățișează ca o culegere de documente „privind împrejurările traducerii și apariției la Paris a cărții *Brises d'Orient*. Conținutul acesteia este următorul: „două scrisori inedite ale lui Ulysse de Marsillac, din 1861, către Philarète Chasles, în care profesorul francez din București ii vorbește prefațatorului de mai tîrziu al lui Bolintineanu despre România și despre literatură română. De asemenea, două scrisori — cea a studenților români din Paris și cea a românilor macedoneni din București — către Chasles, o scrisoare a lui Bolintineanu, toate provenite din *Arhiva Chasles* aflată la Paris, în posesia lui Claude Pichois. Urmează scrisori (păstrate la Biblioteca Academiei R.S.R.) ale lui Marianu către Bolintineanu, Philarète Chasles și Elias Regnault, ale lui Chasles și Léon Plée către Marianu, o scrisoare a lui Cantel către Chasles, unele din ele citate fragmentar în studiile dedicate poetului..., mare parte însă rămase inedite și publicate toate pentru prima dată acum în întregime; ca și cele două conferințe ale lui Chasles, la Collège de France, despre literatura română, publicate de autor în „*Revue des cours littéraires*“, a doua dintre ele semnalată și prezentată acum pentru prima oară“. Considerăm că ar fi fost bine venită versiunea românească a documentelor franțuzești cuprinse în lucrare, fie și numai pentru a asigura un cît mai larg acces la întreaga lucrare.

Prin problematica abordată — atât cea principală cît și cea colaterală — prin ținuta științifică dată nu numai de seriozitatea tratării (tinuta academică a lucrării nu exclude tonul cald, de un patetism discret ce transpare adesea), dar și de întregul aparat critic (note, indice de nume) prin ilustrația adecvată și sugestivă, lucrarea *O carte și șapte personaje* de Dim. Păcurariu și Claude Pichois este o contribuție importantă de istorie literară care ilustrează încă o dată perenitatea relațiilor cultural-științifice româno-franceze, replică, avant la lettre, la o sinistră și stupidă aberație — „boicotul cultural“.

Nicolae Cârlan

### *Noi îndreptare turistice referitoare la meleagurile Sucevene*

Înfățișarea într-o viziune cît mai exactă și cuprinzătoare a valențelor globoasei istorii naționale, a inestimabilului tezaur de valori materiale și spirituale create de poporul nostru în străvechiul leagăn de existență carpato-dunăreano-pontic, constituie, de bună seamă, o obligație morală fundamentală și, în același timp, un temei de legitimă mindrie patriotică pentru cercetătorii și editurile de profil din întreaga țară. Preocupările în această direcție s-au materializat deja în apariția unui impresionant număr de studii și lucrări de specialitate, al căror conținut de idei a adus lămuriri, de fond și de detaliu, asupra unui evantai larg de probleme privind trecutul zbuciumat de luptă al românilor, originea și evoluția așezărilor rurale și urbane, monumentele istorice și de artă, oamenii de excepție, care au dat noi contururi spiritualității românești. O parte apreciabilă a aparițiilor editoriale de strictă specialitate, după cum este și firesc, utilizează frecvent termeni tehnici și un aparat critic destul de încărcat. De aceea, ele sunt accesibile unui număr restrins de cititori, în primul rînd specialiștilor. În sprijinul publicului larg, cercetătorii au elaborat, pe baza studiilor de specialitate, o serie de lucrări de popularizare. Păstrind nealterat caracterul științific al acestor studii, lucrările de popularizare prezintă însă avantajul că folosesc o formă de exprimare vie și atrăgătoare, în timp ce fondul informațional este redat sintetic. O realizare livrescă de acest gen, mult apreciată de cititori este ghidul sau îndreptarul turistic, care înmănuștiază într-un număr redus de pagini istoria condensată a țării, a județelor, municipiilor, orașelor, localităților rurale mai importante, cît și a unor monumente istorice, de artă și ale naturii intrate în patrimoniul național de valori. Pentru o cît mai cuprinzătoare ilustrare a impunătorului potențial turistic al țării și în scopul de a se răspunde într-o manieră acceptabilă cerințelor cititorilor, editurile „Meridiane“ și „Sport-Turism“ au fost specializate în această direcție.

Suceava este unul din județele cele mai înzestrate din țară din punct de vedere turistic. „Nicăieri pe tot pămîntul românesc — spunea eruditul istoric Dimitrie Onciu, vîrstări al acestor meleaguri — nu se află pe un spațiu atât de mic atâtă bogăție de istorie românească“. În acest context apare drept firească preocuparea forurilor de resort, de a populariza, sub forma ghidurilor turistice, frumusețile neasemnate ale meleagurilor bucovinene.

In perioada 1977—1979, la Editura Sport-Turism au fost tipărite șase ghiduri referitoare la meleagurile sucevene: un ghid turistic al județului Suceava și alte

cinci îndreptare turistice pentru tot atitea zone de interes turistic concentrate în jurul localităților: Suceava, Rădăuți, Fălticeni, Cimpulung Moldovenesc și Vatra Dornei. Editarea acestor noi ghiduri constituie o realizare de excepție, cu pro-funde semnificații în viața spirituală a „Tării de Sus” și merită, considerăm noi, să fie evidențiate în cîteva cuvinte conținutul de idei ai lucrărilor, aportul autorilor lor la cunoașterea mai aprofundată a gloriosului trecut istoric și a prezen-tului înnoitor din acest mirific colț de țară.

Ghidul turistic al județului Suceava<sup>1</sup>, ni se infățișează, fără îndoială, drept cel mai complex și bogat în informații. Datorită multitudinii de date ce trebuiau să fie prelucrate și sintetizate, apariția acestui ghid a fost posibilă abia după editarea micilor îndreptare referitoare la cele cinci zone turistice de referință ale județului nostru, menționate mai sus. Această veritabilă sinteză a realităților geografice, istorice și artistice bucovinene a beneficiat de aportul unor binecunoscuți cercetători de la două prestigioase instituții de cultură sucevene: Institutul de invățămînt superior Suceava (prof. dr. I. Bojoi, conf. dr. I. Popescu-Argeșel, lector N. Ursulescu, lector I. Iosep) și Muzeul județean Suceava (prof. O. Monoranu, dr. M. Iacobescu, prof. I. Cocuz, și prof. N. Cârlan). În cele peste 180 de pagini, scrise cu migală, respect pentru adevăr și mult spirit patriotic, autorii reușesc să ne introducă cu șicsa minții și căldura inimii în mirajul frumuse-tilor neasemnute durate de natură și oameni, de-a lungul vremurilor, pe teritoriul actualului județ Suceava. Raportat la celealte ghiduri apărute anterior, la diverse edituri, care abordează turismul din acest areal geografic, ghidul de față se distinge printr-o bogăție mai consistentă de informații — unele cu caracter inedit, prin structurarea mai rațională și echilibrată a capitolelor componente, printr-o analiză complexă și pertinentă a corelației dintre factorii istorici, geo-grafici, economici, demografici și culturali, prin utilizarea frecventă a hărților de zonare a diferitelor trasee turistice, a unor ilustrații alese cu pricepere și de multe ori cu gust și, de asemenea, prin elaborarea unui indice general, deosebit de util într-o lucrare de genul celei la care ne referim. Putem afirma că fiecare din cele nouă capitulo ale lucrării, judicios alese și structurate în economia de spațiu a lucrării, reprezintă tot atitea analize competente privind componentele de bază ale turismului bucovinean. Autorii au avut mereu în atenție să introducă în circuit întreaga literatură de specialitate existentă, în mod deosebit a elementelor de noutate, ce conferă culoare și originalitate lucrării. Pe drept cuvînt, preocu-parea manifestată pentru valorificarea noutăților a fost onorată cu multă pres-tanță, cei opt autori fiind specialiști recunoscuți ai problemelor istorice, geogra-fice și culturale, pe care succint și într-o altă manieră, ni le prezintă în ghidul de față.

Chiar în cuvîntul introductiv sintem avertizați despre complexitatea și uni-citatea obiectivelor turistice din județ, a căror măreție dă frumusețe și monu-mentalitate ținuturilor bucovinene tot timpul anului.

In primul capitol, scris cu multă competență de geograful I. Bojoi, facem cunoștință cu elementele de bază ale cadrului natural al județului: așezarea

<sup>1</sup> SUCEAVA. *Ghid turistic al județului*, Editura Sport-Turism, București, 1979, 180 pag. de text + 47 ilustrații alb-negru + 1 hartă. Autori: Ion Bojoi, Nicolae Cârlan, Ioan Cocuz, Mihai Iacobescu, Ioan Iosep, Octav Monoranu, Ion Popescu-Argeșel, Nicolae Ursulescu.

geografică, relieful, clima, hidrografia, flora și fauna, îngemăname într-o armonie fără seamă, ceea ce conferă un farmec aparte meleagurilor „Țării de Sus”. Frumusețile naturii, de o rară expresivitate, concurează de pe aceleași poziții valorice cu minunatele creații ale mintii și măinilor omului, completindu-se în chip fericit în definirea valențelor turistice ale județului.

Firul expunerii este preluat de I. Cocuz, cu înfățișarea momentelor istorice de largă respirație la care a fost martoră populația acestor locuri, începînd cu cele dinții dovezi arheologice ale prezenței omului și continuând apoi cu cultura materială și spirituală a dacilor, locul și rolul ținutului Sucevei în geneza și consolidarea statului feudal Moldova, lupta necurmată, plină de sacrificii, pentru apărarea ființei statale împotriva dominațiilor otomană și habsburgică, episoadele pline de eroism din zilele fierbinți ale lunii august 1944, epopeea măreață a revoluției socialiste și edificarea noii orîndui.

Următoarele două capitole, datorate lui I. Iosep, deși ocupă un spațiu relativ restrîns, reușesc să redea în limbajul grăitor al cifrelor evoluția potențialului economic și demografic al județului, caracteristicile aşezărilor rurale și urbane în contextul profundelor prefaceri revoluționare din ultimile decenii.

Viața spirituală a populației bucovinene — adevarat filon de aur al istoriei milenare a poporului român, demonstrează cu multă convingere integrarea ei organică în tezaurul cultural artistic făurit de români în întregul lor teritoriu de viețuire. Bine informat, N. Cârlan întreprinde un reușit excurs asupra culturii populare (ăsezările și arhitectura populară, arta prelucrării lemnului, metalelor și osului, costumele populare, producțiile folclorice, literare și muzicale), creației literar-artistice, muzicale, istorice și.a.

Capitolele următoare au menirea de a introduce direct pe cititori în mijlocul obiectivelor turistice. Mai întii, sunt estimate dimensiunile potențialului turistic al județului, subliniindu-se varietatea și frumusețea mediului natural, abundența monumentelor istorice și de artă. Acest bogat și variat patrimoniu turistic este delimitat, într-o primă viziune, în zone în care predomină fie obiectivele turistice naturale (I. Bojoi), fie cele cu caracter istoric, etnografic și cultural (N. Ursulescu). Paralel, se procedează și la o două regională, în funcție de căile de acces și dotările materiale existente (I. Bojoi, N. Ursulescu).

Descrierea zonelor turistice ocupă în mod justificat cel mai întins spațiu din lucrare. Autorii s-au străduit și în bună măsură să definească personalitatea fiecărei zone turistice în ansamblul teritoriului județului.

O. Monoranu prezintă în cca 20 de pagini municipiul Suceava și împrejurimile, insitînd asupra momentelor de referință din glorioasa existență a fostei capitale a Moldovei. Alături de considerații interesante despre vechimea Sucevei, procesul de urbanizare, reperele istorice, culturale și economice, prezentate în lumina celor mai noi informații, sunt descrise succint obiectivele turistice de interes major de pe raza municipiului Suceava și din localitățile limitrofe.

În continuare, I. Popescu-Argeșel, N. Ursulescu, M. Iacobescu și I. Iosep ne oferă informații destul de interesante și utile despre principalele trasee turistice din județ. Accentul cade deopotrivă pe obiectivele istorice, de artă și etnografice, care au dus faima județului în întreaga lume (vestitele ctitorii voievodale din secolele XV—XVI — adevarate perle artistice, satele pitorești din regiunile de munte, casele memoriale și.a.), cît și pe minunatele frumuseți naturale ale mun-

ților Giumalău, Rarău, Suhard, Călimani și Bistriței. Ceea ce impresionează în mod plăcut este armonia perfectă, simbioza fericită dintre peisajul natural și minunatele creații ale omului.

La sfârșitul lucrării, autori au introdus o bibliografie selectivă, un indice general și o hartă turistică a județului, în măsură să dea o mai mare explicitate textului.

Așa cum a fost alcătuit, ghidul turistic al județului Suceava are merite incontestabile și constituie cea mai izbutită realizare de acest gen raportată la spațiul geografic discutat. Seva lui, în sensul de premisă a conținutului informațional, se găsește parțial răspîndită în cele cinci mici îndreptare turistice, apărute din punct de vedere cronologic mai înainte. Autorii care au abordat problematica generală a ghidului județului, a principalelor trasee turistice, s-au ocupat, de regulă, și cu prezentarea în detaliu a zonelor respective în miciile îndreptare turistice. Forurile de resort au avut în vedere constituirea unor colective de lucru care să cuprindă specialiști atât din domeniul istorici și culturii, cât și al geografiei. Sarcinile în elaborarea îndreptarelor turistice au fost stabilite în funcție de profilul specializării și preocupările colaboratorilor.

O. Monoranu, M. Iacobescu și D. Paulencu au alcătuit micul îndreptar turistic al Sucevei și localităților vecine<sup>2</sup>. Într-un spațiu de cca 100 de pagini, cei trei autori și-au propus să infățișeze unui public avizat, coordonatele esențiale ale trecutului și prezentului celei mai importante localități turistice din județ. Cadrul natural cu componente de bază este descris succint de D. Paulencu, iar schița istorică a lucrării aparține celorlalți doi colaboratori. Cunoașterea detaliată a realităților vechi și noi se concretizează într-o tratare competentă, echilibrată și atractivă a istoriei și potențialului turistic al zonei, în care precumpăratoare sunt obiectivele de interes arhitectural, cultural și muzeistic. Reședință domnească tomp de aproape două veacuri, Suceava a cunoscut în evul mediu o înfloritoare dezvoltare economică și culturală, iar pe plan politico-militar s-a identificat cu cele mai înalte idealuri de luptă și progres, devenind în conștiința contemporanilor un simbol al permanenței și eroismului poporului nostru. Evenimentele cu profundă rezonanță istorică petrecute în timpul domnilor mușatini, lupta pentru emancipare națională de sub dominația habsburgică, infăptuirile grandioase din anii socialismului sunt punctate în chip sintetic în lucrare. Acestui glorios trecut istoric îi corespunde o zestre de monumente pe măsură, concentrate pe un spațiu restrîns: Curtea domnească, Cetatea de Scaun, Cetatea Scheia, Hanul domnesc, mănăstirile „Sf. Ioan cel Nou”, și „Teodoreni”, biserici: „Mirăuți”, „Sf. Dumitru”, „Invierii”, „Sf. Nicolae”, „Beizadelelor”, edificiile religioase armenești: „Sf. Cruce”, „Sf. Simion”, „Zamca” și „Hagigadar”, minunatele ctitorii din jurul Sucevei, de la Dragomirna, Pătrăuți, Sf. Ilie, Părhăuți și Răuseni. De un deosebit interes se bucură Muzeul județean cu secțiile de profil pe care le adăpostește. Realizările arhitecturale de mare valoare amintite mai sus, alături de obiectivele muzeistice, pun în evidență faptul că Suceava este depozitara unui tezaur cultural-artistич unic.

<sup>2</sup> Octav Monoranu, Mihai Iacobescu, Dragomir Paulencu, *SUCEAVA. Mic îndreptar turistic*, Editura Sport-Turism, București, 1979, 96 pag. text + 22 ilustrații alb-negru + 1 hartă. Vezi și recenzie acestei lucrări publicată de Nicolae Cârlan în „*Zori noi*” din 17 martie 1979.

N. Ursulescu și I. Popescu-Argeșel au alcătuit două izbutite îndrumare turistice ale zonelor Vatra Dornei și Rădăuți<sup>3</sup>. Scrise în limitele a șaptezeci și respectiv șaizeci de pagini, aceste ghiduri își propun și reușesc, în bună parte, să reliefze potențialul turistic și trecutul istoric ale zonelor de real interes turistic amintite mai sus. Fondul de idei este cît se poate de bogat, în multe cazuri, autorii introducind date și puncte de vedere noi, evidențiate de cercetările intense efectuate în ultimii ani.

Așezat pe terasele inferioare și medii ale râurilor Dorna și Bistrița, orașul Vatra Dornei ocupă o poziție dominantă, foarte favorabilă în Țara Dornelor. Străjuită jur împrejur de munți, beneficiind de un pitoresc natural aparte, de importante resurse minerale, și de o climă îmbătoare, cu caracter montan de adăpost, această așezare s-a dezvoltat continuu, mai ales în ultimii ani, devenind o importantă stațiune balneară și totodată, un centru economic. În lucrare sunt punctate momentele de seamă din trecutul localității, locul ei în relațiile economico-politice și culturale dintre Moldova și Transilvania. Se pune în evidență specificul ocupațiilor locuitorilor din Țara Dornelor, faptul că ei s-au îndeletnicit în principal cu creșterea animalelor, exploatarea, transportul și prelucrarea lemnului. După prezentarea principalelor obiective de interes muzeistic și peisagistic din Vatra Dornei, călătorul este invitat la drumeție pe traseele ce duc spre pasul Mestecăniș, Bistrița Aurie, Cheia Zugrenilor, Broșteni, Neagra Șarului, precum și spre masivele munțioase din preajmă. Cititorii au apoi ocazia să fie informați în mod util despre tratamentul balnear ce se realizează la Vatra Dornei. Un număr de 24 de ilustrații alb-negru, la care se adaugă o schiță a localității Vatra Dornei și o hartă a întregii zone, întregesc conținutul unui ghid care, de departe de a fi un simplu inventar de valori, se prezintă ca o carte lucrată cu pricinere și multă căldură.

Micul îndreptar turistic al orașului Rădăuți, după ce informează pe cititori despre elementele cadrului natural (Ion Popescu-Argeșel), înfățișează trecutul istoric al localității, punctând etapele principale de dezvoltare pînă în zilele noastre (N. Ursulescu). În comparație cu zona Vatra Dornei, unde dominant este turismul practicat sub forma drumețiilor spre locurile pitorești ale naturii, în arealul geografic delimitat de depresiunea Rădăuți, pe prim plan trece turismul cu caracter cultural-istoric, materializat prin existența unui patrimoniu valoros de monumente istorice și de artă. Numeroasele vestigii materiale descoperite în cîprinsul așezărilor din zonă — o parte apreciabilă adunate în anii din urmă — fac dovada unei continuități neîntrerupte de locuire începînd cu epoca neolitică. În perioada premergătoare constituirii statului feudal, în aceste locuri exista o formațiune politică locală, iar după instituirea ierarhiei bisericești, la Rădăuți a fost fixat sediul episcopiei din „Țara de Sus“. În paginile următoare, N. Ursulescu abordează obiectivele turistice din oraș: Biserica lui Bogdan Vodă — considerată

<sup>3</sup> Ion Popescu-Argeșel, Nicolae Ursulescu. *VATRA DORNEI. Mic îndreptar turistic*, Editura Sport-Turism, București, 1977, 70 pag. text + 24 pag. ilustrații alb-negru + 1 hartă. Vezi și recenzie lucrării de față publicată de M. Iacobescu în „Zori noi“ din 23 martie 1978. Nicolae Ursulescu, Ion Popescu-Argeșel, *RĂDAUȚI. Mic îndreptar turistic*, Editura Sport-Turism, București, 1978, 60 pag. text + 25 ilustrații alb-negru + 1 hartă.

de specialiști cel mai vechi monument din piatră din Moldova și totodată, prima necropolă a domnilor mușatini, Muzeul etnografic, Casa-atelier „Colibaba”, Galeria de artă, Parcul zoologic și.a. Urmecăză descrierea orașului Siret — cea de a doua capitală moldavă, așezare cu un trecut istoric bogat, puțin explorat și cunoscut, înveșmintat încă în aurcolă de legendă. Rolul deosebit pe plan politic, cultural și economic al Siretelui, ca și valoroasele sale monumente religioase și urmele fortificațiilor situate pe dealurile Sasca, Ruina și Horodiștea sint doar cîteva argumente care ar fi justificat tratarea intr-un mic îndreptar turistic separat a acestei așezări moldovenești cu rezonanță istorică profundă, legată decisiv de începurile plămădirii statului feudal. Traseele turistice ale zonei Rădăuți — Siret includ puncte de maxim interes: bijuterile arhitectonice religioase de la Putna, Volovăț, Sucevița, Solca, Arbore, Bălinești, centrul de ceramică neagră de la Marginea și mai multe așezări rurale, păstrătoare ale unui impresionant tezaur de cultură materială și spirituală — expresie vie a continuității de locuire românească în vatra strămoșească. Textul lucrării este întregit de 25 de ilustrații alb-negru, o bibliografie selectivă, un plan al orașului Rădăuți și o hartă de ansamblu a microzonei turistice.

Alături de zonele Suceava, Vatra Dornei și Rădăuți, județul Suceava mai dispune de alte trei centre turistice, având ca nuclee de convergență orașele Fălticeni, Gura Humorului și Cimpulung Moldovenesc. În anul 1978, la Editura Sport-Turism au apărut mici îndreptare turistice ale zonelor Fălticeni și Cimpulung Moldovenesc, întocmite de M. Iacobescu și I. Iosep<sup>4</sup>.

Orașul Fălticeni și împrejurimile fascinează pe drumeți prin frumusețea și farmecul peisajului, dar mai ales prin mulțimea copleșitoare a mărturilor vieții culturale a trecutului și prezentului. Așa cum era de așteptat, spațiul cel mai întins al lucrării este destinat prezentării schitei istorice a localității, a impresionantului număr de oameni de cultură, publicații literare și case memoriale, care au făcut din Fălticeni o adevărată metropolă a spiritualității românești. M. Iacobescu, care a prezentat și cu alte prilejuri diverse aspecte din istoria orașului Fălticeni și despre viața culturală ce a pulsat pe aceste meleaguri, a izbutit să realizeze o sinteză originală a tot ceea ce este mai reprezentativ pentru definirea exactă a dimensiunilor și prestației culturii fălticenene. În direct raport cu consistența vieții culturale, în Fălticeni există pe un spațiu restrins o multitudine de obiective turistice integrate în complexul muzeistic orășenesc. În lucrare sint bine relificate: Galeria oamenilor de seamă, Colecția sculptorului Ion Irimescu, Galeria de artă plastică, numeroase case memoriale, unde au trăit vremelnici personalități de primă mină ale culturii române. Aprecieri cuprinzătoare se fac, de asemenea, cu privire la localitățile din preajmă: Baia — prima capitală a Moldovei, păstrătoare a unor edificii arhitectonice datind din vremea domnilor Alexandru

<sup>4</sup> M. Iacobescu, I. Iosep, *FĂLTICENI. Mic îndreptar turistic*, Editura Sport-Turism, București, 1978, 75 pag. text + 26 ilustrații alb-negru + 1 hartă. Vezi și recenzie semnată de Eugen Dimitriu în „Zori noi” din 31 august 1978. I. Iosep, M. Iacobescu, *CIMPULUNG MOLDOVENEȘC. Mic îndreptar turistic*, Editura Sport-Turism, București, 1978, 92 pag. text + 34 ilustrații alb-negru + 1 hartă; Vezi și recenzie lucrării amintite, publicată de Ion Popescu-Argeșel în „Zori noi” din 22 septembrie 1978.

cel Bun, Ștefan cel Mare și Petru Rareș — Rîșca, Probota și Slatina, înzestrate cu minunate construcții laice și bisericești, Spătărești și Mălini cu casele memoriale ale lui Matei Millo și, respectiv, Nicolae Labiș. Simbioza dintre trecut și prezent, continuitatea valorilor perene pe plan istoric și cultural în acest areal geografic sunt două coordonate de primă dimensiune, convingător și sugestiv ilustrate în cele 75 de pagini ale ghidului. Un număr de 26 imagini fotografice, înfățișind obiective turistice reprezentative din Fălticeni și împrejurimi, alăturate schiței orașului Fălticeni, hărții turistice a zonei, listelor de bibliografie selectivă și adrese utile, constituie alte surse de informații puse la dispoziție de cei doi autori ai îndreptarului turistic.

Cîmpulungul Moldovenesc și împrejurimile, la fel ca și Vatra Dornei, cu care se asemănă ca fizionomie, se remarcă prin frumusețea și grandoarea peisajului natural, prin așezări rurale pitorești, păstrătoare a străvechilor elemente de artă populară, cit și prin obiective muzeistice de real interes. Elementele cadrului natural, principalele trasee turistice și obiectivele de pe cuprinsul acestora sunt descrise de I. Iosep, în timp ce M. Iacobescu ne face cunoscut trecutul istoric, bogat în fapte al localităților din zonă. Sunt subliniate principalele momente din istoria Cîmpulungului Moldovenesc în perioadele medievală, modernă și contemporană, introducîndu-se în circuit detaliu noi privind lupta cîmpulungenilor pentru apărarea drepturilor strămoșești uzurate de stăpinirea habsburgică. Interesante considerații se fac despre obiectivele turistice cîmpulungene: Muzeul lemnului, colecția particulară de linguri de lemn a prof. Ioan Țugui, casele-muzeu Grămadă și Prundeanu, păstrătoare a vechilor elemente de arhitectură populară. Zonă prin excelență muntoasă, bogată în locuri de drumeție și agrement, Cîmpulungul Moldovenesc și împrejurimile oferă minunate locuri de destindere pentru turiști: cabana Deia, muntele Runc, lacul Iezer, complexul turistic „Strand”, pasul „Trei Movile”, Cheile Moara Dracului, minunatele așezări rurale Vama, Vatra Moldoviței, Pojorîta, Fundu Moldovei, traseele montane Rarău și Giumalău, pasul Mestecăniș și.a. Descrierea meleagurilor cîmpulungene este făcută cu multă căldură, cu abundență de date, textul lucrării fiind completat cu 34 ilustrații înfățișînd obiective turistice de seamă din această regiune.

Succintele considerații făcute în rîndurile de mai sus, cu privire la cele 6 ghiduri ce se referă la județul Suceava și principalele microzone turistice componente, pun în evidență cîteva aspecte calitative de referință: conținutul bogat de informații cuprinse în spațiul editorial relativ restrins oferit de editură, preocuparea autorilor de a integra datele noi fondului de idei deja cunoscute, receptivitatea față de mijloacele moderne, eficiente și atractive de popularizare a patrimoniului național de valori. Desigur, în stadiul actual de informare, autorii nu au avut posibilitatea să lămurească pe deplin întreaga problematică pusă în discuție. Astfel, unele aspecte referitoare la evoluția așezărilor rurale, procesul de urbanizare în perioada feudală, rolul culturii populare, pot fi încă adîncite, iar unele concluzii chiar reformulate. Denumirile unor localități cu un important rol istoric necesitau o analiză mai complexă și diferențiată, în timp ce ideea de a sugera noi trasee turistice, trebuia însoțită de fiecare dată și de indicarea mijloacelor de valorificare a acestora. Se impunea, credem noi, ca tratarea cadrului natural al județului să fie însoțită într-o mai mare măsură de unele detalii privind răspîndirea vegetației și evoluția ei de-a lungul epocilor istorice, întrucît

acest aspect a avut o anume influență asupra ocupațiilor locuitorilor, tipului de așezări și locuințe, specificului vieții materiale și spirituale. Din salba microzonelor turistice ale județului lipsește o piesă importantă — arealul turistic Gura Humorului, pe care îl dorim în cît mai scurt timp evidențiat într-un mic îndreptar turistic. Cele cîteva observații nu impietează cu nimic asupra valorii indisputabile a ghidurilor, pe bună dreptate, realizări de seamă ale genului, puse la dispoziția tuturor celor însăși de cunoaștere și pasionați de drumeție.

Mihai Lazăr

## ÎMBOGĂȚIREA COLECȚIILOR

De la scriitorul EUSEBIU CAMILAR (1910—1965), originar din Udești, județul Suceava, se păstrează, renovată, casa în care s-a născut, a copilărit și a trăit temporar. Revenirile la Udești, fără a fi prea dese și de lungă durată, aveau totuși menirea de a-i trezi scriitorului amintiri din anii copilăriei, cînd trăise prin participare sau ascultase multe din întîmplările cu aură sumbră și delirantă care au făcut obiectul unora dintre memorabilele sale povestiri cu implicații autobiografice. De altfel, spațiul și oamenii locurilor natale și-au găsit reflexul nu numai în opera sa de ficțiune, ci și în unele scrisori cu acuzată tentă memorialistică : *Nopți udeștene* — 1960. Dincolo de faptul că amprenta spațiului natal apare (transparent, sau topită în aliajul ficțiunii) în operă, valoarea memorială a casei lui Eusebiu Camilar se impune și prin datele biografice ale scriitorului ca primordială vatră vitală, ca furnizoare a primelor experiențe de viață care, nu mai începe îndoială, vor fi avut un rol însemnat în orientarea scriitorului spre o anume arie tematică, spre exemplu. În orice caz, reconstituirea biografică autentică, la fel ca și abordarea operei, în totalitatea implicațiilor și semnificațiilor ei, nu pot fi înfăptuite în mod adecvat fără a se ține seamă de aceste date ale realității obiective menite să asigure veridicitatea demersului.

Iată cîteva motive pentru care considerăm că gestul ELISABETEI GOIAN, fiica scriitorului, de a dona Muzeului județean Suceava casa în care s-a născut și a trăit un timp Eusebiu Camilar, ca și o serie de obiecte și cărți din biblioteca acestuia, capătă un sens cultural-științific important, constituind, în același timp, un act de generoasă pietate față de memoria părintelui său și a meleagurilor natale ale acestuia. Sîntem deci în posesia cărților zămislite de talentul și fantasia lui Eusebiu Camilar, publicate nu numai în limba română ci și, în limbile rusă, germană, italiană, polonă, cehă, bulgară, maghiară, ucraineană ; a unor culegeri cuprinzînd și pagini ale scriitorului, sau a unor cărți prefațate de autorul romanului *Cordun*. În donație intră de asemenea o serie de cărți cu autograf primite de la alți scriitori, cărți cuprinzînd cronică și studii despre Eusebiu Camilar, reviste și manuale școlare precum și unele obiecte de inventar care prin faptul că au aparținut lui Eusebiu Camilar

și au fost utilizate de acesta, s-au impregnat de nenumărate valențe memoriale, care, evocate, pot deveni, după caz, emoționante, instructive, informative etc. Printre acestea amintim o serie de opere de artă (picturi, sculpturi, modelaje), obiecte de arheologie (figurine și fragmente de ceramică, un vas de Cucuteni), diverse fotografii (cele mai multe înfățișându-l pe Eusebiu Camilar în anumite împrejurări semnificative ale vieții), piese de numismatică sau obiecte de uz gospodăresc de natură sărănească, din care unele pot interesa și etnografia.

Toate acestea vorbesc, desigur, în graiul lor concret și sugestiv, despre o anume arie complementară de preocupări ale lui Eusebiu Camilar, care-i îmbogațeau în chip fericit universul vieții sau constituiau o modalitate de refugiu atunci cînd activitatea principală căreia i se dedicase cu trup și suflet — creația literară — risca, datorită unor factori de entropie, sau din alte motive, să se împotmolească sau să nu se mențină la randamentul scontat.

Se înțelege că memoria scriitorului care a fost Eusebiu Camilar se evocă și se reconstituie în modul cel mai fidel atunci cînd demersul are ca bază actele sale de arhivă personală (incepînd cu cele de stare civilă) și, mai ales, acele piese care constituie atelierul său de creație — manuscrisele. Este de așteptat ca toate acestea să-și găsească locul de păstrare tot în acest spațiu care l-a dăruit culturii românești pe scriitor și probabil că actualul deținător are în vedere acest lucru. Ni se pare, în consecință, îndreptățită speranța ca alături de arhiva și manuscrisele poetului Nicolae Labiș, ale dramaturgului Ion Luca sau ale etnografului și folcloristului Simeon Florea Marian, Muzeul județean Suceava să-și poată exprima mindria de-a se numi și păstrătorul arhivei și manuscriselor lui Eusebiu Camilar, în condiții de siguranță și conservare științifică adecvate și de a le putea pune la îndemîna cercetătorilor interesati în abordarea și reconstituirea competentă a vieții și operei scriitorului udeștean. (Nicolae Cârlan)

\* \* \*

AURELIA BEJAN, prin intermediul lui DRAGOȘ VITENCU, a donat unele documente, fotografii de epocă, medalii, acte oficiale din arhiva personală a lui Dionisie Bejan, fost președinte al Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina și președinte de onoare al Consiliului Național Român și Congresului General al Bucovinei, care la 28 noiembrie 1918 a hotărît unirea acestui teritoriu la România.

Printre piesele muzeale dăruite se află: atestatul de „înnobilare“ a familiei Bejan, din 1810 (act emis de autoritățile habsburgice cu scopul de-a atrage pe unii români mai cu vază, de partea cercurilor imperiale — încercare ce a eşuat, în cele mai multe cazuri, ca și în cel de față —, carnetul de student al lui Dionisie Bejan, actul său de căsătorie, diploma de doctorat, autorizația administrației austriece prin care i se acordă dreptul de a purta medalii și decorații românești, un tabel genealogic al familiei, fotografii cu autograf de la artiștii Petre Liciu și C. Belcăt

(oferite cu prilejul unor turnee ale formațiilor teatrale din București, efectuate în Bucovina), brevete și distincții conferite de guvernul român pentru activitatea desfășurată în scopul eliberării și unirii românilor într-un singur stat național independent. (M. Iacobescu)

\* \* \*

În completarea donației pe care MIHAI și MARIA CĂRĂUȘU au făcut-o încă de cind erau în viață, se lucrează în momentul de față, în baza dispozițiilor testamentare pe care le îndeplinește executorul testamentar Mihai Burlacu din Suceava, la preluarea și înscrierea în evidențe, a unei importante categorii de bunuri culturale rămase de la Simeon Florea Marian, Liviu Marian, Maria și Mihai Cărăușu (ultimii doi fiind fiica și respectiv ginerele celebrului etnograf și folclorist). Astfel, Muzeul județean Suceava intră în posesia unui însemnat număr de cărți în care se abordează diverse aspecte ale culturii românești și universale (filozofie, estetică, istorie, științe juridice, arte, literatură beletristică, literatură populară, critică și istorie literară). Acestora li se adaugă valoroase documente culturale legate de viața spirituală a meleagurilor sucevene: afișe care atestă prezența în Bucovina ocupată de habsburgi, a unor iluștri mesageri ai artei și culturii românești (teatru, muzică), apeluri privind înființarea unor publicații periodice românești în Bucovina, acte de școlaritate ale unor personalități de valoare, care s-au ridicat de pe meleagurile Bucovinei. Menționăm de asemenea o bogată corespondență adresată lui Mihai Cărăușu, care atestă interesul unor cercetători față de personalitatea și creația lui S. Fl. Marian. Printre corespondență figurează nume ca: Elena Văcărescu, Cezar Parteni, Mihai Pop, Ion Chițimia, Traian Filip, Iordan Datcu, Ion Cîrdei, Vasile Ciurea și alții.

În fine, o ultimă categorie de bunuri, o constituie diverse manuscrise rămase de la Liviu Marian, Leca Morariu, Filimon Taniac, Traian Ștefureac, Simeon Reli, Eugen Popovici, Nicodim Ițcuș, Grigore Grecu, D. Florea-Rariște, Octavian Lupu, Stela Serghie, George Voevidca, G. T. Kirileanu, Constantin Milici și alte personalități preocupate de descifrarea unor aspecte de istorie și de viață culturală bucovineană. (Eugen Dimitriu)

## L I S T A   A B R E V I E R I L O R

- ArhMold* — Arheologia Moldovei (Bucureşti—Iaşi)  
*ArhSbornic* — Arheologičeskij Sbornik, Gos. Ermitaž, Leningrad.  
*Dacia* — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie,  
Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N. S., Revue d'Archéologie et  
d'Histoire ancienne, I/1957.  
*DRH* — Documenta Historica Romaniae.  
*DIR* — Documente privind istoria României.  
*DRA* — Documente privind relaţiile agrare.  
*KSMoscova* — Kratkie Soobšcenija Instituta Istorii.  
*Materiale* — Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.  
*MatDoslKiev* — Materialy i doslidzenja z arheologii Prikarpatija i Volini, Kiev.  
*MemAntiq* — Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.  
*MIA* — Materialy i issledovaniya po arheologii S.S.S.R., Moscova.  
*SCIA* — Studii şi cercetări de istoria artei.  
*SCIV(A)* — Studii şi cercetări de istorie veche (Studii şi cercetări de istorie  
veche şi arheologie, 1974..), Bucureşti.  
*SCS* — Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.  
*Studii* — „Studii“ — Revistă de istorie.

Materialele ce se încadrează în profilul Anuarului „SUCCEAVA“ vor fi dactilografiate, în trei exemplare, la două rînduri. Trimiterile vor fi numerotate în continuare și plasate la sfîrșitul articolului. Rezumatul și legenda figurilor (în versiune românească) vor fi traduse în limba franceză, germană sau engleză. Ilustrația va fi anexată la sfîrșitul textului. Autorii sănătățează să anexeze o listă a abrevierilor.

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Resp. carte : N. CÂRLAN

Prezentare grafică : N. HERCIU și  
I. PRĂJIȘTEANU

Apărut 1980 ; Format 16/70 x 100 ;  
Coli tipo : 44 ; Bun de tipar 12.VII.1980.

Tiparul executat sub cd. nr.  
5 038/1980, la Intreprinderea  
poligrafică Bacău,  
str. Eliberării nr. 63.



MUZEUL JUDEȚEAN SUCEAVA

vă invită să vizitați

**EXPOZIȚIA DE BAZĂ A SECTIEI DE ISTORIE**

*reorganizată într-o nouă viziune tematică*

